ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ BAŞKANLIĞI
1983

10. ULUSLARARASI ATATÜRK KONGRESİ

THE 10TH INTERNATIONAL CONGRESS ON ATATURK

08-09 KASIM 2023

BİLDİRİLER

Yayına Hazırlayan
Erdem Ünlen

CİLT II

10. ULUSLARARASI ATATÜRK KONGRESİ

10th INTERNATIONAL CONGRESS ON ATATURK

II. CİLT

BİLDİRİLER

ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ
Ankara ♦ 2024

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
ATATÜRK ARAŞTIRMA MERKEZİ YAYINLARI 597

10. ULUSLARARASI ATATÜRK KONGRESİ
10th INTERNATIONAL CONGRESS ON ATATURK

Yayına Hazırlayan
Erdem Ünlen

1. Baskı: Ankara, 2024
ISBN: 978-975-17-6041-8 (Tk)
ISBN: 978-975-17-6043-2 (2.c)

Kapak ve Sayfa Tasarımı
Tuğçe Açıkgöz – Recep Yalçın

Atatürk Araştırma Merkezi
Genel Ağ: atam.gov.tr
E-Mağaza Genel Ağ: emagaza-atam.ayk.gov.tr

Baskı ve Hazırlık
KD Karton Dijital Matbaacılık ve Baskı Hizmetleri Ltd. Şti.
Sertifika No: 44423

5846 sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu'na göre bu eserin bütün yayın, tercüme ve iktibas hakları Atatürk Araştırma Merkezine aittir.

KONGRE KURULLARI

KONGRE YÜRÜTME KURULU

Doç. Dr. Güner DOĞAN (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı)
Prof. Dr. Yüksel ÖZGEN (Türk Tarih Kurumu Başkanı)
Prof. Dr. Ali SATAN (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN (Millî Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan UZUN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Belkıs KONAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ (Boğaziçi Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU (Ludwig Maximilians Universitat München)
Prof. Dr. Okan YEŞİLOT (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Selma YEL (Gazi Üniversitesi)
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ (İstanbul Üniversitesi)

KONGRE DÜZENLEME KURULU

Doç. Dr. Güner DOĞAN (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı)
Prof. Dr. Yüksel ÖZGEN (Türk Tarih Kurumu Başkanı)
Prof. Dr. Zehra ASLAN (Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN (Artvin Çoruh Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ (Ege Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurten ÇETİN (Trakya Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ (Boğaziçi Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU (Ludwig Maximilians Universitat München)
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa ORAL (Aksaray Üniversitesi)
Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali SATAN (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayten SEZER ARIĞ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR (Fırat Üniversitesi)

Prof. Dr. Hakan UZUN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Selma YEL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Okan YEŞİLOT (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ (Kastamonu Üniversitesi)
Prof. Dr. Belkıs KONAN (Ankara Üniversitesi)
Doç. Dr. Orhan AVCI (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Hasan CİCİOĞLU (Netkent Akdeniz Araştırma ve Bilim Üniversitesi)
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Esra ÖZSÜER (İstanbul Üniversitesi)
Dr. Zeki ERASLAN (Atatürk Kültür Merkezi Başkanı)
Dr. İbrahim BAŞ (Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu)
Yüksek Kurum Uzmanı Erdem ÜNLEN (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı)
Yüksek Kurum Uzmanı Ömer Orhan (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı)
Dr. H. Aytuğ TOKUR (Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı)

KONGRE BİLİM KURULU
Prof. Dr. Ahmet ÖZCAN (Milli Savunma Üniversitesi)
Prof. Dr. Ali SATAN (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ayten SEZER ARIĞ (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Belkıs KONAN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Betül KARAGÖZ YERDELEN (Giresun Üniversitesi)
Prof. Dr. Bülent BAKAR (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Dilşen İNCE ERDOĞAN (Dokuz Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Erdal AYDOĞAN (Atatürk Üniversitesi)
Prof. Dr. Ewa SIEMIENIEC GOLAS (Jagiellonian University in Krakow)
Prof. Dr. Fatih Mehmet SANCAKTAR (İstanbul Üniversitesi)
Prof. Dr. Figen ATABEY (Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi)
Prof. Dr. Filiz ÇOLAK (Uşak Üniversitesi)
Prof. Dr. Hakan UZUN (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Haluk SELVİ (Sakarya Üniversitesi)
Prof. Dr. İrade MEMMEDOVA (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Prof. Dr. İsmet TÜRKMEN (Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi)
Prof. Dr. Kerim ŞÜKÜROV (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi)
Prof. Dr. Mehmet HACISALİHOĞLU (Ludwig Maximilians Universitat München)
Prof. Dr. Mehmet KARAYAMAN (Bandırma On yedi Eylül Üniversitesi)
Prof. Dr. Mehmet Serhat YILMAZ (Kastamonu Üniversitesi)
Prof. Dr. Mesut ÇAPA (Ankara Üniversitesi)
Prof. Dr. Mevlüt ÇELEBİ (Ege Üniversitesi)

Prof. Dr. Mustafa ORAL (Aksaray Üniversitesi)
Prof. Dr. Mustafa Sıtkı BİLGİN (Artvin Çoruh Üniversitesi)
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Feyza KURNAZ ŞAHİN (Afyon Kocatepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Okan YEŞİLOT (Marmara Üniversitesi)
Prof. Dr. Ömer Osman UMAR (Fırat Üniversitesi)
Prof. Dr. Selma YEL (Gazi Üniversitesi)
Prof. Dr. Seyfi YILDIRIM (Hacettepe Üniversitesi)
Prof. Dr. Sevtap DEMİRCİ (Boğaziçi Üniversitesi)
Prof. Dr. Stefano TRINCHESE (Universita degli Studi "G. d'Annunzio")
Prof. Dr. Zehra ASLAN (Rize Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi)
Prof. Dr. Nurten ÇETİN (Trakya Üniversitesi)
Doç. Dr. Efdal AS (Milli Savunma Üniversitesi)
Doç. Dr. Erol KARCI (Çankırı Karatekin Üniversitesi)
Doç. Dr. Esra ÖZSÜER (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Fabio L. GRASSI (Universita degli Studi "La Sapienza" di Roma)
Doç. Dr. Hasan CİCİOĞLU (Netkent Akdeniz Araştırma ve Bilim Üniversitesi)
Doç. Dr. Hatice GÜZEL MUMYAKMAZ (Yozgat Bozok Üniversitesi)
Doç. Dr. Hikmet Zeki KAPCI (Erciyes Üniversitesi)
Doç. Dr. İlker YİĞİT (Burdur Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi)
Doç. Dr. Orhan AVCI (Kırıkkale Üniversitesi)
Doç. Dr. Ramazan Erhan GÜLLÜ (İstanbul Üniversitesi)
Doç. Dr. Sadık ERDAŞ (Hacettepe Üniversitesi)
Doç. Dr. Yücel YİĞİT (Polis Akademisi)

İÇİNDEKİLER

I. CİLT

KONGRE KURULLARI ..... **III**
SUNUŞ ..... **XIX**

ATATÜRK'ÜN LİDERLİK MİRASI
Hikmet ÖZDEMİR **1**
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.16

ATATÜRK MİLLİYETÇİLİĞİNİN ORTAYA ÇIKIŞINDA ZİYA GÖKALP'İN DÜŞÜNCELERİNİN ETKİSİ
Ahmet ERCİVAN **13**
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.01

12 MART REJİMİNİN KEMALİZM ANLAYIŞI: BİR NESİL YETİŞTİRME AYGITI OLARAK ASKERİ VESAYET DÖNEMİNDE KEMALİZM UYGULAMALARI
Ahmet GÜLEN **41**
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.02

CUMHURİYETİN ÇOCUKLARINA VE GENÇLERİNE CUMHURİYETİN ANLATIMI
Ahmet VURGUN **63**
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.03

CUMHURİYET HALK PARTİSİ'NİN TOPRAK VE TARIM REFORMU POLİTİKALARI (1923-1950)
Ali GÖKDÜL **81**
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.04

MİLLİ BİRLİK KOMİTESİ TUTANAKLARINDA "ATATÜRK"
Asil KAYA **115**
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.05

ATATÜRK'ÜN DOĞUMUNUN 100.YILI KUTLAMALARI (1981 YILI İÇERİSİNDE TÜRKİYE'DE YAPILAN KUTLAMALAR)
Aykut CANLI **145**
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.06

İTÜ-TV'DEN TRT'YE TÜRKİYE'DE TELEVİZYON TARİHİ VE DİJİTALLEŞME
Ayşe Tuğba KAR - Uğur GÜNDÜZ **195**
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.07

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE MİLLİ İKTİSAT KURMA ARAYIŞI; TİCARET VE SANAYİ ODALARI GENEL KONGRESİ (12 ŞUBAT 1927-18 ŞUBAT 1927)
Ayşe YANARDAĞ..... 227
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.08

TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN KURUCU DEĞERLERİNİN ANAYASAL ÇÖZÜMLEMESİ (1921 ve 1924 Anayasalarının Siyasal Genetiği)
Bülent YÜCEL..... 269
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.09

ANAVATANA KATILMASI SIRASINDA HATAY'DA DEMİRYOLU, KARAYOLLARI VE LİMANLARIN DURUMU
Cengiz ATLI..... 297
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.10

YENİ BELGELER IŞIĞINDA TÜRKİYE-VATİKAN SİYASİ İLİŞKİLERİ (1914-1918)
Cengiz MUTLU 315
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.11

ATATÜRK GENÇLERİ KURUMU: 1937
Demet ÇAKIR KALEM..... 329
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.12

CUMHURİYET DÖNEMİ TÜRK ORDUSUNUN KOMUTA VE TEŞKİLAT YAPISINDAKİ DÖNÜŞÜM
Deniz KURT..... 351
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.13

CUMHURİYET TARİHİ VE ATATÜRK ARAŞTIRMALARINDA YENİ BİR KAYNAK: "TÜRK SİNEMASI"
Derya GENÇ ACAR..... 387
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.14

1929 DÜNYA EKONOMİK KRİZİNİN 1931 YILINDA DÜZENLENEN I. TÜRK ZİRAAT KONGRESİ'NDE ALINAN HAYVANCILIĞA İLİŞKİN KARARLARA ETKİSİ
Didem KONYA..... 415
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.15

LOZAN BARIŞ GÖRÜŞMELERİNDE İNGİLTERE'NİN KAMUOYU OLUŞTURMA ÇABASI: TÜRK-YUNAN NÜFUS MÜBADELESİ (1922-1923)
Dilşen İNCE ERDOĞAN..... 445
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.32

ATATÜRK'ÜN CENAZE TÖRENİNDE KATILAN ALMAN DELEGASYONU VE BARON VON NEURATH
Dirk TRÖNDLE 477
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.17

CUMHURİYET DÖNEMİ SOSYAL POLİTİKALARININ İSTİHDAM MESELESİ ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ (1923-1933)
Duygu YILMAZ 503
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.18

1960'LAR MODERNLEŞMESİNE BİR BAKIŞ: TÜRK SOLU VE KALKINMA SORUNU
Ebru GENÇALP..... 539
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.19

AMERİKAN MİSYONER KAYNAKLARINDA TÜRK MİLLİ MÜCADELESİNDE MUSTAFA KEMAL PAŞA İMGESİ (1919-1923)
Ebru GÜHER..... 567
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.20

MACAR MEDYASINDA ATATÜRK
Edit TASNÁDİ..... 589
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.21

CUMHURİYET DÖNEMİ GASTRONOMİ EĞİTİMİNİN GELİŞİMİ VE TÜRK MUTFAĞINA ETKİSİ
Eliso ŞİRİN YILDIRIM - Dila Deniz AĞZIPAK 599
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.22

YÜRÜTME ORGANI BAKIMINDAN 1961 VE 1982 ANAYASALARININ KARŞILAŞTIRILMASI
Emir Efe EGEMEN..... 621
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.23

TÜRK DIŞ POLİTİKASINDA NATO'YA KATKI SAĞLAMA SÜREÇLERİNİN PİNEAU PLANI ÜZERİNDEN DEĞERLENDİRİLMESİ
Enes ÖZ..... 659
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.24

CUMHURİYETİN 100. YILINDA HAYALDEN GERÇEĞE: ÖZEL MÜTEŞEBBİSLER EKSENİNDE TÜRKİYE'NİN UÇAK ÜRETME SERÜVENİ
Erdal KORKMAZ..... 687
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.25

«DAS INTERESSANTE BLATT» ÖZELİNDE RESİMLERLE GAZİ MUSTAFA KEMAL PAŞA (1920-1938)
Erdem KARACA..... 721
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.26

SON DÖNEM OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA YAYIMLANAN İSTATİSTİKLER ÜZERİNDEN CUMHURİYET'E KALAN EĞİTİM MİRASININ DEĞERLENDİRİLMESİ
Erol ÇİYDEM 761
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.27

ATATÜRK DÖNEMİ MÜZİK DERGİLERİ ÜZERİNDEN ALATURKA-ALAFRANGA ÇATIŞMASI (1930-1938)
Esra ÇETİN 787
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.28

"1982 REFERANDUMUNDA YAPILAN EVET KAMPANYASI VE TOPLUMU YÖNLENDİRME ÇABALARI"
Esra TAŞDELEN - Erdal AYDOĞAN 809
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.29

İNGİLİZ PARLAMENTO TUTANAKLARI'NDA MUSTAFA KEMAL ATATÜRK
Fahriye Begüm YILDIZELİ 849
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.30

ATATÜRK'ÜN SÜVARİLERİ: CUMHURİYET DÖNEMİNDE TÜRKİYE'NİN ULUSLARARASI ASKERÎ AT YARIŞLARINA İŞTİRAKİ (1930-1940)
Feyza KURNAZ ŞAHİN 869
DOI: 10.51824/978-975-17-6042-5.31

II. CİLT

BATI CEPHESİNDE TÜRK ORDUSUNUN KARARGÂH MERKEZLERİ (1920-1923)
Güzin ÇAYKIRAN 937
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.16

MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA TAŞNAKSUTYUN CEMİYETİ'NİN FAALİYETLERİ
Haluk SELVİ 957
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.01

MUSTAFA KEMAL'İN LENİN'E, LENİN'İN MUSTAFA KEMAL'E YAZDIĞI MEKTUP
Hasan CİCİOĞLU 997
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.02

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRKİYE'SİNDE "GENÇLİK AŞISI" TARTIŞMALARI VE UYGULAMALARI (1924-1937)
Hasan DEMİRCİ 1013
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.03

ATATÜRK'ÜN SÖYLEMLERİNDE KÜLTÜR VE İÇ SİYASET (1923-1938)
Hikmet DEMİRCİ 1049
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.04

KADINLAR CUMHURİYET'E HAZIRLANIYOR: II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ÇALIŞMA HAYATINDA KADINLAR
Hürü SAĞLAM TEKİR 1085
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.05

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRK SAVUNMA SANAYİİNİN GELİŞİM SÜRECİNİN DEĞERLENDİRMESİ
Hüsnü ÖZLÜ 1111
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.06

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN GİRESUN ZİYARETİ VE GENERAL DR. ALİ RIZA ERKAN'IN ATATÜRK SEVGİSİ VE GİDEREK ARTAN HAYRANLIĞI
İbrahim BAŞ 1133
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.07

SAİT HALİM PAŞA'NIN ATATÜRK, VAHDETTİN VE MİLLİ MÜCADELE HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ
İkbal VURUCU 1161
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.08

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİNDE TÜRK SOLUNUN CEPHE KURMA FAALİYETLERİ: GÖRÜŞLER DERGİSİ VE TAN MATBAASI BASKINI (1945-1946)
İsa YILDIRIM 1191
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.09

PERDENİN İKİ TARAFINDA 1939-1952 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE-POLONYA İLİŞKİLERİ İLERİ ARAŞTIRMALARA BİR KATKI
Karolina Wanda OLSZOWSKA 1227
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.10

ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNDE ANKARA'DA HAZIRLANAN KATAFALK VE BRUNO TAUT
Kemal ARI 1249
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.11

BERLİN BÜYÜKELÇİSİ KEMALEDDİN SAMİ PAŞA'NIN MUSTAFA KEMAL PAŞA VE KENDİSİNE YÖNELİK MUHTEMEL SUİKAST GİRİŞİMLERİNE KARŞI VERDİĞİ DİPLOMATİK MÜCADELE
Kemal ÖZDEN 1263
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.12

KÜLTÜREL BELLEK VE YEREL BASIN: ATATÜRK DÖNEMİNDE BARTIN GAZETESİ
Kübra YILDIZ ALTIN 1299
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.13

UNDER THE BLUE SKY: THE SIGNING OF THE ROMANIAN-TURKISH AIRLINES CONVENTION FOR THE REALIZATION OF REGULAR FLIGHTS BETWEEN BUCHAREST AND ISTANBUL (JUNE 3, 1939)
Liliana BOŞÇAN 1333
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.14

1920'Lİ VE 1930'LU YILLARDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN SOVYET AZERBAYCAN'INA SİYASİ VE KÜLTÜREL ETKİSİ
Mehemmed CABRAYİLOV 1355
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.15

KIBRIS TÜRKLERİNİN GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK İLE MİLLİ GÜN VE SEMBOLLERE DAİR HASSASİYETLERİ
Mehmet BALYEMEZ 1377
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.24

TARİHYAZIMI BAĞLAMINDA ATATÜRK'ÜN ANILARININ DEĞERLENDİRİLMESİ
Mehmet Emin ELMACI 1413
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.32

ATATÜRK DÖNEMİ CUMHURİYETİN 10. YILDÖNÜMÜNDE SİYASİ SUÇLULARIN AFFI
Mehmet GÜNEŞ 1461
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.31

CUMHURİYET ÖNCESİ VE SONRASI MALİ DURUMU KARŞILAŞTIRMALI OLARAK DEĞERLENDİREN AYRINTILI BİR RAPOR
Mehmet OKUR 1497
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.30

RESMİ BELGELER IŞIĞINDA TÜRKİYE'DE ULAŞTIRMA POLİTİKALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME (1946-1950)
Mehmet Serhat YILMAZ 1535
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.29

1923-1938 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ VE AZERBAYCAN'DA YAPILAN TÜRK TARİHİ ÇALIŞMALARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ
Melike Cansu ÖZDEMİR 1563
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.28

ATATÜRK DÖNEMİ DIŞ POLİTİKASINI ETKİLEYEN SORUNLARDAN LOZAN BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ VE MONTREUX (MONTRÖ) BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİNE GİDİLEN SÜREÇ
Mervenur TUZAK..... 1591
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.27

ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRK DONANMASININ MODERNİZASYONU: İTALYA'DAN SATIN ALINAN SAVAŞ GEMİLERİ
Mevlüt ÇELEBİ..... 1611
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.26

TÜRK VE SOVYET BASININDA TEVFİK RÜŞTÜ ARAS VE ŞÜKRÜ KAYA'NIN 1937 SSCB ZİYARETİ
Mevlüt Samet YILDIZ..... 1647
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.25

YAPIM SÜREÇLERİNİN ANAYASALARA YANSIMASI ÜZERİNE BİR KARŞILAŞTIRMA (1876 TARİHLİ KÂNÛN-I ESÂSÎ VE 1921 TARİHLİ TEŞKİLÂT-I ESASİYE KANUNU)
Miray ÖZBEK..... 1675
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.33

"DOĞU'NUN KAHRAMANI" MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN FARSÇA GAZETELERDEKİ TASVİRİ
Mohammad Hossein SADEGHİ..... 1707
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.23

NÖBET DEFTERİNDEN ATATÜRK`ÜN GÜNLÜK YAŞAMININ İNCELENMESİ (1931-1938)
Murat KÖYLÜ..... 1729
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.22

ALMAN BELGELERİNDE ÇAĞDAŞ İKİ MODERNİST ÖZELİNDE VATAN DAVASI MUSTAFA KEMAL VE CEMAL PAŞA
Mustafa ÇOLAK..... 1749
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.21

TÜRKİYE'NİN DİPLOMASİ ZAFERİ: MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ (20 TEMMUZ 1936) (MACAR KAYNAKLARINA GÖRE)
Müjdat KARAGÜLMEZ..... 1773
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.20

ATATÜRK DÖNEMİ BASIN HAYATINDA MAHMUT SOYDAN'IN YERİ
Nejdet BİLGİ..... 1805
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.19

SULAK ARAZİLERİN KURUTULMASININ DOĞAL AFETLERLE İLİŞKİSİ VE BU AFETLERİN TOPLUM HAFIZASINDAKİ YERİ
Nejla GÜNAY - Rabia SARIKAYA..... 1835
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.18

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TÜRKİYE'DE NÜFUSU ARTIRMAYA YÖNELİK UYGULAMALAR
Nuray ÖZDEMİR TİRYAKİ 1865
DOI: 10.51824/978-975-17-6043-2.17

III. CİLT

ARŞİV BELGELERİ IŞIĞINDA TÜRKİYE'DE 1966-1967 YILLARINDA TARIM, ORMAN VE HAYVANCILIK FAALİYETLERİ
Nursal KUMAŞ..... 1885
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.16

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI YENİ BİR MUASIR MEDENİYET İDEALİ OLARAK AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ
Oğuz KAAN ÇETİNDAĞ..... 1921
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.01

ATATÜRK'ÜN PERSPEKTİFİNDEN İZMİR İKTİSAT KONGRESİ
Orhan AVCI..... 1937
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.02

İNGİLİZ SÖMÜRGE DÖNEMİNDE KIBRIS TÜRKLERİNDE BİR TOPLUMSAL KİMLİK ARAYIŞI OLARAK "KEMALİST HAREKET" (1923-1950)
Orhan TURAN..... 1981
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.03

KAZANILAN HAKLAR VE KURUMSALLAŞMA YÖNLERİYLE TÜRKİYE'DE SOSYAL GÜVENLİK ALANINDAKİ DÜZENLEMELER (1923-2000)
Osman AKANDERE 2027
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.04

ALMAN ARKEOLOGLAR VE ATATÜRK
Ömer Faruk DEMİREL 2049
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.05

TÜRKİYE'DE YÜZ YILLIK SOSYAL GÜVENLİK UYGULAMALARI VE SOSYAL GÜVENLİK KURUMLARI
Özcan ÇÖLÜK..... 2069
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.06

ATATÜRK DÖNEMİNDE KURULAN FABRİKALARA BİR ÖRNEK: "PAŞABAHÇE ŞİŞE-CAM FABRİKASI"
Özlem TAŞKIRAN 2093
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.07

MİLLÎ MÜCADELE SIRASINDA İSTANBUL MERKEZLİ MİLLİYETÇİ SİYASET SÖYLEMLERİNE KARŞI MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN TAVRI
Ramazan Erhan GÜLLÜ 2119
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.08

AYASOFYA MOZAİKLERİ VE 1930'LU YILLARDA TÜRK-AMERİKAN İLİŞKİLERİNİN KÜLTÜREL DİPLOMASİ BOYUTU
Resul BABAOĞLU 2145
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.09

ULUSLARARASI HUKUKA GÖRE KIBRIS ERMENİLERİNE KARŞI İŞLENEN SUÇLAR
Rümeysa ÜLKÜ 2169
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.10

TÜRKİYE'DE DÜZENLENEN İLK KADIN İKTİSAT SERGİSİ (15-23 Aralık 1932)
Seda BAYINDIR ULUSKAN 2187
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.11

ATATÜRK DÖNEMİNDE ULUSLARARASI ANTLAŞMALAR: SÜREKLİLİK VE KATILIM
Seda ÖRSTEN ESİRGEN 2231
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.12

İYİ BİR MİLLİ FİLM YAPMAK: CUMHURİYET GAZETESİ SAYFALARINDA BİR SENARYO MÜSABAKASI
Sedat GENCER 2249
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.13

ALMAN BASININDA TÜRKİYE'DE CUMHURİYET'İN İLANI VE ATATÜRK
Sefa VİDİNLİOĞLU 2281
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.14

CUMHURİYET DÖNEMİ LİSE TARİH DERS KİTAPLARINDA KÜLTÜR DEVRİMİ: TARİH VE DİL ÇALIŞMALARI ÖRNEĞİ (1930-1980)
Seher AKÇA 2309
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.15

HAYATI BOYUNCA SANATÇILARI VE TİYATROCULARI YÜCELTEN BİR LİDER: MUSTAFA KEMAL ATATÜRK
Selda KULLUK YERDELEN 2341
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.24

ATATÜRK DÖNEMİNDE ÇOCUK SUÇLULUĞUNU ÖNLEMEYE YÖNELİK BİR GİRİŞİM: ÇOCUKLARI KURTARMA YURDU
Selma GÖKTÜRK ÇETİNKAYA 2363
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.32

HİTLER BASININDA SANCAK MESELESİ
Sezen KILIÇ..... 2393
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.31

MUSTAFA KEMAL ATATÜRK AND THE TURKISH WAR OF INDEPENDENCE AS REFLECTED IN THE CONTEMPORARY PRESS OF THE KINGDOM OF YUGOSLAVIA 1919-1939
Slobodan ILİĆ 2425
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.30

ARŞİV BELGELERİNE GÖRE KIBRIS'TA TÜRK MUKAVEMET TEŞKİLATI (TMT) ÖNCESİ YERALTI TEŞKİLATLARI: KARA YILAN, VOLKAN VE 9 EYLÜL CEPHESİ İLE İLGİLİ YENİ BİLGİLER
Soyalp TAMÇELİK 2441
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.29

ITALY AND TURKEY IN KEMALIST TIME: RELATIONS AND COMPARISONS
Stefano TRINCHESE..... 2481
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.28

CUMHURİYETİN İLK AFRO-AMERİKAN MÜSLÜMAN MÜLTECİLERİ: MOHAMMAD EZALDEEN'İN AMERİKA'DAN VAAT EDİLMİŞ TOPRAKLARA-İSTANBUL'A GÖÇÜ (1930)
Tansu Barış MAHMUTOĞLU 2491
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.27

TÜRKİYE'DE ÇAY YETİŞTİRİCİLİĞİ VE ŞEVKET RAŞİT HATİPOĞLU
Temuçin Faik ERTAN - Şefika ÖZMEN 2523
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.26

ATATÜRK'ÜN VEFATININ JAPON BASININA YANSIMALARI
Uğur YILMAZ - Filiz ERKUTLU 2547
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.25

CUMHURİYET TARİHİNİN BİLİNMEYEN BİR ORGANİZASYONU; KİPİG VE KIBRIS
Mümtaz Ulvi KESER 2577
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.33

YUGOSLAV DIPLOMACY AND PUBLIC ON “THE HATAY QUESTION” (THE SANJAK OF ALEXANDRETTA) IN THE PERIOD OF 20S AND 30S OF THE 20TH CENTURY
Vladan VİRİYEVİÇ 2619
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.23

AZERBAYCAN'IN TOPLUMSAL BÜTÜNLÜĞÜNÜN İHLALİ-ZENGEZUR SORUNU VE TÜRKİYE
Xoshgadam ISLAM 2647
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.22

İNGİLİZ BÜYÜKELÇİLİK RAPORLARINDA 1931 GENEL SEÇİMLERİ VE TÜRKİYE’DE SİYASAL HAYAT
Yasin COŞKUN 2673
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.21

MUHTELİF TÜRK KÖŞE YAZARLARININ “CUMHURİYET” İN ANLAM YÜKÜNE İLİŞKİN BELLİ BAŞLI YAKLAŞIMLARI
Yaşar ÖZÜÇETİN - Fatma Nur ASLAN 2691
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.20

I. TBMM’DE GÖREV ALAN VE MECLİSİN AÇILIŞININ 50. YIL DÖNÜMÜNDE HAYATTA OLAN MİLLETVEKİLLERİNİN GÖZÜNDEN CUMHURİYETİN İLK DÖNEMLERİNE İLİŞKİN BAZI TESPİTLER
Yenal ÜNAL 2735
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.19

TÜRKİYE’NİN İTALYAN TEHDİTİ NEDENİYLE BATI İTTİFAKINA KATILMASI SÜRECİNİN İTALYAN KAMUOYUNDA YANSIMALARI (1939-1940)
Yeter MENGEŞ 2769
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.18

DİPLOMAT OLARAK İBRAHİM HAKKI PAŞA
Zeki ERASLAN 2797
DOI: 10.51824/978-975-17-6044-9.17

SUNUŞ

Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı olarak kurulduğumuz günden bu yana pek çok ulusal ve uluslararası kongre, sempozyum, panel, çalıştay, konferans vb. bilimsel etkinlikler düzenleyip etkinliklerde sunulan tebliğleri yayımladık. Düzenlediğimiz bilimsel etkinlikler arasında özel bir yeri olan şüphesiz dört yılda bir gerçekleştirdiğimiz Uluslararası Atatürk Kongreleridir. Kurum kimliğinin önemli bir parçası olan ve 1987 yılından itibaren her dört yılda bir düzenlenen Uluslararası Atatürk Kongreleri şimdiye kadar Türkiye, Kıbrıs, Kazakistan, Makedonya ve Azerbaycan'da gerçekleştirilmiş; bu kongrelere 30 farklı ülkeden 1300'e yakın akademisyen katılmıştır.

Cumhuriyet'in kuruluş ve gelişme sürecindeki olayların bugüne olan etkilerini ve geleceği şekillendirmedeki olası rollerini bilimsel yaklaşımla incelemek, bunun sonucunda elde edilen bilgi, belge, yorum ve sentezleri Türk ve dünya kamuoyuna sunmak amacıyla 10. Uluslararası Atatürk Kongresi'ni Cumhuriyetimizin 100. yılında 8-9 Kasım 2023 tarihlerinde Ankara'da gerçekleştirdik.

Kongre'de Prof. Dr. Hikmet Özdemir tarafından "Atatürk ve Liderlik Mirası" başlıklı açılış konferansından sonra Prof. Dr. Sevtap Demirci'nin oturum başkanlığında, Prof. Dr. Stefano Trinchese, Doç. Dr. Fabio Grassi ve Dr. Edit Tasnadi'nin katılımıyla Atatürk Özel Oturumu gerçekleştirildi. İki gün boyunca dört salonda altı farklı oturum ile devam eden Kongre'ye 11 ülkeden 20'ye yakın yabancı bilim insanı katıldı ve 105 bildiri sunuldu. Geniş bir konu yelpazesinde gerçekleştirilen etkinlikte disiplinler arası bir yaklaşımla Türkiye'nin yüz yıllık birikimi ele alındı.

10. Atatürk Kongresi bildirilerinden oluşan eserde Cumhuriyetin Kuruluş Dönemi, Uluslararası Politika, Basın ve Sinema, İç Politika ve Kültür Çalışmaları gibi birçok konu yer almaktadır.

Bu kapsamlı çalışmanın bilim dünyasına katkı sunmasını diliyor, Kongre'de emeği geçen herkese teşekkürlerimi sunuyorum.

Doç. Dr. Güner DOĞAN
Atatürk Araştırma Merkezi Başkanı
Ankara,2024

BATI CEPHESİNDE TÜRK ORDUSUNUN KARARGÂH MERKEZLERİ (1920-1923)

Güzin ÇAYKIRAN[*]

Özet

9 Kasım 1920'de düzenli Türk ordusu kurulduktan sonra Batı Anadolu'da Millî Mücadele'yi, Türkiye Büyük Millet Meclisi adına Batı Cephesi Komutanlığı yürütmüştür. Batı Cephesi Komutanlığı kurulduktan sonra Ankara'da önce Genelkurmay Başkanlığı Karargâhı ve 5 Ağustos 1921'de de Başkomutanlık Kanunu ile de Başkomutanlık Karargâhı kurulmuştur. Nitekim bundan sonra Türk ordusu, daha teşkilatlı bir şekilde muharebeleri gerçekleştirmiştir. Türk ordusunun ana karargâhları (Genelkurmay Başkanlığı Karargâhı ve Başkomutanlık Karargâhı), Türk İstiklal Harbi'nde Batı Cephesi Karargâhı ile birlikte hareket etmiştir. Bundan dolayı bu çalışmada Batı Cephesi karargâhı örneklem olarak seçilmiştir. Batı Cephesi Komutanlığı 24 Haziran 1920'de kurulduktan sonra tespit edilebildiği kadarıyla 30 farklı merkezde karargâhını kurmuştur. Ve bu merkezlerden Batı Cephesi'ndeki muharebeleri komuta etmiş, muharebe koşullarına göre de sık sık karargâh merkezini değiştirmek zorunda kalmıştır. Konuşlandığı merkezler de ise ulaşım kolaylığı, ikmal merkezlerine yakınlığı dikkate alınmıştır. Nitekim Türk ordusunun komuta kademesi kuvvetlendikçe Batı Cephesi'nde Yunanlara karşı muharebeler de başarı ile yürütülmüştür. Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz'u bunun bir sonucu olarak değerlendirmek mümkündür. Çalışmanın amacı, Batı Cephesi'nde yürütülen muharebelerde Türk ordusunun karargâh merkezlerini ortaya koymaktır. Böylece Milli Mücadele'de Türk ordusunun teşkilatlı bir hale gelmiş olmasının, başarıyı nasıl etkilediği daha iyi anlaşılacağı değerlendirilmektedir. Ayrıca çalışmada Batı Cephesi karargâh merkezleri kronolojik olarak sunulacak ve harita üzerinde 30 merkez işaretlenerek belirtilecektir.

Anahtar Kelimeler: Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi Komutanlığı, Başkomutan Mustafa Kemal Paşa, Polatlı, Akşehir, Kocatepe.

[*] Doç. Dr., Milli Savunma Bakanlığı, guzincaykiran@gmail.com

MILITARY HEADQUARTERS OF THE TURKISH ARMY ON THE WESTERN FRONT (1920-1923)

Abstract

After the foundation of the regular Turkish army on November 9, 1920, the National Struggle in Western Anatolia was led by the Western Front Command on behalf of the Grand National Assembly of Turkey. After the establishment of the Western Front Command, the Headquarters of the General Staff was first established in Ankara, and the Headquarters of the Commander-in-Chief was founded with the Commander-in-Chief Law on August 5, 1921. Thus, from then on, the Turkish army fought battles in a more organized manner. The main headquarters of the Turkish army (General Staff Headquarters and Commander-in-Chief Headquarters) operated together with the Western Front Headquarters in the Turkish War of Independence. Therefore, the Western Front Headquarters was purposely chosen as the sample in this study. After the Western Front Command was founded on June 24, 1920, it established its headquarters in 30 different centers in so far as it can be determined. And it commanded the battles on the Western Front from these centers and had to frequently switch its headquarters according to the conditions of the battle. In the centers where it was deployed, ease of transportation and nearness to supply centers were taken into consideration. Hence, as the command cadre of the Turkish army consolidated, the battles against the Greeks on the Western Front were successfully managed. It is possible to evaluate the Battle of Sakarya and the Great Offensive as a result of this. This study aims to introduce the headquarters centers of the Turkish army during the battles fought on the Western Front. Thus, it is assumed that it will be better understood how the fact that the Turkish army became organized in the War of Independence affected its success. In addition, in the study, the headquarters centers of the Western Front will be presented chronologically and 30 centers will be marked on the map.

Keywords: Turkish War of Independence, Western Front Command, Commander-in-Chief Mustafa Kemal Pasha, Polatlı, Akşehir, Kocatepe.

GİRİŞ

15 Mayıs 1919'da İzmir işgal edildiği zaman Yunanlara karşı 61'nci Tümen, 23'üncü ve 57'nci Piyade Tümenleri mücadele etmiştir. Batı Anadolu Cephesi, İzmir kuzey (61'inci Tümen), İzmir doğu (23'üncü Tümen) ve İzmir güney (57'nci Tümen) cephelerine bölünerek tümenlerin sorumluluğuna verilmiş ve bölgedeki Kuvayımillî'ye de tümenlerin emri altına girmişti.[1] Anadolu'nun işgal süreci devam ederken Mustafa Kemal Paşa (Mareşal Atatürk), 9'uncu Ordu Kıtaatı Müfettişi olarak 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıkarak Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde halkı işgallere karşı örgütlemiş ve 27 Aralık 1919'da Sivas'tan Ankara'ya dönmüştür. Bundan sonra ise Millî Mücadele örgütlü bir yapıya bürünecek ve 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi açılacaktır.[2] Büyük Millet Meclisi açıldıktan sonra 2 Mayıs 1920'de Bakanlar Kurulu (Heyet-i Vekiliye) oluşturulmuş ve bu kurulun bir parçası olarak da Milli Savunma Bakanlığı (Müdafaa-i Milliye Vekâleti) teşkil edilmiştir. Daha sonra kurulacak olan Başkomutanlık ise bu iki kurum arasında koordinasyon vazifesi görecektir.[3]

22 Haziran 1920'de ise Yunan kuvvetleri, Batı Anadolu'da Miln (Milne) Hattı'nı[4] geçerek taarruza başlamıştır. Taarruzla Yunan kuvvetleri, Temmuz ortalarına doğru Bursa doğusunda Kestel, merkezde Demirci-Elvanlar, güneyde ise Buldan ve Burhaniye hattına kadar ilerlemişlerdi.

---

[1] Tevfik Ercan, **Türk İstiklal Harbi; Batı Cephesi, Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliye Devri İstanbul'un İtilâf Devletleri Tarafından Resmen İşgali Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kurulması Batı Anadolu ve Trakya Cephelerinde Yunan İleri Harekâtı (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920),** C 2, Ks. 2, 3. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s.242-243.

[2] Atatürk'ün Ankara'ya gelişi ve Meclis'in açılışı için bakınız: Azmi Süslü, "Mustafa Kemal'in Anadolu'ya Gelişi ve Ankara'nın Millî Mücadele'deki Yeri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 10, S 29, (Temmuz 1994), ss.511-525.

[3] **TBMM Zabıt Ceridesi,** Devre 1, C 1, Onuncu İçtima, 3.5.1336, Üçüncü Celse, s.198; Cevdet Timur, Rauf Atakan, Alişan Berktay ve Veli Ertekin, **Türk İstiklal Harbi; İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)**, C 7, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975, s.226; **Türk Ordusu,** Kültür Bakanlığı, Ankara, 1999, s.347; **Osmanlı Ordu Teşkilatı,** Milli Savunma Bakanlığı, Ankara, 1999, s.88; **Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri,** Yay.Haz. Cemalettin Taşkıran, Haldun Ülgenalp, Suna Ertekin, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998, s.40; **Askeri Tarih Belgeleri Dergisi,** S 127, (Haziran 2011), s. 8'de 4'üncü dipnot; Ercan, **age.**, s.213.

[4] Milne Hattı: Ayvalık'ın yedi mil kuzey doğusundaki Osmanlı'daki sırtta deniz kıyısında bir noktadan başlamak suretiyle Hacı Osman-Yaylacık dağı-Madra dağı-Kestane dağı-Akmaz dağı doruğu-Döşeme köyü-Ürgüt deresiyle Menteşe deresi arasındaki sırtlar-Bakırçay ile Cumalı deresinin birleşme noktası-Tuğlacık batısı-Sarıtaş dorukları-Özpekkaya-Karasilli-Yenice-TepecikTatarköy-Yeni çiftlik-Papazlı-Belen dağı güneydoğusu-Kestelli-Yarışlı-Sart-Bucak-Çaylı-Bademiye üzerinden İzmir sancağı güney sınırına kadar giden bir hattır. Ercan, **age.**, s.156.

Nitekim 15 Mayıs 1919'dan beri işgal edilen 14.000 km² lik alan 54.000 km²ye kadar çıkmıştı.[5]

Yunan işgaliyle birlikte Batı Anadolu'da *komuta düzeni sağlama* ihtiyacı ortaya çıkmış ve 24/25 Haziran 1920'de Batı Cephesi[6] Komutanlığı kurulmuştur. Komutanlığına 20'nci Kolordu Komutanı ve Batı Anadolu Kuvayımillîye Genel Komutanı[7] Ali Fuat (Korgeneral Cebesoy) Paşa atanmıştır.[8] Dolayısıyla bu tarihten sonra Batı Anadolu'da artık muharebeleri bilfiil yönetecek olan ordu yetkisinde bir komutanlık kurulmuştur. Bu komutanlığın ilk karargâhı ise Eskişehir'de 20'nci Kolordu karargâhıdır.[9] 8 Kasım 1920'ye kadar Batı Anadolu'daki muharebeler söz konusu askerî teşkilat komutasında yürütülmüştür. Ancak bu birliklerle Yunan kuvvetlerine karşı kati bir netice alınamayacağı da ortaya çıkmıştır. Özellikle 24 Ekim 1920 tarihinde gerçekleşen Gediz Taarruzu'ndaki başarısızlık düzenli bir ordu yani millî ordu teşkilatına duyulan ihtiyacı daha da artırmıştı. Bu kapsamda 9 Kasım 1920 tarihinden itibaren Büyük Millet Meclisi Başkanı Mustafa Kemal Paşa düzenli bir askerî teşkilatın gerekliliğine inanarak çalışmalara başlamıştır. Mustafa Kemal Paşa düzenli Türk ordusunun kuruluşuna dair ihtiyacı, Nutuk'ta şöyle ifade etmiştir:

> "Efendiler, 8 Kasım 1920'de Fuat Paşa Ankara'ya geldi. Karşılamak için bizzat istasyonda bulunuyordum. Paşa'yı omuzunda bir filinta olduğu halde Kuvayımillîye kıyafetinde gördüm. Batı Cephesi Komutanına bu kıyafeti benimseten düşünce ve zihniyet akımının bütün Batı Cephesi üzerinde ne kadar etkili olduğunu anlamak için artık tereddüde yer kalmamıştı… Süratle düzenli ordu ve süvari birlikleri meydana getirilecekti. Böylece 1920 yılı Kasım'ının sekizinci günü

[5] Ercan, **age.**, s.385.

[6] Batı Cephesi, Türk ordusu için yoğunluk kazanacak harekât ve muharebeler yönünden nasıl bir sıklet merkezi bölgesi oluşturmuşsa Kuvayımillîye için de yurdun çeşitli yerlerinde başlatılan mücadelenin ağırlık noktasını teşkil etmiştir. Şükrü Erkal, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi 23 Nisan 1920-29 Ekim 1923,** C 4, Ks. 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984, s.94.

[7] Sivas Kongresi'nin yapıldığı sırada millî kuvvetlerin, tek bir emir ve komuta altında sevk ve idare edilmesi kararı alınmış ve Ali Fuat Paşa, 9 Eylül 1919'da Garbi Anadolu Umum Kuvayımillîye Kumandanlığına tayin edilmiştir. **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri Bugünkü Dille,** Yay.Haz. A. Sevim, İ. Öztoprak ve M.A.Tural, ATAM Yay., Ankara, 2006, s.70.

[8] **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi,** S 52, (Haziran 1965), Vesika no. 1189.

[9] Ercan, **age.**, s.282.

> düzensiz teşkilat fikri ve siyasetini yıkma kararı, faaliyet ve uygulama alanına konulmuş oldu".[10]

Düzenli ordunun yani millî ordunun teşkilatlanmaya başlamasıyla birlikte Batı Cephesi Komutanlığında değişiklik yapılmış; 10 Kasım 1920'de cephe komutanlığına Albay İsmet (Orgeneral İnönü) Paşa getirilmiş[11] ve bundan sonra Türk ordusunun sevk ve idare merkezi Batı Cephesi Komutanlığı Karargâhı olmuştur. Peki karargâh nedir? Karargâh; komutan veya amirlere kıta veya kurumların sevk ve idaresinde yardımcı olan personel topluluğudur. Bu personel topluluğu, komutanın doğru bir karara ulaşması için vazifenin yapılmasına tesir eden bütün faktörlerin mantıki bir şekilde inceleyerek durum muhakemesi yapmaktadır.[12] Bu tanımlamadan yola çıkarak Türk İstiklal Harbi'nde Türk ordusu karargâhının da[13], bağlı birliklerini (ana ast ve kıtaları) mevcut koşullar içerisinde doğru kararlarla sevk ve idare eden bir görev üstlendiği anlaşılmaktadır.

Çalışmada düzenli Türk ordusunun kurulmasından sonra ordunun hangi karargâh merkezlerinden Batı Cephesi'ndeki muharebeleri sevk ve idare ettiği anlatılacaktır. Buradaki amaç, kısa aralıklarla karargâh yerlerinin harp koşullarına göre nasıl değiştiği ve bu değişim sırasında (coğrafi konum, ulaşım vs.) göz önünde bulundurulan faktörlere dikkat çekmektir. Böylece Millî Mücadele'yi başarıya götüren ordunun ana unsuru olan karargâhın üstlendiği sorumluluğun daha iyi anlaşılacağı değerlendirilmektedir. Çalışmanın ana kaynaklarını askerî alanda yapılmış çalışmalar oluşturmaktadır. Özellikle Askerî Tarih Belgeleri Dergisi (Harp Tarihi Vesikaları Dergisi) ile Millî Savunma Bakanlığının Türk İstiklal Harbi Serisi'ndeki çalışmalardan yararlanılmıştır. Neticede bütün veriler derlenip incelendikten sonra metin kaleme alınmıştır. Ayrıca çalışmada Batı Cephesi Karargâhının kurulduğu merkezler kronolojik olarak tablo şeklinde sunulmuş ve bu merkezler, harita üzerinde de işaretlenerek Ek-2'de'de gösterilmiştir.

---

[10] Kemal Atatürk, **Nutuk**, Yay.Haz. Z. Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002, s.344.

[11] **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, S 50, (Aralık 1964), Vesika no. 1168.

[12] https://mersin1.gnkur.tsk/Mus_As_Ter_Szlk/default.aspx, Erişim Tarihi: 27.02.2023.

[13] Türk İstiklal Harbi'nde başlangıçta sırasıyla Batı Cephesi Komutanlığı, Genelkurmay Başkanlığı ve sonra Başkomutanlık makamının ana karargâh olarak görev yaptığı görülmektedir.

Batı Cephesi'nde Türk Ordusunun Karargâh Merkezleri

Türk ordusu, 9 Kasım 1920'den sonra teşkilatlanmaya başlamış ve bu minvalde Batı Cephesi'nde bulunan Kuzey ve Güney Cephesi Komutanlıkları yeniden düzenlenerek Kuzey Cephesi Komutanlığı, Batı Cephesi Komutanlığı adını almıştır. Batı Cephesi Komutanlığına Albay İsmet Bey[14], Kurmay Başkanlığına ise Binbaşı Muzaffer (Orgeneral Ergüder) Bey atanmıştır. Komutanlığın karargâhı ise Eskişehir'dedir. Komutanlık; 24'üncü Tümen, Ertuğrul Grubundan (11'inci ve 61'inci Tümen)[15] ve 1'inci Kuvve-i Seyyare'den teşkil edilmiştir. Cephe Komutanlığı karargâhına doğrudan bağlı birlikler ise Gökbayrak Taburu, 24'üncü Tümen ve 11'inci Tümen idi. Bu birlikler, emirleri doğrudan Batı Cephesi Karargâh Komutanlığından alıyorlardı. Güney Cephesi Komutanlığına ise Albay İbrahim Refet (Tümgeneral Bele) Bey, Kurmay Başkanlığına Binbaşı Ahmet Zeki (Tümgeneral Soydemir) Bey atanmıştır. Cephenin karargâhı Konya'dadır. Güney Cephesi Komutanlığı; 12'nci Kolordu (23'üncü, 57'nci ve Mürettep Tümenler), 41'inci Tümen ve 7'nci Atlı Piyade Tümeninden oluşmaktaydı. Cephe Komutanlığına doğrudan bağlı birlikler ise 2'nci Numune Piyade Alayı, 189'uncu Piyade Alayı, Hafif Topçu Taburu, bağımsız üç batarya, uçak bölüğü, inşaat taburu, sanayi takımı, ekmekçi taburu ve bir deve kolu idi.[16] Görüldüğü üzere lojistik teşkiller, Güney Cephesi Komutanlığına verilmiştir.[17] Bu durum üzerinde Konya'nın coğrafi konumu ve demiryoluna sahip olmasının etkisinin büyük olduğu anlaşılmaktadır. Aynı şekilde Batı Cephesi Karargâh merkezi olan Eskişehir'in de karargâh olarak belirlenmesinde aynı faktörlerin göz önünde bulundurulduğu dikkat çekmektedir. Bu faktörlerin etkisiyle Ankara Hükümeti ile irtibat daha kolay sağlanmıştır. Ayrıca Konya ve Eskişehir'in konumu dikkate alındığında Ankara'yı diğer bir deyişle Büyük Millet Meclisi'ni koruyan bir siper görevi gördükleri de düşünülebilir.

---

[14] İsmet İnönü, **Hatıralar**, Yay. Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1985, s. 214.

[15] Ertuğrul Grubu: 61'inci Tümen Komutanı Kazım Özalp komutası altında karargâhı Bilecik'te bulunan Eskişehir ve çevresinden gelen halk ve 11'inci Tümenden oluşturulmuş olan birliktir. İzzettin Çalışlar, **Gediz, Kütahya ve İkinci İnönü Muharebelerinde 61 nci Tümen**, Yay.Haz. Z. Türkmen, N. Arslan ve E. Çelik, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006, s. 2

[16] Kamil Önalp ve Rahmi Apak, **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921)**, Yay.Haz. S.Turhan, C 2, Ks. 3, 3. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999, s.39-41.

[17] Önalp ve Apak, **age.**, s.43.

Düzenli ordunun kurulmasından sonra 15 Aralık 1920'de Kuvayımillîye lağvedilmiştir.[18] Kuvayımillîye'nin lağvedilmesinden sonra ise Batı Cephesi'nde Çerkez Ethem isyan edecek (27 Aralık 1920-23 Ocak 1921) ve ordu birlikleri bu isyanı bastırmaya çalışacaklardır.[19] İsyan başladığında Batı Cephesi karargâhı Eskişehir'de, Güney Cephesi karargâhı ise Afyon'da bulunmaktaydı.[20] İsyanın yayılmasına göre Batı ve Güney Cephesi karargâhlarının sürekli olarak yer değiştirdiği anlaşılmaktadır. Buna göre Batı Cephesi Karargâhı, 29 Aralık 1920'de Sabuncupınar'a, 30 Aralık'ta ise Kütahya'ya varmıştır. 2 Ocak 1921'de ise Batı Cephesi Karargâhı Yalnızsaray'a buradan Hacımusa'ya, Güney Cephesi Karargâhı ise Haydarlar[21] köyüne taşınmıştır. 4 Ocak'ta ise Batı Cephesi karargâhı Çavdarhisar'a nakledilmiştir. Güney Cephesi karargâhı da Ören köyüne gelmiştir. Batı Cephesi karargâhı, 5 Ocak'ta Efendiköprüsü'nde bulunmaktadır. Güney Cephesi karargâhı ise iki kademesiyle Cebrail'de geri kademesi de Konya'dadır.[22]

Çerkez Ethem isyanı devam ederken 6 Ocak 1921'de Yunan kuvvetleri, Eskişehir'i ele geçirmek üzere Bursa'dan taarruza başlamış ve 9 Ocak 1921 itibariyle İnönü mevzilerine kadar gelmişledir.[23] Muharebe sırasında Batı Cephesi Karargâhı 7/8 Ocak 1921'de Kütahya'da bulunmaktadır. Güney Cephesi karargâhı ise aynı tarihte Keçiler'dedir. İnönü mevzilerinde muharebenin kritik bir hal alması, Batı Cephesi Karargâhının konuşunu değiştirmiş ve muharebenin yakından sevk ve idaresi için karargâh, 9/10 Ocak 1921'de Kütahya'dan demiryolu ile İnönü İstasyonu'na taşınmıştır. 10 Ocak'taki şiddetli muharebeler neticesinde karargâh, istasyondan İnönü köyüne çekilmiştir. Bu çekilme ise gerideki birlikler arasında yanlış yorumlara sebebiyet vermiş ve birliklerin moralini sarsmıştır. Özellikle tümenlerin kıta ağırlıklarının vaktinden önce dağınık bir halde ve birçok eşya bırakarak geri çekilmesine neden olmuştur. Ayrıca bir kısım personelin cepheden Eskişehir'e kadar gitmeleri, buradaki halkı telaş ve heyecana düşürmüştür. 10 Ocak 1921'de Batı Cephesi karargâhı İnönü'den Çukurhisar

[18] Erkal, **age.**, 1984, s. 119.

[19] İsyan için bakınız: Hamdi Ertuna, **İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar 1919-1921**, C 4, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974, s.212-255.

[20] Önalp ve Apak, **age.**, s.51, 89.

[21] Haydarlar, Kütahya iline bağlı Aslanapa ilçesinin bir köyüdür.

[22] Önalp ve Apak, **age.**, s.92-147.

[23] Selahattin Selışık, **Türk İstiklal Savaşı'nda Birinci İnönü Muharebesi**, Yay.Haz. Z.Türkmen ve A.Kaptan, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2006, s.7.

İstasyonu'na gelmiştir.[24] Neticede İnönü mevzilerinde gerçekleşen dört günlük muharebeden sonra 11 Ocak'ta Yunan kuvvetleri, Bursa istikametine çekilmeye mecbur edilmişti (Birinci İnönü Muharebesi 6-11 Ocak 1921).[25] Yunan kuvvetlerinin çekilmesiyle de 12 Ocak 1921'de Batı Cephesi Karargâhı, İnönü İstasyonu'na gelmişti. 18 Ocak'ta ise, Eskişehir'e hareket edecektir. Güney Cephesi Karargâhı da 14 Ocak'ta Alayunt'ta, 29/30 Ocak 1921'de ise Konya'ya dönmüştür.[26] Anlaşıldığı üzere Birinci İnönü Muharebesi sırasında Batı Cephesi Karargâhının demiryoluna ve muharebenin sıklet merkezlerine yakın yerlerde konuşlandığı görülmektedir. Ayrıca karargâh merkezlerindeki değişikliğin halk üzerinde büyük tesirler yaparak panik havası yarattığı anlaşılmaktadır.

Birinci İnönü Muharebesi'nin muzafferiyetinden sonra Yunan kuvvetleri bu defa 23 Mart 1921'de Bursa (Yenişehir-İnegöl) istikametinden tekrar taarruza geçerek İnönü mevzilerine kadar gelmiştir.[27] Bu sırada Batı Cephesi karargâhı, Eskişehir'de, Güney Cephesi karargâhı ise Konya'dadır. Taarruzla birlikte Güney cephesi karargâhı 23 Mart'ta Afyonkarahisar'a Batı Cephesi karargâhı da İnönü'ye hareket etmiştir. Muharebelerin seyrine göre Güney Cephesi karargâhı, Çay istasyonu ve Afyon'a geçmiştir. 29 Mart'ta Döğer'de konuşlanmıştır.[28] 31 Mart 1921'de Batı Cephesi karargâhı Çukurhisar'da bulunmaktadır.[29] İnönü mevzilerinde yapılan yedi günlük muharebeden sonra 1 Nisan 1921'de Yunan kuvvetleri geri çekilmişlerdir (23 Mart-1 Nisan 1921 İkinci İnönü Muharebesi).[30]

Birinci ve İkinci İnönü muharebeleri, İnönü mevzilerinde gerçekleşmiştir. Muharebelerde, İnönü ve Çukurhisar, karargâh merkezi olarak kullanılmıştır. Zira bu merkezler, Batı Cephesi kıtalarının ikmal merkezi idi. Ayrıca Çukurhisar'da Menzil Hattı Komutanlığı vardı. Dolayısıyla karargâhların buralarda kurulmasında demiryolu faktörünün çok etkili olduğu anlaşılmaktadır.

Birinci ve İkinci İnönü Muharebelerinden sonra 2 Nisan'da Mezit'te bulunan Güney Cephesi karargâhı Tahtaköprü'ye hareket etmiştir. 3

---

[24] Önalp ve Apak, **age.**, s.173-213.

[25] Harp Tarihi Encümeni, **Türk İstiklal Harbi Hülasası 1919:1922**, Askerî Matbaa, İstanbul, 1937, s.3-5.

[26] Önalp ve Apak, **age.**, s.127-238.

[27] **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, S 149, (Ocak 2021), s.114.

[28] Önalp ve Apak, **age.**, s.305, 315, 325, 333, 378.

[29] **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, S 92, (Kasım 1991), s.87.

[30] Harp Tarihi Encümeni, s.3-5

Nisan'da Kurşunlu'ya geçmiştir. 7/8 Nisan'da ise Çekürler'de (Çöğürler) bulunmaktadır. Yunan kuvvetlerinin Bursa istikametine çekilmesini sağlayan Türk ordusu, Afyonkarahisar'a taarruz etmiş olan Yunanlara karşı Gediz-Uşak doğrultusunda bir taarruz yapmayı planlamış ve 8 Nisan'da taarruza geçmiştir.[31] 9 Nisan'da Güney Cephesi karargâhı, Çalköy'e gelmiştir.[32] Karargâh geceyi, 11 Nisan'da Çalköy kuzeyinde Akkurum Tepesi yakınında geçirmiştir. 13 Nisan itibariyle de Çalköy'de bulunmaktadır.[33] 14/15 Nisan'da Güney Cephesi karargâhı, Akkurum Tepesi kuzeyindeki Uyuzpınar köyüne gelmiştir.[34] 15 Nisan'da buradan Genişler'e hareket edecektir. Güney Cephesi karargâhının kısa aralıklarla bu kadar yer değiştirmesinin sebebi, Aslıhanlar (8-12 Nisan 1921)-Dumlupınar (13-15 Nisan 1921) Muharebelerinin Güney Cephesi Komutanlığı tarafından yürütülmüş olmasıdır. Neticede 8-15 Nisan 1921'de Aslıhanlar ve Dumlupınar'da yapılan şiddetli muharebelerde Türk ordusu başarılı olamamıştır. 15 Nisan'da Batı Cephesi karargâhı, saat 20.30'da ikmal işlerini daha yakından izlemek üzere Çukurhisar'dan Eskişehir'e hareket etmiştir.[35]

Aslıhanlar-Dumlupınar Muharebelerinde Türk ordusunun çekilmesinden sonra Batı Cephesi'nde teşkilat değişikliğine gidilmiş ve 3 Mayıs 1921'de Güney Cephesi Komutanlığı ile Batı Cephesi Komutanlığı karargâhı birleştirilmiş ve Batı Cephesi takviye edilerek kolordu yetkisinde *Grup Komutanlıkları* kurulmuştur.[36] Diğer taraftan da 20 sayılı kanunla Ankara'da Ziraat Mektebi'nde Genelkurmay Başkanlığı (Erkan-ı Harbiye-i Umumiye Vekâleti) kurulmuş ve komutanlığına Albay İsmet Bey getirilmiştir.[37]

---

[31] Önalp ve Apak, **age.**, s.436, 467, 488, 535, 579-580.

[32] **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, S 94, (Mayıs 1992), s.62.

[33] Önalp ve Apak, **age.**, s.557, 573.

[34] **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, S 94, (Mayıs 1992), s.145.

[35] Önalp ve Apak, **age.**, s.593-597.

[36] Kamil Önalp ve Şadi Sükan, **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs-25 Temmuz 1921)**, Haz. İ.H.Alpay, C 2, Ks. 4, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974, s.52, 58.

[37] Erkal, **age.**, 1984, s.198.

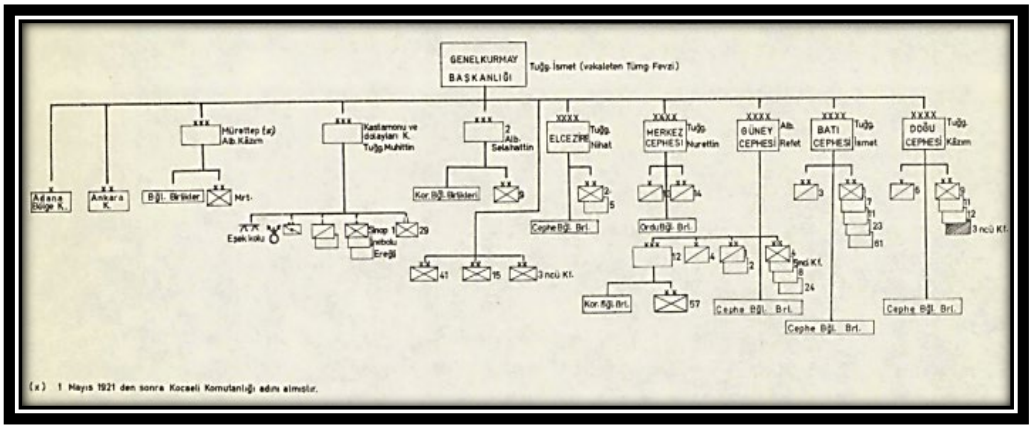

Kuruluş -1: Türk Ordusunun Mayıs 1921 kuruluşu.[38]

22 Haziran'da ise Batı Cephesi karargâhında 2'nci Kurmay Başkanlığı kurulmuş ve bu makama Kurmay Yarbay Hüseyin Hüsnü (Korgeneral Kılkış) getirilmiştir.[39] Genelkurmay Başkanlığı kurulduktan sonra bütün kuvvetler, harekât ve sevk ve idare yönünden buraya, ikmal yönünden ise Milli Savunma Bakanlığına (Müdafaa-i Millîye Vekâletine) bağlanmıştır. Anlaşıldığı üzere bu teşkilatlanmayla Türk ordusu daha da güçlendirilmeye çalışılmıştır. Zira Yunan ordusu da İtilaf devletleri tarafından takviye edilmeye başlanmıştır. Ayrıca Yunanistan'da seferberlik ilan edilmiştir. Seferberlikle beraber Yunan ordusu, Türk ordusunu hezimete uğratmak üzere 8 Temmuz'dan itibaren Bursa-Eskişehir ve Bursa-Kütahya-Dumlupınar istikametinde ilerleyerek 10 Temmuz 1921'de Türk mevzilerine taarruza başlamıştır. Bu taarruzla Kütahya-Nasuhçal mevzilerinde şiddetli muharebeler olmuş ve Yunan ordusu, 17 Temmuz 1921'de Kütahya'yı işgal etmiştir. Bunun üzerine Mustafa Kemal Paşa 18 Temmuz 1921'de Batı Cephesi karargâhı Karacahisar'a gelmiş ve ordunun savunma bölgesi oluşturma için Sakarya Nehri'nin doğusuna çekilmesi direktifini vermiştir.[40] Bu sırada Türk ordusu mukabil bir taarruzla Yunan taarruzunu durdurmak istemiş; fakat başarılı olamamış ve geri çekilmeye devam etmiştir. Bu çekilişle Türk ordusu, 25 Temmuz'da Sakarya Nehri'nin doğusunda mevzi tutmuştu.[41]

---

[38] Kamil Önalp ve Şadi Sükan, **age.**, s.52.

[39] Kamil Önalp ve Şadi Sükan, **age.**, s.46-149; Erkal, **age.**, 1984, s.198.

[40] Kamil Önalp ve Şadi Sükan, **age.**, s.43-52, 360.

[41] Firdes Temizgüney, "Kütahya-Eskişehir Muharebeleri", (Çevrimiçi), **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi. gov.tr/bilgi/kutahya-eskisehir-muharebeleri/ Erişim Tarihi: 06.08.2022.

Kütahya-Eskişehir Muharebeleri sırasında 17 Temmuz 1921'de Batı Cephesi Karargâhı, Eskişehir güneyinde Karacahisar'da bulunmaktaydı.[42] 18 Temmuz'da Ağapınar'a taşınmıştır.[43] Batı Cephesi'ndeki muharebeler sonucunda cephenin gitgide doğuya doğru gerilemesi, Cephe Karargâhının da yer değiştirmesini zorunlu kılmıştı. Bu zorunluluk karşısında karargâh, 20/21 Temmuz 1921 gecesi Karatokat'a taşınmıştı. 21 Temmuz'da Alpu,[44] 22 Temmuz'da da Sarıköy'e gelmiştir.[45] 23 Temmuz'da alınan karara göre Batı Cephesi karargâhı, Sarıköy'den Polatlı'ya hareket etmiştir.[46] Karargâh 24 Temmuz akşamında Polatlı'ya gelmiş ve burada kurulmuştur.[47] Sakarya Meydan Muharebesi, Polatlı'daki Batı Cephesi karargâhından idare edilecektir. Karargâha Kütahya-Eskişehir Muharebelerinden sonra Kurmay Albay Asım (Orgeneral Gündüz) Bey katılmış ve kendisi Kurmay Başkanlığı görevini devralmıştır. Bu suretle Batı Cephesi Karargâhında kurmay hizmeti üstün bir seviyeye yükseltilmiştir.[48]

Sakarya Meydan Muharebesi öncesinde Türk ordusu, Sakarya Nehri boyunca konuşlanmış ve birlikler, tuttuğu mevzilerde tahkimata başlamışlardı. Bu esnada 5 Ağustos 1921'de Başkomutanlık Kanunu[49] ile Mustafa Kemal Paşa, Başkomutan olmuş ve Ankara'da Başkomutanlık Karargâhı kurulmuştur. Başkomutanlık Karargâhı; Genelkurmay Başkanlığı ve Milli Savunma Bakanlığı karargâhlarından alınan birer emir subayı, iki kurmay subay, üç sınıf subayı ve evrak memurundan teşkil edilmiştir.[50] 8 Ağustos'ta ise bu teşkilata Genel Sekreterlik[51] eklenmiştir.[52] Genelkurmay

---

Deniz Güçer, **İstiklal Harbi'nde Türk Ordusunun Sakarya Nehri Doğusuna Çekilmesinin Ulusal ve Uluslararası Boyuttaki Yansımaları**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Milli Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü, 2020, s.4.

[42] Önalp ve Sükan, **age.**, s.259, 334.

[43] **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, S 95, (Ocak 1993), s.66.

[44] Önalp ve Sükan, **age.**, s.389, 437.

[45] **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, S 95, (Ocak 1993), s.92.

[46] Kamil Önalp, **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekat (25 Temmuz-22 Ağustos 1921)**, Yay.Haz. Özden Çalhan, C 2, Ks.5, Kitap 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995, s.47.

[47] Önalp ve Sükan, **age.**, s.515.

[48] Kamil Önalp, **age.**, s.61.

[49] Kanun için bakınız: "Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkumandanlık Tevcihine Dair Kanun", Kanun numarası:144, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 3, C 2, s.86, https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.144.pdf, Erişim Tarihi: 12.03.2023.

[50] Kamil Önalp, **age.**, s.49.

[51] Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'nın 13 Eylül 1921 tarihli emrine göre "Başkomutanlık işlerinin daha sade bir biçimde yürütülmesi için.." Genel Sekreterlik kaldırılmıştır. Başkomutan, Milli Savunma

Başkanlığına ise Fevzi Paşa getirilmiştir.[53] Genelkurmay Karargâhı (Harp Karargâhı) kurulduktan sonra Mustafa Kemal Paşa karargâhla beraber 12 Ağustos 1921'de Ankara'dan hareket edeceğini Batı Cephesi Komutanlığına bildirmiş ve Paşa, Sincan köyünde İhtiyat Grubunu teftiş ettikten sonra buradan cephe karargâhı Polatlı'ya geçmiştir.[54] 16/17 Ağustos 1921 gecesi Batı Cephesi Karargâhı, Polatlı'dan Alagöz'e intikale başlamıştır.[55] 22 Ağustos 1921 itibariyle Başkomutanlık ve Batı Cephesi karargâhı Alagöz'de bulunmaktaydı.[56] Başkomutanlık Karargâhının kurulmasıyla Türk ordusunun ana karargâhları (Başkomutanlık, Genelkurmay ve Batı Cephesi Karargâhları) Alagöz'de faaliyetlerine başlamıştır. Bu üç büyük karargâhın yan yana bir arada çalışması harekâtın koordinesi bakımından sevk ve idarede büyük kolaylıklar sağlamıştır.[57] 23 Ağustos 1921'de Sakarya Meydan Muharebesi'nin başlamasından sonra 9 Eylül 1921'de Batı Cephesi Karargâhının bir kısmı Genelkurmay Başkanı ile birlikte Karapınar'da Mürettep Kolordu Karargâhına gelmiştir.[58] Çünkü Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk ordusunun Yunan ordusuna karşı taarruzu Mürettep Kolordu mıntıkasında gerçekleşmiştir.[59]

13 Eylül 1921'de Sakarya Meydan Muharebesi'nin zaferle sonuçlanmasından sonra Batı Cephesi karargâhı ve Başkomutanlık karargâhı Polatlı'ya taşınmıştır.[60] 6 Ekim 1921'de Batı Cephesi karargâhı Sivrihisar'a gelmiştir. Başkomutanlık Karargâhı da Polatlı'da kalmıştır.[61] 15 Ekim 1921 tarihi itibariyle Başkomutanlık emrinde Batı Cephesi Komutanlığı, Doğu

---

Bakanlığı ve Genelkurmay Başkanlığı ile doğrudan doğruya kendisi görüşecek çalışacaktır. **Harp Tarihi Vesikaları Dergisi**, (Eylül 1976), S 75, s.26.

[52] Kamil Önalp, **age.**, s.193; 13 Eylül 1921'de kaldırılmıştır. Şükrü Erkal, **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruz'a Hazırlık ve Büyük Taarruz**, C 2, Ks. 6, Kitap 1, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1994, s.22.

[53] Erkal, **age.**, s. 22.

[54] **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, S 131, (Temmuz 2013), s.33.

[55] Kamil Önalp, **age.**, s.273.

[56] Ahmet Timural, Rauf Atakan, Alişan Berktay, Cevdet Timur, **Türk İstiklal Harbi Sakarya Meydan Muharebesi**, C 2, Ks. 5, K itap 2, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1973, s.7.

[57] Kamil Önalp, **age.**, s.60.

[58] Timural, Atakan, Berktay ve Timur, **age.**, s.208; **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, S 96, (Eylül 1993), s.63.

[59] Baki Vandemir, **Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s.82.

[60] **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, S 150, (Haziran 2022), s.172, 179; Timural, Atakan, Berktay ve Timur, **age.**, s.273, 499.

[61] Timural, Atakan, Berktay ve Timur, **age.**, s.424, 453.

Cephesi Komutanlığı, Elcezire Cephesi Komutanlığı, Adana Komutanlığı, Antep bölgesindeki birlikler, Merkez Ordusu Komutanlığı, Kastamonu ve Havalisi Komutanlığı vardı. Genelkurmay Başkanlığı emrinde ise 16'nci Piyade Tümeni bulunmaktaydı.[62]

Sakarya Meydan Muharebesi sonrası Yunan ordusu, Sakarya Nehri'nin batısına atılmış ve ordu, Eskişehir-Afyon hattına kadar sürülmüştü. Türk ordusu da bu hatta mevzi tutarak Yunanları Anadolu'dan atmak için taarruz hazırlıklarına başlamıştı. Ordu yeni bir teşkilat düzeni ile *kolordu* (3'er tümenli beş kolordu)[63] seviyesinde yeniden teşkilatlandırılmıştı.[64] Sonrasında ise 1'inci ve 2'nci Ordu kurulmuş ve böylece Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk ordu teşkilatı ortaya çıkmıştı.[65] Taarruz hazırlıkları kapsamında 3 Aralık 1921'de Batı Cephesi Karargâhı, Akşehir'e gelmiştir.[66] Karargâh Akşehir'e geldikten sonra daha teşekküllü bir şekilde yeniden düzenlenecek ve Mayıs 1922'den itibaren 17 şubeden meydana getirilecektir.[67] 11 Ağustos 1922 tarihi itibariyle de Genelkurmay Karargâhı Akşehir'e taşınmaya başlayacaktır.[68] Bu minvalde 13 Ağustos 1922'de Genelkurmay Karargâhı, Ankara'dan hareket ederek 16 Ağustos'ta Akşehir'e varmış ve burada görevine başlamıştır.[69] 21 Ağustos'ta ise taarruza hazırlık kapsamında muharebe esnasında Batı Cephesi Karargâhının alacağı düzen yenilenmiştir.[70] 24 Ağustos 1922'de Başkomutanlık, Genelkurmay Başkanlığı ve Batı Cephesi karargâhları Akşehir'den hareketle saat 19.00'da Şuhut'a gelmişlerdir.[71] 25 Ağustos akşamı ise Kocatepe'nin güney[72] yamaçlarında çadırlı ordugâha geçmişlerdir. 26 Ağustos'ta Büyük Taarruz'u komuta etmek üzere Kocatepe gözetleme yerine çıkmışlardır. Yunan kuvvetlerinin Batı istikametinde çekilmesiyle birlikte de karargâh, 28 Ağustos'ta Afyon'a gelmiştir.[73] 30/31 Ağustos'ta Başkomutan Mustafa

---

[62] Erkal, **age.**, s.22.

[63] Erkal, **age.**, 1984, s.477.

[64] İSH-Kutu: 1784, Gömlek: 82, Belge: 2; İSH-Kutu: 1374, Gömlek: 90, Belge: 10.

[65] Selim Erdoğan, **Büyük Taarruz**, Kronik Kitap, İstanbul, 2021, s.9.

[66] Erkal, **age.**, s.66.

[67] Erkal, **age.**, s.177.

[68] Emir için bakınız: **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, S 151, (Ağustos 2022), s.22.

[69] Kemal Niş, **Türk İstiklal Harbi Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)**, C 2, Ks. 6, Kitap 2, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1968, s.25.

[70] Emrin detayı için bakınız: **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, S 151, (Ağustos 2022), s.72-74.

[71] **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, S 151, (Ağustos 2022), s.89; Niş, **age.**, s.57.

[72] **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, S 134, (Ocak 2015), s. 403.

[73] Niş, **age.**, s.58, 95, 191.

Kemal Paşa, muharebeyi bizzat yönetmek için 1'inci Ordu karargâhına Akçaşehir'e gelmiştir.[74] 31 Ağustos'ta ise Cephe Karargâhı, Dumlupınar'a geçmiştir.[75] 2 Eylül'de Cephe Karargâhı Uşak'ta bulunmaktadır.[76] Uşak'ta bulunan Başkomutanlık Karargâhına, esir edilen Yunan ordusu Başkomutanı General Trikupis getirilmiştir.[77] Karargâh, 4 Eylül'de Eşme'ye nakledilmiştir.[78] 6 Eylül akşamı Alaşehir'de, 7'sinde Salihli'de kalmıştır.[79] 8 Eylül'de ise Turgutlu'da[80], 9'Eylül'de de geceyi Nif (Kemalpaşa)'te geçirmiştir.[81] 10 Eylül'de Mustafa Kemal Paşa Nif'ten hareket ederek Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Batı Cephesi Komutanı İsmet Paşa ile İzmir'e gelmiştir.[82] Cephe Karargâhı da İzmir kışlasında tesis edilmiştir.[83] 24 Temmuz 1923'te Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte 26/27 Temmuz 1923'te Genelkurmay Başkanlığı ve Batı Cephesi Karargâhı İzmir'den trenle Ankara'ya hareket etmiştir. Türk ordusunun 5 Ağustos 1923 tarihinde barış kuruluşuna geçişi kapsamında ise Batı Cephesi Komutanlığı 1 Eylül 1923'te lağvedilmiştir.[84]

[74] Niş, **age.**, s.353, 244.

[75] **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, S 151, (Ağustos 2022), s.162, 176; Niş, **age.**, s.282.

[76] **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, S 151, (Ağustos 2022), s.206.

[77] Yunan General Trikupis'in esareti için bakınız: Güzin Çaykıran, "Yunan Ordusu Başkomutanı General Trikupis'in Esareti (2 Eylül 1922)", **Journal of Universal History Studies**, C 5, S 2, s.239-252.

[78] **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, S 151, (Ağustos 2022), s.216.

[79] **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, S 151, (Ağustos 2022), s.222.

[80] Erkal, **age.**, 1984, s.497.

[81] Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam 1919-1922**, C 2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1964, s.581.

[82] **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, S 98, (Haziran 1994), s.98.

[83] **Askerî Tarih Belgeleri Dergisi**, S 151, (Ağustos 2022), s.232.

[84] Erkal, **age.**, 1984, s.351.

SONUÇ

Batı Cephesi'nde 9 Kasım 1920'de düzenli Türk ordusu kurulduktan sonra muharebelerin çoğunluğunu (Bir kısmı Güney Cephesi Komutanlığı tarafından yürütülmüştür), Batı Cephesi Komutanlığı yürütmüştür. Genelkurmay Başkanlığı Karargâhı ve Başkomutanlık Karargâhının kurulmasından sonra da Batı Cephesi'ndeki muharebeler Batı Cephesi Karargâhı'ndan komuta edilmiştir. Diğer bir deyişle Türk İstiklal Harbi'nin kalbi adı geçen karargâhtan atmıştır. Ve bu karargâh, 1921'den başlamak üzere muharebelere bağlı olarak sık sık konuş merkezlerini değiştirmek zorunda kalmıştır. Değiştirdiği karargâh merkezlerinin seçiminde ise ulaşımın kolaylığı ve ikmal bölgelerine yakınlığının gözetildiği anlaşılmaktadır.

Batı Cephesi Komutanlığının karargâh merkezleri içerisinde Eskişehir ve çevresi ile Akşehir, en uzun karargâh merkezleri olarak kullanılmıştır. Tespit edilebildiği kadarıyla Batı Cephesi Komutanlığı Karargâhı, toplamda 30 farklı merkezde konuşlanarak muharebeleri gerçekleştirmiştir. Haziran 1920'de kurulduğu dikkate alınırsa 10 Eylül 1922'ye kadar yani yaklaşık 2 yıl, 2 ay boyunca 30 farklı merkezden Türk ordusunu hızlı ve pratik bir şekilde organize ederek başarıya ulaştırabilmiştir. Öte yandan Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz'da Genelkurmay Başkanlığı Karargâhı ve Başkomutanlık Karargâhı, Batı Cephesi Karargâhı nerede ise orada konuşlanmıştır. Dolayısıyla bu durum, Türk ordusunun tek merkezden sevk ve idare edilmesini sağlamış ve böylece Türk İstiklal Harbi'nde ordu muzaffer kılınabilmiştir.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Kaynakları

İSH-Kutu: 1784, Gömlek: 82, Belge: 2.

İSH-Kutu: 1374, Gömlek: 90, Belge: 10.

2. Kurumsal Süreli Yayınlar

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 149, (Ocak 2021).

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 92, (Kasım 1991).

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 94, (Mayıs 1992).

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 95, (Ocak 1993).

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 95, (Ocak 1993).

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 98, (Haziran 1994).

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 131, (Temmuz 2013).

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 96, (Eylül 1993).

Askeri Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 127, (Haziran 2011).

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 150, (Haziran 2022).

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 134, (Ocak 2015).

Askerî Tarih Belgeleri Dergisi, Sayı 151, (Ağustos 2022).

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 52, (Haziran 1965), Vesika no. 1189.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 50, (Aralık 1964), Vesika no. 1168.

Harp Tarihi Vesikaları Dergisi, Sayı 75, (Eylül 1976).

3. Telif ve Tetkik Eserler

Atatürk, Kemal, **Nutuk**, Yay.Haz. Zeynep Korkmaz, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2002.

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri Bugünkü Dille, Yay.Haz. A. Sevim, İ. Öztoprak ve M. A. Tural, ATAM Yayınları, Ankara, 2006.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam 1919-1922**, C 2, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1964.

Cumhuriyetimizin 75. Yılında Türk Silahlı Kuvvetleri, Yay.Haz. Cemalettin Taşkıran, Haldun Ülgenalp, Suna Ertekin, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1998.

Çalışlar, İzzettin, **Gediz, Kütahya ve İkinci İnönü Muharebelerinde 61 nci Tümen**, Yay.Haz. Z. Türkmen, N. Arslan ve E. Çelik, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006.

Çaykıran, Güzin, "Yunan Ordusu Başkomutanı General Trikupis'in Esareti (2 Eylül 1922)", **Journal of Universal History Studies**, C 5, S 2, ss. 239-252.

Ercan, Tevfik, **Türk İstiklal Harbi; Batı Cephesi, Sivas Kongresi ve Heyet-i Temsiliye Devri İstanbul'un İtilâf Devletleri Tarafından Resmen İşgali Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kurulması Batı Anadolu ve Trakya Cephelerinde Yunan İleri Harekâtı (4 Eylül 1919-9 Kasım 1920)**, C 2, Ks. 2, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.

Erdoğan, Selim, **Büyük Taarruz**, Kronik Kitap, İstanbul, 2021.

Erkal, Şükrü, **Türk Silahlı Kuvvetleri Tarihi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti Dönemi 23 Nisan 1920-29 Ekim 1923**, C 4, Ks. 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1984.

Erkal, Şükrü, **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi Büyük Taarruz'a Hazırlık ve Büyük Taarruz**, C 2, Ks. 6, Kitap 1, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1994.

Ertuna, Hamdi, **İstiklal Harbi'nde İç Ayaklanmalar 1919-1921**, C 4, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974.

Güçer, Deniz, **İstiklal Harbi'nde Türk Ordusunun Sakarya Nehri Doğusuna Çekilmesinin Ulusal ve Uluslararası Boyuttaki Yansımaları**, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, Milli Savunma Üniversitesi Alparslan Savunma Bilimleri Enstitüsü, 2020.

Harp Tarihi Encümeni, **Türk İstiklal Harbi Hülasası 1919:1922**, İstanbul, Askerî Matbaa, 1937.

İnönü, İsmet, **Hatıralar**, Yay. Haz. Sabahattin Selek, Bilgi Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 1985.

Niş, Kemal, **Türk İstiklal Harbi Büyük Taarruz (1-31 Ağustos 1922)**, C 2, Ks. 6, Kitap 2, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1968.

Osmanlı Ordu Teşkilatı, Milli Savunma Bakanlığı, Ankara, 1999.

Önalp, Kamil, **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Sakarya Meydan Muharebesinin Başlangıç Dönemindeki Olaylar ve Harekat (25 Temmuz-22 Ağustos 1921)**, Yay.Haz. Özden Çalhan, C 2, Ks.5, Kitap 1, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1995.

Önalp Kamil ve Apak, Rahmi, **Türk İstiklal Harbi, Batı Cephesi; Birinci, İkinci İnönü, Aslıhanlar ve Dumlupınar Muharebeleri (9 Kasım 1920-15 Nisan 1921)**, Yay.Haz. S.Turhan, C 2, Ks. 3, 3. Baskı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1999.

Önalp Kamil ve Sükan, Şadi, **Türk İstiklal Harbi Batı Cephesi; Kütahya-Eskişehir Muharebeleri (15 Mayıs-25 Temmuz 1921)**, Haz. İ. H. Alpay, C 2, Ks. 4, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1974.

Selışık, Selahattin, **Türk İstiklal Savaşı'nda Birinci İnönü Muharebesi**, Yay. Haz. Z.Türkmen ve A.Kaptan, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 2006.

Süslü, Azmi, "Mustafa Kemal'in Anadolu'ya Gelişi ve Ankara'nın Millî Mücadele'deki Yeri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 10, S 29, (Temmuz 1994), ss.511-525.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre 1, C 1, Onuncu İçtima, 3.5.1336, Üçüncü Celse.

Temizgüney, Firdes, "Kütahya-Eskişehir Muharebeleri", (Çevrimiçi), **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi. gov.tr/bilgi/kutahya-eskisehir-muharebeleri/ Erişim Tarihi: 06.08.2022.

Timur, Cevdet, Atakan, Rauf, Berktay, Alişan ve Ertekin, Veli, **Türk İstiklal Harbi; İdari Faaliyetler (15 Mayıs 1919-2 Kasım 1923)**, C 7, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1975.

Timural, Ahmet; Atakan, Rauf; Berktay, Alişan; Timur, Cevdet, **Türk İstiklal Harbi Sakarya Meydan Muharebesi**, C 2, Ks. 5, Kitap 2, Ankara, Genelkurmay Basımevi, 1973.

Türk Ordusu, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1999.

Vandemir, Baki, **Türk İstiklal Savaşı'nda Sakarya'dan Mudanya'ya**, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2006.

4. İnternet Adresleri

https://mersin1.gnkur.tsk/Mus_As_Ter_Szlk/default.aspx, Erişim Tarihi: 27.02.2023.

"Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerine Başkumandanlık Tevcihine Dair Kanun", Kanun numarası:144, Yayımlandığı Düstur: Tertip: 3, Cilt:2, Sayfa:86, https://www.mevzuat.gov.tr/MevzuatMetin/1.3.144.pdf, Erişim Tarihi: 12.03.2023.

Ek-1 Batı Cephesi Komutanlığının kronolojik olarak karargâh merkezleri

Tarih	**Yer**
24 Haziran 1920	Eskişehir
29 Aralık 1920	Sabuncupınar
30 Aralık 1920	Kütahya
2 Ocak 1921	Yalnızsaray
3 Ocak 1921	Hacımusa (Hacıkebir)
4 Ocak 1921	Çavdarhisar
5 Ocak 1921	Efendiköprüsü
7 Ocak 1921	Kütahya
9/10 Ocak 1921	İnönü İstasyonu
10 Ocak 1921	İnönü Köyü
10 Ocak 1921	Çukurhisar
12 Ocak 1921	İnönü İstasyonu
18 Ocak 1921	Eskişehir
23 Mart 1921	İnönü İstasyonu
31 Mart 1921	Çukurhisar
15 Nisan 1921	Eskişehir
17 Temmuz 1921	Karacahisar
18 Temmuz 1921	Ağapınar
20/21 Temmuz 1921	Karatokat
21 Temmuz 1921	Alpu
22 Temmuz 1921	Sarıköy
23 Temmuz 1921	Polatlı

16/17 Ağustos 1921	Alagöz
9 Eylül 1921	Karapınar (bir kısmı)
13 Eylül 1921	Polatlı
6 Ekim 1921	Sivrihisar
3 Aralık 1921	Akşehir
24 Ağustos 1922	Şuhut
25 Ağustos 1922	Kocatepe güney yamacı
26 Ağustos 1922	Kocatepe gözetleme yeri
28 Ağustos 1922	Afyon
31 Ağustos 1922	Dumlupınar
2 Eylül 1922	Uşak
4 Eylül 1922	Eşme
6 Eylül 1922	Alaşehir
7 Eylül 1922	Salihli
8 Eylül 1922	Turgutlu
9 Eylül 1922	Nif (Kemalpaşa)
10 Eylül 1922	İzmir Kışlası
29 Temmuz 1923	Ankara

Ek-2: Batı Cephesi Komutanlığının Karargâh Merkezleri

MİLLİ MÜCADELE YILLARINDA TAŞNAKSUTYUN CEMİYETİ'NİN FAALİYETLERİ

Haluk SELVİ[*]

Özet

25 Nisan 2023 tarihinde Ermenistan'ın başkenti Erivan'da Nemesis Terör Örgütü üyelerine ait bir anıtın törenle açılması, Türkiye ile Ermenistan arasındaki ilişkileri gergin bir ortama sürükledi. Bu durum aynı zamanda Nemesis hakkında birçok soruyu da gündeme getirdi. Birinci Dünya Savaşı'nın sonunda Taşnaksutyun Cemiyeti'nin bir organı olarak kurulan Nemesis, savaş sırasında Ermeni Tehcirinden sorumlu tutulan Osmanlı Devleti yöneticilerine ve Azerbaycan Cumhuriyeti devlet adamlarına suikast ve intikam duyguları ve planları ile kurulmuş ve bu konuda da maalesef başarılı olmuştur. Nemesis'in arkasında yer alan Taşnaksutyun Cemiyeti aynı zamanda 1918-1921 yılları arasında yaşamış olan Ermenistan Cumhuriyeti'nin kurucusu ve idarecisi konumundaydı. Bu cumhuriyet kendisine Batı Ermenistan olarak tanımladığı Doğu Anadolu bölgesine yerleşme hedeflerini de koymuş ve bu amaçla hem doğu sınırlarında hem de Osmanlı Devleti'nin kaderinin belirleneceği Paris Barış Konferansı'nda ardından Lozan Barış Konferansı'nda etkin olarak çalışmıştır. Bütün bunların yanında, Meşrutiyet döneminde legal bir hale dönüşen ve parti hüviyetine bürünen Taşnaksutyun, Milli Mücadele yıllarında Anadolu'da ve İstanbul'da da faal olarak çalışmıştır. Bugüne kadar Milli Mücadele Döneminde Ermeniler üzerine çeşitli çalışmalar yapılmakla beraber, özelde Taşnaksutyun'un faaliyetleri, planları ve Osmanlı topraklarındaki eylemleri üzerine teferruatlı ve yeterli çalışmalar yapılmadığını ifade etmek gerekir. Bu tebliğde, Türkiye arşivlerinde yer alan istihbarat yazışmaları üzerinden, Taşnaksutyun Cemiyeti/Partisi'nin 1918-1922 yılları arasındaki faaliyetleri, cemiyetin gerçekleştirdiği kongrelerde aldığı kararlar ve bu kararların uygulanması, buna karşı Mustafa Kemal Paşa ve TBMM'nin aldığı tedbirler üzerinde durulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ermeni Sorunu, Taşnaksutyun Cemiyeti, Nemesis.

[*] Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Öğretim Üyesi, ORCID: 0000-0003-3669-8378, hselvi@sakarya.edu.tr

ACTIVITIES OF THE DASHNAKSUTYUN SOCIETY IN THE YEARS OF THE NATIONAL STRUGGLE

Abstract

On 25 April 2023, the ceremonial unveiling of a monument to members of the Nemesis terrorist organisation in Yerevan, the capital of Armenia, plunged relations between Turkey and Armenia into a tense atmosphere. This also raised many questions about Nemesis. Nemesis which was established as an organ of the Dashnaksutyun Society at the end of the First World War. It was founded with the feelings and plans of assassination and revenge against the rulers of the Ottoman Empire who were held responsible for the Armenian Deportation during the war and unfortunately it was successful in this regard. The Dashnaksutyun Society which is behind Nemesis is also the founder and administrator of the Republic of Armenia which lived between 1918-1921. This republic set itself the goal of settling in the Eastern Anatolia region which it defined as Western Armenia and for this purpose it worked actively both in the eastern borders and in the Paris Peace Conference where the fate of the Ottoman Empire would be determined and then in the Lausanne Peace Conference. In addition to all these Taşnaksutyun who became legal during the Constitutional Era and assumed the identity of a faction. It worked actively in Anatolia and Istanbul during the years of the National Struggle. Although various studies have been carried out on Armenians during the National Struggle it should be noted that detailed and adequate studies have not been carried out on the activities, plans and actions of Dashnaksutyun in the Ottoman lands. In this paper the activities of the Taşnaksutyun Society/Party between 1918-1922, the decisions taken in the congresses of the society and the implementation of these decisions and the measures taken by Mustafa Kemal Pasha and the Turkish Grand National Assembly against this will be discussed through the intelligence correspondence in the archives of Turkey.

Keywords: Armenian Question, Taşnaksutyun, Nemesis.

GİRİŞ

25 Nisan 2023 tarihinde Ermenistan'ın başkenti Erivan'ın merkezinde, Halkalı Park'ta, "Nemesis operasyonunun kahramanları anısına" bir anıtın açılış töreni gerçekleştirildi. Anıt üzerinde 1920-1923 yılları arasında Osmanlı siyasi ve askeri liderlerinin yanı sıra dönemin Azerbaycanlı devlet adamlarına ve hatta bazı Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşlarına karşı gerçekleştirilen suikastların faillerinin isimleri yazılarak övülüyorlardı. Dikkat çeken bu 16 isim şunlardı: Soghomon Tehleryan, Aram Yerkanyan, Armen Garo, Grigor Mercanov, Ara Sarkisyan, Avetik İsahakyan, Hrach Papazyan, Şahan Natali, Hakob Melkumov, Yervand Fundukyan, Misak Torlakyan, Arşavir Şirakyan, Arşak Yezdanyan, Stepan Tsaghikyan, Artaşes Gevorgyan, Petros Ter Poghosyan. Anıt Erivan Belediye Meclisinin kararı ile dikilmişti ve adı geçen katillerin torunları tarafından böyle bir anıtın dikilmesi teklif edilmişti.

Anıtın açılmasının hemen ertesi günü Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı durumu şiddetle kınamış[1], Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Erivan'da açılan anıt nedeniyle Ermenistan uçaklarına Türkiye hava sahasının kapatıldığını duyurmuştur. Bu baskılar karşısında Ermenistan Hükümeti, anıtı Erivan Belediyesi'nin açtığı ve hükümetin bir sorumluluğu olmadığı gibi devlet anlayışından uzak bir cevapla savunma yapmıştı.[2] Ermenistan Başbakanı ise heykelin dikilmesinin yerel yönetim düzeyinde alınmış "yanlış bir karar" olduğunu söylemişti. Bütün bu gelişmelere rağmen Erivan Belediyesi anıtı kaldırmak gibi bir niyetleri olmadığını duyurmuştu.[3]

---

[1] Kınama metni şöyleydi: "No: 113, 26 Nisan 2023, Ermenistan'ın Başkenti Erivan'da Açılan "Nemesis Anıtı" Hakkında. 1920'li yılların başlarında Osmanlı siyasi ve askeri liderlerinin yanı sıra dönemin Azerbaycanlı yetkililerine ve hatta bazı Ermeni asıllı Osmanlı vatandaşlarına karşı gerçekleştirilen suikastların faillerine ithaf edilen "Nemesis Anıtı"nın Erivan'da açılmasını şiddetle kınıyoruz. Bu utanç verici anıtın açılması, 31 diplomatımız ve aile üyelerinin katledildiği menfur terör saldırılarına yol açan kanlı bir tedhiş hareketinin yüceltilmesidir. Bu olayın Ermeni basınında takdim ediliş tarzı da, tasvip edilmesi mümkün olmayan çarpık bir tarih yorumunun bazı zihinlerde halen devam ettiğini göstermektedir. Türkiye ve Ermenistan arasındaki normalleşme sürecinin ruhuyla bağdaşmayan bu tür provokatif adımlar, bölgede kalıcı ve sürdürülebilir barış ve istikrarın tesisine yönelik çabalara hiçbir suretle katkı sağlamayacak, tam tersine normalleşme sürecini olumsuz etkileyecektir."**https://www.mfa.gov.tr**/no_-113_-ermenistan-in-baskenti-erivan-da-acilan-nemesis-aniti-hk.tr.mfa. Erişim Tarihi: 16.8.2023.

[2] **https://tr.euronews.com**/2023/05/03/turkiyeden-erivana-nemesis-aniti-tepkisi-hava-sahasi-ermenistan-ucaklarina-kapatildi. Erişim Tarihi: 17.8.2023.

[3] **https://www.ermenihaber.am**/tr/news/2023/05/10/Ermenistan-G%C3%BCvenlik-Konseyi-Sekreteri-Nemesis/248107. Erişim Tarihi: 18.8.2023.

Soghomon Tehleryan, Armen Garo, Misak Torlakyan ve Arşavir Şirakyan gibi kasten yüzlerce insanı katleden kişilerin bu anıtla tekrar gündeme getirilmesi ve Erivan Belediyesi gibi resmi ve güçlü bir kurum tarafından "soykırımın faillerini öldüren, 1.5 milyon Ermeni'nin kanını yerde bırakmayan kahramanlar" olarak nitelendirmeleri, iki ülke arasındaki yakınlaşmaya rağmen Taşnakların ve onlarla aynı zihin dünyasına sahip grupların Ermenistan'ı yönetme azminde olduğunu göstermektedir.

İki ülke arasında bir krizin yaşanmasına neden olan bu gelişmeler bize tekrar "Nemesis" ve onun arkasındaki Taşnaksutyun Cemiyeti'nin "intikam yıllarındaki" faaliyetlerini irdelemek gerekliliğini göstermiştir. Rusya'da Bolşevik İhtilalinden sonra hem uluslararası alanda, hem Doğu Anadolu'da hem de Kafkasya'da geniş bir hareket sahası bulan Taşnaksutyun Cemiyeti, 1918-1922 yılları arasında kendisini her şeyin üzerinde görmüş, Suriye'de ve Kilikya'da Fransızların, Doğu Anadolu'da ve Kafkasya'da İngilizlerin, İstanbul'da ve Batı Anadolu'da yine İngilizlerin ve Yunanlıların siyasetine kurban olmaktan kurtulamamıştır. Milli Mücadele yıllarında İstanbul, Anadolu, Kafkasya ve Avrupa çevrelerinde aktif olarak faaliyet gösteren cemiyet üyeleri birkaç merkezden planlı olarak yönetilmişler ve cemiyetin aldığı kararları uygulamışlardır. Bu merkezi karar organizasyonunu ve Taşnaksutyun'un politikalarını görmek açısında kuruluş dönemini ve programlarını gözden geçirmek gerekmektedir.

1. Taşnaksutyun Cemiyeti'nin Programı ve 1918 Yılına Kadar Eylemleri

XIX. yüzyıl boyunca Osmanlı Devleti'nde özellikle Balkanlarda meydana gelen bağımsızlık hareketleri ve ayaklanmalar, Ermenilerin de Osmanlı yönetiminden kurtulması düşüncesini taşıyan, çoğunluğu Kafkasya'da yetişen genç bir Rus Ermeni devrimci grubu ortaya çıkardı. Silahlı devrim, bu amaca ulaşmanın tek aracı olarak görülüyordu.

Kafkasya'dan çıkan en önemli örgüt, 1889'da kurulan Genç Ermenistan Cemiyeti idi. Bu grup, Kürtlere saldırmak için Osmanlı Devleti içine silahlı birlikler gönderdi ve böyle bir eylemin Avrupa'nın Ermeni Sorununa etkili bir müdahalede bulunmasını sağlayacağını umdu. Genç Ermenistan Derneği, Osmanlı Ermenilerine silah kaçakçılığı yapmak ve onlara yardım sağlamak konusunda diğer Rus Ermeni gruplarından daha ileri gitti. Osmanlı topraklarında beklenen çatışma için Rusya vatandaşı Kafkasyalı Ermenilere askeri eğitim verdi. Droşak olarak bilinen bu grubun çekirdeği, coğrafi olarak Rusya, Türkiye ve İran'da bulunan tümenlere kadar uzanacak ve Taşnaksutyun olarak isimlendirilen Ermeni Devrimci Federasyonu'nun

kurulmasına yardım edecekti. 1890'da Kumkapı Gösterisi, Rusya'nın Osmanlı Devletinde Ermeni bağımsızlığı için devrime verdiği desteği harekete geçirmişti. Ancak Hınçak Cemiyeti'nin organize ettiği bu hareket ve örgütlenme yöntemi gerçek devrim için yetersiz kalıyordu. Bu nedenle, çeşitli Rus devrimci hiziplerini tek bir örgüt altında örgütlemeye ihtiyaç vardı. 1890'da Tiflis'te çoğunluğu Rusya'da bulunan çeşitli gruplar tek bir örgüt altında toplandı, böylece Ermeni Devrimci Federasyonu kuruldu. Hem kurulduğu yıllarda hem de bugün Taşnakların sahip olduğu ideolojinin temelleri tartışma konusudur. Milliyetçilik mi, sosyalizm mi? Bağımsız bir Ermenistan mı yoksa bir işçi ve köylü sosyalizmine dayanan komünist devlet mi?

Nihayet ilk bulunan çözüm yolu; özerk bir Osmanlı Ermenistan'ına yol açacak bir haçlı seferinin geliştirilmesine imkân sağlamaktı. Ancak yeni cemiyet örgütü sosyalist bir ideolojiye dayandırmak da dahil olmak üzere pek çok zorlukla karşılaştı. Taşnaksutyun'un 1890 yılına ait ilk programlarında, "Osmanlı Ermenistanı'nın (Doğu Anadolu Bölgesi) siyasi ve ekonomik özgürlüğü" savunuldu. Ancak bunu yaparken, birçok önemli ayrıntı dışarıda bırakılmış veya belirsizliğe bürünmüştür. Örneğin, Osmanlı Ermenilerinin diğer etnik gruplara ve Osmanlı güçlerine karşı tam olarak nasıl savunma yapacakları, tıpkı Büyük Güç desteği beklentisinden vazgeçilip vazgeçilmeyeceği gibi konular belirsizdi. Taşnaksutyun, Marksist ve Sosyal Demokrat grupların birleşimi olarak doğmuş, bir terör teşkilatı olarak ortaya çıkmıştı. Bu partinin hiç değişmeyen özelliği Türk düşmanlığı, katliam, jenosid propagandası yapmak olmuştur. Taşnakların kabul ettikleri ilk programlarında, Osmanlı Devleti ile yapacakları mücadele metotları ve amaçları açıklanmış, çeteler teşkil etmek ve bunları örgütlemek, halkı (Ermenileri) silahlandırmak için her yola başvurmak, devlet görevlilerine ve binalarına saldırmak, dünyanın farklı ülkelerinde ve şehirlerinde insan ve silah sevki için ulaşım şebekeleri kurmak, aşiretleri de isyana teşvik etmek, çıkacak karışıklıklar ve ölümler sebebiyle büyük devletlerin müdahalesini sağlamak, Müslümanların kovulacakları ve öldürülecekleri Altı Anadolu Vilayetinde ya da kendi ifadeleri ile Batı Ermenistan'da (Erzurum, Van, Bitlis, Sivas, Mamuretülaziz ve Diyarbakır) sosyalist bir Ermeni devleti kurmak.[4]

Taşnaksutyun, Türk hükümetine karşı bir halk savaşı ilan ettiğini ve "Osmanlı Ermenistanı"nın bağımsızlığı talebini duyuran manifestolar

[4] Louise Nalbandian, **The Armenian Revolutionary Movement**, Los Angeles, 1967, s. 138-140.

yayınladı. Bir yandan da eyleme geçerek 23 Eylül 1890'da Sarkis Googoonian'ı Rusya'dan Osmanlı topraklarına 125 Ermeni devrimciden oluşan bir grupla sefere çıkardı. Türk topraklarına geçmek, gerilla birliklerine bölünmek ve bir kaos ortamı yaratmak düşüncesindeki Googoonian'ın tanımıyla "İlahi Misyon" gösterişli bir törenle, yurtsever Ermeni bayraklarıyla donatılmış bir kafile olarak yola çıktı, ama bir hafta içinde çöküşe uğrayarak Rusya sınırları dışına bile çıkamadı. Taşnaksutyun büyüdükçe üyeliklerinin çeşitliliği de arttı. Bununla birlikte, bu üyeliğin organizasyonu, taktik seçiminde kritik öneme sahipti. Taşnakların örgütlenmesini karakterize eden adem-i merkeziyetçilik ve kopukluk, terörizmin "yerel mutabakatı yorumlayan bölgesel komiteler tarafından gerçekleştirilen" bir taktik olarak benimsenmesine yol açtı. Yurt dışından, özellikle Rusya'dan gelen etki ve faaliyetlerin Osmanlı topraklarına aktarılması eğilimi, özellikle Taşnaklar arasında terörizmin kolayca uyarlanabilecek bir taktik olduğu düşüncesini yaydı.[5] Yapılan cesaret verici vaatlere rağmen, Milli Mücadele yılları da dahil olmak üzere beklenen Avrupa yardımı hiçbir zaman gelmeyecekti.

Ermeni ihtilal gruplarının büyümesi, terörizm kullanımına uygun yeni gereklilikleri de beraberinde getirdi. Terörü savunan grupların zengin Ermenilerden zorla para toplamayı içeren faaliyetleri idare etmesi, davaya boyun eğmeyenleri ortadan kaldırması gerekiyordu. Parti taraftarlarını ayakta tutma ve kışkırtma ihtiyacını doğuran prestij faktörü de vardı. Bu, Ermeniler tarafından özellikle acımasız olarak algılanan önemli devlet adamlarına veya siyasi figürlere suikast düzenlenmekle başarıldı. Bu suikastlar parti taraftarları arasında çok popülerdi ve cemiyetin siyasi itibarını artırdı. Diğer cinayet örnekleri cemiyetin kendi içinde meydana geldi; rakipler bir anlaşmaya varamadığında, anlaşmazlık genellikle suikast şeklinde çözüldü. Bunu diğer Ermenilere ve hatta diğer parti üyelerine karşı kullandıktan sonra, devrimcilerin terörü devlet görevlilerine karşı bir taktik olarak kullanmaları hiç de zor olmadı. Bu şiddet döngüsü, üç aktör tarafından sürekli olarak sürdürüldü ve hareket halinde tutuldu: Büyük Güçler, Ermeni Devrimciler ve Rusya. Büyük Güçler, padişahın faaliyetlerine yönelik sansür ve alenen kınama uygulamalarını kullandılar ve sık sık, Berlin Antlaşması'nın 61. maddesinde belirtilen koşulları uygulamasında ısrar ettiler. Direnmeye, gösteri yapmaya ve sonunda teröre yönelmeye devam etmelerinin nedeni olarak Ermeni devrimcilerinin

[5] Khachig Tololyan, "Terrorism in Modern Armenian Political Culture",**Terrorism and Political Violence,** Volume: 4/2 (1991), s. 12. (ss. 8–22).

kendileri de bu tür umutlarla beslendiler. Rusya bu umut verici merkezlerin başında yer alıyordu.

Dikkate alınması gereken şey, devrimci faaliyetin yardım etmeyi amaçladığı kişiler üzerindeki etkisidir. Bunlar, politika veya ideolojileri pek umursamayan, ancak esas olarak maddeci ve siyasi bir hayattan ellerinden geldiğince uzak bir yaşam sürmeye çalışan taşradaki yoksul Ermenilerdi. Hem emperyal güçlerin hem de Ermeni devrimcilerin savaşmak için ayağa kalktığı, uğruna savaştıkları kişilerin acı çekip öldüğü bir savaşın farkında bile değillerdi.[6]

İşte, başta Taşnaksutyun olmak üzere teröre bağımlı olarak doğan Ermeni ihtilalci örgütleri yüz elli yıla yakın bir süredir hem Anadolu'da hem de Kafkasya'da Ermenilerin kaderi ile oynamışlar, hayali beklentiler peşinde Ermenilerin perişan olmasına sebep olmuşlardır ve olmaya da devam etmektedirler. Taşnaklar, 1896 Osmanlı Bankası Baskını, 1902 İkinci Sasın İsyanı ve 21 Temmuz 1905'da bombalı bir saldırı ile Sultan Abdülhamid'e suikast gibi önemli eylemler gerçekleştirdiler. Bu eylemlerde yüzlerce masum Müslüman ve Ermeni hayatını kaybetti. Bu eylemlerle amaçlarına ulaşamayan Taşnaklar, Jön Türk grupları ile irtibata geçerek 1908 yılında Meşrutiyetin ilan edilmesinde rol aldılar. Ülkede hakim olmaya başlayan İttihat ve Terakki Cemiyeti ile ortak hareket eden Taşnaksutyun Cemiyeti, Meşrutiyetin ilanından sonra resmi bir partiye dönüşerek Osmanlı Meclis-i Mebusanına 12 milletvekili yerleştirmeyi başardı. 1909 Adana Olayları ve Balkan Savaşlarının kaotik ortamına rağmen Taşnaklar illegal yollarla çalışmaya devam edeceklerini açıklasalar da, Ermeni halkını meşru müdafaa tedbiri olarak silaha başvurmaya ikna ettiler. Öz-savunma düşüncesi Taşnakların Anadolu Ermenileri arasında örgütlerinin güçlenmesine ve kendisini Ermeni halkına benimsetmesine ortam hazırladı.[7] Balkan Savaşları günlerinde parti temsilcileri Avrupa başkentlerinde dolaşarak Ermeniler için doğuda en azından bir federasyon taleplerini dile getirdiler ve bunu İstanbul'daki Rusya Büyükelçisi De Giers'in teşvikleri ile yaptılar. Osmanlı Devleti'nde yaşayan Ermenilerin en önemli temsilcisi statüsündeki Taşnak Partisi, Birinci Dünya Savaşı ile birlikte Kafkasya'da Rusların, Avrupa'da İngiltere ve Fransa'nın politikalarına kapıldılar ve Bağımsız Ermenistan için

---

[6] Tololyan, agm., s. 20-21; Ara Caprielian, **The Armenian Revolutionary Federation: The Politics Of A Party In Exile**, New York University, Ph.D., 1975, s. 113-114.

[7] Meşrutiyet döneminde Ermeni siyasi yapılarının öz-savunma düşüncesi ve silahlanma faaliyetleri hakkında bkz. Bülent Cırık, "Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce Hınçak Partisi'nin İki Kongresi ve Savaş Kararı", **Belleten**, C 86, S 307, ss. 1007-1033.

zamanın geldiğine inandılar/inandırıldılar.[8] Birçok parti yetkilisi, Osmanlı Bankası Baskınını düzenleyen ve Meşrutiyet meclisinde Erzurum Mebusu olan, bugün de Nemesis Anıtında adı geçen Armen Garo (Karekin Pastırmacıyan) gibi Tiflis'e geçip Osmanlı Devleti'ne karşı Rus ordusunda savaşacak Ermeni gönüllü birliklerin düzenlenmesinde görev aldılar. Hem 1915 Mayıs ayındaki Van İsyanı ve Anadolu'nun birçok bölgesindeki ayaklanmalar, hem de İtilaf kuvvetleri yanında yer almak üzere Ermenilerin tahrikleri Taşnakların eylemlerinin bir sonucudur. Haliyle Ermenilerin sevk ve iskânları (tehcir) ile ilgili gelişmelerde de etkin olan sebep, Dahiliye Nazırı Talat Paşa'nın defalarca uyarılarına rağmen[9] Taşnak yöneticilerinin, Kaçaznuni'nin 1923'te itiraf ettiği gibi, Rus ve İngiliz tesiriyle "Büyük Ermenistan" hayaline ve rüzgarına kapılmış olmalarıdır.[10] Savaş boyunca Taşnakların Rus işgali altındaki Van, Erzurum, Bitlis ve diğer Doğu Anadolu şehirlerinde yaptıkları katliamlar, Rusların da itiraflarıyla tarih sayfalarına geçmiştir.[11]

Rusya'da 1917 yılında meydana gelen ihtilaller ve Osmanlı topraklarındaki işgal bölgelerini boşaltmaları süreci Erzincan'dan Kuzey Kafkasya'ya kadar olan sahada büyük bir boşluk meydana getirmiş, bölge farklı bir siyasi ve askeri döneme girmiştir. Bu süreç Taşnakların yeni bir terör dönemi başlatmalarına sebep olmuştur.

2. Ermenistan Cumhuriyeti ve Taşnaklar (1918-1921)

Rus ordusunun idaresinden kurtulan, Antranik, Dro, Hamazsb gibi çete liderlerinin idaresindeki Taşnak gönüllü birlikleri 1917 Aralık-1918 Nisan ayları arasında işgalden kurtarılmak üzere olan bölgelerde, özellikle Van, Erzurum ve Trabzon vilayetleriyle Bakü ve çevresinde büyük katliamlar gerçekleştirdiler. Türk birliklerinin Brest Litovsk Antlaşması gereği bu bölgeleri tekrar ele geçirmesi Taşnaklar için büyük bir hayal kırıklığı oldu, kaldı ki Çar II. Nikola da bu bölgede Büyük Ermenistan kurmak düşüncesinde olmadığını birçok açıklamasıyla ve eylemiyle göstermişti. 1918'in siyasi gelişmeleri Mayıs ayı sonunda Ermenistan'ın bağımsızlığını

[8] Nejla Günay, **Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat -Terakki ve Ermeniler**, Ankara 2015, s. 483-486.

[9] **Talat Paşa'nın Anıları**, İstanbul, 1998, s. 27-28.

[10] Ovanes Kaçaznuni (Ermenistan'ın İlk Başbakanı) **Taşnak Partisi'nin Yapacağı Bir Şey Yok, (1923 Parti Konferansı'na Rapor)**, Çeviri: Arif Acaloğlu, İstanbul, 2008, s. 84-85.

[11] Azmi Süslü, **Ruslara Göre Ermenilerin Türklere Yatıkları Mezalim**, Ankara, 1987.

ilan etmesiyle sonuçlanınca,[12] Taşnaksutyun Partisi yeni devletin liderliğini üstlendi ve iki buçuk yıl boyunca Ermenistan'ı yönetti. Başka hiçbir parti ülkeyi yönetecek insan gücüne veya prestije sahip değildi.

Ermeniler, Kafkasya'nın diğer halkları gibi, Mart Devrimi'ni memnuniyetle karşıladılar. Taşnaksutyun'a göre, yeni durum uzun zamandan beri ıstırap duydukları milli meselenin çözümü anlamına geliyordu. Taşnaksutyun için Osmanlı Devleti'nin devam eden savaşta mağlup edilmesi delilik seviyesinde sabit bir fikir haline gelmişti. Devrimin meydana getirdiği yeni şartlara göre partinin politikasını belirlemek için, 1917 yılı Nisan ayının sonlarında bir Taşnak kongresi toplandı. Kongrenin almış olduğu ilk karar, Kurucu Meclis toplanana kadar, daha önceki politikaların aynen sürdürüleceği yönündeydi. Rus Devrimi, Taşnaklar için çok da farklılık meydana getirmedi, onların birçok ihtilalci söylemleri vardı, ancak Ruslar ve Türkler arasında kaldıklarında Rusları tercih ediyorlardı.

1 Mayıs 1918 sabahı Taşnaksutyun temsilcisi Hamazsb idaresindeki, "Tenkil Müfrezesi" olarak adlandırılan silahlı Ermeni grubu Guba'ya girdi. Bu Ermeni grubu şehirde Müslümanlara karşı büyük bir katliam gerçekleştirdi; 2.000 kişi katledildi, 100 kadın ve kıza tecavüz edildi, bölgedeki 122 Müslüman köyü yağmalandı. Tenkil Müfrezesi 2.000 kişiden oluşuyordu ve bütün bu eylemler Taşnaksutyun'un emriyle ve intikam amacıyla yapılmıştı.[13] Yalnızca bir örneğini verdiğimiz bu tür katliamlar, Kafkasya'da Bolşeviklerin idareyi ele almasına kadar, Kars, Ardahan ve Batum'da da Şark Harekâtına kadar devam edecekti.

Mondros Mütarekesi ile Osmanlı Devleti'nin İtilaf Devletleri karşısında mağlubiyetini kabul emesi Ermeni tarihinde yeni bir çağı müjdeler gibi görünüyordu. Ermenistan'ın ezeli düşmanı dize gelmişti, bu kadar çile çektikten sonra Ermenistan'a gelen zafer Ermeni liderlerinin başını döndürdü. İngilizler Kafkasya'ya gelerek buradan Kars, Ardahan ve Batum bölgelerini Türklerden devraldılar, Ermeni kuvvetlerine de dayanarak hâkimiyetlerini kuvvetlendirmeye başladılar. Taşnaklar İngilizlerin de cesaretlendirmeleri ile Akdeniz'den Karadeniz'e ve Karadeniz'den Hazar Denizi'ne uzanan büyük bir Ermenistan'ın hayalini kuruyorlardı. Yalnızca

---

[12] Bu süreçte uluslararası gelişmeler ve sonuçları hakkında geniş bilgi için bakınız Enis Şahin, **Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918),** Ankara, 2002.

[13] **Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu (1918-1920),** Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2001, Belge No:4, s. 7-8. Çalışma 108 belgede Taşnak Ermeni Hükümetinin Kafkasya'da yaptığı katliamları bütün detayları ve şahitlerin anlatımıyla ortaya koymaktadır.

Anadolu'nun altı vilayeti üzerinde hak iddia etmiyorlar, ayrıca Kilikya'yı da istiyorlardı. Hatta İran savaşa katılmış bir devlet olmamasına rağmen İran Azerbaycanı'nın bir bölümü üzerinde dahi hak iddia ediyorlardı. Diğer yandan Paris, Londra ve özellikle Washington'da Ermenilerin bu istekleri teşvik ediliyordu.

Şubat 1919'da Osmanlı Hükümeti Ermenistan'la antlaşma yapmak için bir teşebbüste bulunarak Türkiye Ermenilerine Türk devleti içerisinde otonomi vermeyi vaat ve özellikle gerginliğin akut hale geldiği bazı yerlerde nüfus mübadelesi yapılmasını teklif etti. Zafer nedeniyle ayakları yere basmayan Ermeniler Türk tekliflerini ret ettiler. Bu arada Türklerin geri çekilmesini takiben Ermeni ordusunun yeniden işgal ettiği bölgelerde yaşayan Müslüman halka uygulanan katliam ve soygunlar muazzam boyutlara ulaşmıştı. Nitekim 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa 7 Temmuz 1919'da 20. Kolordu Kumandanlığına gönderdiği bir yazıda, Kars taraflarında Ermeni mezaliminin devam ettiğini, Ermenilerin yalnız Taşnaksutyun komitesinin Bolşeviklik aleyhinde olduğunu ve muharebe ettiklerini bildiriyordu.[14] Mustafa Kemal Paşa da TBMM'de gizli oturumlarda yaptığı konuşmalarla milletvekillerini bölgedeki gelişmeler hakkında bilgilendiriyordu:

"…Biz haddi zatında gerek Suriye ve gerek Irak'taki insanların müstakil olmaları esasını kabul etmişizdir. Buna dair bir itirazımız yoktur. Sonra bizim kabul etmiş olduğumuz prensipler, nazarı tetkikten geçirilecek olursa, Rus Sovyet Cumhuriyeti, bazı şeyleri tabii buluyor. Meselâ Ermenistan'daki insanların kendi mukadderatını kendi reyleriyle tayin ve tespit etmeleri; Erivan Cumhuriyetini tesis ve teşkil eden Ermenilerin müstakil olmalarını ve bu bapta arzuları her ne ise zaten kabul etmişizdir. Fakat Kürdistan, Lâzistan vesaire hakkında değil. Sureti umumiyede prensip şudur ki hududu millî olarak çizdiğimiz daire dahilinde yaşayan anasırı muhtelife-i islâmiye; yekdiğerine karşı ırkî, muhitî, ahlâkî bütün hukukuna riayetkar öz kardeşlerdir. Binaenaleyh onların arzuları hilâfında bir şey yapmayı biz de arzu etmeyiz. Bizce kat'î olarak muayyen olan bir şey varsa o da hududu millî dahilinde Kürt, Türk, Lâz, Çerkeş vesair bütün bu İslam unsurlar müşterekülmenfaadır. Beraber çalışmaya karar vermişlerdir. Yoksa hiçbir vakit başka bir nokta-i nazar yoktur; arzu-yu vicdanî ile uhuvvetkârane ve dindarane bir vahdet vardır… Kâzım Karabekir Paşa'nın kuvveti seferber halinde bir ordudur; şimdi bu fırkalardan birisi Trabzon'dadır. Yani

[14] Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz, I**, İstanbul, 2008, s. 75.

Trabzon'a karşı bir ihraç, bir şey olacak olursa bu orada ihtiyattır. Biz Ermenilerle ve Bolşeviklerle anlaşmadan, Ermenilerin tecavüzünden Erzurum'u filânı istilâ etmesinden korkuyoruz. Yani şark hududumuz tamamen tahtı emniyette görüldükten sonra orada bulunan kuvvetin heyeti umumiyesine inşallah hacet kalmaz. Fakat hacet kalırsa istenilen yere sevk olunur. Nitekim bazı yerlerden Ermeniler tecavüz ettiler ve müdafaa yapıldı ve atıldı. İhtimal şarkı kurtarmaya çalışırken garpten de yeni bir darbeye duçar oluruz. Başta İngiliz olmak üzere; sulh şeraitini bize tatbik ettirmek için Yunan ordusunu vasıta-i icraiye olarak sevk ediyorlar ve kullanıyorlar."[15]

Ankara'nın bölgede güvenliği sağlama gayretleri ve Batı Cephesi'ndeki çatışmaların devam ettiği günlerde Moskova'da toplanan bir konferansta, aralarında Taşnaksutyun'un da bulunduğu bütün Ermeni milli partilerinin bir temsilcisi olan Nazarian, Rusya'nın Bolşeviklerden kurtarılması için insanüstü bir gayretle çalışacaklarını, Ermenilerin ordunun gücünü tazelemek için mümkün olan her şeyi yapacaklarını vaat etti. Ermeniler düzenli olarak toplanacak otuz beş üyelik bir Milli Meclis ile on beş kişilik daimi üyelerden oluşacak ve halkın tamamının meselelerine kılavuzluk edecek bir Milli Konsey'in kurulmasını sağladılar. Tiflis'te bulunacak olan Milli Konseyin başkanlığına bir Taşnak olan Avetis Ahoranian seçildi. Milli Konsey'in yapısı bir hükümeti andırıyordu. Türkiye Ermenilerine Merkezi Komitesi'ne de, gerekli olduğunda Milli Konseye de temsilci gönderme hakkı verildi. Ermeni halkının kaderine Ermenistan'da değil, bütün Kafkasya sathında ve bunun ötesinden karar veriliyordu.[16] Ermenistan'da Anadolu'dan, İran'dan ve Rusya'nın farklı bölgelerinden gelmiş yaklaşık beş yüz bin mülteci bulunuyordu ve ülke Osmanlı Devleti, Azerbaycan ve Gürcistan ile çevrili idi. 28 Mayıs 1918'de kurulmuş olan Ermenistan, kâğıt üzerinde demokratik bir cumhuriyetti, ancak gerçekte Taşnaksutyun mutlak diktatörlüğünü sürdürüyordu. Nüfusunun yarısı yerlerinden, yurtlarından edilmiş insanların teşkil ettiği bir ülkede ekonomik kaos hissediliyordu.

Kendisi de bir Ermeni olan Sovyet yazarı Borian, Ermeni politikacılarının ülkeyi yönetmek amacıyla değil Müslüman halkı katletmek ve bunların mallarını yağmalamak için devlet otoritesi oluşturduklarını ifade

---

[15] **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, Devre:1, İçtima Senesi:1 C 2, 3 Temmuz 1336 (1920), Ankara, 1999, s. 52.

[16] Firuz Kazımzade, **Transkafkasya İçin Mücadele (1917-1921) Türkiye-İngiltere-Rusya Ermeniler-Gürcüler-Türkler**, Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Abdulhalık Çay Çeviri: Cengiz İ. Çay Editör: Tuğrul Çelik, İstanbul, Mart 2016 Ss. 64-68.

ediyordu. Ölüm saçan bu siyasete karşı Ermenistan'da sesler yükselmeye başladığında, Hükümet liderlerinin birçoğu şu şekilde cevap vermişlerdi: "Türkler daima Ermenileri yağmalamışlardır; öyleyse neden Ermenilerin bir kereliğine Türkleri yağmalaması çok tuhaf oluyor?" Borian'ın Taşnak vahşetleri ile ilgili düşüncesi, Türklerin birçok vahşete maruz kaldığını yazan General Harbord tarafından da büyük oranda desteklenmiştir.[17]

1919 yılında Taşnaksutyun Cemiyeti Revan ve Aras mıntıkalarında ve Elviye-i Selase'de bir tek Müslüman bırakılmamasına karar vermiş, bu kararı gizli ve açık icraatıyla göstermiş ve bilhassa Müslümanları yok etmek için bir komite kurmuşlardı. Ermenistan Hükümeti ve düzenli ordularının dahi Müslümanları yok etme politikasını takip ederek her türlü mezalime bilfiil iştirak etmesi sebebiyle Kars, Sarıkamış, Iğdır taraflarında ve Revan ve Aras mıntıkalarında İslamlara karşı yapılan mezalim son dereceyi bulmuştu. Ağustos ayına kadar yaptıkları fecayi ve işkencelere ilave olarak 11 Ağustos 1919 günü Kağızman eşrafını toplamışlar, 12 Ağustos 1919 günü Tavus Kolu-Yukarı Katırlı ve havalisindeki İslam köylerine saldırıp katliam yapmışlardı. 18 Ağustos 1919 günü Kağızman ahalisini katle başlamışlar ve diğer mıntıkalarda da aynı mezalimi icra etmişlerdi. İslam köylerinin zahirelerini harmanlarında gasp edip tarla biçmelerine mani olmuşlar, bu maksatla top ve makineli tüfekle taarruz etmişlerdi. Camilerde ezan okuyanları taşlarla susturmuşlar, kadınlara tecavüz etmişler, kadınların çıplak bir şekilde sokaklarda gezdirildiğini duyan ve bölgeden göçmüş olan Müslümanlar geri dönerek mücadeleye başlamışlar, vatanlarını korumak için çalışmışlar, Iğdır, Kağızman ve Sarıkamış bölgesinde Müslümanlarla Ermeniler arasında çarpışmalar başlamıştır.[18]

Erzurum Kongresi'nin yapıldığı günlerde, Ermeniler hem Müslümanları katlediyorlar hem de İngilizlere Türklerin katliam yaptıkları iftiralarını atıyorlardı. Ermenistan Başbakanı Hatisyan İngiltere'nin Ermenilere çok önemli yardımda bulunduklarını teşekkürle ifade ediyor, Ermeni davasının her yerde iyi karşılandığını, Doğu Anadolu'daki yedi vilayetin Ermenistan'a dahil edildiğini, bu işe Paris'te karar verildiğini, İngilizlerin Ermenistan ordusuna büyük yardımlarda bulunduğunu, bu suretledir ki Nahçivan, Vedi

[17] Firuz Kazımzade, **age.**, ss. 245-249.

[18] 15. Kolordu Kumandanı Kazım Karabekir Paşa'nın 27 Ağustos 1919'da Harbiye Nezaretine, civar kolordulara, Erzurum, Trabzon, Bitlis, Van valilerine gönderdiği yazı. **BOA. DH. KMS. 49-2/50.**

havalisinin fethedildiğini, açıktan açığa Müslümanların tamamen kesileceğini ve yeryüzünde Müslüman bırakılmayacağını söylüyordu.[19]

1920 yıllı Mayıs ayında Bolşevikler muzaffer olarak Tiflis'e girmişler, Gori şehri ile Tiflis-Batum hattı üzerindeki kasabaların birçoğunu ele geçirmişlerdir. Bunun üzerine Gürcüler anlaşma yapmaya mecbur olarak Sovyet Hükümeti ilan etmişlerdir. Ermenistan'da bir ihtilal neticesi Hatisyan kabinesi düşmüştür. Taşnaklarla Osmanlı Ermenileri hükümeti ele geçirmişler, dahilde karışıklıklar artmış ve Müslümanlara karşı katliam başlamıştır. Zengibasar ile Kars civarından kurtulabilen ve iltica edebilen Müslümanlar mezalimin vahşet derecesini üzüntüyle anlatmışlardır. Ermenilerin Bolşeviklik perdesi altında diğer bölgelerde de katliam yapacakları görülmüştür.[20]

Taşnakların sınır ötesinde, Kars, Ardahan, Batum ve Karabağ bölgesinde yaptığı katliamlara karşı TBMM Hükümeti karşı bir hareket başlatmış, Kazım Karabekir Paşa idaresindeki kolordu sınır ötesine gerek Kars, Ardahan ve Batum'daki Taşnak zulmüne son vermiştir. Bu durum Amerika ve Avrupa'da Taşnakların yoğun bir propaganda yapmalarına sebep olmuş, birçok yalancı mektuplarla ilgili devletlerin hükümetlerine kadınları, çocukları ve masumları müracaat ettirmişlerdir. Kazım Karabekir Paşa bu mektupların tamamen düzmece olduğunu delilleriyle hükümetlere bildirerek bu Taşnak oyununu boşa çıkarmaya çalışmıştır.[21] 20. Kolordu Kumandanlığına 14 Mart 1920'de gönderilen "Matbuat-I Ecnebiye Hülasaları" başlıklı yazıda bu propagandaya dikkat çekilerek şunlar yazılıyordu: **"**9 Şubat 1920 tarihli Birmingham Post'un Ermenistan hakkındaki sahte propagandalar makalesinde Sefonlez Lidel (?) tarafından Bakü'den yazılan mektupta bir Ermeni ailesiyle yapılan sohbet sırasında kendisine söylenmiş olan şu sözleri aktarmaktadır: "Bir Ermeni milleti vardır, lakin Ermenistan yoktur. Bugün Ermenistan olarak isimlendirdiğiniz Ermenistan hiç de Ermenistan değildir. Burası (Taşnakiye)dir. Taşnaksiyon Fırkasının hayalhanesinde mevcut bir vahadır." Mösyö Lidel mektubuna devam ederek diyor ki, işte bir Ermeni ağzından mensup olduğu fırkanın maksadını ve emellerini pek güzel izah eden kısa fakat isabetli bir nutuk. Ermenilerin hukukunu müdafaaya çalışacak olan Taşnaksiyon bir vakit sonra intikam ve şiddet hislerine tabi bir terörist çetesine inkılap etti. Bugün aynı

[19] Karabekir, **İstiklal Harbimiz, I,** s. 339.

[20] **TİTE Arşivi** K. 31 G. 79 B. 79. 001.

[21] Kazım Karabekir, **İstiklal Harbimiz, C. II**, İstanbul, 2008, ss. 1011-1019.

hali muhafaza etmektedir. Anadolu'da karışıklıklar çıkaran fırka Taşnaksiyon olduğu gibi Türk Cephesi gerisinde muhalefetin doğmasına sebep olan sebep de budur. Geçen senenin Martında Bakü'deki Taşnakların yardımıyla Bolşeviklerin Tatarlara yaptığı katliamların da sebebi yine bu çetedir. Taşmaklar Hıristiyan kelimesinden istifade ederek birçok sahte propagandalar yaptılar. Ermeni meselesinin halli için Taşnakların dünya haritasından silinmesi lazımdır."[22]

Taşnak Hükümeti, Rus istilasına direnememiş, 28 Eylül 1920'de başlayan Türk saldırıları karşısında da şaşkına dönmüş, 3 Aralık 1920'de Gümrü'de bir barış antlaşması imzalamıştır. Bu antlaşma, Sevr Antlaşması'nın Ermenistan'la ilgili hükümlerini feshediyor ve Ermenistan Osmanlı Devleti'nin mağlubiyetinden sonra elde ettiği tüm kazanımlardan vazgeçiyordu.[23] Sarıkamış Harekâtı dolayısıyla Taşnak Ermenileri, Revan Telsiz İstasyonu'ndan yayınladıkları 30 Eylül 1920 tarihli beyannamede, Ermenistan'ın yeniden ölüm tehlikeleri karşısında olduğunu, Sovyet Rusya Merkezi Hükümeti'nin Ermenistan'ın tehlikeden korunmasını düşünerek Türklerle ittifak yaptığını, bununla beraber Mustafa Kemal Paşa'nın Eylül'ün 28'inde büyük bir kuvvet ile Sarıkamış ve Oltu cephelerinde taarruza geçtiğini, Novoselim'de kanlı muharebelerin devam etmekte olduğunu, Kemalist Türkiye'nin Versay'da imzalanan antlaşmadaki şartları imkânsız bırakmak ve Ermeni Cumhuriyetini kati bir izmihlale uğratarak bu mukavelenamenin şartlarından birden bire kurtulmak istediğini belirtip Ermeni Taşnak Hükümeti'nin şu tedbirleri aldığını duyuruyorlardı:

"…Ermeni Hükümeti her taraf için 25 yaşına kadar seferberliğini ilan etmiştir. Bütün partiler ve cemaat müesseselerindeki vatan gayesi Türk'ün yeni hareketi karşısında tehlikededir. Şimdiye kadar olan bütün olaylar herkesi bir emele, bir fikre davet ediyor. Herkes cepheye… herkes cephe içindir. Taşnaksiyun bütün kuvvetini ve umum seferberliğini ilan etmiştir. Hükümet har bir beyanname ile her taraftaki ahalisini Ermeni milletinin kanlı ve asırlık düşmanının saldırılarına karşı yekvücut bir kitle halinde müdafaaya davet ediyor. Her tarafta örfi idare ilan edilmiş, bakanların çoğu kendi vazifeleri dahilinde bizzat işleri idare etmek üzere muhtelif mahallere gitmişlerdir. Firariler vatan haini olarak ilan edilmiş, divan-ı harbi örfiler açılmıştır. Ermeni payitahtını, mevcudiyetini muhafaza ve zamanın mesuliyetini takdir etmektedir. Eyaletlerden gelen haberler vatanın

[22] **ATASE. ATA. ZB.** Kutu No: 31, Gömlek No: 92, Belge No: 92-1.

[23] Antlaşma ile ilgili olarak bakınız İskender Yılmaz, **Gümrü Antlaşması**, Ankara, 2001.

kurtarılması uğrunda ahalimizin her türlü fedakârlığa amade olduğuna şehadet ediyor. Aleksandrepol, Kars, Novopazar vesaire mahallerden bildirildiğine göre umumi seferberlik dolayısıyla her tarafta gönüllü kaydı başarıyla devam etmektedir. Kars'ın ruhi durumu müsterih ve kuvvetlidir. Herkesin yerinde durması ve kendi kendine mevkiini terk edenlerin divanı harbe verilmesi hususi icap edenlere tebliğ edilmiştir. Herkesçe katiyen kabul edilen bir karar varsa o da ya galebe ya ölüm."[24]

Tam bir Taşnak Cemiyeti dili olan bu beyanname bir yandan Ermenilerin dağıldığını gösteriyor diğer yandan da Türk düşmanlığını körüklemeye ve Ermeni vatandaşların perişanlığını tırmandırmaya devam ediyordu. Bu beyannameye karşı, o sırada Erzurum'da bulunan ve vali vekilliğini yürüten Erzurum Mebusu Celaleddin Arif Bey 6 Ekim 1920'de karşı bir tamim yayınlamıştı. Bu tamimde; "Görülüyor ki Ermeniler canımıza, malımıza ve muazzez vatanımıza kastetmek için her türlü fedakârlığı ihtiyar etmiş, umumi seferberliğini ve bulundukları mahallin her tarafında sıkıyönetim ilan eylemiştir. Bizim de sırf din, memleket ve namus muhafazası için gerektiğinde müdafaada bulunmak üzere aynı his ile dolu ve aynı silahla donatılmamız gerekiyor. Zaten vatanseverlik de bunu gerektirir. Ermenilerin memleketimizde işledikleri türlü mezâlim ve saldırıların derecelerine göre ikinci bir felaket karşısında kalmamak için memleket evladının birbirini ikaz ile birlik içinde ve karşılık vermeye hazır bir halde bulunması lazım geliyor. Nefsini, namusunu, vatanını seven her fert, üzerine düşen vazifeyi görerek ve din-i mübînimizin gereklerini düşünerek mertçe ölmek için bu düşünceyi her emelin üzerine tutmalıdır. Ona göre bahadır ve gazanfer hemşerilerimin cihat için dini ve vatani vazifelerini yerine getirmeye hazırlanmalarını halisane tavsiye ve rica eylerim"[25] deniliyordu.

Bu arada, askeri diktatör General Dro, Erivan'daki Rus temsilcisi Silin ile beraber bir emir yayınlayarak, Ermenistan'ın Sovyetleştirildiğini ilan etti ve halka, Kızıl Ordu gelinceye kadar, kendisi ile Silin'in Ermenistan'ı yöneteceğini bildirdi. Aynı gün Taşnaklar ile Rusya Sosyalist Federal Sovyet Cumhuriyeti'nin temsilcisi Legran arasında bir antlaşma imzalanarak, Taşnaksutyun'un yasal bir parti olarak mevcudiyetini koruması, Ermenistan Sovyet Hükümeti'nin Komünistler ile Taşnakların oluşturacağı bir koalisyon zemininde teşkil edilmesi ve Rusya'nın Ermenistan'ın toprak bütünlüğünü yeniden sağlaması hususları şart koşuldu. Ermeni ordusu, şimdi bir Kızıl

[24] **TİTE Arşivi** K. 31 G. 55 B. 1.

[25] **TİTE Arşivi** K. 29 G. 53 B. 53.001; **Albayrak**, 11 Teşrinievvel 1336/11 Ekim 1920, S 113.

Ordu idi. Rus birlikleri Erivan'a gelir gelmez Dro da görevinden alındı. Taşnak-Komünist koalisyonu, yalnızca birkaç gün sürdü. Bundan sonra, Ermenistan derhal saf bir Bolşevik devlet halinde dönüştürüldü, Taşnaklar aşağılandı, milliyetçi bir zenginler partisi olarak nitelendirildiler.[26]

Ermenistan Sovyet Cumhuriyeti'nde, Taşnaklar ve onun taraftarları baskı gördü, dışlandı ve kınandı. Parti, 1890'lardan itibaren Ermenistan'ın yaşadığı tüm talihsizliklerden sorumlu tutuldu ve liderlerinden "Ermenistan haini", "milliyetçi şovenistler", "halk düşmanları" olarak bahsedildi. Yeni Sovyet rejimi, Ermenistan'ı tüm Taşnak etkilerinden arındırmaya niyetliydi. Sovyetler, partinin bir zamanlar sahip olduğu popülerliği ve Ermeniler üzerindeki liderliğini halkın hafızasından silmeye kararlıydı. Taşnaklar hala Büyük Güçlerin Ermenistan'ın meşru toprak iddialarını tanıyacağını ve uygulayacağını umuyordu.[27] Oysa işler hiç de iyi gitmiyordu. 11 Nisan 1921'de Trabzon'dan Hüsameddin imzasıyla Ankara'da istihbarat şubesine gelen bir telgrafta Tiflis'teki gelişmeler hakkında şu bilgiler veriliyordu: "Tiflis Taşnak Partisi mensupları hakkında takibat yapılmaktadır. Son hafta zarfında on bir Taşnak'ın idam edildiği haber alınmıştır. Ermenilerin Kars valisi Garganof buradadır. Birkaç defa mümessilliğe müracaat etti. Doğrudan doğruya kabul etmedim. Fakat Erivan'ın ilk işgalinde Kızıllar tarafından tutuklanmışken daha sonra firar edip subay oğluyla beraber bizim esir efradımız içerisinde Kars'a giderek himayemize sığınmak istediğini anlıyorum. Garganof ve oğlunun bugünlerde tevkifi muhtemeldir. Eğer bunun hak ettiği cezayı vermezlerse zamanında Kars vilayetindeki İslam katliamından dolayı bize teslimini On Birinci Ordu Kumandanına teklif edeceğim maruzdur."[28]

Garganof'un yaşadıklarını tüm Taşnak çete liderleri ve parti yöneticileri yaşayacaklar, Sovyet idaresini tanıyanlar Ermenistan'da yaşama hakkını elde edebilecekler, tanımayanlar ya öldürülecekler ya da Batıya doğru kaçacaklardı. 20 Haziran 1920 tarihinde Azerbaycan Sovyet Hükümeti Taşnak Ermenilerin Bakü'de gizli olarak kurdukları mukabil inkılapçı gizli bir komitesini açığa çıkararak bu teşkilatı kuran 170 Taşnak mensubunu

---

[26] Kazımzade, **age.**, ss. 335-339.

[27] 1931-1934'te, aralarında en umut verici olanların da bulunduğu bir grup kadro, sürgün hükümetinin soykırımın hala bir sorun olduğu ve Ermeni topraklarının bir gün geri alınacağı yönündeki iddialarını doğrulayan bir sembol olarak, en azından ara sıra terörizme geri dönülmesini talep ettikleri için sınır dışı edildi Khachig Tololyan, "Exile Government In The Armenian Polity", **Journal of Political Science**, Volume: 18 Number: 1, Article: 6 November 1990, s. 2141-2142.

[28] **BOA. HR. SYS**. 2878/88

Bakü'de kurşuna dizdirmek suretiyle cezalarını vermiştir.[29] Bağımsız bir devlet ortamında Taşnaksutyun, geride bıraktığı silinmez izlerle bunu hak etmişti. Birbirini takip eden dört hükümet başkanı, Taşnaksutyun mensubuydu; ilk başbakan, hükümeti bağımsızlık ilanından 1919 Nisanına kadar yöneten Hovhannes Kaçaznuni idi. İkincisi, 1920 yılının Mayıs ayı başlarına kadar Tiflis'i yöneten eski belediye başkanı Aleksandr Hatisyan'dı. Ermenistan'ın son başbakanı Taşnak üyesi Simon Vratsian oldu. 23 Kasım 1920'den 2 Aralık 1920'de Ermenistan'ın Sovyetleşmesine kadar görevde kaldı. İlk milli hükümet, on sekiz Taşnak, altı Sosyal-Devrimci, altı Sosyal-Demokrat, altı Müslüman, iki partizan olmayan, bir Yezidi ve bir Rus'tan oluşuyordu. Taşnak liderleri ayrıca dış ilişkiler ve diplomasi alanında da önemli bir rol üstlendiler, özellikle Cumhuriyet delegasyonunun başkanı olarak Müttefikler nezdinde ve Ermeni Ulusal Delegasyonu ile görüşmelerde Ermenistan'ı temsil edenler Avedis Aharonyan, Paris'te başbakanlıklarından sonra yardımcıları Hovhannes Kaçaznuni ve Aleksandr Hatisyan idi.[30]

Başbakan Kaçaznuni'nin ifade ettiği gibi, Ermenistan 1920 sonbaharında hem hükümet hem de parti olarak bütün gücünü kaybetmiş, çıkmaza girmişti. Taşnaklar iki buçuk yıl boyunca ülkeyi diktatoryal bir şekilde yönetmişti ve Bolşevikler geldikten sonra işler yoluna girmeye başlamıştı. Taşnaklar Gürcistan, Azerbaycan ve Türkiye'yle savaşmış, Bolşevikler savaşmamıştı, Taşnaklar Akbaba, Zod, Zengibasar, Vedibasar, Milin deresi, Şerur, Nahçıvan ve Zengezur'da aralıksız olarak birçok çatışmaya girmişti, bitmez tükenmez savaşlarda ülkeyi sürekli olarak silah altında tutmuşlar, üreten elleri savaş meydanlarında meşgul etmişlerdi. Bolşevikler, halkı bu korkunç durumdan kurtarmış, üretimi artırmış halkı açlıktan ölmekten kurtarmışlardı. Taşnaklar döneminde Ermenistan karanlık içindeydi ve Bolşevikler ülkeye aydınlık getirmeyi vadetmişlerdi.[31]

Taşnak Hükümeti, işbaşına gelir gelmez 35 yaşına kadar bütün vatandaşlarını askere çağırmış ve Türkiye'ye karşı savaş için tekrar gönüllü birlikler kurmuştu. Yayın organlarında yaptıkları ilanlarla da alınan bu karara karşı gelenlerin ölümle cezalandırılacağı duyuruluyor, asker vermeyi reddeden Berd, Verhniy Karmir, Ahbyur köylerini ve Şamşadinsk bölgesinin diğer köylerini cezalandırmak üzere özel müfrezeler gönderiyorlardı. Taşnak

[29] **TİTE Arşivi** K. 31 G. 57 B. 57. 001.

[30] Ara Caprielian, **The Armenian Revolutionary Federation: The Politics Of A Party In Exile**, New York University, Ph.D., 1975. s. 116-117; Dasnabedian, **age.**, s. 125-129.

[31] Kaçaznuni, **age.**, s. 84-85.

iktidarı, asker kaçaklarını önlemek amacıyla "Terör Organı" adını verdikleri birlikler kurmuşlardı. Bu cezalandırmanın sonucunda birçok insan ölmüş, tarladaki ürünler mahvolmuştu. Kaçaznuni gibi, yaşanan sürecin muhasebesini yapan Taşnakların eski Dışişleri Bakanı Mauses Petros da, eski Taşnak başbakanlarından Simeon Vratsyan'a yazdığı açık mektupta maceracılığın ülkeye yıkım, açlık ve milli çatışmalar getirdiğini belirtmişti.[32]

3. Taşnaksutyun'un 9. Dünya Kongresi, Bükreş Kongresi ve Suikast Kararları

Taşnaksutyun Cemiyeti kurulduğu tarihten itibaren bütün dünya üzerindeki örgütlenmesini ve eylem planlarını her beş yılda bir dünyanın farklı şehirlerinde topladığı genel dünya kongrelerinde yapmıştır. Konumuz itibariyle en önemli kongreler 8. ve 9. kongrelerdir. 2-14 Ağustos 1914 tarihlerinde Erzurum'da toplanan 8. Kongre henüz başlamıştı ki Osmanlı Hükümetinin genel seferberlik ilan ettiği haberi alındı. Bu nedenle kongre, daha çok savaşın seyri üzerinde durdu ve her Ermeni'nin kendi tabi olduğu devlet için savaşması gibi garip ve uygulanamaz bir karar aldı.[33] Ancak bu karara hiç uyulmayacak, Taşnak gönüllü birlikleri Tiflis'te Ruslar için silahlanacaklardı. Bu kongrelerde ayrıca, amaç olarak propaganda, halkın devrimci eğitimi, halkın kendini savunması için örgütlenmesi ve silahlandırılması, sabotaj, hükümet görevlilerinin, Ermeni muhbirlerin ve hainlerin idam edilmesi ve doğrudan çatışma kararları alınıyordu.[34]

Ermenistan Cumhuriyeti'nin iktidardaki partisi olarak Taşnaksutyun Partisi, 9. Dünya Kongresini 27 Eylül-30 Ekim 1919 tarihleri arasında Erivan'da yaptı. Bağımsız Ermenistan'ın üç yıllık ömründe gerçekleştirilen tek genel kongre budur. Birinci Dünya Savaşı sona ermiş, Osmanlı Devleti mağlup olmuş, galipler Paris'te Almanlar hakkında Versay gibi bir ölüm fermanını kabul ederek uygulamaya koymuşlardı. Türkler için barış şartlarının ne olacağının görüşüleceği bugünlerde Taşnaklardan bir grup Milli Delegasyon içinde Paris'te bulunuyor, cemiyetin dağdaki terörist kolu olarak faaliyet gösteren, savaş boyunca binlerce masum Müslümanın katili olan ve Fransızlar tarafından bir onur madalyası ile ödüllendirilen Antranik de orada yerini alıyordu. Bu sebeplerle Taşnaklar nihai zafere eriştiklerini

---

[32] Kaçaznuni **age.**, s. 22-23.

[33] Kemal Çiçek, "VIII. Taşnak Kongresinin Perde Arkası Ya Da Taşnakların I. Dünya Savaşı Müttefik Arayışı", **Osmanlı Araştırmaları**, sayı: 58 (2021), s. 245.

[34] Haluk Selvi, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Hınçak-Taşnak İttifakı ve Öz-Savunma Kararları", **Ermeni Meselesini Birlikte Konuşmak**, Editör: Beytullah Kaya, İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2022, s. 65. (ss53-73)

düşünerek Dokuzuncu Kongreye gidiyorlardı. Kongre, Taşnaksutyun Cemiyetinin geçmişteki tüm siyasi taleplerini geçersiz kılmaya karar verdi. Programda bulunan "Rus ve Türk Ermenistan" tabiri yerine "Bağımsız ve Birleşik Ermenistan" tabiri konuldu ve bunun gerçekleşmesi için her türlü çabanın gösterileceğine dair bütün üyeler tarafından yemin edildi. Kongrede parti örgütü tek bir yürütme bürosu etrafında yeniden düzenlendi, ayrıca soykırım olarak isimlendirdikleri 1915 olaylarının suçlularını cezalandırmayı amaçlayan Nemesis Operasyonu başlatıldı.[35]

Dokuzuncu Dünya Kongresi'nde seçilen Taşnak Bürosu'nun Ermenistan'da yalnızca bir yıllık kolektif varlığı ve etkinliği olacaktı. Bu süreçte Türkiye'deki (İstanbul, Kilikya ve İzmir), Gürcistan, İran Balkanlar, Mısır ve Amerika teşkilat organlarıyla bağlar güçlendirildi, Osmanlı Devleti'ndeki çalışmalara yön ve ivme kazandırıldı. Ayrıca Aleksandr Hatisyan'ı Ermenistan Cumhuriyeti Paris Delegasyonu'na atadı. Ancak bu arada, Taşnak Erivan merkezinin haberi olmadan önemli bir olay meydana geldi. Büro'nun diğer üyeleri Apraham Gülhandanyan, Arşag Cemalyan ve Sarkis Araradyan ile Büro yedek üyeleri Vahan Navasartian ve Kevork Ghazarian İstanbul üzerinden Balkanlara geçtiler. Orada, Büro olarak çalışmaya devam etmek yerine, 1921 yılının Nisan ayında Bükreş'te küçük bir kongre düzenlediler. Bükreş Kongresi, Dokuzuncu Dünya Kongresi'nden sonra meydana gelen olayları analiz etti; örgütsel çalışmaları yeterince yürütemeyen örgüt organlarını eleştirdi ve Ermenistan'daki krize ve Büro ile iletişim kurmadaki zorluklara rağmen örgütün yurtdışındaki topluluklarda genişlemesine dikkat çekti. Siyasi alanda kongre, Birleşik Ermenistan'ın bağımsızlık konumunda kararlı durmaya ve siyasi ağırlığından yararlanmak amacıyla Sovyet Rusya ile ülke dışından iletişime girmeye karar verdi.[36]

Bu gelişmeler İstanbul'da Osmanlı istihbarat çevreleri tarafından da takip ediliyordu. Elde edilen bilgilere göre, 1921 yılında Romanya'daki Taşnaklar faaliyet içindeydiler ve hükümetten de yardım ve destek görüyorlardı. Romanya'daki Taşnaklar Ermenistan'daki hükümeti tekrar ele geçireceklerine inanıyorlardı.[37] 1921 yılı Nisan ayında Bükreş'te bir kongre toplayacaklardı. Taşnaksutyun komitesi Romanya'da iki-üç aydan beri mütemadiyen kongreler akdetmekte ve Romanya Hükümeti tarafından Bolşevik aleyhtarı Taşnakların tekrar iş başına gelmeleri için büyük

[35] Dasnabedian, **age.**, s. 140.

[36] Dasnabedian, **age.**, s. 149

[37] **TİTE. Arşivi** K. 52, G. 131. B. 131.

yardımlarda bulunduğu buradaki Ermeni mehafilinde söylenilmekteydi. Aynı zamanda Taşnaksutyun Komitesinin Ermeni Sovyet idaresini devirerek Erivan Hükümetini yeniden elde etmesi İstanbul'daki Taşnaksutyun çevrelerinde de kuvvetle ümit edilmekteydi. İstanbul ve umumiyetle Türkiye Ermenileri Ermenistan'da Sovyet idaresinin kurulmasından katiyen memnun değildi. Taşnakların Romanya'daki faaliyeti İstanbul Ermenileri üzerinde iyi etki meydana getirmekteydi.[38] Erkânıharbiye istihbaratından alınan bir haberde, Taşnak Fırkasının Bükreş azasından Reytos Lertoğyan adında bir Ermenin 1921 Mayıs'ında İngiliz pasaportu ile İstanbul'a geleceği bildirilmekteydi.[39] Ermeni Patrikliğinde bulunan Zaven Efendi de Taşnakların yaptığı kongreyi müteakip verilen talimat üzerine propaganda yapmak için Romanya'ya gönderilmiş ve Bükreş'te Romanya Hükümeti ile temas halinde olmuştu.[40]

Taşnaklar tarafından "Ermeni halkının cellatları" olarak nitelendirilen Osmanlı Devleti ve Azerbaycan Devleti yöneticilerine karşı suikast kararı Dokuzuncu Dünya Kongresinde alınmış, bu kararın uygulanmasına yönelik planlama, büyük olasılıkla Bükreş Kongresi sırasında veya bu kongre vesilesiyle yapılmıştır. Onuncu Dünya Kongresi[41] tarafından "Özel Operasyon" olarak tanımlanan suikastlar dizisi, Amerika Merkez Komitesi (özellikle mali açıdan), İstanbul (çoğunlukla insan gücü sağlayarak) ve Avrupa'nın çeşitli şehirlerindeki bireysel Taşnak üyeleri tarafından desteklenen Sorumlu Organ'ın genel liderliği altında gerçekleştirildi. Suikastların hazırlık adımları, eylemler ve bunların sonuçları teröristlerin anılarında açıkça yer almaktadır.[42] Taşnaklara göre böylece, "Ermeni halkının kırımı ile bozulan adalet, en azından kısmen geri getirilecek ve mezbahaya koyun gibi gitmenin utancı Ermeni milletinin yüzünden silinecekti." Onlara göre, bu suikastlarla da soykırımdan sorumlu olanlarla hesaplaşma tamamlanmamıştı, Nemesis Operasyonu genel olarak başarılı olmuş ve bu başarı aynı zamanda Taşnakları onurlandırmıştı.[43]

Talat Paşa'nın şehit edilmesinde Armen Garo'nun genel denetimi altındaki Amerikan Merkez Komitesi'nin önemli payı vardı. Soghomon

---

[38] 23 Haziran 1921 tarihli ve Midhat imzalı, Ankara'ya gönderilen rapor. **TİTE Arşivi** K. 61 G. 11 B. 1.

[39] **TİTE Arşivi** K. 59 G. 82 B. 82. 001.

[40] **TİTE Arşivi** K. 60 G. 37 B. 1.

[41] 10. Dünya Kongresi 17 Kasım 1924-17 Ocak 1925'te Paris'te gerçekleştirildi.

[42] Arşavir Şıracıyan, **Bir Ermeni Teröristi İtirafları**, İstanbul, 2006, s. 28.

[43] Dasnabedian, **age.**, s. 155-156

Tehlirian'ın Berlin'e gitmeden önce Amerika'da bulunmuş olması ve Shahan Natali'nin görevde başrol oynaması da Taşnakların Amerika Komitesinin etkisini göstermektedir. İstanbul Merkez Komitesinin aktif işbirliği, misyonda Hrach Papazian'ın bulunmasıyla da kanıtlanmıştı.[44]

Bu süreçte yapılan suikastları, sebeplerini ve faillerini şu tablo ile verebiliriz.

Tarih	Yer	Maktul	Katil	Sebep
1920	İstanbul	Hemayag Aramiantz	Arshag Yezdanian	1915'te Osmanlı Devlet adamlarına suikast planlamış olan Paramaz ve 19 arkadaşını ihbar etmek ve idamlarına sebep olmak
1920	İstanbul	Mıgırdıç Haroutounian	Soghomon Tehlirian	Türk istihbaratına yardım etmek
27 Mart 1920	İstanbul	Vahe İhsan Yesayan	Arşavir Şıracıyan	1915 yılında bir Ermeni dönmesi olan Hidayet ile birlikte Ermeni elebaşlarını Türk yetkililerine bildirip bunların da sevk edilmesini sağlamak
15 Mart 1921	Berlin	Talat Paşa	Soghomon Tehlirian	Tehcirden sorumlu olmak
19 Haziran 1920	Tiflis	Fathali Khan Khoiski (AzerbaycanBaşbakanı)	Misak Giragossian	Bakü'de Ermenilere yönelik katliam yapmak
18 Temmuz 1921	İstanbul	Bihbud Han Civanşir (Azerbaycan İçişleri Bakanı)	Misak Torlakian	Bakü'de Ermenilere yönelik katliam yapmak
5 Aralık 1921[45]	Roma	Said Halim Paşa	Arşavir Şıracıyan	Tehcir kararını alan hükümetin sadrazamı
17 Nisan 1922	Berlin	Cemal Azmi (Trabzon Valisi)	Arşavir Şıracıyan	Tehcir uygulamalarından sorumlu olmak
17 Nisan 1922	Berlin	Bahaddin Şakir	Aram Yerganian	Tehcir uygulamalarından sorumlu olmak
21 Temmuz 1922	Tiflis	Cemal Paşa	Stepan Dzaghigian	Tehcir uygulamalarından sorumlu olmak

[44] Dasnabedian, **age.**, s. 157.

[45] Suikast hakkında teferruatlı bilgi veren Mevlüt Çelebi, suikastın tarihinin 6 Aralık 1921 olduğunu İtalyan kaynaklarına dayanarak göstermiştir. (Mevlüt Çelebi, "İtalya'da Ermeni Terörü: İtalyan Basınında Sait Halim Paşa Suikastı", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Güz 2022, S 106, ss.473-506.

Sorumlu Büro, Civanşir'i öldürme görevini Taşnak fedailerinden Misak Torlakyan'a vermiş, gözetleme görevinde Harutyun Harutyunyan ve Yervant Fundukyan yardım etmişti. 28 Temmuz gecesi Civanşir, Pera Palace Oteli önünde Torlakian tarafından vurularak öldürüldü. İntikamcı tutuklandı ve İstanbul'un Fransız güvenlik güçleri tarafından kötü bir şekilde dövüldü, ancak daha sonra İngiliz işgal kuvvetlerine teslim edildi ve mahkeme onu Kasım 1921'de beraat ettirdi.[46] Ermeniler her tarafa dağılarak ve gönüllülerden oluşan tetikçilerle, ırkdaşlarını Türkiye'den çıkarmış olan İttihatçı şeflerini yok etmeye yemin etmişlerdi.[47]

Bu çerçevede 5 Nisan 1921'de Kastamonu Tedkik Heyeti Amirliği "Müdâfaa-i Meşrutiye" adlı Rum teşkilâtı hakkında uyarılmış ve bu teşkilâtın Kastamonu ve çevresindeki faaliyetlerinin ortaya çıkarılması istenmiştir. Samsun'da Rum Metropolidhanesi'nin aranması esnasında elde edilen evrak arasında Müdafaa-i Meşrutiye Komitesi namında muzır ve silahlı bir teşkilâtın mevcudiyetine delâlet eder bir nizamname elde edilmişti. Komitenin birçok şehirde şubesi bulunduğu Merkez Ordusu Kumandanlığının raporlarından anlaşılmıştı. Ermenilerin de bir teşkilât kurarak bazı faaliyetlerde bulundukları ve bazı ileri gelen Türklere suikast yapacakları haber alınmış ve bu konuda amirlikler uyarılmış, Ermeni komitesince suikast tertip edilecek Türklerin listesi paylaşılmıştı.[48]

Aynı tarihlerde (15 Haziran 1921) Taşnakların Türk liderlerine düzenleyeceği suikastla ilgili olarak, Adana ve Havalisi Kumandanlığı Erkânıharbiyesi tarafından Şark Cephesi Kumandanlığına gönderilen telgrafta, İtalya bandıralı Milano vapuruyla İstanbul'dan Mersin'e eşya ve askeri teçhizat ve mahrem evrakları getiren ve İstanbul Polis Müdürü Esat Bey'in vesikasıyla şayan-ı itimat olduğu anlaşılan Bekir Bey'den alınan malumata göre, Anadolu'da ve İstanbul'da bulunan Türk devlet adamlarına karşı suikastlar yapmak üzere teşekkül eden Ermeni komitesinin merkezi İsviçre'de idi, cemiyetin bir şubesi İstanbul'da Beyoğlu'nda Sıraselviler'de, diğer kuvvetli bir şubesi de Paris'teydi. Paris'teki komitenin seçkin üyelerinden Ohannes Maraşyan isimli şahıs iki Ermeni ve iki Rum arkadaşıyla 20-30 gün önce müşterek Rum-Ermeni Müdafaa-i Milliye teşkilatını yapmak üzere Paris'ten İstanbul'a gelerek kendi mahfillerinde yaptıkları toplantılarında bir konferans vererek "Bundan sonra Türklerle

[46] Dasnabedian, **age.**, s. 157.

[47] Samih Nafiz Tansu, **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul, 2012, s. 98-100.S. 52-53.

[48] Hamit Pehlivan, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Tetkik Heyeti Amirlikleri**, Ankara, 1993, s. 7-8.

birleşmenin bir cinnet olacağını ve ekli listede isimleri yazılı Türk zevat-ı aliye ve marufesinden bir fert kalmayıncaya kadar komitenin vazifesine devam edeceğini" ifade etmiştir. İsimleri belirlenen her zata komite üyelerinden üç fedainin tahsis edilerek her fedaiye aylık yüz elli-iki yüz lira verilmesi kararlaştırılmıştır. Ankara'da Türk Recep isminde birisiyle Avusturya tebaasından diğer bir adam ticaret maskesi altında Fransızlar hesabına casusluk yapmaktadır. İstanbul zabıtasınca Fransız casusu olarak tanınmış olan baytar mülazım-i evveli Hikmet, Giritli Binbaşı Nuri isimli kişiler müstear adla sivil olarak Anadolu'ya gelerek Recep ve arkadaşlarına para götürmektedirler ve bunlar Fransızlardan aylık yüz ellişer lira tahsisat almaktadırlar. Ermeni Komite merkezince birinci derecede suikast yapılmasına karar verilen tanınmış kişilerin bir kısmının isimleri şöyleydi: Enver Paşa, Talât Paşa, Ahmet İzzet Paşa, Mustafa Kemal Paşa, Van Valisi Cevdet Bey, Ankara Valisi Atıf Bey, Alay Kumandanı Kazım Bey (Müdafaa-i Milliye Vekili), Doktor Bahattin Şakir Bey, Sait Halim Paşa, Topal Atıf Bey, Hınıslı Şeyh Sait Efendi, Kara Kemal Bey, Erzurum Kumandanı Şevki Bey, Maraş Kumandanı Halil Bey, Tevhid-i Efkâr sahibi Ebüzziyazade Velid Bey, Erzurumlu Fehim Bey, Urfa Mutasarrıfı Cevdet Bey, Erzurum İttihat ve Terakki Merkezi azasından Bahattin, Cemal Edip Efendi, Medine Muhafızı Fahrettin, Sivas eski valisi Muammer Bey, İttihat ve Terakki umumi katibi Mithat Şükrü Bey, Halil Bey, Ankara İttihat ve Terakki Murahhası Necati Bey, Çerkes Kör Kasım Bey, Adapazarı ve İzmit Havalisi Kumandanı İbrahim Bey, Ankara Polis Müdürü Bahattin Bey, Sivas Jandarma Kumandanı Mahir Bey, Eski Polis Müdür-i Umumisi Bedri ve Azmi Beyler.[49]

Kazım Karabekir Paşa'ya ulaşan çok dikkat çekici bu haber Sivas'ta Heyet-i Temsiliyeye de ulaşmış, İrade-i Milliye gazetesi bu önemli haberi "Tam Birbirlerini Bulmuşlar: İngiliz Muhibler Cemiyeti-İtilaf Fırkası-Etniki Eterya-Ermeni Komitesi İzzet ve Salih Paşaları Öldüreceklermiş" başlığıyla okuyucularına duyurarak, İstanbul'da İngiliz Muhibleri Cemiyeti ile Hürriyet ve İtilaf, Etniki Eterya ve Ermeni komitelerinin iştirakiyle yapılan bir toplantıda Anadolu'ya taraftar olan ve ordunun ihtiyaçlarını karşılamak için çalışan kişilerle vükeladan olup fikren Anadolu'ya taraftar olan İzzet ve Ali Rıza paşaların imhasının planlandığı haber verilmiştir. Bunun üzerine Ermeni komitelerinden üç Ermeni'yi Üsküdar'a getirip orada Kızıl

[49] Karabekir, **İstiklal Harbimiz, II**, s. 1080-1082.

Hançerciler nezdinde toplanarak önce İzzet Paşa'nın bilahare diğerlerinin katline karar vermişlerse de bu kararlarını uygulayamamışlardır.[50]

Taşnak Komitesi imha politikasını takip ederek İstanbul'da büyük çapta bir suikast teşkilatı kurmuşlardı. Bu komitenin kararı üzerine yalnız İstanbul'da zabıta memurlarından dört memur öldürülmüş ve bir memur da yaralı olarak kurtulmuştu. Bu polis memurlarından birisi olan Ali Rıza Bey, Taşnaklar tarafından zehirlenmiş, ama sonunda canını kurtarmayı başarmıştı. Beykoz'da Akbaba köyüne yerleşmiş, 1 Mayıs 1920 tarihinde Ermeni çeteciler tarafından yeniden hedef alındıysa da bu saldırıdan da ağır yaralı olarak kurtulmuştu.[51]

Taşnakların suikast için her kılığa bürünerek Avrupa'dan, İran'dan, Suriye'den ve Kafkasya'dan kısacası ülkenin dört bir yanından Türkiye'ye gelecekleri ve bazı Müslümanların da bunlara yardım edeceği biliniyordu.[52] Buna rağmen İstanbul'daki cinayetlerin bazılarına engel olunamadığı gibi yurt dışına çıkmış olan İttihatçı devlet adamlarının korunması da sağlanamadı. Bunun en önemli sebeplerinden birisi olarak, İngiltere, Fransa, Almanya ve Rusya istihbarat birimlerinin bu cinayetlere göz yummaları gösterilebilir.

4. Anadolu'da ve İstanbul'da Taşnak Örgütlenmesi

Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ile birlikte hem Anadolu'da hem de İstanbul'da birçok konuda İtilaf Devletleri mümessilleri söz sahibi oldukları gibi mütareke hükümleri gereği tehcir edilmiş olan Ermeniler ve Rumlar geri dönmeye başlamışlar, 24 Nisan 1915 kararı ile kapatılmış olan Ermeni siyasi teşekkülleri tekrar açılmış, siyasi tutuklular ve savaş esirleri serbest bırakılmış ve kapatılan gazeteler tekrar yayına başlamıştır. Bütün bu gelişmeler sürecin Osmanlı Devleti için ne kadar zor ilerleyeceğinin göstergeleridir. Diğer taraftan İngiltere ve Fransa İstanbul'a hakim olur olmaz savaş suçlusu olarak ilan ettiği, savaş sırasındaki Osmanlı Devleti yöneticilerini tutuklama ve yargılama sürecini de başlatmışlardır. Bu süreçte İtilaf Devletlerinin hemen hemen her konuda destekçileri Taşnaksutyun Cemiyeti üyeleri olacaktır. Hem onlara istihbarat desteği sağlayacaklar, hem İstanbul'da ve Anadolu'da işlerini en iyi şekilde yürütebilmeleri için rehberlik edecekler hem de askeri personel desteği vereceklerdir.

---

[50] **İrade-i Milliye**, 19 Nisan 1337/1921, Numara:68.

[51] Ali Rıza Öge, **Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Polis Şefinin Gerçek Anıları**, Günlük Ticaret Gazetesi Tesisleri, Bursa, 1982.

[52] Karabekir, **İstiklal Harbimiz II**, s. 1256.

Bu yüzden Millî Mücadele yıllarında mili harekete karşı en çok sorun çıkaranların başında Ermeni ve Rum komitecilerin geldiği bir gerçektir. Siyasi ve dini gruplar yıkıcı faaliyetlerde bulunmuşlar, kriz durumundan en üst seviyede istifade etmek için yeni teşkilatlar kurmuşlardır. Tehcir sebebiyle Türklere karşı büyük bir kin besleyen Ermeni siyasi grupları özellikle Gümrü Antlaşması'ndan sonra Doğu Anadolu ile ilgili planları ve Sevr rüyaları alt-üst olunca, Dokuzuncu Kongrede alınan suikast kararını uygulama sahasına koymuşlardır. Cemiyetlerin bu durumlarını bilen Ankara Hükümeti, İstanbul'daki çeşitli istihbarat birimleri, özellikle Tedkik Heyeti Âmirlikleri aracılığı ile onları yakından takip ettirmiştir. İstanbul'da ve Avrupa'nın çeşitli şehirlerinde cinayetler işlendikçe ve listede Anadolu Hareketinin liderlerinin de yer aldığı görüldükçe tedbirler daha da artırılmış, muhtemel tetikçilerin takibine daha fazla önem verilmeye başlanmıştır.

1920 yılının başlarında hem Paris'te hem de Londra'da Türklerin İstanbul'da kalmaları ya da buradan çıkarılmaları konuşulmaktaydı. Aynı dönemde İngiliz-Ermeni Komitesi üyeleri İngiltere Başbakanı Lloyd George'a Ermeni istekleri konusunda verdikleri muhtırada, Doğu Anadolu'nun Osmanlı Devletinden ayrılmasını ve Amerika buralarda mandayı kabul etmediği takdirde bu vilayetlerin Ermenistan Cumhuriyetine devrini ve Karadeniz'de bir çıkış verilmesini talep etmişlerdi.[53] İstanbul, 1919 Ocak ayından beri devam edip gelen bu Ermeni isteklerine ve planlarına karşı tedbirler alma yoluna gitmiş 15. Kolordu ve 9. Ordu Müfettişliği bu plana karşı harekete geçmiştir. Bu sırada Kilikya'da da Ermeniler Fransızlar tarafından silahlandırılmış ve Müslümanlara karşı fiilen saldırmışlardır. Kozan'da birçok Müslüman kiliseye doldurulmuş, birçok namusa tecavüz edilmiş ve Feke Kazası Ermeniler tarafından muhasara edilmiş, telgraf telleri kesilmiş ve Müslümanlar işgal mıntıkası haricine kaçarak yardım istemişler, bu olaylardan dolayı akıbetlerinin vahametinden bütün Müslümanlar galeyan ve heyecan içine düşmüşlerdir.[54] Bu gelişmeleri 4 Mart 1920'de Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti şubelerine bildiren Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa, bu eylemlere karşı "vukuu tabii olan müdafaa-i nefsten" dolayı doğacak mesuliyetin nereye ait

[53] **TİTE Arşivi** K. 18 G. 24 B. 24. 001.

[54] Bu olayları anlatan dikkat çekici bir kayıt ve Heyet-i Temsiliye Reisi Mustafa Kemal Paşa'nın gereken tedbirleri almak için gayretleri hakkında bkz. **ATASE. ATA. ZB.** Kutu:25, Gömlek: 25, Belge No: 25 (03.03.1920)

olduğunun anlaşılmasını ve gerekenlerin durum hakkında aydınlatılmasını istemiştir.[55]

Gerçekten de kısa bir süre sonra Maraş'ın müdafaası ve kurtarılması sırasında Türklerin kendilerini koruma eylemleri Avrupa kamuoyunda "Ermenilerin katledildiği" şeklinde Fransızlar ve Taşnaklar tarafından bir propagandaya dönüştürülecekti. Buna karşılık 1920 Mart başında Konya'dan Adana'ya sevk edilen Türk esirler Pozantı ve Gülek bölgesinde taarruza uğrayarak kırk kadarı Ermeniler tarafından şehit edilmiştir. Halep'ten Harput Postanesine gelen bazı mektuplarda; Kilikya'nın idaresinin Ermenilere verildiği ve Türklere karşı koymak için çete reisi Taşnak Antranik'in Amerika'da gönüllü asker topladığı ve mal ve memleketlerinden vazgeçip Mart başlarında kendilerini Halep'e atmaya gayret etmeleri, haklarını korumaları gerektiği, Kilikya Ermenistan olursa daha sonra yine dönecekleri ifade ediliyordu.[56] 1920 yılında Fransız işgali altındaki bölgelerde kendileri için devlet kurulmasını isteyen Ermeniler, Paris'te Andranik ile bir toplantı yapmışlardı. Antranik, Beyrut'a gelerek Fransız Generali Gouraud'dan, çetesi ile birlikte Adana çevresine girmek için müsaade istemiş ancak buna izin verilmemişti.[57]

Doğudaki zaferden sonra Taşnakların çaresizlikleri onları daha saldırgan hale getirmiştir. Onlara göre Anadolu Hareketi başarısız olursa Sevr Antlaşmasının uygulanması mümkün olurdu. Bu yüzden Yunan Hareketi'nin başarısı Taşnakların başarısı ile aynı değere sahipti. Ermeni-Rum işbirliği aslında temelde bu amaca dayanıyordu. 28 Ağustos 1921 tarihli İstanbul'dan Ankara'ya gelen istihbarat raporundan anlaşıldığı kadarıyla 1921 yılı başında Kınalı Ada'da Ermeniler tarafından İttihat Kulübü adıyla bir kulüp açılmıştı. Bu kulübe dışardan birçok Ermeni ve Rum gençleri gelmişler ve adada boş olan mahalle çadırlar kurarak birtakım istihkâm alet ve edevatları, sandıklar içinde bazı eşya, bomba, cephane, patlayıcı ve yanıcı maddeler getirmişlerdi. Hatta Anadolu harbinin neticesine göre burada bir karışıklık çıkarmak ve İngilizler tarafından müdahale edilerek İstanbul'u tamamen işgal ettirmek böylece Kuva-yı Milliyenin İstanbul'a gelmesine mani olmak amacında oldukları düşünülmüştür. Bunların teşvik edicisi Beyoğlu'nda Ermeni Taşnak Komitesi reisleri olup bu komite Rum ve Yunanlıların

[55] **TİTE Arşivi** K. 20 G. 35 B. 35. 001.

[56] **TİTE Arşivi** K. 18 G. 17 B. 17. 001.

[57] Andranik Chalabian, **General Andranik and Armenian Revolution Movement**, New York, 1988, s. 510.

iştirakiyle düşüncelerini uygulamaya koyacakları bilgisi veriliyordu. Yine bu rapora göre, Büyük Ada'da da Rum ve Ermeni mekteplerinde birçok cephane ve silahlar mevcut olup Kuva-yı Milliyenin zaferini müteakip ahaliye dağıtılarak İstanbul'un her bir tarafında ihtilal çıkarmaya teşebbüs edeceklerdi. Her iki adada bazı Yunan subayları tarafından Ermenilere istedikleri kadar bomba, cephane verildiği ve bizzat kendileri götürüp teslim ettikleri biliniyordu. Bu olayları takip etmesi beklenen zabıtalar son derece lakayttı ve bu gibi önemli işlerde istihdam edilen sivil memurlar ancak ticaretle vakit geçiriyorlardı. Oysa Beyoğlu'nda Ermeni Taşnak komitesi tarafından hususi adamlar tayin edilip Anadolu sahillerine sevk edilmiş, buralarda bulunan Ermenilerin kanlarının son damlasına kadar uğraşıp fedakârlıklarını göstermeleri ve ailelerini hemen İstanbul'a göndermeleri tavsiye edilmişti. Yine bu komite tarafından Çemberlitaş'ta Vezirhanı'nda bulunan taşralı olup bekâr ve ailesiyle ikamet eden Ermenilere verilecek emre göre hareket etmek üzere silah ve cephane dağıtılmakta olduğu haber alınmıştı. Gerek Ermeniler ve gerekse Rumlar harbin alacağı vaziyet üzerine İstanbul'da bir ihtilal çıkarmak arzusunu takip etmekte olup bu da İngilizlerin teşvik ve tahriki neticesinde olacaktı.[58]

Milli Mücadele boyunca Anadolu Demiryolları Umumi Müdürlüğüne bağlı hatlarda görevli Ermeni komitecilerin rahat bir şekilde hareket ettiği de görülmektedir. Bunlar Anadolu'dan İstanbul'a İstanbul'dan Anadolu'ya komite üyelerini kaçırarak hükümetin başına birçok sorun çıkarmışlardı. Bunların işten çıkarılmaları ile ilgili yapılan müracaatlardan Hükümet bir sonuç alamamıştı. Bunlara yardımcı olanların işten çıkarılması defalarca yazılmasına rağmen hala işe devam ettikleri, bu komitecilerin Eskişehir-İstanbul arasında Müslüman köylerini basarak birçok katliam yaptıkları, Erkânıharbiye tarafından da biliniyordu.[59] İhsan Efendi, Said Halim Paşa ve Cemal Azmi beylerin katili olan Arşavir Şıracıyan anılarında duruma dikkat çekerek savaş yıllarında bu yolda çalıştıklarını anlatıyor: "Tüm diğer biletçiler gibi her gün elimden geçen miktarla kıyaslandığında komik sayılacak bir parayı yevmiye olarak alıyordum. O dönemde tramvay hizmetleri olağanüstü bir laçkalık içinde olduğundan, bu durum "bal tutan parmağını yalar" misali çoğunluğu Rum ve Ermenilerden oluşan personele

[58] **TİTE Arşivi** K. 59 G. 50 B. 50. 001

[59] Dahiliye Vekaletinin 22/2/1922 tarihli fevkalade mahrem tezkeresinde Hınçak ve Taşnak komitelerine mensup oldukları yazılı şimendifer memur ve müstahdemlerinin isimleri TBMM Nafia Vekaletine bildirilecekti. Bu isimler 2/3/1922'de Anadolu Demiryolları Umumi Müdürlüğüne mahrem kaydıyla ve 26 Şubat tarihli yazıya cevap olarak gönderilecekti. **TİTE Arşivi K. 166 G. 17 B. 1.**

ilave kazanç temin etme fırsatını veriyordu. Birkaç genç Türk beyzadesi de askerlik hizmetinden kaçabilmek için personel listesine kaydolmuşlardı. Ama onları nadiren görmekteydik. Her hafta, bilet vermeksizin paralarını aldığımız yolcular sayesinde fazladan birkaç kuruş toplamayı başarıyorduk. Kontrol görevlileriyse paylarına düşeni aldıkları müddetçe bizi kolluyorlardı."[60]

Daha önce İngiliz Hükümetinin Van, Bitlis konsolosluğunda bulunmuş ve Kürt aşiretleri nezdinde şöhret bularak İngilizlerin Irak'taki askeri kuvvetlerince yardım görmüş Safrastiyan, Harbiye Mektebinde tahsilini tamamlayan Vanlı Sahak Samakuzyan, Ermeni komitesince "Büyük Kardeş" müstear adıyla bilinen Bulgaristan gönüllü kıtasında yüzbaşılık eden ve Erivan Bolşevik hükümetince idama mahkum iken İran'a firar eden Şebinkarahisarlı Mezin Ahbargaripyan, Kürtlerin lisanları ile içtimai hayatlarına vakıf olması itibariyle Kürtlerle temas ve mülakatta bulunmak vazifesiyle Paris Taşnak komitesi tarafından Musul'a gönderilen ve Irak İngiliz istihbaratında bulunan Leon Şahuvan, Erivan Taşnak Hükümetinin Harbiye Komiseri olan Virazyan, Erkanıharbiye Reisi General Bakratuni ve Maarif Vekili Agabalyan İran-Türkiye ve Irak-Türkiye hudutlarında faaliyette bulunan komite liderlerindendi. Taşnaklar Dokuzuncu Kongrede İstanbul'daki merkezlerini lağvetmişler ve semtlerde birer delege bırakmışlardı. Bu delegelere verilen vazife, komite ile irtibatı gayet ihtiyatla muhafaza ve basiretle iş görmekten ibaretti. Delegelerin faaliyetleri Ermeni Patrikhanesi ve meclislerinde de hissedilmekteydi. Komitecilerin esas maksatları idare işlerini ve gelirleri ellerine almaktı. "İleri Ana Vatana" başlığı altında Ermenileri cesaretlendirmek ve teşvik etmek gayesiyle neşrettiği makalesiyle şöhret bulan ve komitenin nüfuzuyla iş gören İstanbul Patriği Umumi Meclisi reisi Naruyan Mesrop delegelerin başındaydı. Diğer delegeler Abraham Darapirahamyan, Ohannes Agopyan, Torosyan, Arslanyan Manuk, Karagözyan, Çınaryan, Kalpakçıyan, Karteryan, Parsihyan, Ütücüyan, Pandikyan Armenak, Matmazel Misakyandan ibaretti. İzmit, Adapazarı, Yalova, Düzce ve Bahçecik Ermenilerinden olup İstanbul'un çeşitli semtlerinde işsiz güçsüz oturan binden fazla kimse Taşnak ve Hınçak komitelerinin avenesinden Amerika misyonerleri tarafından Near East Relief namı altında teşkil edilen ve İstanbul ile Balkanlarda merkez ve şubeleri bulunan ve içinde Ermeni komitelerinden bazı şahıslar olan bir cemiyet Ermeni komitelerinin muhabere merkezi görevini görmekteydi.

[60] Şıracıyan, **age.**, s. 23-24.

Hınçaklar arasında Adem-i merkeziyetçiler de yer almakta, Prens Sabahattin taraftarları ile İstanbul ve Kahire'de faaliyet göstermekteydiler.[61]

Sakarya Zaferinden sonra Türkiye meselesini ele almak için Paris'te toplanacak İtilaf Devletleri Dışişleri Bakanları konferansına Taşnak Fırkası adına bir muhtıra verilmesi kararlaştırılmıştı. Bu muhtırada, Anadolu Ermenileri hakkında Ankara Hükümeti'nin bakışının milli varlıklarını temine yeterli bulunmadığından, Ermeni milletinin gelecekteki selametleri adına müttefikler tarafından bir karar alınmasının gerekli olduğundan bahsedilmişti. Ermeni Patrikhanesi de ayrıca konferans nezdinde bazı teşebbüslerde bulunacaktı.[62] İstanbul Taşnakları Ankara Hükümeti hakkında Anadolu'daki Ermenilere kötü davranıldığı, kiliselerin ve okulların kapatıldığı ile ilgili bir rapor hazırlamış, raporun müsveddesi Patrik Zaven Efendi'ye takdim edilmiş, Patrik bu husus için General Harington'u göreceğini ve Avrupa'ya gönderilen heyetten bir cevap gelene kadar her türlü teşebbüsten kaçınılmasının uygun olacağını Taşnak merkez heyetine bildirmiştir.[63] Kilikya bölgesindeki Ermeniler de Ankara İtilafnamesi sebebiyle Fransızlar aracılığı ile bölgeden göç etmekteydi. Amerika'ya gidecek Ermenilere ABD Hükümeti müsaade etmemiş, Taşnaklar hükümet nezdinde teşebbüste bulundularsa da bir netice alamamışlardı.[64] Aynı günlerde İngilizler Trakya'da istihbarat için yeni çalışmalar başlatmışlardı. Arman Pandikyan'ın[65] adamları bu iş için Bulgarlarla birlikte görevlendirilmişler, bu casuslardan olan Andon, Pandikyan'ın adamlarındandı ve Taşnak Fırkası mensuptu. Ayrıca Karabet Karabetyan da bu istihbarat memurları arasındaydı.[66]

---

[61] **TİTE Arşivi** K. 60 G. 37 B. 1-2.

[62] **TİTE Arşivi** K. 67 G. 149 B. 3a.

[63] **TİTE Arşivi** K. 67 G. 149 B. 4.

[64] **TİTE Arşivi** K. 67 G. 149 B. 4.

[65] Pandikyan Efendi Galata'da İstavropolo Hanı'ndaki İngiliz istihbaratının deniz işleriyle ilgili şubesinin şefiydi. Milli Mücadele yıllarında yetmişten fazla kişi -Rum, Ermeni ve Türk- İngiliz polisi olarak Pandikyan'ın emrinde çalışmıştır. Pandikyan, İngilizlerin elindeki bütün gizli ambarları, silah ve cephanenin sayısını Anadolu taraftarı polislere haber verdiği gibi, gemilerle nerelere gönderileceğini de bildirmiş ve önemli görevler yapmıştı. Erkanıharbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa'dan da bir takdirname almıştı (Tansu**, age.**, **s. 98-100, S** 143). Hüsamettin Ertürk'ün verdiği bu bilgilere rağmen Pandikyan meselesi biraz karışıktır. Taşnakların İstanbul'daki bütün toplantıları Pandikyan'ın yazıhanesinde yapılmıştır. Elimizdeki iki belge Türk istihbaratına onun verdiği bilgilerin tartışmalı olduğunu, en üst rütbedeki polis istihbarat temsilcilerinin onun güvenilmez olduğuna karar verdiklerini yazıyor. (**TİTE Arşivi** K. 47 G. 89, B.1)

[66] **TİTE Arşivi** K. 67 G. 149 B. 4a.

Ankara Hükümeti Anadolu'da tam manasıyla kontrolü sağlayıp, İstanbul'daki gelişmelere de hakim oldukça Taşnakların teşkilatları ile ilgili emniyet müdürlüğü raporları da daha teferruatlı bir şekle büründü. Raporlar Taşnaklarla Rumlar arasındaki işbirliğini tam manasıyla ortaya koyduğu gibi bu iki grubun bir araya gelmesinde İngilizlerin teşvikini de gösteriyordu. İstanbul istihbarat merkezlerinden Ankara'ya gönderilen, 1922 yılına ait yüzlerce rapor arasında en dikkat çekici birkaçını şu şekilde verebiliriz: (Bazı bilgiler mükerrerdir ve isimler değişmektedir)

"16 Nisan 1922-Arz: İstanbul'da bulunan Yunan Müdafaa Zabitanının geniş çapta teşkilatla meşgul bulundukları malum-u alileridir. Bu kere Ermeni Taşnak komitesi Yunan müdafaa subaylarıyla birleşerek bilfiil çalışmak üzere müteaddit defalar içtima ettikleri gibi birkaç gün önce Beyoğlu'nda "Saaltiyus"? namındaki Rum mektebinde içtima etmişlerdir. Yunan Müdafaa-i Milliye Komitesi Ermeni Taşnak komitesiyle birleşerek Hıristiyanlığı muhafaza etmek ve Yunan Ermeni hukukunu beraberce müdafaa eylemek üzere bir cemiyet teşkil etmişlerdir. Bu cemiyet bundan on-on iki gün önce ilk toplantısını yukarıda bahsedilen mektepte icra etmiştir. Cemiyet on iki kişiden oluşup bunlardan beşi Ermeni ve diğerleri Rum ve Yunanlıdır. Ermenilerden Zagadamard Gazetesi Mesul Müdürü "Sivariş Misakyan" Ermeni mümessil-i sanisi Ablağyan, Agop Zabaryan? (Canaryan) ve Rumlardan yalnız Kaputan oğlu Mihalidis? olduğu anlaşılmış diğerleri hakkında tahkikat edilmektedir. İstanbul'da Rumlarla Ermeniler tarafından teşekkül eden cemiyet vasıtasıyla gerek Ermeni ve gerek Rum azaları tarafından malen ve bedenen yardım etmek üzere İzmir'de bulunan Ermeni generallerinden Torkom'a kati teminat verilmiştir. Aynı zamanda son derecede çalışmakta diğer taraftan ahvale bakılarak icab ederse İstanbul'da gereken bir fedakârlık için her neye mal olursa olsun bilfiil hareket edeceklerine dair bir ittifakname kaleme alınıp cemiyet tarafından tasdik edilmiştir. Bu kararnamenin bir sureti İzmir'deki Ermeni generali Torkom'a gönderilmiştir. İstanbul'daki Müdafaa Cemiyeti İzmir'de bulunan Müdafaa-i Milliye Cemiyetine bir takrir yazmış ve takrirde şu ifadeler yer alıyormuş: "Ermeni ve Rum gençlerinin giymeleri için elbise ve levazım sairelerinin süratle gönderilmesi ve geldiklerinde hemen Yunan vapurlarıyla sevk edilecekleri." İstanbul'da muhtelif mahallerde taşradan gelen Ermenilerin iaşeleriyle ahvallerinin tetkikine memur edilen Bitlisli Haci Kiyat Kirkoryan'dır. Bu adam evvelce komitenin fedai reisi idi ve son derece faal bir üyesidir, Harb-i umumide Şam cihetine sevk edilmiş iken mütarekeyi müteakip İngilizlerin eline düşmüş ve bir müddet sonra

İngilizlerin delaletiyle İstanbul'a gelmiştir ve Ermeni çetelerine nezaret etmektedir."[67]

"23 Mayıs 1922- Şu günlerde Taşnak komitesi azaları arasında bir ihtilaf mevcut olup bunlar iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısım müfritane şedit siyaset takip etmeye ve daha önce kongre tarafından alınan karar gereğince tehcirle alakaları bulunan Van Vali ve Kumandanı Cevdet, Hınıslı Şeyh Said ve Erzurumlu İttihat ve Terakki merkez azalarından Cemal Edip Hoca, Sivas Valisi Muammer, Adapazarı ve İzmit Havalisi Çete Reisi İbrahim, Ankara Valisi Atıf, İttihat ve Terakki Murahhası Necati, Atıf ve İstanbul Polis Müdür-i Esbakı Azmi ve Bedri, İttihat ve Terakki Katib-i umumisi Mithat Şükrü ve İstanbul murahhası Kara Kemal, Urfa Mutasarrıfı Cevdet ve Kumandan Fahri Paşa ve daha isimleri elde edilemeyen bazı zevatın katl ve imhaları şiddetle arzu edilmekte ve bunların imhaları hakkında birçok fedai tedarik edilerek külli miktarda paralar verilip her tarafa sevk edilmiştir. Diğer bir kısmı da işin siyasetle hallini arzu etmektedirler ki bunun üzerine bu ihtilafın halli yakında Romanya'da akdedilecek kongreye terkedilmiştir. Türkler aleyhinde icra edilecek muamelenin yerine getirilmesi için İstanbul merkezi tarafından her tarafa talimatlar verilmektedir. Türkler aleyhine dehşetli propagandalar yapılmakta olduğu gibi bu kere yeniden bir teşkilat kurup Ermenistan'da sükut eden Taşnak Ermenistan Hükümeti'ni tekrar elde etmeye ve Anadolu'da bir ihtilal çıkarmaya çalışmakta oldukları gibi bundan dolayı Ermeni komitesi İstanbul'da Rum-Yunan Müdafaa cemiyetiyle birleşerek bir ittifakname kaleme alınıp her iki taraf imza eylemiş ve bir sureti de İzmir'de bulunan Ermeni Generali Torkom'a gönderilmiştir. Adana'da Hınçak Komitelerinden ikisi Taşnak komitesi tarafından katledilmiş olmasına binaen her iki komite birbirine düşerek mücadelede bulundukları istihbar kılınmıştır."[68]

"6 Haziran 1922- İstanbul Polis Müdür-ü Umumisi Esad Beyefendi Hazretlerine: Bugün Ermeni milletinde mevcut olan fırkalardan en nüfuzlu ve en çok iş gören ve her yerde çoğunluğa sahip olan ve zengin fırkalar "Taşnaksutyun" komitesidir. Bu komitenin genel merkezi İsviçre'de olup aynı derecede Amerika'da ve Türkiye'de de büyük merkezleri vardır. Ayrıca her Ermeni'nin bulunduğu ülkelerde de ayrıca komitenin şubeleri vardır.

---

[67] **TİTE Arşivi** K. 59 G. 68 B. 68. 001.

[68] **TİTE Arşivi** K. 52 G. 146 B. 146-1001. Kuruluşlarından beri Hınçak ve Taşnakalrın birbirlerine karşı cinayetler işledikleri, bu anlaşmazlıkların çoğu zaman para toplama meselesinden çıktığı bilinmektedir. Bu tür cinayet örnekleri için bkz. Haluk Selvi, **Millet-i Sadıkada İsyan: Ermeni Komitacıları Gizli Mektupları**, İstanbul, 2011.

Taşnaksutyun komitesi siyasi bir komite olup maksadı, bir Ermeni Devleti kurmak ve bu yolda her türlü fedakârlığı yapmaya hizmet etmektir. Komitenin takip ettiği ya da edeceği siyaseti ve hareketi komiteye mensup olan her aza bilmez. Bu suretledir ki komiteye intisap eden azaların belki yüzde doksanı takip edilecek hareket tarzını bilmezler. Bunlar ancak birer alet olup genel merkezden aldıkları talimatı icra ederler. Siyasi maksat ve cereyanları ancak bu komiteyi idare eden genel merkez üyeleri bilir ve şubelere yalnız emir ve talimat verirler. Bu komite her sene ecnebi bir memlekette her şubeden gelen murahhaslardan oluşan bir kongre yaparlar ve bu toplantıda o sene takip edilecek hareket tarzını içeren talimatı kararlaştırırlar. Ermenistan Hükümeti'nin eski kabinesi Taşnaksiyonlardan oluşmaktaydı. Aynı şekilde gerek askeri ve gerek mülki bütün memurlar da o gruba mensuptular. Zira fırkaya mensup olamayan kimselere o zamanki hükümetçe memuriyet verilmediği için birçok kimseler memuriyet elde etmek için bu fırkaya dahil olarak bu suretle büyük bir mevcudiyetle ezici bir çoğunluk kazandılar. Son Kars Muharebesinde Ermenistan mağlup oldu. Hükümeti idare eden bu kabine tabiatıyla yıkılarak mevcudiyeti kaybetmiş olduklarından Ermeni milleti nazarından düştüler ve kamuoyu aleyhlerine dönmüştür. İşte o vakit zaafa düşen komiteler erkânı arasında anlaşmazlık çıkarak fırkanın bir kısım erkânı ayrılmış ise de asıl evvelce hükümeti idare eden kimseler de külliyetli para olduğu için onlar büyük bir ekseriyet kazanıp bilahare fırkalarından ayrılan diğer kısım ise bir taraftan muavenet görmediklerinden dağılmıştır. Bunun üzerine Taşnaksiyon komitesi eski programları üzere hareket etmeye başladılar. Ancak hâlihazırda genel merkez de azalar arasında ufak bir ihtilaf vardır. Sebebi ise fırkanın bir kısmı aşırı, cebir ve şiddet taraftarı bir hareket tarzı takip etmek istiyor. Diğer kısmı ise makul olup her şeyi siyasetle halletmek istiyorlar. Bununla beraber bu ihtilaf yakında Romanya'da toplanacak kongrede çözülecektir. Şu anda komitenin mevcudiyetini anlamak kabil değilse de şu malum olmalı ki muhtelif Ermeni fırkalarının en büyüğü ve en ziyade nüfuz ve kudret sahibi Taşnaksiyon komitesidir. Fırka üyelerinin çoğu Amerika, Mısır, Bulgaristan, Romanya ve Türkiye'de bir kısmı da Ermenistan'dadır.

Umumi Harpte mütareke imzalanmadan önce İsviçre'de yapılan Taşnaksiyon komitesi kongresinde Ermeni tehciriyle alakadar ve katliam icra eden kimselerle İttihat ve Terakki Komitesinin nüfuzlu ve tesirli azalarının "fedai" vasıtasıyla katledilmelerini kararlaştırmışlardır. Bu maksada binaen kongrede pek çok paralar toplanmış, mütarekeden sonra dahi birçok Ermeni fedaileri toplanarak bunlara lazım olan talimatı ve sarf edilecek parayı vererek Ermeni kongresinde katl ile mahkûm olan bazı

kimselerin arkasına gönderilmişlerdir. Kongrede mahkûm olanlar iki kısma ayrılmıştır. Birinci kısım "tehcir kararını alanlar ki icrasına dairesinden emir verenler" ki bunların katlleri muhakkak icra edilecektir. İkinci kısım ise, "aldıkları emirleri gizli icra edebilirken bilakis fazla tazyik ve cebir ve şiddet gösterenler" ki bunların dahi katilleri zemin ve zamana ve siyasi vaziyete bağlıdır.

Taşnaksiyon Komitesinin Türkiye'de umumi merkezi Beyoğlu Kabristan Sokağında 37 numaralı özel dairedir. Bundan önce merkez-i idare azalarının isimleri ile tayin edildikleri vazifeler hakkında 1. Şube 2. Kısım 3. Sınıf memuru Murad Efendi tarafından merciine raporla arz edilmiş ise de bendenizin fazla malumat vermem faydalı olacaktır. Şöyle ki, Türkiye merkezi her yerden daha fazla iş gören ve şedit muamele taraftarı olduğu gibi ayrıca umumi merkeze birtakım raporlar ve malumatlar gönderip ihbar etmektedir. Bilhassa Türkler aleyhinde icra edilecek bütün muamelat bu merkezin talimatıyla icra olunur. Taşnaksiyon Komitesi bu sırada Türkler aleyhinde dehşetli propaganda ve birinci derecede tehcirle alakadar olup kongrece mahkûm olanların hükmünü infaz ve icraya en ziyade gayret sarf eden komite budur. Hatta yeni bir teşkilatla Ermenistan Hükümeti'ni elde etmek ve Anadolu'da bir ihtilal yapmaya çalışmaktadır. İşte bunun içindir ki bundan bir ay evvel İstanbul Rum Müdafaa-i Milliye Komitesi ile birleşerek aralarında bir protokol teati edilerek ve her iki komitenin azalarından mürekkep bir komisyon vücuda getirmişlerdir. Bu komisyonda bulunan azaların isimlerini havi rapor evvelce Murad Efendi tarafından takdim kılınmıştı. Komisyonun vazifesi arz ettiğin vechle Anadolu'da bir ihtilal çıkarmak ve İzmir Rum Müdafaa-i Miiliyesine manen ve maddeten yardım etmektir. Bunların diğer yapılacak birçok şiddet içeren programları varsa da bunların tatbiki vaziyete, zemin ve zamana ve siyasi cereyana tabidir."[69]

"4 Eylül 1922- Anadolu taarruzunun ilk günlerinde İstanbul'da Ermeni Hınçak ve Rum Kardeşlik komiteleri bazı kararların alınması için Beyoğlu'nda Rum Müdafaa Kulübünde toplanmışlarsa da Taşnak Komitesi bu toplantıya katılmamış, davetçiler gönderildiğinde kendi takip edecekleri yolu tayin ettiklerini ileri sürerek toplantıya katılmayacaklarını bildirmişlerdir. Bunun üzerine toplantı ertelenmiş, Hınçak Komitesi yöneticileri Taşnak Komitesi merkezine gidip bir toplantı yapmışlardır. Yapılan görüşmelerde Taşnak Komitesine, İstanbul'da Türklerin teşkilatlarının gayet muntazam ve geniş olduğunu ve ahvalin kesp ettiği

[69] **TİTE Arşivi** K. 52 G. 144 B. 1-6; K. 60 G. 35 B. 1

vahametten dolayı değil dahilde katliamları yapmak üzere umumi merkezin kararları gereğince imhaları gereken kimselere bile hiçbir şey yapılamayacağını ve şu sırada sükunetin muhafazasını uygun bulduklarını izah etmişlerdir. Velhasıl her iki komitenin yöneticileri bu cihetleri uygun bularak şimdilik hiçbir fenalığa meydan vermemek ve Türklerle gayet güzel geçinmek üzere karar verdikleri sağlam kaynaklardan istihbar kılınmıştır. Şevki."[70]

Büyük Taarruzdan ve zaferden sonra 12 Eylül 1922 günü Taşnak reislerinden Manuk Arslanyan İngiliz Siyasi Mümessilliğine giderek İstanbul Taşnakları adına bir dilekçe vermiştir. Bu dilekçede İstanbul Türk Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin İstanbul'da oturan Hıristiyanlar hakkında pek kötü düşünceleri olduğu, bilhassa Taşnak mensuplarının saldırılara maruz kalacakları ve bunlar hakkında Türklerin tüyleri ürpertecek mezalim icrası için çok geniş tertibat kurdukları ifade edilmiştir. Bu durum İngilizler tarafından gizli tutulmakla beraber pek de dikkate alınmadığı görülmüştür.[71]

Cumhuriyetin ilanından sonra da Taşnaklar tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya ve başta Başvekil İsmet Paşa olmak üzere diğer devlet görevlilerine karşı birçok suikast teşebbüsünde bulunulmuş, ancak bu teşebbüsler başarıya ulaşmamıştır.[72]

[70] **TİTE Arşivi** K. 59 G. 145 B. 1-2.

[71] **TİTE Arşivi** K. 59 G. 155 B. 1.

[72] Ali Dikici, "Polis Arşiv Belgelerine Göre Atatürk'e ve Diğer Devlet Adamlarına Yönelik Suikast Girişimleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** 30 (2014): 1-48.

SONUÇ

1919-1923 yılları arasında Nemesis Operasyonunun planlayıcısı ve uygulayıcısı olarak Taşnaksutyun Cemiyeti, kurulduğu 1890 yılından itibaren, kendisine terörü ve Ermeni halkının silahlı mücadeleye çekilerek Türklerin nüfus çoğunluğuna sahip olduğu geniş bir coğrafyada "Bağımsız ve Büyük Ermenistan" kurmak hayalini uygulama alanına koymak istemiştir. Başarısızlıkla sonuçlanan bu plan, Sultan II Abdülhamid döneminde ve Birinci Dünya Savaşı yıllarında Anadolu'da ve Kafkasya'da yaşayan, başta Türkler olmak üzere, bütün etnik unsurları olumsuz yönde etkilemiştir. Milyonlarca masum insanın hayatına mal olan bu maceracı teşebbüsler, bölgede stratejik hedefleri olan İngiltere, Fransa ve Rusya gibi devletlerin planlarının başarı ile uygulanması sonucunu doğurmuştur. Milli Mücadele yıllarında Mustafa Kemal Paşa, İsmet Paşa, Kazım Karabekir Paşa ve diğer belirledikleri liderleri hedef alan Taşnaklar, alınan tedbirlerle bu hedeflerine ulaşamamışlar, İstanbul'da ve Avrupa şehirlerinde korumasız Türk devlet adamlarına karşı suikast planlarında ise başarılı olmuşlardır.

Hem Bolşevik İhtilali hem de Mondros Mütarekesi ile ortaya çıkan boşluk Taşnaksutyun tarafından doldurulmak istenmiş, Kafkasya'da ve Osmanlı topraklarında İtilaf Devletlerinin teşviki ile yeniden silaha sarılarak Türklerden intikam almak ve üç deniz arasında Büyük Ermenistan düşüncesini uygulamak için çalışmışlardır. Erivan'da 1919 yılında gerçekleştirilen Dokuzuncu Kongrelerinde, bu fikri hayata geçirmek için kararlar alınmış, Türk devlet adamlarına karşı suikast timleri kurulmuş, hem İstanbul'a hem de dünyanın dört bir yanına teröristler gönderilmiştir. Bu eylemleri ile övünen ve bununla gelecek nesillere gurur tabloları bıraktığını düşünen, çok çarpık bir zihin dünyasının taşıyıcıları olan Taşnaklar, Milli Mücadele boyunca ve hatta bugüne kadar aynı düşmanlığı ve hayallerinde olan Büyük Ermenistan'ı gerçekleştirmek fikrinden vazgeçmediler. 1992'de Hocalı'da gerçekleştirilen soykırım da Taşnakların bir operasyonudur.

22 Haziran 2014 tarihinde Taşnak Cemiyeti'nin Batı Amerika Bürosu ABD'nin Kaliforniya Eyaletinin Montebello şehrinde bir bildiri yayımlamıştır. Söz konusu bildiride yer alan talepler, Ermeni Diasporasının Türkiye'ye ilişkin tutumunu ve siyasi stratejilerini ortaya koymaktadır. Hem Montebello Bildirisi hem de Ermenistan Bağımsızlık Bildirgesi, 1915 olaylarına atıfta bulunarak bunun soykırım olarak Türklere kabul ettirilmesini ve Büyük Ermenistan düşüncesinin hayata geçirilmesi için her yola başvurulması gerektiğini ileri sürmüştür. Hazar Denizi'nden günümüz Türkiye'sinin Karadeniz, Akdeniz kıyılarına kadar uzanan geniş topraklara

sahip bir imparatorluğun özlemini çeken Taşnaklar, Türkiye'nin 19 ilini "Batı Ermenistan" olarak alıntılıyor ve bu toprakları Ermeni toprağı olarak görüyor. Taşnaklara göre, Ermeni soykırımı açık ve gerçeklere dayalı olarak sunulmalı ve ardından Sevr Antlaşması'nın yeniden etkinleştirilmesi için ısrarlı bir talep hazırlanmalıdır.

Bu düşünce tarzı, günümüzde Kafkasya'da komşuları ile barış ortamını inşa etmek isteyen Paşinyan Hükümetini de tehdit etmektedir. Taşnak politik yaklaşımı ile ne Ermenistan'da ne de diasporada Ermenilerin huzurunu sağlamak mümkün görünmemektedir.

KAYNAKÇA

Arşivler

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA.)

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Milli Savunma Bakanlığı Askeri Tarih Arşivi (ATASE. ATA. ZB.)

Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi (TİTE)

Gazeteler, Zabıtlar

Albayrak

İrade-i Milliye

TBMM Gizli Celse Zabıtları, C 2, Ankara, 1999.

Kitap ve Makaleler

Azerbaycan Belgelerinde Ermeni Sorunu (1918-1920), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2001.

Caprielian, Ara, **The Armenian Revolutionary Federation: The Politics Of A Party In Exile**, New York University, Ph.D., 1975.

Chalabian, Andranik, **General Andranik and Armenian Revolution Movement**, New York, 1988.

Cırık, Bülent, "Birinci Dünya Savaşı'ndan Önce Hınçak Partisi'nin İki Kongresi ve Savaş Kararı", **Belleten**, C 86, S 307, ss. 1007-1033.

Çelebi, Mevlüt, "İtalya'da Ermeni Terörü: İtalyan Basınında Sait Halim Paşa Suikastı", Atatürk **Araştırma Merkezi Dergisi**, Güz 2022, S 106, ss.473-506.

Çiçek, Kemal, "VIII. Taşnak Kongresinin Perde Arkası Ya Da Taşnakların I. Dünya Savaşı Müttefik Arayışı", **Osmanlı Araştırmaları**, S 58 (2021).

Dikici, Ali, "Polis Arşiv Belgelerine Göre Atatürk'e ve Diğer Devlet Adamlarına Yönelik Suikast Girişimleri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, 30 (2014).

Günay, Nejla, **Zoraki İttifaktan Yol Ayrımına İttihat -Terakki ve Ermeniler**, Ankara 2015.

Kaçaznuni, Ovanes, **Taşnak Partıs'nin Yapacagı Bir Şey Yok, (1923 Parti Konferansı'na Rapor)**, Çeviri: Arif Acaloğlu, İstanbul, 2008.

Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimiz, I-II**, İstanbul, 2008.

Kazımzade, Firuz, **Transkafkasya İçin Mücadele (1917-1921) Türkiye-İngiltere-Rusya Ermeniler-Gürcüler-Türkler,** Yayına Hazırlayan: Prof. Dr. Abdulhalık Çay Çeviri: Cengiz İ. Çay Editör: Tuğrul Çelik, İstanbul, 2016.

Nalbandian, Louise, **The Armenian Revolutionary Movement**, Los Angeles, 1967.

Öge, Ali Rıza, **Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Polis Şefinin Gerçek Anıları**, Günlük Ticaret Gazetesi Tesisleri, Bursa, 1982.

Pehlivan, Hamit, **Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Tetkik Heyeti Amirlikleri**, Ankara, 1993.

Selvi, Haluk, "Birinci Dünya Savaşı Öncesinde Hınçak-Taşnak İttifakı ve Öz-Savunma Kararları", **Ermeni Meselesini Birlikte Konuşmak,** Editör: Beytullah Kaya, İstanbul Sebahattin Zaim Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2022.

Selvi, Haluk, **Millet-i Sadıkada İsyan: Ermeni Komitacıları Gizli Mektupları**, İstanbul, 2011.

Süslü, Azmi, **Ruslara Göre Ermenilerin Türklere Yatıkları Mezalim**, Ankara, 1987.

Şahin, Enis, **Trabzon ve Batum Konferansları ve Antlaşmaları (1917-1918),** Ankara, 2002.

Şıracıyan, Arşavir, **Bir Ermeni Teröristi İtirafları**, İstanbul, 2006.

Talat Paşa'nın Anıları, İstanbul, 1998.

Tansu, Samih Nafiz, **İki Devrin Perde Arkası**, İstanbul, 2012.

Tololyan, Khachig, "Exile Government In The Armenian Polity", **Journal of Political Science**, Volume: 18 Number: 1, Article: 6 November 1990.

Tololyan, Khachig, "Terrorism in Modern Armenian Political Culture", **Terrorism and Political Violence,** Volume: 4/2 (1991).

Yılmaz, İskender, **Gümrü Antlaşması**, Ankara, 2001.

İnternet Kaynakları

https://www.mfa.gov.tr/no_-113_-ermenistan-in-baskenti-erivan-da-acilan-nemesis-aniti-hk.tr.mfa. Erişim Tarihi: 16.8.2023.

https://tr.euronews.com/2023/05/03/turkiyeden-erivana-nemesis-aniti-tepkisi-hava-sahasi-ermenistan-ucaklarina-kapatildi. Erişim Tarihi: 17.8.2023.

https://www.ermenihaber.am/tr/news/2023/05/10/Ermenistan-G%C3%BCvenlik-Konseyi-Sekreteri-Nemesis/248107. Erişim Tarihi: 18.8.2023.

MUSTAFA KEMAL'İN LENİN'E, LENİN'İN MUSTAFA KEMAL'E YAZDIĞI MEKTUP

Hasan CİCİOĞLU [*]

Özet

Büyük Millet Meclisi 23 Nisan 1920 Cuma günü Ankara'da açıldı. İstanbul'dan gelenlerin de katılımıyla çalışmalarına başladı. "Egemenlik Kayıtsız Şartsız Ulusundur" hükmü, yeni Türk Devleti'nin egemenlik kaynağını halktan alan insan hakları esaslarına dayandırıyordu. Meclis'in toplandığının ertesi günü kürsüye gelen Mustafa Kemal Paşa, ateşkesten sonraki gelişen olayları içeren çok uzun ve ayrıntılı bir konuşma yaptı.

B.M.M.'nin açılması ile yeni bir devlet kuruluyordu. Bu devletin adı resmen konmamış olmakla beraber böyle bir hükümet ulusal egemenlik temeline dayanan bir halk hükümeti idi. Cumhuriyet'in ilanı savaş sonrasına kalmakla beraber, sistem, yapısı gereği bir cumhuriyet idi. Meclis Başkanı Mustafa Kemal Paşa, uygulamada devletin başkanı idi. Yine bu önergede dile getirildiği üzere Türk adı binlerce yıl sonra ilk kez kurulmakta olan devlete veriliyor ve devletle ulus aynı isimde bütünleşiyordu.

25 Nisan'da Mustafa Kemal imzasını taşıyan ve Hamdullah Suphi Bey tarafından hazırlanan ve Meclis'in oybirliği ile kabul ettiği "Büyük Millet Meclisi'nin Memlekete Beyannamesi" yayınlandı. Bu bildiri ile ülkenin nasıl işgal edildiği ve kurtuluş için nasıl bir mücadele verilmesi gerektiği ve Meclis'in halkın iradesi olduğu dile getirildi.

26 Nisan'da da "Sovyet Rusya Halk Komiserliği Meclisi"ne bir mektup gönderilerek, Sovyetlerle ilk dış ilişkinin başlatılmasına çalışıldı. Bu bildiride, Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal imzalı mektup, Dağıstan'ın istiklalini kazanması nedeniyle 18 Aralık 1920'de Lenin'e gönderilen tebrik telgrafı ve Lenin tarafından 7 Ocak 1921'de Mustafa Kemal Paşa'ya cevap olarak gönderilen mektup o günkü kaleme alış orijinal şekliyle bu kongrede sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: Sovyet Rusya, Lenin, Ankara, Mektup.

---

[*] Doç. Dr., Netkent Akdeniz Araştırma ve Bilim Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler. Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı Başkanı. KKTC.

THE FIRST LETTER WRITTEN BY MUSTAFA KEMAL TO LENIN AND BY LENIN TO MUSTAFA KEMAL

Abstract

The Grand National Assembly was opened on Friday, 23 April 1920. It started to work with the participation of the people who came from Istanbul. 'Sovereignty unconditionally belongs to the nation' provision pointed out that the new Turkish state takes source of sovereignty from the public, it was based mainly on human rights principles. Mustafa Kemal Pasha, who came to the lectern the day after the convening of parliament made a very long and detailed speech about the events developed after the truce.

A new state was established by the opening of the Grand National Assembly. Although the name of the state has not been officially assigned, such a state is the people's state which is based on national sovereignty. It's the republic. Although the declaration of republic remained after the war, due to the system structure, it was a republic. The president of the council Mustafa Kemal Pasha is the president of the state practically. Thousands of years later, Turk name given to a state being established for the first time and, nation and state integrates in the same name as said in the proposal.

On 25 April, bearing the signature of Mustafa Kemal and prepared by Hamdullah Suphi and the unanimous acceptance of the parliament, the ‘Grand National Assembly declaration to homeland' was published. The declaration stated how the country has been occupied and how fighting for the liberation, and the council represents the willpower of the public.

On 26 April, the first external relation was started by a letter which sent to 'The council of Public Commissars of Soviet Russia'. In this report, it's going to be the first time to be represented of the first original form of the letter which is signed by Mustafa Kemal who is the head of the Grand National Assembly, and the letter which was sent by Lenin to Mustafa Kemal Pasha, on 17 July 1920 as it written on those days. In this letter, it’s stated that Bolshevik forces the takeover of Georgia and remove the British from there, the cooperation which will be done between Azerbaijan and Armenia and the needs of the government of Ankara to do them. The collaboration acceptance letter which came from Lenin is also located in this study.

Keywords: Soviet Russia, Lenin, Ankara, Letter.

GİRİŞ

Türkiye'nin tarihinde uzun sürekli çatışma içinde bulunduğu ülkelerin başında hiç şüphesiz Rusya gelir. Beş yüz yılı aşan Türk-Rus ilişkilerine bakıldığında, savaş süreci barış sürecinin hemen hemen üçte ikisi kadardır. Üzerinde yaşadığımız coğrafya, dünyanın jeopolitiği incelendiğinde son derece önemli ekonomik ve siyasi bir bölgeyi oluşturmaktadır. Adriyatik Körfezi'nin kuzeyinden başlayan, Balkanları içine alarak, Karadeniz'in kuzeyinden Hazar Denizi'ne ulaşan kuzey çizgisi, Hazar Denizi'nden İran Körfezi'ne inen doğu çizgisi. Arabistan yarımadasından başlayarak Libya'ya uzanan güney çizgisi, Libya'dan Adriyatik Körfezi'nin kuzeyinden Macaristan'a kadar oluşan batı çizgisinin içinde kalan dikdörtgen, dünyanın en önemli jeopolitik bölgelerinden biridir. Tarih boyunca bu dikdörtgen alanını elinde veya kontrolünde tutan Dünya hakimiyetinde önemli bir güç merkezi olmuştur.

Bu bölgenin kuzeyinde yer alan Rusya, hiç şüphesiz kendi gücünü ve hakimiyet alanını genişletmek amacıyla, güneye odaklanmıştır. "Rus Çarlığı'nın sıcak denizlere inmek, güneye sarkmak gibi tarihi emelleri, Rus Çarı I. Petro'dan beri ideolojik bir miras olarak varlığını günümüze kadar korumuştur..." (Çalışkan 2006:35-54).

1774 Küçük Kaynarca anlaşması ile Karadeniz'e inmeyi başaran Ruslar antlaşmada elde ettikleri "Osmanlı Devleti içindeki Hıristiyanların koruyucusu..." olmak imtiyazı ile Doğu Anadolu'da Ermenileri, Karadeniz Bölgesi'nde Rumları, Balkanlarda ise değişik milletlerden Ortodoksları, Panslavizmi politikalarının merkezine oturtarak, Osmanlı Devleti'nin sürekli olarak güç kaybetmesi ve parçalanma sürecinde etkili rol oynamışlardır.

1917'de Rus Bolşevik ihtilalinin olması, Rus Çarlığı'nın emperyalist politikalarının değişmesine ve Türklerin Rus tehdidi açısından bir ölçüde rahatlamasına neden olmuştur. "1917 Kasım ayında Bolşevik Devrimi'nin hemen ardından Birinci Dünya savaşından çekilen ve Brest-Litowsk Anlaşması'na imza atan Ruslar, Türkiye'deki bağımsızlık savaşında ortak düşman Britanya, Fransa'ya karşı Mustafa Kemal ve arkadaşlarını desteklemişlerdir. Ankara Hükümeti de doğal olarak Britanya ve diğer işgalci güçlere karşı Sovyet desteğinden yararlanmak istemiştir" (Gürün 1991; Büyükakıncı 2009).

1918-1922 yılları ve Cumhuriyetin kuruluşundan sonra da Türk-Sovyet Rusya ilişkilerinde iş birliğine gidilmiş, Kurtuluş Savaşı'nda Ruslardan küçümsenmeyecek derecede askeri, mali ve siyasi yardımı almıştır.

Rusya'da Bolşevik ihtilalin olması en çok Türklerin işine yaramıştır diyebiliriz.

Bu bildirinin ana konusunu oluşturan Mustafa Kemal Paşa'nın Lenin'e yazdığı mektup ve Lenin'in Mustafa Kemal Paşaya yazdığı cevabi mektup incelenecektir. Mektup sonrasında Bolşevikler ile Türkiye Büyük Millet Meclisi 16 Mart 1921'de Türk- Sovyet destek anlaşmasını (Moskova Antlaşması'nı) imzalamıştır. Bolşevik Rusları'nın dış politikaları Panslavizm ve buna ek olarak Ortodoksluk yerine Komünizm oturtulmuş, Rusların düşündüğü gelecekte Rusya'nın kontrolünde Türkiye, İran ve Afganistan'ı da içine alan komünist bir uydu devletler kurmaktı. Böylece Ruslar, İngilizlerin kendilerine hazırladıkları İngiliz kuşatmasını İngilizlere karşı kullanarak, İngilizlerin sömürgeci politikasını engellemeyi amaçlamışlardır. Rusya'nın Anadolu'da, İngilizlere ve batı emperyalizmine karşı mücadele etmek üzere ortaya çıkan Anadolu hareketine ve Mustafa Kemal'e destek olmaları kendi politikaları açısından da son derece önem kazanmıştır.

Sovyet Rusya, Kafkaslar, İran ve Anadolu'nun İngiliz kontrolüne girmesi halinde Rusya'nın sıcak denizlere inme politikaları engellenmiş olacaktı. Bu nedenle Rusya Anadolu da İngilizlere karşı bir politikayı desteklemek zorunda idi.

Mustafa Kemal 19 Mayıs 1919'da Samsun'a çıktıktan yaklaşık bir hafta sonra Havza'ya geçmiştir. Havza'da bir Sovyet heyeti ile görüşme yapmıştır. Sovyet heyetine kimin başkanlık yaptığı konusunda kesin bir bilgi yoktur. İddia edildiği gibi, Budyonni'nin olmadığı kesinlik arz etmektedir. Mehmet Perinçek'in Rus arşivlerine girerek yazdığı kitapta (Perinçek 2005:35-36), Budu Mdivani olabileceğini belirtmektedir. Aynı tarihlerde bir başka görüşme de Balıkesir 61. Tümen komutanı, Albay Kazım (Özalp) beyle yapılmıştır. Havza görüşmesinde "İtilaf Devletlerince Doğuda kurulacak Ermeni ve Kürt Devletlerine ve Karadeniz kıyılarında kurulacak Pontus Hükümetine karşı, Sovyetlerin yeni Türkiye'nin yanında mücadeleye hazır olduklarını..." belirtmişlerdir (Aralof 2005:147).

Havza'dan Amasya'ya geçen Mustafa Kemal burada da komutanlarla Bolşevikliğin tartışıldığı gizli bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda Bolşeviklerle iş birliğine gidilmesinin uygun olabileceği konusunda bir kanaat oluşmuştur.

"Mustafa Kemal 3. Ordu Müfettişi imzasıyla Kazım Karabekir'e yazdığı, 23 Haziran 1919 tarihli şifreli telgrafta "Bolşevizm'in anlayış ve ortaya çıkış şekli bir daha müzakere edilerek... Bunun memleket için bir

sakıncası olmayacağı düşünüldü" diye yazmaktadır (Atatürk'ün Bütün Eserleri 2000:14; Karabekir 1969:56-57; Yerasimos 2000:123).

Erzurum Kongresi'nin toplandığı günlerde Mustafa Kemal Paşa, Kazım Paşa (Karabekir) ve Rauf Bey, Bolşeviklerle temasın, Kazım Paşa (Karabekir) tarafından yürütülmesine karar verirler. Bu karar sonrasında Kazım Paşa, Dr. Ömer Lütfi Bey'i Bakü'ye, Dr. Fuat Sabit Bey'i Moskova'ya gönderir. Dr. Fuat Sabit Moskova'da Çiçerin'le görüşerek, Sovyetlerin maddi yardımda bulunacağını Karabekir Paşa'ya sunduğu raporunda belirtir. (Karabekir,1969 s.741-743). Artık Sovyetlerle iş birliği yapmanın yolları karışık ve zor bir dönemden geçer. Gürcüler, Ermeniler ve Azerilerle olan ilişkiler öte yandan İttihatçıların ileri gelenlerinin Moskova'da toplanmaları ve Sovyet yöneticileri ile iş birliğine girme çabaları Mustafa Kemal'i endişelendirmektedir (Yerasimos 2000:117).

Kazım Karabekir, Nisan ayı ortalarında Bolşeviklerle İttihatçıların Bakü'de devrim hazırlıkları içinde olduğu istihbaratını alır ve acilen Moskova'ya Ankara Hükümeti'nin bir heyet göndermesini ister. 18 Nisan'da Ankara'ya bir taslak sunarak gönderilecek heyetin Moskova'da Bolşeviklerle nelerin görüşeceklerini belirtir. Kazım Karabekir'in taslakta sunduğu önerilerin ilk iki maddesi aşağıda sunacağımız mektupta vardır (Yerasimos 2000:121).

Kazım Karabekir Paşa 23 Nisan 1920 tarihinde Mustafa Kemal'e gönderdiği telgrafta "Bugün Anadolu'nun kurtuluşu için Bolşevik ordularıyla el ele vererek hareket etmekten başka çaremiz kalmamıştır" diyerek Moskova'ya acele bir heyetle Ankara Hükümeti'nin önerilerini içeren bir mektubun gönderilmesini ister. Ankara'da Meclis'in açılışından üç gün sonra henüz (İcra Vekilleri Heyeti seçilmemiş) 26 Nisan 1336 (1920) tarihinde Meclis Başkanı Mustafa Kemal'in imzası ile hazırlanan taslak başlıksız olarak Kazım Karabekir Paşa'ya tellenir. Karabekir Paşa kendisine ulaşan bu metne "Türkiye Büyük Millet Meclisinin Moskova Sovyet Hükümetine Birinci Teklif-namesidir" başlığını ve metnin sonuna "İhtirâmât-ı bî-nihâye ve hissiyât-ı samîmânemizin kabulünü ricâ ederiz" cümlesini ekler (Yerasimos 2000:140-141).

Kazım Paşa (Karabekir) bu metni Trabzon'da 3 Fırka Komutanlığına telle göndererek metnin orada kâğıda geçirilmesini, Fırka mührü ile mühürlendikten sonra Binbaşı Ali Rıza Bey vasıtası ile Bakü'ye gönderilmesini ister. Ancak bu emir yerine getirilemez. 28 Nisan'da Kızıl Ordu Bakü'ye girer ve Azerbaycan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti kurulur. Bunun üzerine İngilizler Batum yolunu kapatır. Kazım Karabekir de metnin

ikinci bir kopyasını hazırlatarak bir kopyasını Nahçıvan yolu ile Bakü'ye diğer nüshasını ise Kurye Teğmen İbrahim Efendi vasıtası ile ayın yirmisine doğru Moskova'da Dışişleri Halk Komiseri G.V. Çiçerin'in bürosuna ulaştırılır (Yerasimos 2000:141).

Bu mektubun ve daha sonra gönderilen telgraf ve yazışmaların birkaçı eski Türk harfleri ile yazılmış olarak Mayıs 1977 tarihinde tarihçi yazar Enver Behnan Şapolyo'nun kitaplarının Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesine taşınması sırasında tesadüfen elime geçti. Enver Behnan Şapolyo, İstanbul'dan Kurtuluş Savaşı'na katılmak üzere Ankara'ya gelmiş ve bir süre Meclis'te kâtip olarak görev yapmıştır. Belgeler eski harflerle o zamanlarda kullanılan sarı saman kağıdına el yazısı ile yazılmış, daha sonraları peluş kâğıdı dediğimiz ince kağıtlara yeni Türk Harfleri ile aslına uygun olarak geçirilmiştir.

I. MEKTUP

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Moskova Sovyet Hükümetine Birinci Teklif-namesidir

1. Emperyalist hükümetler aleyhine harekât ve bunların taht-ı tahakküm ve esaretinde bulunan mazlum insanların tahlisi gayesini istihdaf eden Bolşevik-Ruslarla tevhidi-i mesai ve harekâtı kabul ediyoruz.

2. Bolşevik kuvvetleri Gürcistan üzerine harekât-ı 'askeriye yapar ve yahut takip edeceği siyaset ve göstereceği tesir ve nüfuzla Gürcistan'ın da Bolşevik ittifakına dâhil olmasını ve içlerindeki İngiliz kuvvetlerini çıkarmak üzere, bunlar 'aleyhine harekâta başlamasını temin ederse, Türkiye hükümeti de emperyalist Ermeni hükümeti üzerine harekât-ı 'askeriye icrasını ve Azerbaycan hükümetini de Bolşevik Zümre-i Düveliye sine id hâl etmeği taahhüt eyler.

3. Evvelâ millî topraklarımızı taht-ı işgalde bulunduran emperyalist kuvvetleri tart ve âtiyen emperyalizm 'aleyhine vukû' bulacak mücâdelât-ı müşterekemiz içün kuvâ-yı dâhiliyemizi takviye tavazzuh ettirmek üzere ve şimdilik ilk taksit olarak beş milyon (Ruble) altının ve takarrür ettirilecek mikdârda cebhâne ve sâ'ir vesâ'it-i tedâfüiyye ve malzeme-i sıhhıyyenin ve yalnız şarkda icrâ-yı harekât edecek olan kuvvetler içün erzâkın Rus- Sovyet Cumhûriyeti'nce te'mîni ricâ olunur.

İhtirâmât-ı bî-nihâye ve hissiyât-ı samîmânemizin kabulünü ricâ ederiz

Ankara, 26 Nisan 1336 / 1920 Büyük Millet Meclisi Re'îsi

Mustafa Kemal

I. Mektubun sadeleştirilmiş şekli;

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin Moskova Sovyet Hükümetine Birinci Teklif-namesidir.

1. Emperyalist hükümetler aleyhine harekât ve bunların hükümleri altında ve esaretinde bulunan mazlum insanların kurtarılma amacını hedefleyen Bolşevik-Ruslar ile birlikte çalışmayı ve iş birliğini kabul ediyoruz.

2. Bolşevik kuvvetleri Gürcistan üzerine askerî harekât yapar veyahut takip edeceği siyaset ve göstereceği tesir ve nüfusla Gürcistan'ın da Bolşevik ittifakına dahil olmasını ve içlerindeki İngiliz kuvvetlerini çıkarmak üzere, bunlar aleyhine harekata başlamasını temin ederse, Türkiye hükümeti de emperyalist Ermeni hükümeti üzerine askerî harekât uygulamasını ve Azerbaycan hükümetini de Bolşevik devletlerine dahil etmeği taahhüt eyler.

3. Evvela milli topraklarımızı işgal eden emperyalist kuvvetleri uzaklaştırma ve gelecekte emperyalizm aleyhine oluşacak mücadelede iş birliği için kuvvetlerimizi geliştirmek üzere ve şimdilik ilk taksit olarak beş milyon (Ruble) altının ve kararlaştırılacak (sabitleştirilecek) miktarda cephane ve kendini korumak için silah ve sıhhiye malzemesinin ve yalnız doğuda harekâtı yapacak olan kuvvetler için erzakın Rus-Sovyet Cumhuriyeti'nce karşılanması rica olunur.

Sonsuz saygılar ve samimi hislerimizin kabulünü rica ederiz.

Ankara, 26 Nisan 1336/ 1920 Büyük Millet Meclisi Re'îsi

Mustafa Kemal

(Yerasimos 2000:223; Oran 2008:167; Atatürk'ün Tamim…1964. Belge No.288).

Mustafa Kemal, 18 Aralık 1920 tarihinde Lenin'e bir telgraf gönderiyor. Bu telgrafında Sovyet Rusya'nın Dağıstan'ın bağımsızlığını tanıması konusunda memnuniyetini dile getirmiş ve bu durumun Bolşevik dünya ile Müslüman dünya arasında olumlu ilişkiler doğuracağını belirterek Lenin'i tebrik etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'dan Lenin'e gönderilen ve elimde mevcut ikinci belgenin üzerinde bir tarih yoktur. Bu konuda yapılan çalışmalar ve

belgelerde de kesin bir tarih yoktur. Yerasimos'un Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri kitabının s.262 de belirlediği tarih gerçeğe daha yakın durmaktadır.

Mustafa Kemal Paşa'dan Lenin'e (Telgraf):

18 Aralık 1920 (*[1])

Moskova'da Halk Komiserleri Meclisi Reisi Lenin Yoldaşa,

Reis Yoldaş,

Telsiz telgrafla Moskova'dan vaki olan bir tebliğ ile Sovyet Rusya'sı tarafından Dağıstan'ın istiklali tanıdığına muttali olduk.

Bu mesud kararın Bolşevizm dünyasıyla İslam dünyası arasındaki münasebata fevkalade hüsn-ü tesir edeceğine ve bu suretle bizleri hal-i hazır kapitalist idaresinin iltibas-ı hayat ve kuvvet edildiği Garp emperyalizmini devirmekten ibaret olan müşterek gayemize daha ziyade yaklaştıracağına şüphe etmiyorum. Bu netice-i Mesude'nin ancak sıkı sıkıya teşrik-i mesai etmeden kabil olamayacağına kani olduğumdan dolayı, bizi yekdiğerimize bağlayan reva bit daha ziyade tahkim ve teşyid edecek her hadisenin mucib-i surur ve mahzuziyetim olduğunu beyan eder ve Rus-Sovyet Cumhuriyetinin Zat-ı alilerinden mülhem olarak Şark'ta tesis ettiği dur-endişan ve akilane siyasetinden dolayı arz-ı teşekkür eylerim. Şark'ta ve bütün dünyada hak ve adaletin zaferi kari bine büyük bir imanla kani olarak ihtira matımın kabulünü rica ederim, Efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi
Reisi
Mustafa Kemal

[1] Dokumenti Vneşney…" de Mustafa Kemal'in telgrafının tarihi 18 Aralık 1920 olarak verilmektedir.

Mustafa Kemal Paşa'dan Lenin'e (Telgraf) sadeleştirilmiş şekli:

Moskova Halk Komiserleri Meclis Başkanı Lenin Yoldaş'a

Reis Yoldaş,

Telsiz telgrafla Moskova'dan ulaşan bir bildiri ile Sovyet Rusya'sı tarafından Dağıstan'ın istiklalinin tanındığını öğrendik. Bu mutlu kararın Bolşevizm dünyasıyla Müslüman dünyası arasındaki ilişkilere çok iyi bir etki yapacağından ve bizleri kapitalist düzenin yaşamının ve gücünün kaynaklandığı Batı emperyalizmini devirmek olan ortak amacımıza daha fazla yakınlaştıracağından şüphem yoktur. Bu mutlu neticenin ancak sıkı sıkıya birlikte çalışmakla elde edilebileceğine inandığımdan dolayı bizleri birbirimize bağlayan bağları daha da çok güçlendirecek ve sağlamlaştıracak her olayın, bir sevinç ve kıvanç nedeni olduğunu bildirir ve Sovyet Cumhuriyeti'nin sizden ilham alarak Doğu'da kurduğu uzak görüşlü ve akıllı politikalardan dolayı teşekkürlerimi sunarım, Doğu'da ve tüm dünyada hak ve adaletin yakın olan zaferine bütün inancımla saygılarımın kabulünü sunarım, Efendim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı
Mustafa Kemal

7 Ocak 1921 günü Moskova'dan verilen cevapta Londra konferansında Ankara Hükûmeti aleyhinde kararlar alınmayacağı taahhüt ediliyor, Sovyet kontrolüne giren Ermenistan'ın artık Türklere ve diğer Müslümanlara düşmanca davranmayacağı, Gürcistan ile sınır sorunlarının giderilmesi için Rusya'nın elinden geleni yapacağı belirtilmiştir (Benhür 2008:227-309).

7 Ocak 1921

Büyük Millet Meclisi Reisi Mustafa Kemal Paşa'ya,

Dağıstan ahalisinin ilân-ı muhtariyeti münasebetiyle, vaki olan tebligatınızı kemal-i sürur ile aldım.

Rusya heyet-i müttehidesini teşkil eden milletler hakkında Sosyalist Federalist Sovyet Rusya'nın ittihaz ettiği politikanın tebligatınıza nazaran tarafınızdan mazhar-ı teveccüh olduğuna Rusya Şuralar hükümeti kanaat hasıl etmiştir. Rusya şuralar hükümeti arazisi dahilinde yaşayan bilcümle akvama muhtariyet ita ederek her milletin bizzat tayini- mukadderat etmesi prensibine müsteniden akvam-ı mezkûru mahallî Cumhuriyetler teşkil etmeleri hususunu terviç ve tahsil etmiştir.

Sovyet Rusya ahalisinin ecza-i müterakkisinden olan milletler arasında mü takabilen mevcut hüsnü- tefehhüm ve itimada müstenit münasebat-i uhuvvetkâranenin tesisine ancak bu prensip hadlin olabilir.

Bilcümle Rusya akvamı, bizleri ihata eden la-yuadd düşmanlara karşı mücadeleye kadir ve şevketli bir aile halinde tevhide takviye edecek ancak bu siyaset olabilir. Bu suretle büyük bir vücut teşkil ettik. Yalnız doğrudan doğruya düşmanımızın savletlerini ret ile kalmıyoruz. Diğer taraftan müşterek düşmanlarımızın tertip ettikleri entrikalara karşı da makabil-i taarruz bir hal iktisap etmiş bulunuyoruz.

Büyük milletler hakkında ittihaz etmiş olduğumuz tedbirin tarafınızdan hüsnü- telakki edildiği ve iki memleket arasında hüsnü tefehhüm ve emniyet-i mütekabilinin istikrarını temin edecek bir hüsnü kabule mazhar olduğunu görmekte bahtiyarız.

Tebligat-ı vakıanızdan muhassıl minnettarlığımızın ve memleketlerinin istiklal ve saadet için mukavemetsiz bir azim ile mücadele eden Türkiye ahalisiyle hükümeti hakkındaki temenni yat-ı halisanemizin bir defa daha beyanına müsaade etmenizi rica ederim.

Lenin

Lenin'in, M. Kemal'e gönderdiği cevabi mektubundan da anlaşıldığı gibi "Rusya Şura'lar Hükümeti", Anadolu'da Mustafa Kemal'i desteklediğini ve Büyük Millet Meclisi'ni tanıdığını ifade etmiştir. Rusya'nın Mustafa Kemal'i desteklemesinden başka bir seçeneği yoktur. Bu nedenle Rus yönetimini düşündüren nokta ise "Mustafa Kemal'in başarısız olması halinde verilecek silah ve yardımların ileride kendilerine karşı kullanılma ihtimali olmasıdır".

Mustafa Kemal, 3 Temmuz 1336 (1920) tarihinde Meclisin yapılan gizli oturumunda, gönderilen bu mektupla ilgili olarak Mecliste şu açıklamalarda bulunmuştu:

"… Moskova'ya yine bir heyet gönderdik. Gönderdiğimiz bu heyetin eline de benim imzam ile bir mektup verilmiştir. Bu mektup hulâsa olarak şu noktaları ihtiva ediyordu: Bir defa onların gayesini biz nasıl görüyoruz, bunu anlattık. Emperyalist hükümetler aleyhine harekât ve onların tahtı tahakküm ve esaretinde bulunan insanların tahlisi emrinde ve bu nokta-i nazardan Bolşevik Ruslarla tevhid-i mesai harekâtını kabul ederiz ve yine demiştik ki birleşebilmemiz için siz Gürcistan'ı kuvvetle ve irşatla bi-taraf bırakırsınız ve bizim Ermenilere karşı hareket etmemiz lâzım ise, sizin mesainize iştirak

etmek ve Ermenilere karşı bu hareketi yapmak ve bundan sonra da yapacağınız bütün harekâtta size müzaheret edeceğiz. Maksadımız vatanımızda müstakil olarak yaşamaktır, her şeyden evvel gayemiz budur. Bu heyetten de uzun müddet cevap alamadık. Diğer bir heyet gönderdik, en son gönderdiğimiz heyete daha ziyade salâhiyet verilmişti. En son gönderdiğimiz heyet Erzurum'a vasıl olduğu zaman, ilk heyet Moskova'ya gitmiş bulunuyor ve ikinci giden bu heyetten de uzun müddet cevap alamadık ve ikinci giden heyet oradan aldığı cevaplarla Trabzon'a avdet etti. Şimdi getirilen cevapları arz edeceğim; şöyle bir yerden başlıyorum: Mektubumuzu almışlar, memnun olmuşlar ve bizim hakkımızdaki düşüncelerini de gayet sarih ve kat'î bir surette bildirmişler. Müsaade buyurursanız ufak bir tahlil yapalım: Türkiye istiklâlini bir defa tabiî buluyorlar; sonra Türk arazisinin bizde kalmasını onu da muvafık görüyorlar; sonra Arabistan ve Suriye'nin- hududu millî haricinde müstakil bir devlet olmasını, bunu da kabul etmişizdir ve zaten bu ilân edilmiştir…" (T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları 1920: t: 26 3.7. 1336 C: 3).

Mustafa Kemal, bu açıklama sonrasında bazı milletvekillerinin düşüncelerindeki bulanıklığı gidermek için şunları söylüyor. "…Ancak bu noktada iki ciheti birbirinden tefrik etmek lâzımdır. Biri Bolşevik olmak diğeri Bolşeviklik Rusya'sıyla ittifak etmek. Biz Heyeti icraiye Bolşeviklik Rusya'sıyla ittifak etmekten bahsediyoruz. Yoksa Bolşevik olmaktan bahsetmiyoruz. Bolşevik olmak büsbütün başka bir meseledir. Böyle bir mesele ile iştigale bizim ihtiyacımız yoktur. Fakat ittifak meselesi kemali ciddiyet ve ehemmiyetle takip edilmektedir ve muvaffak olacağımıza ümidimiz berkemaldir (T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları 1920:t: 21 29. 5. 1336 C: 4).

Mustafa Kemal, şayet Sakarya Savaşı'nda yenilir, Yunan ordusu Ankara'yı ele geçirir, Ankara Hükümeti'nin ordusu dağılırsa, Rusya bu endişeleri gidermek için Batum'da Ankara'ya gelmek için izin çıkmasını bekleyen Enver Paşa'yı ve amcası Halil Paşa'yı yeni bir mukavemet oluşturmak için kullanmayı düşünmeleri, hiç değilse Anadolu'nun bir kısmını kontrolleri altında tutmaya çalışmak istemeleri göz ardı edilemez.

Büyük taarruz öncesi Sovyet Büyükelçisi Semiyon İvanoviç Aralov, Azerbaycan Büyükelçisi İbrahim Abilov, Sovyet Askeri Ateşe Zvanayov (Zvonaryev), Azeri Ateşemiliter Askerov ve beraberindeki heyeti bizzat Mustafa Kemal'in isteği ve katılımı ile Batı Cephesi'ne götürülerek durum değerlendirilmesi ve yerinde gözlem yaptırılmıştır.

Sonuç olarak, Sovyet Rusya başlangıçta yardım konusunda ön şart olarak Türkiye'de Bolşevik rejimin kurulması karşılığında Ankara Hükümeti ile iş birliğine gidileceği beklentisinde olsa da daha sonra gelişen olaylar bu konudaki beklentilerinde değişikliğe neden olmuştur. Her iki milletin ortak çıkarları açısından yakınlaşma başlamıştır. Yardımlarla ilgili yapılan desteğin miktarı tam net olarak bilinememektedir. Yardımlar bazen miktar üzerinden bazen değer üzerinden ifade edilmiştir, bazen sadece anılarda yer almaktadır. Sovyet Rusya Kurtuluş Savaşı'nda Mustafa Kemal'i ve Ankara Hükümeti'ni desteklemiş silah, cephane, sağlık malzemesi, petrol ve mali destek sağlamıştır, mali para yardımlarının bir kısmı, Azerbaycan, Özbekistan, Türkistan Müslümanlarından toplanmış olsa da bu yardımların o günkü koşullar altında ulaştırılmasında Rusya'nın payı ve emeği büyüktür[2].

Belge 1: Mustafa Kemal'in Sovyet Hükümeti'ne gönderdiği 26 Nisan 1920 tarihli ilk Mektup.

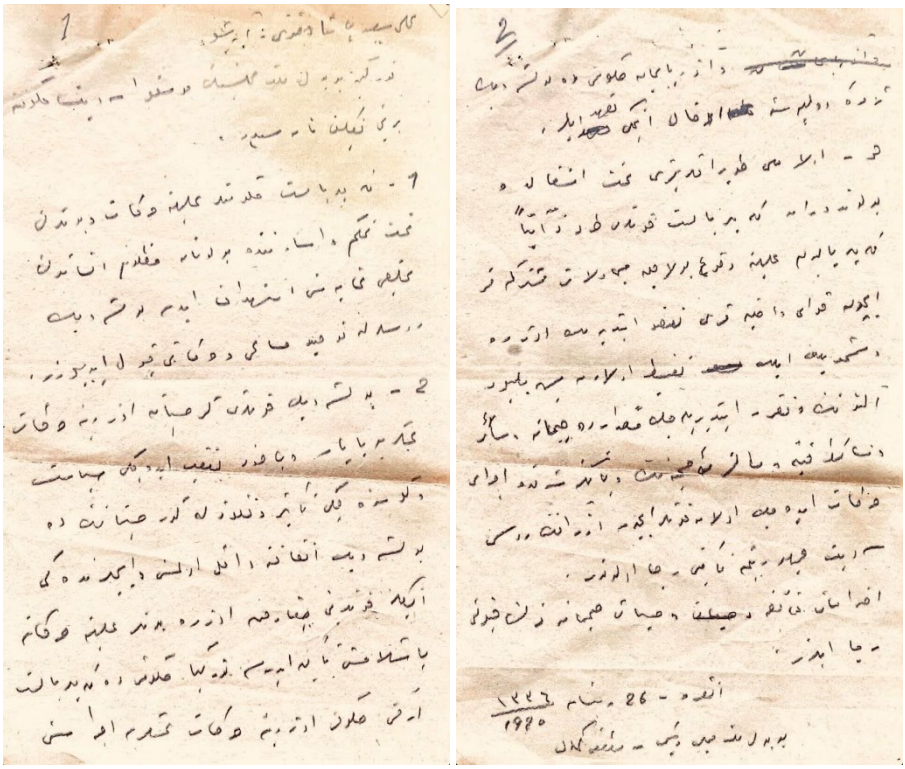

[2] Bu konuda detaylı bilgi için bkz.: Dr. Meltem Tekerek, **Kurtuluş Savaş'ında Azerbaycan ve Rusya'nın Türkiye'ye Maddi Yardımları Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi**, Volume VI/ Issue II ISSN: 2548-0146, Nevşehir/ TURKEY.

Belge 2: Mustafa Kemal'in Lenin'e gönderdiği 2'inci telgraf metni.

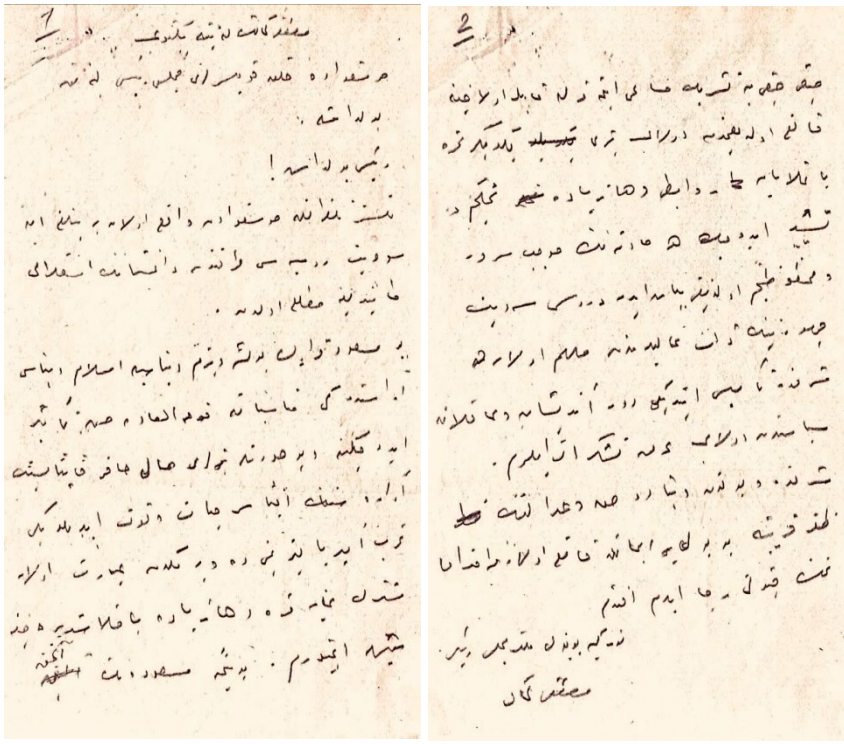

Belge 3: Sovyet Bolşevik Hükümeti'nin Ankara Hükümeti'ne gönderdiği cevabi mektup (*[3])

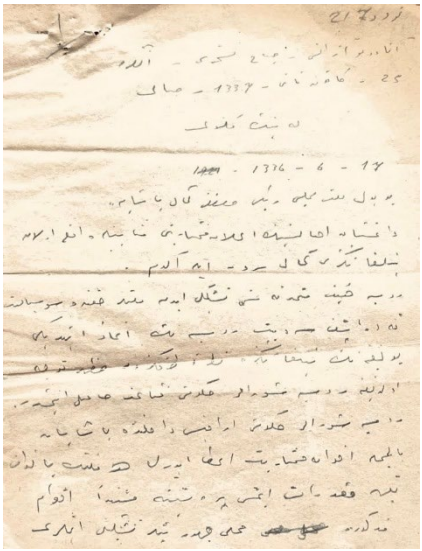

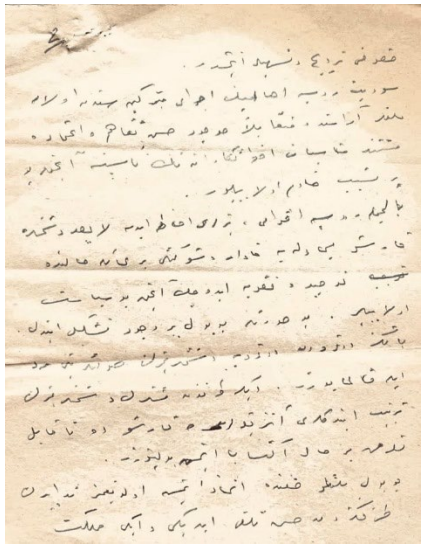

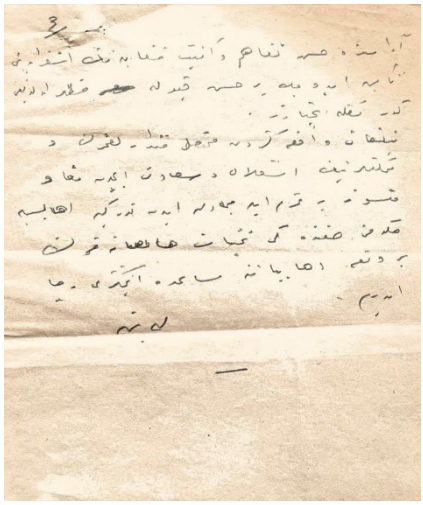

[3] Osmanlıca metinde Anadolu Ajansı Sabah nüshası. Ankara 25 Kanun-sani 1337 Salı günü yayımlandığı belirtilmiş.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Aralof, Semen, **Rus Büyükelçisinin Hatıralarında Atatürk ve Türkiye**, İstanbul, 2005.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, C 3, Mayıs, 2000.

Avcıoğlu, Doğan, **Milli Kurtuluş Tarihi**, İstanbul, 1974.

Büyükakıncı, Erhan, **Kurtuluş Savaşı dönemi Sovyetler Birliği ile ilişkiler (1919-1922)**, Der. H. Çakmak, Türk Dış Politikası, Platin Yayınları, Ankara, 2009.

Gürün, Kamuran, **Türk Sovyet ilişkileri**, Ankara, TTK, 1991.

Karabekir, Kazım, **İstiklal Harbimiz**, Türkiye yayınevi, İstanbul, 1969.

Perinçek, Mehmet, **Atatürk'ün Sovyetlerle görüşmeleri**, İstanbul. Kaynak yayınları, 2005.

Sonyel, Salahi, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Dış Politika**, TTK Ankara, 1995.

Şapolyo, Enver Behnan, **Türk İnkılabı Tarihi Notları**, Harp Okulu Basımevi, 1949.

Yerasimos, Stefanos, **Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet İlişkileri 1917-1923**, Boyut yayınları grubu, İstanbul, 2000.

T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları 3 Temmuz 1336 (1920), t: 26 3. 7. 1336 C:3.

T. B. M. M. Gizli Celse Zabıtları 3 Temmuz 1336 (1920), t: 21 29. 5. 1336 C:4.

Makale

Benhür, Çağatay, "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Konya Selçuk Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, s. 277-309, 2008.

Çalışkan, Ülkü "Karadeniz Araştırmaları", S 9, Bahar, 2006.

Dipnotlar

1* Dokumenti Vneşney…" de Mustafa Kemal'in telgrafının tarihi 18 Aralık 1920 olarak verilmektedir.

2* Osmanlıca yazılı metinde 17 Haziran 1336 tarihi var. M. Kemal 17 Haziran'da Lenin'e bir telgraf göndererek Dağıstan'ın bağımsızlığını kutluyor. Bu telgrafı bir gün sonra 18 Haziran da Lenin tarafından cevap yazılıyor.

3* Bu konuda detaylı bilgi için bkz.: Dr. Meltem Tekerek, Kurtuluş Savaş'ında Azerbaycan ve Rusya'nın Türkiye'ye Maddi Yardımları Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi Volume VI/ Issue II ISSN: 2548-0146, Nevşehir/ TURKEY.

Görsel Kaynaklar

Belge 1: Hasan Cicioğlu Özel Arşivi, "Mustafa Kemal'in Sovyet Hükümeti'ne gönderdiği 26 Nisan 1920 tarihli ilk Mektup sureti" (Osmanlıca).

Belge 2: Hasan Cicioğlu Özel Arşivi, "Sovyet Bolşevik Hükümetinin Ankara Hükümeti'ne gönderdiği cevabi mektup sureti" (Osmanlıca).

Belge 3: Hasan Cicioğlu Özel Arşivi, Sovyet Bolşevik Hükümeti'nin Ankara Hükümeti'ne gönderdiği cevabi mektup (Osmanlıca).

ATATÜRK DÖNEMİ TÜRKİYE'SİNDE "GENÇLİK AŞISI" TARTIŞMALARI VE UYGULAMALARI (1924-1937)

Hasan DEMİRCİ[*]

Özet

Bu çalışmanın amacı, Rus kökenli Fransız bilim adamı ve cerrah Doktor Serge Voronoff'un ihtiyarları gençleştirdiğini iddia ettiği aşısının ve sonrasında üretilen gençlik aşılarının Atatürk Dönemi'nde Türkiye'deki etkilerini ve yankılarını ortaya koymaktır. Voronoff, 1900'lü yıllarda gençleşmenin formülünü bulmak için aşı çalışmalarına girişmiş ve nihayetinde 1920'lerde maymunlar üzerinde bazı deneyler yaparak bir aşı üretmeyi başarmıştı. Voronoff'un amacı ortalama insan ömrünü olabildiğince uzatmak ve insanların daha genç bir vücuda sahip olmalarını sağlamaktı. Bu iddiaya sahip olan aşı, dönem itibariyle gerek dünyada gerekse Türkiye'de çok geniş yankı uyandırdı. 1924 yılından itibaren Türk basını, sütunlarında Voronoff aşısına yer vermeye başladı. Türkiye'de "*Gençlik Aşısı*" olarak da adlandırılan bu keşif, tüm vatandaşların özellikle de ihtiyarların ilgi odağı oldu. Aşının mucidi Voronoff, Nisan 1928 tarihinde İstanbul'a geldi. Onun gelişiyle aşı ilk defa 1928 yılında İstanbul'da uygulandı. Aşıdan olumlu sonuçlar alındığı ifade edildi. Ardından doktorlar arasında aşının verdiği sonuçlara yönelik tartışmalar yaşandı. Aynı yıl içerisinde Doktor Cemil Şerif kaleme aldığı eserinde gençlik aşısının faydalarından ve uygulanma esaslarından bahsetti. Kazım Nami de Voronoff'un eserini iktibas ederek ihtiyarları gençleştiren "*Gençlik Aşısı*"nı tanıttı. 1930'lu yıllardan itibaren Voronoff dışında bazı Avrupalı doktorlar tarafından benzer türde aşılar üretildi ve bu aşılara yönelik Türk doktorlarınca bazı değerlendirmeler yapıldı. Aşının hiçbir sonuç vermediğine yönelik tartışmalar mahkeme salonlarına dahi taşındı. Dünyanın en uzun yaşayan adamı olarak bilinen Zaro Ağa'nın ölümü aşı hakkında şüphelere neden oldu. Aşının aslında iyi bir netice vermediğine dair yazılar yazıldı. 1937 yılında İngiliz bir doktorun sporcuların performanslarını etkileyen bir "*Gençlik Aşısı*"nı keşfetmesi Türk basınının da ilgi odağı oldu. *Tan* gazetesi, Nisan 1937 tarihinde bazı Türk futbolculara yönelik bu aşının ne tür sonuçlar verdiğine dair bir anket düzenledi.

Anahtar Kelimeler: Atatürk Dönemi, Türkiye, Voronoff, Gençlik Aşısı.

---

[*] Arş. Gör. Dr., Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Anabilim Dalı, hasan.demirci@gmail.com.

DISCUSSIONS AND IMPLEMENTATIONS ON "YOUTH VACCINE" IN TÜRKİYE IN THE PERIOD OF ATATÜRK (1924-1937)

Abstract

The aim of this study is to reveal the effects and repercussions of the vaccine, which the Russian-origin French scientist and surgeon Doctor Serge Voronoff claims to rejuvenate the elderly, and the youth vaccines produced afterwards, in Turkey during the Atatürk Era. Voronoff embarked on vaccine studies to find the formula for rejuvenation in the 1900s, and eventually succeeded in producing a vaccine by conducting some experiments on monkeys in the 1920s. Voronoff's aim was to extend the average human lifespan as much as possible and to enable people to have a younger body. The vaccine, which has this claim, had a great impact both in the world and in Turkey as of the period. Starting from 1924, the Turkish press began to include the Voronoff vaccine in its columns. This discovery, which is also called the "*Youth Vaccine*" in Turkey, became the focus of attention of all citizens, especially the elderly. Voronoff, the inventor of the vaccine, came to Istanbul in April 1928. With his arrival, the vaccine was administered for the first time in 1928 in Istanbul. It was stated that positive results were obtained from the vaccine. Then there was a discussion among doctors about the results of the vaccine. In the same year, Doctor Cemil Şerif talked about the benefits of youth vaccination and the principles of its application in his work. Kazım Nami also introduced the "*Youth Vaccine*" that rejuvenates the old people by quoting Voronoff's work. Since the 1930s, similar types of vaccines have been produced by some European doctors, apart from Voronoff, and some evaluations have been made by Turkish doctors for these vaccines. Discussions about the vaccine's ineffectiveness have even moved to courtrooms. The death of Zaro Ağa, known as the world's longest living man, caused doubts about the vaccine. Articles were written that the vaccine did not actually give a good result. In 1937, a British doctor's discovery of a "*Youth Vaccine*" that affects the performances of athletes also became the focus of attention in the Turkish press. In April 1937, the *Tan* newspaper conducted a survey on what kind of results this vaccine gave to some Turkish football players.

Keywords: Atatürk Era, Türkiye, Voronoff, Youth Vaccine.

GİRİŞ

Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinde gençlik aşısı tartışmaları ve uygulamaları konusuna geçmeden önce gençlik aşısı fikrinin nasıl ortaya çıktığı ve aşının nasıl keşfedildiği hususuna kısaca bir göz atmak gerekmektedir. 1800'lü yılların sonu ile 1900'lü yılların başlarından itibaren doktorların üzerinde en çok yoğunlaştığı alanlardan biri de "*gençleşmek meselesi*" olmuştu. Bu anlamda dönemi itibariyle adından söz ettiren bazı doktorlar, "*beşeriyeti ebedi bir gençliğe mazhar kılmak*" ve bu sayede "*ömr-ü tabiiyi temdid etmek*" üzere çeşitli çalışmalar yapmaya başlamışlardı. İhtiyar insanların gençleşmesi meselesiyle ilgilenen ilk doktorlardan biri Profesör Meçnikof idi. Doktor Meçnikof, ihtiyarlığa neden sebepleri tespit ettikten sonra yoğurdun ihtiyarlığın önüne geçtiğini keşfetmiş hatta Paris'te Pasteur Enstitüsü'nde yoğurt özlerinden elde ettiği birleşimleri üretmişti.[1] Yine Fransız Doktor Brown Séquard da, elde ettiği bir şırıngayı ihtiyarların cildine aşılamak suretiyle gençleşmeleri için uğraşmıştı.[2] Bununla birlikte ilk defa gençlik aşısını uygulayan ve bir hayvandan başka bir hayvana organ parça nakletmek suretiyle hayvanın gençleşmesini sağlayan Doktor Harm olmuştu. Doktor Harm'dan sonra Rus asıllı Fransız bilim adamı Doktor Serge Voronoff, 1917 tarihinden itibaren koçlar üzerinde gençlik aşısı tecrübeleri yaparak ilerleme kaydetti.[3] 1917 yılında genç bir koçtan aldığı bir parçayı ihtiyar bir koça nakletmiş, bu sayede koçun gençleşmesini sağlamıştı. 1918 yılındaysa ihtiyar koça koyduğu parçayı çıkarmış ve koçun eskisi gibi yaşlılık belirtileri gösterdiğini görmüştü. Bu sebeple 1919 yılında aynı koça bir kez daha gençlik aşısı yapmış ve koçun yeniden gençleştiğini anlamıştı. Aşı üzerinde gerçekleştirdiği deneylerde başarılı olan doktor, bu defa keşfettiği aşıyı genç maymunlardan aldığı parçaları insanlara nakletmek suretiyle denemeye karar vermişti. Bundan ötürü Evelyn Arthur isminde yaşlı birine gençlik aşısını uygulamış ve aşıdan 20 ay sonra Evelyn Arthur'un yüzündeki buruşukların kaybolduğunu, düzgünce durabildiğini gözlemlemişti.[4] Bu şekilde dünyada bir gençleştirme dalgası baş göstermişti.

---

[1] "Gençlik ve İhtiyarlık Meselesi", **Vatan**, 15 Teşrin-i sâni 1339/15 Kasım 1923.

[2] "İhtiyarları Gençleştiriyorlar", **Son Telgraf**, 6 Şubat 1341/1925.

[3] Serge Voronoff'un hayatı ve bilimsel faaliyetleri hakkında geniş bilgi için bkz. Ethel Mizrahy Cuperschmid, Tarcisio Passos Ribeiro de Campos, "Dr. Voronoff's Curious Glandular Xenoimplants", **História, Ciências, Saúde-Manguinhos**, Rio de Janeiro, v. 14, n. 3, July-Sept. 2007, s. 1-24.

[4] "İhtiyarları Gençleştiriyorlar", **Son Telgraf**, 6 Şubat 1341/1925; Voronoff'un bu çalışmaları hakkında detaylı bilgi için bkz. "Dr. Voronoff's Experiments in Human Grafting", The American Review of Reviews, (Ed.: Albert Shaw), Volume LXI, January-June 1920, s. 665-666; May Tevis, "Human Grafting/The Brillant and Successful Experiments of Dr. Serge Voronoff", **Scientific American**

Her ne kadar Arjantinli Doktor Onelli gibi bazı doktorlar, maymunların zamanla insanları maymunlaştıracağını iddia etmişlerse de, gençlik aşısı çeşitli ülkelerce uygulanmaya konmuş ve özellikle ihtiyarlar arasında büyük bir rağbet görmüştü. Gençlik aşısı, Türkiye'de ilk olarak 1922 yılının ikinci yarısından itibaren basında az da olsa yer bularak tartışma ve kamuoyunu aydınlatma mevzusu olsa da[5] asıl olarak 1924 yılından itibaren Cumhuriyet'in ilanına denk gelen dönemde tartışılmış, basının, ihtiyar vatandaşların ve ilmi çevrelerin gündemini bir hayli meşgul etmişti.

1- Gençlik Aşısının Türk Kamuoyunda Gündeme Gelmesi, Uygulanması ve Bazı Tartışmalar (1924-1930)

Cumhuriyet'in ilk yıllarında gençlik aşısı tartışmaları, 1924 yılı içerisinde alevlenmeye başladı. Bu alevlenmenin ana kaynağı, Operatör Doktor Mustafa Kemal Bey'in *Servet-i Fünun*'un 19 Şubat 1924 tarihinde yayımlanan "*Gençlik Aşısı Hakkında Tedkikat*" başlıklı makalesiydi. Doktor Mustafa Kemal, bu makalesinde görev yaptığı Etfal Hastanesi'nde 3 yaşlı adama uyguladığı gençlik aşısını anlatıyor, elde ettiği sonuçları, gerçekleştirdiği operasyonu elindeki fotoğraflarla birlikte paylaşıyordu. Doktora göre, başarılı sonuçlar veren gençlik aşısı, sadece fiyat olarak pahalı maymunlarla değil başka hayvanlar da kullanılarak yapılabilecek ve artık fakir ihtiyarlar da bu aşıdan faydalanabileceklerdi.[6] Yine İstanbul'da çıkan Fransızca gazete *Stamboul*'un muharrirlerinden biri, 1918'de Profesör Bier'in yanında çalışmak üzere gönderilen ve mülakat yapıldığı esnada Şişli Etfal Hastanesi'nde görev yapan Doktor Mustafa Kemal ile 18 Şubat 1925 tarihinde gerçekleştiği görüşmede, doktorun Voronoff aşısı hakkındaki görüşlerine yer veriyordu. Doktor Mustafa Kemal Bey, 3 yıl boyunca Voronoff aşısını uygulama fırsatı bulduğunu ve gerçekten de vücudunda yıpranmış kısımlar olan insanlar üzerinde belirli bir düzeyde iyileşme sağlandığını gözlemlediğini belirtmekteydi.[7] Bir süre sonra Mustafa Kemal Bey tarafından uygulandığı iddia edilen gençlik aşısının aslında uygulanmadığı, kendisinin *Servet-i Fünun*'da yayımladığı makalenin gerçekleri yansıtmadığı ve bir safsatadan ibaret olduğu yolunda haberler

---

Monthly, April 1920, s. 307-309; Serge Voronoff, **Life, A Study of the Means of RestoringVital Energy and Prolonging Life**, (Translated by Evelyn Bostwick Voronoff), New York 1920.

[5] "İhtiyarlar Gençleştirilebilir Mi?", **Tevhid-i Efkâr**, 9 Nisan 1338/1922; "Gençlik Aşısı", **Yeni Şark**, 14 Teşrin-i evvel 1338/14 Ekim 1922.

[6] Operatör Mustafa Kemal, "Gençlik Aşısı Hakkında Tedkikat", **Servet-i Fünun**, Numero: 14-1488, 19 Şubat 1340/1924, s. 217-219.

[7] "Le procédé Voronoff a Constantinople", **Stamboul**, 19 Février 1925.

çıktı. Nitekim *Son Saat*'in 17 Mart 1925 tarihli sayısında gazete muharrirlerini bu yöndeki bir haberi, bazı gerçekleri de ortaya koyuyordu. *Meslek* muharriri, Etfal Hastanesi'ne giderek Doktor Mustafa Kemal Bey ile gençlik aşısı üzerine konuşmuş ancak doktorun yüz ifadelerinden ve bazı sorularına yanıt alamamasından dolayı aşının uygulanması hususunda şüpheye düşmüştü. Hastaneden çıkan muharrir, hastaneye yakın bir yerde bu defa aynı hastanede görev yaparken Doktor Şefik Bey ile karşılaşmış ve Mustafa Kemal Bey'in hastanede uyguladığını iddia ettiği gençlik aşısını sormuştu. Muharririn bu soruya aldığı yanıtsa kendisinde bir şaşkınlık yaratmıştı. Şefik Bey'in söylediklerine göre, Mustafa Kemal Bey, hastanede gençlik aşısı tecrübesi yapmamıştı. Yayımladığı fotoğraf da Voronoff'un bir kitabından alınmıştı. *Servet-i Fünun*'daki makalesi üzerine hastane yönetimi kendisine soruşturma açmış ancak doğru düzgün bir cevap dahi alamamıştı.[8] Bu haberden bir gün sonra Doktor Mustafa Kemal Bey, hakkındaki iddialara açıklık getirerek kendisini ziyaret edip ayrılan *Meslek* gazetesi muharririnin söylediklerini yanlış anladığını söylemişti. Bundan başka aynı kurumda çalışan Doktor Şefik Bey'in kendisi hakkında söylediklerine de katılmayarak kendisinin hiçbir zaman Etfal Hastanesi'nde gençlik aşısı tecrübesi yaptığını söylemediğini belirtmekteydi. Ayrıca gençlik aşısının bir efsane olmadığını ve aşıya karşı oldukça olumlu baktığını da dile getirmişti.[9] Kısacası, Doktor Mustafa Kemal, Etfal Hastanesi'nde gençlik aşısı tecrübesi yapmadığını hatta hastanede böyle bir aşının uygulanması için yeterli imkânların olmadığını itiraf etmişti. Doktor Mustafa Kemal'in *Son Saat*'e verdiği bu beyanattan sonra aynı hastanedeki meslektaşı Doktor Şefik Hidayet Bey, bu defa aynı gazetenin 20 Mart 1925 tarihli sayısına gönderdiği bir mektupla karşılık vermişti. Şefik Bey, Doktor Mustafa Kemal Bey'e karşı kişisel bir husumet beslemediğini açıkça vurgulayarak gençlik aşısının bir efsane olmadığını Doktor Kemal Bey'in gençlik aşısı tecrübesi gerçekleştirdiğine dair iddialarının bir efsane olduğunu bir kez daha ifade etmişti.[10] Şefik Bey, sonuç itibariyle söylediklerinin arkasında olduğunu ve haklılığını kanıtlamak istemişti.

Bu tartışmadan sonra basın gençlik aşısını gündeme getirmeye devam etti. *Fen Âlemi* Şubat 1925 tarihli sayısında Doktor Kemal Cenap Bey'in "*Gençlik Aşısı*" başlıklı yazısına yer veriyordu. Doktor Kemal Cenap Bey,

[8] "Usul ve Esası Olmayan Bir Şayia/Gençlik Aşısı Bir Efsane İmiş!", **Son Saat**, 17 Mart 1341/1925.

[9] "Gençlik Aşısı/Efsane midir? Değil midir? Mustafa Kemal Bey İtiraz Ediyor", **Son Saat**, 18 Mart 1341/1925.

[10] "Mustafa Kemal Bey'e Bir Cevap/Gençlik Aşısı", **Son Saat**, 20 Mart 1341/1925.

gençlik aşısı fikrinin Voronoff'tan önce ortaya çıktığını belirterek Voronoff'la birlikte gençlik aşısının uzun süreli olumlu derecede bir etkiye sahip olduğunu ifade ediyordu. Doktora göre, aşı hakikaten layıkıyla yapıldığında insan vücudunun yıpranmış ve arızalı kısımlarını iyileştiriyor ve tenasül organlarının işlevselliğini artıyordu.[11] *Hilâl-i Ahdar* da Doktor İsmail Kenan'a ait olan ve 1925 yılı içerisinde yer verdiği yazı dizisinde gençleştirme aşısının nasıl ortaya acıktığını ve hayvanlardan insanlara ne şekilde uygulandığı hakkındaki ilmi bilgileri okurlarla paylaşıyordu.[12] Aynı mecmuanın 13 Temmuz ve 15 Eylül 1925 tarihli sayılarında ise Voronoff'un 1918 yılından itibaren başladığı, hayvanlara ve insanlara uyguladığı gençleştirme aşısı tecrübelerine yer verilerek aşının etkileri gösteriliyordu.[13] *Resimli Ay* da Temmuz 1927 tarihli sayısında Voronoff'un insanları -özellikle de ihtiyarları- ve hayvanları gençleştirdiği aşıya yer ayırıyor ve bu aşının önemine dikkatleri çekiyordu. Son zamanlarda insanları gençleştiren aşının tartışma konusu olduğunu dile getirerek Voronoff'a şarlatan diyenlerin olduğunu da belirterek aşının fayda verebileceğine dair ümitleri de barındırdığını ifade ediyordu.[14]

Gençlik aşısının Türk kamuoyunda gündeme geldiği bir sırada insanların maymunlardan geldiklerine dair Darwinist görüşlerin de bir anlamda gündeme gelmesi tesadüf değildi.[15] Acaba Voronoff'un gençlik aşısında insana en yakın ve benzer hayvan olarak maymunu kullanması, bu Darwinist düşüncenin bir ürünü müydü? Elbette bu soru tartışılabilir. Ancak o dönem Amerika'da tartışma konusu olan bu Darwinist fikirlere, *Resimli Ay*'ın 1925 yılı içerisinde çeşitli nüshalarında insanların maymunlardan

[11] Doktor Kemal Cenap, "Gençlik Aşısı", **Fen Âlemi**, Numero 2, Şubat 1341/1925, s. 19-23.

[12] Doktor İsmail Kenan, "Gençlik Aşısı", **Hilâl-i Ahdar**, Cild: 1, Numero: 9, 1 Haziran 1341/1925, s. 66-67; Doktor İsmail Kenan, "Gençlik Aşısı-2", **Hilâl-i Ahdar**, Cild: 1, Numero: 10, 15 Haziran 1341/1925, s. 74-75.

[13] "Gençlik Aşısı", **Hilâl-i Ahdar**, Cild: 1, Numero: 11-12, 13 Temmuz 1341/1925, s. 86-87; "Aşı ile Gençleşenlerin Hayatlarındaki Tahavvüller", **Hilâl-i Ahdar**, Cild: 1, Numero: 14, 15 Eylül 1341/1925, s. 104-105.

[14] "Doktor Voronoff İnsanları Gençleştirmek Mümkün Olduğunu İzah Ediyor", **Resimli Ay**, Cild 4, Numero 5, Temmuz 1927, s. 21.

[15] Darwin ve evrim kuramı hakkında detaylı bilgi için bkz. Zafer Toprak, **Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji**, Doğan Kitap, İstanbul 2015, s. 46-68; Cumhuriyet'in sonraki dönemlerinde gerek Türk Tarih Tezi'nde olsun gerekse antropoloji alanında olsun Darwinist düşünceler daima gündemdeki yerini korumuş ve kitaplarda yer bulmuştur. Hatta Darwinizm fikirleri, ilkokullardaki çocuklara dahi okutulmuştur, Toprak, **age.**, s. 367-371.

gelmiş olabileceğine dair tartışmaları içeren haberlere yer verilmiş olmasıysa son derece dikkat çekici bir gelişmeydi.[16]

Aylık Mecmua, Kasım 1926 tarihli sayısında Voronoff aşısıyla ilgili oldukça dikkat çekici bilgilere yer veriyordu. Mecmua, maymunların Darwin'in teorisiyle insanların ceddi olduğu iddiasıyla itibar kazandıklarını ancak son zamanlarda "*bu itibarın bedelini pek ağır bir surette ödemeye*" başladıklarını dile getiriyordu. İnsana benzeyen en yakın mahlûkun maymun olduğuna dikkat çeken mecmua, yıpranmış insan vücutlarını tamir ederek gençleştirilmelerinde maymunların tercih edildiğini ve bunun da doğal karşılandığını belirtiyordu. Maymunların insanların gençleştirilmesinde kullanılmasına özellikle *himaye-i hayvanat* (hayvanları koruma) cemiyetlerinin karşı çıktığını ifade eden mecmua, Voronoff'un aşı uygulamasıyla birlikte maymunların sayıca azaldıklarını bunun önüne geçmek içinse doktorun, San Remo'da Garibaldi Şatosu'nu satın alarak burada bir maymun çiftliği kurarak çoğalmalarını sağladığını vurguluyordu. Ayrıca maymunlardan sadece uzuv parçalarının değil sinirlerinin de alınıp insana aşılandığı belirtiliyordu.[17]

Gençlik aşısı tartışma ve uygulamaları karikatürlere de yansımıştı. Özellikle ihtiyarlar arasında rağbet gören aşı, mizahi karikatürlerin konusu olmuştu. *Akşam*'ın 20 Mart 1927 tarihli sayısında "*Gençlik aşısı biz de tatbik edilirse !...*" denerek iki yaşlı vatandaşın mizahi olarak karikatürize ediliyordu. Karikatürde yaşlılardan biri "*Yarın akşam karıma mükemmel bir sürpriz yapacağım.*" demesi üzerine diğer yaşlı "*Ne yapacaksın ?*" diye sormuş, bunun üzerine o da "*Sabahleyin evden böyle çıkacağım, genç olarak avdet edeceğim.*" şeklinde cevaplamıştı.[18] Şüphesiz bu karikatür, Türkiye'deki ihtiyar vatandaşların gençlik aşısından ne kadar ümitli olduğunu da apaçık ortaya koymaktaydı.

---

[16] "İnsanlar Maymundan Mı Gelmiştir, Allah Tarafından Mı Yaratılmıştır", **Resimli Ay**, Cild 2, Numero 7-19, Ağustos 1341/1925, s. 31-32; "Beş Yüz Bin Sene Evvel İnsanların Yaşadığını İddia Ediyorlar", **Resimli Ay**, Cild 2, Numero 8-20, Eylül 1341/1925, s. 12-14.

[17] "Köhne ve Harap Vücutlar Yamalanıyor, Voronoff'un Tamirhanesinde !", **Aylık Mecmua**, Birinci Sene, Numero: 8, Teşrin-i sâni/Kasım 1926, s. 8; Birkaç sene sonra Doktor Voronoff'un ve Pasteur Enstitüsü'nün aşırı maymun talebi sebebiyle, Fransa Hükümeti, maymunları himaye etmeye karar verecektir. Hükümetin böyle bir karar almasında maymunlarından edilen serumun sarıhumma hastalığında kullanılması temel gerekçe olacaktır, "Maymunları Himaye", **Vakit**, 9 Nisan 1931.

[18] **Akşam**, 20 Mart 1927.

Akşam, 20 Mart 1927.

Akşam 7 Mayıs 1927 tarihli sayısında "*Acaba Olur Mu?*" başlıklı yazısında gençlik aşısı mucidi Voronoff'un maymunlardan insan doğurtmak istediğini yazmaktaydı. Yazının devamında maymunların guddelerini (bezlerini, özellikle erkeklik, haya organlarından alınan parçaları) insanlara cerrahi usullerle naklederek bu sayede ihtiyarları gençleştirmeyi amaçlayan Voronoff'un şimdi de maymunlardan insan çocuğu doğurtmak için bazı denemelere başladığı bildiriliyordu. Voronoff, doktor bir kadının haya organlarını, insana oldukça benzeyen Nevrah adındaki dişi şempanzeye nakletmişti. Ameliyattan sonra Voronoff, kendisine mahsus yöntemlerle bu dişi şempanzeyi hamile bırakmayı başarmıştı. İnsan haya organından alınan numunelerinin aşılandığı maymundan doğacak çocuğun nasıl bir şey olacağı ve insanla maymun arasındaki bu bağlantının hangi sonuçları doğuracağı Avrupa ve Amerika'da merakla beklenmekteydi. Kadın haya organı aşılanmış olan maymunun henüz doğurmadığı ve daha birçok kadından aldığı haya organı bezlerini birçok şempanzeye aşıladığı da ifade edilmekteydi.[19]

1928 yılının Ocak ayından itibaren aşının Türkiye'de de uygulanması için gerekli çalışmaların yürütüldüğü görülmektedir. *Stamboul*'un 7 Ocak 1928 tarihli sayısında Doktor Behçet Sabit Bey'in Avrupa'da gençlik aşısı için bazı uygulamalar gerçekleştirdiğini ve yakın bir zamanda İstanbul'da da

[19] "Acaba Olur Mu?", **Akşam**, 7 Mayıs 1927.

uygulanacağını bildirdiğini aktarmaktaydı.[20] Gençlik aşısının Türkiye'de de uygulanacağına dair söylemler, bu konuda halkı ve doktorları bilgilendirici ve aydınlatıcı çalışmaların yapılmasını da beraberinde getirmişti. Bu anlamda Muğla Memleket Hastanesi doktorlarından Cemil Şerif Bey, 1928 tarihinde *Gençlik Aşısı ve Esasları* adlı eseri kaleme alarak bu anlamda literatüre bir katkı sağlamıştı.[21] *Cumhuriyet* muharrirlerinden Kâzım Nami (Duru) da, Serge Voronoff'un eserini *Hayat ve Ölüm* adıyla tercüme ve iktibas ederek halkı gençlik aşısı konusunda etraflıca ve anlaşılır bir dille bilgilendirmeye çalışmıştı.[22] Bu dönemde Türk basınında Voronoff aşısının Türkiye'de de uygulanıp uygulanmayacağı sorgulanıyordu. *Akşam* bu konuda 1 Şubat 1928 tarihli sayısında yaptığı bir haberde "*Voronoff Aşısı Bizde Tatbik Edilemez Mi ?*" diye soruyor ve İngiliz Hükümeti tarafından görevlendirilen bir heyetin Cezayir'de hayvanların gençlik aşısıyla nasıl gençleştirildiklerine dair bir raporunu aktarıyordu. Resmi İngiliz ziraat heyetinin raporunun Voronoff'un gençlik aşısına dair bütün dünyanın yeniden dikkatini çekmesine neden olduğu da vurgulanıyordu. Gazetenin verdiği bilgilere göre İngiliz heyeti gençlik aşısı hakkında şu beyanatı vermişti: "*Aşı usulünü Fransa, Cezayir, Tunus, Fas, Fransız Sudanı, İtalya ve Bingazi memleketlerinde tatbik ediyorum. Aşı gayet genç yahut gayet kart hayvanlara tatbik olunuyor. Aşılanan kart hayvanlar derhal gençleşiyor ve kuvvet sahibi oluyorlar.*"[23]

Bir süre sonra da gençlik aşısının Türkiye'de uygulanması için Voronoff'un geleceğine dair haberler yapılmıştı. Bu bağlamda *Akşam*'ın 20 Mart 1928 tarihli sayısında Voronoff'un Türkiye'ye geleceğini haber alan ihtiyar zenginlerin doktoru bulmak için arayışa girdiklerine ancak bulamadıklarına yer vermekteydi. Gazeteye göre, Voronoff'un esas amacı, Fransız Hükümeti'nin görevlendirmesiyle Suriye'ye giderek buradaki ineklerin ıslah çalışmalarını teftiş etmekti. Başka bir konuya da dikkat çeken gazete, son zamanlarda Türkiye'den Viyana'ya giden yaşlı hastaların halk tarafından gençlik aşısı olacakları şeklinde yorumlandığını da dile getiriyordu. Bunların hiçbirinin gerçeği yansıtmadığı ortaya çıkmıştı. Voronoff'un İstanbul'da Perapalas'ta konaklayacağını haber alan birçok ihtiyarın ilgili otele giderek doktorun gelip gelmediğini sorduğu da

[20] "Le Méthode Voronoff/Déclarations du Dr Behdjet Bey", **Stamboul**, 7 Janvier 1928.

[21] Cemil Şerif, **Gençlik Aşısı ve Esasları**, Muğla Vilayet Matbaası, 1928.

[22] Kâzım Nami, **Hayat ve Ölüm, Gençlik Aşısı**, (Gençlik Aşısı Mucidi Serj Voronof'un Eserinden İktibas Edilmiştir.), İktisad Matbaası, 1928.

[23] "Voronoff Aşısı/Bizde Tatbik Edilemez Mi ?", **Akşam**, 1 Şubat 1928.

anlaşılmıştı.[24] *Cumhuriyet*'in aynı tarihli sayısında çıkan haberde de Paris'te Collége de France Cerrahi Laboratuvarı Müdürü Doktor Voronoff'un İstanbul'a gelip gelmeyeceğinin son zamanlarda bir hayli önemli bir sorun teşkil ettiğini bildirmekteydi. Bununla birlikte gazeteden anlaşıldığına göre, Voronoff Fransız Hükümeti'nin müsaadesiyle koyunlar üzerinde yapılan gençlik aşılarını Suriye ve Filistin'deki baytarlara göstermek için görevlendirilmişti. Bu amaçla seyahat eden Voronoff, Suriye'ye giderken İstanbul'da bir gün kalmıştı. Doktor Suriye'den döndükten sonra yeniden Türkiye'ye gelerek bir iki gün Ankara'da kaldıktan sonra 7 Nisan 1928'de Paris'e dönecekti.[25]

Akşam'ın 2 Nisan 1928 tarihli sayısında gençlik aşısı kâşifi Doktor Voronoff'un Suriye'deki işlerini bitirmiş olduğu, yakında İstanbul'a geleceği ve İstanbul'da iki konferans verip bir de deney yapacağı duyuruluyordu. Konferanslardan biri Tıp Fakültesi'nde doktorların huzurunda verilecek ve konferans sırasında gençlik aşısı tecrübesi gerçekleştirilecekti. Yapılacak gençlik aşısı tecrübesi insan üzerinde değil koçtan koça yapılacaktı. Genç bir koçtan alınacak haya numuneleri, ihtiyar bir koça şırınga edilecekti. Voronoff, ikinci konferansını Fen Fakültesi konferans salonunda herkese açık olarak gerçekleştirecekti.[26]

Voronoff'un İstanbul'a gelerek gençlik aşısı tecrübesi gerçekleştirecek olması, Türk kamuoyunda büyük bir yankı uyandırdı. Türkiye'de ihtiyarların gençleştirilmesi tecrübesi oldukça rağbet gördü. Türk basını da bu rağbet üzerine dikkatleri "*hayat ve ölüm*" meseleleri üzerine çekmeye ve bu anlamda halkı bilgilendirmeye çalıştı. *Cumhuriyet*, 26 Mart 1928 tarihi itibariyle "*Doktor Voronoff'un İstanbul'da gençleşme tecrübesini yapmadan hayat ve ölüm meselelerini, ihtiyarlığın ve ölümün sebeplerini bir sıra makalelerle tedkik edeceğiz, bugün ihtiyarlığın ve ölümün sebeplerini tetkike başlıyoruz*" diyerek bu konu üzerine eğileceğini duyuruyor ve adı geçen doktorun bu konudaki ilk makalesini yayımlıyordu.[27] Aynı gazete, bu defa 27 Mart 1928 tarihli sayısında Doktor Voronoff'a ait ikinci makaleyi "*İhtiyarlıkla Ölümün Başlıca Sebebi Nedir ?*" başlığı altında inceleyerek insan vücudunun yaşa bağlı olarak giderek yıprandığını ve vücuttaki hücrelerin azaldığını, böylelikle insanın yaşlanarak ölüme yaklaştığını

[24] "Gençlik Aşısı", **Akşam**, 20 Mart 1928.

[25] "İstanbul'da Bir Tecrübe Yapılacak/Voronoff 6 Nisan'da Tıp Fakültesi'nde Yaşlı Bir Koyunu Gençleştirecek !", **Cumhuriyet**, 20 Mart 1928.

[26] "Tıp Fakültesinde, İhtiyar Bir Koçu Gençleştirecek", **Akşam**, 2 Nisan 1928.

[27] "Hayat ve Ölüm", **Cumhuriyet**, 26 Mart 1928.

anlatıyordu.[28] 28 Mart 1928 tarihli sayısında ise "*İhtiyarlık ortadan kalkacak mı ?*" diye soran *Cumhuriyet*, Voronoff'un ürettiği gençlik aşısıyla insan ömrünün uzatılabileceğini düşündüğünü yazıyordu. Gazeteye göre, Voronoff, insan vücudunda yıpranmış ve ölü olarak nitelendirilebilecek hücreleri, sağlam hücrelerle takviye ederek hücrelerin tazeliğini koruyabilmesini sağlayacak ve bu şekilde ihtiyarlığı geciktirmeyi başarabilecekti.[29] 29 Mart 1928 tarihli sayısında yine Voronoff'un makale serisine yer vermeye devam ediyordu. Doktorun bu makalesinde "*İnsanların "ebedi gençlik"e niçin mazhar olmasınlar ?*" sorusundan yola çıkarak maymunlardan alınan "*tenasüli guddelerin*" insana nakledilebileceğini savunduğu görüşüne yer veriyordu.[30] İhtiyarların gençleşmesinde hayvanlardan alınan "*tenasül guddeleri*"nin önemi, aynı gazetenin bir gün sonraki sayısında da etraflıca anlatılıyordu. Voronoff'un bu makalesine göre, önce hayvanlarda uygulanan bu yöntem daha sonra ihtiyar insanlara da uygulanmış ve bundan olumlu neticeler alınmıştı. Hayvandan alınan tenasül bezinin ihtiyar bir insana nakletmek yöntemiyle 80 yaşından sonra evlenen birçok ihtiyarın 8 tane çocuk sahibi oldukları görülmüştü. Ona göre, insan hücrelerinin yaşaması ve yenileşme kabiliyeti sonsuzluk arz ediyordu. Ölmüş bir hayvanın derisinden, karaciğerinden, böbreklerinden bir parça alınarak besleyici bir serumun içine konacak olursa, serum sıklıkla yenilenirse hücrelerin de yenilendiği görülebilir, ihtiyarlarının yerine daimi olarak yenileri gelebilirdi.[31] 31 Mart 1928 tarihinde Voronoff'un gençlik aşısına dair makaleler serisini neşretmeye devam eden *Cumhuriyet*, doktorun bu makalesinde gençlik aşısının içeriği ve tam olarak nasıl uygulandığı hakkındaki düşüncelerine yer ayırıyordu. Makalenin devamında gençlik aşısının ilkel ve pek de başarılı olmayan halinin ilk olarak Brown-Séquard adlı bir doktor tarafından uygulandığını ve bu doktorun aynı zamanda tenasül bezleri özlerinin insan vücuduna aşılanması gerektiğini söylediği ifade edilmişti. Doktor Roland tarafından da tiroit bezlerinin aşılanması fikrinin ileri sürüldüğü belirtilen makalede, Voronoff, aşılanmanın fayda sağlaması için kendisinin keşfettiği yöntemle, yeni hayvan guddelerinin, insan vücudunda eskimiş olan guddelere naklinin kırmızı ve siyah kan

[28] "Hata ve Ölüm/İhtiyarlıkla Ölümün Başlıca Sebebi Nedir ?", **Cumhuriyet**, 27 Mart 1928.

[29] "İhtiyarlık Ortadan Kalkacak Mı ?/İhtiyarlara Gençlik Şırıngası Aşılayan Doktor Voronoff Ömrün Uzatılabileceğine Kanidir", **Cumhuriyet**, 28 Mart 1928.

[30] "İhtiyarlık Ortadan Kalkacak Mı ?/İnanlar "Ebedi Gençlik"e Niçin Mazhar Olmasınlar ?..", **Cumhuriyet**, 29 Mart 1928.

[31] "İhtiyarlık Ortadan Kalkacak Mı ?/Tenasül Guddelerinin Ömrün Uzunluğuna Tesiri-Hayat-ı Beşeri Uzatmak İmkânı Var Mıdır ?", **Cumhuriyet**, 30 Mart 1928.

damarlarında buluşturulması gerektiğini ve guddelerin tam olarak yerine oturtulmasının gerekliliğine dikkat çekmişti. Makalenin sonunda ise "*gudde meselesi*"nin artık tamamen halledilmiş olduğunu ve aşılanan guddenin uzun yıllar ömrünü devam ettirip görevini düzenli olarak yapması sağlandığını vurgulamıştı.[32]

Cumhuriyet, 1 Nisan 1928 tarihli sayısındaysa Voronoff'un geldiğini duyursa da[33] 4 Nisan tarihli sayısında bunun doğru olmadığını ifade ederek Voronoff'un Halep'teyken Doktor Behçet Sabit Bey'e çektiği şu telgrafa yer veriyordu: "*Halep-2 Nisan- Çarşamba günü İstanbul'dayım. Koyunlar üzerinde beraberce yapacağımız tecrübe ameliyatı için bütün istihzaratın ikmali hususunda size güveniyorum. Samimi selamlar. Doktor Voronoff*". Ayrıca Doktor Voronoff'un geleceğini haber alan zengin ihtiyarların gençlik aşısını kendilerine yaptırmak için Doktor Behçet Sabit Bey'e başvurduğundan, gençlik aşısının kolaylıkla yapılabildiğinden ancak maymun bulmanın bir mesele olduğundan bahsediliyordu.[34]

Akşam'ın 5 Nisan 1928 tarihli nüshasındaysa gençlik aşısı yapmak için İstanbul'a gelmekte olan Doktor Voronoff'un akşam itibariyle Halep ve Adana treniyle Suriye'den İstanbul'a geleceği ve Cuma günü de Tıp Fakültesi'nde koçlar üzerinde aşı yapacağı yeniden haber veriliyordu. Bazı zenginlerin ve gençleşmek için aşıyı kendilerine yaptırmak isteyenlerin başvuruda bulundukları ancak Voronoff'un yanında maymun bulunmadığı için bunun mümkün olamayacağı bildiriliyordu.[35] *Cumhuriyet* de aynı günlü sayısında Doktor Voronoff'un 4 Nisan 1928 akşamı trenle Haydarpaşa garına geldiğini ve kendisini Doktor Behçet Sabit Bey ve bazı doktorlar tarafından karşılandığını belirterek 6 Nisan sabahı Tıp Fakültesi'nde bir koça gençlik aşısı yapacağını beyan ediyordu. Haberde dikkat çeken konulardan biri de, gençlik aşısının maymunlardan istifade edilmesi sebebiyle oldukça pahalı olduğuna vurgu yapılmasıydı. Gençlik aşısının şimdilik varlıklı kişilerin yaptırabileceğini, bunun için Doktor Voronoff'a aşı başına 45 bin frank, Türk lirası karşılığı ise 4500 lira ödemesi gerektiği bildiriliyordu.[36]

---

[32] "İhtiyarlık Ortadan Kalkacak Mı ?/İhtiyarlığa Karşı Mücadele Nasıl Yapılmalı ?", **Cumhuriyet**, 31 Mart 1928.

[33] "Doktor Voronoff Geldi", **Cumhuriyet**, 1 Nisan 1928.

[34] "Doktor Voronoff/Bugün Geliyor, Tecrübenin Cuma'ya Yapılması Muhtemeldir", **Cumhuriyet**, 4 Nisan 1928.

[35] "Gençleşmek İsteyenler", **Akşam**, 5 Nisan 1928.

[36] "Doktor Voronoff, Dün Geldi, Yarın Tecrübesini Yapacak !", **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1928; Cumhuriyet'in daha sonradan bu haberini tekzip ettiği anlaşılmaktadır. Gazetenin 8 Nisan 1928 tarihli sayısında, bir gençlik aşısı yaptırmanın maliyetinin 250 Türk Lirası olduğu görülmektedir. Bu hususta

Cumhuriyet aynı günlü sayısında başka bir haberindeyse Voronoff'un "*Bu gidişle galiba maymuna perestiş edeceğiz, "maymunperest"ler tarikati teşekkül edecek*" sözüne yer vererek gençleşmek isteyen ihtiyarların maymunlara olan rağbetini anlatan şu anlamlı karikatürü okurlarıyla paylaşıyordu:[37]

Cumhuriyet, 5 Nisan 1928.

Cumhuriyet, bir gün sonra 6 Nisan 1928 tarihli sayısında da gençlik aşısının gün içerisinde uygulanacağını haber verirken[38] başka bir haberindeyse Voronoff'un makale serisinin başka bir kısmına yer vererek doktorun "*İnsanlara yalnız gençlik aşısı yapılmaz; bunun tahrip edilmiş kısımlarından birçoğu da aşı vasıtasıyla pekâlâ tamir edilebilir*" dediğini ifade etmekteydi. Gazete, Voronoff'un amacının "*hayatı, bütün bedeni, zihni tezahürleriyle muhafaza etmek, ihtiyarlık zamanını kısaltmak, ölümü hududunun sonuna kadar geriletmektir. Hülasa genç yaşamaktır*" olduğunu da belirtmekteydi.[39]

Akşam'ın 7 Nisan 1928 tarihli sayısında da Voronoff'un 4 Nisan 1928 tarihi akşamı İstanbul'a geldiği ve 6 Nisan'da sabah saat onda

---

gazete Voronoff'ın şu beyanatı verdiğini de hatırlatmaktaydı: "*Gazetelerde bir aşının 4000-4500 liraya yapılacağına dair neşriyat yapıldığını duydum. Fakat bu masaldır. Bir (sinosefal) maymunun kıymeti 1500 franktır. Ameliyat ücreti de alelade bir fıtık ameliyesi ücreti kadardır.*", "Gençlik Ucuzluyor!", **Cumhuriyet**, 8 Nisan 1928.

[37] "Gençleşme Saadeti Yalnız Erkeklere Mi Münhasır Kalacak ?", **Cumhuriyet**, 5 Nisan 1928.

[38] "Gençlik Aşısı", **Cumhuriyet**, 6 Nisan 1928.

[39] "İhtiyarlık Ortadan Kalkacak Mı ?/Doktor Voronoff'a Göre Gençlik Aşısının İstikbali", **Cumhuriyet**, 6 Nisan 1928.

Haydarpaşa'da bulunan Tıp Fakültesi'nde koçlar üzerinde "*gençlik aşısı*" tecrübesi gerçekleştirdiği belirtiliyordu. Aşı tecrübesi sırasında Tıp Fakültesi muallimleri, talebeleriyle birlikte birçok doktor da hazır bulunmuşlardı. Voronoff saat ona doğru salona gelerek Darülfünun Emini ve Tıp Fakültesi Kâtib-i Umumisi ile görüştükten sonra büyük ameliyat salonuna geçmişti. Biri ihtiyar, diğeri genç iki koç salona getirildikten sonra doktor aşıya dair bazı izahatta bulunmuştu. Ardından genç koçtan aldığı haya bezini ihtiyar olan koça aşılamıştı. İhtiyar koçun bu ameliyattan kısa bir süre sonra gençleşmesi beklenmekteydi.[40]

Akşam 8 Nisan 1928 tarihli sayısında Doktor Voronoff tarafından Tıp Fakültesi'nde yapılan gençlik aşısı ve hemen ardından verilen konferans sırasında bulunan bir doktorun beyanatına yer veriyordu. Adı verilmeyen doktorun gazete muharririne şunları söyledikleri ifade ediliyordu: "*Doktor Voronoff'un dünkü tecrübesi ve verdiği konferans gazetelerin veya halkın beklediği neticeyi hâsıl etmemiştir. Belki bunda Doktor Voronoff'un kabahati yoktur. Vaziyet yanlış aksettirilmiştir. Ne deniliyordu: Profesör Voronoff, bir aşı keşfetmiş bu aşıyı edince ihtiyarlar gençleşiyorlar. Gençleşmek meselesinin gayet tabii olarak tenasül noktasından vaki olacağını halk ümit etmişti. Fakat biz bu işlerle meşgul olan veyahut bunu yakinen takip eden doktorlar şimdilik böyle bir şeye ihtimal vermiyorduk. Nitekim Doktor Voronoff dünkü konferansında söyledi ve dedi ki: Herkes gençleşmenin tenasül noktasından vaki olacağı ümidine düşmüştür. Fakat henüz buna imkân yoktur. Yaptığımız aşılarla ancak dimağı ve adalatı gençleştirebiliyoruz ki bu da mühim bir şeydir. Bir ihtiyar bu suretle daha iyi düşünebiliyor, daha iyi çalışabiliyor. Sonra Doktor Voronoff kendisinin daha ziyade hayvanat üzerinde aşı tatbikiyle meşgul olduğunu asıl bu gençlik aşısıyla Viyana'da bir profesörün meşgul olduğunu yalnız kendisinin bu doktorun nezareti altında ameliyat yaptığını söyledi. Doktorun verdiği konferans halka ait bir konferans idi. Bildiğimiz birçok şeyleri sinema filmi halinde gözden geçirdi. Tıbbi tedkikat ve münakaşat icrası lüzumu halinde bunlar da münakaşa edilebilir, muhtaç-ı izah noktaları vardır.*"[41]

Voronoff'un Tıp Fakültesi'nde gerçekleştirdiği gençlik aşısına dair en ayrıntılı bilgiyi *Cumhuriyet*, 7 Nisan 1928 tarihli sayısında vermişti. Aşı uygulamasından ve konferanstan önce gazete muharriri Kâzım Nami,

[40] "Doktor Voronoff'un Tecrübesi/Yaşlı Bir Koç Aşı ile Gençleştirildi", **Akşam**, 7 Nisan 1928.

[41] "Doktor Voronoff'un Aşısı/Tenasül Noktasından Gençlik Temin Etmiyor Mu ?", **Akşam**, 8 Nisan 1928.

Voronoff'la olan buluşmasını, görüşmesini ve sorduğu sorulara yönelik aldığı cevapları şöyle detaylandırıyordu: "*Doktor (S. Voronoff)'u köprüden Haydarpaşa'ya giden dokuzu beş geçe vapurunda buldum. Bahriyeli doktorlarımızdan Rasim Bey'in delaletiyle takdim edildim. Ticaret ve Sanayi Bankası'nda bulunan muhterem Arif Paşa'nın mektuplarını hamildim. Doktor beni hüsn-i kabul etti. Kendisine Cumhuriyet'te tefrika edildikten sonra kitap şeklinde de neşredilen (Hayat ve Ölüm)*[42] *ismindeki eseri takdim ettim. Bunun üzerine beni yanına aldı: _Sizi neler alakadar ediyorsa sorunuz söyleyeyim. Dedi. Haydarpaşa'ya kadar vapurda konuştuk; muhterem doktora bazı sualler sordum; hepsine en mukni, en kati cevaplar aldım. Muhaveremizin hülasasını karilerimize de arz edeyim: Evvela yanlış bir zehabı tashih etmek lazım geliyor: Aşılanan guddeler, yalnız dâhili ifrazatta bulunuyorlar. Bu ifrazat kana karışarak bütün uzuvlara yeni bir zindelik, yeni bir faaliyet veriyor. Zaten aşılanan gudde ile asıl gudde birbirine yapışık değildir. Aralarındaki mânia, birinde husule gelecek huveyn-i menvinin asıl guddeye geçmesine müsait değildir. Onun için mesela maymun guddesiyle aşılanan bir adamda, maymun guddesinin dâhili ifrazıyla canlanan kendi guddesi canlanıp faaliyete geçiyor. Binaenaleyh aşı ile gençleşen bir adamın tenasülü yine tabii bir tenasüldür; müstear bir tenasül değildir. İşte bu mesele; böyle az çok kapalı bir şekilde, böyledir. Bundan sonra bizi en çok alakadar edebilecek mesele, bazı zengin adamların aşılanarak gençliklerini bulmalarından ziyade aşının bir taraftan memleket iktisadiyatına, diğer taraftan da (nesil ıslahı-Eugénique) meselesine telakkidir. Filhakika şimdiye kadar hayvanlarda ıstıfa yaparak nesli ıslah etmek veya hariçten damızlık getirerek cinsi tasfiye eylemek yolu tutulmuştur. Birincisi hayvanların neslini ıslah ediyorsa da miktarını artırmıyor, bilakis tenkis ediyor; ikincisinde ise damızlıktan alınan döl, birkaç kuşak sonra tekrar tereddi ediyor, yerlileşiyor. Buna mukabil mesela aşılanan yerli bir koçtan alınan döl, aşılı koçun vasıflarını tamamıyla haiz oluyor. Yerli bir kuzuya, yerli bir koçun guddesini aşılıyorsunuz. Birkaç ay içinde aşı hüsn-i tesirini husule getiriyor. Aşılanan kuzu koç olduğu vakit hem beden hem de yün sıkleti itibariyle artıyor. Bu koçtan gelen kuzu da yetişti mi sıkletçe yedi kilo kazanıyor. Bir koç bir senede elli koyunu ilkah ettiğine göre elli koyundan husule gelecek elli kuzu, bir kere sıklet itibariyle 350 kilo fazla et veriyor demektir. Koyun yünü de aynı suretle artmaktadır. Şu halde şuradan buradan damızlık getirmeye uğraşmaktansa memleketin*

[42] Kâzım Nami (Duru) Bey'in Doktor Voronoff'tan iktibas ettiği bu esere, yukarıdaki kısımlarda değinilmişti. Y.N.

münasip yerlerinde aşı istasyonları vücuda getirmek çok daha münasiptir. Aşılanan koçlar köylerin koyunlarından alınacak kuzuların gösterecekleri intifa köylüleri kolayca ikna edecek ve koyunlarını aşılattırmaya sevk eyleyecektir. Bu suretle memleket iktisadiyatının çok müfit olacağında şüphe yoktur. Genç hayvanlarda yapılan aşıların şu güzel neticelerine göre insanlar üzerinde de aşının pek mühim bir tesiri olacağı nazariyeten neden kabul edilmesin? Buluğundan evvel yetişkin bir maymun guddesiyle aşılanacak bir çocuk gerek bedeni ve gerek ruhi kudret itibariyle kendi yaşındaki çocuklardan çok kuvvetli olacaktır. Zayıf bünyeli çocukları da aşı sayesinde kuvvetlendirmek imkân dâhilindedir. Bu suretle insan nesli ıslah edilmiş olur. Bu henüz nazariyedir, fakat hayvanlardaki tecrübeler nazariyenin tahakkuk edeceğine delildir. Aşının bu gibi menfaatleri zamanla anlaşılacaktır."[43]

Görüldüğü üzere Voronoff, hayvanlara uygulanıp olumlu neticeler alınabilen gençlik aşısının maymunlardan alınan bezlerin insanlara da uygulanması suretiyle başarılı olabileceği kanaatindeydi. *Cumhuriyet* muharriri, Voronoff'la bizzat gerçekleştirdiği bu görüşmeyi aktardıktan sonra doktorun gençlik aşısını nasıl gerçekleştirdiği hakkında da bilgiler veriyordu. Buna göre, görüşmenin hemen akabinde vapurdan inen Voronoff ve onu karşılayan bazı doktorlar, doğruca Tıp Fakültesi'ne geçmişlerdi. Doktorlar, baytarlar ve Darülfünun öğrencileri, halk arasında meraklı olanlar fizyoloji laboratuvarını doldurmuşlardı. Laboratuvarın ortasında bulunan iki ameliyat masasından birine dört yaşında, diğerine on dört aylık iki koç getirip ayaklarından bağlamışlardı. Saat sabah on buçuğa doğru Tıp Fakültesi'nde görev yapan profesör doktorlar, Voronoff ile beraber laboratuvara girmişlerdi. Voronoff, daha sonra aşı yapılacak koçların başında bulunduğu sırada, aşıyı nasıl ve hangi yöntemle gerçekleştireceğini anlatmıştı. Kendisinden önce yapılan aşılardan başarılı sonuç alınamamasını iki sebebe dayandırıyordu. Birincisi, aşılanan guddelerin (bezlerin), vücuda gelişigüzel bir şekilde yerleştirilmesiydi. İkincisi ise aşılanan guddelerin kanla karışmıyor olmasıydı. Doktora göre, guddenin içinden ince kan damarlarının geçmesi ve guddeyi mutlaka beslemesi için yeni damarların açılması gerekliydi. Doktor Voronoff, önce büyük koçun torbasını keserek içindeki guddelerden birini çıkardı. Doktor tarafından gerçekleştirilen bu aşı tecrübesi, asepsi dikkate alınarak yapılmıştı. Aşı yapılan koçların canı acımasın diye de "*hissi ibtal edici*" yani uyuşturucu ilaçlardan verilmişti. Sonrasında doktor, guddenin *pedikül* denilen kısmını keserek elinde kalan

[43] "Voronoff, Beklenen Ameliyeyi Dün Yaptı", **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1928.

asıl guddeyi ikiye bölerek guddeleri bir bezin içerisine sardı. Ardından da on dört aylık koçun torbasını önce deri, sonra da *birinci gışa* (üst tabaka) olmak üzere yandan uzunlamasına kesti. Koçun tenasül organı içerisinde (*la tunic vaginal*) denilen tabakaya geldiğinde burası ince kan damarlarının çokça bulunduğu bir yer olduğundan duraksadı. Bu tabakayı da kestikten sonra aşılanacak gudde parçalarını koymadan önce *tunic vaginal* denilen yeri kazıdı. Bu sayede guddenin ihtiyaç duyduğu damarları tenasül organı vücuda ulaştırabilecekti. Bu işlemden sonra doktor, yerleştireceği guddeyi makasla bir santigram kesip ucundaki fazlalıkları aldı ve yerine yerleştirdi. Gudde parçalarının birbirlerine yapışmaması için de uçlarını içeri bağladı. Torbanın bir tarafına iki parça gudde bu şekilde aşılandıktan sonra dikiş atıldı. Diğer tarafa aşılanacak iki gudde parçasının aşılanma işlemini ise Doktor Behçet Sabit Bey ile bir baytar doktora bıraktı. Bu iki doktor da gençlik aşısı tecrübesini başarıyla gerçekleştirmişlerdi. Gençlik aşısı işlemi bittikten sonra Voronoff, bir süre Fizyoloji Müderrisi Kemal Cenap odasında diğer profesör doktorlarla "*müdavele-i efkâr*" (fikir alışverişi) ettikten sonra laboratuvardan ayrıldı. Röntgen müessesesini gezdikten sonra Voronoff, otomobille fakülteden ayrılmıştı.[44]

Cumhuriyet 7 Nisan 1928 tarihli sayısında Voronoff'un Tıp Fakültesi'nde verdiği konferansa dair de ayrıntılı bilgilere yer ayırmıştı. Bu bilgiler ışığında Voronoff, 6 Nisan 1928 tarihinde saat 14:00'da Darülfünun Tıp Fakültesi Konferans Salonu'nda gençlik aşısının içeriği ve şimdiye kadar gerçekleştirdiği aşı tecrübelerine dair ilmi bir konferans vermişti. Voronoff konferansa başlamadan çok öncesinde salon, aşıya dair bir fikir edinmek için gelen halkın aşırı ilgisine sebep olmuş, bu sebeple salonun kapılarının kapatılması gerekmişti. Konferansta Darülfünun Emini Neşet Ömer, Tıp Fakültesi Reisi Süreyya Ali, Doktor Server Kâmil, Behçet Sabit, Kilisli Rıfat beylerle Hilal-i Ahmer İstanbul Merkezi Reisi Doktor Ali ile Viladiye Mütehassısı Doktor Besim Ömer Paşa hazır bulunmuşlardı. Bu gibi kişilerden başka seçkin doktorlar, bazı sefirler[45], fakülte müderrisleriyle toplum nazarında tanınmış bazı kişiler de konferansa katılmışlardı. Konferans öncesinde Darülfünun Emini Neşet Ömer Bey Doktor Voronoff'u tanıtarak teşekkür etmişti. Bu teşekkürün ardından Doktor Voronoff da, Neşet Ömer Bey'e teşekkür ederek konferansa başlamış ve hayvanlara ve

[44] "Voronoff, Beklenen Ameliyeyi Dün Yaptı", **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1928.

[45] Bunlar arasında Fransa'nın Türkiye Büyükelçisi Emile Daeschner, Ateşemiliter Albay Sarrou ve Fransa Büyükelçiliği Genel Sekreteri M. De Hautecloque gibi isimler bulunmaktaydı, "Le Dr Voronoff à Constantinople", **Stamboul**, 7 Avril 1928.

insanlara uygulanan gençlik aşısı hakkında bilgiler vermişti. Ardından uyguladığı metot hakkında bir fikir verebilmek için önce dâhili ifraz guddelerinin görevlerine ait birkaç söz söylemişti. Bu bilgilerden sonra insanda doğuştan gelen bir enerji olduğunu vurgulayarak hayvanlardan alınan guddelerin insanlara nasıl nakledildiğinden bahsetmişti. Bu guddeler arasında zekâyı etkileyen tiroit ve hayatı temin eden paratiroit guddeleriyle beraber tenasül guddeleri üzerinde durmuştu. Projeksiyonla bazı resimleri de gösteren doktor, bu resimlerin her biri için ayrıca izahat vermişti. Bu resimlerden biri 3 yaş 9 aylık ve aşırı hormonlara sahip bir kız çocuğuydu. Diğeri ise henüz 9 yaşında sakalları çıkan bir erkek çocuğuna aitti. Bu resimleri gösterdikten sonra Voronoff şu sözleri beyan etmişti: "*Bu metodun insanlarda tatbik edilebilmesi için hayvanlarda tecrübe yapmak lazım idi. bu tecrübenin neticesi, dünya iktisat âleminde büyük inkılap yapacak hadiselerle karşılandı. İhtiyarlamış veya cinsi tereddi etmiş koyunlar aşılandığı zaman yedi kilo etlerinden üç kilo da yünlerinden arttığı görülmüştür. Binaenaleyh aşının, mensucat fiyatlarındaki tezayüdünde önüne geçebileceği anlaşılmıştır. Aşı her nevi hayvanata tatbik edilebilmektedir.*". Bundan başka doktor, gençlik aşısı yapılan insanlarda özellikle tenasülü yıpranmaların azaldığını belirterek şu ifadeleri kullanmıştı: "*Ömr-i tabiileri 150 yaşına kadar varan insanların mevcut olduğunu görüyoruz. Madam ki insan cihazı 150 sene yaşanmak imkânını veriyor ve yaşamayanlarda bazı noktanlar neticesi yaşamıyor demektir. İşte bizim metodumuzda bu noksanların telafisine hizmet edecektir. Fen bu noktadan muvaffakiyetini şimdiden ilan ediyor.*". Doktorun bu dikkate değer sözleriyle birlikte konferans sona ermişti.[46] Voronoff'un gerçekleştirdiği bu tecrübeye ve konferansa İstanbul'da Fransızca çıkan *Stamboul*'un 7 Nisan 1928 tarihli sayısında da detaylıca yer verilmekteydi.[47]

Konferanstan sonra Türkiye'de gençlik aşısına dair tartışmalar devam etti. Voronoff'un gençlik aşısının insanlarda faydalı olmayacağı görüşünde olan bazı doktorlar vardı. Bunlardan biri olan Doktor Osman Şerafeddin Bey, *Cumhuriyet*'in 12 Nisan 1928 tarihinde yayımlanan ve aynı gazetenin muharririyle gerçekleştirdiği bir mülakatta, aşıya dair "*Fazla ümide, büyük emellere kapılmayınız!..*" diyerek aşının hayvanlarda iyi sonuçlar verdiğini, bu sayede iktisadi menfaatlere olumlu yansıyacağını düşünmekte ve insanların tenasül organlarını bir noktaya kadar iyileştirici olabileceğinden

[46] "Voronoff, Beklenen Ameliyeyi Dün Yaptı", **Cumhuriyet**, 7 Nisan 1928.

[47] "Le Dr Voronoff à Constantinople", **Stamboul**, 7 Avril 1928.

bahsederek öte taraftan insanı tamamen gençleştiremeyeceğini, Voronoff'un da böyle bir garanti zaten vermediğini açıkça ifade etmekteydi.[48]

Cumhuriyet, 9 Nisan 1928 tarihli sayısındaysa Doktor Voronoff'un 8 Nisan'da saat biri çeyrek geçe kalkan bir ekspresle Paris'e gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldığını duyuruyordu. Voronoff'u yolcu etmek üzere Doktor Behçet Sabit Bey ve birçok doktor hazır bulunuyordu. Voronoff, gençlik aşısının uygulanış metotlarına dair eserlerinin her birinden Neşet Ömer, Behçet Sabit beylerle fakülte kütüphanesine hediye etmişti. Şehirden ayrılmadan önce Sıhhi Müze Müdürü Halil Bey'in refikası olduğu halde Hilal-i Ahmer Hanımlar Darüssınası'nı ziyaret etmiş ve kendisine Hilal-i Ahmer Reisi Ali Paşa ile Hilal-i Ahmer memurları karşılamıştı. Doktor Voronoff, Hanımlar Darüssınası'na çeşitli eşyalar bağışlamıştı. Trene binmeden önce Voronoff "*İstanbul'da gördüğüm hüsn-i kabulden son derece mahzuz oldum. İlk fırsatta tekrar şehrinize geleceğim*" diyerek vedalaşmıştı.[49] Voronoff'un Türkiye'de özellikle ihtiyarlar nezdinde yaptığı etkiyi göstermesi açısından aynı tarihli sayısında paylaştığı şu karikatür son derece dikkat çekiciydi:

"*Kadın- İhtiyar zen-dost sana haset ediyor galiba!*

[48] "Fazla Ümide, Büyük Emellere Kapılmayınız!..", **Cumhuriyet**, 12 Nisan 1928.

[49] "Voronoff Dün Gitti", **Cumhuriyet**, 9 Nisan 1928.

Erkek- Hayır, o eskidendi. (Voronoff) geleli gençlere haset ettiği yok!"[50]

Voronoff'un gerçekleştirdiği tecrübeden ve şehirden ayrılmasından sonra gençlik aşısı meselesi önde gelen bazı yazar ve doktorların da ilgisini bir süre daha çekmeye devam etti. *Cumhuriyet*'in sahibi ve başmuharriri Yunus Nadi, sahibi olduğu gazetenin 17 Nisan 1928 tarihli sayısında "*Hayat Aşısı*" başlıklı makaleyi yayımladı. Makalesinde "*Doktor Voronoff'un gençleştirme aşısı ibtidaen bütün dünyada olduğu gibi bizde dahi bazıları için ümit ve hayal menbaı, bazıları için de alay mevzuu teşkil etti*" diyen Yunus Nadi, *Cumhuriyet*'in en başından beri gençlik aşısı sürecini takip ve bu süreci layıkıyla okuyucularına naklettiğini belirtiyor ve bu aşının tecrübeyle sabit olarak bir hakikat olduğu düşünüyordu. Ona göre, gençlik aşısı hayvanların gençleşmesini sağlayarak etini ve yününü artırdığı için iktisadi hayatta önemli derecede katkı sunuyordu. İnsandan insana aşının şimdilik mümkün olmadığını, şimdilik sadece maymundan insana gençleştirme tecrübelerinin yapıldığını ancak bunun da maymun yetersizliği sebebiyle oldukça sınırlı kaldığını beyan ediyordu. Türkiye'de de bu aşının bir an önce hayvanlarda özellikle de tiftik keçilerinde uygulanması gerektiğinin altını çiziyordu.[51] Doktor Orphanides Efendi de, *Stamboul*'un 12 Nisan 1928 tarihli nüshasında Voronoff'un İstanbul'da gerçekleştirdiği gençlik aşısı deneyine yer vererek insanın yaşlanmasına ve hareketsiz kalmasına neden olan faktörlerin hala bilinemediğini, gençleşme ve yaşlanma meselelerinin hala çözüm beklediğini düşünüyordu.[52]

Dünya genelinde ilginç olaylara dahi neden olan gençlik aşısının[53] Türkiye'de rağbet gördüğü ve revaçta olduğu bir dönemde *Akşam*, 16 Nisan

---

[50] **Cumhuriyet**, 9 Nisan 1928.

[51] Yunus Nadi, "Hayat Aşısı", **Cumhuriyet**, 17 Nisan 1928, s. 1.

[52] Docteur E. Orphanidés, "Ce que l'on doit penser de methode de rajeunissement du Dr Voronoff", **Stamboul**, 12 Avril 1928, s. 2.

[53] *Akşam*'ın 17 Mart 1928 tarihli sayısında Peşte'de Voronoff'ın gençlik aşısı dolayısıyla bir sigorta şirketiyle mahkemelik olan memurun yaşadıkları anlatılıyordu. Kendisi bir banka memuru olan adam, 45 yaşında bir sigorta şirketiyle anlaşarak hayat sigortası yaptırır. Adamın sigortayla yaptığı anlaşmaya göre, kendisi 15 sene içinde ölecek olursa sigorta şirketi ailesine 2 bin İngiliz lirası tazminat ve ölmemesi durumunda 15 sene sonra vefatına kadar yıllık önemli bir miktar tediye verecekti. Gerçekten de sözleşme gereği banka memuru, 60 yaşına geldiğinde sigorta şirketinden emekli olur ve senelik olarak kendisine taahhüt edilen miktarı almaya başlar. Bu arada banka memuru, iyice ihtiyarladığını düşünerek Voronoff'un gençlik aşısını olmaya karar verir, nihayetinde de bu kararını gerçekleştirir. Aşıdan sonra yine bankaya giden adam, büyük bir şokla karşılaşır. Sigorta şirketi, adamın gençlik aşısı olarak ömrünü uzattığını belirterek kendisine vermekte olduğu parayı bir daha vermeyeceğini ifade eder. Bunun üzerine emekli adam, sigorta şirketini mahkemeye verir. Mahkeme sonucu ise merakla beklenir, "Gençleşebilirler Mi ?/Sigorta Şirketi Müşterilerine Bu Hakkı Vermiyor", **Akşam**, 17 Mart 1928.

1928 tarihli haberinde 150 yaşında olan Zaro Ağa'nın Amerika'ya gideceğini haber vererek güle güle gidip afiyetle dönmesi temennisinde bulunduktan sonra Voronoff aşısı hakkında şu satırlara yer vermekteydi: "*…Burada bazıları Doktor Voronoff'un gençleştiremediğinden dem vurarak alay ediyorlar. Bundan sanki bizim Zaro Ağa'ya ne? Amerika'da kim bilir şimdi, milyoner, milyarder ve trilyoner ihtiyarları hakikaten gençleştiren kaç Doktor Voronoff vardır ?*"[54]

Akşam 11 Temmuz 1928 tarihli nüshasında ise birkaç ay önce Doktor Voronoff tarafından Tıp Fakültesi'nde ihtiyar bir koça yapılan gençlik aşısının tutmadığını dile getirmekteydi. Yakın bir zamanda yeniden İstanbul'a geleceği duyurulan Voronoff'un ihtiyar koça yaptığı aşının tutmadığı hatta çürüdüğü belirtilmekteydi. Bu arada gazete, Türkiye'de iki kişinin Voronoff tarafından gönderilecek maymunlardan alınacak numunelerle aşılanarak gençleştirilmeye çalışılacağını da ifade ediyordu. İsmini vermek istemeyen iki kişinin Doktor Behçet Sabit Bey tarafından aşılanacağı da duyurulmuştu. Doktorun aşılanmak isteyen iki kişiden biner lira alacağı söylenmişse de bunun gerçeği yansıtmadığı açıklanmıştı. Bununla birlikte maymunlar hediye olarak gönderildiğinden aşılar, cüzi bir ücret karşılığında uygulanabilecekti.[55]

Voronoff'un, İstanbul'u terk ettikten sonra Türkiye'de gençlik aşısının yapılabilmesi için maymun gönderdiği ve bu maymunları kullanarak Doktor Behçet Sabit Bey'in bazı tecrübeler yapacağı anlaşılmaktaydı. Nitekim *Milliyet*'in 3 Temmuz 1928 tarihli sayısında bir gün önce İstanbul'a Voronoff tarafından tren vasıtasıyla gönderilen maymunun şehre ulaştığı bildiriliyor ve maymunun içinde olduğu sandığın başında bulunan Behçet Sabit Bey'in şu beyanatına yer veriliyordu: "*İnsana alışıp alışmadığını bilmediğim için şimdi sandıktan çıkarmaya cesaret edemiyorum. Kaçmak tehlikesi vardır. Şimdi eve götürüp daha büyük bir kafese koyacağım. Bir hafta besleyeceğim. Bu müddet zarfında hayvanın üzerinde tetkikat yapacağım.*". Doktor Behçet Bey'e göre, aşıdan iyi bir sonuç alınabilmesi için maymunun kırk kilo ağırlığında olması gerekliydi. Bir hafta sonra gençlik aşısı yapacağını ifade eden doktor, kendisine başvuran ihtiyarların sayısının fazla olduğunu da dile getiriyordu. Sadece iki kişiye aşıyı yapabileceğini vurgulayan doktor, birinin fakir diğerinin de zengin bir

[54] "İhtiyar Gitti, Genç Geldi", **Akşam**, 16 Nisan 1928.

[55] "Aşı Tutmadı/Gençleşmesi Beklenen Koç Yine İhtiyar Kaldı", **Akşam**, 11 Temmuz 1928.

ihtiyar olduğunu da sözlerine ekliyordu.[56] İhtiyarlar arasında maymunlara duyulan ilgiye de dikkat çeken *Milliyet*, aynı sayısında bu durumu şu dikkatleri çeken karikatürle görselleştiriyordu:

"*Maymun- Aman Allah'ım.. Bunların hepsi beni istikbal için mi geliyor?*"[57]

Maymun, Türkiye'ye geldikten sonra Doktor Behçet Sabit Bey, İzmir'e gitmişti. İzmir'de ilk defa gençlik aşısını uygulayacak doktor, İzmir'den dönüşünde *Milliyet*'e verdiği beyanatında İzmir'de birçok ihtiyar ve genç kişinin kendisine gençlik aşısı olmak dolayısıyla başvurduğunu fakat birçoğunu reddettiğini belirtmişti. Behçet Sabit Bey'in İstanbul'a döndüğü ve burada da gençlik aşısı yapacağı söyleniyordu.[58] Behçet Sabit Bey, bir süre sonra 4 Eylül 1928 tarihinde ilk defa gençlik aşısını İstanbul'da uyguladı. İstanbul'a gönderilen maymundan alınan guddeler, biri 28 yaşında ve bekâr bir gence, tenasül organını kuvvetlendirmek üzere, diğeri de 76 yaşında ve Darülaceze'de yaşayan İsmail Efendi'ye nakledilmişti. Doktora göre, iki hastaya yapılan gençlik aşıları, 2-3 ay içerisinde olumlu neticeler verebilecekti.[59]

Doktorun İstanbul'da gerçekleştirdiği ilk gençlik aşısı uygulaması, basında "*İhtiyarlarda Züğürt Tesellisi!*" başlığı altında aşağıdaki şekilde karikatürize edilmişti:

[56] "Maymun Geldi/Doktor Voronoff'un Gönderdiği Maymun Dün Şehrimize Geldi", **Milliyet**, 3 Temmuz 1928.

[57] **Milliyet**, 3 Temmuz 1928.

[58] "Gençlik Aşısı/Yaşlı, Hastalıklı Olanlarda Kabil-i Tatbik Değil…", **Milliyet**, 14 Ağustos 1928.

[59] "İhtiârlara Gün Doğdu Demetir/Gençlik Aşısı", **Milliyet**, 6 Eylül 1928.

"*Gazetelerden (bir zengin iki fakir ihtiyara Voronoff aşısı yapıldı)*

-Artık bu yaştan sonra bu kılık sana yakışmıyor!.

-Neden?.. Şurada kaç yaşındayım?! Olsam olsam altmış beş! Bir Voronoff aşısı aldım mı otuzunu indir!.. Arslan gibi delikanlı!."[60]

Bir müddet sonra Behçet Sabit Bey tarafından gençlik aşısı yapılan 2 kişinin iyileştiğine dair haberlerin çıktığı görülmektedir. Bu konu hakkında gazetelere beyanat veren Doktor Behçet Sabit Bey şunları söylemişti: "*Hastaların ikisi de altı gün zarfında tamamen iyileştiler. Yaralar apse yapmadan kolayca kapandı. Hastalarımdan genç olanı bugün (dün) gezmek üzere ekspresle Paris'e gitti. İsmail Ağayı da fakülte hastanesine naklettirdim. Üzerinde tetkikatta bulunacağım*.". Doktor, bunları dile getirdikten sonra üçüncü aşıyı da yakında yapacağını belirtmekteydi.[61]

Bu arada Eylül 1928 tarihinden itibaren halkın nazarında Voronoff aşısının etkisini yitirmeye başladığı görülmektedir. Nitekim *Akşam*'ın 25 Eylül 1928 tarihli sayısında "*Voronoff Aşısından Daha Kuvvetli* !" başlıklı yazıda yiyecek macun satıcısıyla görüşen gazete muharririnin yaşadıkları da bunu kanıtlıyordu. "*İhtiyarım ama gönlüm tazedir*" diyen yaşlı macun satıcısıyla sohbet eden muharrir, bizzat tanık olduğu bir olayı şöyle dile getiriyordu: "*İhtiyar adam cebinden bir kutu çıkardı, macuncu bu kutuya tıka basa macun doldurdu. İhtiyar gittikten sonra macuncuya sordum: -Meraklı galiba ? Macun meraklısı… Manalı manalı güldü: -Meraklıdır, dedi, çok meraklıdır hem… Bu efendi on iki senelik müşterimdir benim. Her akşam tamam elli kuruşluk macun alır. –Ne yapar bu macunları ? –Ne*

[60] "İhtiyarlarda Züğürt Tesellisi!", **Milliyet**, 7 Eylül 1928.

[61] "Gençlik Aşısı/Darülaceze'den Getirilen Altmış Yaşındaki İsmail Ağa İyileşmiş", **Milliyet**, 11 Eylül 1928.

yapacak yer. –Allah Allah, bu macunun bir faydası var mıdır ? –Elbette vardır.. Olmaz olur mu ?.. Kuvvet macunu bu… Ya!!!!.... On iki seneden beri gördüğünüz adam, evinin saadetini bu macunla temin etmiştir. Macuncu antika bir adamdı. Ara sıra böyle garip garip cümleler söylerdi. Devam etti: İhtiyarım. –Son günlerde işi büsbütün azıttı, genç bir kızla evlendi. O zamandan beri fazla macun alıyor. –Bari çok müşteriniz var mı ? –Var ya… Kadınlardan ?.. Kadınlardan da var. Var ama az.. İki tane… -Ya !!.. Kadınlar da alıyor demek ?. –Tabii alacaklar… Gençlik isteyen, kuvvet isteyen bana gelsin. Yok bilmem bir doktor çıkmış da gençlik aşısı yapıyormuş. Söz mü bu ? Macundan ala gençlik mi olurmuş ? Onun hamurunda yirminci yaşın kuvveti vardır, efendi…"[62]

1929 yılından itibaren gençlik aşısına yönelik bazı çevrelerce şüphelerin arttığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu şüphelerin arakasında yeni keşfedilen gençlik aşılarının da payı oldukça büyüktü. Bu bağlamda *Chicago Tribune*'nün bir haberinden alıntılar yapan 28 Nisan 1929 tarihli *Vakit*'in Doktor Steinach ve yardımcısı Doktor Last'ın birlikte yeni keşfettiği gençlik aşısı hakkında verdiği bilgiler, Voronoff aşısının iflas ettiği düşüncesini doğuruyordu. Gazete haberine göre, kadınlara da uygulanabilen yeni gençlik aşısı, Voronoff aşısından farklı olarak insandan alınan parçaların insana nakledilmesi şeklinde gerçekleştiriliyordu.[63]

Aşıdan duyulan şüphelerin basında yer bulmaya başlaması aşıyı savunan ve uygulayan bazı doktorları rahatsız etmişti. Aşıya karşı duyulan şüphelerden rahatsız olan doktorların başında gelen Doktor Behçet Sabit Bey, bu sebeple *Akşam* muharririne 20 bin liralık tazminat davası açmış ve davanın Temmuz 1929 tarihi itibariyle görülmeye başlandığı anlaşılmıştı. Behçet Sabit Beyin avukatı olan Hayrettin Bey, ilk mahkemede doktorun yaşı bir hastasının mektubunu okumuş ve mektupta yaşlının basında aşının tutmadığına dair haberlerden etkilenerek korktuğundan ve bu sebeple aşıdan vazgeçme kararı aldığından bahsetmişti. Avukat, maymunların doktorun elinde kaldığından maddi kayba uğradığı gerekçesiyle *Akşam* muharririne dava açtıklarını dile getirmişti. Dava edilen muharririnin avukatı Haşim Refet de, cevap olarak vekilinin yazısında bir doktor ismi vermediğini, aşıyı sadece Behçet Sabit Bey'in uygulamadığını, Doktor Halil Bey'in de aşıyı uyguladığını kendi üzerine alınmasının nedenini anlayamadıklarını

[62] "Voronoff Aşısından Daha Kuvvetli !", **Akşam**, 25 Eylül 1928.

[63] "Yeni Bir Gençlik Aşısı Keşfedildi", **Vakit**, 28 Nisan 1929.

bildirmişti. Ardından mahkeme başka bir tarihe ertelenmişti.[64] Eylül 1929 tarihine gelindiğinde Doktor Behçet Sabit Bey, mahkemeye bir koça uyguladığı gençlik aşısının raporlarını vermiş, mahkeme de sonuçlar için Baytar Mektebi Müdürlüğü'ne gerekli resmi yazıları yazmıştı.[65] Baytar Müdürlüğü'nden bir süre sonra cevap alınmış ve cevaptan koçun ameliyatının başarılı geçtiği koçun şimdilik zinde olduğu anlaşılmıştı. Bu sebeple gelen cevabi evrakın bir hekim heyeti tarafından incelenmesi için mahkeme ertelenmişti.[66] Bir sonraki celse de, *Akşam* muharriri, mahkemeye gelmediğinden başka bir tarihe bırakılmıştı.[67]

Davanın görüldüğü aynı tarihlerde gençlik aşısı cereyanının edebi eserlere dahi konu olduğu görülüyordu. Hüseyin Rahmi (Gürpınar), *Vakit*'te tefrika olarak yayımladığı *Utanmaz Adam*'ında gençlik aşısına dair ihtiyar ve gençler arasında geçen bir konuşmaya yer vermişti. Gençlik aşısının güvenilirliği bir ihtiyar üzerinden sorgulanmıştı.[68]

2- 1930'lu Yıllarda *Gençlik Aşısı* Tartışmaları ve Bazı Uygulamalar (1930-1937)

Gençlik aşısının insanları gençleştirebileceğini dair umutlar toplum nezdinde başka bir bahara kalırken aşının hayvanlar üzerinde kullanılarak verimliliklerini artırabileceği ve bu şekilde ülkenin iktisadi gelişimine de katkıda bulunacağına dair ümitler hiçbir zaman kaybolmamıştı. 1930 yılının ilk aylarında İktisat Vekâleti, baytarlara bir yazı göndererek onların koyunlar üzerinde gençlik aşısı tatbik etmelerini bildirmişti. Bunun üzerine baytarlar, Karacabey harasında ve Halkalı Ziraat Mektebi'nde Avrupa'dan getirtilen merinos cinsi koyunları üzerinde gençlik aşısı tecrübesi gerçekleştirmişlerdi. Halkalı Ziraat Mektebi'ndeki aşıların tamamen tutmasına karşın Karacabey harasında yapılan gençlik aşılarında iki koyunun aşısı tutmamıştı. Bunun üzerine baytarlardan oluşan bir heyet, yeniden iki koyunu aşılayacaktı.

[64] "Gençlik Aşısından Çıkan Dava", **Vakit**, 4 Temmuz 1929.

[65] "Koçun Sıhhati", **Vakit**, 26 Eylül 1929; "20,000 Liralık Tazminat Davası Görüşülmeye Başlandı", **Milliyet**, 26 Eylül 1929.

[66] "Gençlik Aşısı Davası", **Milliyet**, 18 Teşrinievvel/Ekim 1929; "Gençlik Aşısı Davası", **Cumhuriyet**, 18 Teşrinievvel/Ekim 1929.

[67] "Akşam Hakkında Gıyap Kararı", **Milliyet**, 10 Aralık 1929.

[68] Hüseyin Rahmi, "Utanmaz Adam/Vakit'in Tefrikası: 4", **Vakit**, 16 Teşrinisani/Kasım 1929, s. 2; Hüseyin Rahmi, "Utanmaz Adam/Vakit'in Tefrikası: 6", **Vakit**, 18Teşrinisani/Kasım 1929, s. 2.

İktisat Vekâleti, gençlik aşısı uygulamasının baytar mektebi öğrencilerine de öğretilmesini bildirmişti.[69]

Voronoff aşısı ilgili kurumlar ve yetkililerce hayvanlar üzerindeki verimliliği artırmak amacıyla uygulanırken diğer yandan yeni gençlik aşılarının bulunduğuna dair basında haberlere rastlamak mümkündü. *Vakit*, 8 Nisan 1930 tarihli sayısında Fransa'da Doktor Javarski'nin yeni bir gençlik aşısına yer vermekteydi. Habere göre, Doktor Javarski "*İnsan Nasıl Gençleşir?*" adında bir kitap yazmış ve bu kitabında doktor, damarlara temiz kan şırıngalamak suretiyle yaşlı bir insanı gençleştirebildiğini açıklamıştı. Javarski'nin bu keşfi üzerine Doktor Osman Şerafettin Bey, aynı gazeteye beyanat vererek son zamanlarda keşfedilen gençlik aşılarının (Steinach ve Voronoff aşılarının) geçici bir süre insanı gençleştirdiğini, aşının etkisini yitirmesiyle aşı olan kişilerin yeniden yaşlandığını belirtmekteydi. Bu sebeple gençlik aşılarına bel bağlamamak gerektiğini söyleyen Osman Şerafettin Bey, genç kalmak arzusunda olanlara şu tavsiyelerde bulunmuştu: "*Vücudunuzu yıpranmaktan muhafaza ediniz. Rakı, cıgara içmeyiniz. Makul bir hayat geçiriniz. Bu suretle hayatı beşer tabii bir surette seyrini yapar, insan ömrü vasatından fazla muammer olur.*".[70]

Türk basınında Voronoff'un ülke ülke dolaşıp gençlik aşısını tanıttığına ve aşı sayesinde insanın 140 yıl yaşayabileceğine dair iddialarına[71] yer verilirken diğer taraftan gençlik aşısına dair ümit verici haberler yapan gazetelerin bu sayede satışlarını artırdıklarına dair görüşlere de yer veriliyordu. Yazıya göre, nasıl ki, Amerikan basını Zaro Ağa'yı abartıp ve asparagas haberler çıkarıp birkaç nüsha fazla satmanın derdindeyse, Türkiye'de de gençlik aşısı haberleri aynı amaca hizmet etmekteydi.[72]

Bu arada Doktor Behçet Sabit Bey'in, gençlik aşısına dair asılsız haberler yaptığını iddia ederek dava ettiği *Akşam* gazetesi muharriri mahkemesini duruşmalarına 18 Eylül 1930 tarihinde devam edildiği anlaşılmaktadır. Duruşma neticesinde 2. Ceza Mahkemesi, *Akşam* gazetesi muharriri Enis Tahsin Bey'in beraatına karar vermişti.[73] Ancak Doktor

---

[69] "Baytarlarımız Voronoff Aşısı Hakkında Tecrübeler Yapıyorlar/Bütün Koyunlara Voronoff Aşısı Tatbik Edilecek", **Vakit**, 16 Mart 1930.

[70] "Yeni Bir Gençlik Aşısı/Fransa'da Meydana Çıkan Usul Nasıl Şeydir?", **Vakit**, 8 Nisan 1930.

[71] "Voronof/İnsanın 140 Sene Yaşıyabileceğini İddia Ediyor!", **Vakit**, 1 Eylül 1930.

[72] "Zaro Ağa, Gazetelerin Gençlik Aşısı!", **Cumhuriyet**, 3 Eylül 1930.

[73] "Dr. Behçet Sabit B.in Davası", **Milliyet**, 19 Eylül 1930; "Voronof Aşısı Yazısından Çıkan Dava", **Cumhuriyet**, 2 Mart 1931.

Behçet Sabit Bey'in bu karara itirazı üzerine karar temyiz olmuş ve aynı mahkemede davaya tekrar başlanmıştı.[74]

İktisat Vekâleti'nin hayvanlar üzerinde gençlik aşısı yapılmasına dair 1930 yılının başlarında aldığı karar doğrultusunda gerçekleştirdiği uygulamaların devam ettiği görülmektedir. *Vakit*'in 20 Mart 1931 tarihli haberine göre, Halkalı Ziraat Mektebi'nde Voronoff aşısı yapılan dört domuzun kuzulara oranla daha çok kilo aldığı gözlemlenmişti.[75]

Gençlik aşısının farklı türlerine ilişkin keşiflerin ardı arkası kesilmiyordu. Nitekim *Vakit*'in 3 Nisan 1931 tarihli sayısında Spengler adlı İsviçreli bir doktorun genç kalmanın sırrını keşfettiği aşısına yer veriliyordu. Doktorun keşfettiği *Dinamin* isimli bu gençlik aşısının Lloyd George'un dahi yaptırdığından bahsediliyordu.[76] Bir gün sonra aynı gazetede konuya ilişkin beyanatına yer verilen Doktor Osman Şerafettin Bey, Spengler'in keşfettiği yeni gençlik aşısının Avrupa'da ve İngiltere'de fazla rağbet gördüğünü, önemli yetkililerin bu aşıyı vurulduğunu belirtiyordu. Birçok kişi tarafından türlü gençlik aşılarının keşfedildiğini dile getiren doktor, yeni aşının başarılı olmasını istediğini de açıkça vurguluyor ve şunları söylüyordu: "*Yeni keşfolunan Dinamine aşısı dahi ağlebi ihtimal dahili ifrazat guddelerinin hülâsasından ibarettir. Yakında bunun mahiyeti hakkında bir fikir edinmek kabil olacaktır. Hakikaten genç kalmak için elimizde mevcut vasıta ise sıhhi bir hayat geçirerek vücut höcrelerinin zamanından evvel harap olmasına mâni olmaktır.*".[77]

Basında yeni keşfedilen gençlik aşılarından başarı beklendiği bir sırada Voronoff aşısına dair şüphelerin daha da keskin bir dille ifade edilmeye başlandığı anlaşılmaktadır. *Vakit*'in 3 Haziran 1931 tarihli haberinde dendiğine göre, Doktor Behçet Sabit Bey, iki yıl önce İsmail Efendi adında birine Voronoff aşısı yapmış ancak İsmail Efendi aşı yapıldıktan altı ay sonra aniden çökmüş, zayıflamış ve bir müddet sonra da hayatını kaybetmişti. Bundan dolayı Voronoff aşısının tutmadığı, beklenen sonuçları vermediği konusunda söylentiler ortaya çıkmıştı. Bir süre sonra aşıyı uygulayan Behçet Sabit Bey, aynı gazetenin aynı günlü sayısında yayımlanan beyanatında, İsmail Efendi'nin vefatını gazetelerden okuduğunu,

---

[74] "Koç Davası Tazeleniyor", **Vakit**, 18 Nisan 1931; "Voronof Aşısı Yüzünden Açılan Dava", **Vakit**, 10 Nisan 1932; "Behçet Sabit Beyin Davası", **Milliyet**, 10 Nisan 1932.

[75] "Voronoff Aşısı", **Vakit**, 20 Mart 1931.

[76] "Yeni Bir Gençlik Aşısı Daha!", **Vakit**, 3 Nisan 1931.

[77] "Yeni Aşı!/İnsanlar İhtiyarlıktan Kurtarılabilecekler Mi?", **Vakit**, 4 Nisan 1931.

ölümünün aşıyla bir ilgisinin olmadığını belirterek vefat etmeden önce aşı dolayısıyla kendisini zinde ve iyi hissettiğini söylediği beyanatını hatırlatıyordu. Gençlik aşısının toplum ve kamuoyu nezdinde yanlış algılandığını da ifade eden doktor, "*Voronoff aşısı hayat eksiri değildir*" diyordu.[78]

Gençlik aşısına dair yeni keşif haberlerinin basında yer bulmaya devam ettiği görülüyordu. *Vakit*'in 8 Aralık 1931 tarihli sayısında, İngiliz hastanelerinden birinin sertabibinin güney yarım kürede yetişen bir buğday tohumundan elde ettiği yağın iktidarsızlığa iyi geldiği ve Voronoff aşısından daha fazla etkili olduğu bildiriliyordu.[79] Aynı gazetenin iki gün sonraki sayısına beyanat veren Doktor Behçet sabit Bey, İngiliz doktorun yeni keşfettiği aşı hakkında şunları söylemişti: "*Bu da Voronof aşısının nebatî bir maddeden de çıkabileceğini ispat eder. Voronof bugün beşeriyeti gençleştirmek için bir tohum atmıştır. Henüz bu yağ hakkında hiçbir malûmatım yoktur.*".[80]

Türkiye'de Voronoff aşısının etkisine dair şüphelerin arttığı bir dönemde aşıyı ticari bir malzemeye dönüştürüp ürün satanlara da rastlanılmaktaydı. *Akşam* muharrirlerinden biri, 12 Mart 1932 tarihinde yayımladığı İstanbul'da Büyük Postane karşısındaki bir pazara ait notlarında şahit olduğu bir olay üzerinden bu duruma dikkatleri şöyle çekiyordu: "*İstanbulun en hatip satıcıları burada…Bunlar arasında porselen tabakları yapıştırmak için macun satan bir adam var. Görülecek ve dinlenilecek bir zat.. Görseniz, kendisini Cemiyeti akvama tahditi teslihat konferansı için gelmiş fevkalâde ciddi bir murahhas zannedersiniz. Ciddi ciddi bir söz söyleyişi var. Elleri ile kolları ile ehemmiyetli ehemmiyetli işaretler.. Bir aralık bir ses işittim: Vuronof aşısı.. Gençlik aşısı.. Haydi gençlik aşısı.. Dört günde 75 yaşında bir pirifaniyi 25 yaşında bir civan yapıyor.. Gelinde merak etmeyin.. Ben de merakla durdum.. Birde baktım. Satıcı yüz paraya krem satıyor!.*"[81]

---

[78] "Gençlik Bahsi/Voronof Aşısı Hayat Eksiri Değildir", **Vakit**, 3 Haziran 1931; Türkiye'de Voronoff aşısının yılmaz savunucusu ve uygulayıcısı olan Doktor Behçet Sabit Bey gibi başka ülkelerde de bu aşıyı savunan ve uygulayan doktorlar vardı. ABD'de Doktor Harry Benjamin Voronoff aşısının uygulayıcılarının başında geliyordu. Kendisi Voronoff aşısının yetenekli ve bilgili yaşlı politikacılara uygulanarak bunamalarının önüne geçilebileceğini dahi önermişti, "Amerikada Bunaklık ve Voronof Aşısı", **Vakit**, 30 Temmuz 1932.

[79] "Yeni Bir Voronof Aşısı", **Vakit**, 8 Kânunuevvel 1931.

[80] "Voronof/Şimdi de Kansere Çare Arıyor", **Vakit**, 8 Kânunuevvel 1931.

[81] "İstanbul'un Panoraması: Garip Bir Pazar..", **Akşam**, 12 Mart 1932.

Basında yeni gençlik aşısı haberlerine sıklıkla yer ayrılmaya devam ediliyordu. Ancak şüpheler iyice belirginleştiğinden Türk kamuoyu, gençlik aşısı olayına mizahi bir biçimde yaklaşmaya başlamıştı. *Son Posta*'nın haberine göre, Japonya'da Doktor Kolaro Şirai isminde bir doktor, Uzu adında bir aşı geliştirmiş ve kendi üzerinde denediğinden ötürü de aşıya kurban gitmişti. Bunun üzerine gazete olaya "*Zavallı Japon doktoru unutmuş ki, gençlik hayatta bir defa gelir.*" yorumuyla yaklaşmıştı.[82]

Voronoff aşısının yaşlı insanları gençleştirmek için hiçbir sonuç vermeyeceği 1932 yılından itibaren kesin bir şekilde anlaşıldı. *Son Posta*, 6 Kasım 1932 tarihli sayısında "*Voronofun Pabucu Dama Atıldı*" diyerek Profesör Steinach'ın doğrudan damara verdiği aşının olumlu neticeler vermesiyle Voronoff aşısına olan ilginin bittiğini dile getirmekteydi. Bu konuda Behçet Sabit Bey ise Voronoff aşısının hala insanları gençleştirebilmek için etili olduğuna inandığı söylemeye devam etmekteydi.[83] Buna ilaveten *Vakit* de, 16 Eylül 1933 tarihli sayısında maymun bulunamadığından ve yeni keşfedilen gençlik aşısından dolayı "*Bu ümide ihtiyarlar veda mı ediyor?*" diyerek yaşlıların Voronoff aşısına olan ilgilerinin sona erdiğini düşünmekteydi.[84] 1934 yılı Mayıs ayından itibaren ise Voronoff aşısına olan güven tamamen sarsılmıştı. Zaro Ağa'nın kanına üre karışmasından ötürü rahatsızlanarak Şişli Etfal Hastanesi'ne kaldırılması[85], ardından iyileşerek hastaneden taburcu edilmesine[86] rağmen sonrasında vefat etmesi, bunun bir göstergesi olmuştu. Gazetelerde Zaro Ağa'nın ölümü nedeniyle Voronoff ve "*Voronofun Şakirdi*" olarak nitelendirilen Doktor Behçet Sabit Bey, ağır bir şekilde eleştirilmişti.[87] Sonraki yıllarda da Voronoff aşısının başarılı olamaması ve yeterli maymunun olmaması gibi sebeplerden dolayı doktorun neşesini kırdığını ve aşıya karşı ilginin azaldığı çeşitli yazarlarca da dile getirildi.[88]

Voronof aşısının insanları gençleştirebileceğine dair ümitler tamamen ortadan kalktıktan sonra bu defa başka gençlik aşılarının insanları gençleştirebileceğine dair umutlar yeşermeye başladı. Bu gençleştirme

---

[82] "Gençlik Aşısı", **Son Posta**, 10 Ağustos 1932.

[83] "Voronofun Pabucu Dama Atıldı", **Son Posta**, 6 Teşrinisani/Kasım 1932.

[84] "Gençleşme/Bu Ümide İhtiyarlar Veda Mı Ediyor?", **Vakit**, 16 Eylül 1933.

[85] "Bir Buçuk Asırlık Zaro Ağaya Gün Doğdu", **Haber**, 7 Mayıs 1934.

[86] "Zaro Ağa İyileşerek Hastaneden Çıktı", **Vakit**, 9 Haziran 1934.

[87] "Sohbetler/Zaro Ağa", **Vakit**, 3 Temmuz 1934.

[88] Lokman Hekim, "Voronof Aşısı", **Tan**, 10 Nisan 1936, s. 6.

dalgası ve umutları, bir zaman sonra spora da yansıdı. *Tan*, 20 Nisan 1937 tarihli sayısından itibaren ihtiyar futbolcular üzerinde yapılacak gençlik aşısının futbolcuların performanslarını artırıp artırmayacağı konusunda üç büyük takımda oynamış futbolcularla bir anket gerçekleştirdi. Haberde İngiltere'de bir doktorun Arsenal kulübünde oynamış emektar Alex James ve başka iki futbolcuyu gençleştirdiği belirtilerek bunun Türkiye'deki yaşlı ve yetenekli oyuncular üzerinde de uygulanabilirliği sorgulanıyordu. Eğer İngiltere'deki aşı başarılı olabilirse Türkiye'deki futbol kalitesi eski seviyesine gelecek ve futbolcular kulüplerine kazanç getirebileceklerdi.[89] Fenerbahçeli Zeki Rıza aşının gençleştirebileceğine inanmazken[90] Galatasaraylı Necip Şahin[91] ile Fenerbahçe'nin eski kalecisi Nedim aşı sayesinde gençlerin topa ayak dahi süremeyeceklerini[92] düşünüyorlardı. Eski Hakem Komitesi Başkanı Nüzhet Abbas da gençlik aşısı hakkında "*Hayal de olsa tatlı şey*" diyerek aşıya güven duymadığını ifade ediyordu.[93] Emekli ve ihtiyar futbolcuların çoğunluğu aşıyla gençleri yenebileceklerini dile getirirken gençlerden de yanıt gecikmemişti. Galatasaraylı genç oyuncu Haşim, büyük oyunculara saygı duyduğunu belirttikten sonra gençlik aşısı vurulsalar da emekli oyunculardan teknik olarak daha iyi olduklarını belirtiyordu.[94] Yine genç oyunculardan İzmir'in Üçok takımında forma giyen Sait ve Namık da, ihtiyar futbolcular gençlik aşısı vurulsalar da aşının etkisi, maç içerisinde geçeceği için onlar karşısında galip gelebileceklerini dile getirmişlerdi. Gazete bu şekilde genç futbolcuların da gençlik aşısının ihtiyar oyuncular üzerindeki etkilerine dair görüşlerini alarak anketi bitirdiğini duyuruyordu. Anketin sona ermesiyle, ihtiyarların kendi oyunlarını, gençlerin de kendi oyunlarını beğendiği sonucu ortaya çıktığı ancak son kararı okuyucunu yorumuna bırakıldığı ifade ediliyordu.[95]

[89] "Gençlik Aşısı Sayesinde İhtiyarlamış Futbolcular Sahaya Dönebilecekler", **Tan**, 20 Nisan 1937.

[90] "Gençlik Şırıngası İçin Sporcular Ne Diyorlar?", **Tan**, 29 Nisan 1937.

[91] "Gençlik Şırıngası İçin Sporcular Ne Diyorlar?", **Tan**, 30 Nisan 1937.

[92] "Eski Kaleci Nedim Bugünkü Gençlere Ateş Püskürüyor", **Tan**, 5 Mayıs 1937.

[93] "Nüzhet Abbas, "Hayal de Olsa Tatlı Şey" Diyor"", **Tan**, 8 Mayıs 1937.

[94] "Genç Uzuvlardan İhtiyarlara Karşı İlk Cevap", **Tan**, 15 Mayıs 1937.

[95] "Gençlik Anketimize İzmir Sporcuları da Cevap Verdi/Anketimiz Şu Cevaplarla Bitiriyoruz", **Tan**, 21 Mayıs 1937.

SONUÇ

Cumhuriyet'in ilanının üzerinden bir yılı geçtikten sonra ülkede bir *gençlik aşısı* cereyanı/akımı başlamıştır. Voronoff tarafından keşfedilen gençlik aşısının hayvandan hayvana, maymunlardan da insanlara uygulanabildiği iddia edilmiştir. İnsan ömrünü uzatmak ve vücudun gençleşmesini sağlamak amacıyla keşfedildiği anlaşılan aşının, Atatürk dönemi Türkiye'sinde özellikle ihtiyarların ilgisine mazhar olduğu gözlemlenmiştir. Voronoff'un 1928 yılının Nisan ayında İstanbul'a gelip gençlik aşısı hakkında ilk tecrübeyi gerçekleştirmesi ve bir de konferans vermesi, aşının insanı gençleştireceğine dair ümitleri iyice yeşerttiği görülmüştür. Dönemin çeşitli yazarları ve doktorları tarafından aşı sayesinde gençleştirilecek ve daha verimli bir hale getirilecek küçük hayvanların ülke ekonomisine katkı sağlayacağının da ön görüldüğü ortaya konulmuştur. Bazı doktorlar, aşının insanları özellikle de ihtiyarları gençleştirdiği görüşüne katılmadığı, başta Doktor Behçet Sabit Bey gibi bazı doktorların da aşının hakikaten insanı gençleştirdiği ve ömrünü uzattığı iddiasını desteklediği anlaşılmıştır. Gençlik aşısının pahalı olması ve yeteri derecede maymun bulunamaması gibi sebeplerle insanlar arasında yaygınlaşamadığı görülmüştür. Bu aşıyı zenginler yaptırabilirken fakir vatandaşların yaptıramadığı gibi sorunların peyda olduğu gözlemlenmiştir. 1930 yılından itibaren de yeni gençlik aşılarının keşfedilmesi sebebiyle bu aşıların etkileri üzerine tartışmalar yaşanmıştır. Bu dönemde gençlik aşısına olan güven de sarsılmıştır. Doktor Behçet Sabit Bey, aşının Türkiye'deki uygulayıcısı ve savunucusu olarak aşıya karşı olanlarla mahkemelik dahi olmuştur. Zaro Ağa'nın hayatını kaybetmesi ise gençlik aşısına olan güven sarsılmasının son noktası olmuştur. 1937 yılı içerisinde İngiltere'de yaşı ilerlemiş kaliteli futbolculara yönelik uygulanmış yeni bir gençlik aşısının keşfedildiği ve olumlu neticeler de alındığı basında duyurulmuştur. *Tan* bu aşının Türkiye'deki futbolcular üzerinde ne tür etkileri olabileceğini görmek ve aşı hakkında Türk futbolcularının fikirlerini anlamak amacıyla bir anket düzenlediği görülmüştür. Anket sonucunda aşının bir işe yaracağını düşünenler olduğu gibi aşının hiçbir işe yaramayacağını düşünenler olduğu da dikkatleri çekmiştir. Büyük ümitlere ve heyecanlara sebep olan bu gençleştirme serüveni, hayal kırıklıklarıyla son bulsa da henüz genç bir Cumhuriyet'in ilmî uygulamalardan geri durmaması, hatta bu ilmî mevzuları basınında ve toplum nezdinde fenni ve ilmi olarak tartışması açısından son derece anlamlıdır. Sonuç itibariyle "*gençlik aşısı*" tecrübesi, Cumhuriyet'in banisi olan Mustafa Kemal (ATATÜRK)'in *Hâkimiyet-i Milliye*'nin 25 Eylül 1924 tarihli sayısında da yayımlanan "*Efendiler, dünyada her şey için,*

maddiyat için, maneviyat için, hayat için, muvaffakiyet için en hakiki mürşit ilimdir, fendir" sözlerinin toplumsal ve bilimsel çevrelerce bir karşılığı olarak düşünülmelidir.

KAYNAKÇA

1-SÜRELİ YAYINLAR

Akşam
Aylık Mecmua
Cumhuriyet
Fen Âlemi
Haber
Hilal-i Ahdar
Milliyet
Resimli Ay (Sevimli Ay)
Servet-i Fünun
Son Posta
Son Saat
Son Telgraf
Stamboul (Fransızca)
Tan
Tevhid-i Efkâr
Vakit
Vatan
Yeni Şark

2- TELİF ESERLER

"Dr. Voronoff's Experiments in Human Grafting", **The American Review of Reviews**, (Ed.: Albert Shaw), Volume LXI, January-June 1920, s. 665-666.

Cemil Şerif, **Gençlik Aşısı ve Esasları**, Muğla Vilayet Matbaası, 1928.

Cuperschmid, Ethel Mizrahy, de Campos, Tarcisio Passos Ribeiro, "Dr. Voronoff's Curious Glandular Xenoimplants", **História, Ciências, Saúde-Manguinhos**, Rio de Janeiro, v. 14, n. 3, July-Sept. 2007, s. 1-24.

Kâzım Nami, **Hayat ve Ölüm, Gençlik Aşısı***, (Gençlik Aşısı Mucidi Serj Voronof'un Eserinden İktibas Edilmiştir.)*, İktisad Matbaası, 1928.

Tevis, May, "Human Grafting/The Brillant and Successful Experiments of Dr. Serge Voronoff", **Scientific American Monthly**, April 1920, s. 307-309.

Toprak, Zafer, **Darwin'den Dersim'e Cumhuriyet ve Antropoloji**, Doğan Kitap, İstanbul 2015.

Voronoff, Serge, **Life, A Study of the Means of Restoring Vital Energy and Prolonging Life**, (Translated by Evelyn Bostwick Voronoff), New York 1920.

EKLER

EK-1 *Gençlik Aşısı*na Dair Yazılmış Eski Yazı Eserler

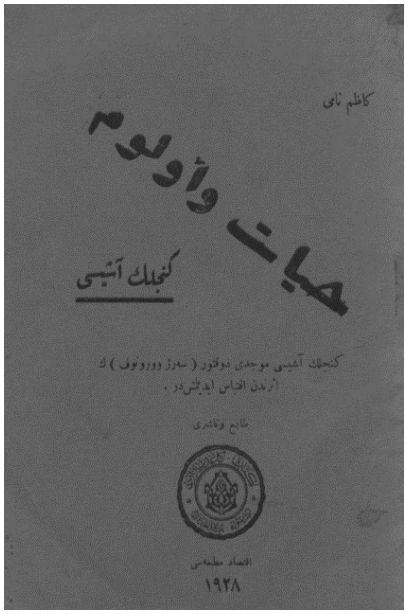

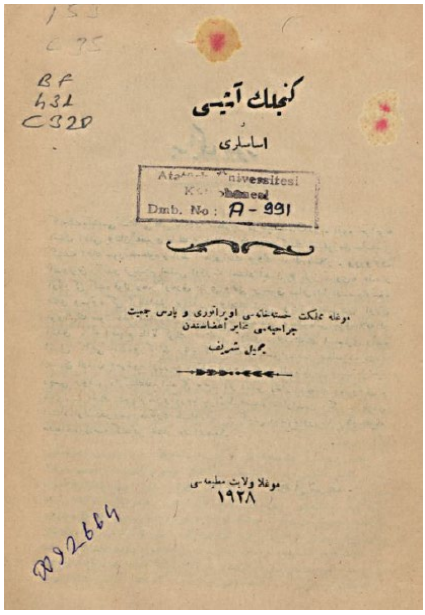

EK-2 *Cumhuriyet*'ten Voronoff ve Aşısına Dair Bazı Haberler

Cumhuriyet, 7 Nisan 1928.

Cumhuriyet, 6 Nisan 1928.

EK- 3 *Stamboul*'un Voronoff'un İstanbul'a Geldiğine Dair Bir Haberi

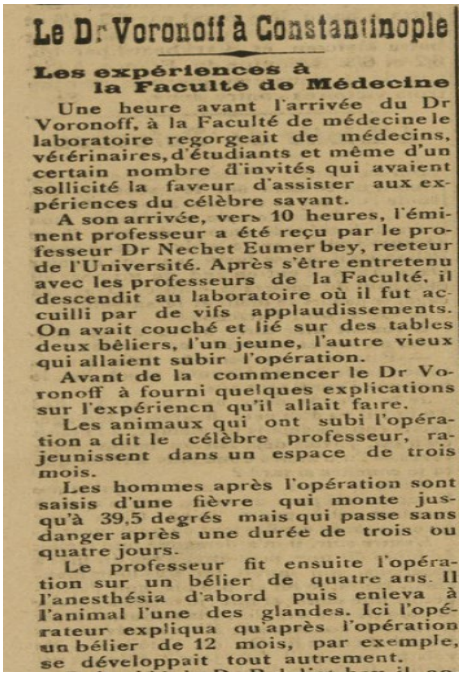

Le Dr Voronoff à Constantinople

Les expériences à la Faculté de Médecine

Une heure avant l'arrivée du Dr Voronoff, à la Faculté de médecine le laboratoire regorgeait de médecins, vétérinaires, d'étudiants et même d'un certain nombre d'invités qui avaient sollicité la faveur d'assister aux expériences du célèbre savant.

A son arrivée, vers 10 heures, l'éminent professeur a été reçu par le professeur Dr Nechet Eumer bey, reeteur de l'Université. Après s'être entretenu avec les professeurs de la Faculté, il descendit au laboratoire où il fut accuilli par de vifs applaudissements. On avait couché et lié sur des tables deux bèliers, l'un jeune, l'autre vieux qui allaient subir l'opération.

Avant de la commencer le Dr Voronoff à fourni quelques explications sur l'expériencn qu'il allait faire.

Les animaux qui ont subi l'opération a dit le célèbre professeur, rajeunissent dans un espace de trois mois.

Les hommes après l'opération sont saisis d'une fièvre qui monte jusqu'à 39,5 degrés mais qui passe sans danger après une durée de trois ou quatre jours.

Le professeur fit ensuite l'opération sur un bélier de quatre ans. Il l'anesthésia d'abord puis enleva à l'animal l'une des glandes. Ici l'opérateur expliqua qu'après l'opération un bélier de 12 mois, par exemple, se développait tout autrement.

Stamboul, 7 Avril 1928.

EK-4 Voronoff ve Türk Doktorları Haydarpaşa Garında

دوقتور « وورونوف » دون كادى ، يارين تجربه‌سنى ياپاجق !

دوقتور ، دونه آقشام بر محرريمزه شايان دقت بيانات ده بولوندى

Cumhuriyet, 5 Nisan 1928.

EK-5 Doktor Voronoff ve Gençlik Aşısında Kullanılan Maymunlar

Aylık Mecmua, Birinci Sene, Numero: 8, Teşrin-i sâni/Kasım 1926

ATATÜRK'ÜN SÖYLEMLERİNDE KÜLTÜR VE İÇ SİYASET (1923-1938)

Hikmet DEMİRCİ[*]

Özet

Dünya imparatorlukları için önemli tarihi dönüşümlerinden biri I. Dünya Savaşı'dır. Özellikle bu dönemin iki önemli imparatorluğundan biri olan Çarlık Rusya devrimle sona ererken; Türkiye'de Osmanlı'nın yıkılışı ve bağımsızlık savaşı ardından ulus devlet inşası terakki ve tekamülle gerçekleşti. Kurucu lider Gazi Mustafa Kemal, özellikle 1928 yılından itibaren kültür problemleriyle ilgilenerek siyaseti kültür bağlamında değerlendirdi. Onun liderliğinde, kültürel terakki ve tekamül ile tam bağımsız, milli, çağdaş bir devlet ve toplum ön görüldü. Bu dönemde Gazi Mustafa Kemal, kültür problemlerine milliyetçi, halkçı, laik, devletçi ve inkılapçı bakış açısıyla çözüm yolları aradı.

Bu çalışma, Atatürk'e ait kültür tanımları ve söylemleri üzerinden iç siyasette gerçekleştirdiği, öğretim birliği, çağdaş hukuk sistemi, kadın hakları, yazı ve dil reformu, modern tarih anlayışı, millet mektepleri ve halk evleri açma gibi devrim hareketlerinin bir değerlendirmesidir. Atatürk'ün kültür reformlarıyla çağdaş bir toplum ve devlet yapısına yönelik uygulamaları içselleştiren bir yönü vardır. Çalışmada onun kültür alanında gerçekleştirmek istediği çağdaş Türk devleti ve toplumunu, cesur tavır ve söylemleriyle inşa ettiği görülür. Bu çalışmanın yöntemi, eleştirel söylem analizidir. Bu yöntemle kültürel sorunların dil kullanımı içinde nasıl vücut bulduğu, inşa edildiği ve meşrulaştırıldığı arşiv ve kaynaklardaki bağlamlarıyla analiz edildi. Sonuç olarak, Atatürk'ün sosyo-bilişsel analizde problemleri ortaya koyması, amacını belirlemesi ve problemlere çözüm odaklı yaklaşması yine söylemlerine yansımıştır. Atatürk yalnız fikirleriyle değil, hareket ve faaliyetleriyle Türk milli kültürünü, bilişsel (cognitif), normatif (davranış) ve maddi boyutuyla bütüncül olarak geliştirmek istemiştir.

Anahtar Sözcükler: Gazi Mustafa Kemal, Söylem, Kültür, İç Siyaset, Eleştirel, Bilişsel.

---

[*] Doç. Dr. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, Kahramanmaraş/ Türkiye, hdemirci@ksu.edu.tr, https://orcid.org/0000-0001-8756-5909.

CULTURE AND DOMESTIC POLITICS IN ATATURK'S DISCOURSES (1923-1938)

Abstract

One of the important historical transformations for world empires is World War I. Especially as Tsarist Russia, one of the two main empires of the period, ended with the revolution; in Turkey, after the collapse of the Ottoman Empire and the war of independence, the nation-state emerged with progress and evolution. Ghazi Mustafa Kemal, the founding leader, was engaged in cultural issues and examined politics in the perspective of culture, particularly since 1928. A completely independent, national, modern state and society with cultural progress and evolution was foreseen under his leadership. In the period, it is seen that Ghazi Mustafa Kemal sought solutions to cultural problems with his nationalist, populist, secular, statist and revolutionary aspects.

The paper is an evaluation of Ataturk's cultural definitions and discourses in domestic politics, the unity of education, the contemporary legal system, women's rights, writing and language reform, modern understanding of history, opening national schools and public houses. Ataturk has an aspect that internalizes cultural reforms and practices for a contemporary society and state structure. In the paper, it is seen that he built the modern Turk state and society, which he wanted to realize in the field of culture, with his brave attitudes and discourses. The study was prepared based on the critical discourse analysis method. With the critical discourse analysis, how cultural problems were embodied, constructed, and legitimized in the use of language will be analyzed with their context in archives and sources. As a result, Ataturk's revealing the problems in socio-cognitive analysis, determining his purpose and approaching the problems with a solution-oriented approach were also reflected in his speeches and discourses. Ataturk wanted to develop the Turk national culture holistically, with its cognitive, normative (behavior) and material dimensions, not only with his ideas, but also with his actions and activities.

Keywords: Ghazi Mustafa Kemal, Discourse, Culture, Internal Politics, Critical, Cognitive.

1. GİRİŞ

Osmanlı'nın yıkılışı ve bağımsızlık savaşı ardından milli devlet inşası adım adım gerçekleşti. Gazi Mustafa Kemal, kazanılan zaferlerle Türkiye'de 1923 yılında bağımsız Türkiye Cumhuriyet'ini meydana getirdi. Mustafa Kemal, bu tarihten itibaren siyasi, sosyal ve kültürel reformlarla modern Türkiye Cumhuriyeti'nin oluşturmak için önemli adımlar attı. Mustafa Kemal, özellikle 1928 yılından itibaren siyasetten uzaklaşarak kültür sorunlarıyla ilgilendi. O, kültürel terakki ve tekamülle gerçekleştirilen tam bağımsız, milli, çağdaş bir devlet ve toplum ön görerek kültür sorununa çözüm yolları aradı. Türkiye Cumhuriyeti'nin kültür sorunlarına çözümü ifade eden kavramlar; tekamül, terakki, tam bağımsızlık ve çağdaşlaşmadır. Tekamül, olgunlaşma ve gelişim, evrim anlamlarında kullanılırken; terakki, adım adım gelişme ilerleme ve yükselme amacını taşımaktadır. Tam bağımsızlık ise herhangi bir erk veya devletin hakimiyetinde değil, kendi siyasi bağımsızlığı ve milli kültürünü inşa etme sürecidir. Çağdaşlaşma, düşünme biçimi ve devlet kurumları açısından, milli kültür çerçevesinde çağın gerektirdiği yaşama biçimine geçme ve geçebilmeyi de ifade etmektedir. Bu kavramlarla bütünleşen Atatürk, Türk milletini çağdaş medeniyet düzeyine eriştirmeyi, hatta dünya kültürünü aşmayı amaç edindi.[1] O, kültür kökenlerini Avrupa dışında arama gayreti içine girdiği, bu anlayışla Türklerin anayurdunun, kökenlerinin ve kültürel kodlarının Türkistan'da aranması gerektiğine inandı. Türk tarihi, Türk dili ve Türk kültürünü araştırmak amacıyla Türk Dil Kurumu'nu, Türk Tarih Kurumu'nu ve Ankara Dil ve Tarih–Coğrafya Fakültesi'ni kurdu. Bu kurumlar, Türk kültür devriminin önemli somut adımlarıydı.

Atatürk'ün kültür alanında gerçekleştirmek istediği çağdaş Türk devletini ve toplumunu cesur, akılcı, milli tavır, söylem ve reformlarıyla inşa ettiği görülür. Bu çalışmada, Atatürk'ün söylemleri üzerinden iç siyasette gerçekleştirdiği öğretim birliği, çağdaş hukuk sistemi, kadın hakları, yazı ve dil reformu, modern tarih anlayışı, millet mektepleri ve halk evleri açma noktasındaki devrimleri eleştirel söylem analiziyle değerlendirildi. Eleştirel söylem analizi, iktidar, erk, hakimiyet konularının içeriğini liderler, resmi yazılar ve gazetelerde inceleyen söylem çözümlemesi yöntemidir.[2] Bu yöntemle kültürel sorunların Atatürk'ün dil kullanımı içinde nasıl vücut

[1] Utkan Kocatürk, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005, s. 205.

[2] T. Van Dijk, **Critical Discourse Analysis**. D. Schiffrin, D. Tannen, & E. H. Hamilton (Ed**). In the Handbook of Discourse Analysis** (ss. 352-372), Oxford: Blackwell Publishing 2003, s. 355.

bulduğu, inşa edildiği ve meşrulaştırdığı arşiv ve kaynaklardaki bağlamlarıyla değerlendirildi. Eleştirel söylem analiziyle Atatürk'ün kültür alanındaki uygulamaları ve politikalarının söylemlerinden hareket edilerek anlam, değer ve içerik oluşturuldu. Analizler, anlamların oluşum dinamiklerini tespit etmenin yanı sıra ideolojik bir yöne de sahiptir. Atatürk'ün konuşma ve söylemleri üzerinden sosyo-bilişsel analizde problemleri ortaya koyması, amacını belirlemesi ve problemlere çözüm odaklı yaklaşması analizlere yansımıştır.

Çalışmada, Gazi Mustafa Kemal'in 1923- 1938 yılları arasında milli kültür ve iç siyaset sahalarında gerçekleştirdiği devrimleri ve faaliyetleri söylemleri esas alınarak incelenmiştir. İnceleme makro ve mikro yapısal olarak; konu başlıkları, beklentiler ve beklentilerin oluşum süreçleri, sözcükler, cümleler, kelimelerin seçimi ve retorik açıdan ele alınmıştır. 1923-30 yılları arasında kültür çalışmaları, tamamen inkılap hareketine dönüşmüşken, medeni toplumun temel adımları siyasi anlamda atılmıştır. 1930 sonrasında ise milli ve çağdaş bir iç kültür politikası izlenmiştir. 1923 tarihinde gerçekleşen Türk İktisat Kongresi aslında bir dönüm noktasıdır. Burada devletin yönetim şekli daha ortaya konulmamışken, liberal ekonominin takip edilmesiyle devlet yönünü Batı'ya çevirdiğini göstermiştir. 1929 yılı ise kırılma noktasıdır, bu dönemde Mustafa Kemal, Dünya Ekonomik Krizi ile yeni bir ekonomi politikası izleyerek devletçi milli bir ekonomi kalkınma planı izlemiştir.[3]

Atatürk, 1923-1927 yılları arasında Türkiye'nin rejimini Cumhuriyet olarak belirledikten sonra Cumhuriyet'in temellerine ait politik ve yasal düzenlemelerin yer aldığı dönemde siyaset alanında aktif rol oynadı. 1928'lerden itibaren kısmen aktif siyasetten çekildiği, çağdaş Türkiye'nin 'yeni insanı'nda ulus-devlet yurttaşını ortaya çıkarmak istediği yıllar oldu. Harf devrimiyle başladığı bu evrede her ne kadar 1929 Dünya Ekonomik krizi çıktıysa da Türkiye için ekonomik, sosyal ve kültürel ivme kazandığı dönem başladı. Başlangıç evresi Harf devrimi olmak üzere 1928 yılından itibaren kültür sorunlarına değindi. 1928 sonrası iç politikayı ve yönetimi İsmet İnönü'ye; orduyu ise Fevzi Çakmak'a devretti.[4] Bu dönemde Mustafa Kemal, Türk devletine ve halkına milli, laik, çağdaş bir karakter vermek amacıyla yeni tasarılar ve reformlar hazırladı.

---

[3] Komisyon, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s. 321-324.

[4] Zafer Toprak, **Atatürk- Kurucu Felsefenin Evrimi**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020, s. 5-6.

2.1923-1938 YILLARI ARASINDA ATATÜRK'ÜN SÖYLEMLERİNDE KÜLTÜR VE İÇ SİYASETİN MAKRO VE MİKRO YAPIYA GÖRE ÇÖZÜMLENMESİ

Çalışmada, Gazi Mustafa Kemal'in sosyokültürel reformları ile iç siyaseti şekillendirdiği somut politikaları, 1923-1938 yılları arasındaki onun belli başlı nutuk ve söylemleri esas alınarak incelenmiştir. İncelemede makro yapısal olarak tematik, şematik ve ardalan bağlam bilgisinde kültür kavramı ve kültüre bakışı, öğretim birliği, çağdaş hukuk sistemi, kadın hakları, yazı ve dil reformu, modern tarih anlayışı, millet mektepleri açma noktasındaki görüşleri; mikro yapıda ise retorik söylemin içeriği ve ikna etme motivasyonu ve yaratıcılığı ele alınmıştır.

3. ATATÜRK'ÜN KÜLTÜR ANLAYIŞI

Afet İnan'dan aktarılan Atatürk'ün kültür tanımı ve medeniyete bakışı şu şekildedir:

> "*Medeniyetin ne olduğunu başka tarif edenler vardır. Bence medeniyeti kültürden ayırmak güçtür ve lüzumsuzdur."* şeklinde ifade ederek;
>
> *"Kültür; bir insan cemiyetinin a) devlet hayatında b) fikir hayatında yani ilimde, içtimaiyatta ve güzel sanatlarda, c) iktisadi hayatta yani ziraatta, sanatta, ticarette kara, deniz ve havaya ait ulaşım işlerinde yapabildiği şeylerin bileşkesidir*." [5]
>
> Kültür kavramı çerçevesinde milleti ise 1923 yılında *"dil, kültür ve ülkü birliği ile birbirine bağlı vatandaşların oluşturduğu siyasal ve sosyal bir birliktir."*[6] şeklinde tanımlamıştır.

4 Aralık 1923 tarihinde İstanbul Halkı ve Cumhuriyet başlıklı Tercüman-ı Hakikat Başmuharririne verdiği demeçte;

> "*...Memleket behemal asri, medenî ve müteceddit olacaktır. Bizim için bu, hayat davasıdır. Bütün fedakârlığımızın semere vermesi buna mütevakkıftır. Türkiye, ya yeni fikirler mücehhez, namuslu bir idare olacaktır, veyahut olmayacaktır. Halk ile temasım vardır. O saf kitle, bilmezseniz, ne kadar teceddüt taraflarıdır*."[7]

---

[5] Afet İnan, **M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, MEB, İstanbul 1971, s.43.

[6] Afet İnan, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2000, s.28.

[7] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri,** TTK, Ankara 1997, C III, s. 94.

30 Ağustos 1924 tarihinde Atatürk, Başkomutanlık Meydan Savaşı'nın İkinci yıldönümünde Dumlupınar'da yaptığı konuşmada ise;

"Efendiler, milletimizin hedefi, milletimizin mefkuresi bütün cihanda tam manasıyla medeni bir heyet-i ictimaiyye olmaktır. Bilirsiniz ki, dünyada her kavmin mevcudiyeti, kıymeti, hakk-ı hürriyet ve istiklali, malik olduğu ve yapacağı medeni eserlerle mütenasiptir. Medeni eser vücuda getirmek kabiliyetinden mahrum olan kavimler, hürriyet ve istiklallerinden tecrid olunmaya mahkumdurlar. Tarih-i beşeriyyet baştan başa bu dediğimi teyid etmektedir. Medeniyet yolunda yürümek ve muvaffak olmak şart-ı hayattır. Bu yol üzerinde tevakkuf edenler (duraklayanlar) veyahut bu yol üzerinde ileriye değil geriye bakmak cehl ve gafletinde bulunanlar, medeniyet-i umumiyyenin huruşan (taşkın) seli altında boğulmaya mahkumdurlar.

Efendiler, medeniyet yolunda muvaffakiyet teceddüde vabestedir. İçtimaı hayatta, iktisadi hayatta, iktisadi hayatta ilim ve fen sahasında muvaffak olmak için yegane tekamül ve terakki yolu budur. Hayat ve maişete hakim olan ahkamın, zaman ile tagayyür, tekamül ve teceddüdü zaruridir. Medeniyetin ihtiraları, fennin harikaları, cihanı tahavvülden tahavvüle (değişimden değişime) duçar ettiği bir devirde, asırlık köhne zihniyetlerle, maziperestlikle muhafaza-i mevcudiyet mümkün değildir.

Efendiler, son sözlerimi münhasıran memleketimizin gençliğine tevcih etmek istiyorum.

Gençler! Cesaretimizi takviye ve idame eden sizsiniz. Siz almakta olduğunuz terbiye ve irfan ile, insanlık meziyetinin, vatan muhabbetinin, fikir hürriyetinin en kıymetli timsali olacaksınız. Ey yükselen yeni nesil! İstikbal sizindir. Cumhuriyeti biz tesis ettik, onun i'la (yükseltecek) ve idame edecek sizsiniz."[8]

28 Ağustos 1925 yılında İnebolu'da yaptığı konuşmada;

"Efendiler, Türkiye Cumhuriyetini tesis eden Türk halkı medenidir. Tarihte medenidir, hakikatte medenidir. Fakat ben sizin öz kardeşiniz, arkadaşınız, babanız gibi medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti halkı; fikriyle, zihniyetiyle medeni olduğunu ispat ve izhar etmek mecburiyetindedir. Medeniyim diyen Türkiye Cumhuriyeti

[8] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 188-189.

halkı aile hayatiyle, yaşayış tarzıyla medeni olduğunu göstermek mecburiyetindedir. Velhasıl medeniyim diyen, Türkiye'nin, hakikaten medeni olan halkı başından aşağıya vaz'ı haricisiyle dahi medeni ve mütekamil insanlar olduğunu fiilen göstermeğe mecburdurlar."[9]

1 Kasım 1934 Dördüncü Dönem Dördüncü Toplanma Yılının açılış konuşmasında;

"Kültür işlerimiz üzerine, ulusça gönüllerimizin titrediğini bilirsiniz. Bu işlerin başında da Türk tarihini, doğru temelleri üzerine kurmak, öz Türk diline, değeri olan genişliği vermek için candan çalışılmakta olduğunu söylemeliyiz. Bu çalışmaların göz kamaştırıcı verimlere ereceğine şimdiden inanabilirsiniz.

Arkadaşlar! Güzel sanatların hepsinde, ulus gençliğinin ne türlü iletilmesini istediğinizi bilirim. Bu yapılmaktadır. Ancak bunda en çabuk en önde götürülmesi gerekli olan Türk musikisidir. Bir ulusun yeni değişikliğinde ölçü, musikide değişikliğe alabilmesi ve kavrayabilmesidir. Bugün dinletmeye yeltenilen musiki yüz ağartacak değerde olmaktan uzaktır. Bunu açıkça bilmeliyiz. Ulusal, ince duyguları, düşünceleri anlatan, yüksek deyişleri, söyleyişleri toplamam, onları bir gün önce, genel son musiki kurallarına göre işlemek gerektir. Ancak bu güzeyde Türk ulusal musikisi yükselebilir, evrensel musikide yerini alabilir. Kültür İşleri Bakanlığının buna değerince özen vermesini, kamunun da bunda ona yardımcı olmasını dilerim."[10]

4 Şubat 1935 tarihli seçim beyannamesinde ise,

"*Ulusal birlik, ulusal duygu, ulusal kültür en yüksekte göz diktiğimiz idealdir. Yüksek ve inkılapçı bir kültür seviyesine varmak için, önümüzdeki yıllardan daha çok emek vereceğiz. Müspet bilimlerin temellerine dayanan, güzel sanatları seven, fikir terbiyesinde olduğu kadar beden terbiyesinde kabiliyeti artmış ve yükselmiş olan erdemli, kudretli bir nesil yetiştirmek, ana siyasamızın ana dileğidir.*"[11]

---

[9] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 219.

[10] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C 1, s. 394.

[11] 'Milletvekili Seçimi Dolayısıyla Millete Beyanname', **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri**, C IV, TTK, Ankara 1991, s. 641.

9 Mayıs 1935 tarihinde CHP Dördüncü Büyük Kurultayını açarken yaptığı konuşmada,

> "*Kültürel ve sosyal alanda başardığımız işler, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal çehresini, kesin çizgileriyle ortaya çıkarmıştır. Yeni harfleri, ulusal tarihi, öz dili, ar, ilimsel müzik ve teknik kurumlarıyla kadını, erkeği her hakta eşit, modern Türk sosyetesi bu son yılların eseridir."*[12]

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1 Kasım 1935 tarihli beşinci dönem birinci toplanmasındaki konuşması,

> *"Türk ülkesi içinde köylere varıncaya kadar küçük büyük bütün şehirlerimizin birer genlik ve bayındırlık görevi olması önde tuttuğumuz amaçlardandır. Türk'e ev ve bark olan her yer sağlığın, temizliğin, güzelliğin, modern kültürün örneği olacaktır. Devlet kurumları yanında, doğrudan doğruya bu işlerle ilgin olan urayların bu görüş ve düşünüşle çalışmalarını istiyorum. Urbayların Devlet merkezinde toplanışı bu isin sonucu değil başlangıcıdır. Bir de arkadaşlar! Köylümüzün genlik düzeyinin yükselmesi tedbirlerine daha geniş ölçüde devam edeceğiz. Aydın saylavlar! Kültür kınavımızı, yeni ve modern esaslara göre, teşkilatlandırmaya durmadan devam ediyoruz. Türk tarih ve dil çalışmaları, büyük inanla beklenilen ışıklı verimlerini şimdiden göstermektedir. Ulusal musikimizi, modern teknik içinde yükseltme çalışmalarına, bu yıl daha çok emek verilecektir. Ulusal kültür için pek lüzumlu olduğu gibi, arsıulusal ilgiler bakımından da yüksek de geri belli olan radyo işine önem vermeniz çok yerinde olur Sevgili arkadaşlarım! İşlerimiz çoktur, geniştir, önemlidir. Fakat, başarılacağına sarsılmaz güvenim vardır. Çünkü, Kamutay vatan severliğin, çalışkanlığın, tedbirde isabetin ideal örneğidir. Kamutay, yurdun korunması, onun bayındırlığı için en yüksek ulusal ilham ve kudret kaynağıdır."*[13]

3.1. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN SÖYLEMLERİ ÜZERİNDEN KÜLTÜR ANLAYIŞININ MAKRO YAPISAL DEĞERLENDİRMESİ

3.1.1. Tematik Değerlendirme

[12] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C 1, s. 398.

[13] **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 6, s. 3.

Tematik yapıda cümlelerin vurgu yapılan özelliklerini ortaya çıkarmaktır. Bu değerlendirmelerde paragrafların girişinde veya sonunda verilmektedir.[14] Gazi Mustafa Kemal, Osmanlı'nın son döneminde yapılan kültür ve medeniyet kavramı ile bu iki kavramı farklı tanımlayanları lüzumsuz bir tartışma içinde olduklarını ifade etmiştir. Bu tanımıyla kültürü tek bir noktadan değil, siyasi, düşünce, sanat ve ekonomik alanda yapılan işlerin sonucu olarak gördüğünü ifade etmektedir. O, tek yönlü bakış açısı değil milli olarak çok yönlü bakış açısının toplumu bütünleştirdiğine dikkat çekmektedir. Aynı zamanda kültür – medeniyet kavramlar arasındaki anlam kargaşasına son vererek kültürü medeniyetin içinde ele almıştır. Bu söylemleriyle Mustafa Kemal, kararlığını ortaya koyarak milli kültürün gelişimini, Türk milleti için bir yol olarak belirlemiş, halkına inanan bir lider olarak halkıyla birlikte değişimi istediğini, topyekûn değişim kararlığının toplumun desteğine bağlı gerçekleştirerek ve onların da yenilik taraftarı olduğunu vurgulamıştır. Daha 1923 yılının başlarında millet olarak hedefin sadece medeni bir toplum olma yolunda ilerleyeceğini belirten Mustafa Kemal, burada halkına medeni bir toplum olma hedefi göstererek medeni olmayan toplumların tarih sahnesinden silineceğini de belirterek tarihten dersler vermiştir. Mustafa Kemal, halkına inandığı gibi halkını da cesaretlendiren, gençlere güvenen bir liderdir. Yine söylemleriyle milletine devletin koruculuğunu, şefkatini ve kucaklayıcılığını göstererek onlara hitap noktasında baba, kardeş veya arkadaş tabirlerini kullanmıştır. Atatürk'ün amacının milli kültür ve bu kültürü geliştirmek ülküsü içinde olduğunu, bu ülkünün pozitif bilimlere dayanan, sanatsal yönü güçlü ve zihniyet boyutunda olduğu gibi davranış ve maddi boyutta da güçlü nesiller yetiştirmek idealini taşımaktadır. 1935 yılına gelindiğinde ise Mustafa Kemal, kültür ve sosyal alanda başarılı reformlarla Türkiye Cumhuriyeti'nin kısa sürede milli kültürünü ortaya koyduğunu, modern Türk toplumunu başarı ile çok kısa sürede ortaya çıkardığını ifade etmektedir. Son söyleminde ise Atatürk, artık medeni bir toplum olma yolunda köylere kadar bayındırlık hizmetlerinin verileceğini, Türk'ün yaşadığı her yerin dönemin şartlarına uygun modern tarzda iyileştirileceğini vurgulamaktadır. Milli kültürün, yeni ve çağdaş bir tarzda teşkilatlanacağını, bu konuda siyasi olarak milletin iradesi olan parlamentonun da vatanın medeni tarzda değişmesini destekleyeceğine işaret etmektedir. O, 1923-1935 yıllarında

[14] İbrahim Emre Günay, *"*Van Dijk'in Eleştirel Söylem Analizi Bağlamında Azerbaycan ve Ermenistan Arasındaki Savaşa İlişkin Le Monde ve Le Figaro'da Kullanılan Haber Başlık ve Girişlerinin Analizi", **Aksaray İletişim Dergisi**, C 4, S 1, Ocak 2022, s. 53.

kültür alanındaki söylemlerinde, birinci aşamada bir hedef belirlediğini, Türk milletini medeni toplum seviyesine çıkaracağını, bu konuda halkın desteğine ihtiyaç duyduğunu, halkıyla birlikte adım adım başarıya ulaşıldığını ifade etmektedir.

3.1.2. Şematik Değerlendirme

Şematik yapıda olayın, durumun veya kavramın sunumu, sonucu, ardalan ve bağlam bilgisini içermektedir. Şematik değerlendirmede ana olayların sunumu, bağlam, tarih, sözlü tepki ve yorumlardan oluşmaktadır.[15] Mustafa Kemal kültürle ilgili konuşmalarını önemli toplantılarda ve halka seslenerek ifade ettiği görülmektedir. Kültür ile söylemlerinde halkçı, devletçi, inkılapçı ve milliyetçi Mustafa Kemal'i görmek mümkündür. Onun kültür tanımı ve kültürü geliştirme noktasında üç önemli safha devlet, fikir ve ekonomi alanları vurgulanmaktadır. Mustafa Kemal, bölgesel yaptığı konuşmalarda bütün Türk milletine mesaj vermiştir.

3.1.3. Ardalan ve Bağlam Bilgisi

Ardalan ve bağlam bilgisi, olayların, durumların veya kullanılan kavramların sosyal ve politik yönünü işaret etmektedir. Bu olay, durum veya kavramların kullanımı dönem içinde değişime uğrayabilir.[16] Bu konuşmalarından en önemlisi İnebolu'da yaptığı konuşmadır, burada şapka ve kılık- kıyafet konusuna temas ederek dış görünüşün altında yatan esas gerçeğin şekilcilikten öte batı medeniyetini tercih anlayışıdır. Mesela bu dönemde yaptığı konuşmalardan bir gün sonra memurlara şapka zorunlu kılınmıştır. Bu zorunluluktan sonra 25 Aralık 1925 tarihinde kanun çıkartarak şapkayı Türk milletinin resmi başlığı yapmıştır. 2 Eylül 1925'te tekke, zaviye ve türbelerin kapatıldığını ilan etmiştir. Şapkadan sonra 3 Aralık 1934'te kılık-kıyafet düzenlemesini gerçekleştirmiştir.[17] Bütün bu söylemlerinde laik ve modern devleti destekleyen politikalar benimsemiştir.

4. HARF DEVRİMİ, LATİN HARFLERİ, DİLDE SADELEŞME, TARİH ÇALIŞMALARI VE MİLLET MEKTEPLERİ

Cumhuriyet'in ilk döneminde 1 Kasım 1928 tarihinde gerçekleşen harf devrimi, hedeflenen kültür değişiminin yolunu açan önemli noktalardan biri idi. Başlangıçta her ne kadar Arap harflerinin değişimi, Latin harflerine geçiş

[15] Günay, agm., s. 54.

[16] Günay, agm., s. 57.

[17] Komisyon, **age.**, s. 255-259.

gibi reformlar gündemde tutulmuşsa da geri planında kültürel açılım bulunuyordu. Bu kültürel açılımın ilk önemli çıktısı ise Türkiye'nin 18. yüzyıldan beri Batı ile olan inişli çıkışlı ilişkisini düzenlenmesi, artık Batı'nın bir hedef olarak belirlenmesidir. Osmanlı aydını yaklaşık iki yüz yıl boyunca asrileşmek, muasırlaşmak, çağdaşlaşmak, modernleşmek ve benzeri kavramlar altında Batı'ya yönelse de; aynı zamanda sadece Batı'nın siyasi ve askeri yayılmacılığının yanı sıra kültürel yayılmacılığına da karşı koymak durumundaydı. Gelecek için *muasır medeniyet* olarak Batı gösteriliyordu. Bu nedenle uygarlık olarak Batı ekseni izleniyor, Batı kültür normlarına geçişin topluma yeni bir ivme kazandıracağı bekleniyordu. Bu bağlamda Cumhuriyet döneminde harf devrimi, Batı'ya açılan pencereydi.[18] Latin harflerine geçiş, Cumhuriyetle başlayan ulus egemenliğine dayanan yeni bir devlet yapısı, halkla hem yönetimsel hem de çağdaş yeni bir sürecin başladığını göstermekteydi. Aynı zamanda devleti dinsel temellere oturtan hilafeti kaldırarak, inanç özgürlüğünü güvence altına alan laik bir düzene geçildi. İktidar, Tanrı katından halka indirildi, 'laiklik' kavramı benimsenerek önce Cumhuriyet Halk Partisi programına, ardından 1937'de anayasaya kondu.[19] Böylece Arap harflerinden Latin harflerine geçiş, aslında laikliğin de önemli göstergelerinden biriydi. 1930'larda Türkiye'nin sınıfsız bir toplum olduğu, milli devlet olma yolu siyasi çevrelerin yanı sıra birçok düşünür tarafından da savunuldu. Mustafa Kemal'in dil reformu, laikliğin, halkçılığın ve hatta milliyetçilik ilkeleri sonucunda hareket ettiğini göstermekteydi.

Cumhuriyet döneminde Gazi Mustafa Kemal, milli mücadele döneminin ardından ilk kez Türk İktisat Kongre'sinde alfabe konusu gündeme getirmişti. Alfabe konusunun gündeme gelmesiyle İslam dünyası ile bağlarını koparmak amacıyla ortaya çıkarılan bir hamle olarak tartışılmaya başlanmış, o dönemin bu fikri kongre başkanı Kazım Karabekir Paşa tarafından kesin bir dille reddedilmişti. Mustafa Kemal ise alfabe noktasında beklemenin doğru olduğunu düşünmüştü, çünkü çevresindeki kurmayları tarafından farklı olarak değerlendirilen ve tepkileri üzerine çekecek bir davranıştı. Aslında karşı çıkanlar olduğu gibi Abdullah Cevdet, Falih Rıfkı ve Yunus Nadi, Kılıçzade Hakkı Bey ve Hüseyin Cahit bey tarafından Latin alfabesine geçme noktasında Kazım Karabekir'den farklı düşünüyorlardı, şiddetle Karabekir'i eleştiriyorlardı. 1924 yılında TBMM bütçe görüşmelerinde ise konu tekrar gündeme taşınmış, Şükrü Saraçoğlu ise

[18] Toprak, **age.**, s. 296.

[19] Toprak, **age.**, s. 270.

yaptığı konuşmada okuma-yazma oranının %2 civarında olduğunu, bunun sorumlusun da Arap harfleri olduğunu ifade etmiştir.[20]

Cumhuriyet'in kurulması ve inşası noktasında Türkiye'de harf devrimiyle Türkçe'nin kullanımı noktasında önemli adımlar atılmasındaki neden ise alfabe birliğinin olmamasıydı. Türkiye'de gayri Müslim çevrelerde de Türkçe kullanılsa da bir alfabe birliği bulunmuyordu. Mesela Ortodoks unsur Türkçeyi Grek alfabesiyle yazıyor; Ermeniler ise Ermeni harfleriyle yazıya dökülen Türkçe kullanıyorlardı. Osmanlı'da asli unsur Müslümanlar ise bin yıla yakındır Arap harfleriyle Türkçe yazıyorlardı. Osmanlı döneminde Tanzimat sonrasında çoğu kez Arap alfabesinin kendi bünyesi içinde dönem dönem çözüm aranmıştı. Mesela, Şemseddin Sami, Arnavutlar için Latin alfabesini düzenlemişti. Azerbaycan'da Ahundzade, Kiril ve Latin alfabesi karışımı önerilerde bulunmuştu. Türk Dili'nin sekiz sesli harfe ihtiyacı olduğu halde, Arap Alfabesinde ancak üç sesli harf vardı. Harf Devrimi, Türk diline uygun harf kullanımı Cumhuriyet döneminin gündeme getirdiği temel devrimlerden biriydi. Geçmiş kültür normlarından Cumhuriyet'e özgü yeni kültür normlarına geçişi ifade ediyordu. Bu bağlamda Harf Devrimi bir sonuç değil, aslında bir nedendi. Yola çıkılırken iki ayrı heyetin kurulmasına karar verilmişti. Bunlardan ilki Talim ve Terbiye Heyeti, diğeri Dil Heyeti idi. Dil Heyeti'nin görevi yazım ve dil bilgisi kurallarını belirlemekti. Talim ve Terbiye Heyeti ise kısa sürede faaliyete geçirildi. Dil Heyeti ise bir türlü kurulamamıştı. Atatürk 1928 yılı başında kararını vermiş ve Latin harfleri sorununun incelenmesi için bir komisyon kurulmasını istemişti.[21]

Cumhuriyet dönemi birleştirici olmayı hedefliyordu. O, laiklik esası üzerine kurulu bir birlikteliği ülke çapında uygulamaya koydu, *tevhid* anlayışıyla birlik olmayı ilke edindi. Tevhid, ulus devlet inşasında kilit işlev gören sözcük oldu. 'Tevhid-i Tedrisat', 'Tevhid-i adalet' ve 'tevhid-i meskukat' eğitimle başlayan sürecin adalette ve ekonomiyle devam etmesini hedefledi. 3 Mart 1924 eğitimde birlik için dönüm noktası oldu. *Tevhid-i Tedrisat Kanunu* ile bütün eğitim, Eğitim Bakanlığı'na bağlandı. Osmanlı'nın dini esaslara dayalı geleneksel medrese anlayışı ve sıbyan mektepleri kaldırıldı. Keza cemaat mektepleri ve yabancı okullarda bundan böyle müfredat açısından kendi mütevelli heyetlerine değil, Maarif

[20] Seda Bayındır Uluskan, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 191-192.

[21] Toprak, **age.**, s. 295- 297.

Vekâlet'ine sorumlu oluyorlardı. Atatürk inkılabının ve reformlarının en önemli yönü Osmanlı döneminden kalan ikilikleri ortadan kaldırmaya yönelikti. Bu anlamda Türkiye'de mektep ve medrese eğitimindeki ikiliği ortadan kaldırarak modern ve çağdaş bir eğitim sistemi belirlemişti. Medreseler yerine İmam ve Hatip okulları, İstanbul Üniversitesi'nde İlahiyat Fakültesi açıldı. 1928 yılında devletin dini İslam olduğu maddesi anayasadan çıkartılarak okul programlarından din öğretimi 1930 yılında şehir okullarından, 1933 yılında ise köy okullarından kaldırıldı. Yine 1928 yılında Arapça ve Farsça dersleri kaldırıldı. Tevhid-i Tedrisat Kanunu, Mustafa Kemal hilafeti kaldırarak, tedrisatın tevhidi, Şer'iye ve Evkaf vekaletinin ve Şer'iye mahkemelerinin kaldırılması, türbelerin, tekke ve zaviyelerin seddi, falcılık ve üfürükçülük gibi birtakım mesleklerin yasak edilmesi, Türk Medeni Kanunu'nun kabulü, Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nda dine ait maddelerin kaldırılması gibi birbirinden önemli ve Türkiye'yi modern laik bir devlet haline getiren önemli safhalardı. Eğitimde birliğin ardından 'tevhid-i adalet' geldi. Laik batı ülkelerinden uyarlanan kamu ve özel hukuk mevzuatıyla hukuk alanında da bu tür birlik sağlandı.[22] Bu yeni kanunlar Medeni kanun idi. Batılı hukuk sistemlerini alarak ve Türk ihtiyaçlarına adapte ederek, diğerleri üzerinde çalıştılar. Türkiye'de yeni borçlar, ticaret, deniz ticareti, ceza, hukuk ve ceza yargılama usulleri kanunlarına ve onları uygulayan bir yargı sistemine sahip oldu.[23] Eğitim ve hukuk alanında devrimler ilk evreye özgüydü. İkinci evrede ise kültür eksenli devrimler gündemdeydi. Bunlarında başında harf devrimi gelmişti.[24]

Harf Devriminden kısa süre sonra Millet Mektepleri kuruldu. 3 Kasım 1928 tarihinde Harf Devrimiyle ilgili mevzuat kabul edildi. 11 Kasım 1928 tarihli Resmi Gazete'de Milli mekteplere dair çıkarılan kararda; Milli Mektep Teşkilatı'nın iki türlü olduğu, bu mekteplere gidecek kişilerin okur-yazar olmayan vatandaşların, Türk harfleriyle okuyup yazmayı öğrenmelerine mahsus dört aylık bir eğitimi kapsayacağı ifade edilmiştir. Eski Arap harfleriyle okuyup yazan ancak Türk harflerini bilmeyen vatandaşların Türk harfleriyle okuyup yazmalarını sağlamak amacıyla iki aylık bir dönemi içermektedir. Her Türk kadın ve erkek vatandaşı bu teşkilatın üyesi olduğu bildirilmiştir. Millet mekteplerinde derslerin bir

[22] İhsan Sungu, "Tevhidi Tedrisat", **Belleten II**, S 7/8, s. 397.; Toprak, **age.**, s.294; Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2003, s. 533.

[23] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 273.

[24] Toprak, **age.**, s.294.

saatten az olmaması istenmiştir. [25] 1 Ocak 1929'da da Millet Mektepleri açılmaya başladı. Ülkede yaygın ve belirli program dahilinde Latin harflerini benimsetme çabası içine girildi. Burada Atatürk'ün etkin bir rolü vardı. Atatürk karizmatik bir kimlikti, başkumandandı, büyük rehberdi, reisti. Şimdi ise "başöğretmen" olmuştu. 25 Ağustos 1928 tarihinde toplanan Öğretmenler Birliği Dördüncü Kongresi'nde öğretmenler, Atatürk'ün açtığı bu yolda sebatla çalışacaklarına ant içtiler. Bu arada Atatürk, yeni harflerin benimsetilmesi için yurt gezilerine çıktı. Trakya, Tekirdağ, Çanakkale, Maydos'a gitti, Karadeniz kentlerini dolaştı. Orta Anadolu'da Latin harflerinin propagandasına girişildi; sokaklarda, dükkanlarda, gazinolarda halk bir nevi sınava tabi tutuldu. Belediyelerde, meydanlarda kara tahta başında ders verildi.[26]

Gazi Mustafa Kemal, başöğretmen sıfatıyla yurt gezilerine çıktı, tahta başında yeni Türk alfabesini öğretmeye başladı. Dinî çağrışımı olan Arap harfleri bırakılarak laik anlayışın yarattığı Latin harflerine geçti. Arapça ve Farsça derslerinin kaldırılması, dilde sadeleştirme süreci mili kültüre dönüşün ifadeleriydi. Cumhuriyetin 'yeni insanı' ve devletin inşası kültür devrimiyle gerçekleşecekti. Bu arada ülkenin dünü antropoloji, arkeoloji ve tarih yazımıyla yeniden kurgulanacak, yurttaşın geçmişiyle övüneceği ve geleceğe umutla bakabileceği bir tarih anlayışı gündeme geldi. 1930'lu yıllarda iktisat politikasında farklı bir modele yönelirken aynı zamanda başlatılacak olan kültür devrimiyle Cumhuriyet'in yeni insanı inşa edilecekti.[27] Batı'da Türk tarihi ve kültürü hakkında yapılan araştırmalar ve ileri sürülen yanlış bilgiler de Türkoloji çalışmalarının hızlanmasında önemli bir etkendir. Batı'nın Türk Dünyası'na olan bakış açısının değiştirilmesi, var olan yanlış bilgilerin ve izlenimlerinin çürütülmesi için Türk kültürünün ilmi metotlarla Türk araştırmacılar tarafından araştırılması istenmiştir. Bu amaçla Türkiyat Enstitüsü, 12 Kasım 1924 tarihinde İstanbul Darülfünunu'na bağlı olarak M. Fuat Köprülü tarafından kuruldu.[28] 30'lu yıllarda yine kültür devrimi devamı sayılabilecek dil ve tarih alanında yepyeni açılımlar gerçekleştirildi.

Bin yıla yakın bir kültürel birikimin ve geleneğin parçası olan Arap harfleri ve rakamları Cumhuriyet'in modernist anlayışıyla bağdaşmıyordu.

---

[25] **Resmi Gazete**, 11.11. 1928, s. 2-4.

[26] Toprak, **age.**, s. 298-299.

[27] Toprak, **age.**, s.11.

[28] Uluskan, **age.**, s. 184.

Bu doğrultuda Meclis, 24 Mayıs 1928 günü beynelmilel erkamın (Rakamların) Kabulü gerçekleşti, 1 Haziran 1928'den itibaren yeni rakamlar kullanılmaya başladı. Türk Harflerinin Kabul ve Tatbiki Hakkında kanun tasarısı 11 maddeden oluşuyordu. Kanun 1 Kasım günü Meclis'te kabul edildi ve 3 Kasım günü Resmi Gazete'de yayımlandı. 1 Ocak 1929 tarihine kadar bütün devlet dairelerinde ve özel kurumlarda Latin harflerine geçilecekti. Bu tarihten itibaren Türk basılacak kitapların Türk harfleriyle basılması zorunlu kılınmıştır. Eski yazı ile dilekçeler 1 Haziran 1929'a kadar kabul görecekti. Gazete, dergi, reklam ve benzeri yazılar 1 Aralık 1928'den başlayarak yeni harflerle çıkarılacaktı. 30 Kasım'da gazeteler son kez eski harflerle basıldı.[29]

18 Eylül 1924 tarihinde Rize'de gelişen medreselerin açılmasını isteyen müftüler hakkındaki konuşması;

> *"Başvekil İsmet Paşa Hazretleri'ne*
>
> *Bugün Rize'den ayrıldığım sırada Rize ve Pazar (Atina) müftülerinin temsil ettiği bir hoca heyeti, bütün memleket ve civar halkı önünde kapattırılan medreselerin açılmasını dilekçeyle talep ettiler. Dilekçeyi okuduktan sonra çok kızdım. Yüksek ve şiddetli bir sesle kendilerinin azarladım ve memleketin, milletin şimdiye kadar felaketi sebeplerinin kendileri olduğunu işaret ettim. 'Mektep istemiyorsunuz! Halbuki millet onu istiyor. Bırakınız, artık zavallı millet, bu memleketin evlatları yetişsin. Medreseler açılmayacaktır. Millete mektep lazımdır, diye bağırdım. Bütün halk ve mektep talebesi 'brova!' sesleri ve heyecanlı alkışlarla karşıladılar. Hocaları çok olan bu muhitte ilim ve irfan teşkilatımızın süratle faaliyete başlaması pek lüzumludur. Burada Osman Ağa'nın oğlu İsmail Bey, yirmi bin liralık bir mektep binası yaptırmak üzere imiş. Bunu taltif ederek, işin hızlandırılmadı ve hemen eğitim aletlerini göndermek ve fazla alaka göstermek suretiyle, halkın taassuba karşı gösterdiği fiili tezahüre karşılık vermek icap eder."*[30]

Gazi Mustafa Kemal Kastamonu'da Cumhuriyet Halk Fırkası binasında 30 Ağustos 1925 tarihinde yaptığı konuşma;

> *"Efendiler ve ey millet, iyi biliniz ki, Türkiye Cumhuriyeti şeyhler, dervişler, müritler, mensuplar memleketi olamaz. En doğru, en hakiki*

[29] **Resmi Gazete**, 1. 11. 1928, s. 921; Toprak, **age.**, s. 299- 300.

[30] **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C XVII, s. 25.

tarikat, tarikat-ı medeniyyedir. Medeniyetin emir ve talep ettiğini yapmak insan olmak için kafidir. Rüesa-yı tarikat bu dediğim hakikati bütün vuzuhiyle idrak edecek ve kendilerinden derhal tekkelerini kapatacak, müritlerinin artık vasıl-ı rüşt olduklarını elbette kabul edeceklerdir."[31]

Gazi Mustafa Kemal 5 Kasım 1925 tarihinde Ankara Hukuk Fakültesi'nin açılışında yaptığı konuşmada;

"Senelerden beri devam eden Türk inkılâbı, mevcudiyetinin ve zihniyetini, hayatı içtimaiyenin mebnası olan yeni esastı hukukiye de tespit ve teyit etmek çaresine tevessül etmiştir. Türk inkılâbı nedir? Bu inkılap, kelimenin vehleten ima ettiği ihtilal manasından başka, ondan daha vâsi bir tahavvülü ifade etmektedir. Bugünkü devletimizim şekli, asırlardan beri gelen eski şekilleri bertaraf eden en mütekamil tarz olmuştur….Yeni hukuk esaslarından, yeni ihtiyacımızın talep ettiği kanunlardan bahsederken 'her inkılabın kendisine mahsus müeyyidesi bulunmak zaruridir.' Beyhude bir sitem temayülünden nefsimi tahzir ederek, fakat Türk milletinin muasır medeniyetin vasıflarından ve feyizlerinden müstefid olmak için laakal üç yüz seneden beri sarfettiği gayretlerin ne kadar elemli ve ıstıraplı mevanı karşısında heba olduğunu kemali teessür ve intibahla göz önüne alarak söylüyorum….Köhne hukukun ve müntesiplerinin matbaanın memleketimize girmesine müsaade etmeleri için üç yüz sene müşahede ve tereddüt etmelerine ve leh ve aleyhte pek çok kuvvet ve kudret sarf etmelerine iztırar hasıl olmuştur. Büyük Millet Meclisinde hakimiyetin bilakaydü şart millette olduğunu ifade eden kanunun teklif ettirdiğim zaman, bu esasın Kanunu Esasi Osmaniye mugayeterinden dolayı muarız bulunanların başında yine eski ve fazileti ilmiyesi ile milleti iğfal eden maruf hukukşinaslar bulunuyordu…..Büsbütün yeni kanunlar vücuda getirerek eski esasat-ı hukukiyeyi temelinden kal etmek teşebbüsündeyiz. Ve yeni esasat-ı hukukiye ile elifbasından tahsile başlayacak bir yeni hukuk neslini yetiştirmek için bu müessesatı açıyoruz."[32]

Gazi Mustafa Kemal Atatürk 9-10 Ağustos 1928 tarihinde Sarayburnu'nda yazı inkılabı hakkında konuşmada;

[31] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 224.

[32] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 248-249.

"Sevgili kardeşlerim,

Huzurunuzla ne kadar bahtiyar olduğumu izah edemem. Duyduklarımı tek kelimelerle ifade edeceğim:

Arkadaşlar! Bizim ahenktar, zengin lisanımız yeni Türk harfleriyle kendini gösterecektir. Asırlardan beri kafalarımızı demir çerçeve içinde bulundurarak, anlaşılmayan ve anlamadığımız işaretlerden kendimizi kurtarmak, bunu anlamak mecburiyetindesiniz. Anlamadığınızın asarına yakın zamanda bütün kainat şahid olacaktır. Bunu kat'iyetle eminim. Yeni Türk alfabesiyle yazdığım bu notları bir arkadaşa okutacağım, dinleyiniz. Atatürk notlarını Bolu Mebusu Falih Rıfkı Atay'a vererek okuttu: İstanbul halkını bu geceki içtimama beni iştirak ettirdiğiniz için çok teşekkür ederim. Her zaman, her yerde olduğu gibi, bu gece burada da halk ile karşı karşıya geldiğim anda, büyük, azametli bir kuvvetin tesiri altında kaldığımı duydum.

Bu kuvvet nedir? *Türk harfleri, Türk içtimai heyetini teşkil eden yüksek insanların, kalb membalarından yükselen hislerin, arzuların, heyecanların, kasdlerin (niyetlerin), bir noktada, bir hedefte, bir gayede birleşmesidir.*

Çok işler yapılmıştır, ama bugün yapmağa mecbur olduğumuz son değil, lakin çok lüzumlu bir iş daha vardır. Yeni Türk harflerini çabuk öğrenmelidir. Vatandaşa, kadına, erkeğe, hamala, sandalcıya öğretiniz. Bunu vatanseverlik ve milliyetperverlik vazifesi biliniz. Bu vazifeyi yaparken düşününüz ki, bir milletin, bir heyet-i ictimaiyyenin yüzde onu, okuma yazma bilir, yüzde sekseni, bilmez nevidendir. Bundan, insan olanlar utanmak lazımdır.

Bu millet utanmak için yaratılmış bir millet değildir; iftihar etmek için yaratılmış, tarihini iftiharla doldurmuş bir millettir. Fakat milletin yüzde sekseni okuma yazma bilmiyorsa bu hata bizde değildir. Türk'ün seciyesini anlamayarak kafasını birtakım zincirlerle saranlardadır. Artık mazinin hatalarını kökünden temizlemek zorundayız. Hataları tashih edeceğiz. Hataların tahsis olunmasında bütün vatandaşların faaliyetini isterim. En nihayet bir sene, iki sene içinde bütün Türk heyet-i ictimaiyyesi yeni harfleri öğreneceklerdir. Milletimiz yazısıyla, kafasıyla bütün alem-i medeniyetin yanında olduğunu gösterecektir."[33]

[33] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 272.

Mustafa Kemal 23 Ağustos 1928 tarihinde yaptığı konuşmada,

"Tekirdağlı vatandaşların daha şimdiden yeni Türk harflerini yazıp okumayı hemen öğrenmişlerdir diyebilirim. Memurların kaffesini bizzat imtihan ettim. Sokaklarda ve dükkanlarda halk ile temaslar yaptık. Arap harfiyle hiç yazmak okumak bilmeyenlerin Türk harfleriyle derhal ünsiyet etmiş olduklarını gördüm."[34]

Kasım 1928 tarihli meclis konuşması;

"Aziz arkadaşlarım; Büyük Türk Milletine onun bütün emeklerini kısır yağan çorak yol haricinde kolay okuma yazma anahtarı vermek lazımdır. Büyük Türk Milleti cehaletten az emekle kısa yoldan ancak kendi güzel ve asil diline kolay uyan böyle bir vasıta ile sıyrılabilir. Bu okuma yazma anahtarı ancak Latin esasından alınan Türk alfabesidir. Basit bir tecrübe Latin esasından Türk harflerinin, Türk diline ne kadar uygun olduğunu şehirde ve köyde yaşı ilerlemiş Türk evlatlarının ne kadar kolay okuyup yazdıklarını güneş gibi meydana çıkarmıştır.

Efendiler; Türk harflerinin kabulü ile hepimize, bu memleketin bütün vatanım seven yetişkin evlâtlarına mühim bir vazife teveccüh ediyor, bu vazife; milletimizin kamilen okuyup yazmak için gösterdiği şevk ve aşka bilfiil hizmet ve yardırır etmektir, Hepimiz, hususi ve umumi hayatımızda rasgeldiğimiz okuyup yazma bilmeyen erkek, kadın her vatandaşımıza öğretmek için tehalük göstermeliyiz, bu milletin asırlardan beri hallolunamayan bir ihtiyacı birkaç sene içinde tamamen temin edilmek, yakın ufukta gözlerimizi kamaştıran bir muvaffakiyet güneşidir. Hiçbir muvaffakiyetin hatları ile kıyas kabul etmeyen bu muvaffakiyetin heyecanı içindeyiz. Vatandaşlarımızı cehaletten kurtaracak bir sade muallimliğin vicdani hazzı mevcudiyetimizi işba etmiştir. Aziz arkadaşlarım; yüksek ve ebedi yadigarlarımızla büyük Türk milleti yeni bir nur alemine girecektir."[35]

Sadri Maksudi'nin 1930 yılında 'Türk Dili İçin' adını verdiği eserin başına konmak üzere Gazi Mustafa Kemal şöyle bir metin yazdı:

"Milli his ile dil arasındaki bağ çok kuvvetlidir. Dilin milli ve zengin olması milli hissin inkişafında başlıca müesserdir. Türk dili,

[34] **Atatürk Söylev ve Demeçleri**, C III, s. 121-122.

[35] **TBMM Zabıt Ceridesi**, C V, s. 4-5.

dillerin en zenginlerindendir; yeter ki bu dil, şuurla işlensin. Ülkesini, yüksek istiklalini korumasını bilen Türk milleti, dilini de yabancı boyunduruğundan kurtarmalıdır.[36]

17 Şubat 1931 tarihinde Adana Türk Ocağı ziyaretinde yaptığı konuşmada,

"Milliyetin çok belirgin niteliklerinden biri dildir. Türk milletinim diyen insan, her şeyden önce ve behemal Türkçe konuşmalıdır. Türkçe konuşmayan bir insan Türk düşüncesine bağlı olduğunu iddia ederse, buna inanmak doğru olmaz."[37]

Türkiye'de Millet mektepleriyle birlikte ele alındığında Harf Devrimi kültür devrimi için gerekli taban dönüşümleri gerçekleştirmişti. 1 Kasım 1932 tarihli konuşmada,

"İçtimaî hastalıklar ile mücadele faaliyetini arttıracağız. Millî kültürün her çığırda açılarak yükselmesini Türk Cumhuriyetinin temel dileği olarak temin edeceğiz. Türk dilinin, kendi benliğine, aslındaki güzellik ve zenginliğine kavuşması için, bütün devlet teşkilâtımızın, dikkatli, alâkalı olmasını isteriz."[38]

Maarif Vekili, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu ile Atatürk, 1 Kasım 1936 tarihinde Beşinci Dönem ikinci toplanma yılı Meclis açış söylevinde bu iki kurumla ilgili olarak şunları söylüyordu:

"Başlarında kıymetli Maarif Vekilimiz bulunan, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'nun, her gün yeni hakikat ufukları açan, ciddi ve devamlı mesaisini takdirle yad etmek isterim. Bu iki ulusal kuruluşun, tarihimizin ve dilimizin, karanlıklar içinde unutulmuş derinliklerini, dünya kültüründeki analıklarını, redd olunmaz ilmi belgelerle ortaya koydukça yalnız Türk Milleti için değil, ve fakat bütün ilim alemi için, dikkat ve intibahı çeken, kutsal bir vazife yapmakta olduklarını emniyetle söyleyebilirim. Tarih Kurumu'nun Alacahöyük'teki yaptığı kazılar neticesinde meydana çıkardığı beş bin beş yüz senelik maddi Türk tarih belgeleri, cihan kültür tarihini yeni baştan tetkik ve tamik ettirecek mahiyettedir. Birçok Avrupalı alimlerin iştirakiyle toplanan, son Dil Kurultayı'nın ışıklı neticelerini

[36] Toprak, **age.**, s. 305.

[37] Zeynep Korkmaz, **Atatürk ve Türk Dili- Belgeler**, TDK, Ankara 1992, s. 191.

[38] **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 10, s. 3.

bizzat görmüş olmakla çok mutluyum. Bu ulusal kurumların az zaman içinde, ulusal akademiler halini almasını temenni ederim. Bunun için çalışkan tarih ve dil alimlerimizin, dünya ilim alemince tanınacak orijinal eserlerini görmekle bahtiyar olmamızı dilerim."[39]

"Arkadaşlar; milletin başlıca bir işi olarak, bu mevzuda ısrar etmeyi lüzumlu görüyorum. Sanat ve teknik mekteplerine rağbet artmıştır. Bunu sevinçle söylerken, her türlü teşviki arttırmak lazım olduğunu da ilave etmek isterim. Yüksek tahsil için, Ankara Üniversitesini tesis etmek yolunda, Tıp fakültesine de başlayarak, yeni ve en külfetli hamlenin atılmasını dilerim. Güzel sanatlara da alakanızı yeniden canlandırmak isterim. Ankara'da bir Konservatuvar ve bir Temsil akademisi kurulmakta olmasını zikretmek, benim için bir hazdır. Güzel sanatların her şubesi için, Kamutayın göstereceği alaka ve emek, milletin insani ve medeni hayati ve çalışkanlık veriminin artması için, çok tesirlidir. "[40]

Mustafa Kemal'in desteği ile Türk Ocakları, ilk dönem dediğimiz 1923-1931 yılları arasında dönemin milletvekilleri ve devlet adamlarının desteğiyle dil, kültür ve cumhuriyetin değerleri noktasında halkın aydınlatılmasında önemli bir yere sahiptir. 1931 yılında Türk Ocakları'nın kapatılması ardından 1932 yılında Halk evleri açılmıştır. Halk evleri de Türk Ocakları ile aynı amaca hizmet etmiştir. Bu iki kültür kurumu arasındaki fark ise milliyetçilik anlayışındaki farklılıklardır. Türk Ocakları ilk günlerden itibaren PanTürkist fikirlerden hiç kurtulamamıştır. Halk evleri ise daha çok halkçılık çerçevesinde milliyetçilik fikri etrafında örgütlenmiştir. [41] 20 Temmuz 1935 tarihinde Türk Dili Araştırma Kurumu dilde sadeleşme hakkında önemli bir çalışma yaptı. Kurum ilk başta 48 tane Osmanlıca kelimenin Türkçe karşılıklarını buldu ve bu listenin tamamlanmasıyla gazete ve mecmuaların sadece bu Türkçe kelimeleri karşılıklarının kullanma kararı alındı. Belediye-Uray, Şehir Meclisi-Şar Kurulu; Belediye Riyaseti-Şarbaylık; Belediye Reisi- Şarbay;Müsteşar-Yönetger gibi.[42] Halk evleri, dil ve alfabe çalışmaları, Atatürk'ün çağdaş kültürü benimsetmek, halkı eğitmek, milli birlik ve beraberlik duygusunu güçlendiren, yeni rejimi halka

[39] **Atatürk Söylev ve Demeçleri**, C I, s. 405.

[40] **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 13, s. 4.

[41] Uluskan, **age.**, s. 42.

[42] **Ayın Tarihi**, S 20, Temmuz 1935, s. 4; Uluskan, **age.**, s. 225.

benimsetmek gibi önemli görevleri yerine getiren bir kurum olarak karşımıza çıkmaktadır.

4.1. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN SÖYLEMLERİ ÜZERİNDEN HARF DEVRİMİ, LATİN HARFLERİ, DİLDE SADELEŞME, TARİH ÇALIŞMALARI VE MİLLET MEKTEPLERİNİN MAKRO YAPISAL ÇÖZÜMLEMESİ

4.1.1. Tematik Değerlendirme

Latin harflerine geçiş aslında Cumhuriyet rejiminin kesinlikle din devleti olmadığını, laiklikle yönetilecek Türk devletine işaret etmektedir. Mustafa Kemal'in İsmet Paşa'ya gönderdiği telgrafta bu durumu net bir dille reddetmiş, yeni eğitim olanaklarının sağlanması için teşvik edilmesini istemiştir. Türk dilinin zenginliğine, hemen öğrenilmesi gerekliliğini bir vatanseverlik vazifesi olarak görerek medeniyetin bir sonucu olduğunu da vurgulamıştır. Bu konuda, devletin bütün kurumlarıyla bu işe seferber edildiğini, kısa sürede önemli sonuçlar alınacağını, Latin alfabesinin Türkçeye uygun alfabe olduğunu, halkın bütün kesimleriyle kadın-erkek her vatandaşa farz olduğunu ve bu alfabenin kolaylıkla öğrenileceğine dair inancını ifade etmiştir. Latin harfleri noktasında halkını teşvik eden, heyecanlandıran ve hedef gösteren bir liderdir. Mustafa Kemal, 1928 yılından itibaren alfabe noktasında gelinen başarıyı; ayrıca millet olmanın niteliklerinden en önemlisinin Türk dili olduğunu, Türk dili ile konuşarak Türk düşüncesinin ortaya çıkacağını ifade etmektedir.

4.1.2. Şematik Değerlendirme

Gazi Mustafa Kemal, Latin harfleri, dil ve tarih çalışmaları hakkındaki söylemlerinde halkçı, milliyetçi ve laik anlayışını kesin bir diller ifade ettiği görülmektedir. Bu konudaki çalışmalarında bütüncül, adım adım gelişen ve birbirini destekleyen kararlar ve uygulamalarla başarıya ulaştığını ortaya koymaktadır. Yurt genelinde bu çalışmalara kurumları da katarak sistematik gelişme sağlamıştır.

4.1.3. Ardalan ve Bağlam Bilgisi

Ardalan ve bağlam bilgisi açısından Gazi Mustafa Kemal'in söylemlerine bakıldığında Osmanlı'dan kalma kurum ve anlayışlardaki ikiliklerden kurtulmak isteyen, birlik ve çağdaş bir anlayışla dil kapsamındaki problemlere yaklaşmaktadır. Bu konularda halka bilgilendirme ve halkın içinde bulunduğu bir kapsayıcılıkla olayları ele

almaktadır. Genel söylemlerinde milletin çıkarlarının ön plana alındığı, bu konularda verilen mücadelenin gerekçeleri de açıklanmaktadır.

5.TÜRK KADINI VE EŞİTLİK ANLAYIŞI

Cumhuriyet'in gündeme getirdiği temel dönüşümlerden biri kadının konumuydu. Çağdaş toplum için kadın-erkek ilişkilerinde geleneksel yapının çözülmesini ve eşitliğin yasal düzenlemelerle güvence altına alınması gerekiyordu. Cumhuriyet rejimi, kadından yanaydı, ayrıca toplumsal devrimin en önemli halkasını kadın oluşturmuştu. Cumhuriyetle kadın ve erkek aynı mekanları paylaşacaktı. Mustafa Kemal, çağdaş kadın beklentisinin ilk evresini kadının kamusal alanda görev alma konusuna vermekteydi. Mustafa Kemal'in eşi Latife Hanım, kalpakların giyildiği evrede kitlelerin önüne çıkmış bir kadındı. Mustafa Kemal, kadının eve kapatılmasına karşıydı ve Latife Hanımla bunun örneğini vererek yanında toplantılara götürerek onu toplumla buluşturuyordu. Cumhuriyetin erken döneminde spor etkinliklerinde, çay ziyafetlerinde kadın erkek ortak mekanı paylaşmış, dans ise çağdaş toplum anlayışının bir göstergesi olmuştu. Kadın-erkek arasında "müsavat-ı tamme" diye tanımlanan eşitlik anlayışı her ne kadar ikinci Meşrutiyet yıllarında gündeme gelmişse de, uygulaması ve yasalarla güvence altına alınması ancak Cumhuriyetle mümkün olmuştu. Atatürk kadının dilediği mesleği serbestçe icra edebilmesi için her türlü olanağı seferber etmişti. Yükseköğretim ve eğitim olanakları Türk kadınına da tanındı. Cumhuriyet'in genç kızlarının eğitiminde kız enstitülerinin ayrı bir yeri oldu. Biçki dikiş kursları, sanat enstitüleri, artık modern tarzda giyim tarzını oluşturacak, kadınları ve kitleleri giydirecek kurumlardı.[43] Sadece sosyal ve kamusal alanlarda değil Türk kadını siyaset alanında da görülmeye başladı. Türkiye'de 1926 yılında Türk Medeni Kanunu ile kadın hakları alanında önemli bir inkılap gerçekleştirildi. Bu kanunla, evlenme, boşanma, miras, hak ve fiil ehliyeti, velayet gibi konularda mutlak bir kadın-erkek eşitliği, tek eşlilik, resmi nikahla kurulan aile kurumları meydana geldi. 1930'da Türk kadınının Belediye seçimlerine katılma, 1934'de milletvekili seçme ve seçilme hakları tanındı.[44] Kadınların seçme ve seçilme haklarıyla ilgili mevzuat 1930 ve 1934 yıllarında yine Atatürk'ün inisiyatifiyle kabul gördü.

---

[43] Toprak, **age.**, s. 236.

[44] Komisyon, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004, s. 95-96.; Toprak, **age.**, s. 241.

Gazi Mustafa Kemal, 31 Ocak 1923 tarihinde İzmir Eski Gümrük binasında halka hitap ederken kadın ve erkeklere aynı anda hitap ederek, kadınların durumu hakkında şu veciz sözleri ifade etmişti:

"Hanımlar, Efendiler! Ben şimdi burada müstahzar bir nutuk irat edecek değilim. Maksadım halkça, kardeşçe hasbıhalde bulunmaktır. Bu dakikadaki muhatabınız, Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi ve Başkumandan değildir. Sade bir mebus ve sizi çok seven bir hemşeriniz Mustafa Kemal'dir. Binaenaleyh benden neler öğrenmek istiyorsanız serbest olarak sormanızı rica ederim. Bunu müteakip üçü hanım olmak üzere on dokuz kişi tarafından otuz sual irat edilmiştir. İşbu sualler üzerine şu cevapları vermiştir: Binaenaleyh bizim heyeti içtimaiyemiz için ilim ve fen lâzım ise bunları aynı derecede hem erkek hem de kadınlarımızın iktisap etmeleri lazımdır. Malumdur ki, her safhada olduğu gibi hayatı içtimaiyede dahi taksimi vezaif vardır. Bu umumi taksimi vezaif arasında kadınlar kendilerine ait olan vezaifi yapacakları gibi aynı zamanda heyeti içtimaiyenin refahı, saadeti için elzem olan mesaii umumiyeye dahi dahil olacaklardır. Kadının vezaifi beytiyesi en ufak ve ehemmiyetsiz vazifesidir. Kadının en büyük vazifesi analıktır. İlk terbiye verilen yerin ana kucağı olduğu düşünülürse bu vazifenin ehemmiyeti layıkıyle anlaşılır. Milletimiz kuvvetli bir millet olmaya azmetmiştir. Bugünün levazımından biri de kadınlarımızın her hususta yükselmelerini temindir. Binaenaleyh kadınlarımızı da alim ve mütfefennin olacaklar ve erkeklerin geçtikleri bütün derecatı tahsilden geçeceklerdir. Sonra kadınlar hayatı içtimaiyede erkeklerle beraber yürüyerek birbirinin muin ve müzahiri olacaklardır. Efendiler, affedersiniz bir noktayı izah için bir an tevakkuf edeceğim. Efendiler, dediğim zaman hanımefendiler ve beyefendiler demektir. Mucibi suhulet ve hanımlarla efendilerin vahdeti tamamını ifade etmek için bu tarzı hitabı münasip gördüm.

Kasaba ve şehirlerde ecanibin nazarı dikkati en çok şekli tesettür üzerinde tesebbüt ediyor. Buna bakanlar kadınlarımızın hiç bir şey görmediklerini zannediyor. Mamafih icabı din olan tesettür, kısaca ifade etmek lâzım gelirse, denebilir ki kadınların külfetini mucip ve muhalifi adap olmıyacak şekli basitte olmalıdır. Seldi tesettür kadını hayatından, mevcudiyetinden tecrit edecek bir şekilde olmamalıdır. Bu sadette son söz olarak diyorum ki, bizi analarımızın adam etmesi lâzım idi. Onlar edebildikleri kadar etmişlerdir. Fakat bugünkü seviyemiz, bugünkü icabat ve ihtiyacatı esasiyeye gayri kâfidir. Başka

zihniyette, başka kemalde adamlara muhtacız. Bunları yetiştirecek olan bundan sonraki valdelerdir. Bu maruzatımın istiklâlini, şerefini, hayat ve mevcudiyetini temin ve idame etmeyi umde ittihaz eden yeni Türkiye devletinin esaslarından birini teşkil etmesi lâzımdır ve inşaallah edecektir."[45]

21 Mart 1923 Konya'da Hilal-i Ahmer Kadınlar şubesinin çay ziyafetindeki konuşmasında şöyle diyordu:

o *"Hanımlar ve Efendiler; Anadolu kadınının ibraz etmiş olduğu çok ulvi, çok yüksek, çok kıymetli fedakarlıktır. Dünyanın hiçbir yerinde, hiçbir millerinde, Anadolu köylü kadınının fevkinde kadın mesaisi zikretmek imkanı yoktur ve dünyada hiçbir milletin kadını 'Ben Anadolu kadınınından fazla çalıştım, melerimi halasa ve zafere götürmekte Anadolu kadınından daha fazla çalıştım, milletimi halasa ve zafere götürmekte Anadolu kadını kadar himmet gösterdim' diyemez..... Kadınlarımı haddi zatında hayatı içtimaiyede erkeklerimizle her vakit yanyana yaşadılar. Bugün değil, eskiden beri, uzun zamanlardan beri, kadınlarımız erkeklerle baş başa, hayatı cidalde, hayatı ziraatte, hayatı maişette, erkeklerimizden yarım hatve geri kalmıyarak yürüdüler. ....Kimse inkar edemez ki, bu harpte ve ondan evvelki harplerde milletin kabiliyeti hayatiyetisini tutan hep kadınlarımızdır. ... Kadın ve erkek diye iki kısma ayrılmıştır, halbuki bir heyeti içtimaiye aynı gayeye bütün kadınları ve erkekleriyle beraber yürümezse terakki ve temeddün etmesine imkanı fenni ve ihtimali ilmi yoktur. ... Türk kadını ilmi, ahlaki, içtimai, iktisadi hayatta erkek şeriki, refiki, muavin ve müzahiri yapmak yoludur… Çift süren, tarlayı eken, ormandan odunu, keresteyi getiren, mahsulatı pazara götürerek paraya kalbeden, aile ocaklarının dumanını tüttüren, bütün bunlarla beraber, sırtıyla, kağnısıyla, kucağında yavrusiyle, yağmur demeyip, kış demeyip cephenin mühimmatını taşıyan hep onlar, hep o ulvi, o fedakar, o ilahi Anadolu kadınları olmuştur. Dinimizin tavsiye ettiği tesettür hem hayata, hem fazilete uygundur. Kadınlarımız şeriatın tavsiyesi, dinin emri mucibince tesettür etselerdi ne o kadar kapanacaklar, ne o kadar açılacaklardı. Tesettürü şer'i, kadınlar için mucibi müşkilat olmayacak, kadınların hayatı içtimaiyede şekli basittedir. Bu şekli basit heyeti içtimaiyemizin ahlak ve adabına mugayir değildir. Tarzı teşebbüsümüzü iftirata*

[45] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, s. 88-89.

vardıranlar, kıyafetlerinde aynen Avrupa kadınını taklit edenler düşünmelidir ki, her milletin kendine mahsus ananesi, kendine mahsus adatı, kendine göre milli hususiyetleri vardır. Hiçbir millet aynen diğer bir milletin mukallidi olmamalıdır. Çünkü böyle bir millet ne taklit ettiği milletin aynı olabilir, ne kendi milliyeti dahilinde kalabilir. Bunun neticesi şüphesiz ki hüsrandır. Bizim tesettür meselesinde nazarı itibare alacağımız şey, bir yandan milletin ruhumu, diğer yandan hayatın icabatını düşünmektir. Tesettürdeki ifrat ve tefritten kurtulmakla bu iki ihtiyacı da temin etmiş olacağız. Tarzı teşebbüsümüzde milletin ruhi ihtiyacını tatmin için, İslam ve Türk hayatını iptidadan bugüne kadar layıkiyle tetkik ve etrafiyle tavzih etmekliğimiz lazımdır. Bunu yaparsak görürüz ki, şimdiki tarzı telebbüsümüz ve kıyafetimiz onlardan başkadır, lakin onlardan daha iyidir diyemeyiz. Bizim kadın hayatımızda, kadının tarzı telebbüsünde teceddüt yapmak meselesi mevzubahs değildir….

Şunu ilave edeyim ki, kadınlık meselesinde şekil ve kıyafeti zahiriyye ikinci derecedir. Asıl mücadele sahası, kadınlarımız için şekilde ve kıyafette muvaffakiyetten ziyade, asıl muzaffer olunması lazım gelen saha nur ile, irfan ile, fazilet-i hakikiyye ile tezeyyün ve tecehhüz etmektir (zenginleşmiş ve donanmış olmaktır). Ben muhterem hanımlarımızın Avrupa kadınlarının dununda kalmayacak, bilakis pek çok cihetlerde onların fevkine çıkacak nur irfanda tecehhüz edeceklerine (donanmış olacaklarına) katiyyen şüphe etmeyen ve suret-i katiyyede emin olanlardanım…"[46]

9 Mayıs 1935 tarihinde CHP Dördüncü Büyük Kurultayını açarken yaptığı konuşması,

- "*Yeni harfleri, ulusal tarihi, öz dili, ar, ilimsel müzik ve teknik kurumlarıyla kadını, erkeği her hakta eşit, modern Türk sosyetesi bu son yılların eseridir.*"[47]

5.1. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN SÖYLEMLERİ ÜZERİNDEN TÜRK KADINI VE EŞİTLİK ANLAYIŞININ MAKRO YAPISAL ÇÖZÜMLEMESİ

5.1.1. Tematik Değerlendirme

[46] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, s. 152-156.

[47] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C I, s. 398.

Gazi Mustafa Kemal, 1923 yılından itibaren söylemlerinde Türk kadınına da yer vermektedir. Bu konuşmalarında Türk kadının ilk görevinin analık olduğunu ancak Türk Cumhuriyeti'nde kadının her hususta kendini yetiştirmesini, her alanda yükselmesi gerektiğini, erkeklerle birlikte eşit sorumluluk taşıdıklarını vurgulamaktadır. Türk kadının alim, münevver olmaları gerektiğini erkeklerle eşit şartlarda eğitim alacaklarını, ifade etmektedir. Kadının geleneksel kıyafetleri sebebiyle yabancıların gözünde cahil olarak görüldüklerini ancak Türk kadınının böyle olmadığını ifade etmektedir.

5.1.2. Şematik Değerlendirme

Gazi Mustafa Kemal yaptığı konuşmalarda kadınları erkeklerden ayırmamış, 1926'da Türk Medeni Kanunu ile çağdaş dünyada Türk kadınına önemli haklar vermiştir. 1930'lu yıllara gelindiğinde ise sadece aile ve kamusal alanlarında verdiği hakların yanı sıra siyasi alanda da Türk kadınını görmek istemiştir. 1930'lu yıllarda Türkiye'de kadının toplumsal ve siyasal alanda kazanımları dünyaya örnek olmuştur. Gazi Mustafa Kemal, Türk kadınının kıyafetleri noktasında yenilik yapma niyetinde olmadığını, kılık kıyafet meselesinin ikinci derecede önemli bir konu olduğunu kadının eğitimi, aydın ve alim kadınların olmasının çok daha önemli olduğunu ifade etmektedir.

5.1.3. Ardalan ve Bağlam Bilgisi

Ardalan ve bağlam bilgisi açısından Gazi Mustafa Kemal'in söylemlerine bakıldığında, kadın erkek eşitliğine önem verdiği, çağdaş, eğitimli ve her alanda erkeklerle eşit şartlarda yaşayan Türk kadınını öne çıkarmak istemektedir. Aslında bu dönemde başlayan çağdaşlaşma hareketlerine Türk kadınını da katmak isteyen Mustafa Kemal bulunmaktadır.

6. EKONOMİK GELİŞMELER

Mustafa Kemal'in ekonomik politikaları şekillendirme süreci iki önemli dönemden oluşmaktadır. Bu dönemlerden birincisi ulusal ekonomiye geçiş sürecini tanımlayan 1923-1929 yılları arasında Dünya Ekonomik krizinin ortaya çıkmasıyla son bulmuştur. İkinci dönem ise devletçilik ilkesi gereği 1930-1938 yılları dönemini kapsamaktadır. Mustafa Kemal, 17 Şubat 1923 tarihinde toplanan İzmir İktisat Kongresi açılış konuşmasında düşüncesini

şöyle ifade etmiştir: "*Ulusal egemenlik iktisadi egemenlik ile pekiştirilmelidir.*"[48]

Mustafa Kemal, 17 Şubat 1923 tarihli İzmir İktisat Kongresi'ni Açış konuşmasında,

> "*… Bir milletin doğrudan doğruya hayatıyla ve yükselişiyle, düşüşüyle alakadar ve münasebettar olan, o milletin iktisadiyatıdır. Tarihin ve tecrübenin tespit ettiği bu hakikat, bizim milli hayatımızda ve milli tarihimizde de tamamen tecelli etmiştir. Hakikaten Türk tarihi incelenirse, bütün yükseliş ve düşüş sebeplerinin bir iktisat meselesinden başka bir şey olmadığı derhal anlaşılır. Efendiler, tarihimizi dolduran bunca muvaffakiyetler, zaferler veyahut mağlubiyetler, yok oluşlar ve felaketler, bunların tamamı, vukua geldikleri devirlerdeki iktisadi ahvalimizle münasebettar ve alakalıdır. Yeni Türkiye'mizi layık olduğu mertebeye ulaştırabilmek için mutlaka iktisadiyatımıza birinci derecede ehemmiyet vermek mecburiyetindeyiz.*"[49]

> "*Efendiler, yüksek heyetinizin bugün yapmış olduğu Türkiye İktisat Kongresi çok mühimdir, çok tarihidir. Nasıl ki, Erzurum Kongresi, Sivas Kongresi felaket noktasına gelmiş olan bu milleti kurtarmak hususunda Misak-ı Millînin ve Teşkilatı Esasiye Kanunu'nun ilk temel taşlarını tedarik hususunda etken olmuş, tesirli olmuş, müteşebbis olmuş ve bundan dolayı tarihimizde, milli tarihimizde ve milli hayatımızda en kıymetli ve yüksek hatırayı kazanmış ise, kongreniz dahi milletin ve memleketin hayat ve hakiki kurtuluşunu temine vasıta olacak düsturun temel taşlarını ve esaslarını hazırlayıp ortaya koymak suretiyle, tarihte en büyük namı ve çok kıymetli bir hatırayı kazanacaktır!*"[50]

1 Kasım 1934 tarihli meclis konuşmasında;

> "*Arkadaşlar, ülkenin ekonomik kurumunu berkiterek genişletmek, en önde tuttuğumuz işlerdendir. Onun için, sanayi programımızı, durmadan, yürütmekteyiz. Tasarlanan fabrikalardan çoğunun temelleri atılmıştır; hepsinin kurulup işletilmesi için, fence, maliyece gerekenler de bulunmuştur. Ülkenin, en belli eksikliğini giderecek olan*

---

[48] Afet İnan, **Devletçilik İlkesi ve TC Birinci Sanayi Planı 1933**, TTK Yayını, Ankara 1972, s. 42.

[49] **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C XV, s. 139.

[50] **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C XV, s. 148.

bu fabrikaları, çok geçmeden, kurup işletmek, Hükümetin en önde göreceği işlerden olacaktır. Ticaret bağlılıklarımız, karşılıklı, denk anlaşmalar çevresi içindedir. Ekonomik sıkıntının ortaya çıkardığı yeni gidişler içinde, yeni ticaret yöntemlerinin iyilikleri görülmüştür. Ancak, bir yandan da, dış ticaretimizi, yardımcı kurumlarla, doğru bilgilerle kolaylaştırmak yolları araştırılmalıdır. Arkadaşlar, geçen yıl, bütçede alınan tutumlardan, ölçülerden ayrılmayarak yürümeğe özenle çalışılmaktadır. Devlet gelirinin, oranlandığı gibi gerçekleştirileceği çok umulur. Türk parası sağlam değerini tutmaktadır. Hükümet bu siyasaya çok değer vermektedir; bundan böyle de bu siyasadan ayrılmayacaktır."[51]

Bu dönemde, Mustafa Kemal, ekonomik kalkınmayı desteklemek amaçlı milli bankaların kurulması ve ekonominin teşvik edilmesine de büyük önem vermiştir. Cumhuriyet döneminde özel sermaye ile kurulan ilk banka 1924'te *İş Bankası*; 19 Nisan 1925 tarihinde TBMM'de *Sanayii ve Maadin Bankası Kanunu* ile devlete ait sanayi kuruluşlarını işletmek, madenleri işletmek ve işletmecilere kredi desteği sağlamak amacıyla kurulmuştur. 1926 yılında ülkenin yapım işlerine yardımcı olmak ve yetimlerin haklarının korunması için *Emlak ve Eytam Bankası*; 11 Haziran 1930 tarihinde milli sermayeli *Cumhuriyet Merkez Bankası*'nı; 1933 tarihli *Halk Bankası* ve *Halk Sandıkları Kanunu* kapsamında küçük esnafa ve küçük sanayicilere kredi desteği maksadıyla kurulurken 1938 yılında faaliyete geçmiştir. 1927 yılında Teşvik-i Sanayi Kanunu ile sanayi yatırımları teşvik edilmiştir. 1933'de Sümerbank ile kalkınma sağlamak maksadıyla sinai işletme, bir satış mağazası ve iki banka şubesinden oluşmuştur. Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938) uygulanmaya konmuştur.[52] Mustafa Kemal'in 26 Ağustos 1936 tarihinde *İş Bankası* hakkında;

"*İş Bankası kurumu, Cumhuriyet tarihinde ekonomi bakımında başlı başına yer alacaktır. Bu kurum, naçiz bir servetin bile ekonomik hayatta fert menfaatlerine hasrolunmayıp ulus menfaatine hasredilmesinden çıkabilecek olan bütün neticeleri, az bir zamanda ve bahusus yepyeni bir devlet kuruluşunun türlü inkılap güçlükleri içinde alemşümul bir surette fiilen göstermiştir.*"[53]

[51] **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 25, s. 3-4.

[52] Komisyon, **age.**, s. 321-325.

[53] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C II, 324.

Efendiler, bilhassa ziraî memleketlerde hiss olunan cihanşümul bir iktisadî buhran vardır. Bu buhran tabiat ile bizim memleketimize de temas etmiş ve ağırlığını hissettirmiştir. Bu sıkıntı karşısında emsalsiz tahribattan dar ve kurak senelerden sonra, vatanımızın gösterdiği hayatiyet ve tahammül ancak Türk milletinin bünyesindeki kudret ve Büyük Millet Meclisinin tedbirlerindeki isabetle izah olunabilir. Muhterem efendiler; maarife vaziyetimiz ve şimdiye kadar sarf ettiğimiz gayretleri bugünkü neticeleri bizi radikal tedbirler alabilecek bir seviyeye getirmiştir. Her istikamette senelerden beri alınan tedbirlere, önümüzdeki sene daha geniş mikyasta ihtiyaç vardır. Gayet tasarrufkârane bir idare tarzı, resmî ve hususî bütün muamelâtımıza hâkim olmak lâzımdır. Bunun içindir ki hükümet bütçeyi mühim tasarruflarla Büyük Meclise takdim etmiştir. Vergilerde müfredatı malûmunuz olan tadilât ve ıslahat hem mükellefi tehvin etmiş olacak, hem de bilhassa iktisadi kolaylıkları temin eylemiş bulunacaktır. Muamele vergileri üzerindeki tasavvurlar tahsisan bu cümledendir. Cumhuriyet Merkez Bankasının tesisi ve hisse senetlerinin vatandaşlara arzı pek yakındır. Memleketin hem malî, hem iktisadî büyük bir vasıtası olacak olan bu millî müesseseye vatandaşların ciddî alâka göstereceklerine şüphemiz yoktur. Osmanlı borçlarının, memleketin hayat ve inkişafını tehdit etmeyen, adilâne ve amelî bir sureti tesviyeye raptı için, Cumhuriyet Hükümetinin hüsnü niyetle mesai sarf etmesi tabiidir."[54]

6.1. MUSTAFA KEMAL ATATÜRK'ÜN SÖYLEMLERİ ÜZERİNDEN EKONOMİK GELİŞMELERİN MAKRO YAPISAL ÇÖZÜMLEMESİ

6.1.1.Tematik Değerlendirme

Gazi Mustafa Kemal, kültür alanında gerçekleştirmek istediği reformların ana noktalarından biri ekonomidir. Gazi Mustafa Kemal, 17 Şubat 1923'te toplanan İzmir İktisat Kongresi'nden itibaren söylemlerinde en önemli konu olarak ekonomiyi göstermiştir. Ekonomik gelişmeleri kendi dönemi içinde iki önemli tarih aralığında ele almaktadır. Birinci dönem 1923- 1929 tarihleri arasında ulusal ekonomiye geçiş dönemini kapsarken; ikinci dönem 1929 Dünya Ekonomik Krizi ardından benimsenen Devletçilik dönemidir. O, ekonomik inkişafın önemini vurgularken tarihten ders alınması gerektiğini, devletlerin yükseliş ve yıkılmasının en önemli sebebi

[54] **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 22, s. 2-3.

olarak ekonomiyi göstermektedir. Mustafa Kemal, İzmir İktisat Kongresi'nin Türk milli mücadele döneminde atılan adımlar gibi milli kurtuluş vesilesi olduğunu vurgulamıştır Atatürk, 1923 yılından itibaren konulan hedeflere ulaşıldığını, Türk lirasının değerinin koruduğunu, dış ticareti geliştirme noktasında adımlar atılmasını istemektedir. 1923-1938 yılları arasında üretime önem verilmesi, fabrikaların ve milli bankaların açılması da çok önemli yere sahiptir.

6.1.2.Şematik Değerlendirme

Gazi Mustafa Kemal, siyasi başarıların ardından ekonominin geliştirilmesi gerektiğini, siyasi başarılar kadar ekonomi başarıları vurgulamıştır. 1923 yılın ardından on yıllık süreçte önemli ekonomik başarılara imza atmıştır. Burada halk egemenliği ardından çağdaş, dünya ekonomisiyle yarışan bir ekonomik düzen gayreti ve seferberliği içinde olmuştur. 1930'lu yıllardan itibaren devletçilik ilkesi gereği önemli düzenlemeler ve kurumlar hayata geçirilmiştir. Özel teşebbüs devlet eliyle desteklenmesi kanunlarla desteklenmiş, Birinci Beş Yıllık Sanayi Planı (1934-1938)'ndan sonra Devletçilik ilkesine bağlı temel kurum ve kuruluşlarla devam etmesi sağlanmıştır.

6.1.3.Ardalan ve Bağlam Bilgisi

Atatürk iç politikada gerçekleştirdiği kültür sorunları yaklaşımında ekonomi en önemli ve sürekli devam eden gelişmelerden oluşmaktadır. Bu ekonomik gelişmeler, devletin kurumlarıyla, kanunlarıyla desteklediği bir gelişme şeklini almıştır. Yurt içi üretim desteklenmiş, ziraat desteklenirken sanayi açılımlarıyla yerli ve milli fabrikalar kurulmuştur.

7. 1923-1938 YILLARI ARASINDA ATATÜRK'ÜN SÖYLEMLERİNDE KÜLTÜR VE İÇ SİYASETİN MİKRO YAPIYA GÖRE DEĞERLENDİRİLMESİ

Gazi Mustafa Kemal'in kültür ve iç siyaseti şekillendirdiği dönemde kullandığı söylemler üzerinden mikro yapısal yapılacak değerlendirmede üç ana başlık bulunmaktadır. Bunlardan birincisi *sentaktik çözümleme*dir. Sentaktik çözümlemede, Gazi Mustafa Kemal'in kullandığı cümlelerin uzun-kısa, basit- karmaşık, aktif ve basit durumları değerlendirilmiştir. İkinci çözümleme yöntemi ise *kelime seçimleri*dir. Bu bölümde kelimeler aracılığıyla temel ideoloji ve inançları saptanmaya çalışılmıştır. Hitap ettiği topluluklarda amacını ortaya koymak istediği düşünceyi nasıl ortaya koyduğu, hitap ettiği topluluğa nasıl baktığı, onların konumunu pasifleştirdiği veya ön plana çıkardığı, saldırgan mı, anlayışlı, merhametli mi

gibi kişilik özelliklerini hangi söylemleriyle ortaya çıkardığı ortaya konulur. Üçüncü ve son çözümleme ise söylemlerin retoriğidir. Burada ikna ediciliği, inandırıcı verilere ve bilgilere bakılmaktadır. Benzetmeler, örneklemeler kullanılmış mıdır? sorusu cevaplandırılmıştır.[55]

7.1. Sentaktik Çözümleme: Mustafa Kemal, kültür alanındaki söylemlerinde Türk Dili'nin zenginliğini kullanarak hitabet alanının en güzel örneklerini vermiştir. Bir kültür adamı olarak Mustafa Kemal, görüş ve düşüncelerini açık, net ifade ederek konuya hakimiyetini ortaya koymuştur. Cümlelerinde uyumsuzluk ve anlatım bozukluğu bulunmamaktadır. Mustafa Kemal, Türk kültürü ve Türk kültürünü geliştirmek isteyen bir lider olarak bakış açısını ortaya koyduğu söylemleri günümüz Türkçesine göre ağır ve anlaşılır olması güç görülse de sade ve akıcı bir dille aktarmıştır. Olay, durum ve düşüncelerinde kendi rolü ve sorumluluğunu sergilemek istemiş, sahiplenme kararlılığı da göstermiştir. Onun biz zamiri ile açık ve gizli özne olarak tercih ettiği cümleleri, halkıyla bütünleşmiş bir lider, başarılarını paylaşan bir lider olduğunu ortaya koymaktadır. Biz ifadelerini sahiplenme ve birlik manasında çoğunlukla kullanmaktadır. Ben zamirini ise sorumluluk aldığı ve düşüncelerini açıklarken kullanmaktadır. *Türk* adını sıklıkla kullandığı gibi *Türk millet*ini *yüce* ve *büyük* sıfatlarıyla ve önceki dönemin şartlarına göre *zavallı* sıfatıyla kullanır. Türk kadınının verdiği mücadeleyi takdir eder, fedakar, vefakar sıfatlarıyla kullanır. Cümlelerinde edebi cümleler olmasa da Türk dili hitabet sanatına ilişkin Bilge Kağan'dan sonra en güçlü hatiplerindendir. Düşüncelerinde ısrar eden, karşısındaki insanları hitabetiyle etkileyen bir liderdir. Halkını ise iyi niyetli ve yenilik taraftarı olarak görmekte, yeniliğe inandırmaya çalışmaktadır. Kurallı cümleler kullandığı gibi devrik yapılar da dikkati çekmektedir. Türk milletiyle övünen, gururlanan ve inanan bir liderdir.

7.2. Kelime Seçimleri: Bu söylemlerinde dikkat çeken unsur ise sık sık dönemin dil özelliğinden dolayı Arapça ve Farsça tamlamalara da yer verir. Dini nitelikli söz ve söz gruplarından *inşallah* ifadesini kullanır. Hitabetinde nezaket timsali *müsaade buyurursanız*, *teşekkür ederim, rica ederim* gibi kibarlık bildiren ifadelerinde I. tekil şahıs zamirini tercih ederek olaylarla ilgili kişisel birtakım analizlerde bulunarak düşüncesini yansıtır. Hitabetinde *gençler, efendiler, arkadaşlar, Ey millet, sevgili kardeşlerim, aziz arkadaşlarım, Büyük Türk Milleti, muhterem arkadaşlar, hanımlar, efendiler*

[55] Günay, agm., s. 59.

gibi ifadeleri kullanmıştır. Hatta bu seslenmelerinde *efendiler* hitabını, hem kadınlar ve erkekler için kullandığını nezaketle açıklamıştır.

7.3. Söylemlerin Retoriği: Gazi Mustafa Kemal, halkına bilgi veren, tarihten örneklerle toplulukları etkileyen bir liderdir. Anlatımlarında diplomatik dilin yanı sıra seslendiği topluluğun seviyesine göre de hitap etmiştir. Yapacağı reformlarda Türk milletinin desteğini istemekte kadınları ve erkekleri eşit görmektedir. Milletine sevgisini de her fırsatta dile getirerek samimiyetle ifadelerini kullanmaktadır. Karşısındaki kitleleri inandırıcı ve güven verici üslupla hitap etmektedir. Bazen uyarıcı ve tarihten örnekler vererek korku veren, sorunu, durumu ve olayları nedenleriyle ortaya koyan bir liderdir.

8. SONUÇ

Çalışma, Mustafa Kemal'in 1923-1938 yılları arasında kullandığı söylemleri, kültür ve iç siyaset konuları eleştirel söylem analiziyle makro ve mikro yapısal çözümlemelerle incelendi. Mustafa Kemal'in düşüncelerini, ideolojisini ve reformlarının içeriğini gösteren söylemlerden, Türk milletine inanan, kendini Türk Cumhuriyeti Devletine ve Türk milletine adayan bir lider olduğu görülür.

Gazi Mustafa Kemal, adım adım gerçekleştirdiği kültür problemlerinin çözümünü, dönemsel reform ve uygulamalarıyla gerçekleştirmiştir. Gazi Mustafa Kemal, kültür konusunda geliştirmiş olduğu yol ve reformlarla tek yönlü bakış açısına değil milli olarak çok yönlü bakış açısına sahiptir. Aynı zamanda kültür – medeniyet kavramlar arasındaki anlam kargaşasına son vererek kültürü medeniyetin içinde ele almıştır. Mustafa Kemal, kültürü bir sorun olarak gördü ve milli kültürü, çağdaş ve dünya medeniyet seviyesine getirme ve onları geçme üzerine odaklandı. O, maziperest köhne zihniyetlerle Türk kültürünü geliştirmenin mümkün olmadığını görmüştür. İlk olarak kültür sorununun çözümünü siyasi hayatta, fikir hayatında, ekonomide yapılan uygulama ve reformlarla başarılacağına inanmıştır. Mustafa Kemal, bu anlamlandırmasının ardından kültür alanında yapılan inkılapları bu üç ana alanda toplayarak bütüncül olarak yeniliklere ağırlık vermiştir. Mustafa Kemal, kültür sorununu 1923-1938 yılları arasında harf devrimi, Latin harfleri, dilde sadeleşme, tarih çalışmaları ve millet mekteplerinin açılması noktasında ele almıştır. Türk Kadınını erkeklerle eşit gören, Türk kadınının eğitimi, kamusal alanda görevler alması, siyasi hayata girişini mümkün kılan uygulamalarla, yasalarla ve haklarla desteklemiştir. O, Türk dilinin zenginliğini, hemen öğrenilmesi gerekliliğini bir vatanseverlik vazifesi olarak göstererek halkını motive etmiştir. Türk kadınının ise her hususta kendini yetiştirmesini, her alanda yükselmesi gerektiğini, erkeklerle birlikte eşit sorumluluk yüklediğini belirtmiştir. Yine Mustafa Kemal, kültür sorunlarına çözüm noktasına ekonomik olarak yaklaştı, Türkiye Cumhuriyet Devleti'nin kalkınmayla daha uygar, çağdaş ve medeni hale geleceğine inanmıştır. Mustafa Kemal, Türk milli kültürünü Batı modelinden reformlarla gerçekleştirdiği gibi öz Türk kültürünü de gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Gazi Mustafa Kemal, söylemleriyle milletine devletin koruculuğunu, şefkatini ve kucaklayıcılığını göstererek onlara hitap noktasında baba, kardeş veya arkadaş tabirlerini kullanmıştır. Atatürk'ün amacının milli kültür ve bu kültürü geliştirmek ülküsü içinde olduğunu, bu ülkünün pozitif bilimlere

dayanan, sanatsal yönü güçlü ve zihniyet boyutunda olduğu gibi davranış ve maddi boyutta da güçlü nesiller yetiştirmek idealini taşımaktadır. Devrimler noktasında halkını inandıran, heyecanlandıran ve hedef gösteren bir liderdir.

Gazi Mustafa Kemal, kültür alanında yaptığı reformlarla, öncelikle toplum üzerinde hayat görüşünü ortaya koyarak uygun davranışların ve üretimlerin ortaya çıkmasını sağlamıştır. Mustafa Kemal, geleneksel ve muhafazakar toplumu dönüştürmek ve değiştirmek amacıyla yüzlerce yurtiçi gezileri düzenleyerek toplantılarda Türk Milletine hitap etmiştir. Bu söylemlerinde Türkçüdür, Türk milliyetçisidir. Türk milletinin zamanlara ve mekanlara hükmetmesi için medeni dünyayla yarış halinde olmasını istemektedir. Türk adını kullanmış ve Türk milletini yetiştirmek için elinden gelen gayreti göstermiştir. Onun kültür reformlarının toplum tarafından kabul edilmesinde sadece TBMM meclislerinde yaptığı konuşmalarla değil, toplum önünde yapılan toplantılar ve sonrasında millet mekteplerinde yapılan çalışmalar etkili olmuştur.

Çalışmada, Gazi Mustafa Kemal'in kültür ve iç siyaseti şekillendirdiği dönemde kullandığı söylemler üzerinden mikro yapısal yapılan değerlendirmede; sentaktik, kelime seçimleri ve söylemlerinin retoriği dikkate alınmıştır. Bir kültür adamı olarak Mustafa Kemal, görüş ve düşüncelerini açık ve net ifade etmiştir. Türk kültürünü geliştirmek isteyen bir lider olarak, cümleleri günümüz Türkçesine göre ağır ve anlaşılır olması güç görülse de sade ve akıcı bir dil kullanmıştır. Cümlelerinde kendi rolü ve sorumluluğunu sergileyerek inisiyatif almış, sahiplenme kararlılığı da göstermiştir. Kelime seçimlerinde zarif ve kibardır, dönemin dil unsurlarından Arapça ve Farsça tamlamalara yer vermiştir. Mustafa Kemal, söylemlerinde ise uyarıcıdır; olayları ve durumları nedenleriyle ortaya koyan bir liderdir.

KAYNAKÇA

RESMİ YAYINLAR

Ayın Tarihi

Resmi Gazete

Zabıt Ceridesi

KİTAP VE MAKALELER

Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri, C I-IV (1917-1938), TTK, Ankara 1991.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, C 1-30, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C I-III, TTK, Ankara 2006.

Bayındır Uluskan, Seda, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010.

Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşm**a, Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2003.

Dijk, T. Van, "Critical Discourse Analysis", D. Schiffrin, D. Tannen, & E. H. Hamilton (Ed). In the **Handbook of Discourse Analysis** (s. 352-372), Blackwell Publishing, Oxford 2003.

Günay, İbrahim Emre, "Van Dijk'in Eleştirel Söylem Analizi Bağlamında Azerbaycan ve Ermenaistan Arasındaki Savaşa İlişkin Le Monde ve Le Figaro'da Kullanılan Haber Başlık ve Girişlerinin Analizi", **Aksaray İletişim Dergisi**, C 4, S 1, Ocak 2022, s. 46-65.

İnan, Afet, **Devletçilik İlkesi ve TC Birinci Sanayi Planı 1933**, TTK Yayını, Ankara 1972

İnan, Afet**, M. Kemal Atatürk'ten Yazdıklarım**, Milli Eğitim Bakanlığı, İstanbul 1971.

İnan, Afet, **Medeni Bilgiler ve M. Kemal Atatürk'ün El Yazıları**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2000.

Kocatürk, Utkan, **Atatürk'ün Fikir ve Düşünceleri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2005.

Komisyon, **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2004.

Korkmaz, Zeynep, **Atatürk ve Türk Dili- Belgeler**, TDK, Ankara 1992.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Çev. Metin Kıratlı, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

Sungu, İhsan, "Tevhidi Tedrisat", **Belleten II**, S 7/8, s. 397-431.

Toprak, Zafer, **Atatürk-Kurucu Felsefenin Evrimi**, İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2020.

KADINLAR CUMHURİYET'E HAZIRLANIYOR: II. MEŞRUTİYET DÖNEMİNDE ÇALIŞMA HAYATINDA KADINLAR

Hürü SAĞLAM TEKİR*

Özet

II. Meşrutiyet döneminde modernleşmenin temel dayanakları arasında kadının mevcut durumunun geliştirilmesi gerektiğine inanan aydın kesim bunun için mücadele vermiştir. Kadınlar, ilk kez yükseköğretimde eğitim alabilme fırsatı yakalayarak kamuoyu oluşturmuş ve Cumhuriyet devrinde yapılacak inkılapların/kadın hareketlerinin çizgisini belirlemişlerdir. Yine bu dönemde yaşanan ekonomik gelişmeler beraberinde, kadınların çalışmasının gerekliliğini zorunlu kılmıştır. Bu durum kadının eğitim almasını ve hak arama haklarını ortaya çıkarmıştır. Meşrutiyet yıllarında kadınların çalışmasına yönelik hemen hemen her ortamda konuşulup, yazılıp çizildiği halde nasıl ve ne gibi işlerde çalışacağı konusunda net bir açıklama olmaması dönemin gazetelerinde haber konusu olmuştur. Öte yandan kadınların var olan tarzlarının çalışma hayatına uygun olmadığı iddia edilirken, kadınlar erkeklerle birlikte teşrik-i mesai yapmak istiyorlardı. Bunun için de öncelikle kıyafetlerinin düzenlenmesi değişmesi gerekiyordu, kadınlar iş hayatına atılabilmek için öncelikle elbiselerinin değişmesinin elzem olduğunu düşünmekteydiler. Kadınların çalışmasını vatanın geleceği için önemli bulanlar da vardı; çünkü bir memleketin kadınları ne kadar çalışırsa o memleketin o kadar ilerleyeceği düşünülüyordu.

Kadınların ancak çalışarak kendi kendilerini yaşatacaklarına olan inançları II. Meşrutiyet döneminin en dikkat çeken yönü olmuştur. *"Bizim de aklımız, fikrimiz var, biz de çalışmasını biliriz"* diyerek yola çıkan kadınlar ekonomik faaliyetler bağlamında daha çok memur kadınlar, işçi kadınlar ve girişimci kadınlar olarak çalışma hayatına başlamışlardı. Böylece kadınlar erkeklerle birlikte çalışmaya başlamış ve ardından kadınlar için hukuktan söz edilebilir hale gelinmiştir. Nitekim kadınlar için hukuksal hakların gerçekleşmesi kadının görünür olması ile alakalı bir durumdu. Bütün bu gelişmelerin yanı sıra kadınların toplum içindeki yerinin ayrılmasını, erkeklerle birlikte bulunmamalarını savunan birçok aydın da vardı. Onlara

* Doç. Dr., Sinop Üniversitesi, hrsaglam@gmail.com.

göre, kadın evi ile ilgilenmeli, bunun yanında isterse hayır cemiyetlerinde faaliyetler göstermeliydi.

Tarihsel süreçte yaşanan birtakım olumsuzluklar karşısında Türk kadını II. Meşrutiyet'ten itibaren adımlarını hızlandırmış ve kararlı duruşunu tüm insanlığa göstermiştir. Bu şekilde II. Meşrutiyet dönemi, Cumhuriyet'e giden sürecin hazırlayıcısı olmuştur. Bu çalışmada II. Meşrutiyet döneminde Türk kadınının çalışma hayatı, Cumhuriyet'e giden süreç bağlamında ele alınmaya çalışılacaktır. Dönemin basın yayın organları çalışmayı temellendirecektir. Türk kadınının Cumhuriyet'e giden süreçteki etkin rolü ortaya konularak kadın tarihini de ön plana çıkaran özgün bir çalışma ortaya çıkarma hedeflenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Kadın, II. Meşrutiyet, Cumhuriyet, Çalışma Hayatı, Kadın Tarihi.

WOMEN PREPARING FOR THE REPUBLIC: WOMEN IN THE WORKING LIFE OF THE SECOND CONSTITUTIONAL ERA

Abstract

Believing that the then-current situation of women should be improved as one of the main pillars of modernisation, the intellectuals of the Second Constitutional Monarchy period fought for this. Women had the opportunity to receive higher education for the first time and formed public opinion, determining the course of the reforms/women's movements to be made in the Republican era. Also, economic developments in this period made women's labour a necessity. This situation raised the topic of women's education and their right to claim their rights. Although women's employment was widely spoken and written about in almost every environment during the Constitutional Monarchy years, the lack of a clear explanation on how and in what kind of jobs they would work became a subject of reports in the newspapers of the period. On the other hand, it was claimed that the existing style of women was not suitable for working life, but women wanted to work together with men. To do so, their clothes had to be changed; women thought it was essential to change their clothes first to be able to enter the labour market. There were also those who considered women's labour important for the future of the country, because it was thought that the more the women of a country worked, the more progress that country would make.

Women's belief that they could only sustain themselves by working was the most striking aspect of the Second Constitutional Monarchy period. Setting out with the slogan "We have minds and ideas too, we know how to work", women began to work mostly as civil servants, labourers, and entrepreneurs. Thus, they started to work together with men and then it became possible to talk about law for women. As a matter of fact, the realization of legal rights for women was related to their visibility. Beside these developments, there were also many intellectuals who advocated social separation of women, that they should not be side by side with men. They believed that women should take care of their homes and, if they wish, they should be active in charitable organisations.

After a series of adversities suffered in the course of history, Turkish women eventually increased their pace towards renewal and showed their determined stance to all humanity during the Second Constitutional Monarchy period. As such, this was the preparatory period for the process

leading to the Republic. In this study, the working life of Turkish women during the Second Constitutional Monarchy period will be discussed in the context of the process leading to the Republic. The press organs of the period will be the basis of the study. By revealing the effective role played by Turkish women in the process leading to the Republic, it was aimed to produce an authentic study that brings women's history to the fore.

Keywords: Women, Second Constitutional Monarchy, Republic, Working Life, Women's History.

II. Meşrutiyet Dönemi ve (Çalışan) Kadın İmgesi

Kadın, insanlığın doğal yasalarının gelişmediği dönemlerde, doğal haklarından mahrum kalmıştır. Güç dışında bir yasa tanınmadığı zamanlarda kadının haklarının olduğuna dair bir söylem doğru kabul edilemez. Bu nedenle kadın, gücün tutsağı olmuştur. Kadın evinin uşağı, çocuklarının bakımını üstlenen konumdadır. Bu görevlerini yerine getirirken de her türlü hakarete maruz kalabilir; aile reisinin bir kızgınlığı ile yaşam hakkına bile son verilebilirdi. Kadın özgürce düşünemez, düşünse bile düşüncelerini eyleme geçiremezdi. Bu yüzden kadın toplumsal yaşama ne tek başına ne de toplu halde katılabilirdi. Bunlardan ötürü kadın doğal yeteneklerini kullanma ya da onları geliştirme hak ve özgürlüğüne sahip değildi. Kaldı ki yeteneklerinin bile farkına varamadan hayatı sonlanabilirdi. Manevi gelişiminden yoksun bırakılan ve maddi haklarında da özgür bırakılmayan nüfusun neredeyse yarısını oluşturan kadının içinde bulunduğu bu durum her türlü ilerlemeyi geciktirmiştir.[1]

Kadınlar, Osmanlı klasik dönem boyunca birçok alanın dışında tutulmuşlardır. Ancak II. Meşrutiyet ile Osmanlı dönüşümünün görünen yüzleri olmuşlardır. Durumun bu şekilde değişmesinde hem devletin uygulamaları hem de kadınların istek ve çabaları büyük oranda etkili olmuştur. Çalışma fırsatı bulan kadınlar sınırlı bir emek piyasası içinde ucuz işgücü olduklarından ve evden çıkmadan üretim yaptıkları için tercih edilmişlerdir. Bu durum da kadının toplumsal konumunu 19. yüzyıla kadar değiştirmemiştir.[2]

Osmanlı toplumunda kadının çalışma hayatı ilk olarak tarım alanlarında başlamıştır. Sınai faaliyetler bağlamında bakıldığında kadın Batı'da olduğu gibi evlerde kurulu tezgahlarda çalışmalarını sürdürmekteydi. Öncelikle halıcılık alanında dokuma faaliyetlerinde bulunmaktaydı. İlerleyen süreçle birlikte yine Batı'da olduğu gibi ev dışında ve henüz fabrika niteliği taşımayan küçük atölyelerde dokumacılık kadınların faaliyetleri arasında yerini almıştır. Bunlar dışındaki faaliyetler daha sonra tedricen ve özellikle savaş dönemlerinde gelişecektir. Fabrikalarda kadın işçilerin çalışması, etnik kökenleri itibariyle bazı farklılıklar gösteriyordu. Rumeli'de kadınlar 1840'lı

[1] Seza Puh, "Sosyal Yaşamda Kadının Rolü", Haz. Hülya Osmanağaoğlu, **Feminizm Kitabı-Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2015, s.96-98.

[2] Esra Işık, "Erken Cumhuriyet Dönemi Kadın Dergilerinde Kadın İmajı: Ev Kadın Dergisi Örneği", **Folklor/Edebiyat**, 2021, 27, s.214-215.

yıllarda çalışmaya başladığı halde, Müslüman kadınların fabrikalarda çalışmaya başlaması 1860'lı yıllara rastlamaktadır.[3]

Osmanlı toplumunda yaygın bir kanı olarak kadınların özellikle de sanayi alanında önemli çalışmalarının olmadığı kabul edilmektedir; fakat Quataert'in sözleri bu bilgiyi yanlışlar. Şöyle ki; *"kadın emeği, 19. yüzyıl Osmanlı imalatçılığının ayrılmaz bir parçasıydı. Olağanüstü veya alışılmadık bir durum değil, tersine merkezi bir yer tutmakta, her zaman rastlanan ve günlük bir olguydu"*.[4]

Kadına yüklenen anlamın başka bir boyutu ise annelikti. Eğitimden miras hukukuna, siyasi haklardan cinsiyetler arası ilişkilere kadar pek çok konu Müslüman Osmanlı kadınları söz konusu olduğunda *"annelik"* kavramı etrafında ve bu kavramla ilişkili olarak tartışılıyordu. Nitekim Osmanlı toplumunda kadının statüsü çoğu kez çocuk doğurma ile alakalıydı. Mevcut konumu annelik ile değişebilen kadınlar olduğu gibi ihtiyaç sahibi, eşinden ayrılmış, bekar annelerin yaşantıları da devlet tarafından güvence altına alınıyordu. 18. yüzyılın sonlarına kadar bu görevi vakıflar yürütmüş; vakıf sisteminin çözülmeye başladığı 19. yüzyıl ile birlikte devlet ihtiyaç sahibi kadınlara/çocuklara maddi ve sosyal yardım yaparak sosyal yardım çabalarını başlatmıştır.[5]

II. Meşrutiyet döneminde kadın yaşamında kalıcı değişikliklerin yerleşmesi ile kadının toplumsallaşması ve toplumsal hayatla bütünleşmesi gerçekleşmiştir. Kadın erkek eşitliği bağlamında da kadının toplumsallaşması ilk adım olarak kabul edilmekteydi. II. Meşrutiyet dönemi Cumhuriyet'e giden sürecin düşünsel ortamını bu anlamda etkilemiştir. Bununla birlikte Meşrutiyet dönemindeki maddi ortamın belirleyiciliği çok daha ön planda yer almıştır. Savaşlar nedeniyle erkek nüfusun cepheye sevk edilmesi ekonomik ve istihdam alanında bir boşluk yaratmış ve kadınlar çalışma hayatına geçmiştir.[6]

İstiklal Harbi'ne kadın bağlamında bakıldığında birçok insana kadın cesaretini, kadın iradesini tanıtması bakımından önemlidir. Yavrularını evde

---

[3] Ahmet Makal, "Türkiye'de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri: 1920-1960", **Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği**, Ed. Ahmet Makal-Gülay Toksöz, İmge Kitabevi, Ankara, 2015, s.37.

[4] Makal, **age.**, s.36-37.

[5] Tuba Demirci Yılmaz, "Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Modernleşmesinde Annelik Kurguları (1840-1950)", **Cogito, Annelik**, S 81, 2015, s.70.

[6] Zafer Toprak, **Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935),** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016, s.14-15.

âlil, ihtiyar, büyük annelere teslim eden genç Türk kadını, köhne kağnısına yüklettiği mermilerle cephede; kızgın güneş altında tarlasında, Anadolu köylüsünün yanında gerektiğinde çocuklarıyla yerini almıştır. İlerleyen süreçte günden güne birçok müesseselerde kadın gittikçe mevki kazanmıştır. Dönemin edebiyat mecmualarına bakıldığında erkek imzalarının yanında artık kadın imzalarına da rastlanmaya başlanmıştır.[7]

Meşrutiyet ile birlikte özellikle Balkan Savaşları'ndan sonra eğitim konularına ilgi oldukça artmıştır. Bunda Balkan yenilgisinin etkisi büyüktür. Bu felaket toplum olarak uyuşukluktan silkinip, çalışıp çaba harcayarak toparlanma gerektiği aksi takdirde devletin daha büyük felaketlerle karşılaşacağı gibi düşünceler ortaya çıksa ve çok konuşulsa da bu düşünce tarzı uzun sürmemiştir. Balkan Savaşları'na kadar taassup nedeni ile kızların eğitimi konusunda verimli çalışılmamış olsa da sonrasında taassup azalmış ve cesur ve etkili çalışmalar yapılabilmiştir. Kadınlar devlet dairelerinde memur olarak çalışmaya, böylece kırk yıldır bazılarının yaptığı öğretmenlik dışında başka hizmetler yapmaya başlamışlardır.[8]

Mükerrem Belkıs; kadınların Darülfünuna gitmelerinin en temel hakları olduğunun yanı sıra ülkenin de buna ihtiyacı olduğunu vurgulamıştır. Osmanlı kadınlarının dünyanın diğer yerlerindeki kadınlardan ne eksikleri olduğunu, *"Osmanlı olmaları mı buna sebeptir?"* diye sormuştur. Sonrasında *"Haşa! Haşa!"* diyerek asıl sebebi hükümetin bu noktaları görmeyen, düşünmeyenlerin elinde olmasına bağlamıştır. Haklarını vermediklerine dair kendilerinde bir cevap olmadığının da farkındadır. Öte yandan Osmanlı kadınının alacağı eğitimi milletin büyümesi ile de ilişkilendirmiştir. Evlatlarını en iyi şekilde yetiştirecek analar olmazsa *"cahil, korkak, cılız, ahlaksız analardan doğacak millet nasıl olur, nasıl yaşar ve nasıl intikam alır? Bunları ıslah edecek, büyük dimağlı analardır. Evet onlar yetişmezse hiçbir şey olamayız ve yaşayamayız…"* şeklinde Belkıs Hanım, düşüncelerini belirtmiştir. Bu nedenlerle kadınların Darülfünunda eğitim almalarını temel hakları olarak gördüğü gibi vatanın ihtiyacı olarak da görmektedir. Ayrıca bilimin bütün insanlara

[7] Hadice Ahmed, "Kadın Aleyhdarlarına Açık Mektup", Haz. Hülya Osmanağaoğlu, **Feminizm Kitabı-Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2015, s.131-133.

[8] Yahya Akyüz, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Akademi, Ankara, 2010, s.265-267.; Yahya Akyüz, "Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler", **Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi**, 2011, C 1, S 2, s.19.

bahşedildiğinden hareketle kadınların da bilimden, fenden istifade etmeleri gerektiğini düşünmektedir.[9]

II. Meşrutiyet'le birlikte kadın derneklerinin sayısının oldukça arttığı gözlenmektedir. Birçok ülkede olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de ilk kadın örgütleri hayır dernekleri olarak kurulmuş ve kadının *"toplumsallaşma"*sında ve görünür olarak kamu alanına açılmasında önemli bir işlev görmüştür. Özellikle kadın sorunları, bu dernekler aracılığı ile toplumun dikkatini çekmiş ve kadın erkek eşitliğine kapı aralamıştır.[10]

II. Meşrutiyet döneminde kadınlar sadece reformların, tartışmaların pasif objeleri değil; görüş sahibi yazarlar ve okuyucular olarak da sahnedeki yerlerini almışlardır. Fakat bu kadınların üst sınıf elit kadınlar olması ve yönetici elitle olan kuvvetli bağları, onları güçlü kılıyordu. Eğitimin toplumun her kesimine yayılamaması, özellikle kadın nüfus arasındaki okuryazar olmayanların çokluğu, Osmanlı kadın hareketini elit bir sınıf içerisinde kalmaya mahkûm edecekti.[11] Zira aydın kesimin kadına bakışını Batı ile olan ilişkileri ya da orada gördükleri olaylar etkilemiştir. Şemsettin Sami, *"Kadınlar"* isimli eserinde; *"Erkeklere verilen eğitim yalnız kendi şahıslarında kalır, ölümleriyle yok olur. Kadınlara verilen eğitim ise çocuklarına ve gelecek nesillere de geçer. Erkekleri eğitmek, gölge veren bir ağaç dikmek, kadınlara eğitim vermek ise hem gölge hem de meyve veren bir ağaç dikmektir. Gölge kendi eğitilmişliğinden topluma yapılacak iyilik, meyve ise yetiştirilecek eğitim görmüş çocuklardır…"* şeklinde görüşlerini belirtmiştir. Nitekim kadına verilen bu değer onun kendi başına hayata tutunmasına ve bireyselleşmesine destek olmuştur. Tanzimat ile başlayan bu gelişmeler Cumhuriyet ile birlikte zirveye çıkmış; Türk kadını birçok alanda aktif rol oynamıştır.[12] Yine Şemsettin Sami aynı eserinde nüfusun yarısını kadınların oluşturduğundan yola çıkarak eğitim almalarını elzem görmekteydi. Kadınlar, genç kız olduğu dönemlerde yalnızca ev idaresi ve çocuk yetiştirme konularında değil, kadınların çocukları büyüyüp evden ayrıldığında da değerlendirebileceği beceriler edinecek şekilde

[9] Mükerrem Belkıs, "Millete ve Hükümete Bir Hitabe: Hak İstiyoruz", Haz. Hülya Osmanağaoğlu, **Feminizm Kitabı-Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2015, s.81-83.

[10] Toprak, **age.**, s.18.

[11] **Yeni Harflerle Kadın-II. Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi (1908-1909)**, Haz. Fatma Kılıç Denman, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul, 2010, s.27-28.

[12] Yunus Özger, "Osmanlı'da Kadınların Memuriyette İstihdamı Meselesi ve Sicill-i Ahvâlde Kayıtlı Memurelerin Resmî Hâl Tercümeleri", **History Studies**, 4/1, 2012, s.443.

eğitilmelerinin gerekliliğini düşünüyordu.[13] Öyle ki Osmanlı yenileşme dönemi olarak kabul edebileceğimiz 18. yüzyılın sonu ve 19. yüzyılda kadının çalışma yaşamında süreklilik ve geçişlilikler görmek mümkündür. Bununla birlikte Osmanlı Devleti ile Cumhuriyet Türkiye'si arasında da diğer birçok konuda olduğu gibi kadının çalışma hayatı açısından da süreklilik ve geçişler vardır.[14]

Kadınların Meşrutiyet ile birlikte özgürlük alanı bir nebze de olsa genişlemiş olsa dahi bu özgürlük oldukça kısıtlıdır. Çünkü kadın yine esir kalmış ve hak ettiği mevkiye ulaşamamıştır. Çünkü kadının okuyup yazmasını bile hoş karşılamayan bir zihniyet hakimdi. Bu yüzden Meşrutiyet'in kadınlıkta bir inkılap yaratması imkânı görememişlerdi. Fikir esaretinin yaygın olduğu bu dönemde zulmün en büyük hissesi en zayıf görülen kadınlara isabet etmiş ve Türk kadını geride kalmış; Cumhuriyet ise bütün bu gerçekleri görüp keşfederek ilerlemeyi engelleyen düşmanın ortadan kalkması için azimle mücadele etmiş ve başarılı olmuştur. Cumhuriyet zayıfın hakkını tanıyan, kadın erkek farkı gözetmeyen adil bir sistemdi. Cumhuriyet ile birlikte kadınlar artık önlerinde herhangi bir engelin kalmadığını düşünmüşler ve gidecekleri yolu emin adımlarla devam edeceklerini belirtmişlerdir. Cumhuriyet'in feyzinden en çok istifade edecek olanların kendileri olduğunun farkındalığı ile yollarına devam etmişlerdir.[15] Cumhuriyet kadınını anlamlandırabilmek için özellikle Meşrutiyet döneminde gerçekleşen kadın hareketleri/dönüşümleri önemli bir yer tutmaktadır.

Kadınlar Çalışmak İstiyor

Kadın her zaman çalışsa da asıl çalışma bir maaşa bağlanma gibi algılandığı için kadınların aile içerisinde çalışmaları, tarlada çalışmaları, boğaz tokluğuna hizmetçilik yapmaları, cariye olmaları, taşralı kızları evlat edinen ailelerin bu genç kızları ücretsiz bir şekilde çalıştırması, kimi zaman da ihtiyacı olanlara benzer özellikte evlatlık-beslemeler olması hem Osmanlı ekonomisini hem de kendi hayatlarını farklı biçimlerde idame etmelerini sağlamıştır. Nitekim kadının birçok alanda çalışması tarihin ve maddi kültürün salt erkek elinden çıkmadığının ayrıntıları ile okunmasını da

[13] Fanny Davis, **Osmanlı Hanımı-1718'den 1918'e Bir Toplumsal Tarih**, Çev. Bahar Tırnakcı, YKY, İstanbul, 2016, s.64.

[14] Makal, **age.**, s.36.

[15] Nezihe Muhiddin, "Cumhuriyet'in Türk Kadınlığı Üzerinde Feyzi", Haz. Hülya Osmanağaoğlu, **Feminizm Kitabı-Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler,** Dipnot Yayınları, Ankara, 2015, s.125-127.

sağlamaktadır. Tuba Demirci; *"Osmanlı toplumunda kadınlar çalışma yaşamı dışındaydı"* iddiasının bugünkü bilgi, gelişmiş araştırma imkanları ve tarihsel yaklaşım farklılıkları sayesinde inandırıcılığını yitirdiğini; çalışmanın ve işçiliğin yalnızca ücret karşılığında ve ev dışında gerçekleştiğine olan inancın kırıldığını belirtmiştir.[16]

II. Meşrutiyet dönemi yayınlarına bakıldığında kadınların çalışma üzerine oldukça yoğunlaştıkları ve çalışma mevzusunu kendilerine dert edindikleri görülmektedir. Hatta Meşrutiyet ilan edilmeden önce de bu konuda kadınların hassasiyet gösterdikleri Rabia Hanım'ın yazısından anlaşılmaktadır. Terakki Gazetesi'nde yazan Rabia Hanım; *"el ayak, göz akıl gibi vasıtalarda bizim erkeklerden ne farkımız var? Biz de insan değil miyiz? yalnız cinsimizin ayrı oluşu mu bu halde kalışımıza sebep olmuştur?*" şeklindeki yazısında Meşrutiyet öncesinde bile kendilerinden önce Batılı kadınların yaptığı gibi içinde bulundukları durumu sorguluyorlardı. Öte yandan aydın kesim de kadının eğitim alarak mevcut durumunu geliştirmesini hem annelik hem de eş rolünü daha iyi yapacağını; milli bilincin gelişmesini destekleyeceğini düşünüyordu.[17]

Bununla birlikte kadınların çalışmasına dair olumsuz fikir içerisinde bulunanlar yok değildi. Kadınlar Dünyası'nda yayınlanan, *"Çalışmak Hakkımızdır"* başlıklı yazıdan anlaşıldığı üzere kadınlar çalışmak isterken bazı kesimler bu konuyu caiz olup olmadığı konusunda tartışmıştır. Fakat kadınların çalışmasını uygun görmeyenlere karşı, Kadınlar Dünyası dini emirleri öne sürerek dini emirlerde kadınların çalışma konusunda ayrı tutulmadığını vurgulamıştır. Şöyle ki dünya hayatında, medeniyet aleminde kadınların gayet mühim bir konumunun olduğu; fikren, irfanen yükselmiş olan kadınlığın dünyada güzellikleri hak ettikleri belirtilmiştir. Sadece kendileri için değil yetiştirecekleri evlatlar için de hayatın birçok noktasını bilmelerinin faydalarından şu şekilde bahsetmişlerdir: *"Biz valideyiz, beşeriyetin anasıyız! Evlatlarımızı terbiye ile mükellefiz. Evlatlarımıza verebileceğimiz terbiye ilim üzerine bina edilmiş bir terbiye olursa semerat-ı hasene gösterebilir. Biz kadınlar, hayat-ı iktisadi, hayat-ı ictimai, hayat-ı muaşeretten behresiz olunca evlatlarımızı hayatın dağdağası içine gözü kör, fikri boş olarak atmış oluruz ki zavallıları erkek olsunlar, kız olsunlar mübareze-i hayatın müthiş sefaletleri içinde bırakmış oluruz."* Dahası yazıda

[16] Tuba Demirci, "Osmanlı İstanbul'unda Kadın Çalışıyor muydu?", **Osmanlı İstanbul'unda Kadın**, Ed. Ayla Duru Karadağ, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, 2021, s.15-19.

[17] Fatmagül Berktay, **Tarihin Cinsiyeti**, Metis Yayınları, İstanbul, 2015, s.93-94.

ifade edilen başka bir konu da Avrupa'nın hem siyasi olarak hem de bilimsel ve iktisadi olarak gelişmiş olmasının sebebini sorarak, Osmanlı toplumunun gelişememesinin nedenini kadınların çalıştırılmaması ya da ikinci planda tutulmasına bağlamıştır.[18]

Kadınlar, içinde yaşadıkları dünyada kendilerinin de yaşama hakkı olduğu, kendilerinin de çalışmak, adab-ı muaşerete uygun bir şekilde çalışmak, dinin emirlerine uygun bir şekilde çalışmak istediklerini belirtmiştir. Nitekim Arabistan'da, Kürdistan'da ve Anadolu'da erkeklerle birlikte çalışan kadınların sayısının arttığını ifade ederek nasıl ki onlar bilgi birikimlerine göre çalışıyorlarsa kendilerinin de o şekilde çalışmaya muktedir olduklarını ifade etmişlerdir. Özellikle zengin kadınların çalışma konusunda sıradan kadınlar kadar istekli olmadıklarını; fakat halk olarak kendi emellerinin halkı yükseltmek ve aydınlatmak için hazır olduklarını söylemişlerdir.[19]

Resimli Kitap'ta kadınların çalışmasına dair yazılar yazılmasına rağmen kadınların nasıl çalışacağının daha açık şekilde ifade edilmesinin gerekliliği üzerinde durulmuştur. Resimli Kitap dergisindeki *"Nasıl Çalışmalıyız?"* başlıklı yazıda Nezihe Kerim, otuz senelik mağduriyetlerini müteakip erişmiş oldukları hürriyetin kıymetini takdir etmeleri gerektiği ve ona göre ilerlemenin gerekçelerini iş birliği içerisinde lazım geldiği halde henüz kadınların çalışmaya başlamadıklarını ifade etmiştir. Gerçekte olan kadınların nasıl çalışması gerektiğine dair açık bir talimat olmadığıdır. Bu nedenle de kadınlar *"biz ne olacağız?"* demektedirler. Tam da bu yazıyı yazdığında Resimli Kitap idarehanesinden bir mektup alan Nezihe Kerim'den, Resimli Kitap'ın hanımlara ait sayfasına yazı yazması rica edilmiştir. Nezihe Kerim yazılarında vazifelerinin, vatanın ilerlemesi için vatana faydalı evlatlar yetiştirecek valideler yetiştirmeye çalışmak olduğunu belirtmiştir.[20]

Kadınların ilerleme adına yapacakları bir şeylerin daima var olduğuna inandıkları aşikardır. Adile Necati'nin; *"Bizde Batı'daki gibi eğitim görmüş anneler olmaması bizi üzmesin, bunun üstesinden çalışarak gelebiliriz"* tarzındaki düşüncesi buna bir örnektir.[21] Saime Ferruh Niyazi'ye göre, kadın

---

[18] **Kadınlar Dünyası**, "Çalışmak Hakkımızdır", No. 19, 22 Nisan 1329, s.187.

[19] **Kadınlar Dünyası**, "Çalışmak Hakkımızdır", No. 19, 22 Nisan 1329, s.187-188.

[20] Nezihe Kerim," Nasıl Çalışmalıyız?", **Resimli Kitap**, C 1, S 1, Haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, TTK, Ankara, 2017, s.99-100.

[21] **Kadınlar Dünyası,** "Cehalet Uykusu", No. 19, 22 Nisan 1329, s.194.

emeğinin ekonomiye yansıyabilmesi için kadınlar en başta ataerkil bakış açısının yarattığı *"saçı uzun aklı kısa"* söylemini ortadan kaldırmalıydı.[22]

Dönemin kadın algısında erkekle kadının eşit olduğu, birbirinin yardımcısı olduklarında asıl ilerlemenin gelişmenin olacağına inanç vardı. Bu Kadınlar Dünyası'ndaki *"Hakkımızı Arayalım"* başlıklı yazıda da görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin gerilemesinin sebebini Osmanlı kadınlarının toplumsal hayata karışamadığı; işçilikte erkekleriyle birlikte çalıştırılmadığı; daima ayrı bir hayat yaşatıldığı için ilerlemesinin mümkün olmadığı üzerinde durulmuştur. İlerlemenin esasının kadınlar olduğu konusunda hemfikir olunduğunu da ekleyerek ilerleme için münevver bir nesil yetiştirmek gerektiğini; bu görevin de erkeklerden ziyade kadınlara ait olduğu ifade edilmiştir.[23] Dahası yazara göre; toplum olarak gelecek düşünülüyor ve gelişmek isteniyorsa her şeyden önce kız çocukları zamanın ruhuna uygun bir şekilde yetiştirilmeli, sanayi, işçilik hayatı kadınlar için canlandırılmalıydı. Çünkü bir milletin gerçeği, gücü, kadınlığı, kadınlıktaki olgunluktu. Erkeklerin yapacağı işleri kadınların da yapabileceğinden şüphe edilmemesi gerektiği üzerinde durarak haklarının peşinde olduklarını; zaten olmaları gerektiği üzerinde ısrarcı olmuştur. Yazar kadınların birer esir olmadığı, bir süs, hatta bir bebek hiç olmadığını ısrarla yineleyerek kadının beşeriyetin validesi, insaniyetin mürebbisi olduğunu belirtmiştir. Ayrıca erkekle kadın hayatta müşterekti ve birbirinin yardımcısıydı.[24]

Kadınlar olarak, kendilerinin de hayatın içinde olduklarını, insan olduklarını bu yüzden elbette ki okuyup yazmaya muhtaç olduklarını ifade eden Kadınlar Dünyası yazarı, *"okuduğumuz yeter"* demeyerek ilerlemeye çalışılması gerektiğinin bilincinde kadınlar olduğunu yazmıştır. İlimle uğraşan kimseler tarafından birçok gazete, risale, mecmua neşredildiği halde kadınlara mahsus bir yayının bulunmadığı; fakat Kadınlar Dünyası'nın bu anlamda büyük bir boşluğu doldurduğu ifade edilmiştir.[25]

Yukarıdaki örneklerden de açıkça görülmektedir ki Osmanlı kadınları hak taleplerini Fransa ve İngiltere'deki kadınlar gibi sokaklardan çok yazılı basın aracılığı ile yapıyordu. Tanzimat döneminde kadınlara yönelik olan ilk gazete Terakki-i Muhadderattı (1869). II. Meşrutiyet döneminde çıkan

---

[22] Ümüt Akagündüz, **II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak**, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2015, s.152.

[23] **Kadınlar Dünyası**, "Hakkımızı Arayalım", No. 22, 25 Nisan 1329, s.219.

[24] **Kadınlar Dünyası**, "Hakkımızı Arayalım", No. 22, 25 Nisan 1329, s.219.

[25] **Kadınlar Dünyası**, "Muhterem Büyük Hemşirelerim", No. 22, 25 Nisan 1329, s.226.

onlarca kadın gazete ve dergilerinin önemi büyüktü. Bu yayın organları kadınları bilgilendirdiği gibi şikayetlerini de kamuyla paylaşmaları için zemin hazırlamıştı.[26]

Kadınların hemen hemen hepsi ilerleme için çalışmanın ön koşul olduğunu biliyorlardı. Ve bu konu üzerinde yazılar yazdılar. Fakat konuya moda/moda müptelalığı gibi farklı açıdan yaklaşan kadınlar da vardı. Gazete ve dergilerde bu konu oldukça tartışılmıştı. Örneğin Kadın dergisinde yayınlanan *"Biz Ne İçin Terakki Edemedik?"* isimli makalede bir milletin kat ettiği mesafenin, ilerlemenin kadınların bilimsel gelişimi ile alakalı olduğunu; kadınların cahil olduğu milletlerin geri kaldıklarını ifade etmiştir. Osmanlı kadınını, Batı'nın süs ve modası konusunda da uyarmış, aşırı moda merakını lüzumsuz bir heves olarak görmüştür.[27] Hadiye İzzet, *"Moda Sevdasını Bırakalım!"* başlıklı yazısında rahatsızlık duyduğu bazı meselelere odaklanmıştır. Ülkenin içinde bulunduğu zor günlerden dolayı kadınların nasıl olur da hala moda müptelası olması ve bundan bir türlü vazgeçmemeleri Hadiye İzzet'i oldukça düşündürmüştür. Çünkü ülke felaketli günler yaşarken, top, kurşun, gülle sesleri memleketi perişan etmiş durumdayken; hemşeriler, analar, babalar alçak düşman elinde esir bulunurken; çekmedikleri eza ve cefa yokken kadınların hala nasıl modayı düşündüğünü eleştirmektedir. Memleketin kederli zamanlarında kadınların, genç kızların Avrupa modasını taklit etmesi, süsü düşünmesini hissizlik olarak nitelendirmektedir. Hadiye İzzet'e göre; ziynet, süs için yabancılara verilen etek dolusu paraları onlar alıp sonra bize top, tüfek, kurşun olarak iade ediyorlardı. Avrupa devletlerinin ilerlemesinin sebebini de herhangi bir problemle karşılaştıklarında bunun sebeplerini derinlemesine araştırmaları ve bir çözüm bulmaları, tedbirler alması ve bir daha bu şekilde bir sorunla karşılaşmamak için ellerinden gelen gayreti fazlasıyla göstermelerine bağlamıştır. Türk kadınından da beklentisi bu yönde olmuştur. Nasıl ki Avrupalı kadınlar çalışıyor, bütün vazifeleri erkeklere bırakmıyorlarsa Türk kadını da çalışabilirdi. Hadiye Hanım; *"Bir memleketin kadınları ne kadar çalışırsa o memleket o kadar terakki eder. Eğer çalışmayıp da bütün vazifeleri erkeklere bırakacak olurlarsa o memleketten hiçbir hayır beklenemezdi. Biz modaları taklit edeceğimize ilim ve fenni taklit etsek, fikrime göre daha muvafıktır. Çünkü bugünkü günde milletimiz, vatanımız kadınlardan da imdat ve muavenet istiyor ve bizden hizmet bekliyor. Biz de*

[26] Pelin Batu, "Türkiye'de Kadın Haklarının Tarihçesi", **Cumhuriyet İstanbul'unda Kadın**, Ed. Ayla Duru Karadağ, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, 2021, s.116.

[27] **Kadın**, "Biz Ne İçin Terakki Edemedik?", No. 19, 16 Şubat 1324.

bu hizmeti cidden ifa etmeye gayret etmeliyiz. İnşallah bundan sonra biz de uyanır ve memleketimizi imar etmek için ecnebilerin modalarına inhimak etmeyiz. Kendi milliyetimizi muhafaza eden saf kalpli, cesur, kahraman, evlat yetiştiririz." şeklinde düşüncelerini daha da açmış ve konuyu anlatmaya çalışmıştır.[28] Yine de moda ile ilgili olumsuz bakış açısına karşılık moda sayesinde geçimini sağlayan kumaş fabrikaları, terziler, bu atölyelerde çalışan işçiler/kadın işçiler ekmeğini kazanma fırsatı yakaladıkları gibi ülke ekonomisine de katkı sağladığı gözden kaçırılmamalıdır. Bununla birlikte aile iktisadı noktasında, genellikle kadınların moda ve süs merakının fazla olması; moda konusunda karşı koyamadığı bazı hislere yenik düşmesi ile aile içinde sıkıntılar yaratabileceğine dikkat çekmek gerekmektedir.[29]

II. Meşrutiyet Döneminde Farklı Çalışma Alanları ile Osmanlı Kadınları

Meşrutiyet ilan edilmeden önce Anadolu kadınının birçok iş sahasında çalışması fakat değer görmemesi durumu mevcuttu. Kadınlar, halıcılık, pamuk, ipek, iplik, çiftçilik, ekme, biçme, savurma, toplayıp mahzene koyma, hayvancılık -inek sağma, sütü peynir haline getirme, yoğurt yapma-, dağdan odun getirme, odunları yakma, buğdayları un haline getirme, ekmek pişirme, eşi ve çocukları için yemek hazırlama işlerini yapabiliyordu. Ticaret alanında da uzman kadınlar vardı. Tavuk satma, yumurta ticareti, koyun, kuzu satma, beygir, inek satma, pastırma ve sucuk yaparak satma, meyve vaktinde erik toplayarak pestiller yapma ve yine elma hoşafları, armut hoşafları, karpuz pekmezleri, üzüm pekmezleri yaparak ticaret yapmaktaydılar. Anadolu kadınları, İstanbullu kadınlar için *"biz çalışalım, onlar yesinler, işkembe şişirsinler!"* demekle beraber kendilerinin bu kadar çalıştıkları halde onların atıl bulunmalarından bahsediyorlardı. Atiye Şükran, bu durumun nasıl düzeltilebileceğine dair fikirler ileri sürmüştür. Şöyle ki; okuyup yazan kadınların, sanayi mektebinden anlayan kadınların Anadolu'ya giderek onlara yardım eli uzatmaları gerektiğinden bahsetmiştir. Hatta İstanbullu hanımlara hitaben *"Ey İstanbul'da vatanın güzide*

[28] **Kadınlar Dünyası**, "Moda Sevdasını Bırakalım!", 13 Mayıs 1329.; Moda ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz; Hürü Sağlam Tekir, **Osmanlı Toplumunda Kadının Modanın Öyküsü**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2022.

[29] Hürü Sağlam Tekir, "Modernleşen Osmanlı Toplumunda Süs ve Moda Üzerine Bir İnceleme", **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 69, 2020, s.573.

hanımları! Sizi bugün vatan çağırıyor!" diyerek Anadolu'daki sevimli, saf, nezih kalpli kadınların sözlerinin unutulmamasını temenni etmekteydi.[30]

Osmanlı kadınları birçok iş sahasında çalıştıkları gibi herhangi bir eğitim gerektirmeyen hizmetçilik mesleğini de yapmışlardır. Osmanlı Devleti'nde hizmetçilik mesleği, kölelik döneminden kalma kurum ve alışkanlıkların 1839 yılında ilan edilen Tanzimat ile birlikte tarihe karışmasıyla gerçekleşmiştir. Nitekim Tanzimat ile birlikte kölelik yasaklanınca farklı isimlerle ev içi hizmetlerde çalıştırılan kadın kölelerin yerini zamanla kadın işçiler, hizmetçiler almaya başlamış; fakat kölelikten hizmetçiliğe geçiş o dönem kapalı toplum şartlarında çok da kolay olmamıştır. Öyle ki Tanzimat'ın köleliği kaldırdığından birçok kadın haberdar bile olamamıştı. Fakat uzun vadede köleliğin yasaklanması zamanla karaborsada dahi köle ve cariye bulunamamaya başlanınca ortaya çıkan bu emek boşluğu beslemelik ve evlatlık gibi yeni yöntemlerle çözülmeye çalışılmıştır. Batılı bir kurum olan fakat Osmanlıda da başarıyla uygulanan hizmetçilik kurumu da yeni yöntem olarak Osmanlı toplumu içerisinde yerini almış ve hizmetçi kullanımı, modernleşen ve Batılılaşan Osmanlı toplumunun yeni ihtiyaçlarına da cevap vermiştir. II. Meşrutiyet döneminde İstanbul'da hizmetçisi olmayan kalburüstü ev oldukça azalmıştı. Mütareke yıllarında ise hizmetçi, elit yaşam sürmenin en önemli ölçütlerinden biri haline gelmiştir.[31]

Hemen hemen bütün varlıklı Müslüman Osmanlı kadınları evlerinde, cariye, halayık, odalık, besleme, evlatlık, ahretlik, süt-anne, dadı gibi pek çok kadınları çalıştırmıştır. Konaklarda sazende ve oyuncu cariyeler eğlenceye eşlik etmek için gitmekteydiler. Bu cariyelerin sesinin güzel, gür ve kıvrak olması önemliydi. Raks için alınacak cariyelerin şişman olmaması, hız gerektiren hareketlere uygun vücutlu, uzun saçlı, güler yüzlü olması gerekiyordu.[32] 19. yüzyıl sona erdiğinde özellikle köleliğin ortadan kaldırılmasıyla birlikte zayıflamış olan bu geleneksel kurumlar, o günün ekonomik ve toplumsal gelişmeleri neticesinde tasfiye olma sürecine girmiştir. Zamanla bu kurumlar yerini Batı'da da sık rastlanan aylıklı

[30] **Kadınlar Dünyası**, "Çalışmak Hakkımızdır", No. 42, 15 Mayıs 1329, s.424-425.

[31] Yavuz Selim Karakışla, **Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar (1869-1927),** Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2014, s.12-16.

[32] Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995, s.285.

hizmetçilere ve gündelikle çalışan temizlikçi veya çamaşırcı kadınlara bırakmıştır.[33]

Halk arasında bohçacı kadın ismi verilen ve her yere rahatlıkla girip çıkan; sıkça ahlaka aykırı işlerin habercisi olan yaşlı kadınlar Osmanlı hanelerinde satışlar yaparak para kazanırlardı. Yine bohçacılığın bir benzeri olan çerçi ismi verilen satıcılar ise genellikle erkeklerin yaptığı bir meslekti. Daha çok Hristiyanların ve Yahudilerin yaşadığı bölgelerde canlılık gösteren bu meslek grubunu Müslüman kadınlar çağırmaya cesaret gösteremezlerdi.[34] Gezgin satıcı kadınlar genellikle ipek ya da pamuklu kumaşlar, elişi örtüleri, mendiller, renkli ya da desenli ince kumaşlar, Rum kadınları ise daha çok iğne oyalı işlemeler satarlardı. Satılan bütün bu mallar ülkenin kadınları tarafından dokunur, işlenir ve üretilirdi. İstanbul'da açık pazarlarda mal satan Türk kadınları elişi örtüleri, iç çamaşırları ve tuhafiye satarken yakın köylerden gelen köylü kadınlar pazara koyun sucuğu, pastırma, hamurlu yiyecekler gibi yiyecek ürünler getirirlerdi.[35]

Osmanlı yönetiminin 19. yüzyılın ikinci yarısında terk edilmiş çocuklara maaş karşılığı emzirme ve bakım hizmetini sağlayacak sütanneler tutmaya başlaması ile sütannelik bir meslek olarak daha görünür hale gelmiştir. Tarihsel süreçte var olan sütannelik, 19. yüzyılda meslek olarak kadınlara çalışma imkânı sunmuştur. Tutulan sütannelerin hemen hemen hepsi fakir, kocası ölmüş veya çocuğuyla kimsesiz kalmış kişiler veya yine fakirlik nedeni ile taşradan İstanbul'a gelip iş arayan kimselerden oluşmaktaydı. Yoksul sütanneler bu şekilde ekonomik bir gelire sahip oluyorlardı. Her anlamda eğitimin öneminin kavranmasıyla birlikte Osmanlı yöneticileri de hem sütanneler hem de dadılar için uygun yetişme ortamı sunacak olan mekteplerde eğitim almaları gerektiğini düşünmeye başlamışlardı.[36]

Osmanlı toplumunda bazı işler eğitim ve el becerisi de gerektiriyordu. Bu durumda kadınların hünerli, maharetli ellere sahip olmaları önemliydi. Herhangi bir esnaf örgütüne dahil olmayan ebelik tam da böyle bir meslekti; halk arasında da saraydaki kadar olmasa da kârlı bir işti. Ancak eğitim ve hüner gerektiriyordu. Öte yandan sorumlulukları sadece doğum yaptırmakla

---

[33] Karakışla, **Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar (1869-1927)**, s.29.

[34] Alexsandros Paspatis, **Balıklı Rum Hastanesi Kayıtlarına Göre İstanbul'un Ortodoks Esnafı 1833-1860**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, s.75.

[35] Şair Leyla (Saz) Hanım, **Anılar-19. Yüzyılda Saray Haremi**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010, s.117.

[36] Hürü Sağlam Tekir, "Osmanlı Kültür Coğrafyasında Sütannnelik", **KAÜSBED**, 24, 2019, s.716-720.

kalmayıp cinsel suçlarla ilgili davalarda tanık ya da bilirkişi olarak yer alabiliyorlardı.[37]

İnsanın doğduğu andan ölümüne kadar bir kumaşa sarılı olması kılık-kıyafeti önemli hale getirmiştir. Kıyafetlerin dikimi temizlenmesi de hayatın vazgeçilmez rutini arasına girmiştir. Osmanlı kadınları arasında da biçki-dikiş bilme önemli bir hususta. Osmanlı halkının hazır elbiselere fiyatlarının oldukça pahalı olmasından dolayı rağbet etmemesi çamaşırcılık ve terziliği önemli bir iş sahası haline getirmiştir. Çoğu Rum ve Ermeni kadınlardan oluşan terziliğin ilk örneklerinin Lale Devrinde ortaya çıktığı bilinmektedir. Bununla birlikte Osmanlı hanımlarının dikiş dikme ve nakışta, elbiseleri süslemede usta olduğu da söylenebilir.[38] Osmanlılar döneminde kadınların giyimine müdahil olan bir kamuoyu olduğu gibi yöneticiler hatta padişahların bile olağanüstü bir dikkat gösterdiği bilinmektedir. Bu nedenle Osmanlı tarihinde kadınların giyim kuşamıyla ilgili yasakları içeren çeşitli padişah fermanları mevcuttur. Bu fermanlarda özellikle terzi kadınlardan yasaklar konusunda bazı istekler vardı. Üstelik yasakları dinlemeyen terzilere en ağır cezaların verileceği bildirilmekteydi.[39]

Osmanlı sanayisi ise 19. yüzyılın ilk yarısında ordu ve savaş teçhizatı, tekstil, gıda, kâğıt, matbaacılık alanlarında başlamış daha sonra başka sektör ve üretim alanlarına yayılmıştır. Teknisyen ve ustaların Rum, Yahudi ve Ermenilerden oluştuğu bu iş kollarında Lütfi Erişçi'ye göre büyük miktarlarda kadın, işçi olarak istihdam edilmişti. Osmanlı toplumunda kadın işçiliğinin en yaygın olduğu sektör dokumacılıktı. 18. yüzyılda birçok merkezde ipek üretiminde kadın işçiler öncelikle atölyelerde, sonrasında fabrikayı andıran imalat birimlerinde, özellikle ipeğin elde edilmesinde, bobine sarılmasında, boyama aşamalarında çalışmışlardır. Bunun dışında, yün ve pamuğun yine ipliğe dönüştürülmesi işi ağırlıklı olarak kadınlara aitti. 19. yüzyılın sonlarına doğru da pek çok kadın Anadolu ve İran'a satılmak üzere eve iş verme biçiminde nakışçılık yapmaktadır. Yine dantelcilik de 7.000 kişinin istihdam edildiği bir iş kolu haline gelmiştir.[40]

---

[37] Demirci, **age.**, s.101.

[38] Sağlam Tekir, **Osmanlı Toplumunda Kadının Modanın Öyküsü**, s.92-97.

[39] Erdoğan Tokmakçıoğlu, **Osmanlı Kadın Âlemleri,** Geçit Kitabevi, İstanbul, 1991, s.41-42.; Yasaklar konusunda ayrıntılı bilgi için bkz: Nermin Taylan, **Osmanlı'da Yasaklar**, Ekim Yayınevi, İstanbul, 2014.

[40] Tuba Demirci, **age.**, s.76.

Osmanlı Devleti'nde, 19. yüzyılın sonlarında iplik eğrilen birkaç fabrika kuruldu. Bu fabrikalarda oldukça ucuz kadın ve çocuk emeğinden yararlanıldığı gibi o dönem toplam Osmanlı pazarının yaklaşık dörtte birini ele geçirmişlerdi. Dönemin sonlarına gelindiğinde ise pamuk ipliği üreten Osmanlı fabrikaları, İngiltere, Belçika, İtalya ve Hindistan üreticileri ile çoğunlukla rekabet etmiş; makineyle iplik üretenlerin fiyat kırma savaşları arasında, birçok bölgede gerek elle gerekse el tezgahlarında iplik eğirme büyük ölçüde önemini korumuştur. Oldukça önemli bir iplik imalat merkezi olan Selanik'in güneyinde yer alan Ambelakia'da 18. yüzyılın ikinci yarısındaki Osmanlı iplik ihracatının hemen hemen dörtte biri buradan yapılıyordu. Kasabanın meşhur ipliği olan kırmızı ipliğe Avrupa'dan büyük bir talep gelince, Ambelakia'nın nüfusu 1783 ile 1798 yılları arasında üç katına çıkmıştır. Kasabada bulunan çoluk çocuk herkes fabrikada çalışıyordu; erkekler pamuğu boyamış, kadınlar hazırlayıp eğirmiştir.[41]

19. yüzyılın sonlarında Niğde sancağında, çoğu evde hem bir çıkrık hem de bir dokuma tezgâhı bulunuyordu. Genç kızlar pamuk satın alıyor, çıkrıkta eğiriyor, sonra ya kendi çeyizleri için ya aileleri için ya da satış için kumaş dokuyorlardı. Fakat *"su ipliği"* denen fabrika ipliğinin kullanımı arttıkça, çıkrıklar yavaş yavaş ortadan kaybolmuştur. Önemli bir iplik üretim merkezi sayılmayan Kayseri'de de pamuk ipliği eğirme işi, Birinci Dünya Savaşı'na kadar kadınların günlük uğraşlarının bir parçası olarak kalmıştır.[42]

Osmanlı Devleti'nde kadınların sanayi istatistiklerinde yer almaları 1913 yılını bulmuştur. Kadınlarla ilgili önemli bilgiler verebilecek olan, ferman, kadı kayıtları ile çeşitli konsolosluk raporları da detaylı bir şekilde incelenmemiştir. Bu belgeler detaylı bir şekilde incelendiğinde Anadolu kentlerinde tüccar ve ticarethane sahibi kadınlar, madenci kadınların olduğu ortaya çıkacaktır. Nitekim Osmanlı kadını sadece tarımsal alanda ve el sanatlarında değil sanayi işçisi olarak da çalışmıştır. 1898'in Mart'ında İstanbul Küçükçekmece'de kurulan Osmanlı Kibritleri A.Ş.'de çalışan 201 işçinin 121'i kadındı. Yine Bakırköy Bez Fabrikası'nda çalışanların yaklaşık yarısını kadınlar oluşturuyordu. Adana'da bir Alman iş insanının kurduğu dokuma fabrikasında da kadın ve erkek çalışan oranı yarı yarıyaydı.[43]

---

[41] Donald Quataert, **Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999, s.61-64.

[42] Quataert, **age.**, s.71.

[43] Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayınları, İstanbul, 2013, s.343-344.

Osmanlı kadınına, seferberlik nedeni ile erkeklerin askere alınmaları ve cepheye sevk edilmeleri doğrultusunda istihdam alanı açılmış; ticaretten fabrikalara, yol yapımından sokak temizliğine kadar değişik iş alanlarında istihdam alanı bulmuştur. Birçok iş kolunda erkek işgücü açığı oluşmuş ve kadınlar çalışma hayatına girmiştir. Örneğin Beyoğlu'nda, Sirkeci'de, Divanyolu'nda erkekler, kadın berberlere tıraş olmaya başlamışlardır. Hatta Sabah gazetesi yarı şaka; *"erkeklerimiz şimdiden sakalları kadınların ellerine vermeye başladılar"* şeklinde haber yapmış ve resmi daireler de kadın memur çalıştırmaya başlamışlardır. İstanbul'da Galata rıhtımı arkasında, Mudanya gibi çevre ilçelerden mal getirip satan ve kadınlardan oluşan bir Kadın Tüccarlar Pazarı açılmıştı. Bununla birlikte ticaret ile ilgilenecek kadınlara temel bilginin verilmesi için Ticaret Mekteb-i Âlisi tarafından İnas Darülfununu bünyesinde bir şube açılmıştı. Oldukça ilgi gören mektep, ikinci bir şube açmak durumunda kalmıştır.[44]

Savaş yıllarında günden güne yoksullaşan Osmanlı kadınına bu anlamda Harbiye Nezareti destek olmuş ve çözüm yolları sunmuştu. Harbiye Nazırı ve Başkumandan Vekili Enver Paşa'nın girişimi ile Enver Paşa'nın eşi Naciye Sultan'ın himayesinde Osmanlı Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslamiyesi kuruldu. Bu cemiyetin kurulmasındaki temel amaç kadınlara istihdam alanı açmaktı. Cemiyetin nizamnamesinde*; "işbu cemiyetin maksadı kadınlara iş bulup kendilerini namuskârâne temin-i maişete alıştırarak himaye etmektir"* denmişti. Cemiyet İstanbul, Üsküdar ve Beyoğlu olmak üzere Payitahtı üç bölgeye ayırmıştır. Her bölgede bir veya birkaç fabrika açmaya karar verilmiş olup bu fabrikalarda onar bin kişi istihdam edilecekti. Dantel dairesi, beyaz iş dairesi, elbise dairesi, makine ile çorap ve fanila örücülüğü dairesi, asker çamaşırları dairesi ile kostüm, tayyör gibi ince işler dairesi isimlerinde birbirinden farklı atölyeler yer alacaktı. Bu fabrikalarda çalışmak için kadınlardan yoğun bir talep gelmiştir. İlk on dokuz gün içerisinde yaklaşık on bir bin kadın çalışma için başvurmuştu. Bayezid, Fatih ve Beyoğlu bölgelerinin temizliği için cemiyet üç yüz kuruş maaşla üç yüz *"kadın nezafet-i fenniyye amelesi"* istihdam edecekti. İlerleyen süreçte İstanbul dışından da kadın işgücü talep edilmiştir.[45] İki buçuk ay gibi kısa bir süre zarfında, 14.000 Müslüman Osmanlı kadınının iş isteği ile karşı karşıya kalan cemiyet, gördüğü yoğun ilgiden dolayı ne yapacağını şaşırmıştı. 14 Ağustos 1916 günü kurulan Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi, Osmanlı toplumundaki Müslüman kadınların çalışma

[44] Toprak, **age.**, s.5-6.

[45] Toprak, **age.**, s.6.

hayatına katılması yönünde büyük bir atılım olarak gerçekleşmiştir. Bu kadar yoğun iş talebine karşılık cemiyet, yeni şubeler açarak elişleri gibi az sermaye gerektiren bazı dallarda hemen üretime geçmiştir.[46]

Birinci Dünya Savaşı bazı kesimlerde onulmaz yaralar açmıştı. Sorunları hafifletmek için kadınlara iş imkânı sunulsa da sorunlar çözülecek tarzda değildi. Çünkü bu kadınların ne kalacak yeri ne giyecek kıyafetleri ne de yiyecek yemeği vardı. Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi öncelikle bu acil sorunları çözebilecek adımlar atmıştır. Fakat ne yazık ki bu çözümler kalıcı olmamış; sorunlar nihai sonuca ulaşamamıştı.[47]

Kadınları Çalıştırma Cemiyet-i İslâmiyesi çerçevesinde de görüldüğü üzere kadın nüfusu son derece çarpıcı bir biçimde çalışma yaşamına girmiştir. Türk kadınının tarihindeki bu kalıcı ve önemli dönüşümler ileride kazanılacak yasal hakların müjdecisi olacaktı.[48] Kadınların savaş yükünü omuzlamaları, ülkenin kaderini belirlemekte etkin bir konum kazanmaları, çabalarının er geç mükafatlandırılacağı inancını da doğurmuştur. Bu tür bir beklenti kamuoyunda da taraftar toplamıştır. Nitekim savaşın bitimi ile birlikte birçok ülke, kadınlara siyasal haklarını vermişti. Osmanlı kadın hareketinin önünde yol uzun gözükse de Mütareke yıllarının iktidar boşluğu ve ardından reformist Cumhuriyet evresi, kadın hakları konusunda gelişmeleri hızlandıracaktı.[49] Nitekim Atatürk kadın haklarını batılılaşmanın ve çağdaşlaşmanın temel unsuru olarak algılamıştır.

Kadınlar için devlet dairelerinde memurluk yapabilmek de oldukça önemli bir adımdı. Ancak Tanzimat döneminde Osmanlı kadınlarına devlet dairesinde maaşlı olarak istihdam edilmenin yolu açılmıştı. 1845 yılı itibari ile diplomalarını alan ebeler sağlık alanında hizmet vermeye başlarken eğitim alanında ilk defa Türk kadını Darülmuallimattan mezun olarak öğretmenlik mesleği ile kamusal alanın içinde yerlerini almışlardı. Ardından kadınlar için yöneticiliğin yolu da açılmış ve II. Meşrutiyet ile birlikte müfettiş olarak görev alan kadınlar olmuştur. Kadınların bu alanlar dışındaki

[46] Yavuz Selim Karakışla, **Birinci Kadın İşçi Taburu (1917-1919),** Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2014, s.14.

[47] Karakışla, **Birinci Kadın İşçi Taburu (1917-1919),** s.39-41.

[48] Ayşegül Yaraman, **Resmi Tarihten Kadın Tarihine**, Bağlam Yayıncılık, Ankara, 2001, s.109.

[49] Toprak, **age.**, s.27.

istihdamları Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı sonrasında gerçekleşmiştir.[50]

Müdafaa-i Hukuk-ı Nisvân Cemiyeti üyelerinden Bedrâ Osman Hanım, telefon şirketine memur olmak için başvuru yaptığında başvurusu reddedilmişti. Cemiyet bu meseleyi kamuoyuna duyurduğunda Bedrâ Osman işe alınmak zorunda kalmıştır. Böylece 1913-1914 yıllarında ilk defa bir Türk kadını memurluğa başlamış oldu.[51]

Daha önce de belirtildiği gibi savaşların getirdiği ekonomik buhran, kadını olağan bir şekilde ekonomik hayatın içine sokmuştur. Dönemin idarecilerinin bu durumu teşvik etmesi ile kadınlar ekonomik hayatın içine atılmışlardır. Bununla birlikte kadının çalışmasını istemeyen gruplar da vardı.[52]

Kadınlar Dünyası'nda sanayinin teşvik edilmesi ile alakalı yayınlanan bir yazıda Osmanlı toplumu için sanayiyi teşvik etmediği, sanatkarları hakir görüp ezdiğini ve bunun devletin en kötü huylarından biri olduğundan bahsediliyordu. Toplumun önemli noktalara önem vermediği, hayatlarını bir tembellik içerisinde geçirdiklerini de vurgulayarak yegâne emelin mansıp, memuriyet olduğu üzerinde durulmuştur. İnsan hayatının daima devlete bağlı olduğu, devletten alacağı maaşa bağlı olduğunu belirtmiştir. Kadın erkek istisnasız herkesin eğitim alması gerektiği; çobanlık, çiftçilik, bahçıvanlık yapsa da yaptığı işin ilmini, doğruyu yanlışı bilmesi gerektiği düşünülüyordu. Ayrıca her işin ilim istediği, ilimsiz iş olmadığı da vurgulanmıştır. Kızların sanatkarlarla evlendirilmek istenmediği, damatların daima memur olması gerektiği tarzındaki düşünceyi de eleştirmiştir. Yazara göre; memurun maaşını veren sanatkâr ve sanayi erbabı kimselerdi. Öte yandan Avrupa'da sanatkarlara bakışın çok farklı olduğunu, hürmet edildiğini, bir sanatkarın başvekilin kızı ile izdivaç bile yapabileceğini belirtmiştir.[53]

Nezihe Muhlis Darülfunun toplantı odasında verdiği konferansta vatanın yükselişi için neler yapılması gerektiğine dair bilgiler paylaşmış; iktisadi

---

[50] Yunus Özger, "Osmanlı'da Kadınların Memuriyette İstihdamı Meselesi ve Sicill-i Ahvâlde Kayıtlı Memurelerin Resmî Hâl Tercümeleri", **History Studies**, 4/1, 2012, s.425.

[51] Şefika Kurnaz, **Yenileşme Sürecinde Türk Kadını** 1839-1923, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015, s.193.

[52] Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923),** Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1992, s.135.

[53] **Kadınlar Dünyası**, "Marangoz Başvekil Damadı", No. 35, 8 Mayıs 1329.

bağımsızlık, üzerinde en çok durduğu mesele olmuştur. Milletlerin esaret zinciri ve ihtiras altında yaşadıkları zaman o milletlerin her zaman zavallı kalacağını; yaşama hakkının, istiklalin, kudretin onlar için olmayacağını ifade etmiştir. Öyle ki bir milletin bu haklara sahip olabilmesi için mutlaka iktisadi zincirlerinden kurtulması gerektiği bunun da yolunun müstakil bir sanayiye sahip olmaya bağlı olduğunu belirtmiştir.[54]

[54] **Kadınlar Dünyası**, "Konferans", No. 3, 6 Nisan 1329.

SONUÇ

Osmanlı Devleti için Meşrutiyet dönemi, Tanzimat Fermanı ile başlayan faaliyetlerin etkisini gösterdiği bir dönemdir. Özellikle kadınlar konusunda tartışmaların yapıldığı; kadınların kendi hakları ile ilgili isteklerini dile getirdiği; memnuniyetsizliklerini ortaya koydukları; hak mücadelesi ile ilgilendikleri bir dönem olmuştur. Bu nedenle kadın hareketinin en aktif olduğu dönemin II. Meşrutiyet dönemi olduğu açıkça ifade edilebilir. Cumhuriyet'in ilanı ile kadın hakları kazanımlarının birçoğu II. Meşrutiyet'ten itibaren mücadele veren bağımsız ruhlu kadınlar sayesinde gerçekleşmiştir. Osmanlı'da yeni kadın imgesi Tanzimat ile başlamış, II. Meşrutiyet ile şekillenmiş ve Cumhuriyet döneminde son halini almıştır.

Kadınların II. Meşrutiyet ile birlikte sadece eş ve anne kimliği ile değil toplumsal birtakım kimliklere de sahip olmasında elde ettikleri eğitim fırsatı önemlidir. Kadınların farkındalıkları yeni bir bilinci kadınlık bilincini ortaya çıkarmıştır. Ülkenin geleceğinde, evlatlarını yetiştirmede daha farklı bir tutum içerisinde bulunmuşlardır. Her fırsatta çalışmaları gerektiğini hem ülkenin geleceği hem de evlatlarının eğitimi, yetişmesi için önemli olduğunu vurgulamışlardır. Dış görünüş, kamusal görünürlük, sosyal hayata katılım ve eğitimi gibi birtakım hakların kadına verilmesini gösteren dergiler çıkarılmıştır. Kadınlar bu isteklerinin çoğunu kamuoyu oluşturarak özellikle *"Kadınlar Dünyası"* dergisi üzerinden yapmıştır.

Tarihsel süreçte hep çalışmış olan kadının ev içi ve ev dışındaki çalışma süresi ve maruz kaldığı ayrımcılık göz ardı edilmiştir. Kadın emeği istenen takdiri görememiştir. Kadınların ev içerisinde harcadığı fakat görmezden gelinen emek her daim kadını toplumsal çalışma sahasında geri plana itmiştir. Oysa kadınların harcadığı duygusal emeğin karşılığını tarif etmek oldukça zordur. Ev işlerine atfedilen düşük statü tarihsel süreçten itibaren devam etmektedir.

Kadınların uzun mücadeleler verdiği devlet kurumlarında çalışma isteği kendilerini erkeklerle eşit mesafede olmak istemelerinin yanı sıra iş yerinde hem cinsleriyle arkadaşlık kurmak, ahbaplık etmenin de duygusal anlamda kendilerine iyi geldiği düşünülebilir. Yine çalışma hayatının kadına, ailesi dışında başka insanlarla vakit geçirme alanı açmış olduğu da söylenebilir.

KAYNAKÇA

Süreli Yayınlar

Kadın, "Biz Ne İçin Terakki Edemedik?", No. 19, 16 Şubat 1324.

Kadınlar Dünyası, "Çalışmak Hakkımızdır", No. 42, 15 Mayıs 1329.

Kadınlar Dünyası, "Çalışmak Hakkımızdır", No. 19, 22 Nisan 1329.

Kadınlar Dünyası, "Çalışmak Hakkımızdır", No. 19, 22 Nisan 1329.

Kadınlar Dünyası, "Cehalet Uykusu", No. 19, 22 Nisan 1329.

Kadınlar Dünyası, "Hakkımızı Arayalım", No. 22, 25 Nisan 1329.

Kadınlar Dünyası, "Hakkımızı Arayalım", No. 22, 25 Nisan 1329.

Kadınlar Dünyası, "Marangoz Başvekil Damadı", No. 35, 8 Mayıs 1329.

Kadınlar Dünyası, "Moda Sevdasını Bırakalım!", 13 Mayıs 1329.

Kadınlar Dünyası, "Muhterem Büyük Hemşirelerim", No. 22, 25 Nisan 1329.

Kadınlar Dünyası, "Konferans", No. 3, 6 Nisan 1329.

Telif ve Tetkik Eserler

Abdülaziz Bey, **Osmanlı Âdet, Merasim ve Tabirleri**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1995.

Ahmed, Hadice, "Kadın Aleyhdarlarına Açık Mektup", Haz. Hülya Osmanağaoğlu, **Feminizm Kitabı-Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2015.

Akagündüz, Ümüt, **II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak,** Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2015.

Akyüz, Yahya, **Türk Eğitim Tarihi**, Pegem Akademi, Ankara, 2010.

Akyüz, Yahya, "Osmanlı Döneminden Cumhuriyete Geçilirken Eğitim-Öğretim Alanında Yaşanan Dönüşümler", **Pegem Eğitim ve Öğretim Dergisi**, 2011, C 1, S 2, s.9-22.

Batu, Pelin, "Türkiye'de Kadın Haklarının Tarihçesi", **Cumhuriyet İstanbul'unda Kadın**, Ed. Ayla Duru Karadağ, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, 2021.

Belkıs, Mükerrem, "Millete ve Hükümete Bir Hitabe: Hak İstiyoruz", Haz. Hülya Osmanağaoğlu, **Feminizm Kitabı-Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2015.

Berktay, Fatmagül, **Tarihin Cinsiyeti**, Metis Yayınları, İstanbul, 2015.

Çakır, Serpil, **Osmanlı Kadın Hareketi,** Metis Yayınları, İstanbul, 2013.

Davis, Fanny, **Osmanlı Hanımı-1718'den 1918'e Bir Toplumsal Tarih**, Çev. Bahar Tırnakcı, YKY, İstanbul, 2016.

Demirci, Tuba, "Osmanlı İstanbul'unda Kadın Çalışıyor muydu?", **Osmanlı İstanbul'unda Kadın**, Ed. Ayla Duru Karadağ, İstanbul Büyükşehir Belediyesi, İstanbul, 2021.

Demirci Yılmaz, Tuba, "Osmanlı ve Erken Cumhuriyet Dönemi Türkiye Modernleşmesinde Annelik Kurguları (1840-1950)", **Cogito, Annelik**, S 81, 2015, s.66-90.

Işık, Esra, "Erken Cumhuriyet Dönemi Kadın Dergilerinde Kadın İmajı: Ev Kadın Dergisi Örneği", **Folklor/Edebiyat**, 2021, 27, s.211-228.

Karakışla, Yavuz Selim, **Birinci Kadın İşçi Taburu (1917-1919),** Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2014.

Karakışla, Yavuz Selim, **Osmanlı Hanımları ve Hizmetçi Kadınlar (1869-1927),** Akıl Fikir Yayınları, İstanbul, 2014.

Kerim, Nezihe, "Nasıl Çalışmalıyız?", **Resimli Kitap**, C 1, S 1, Haz. Arslan Tekin-Ahmet Zeki İzgöer, TTK, Ankara, 2017.

Kurnaz, Şefika, **Yenileşme Sürecinde Türk Kadını** 1839-1923, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2015.

Kurnaz, Şefika, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923),** Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1992.

Makal, Ahmet, "Türkiye'de Kadın Emeğinin Tarihsel Kökenleri: 1920-1960", **Geçmişten Günümüze Türkiye'de Kadın Emeği**, Ed. Ahmet Makal-Gülay Toksöz, İmge Kitabevi, Ankara, 2015.

Muhiddin, Nezihe, "Cumhuriyet'in Türk Kadınlığı Üzerinde Feyzi", Haz. Hülya Osmanağaoğlu, **Feminizm Kitabı-Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler,** Dipnot Yayınları, Ankara, 2015.

Özger, Yunus, "Osmanlı'da Kadınların Memuriyette İstihdamı Meselesi ve Sicill-i Ahvâlde Kayıtlı Memurelerin Resmî Hâl Tercümeleri", **History Studies**, 4/1, 2012, s.419-447.

Paspatis, Alexsandros, **Balıklı Rum Hastanesi Kayıtlarına Göre İstanbul'un Ortodoks Esnafı 1833-1860**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014.

Puh, Seza, "Sosyal Yaşamda Kadının Rolü", Haz. Hülya Osmanağaoğlu, **Feminizm Kitabı-Osmanlı'dan 21. Yüzyıla Seçme Metinler**, Dipnot Yayınları, Ankara, 2015.

Quataert, Donald, **Sanayi Devrimi Çağında Osmanlı İmalat Sektörü**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

Sağlam Tekir, Hürü, **Osmanlı Toplumunda Kadının Modanın Öyküsü**, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul, 2022.

Sağlam Tekir, Hürü, "Modernleşen Osmanlı Toplumunda Süs ve Moda Üzerine Bir İnceleme", **Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, 69, 2020, s.555-575.

Sağlam Tekir, Hürü, "Osmanlı Kültür Coğrafyasında Sütannnelik", **KAÜSBED**, 24, 2019, s.709-730.

Şair Leyla (Saz) Hanım, **Anılar-19. Yüzyılda Saray Haremi**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2010.

Tokmakçıoğlu, Erdoğan, **Osmanlı Kadın Âlemleri**, Geçit Kitabevi, İstanbul, 1991.

Toprak, Zafer, **Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm (1908-1935),** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2016.

Yaraman, Ayşegül, **Resmi Tarihten Kadın Tarihine**, Bağlam Yayıncılık, Ankara, 2001.

Yeni Harflerle Kadın-II. Meşrutiyet Döneminde Bir Jön Türk Dergisi (1908-1909), Haz. Fatma Kılıç Denman, Kadın Eserleri Kütüphanesi ve Bilgi Merkezi Vakfı, İstanbul, 2010.

İKİNCİ DÜNYA SAVAŞI SONRASI TÜRK SAVUNMA SANAYİİNİN GELİŞİM SÜRECİNİN DEĞERLENDİRMESİ

Hüsnü ÖZLÜ[*]

Özet

Türk savunma sanayiinin gelişim süreci Osmanlı Devleti'nin yükselme döneminde başlamaktadır. Yeniçağ ile birlikte Avrupa'da yaşanan aydınlanma süreci ve 18'inci yüzyıldan itibaren başlayan teknolojik gelişmeler Osmanlı Devleti'nin bu alandaki üstünlüğünü sona erdirmiş ve 19'uncu yüzyılda bu üstünlük Avrupa devletlerine geçmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarında savunma sanayii çalışmaları İmalat-ı Harbiye'den devr olan ve 1921 yılında kurulan Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü vasıtası ile yürütülmüştür.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türk Ordusu'nun ihtiyaçlarını karşılamak maksadıyla savunma sanayii alanında yeni bir yapılanmaya ihtiyaç duyulmuştur. Bu ihtiyaçlar sonucunda 15 Mart 1950 tarihinde Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu kurulmuştur. İkinci Dünya Savaşı sonrasında, Türk Ordusu'nun modern bir donanıma kavuşturulması için birçok plan ve çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalar askeri yardımların oluşturduğu olumsuz şartlar nedeniyle planlandığı gibi sürdürülememiştir. Kıbrıs Barış Harekâtı sırasında uygulanan ambargo neticesinde tek kaynaktan silah sağlamanın sakıncaları yakından görülmüş, alternatif kaynaklara gitmenin ve millî savunma ihtiyaçlarının mümkün oranda yerli kaynaklardan sağlamanın gereği açıkça anlaşılmıştır. Bu çerçevede Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıfları kurulmuş ve bu vakıflar için gerekli fonlar oluşturulmuştur. Bu vakıflar Türk Silahlı Kuvvetleri Güçlendirme Vakfı" adıyla yeniden teşkilatlandırılmış, ordu - millet bütünleşmesinin en önemli göstergesi olarak günümüze kadar faaliyetlerini sürdürmüştür.

Bu bildiride Türk Savunma Sanayiinin kırılma evreleri ele alınarak günümüzde gelinen nokta ile karşılaştırmalı olarak değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Savunma Sanayii, Ambargo, Askeri Fabrika, Askeri Yardım, Askeri Teknoloji

---

[*] Prof.Dr., Millî Savunma Üniversitesi- Alparslan Savunma Bilimleri ve Millî Güvenlik Enstitüsü Müdürü- Ankara- Türkiye, husnuozlu@hotmail.com, hozlu@kho.msu.edu.tr., ORCID:0000-0002-8724-4061

EVALUATION OF THE DEVELOPMENT PROCESS OF TURKISH DEFENSE INDUSTRY AFTER WORLD WAR II

Abstract

The development process of the Turkish defense industry began during the rise of the Ottoman Empire. The enlightenment process experienced in Europe with the modern age and the technological developments that began in the 18th century ended the superiority of the Ottoman Empire in this field and this superiority passed to European states in the 19th century. In the early years of the Republic, defense industry activities were carried out by the General Directorate of Military Factories, which was taken over from the Imalat-i Harbiye and established in 1921.

After World War II, a new structure was needed in the defense industry in order to meet the needs of the Turkish army. As a result of these needs, the Machinery and Chemical Industry Corporation was established on March 15, 1950. After World War II, many plans and steps were made to modernize the Turkish army. These efforts could not be carried out as planned due to the unfavorable conditions created by military aid. As a result of the embargo imposed during the Cyprus Peace Operation, the drawbacks of providing weapons from a single source were closely observed, and the necessity of going to alternative sources and meeting national defense needs from domestic sources to the extent possible was clearly understood. In this framework, the Land, Naval and Air Force Strengthening Foundations were established and the necessary funds were created for these foundations. These foundations were reorganized under the name of "Turkish Armed Forces Strengthening Foundation" and have continued their activities until today as the most important indicator of the integration of the army and the nation.

In this paper, the important phases of the Turkish Defense Industry will be discussed and evaluated comparatively to the point reached today.

Keywords: Defense Industry, Embargo, Military Factory, Military Aid, Military Technology

GİRİŞ

1945 yılı ve sonrası sadece dünya siyaseti için değil aynı zamanda Türk siyaseti içinde önemli bir dönüm noktasıdır. Nitekim İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin siyasal yapısında önemli gelişmeler yaşanmış ve 7 Ocak 1946 tarihinde Cumhuriyet Halk Partisi'nin karşısında yer almak üzere başkanlığını Celal Bayar'ın üstlendiği Demokrat Parti kurulmuştur.[1] Bu gelişmenin öncesinde 7 Haziran 1945 tarihinde Celal Bayar, Adnan Menderes, Refik Koraltan ve Fuat Köprülü, Cumhuriyet Halk Partisi'nin Meclis görüşmelerinde "Dörtlü Takrir" vermişler ve artık yeni bir siyasal oluşumu başlatmışlardır.[2]

İkinci Dünya Savaşı sonrası dünyada yeni denge oluşmuş ve dünya ülkeleri; Doğu ve Batı Bloğu olarak Doğu Bloğu SSCB liderliğinde, Batı Bloğu ise ABD liderliğinde kutuplaşmıştır. Yaşanan bloklaşma ile beraber dünya kamuoyu, "Soğuk Savaş" dönemine girmiş ve "İki Kutuplu Sistem" uzun yıllar dünyada hâkimiyet kurmuştur. Bu süreçte ABD "Monroe Doktrini"ninden uzaklaşarak SSCB'nin Avrupa, Orta Doğu ve Doğu Akdeniz'e yönelik genişleme politikasına karşı Türkiye ve Yunanistan'a askerî yardım yapma kararı almıştır.[3]

Bu karar doğrultusunda ABD ile satışa çıkardığı savaş artığı askerî teçhizatın satın alımı için 27 Şubat 1946 tarih ve 4882 Sayılı yasayla onaylanan 10 milyon dolarlık bir kredi anlaşması imzalanmıştır. Ayrıca Türkiye savaştan sonra Ödünç Verme ve Kiralama Kanunu'na uygun olarak aldığı borçlarla ilgili, 7 Mayıs 1946 tarihinde ABD ile anlaşma imzalamış ve bu anlaşma 25 Mayıs 1946 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Türkiye ve ABD'nin İkinci Dünya Savaşı sonrası başlayan bu ikili ilişkiler süreci ilerleyen yıllarda mali ve askerî yardıma dönüşerek daha da aşama kaydetmiştir. Truman Doktrini ve Marshall Yardımı adı altında verilen bu yardımlar Türk-ABD ilişkilerini güçlendirirken diğer taraftan Türkiye'yi ABD'ye bağımlı hâle getirecek süreci başlatmıştır.

Bu süreçte ABD, Yalta ve Potsdam Konferansları sırasında Türkiye'ye karşı açık olarak ortaya çıkan SSCB tehdidini engellemek ve bu tehdide karşı Türkiye ve Yunanistan'ı askerî ve ekonomik yardım yoluyla

---

[1] Tevfik Çavdar, "Demokrat Parti", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003, s.2065.

[2] Mahmut Goloğlu, **Millî Şef Dönemi (1939-1945)**, Kalite Matbaası, Ankara,1974, s.345-352.

[3] Cem Eroğul, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971", **Geçiş Sürecinde Türkiye,** Belge Yayınları, İstanbul,1990, s.114.

güçlendirmek için harekete geçmiştir.[4] ABD-Türkiye ilişkileri SSCB'nin Türkiye'ye yönelik yayılmacı politikası neticesinde 1947 yılından itibaren hızlanmış ve Türkiye ve ABD yakınlaşmıştır.[5] Özellikle İngiltere'nin 24 Şubat 1947 tarihinde Türkiye ve Yunanistan'a savaş sırasında yaptığı askerî ve ekonomik yardımı devam ettiremeyeceğini açıklamasından sonra ABD Türkiye'ye yardım kararını hızlandırmış ve neticede Türk Ordusunun yeniden ve modern bir donanım ile yapılandırılması için ABD yardımları kabul edilmiştir. ABD Başkanı Truman, İngiltere tarafından Türkiye ve Yunanistan'a verilen yardımın, 1 Nisan 1947 tarihinde ABD tarafından verilmesi yönünde karar almıştır.[6] Truman, 12 Mart 1947 tarihinde Senato ve Temsilciler Meclisi toplantısında, "Truman Doktrini" olarak tarihe geçen karar 22 Nisan 1947 tarihinde Senato, 9 Mayıs 1947 tarihinde Temsilciler Meclisi'nde onaylanmış ve 22 Mayıs 1947 tarihinde uygulamaya başlanmıştır.[7] Bu çerçevede Türkiye ve Yunanistan'a 30 Haziran 1948 tarihine kadar 300 milyonu Yunanistan'a, 100 milyonu ise Türkiye'ye olmak üzere toplam 400 milyon dolarlık yardım yapılması, bu devletlere istekleri üzerine sivil ve askerî personel gönderilmesi, Türk ve Yunan personelin ABD'de yetiştirilmesini sağlama yetkilerinin verilmesi kararlaştırılmıştır.

Truman Doktrini'nin sağlanan askeri yardımların 48,5 milyon Doları Kara Kuvvetleri'ne, 26,75 milyon Doları Hava Kuvvetleri'ne, 14,75 milyon Doları Deniz Kuvvetleri'ne, 5 milyon Doları mühimmat takviyesine ve yolların inşasına harcanmıştır.[8] Truman Doktrini, Soğuk Savaş sürecinde Türk dış politikasında önemli etkiler yapmış ve dış politika anlayışını Batı eksenli bir sürece taşımıştır. Böylece Batının meydana getirdiği bütün askerî, siyasal ve ekonomik kuruluşlara üye olmayı amaç edinmiştir. Bu süreçte ABD'den temin edilen yardımlar TSK'nın envanterinde bulunan askerî teçhizatın modernleşmesine ve iyileştirilmesine katkı sunmuş, ancak askerî yardımlar çerçevesinde Türkiye'ye verilen malzemelerin bakım ve yedek parça ihtiyaçlarının yalnızca ABD'den karşılanabilmesi önemli sorunları beraberinde getirmiştir.

5 Nisan 1947 tarihinde ABD Dışişleri Bakanı George Marshall, Avrupa'nın ekonomik açıdan zor durumda olduğunu ve ABD'nin Avrupa'ya

---

[4] Oral Sander, **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ankara, 2016, s.40.

[5] Nasuh Uslu, **Türk-Amerikan İlişkileri**, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000, s.19.

[6] Çağrı Erhan, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001, s.76.

[7] Sander**, age.**, s.44.

[8] George MC. Ghee, **ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992, s.90.

yardım edeceğini ifade etmiş ve 7 Haziran 1947 tarihinde yaptığı açıklamada, başlangıçta Avrupa ülkelerinin bir araya gelerek ekonomik yönden işbirliği sağlaması gerektiği ve bu noktada ortaya çıkan açığı kapatmak için ABD'nin yardım vermesi gerektiği ifade edilmiştir.[9] Bu kapsamda ABD, 3 Nisan 1948 tarihinde Dış Yardım Kanunu'nu çıkarmış ve Türkiye de bu Kanun'dan faydalanabilmek amacıyla, 4 Temmuz 1948 tarihinde anlaşmayı Ankara'da imzalamış ve yardım gelmeye başlamıştır. Marshall Yardımları çerçevesinde 1948-1952 yılları arası dönemde Türkiye'ye, 352 milyon dolarlık yardım sağlanmış ve bu kapsamda ABD'den mal satın alınması amacıyla verilen doğrudan yardım 175 milyon dolar, OEEC ülkelerinden alınması amacıyla verilen dolaylı yardım 177 milyon dolar olarak tespit edilmiştir.[10] 1950-1960 yılları arası dönemde Türkiye-ABD ilişkilerinin ana belirleyici unsuru askeri yardımlar olmuş ve ABD'nin dış politika hedeflerine ulaşmasına katkı sağlayacak şekilde şekillenmiştir.

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren Savunma Sanayiinde önemli gelişmeler yaşanmış ve 1921 yılında kurulan Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü bünyesindeki tüm askeri fabrikalar yeniden yapılanmaya ve önemli faaliyetler gerçekleştirmeye başlamışlardır. Bu süreçte Kayseri Uçak Fabrikası'nda 112 adet uçak imal edilmiş, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra ise bu fabrika bakım-onarım hizmeti vermeye başlamıştır. Özellikle Kırıkkale'de açılan fabrikalar hızla modernize edilmeye çalışılmış, 1928 yılında faaliyete başlayan Kırıkkale Mermi Fabrikası'nda merminin gövdesi üretilmiştir, Mamak Gaz Fabrikasında 1935 yılından sonra gaz maskesi imali gerçekleştirilmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarında Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü bünyesinde devamlılığı sağlanan yerli silah sanayii 1940'lı yıllarda durma noktasına gelmiş 2. Dünya Savaşı'nın zorlu şartlarında bu alanda etkinlik gösterilememiştir. Türkiye'de bu süreçte özellikle 1940-1945 yılları arasında savaş ekonomisi politikası uygulamış, savaş koşullarında millî kaynakları ile idare etmiş, ekonomide yaşanan yetersizlikler sebebiyle silah sanayii alanında üretim veya teknoloji transferi yapamamıştır. 1950 yılına gelindiğinde ise Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu (MKEK) kurulmuş, 8

[9] Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, C I-II, (1914-1995), Alkım Yayınevi, Ankara, 2004, s.443.

[10] Mehmet Gönlübol, Haluk Ülman, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969, s.236.

Mart 1950 tarihinde Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü MKEK'e devredilmiştir.[11]

İkinci Dünya Savaşı Sonrası Türkiye'de Savunma Sanayiinin Yapılanması

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de Savunma Sanayii alanındaki daralma ve ihtiyaçlar çerçevesinde 15 Mart 1950 tarih ve 5591 sayılı kanunla Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumu kurulmuş ve Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü'nün bünyesindeki tüm fabrikalar MKEK çatısı altına alınmıştır.[12] Söz konusu Kanun ile Millî Savunma Bakanlığı'nın ihtiyaç duyduğu siparişler karşılanmaya çalışılmış ve bu maksatla diğer Kamu İktisadi Teşebbüslerinin yöntemleri ile faaliyetlerini sürdürmeye başlamış ve İşletmeler Bakanlığına bağlanmıştır. Bu yönü ile MKEK, kuruluş yıllarında Türk Silahlı Kuvvetlerinin savunma araç ve gereçlerini ve sivil sektörün bir kısım ihtiyaçlarını karşılayan kendi sahasında Türkiye'nin en büyük sanayi kuruluşu olma özelliğine kavuşmuş bir kamu iktisadi teşebbüsü olmuştur.[13]

MKEK'nin kuruluşunda, millî savunma ihtiyaçları için mevcut tesislerin, ihtiyaca en iyi cevap verebilecek bir hâle getirilmesi ana hedeftir. Kurum, millî savunma ihtiyaçları için devraldığı kapasite ile değil, bilakis modern harp sanayi ürünlerini üretebilecek seviyede tesisler kurmayı gelişim politikasının en önemli parçası olarak belirlemiştir. Bu kapsamda, 20 Eylül 1951 tarihinde Amerikan askerî heyeti Türkiye'de roket imali için girişimlerde bulunmuş, ilk önce bu silah California'da Institute of Technology'de yapılmaya başlanmış, daha sonra Belçika'da bir tesis kurulmuş ve son olarak da Türkiye'de MKEK'de üretime başlanmıştır. MKEK kuruluşundan itibaren açılan yeni fabrika ve tesislerinde ekonomik verimliliği esas almış, tesislerin ucuza mâl edilmesi ana prensip olmuştur. Bu sayede tesislere mümkün olduğu kadar az sermaye bağlanmış olduğu gibi sermaye masraflarının düşük olması dolayısı ile ekonomik açıdan verimliliğin sağlanmasına yardım edilmiştir.[14]

Dünyadaki yeni gelişmeler ve yapılanmalar neticesinde Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modernizasyonu çerçevesinde MKEK'e yeni görevler

---

[11] **Resmi Gazete**, Kanun No: 5591, 15.03.1950, s.18093.

[12] **Resmi Gazete**, Kanun No: 5591, 15. 03. 1950, s.18093.

[13] Hüsnü Özlü, Türkiye'de Savunma Sanayi Gelişim Tarihi İçinde Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumunun Kuruluş Dönemi Faaliyetlerinin Analizi, **Savunma Bilimleri Dergisi**, Mayıs 2019, C 18, S 1, s.183.

[14] **BCA**, 640.051, MKEK Yönetim Kurulu Karar Defteri, 4 Ekim 1951, s.54. Özlü. Agm., s.188.

vermiştir. Kurum mevcut yatırım, işgücü, sermaye, teknoloji kaynaklarını en verimli şekilde kullanımını ilke edinerek, belirlenen hedefler, kalite, mühendislik ve Ar-Ge faaliyetlerinde yoğunlaşmış, günün teknolojisine uygun olarak modernize edilmeye çalışılmıştır.[15]

Türk Savunma Sanayiinin dışa bağımlılığının azaltılmasında en önemli dönüm noktası Kıbrıs Barış Harekâtı ve sonrasında yaşanan gelişmelerdir. Yunanistan, Kıbrıs Adası ile ilgili olarak 16 Ağustos 1954 tarihinde BM'ye başvurarak Kıbrıs'ta "Self-Determination" hakkı talep etmiş, ancak bu başvuru BM tarafından kabul edilmemiştir. Bunun üzerine Kıbrıs'ta Kıbrıslı Savaşçıların Ulusal Örgütü (EOKA)1685 terör örgütünü harekete geçirilmiş ve kanlı olaylar yaşanmaya başlamıştır. Bu süreçte 11 Şubat 1959 tarihinde Türkiye-Yunanistan arasında Zürih Antlaşması, 19 Şubat 1959 tarihinde Türkiye, Yunanistan ve İngiltere arasında Londra Antlaşması imzalanmıştır. İkinci Londra Konferansı'nda alınan kararlar doğrultusunda hazırlanan Kıbrıs Anayasası 16 Ağustos 1960 tarihinde uygulamaya konmuş ve "Kıbrıs Cumhuriyeti" ilan edilmiştir. Yunanistan, İngiltere ve Türkiye garantör devletler olmuştur.[16] Ancak kısa süre sonra 1 Ocak 1964 tarihinde Cumhurbaşkanı Makarios, 1960 yılında yapılan anlaşmaları bozduğunu ilan ederek Kıbrıs'ta çatışmaları tekrar başlatmıştır. Türkiye, Kıbrıs'ta yaşanan olaylar neticesinde 2 Haziran 1964 tarihinde askerî müdahale kararı almış ve derhal harekete geçmiştir. Bunun üzerine ABD Başkanı Johnson tarafından, 5 Haziran 1964 tarihinde Başbakan İsmet İnönü'ye bir mektup gönderilerek ambargo kararının ilk adımı atılmıştır. EK-1

Kıbrıs'ta yaşayan Türk toplumuna yönelik baskılar ve katliamlar 1967 yılından itibaren tekrar başlamış, Rumlar ve General Grivas'ın başında bulunduğu Rum Millî Muhafız güçlerinin katliam tarzı saldırıları sonucunda Türkiye, Kıbrıs Rum Yönetimi ile Yunanistan'a sert bir nota vererek askerî müdahalede bulunacağını açıklamıştır. 1967 yılında Kıbrıs'lı Türkler, federasyon doğrultusunda ilk adım kabul edilen "Kıbrıs Geçici Türk Yönetimi"ni kurmuşlar ve 1968 yılında Rauf Denktaş adaya gelerek göreve başlamıştır.[17] Makarios'un, 15 Temmuz 1974 tarihinde EOKA tedhişçilerinden Nikos Sampson tarafından darbe sonucu indirilmesi ile Kıbrıs Barış Harekâtı'na giden süreç hızlanmıştır. Yunan Cuntası'na mensup

[15] Özlü, agm., s.200.

[16] Murat Sarıca, Erdoğan Teziç, Özer Eskiyurt, **Kıbrıs Sorunu**, İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul,1975, s. 385-390.

[17] Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 602.

Sampson Cumhurbaşkanı olduğunu ve "*Kıbrıs Elen Cumhuriyeti*"ni kurduğunu ilan etmiş ve bu gelişmeler üzerine Başbakan Bülent Ecevit, 20 Temmuz 1974 tarihinde Birinci Barış Harekâtı'nı başlatmıştır.

Türkiye'de Modern Savunma Sanayiine Geçiş

Türk Savunma Sanayiinin en önemli kırılma noktalarından biri Kıbrıs Barış Harekâtıdır. Bu tarihten itibaren ABD'nin uyguladığı ambargo, Türk Savunma Sanayiinin yerli ve milli esaslara göre yeniden yapılanmasını zorunlu hale getirmiş ve TSK'nın modernizasyonu bu çerçevede gerçekleştirilmiştir.

Türkiye'de cumhuriyetin ilanından sonra savunma sanayii alanında belirli kırılma noktaları göze çarpar. Bunlardan birincisi 1921 yılında kurulan Askerî Fabrikalar Umum Müdürlüğü dönemi, ikincisi 1950 yılında askerî fabrikaların MKEK çatısı altında toplanması, üçüncüsü de Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası Türkiye'ye uygulanan ambargo sürecinin etkileri ve savunma sanayiinde yaşanan gelişmeler, 1985 sonrası Türkiye'de modern savunma sanayiine geçiş çalışmaları ve Savunma Sanayii Müsteşarlığı'nın kurulmasıdır. Yüz yılı aşan bu süreçte özellikle Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında temelleri atılan yerli ve milli savunma sanayii kurma çalışmaları 2000'li yılların başından itibaren hızlanmış ve önemli bir mesafe kat etmiştir. Kıbrıs Barış Harekâtı ve yarattığı sonuçlar Türk milletine büyük ve önemli bir gerçeği öğretmiştir. Türk Silahlı Kuvvetlerine tek kaynaktan silah sağlamanın sakıncaları bu yıllarda daha yakından görülmüş ve anlaşılmıştır.

1965 yılında kurulan "Türk Donanma Cemiyeti", özellikle çıkarma gemilerinin yapımına yönelik olarak "Kendi Gemini Kendin Yap" kampanyası çalışmalarını yönlendirmiştir. Benzer biçimde "Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı" da 1970'de ulusal havacılık sanayimizi geliştirmek amacıyla kurulmuştur. 1974 "Türk Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı" kurulmuştur. O günlerde kamuoyunda oluşan büyük coşku, kurulan Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıflarına halkımızın önemli ölçüde bağış yapmasına ve onaylanan yasalarla bu vakıfların özel gelirler sağlamalarına yol açmıştır. Bu dönemde Yüce Milletimizin bağışları ile Türk Silahlı Kuvvetlerinin savunma sistem ve ürünlerini modern teknolojiye dayalı olarak geliştirmek için kurulan Kara, Deniz ve Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakıfları, 17 Haziran 1987 tarihinde 3388 Sayılı Yasayla birleştirilerek Türk Silahlı Kuvvetlerini

Güçlendirme Vakfı kurulmuş ve 26 Eylül 1987 tarihinde faaliyete başlamıştır.[18]

Türkiye'nin savunma sanayinde dışa bağımlılığını azaltmak amacıyla; Türk Uçak Sanayi Anonim Ortaklığı (TUSAŞ), 1973 yılında Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı bünyesinde kurulmuş, kısa sürede söz konusu Vakıflar tarafından ASELSAN (1975), İŞBİR (1978), ASPİLSAN (1981), HAVELSAN (1982) gibi şirketler kurularak savunma sanayinde yatırımlar gerçekleştirilmiştir.[19] Günümüze kadar, faaliyetlerini her geçen gün artan teknoloji ve daha modern bir anlayışla sürdüren bu tesisler savunma sanayiimizin önemli halkalarını oluşturmaktadır.

Türkiye Uçak Sanayii Anonim Şirketi Türk ordusunun re organizasyon ve modernizasyonu çerçevesinde ulusal askerî uçak fabrikası kurulması kapsamında 1973 yılının Mart ayında TBMM'ye bir yasa tasarısı olarak sunularak çalışmalara başlandı ve Ekim 1974'de "Türk Uçak Sanayii A.Ş'nin" kuruluşu resmen onaylandı.

Kısa adı TUSAŞ Şirketin ana amacı Türk Hava Kuvvetleri'nin eskimiş uçaklarının yerine geçecek 200 uçağın imâli ve bakım onarım hizmetlerinin görülmesidir.Bu çerçevede birinci aşamada 1974 yılından 1981 yılına kadar seri imalâtı yapılabilecek olgunluğa eriştirilecek bir uçak tipinin ortak üretimi yapılacak, ikinci aşamada 1977-78 yılından itibaren TUSAŞ'ın çok uluslu bir savaş uçağı geliştirme programına katılması sağlanacaktır. TUSAŞ'ın kuruluş amacı, ülkenin teknolojik düzeyini yükseltecek millî hasılaya katkısı yüksek, yabancı ekonomilere bağlılığı hafifleten, dış piyasa ile rekabet edebilen, millî güvenlik ve sivil ihtiyaçlara yönelmiş bir uçak endüstrisi kurup işletmektir.[20]

Kıbrıs Barış Harekâtı sonrası Genelkurmay Başkanlığı, Millî Savunma Bakanlığı, Dışişleri Bakanlığı, Sanayi ve Devlet Planlama Teşkilatı yetkililerinden oluşan Savunma Sanayii Planlama kurulunun altı aylık çalışmaları sonucu hazırlanan savunma sanayii stratejisinde savunma sanayiinin millî kaynaklara dayandırılması için yeni kurulacak başlıca sanayii dalları şöyle tespit edilmiştir; "Tank ve zırhlı araç imalâtı, motor sanayii, elektronik sanayii, uçak sanayii, gemi inşa sanayii, ağır silah sanayii, optik ve optronik sanayii, helikopter imalâtı, roket imalâtı." Bu süreçte

[18] https://www.tskgv.org.tr/tr/hakkimizda/tarihçe (Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2023)

[19] A. Turan Öztürk, "Türk Savunma Sanayiinin Gelişimi ve Moral Yönü", **1'inci Sistem Mühendisliği ve Savunma Uygulamaları Sempozyumu Bildirileri**, 12-13 Ekim 1995, Ankara, s.445.

[20] Orhan Gök , "Millî Harp Sanayimiz", **MKEK Dergisi**, S 12, Aralık 1976, s.63.

hazırlanan savunma sanayii stratejisinde dış kaynaklara bağımlılığın azaltılması gereği işaret edilerek yardım yoluyla alınan savunma silah ve gereçlerinin her zaman silahlı kuvvetlerin hareket planlarına uygun olmayacağı açıklanmış ve savunma sanayiinin millî sanayi ile bütünleşmesi gereği vurgulanmıştır.[21]

Ayrıca bu dönemde harp silah ve gereçlerinin temelinde dışa bağımlılığı azaltmak amacıyla Türkiye'de savunma ihtiyaçlarının bir kurum tarafından karşılanması amacıyla "Savunma Sanayii Kurumu Kanun Tasarısı" hazırlanmıştır. [22] Bu kanun tasarısına göre Millî Savunma Bakanlığı yurt savunması ihtiyaçlarını sipariş edecek, ancak bunlara 2490 sayılı ihale kanunu hükümlerine tabi olmadan ve karşılığında teminat aranmadan sipariş bedelinin %60'ı avans verilecektir.

Uygulanan ambargonun sonuçlarını hafifletmek ve geleceğin harp sanayisini kurmak maksadıyla harp sanayii için beş yıllık plan yapılmıştır. Bu planın sonucunda 1980 yılından itibaren silahlı kuvvetlerin savaş ve savunma malzemelerinin yerli yapımla karşılanması hedeflenmiştir.

Uluslararası gelişmeler açısından Türkiye'de 1980 ve sonrası önemli gelişmelerin yaşandığı dönemdir. 1980 yılından itibaren Türkiye, bulunduğu coğrafyada NATO üyesi olarak stratejik değer kazanmıştır. Bu bağlamda İran Devrimi (1979), Sovyetler'in Afganistan'ı işgali (1979) ve İran-Irak Savaşı (1980-1988) gibi Washington'ın Ortadoğu, Orta Asya ve Güney Asya'da Moskova ile çatışan çıkarlarından kaynaklı rekabet ortamında Türkiye'nin NATO içindeki önemi artmıştır. Soğuk Savaş döneminin son on yılı Türkiye için büyük bir dönüşümü simgelemiş, üç yıllık askerî yönetimin ardından (1980-1983) gerçekleşen seçimlerde büyük bir zafer kazanılmasıyla Turgut Özal dönemi başlamıştır. Böylece Türkiye ve Batı, 1974 Kıbrıs Harekâtı ve 1980'deki askerî müdahale nedeniyle bozulan ilişkileri yeni bir döneme evrilmiş, Özal'ın liberal ekonomi politikaları ve demokratikleşme reformları söz konusu ilişkilerin seyrini olumlu yönde etkilemiştir. [23]

Özal döneminin en belirgin özellikleri, ekonomik reformlar, sanayii alanında yenilikçilik ve girişimcilik olmasıdır. Genel itibarıyla Özal döneminde (1983-1989) finansal liberalleşme uygulamalarına, ihracat

---

[21] **Cumhuriyet,** 21 Ocak 1976.

[22] **Milliyet**, 13 Şubat 1976.

[23] Merve Seren, "Genişleme ve Yükseliş, 1974'ten Günümüze Türk Savunma Sanayii", **Savunma Politikalarına Giriş**, SETA Yayını, Ankara, 2021, s.206.

odaklı ekonomik büyümeye, Anadolu'da dinamik ve girişimci bir kesimin ortaya çıkmasına, ekonominin yanı sıra siyaset, kültür ve dış politika alanlarında yeni girişimler başlatılmasına ve böylece nüfuz alanının genişletilmesine büyük önem verilmiştir.[24]

Özal'ın mühendis kökenli olması siyasete bir teknokrat bakışı getirmiş, bu çerçevede 1980'lerin başlarından itibaren ASPİLSAN, TAI, TUSAŞ vb. şirketler kurulmuş, savunma sanayii yatırımları hız kazanmıştır. Özal döneminin en önemli gelişmeleri arasında Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SAGEB) ile Türk Silahlı Kuvvetleri'ni Güçlendirme Vakfı (TSKGV) kurulması sayılabilir.

Özal döneminin Türk savunma sanayiinin gelişimine en önemli etkisi 1980'ler öncesinde ithal ikameci bir modele dayanan Türk ekonomisini liberalleştirme çabalarıdır. Bu dönemin bir diğer özelliği ise 1985'te TSK'nın ihtiyaç duyduğu her türlü silah, araç ve gerecin mümkün ve ekonomik olduğu ölçüde Türkiye'de üretilmesini amaçlayan 3238 sayılı Kanununu çıkarılmasıdır. Bu çerçevede Savunma sanayiinin geliştirilmesi ve TSK'nın modernizasyonu amacıyla Savunma Sanayii Geliştirme ve Destekleme İdaresi Başkanlığı (SAGEB) kurulmuş ve 1989'da Savunma Sanayii Müsteşarlığı (SSM) olarak yeniden yapılandırılmıştır. Bu dönemin bir özelliği de Türk savunma sanayiini proje temelli olarak kurulan savunma şirketleri ile büyük bir sıçrama gerçekleştirmiş olmasıdır.[25]

Türkiye'de savunma sanayii alanındaki en önemli gelişmeler 1980'li yılların başından itibaren yaşanmaya başlamıştır. Bu çerçevede savunma sanayiini kapsamlı olarak modernize ve organize etmek maksadıyla 1983 yılında "Savunma Donatım İşletmeleri Genel Müdürlüğü" kurulmuş, bir süre sonra bu kuruluş "Savunma Araştırma Geliştirme Başkanlığına" (SAGEB) devir olmuştur. 1985 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin savunma sanayii faaliyetlerini, günün şartlarına uygun bir organizasyon içinde koordine etmek, geliştirmek ve Türkiye'de kendi kendine yeter bir endüstriyel savunma gücüne erişmek amacıyla SAGEB kurulmuştur. SAGEB, daha sonra Savunma Sanayii Müsteşarlığı adı altında faaliyetini sürdürmüştür.[26]

Silahlı Kuvvetlerin ihtiyaçlarının yurtiçinden karşılanması amacıyla savunma sanayii altyapısını geliştirmeye ağırlık veren çalışmalar sonucunda,

---

[24] Seren, agm., s.207.

[25] Seren, agm., s.208.

[26] **Savunma Sanayii Müsteşarlığı, 15'inci Yıldönümünde Savunma Sanayiinin Dünü, Bugünü ve Yarını**, Savunma Sanayii Müsteşarlığı Yayını, Ankara, 2001, s.35.

stratejik öneme sahip savunma sanayii kuruluşları faaliyete geçirilmiştir. "Bu kuruluşların başlıcaları arasında savaş, nakliye ve başlangıç eğitim uçağı ile insansız hava aracı üreten TAI, uçak motoru üreten TEI, paletli zırhlı araç üreten FMC-NUROL, tekerlekli zırhlı araç üreten OTOKAR, frekans atlamalı ve elektronik harbe karşı korumalı telsiz ailesi üreten MARCONI Komünikasyon, Stinger ve muhtelif çok namlulu roket sistemi üreten ROKETSAN, F-16 uçakları için elektronik harp sistemi üreten MİKES, üç boyutlu mobil radar üreten THOMSON-TEKFEN Radar, 6x6 tekerlekli zırhlı araç ve taret üreten NUROL Makine, komuta-kontrol-muhabere sistemleri üreten AYESAŞ ile mikro elektronik, elektro-optik ve güdüm sistemleri üreten ASELSAN'ı ve daha birçok firmayı saymak mümkündür."[27]

Savunma Sanayii Müsteşarlığı, üstlenmiş olduğu faaliyetler çerçevesinde millî savunma ihtiyaçlarını ön planda tutarak, Türkiye'nin mevcut sanayi potansiyelinin değerlendirilmesiyle, özel sektörün azami düzeyde iştirak edeceği, teknolojik yeniliklere uyumlu ve bu yeniliklerin kaynağı olabilecek millî bir savunma sanayii geliştirmeyi en önemli hedefi olarak görmektedir. Türk Savunma Sanayii'nin hâlihazır imkan ve kabiliyetlerinden yararlanılarak Türk Silahlı Kuvvetlerinin ihtiyaçlarının mümkün olan azami ölçüde yurt içinden karşılanması hedefi doğrultusunda, savunma sanayiinin en ideal yapılanmaya ulaştırılmasına, kaynak, zaman ve personel tasarrufunun en üst seviyeye yükseltilebilmesine yönelik çalışmalara öncelik verilmektedir. Böylece bir yandan Silahlı Kuvvetlerin silah, araç ve gereç ihtiyacı herhangi bir dış tehdide maruz kalmadan yurt içinden karşılanabilecek, diğer yandan ise Silahlı Kuvvetlerin modernizasyon ihtiyacı ekonomi ve sanayiiye en yüksek katkıyı sağlayabilecek şekilde gerçekleştirilecektir.[28]

Modern savunma sanayinin geliştirilmesi ve Türk ordusunun modernize edilmesi amacıyla 7 Kasım 1985 tarihinde 3238 Sayılı Kanun ile Savunma Araştırma Geliştirme Başkanlığı (SAGEB) kurulmuştur.[29] SAGEB, 1989 yılında SSM adı altında yeniden yapılandırılmıştır. 1985 Kasım ayında oluşturulan Savunma Sanayii Fonu ve buna paralel olarak kurulan Savunma Sanayii Destekleme ve Geliştirme İdaresi, savunma sanayiine yeni bir bakış açısı getirmiştir. Bu yapılaşma ile önce yılda 1 milyar dolarlık, sonra 500

---

[27] Yalçın Burçak, "Savunma Sanayii Müsteşarlığı Projeleri Çerçevesinde Türk Savunma Sanayii", **Savunma Sanayiindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 5-6 Haziran 1997, Ankara, s.25.

[28] **Savunma Sanayii Müsteşarlığı, 15nci .....**, s. 25.

[29] **Resmi Gazete**, Sayı 18927, 13.11.1985

milyon dolarlık bir fonun savunma sanayiine aktarılması planlanmıştır. Daha sonra Milli Savunma Bakanlığı içinde Savunma Sanayii Müsteşarlığı olarak örgütlenen bu kuruluş, Ekim 1990 tarihi itibarı ile 3 trilyon 826 milyarlık gelir sağlamış, bunun yaklaşık %32'sini (1 trilyon 224 milyar TL.) savunma sanayiine aktarmıştır.[30]

3238 sayılı Kanun ve bu Kanunda değişiklik yapan 390 sayılı Kanun Hükmünde Kararname ile Savunma Sanayi Yüksek Koordinasyon Kurulu ve Savunma Sanayi İcra Komitesi gibi üst karar organları ile birlikte, bu organların aldığı kararları uygulayıp takip edecek bir yürütme organı olan Savunma Sanayii Müsteşarlığıdır."[31]

Savunma Sanayii Yüksek Koordinasyon Kurulu, planlama ve koordinasyon sağlama görevlerini yerine getirmekte ve Savunma Sanayii Destekleme Fonundan tedariki öngörülen silah, araç ve gerecin tedarik şeklini tespit etmektedir. Kurul, aynı zamanda Bakanlar Kurulu tarafından onaylanan strateji doğrultusunda, planlama ve koordinasyonun sağlanmasını takip etmek, düzenleyici direktifler vermek ve Genelkurmay Başkanlığı tarafından hazırlanan stratejik hedef planına uygun silah, araç ve gereçleri temin etmekle görevlidir.[32]

1985 yılında Savunma Sanayii Müsteşarlığı'nın kurulması, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modernizasyonu ve Türkiye'de modern bir savunma sanayii altyapısının oluşturulması için çok önemli bir adımdır. SSDF ile yıllık geliri yaklaşık bir milyar dolara ulaşan sürekli ve istikrarlı bir kaynağın kullanılması suretiyle, Silahlı Kuvvetlerin silah, araç ve gereç ihtiyacı yerli sınaî imkânlarıyla karşılanmaya başlanmıştır.

SSM tarafından gerçekleştirilen önemli projeler şunlardır; "Zırhlı muharebe araçları, F-16 elektronik harp sistemleri, telsiz sistemleri, mobil radarlar, komuta-kontrol muhabere sistemleri, hafif nakliye uçakları, genel maksat ve taarruz helikopterleri, tekerlekli taktik araçlar, denizde ikmal gemisi, firkateynler, çok namlulu roket sistemleri, insansız hava araçları, başlangıç eğitim uçakları, deniz eğitim uçakları, uçaksavar topları yedek parçaları, test cihazları tedarik edilerek silahlı kuvvetlerimizin kullanımına sunulmuştur."[33]

---

[30] **Cumhuriyet**, 2 Ocak 1991.

[31] Ekrem Kadıoğlu, "Geçmişte ve Gelecekte Türk Savunma Sanayiinin Geliştirilmesi İçin Hedeflenmesi Gereken Politikalar", **Savunma ve Havacılık Dergisi,** C 14, S 81, 2000, s.62.

[32] Hasan Ali Türkaslan, **Klasik Kamu Gelirleri ile Fon Gelirlerinin Mukayesesi ve Savunma Sanayii Destekleme Fonunun Bu Açıdan Değerlendirilmesi**, SSM Yayını, Ankara, 1994, s.158.

[33] Fikret Ülger, **Türk Savunma Sanayii**, TOBB Yayını, Ankara, 1997, s.47.

Savunma Sanayii Müsteşarlığı bünyesinde 2010 yılından itibaren kritik teknolojilerin ve tasarımların yurt içinden karşılanması hedefi doğrultusunda yurt içindeki ana yüklenicilerin sorumluluğunda özgün tasarım programları geliştirilmeye başlanmıştır. SSM'nin 2012-2016 Stratejik Planı'nda vizyonu, Türkiye'yi savunma ve güvenlik teknolojilerinde üstünlük kazandırmak olarak belirlenmiştir. SSM, 2018 yılında yeni bir yapılanmaya gitmiş ve "Anayasada Yapılan Değişikliklere Uyum Sağlanması Amacıyla Bazı Kanun ve Kanun Hükmünde Kararnamelerde Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun Hükmünde Kararname" ile Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Savunma Sanayii Başkanlığı olarak teşkilatlanmıştır.[34]

Türkiye'deki savunma sanayi sektöründe ileri teknolojiye geçişte faaliyet gösteren şirketler, altı farklı ana grupta incelenebilir. Bunlardan birincisi, askerî üretim birimleridir. Milli Savunma Bakanlığı'na bağlı, doğrudan askerî üretim birimleri olarak faaliyet gösteren Hava İkmal Bakım Merkezleri, Askerî Tersaneler ve Ağır Bakım Fabrikaları bu gruba dâhildir. İkinci olarak, ülkemizde faaliyet gösteren savunma sanayii kuruluşları ve MKEK'ye bağlı şirketleri gelmektedir. Bunlar, Türkiye'de faaliyet gösteren ve hisseleri devlete ait olan kamu iktisadi teşekkülleridir. Üçüncüsü, vakıf şirketleridir. TSK'yı Güçlendirme Vakfı'na ait, bu maksatla özel kanun veya kararnamelerle kurulan ve hisselerinin tamamı veya büyük çoğunluğu vakıf tarafından kontrol edilen savunma şirketleridir. Bunun örnekleri ASELSAN, HAVELSAN, ROKETSAN, ASPİLSAN ve diğerleridir. Dördüncüsü, millî sermayeli şirketlerdir. Tamamıyla millî sermayeye dayalı, Türkiye'de konuşlanmış ve varlığını Türkiye ile varsayan, Türkiye'de tescilli millî şirketlerdir. ROKETSAN, STFA Savronik, Kale Kalıp, OTOKAR, İbrahim Örs, Sedef Gemi gibi şirketler bu gruba dahildir. Beşincisi yabancı iştiraklerdir. Bunlar, Türkiye'de tescil edilmiş yabancı ortaklı, ama içinde Türk sermayedarı da bulunabileceği şirketlerdir. Bunlara örnek olarak TEI, TAI, FMC Nurol, FNSS ortaklığı gösterilebilir. Savunma sanayiimiz içerisinde faaliyet gösteren altıncı grup firmalar topluluğu ise yabancı şirketlerdir. Bunlar yabancı ortaklı veya grup stratejik hedefleri itibarıyla, çıkarlarını Türkiye'ye doğrudan satış yapmak üzere düşünen şirketlerdir.[35]

2000 yılından sonra Türk Savunma Sanayii'nde yeni bir dönem başlamıştır. 2001 yılında üniversiteler, araştırma kurumları ve üretim

[34] **Resmi Gazete**, Sayı 30479, 15.07.2018

[35] Faruk Aga Yarman, **Türk Savunma Sanayi Temel Sorun, Seçenek ve Çözümleri**, Ankara, 2002, s.8-9.

sektörleri arasındaki iş birliğini geliştiren bir Teknoloji Geliştirme Bölgesi anlaşması yapılmış, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin modernizasyon ihtiyaçları doğrultusunda Ar-Ge projelerine odaklanılmıştır. Kurumlar vergisinde %90 indirim ve arazi yatırımlarına % 50'ye kadar katkı sunulmuş ve teşvikler ve hükûmetin desteği ile 2002-2020 yılları arasında yerlileşme oranı %20'den %65'e yükselmiştir. 2002 yılında yaklaşık 5,5 milyar Dolarlık bütçeye sahip 66 Türk savunma projesi varken, 2020 yılı itibarıyla 60 milyar Dolarlık bütçeyle 600'den fazla projeye ulaşılmıştır.[36]

Dünyanın en fazla savunma sanayii üretimi gerçekleştiren ilk 100 savunma sanayii firmasının cirosu, ¨Dünya Savunma Sanayi Cirosu¨ olarak kabul edilmektedir. 2017 yılı için bu firmaların cirolarının toplamı, %2,9 artış ile 375,46 milyar Dolar olmuştur. Bu veriler her yıl yayınlanan dünyanın 100 büyük savunma ve havacılık sanayii firmaları listesinde yer almaktadır. Dünyanın en büyük 100 savunma sanayii firması arasında ilk 5 sırada 4 Amerikan ve 1 İngiliz firması yer almaktadır. Güney Kore 7 firması ile listede yer alırken, Türkiye'den 2017 yılında 4 firma listeye girmeyi başarmıştır. Bu firmalarımız; ASELSAN A.Ş., TAI A.Ş., ROKETSAN AŞ ve STM A.Ş.'dir. Bu sıralamada 2020 yılı itibarı ile Türk şirketi sayısı 7'ye yükselmiştir. ASELSAN A.Ş. 48'inci sırada, TUSAŞ 16 basamak ilerleyerek 53'üncü sırada, BMC 89'uncu sırada, ROKETSAN 91'inci sırada, STM A.Ş. 92'nci sırada yer alırken, HAVELSAN 99'uncu sıradan ve FNSS'de 98'inci sıradan ilk kez listeye girme başarısı göstermiştir. SaSaD tarafından hazırlanan rapora göre Türk savunma ve havacılık sanayii sektörü tarafından 2019 yılında gerçekleştirilen satışlar 10 milyar 884 milyon 81 bin 347 Dolar, ihracat 3 milyar 68 milyon 519 bin 809 Dolar, ithalat 3 milyar 88 milyon 465 bin 821 Dolar ve Ar-Ge harcamaları 1 milyar 672 milyon 52 bin 468 Dolar olarak gerçekleşmiştir. Sektörün 2019 yılındaki toplam istihdamı ise 73 bin 771 bir kişi olarak gerçekleşmiştir.[37]

Millî savunma sanayiinin geliştirilmesi, yeni harp sanayii dallarının kurulması, harp silah araç ve gereçlerinin satın alınması suretiyle, Türk Silahlı Kuvvetleri'nin savaş gücünü artırmaya yönelik tedbirlerin barış zamanından itibaren alınmasını ön gören vakıf, günümüze kadar faaliyetlerini artarak sürdürmektedir.

---

[36] Hüsnü Özlü, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Yükselen Gücü, Türk Savunma Sanayii, (1922-2022)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2023, Ankara, s.537-538.

[37] **Age.**, s. 542-543.

SONUÇ

Türkiye'nin sahip olduğu coğrafya, stratejik ve jeopolitik konum, güçlü bir silahlı kuvvetlere sahip olmayı zorunlu kılmaktadır. Orta Doğu, Balkanlar, Kafkaslar ve Doğu Akdeniz gibi dünyanın siyasi, ekonomik ve sosyal olarak en dengesiz bölgelerinin tam ortasında bulunan Türkiye, güçlü ve caydırıcı bir savunma konseptine sahip olmak durumundadır.

Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan ve Truman Doktrini ve Marshall Planları ile hızlanan askerî yardım sürecinde Türkiye, savunma sanayiini ihmal etmiş ve cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren açılan fabrika ve tesisler ya kapanmış, ya da faaliyet alanını değiştirmiştir. Atatürk döneminde denizaltı yapan, uçak sanayiinin alt yapısını kuran, 1950'li yıllarda Danimarka başta olmak üzere dış ülkelere uçak satma girişiminde bulunan Türkiye'de savunma sanayii durma noktasına gelmiştir. Bu olumsuzluğun ilk belirtileri de Kıbrıs Barış Harekâtı sonrasında hissedilmiş ve Türkiye bu tarihten itibaren savunma sanayii alanında kendini yenileme adına birçok adım atmaya başlamıştır.

1980li yıllarda modern savunma sanayii hamleleri atılmış SSM bünyesinde birçok proje gerçekleştirilmiştir. 2000'li yıllardan itibaren hızlanan modernizasyon programları kapsamında Türkiye'de savunma sanayii alanında çok önemli adımlar atılmıştır.

Özellikle bu süreçte sadece yurt içi değil yurt dışına da önemli projeler üreten ve satan savunma sanayii kuruluşları alanda nitelikle şirketler arasına girmiştir. ASELSAN; Hollanda'ya "kaideye monteli stinger sistemi", Pakistan'a askerî telsiz satışı, ROKETSAN; Birleşik Arap Emirlikleri'ne ve Malezya'ya zırhlı araç satışı, YONCA-ONUK Tersanesi; Pakistan'a sahil güvenlik botu, HAVELSAN; Güney Kore'ye hareketli pilot eğitim simülatörü, OTOKAR; Orta Doğu ülkelerine taktik tekerlekli zırhlı araç ihracatı yapmaktadır.

2004 yılı içerisinde başlatılan "Millî Gemi Projesi", "İnsansız hava araçları geliştirme projesi" (İHA) ve "taarruz helikopteri için görev bilgisayarı geliştirme projesi" önemli atılımlardır.

Türk savunma sanayi harcamaları 2007-2016 yılları arasındaki 10 yıllık döneminde ortalama %9,7 bir artış göstermiştir. Türkiye'nin 2016 yılı savunma harcamaları 14,8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Türk savunma sanayii, 2002 yılından sonra 14 yılda proje sayısını 10'a katlayarak, insansız hava aracı, tank, helikopter, roket gibi araçları üreterek hem dışa bağımlılığı azalttı hem de dünyanın ilk 100 firması arasına girmeyi

başarmıştır. Yatırım ve projeleri artırıp dışa bağımlılığı en aza indiren savunma sanayiine 2002 yılına kadar toplam 5,5 milyar Dolar harcanırken 2018 yılında bu rakam 60 milyar Dolara ulaşmıştır. Savunma ihtiyaçlarını yurt içinden karşılama oranı 2002 yılında %25 seviyesindeyken bu oran 2018'e gelindiğinde %60'a ulaşmış, sektörün üretim gücü de 2012 yılında 1,3 milyar Dolar iken 2018'de miktar 6 milyar Dolara yükselmiştir.[38]

Türkiye, dünyanın en kritik bölgelerinden birinde değişik tehditlere karşı görev yapan silahlı kuvvetlerinin, üst seviyede ve sürekli modernizasyonunu teminat altına almak amacı ile 1980'li yıllardan itibaren daha önce benzeri görülmemiş bir kararlılıkla, modern bir savunma sanayii alt yapısı oluşturma programını yürürlüğe koymuştur. Türkiye, dünyada ve bölgesinde güçlü, dünya ile her alanda bütünleşen, kendisine saygı duyulan, kendine güvenen, özellikle askerî alanda ağırlığı ve etkinliği ile bölgesinde barış ve istikrarın güvencesi olan, dostluğu ve iş birliği aranan bir ülkedir. Türkiye'nin içinde bulunduğu stratejik konumu, TSK'nın modernizasyon faaliyetlerini güçlü demokrasi, güçlü ekonomi ve güçlü savunma hedeflerinin korunması açısından çok önemli kılmaktadır.

[38] **Age.**, s. 520.

KAYNAKÇA

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul, 2010.

Burçak, Yalçın, "Savunma Sanayii Müsteşarlığı Projeleri Çerçevesinde Türk Savunma Sanayii", **Savunma Sanayiindeki Teknolojik Gelişmeler Sempozyumu, Bildiriler Kitabı**, 5-6 Haziran 1997, Ankara.

Çavdar, Tevfik, "Demokrat Parti", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 8, İletişim Yayınları, İstanbul, 2003.

Erhan, Çağrı, **Türk-Amerikan İlişkilerinin Tarihsel Kökenleri**, İmge Kitabevi, Ankara, 2001.

Eroğul, Cem, "Çok Partili Düzenin Kuruluşu: 1945-1971", **Geçiş Sürecinde Türkiye**, Belge Yayınları, İstanbul,1990.

Ghee, George MC., **ABD-Türkiye-NATO-Ortadoğu**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1992.

Goloğlu, Mahmut, **Millî Şef Dönemi (1939-1945)**, Kalite Matbaası, Ankara,1974.

Gök , Orhan, "Millî Harp Sanayimiz", **MKEK Dergisi**, S 12, Aralık 1976.

Gönlübol, Mehmet, Haluk, Ülman, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1965)**, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara, 1969.

Kadıoğlu, Ekrem, "Geçmişte ve Gelecekte Türk Savunma Sanayiinin Geliştirilmesi İçin Hedeflenmesi Gereken Politikalar", **Savunma ve Havacılık Dergisi**, C 14, S 81, 2000.

Özlü, Hüsnü, "Türkiye'de Savunma Sanayi Gelişim Tarihi İçinde Makine ve Kimya Endüstrisi Kurumunun Kuruluş Dönemi Faaliyetlerinin Analizi", **Savunma Bilimleri Dergisi** Mayıs 2019, C 18, S 1.

Özlü, Hüsnü, **Türkiye Cumhuriyeti'nin Yükselen Gücü, Türk Savunma Sanayii, (1922-2022)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2023, Ankara.

Öztürk, A. Turan "Türk Savunma Sanayiinin Gelişimi ve Moral Yönü", **1'inci Sistem Mühendisliği ve Savunma Uygulamaları Sempozyumu Bildirileri**, 12-13 Ekim 1995, Ankara.

https://www.tskgv.org.tr/tr/hakkimizda/tarihçe (Erişim Tarihi: 14 Temmuz 2023)

Cumhuriyet, 2 Ocak 1991.

Cumhuriyet, 21 Ocak 1976.

Milliyet, 13 Şubat 1976.

Resmi Gazete, Kanun No: 5591, 15.03.1950, s.18093.

Sarıca, Murat, Erdoğan Teziç, Özer Eskiyurt, **Kıbrıs Sorunu,** İstanbul Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul,1975.

Seren, Merve, "Genişleme ve Yükseliş, 1974'ten Günümüze Türk Savunma Sanayii", **Savunma Politikalarına Giriş**, SETA Yayını, Ankara, 2021.

Savunma Sanayii Müsteşarlığı, 15'inci Yıldönümünde Savunma Sanayiinin Dünü, Bugünü ve Yarını, SSM Yayını, Ankara, 2001.

Sander, Oral, **Türk-Amerikan İlişkileri (1947-1964)**, İmge Kitabevi, 1. Baskı, Ankara, 2016.

Türkaslan, Hasan Ali, **Klasik Kamu Gelirleri ile Fon Gelirlerinin Mukayesesi ve Savunma Sanayii Destekleme Fonunun Bu Açıdan Değerlendirilmesi**, SSM Yayını, Ankara, 1994.

Uslu, Nasuh, **Türk-Amerikan İlişkileri**, 21. Yüzyıl Yayınları, Ankara, 2000.

Ülger, Fikret, **Türk Savunma Sanayii**, TOBB Yayını, Ankara, 1997.

Yarman, Faruk Aga, **Türk Savunma Sanayi Temel Sorun, Seçenek ve Çözümleri**, Ankara, 2002.

EKLER

EK-1

Ankara, Türkiye
5 Haziran 1964

CÜMHURİYET BAKANLIĞI
CEMİL CÜREEL ARŞİVİ
Yer No: 4/5-3
Dosya No:
Fihrist No: 5464-6

Gizlidir

Sayın Bay Başbakan,

Türkiye Hükûmetinin, Kıbrıs'ın bir kısmını askerî kuvvetle işgal etmek üzere müdahelede bulunmak hususunda karar vermeyi tasarladığı hakkında Büyükelçi Hare vasıtasiyle sizden ve Dışişleri Bakanınızdan aldığım haber beni ciddî surette endişelendirmektedir. En dostane ve açık şekilde belirtmek isterim ki, geniş çapta neticeler tevlit edebilecek böyle bir hareketin Türkiye tarafından takip edilmesini, Hükûmetinizin bizimle evvelden tam bir istişarede bulunmak hususundaki taahhüdü ile kabili telif addetmiyorum . Benim görüşlerimi öğrenmek üzere kararınızı bir kaç saat tehir etmiş olduğunuzu Büyükelçi Hare bana bildirdi. Sizden şahsen sorarım : yıllar boyunca Türkiyeyi en sağlam şeklide desteklediğini ispat etmiş olan Amerika gibi bir müttefike, Hükûmetinizin, geniş neticeleri olan tek taraflı bir kararı bildirmesinin doğru olduğuna hakikaten inaniyor musunu Binaenaleyh, böyle bir harekete girişilmeden önce Birleşik Amerika Devletleri ile tam istişarede bulunmak mesuliyetini kabul etmeniz sizden evvelâ rica etmeliyim.

1960 tarihli Garanti Andlaşması ahkâmı gereğince böyle bir müdahelenin meşru olduğu kanaatinde bulunduğunuz intibaındayım. Bununla beraber, Türkiye'nin bahiskonusu müdahelesinin, Garanti Andlaşmasınca sarahaten men'edilen bir hal suretini, yani Ada'nın bir nevi taksimini gerçekleştirmek için yapılmış olacağı hususunda ~~kanaatimize mutabik kaldığımıza~~ kanaatimize dikkatinizi çekmek zorundayım. Ayrıca sözkonusu Andlaşma ,garantör Devletlerin aralarında danışmalarını âmirdir. Birleşik Amerika, bu durumda danışma imkânlarının hiç bir suretle tüketilmediği ve dolayısiyle tek taraflı harekete geçmek hakkının mahfuz tutulduğunun henüz ileri sürülemeyeceği kanaatindedir.

4/5-3
5464-3

Bay Başbakan, NATO vecibelerine de dikkat nazarınızı celbetmek zorundayım. Kıbrıs'a vaki olacak Türk müdahelesinin, Türk-Yunan kuvvetleri arasında askerî bir çatışmaya müncer olacağı hususunda zihninizde en ufak bir tereddüt olamaz. Dışişleri Bakanı Rusk, La Haye'de yapılan son NATO Bakanlar Konseyi toplantısında Türkiye ile Yunanistan arasında bir harbi " kelimenin tam manasiyle düşünülemez" olarak telakki edilmesi gerektiğini beyan etmişti. NATO'ya katılmak, esası icabı olarak NATO memleketlerinin birbirleriyle harp etmeyeceklerini kabul etmek demektir. Almanya ve Fransa, NATO'da müttefik olmakla yüzyıllık muhasemat ve düşmanlıklarını gömmüşlerdir; aynı şeyin Yunanistan ve Türkiye'den de beklenmesi gerekir. Ayrıca, Türkiye tarafından Kıbrıs'a yapılacak askerî bir müdahele mesel doğrudan doğruya Sovyetler Birliğinin de dahil olmasına yol açabilir. NATO müttefiklerinizin tam ve muvafakatları olmadan Türkiyenin girişeceği bir hareket neticesinde ortaya çıkacak bir Sovyet müdahelesi karşısında Türkiyeyi müdafaa etmek mükellefiyetleri olup olmadığını müzakere etmek fırsatını bulmamış olduklarını takdir buyuracağınız kanaatindeyim.

Ayrıca, Bay Başbakan, Birleşmiş Milletler üyesi olmak hasebiyle Türkiye'nin vecibeleri de beni düşündürmektedir. Birleşmiş Milletler sulhu korumak için Ada'da kuvvet bulundurmaktadır.

./.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN GİRESUN ZİYARETİ VE GENERAL DR. ALİ RIZA ERKAN'IN ATATÜRK SEVGİSİ VE GİDEREK ARTAN HAYRANLIĞI

İbrahim BAŞ*

Özet

Bu çalışmada Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa'nın Yurt Gezileri kapsamında eşi Latife Hanım ve devlet erkânı ile birlikte Hamidiye Kruvazörü ile İstanbul'dan Boğazlardan geçerek Karadeniz seyahatine çıkması, bu gezi çerçevesinde 19 Eylül 1924 tarihinde Giresun'u ziyaret etmesi işlenecektir. Giresun ziyareti öncesinde Trabzon yakınlarına vardıklarında 13 Eylül 1924 tarihinde meydana gelen Erzurum Depremi'ni haber almasının akabinde Erzurum'a gitmek istemiştir. Ancak Trabzon'dan Erzurum'a ulaşabilecek uygun yol ve araç olmadığı için Samsun'a geçmeye karar verip, Ankara'dan Samsun'a uygun araçların gelmesini talep etmiştir. Bu şekilde Erzurum'a ulaşıp, halkın deprem sonrası sıkıntılarını yerinde inceleyip, duruma müdahil olmak ve depremzede halka moral vermek için Samsun'a doğru yola çıkmıştır.

19 Eylül 1924 tarihinde Giresun'u ziyareti esnasında halk limandan itibaren toplanmış Gazi Paşa'yı beklemiştir. Mustafa Kemal Paşa Mithat Paşa Oteli'nin yanından başladığı yürüyüşü sırasında Belediye'ye varıncaya kadar halkın tezahüratları eşliğinde Halk Fırkası, Bilgi Yurdu, Hilal-i Ahmer, Muallimler Cemiyeti, İhtiyat-ı Zabıtan Cemiyeti ve Orta Mektep gibi yerlerin yanlarından geçmiştir. Belediye'den sonra Halk Fırkasını da ziyaret etmiştir. Bilgi Yurdu'nun önünden geçerken Yurtta bulunan Süreyya ve Sırrı ismindeki iki genç Mustafa Kemal Paşa'nın yoluna çıkmışlar ve paşayı durdurarak Dr. Necdet Bey'in Gazi Paşa'ya burada övgü dolu bir nutuk söylemesini sağlamışlardır.

İşte bu gezide Giresun'da ilkokul 4. sınıf öğrencisi olan ve Atatürk'ü ilk defa gören Ali Rıza Erkan sonraki karşılaşmalarını da detaylı bir şekilde ifade ettiği ve her karşılaşmasında Atatürk'e olan hayranlığının arttığını anlattığı bir yazı yazmıştır. Ali Rıza Erkan'ın 17.11.1977 tarihinde Türk Tarih Kurumu Atatürk ve Yeni Türkiye Araştırma Merkezi Başkanı Afet İnan'a hitaben Giresun Belediye Başkanı olarak yazdığı yazısı, ilave arşiv

* Dr., Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, ibas@ayk.gov.tr

belgeleri ve bu konuda yapılmış çalışmalardan yararlanarak bildiri detaylandırılacaktır.

Sonuç kısmında ise Emekli General Dr. Ali Rıza Erkan'ın anlatımları, gazeteler ve diğer kaynaklardan faydalanarak hazırladığımız çalışma neticesinde ulaştığımız sonuçlar ifade edilecektir.

Anahtar Kelimeler: Cumhurbaşkanı, Gazi Mustafa Kemal Paşa, Atatürk, Yurt Gezileri, Giresun Ziyareti, Ali Rıza Erkan.

MUSTAFA KEMAL PASHA'S VISIT TO GIRESUN AND GENERAL DR. ALI RIZA ERKAN'S AFFECTION AND INCREASING ADMIRATION FOR HIM

Abstract

In this study, the President of the Republic of Turkey Mustafa Kemal Pasha, along with his wife Latife Hanım and state officials, went on a Black Sea voyage through the Bosphorus from Istanbul, and visited Giresun on September 19, 1924, within the scope of this trip. After his visit to Giresun, he wanted to go to Erzurum after hearing about the Erzurum Earthquake that took place on September 13, 1924, when they arrived near Trabzon. However, since there was no suitable road and vehicle to reach Erzurum from Trabzon, he decided to move to Samsun and demanded that suitable vehicles be brought from Ankara to Samsun. In this way, he reached Erzurum and set out for Samsun to examine the post-earthquake problems of the people on the spot, to intervene in the situation and to give morale to the earthquake victims.

During his visit to Giresun on September 19, 1924, the people gathered from the port and waited for Gazi Pasha. During his walk, which he started next to the Mithat Pasha Hotel, Mustafa Kemal Pasha passed by places such as the People's Party, Bilgi Yurdu, Hilal-i Ahmer, Teachers' Association, İhtiyat-ı Zabıtan Cemiyeti and Orta Mektep, Pasha passed by places such as the People's Party, Bilgi Yurdu, Hilal-i Ahmer, Teachers' Association, İhtiyat-ı Zabıtan Cemiyeti and Orta Mektep, accompanied by the cheers of the people, until he reached the Municipality. After the Municipality, he also visited the People's Party. While passing in front of Bilgi Yurdu, two young people named Süreyya and Sırrı, who were in the dormitory, got in the way of Mustafa Kemal Pasha and stopped the pasha and went to Dr. They made Necdet Bey give a laudatory speech to Gazi Pasha here.

Ali Rıza Erkan, who was a 4th grade primary school student in Giresun on this trip and saw Atatürk for the first time, wrote an article in which he described his next encounters in detail and that his admiration for Atatürk increased with each encounter. The article written by Ali Rıza Erkan as the Mayor of Giresun on 17.11.1977, addressing Atatürk and the Head of the New Turkey Research Center, Afet Inan, will be detailed by making use of additional archival documents and studies on this subject.

In the conclusion part, Retired General Dr. The results we have reached as a result of the work we have prepared by making use of Ali Rıza Erkan's narratives, newspapers and other sources will be expressed.

Keywords: President, Gazi Mustafa Kemal Pasha, Atatürk, Country Trips, Giresun Visit, Ali Rıza Erkan.

GİRİŞ

Birinci Dünya Savaşı Osmanlı Devleti'nin tarih sahnesinden çekilişine neden olmuştur. Osmanlı Devleti'nin bu savaşta yenilmesi ülkenin birçok toprak parçasının elden çımasına vesile olurken diğer yandan Anadolu ve Doğu Trakya bölgesindeki topraklarımızda Millî Mücadele'nin başlamasına sebep olmuştur. Kuva-yı Milliye kuvvetleri ile başlayan vatan topraklarını kurtarma mücadelesi Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin birleşmesini ve Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğini ortaya çıkarmıştır. Aynı merkezden idare edilen Milli Müdafaa hareketleri Anadolu ve Doğu Trakya bölgesindeki topraklarımızı kurtarmaya çalışan Kuva-yı Milliye birliklerimizin işgalci kuvvetlere karşı başarılı olmasını sağlamıştır.

Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile işgalci kuvvetlere karşı yapılacak savunma daha koordineli ve tek merkezden yapılmıştır. Güney Anadolu'daki Fransızlara karşı verilen Milli Mücadele başarıya ulaştıkça Antalya bölgesini işgal eden İtalyanların kendiliğinden bölgeyi terk edip gitmesini sağlamıştır. Anadolu'da Ege bölgesini İç Anadolu'ya kadar işgal eden Yunan kuvvetleri Ankara yakınlarında Polatlı sınırlarındaki Sakarya nehrine kadar gelmiş ve Türkiye Büyük Millet Meclisini tehdit etmeye başlamıştır.

Mustafa Kemal Paşa Sakarya savaşı ve Büyük Taarruz mücadelesini ordunun başında yönetebilmek için Türkiye Büyük Millet Meclisi'nden Başkomutan olarak görevlendirilmesini talep ettiğinde bu görevlendirme yapılmıştır. Sakarya savaşı Mustafa Kemal Paşa'nın Türk ordusunun başında uyguladığı savaş taktikleri ile kazanıldığında Yunan ordusu geri çekilmeye başlamıştır. Geri çekilen Yunan kuvvetleri Kütahya ve Afyon bölgesinde toplanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa Kütahya, Afyon ve Eskişehir bölgesinde toplanan Yunan kuvvetlerini de bozguna uğratabilmek için yaklaşık on bir ay ordunun eğitim ve lojistik hazırlığını yapmış ve 26 Ağustos 1922 tarihinde başlattığı saldırılarla Yunan kuvvetlerini bozguna uğratarak İzmir istikametinde hızla kaçmalarını sağlamıştır. Dumlupınar Çalköy bölgesinde toplanan Yunan kuvvetleriyle 30 Ağustos 1922 tarihinde yapılan Başkomutan Meydan Muharebesi'nde ise Yunan kuvvetleri tamamen bozguna uğradıkları için kaçabilen Yunan askerleri İzmir istikametinde kaçmaya, kaçarken de geçtikleri beldeleri yakıp yıkmaya başlamışlardı. İzmir'e kadar Türk ordusu Yunan askerini takip etmiş ve Anadolu'yu düşman işgalinden kurtarmıştır. Trakya Bölgesi'ndeki Yunan kuvvetlerinin de vatan topraklarından atılması ile Bütün Anadolu ve Trakya bölgemiz düşmandan temizlenmişti.

Mustafa Kemal Paşa yurt gezilerinde cephede kazanılan bu savaştan sonra yapılacak inkılâpların zeminini hazırlamak ve devletin kurumlarının oluşması, vatandaşa hizmetlerin daha hızlı götürülmesi, Türk ordusunun eğitim ve teçhizat açısından donatılması ve ülkenin muasır medeniyetler seviyesine çıkarılması gibi daha zor ve daha büyük hedefler belirlemiştir.[1]

Devletin ve toplumun ihtiyaçlarını belirleme, vatandaşla bir araya gelip hasbihal etme ülke topraklarını korumaya yönelik yerinde tespitler yapmak için Mustafa Kemal Paşa heyetlerle zaman zaman yurt gezilerine çıkmıştır.[2] Bunlar Yurt gezileri, sonbahar gezileri gibi adlandırılmıştır. Bu çalışmada 1924 yılı Eylül ayında Boğazlardan geçerek Karadeniz'e yaptığı sonbahar gezisi çerçevesinde Mustafa Kemal Paşa'nın Giresun Ziyareti işlenecektir.

MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN GİRESUN ZİYARETİ

Mustafa Kemal Paşa yurt gezileri çerçevesinde 1924 yılı sonbaharında 29 Ağustos 1924 tarihinde Dumlupınar'a doğru trenle yola çıkmış, Afyonkarahisar üzerinden Dumlupınar'a ulaşmayı hedeflemişti. 30 Ağustos günü öğleden sonra bu yolla Dumlupınar'a ulaşmıştır. Burada "Meçhul Asker Âbidesi"nin temelini atmış ve Başkomutan Meydan Muharebesi'nin ikinci yıl dönümü münasebetiyle bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında: "*Hiç şüphe edilmemelidir ki, yeni Türk Devleti'nin, genç Türk Cumhuriyeti'nin temeli burada sağlamlaştırıldı. Türk Devleti'nin ebedi hayatı burada taçlandırıldı. Bu âbide Türk yurduna göz dikenlere Türk'ün 30 Ağustos günündeki ateşini, süngüsünü, hücumunu, kudret ve iradesindeki şiddeti hatırlatacaktır*"[3] ifadeleriyle Türk Milleti'nin Büyük Taarruzdaki çetin mücadelesini hatırlatarak Türk Vatanını işgale yeltenenlerin iyi düşünmesi gerektiğini bütün dünyaya ilan etmiştir.

Dumlupınar'da yapılan tören ve diğer programların akabinde aynı günün akşamı Bursa'ya hareket etmiştir. 31 Ağustos'ta Bursa'ya ulaşan Mustafa Kemal Paşa Bursa'da kaldığı süre içerisinde 11 Eylül 1924 tarihinde Bursa'nın Kurtuluşunun İkinci Yıl Dönümü törenlerine katılmış ve burada bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında: "*Efendiler bu kurtuluş gününü size tebrik ederken bu dağlarda, bu ovalarda kanlarını döken*

---

[1] Sadık Sarısaman, "Mustafa Kemal Paşa'nın Şebinkarahisarı Ziyareti", **Atatürk Yolu Dergisi**, C 5, S 19, Ankara 1997, s. 297.

[2] Latif Daşdemir, "Yurtiçi Gezilerinin Önemi ve Bilinmeyen Bir Gezi Çeşme Ilıca Ziyareti", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** C VIII, S 3, (Atatürk Özel Sayısı), Ağustos 2008, s. 16.

[3] Utkan Kocatürk, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi (1918-1938)**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1983, s. 416.

şehitlerimizi ve vatanları için, milletleri için mihnet ve meşakkat bilmeyen kahraman gazilerimizi hürmetle yâd ederim."[4] İfadelerini kullanmıştır.

Mustafa Kemal Paşa yanındaki heyet ve eşi Latife Hanımla birlikte Bursa'dan Mudanya'ya geçip 12 Eylül'de Hamidiye Kruvazörüne binerek gezisine deniz yolu ile devam etmiştir. İstanbul'dan Boğazlardan geçerek Trabzon'a doğru yol almışlardır. 15 Eylül 1924 akşamı Trabzon Limanına ulaşmışlardır.[5] Trabzon Belediyesi'nin Mustafa Kemal Paşa'nın şerefine verdiği yemekte: "*Arkadaşlar beş sene evvel ilk defa Samsun'a ayak bastığım zaman bana kalp kuvveti veren vatandaşlarımın ilk safında kahraman Trabzonluların bulunduğunu asla unutmayacağım. Sakarya kanlı savaşına Üçüncü Tümen ile yetişen Trabzon evlatlarının muharebe meydanında gösterdikleri fedakârlığın kıymetli hatırası daima dimağımda canlı kalacaktır."* diyerek konuşmasını tamamlamıştır. Ertesi günü Trabzon'da Muallim Mektebi ve Halk Fırkasını ziyaret etmiş akabinde Rize'ye doğru yola çıkmıştır. Bu yolculuk esnasında 13 Eylül 1924 tarihinde Erzurum'da deprem olduğu haberini almıştır.[6] Ancak o tarihlerde Trabzon veya Rize'den Erzurum'a araçla geçilebilecek bir yol bulunmuyordu. Bunun için Ankara'dan Samsun'a araçlar çağrılmıştı. Araçların Samsun'a gelmelerinin de belli bir süre alacağı biliniyordu. Bundan dolayı 17-18 Eylül'de Rize ziyareti akabinde Giresun'u da ziyaret etmeyi planlamışlardı. Giresun'u ziyaret ettikten sonra Samsun'a ulaşıp, oradan da Ankara'dan çağrılan araçlarla Erzurum'a vasıl olmayı hedeflemişlerdir.[7]

Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara'dan Afyonkarahisar yolu ile Dumlupınar'a gelmesiyle başlayan "Sonbahar Gezisi" Eskişehir, Bursa ve Mudanya'ya kadar kara yolu ile devam etmiştir. Mudanya'dan Hamidiye Kruvazörü ile çıktığı deniz yolculuğu ise Boğazlardan geçerek Karadeniz boyunca Trabzon, Rize ve Giresun istikameti ile sürmüştür.[8]

---

[4] **age.**, s. 417.

[5] Yüksel Özgen, "Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurt Gezileri (1923-1938)"**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı "Atatürk Ansiklopedisi",** www.ataturkansiklopedisi.gov.tr, Yayın No: 487, ISBN: 978-975-17-4677-1, Yayın Tarihi: 29.10.2020, s. 2.

[6] Nurhan Aydın-Elif Ergün, "1924 Erzurum Depremi ve Gazi Mustafa Kemal Paşa", **Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi,** C I, S 2, (2018 Kış/Winter), s. 145.

[7] Fehmi Akın, **Atatürk'ün Sonbahar Gezileri**, Anekdot Yayınları Cantekin Matbaası, Ankara 2008, s. 97-101.

[8] Muharrem Dayanç, "Atatürk'ün Sonbahar Seyahatleri, Erzurum Depremi ve Ahmet Hamdi Tanpınar", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 7, S 3, (Atatürk Özel Sayısı), Kasım 2006, s. 3.

Hamidiye Kruvazörü ile Rize'den 18 Eylül 1924 tarihinde Giresun'a doğru yola çıkılmıştır. Mustafa Kemal Paşa 19 Eylül 1924 tarihinde Giresun'a gelmiştir.[9] Burada halk yaklaşık bir haftadır Mustafa Kemal Paşa'nın gelmesini bekliyordu. Giresun halkı 19 Eylül sabahı Giresun caddeleri ve limanında toplanmış, Hamidiye Kruvazörü'nün limana ulaşmasını bekliyordu. Limanda Mustafa Kemal Paşa ve heyetini kıyıya ulaştıracak kayıklar hazırlanmış ve süslenmiş olarak bekliyorlardı.[10]

Bando takımı Gazi Paşa'yı mızıka terennümleri ile karşılamaya hazırlanmış bekliyordu. Bir karşılama heyeti tertip edilmiş ve bu heyet vapura kadar gidip, karşılamayı vapurda yapıp, kıyıya buyur etmişlerdi. Mustafa kemal Paşa Kıyıya çıkar çıkmaz bir kurban kesilmişti. Kıyıda bekleyen karşılama heyeti de tek tek takdim edilmiştir. Belediye'ye davet edilen Gazi Paşa o istikamete yönelince Mithat Paşa Oteli'nin köşesinden itibaren bekleyen halk coşkulu alkışlarla "*yaşa büyük halaskâr*" nidaları ile seslenmiştir. Bilgi Yurdundaki gençler karşılama sesleriyle meydanı şenlendirmişlerdir. Yine esnaf teşkilatları, ilçe belediyeleri ve memur teşkilatları temsilcileri ile Zabıtan Cemiyeti ve Orta Mektep müdür ve öğretmenleri saf tutmuşlardı. Bu coşkulu karşılama arasından geçerek ve bu temsilci heyetleri selamlayarak Giresun Belediyesi'ne ulaştı. Belediye'de bir süre istirahat ettikten sonra hükümet dairesine doğru yürürken Bilgi Yurdu önünden geçerken Süreyya ve Sırrı adlı iki genç Mustafa Kemal Paşa'nın yoluna çıkmış, Dr. Necdet Bey'in Gazi Paşa'ya bir nutuk okumasını sağlamışlardır. Dr. Necdet Otoman[11] nutkunda:

"*Hoş Geldin Paşa.*[12]

Bilgi Yurdu namına sizi selamlarım.

Kaç gündür sizi bekliyoruz.

Karadeniz'e çıktığın günden beri gözlerimiz ufukta kaldı. Enginlerin göklerle birleşen yerinde hep sizi aradık.

---

[9] Kocatürk, **age.**, **s.** 418.

[10] TTK Arşivi, ARE 83 5 10, (Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Giresun'u Ziyaretleri)

[11] Uzun yıllar Manisa Akıl Hastalıkları Hastanesi Baş Tabipliği yapmıştır. 1946'da CHP'den Manisa Millet Vekili seçilmiştir. Bakınız: Ömer Karakaş, "1946 Millet Vekili Genel Seçimleri Manisa Örneği", **ATAM Dergisi**, 29 (2013), s. 125.

[12] **Giresun'da Işık Gazetesi,** 24.09.1924, s. 1. (TTK Arşivi, ARE 83 5 13)

Doğru Dumlupınar'dan mı geliyorsunuz?

Yaptığın tarihi tekrar yaşamak için mi oraya gittin?

Senin irade ve kudretin altında ölen ve öldüren şehitleri ziyaret ettin mi?

Şimdi önlerinde derin bir huşû ve hürmet duyduğum gözlerin onları gördü mü?

Dünkü silah arkadaşlarının ruhları mezarlarında şen ve müsterih uyuyor değil mi?

İçlerinde bizim Yeşil Giresun'dan da kimse var mı? İdi.

Kim iddia edebilir ki, temelini kudretli ellerinle vaz ettiğin (Meçhul Şehit) Âbidesi bizim Giresun uşaklarından birisin değildir?

Onlara arzularının yerine geldiğini söyledin mi?

Asil ve temiz kanlarının topraklara aktığı gün düşmanın da Akdeniz'de boğulduğunu anlattın mı?

Dedin mi ki: Kazandıkları zafer meyvelerini vermiştir.

Sen olmasaydın Ey büyük münci, Ey büyük halaskâr, Türk tarihi de olmayacaktı.

Olsa bile sahifeleri artık zafer, hürriyet, saadet değil; zillet, esaret, hakaret kaydedecekti…

Halbuki biz onların bir ayda geçemedikleri Sakarya'yı bir saatte aştık.

Bin bir Milletin yardım ettiği Helen çocuklarını Karahisar'dan bir saatte attık.

İki senede kan ve ateş tufanına boğarak yürüdükleri yolu biz bir haftada aldık.

Tarihe onlar tarafından şehadet edecek bir kimse bile kalmadı.

Günahlarını ilk evvel Sakarya'da sonra da Akdeniz'de yıkadılar…

Allah'ın hür yarattığı Türk esir olmadı.

Ve Tanrının kendi eli ile Sancağımıza taktığı ay ile yıldız yerlere düşmedi.

Bizi yanlarından geldiğin Dumlupınar şehitleri ile sen kurtardın…

Şimdi reisimiz siz ve Büyük Millet Meclisimizdir.

Cumhuriyet bir taht ise biz gençler onun sehpasıyız.

Biz kırılmadıktan sonra o yere düşmeyecektir.

Ve üzerinde her zaman lâyık olan oturacaktır.

Türk tarihinde artık kimse tufeyli yaşayamaz.

Sizin büyük huzurunuzda bütün gençler yemin ederiz ki:

Vatanın aleyhine; Hakimiyet-i Milliye ve Cumhuriyetin zararına herhangi bir baş kalkarsa onu da koparırız. Velev ki o baş Vatanı ve Hakimiyet-i Milliyeyi bize verenlerden biri olsun… (Alkışlar ve yaşa nidaları)"[13]

Mustafa Kemal Paşa da dikkatle dinlediği bu nutuk'a mukabele olsun diye: "*Ey genç, bütün memleketin gençliğine tercüman olan kıymetkâr sözlerinden fevkalâde memnun oldum. Hakikatin ifadesi olan Giresun gençliğini tebrik ederim. Afyonkarahisar, Dumlupınar'da sizin uşaklardan da vardı. Bundan dolayı müsterih ve memnun olabilirsiniz. Bu sözleri söyleyen gençlikle memleket iftihar edecektir. Bu memleketin gençliği hakkımda pek büyük teveccüh gösterdi. Bu kadar lâyık olduğumu bilmiyordum*."[14] ifadeleriyle sözlerini tamamlamıştır.

Nutuklardan sonra Gazi Paşa Giresun Hükümet Dairesi'ne geçmiş kısa süre dinlendikten sonra Vali tarafından takdim edilen memurlar kabul edilmiştir. Sıra ile adliye, maliye, nafia, jandarma ve zabıtan takdim edilmiştir. Jandarma Komutanı'nın adliyeden şikâyet etmesi üzerine cinayet

[13] TTK Arşivi, ARE 83 5 11, (Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Giresun'u Ziyaretleri).

[14] Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, (Dördüncü Baskı), Ankara 2023, s. 426-427.

savcısı çağrılarak, Vali'ye de talimat vermiş ve Adliye ve Jandarma arasındaki sorunların çözülmesini emretmiştir. Muhasebe-i hususiye memurları ve Polis komiserlerini de kabul ederek taleplerini dinlemiştir.[15]

Daha sonra Bilgi Yurdu'na geçen Mustafa Kemal Paşa burada gençlerin taleplerini dinlemiş, Bilgi Yurdu'na daha büyük ve geniş bir bina tahsis edilmesini Vali'ye emretmiştir. Gençlere de Bilgi Yurdunu Türk Ocağı'na çevirerek faaliyetlerine devam etmelerini öğütlemiştir.[16]

Bilgi Yurdu'nu ziyareti akabinde kendisinin dinlenmesi ve kendisi ile görüşmeye gelen heyetlerle görüşmeler yapabilmesi için Vali Konağı hazırlanmıştı. Burada görüşmeler yapmaya devam etmiştir. Daha sonra Jandarma Mektebi'ni ve Hükümet Dairesi'ni ziyaret etmiştir. Bu ziyaretlerde de kendisini görmeye ve tezahürat yapmaya gelen halk ve eşraftan bazı kimselerle görüşmeler yapmıştır.

Otomobili ile iskeleye doğru ilerlerken belediye önünde inip, iskeleye kadar yürümüştür. Bu yürüyüş esnasında iskeleye yakın Yıldız Lokantası'nın Fransızca olan tabelasını görünce hemen indirilmesini istemiştir. Bu sırada yanına yaklaşan bir kayıkçı: "*Mavnalarının çalışmasına izin verilmediği için evine ekmek götüremediği*ni" söyleyerek şikâyet etmişti. Bunun üzerine Gazi Paşa Vali Bey'e talimat vererek izin verilmesini sağlamıştır.[17]

İskeleye geldiğinde iskelede bulunan halk ve kendisiyle beraber gelen gençlerle vedalaşarak, kayığa binip, Hamidiye Kruvazörü'ne kadar ulaşmış ve Giresun ziyaretini tamamlamıştır.

ALİ RIZA ERKAN'IN ATATÜRK SEVGİSİ VE GİDEREK ARTAN HAYRANLIĞI

Giresun Belediye Başkanı Emekli General Dr. Ali Rıza Erkan 17 Kasım 1977 tarihinde Türk Tarih Kurumu'nun Atatürk ve Yeni Türkiye Araştırma Merkezi Başkanı olan Prof. A. Afet İnan'a hitaben yazdığı mektubunun içinde bulunduğu zarfı PTT'nin Giresun Çarşı Şubesinden postalamıştır.[18]

Dr. Ali Rıza Erkan iki buçuk sayfa yazdığı mektubunda Türk Tarih Kurumu'na Atatürk'ün annesi, babası, hangi tarihte doğduğu, hangi okulları

[15] **Giresun'da Işık Gazetesi**, 24.09.1924 s. 2. (TTK Arşivi, ARE 83 5 14.)

[16] TTK Arşivi, ARE 83 5 5, (Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'nin Giresun'u Ziyaretleri).

[17] TTK Arşivi, ARE 83 5 5.

[18] TTK Arşivi, ARE 83 5 8.

okuduğu, askeri okula girişi, İstanbul Harp Okulu'ndan Teğmen olarak 1902 yılında mezun olduğu, akabinde Harp Akademisi'ne seçildiğini ve 1905 yılında Kurmay Yüzbaşı olarak akademiyi de bitirdiğini yazmıştır. Kurmay Yüzbaşı olarak Şam ve Beyrut'ta görev yaptığı, sonra Selanik'teki orduya görevlendirildiğini belirmiştir. Selanik'ten Hareket Ordusu ile İstanbul'a geldiği, 1911'de Libya'ya (Trablusgarp) görevlendirildiği, 1912'de Balkan Savaşları'nda ve 1914 yılında ise I. Dünya Savaşı'nda Çanakkale'de 19. Tümen Komutanı, Diyarbakır'da 2. Ordu Komutanı ve 1918'de ise Yıldırım Orduları Komutanı olarak görev yaptığını özetleyerek anlatmıştır.[19]

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti de yenilen tarafta olduğu için yapılan Sevr Antlaşması ile ülkede sıkıntılar başladığını ifade etmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın bu durum karşısında 19 Mayıs 1919 tarihinde Samsun'a çıkarak Amasya Genelgesi ile ülkenin genel durumunu tespit ettiğinden bahsetmiştir. Erzurum ve Sivas Kongreleri ile ülke topraklarını işgal eden düşmana karşı Millî Mücadele'yi başlatıp, liderliğini yaptığını zikretmiştir. Önce Doğu ve Güney Doğu'yu işgal eden düşmanla yapılan savaşlarda başarılar kazandıktan sonra yapılan antlaşmalar ile Doğu ve Güney Doğu sınırları garanti altına alınmıştır. Yunanların işgal ettiği Batı bölgeleri ise yapılan Büyük Taarruz Savaşı ve 30 Ağustos 1922 tarihinde Başkomutan Meydan Muharebesi'nde Yunan ordusunun yenilgisiyle sonuçlandığı için Batı Anadolu da düşmandan temizlemiştir. Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa Türk Devleti'ni yeniden kurarak yeni devleti batı uygarlığı seviyesine nasıl yükselteceğini düşünmeye başlamıştır şeklinde tamamlamıştır. Atatürk'ün hayatı ve Millî Mücadele yıllarını kısaca ifade ettiği bu mektubunu Emekli General Dr. Ali Rıza Erkan Atatürk'ün 38. Ölüm yıl dönümü olan 10 Kasım 1976 duygulandığı için kaleme almış gibi görünüyor.[20]

Mektubun devamında askeri zaferlerin ardından sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan gelişmeleri başlatmak için de Atatürk'ün hemen çalışmalara başladığını bahsederek, bu çerçevede eğitim birliğini sağlayıp, üniversiteler açtığını, Türk Tarih Kurumu ve Türk Dil Kurumu'nu kurduğunu ifade etmiştir.[21]

---

[19] TTK Arşivi, ARE 83 5 15.

[20] Ancak Mektubun zarfında 17 Kasım 1977 tarihi PTT mühründe görünmektedir. 38. Yıl ibaresi sonradan kalemle düzeltilmiş görünüyor. Düzelten kişinin de yanlış yapabilme imkânı olduğu için bu mektubun 10 Kasım 1977 tarihinde yazılıp, aynı ayın 17'inde de postaya verildiğini değerlendirmek daha doğru olur düşüncesindeyiz.

[21] TTK Arşivi, ARE 83 5 15.

Yine sanat ve sanayide yeni gelişmeler sağladığı, yeni fabrikalar ve bankalar açtığını da anlatmıştır. Ülkede yeni kara yolları ve demir yolları yaptığını, iç ve dış politikada barış esaslı politikalarla Hatay'ı da Ana Vatana bağladığını zikretmiştir. Atatürk'ün Millî Mücadeledeki başarısı ve "*Yurtta sulh ve cihanda sulh*" politikasından dolayı çok sayıda devlet başkanının onu ziyarete geldiğini anlatarak kendisinin de hayatının muhtelif dönemlerinde Atatürk'ü yakından gördüğünü ve hayranlığının arttığını ifade etmiştir.[22]

Bu çerçevede Dr. Ali Rıza Erkan: "*Büyük Atatürk'ü görmek ve konuşmak mutluluğuna eriştim. Sizlere de bu anılarımı kısaca anlatacağım*." şeklindeki mektubunda:

"*Atatürk Cumhuriyetin ilanının arkasından yurtta bir inceleme gezisine çıkmıştı. Bu arada 19 Eylül 1924'te Hamidiye Krovazörü ile Bayan Lâtife Hanımla Giresun'u şereflendirdiler. İşte o gün ilkokul 4. Sınıf öğrencisi olarak 52 yıl önce onu karşılama törenine çıkmıştım. Atatürk'ü o gün Kurtuluş Savaşı yıllarında giydiği kalpaklı kıyafeti ile gördüm. Giresun donanmış, herkes onu görmek için heyecan içinde idi.*"[23]

İkincisi; 1934 İran Şahı Rıza Pehlevi Han Türkiye'yi ziyaret ettiğinde Atatürk misafirini İstanbul'a getirmiş, Gülhane Parkı'nın yanından geçerken etrafta bulunan halkı selamlayarak geçmişlerdi. Bu selamlama esnasında Atatürk keskin bakışlı, derin manalı, mavi gözlü, insanı büyüleyici bakışları vardı. Güzel ve güler yüzlü idi.

Üçüncüsünde ise; Birkaç gün sonra bir arkadaşı ile Cadde Bostan Sahili'nde yüzmeye gittiklerinde küçük bir kayıkla gezdikleri sırada kıyıda bir hareketlenme gördüklerini Kıyıda bulunanların Atatürk geliyor diye seslendiğini duyunca çok sevindiklerini ve heyecanlandıklarını mektubunda ifade etmektedir. Devamında kıyıda bir motor göründüğünü, Atatürk'ün yanında İran Şahı, Başvekil İsmet İnönü, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile birlikte kıyı sığ olduğu için Motorlu tekneden bir kayığa binerek kıyıya çıktıklarını anlatmaktadır. Atatürk'ün kendisine bakarak, "Evladım kıyıda derinlik ne kadar?" diye sorduğunu, buna cevaben iki metre kadar Cumhurbaşkanım diye cevap verdiğini, halk Atatürk'ü görmek için denizden karaya doğru koşuşunca Atatürk'ün kendisine onlara söyle denize girsinler dediğini, kendisinin de emredersiniz diyerek yüzerek koşanların yanına gidip, Cumhurbaşkanı herkesin denize girmesini emrediyor dediğinde halkın denizden çıkmadıklarını, bulundukları yerde kaldıklarını, Atatürk ve

[22] TTK Arşivi, ARE 83 5 16.

[23] TTK Arşivi, ARE 83, 5 16.

yanındakiler halkın sevgi gösterileri arasında Cadde Bostan Gazinosu'na gittiklerini ifade ederek Atatürk'e olan hayranlığını yazısına yansıtmıştır.[24]

1936-37 Eğitim Öğretim yılında Tıp Fakültesi son sın sınıf öğrencisi iken İngiltere Kralı 8. Edward Atatürk'ü ziyarete İstanbul'a geldiğinde Atatürk'ü bir daha görebilmek için arkadaşı ile birlikte İngiliz Konsolosluğu önünde beklediklerini de anlatmıştır. Bu yüzden okula geç kaldıklarını, yolda inzibatlara yakalandıkları için de dört hafta çarşıya çıkış yasağı cezası aldıklarını ifade etmiştir.

Gülhane Askeri Tıp Akademisi'nde staj yaptıkları sırada Atatürk'ün ömrünün son deminde Dolmabahçe sarayında Avrupa'dan gelen doktorlar tarafından tedavisi yapılmaya çalışıldığı sırada Atatürk'ün arada bir Savarona yatıyla Marmara'ya çıkıp gezinti yaptığı zaman karaciğer rahatsızlığı yaşayan Atatürk'ü okuldan izleyip, arkadaşlarıyla bu hastalığın seyri ve tedavisini konuşarak üzüldüklerini zikretmektedir. Son olarak stajını tamamladıktan sonra Cizre Hudut Taburu doktorluğuna atandığından bahsetmektedir. 10 Kasım 1938 günü hasta askerleri muayene ettiği sırada Tabur Karargâhı'nda bayrağın yarıya indiğini görünce viziteyi tamamlayıp, o zaman radyosu bulunan halkevine toplandıklarını, radyodan Atatürk'ün ölüm haberlerini duyunca çok üzüldüğünü, Türk Ulusunun öksüz kaldığı için gözü yaşlı olduğunu ifade etmiştir. Ancak Atatürk'ün Büyük Türk Milleti'nin kalbinde yaşayacağını mektubuna son cümle olarak nakşetmiştir.[25]

[24] TTK Arşivi, ARE 83, 5 16.

[25] TTK Arşivi, ARE 83, 5 17.

SONUÇ

Atatürk Millî Mücadeleyi başarıyla zafere ulaştırıp, Cumhuriyeti ilan ettikten sonra, uzun süreli savaşlarda harap olan ülkeyi sanayi ve ekonomik kalkınma gibi konuları ön plana çıkarıp, Türkiye Cumhuriyeti'ni muasır medeniyetler seviyesine çıkarma hedefini uygulamaya başlamıştır. Bu çerçevede halkın ekonomik, sosyal, kültürel durumunu tespit etmek, bu yolda halk ile hemhâl olmak için zaman zaman yurt gezilerine çıkmıştır.

Bunlardan biri de 1924 yılı 29 Ağustos'unda Ankara'dan Dumlupınar'a doğru yola çıktığı gezidir. Bu gezide ilk önce Dumlupınar'da Başkomutan Meydan Muharebe sahasında bulunan "Meçhul Asker" anıtının temelini atmış, daha sonra Eskişehir, Bursa ve Mudanya'ya geçmiştir. Mudanya'dan sonra geziye Hamidiye Kruvazörü ile Boğazlardan geçerek Karadeniz'de Trabzon istikametinde yol almışlardır. Trabzon ziyareti akabinde Rize'ye doğru yola çıktıklarında Erzurum'da 13 Eylül 1924 tarihinde meydana gelen Depremi haber almıştır. Gezinin bundan sonraki kısmı kendilerinin planladıkları gibi değil, Erzurum'a hangi yolla daha kolay ulaşılabilir düşüncesi çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Rize'ye doğru istikamet aldıkları için önce Rize ziyareti yapılmıştır. Bu ziyaretten sonra Samsun'a dönüp, Karayolu ile Erzurum'a ulaşmak hedefte olduğundan Ankara'dan karayolu araçlarının Samsun'a ne kadar sürede ulaşacağı hesap edilerek, bu süre içerisinde sahil yolu üzerinde bulunan yerleşim yerlerinin ziyaretleri de gerçekleştirilmiştir.

Giresun ziyareti de Samsun'a doğru ilerlerken 19 Eylül 1924 tarihinde yapılan bir ziyarettir. Atatürk Giresun ziyaretinde de her gittiği yerde uyguladığı gibi, kendisini karşılamaya gelen halkı selamlamış, gençlerle daha fazla ilgilenmiştir. Yine Belediye, CHP İl Başkanlığı, Valilik, Bilgi Yurdu, Vali Konağı gibi mekânları ziyaret ederek buralarda devlet erkânı, memurlar, öğretmenler ve halkın maruzatlarını dinlemiş, anlık çözümler önermiş, konu ile ilgili Vali Bey'e hemen talimat vermiştir. Bu ziyaret esnasında kendisine, Millî mücadeledeki başarılarına övgüler dizen şiirini okuyan Dr. Nejdet Bey'i dinlemiş ve bu konularda gençlere öğütlerde bulunmuştur. Akşam Giresun'dan ayrılmış, Samsun'a doğru yola devam etmiştir.

Atatürk'ün Giresun ziyareti çalışmamızın ikinci kısmında 1976 yılında Giresun Belediye Başkanı olan Emekli General Dr. Ali Rıza Erkan'ın anıları ve Atatürk'ü her gördüğünde Atatürk'e olan sevgisi ve hayranlığının artması konusu işlenerek zenginleştirilmiştir.

Atatürk'ün Giresun ziyareti Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin muasır medeniyetler seviyesine çıkarılmasında gençlerin rolüne önem verdiğini gösterdiği bir gezidir. Bu gezide gençlere ayrıca zaman ayırmıştır. Bilgi Yurduna gittiğinde mekânın gençlerin faaliyetlerine yetmeyeceğini görüp, gençler için Bilgi Yurdu'na daha büyük bir bina tahsis etmesini Vali Bey'e emretmiştir. Gençlere de Türk Ocağı altında çalışmalarını öğütlemiştir.

Sonuç olarak Atatürk'ün Giresun ziyareti Giresun'un tarihinde önemli bir yere sahip olmuştur.

KAYNAKÇA

Türk Tarih Kurumu Arşivi, ARE 83 5 4-14, (Mustafa Kemal Paşa'nın Giresun Ziyareti).

Türk Tarih Kurumu Arşivi, ARE 83 5 15-18, (Giresun Belediye Başkanı Emekli General Ali Rıza Erkan'ın "Büyük Atatürk ve Anılarım" başlıklı yazısı.

Akın, Fehmi, **Atatürk'ün Sonbahar Seyahatleri**, Anekdot Kitaplar, Ankara 2008.

Aydın, Nurhan-ERGÜN, Elif, "1924 Erzurum Depremi ve Gazi Mustafa Kemal Paşa", **Tarih ve Günce Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Dergisi,** I/2, (2018 Kış/Winter), s. 145-168.

Daşdemir, Latif, "Yurtiçi Gezilerinin Önemi ve Bilinmeyen Bir Gezi Çeşme Ilıca Ziyareti", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C VIII, S 3 (Atatürk Özel Sayısı), Ağustos 2008, s.13-38.

Dayanç, Muharrem, "Atatürk'ün Sonbahar Seyahatleri, Erzurum Depremi ve Ahmet Hamdi Tanpınar", **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 7, (Atatürk Özel Sayısı), Kasım 2006.

Karakaş, Ömer, "1946 Millet Vekili Genel Seçimleri Manisa Örneği", **ATAM Dergisi,** 29 (2013), s. 125.

Kocatürk, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Başkanlığı Yayını, (4. Baskı), Ankara 2023.

Kocatürk, Utkan, **Atatürk ve Türkiye Cumhuriyeti Tarihi Kronolojisi 1918-1938**, TTK Yayınları, Ankara 1988.

Özgen, Yüksel, "Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün Yurt Gezileri (1923-1938)", **Atatürk Ansiklopedisi,** Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, www.ataturkansiklopedisi.gov.tr, Yayın No: 487, ISBN: 978-975-17-4677-1, Yayın Tarihi: 29.10.2020.

Sarısaman, Sadık, "Atatürk'ün Şebinkarahisar Ziyareti", **Atatürk Yolu Dergisi**, C 5, S 19, Ankara 1997, s. 297-302.

Giresun'da Işık Gazetesi, 24.09.1924.

Yeşil Giresun Gazetesi, 1924.

Giresun Valiliği, 2022 Atatürk'ün Giresun'a Gelişinin 98. Yılı Kutlaması Programı, (giresun. gov.tr).

Giresun Valiliği, 2021 Atatürk'ün Giresun'a Gelişinin 97. Yılı Kutlaması Programı, (giresun. gov.tr).

EKLER

Ek 1

Giresun'da Işık

TÜRK TARİH KURUMU A. T. B. A. M.

Dr. Ali Rıza Erkan

گیرەسونده ایشیق

Giresun'da Işık

صاحب ومدیری : نوری احمد

ایرتەسی ۲۵ ایلول ۱۳۴۰-۱۹۲۴

نسخه‌سی ۵ : غروش ـ نومرو : ۱۰۱

اونه‌نشر العلی

اعلانلرك مسئولیتی اول اولوغ‌لره عائددر

ریئس جمهور غازی پاشانك گیره‌سونمزی تشریفلری

صباح ایرکن :

گیجه ایرکن پاپانار صاحبلری شفق سوگه‌دن چارشوه اغشاملری .. هیچ اوبونمایانلرك گوزلرندن یاغمایدی .. اقدن ایکی دومان گوزه‌لدی .. هرکس ملاقاتی، هرکس منتج .... بو گون گیرەسون الك یوکسك تاریخی، و الك هیجانلی گونی گیره‌جکدی .. رهنه‌دنبری پایلانان بوتون ترتیبات بوتونی گوستر . میوردیدی .. خلقك اثاثق مدهشدی .. یوزیکریه خلق ساحلره دوگولدی، جاده‌لری دولدرمشدی .. خلق ریئس جمهورنی، غازی پاشاسنی گورمك و الفیشلاملی ایچون صبرسیز لایوردی .. اسکه‌ده‌کی طاق‌ظفر آکتدن اعتبارا مدحت پاشا اولدقجه قدیملرك یاپدقلری کبی ایرتەسی گیجه‌دن اعتبارا چالغی، چاتی و اینه‌لی دوداق اسکه‌ی آیرمه سوسله‌مش بولیوردی .. قدنی فارغه‌لرینك اوستنری دونمشدی ..

ایلك مواصلت

فیلیقر حرکته گلدی، پاشا مضطرلریه تحمیس ایدیلان فیلیق جناحاتنا ایدیلدیکجه درەجه‌ده سوسلمشدی .. ایلجه‌ده گورمك چکن سکر توالا فیلیقی گنجلر، سیاه زیبه‌لر اوزرینه بیاض گولمکلر گیمشلر و آیاقلرینه طاغ گبی چاپولالر چکمشلردی. بوگورونوز فیلیقی گنجلر من حقیقة چیوق چوبوکك گوستریبوردی. آلاتونه ساعت بر بجده‌ده پیرك شوسکت و ایکیده بادو موزیقه‌نك ترکلری آرەسنده جمیعه تکر اعتدالولدی . بر هیئت مستقبله داپورلره قدر گیتمشلردی ..

بگرمی دقیقه مکره طوپك طرافه‌لری آرەسنده پاشا جمیعه‌دن آیرلدی ..

الاتونه ساعت تام ایکی بجده‌ده اسکه‌یه مواصلت بیوردولدی ..

اسکه‌یه آدیم آتار آتماز بر قوریان کیمسه‌لی، فریدون زاده اسماعیل‌بك پاشایه مخصص قیلنه چیقدیلر .. اسکه‌ده بر هیئت مستقبله داها بولنمامایدی .. اسکه‌ده‌کی هیئت تقدیم ایدلدی .. پاشامیدول اتفاقاردە بولندی‌غی بیادە و زاماردەلره مبابطاق و عسکری اسکه‌ده اخذ موقع ایتمشلردی .

پاشا حضرلرینك تشریفلری مناسبتیله متعاقباً ایکی نسخه نشر ایدیشیمز کوغزده چیقه‌مامزه مانع اولدی‌غی عرض اعتذار ایلرز ...

کونیاشاریله دیکلدن دوقتور محمت بکك نطقی

خوش کلدنك پاشا :

بیلکی یوردی‌نی نامنه سرزی سلاملادم . فاتح گوندر سرزی بکلیورز . قره‌دکزه، چیفدینك کوندیزی گوزلریز اقدارده قالدی . انکیزلرك کوکلرینه یرلدن یرلره هب سرزی آرادق .

دوغرو طوطوپکلره‌دکی کلیوسکرا .. یلدیزلك تاریخی تکرار پاشاغی ایچوکنی اوراپه گیتدك . سسك اوراده و قدرتك آتنده اولن و اولدیرمدن شهیدلری زیارت ایتدکجی ؟ .. شیمدی گرکدیکه دوزن بر خشوع و حرمت دویدیغ گوزلرك اوتاری گوردیکی ؟ ..

دوشکی سلاح آرقداشلرینك روحاری مزارلرندە شن و مسرتیه اوبوبوردك !.. وارمیدی ؟ ..

کم ادعا ایدەبیلیر که تحملی قدرتلی الارکله وضع ایتدیکك « مجهول شهید » آیدەسی بزم گیرەسون اوشاقلرندن برینك دکلدر . اونلره آرزولریمز یرینه گلدیکی سویدیکمز ؟ .. امیل و تحیز قازانمك طوپراغه آقدیغی گون دشمنك‌ده آقدیکدە بوغولدیغی آکلاشدی ؟ ..

دیدکی که : قازاندقری ظفر میوه‌لری ورمشدر، هیئتی مجموعه‌لری دکیرمشی دکل ، سرای ، پادشاهی، خلیفه‌لیکده یوغمشدر .

سن اونلاردنمیك ای بیوك میمی ؛ ای بیوك خلاسکار ! .. تورك تاریخی‌ده اونلارا یاشدی . اولسیلیه صحیفه‌لری گرچیق ظفر ، حریت ، سعادت دکل ؟ ذلت ، اسارت ، مقاارت قید ایدەبیلدی .

پادشاه وخلیفه دیدیکمز ، عاثمان بزی صاغشدر ، دشمنلرله برلشه‌دزدی .

طن ایدیبوردی‌نی که: تورك براوشای، و تورك تاریخی اهپنسز بر کتابدر .

بیلمیوردی‌نی که ؟ تورك تاریخنك تکاملری پالمیق قوالر اوزرینه وتورك ملتنك فلسفه‌در . (سوزه‌کلی الفیشلی)

بیلمیوردی‌نی که : سن ، او قدیرك براده‌یکی مشترك بر یوردك . (الفیشلی)

بیلمیوردی‌نی که : این اول لیوزمن ، سفاریا وه‌ردوندن و سن هیسلندن دها قوتلدك . (الفیشلی)

بیلمیوردی‌نی که : دنیاده تورك قالیندن

دوقتور محمت بکك نطقی

خوش کلدنك پاشا :

بیلکی یوردی‌نی نامنه سرزی سلاملادم . فاتح گوندر سرزی بکلیورز . قره‌دکزه، چیفدینك کوندیزی گوزلریز اقدارده قالدی . اتکیزلرك کوکلرینه یرلدن یرلره هب سرزی آرادق .

دوغرو طوطوپکلره‌دکی کلیوسکرا .. یلدیزلك تاریخی تکرار پاشاغی ایچوکنی اوراپه گیتدك . سسك اوراده و قدرتك آتنده اولن و اولدیرمدن شهیدلری زیارت ایتدکجی ؟ .. شیمدی گرکدیکه دوزن بر خشوع و حرمت دویدیغ گوزلرك اوتاری گوردیکی ؟ ..

دوشکی سلاح آرقداشلرینك روحاری مزارلرندە شن و مسرتیه اوبوبوردك !.. وارمیدی ؟ ..

کم ادعا ایدەبیلیر که تحملی قدرتلی الارکله وضع ایتدیکك « مجهول شهید » آیدەسی بزم گیرەسون اوشاقلرندن برینك دکلدر . اونلره آرزولریمز یرینه گلدیکی سویدیکمز ؟ .. امیل و تحیز قازانمك طوپراغه آقدیغی گون دشمنك‌ده آقدیکدە بوغولدیغی آکلاشدی ؟ ..

دیدکی که : قازاندقری ظفر میوه‌لری ورمشدر، هیئتی مجموعه‌لری دکیرمشی دکل ، سرای ، پادشاهی، خلیفه‌لیکده یوغمشدر .

سن اونلاردنمیك ای بیوك میمی ؛ ای بیوك خلاسکار ! .. تورك تاریخی‌ده اونلارا یاشدی . اولسیلیه صحیفه‌لری گرچیق ظفر ، حریت ، سعادت دکل ؟ ذلت ، اسارت ، مقاارت قید ایدەبیلدی .

پادشاه وخلیفه دیدیکمز ، عاثمان بزی صاغشدر ، دشمنلرله برلشه‌دزدی .

طن ایدیبوردی‌نی که: تورك براوشای، و تورك تاریخی اهپنسز بر کتابدر .

بیلمیوردی‌نی که ؟ تورك تاریخنك تکاملری پالمیق قوالر اوزرینه وتورك ملتنك قلنده‌در . (سوزه‌کلی الفیشلی)

بیلمیوردی‌نی که : سن ، او قدیرك براده‌یکی مشترك بر یوردك . (الفیشلی)

بیلمیوردی‌نی که : این اول لیوزمن ، سفاریا وه‌ردوندن و سن هیسلندن دها قوتلدك . (الفیشلی)

بیلمیوردی‌نی که : دنیاده تورك قالیندن

Ek 2

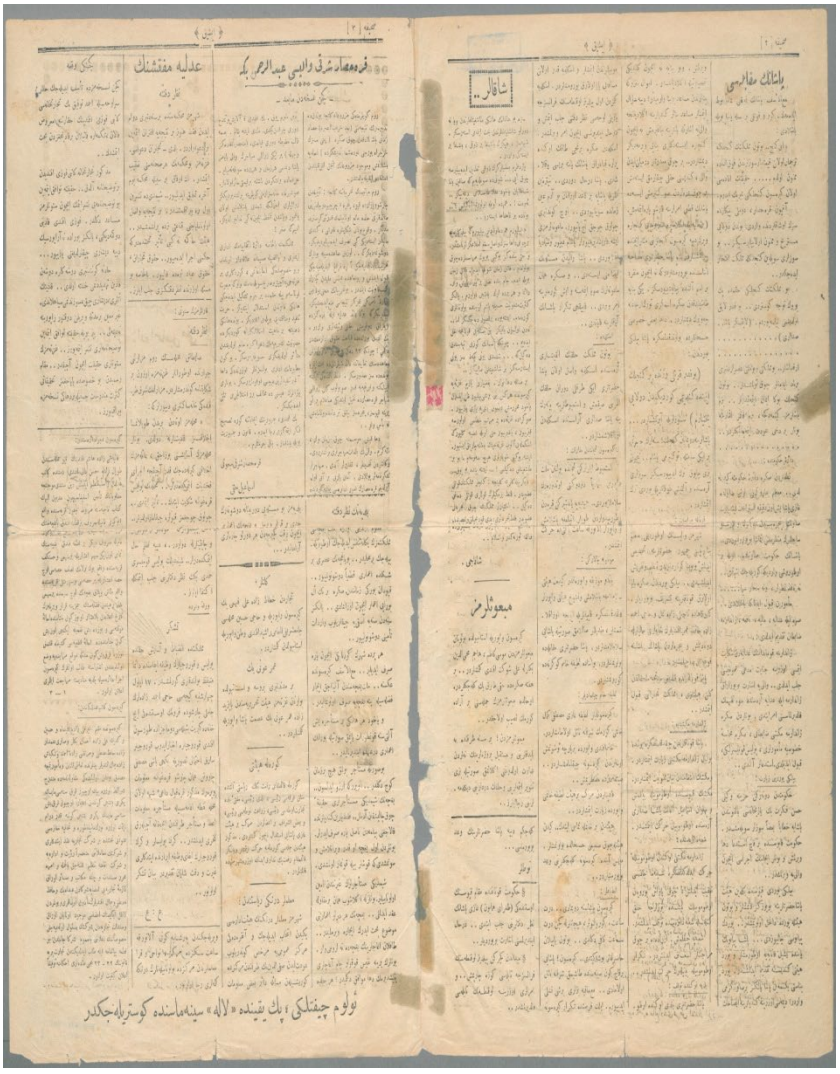

TTK Arşivi, ARE 83 5 14

Ek 3

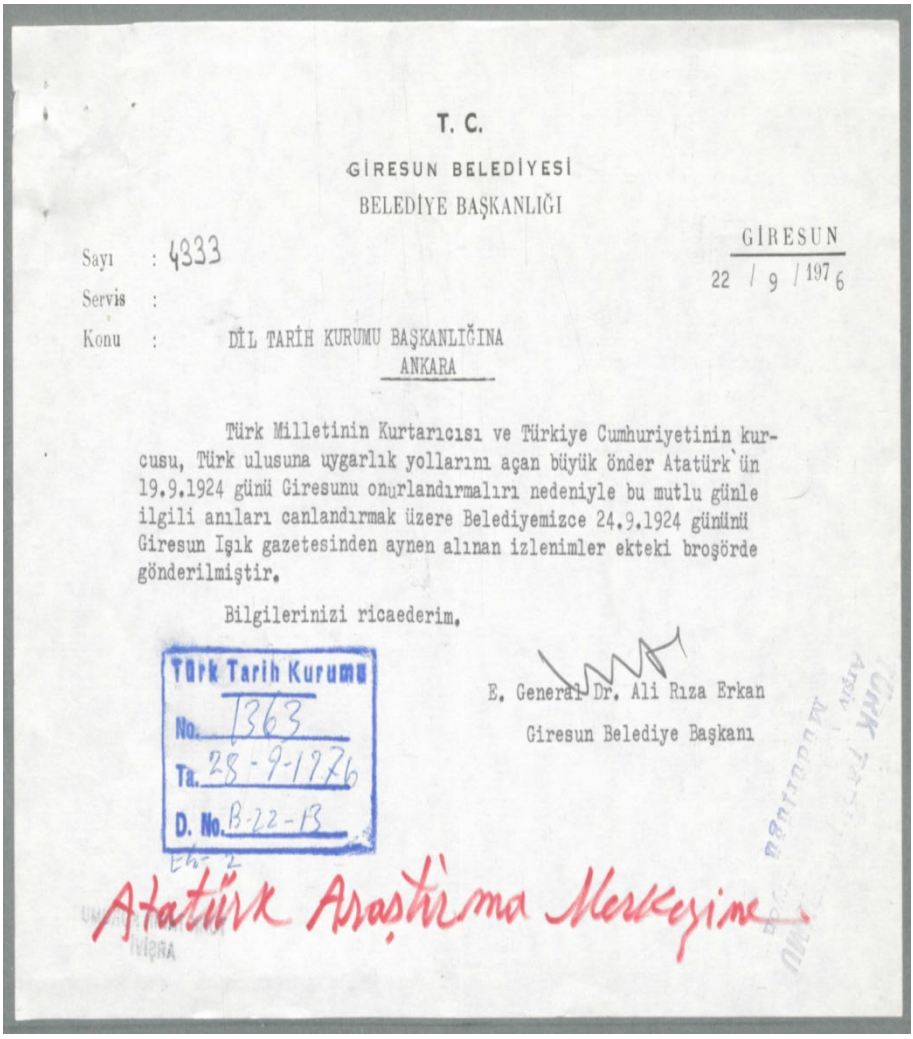

T. C.

GİRESUN BELEDİYESİ

BELEDİYE BAŞKANLIĞI

Sayı : 4333

Servis :

Konu : DİL TARİH KURUMU BAŞKANLIĞINA
ANKARA

GİRESUN
22 / 9 / 1976

Türk Milletinin Kurtarıcısı ve Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu, Türk ulusuna uygarlık yollarını açan büyük önder Atatürk'ün 19.9.1924 günü Giresunu onurlandırmalırı nedeniyle bu mutlu günle ilgili anıları canlandırmak üzere Belediyemizce 24.9.1924 gününü Giresun Işık gazetesinden aynen alınan izlenimler ekteki broşörde gönderilmiştir.

Bilgilerinizi ricaederim.

Türk Tarih Kurumu
No. 1363
Ta. 28-9-1976
D. No. B-22-13

E. General Dr. Ali Rıza Erkan
Giresun Belediye Başkanı

Atatürk Araştırma Merkezine

TTK Arşivi, ARE 83 5 4

Ek 4

Büyük ATATÜRK'ün 52 Yıl Önce Giresun'a Gelişiyle ilgili izlenimler

Aşağıdaki izlenimler Ulu Önder'in 19. 9. 1924 günü Şehrimizi onurlandırmaları nedeniyle, bu mutlu günle ilgili anıları canlandırmak üzere Belediyemizce 24.9.1924 tarihli IŞIK Gazetesinden aynen alınmıştır.

Giresun Belediye Başkanlığı
19. 9. 1976

TÜRK TARİH KURUMU
A. T. D. A. M.
Dr. Ali Rıza Erkan
eski Giresun Belediye Başkanı.

TÜRK TARİH KURUMU
Arşiv ve Dokümantasyon
Müdürlüğü

Cumhurbaşkanı Gazi Mustafa Kemal Paşa hazretlerinin Giresunu ziyaretleri

Müstesna intibalar :

SABAH ERKEN :

Gece erken yatanlar, sabahleyin şafak sökmeden çarşıya inmişlerdi. Hiç uyumayanların mahmurluğu gözlerinden belli idi. Ufukta iki duman göründü. Herkes mütelaşi, herkes müheyyiç. Bugün Giresun en büyük en tarihi ve en heyecanlı gününü geçirecekti. Bir haftadan beri yapılan bütün tertibat bunları göstermiyor muydu? Halkın kesafeti müthişti. 100 binlerce halk sahillere dökülmüş, caddeleri doldurmuştu. Halk Reisicumhurunu, Gazipaşa'sını görmek ve alkışlamak için sabırsızlanıyordu. İskeledeki takı zafer altından itibaren Mithatpaşa oteline kadar yayılan halılar oralara bir heybet vermişti. Banka ve acente devairi iskeleyi ayrıca süslemiş bulunuyordu. Fındık fabrikasının üstleri kadınlarla dolmuştu.

LİMANA MUVASALAT :

Kayıklar harekete geçmişti, Paşa Hazretlerine tahsis edilen kayık ciddən temaşa edilecek derecede süslenmişti. İçinde kürek çeken 8 tuvana kayıkçı gençler, siyah zıpkalar üzerine beyaz gömlekler giymişler ve ayaklarına tığ gibi çapulalar çekmişlerdi. Bu gürbüz kayıkçı gençlerimiz hakikaten çok çevikllik gösteriyorlardı. Alaturka

TTK Arşivi, ARE 83 5 10

Ek 5

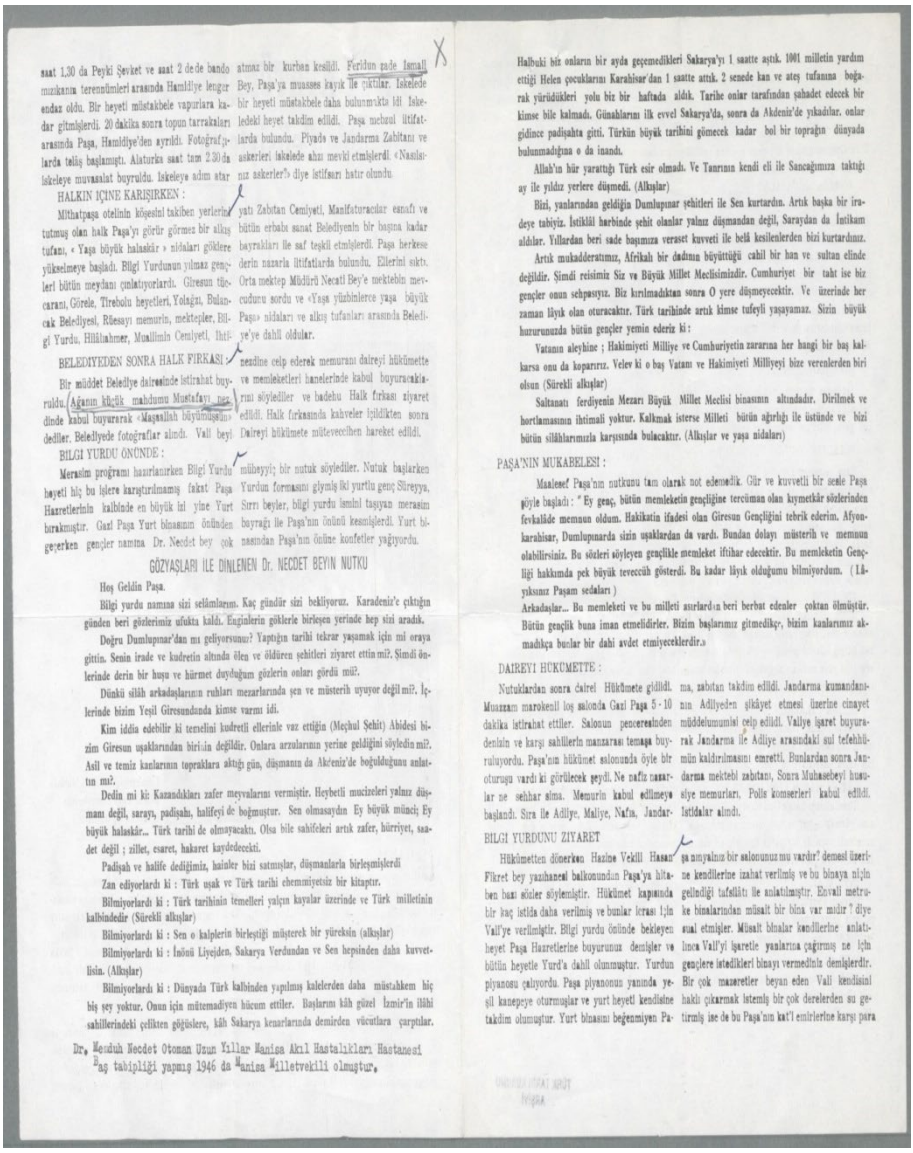

saat 1,30 da Peyki Şevket ve saat 2 de de bando mızıkanın terennümleri arasında Hamidiye lenger endaz oldu. Bir heyeti müstakbele vapurlara kadar gitmişlerdi. 20 dakika sonra topun tarrakaları arasında Paşa, Hamidiye'den ayrıldı. Fotoğrafçılarda teliç başlamıştı. Alaturka saat tam 2.30 da iskeleye muvasalat buyruldu. İskeleye adım atar

HALKIN İÇİNE KARIŞIRKEN :

Mıthatpaşa otelinin köşesini takiben yerlerin tutmuş olan halk Paşa'yı görür görmez bir alkış tufanı, « Yaşa büyük halaskâr » nidaları göklere yükselmeye başladı. Bilgi Yurdunun yılmaz gençleri bütün meydanı çınlatıyorlardı. Giresun tüccarı, Görele, Tirebolu heyetleri, Yolağzı, Bulancak Belediyesi, Rüesayı memurin, mektepler, Bilgi Yurdu, Hilâlahmer, Muallimin Cemiyeti, İttifaktan sonra bir kurban kesildi. Feridun zade İsmail Bey, Paşa'ya muasses kayık ile çıktılar. İskelede bir heyeti müstakbele daha bulunmakta idi. İskeledeki heyet takdim edildi. Paşa nezhul iltifatlarda bulundu. Piyade ve Jandarma Zabitanı ve askerleri iskelede ahır mevkii etmişlerdi. «Nasılsınız askerler?» diye istifsarı hatır olundu.

BELEDİYEDEN SONRA HALK FIRKASI :

Bir müddet Belediye dairesinde istirahat buyruldu. Ağanın küçük mahdumu Mustafayı nezdinde kabul buyurarak «Maşaallah büyümüşsün» dediler. Belediyede fotoğraflar alındı. Vali beyi

BİLGİ YURDU ÖNÜNDE :

Merasim proğramı hazırlanırken Bilgi Yurdu heyeti hiç bu işlere karıştırılmamış fakat Paşa Hazretlerinin kalbinde en büyük iz yine Yurt bırakmıştır. Gazi Paşa Yurt binasının önünden geçerken gençler namına Dr. Necdet bey çok

GÖZYAŞLARI İLE DİNLENEN Dr. NECDET BEYİN NUTKU

Hoş Geldin Paşa.

Bilgi yurdu namına sizi selâmlarım. Kaç gündür sizi bekliyoruz. Karadeniz'e çıktığın günden beri gözlerimiz ufukta kaldı. Enginlerin göklerle birleşen yerinde hep sizi aradık.

Doğru Dumlupınar'dan mı geliyorsunuz? Yaptığın tarihi tekrar yaşamak için mi oraya gittin. Senin irade ve kudretin altında ölen ve öldüren şehitleri ziyaret ettin mi?. Şimdi önlerinde derin bir huşu ve hürmet duyduğum gözlerin onları gördü mü?.

Dünkü silâh arkadaşlarının ruhları mezarlarında şen ve müsterih uyuyor değil mi?. İçlerinde bizim Yeşil Giresundunda kimse varmı idi.

Kim iddia edebilir ki temellini kudretli ellerinle vaz ettiğin (Meçhul Şehit) Abidesi bizim Giresun uşaklarından birinin değildir. Onlara arzularının yerine geldiğini söyledin mi?. Asil ve temiz kanlarının topraklara aktığı gün, düşmanın da Akdeniz'de boğulduğunu anlattın mı?.

Dedin mi ki: Kazandıkları zafer meyvalarını vermiştir. Heybetli mucizeleri yalnız düşmanı değil, sarayı, padişahı, halifeyi de boğmuştur. Sen olmasaydın Ey büyük münci; Ey büyük halaskâr... Türk tarihi de olmayacaktı. Olsa bile sahifeleri artık zafer, hürriyet, saadet değil ; zillet, esaret, hakaret kaydedecekti.

Padişah ve halife dediğimiz, kaiteler bizi satmışlar, düşmanlarla birleşmişlerdi

Zan ediyorlardı ki : Türk uşak ve Türk tarihi ehemmiyetsiz bir kitaptır.

Bilmiyorlardı ki : Türk tarihinin temelleri yalçın kayalar üzerinde ve Türk milletinin kalbinedir (Sürekli alkışlar)

Bilmiyorlardı ki : Sen o kalplerin birleştiği müşterek bir yüreksin (alkışlar)

Bilmiyorlardı ki : İnönü Liyejden. Sakarya Verdundan ve Sen hepsinden daha kuvvetlisin. (Alkışlar)

Bilmiyorlardı ki : Dünyada Türk kalbinden yapılmış kalelerden daha müstahkem hiç bir şey yoktur. Onun için mütemadiyen hücum ettiler. Boşlarını kâh güzel İzmir'in ilâhi sahillerindeki çelikten göğüslere, kâh Sakarya kenarlarında demirden vücutlara çarptılar.

Halbuki biz onların bir ayda geçemedikleri Sakarya'yı 1 saatte aştık. 1001 milletin yardım ettiği Helen çocuklarını Karahisar'dan 1 saatte attık. 2 senede kan ve ateş tufanına boğarak yürüdükleri yolu biz bir haftada aldık. Tarihe onlar tarafından şahadet edecek bir kimse bile kalmadı. Günahlarını ilk evvel Sakarya'da, sonra da Akdeniz'de yıkadılar, onlar gidince padişahta gitti. Türkün büyük tarihini gömecek kadar bol bir toprağın dünyada bulunmadığına o da inandı.

Allah'ın bir yarattığı Türk esir olmadı. Ve Tanrının kendi eli ile Sancağımıza taktığı ay ile yıldız yerlere düşmedi. (Alkışlar)

Bizi, yanlarından geldiğin Dumlupınar şehitleri ile Sen kurtardın. Artık başka bir iradeye tabiyiz. İstiklâl harbinde şehit olanlar yalnız düşmandan değil, Saraydan da İntikam aldılar. Yıllardan beri sade başımıza veraset kuvveti ile belâ kesilenlerden bizi kurtardınız.

Artık mukadderatımız, Afrikalı bir dadının büyüttüğü cahil bir han ve sultan elinde değildir. Şimdi reisimiz Siz ve Büyük Millet Meclisimizdir. Cumhuriyet bir taht ise biz gençler onun sehpasıyız. Biz kırılmadıktan sonra O yere düşmeyecektir. Ve üzerinde her zaman layık olan oturacaktır. Türk tarihinde artık kimse tufeyli yaşayamaz. Sizin büyük hususunuzda bütün gençler yemin ederiz ki :

Vatanın aleyhine ; Hakimiyeti Milliye ve Cumhuriyetin zararına her hangi bir baş kalkarsa onu da koparırız. Velev ki o baş Vatanı ve Hakimiyeti Milliyeyi bize verenlerden biri olsun (Sürekli alkışlar)

Saltanatı ferdiyenin Mezarı Büyük Millet Meclisi binasının altındadır. Dirilmek ve hortlamasının ihtimali yoktur. Kalkmak isterse Milleti bütün ağırlığı ile üstünde ve bizi bütün silâhlarımızla karşısında bulacaktır. (Alkışlar ve yaşa nidaları)

PAŞA'NIN MUKABELESİ :

Maaleset Paşa'nın nutkunu tam olarak not edemedik. Gür ve kuvvetli bir sesle Paşa şöyle başladı : " Ey genç, bütün memleketin gençliğine tercüman olan kıymetkâr sözlerinden fevkalâde memnun oldum. Hakikatin ifadesi olan Giresun Gençliğini tebrik ederim. Afyonkarahisar, Dumlupınarda sizin uşaklardan da vardı. Bundan dolayı müsterih ve memnun olabilirsiniz. Bu sözleri söyleyen gençlikle memleket iftihar edecektir. Bu memleketin Gençliği hakkında pek büyük tevecciih gösterdi. Bu kadar layık olduğumu bilmiyordum. (Layıksınız Paşam sedaları)

Arkadaşlar... Bu memleketi ve bu milleti asırlardın beri berbat edenler çoktan ölmüştür. Bütün gençlik buna iman etmelidirler. Bizim başlarımız gitmedikçe, bizim kanlarımız akmadıkça bunlar bir dahi avdet etmiyeceklerdir.»

DAİREYİ HÜKÜMETTE :

Nutuklardan sonra Cairel Hükümete gidildi. Muazzam marokenli koç salonda Gazi Paşa 5 - 10 dakika istirahat ettiler. Saloonun penceresinden denizin ve karşı sahillerin manzarası temaşa buyruluyordu. Paşa'nın hükümet salonunda öyle bir oturuşu vardı ki görülecek şeydi. Ne nafiz nazarlar ne sehhar alma. Memurin kabul edilmeye başlandı. Sıra ile Adliye, Maliye, Nafıa, Jandarma, zabıtan takdim edildi. Jandarma kumandanının Adliyeden şikâyet etmesi üzerine cinayet müddeiumumisi celp edildi. Valiye işaret buyurarak Jandarma ile Adliye arasındaki sui tefehhümün kaldırılmasını emretti. Bunlardan sonra Jandarma mektebi zabıtanı, Sonra Muhasebeyi hususiye memurları. Polis komserleri kabul edildi. Istıdalar alındı.

BİLGİ YURDUNU ZİYARET

Hükümetten dönerken Hazine Vekili Hasan Fikret bey yazıhanesi balkonundan Paşa'ya hitaben bazı sözler söylemiştir. Hükümet kapısında bir kaç istida daha verilmiş ve bunlar ierası için Vali'ye verilmiştir. Bilgi yurdu önünde bekleyen heyet Paşa Hazretlerine buyurunuz denişler ve bütün heyetle Yurd'a dahil olunmuştur. Yurdun piyanosu çalıyordu. Paşa piyanonun yanında yeşil kanepeye oturmuşlar ve yurt heyeti kendisine takdim olunmuştur. Yurt binasını beğenmiyen Paşa namayalnız bir salonunuz nu vardır? demesi üzerine kendilerine izahat verilmiş ve bu binaya niçin gelindiği tafsilâtı ile anlatılmıştır. Evvali metruke binalarından müsait bir bina var mıdır ? diye sual etmişler. Müsait binalar kendilerine anlatılınca Vali'yi işaretle yanlarına çağırmış ne için gençlere istedikleri binayı vermedinız demişlerdir. Bir çok mazeretler beyan eden Vali kendisini haklı çıkarmak istemiş bir çok derelerden su getirmiş ise de bu Paşa'nın kat'i emirlerine karşı para

Dr. Memduh Necdet Otoman Uzun Yıllar Manisa Akıl Hastalıkları Hastanesi Başhekimliği yapmış 1946 da Manisa Milletvekili olmuştur.

TTK Arşivi, ARE 83 5 11

Ek 6

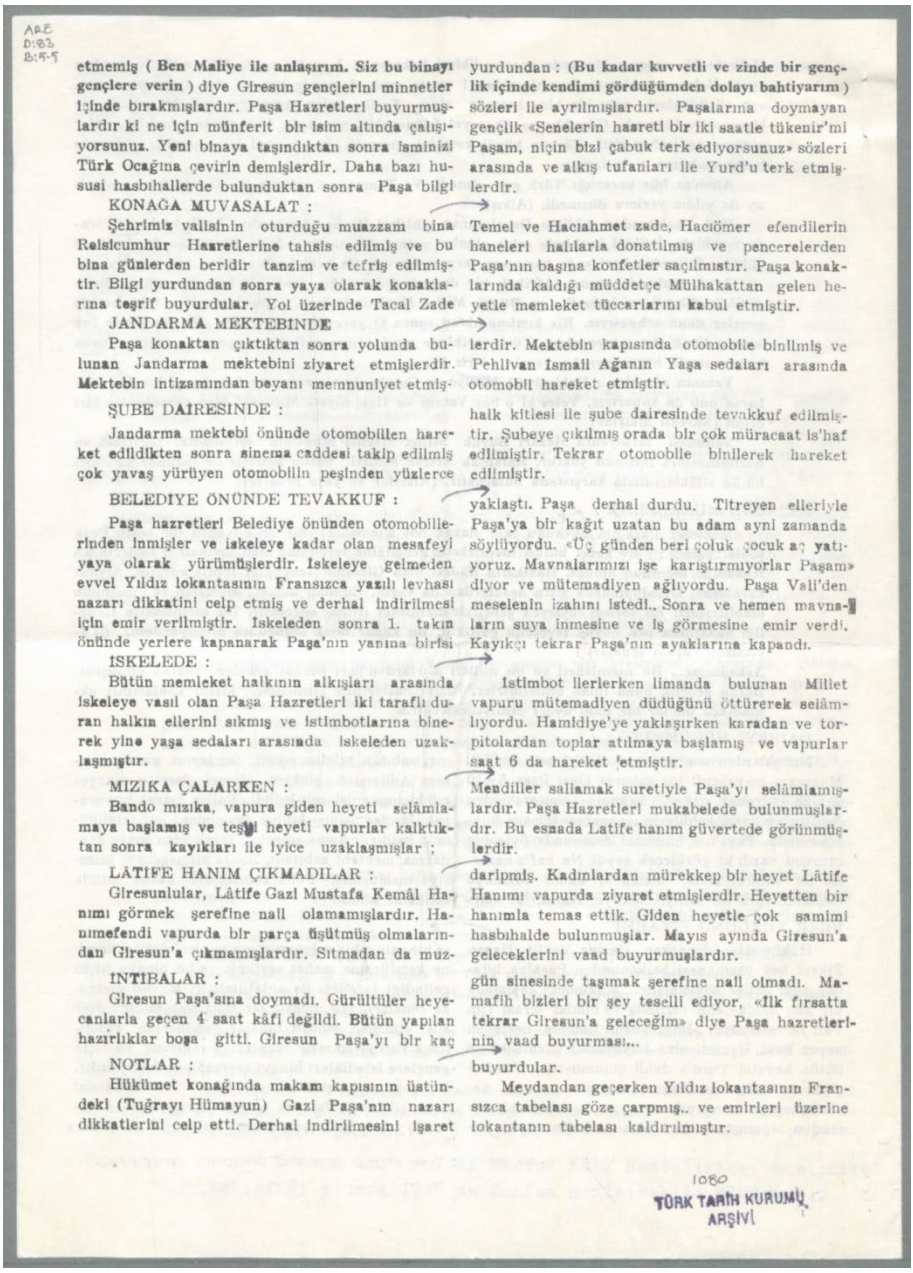

etmemiş (**Ben Maliye ile anlaşırım. Siz bu binayı gençlere verin**) diye Giresun gençlerini minnetler içinde bırakmışlardır. Paşa Hazretleri buyurmuşlardır ki ne için münferit bir isim altında çalışıyorsunuz. Yeni binaya taşındıktan sonra isminizi Türk Ocağına çevirin demişlerdir. Daha bazı hususi hasbıhallerde bulunduktan sonra Paşa bilgi

KONAĞA MUVASALAT :

Şehrimiz valisinin oturduğu muazzam bina Reisicumhur Hazretlerine tahsis edilmiş ve bu bina günlerden beridir tanzim ve tefriş edilmiştir. Bilgi yurdundan sonra yaya olarak konaklarına teşrif buyurdular. Yol üzerinde Tacal Zade

JANDARMA MEKTEBİNDE

Paşa konaktan çıktıktan sonra yolunda bulunan Jandarma mektebini ziyaret etmişlerdir. Mektebin intizamından beyanı memnuniyet etmiş-

ŞUBE DAİRESİNDE :

Jandarma mektebi önünde otomobillen hareket edildikten sonra sinema caddesi takip edilmiş çok yavaş yürüyen otomobilin peşinden yüzlerce

BELEDİYE ÖNÜNDE TEVAKKUF :

Paşa hazretleri Belediye önünden otomobillerinden inmişler ve iskeleye kadar olan mesafeyi yaya olarak yürümüşlerdir. İskeleye gelmeden evvel Yıldız lokantasının Fransızca yazılı levhası nazarı dikkatini celp etmiş ve derhal indirilmesi için emir verilmiştir. İskeleden sonra 1. takım önünde yerlere kapanarak Paşa'nın yanına birisi

İSKELEDE :

Bütün memleket halkının alkışları arasında iskeleye vasıl olan Paşa Hazretleri iki taraflı duran halkın ellerini sıkmış ve istimbotlarına binerek yine yaşa sedaları arasında iskeleden uzaklaşmıştır.

MIZIKA ÇALARKEN :

Bando mızıka, vapura giden heyeti selâmlamaya başlamış ve teşyi heyeti vapurlar kalktıktan sonra kayıkları ile iyice uzaklaşmışlar :

LÂTİFE HANIM ÇIKMADILAR :

Giresunlular, Lâtife Gazi Mustafa Kemâl Hanımı görmek şerefine nail olamamışlardır. Hanımefendi vapurda bir parça üşütmüş olmalarından Giresun'a çıkmamışlardır. Sıtmadan da muz-

İNTİBALAR :

Giresun Paşa'sına doymadı. Gürültüler heyecanlarla geçen 4 saat kâfi değildi. Bütün yapılan hazırlıklar boşa gitti. Giresun Paşa'yı bir kaç

NOTLAR :

Hükümet konağında makam kapısının üstündeki (Tuğrayı Hümayun) Gazi Paşa'nın nazarı dikkatlerini celp etti. Derhal indirilmesini işaret

yurdundan : (**Bu kadar kuvvetli ve zinde bir gençlik içinde kendimi gördüğümden dolayı bahtiyarım**) sözleri ile ayrılmışlardır. Paşalarına doymayan gençlik «Senelerin hasreti bir iki saatle tükenir'mi Paşam, niçin bizi çabuk terk ediyorsunuz» sözleri arasında ve alkış tufanları ile Yurd'u terk etmişlerdir.

Temel ve Hacıahmet zade, Hacıömer efendilerin haneleri halılarla donatılmış ve pencerelerden Paşa'nın başına konfetler saçılmıştır. Paşa konaklarında kaldığı müddetçe Mülhakattan gelen heyetle memleket tüccarlarını kabul etmiştir.

lerdir. Mektebin kapısında otomobile binilmiş ve Pehlivan İsmail Ağanın Yaşa sedaları arasında otomobil hareket etmiştir.

halk kitlesi ile şube dairesinde tevakkuf edilmiştir. Şubeye çıkılmış orada bir çok müracaat is'haf edilmiştir. Tekrar otomobile binilerek hareket edilmiştir.

yaklaştı. Paşa derhal durdu. Titreyen elleriyle Paşa'ya bir kağıt uzatan bu adam aynı zamanda söylüyordu. «Üç günden beri çoluk çocuk aç yatıyoruz. Mavnalarımızı işe karıştırmıyorlar Paşam» diyor ve mütemadiyen ağlıyordu. Paşa Vali'den meselenin izahını istedi.. Sonra ve hemen mavnaların suya inmesine ve iş görmesine emir verdi. Kayıkçı tekrar Paşa'nın ayaklarına kapandı.

İstimbot ilerlerken limanda bulunan Millet vapuru mütemadiyen düdüğünü öttürerek selâmlıyordu. Hamidiye'ye yaklaşırken karadan ve torpitolardan toplar atılmaya başlamış ve vapurlar saat 6 da hareket etmiştir.

Mendiller sallamak suretiyle Paşa'yı selâmlamışlardır. Paşa Hazretleri mukabelede bulunmuşlardır. Bu esnada Latife hanım güvertede görünmüşlerdir.

darlpmiş. Kadınlardan mürekkep bir heyet Lâtife Hanımı vapurda ziyaret etmişlerdir. Heyetten bir hanımla temas ettik. Giden heyetle çok samimi hasbıhalde bulunmuşlar. Mayıs ayında Giresun'a geleceklerini vaad buyurmuşlardır.

gün sinesinde taşımak şerefine nail olmadı. Mamafih bizleri bir şey teselli ediyor, «İlk fırsatta tekrar Giresun'a geleceğim» diye Paşa hazretlerinin vaad buyurması...

buyurdular.

Meydandan geçerken Yıldız lokantasının Fransızca tabelası göze çarpmış.. ve emirleri üzerine lokantanın tabelası kaldırılmıştır.

1080
TÜRK TARİH KURUMU
ARŞİVİ

TTK Arşivi, ARE 83 5 5

EK 7

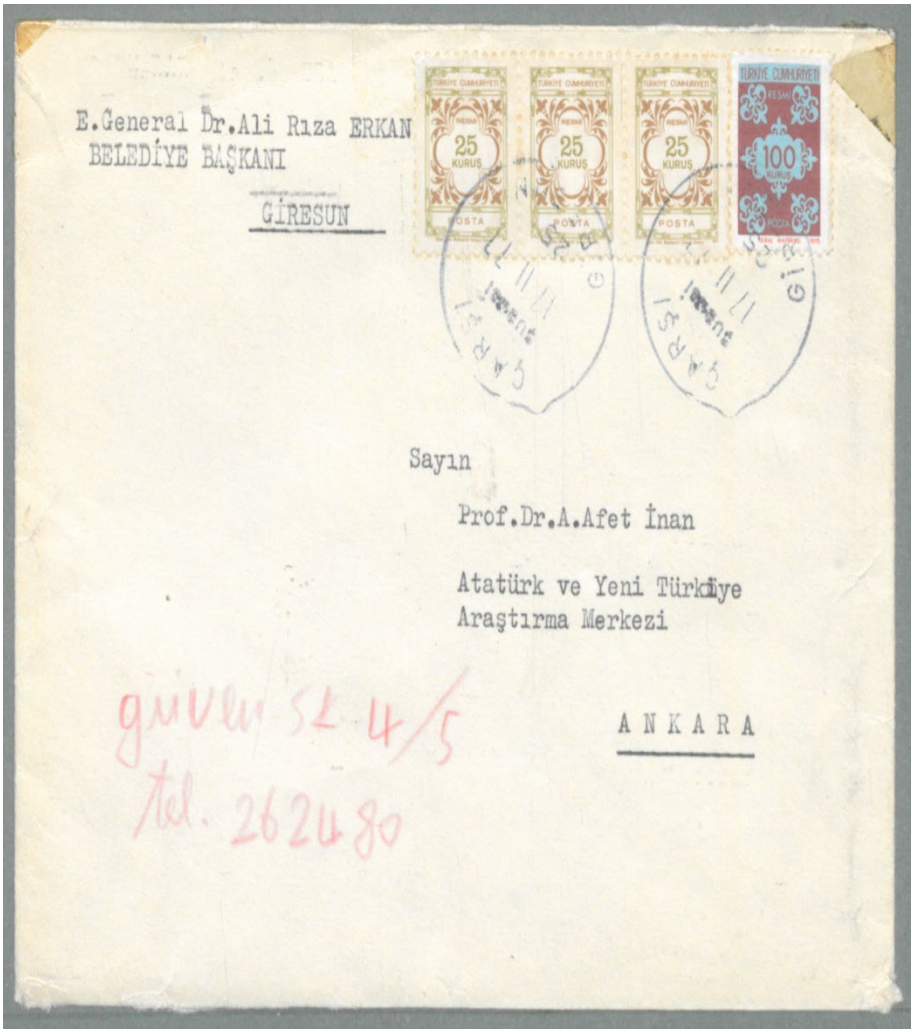

TTK Arşivi, ARE 83 5 8

EK 8

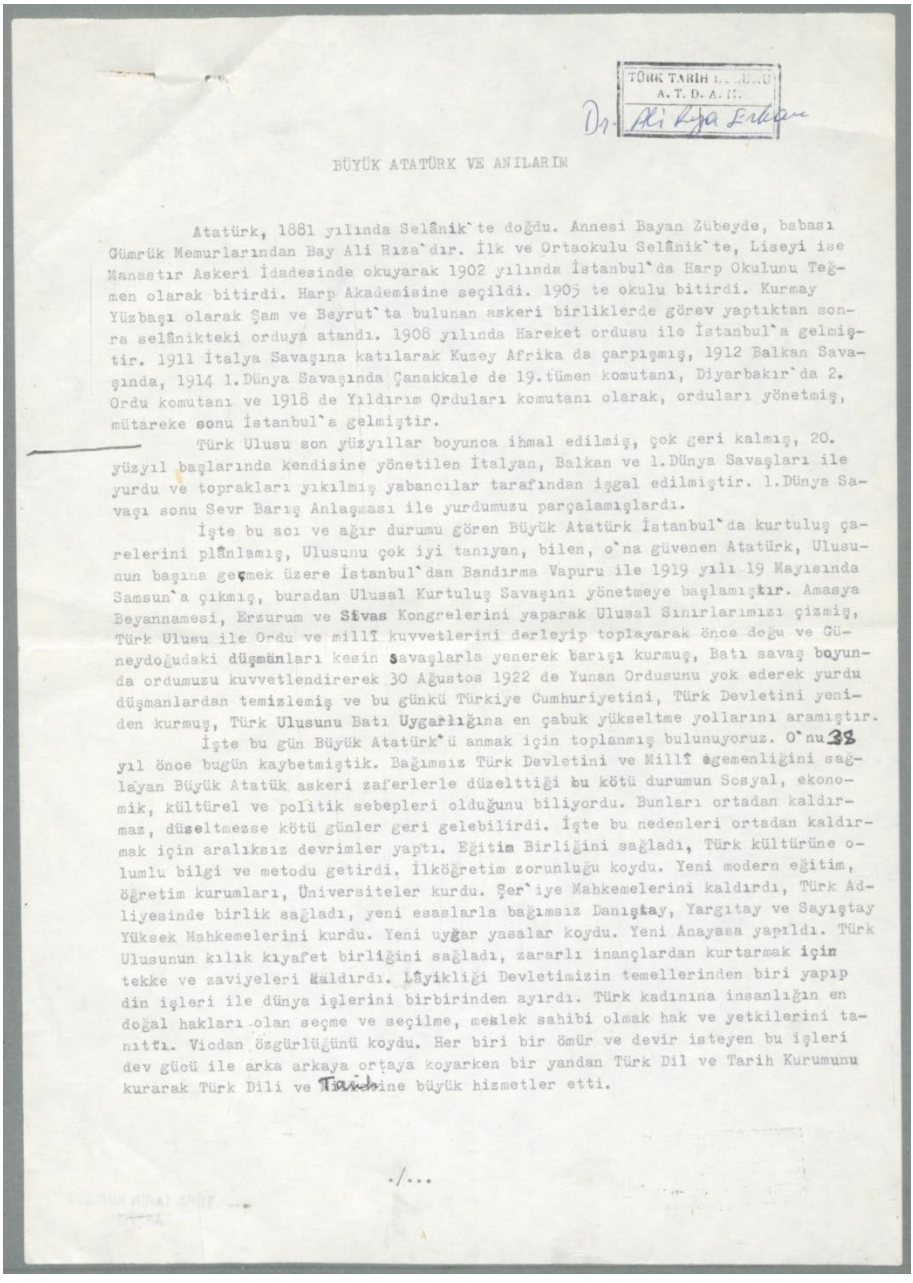

TÜRK TARİH ... A. T. D. A. ...
Dr. Ali Rıza Erdem

BÜYÜK ATATÜRK VE ANILARIM

Atatürk, 1881 yılında Selânik`te doğdu. Annesi Bayan Zübeyde, babası Gümrük Memurlarından Bay Ali Rıza`dır. İlk ve Ortaokulu Selânik`te, Liseyi ise Manastır Askeri İdadesinde okuyarak 1902 yılında İstanbul`da Harp Okulunu Teğmen olarak bitirdi. Harp Akademisine seçildi. 1905`te okulu bitirdi. Kurmay Yüzbaşı olarak Şam ve Beyrut`ta bulunan askeri birliklerde görev yaptıktan sonra selânikteki orduya atandı. 1908 yılında Hareket ordusu ile İstanbul`a gelmiştir. 1911 İtalya Savaşına katılarak Kuzey Afrika da çarpışmış, 1912 Balkan Savaşında, 1914 1.Dünya Savaşında Çanakkale de 19.tümen komutanı, Diyarbakır`da 2. Ordu komutanı ve 1918 de Yıldırım Orduları komutanı olarak, orduları yönetmiş, mütareke sonu İstanbul`a gelmiştir.

Türk Ulusu son yüzyıllar boyunca ihmal edilmiş, çok geri kalmış, 20. yüzyıl başlarında kendisine yönetilen İtalyan, Balkan ve 1.Dünya Savaşları ile yurdu ve toprakları yıkılmış yabancılar tarafından işgal edilmiştir. 1.Dünya Savaşı sonu Sevr Barış Anlaşması ile yurdumuzu parçalamışlardı.

İşte bu acı ve ağır durumu gören Büyük Atatürk İstanbul`da kurtuluş çarelerini planlamış, Ulusunu çok iyi tanıyan, bilen, o`na güvenen Atatürk, Ulusunun başına geçmek üzere İstanbul`dan Bandırma Vapuru ile 1919 yılı 19 Mayısında Samsun`a çıkmış, buradan Ulusal Kurtuluş Savaşını yönetmeye başlamıştır. Amasya Beyannamesi, Erzurum ve Sivas Kongrelerini yaparak Ulusal Sınırlarımızı çizmiş, Türk Ulusu ile Ordu ve millî kuvvetlerini derleyip toplayarak önce doğu ve Güneydoğudaki düşmanları kesin savaşlarla yenerek barışı kurmuş, Batı savaş boyunda ordumuzu kuvvetlendirerek 30 Ağustos 1922 de Yunan Ordusunu yok ederek yurdu düşmanlardan temizlemiş ve bu günkü Türkiye Cumhuriyetini, Türk Devletini yeniden kurmuş, Türk Ulusunu Batı Uygarlığına en çabuk yükseltme yollarını aramıştır.

İşte bu gün Büyük Atatürk`ü anmak için toplanmış bulunuyoruz. O`nu 38 yıl önce bugün kaybetmiştik. Bağımsız Türk Devletini ve Millî egemenliğini sağlayan Büyük Atatük askeri zaferlerle düzelttiği bu kötü durumun Sosyal, ekonomik, kültürel ve politik sebepleri olduğunu biliyordu. Bunları ortadan kaldırmaz, düzeltmezse kötü günler geri gelebilirdi. İşte bu nedenleri ortadan kaldırmak için aralıksız devrimler yaptı. Eğitim Birliğini sağladı, Türk kültürüne olumlu bilgi ve metodu getirdi. İlköğretim zorunluğu koydu. Yeni modern eğitim, öğretim kurumları, Üniversiteler kurdu. Şer`iye Mahkemelerini kaldırdı, Türk Adliyesinde birlik sağladı, yeni esaslarla bağımsız Danıştay, Yargıtay ve Sayıştay Yüksek Mahkemelerini kurdu. Yeni uygar yasalar koydu. Yeni Anayasa yapıldı. Türk Ulusunun kılık kıyafet birliğini sağladı, zararlı inançlardan kurtarmak için tekke ve zaviyeleri kaldırdı. Laykliği Devletimizin temellerinden biri yapıp din işleri ile dünya işlerini birbirinden ayırdı. Türk kadınına insanlığın en doğal hakları olan seçme ve seçilme, meslek sahibi olmak hak ve yetkilerini tanıttı. Vicdan özgürlüğünü koydu. Her biri bir ömür ve devir isteyen bu işleri dev gücü ile arka arkaya ortaya koyarken bir yandan Türk Dil ve Tarih Kurumunu kurarak Türk Dili ve Tarihine büyük hizmetler etti.

./...

TTK Arşivi, ARE 83 5 15

EK 9

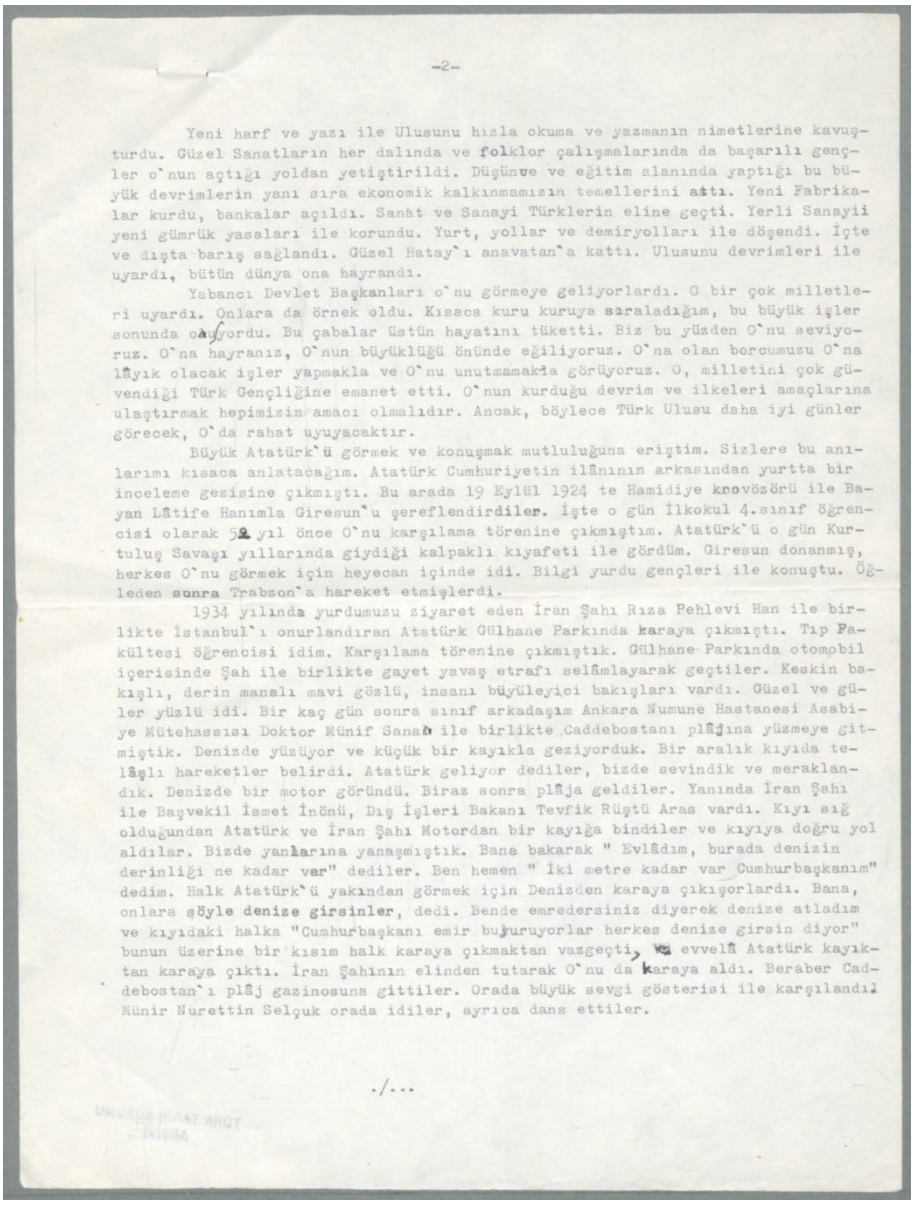

-2-

Yeni harf ve yazı ile Ulusunu hızla okuma ve yazmanın nimetlerine kavuşturdu. Güzel Sanatların her dalında ve folklor çalışmalarında da başarılı gençler o'nun açtığı yoldan yetiştirildi. Düşünce ve eğitim alanında yaptığı bu büyük devrimlerin yanı sıra ekonomik kalkınmamızın temellerini attı. Yeni Fabrikalar kurdu, bankalar açıldı. Sanat ve Sanayi Türklerin eline geçti. Yerli Sanayii yeni gümrük yasaları ile korundu. Yurt, yollar ve demiryolları ile döşendi. İçte ve dışta barış sağlandı. Güzel Hatay'ı anavatan'a kattı. Ulusunu devrimleri ile uyardı, bütün dünya ona hayrandı.

Yabancı Devlet Başkanları o'nu görmeye geliyorlardı. O bir çok milletleri uyardı. Onlara da örnek oldu. Kısaca kuru kuruya saraladığım, bu büyük işler sonunda o duyordu. Bu çabalar üstün hayatını tüketti. Biz bu yüzden O'nu seviyoruz. O'na hayranız, O'nun büyüklüğü önünde eğiliyoruz. O'na olan borcumuzu O'na lâyık olacak işler yapmakla ve O'nu unutmamakla görüyoruz. O, milletini çok güvendiği Türk Gençliğine emanet etti. O'nun kurduğu devrim ve ilkeleri amaçlarına ulaştırmak hepimizin amacı olmalıdır. Ancak, böylece Türk Ulusu daha iyi günler görecek, O'da rahat uyuyacaktır.

Büyük Atatürk'ü görmek ve konuşmak mutluluğuna eriştim. Sizlere bu anılarımı kısaca anlatacağım. Atatürk Cumhuriyetin ilânının arkasından yurtta bir inceleme gezisine çıkmıştı. Bu arada 19 Eylül 1924 te Hamidiye kruvözörü ile Bayan Lâtife Hanımla Giresun'u şereflendirdiler. İşte o gün İlkokul 4.sınıf öğrencisi olarak 52 yıl önce O'nu karşılama törenine çıkmıştım. Atatürk'ü o gün Kurtuluş Savaşı yıllarında giydiği kalpaklı kıyafeti ile gördüm. Giresun donanmış, herkes O'nu görmek için heyecan içinde idi. Bilgi yurdu gençleri ile konuştu. Öğleden sonra Trabzon'a hareket etmişlerdi.

1934 yılında yurdumuzu ziyaret eden İran Şahı Rıza Pehlevi Han ile birlikte İstanbul'ı onurlandıran Atatürk Gülhane Parkında karaya çıkmıştı. Tıp Fakültesi öğrencisi idim. Karşılama törenine çıkmıştık. Gülhane Parkında otomobil içerisinde Şah ile birlikte gayet yavaş etrafı selâmlayarak geçtiler. Keskin bakışlı, derin manalı mavi gözlü, insanı büyüleyici bakışları vardı. Güzel ve güler yüzlü idi. Bir kaç gün sonra sınıf arkadaşım Ankara Numune Hastanesi Asabiye Mütehassısı Doktor Münif Sanaç ile birlikte Caddebostanı plâjına yüzmeye gitmiştik. Denizde yüzüyor ve küçük bir kayıkla geziyorduk. Bir aralık kıyıda telâşlı hareketler belirdi. Atatürk geliyor dediler, bizde sevindik ve meraklandık. Denizde bir motor göründü. Biraz sonra plâja geldiler. Yanında İran Şahı ile Başvekil İsmet İnönü, Dış İşleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras vardı. Kıyı sığ olduğundan Atatürk ve İran Şahı Motordan bir kayığa bindiler ve kıyıya doğru yol aldılar. Bizde yanlarına yanaşmıştık. Bana bakarak " Evlâdım, burada denizin derinliği ne kadar var" dediler. Ben hemen " İki metre kadar var Cumhurbaşkanım" dedim. Halk Atatürk'ü yakından görmek için Denizden karaya çıkışorlardı. Bana, onlara şöyle denize girsinler, dedi. Bende emredersiniz diyerek denize atladım ve kıyıdaki halka "Cumhurbaşkanı emir buyuruyorlar herkes denize girsin diyor" bunun üzerine bir kısım halk karaya çıkmaktan vazgeçti, ve evvelâ Atatürk kayıktan karaya çıktı. İran Şahının elinden tutarak O'nu da karaya aldı. Beraber Caddebostan'ı plâj gazinosuna gittiler. Orada büyük sevgi gösterisi ile karşılandıl Münir Nurettin Selçuk orada idiler, ayrıca dans ettiler.

./...

TTK Arşivi, ARE 83 5 16

EK 10

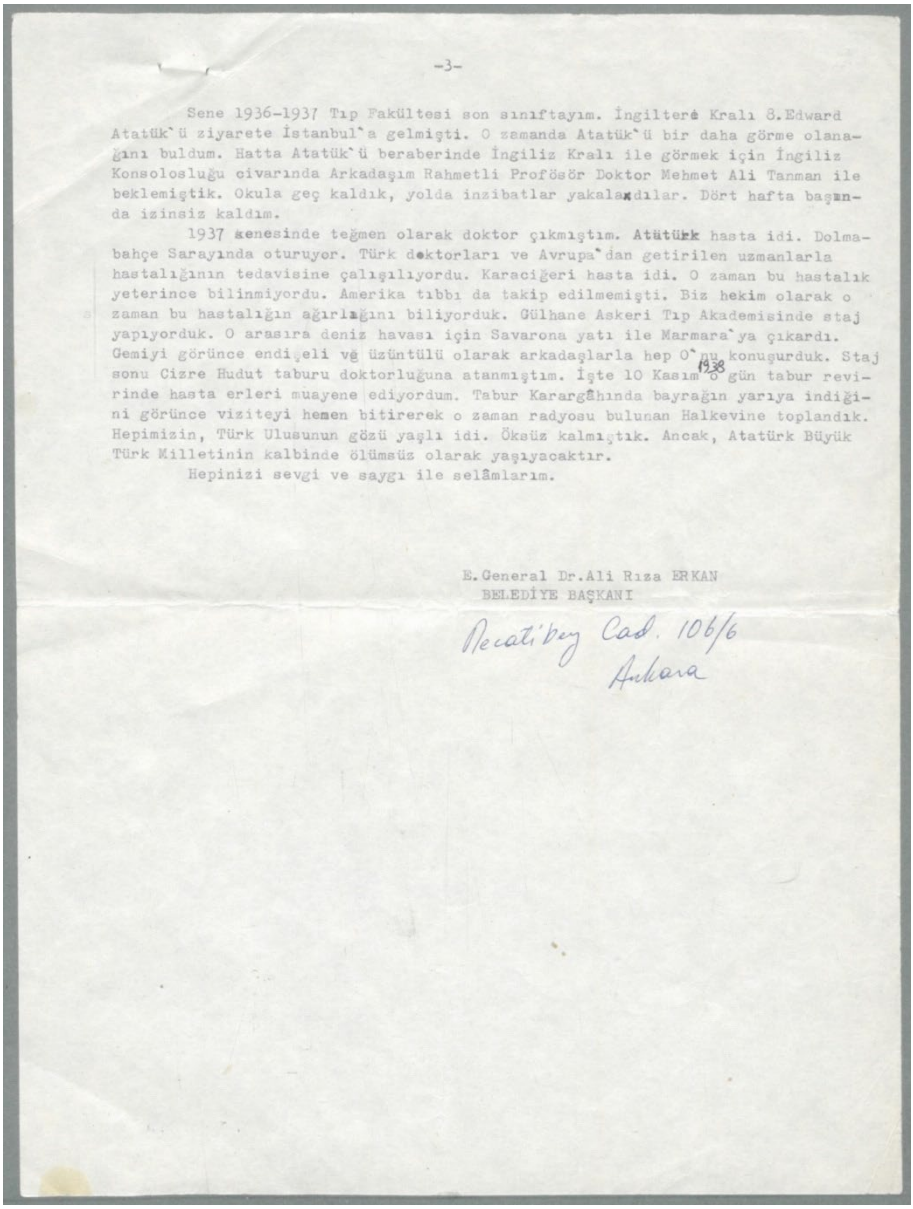

-3-

Sene 1936-1937 Tıp Fakültesi son sınıftayım. İngilterè Kralı 8.Edward Atatük'ü ziyarete İstanbul'a gelmişti. O zamanda Atatük'ü bir daha görme olanağını buldum. Hatta Atatük'ü beraberinde İngiliz Kralı ile görmek için İngiliz Konsolosluğu civarında Arkadaşım Rahmetli Profösör Doktor Mehmet Ali Tanman ile beklemiştik. Okula geç kaldık, yolda inzibatlar yakaladılar. Dört hafta başında izinsiz kaldım.

1937 senesinde teğmen olarak doktor çıkmıştım. Atütürk hasta idi. Dolmabahçe Sarayında oturuyor. Türk doktorları ve Avrupa'dan getirilen uzmanlarla hastalığının tedavisine çalışılıyordu. Karaciğeri hasta idi. O zaman bu hastalık yeterince bilinmiyordu. Amerika tıbbı da takip edilmemişti. Biz hekim olarak o zaman bu hastalığın ağırlığını biliyorduk. Gülhane Askeri Tıp Akademisinde staj yapıyorduk. O arasıra deniz havası için Savarona yatı ile Marmara'ya çıkardı. Gemiyi görünce endişeli ve üzüntülü olarak arkadaşlarla hep O'nu konuşurduk. Staj sonu Cizre Hudut taburu doktorluğuna atanmıştım. İşte 10 Kasım 1938 o gün tabur revirinde hasta erleri muayene ediyordum. Tabur Karargâhında bayrağın yarıya indiğini görünce viziteyi hemen bitirerek o zaman radyosu bulunan Halkevine toplandık. Hepimizin, Türk Ulusunun gözü yaşlı idi. Öksüz kalmıştık. Ancak, Atatürk Büyük Türk Milletinin kalbinde ölümsüz olarak yaşıyacaktır.

Hepinizi sevgi ve saygı ile selâmlarım.

E.General Dr.Ali Rıza ERKAN
BELEDİYE BAŞKANI

Necatibey Cad. 106/6
Ankara

TTK Arşivi, ARE 83 5 17

SAİT HALİM PAŞA'NIN ATATÜRK, VAHDETTİN VE MİLLİ MÜCADELE HAKKINDAKİ DÜŞÜNCELERİ

İkbal VURUCU*

Özet

Türk siyasi yaşamında Şûra-yı Devlet reisliği, hariciye nazırlığı ve sadrazamlığıyla yanında düşünce dünyasında yazdığı risaleleri ile bilinen Sait Halim Paşa (1862-1921), Türk düşüncesinde İslamcılığın nevi şahsına münhasır bir düşünürüdür. Avrupa'da siyaset bilimi okuduğu için Osmanlı ulema sınıfından olmadığı gibi Mısır yönetici ailesinden olması hasebiyle de devlet terbiyesine sahip biridir. 1910-1919 yılları arasında Fransızca eserlerini kaleme almış sonrasında ise Türkçeye çevrilmiştir. 1973 yılında bütün risaleleri Latin alfabesine Buhranlarımız ve Son Eserleri adıyla yayımlanmıştır. 1921'de Ermeni teröristlerce katledilmeden önce taslağını Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı isimli eserinin taslağını tamamlamıştır. Eserin Milli Mücadele ile ilgili kısımları 1921'de zaferle sonuçlanan Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında yazmıştır. Buhranlarımız ve Son Eserleri'nin 1910-1919 yılları arasında yayımlanması dolayısıyla Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı kitabına göre meselelere toplumsal, siyasal ve dini bakış açısı ağırlığını koyar. İslamcılığın sosyolojik bir bakış açısına olan hakimiyetiyle öne çıkar. Said Halim Paşa 1921 yılında, elli yedi yaşında, Roma'da Ermenilerce şehit edilmiştir. Bu bildiride Paşa'nın Buhranlarımız eseri dışında yazmış olduğu ve katledilişinden kısa bir süre önce tamamlamış olduğu Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı isimli anılarında Mustafa Kemal ve Millî Mücadele tasavvuru ortaya konulacak ve çözümlenecektir. Bu bağlamda, Mustafa Kemal ve Milli Mücadele tasavvurunu İstanbul Hükümeti, Sultan Vahdettin, İtilaf Devletleri ve Bireysel düzlemdeki değişkenler nokta-i nazarından ele alınacaktır. Said Halim Paşa'nın Milli Mücadele karşısında yer alan Sultan Vahdettin ve yönetimini İtilaf Devletleri lehine Milli Mücadele aleyhine olan politikalarını onaylamadığı ve sert bir şekilde eleştirdiği görülmektedir. Eleştirisi genel olarak Sultan Vahdettin'in Mustafa Kemal ve Millî Mücadele hareketini rakip görmesi varsayımından kaynaklanmaktadır. Paşa ayrıca, Sultan Vahdettin ile II. Abdülhamit

* Öğr. Gör., Pamukkale Üniversitesi, ivurucu@pau.edu.tr

arasında bir de karşılaştırma yapar. Bu karşılaştırmada Vahdettin ağabeyi olan II. Abdülhamid'in zulüm taraftarı politikalarını devam ettirdiğini iddia eder.

Anahtar Kelimeler: Sait Halim Paşa, Mustafa Kemal, Sultan Vahdettin, Milli Mücadele.

SAİT HALİM PASHA'S THOUGHTS ON ATATÜRK, VAHDETTIN AND THE NATIONAL STRUGGLE

Abstract

Sait Halim Pasha (1862-1921), who is known for his treatises written in the world of thought, as well as being the head of the Council of State, foreign minister and grand vizier in Turkish political life, is a unique thinker of Islamism in Turkish thought. Since he studied political science in Europe, he was not from the Ottoman ulema class, and because he was from the ruling family of Egypt, he had a state education. He wrote his works in French between 1910-1919 and then translated them into Turkish. In 1973, all his treatises were published in the Latin alphabet under the name of Our Depressions and His Last Works. He completed the draft of his work The Ottoman Empire and the World War before he was massacred by Armenian terrorists in 1921. The parts of the work about the National Struggle were written after the Battle of Sakarya, which ended in victory in 1921. Since Our Depressions and His Last Works were published between 1910-1919, according to the Ottoman Empire and the World War book, the social, political and religious perspectives weigh on the issues. It stands out for its dominance of a sociological perspective of Islamism. Said Halim Pasha was martyred by Armenians in Rome in 1921, at the age of fifty-seven. In this paper, the imagination of Mustafa Kemal and the National Struggle will be revealed and analyzed in the memories titled Ottoman Empire and the World War, which Pasha wrote apart from the book Our Depression and completed shortly before his murder. In this context, the imagination of Mustafa Kemal and the National Struggle will be discussed from the point of view of the Istanbul Government, Sultan Vahdettin, the Allied Powers and the individual variables. It is seen that Said Halim Pasha did not approve and harshly criticized the policies of Sultan Vahdettin and his administration against the National Struggle in favor of the Allies and against the National Struggle. His criticism generally stems from the assumption that Sultan Vahdettin saw Mustafa Kemal and the National Struggle movement as rivals. Pasha also, with Sultan Vahdettin II. He also makes a comparison between Abdülhamit. In this comparison, Vahdettin's older brother II. He claims that Abdulhamid continued his pro-oppression policies.

Keywords: Sait Halim Pasha, Mustafa Kemal, Sultan Vahdettin, National Struggle.

GİRİŞ

Sait Halim Paşa (1864-1921), Şûra-yı Devlet reisliği, hariciye nazırlığı ve sadrazamlığı yanında yazdığı risaleleri ile Türk düşünce ve siyaset dünyasında tanınan bir şahsiyettir. Paşa, Türk düşüncesinde İslamcılığın ve İttihatçılığın nevi şahsına münhasır bir düşünürüdür. Birinci Dünya savaşına girildiğinde sadrazamlık görevinde bulunan Said Halim Paşa, bu dönemde aldığı önemli kritik kararlarla dikkat çekmiştir. Yalnızca siyasi değil düşünce ve duygu açısından da kendini İttihatçı görür. Avrupa'da siyaset bilimi okuduğu için Osmanlı ulema sınıfından olmadığı gibi Mısır yönetici ailesinden olması hasebiyle de devlet terbiyesine sahip biridir. 1910-1919 yılları arasında Fransızca kaleme aldığı eserleri Sırat-ı Müstakim dergisinde makale olarak çoğunlukla Mehmet Akif tarafından Türkçeye çevrilmiş ve yayımlanmıştır. 1919 yılında bütün makaleleri *Buhranlarımız* adıyla Latin harfleri ile de 1973 yılında *Buhranlarımız ve Son Eserleri* adıyla yayımlanmıştır. Bu eserin dışında 1921'de Ermeni teröristlerce katledilmeden önce *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı* isimli eserinin taslağını tamamlamıştır. Eserin Millî Mücadele ile ilgili kısımları 1921'de zaferle sonuçlanan Sakarya Meydan Muharebesi sonrasında yazdığı görülmektedir. *Buhranlarımız ve Son Eserleri*'nin 1910-1919 yılları arasında yayımlanması dolayısıyla *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı* kitabına nazaran meselelere toplumsal, siyasal ve dini bakış açısı ağırlığını koyar. İslamcı bir düşünür olarak eserlerinde sosyolojik bir bakış açısı hakimdir. Mehmet Akif gibi Türk kimliğine yaptığı vurgu dönemin diğer İslamcılarına nazaran bariz farklılığını oluşturur. Bu bildiride Paşa'nın *Buhranlarımız* eseri dışında yazmış olduğu ve katledilişinden kısa bir süre önce tamamladığı *Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı* isimli anılarında Mustafa Kemal ve Millî Mücadele tasavvuru ortaya konulacak ve çözümlenecektir. Bu bağlamda, Mustafa Kemal ve Millî Mücadele tasavvurunu İstanbul Hükümeti, Sultan Vahdettin, İtilaf Devletleri ve bireysel düzlemdeki değişkenler nokta-i nazarından ele alınacaktır. Said Halim Paşa'nın Sultan Vahdettin ve Damat Ferit Paşa yönetimini İtilaf Devletleri lehine Millî Mücadele aleyhine olan politikalarını onaylamadığı ve sert bir şekilde eleştirdiği görülmektedir. Eleştirisi genel olarak Sultan Vahdettin'in ve Damat Ferit Paşa'nın Mustafa Kemal ve Millî Mücadele hareketini kendi egemenliklerinin karşısında görmesinden kaynaklandığı varsayımından hareket eder.

1. Sait Halim Paşa'nın Hayatı (1864-1921)

Said Halim Paşa, 19 Şubat 1864'te Mısır'ın Kahire şehrinde doğdu.

Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın torunu ve babası Şûrâ-yı Devlet (Danıştay) üyesi Prens Halim Paşa, annesi Şevk-i Cedid Hanım'dır. Ahmet Cevdet Paşa, Yusuf Akçura, Rıza Nur ve Yusuf Hikmet Bayur gibi Osmanlı tarihçilerinin verdiği bilgilere göre dedeleri Konya'dan Kavala'ya yerleştirilmiş olan bir Türk ailesidir.[1] Said Halim Paşa'nın babası olan Halim Paşa, Mısır'da iktidar kavgaları sonucu ülkeden ayrılmak zorunda kalmış ve İstanbul'a yerleşmiştir. Bu sırada Said Halim 6 yaşlarındadır. İstanbul'a yerleştikten sonra özel hocalardan Arapça, Farsça, Fransızca ve İngilizceyi iyi derecede öğrenmiştir.[2] İsviçre'de siyasal ilimlerle ilgili beş yıl eğitim görmüştür. İstanbul'a döndükten sonra 21 Mayıs 1888 yılında Şura-yı Devlet azalığına tayin edilmiştir.[3] 22 Eylül 1900 yılında da Sadrazam Halil Rifat Paşa'nın tezkiresiyle, Rumeli Beylerbeyliği payesine terfi ettirilmiştir. Böylece sarayın ve padişahın gözde adamı olmuştur. Ancak onu çekemeyenler, kendi adıyla anılan yalısında zararlı evrak ve silah bulunduğu gerekçesi ile saraya jurnal etmişlerdir.[4] Said Halim Paşa, "rahat durmadığı" Jön Türklerle ilişkisi olduğu gerekçesiyle 7 Aralık 1905 tarihinde yayımlanan irade-i seniyye ile İstanbul'dan ayrılarak Mısır'da ikamet etmesi emredilmiştir. 1905 yılının Aralık ayının sonlarında da yurt dışına çıkmıştır.[5]

Kardeşi Abbas Halim Paşa ile birlikte önce Mısır'a, ardından Avrupa'ya gidip Jön Türklerle doğrudan ilişki kurmuş onlara maddi ve fikrî destek vermiştir. 1906'da Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin müfettişliğine getirilmiş, II. Meşrutiyet'in ilanından sonra diğer İttihatçılarla birlikte İstanbul'a dönmüştür. Şûra-yı Devlet'teki görevi yurt dışına çıkarılmış olmasına rağmen devam etmiştir. 1908'de yapılan belediye seçimlerinde İttihat ve Terakki Partisi listesinden girdiği Yeniköy Belediye Dairesi Riyasetine seçilmiştir. Ardından İstanbul Belediye Genel Meclisi ikinci başkanlığına getirilmiştir.[6]

Mahmut Şevket Paşa 11 Haziran 1913'te öldürülünce Said Halim Paşa'ya 16 Haziran 1913 tarihinde vezirlik rütbesi verilerek sadaret kaymakamlığına, ertesi gün de sadrazamlık makamına getirildi. Hariciye

[1] M. Hanefi Bostan, "Sadrazam Said Halim Paşa", **TYB Akademi**, S 3, Ankara, 2011, s. 11; Ferhat Ağırman, **Said Halim Paşa: Yaşadığı Dönem ve Düşünceleri,** Pınar, İstanbul, 2022, s. 13.

[2] M. Hanefi Bostan, **Bir İslamcı Düşünür: Said Halim Paşa**. İrfan Yayınevi, İstanbul, 1992, s. 19.

[3] Bostan, **age.**, s. 22.

[4] Bostan, **age.**, s.11; Ağırman, **age.**, s. 14.

[5] Bostan, **age.**, s. 24.

[6] Ağırman, **age.**, s. 15; Bostan, **age.**, s. 24.

Nazırlığını da üzerine alarak hükûmeti kurdu.[7] Sadrazamlık Dönemi 17 Haziran 1913 – 3 Şubat 1917 tarihleri arasını kapsar. Hükümet kurma işi tamamlandıktan sonra, Said Halim Paşa kabinesinin ilk icraatı, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesiyle ilgisi olanları tespit etmek ve bunları cezalandırmak olmuştur. Bunun hemen akabinde de, I. Balkan harbinde kaybedilmiş olan Edirne ilinin, Osmanlı topraklarına yeniden dahil edilmesi için çalışmalar başlatılmıştır. Said Halim Paşa, Edirne'nin tekrar Osmanlı Devleti'ne kazandırılmasındaki hizmetinden dolayı, "Murassa İmtiyaz Nişanı" ile ödüllendirilmiştir.[8]

Said Halim Paşa'nın sadrazamlık yılları dünyanın çalkalandığı yıllara denk gelmektedir. I. Dünya Savaşı'nın başladığı dönemde Osmanlı Devleti'nin sadrazamı ve hariciye nazırı görevlerini yürütüyordu. Bu zaman diliminde, Kapitülasyonların kaldırılması, Ermeni tehciri gibi önemli konularda kararlar alınmıştır.[9] Osmanlı Devleti, I. Dünya Savaşı patlak vermeden önce dönemin büyük devletleri ile ittifak yapmak için birçok teşebbüste bulundu. Almanya, Fransa ve Rusya ile ittifak girişimlerine girilmişse de bunlardan da sonuç alınamamıştır.[10] I. Dünya Savaşı başladıktan sonra Almanya, Osmanlı Devleti'nin 1913'teki teklifini gündeme getirerek 22 Temmuz 1914'te ittifak teklifinde bulundu. Almanya'nın ittifak teklifi Said Halim Paşa, Enver Paşa, Talat Bey ve Halil Bey kabul ettiler.[11]

Said Halim Paşa, İttihat ve Terakki'nin 1913 ve 1916'da yapılan kongrelerinde bu teşkilatın genel başkanlığına seçildi. Sadrazam Said Halim Paşa'nın sağlık durumunu gerekçe göstererek görevinden 3 Şubat 1917 tarihinde istifa etmesiyle son buldu. Said Halim Paşa'nın sadaret müddeti 3 sene, 7 ay ve 21 gün sürdü.[12] Said Halim Paşa, sadrazamlıktan ayrıldıktan sonra Âyan üyeliği görevine devam etti. İttihat ve Terakki Partisi'nin 1917 yılı kongresinde merkez-i umumi üyeliğine seçilerek bu parti ile olan bağlarını koparmadı. Yalısına çekilerek Osmanlı toplumunun meselelerine çare bulmak için eserler yazmaya devam etti.[13]

---

[7] Bostan, **age.**, s. 25; Ağırman, **age.**, s. 17.

[8] Ağırman, **age.**, s. 17.

[9] Bostan, **age.**, s. 27-9.

[10] Bostan, **age.**, s. 27.

[11] Bostan, **age.**, s. 27; Ağırman, **age.**, s. 18.

[12] Bostan, **age.**, s. 30; Ağırman, **age.**, s. 19.

[13] Bostan, **age.**, s. 31.

30 Ocak 1919'da aralarında Ziya Gökalp, Hüseyin Cahit, Emmanuel Karasu, Tevfik, Rüşdü ve Rahmi Bey (İzmir eski valisi) gibi ünlü kişilerin de bulunduğu otuz İttihatçı tutuklandı. 12 Şubat 1919'da Fransa'nın İstanbul yüksek komiseri General Franchet D'Esperey, Osmanlı hükümetinin bir grup Osmanlı aydını ve siyasetçisini işgalci güçlere teslim etmesini istedi. Bunların arasında Said Halim Paşa, Hayri Efendi, Hoca Ali Galip, Ömer Naci ve Yunus Nadi de vardı. Damat Ferid Paşa sadrazam olarak atandı ve daha çok Hürriyet ve İtilaf Fırkası üyelerinden oluşan ve İngiliz yanlısı bir politika takip eden yeni kabine kuruldu.[14] Yeni hükümet ilk iş olarak Mart 1919'da savaş suçları işledikleri özellikle de Ermenilerin tehcir ve katledilmesi emirlerini verdikleri iddia edilen İttihatçı siyasetçiler ile eski görevlileri yargılamak için divan-ı harp kurdu. Damat Ferit Paşa sadrazamlığı döneminde İstanbul'daki İngiliz yetkililer Said Halim de dahil İttihatçı tutukluların çoğunu Malta'ya sürdüler.

Said Halim 22 Eylül 1919 tarihine kadar Limni Adası'nda tutuldu ve sonrasında Polverista Kampı'nda bir savaş esiri olarak hapsedileceği Malta Adası'na nakledildi. Eski sadrazam 29 Nisan 1921'e kadar Malta'da kaldı. Kendisinin ve Malta'da bulunan birçok önde gelen Osmanlı siyasetçisinin serbest bırakılması Ankara hükümetinin İngiliz hükümeti üzerinde yaptığı baskının ve bunu takip eden müzakerelerin sonucu gerçekleşti. İngiltere ve Ankara hükümetleri arasından 16 Mart 192 l'de imzalanan bir anlaşmayla Malta'da tutulan altmış dört Osmanlı vatandaşı, Ankara'da tutulan İngiliz esirlerin karşılığında serbest bırakıldı. Said Halim Paşa Malta'dan ayrıldıktan sonra İtalya'ya gitti. Ne Osmanlı ne de İngiliz hükümetleri kendisinin İstanbul'a dönmesine izin vermedi. Aynı şekilde İngiliz işgali altında olan Mısır'a da gidemiyordu. Said Halim Paşa Roma'ya yerleşti.[15] Said Halim Paşa Malta'dan serbest bırakıldıktan sonra İstanbul'a dönmek için müracaatta bulunmuş ise de İstanbul hükümeti tarafından yurda dönmesi mahzurlu görülüp buna müsaade edilmemişti. Halbuki Ermeni tehciri sebebiyle suçlanmakta olan Paşa'nın bu sıralar Avrupa'da kalması son derece tehlike arz etmekteydi. Zirâ, bundan tam bir buçuk ay evvel, 15 Mart 1921 tarihinde Paşa'nın halefi ve kabine arkadaşı olan Talat Paşa Ermeni teröristler tarafından şehit edilmişti ve kendisi de Malta'da iken Taşnaksutyun komitesi tarafından idâma mahkûm edilmiş bulunmaktaydı. Bu durum karşısında Paşa, Roma'da bir konak kiralayarak buraya

[14] Ahmet Şeyhun, **Said Halim Paşa: Osmanlı Devlet Adamı ve İslamcı Düşünür (1865-1921),** Everest Yayınları, İstanbul, 2010, s.158-159.

[15] Şeyhun, **age.**, s. 162.

yerleşmek zorunda kaldı.[16] Said Halim'in, Roma'da yaşamak zorunda olduğu süre, çok uzun olmamıştır. Çünkü, Paşa, henüz 57 yaşında iken, 6 Aralık 1921 yılında bir Ermeni terörist tarafından şehit edilmiştir.[17] Cenazesi 29 Ocak 1922'de İstanbul'a getirildi ve törenle Sultan II. Mahmud Türbesi'nde babasının mezarının yanına defnedildi.

Said Halim Paşa'nın eserleri olarak sekiz kitabından başka, hâtıraları, mektupları ve Dîvân-ı Âlî'nin sorularına yazılı olarak verdiği cevaplar bulunmaktadır.[18]

2. Millî Mücadele Karşıtlarının Eleştirisi

2.1. Saltanatın ve İstanbul Hükümeti'nin Eleştirisi

Sait Halim Paşa'da Mustafa Kemal tasavvurunun çerçevesini çizerken öteki konumundaki kişi, grup ve yapılarla olan ilişkisi önemli bir işlev görür. Paşa, Bab-ı Ali'nin yani sultan Vahdettin ve Damat Ferit Paşa'dan oluşan kişi ve grupların Mustafa Kemal ve onun önderliğinde başlayan Millî Mücadele'ye olan bakış açıları, tutumları ve tavırlarını eleştiri konusu yapar. Eleştirisinde sert bir üslup hakimdir. Bunun sebebini de Millî Mücadele'nin Türk milleti açısından gerçek anlamda bir varoluş mücadelesi olmasından kaynaklandığı ileri sürülebilir. İkinci bir sebebi de birincisi kadar belirleyici olan Damat Ferit Paşa ve Sultan'ın İttihat Terakki Cemiyeti karşıtlığıdır. Bab-ı Ali'nin İttihatçıları tutuklatıp işgalcilere teslim ederek sürgüne gönderilmeleri ve Mustafa Kemal'i İttihatçılıkla suçlamaları da bunu gösterir.

Paşa, Bab-ı Ali'yi eleştirirken ve Millî Mücadele'yi savunurken gerekçesini Türk milletinin ve Osmanlı Devleti'nin yok oluşunu engelleyen güçlü bir mukavemet teşkil etmeleri ile temellendirir. Mesela, işgalci kuvvetlerin insanlık onuru ve uluslararası hukuka aykırı uygulamaları karşısında sessiz kalan, yapılanları meşru gören aydın ve siyasetçileri "Türkiye'yi birinci sınıf cenaze töreniyle defnetmeyi" düşünmekle itham eder. Bunların karşısına ise yani Bab-ı Ali karşısında Mustafa Kemal vardır. Ona göre, "Türkiye'yi, şu veya bu şekilde idam etmesi için cellada teslim etmemekte" direnen ve vilayetlerde "İstanbul'unkinden bağımsız bir güç

[16] Mehmet Ruyan Soydan, "Said Halim Paşa'nın Katli Meselesi", **Said Halim Paşa: Geleneğin Muhafızı, Değişimin Faili**, İçinde, Ed. Vahdettin Işık-Yunus Şahbaz, Kadim Yayınları, İstanbul. 2022, s.129.

[17] Ağırman, **age.**, s. 22.

[18] Bostan, **age.**, s. 22-25.

oluşturup ona karşı harekete geçmekle vatana ihanet suçu işlemiş sayılan Mustafa Kemal Paşa, zorba bir idareden kurtarma denemesiyle ülkenin yok olmasını önlemeye çalışıyordu!"[19] Türkiye sadece direnmek suretiyle kurtulabilirdi ve bu direnme de İstanbul'da imkansızdı. Bu yüzden direniş merkezi İstanbul değil, Anadolu idi.

30 Ekim 1918 tarihli mütarekeden sonra İtilaf Kuvvetleri Türkiye'ye karşı sistemli ihlaller yürütürken Paşa'nın tanımlamasıyla "Sultan'ın vazifeleri ve menfaati hususundaki anlayışsızlığı ve Bab-ı Alî'nin ahmaklığından da kaynaklanan gevşekliği" sonucunda Mustafa Kemal Paşa siyaset sahnesine girerek Anadolu'da direniş teşebbüsüne dönüşecek hareketi başlatmıştır.[20] İmparatorluğun dört bir yanında örgütlenen cemiyetlerin bir araya geldiği Erzurum'da Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında gerçekleşen kongrede bundan sonraki hareketin bütün temelini oluşturan kararlar alınmıştır. Kararlaştırılan amaçların yerine getirilmesi için "Anadolu ve Rumeli Müdafâa-i Hukuk Cemiyeti" adı altında bir birlik meydana getirilmiş idarî yetkileri üyeleri Kongre tarafından seçilen ve Mustafa Kemal Paşa'nın başkanlığında toplanan bir "Temsil Heyeti" teşkil edilmiştir.[21] Mahallî kuvvetlerin teşekkülü bu cemiyetlerin birinci vazifesiydi. Bunlar "Kuva-yı Milliye" ismini almışlardı. Düzenli orduyla irtibatları sağlanarak, ordunun komutanlarının idaresine tahsis edilmişlerdi ve hepsi millî davada Mustafa Kemal Paşa'nın emrine tabiydiler.[22]

Bab-ı Ali'yi "İslamlaşmış Bizans" olarak gören Paşa, Bab-ı Ali'nin işgali kabullenişini, sessizliğini ve hatta bununla kalmayıp işgale karşı direnenlerle mücadeleye girişilmesini asla kabul edemez. Oysa Paşa'ya göre, "Pisi pisine ölmek ve bir koyun gibi boğazlanmaya razı olmak yerine, elde silahla ölmek her hâlükârda daha iyiydi." Fakat "İslâmlaşmış bir Bizans'tan başka bir şey olmayan İstanbul"un böyle bir kaygısı söz konusu değildir. Paşa, Millî Mücadele'deki Mustafa Kemal etkisini gösteren "Kemalist düşünce" ifadesini de kullanır: "Kemalist düşüncenin şan ve şerefle zafer kazandığı günlerde bile eleştiri yapan ve ülkenin köleleştirilmesinden çıkar sağlamayı kendilerine iş edinmiş 'sefiller' ve ortada bir çürümüşlük söz konusuydu."[23] Bab-ı Ali'yi kendini beğenmişlik, durumu kavrayamama,

[19] Said Halim Paşa, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı**, Çev. Fatih Yücel, Kronik Yayınları, İstanbul, 2019, s. 56.

[20] Said Halim Paşa, **age.**, s. 76.

[21] Said Halim Paşa, **age.**, s. 76.

[22] Said Halim Paşa, **age.**, s. 77.

[23] Said Halim Paşa, **age.**, s. 57.

vatanseverlikten yoksunlukla suçlar. Çünkü, İstanbul bu halde iken dahi ve Ankara Hükümeti'nin parlak başarılarına rağmen milliyetçi hareketle mücadeleye girişmiştir.[24]

Paşa, Millî Mücadele'yi anlatırken mücadeleye en büyük zararı veren ve İngilizlerin açıkça emirlerini yerine getiren Damat Ferit Paşa'nın üzerinde özellikle durur. Paşa, onu, "aşağılık hükümetlere" başkanlık eden sadrazamlar arasında "en berbat olanı" olarak tanımlar. Bu zor zamanlarda onun iktidarda olmasını sanki "kaderin Türkiye'ye karşı şeytanî bir hırsı" kabul eder. Paşa'ya göre,

> "Bu adam, en gülünç bir cani kukla ve aynı zamanda medenî dünya tarihinde hükümet başkanı olarak bir anda ortaya çıkarılmış bir aptaldır. Aynı zamanda da, Türkiye tiyatrosunda oynanan bir trajedide tatminini memleketin düşmanlarıyla uzlaşmada arayan, ölçüsüz bir ihtirasın ve çok dokunaklı ve korkunç sapmalarla iktidarın verdiği gururun çılgına çevirdiği cahil, dar görüşlü ve aşağılık bir ruhun akla gelmez doğaçlamalarla, ne yazık ki, gerçeğe çok uygun bir şekilde başrolü oynayan bir komedi operası karakteridir."[25]

Sait Halim Paşa, Damat Ferit Paşa'nın bu davranışının sebebini şöyle açıklar:

> "Onu bu canice davranışa sevk eden; siyasî hasımlarını ortadan kaldırmak ve memleketi en iyi unsurlarından mahrum bırakmak için faydalanacağını umduğu galip devletlerin lütuflarına layık olmak, onlara arka çıkmak ve onları korumak, böylece de Türkiye'nin efendisi olmak ve koruyucu ve destekçileriyle mensuplarının arzularına uygun şekilde serbestçe hareket etmek hırsıdır."[26]

Sait Halim Paşa, İngilizlerin kontrolünde hareket eden ve Millî Mücadele'ye karşı geliştirdiği uygulamalarla öne çıkan sadrazamı, İtilaf Devletleri Osmanlı Devleti'ni tarafsızlığını korumadığı için suçlarken onların tezlerini destekleyecek şekilde davranmakla, gerçeği saklamakla eleştirir. Paşa, savaş sonrasında savaşa katılan milletlerin dünya kamuoyu önünde kendilerini temize çıkarmak ve haklılıklarını ispat etmeye

[24] Said Halim Paşa, **age.**, s. 57.

[25] Said Halim Paşa, **age.**, s. 58.

[26] Said Halim Paşa, **age.**, s. 49.

uğraşırken bunun tek istisnasının Ferid Paşa hükümeti olduğunu belirtir:

> "Türkiye'de Ferid Paşa Hükümeti kendi ülkesinin suçluluğunu ilan etmekteydi. Dahası, geçerli hiçbir sebep olmamasına ve kendisini tam bir tarafsızlığa zorlayan kadim dostlarının makul tavsiyeleri ile verdikleri kesin teminat ve güvenilir vaatlere rağmen, Türkiye'nin savaşa girmek suretiyle çok kötü bir suç işlediğini iddia ediyor ve bunu da yüksek sesle dillendiriyordu. Bunu yaparken de konuyla ilgili tek suçlunun, şahsi ihtiraslarını tatmin ve fırkaları ile Almanya'nın çıkarlarına hizmet etmeyi tek gaye edinmek suretiyle ülkeyi savaşa sürüklemekle itham ettiği İttihatçı hükümet olduğu fikrini de müdafaa etmekteydi. Ferid Paşa böylece, Türk milletinin mesul, suçlu ya da suç ortağı olmayıp, yalnızca birtakım maceraperestler tarafından oldubittiye getirilen bir cinayetin ve kendileriyle savaşırken bile hayranlık ve sevgilerini esirgemeyen milletlere karşı açılıp da muhalif olmasına rağmen dört sene boyunca sürdürmek durumunda kaldığı çok katilli bir savaşın kurbanı olduğunu iddia ediyordu."[27]

Hükümet açık yüreklilikle doğru bilgi vermek yerine, gerçekleri, verdiği yanıltıcı beyanlarla saptırıyordu. Türkiye'nin o zamana kadar görmediği korkunç bir buhrandan geçtiği için bütün savunma taktiğini Damat Ferit Hükümetine bırakmaktan başka çare görülmüyordu. Damat Ferit ise, "*Siyasî hasımlarına olan kini ve hükümetin onları ortadan kaldırma hususunda duyduğu vahşî arzu, onun, bu eşi görülmemiş savunma sisteminin aslında gerçeğe ve vicdanî bir temele dayanmadığını, haysiyet ve vatanperverlikten mahrum bulunduğunu, Türk milletine mal ettiği iradeden uzak ve de kendisinin bu milleti en korkunç suçları işlemeye zorlayan bir maceraperest olduğunu görmesini engelliyordu.*" Oysa bu hareketi Türk milletini suçlamak anlamına geliyordu. Paşa'ya göre, "*Bunun bir millete yapılabilecek en büyük hakaret, hem de kahramanlığı ve millî varlığını korumadaki fedakarlığı ile tüm dünyayı şaşırtan ve hayranlığını kazanan asil ve yiğit Türk milletine en kötü düşmanlarının dahi yapmaya cesaret edemediği bir hakaret olduğunu anlayamamıştı*."[28]

Paşa, Ferid Paşa Hükümeti ile destekçilerinde, iki önemli siyasî hedefi gerçekleştirebilmek için "yalan, iftira ve alçaklığın" birleştirildiği bir terkip görür. "*Bunların ilk hedefi, ne pahasına olursa olsun, galiplerin*

[27] Said Halim Paşa, **age.**, s. 42.

[28] Said Halim Paşa, **age.**, s. 43.

müsamaha ve lütuflarını teminat altına almaktan ibaretti. İkincisi ise temsilî idareyi ortadan kaldırarak yerine Saray'ın tahakkümünü koymaktı." Böylece işgal altındaki ülkeyi kendilerine uygun olarak istedikleri gibi şekillendirebileceklerdi.[29] Elbette bu politikaları sonuç vermiş ve Paşa'nın ifadeleriyle, "*birtakım alçaklıklara tevessül ve galiplerin iradesine dalkavukluk etmekten ve ülkelerinin en önemli menfaatlerini kendi çıkarlarına kurban etmekten medet umarak ilk hedeflerine ulaşıyor*"du. Ülkeyi işgalcilerin desteği ile kendilerine göre yeniden dizayn ederlerken, önlerine çıkabilecek muhalif unsurları da tamamen ortadan kaldırmayı hedeflemişlerdi. Bunların başında da, "*çeşitli yalan ve hakaretlere başvurarak İttihad ve Terakki Fırkası'nı ve onun özgürlükçü ve bağımsızlık yanlısı ruhunu ve kurduğu temsilî idare düzenini bir daha geri gelmemek üzere*" yok etmek gelmektedir.[30]

Damat Ferit Paşa, iktidara gelir gelmez ilk işi İttihatçı hükümetlerin üyelerini savaştan sorumlu tutarak tutuklatmak oldu. İttihatçılar Yüce Divan'da yargılanacaklardı ama burada gerçeğin ortaya çıkması pek de işine gelmiyordu. Çünkü, kurduğu siyasi düzen zarar görebilirdi. Bu yüzden Kanun-ı Esasi'nin gereklerini yerine getirmeyerek siyasî hasımlarını bir askerî mahkemeye sevk etmeye karar verdi. Böylece, kendi istediği şekilde derhâl ölüm cezası vermeyi becerebilen "güvenilmez ve ahlaken şüpheli kişilerden mürekkep" bir mahkeme kuruldu.[31] Paşa'ya göre, Damat Ferid müsait şartları elde edip mühim işlerini kendi istediği şekilde tamamlandığından şüphesi kalmadığında, sırf kin ve hıncını yatıştırabilmek ve tutuklanan eski nazırları idama mahkûm ettirmek gayesiyle, bu nazırlar hakkında, Ermenileri katletmek suretiyle ülkeyi kargaşaya sürüklemek ve servetlerini arttırmak suçlamasıyla kovuşturma açtırdı.[32] Elbette bu "utanç verici ve gülünç suçlamalar" halkta büyük bir öfkeye sebep oldu. Başkentte protestolar arttı. Bunun üzerine Damat Ferit İttihatçı Hükümet'in eski üyelerine ne istediği gibi suçlayabildi ne de onları imparatorluğun uzak bölgelerine sürgün edebildi. Eski nazırları ve etkili aydınları hapsedildikleri ve en dayanılmaz muamelelere maruz kaldıkları Malta Adasına süren İngiliz yetkililerinin ellerine teslim etmeye karar verdi. Paşa bu politikayı "ihanet" olarak niteler:

[29] Said Halim Paşa, **age.**, s. 43.

[30] Said Halim Paşa, **age.**, s. 44.

[31] Said Halim Paşa, **age.**, s. 45.

[32] Said Halim Paşa, **age.**, s. 45.

> "Sürdürdüğü siyasetin başarısını güvence altına alabilmek için, ülkesinin haysiyet, şeref ve bağımsızlığına öldürücü darbeyi bizzat vuran böylesi gevşek ve hain bir hükümet ne ilk ve ne de hiç şüphesiz, son defa görülmüştür. Tarihte, Damat Ferid Hükümeti'nin yaptığı gibi, peşinde koştuğu amaca erişebilmek için anayasa düzeninin yerine Sarayınkini geçirmekten daha büyük bir vatana ihanet suçu görülmemiştir. Çünkü, bu hükümet, vatanseverlikleri ve özgürlükçü düşünceleri ile tanınmış kişilerin tamamından, kısacası. Türk vatanının en iyi evlatlarından kurtulması gerekiyordu. Yine, koltuğuna yerleşebilmesi ve iktidarım sürdürebilmesi için, kokuşmuş dalkavuklarını, Sarayın köle ruhlu ve aşağılık mahluklarını ve siyasî yandaşlarını onların yerine koyarak, aşırılık yanlısı ve inkılapçı olarak vasıflandırdığı, canını sıkan unsurlardan da kurtulması gerekiyordu."[33]

Hükümetin, tepkisizliği, işgalcilere bağımlılığı ve İstanbul'daki işgal kuvvetlerinin verdiği güven sayesinde Yunanlılar İzmir başta olmak üzere Türk topraklarını işgal etmeye başlamıştı. Aynı zamanda adaletsiz ve zulüm kaynağı olan Sevres Antlaşması'nın uygulanmasını istemeye başlamışlardı. Ferit Paşa Hükümeti'ni işgalciler ne kadar desteklese de "Türk milletinin bunlara karşı ayaklanmasını önleyemedi." Paşa'ya göre,

> "Sabrı taşan ve sözlerinin dinlenmesi hususunda umudunu kaybeden Türk milleti, ne pahasına olursa olsun, artık Damat Ferid hükümetini tanımadığın ve utanç verici barış şartlarını kabul etmediğini ilan etti. Bu şekilde, millet, haksız yere ve küstahça göz ardı edilen kutsal haklarını sonuna dek ve ne pahasına olursa olsun savunma yoluna giderek, mütarekenin durdurduğu Mücadeleye daha kararlı bir şekilde yeniden başlamış oluyordu. Böylece, tarihte eşi görülmemiş on iki yılı aşkın bir savaşın ardından, asla tanımadığı ve tanımayacağı bir şekilde başkalarının hakimiyeti altında yaşamayı ve esareti reddederek, bütünlük ve bağımsızlığını sürdürmek amacıyla, topraklarını ele geçirmek ve kendisine hâkimiyetini zorla kabul ettirmek isteyenlere karşı silaha sarıldı. Millet, ortaya koyduğu bu asil kararlılıkla, Ferid Paşa Hükümeti ile onun destekçilerini, yandaşlarını ve aşağılık iftiralarına kanmış olanların tamamını gözle görülür bir şekilde yaralamış oluyordu. Bu da, Türk milletinin hak ve vazifelerinin daima bilincinde

[33] Said Halim Paşa, **age.**, s. 46-47.

> olduğunu, birincileri koruyup ikincileri yerine getirdiğini, Roma imparatorluğu kadar büyük ve hayranlık uyandıran bir imparatorluk kurmayı bildiğini, her şeye rağmen İslam'ın namus ve şerefini asırlar boyu koruyarak önemli ve ananevi bir vazifeyi sürdürdüğünü, çok daha müspet ve inandırıcı bir şekilde kanıtlıyordu."[34]

Paşa, "asil ve hayranlık verici bu millî hareket" dediği İstiklal Mücadelesi'nin Damat Ferid Hükûmeti'ni kızdırdığını vurgular. Çünkü, milliyetçiler onun ülkeyi yeniden şekillendirmek amacıyla beslediği ümitleri yıkıyordu.

> "Ayrıca, kardeşi kardeşe kırdırma suçunu işleyen bu hükümet, Türk milletiyle savaşmak üzere bir silahlı kuvvet oluşturarak, iradesine uymak durumunda bırakacağı milleti, Sevres Antlaşmasının iğrenç ve utanç verici şartlarına katlanmaya, başka bir deyişle, en aşağılık bir esarete boyun eğmeye zorlayarak yok etmenin de yollarını aradı. Doğal olarak, bu teşebbüs, hak ettiği gibi, acınacak bir şekilde hezimete uğramış ve Ferid Paşa Hükûmeti'nin vatana karşı işlemeyi deneyebildiği son suç olmuştur. Milletin mağlup ettiği, baştan aşağı utanç ve lekeyle kaplı, ülkesinin ve tüm insanlarının kin ve lanetini üzerinde toplayan Ferid Paşa ile meslektaşları sonunda, millî tahribata yol açan iğrenç eserlerini tamamlayamadan çekildiler."[35]

Paşa'nın Mustafa Kemal portresini çizerken Damat Ferit Paşa ile birlikte eserinde yer alan diğer bir aktör de halife sultan Vahdettin'dir. "*Türk siyaset perdesindeki gölge oyununda sinsice belirip kendi çıkarını millî menfaatlerle bağdaştırmak istemeyen tuhaf bir zihniyet sahibi*" diye tanımladığı Vahdettin'i tahtan indirilme saplantısı içinde olmakla suçlar. Ferid Paşa da onun aleti olmuştu. Ona göre, Vahdeddin, "S*avaşın ve mağlubiyetin getirdiği tüm felaketlerin kaynağı olup ülkesine en büyük iyiliği yapabilecekken, en büyük kötülüğü yapmıştır*."[36] Paşa'nın tasavvur dünyasında olumlu bir çerçevede bahsedilmeyen Vahdettin, bir İngiliz işbirlikçisi olarak resmedilir:

> "Alçakça ve saçma sapan şahsî hesaplara boyun eğip, gizlice İngiltere'yle anlaşmış ve Osmanlıcılığın en azılı düşmanı ve Türk

[34] Said Halim Paşa, **age.**, s. 47-48.

[35] Said Halim Paşa, **age.**, s. 48.

[36] Said Halim Paşa, **age.**, s. 58.

aleyhtarı ittifakın önderi olmuştur. Mutlak iktidar ihtirasıyla gözleri dönmüş ve vezinsiz beyinde zulüm illeti şeklini almış itimatsızlıktan doğan şahsiyet zaaflarına maruz kalmış, Osman'ın tahtının hâlihazırdaki aşağılık sahibi, kendini Millî Teşkilat'ın en azılı rakibi olarak görmekteydi. Hakikatte ise, Teşkilat'ın İtilaf Kuvvetleri'ne gösterdiği tepki, Sultanın despotluk temayülleri aleyhinde zuhur eden bir karşıtlıkla beraber kendini göstermekteydi. … Millî Teşkilat'a her türlü saltanat aleyhtarı niyetleri atfederek, Vahdeddin İngiltere ile ittifak kurmuştu; fakat bunu yaparak bir despot olarak yönetmek istediği İmparatorluğun parçalanmasına ve köleleştirilmesine yardım etmekte olduğunu bilmemekteydi. Bu zavallı şahıs memleketinin haklarını müdafaa eden bir önder vazifesini üstlenebilecek zihin yapısına sahip değildi. Onu, neticesinde memleketiyle alakalı olarak, daha samimi ve cömert hislerle, İtilaf Kuvvetleri'nden ayrılmayı öngören bir harekete teşebbüs etmeden evvel ümitlerini bir süreliğine boyun eğme politikasına ve sabra dayandırma hatasına düştüğü için kısmen mazur görebiliriz. Ancak İzmir'de vuku bulan menfur cinayet, halkı ayağa kaldıran kendisinin de o zamana kadar sığınmış olduğu sabırla kabul tavrı, bu ümitlerin boş olduğunun açık bir işareti değil miydi?"[37]

Paşa Vahdettin'i Mustafa Kemal'e ve Millî Mücadele'ye karşı tavrından dolayı Osmanlı hanedanındaki tek "hain" olmakla suçlar:

"Ülkesinin kurtarıcısı ve İslam'ın koruyucusu olmakla kazanabileceği şöhret ve şanın peşinden gitmektense, milletinin ve dininin en azılı düşmanıyla iş birliği yapıp sefilce şahsî menfaatlerinin peşinde koşarak şerefini iki paralık etmişti. Bütün varlığıyla, İtilaf Kuvvetleri'yle savaşmayı göze almış tek teşebbüs olan Millî Teşkilat'ı destekleyip onun muvaffakiyetinden gururlanmak yerine, bütün gücünü onu ortadan kaldırmaya harcamaktaydı. Dahası, Müslüman tebaa arasında diğerlerine göre daha cahil taifeleri kışkırtıp ona karşı ayaklandırarak hâlihazırda dışarıdaki düşmanıyla olan savaşında çokça kan kaybetmiş halkını bir iç savaşa teşvik etmekte tereddüt etmemekteydi. Türkiye'de tahta çıkmış kötü hükümdarlar arasında -maalesef bu liste oldukça uzundur-umursamazlar, kabiliyetsizler, hissizler ve zalimler

[37] Said Halim Paşa, **age.**, s. 81.

> mevcuttular. Fakat hiçbir zaman bir hain olmamıştı. Vahdeddin, bu isimdeki ilk padişah, aynı zamanda bu aşağılık rütbeye layık olan ilk padişahtı. İşte bütün Türk milletinin sorumluluğunu üstlendiği aynı zamanda da en ağır hakaretler savurduğu mevcut Sultan budur. Fakat Türkiye aleyhinde emperyalizmin güdümüyle en şiddetli noktasına erişen ve insani hislerin en kötülerinin taşkınlığıyla en zalim hâlini alan müttefik ve ortağı İngiltere şerefli şahısların gözünde sonsuza dek küçük düşmemiş midir?"[38]

İzmir'in işgali Türk milletinin "var olmak" ve "yok olmak" arasındaki tercihinin dışa vurduğu önemli bir olaydır. Ayrıca, Millî Mücadele açısından kritik bir dönemeçtir. İzmir'in işgalini Paşa, Bâb-ı Alî'nin "*varlığını sürdürebilme ve en ileri derecede tehdit edilmekte olan haklarını koruyabilmek hususundaki kabiliyetine halel getirmişti*" diye değerlendirir. İşte bu yüzden de Türk halkı kendi başına seferberliğe girişti. Çünkü, yapılabilecek bütün kötülük zaten yapılmıştı. İngiltere gibi işgalciler Türklerin çok zayıf olduğunu, elinin kolunun bağlandığını, Anadolu'daki hareketin de bir blöften ibaret olduğunu düşünüyordu. Onları bu düşünceye iten sebep, Yunanlıların İzmir'i işgalinden evvelki buna benzer hamleler arasında Müttefiklerin İstanbul, İngilizlerin Musul, Fransızların Adana vesaire işgalleri vuku bulmasıydı. Bu işgal bölgelerinde Türkiye'nin toprak bütünlüğünü korumaya yönelik muntazam ve topyekûn bir hareketten bahsedebilmek çok güçtü. Aslında bu görevler Bab-ı Ali'ye aitti ve onlar da işgali zaten kabullenmişlerdi. Buralarda sadece Türkiye'nin birliğini muhafaza amacındaki barış yanlısı mahalli unsurlardan müteşekkil komiteler kuruluyordu.[39] İzmir'in işgalini Paşa, Türk milletini susturmak için yapılan "kara bir komplo" olarak değerlendirir. Ona göre, "Bu, elemler içerisinde yüzen zavallı Türkiye'ye indirilen son üzüntü ve hicap darbesi oldu. Ansızın kalleş, vahşi, aşağılık İzmir işgali vuku buldu. Mavi ve berrak gökten düşen ve ölüm ve yıkım tohumları eken yıldırım ancak onun için biraz daha acı bir şaşkınlığa sebep olabilirdi."[40] Oysa İzmir'in işgali beklenmedik bir tepkiye sebep oldu.

Paşa, İzmir'in Yunanlılar tarafından işgalini millî hareketin gerçek başlangıç noktası görür. Millî Mücadelenin başlangıcını Paşa şöyle betimler:

---

[38] Said Halim Paşa, **age.**, s. 82-83.

[39] Said Halim Paşa, **age.**, s. 62.

[40] Said Halim Paşa, **age.**, s. 63.

> "İtilaf Kuvvetleri'nin vatanlarını soktuğu tahammülü güç hâlden ızdırap ve elem duyan ve Bâb-ı Âlî'nin ataletinden 'midesi bulanan' üç kişi, Anadolu'ya geçer. İstanbul işgal altında bulunduğu için askerî bir direniş için Anadolu'ya geçerler. Bu üç kişi Anafartalar'da İngilizleri mağlup eden Miralay Mustafa Kemal Paşa, İngilizlerin Filistin'deki azimli rakibi Miralay Ali Fuad Paşa ve Balkan Harbi'nde Hamidiye'nin komutanı olarak yaptığı kahramanlıklarını hâlâ herkesin hatırladığı Bahriye'den Rauf Bey idi."

İzmir'in işgalinin Ferid Paşa'nın ilk sadrazamlığı esnasında vuku bulduğunu dile getiren Sait Halim Paşa, "adını dahi anmamamız gereken bu adam" dediği Damat Ferit Paşa'nın İngiltere'nin aleti olmakla itham eder. Padişah kayınbiraderi olmasından kaynaklanan nüfuzunu Yunanlıların İzmir vilayetindeki ilerleme ve yerleşmelerine yardım edip onlara direnen Türk askerlerini ve memurlarını en sert şekilde cezalandırmak için kullandığını söyler.[41]

Bu esnada Abdülhamit gibi "şüpheci ve itimatsız tabiattaki" sultan orduda kuvvetli olan Mustafa Kemal Paşa'dan kuşkulanmış ve İstanbul'dan uzaklaştırmanın yollarını aramıştır. Üstelik onun da, bu şüpheden haberdar olduğundan endişe duymuş ve bizzat kendisi hususî bir görüşmede Mustafa Kemal Paşa için ihdas edilmiş ve son derece geniş yetkilere sahip Doğu Anadolu Sivil ve Askerî Umumî Müfettişliği vazifesini teklif etmişti. Elbette bu teklif Mustafa Kemal için "gökten düşen bir hediyeydi." Paşa'nın anlatımında Mustafa Kemal'in fikirleri Sultan'ın fikirleri ile tamamen zıddı. Hem İngiltere'yi hem de Ferit Paşa'yı atlatıp Anadolu'ya geçmenin yollarını ararken bu teklif bulunmaz bir fırsattı. Ona göre, "*Kurnaz Mustafa Kemal, Sultanın oyununun günden güne daha fazla farkına vardı. Düşmanı kandırmak için bir süre kendini naza çektikten sonra teklifi kabul etti ve Samsun'a gitmek için gemiye binerek o andan itibaren bedeni ve ruhuyla vatansever macerasına atıldı.*"[42] Paşa'ya göre, "*İmparatorluk bünyesinde onu tehdit eden tehlikelere karşı haberdar olmak amacıyla kurulmuş ilk cemiyet*" olan bu cemiyet bütün millî hareketin içinden çıktığı kurumdu. Mustafa Kemal, Erzurum'a geldiğinde bu cemiyet Millî Mücadelenin temeli olan bir Millî Kongre toplamaya çağrı yapmıştı. Kısacası, Paşa açısından, Mustafa Kemal, Ali Fuad ve Rauf, askeri direniş fikrini ortaya atan ve ona

[41] Said Halim Paşa, **age.**, s. 67.

[42] Said Halim Paşa, **age.**, s. 68.

eylemci bir şekil veren kişilerdir. Ona göre bu paşalar, Türkiye'yi içinde bulundukları uyuşukluk hâlinden ve onu tehdit eden yüz kızartıcı talihinden kurtardıkları için şan ve şerefe haklı olarak, diğerlerinden önce onlar layıktır. "*Türk milleti, siyasi ve hatta bedenî yok oluşundan kaçışını sağlayan muazzam gizli kaynaklarını keşfettikleri için onlara şükran borçludur. Mevcudiyetinin ve şerefinin kurtarıcıları olarak, onlara belki de mazideki ihtişamının mimarlarınınkileri bile geçen ölümsüz unvanlar verilmiştir."* Paşa'ya göre, bunların içerisinde en başından itibaren önder olarak benimsenen Mustafa Kemal'in yeri farklıdır.[43]

2.2. İngiliz ve Fransız Kaynaklı Mustafa Kemal Hakkında İthamlar

İşgalcilerin Mustafa Kemal'e ve hareketine bakış açıları farklıydı. İngilizler Mustafa Kemal'i hor görmekte, takdire şayan vatanseverliğinin yarattığı millî hareketi küçümsemekteydi. Fransız basını ise, hâlâ Anadolu'da Kuva-yi Milliye kuvvetleri ile çarpışmalar devam ederken Türkiye'ye ve önderine övgülerle dolu yazılar yayımlıyorlardı.[44] İşgalciler hem kendi kamuoylarında hem de Anadolu'da işgali meşrulaştırmak için askerî kuvvetlerin yanında kara propaganda da yürütüyorlardı. Mustafa Kemal hakkındaki olumsuz propaganda malzemelerinden biri ısrarla onun İttihatçı olduğu yönündeki iddialardır. Paşa, "hiçbir şey bundan daha az doğru değildir" diyerek şu cevabı verir:

> "İttihad ve Terakki Partisi'nin ilk zamanlarında o da partinin mensubu olmuştur. Kısa bir süre sonraysa yollarını ayırmıştır. Hiçbir zaman cemiyetin idaresinin başında olan Merkez-i Umumî'ye dahil olmamış ve bu merkezin yürüttüğü gizli siyasete bulaşmamıştır. Bilakis buna muhalif bir tavır almıştır. Mustafa Kemal bu muhalefeti pek de etkin bir şekilde yürütmemiştir zira mesleği olan askerliğin gereği olarak siyasete uzak durmak taraftarıdır. Hiçbir zaman hiçbir ittihatçı liderin tesiri altına girmemiştir ve bunu tekrar söylemeliyiz, şu anki vaziyetinde dahi, sadece nihaî zaferi elde etmeyi amaçlamaktadır. Bu sebeple Türk siyasetinden haberdar olan ve Mustafa Kemal'in şahsiyetini bilen herkes, onu şu anda mevcut dahi olmayan İttihad ve Terakki Cemiyeti'nin bir aracı gibi göstermek isteyen efsaneyi gülünç

[43] Said Halim Paşa, **age.**, s. 69.

[44] Said Halim Paşa, **age.**, s. 89-90.

bulacaktır."[45]

İttihatçı suçlamasının yanında onun Berlin yahut Moskova hükümetlerinden talimatlar aldığı dahi iddia edilmektedir. Paşa, bu propagandayı yürütenlerin onu ve yürüttüğü hareketi Garp kamuoyu nezdinde karalamak isteyen İngilizler olduğunu söyler.[46] Paşa, "Milli Şef" dediği Mustafa Kemal'in hareketini "Türkiye'nin hak ve kuvveti üzerinde temellendirdiğini" ifade eder. Batı'nın "Türkiye'ye karşı adalet ve insanlık anlayışlarına itimat etmediği" açıktır ama buna rağmen "*Ankara Hükümeti'yle, Sovyetlerin Hükümeti arasında ittifak ilan etti ve bunu Lenin'in henüz bütün Garpta Deccal ilan edildiği ve cehennem mahluklarına adandığı bir dönemde gerçekleştirdi.*"[47] Sovyet devrimin Rusya ile Batı ile arasında yarattığı çatışmayı Mustafa Kemal çok iyi kullanmış ve onlarla ittifak yapmıştır. Bütün bu iddialara rağmen kazanılan zaferlerin de değerinin düşürülmesi gibi kara propaganda çalışmaları yapılmaya devam etmiştir. Mesela,

> "Hâlâ Türkiye'nin şu ya da bu yabana devletin idaresinde bir âlet olduğunu ve kendi başına hiçbir şey yapamayacağını bilhassa da, başarılı olamayacağını Sakarya'da Mustafa Kemal'in Alman Genelkurmay Başkanın planları sayesinde Yunanlıları geri püskürttüğünün iddia edilmesi hayret vericidir. Fakat kim bilir? Kuva-yı Milliye tarafından kesin bir zafer kazanıldığında şüphesiz duyacağımız haber bizzat Ludendorffun Ankara'da olduğu ve Mustafa Kemal'in yanında bulunduğu olacaktır. Bu kötü niyetli ahmaklıklara artık bir son bir verilmesi lazımdır."[48]

Paşa, Mustafa Kemal hakkındaki bütün bu iddiaları şöyle reddeder:

> "Sözün özü Mustafa Kemal ne ittihatçıdır ne de Bolşevik'tir. İttihatçılıkla, Türk halkına birbirini takip eden yabana işgalleri sonucunda elinden alınan haklarının münferit şuurunu ve bunları yeniden alabilmesi için çareleri anlıyorsak, Mustafa Kemal, düşünen ve hisseden her Türk gibi doğuştan İttihatçıdır. İttihatçı doktriniyle tezahürlerini bile bile birbirine karıştırarak uzaktan yakından İttihad ve Terakki Cemiyeti'yle alakası olmuş herkes

[45] Said Halim Paşa, **age.**, s. 74-75.

[46] Said Halim Paşa, **age.**, s. 75.

[47] Said Halim Paşa, **age.**, s. 75.

[48] Said Halim Paşa, **age.**, s. 75.

> lekelenmeye çalışılmaktadır. Belki de, şovenizm ve fanatiklikle itham edilmek ve İttihatçılık isnat edilmek için sadece vatanını seven bir Türk olmak yeterlidir."[49]

Paşa, İngiltere'nin Mustafa Kemal Paşa'nın deruhte ettiği beklenmedik vazifeden haberdar olduğunda, Bâb-ı Alî'ye paşanın görevine son verilmesini talep ettiğini söyler. Elbette Ferit Paşa ve Sultan, Mustafa Kemal'i çağırır ama o bu talebe uymaz. Bunun sonucunda Mustafa Kemal Paşa, vazifeden azledilir, rütbesi düşürülür ve apoletleri sökülür ve gıyabında hapis cezasına mahkûm edilir.[50] Paşa bu gelişmeleri, İstanbul'daki İmparatorluk idaresi ve onu temsil eden Bâb-ı Alî ile Sivas'ta toplanan Millî Teşkilat arasında başlayan açık, resmî bir kavga görür ve devletin bütün kuvvetlerinin işgalcilere karşı iş birliği yapması gerekirken bu tavrı bir felaket olarak değerlendirir. Bu korkunç kavga bazı kereler Mustafa Kemal'in vatansever teşebbüsünün büyük zararlar görmesine sebep olmuştur. Ona göre,

> "Bu hususta mesuliyet Sultan ve Ferid Paşa'nın başını çektiği, iğrenç hırslarıyla şekillenen bir siyaset izleyen ve budala bakış açıları yüzünden direnişi reddeden Sultanın kirli adamlarına düşmekteydi. Bitmek tükenmek bilmeyen nefretin, barbar önyargıların ve İtilaf Kuvvetleri arasında hüküm süren İngiltere tarafından beslenen aşırı emperyalizmin bütün kanıtlarına rağmen; Türkiye'nin bu kişilerin teslim olma siyaseti vasıtasıyla adalet duygusuna ulaşması beklenebilirdi. Kötü niyetli duygu ve menfaatlerin bütün Hristiyanlığı Türkiye aleyhinde birleştirdiği vaziyet karşısında Müslüman Türkiye için iki ihtimal bulunmaktaydı: Yüz kızartıcı bir talihe boyun eğerek parçalanıp bölünerek yok olmaya giden bir yola girmek yahut da ülke olarak toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığını muhafaza etme ümidiyle elde silah memleketi müdafaa etmek ya da en kötü ihtimalle savaşarak şerefiyle yok olmak, ölmek için ölmekse, böylesi çok daha tercih edilirdi. Yozlaşmış Padişah ve onun ısmarlama hükûmetleri birinci şıkkı tercih ediyorlardı. Türkiye'yi canlandırma emeliyle yanıp tutuşan Murad ve Mehmedlerin devirlerinin ruhuna sahip Millî Teşkilat ise İkincisini..."[51]

Paşa, İngiltere temsilcisi Mösyö Balfour'un, Cenevre'de Milletler

[49] Said Halim Paşa, **age.**, s. 76.

[50] Said Halim Paşa, **age.**, s. 78.

[51] Said Halim Paşa, **age.**, s. 78.

Cemiyeti'nde Mustafa Kemal Paşa'dan bahsederken "haydut" demesini utanç verici bulur. "Muazzam kuvvetiyle vatanının müdafaasında başını dik tutan Mustafa Kemal, onun Türk ve Müslüman düşmanlığından yanıp tutuşan nazarında sadece bir maceraperest ve hayduttu. Sadece kendine olan saygısına sığınarak Mustafa Kemal horlanmaktaydı. Dahası, ona iğrenç ithamları atfettikten sonra, onun başbakanını Sevres Antlaşması'nın gözden geçirilmesi için davet etmekteydiler!"[52] Millî Teşkilat kurulduktan ve kuvvet kazandıktan sonra İngiltere bütün faaliyetleri ona karşı yöneltmiştir. Başlarda blöf gördüğü mukavemeti kısa süre sonra, İtilaf Kuvvetlerinin buyruklarına karşı bir isyan olarak görmüş ve Millî Teşkilatı fazla büyümeden ortadan kaldırmak için "en iğrenç yollara" başvurmaktan çekinmemiştir. Paşa, İtilaf Devletleri'nin bu girişimlerinde "Sultanla ve onun şer ortağı Ferid Paşa'yı" iş birliği yapmakla suçlar:

> "Millî Mücadeleye karşı yürütülen açık gizli saldırılar İngiltere Büyükelçisi ile Ferid Paşa yahut da doğrudan Yıldız Sarayı arasındaki irtibatın mahsulüydüler. Millî Teşkilat aleyhindeki silahlı ayaklanmaların hepsi, -önce Bozkır'da, sonra Millet Meclisi kurulunca Ankara'da, Bolu'da, Düzce'de, Yozgat'ta ve en son olarak Konya'da- İngiliz tesirinin izlerini taşımaktadırlar. Bu tam manasıyla vatansever, Mustafa Kemal'in hayranlığıyla körüklenen şerefli teşebbüs karşısındaki bütün bu vahşilikler ve aşağılık tepkiler İngiltere'nin desteği ile gerçekleşmektedir. Bu tepkiler, yabancıların işgaline uğramış, iç savaşın korkunç şartları arasında kıtlıklar ve hastalıklar yaşamış Türk halkının acılarını on misline çıkarmaktadır."[53]

3. Paşa'nın Kaleminden Mustafa Kemal

Fiziki görünüşünden karakterine, davranışlarından hobilerine kadar Mustafa Kemal hakkında yazdıkları Paşa'nın onun hakkında geniş bir bilgi sahibi olduğunu gösterir. Erken dönem verilen bu ayrıntılı bilgiler Paşa'nın özel kaynaklardan bu bilgileri elde etmiş olabileceğini veya yakından tanış oldukları ihtimalini artırır. Aşağıda Paşa'nın Mustafa Kemal hakkında verdiği bilgileri aynen aldık. Bunun sebebi, Paşa'nın bu bölümde Mustafa Kemal'i kendine özgü bir edebi dil ile anlatmış olması sebebiyle özetlenmesi durumunda metindeki özel anlamların kaybolacağı endişesidir.

---

[52] Said Halim Paşa, **age.**, s. 80.

[53] Said Halim Paşa, **age.**, s. 107.

3.1.Özel Yaşamı

"Mustafa Kemal orta seviyede bir Türk ailesinin çocuğu olarak Selanik'te doğmuştur. Kırk yaşındadır. Ortalamanın üstündeki boyana ve sağlam omuzlarına rağmen kuvvetli bir bedene sahip olduğu intibaını vermemektedir. Bunun sebebi şüphesiz ince uzun uzuvlarıdır: Kendisi bir papazın ellerine ve İspanyol soylusunun ayaklarına sahiptir. Hakikatte kötü sağlığı onu 'Bir Türk gibi kuvvetli' atasözünün temsilcisi olmaktan alıkoymaktadır. Buna mukabil, kendi nesline mahsus latif hareket etme kabiliyeti sayesinde çok iyi bir eskrimci ve bilhassa hanımları alakadar eden bir vasıf olmak üzere, mükemmel derecede zarif bir valsçi olmuştur. Şahsiyetine has vasıf ve kuvveti yüzünde toplanmıştır. Yüzünün geniş ve köşeli çevresi kararlılık ve azmini ortaya koymakta; açıkça belirgin çizgileriyse olağandışı ruh çalkantılarına işaret etmektedir. Geniş alnı zekâ belirtisidir. Çıkıntılı ve etli burnu nefsine düşkünlüğünü ele vermektedir. Derin ve coşkulu bakışlarının şaşkınlıktan gelen hafif şaşılıklarıyla beraber beklenmedik şekilde menekşe mavisi göz bebeklerinin şimşeklerinin fırlattığı iki büyük ve muntazam göz, bu muazzam görünümü tamamlamaktadır. Bundan bir jaguar suratını anlıyoruz. Belki de bir ihtimal. Fakat bu yüz bazı anlarda, avına atlamaya hazır etobur bir hayvanı hatırlıyor olsa da, başka seferlerde son derece narin bir çocuğun gülümsemesiyle aydınlanmaktadır. Her ne olursa olsun, bu yüz, ifadelerinin çeşitliliği ve zıtlığı bakımından hemen dikkatleri çekmektedir. Bunu tasvir için belki en münasip söz bir İngiliz sıfatı olan 'Satürnvarî' olacaktır."[54]

3.2.Üstlerinin Bile Danıştığı Subay

"Mustafa Kemal mesleği itibariyle askerdir. Büyük Harp esnasında bilhassa İngilizleri en sert şekilde mağlup ettiği Çanakkale'de kumandan olarak, takdire şayan kumandanlık istidadı göstermiştir. İngilizlerin Türkiye'ye karşı sınırsız nefretinin temel sebepleri bu mağlubiyetlerin ve Kutü'l-Amare'deki teslim oluşlarının acı hatıralarıdır. Burada harekattaki ordunun komutanı oluş tarzı tam manasıyla bir adamın hareketlerini temsil etmektedir. Bu hikâye anlatılmayı hak etmektedir. Bu anda felaket kaçınılmaz bir kader hâlini almıştı. Birkaç taraftan hayal kırıklığına uğramış

[54] Said Halim Paşa, **age.**, s. 69-70.

Başkomutan Müşir Liman von Sanders, son çare olarak bu esnada alelade bir miralay ve bir birliğin kumandanı olan, ancak askeri kabiliyetini ve sonsuz azmini bildiği Mustafa Kemal'e müracaat etmişti. Görüşme, kesik kesik ve trajikomik sözlerle dolu olmak üzere telefonda gerçekleşti. 'Alo' 'Alo' 'Başkumandan konuşmakta.' '*Zu Befel, Exzellenz'* 'Sizce bu durumdan kurtuluş var mıdır?' 'Muhakkak ki.' 'Nasıl da muhakkak ki?' 'Sadece beni mirliva yaparak ve harekâtın idaresini bana emanet ederek.' 'Bu çok fazla olmaz mı?' 'Kimilerine göre. Ben ise, belki de bunun bile kâfi gelmeyeceğini ve aleyhte bir durum ortaya çıkarmamak üzere başkomutanlığı deruhte edebileceğimi düşünüyorum...'. Hattın diğer tarafındaki telefon sert bir şekilde kapanır ve Mustafa Kemal yarım kalan işine geri döner. Gece durum daha da kötüleşir. Mustafa Kemal'e yeni bir telefon. 'Alo.' 'Alo.' 'Başkumandan konuşmakta.' '*Noch ein Mak zu BefehL, Exzellenz'* 'Mirliva ve bir birliğin kumandanı olarak atandınız. Vazifenizin başına geçin, lütfen.' 'Apoletlerimi değiştirip siperdeki yerime geçiyorum.' Aynı günün hemen ertesinde tepeden inen Mustafa Kemal *deus ex machina*\ bariz şekilde eksik olan kuvvetleriyle muazzam bir başarı elde ederek İngilizleri bir muharebede (Anafartalar Muharebesi) bozguna uğratır ve bu muharebede kazandığı şöhrete Büyük Harbin en büyük şanlarından birisine sahip olur. Meseleyi çözerek sözünü tutmakla kalmamıştır, bu da kendine olan güvenin haksız olmadığını gösterir; zaferiyle Müttefiklerin İstanbul'u ele geçirmekten vazgeçmelerine sebep olarak Türkiye'nin maruz kaldığı tahammülü güç başkentini elinde tutma baskısından kurtulmasını sağlamıştır."[55]

3.3.Önderlik Vasfı

"Askerî vasıflarının yanında Mustafa Kemal'in ona şimdiki mevkiini elde etmesini sağlayan başka başka vasıfları da vardı. Evvela önderlik vasıfları. Zira Mustafa Kemal her şeyden önce bir önderdir ve insanları peşinden sürüklemektedir. İmtiyazlı bazı kişilerin sayesinde, diğerleri üzerinde kuvvetli tesirler tesis ettiği gizemli ihsana sahiptir. Bugün bütün Türkiye bu büyük adamın etkisi altındadır. Daha bariz vasıflarsa, çelik gibi güçlü bir karar-lılık, bir buldoğunki gibi sebat, ileri görüşlülük, durumun ruhî

[55] Said Halim Paşa, **age.**, s. 70-71.

suretini kavrama ve ondan istifade etme çevikliği, şartlara göre gözü peklik ve ihtiyat, canlı ve derin ama aynı zamanda bilmediklerini tahmin etmesini de sağlayan işlenmemiş bir zekâ, zihnî atiklik, ender bulunan iddia ve ispat melekesi, en son olaraksa eşsiz bir hareket kabiliyeti. Aslına bakılırsa o asker olduğu kadar siyaset adamı olarak da birinci sınıf bir taktik uzmanıdır. Son derece azimli ve zafere susamış Mustafa Kemal, mertebesinin durmadan yükselmesini sağlayan şahsiyetinin bu iki baskın vasfında bıkmak nedir bilmeyen bir faaliyet ve tükenmez bir kuvveti birlikte barındırmaktadır. Bu şahıs, hiçbir zaman yorulmaz, hiçbir zaman yılmaz. Onu her zaman her durumun üzerinde görürüz. Biz onun hareketlerinin zarar verdikleri kişiler arasında değiliz. Şimdiye kadar vatan kazanmıştır. Millî bir önder olarak azim ve vatanseverliğinin onu nereye kadar götüreceğini ise gelecek gösterecektir."[56]

3.4.Mustafa Kemal'in Kusurları

"Mustafa Kemal kusursuz değildir. Burada ahlak bakımından mevzubahis olan Washington-varî büyük bir adam değildir. Onun birden fazla kusuru vardır. Hepsinin arasında en can sıkıcı olanı, memleketi kurtarma meselesinde onun şanını elinden alabilecek bütün rakiplerini ortadan kaldırmak için her yola başvurmasıdır. Bu ileri mertebede bir kıskançlığı yüzünden memlekete büyük faydaları olabilecek kişiler uzaklaştırılarak olumsuz bir durum meydana getirilmektedir. Dahası, dediğim dedik şahsiyeti sebebiyle tavsiyelere gereğinden fazla tahammülsüz davranmaktadır. Gerçek dostluklara temayül etmez ve başkalarının hislerini pek de fazla dikkate almaz. Kuşkusuz ki millî davası için ondan hissiyat fedakârlıkları bekleyen şu anda bulunduğu hâl itibariyle, onun kalbin sesini göz ardı etmesi o kadar da mühim bir mesele değildir. Yine de durduk yere küçük meseleler yüzünden düşmanlar yaratmaktadır. Bu sebepten dolayı, onu sevenlerdense onu sayan ve ondan çekinenlerin sayısı daha fazladır. Aslına bakılırsa devlet adamı popülerliği hiçbir zaman bu kadar hor görülmemiştir. Mustafa Kemal Paşa işte İçtimaî hayatta böyleydi."[57]

---

[56] Said Halim Paşa, **age.**, s. 71-72.

[57] Said Halim Paşa, **age.**, s. 72.

3.5.Özel Yaşamı

"Hususî hayatında ise tamamen başka birisidir. Hizmetçilerle ve küçüklerle, kendinden aşağıdakilerle umumiyetle iyi geçinir; onların sefaletleriyle alakadar olur, altlarına karşı hoşgörülü ve samimi bir şekilde muamele eder; son derece iyi geçimlidir ve sabahlara kadar süren sohbet ve yârenlik fırsatlarını yaratmaktan çekinmez ve bu vesilelerde musahiplerini hikâyelerinin mizah ve incelikleriyle büyülemediği zamanlarda onları en derin ve istisnaî fikirleriyle şaşkına çevirir. Onu bu hâliyle görenler kendi kendilerine, resmî vazifesi başında diğerlerini en sert şekilde aşağılayan ve hakaret eden bu aynı kişi midir diye sorarlar. Hakikatte bu, ihtiraslarının şan ve iktidar Mücadelesinde yoldan çıkardığı temelinde gayet nazik ve iyi niyetli bir tabiattır. Jaguar maskesinin altındaki çocuksu tebessümün altında yatan mana da budur. Mustafa Kemal gırtlağına kadar sefahate batmış olmakla suçlanmaktadır. Bu doğru değildir. Belki sefa meraklısı olabilir."[58]

3.6.İsyankâr

"Ancak millî davada kendine düşen vazifeyi yerine getirmiştir ve kötü alışkanlıklarından feragat etmiştir, bu da göz ardı edilebilecek bir davranış değildir. Onun hayatı bugün son derece namuslu ve muntazamdır. Daha evvel kendini aşırılıklara teslim etmiş olsa da, taşkınlıklarının daha çok kötü alışkanlıklara temayüldense dünyevî kaideleri hiçe saymak olduğunu söylememiz gerekmektedir. Aslına bakılırsa, Mustafa Kemal önyargılarını hor gördüğü ve kuralları hiçe saydığı toplum aleyhindeki bir isyankârdır. Bu zaviyeden Byron ve Alfred de Musset'yi hatırlatır. Bu şahsın kural tanımaz hareketleri bile şayan-ı hayrettir. Hulasa, olağanüstü bir insan olarak tarif ettiğimiz Mustafa Kemal Paşa, İçtimaî hayatında hırslı, son derece vatansever, gözü pek, kararlı ve korkunç birisidir; hususî hayatında ise bir hodbindir, ancak kendini zapt eden ve ruhunun arzularına ve şahsiyetinin meraklarına mukayyet olan bir hodbindir. Şu an deruhte ettiği vazifeyi yerine getirirken, Cecil Rhodes'ın gözü pek kararlığıyla bir Juggernaut tankı misali önüne ne çıkarsa ortadan kaldırmakta, bir Cavour'un bitmek tükenmez becerikliliği ve bir Mehmed Ali'nin faydacı dehasıyla işe koyul-

[58] Said Halim Paşa, **age.**, s. 73.

maktadır."[59]

Paşa, Mustafa Kemal'in tarihin sayfalarında kesinlikle yerinin olduğunu belirtir. Bu yerini de "büyük balta darbeleriyle" meydana getirmiştir. Onun tarihteki bu yerinin belki daha da büyüyebilir, ancak küçülemeyeceğini söyler. Şu sözleri Mustafa Kemal'in tarih önünde asla değişmeyecek vasfının ifadesidir: "*O ne olursa olsun, iyiyle kötünün, zaaf ve kuvvetin, fazilet ve zaafların bir karışımı dahi olsa, Türkiye ona sadece hayranlık ve takdirini arz edebilir. Yine de ne yaparsa yapsın onun hakkını ödeyemez. Hayatta kalışını ve diğer milletlerin nezdindeki itibarını tekrar kazanışını ona borçludur*."[60]

Mustafa Kemal'in başarısında mensubu bulunduğu milletin payını da dile getirir. Aslında, "milletin ve tabiatın mümtaz kıldığı evladının vasıflarının bir araya gelmesi" belirleyici olmuştur. Ona göre "Millet ona sonuna kadar kullanması için bitmek tükenmez bir kahramanlık ve coşku zemini hazırlamıştır. Eğer o bir zanaatkâr ise, millet de elindeki âletidir, tevazuu sebebiyle eşsiz niteliğinin farkında olmayan bir âlettir."[61]

[59] Said Halim Paşa, **age.**, s. 73.

[60] Said Halim Paşa, **age.**, s. 74.

[61] Said Halim Paşa, **age.**, s. 74.

SONUÇ

Said Halim Paşa, Balkan savaşlarından I. Dünya Savaşı'na Osmanlı İmparatorluğu'nun en zor zamanlarında sadrazamlık yapmıştır. İslamcı ve İttihatçıdır. Türklerle ilgili görüşleri ve bu bildiride üzerinde durduğumuz Millî Mücadele karşısındaki tavrı ve bunu tanımlarken kullandığı ifadeler ve sahip olduğu söylem, kendisini İslamcı-Milliyetçi bir ideolojik çizgiye rahatlıkla yerleştirebileceğimizi gösterir.[62] I. Dünya Savaşı dünya siyasi sisteminin dönüşümünde önemli bir dönemeçtir. İmparatorlukların tasfiyesi, ulus-devletler tarafından ikame edilmesi, sömürgecilik politikalarının maske değiştirmesi bu dönemecin gözlemlenebilen nitelikleridir. Ulus-devletlerin kurumsal yapısı yanında ideolojik boyutunun milliyetçiliğe dayanması milliyetçilik dışı ideolojilerin de itibardan düşmesine neden olmuştur. Sait Halim Paşa, bu geçiş sürecinde hem devlet yöneticisi olarak önemli görevler üstlenmiş hem de bir entelektüel olarak düşünsel açıdan önemli eserler vermiştir. Yani Paşa, siyasi tecrübeleri kadar fikrî yönüyle de ihmal edilebilecek bir şahsiyet değildir. Eserlerinde genel planda Doğu-Batı arasındaki çatışmanın siyasi ve toplumsal sebepleri çözümlenirken Doğu'nun Batı'ya düşmanlığının esas olarak Batı'nın Müslümanlara yönelik zulmünün bulunduğunu tespit eder. Bu fikrî son eseri Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı'nda da devam ettirir. Yani fikri süreklilik dünya savaşı sonrasında da düşünce dünyasının belirleyicisidir. Bir farkla ki, Paşa'nın son eserinde ideolojik bir dönüşümün izlerini de rahatlıkla gözlemleyebiliyoruz. Bütün Müslümanların lideri kabul edilen Halifelik makamını işgal eden sultanın ve hükümetlerinin, Müslüman Türkleri yok etmeye yönelik işgallere karşı durmayıp, aksine desteklemesi karşısındaki sert tavrı bu dönüşümün somut gerekçelerini teşkil eder. Bunun yanında sadrazamlığı döneminde Osmanlı Devleti'nin önemli bir bileşenini teşkil eden Arapların da Halifeye karşı İngilizlerle işbirliği yapması bir başka gerekçedir. İslamcılığın siyasi tahayyülünü temsil eden Hilafet merkezi İstanbul'a karşı Anadolu'daki milliyetçi Mustafa Kemal ve hareketini temsil eden Millî Mücadeleye bakışı fikri dönüşümünü de yansıtan zihniyet örüntüsünün bir ifadesidir: "Milliyetçi hareket", "asil ve yiğit Türk milleti", "asil ve hayranlık verici bu millî hareket," "Millî Teşkilat", "Milliyetçiler" gibi ifadeler sıkça yukarıda adı geçen son eserinde geçer.

[62] Ölümünün 100. yıldönümüne kadar İslamcılar tarafından pek sahiplenilmeyen Sait Halim Paşa'nın İttihatçı ve Milliyetçi tonu da olan İslamcı yaklaşımı bu unutulmada önemli bir payı olduğu düşünülebilir. Kemalist ve Milliyetçi aydınların araştırmalarında çok daha erken bir dönemde tanınmış ve üzerine çalışmalar yapılmıştır. Bu sebeple Osmanlı dönemi İslamcı düşüncenin mümtaz temsilcisinin Cumhuriyet dönemi İslamcıları tarafından ihmal edilmesi dikkat çekicidir.

Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı isimli eserinde, ele aldığımız konu çerçevesinde Sait Halim Paşa, iki grubun Mücadelesini anlatır. Bir yanda Halife Sultan Vahdettin ve Damat Ferit Paşa ve bunların karşısında da Mustafa Kemal önderliğindeki Türk milliyetçi hareketi yani Millî Mücadele mensupları vardır. Paşa, Vahdettin ve Damat Ferit'in hükümetlerini eleştirirken çok sert ifadeler kullanır. Bunlardan bazıları şöyledir: "Zorba bir idare", "Sultan'ın vazifeleri ve menfaati hususundaki anlayışsızlığı ve Bab-ı Alî'nin ahmaklığından", Bab-ı Ali için "İslamlaşmış Bizans", "Sefiller", "kendini beğenmişlik, durumu kavrayamaması, vatanseverlikten yoksun", Damat Ferit için "Aşağılık hükümetlere sadrazamlık yapan", "Sadrazamlar arasında en berbat olanı", "En gülünç bir cani kukla", "Aptal", "Cahil", "Dar görüşlü ve aşağılık bir ruhun", "Dalkavukluk etmekten", "Gevşek ve hain bir hükümet", "Kokuşmuş dalkavuklarını", "Sarayın köle ruhlu ve aşağılık mahluklarını", "İngiliz işbirlikçisi", "Türk aleyhtarı ittifakın önderi", "Osman'ın tahtının hâlihazırdaki aşağılık sahibi", "Hain", "Yozlaşmış Padişah" vb..

Paşa'nın Mustafa Kemal ve milliyetçiler karşısında Vahdettin ve Damat Ferit Paşa'ya karşı bir duruş benimsemesinin iki ana sebebi vardır. Birincisi Millî Mücadele'nin Türk milletinin ve devletinin varoluş kavgasını temsil etmesidir. İkincisi de Damat Ferit Paşa ve Sultanın İttihat Terakki Cemiyeti karşıtlığıdır. İşgalcilerin insanlık onurunu hiçe sayan ve uluslararası hukuka aykırı uygulamaları karşısında Bab-ı Ali'nin sessizliği ve işgalcileri açıkça destekleyen tutum ve davranışı Paşa'nın sert eleştirilerinin arka planını oluşturur. Paşa, Ferid Paşa Hükümeti ile destekçilerinde iki önemli siyasî hedeflerinden bahseder. Birincisi "ne pahasına olursa olsun, galiplerin müsamaha ve lütuflarını teminat altına almak"tır. İkincisi ise Ankara Hükümeti'ni ve Millî Mücadele'yi ortadan kaldırarak yerine Saray'ın tahakkümünü koymaktır. Yani, işgal dışında kalan topraklar üzerinde ülkeyi istedikleri gibi şekillendirmektir.

KAYNAKÇA

Ağırman, Ferhat, **Said Halim Paşa: Yaşadığı Dönem ve Düşünceleri**, Pınar Yayınları, İstanbul, 2022.

Bostan, M. Hanefi, **Bir İslamcı Düşünür: Said Halim Paşa**, İrfan Yayınevi, İstanbul, 1992.

Bostan, M. Hanefi, "Sadrazam Said Halim Paşa", **TYB Akademi** Yıl:1, S 3, Ankara, 2011, s. 11-26.

Said Halim Paşa, **Osmanlı İmparatorluğu ve Dünya Savaşı,** Çev. Fatih Yücel, Kronik Yayınları, İstanbul, 2019.

Soydan, Mehmet Ruyan, "Said Halim Paşa'nın Katli Meselesi", **Said Halim Paşa: Geleneğin Muhafızı, Değişimin Faili,** İçinde, Ed. Vahdettin Işık-Yunus Şahbaz, Kadim Yayınları, İstanbul, 2021, s. 127-147.

Şeyhun Ahmet, **Said Halim Paşa: Osmanlı Devlet Adamı ve İslamcı Düşünür (1865-1921)**, Everest Yayınları, İstanbul, 2010.

ÇOK PARTİLİ HAYATA GEÇİŞ SÜRECİNDE TÜRK SOLUNUN CEPHE KURMA FAALİYETLERİ: GÖRÜŞLER DERGİSİ VE TAN MATBAASI BASKINI (1945-1946)

İsa YILDIRIM [*]

Özet

II. Dünya Savaşı sonrası Tek Partili ve Tek Şefli sistemler çökmüş ve çok partili demokrasiler yükselişe geçmiştir. Savaş sonrası hem Dünya hem Türkiye için yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemde Türkiye bir yol ayrımındaydı; Türkiye ya kuruluşundan beri içerisinde olmak istediği Batı bloğuna girmeli ya da modern dünyadan kendini dışlamış, içe kapanık bir şekilde yoluna devam etmeliydi. Türkiye tercihini Batı bloğunda yani çok partili demokrasilerden yana yapmıştır. Türkiye hem dış hem de iç nedenlerden dolayı çok partili hayata doğru adım adım ilerlemiştir. II. Dünya Savaşı sonrası Sovyetler Birliği'nin vermiş olduğu nota ile Boğazların ortak savunulmasını istemesi Türkiye'nin Batı bloğu ile bütünleşmesini hızlandırmıştır. Sovyetlerin talepleri Türkiye'nin Amerikancı politikalar yürütmesinin görünür nedenleri olsa da ülke içerisindeki şartları da göz önünde bulundurmak gerekir. Savaş yıllarında güçlenen yerel sermayenin, Amerikan sermayesinin ülkeye girişi yönündeki istekleri Sovyet talepleri kadar hatta belki ondan daha fazla etkili olmuştur. Gerek dünya konjonktürü gerek dış baskılar ve ülke içindeki şartlar bir araya gelince Türkiye'nin çok partili hayata geçişi kaçınılmaz olmuştur. Bu şartlar altında Türkiye'de oluşan demokrasi atmosferinde yeni siyasi partiler kurulmaya başlamıştır.

Yeniden siyasi partilerin görülmeye başlandığı bu dönemde sınıf temelli cemiyetlerin kurulmasına izin verilmesi ile birlikte sol/sosyalist partiler kurulmuş ve sol/sosyalist yayınlarda da bir artış olmuştur. Bu dönemde tek başına iktidara gelemeyeceğini bilen sol/sosyalist hareket iktidara karşı cephe kurma faaliyetlerine girişmiştir. Sol/sosyalist muhalefet içerisinde önemli bir yeri olan Tan gazetesi ve Serteller çifti DP'nin kuruluşu aşamasında bu partinin geniş tabanlı bir demokrasi cephesi oluşturacağı düşüncesine sahip olmuşlardır. Sabiha Sertel'in öncülüğünde muhalefetin ve DP'nin sesini duyurmak için Görüşler dergisini çıkartma kararı alınmıştır. İlk sayısının kapağında DP'nin kurucularının da yer aldığı Görüşler dergisi

[*] Öğr. Gör., Çankırı Karatekin Üniversitesi isayldrm19@gmail.com

sadece tek sayı yayınlanabilmiş çünkü Tan Matbaası bir grup saldırgan tarafından tahrip edilmiştir. Bu olay DP'nin kuruluş sürecinde sol/sosyalist hareketle bağlarını koparmıştır. Ayrıca Amerika'nın sempatisini kazanmak isteyen kesimlerin Türkiye'de bir komünizm tehlikesinin varlığının az çok ifade edilmesi için kullanılmıştır. Tan matbaası baskını sonrası sol/sosyalist partiler ve sendikalar ile süreli yayınlar kapatılmıştır. Türkiye'de çok partili hayat sola yasaklı bir şekilde başlamıştır.

Anahtar Kelimeler: Çok Partili Hayat, Türk Solu, Demokrat Parti, Görüşler Dergisi, Tan Matbaası Baskını.

FRONT-BUILDING ACTIVITIES OF THE TURKISH LEFT IN THE PROCESS OF TRANSITION TO MULTI-PARTY LIFE: GÖRÜŞLER MAGAZINE AND TAN PRINTING HOUSE RAID (1945-1946)

Abstract

II. After World War II, the One-Party and One-Chief systems collapsed and multi-party democracies began to rise. After the war, a new era has begun for both the world and Türkiye. During this period, Türkiye was at a crossroads. Either Turkey had to enter the Western bloc it wanted to be in since its foundation, or it had to continue on its way in an introverted way, excluding itself from the modern world. Türkiye has made its choice in the Western bloc, that is, in favor of multi-party democracies. Turkey has progressed step by step towards a multi-party life due to both external and internal reasons. II. After the World War II, the Soviet Union's request for the joint defense of the Straits, with the note given, accelerated Turkey's integration with the Western bloc. Although the demands of the Soviets are the visible reasons for Turkey's American policies, it is necessary to take into account the conditions in the country. The demands of the local capital, which was strengthened during the war years, for the entry of American capital into the country were as effective as, perhaps even more, than the Soviet demands. When Turkey's transition to a multi-party system is combined with the world conjuncture, external pressures and domestic conditions, it has become inevitable to adopt a multi-party system. Under these conditions, new political parties began to be established in the atmosphere of democracy in Turkey.

In this period, when political parties started to appear again, left/socialist parties were established and there was an increase in left/socialist publications, with the permission to establish class-based societies. In this period, the left/socialist movement, which knew that it could not come to power alone, started activities to establish a front against the power. Having an important place in the left/socialist opposition, the Tan newspaper and the Serteller couple acted together with the idea that the party would form a broad-based democracy front during the establishment of the DP. Under the leadership of Sabiha Sertel, it was decided to publish the Journal of Views in order to make the voices of the opposition and DP heard. The first issue of the magazine, Views, which also featured the founders of the DP, was only able to publish a single issue because the Tan Printing House was destroyed by a group of attackers. This event severed its ties with the left/socialist

movement during the founding process of the DP. It has also been used to create the impression that there is a danger of communism in Turkey by those who want to attract the sympathy of the United States. Left/socialist parties and trade unions and periodicals were closed. Multi-party life in Turkey started with a ban on the left.

Keywords: Multi-Party Life, Turkish Left, Democrat Party, Journal of Görüşler, Tan Printing House Raid

GİRİŞ

Sol kavramı, 'Sosyalist' ve 'Komünist' kavramından daha genel, iki kavramı da içine alan daha esnek bir terimdir. Siyaset sözlüğüne sağ-sol kavramlarının girmesi 1789 Fransız Devrimi'nin I. Cumhuriyet Meclisi'nden geçmiştir. Meclis toplantı salonunun sol kısmında eşitlik ve köklü değişiklikler yanlısı üyeler otururken sağ kısımda bu düşünceleri pek tutmayan ılımlı soylular yer almıştır. II. Meşrutiyet Türkiye'de sol akımların incelenmeye başlandığı tarih olmuştur. Türkiye'de solun klasik anlamda II. Meşrutiyetten sonra ortaya çıkması tesadüf değildir. 1908 hareketini burjuva devrimleri sınıfında görmek mümkündür. Çağdaş sol Batı'da 1789 Fransız Devrimi ertesinde olduğu gibi Türkiye'de de 1908-1925 yılları arasında doğmuştur. Türkiye'de 1908 devrimi ekonomik tabanı henüz oluşmamış bir milliyetçi burjuva hevesiyle, sömürgeleşmekten kurtulmak ve devletin gücünü canlandırmak niyetiyle yapılmıştır.[1]

Avrupa'da olduğu gibi Osmanlı Devleti'nde de 18. ve 19. yüzyıllarda siyasi alanda önemli gelişmeler meydana gelmiştir. İlk olarak çeşitli gruplar tarafından cemiyetler kurulmuş ve süreç siyasi partilerin kurulması ile devam etmiştir. Bu dönemde Türk toplumu da seçim ve seçim hukuku ile tanışmıştır. Osmanlı Devleti'nde de Batı'da olduğu gibi siyasi alanda teşkilatlanma ve mücadele sınıf yapısı değişiminin neticesinde sosyal sınıfların ideolojik menfaatlerin çarpışması sonucu gün yüzüne çıkmıştır. Batı'dan farklı olarak Osmanlı Devleti'nde siyasi teşkilatlanma ve siyasi partilerin ortaya çıkışı oldukça geç olmuştur.[2]

II. Meşrutiyet döneminden beri Türk siyasal yaşamında partiler mevcut olmuştur. 1877 yılında I. Meşrutiyet döneminde gerçekleşen milletvekili seçimlerinde sadece adaylar yarışırken 1908 yılında II. Meşrutiyet'te siyasi partiler seçim yarışına katılmıştır. Meclis-i Mebusan'da birden fazla siyasi parti temsilcisi yer almış fakat bu çok partili hayat kısa sürmüş ve 1912 seçimleri -sopalı seçim- sonrası mecliste muhalifler olmakla birlikte 1913'te İttihat ve Terakki Partisi tek parti sistemine yönelmiştir.[3]

Sosyalizm Osmanlı Devleti'nde yerleşip gelişebileceği ortama sahip değildi. Sanayi kolları yoktu ve işçi sınıfı yeterli donanım ve çoğunlukta

---

[1] Mete Tunçay, **Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925**, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.25.

[2] Kadri Unat, **Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Seçim Propagandaları (1927-1957),** Doktora Tezi, T.C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2015, s.22.

[3] Ali Çiftçi, "Tek Parti İktidarı Döneminde Çok Partili Siyasal Hayata Alternatif Katılım Modelleri", **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** 9 (24), 2018, s.310.

değildi. Kendilerini sosyalist aydın olarak tanımlayan kişiler dahi Marx, Engels ve önde gelen sosyalist yazarları bile tam olarak kavrayabilmiş değillerdi.[4] II. Meşrutiyet dönemi fikir hareketleri içerisinde en zayıf olan sosyalist akımlar olmuştur. Osmanlı sosyalistlerinin meşrutiyet dönemi fikir cereyanlarına katkısı sosyalizmin klasik açıklamalarından öteye gidememiş ayrıca sıkıyönetim baskısı altında kendisini açıklama konusunda da büyük zorluklar yaşamıştır. Meşrutiyet atmosferinde kısa ömürlü olan günlük gazetelerin dışında sosyalist düşüncenin önde gelen yayın organı Hilmi Bey'in "İştirak" dergisi olmuştur.[5]

Balkan Savaşları ve I. Dünya Savaşı yıllarında işçi örgütlenmeleri sekteye uğramış ve derin bir sessizlik yaşanmıştır. Grev yapamayan işçiler boykot hareketlerine başlamıştır. İşçi hareketleri 1919 sonrasında da devam etmiş ve yasak olmasına rağmen İstanbul ve bazı Anadolu şehirlerinde 1 Mayıs kutlanabilmiştir. Sol örgütlenme bu dönemde yeniden canlanmış, Şubat 1919'da İştirakçi Hilmi olarak bilinen Hüseyin Hilmi 1910 yılında kurduğu Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın devamı niteliğinde olan Türkiye Sosyalist Fırkasını İstanbul'da kurmuştur. Eylül 1919'da bir diğer sosyalist parti Şefik Hüsnü önderliğinde kurulan Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'dır ve 1920 yılı yaz başında İstanbul Komünist Grubu kurulmuştur. Bu dönemde Beynelmilel İşçiler İttihadı marangozluk, deniz ve bina alanında üç sendikanın kurulmasına öncülük etmiştir.[6]

I. Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı yıllarında sol/sosyalist hareket kısıtlı manada çalışmalarında devam etmiştir. 1919-1923 yılları arasında birkaç sol/sosyalist parti kurulmuş hatta bu partilerin etrafında geniş bir işçi kitlesi örgütlenmeye başlamıştır. Fakat Milli Mücadeleyi yöneten kadrolar 1921 yılından itibaren sol/sosyalist hareketler üzerinde baskı kurmaya başlamıştır.[7] Cumhuriyetin ilanından sonra yeniden siyasi ve basın yayın faaliyetlerine başlamışlardır. Cumhuriyet Halk Partisi, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk siyasi partisidir ve 27 yıl boyunca tek başına ülkeyi yönetmiştir. Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve Serbest Cumhuriyet

---

[4] Aclan Sayılgan, **Türkiye'de Sol Hareketler**, Otağ Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, 1976, s.76.

[5] Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1998, s.44.

[6] Ateş Uslu-E. Atilla Aytekin, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Siyasal Hayat,** Yay. Haz. Gökhan Atılgan vd., Yordam Kitap, 3. Basım, İstanbul, 2019, s.111.

[7] Mustafa Şener, "Burjuvazi Uygarlığının Peşinde- Örgütlenme Çabaları ve İşçi Eylemleri", **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sosyal Hayat**, Editör Gökhan Atılgan, 3. Basım, Yordam Kitap, İstanbul, 2019, s.230.

Fırkası'nın kısa ömürlü muhalefet tecrübeleri bir tarafa bırakılacak olursa, 23 yıl boyunca CHP'nin karşısında hiçbir muhalefet partisi yer almamıştır.[8]

Aydınlık ve Orak-Çekiç dergileri ile sol/sosyalist hareket işçi ve emekçi haklarını savunmaya çalışmışlardır. 1925 yılında çıkarılan Takrir-i Sükun Kanunu ile sol akımlar yasal yoldan ayrılarak yeraltına çekilmek zorunda kalmıştır. 1925'ten sonra Türkiye'deki şartlara kendini uyduramamış olan sol iyice örselenmiş, buna rağmen sağ akım dönemin uluslararası şartlarında el verdiği ölçüde gelişme fırsatı bulmuştur.[9]

Türkiye'de sosyalizmin şekillenmesinde Türkiye, Sovyetler ve İngiltere arasındaki gelişmeler ve dengeler belirleyici olmuştur. Komintern, Türkiye'deki sosyalist harekete bu üçlü ilişki çerçevesinde bir yol haritası belirlemesini tavsiye etmiştir. İlk dönem sosyalistlere verilen görev kadrolarını korumak ve Kemalizm'e bu manada kan kaybettirmemek olmuştur. Sosyalistler 1930'lara kadar bu konuda hassasiyet göstermişlerdir. Sosyalistler Kemalist yönetimle mesafeyi yakın tutmaya çalışmıştır. Bunun nedeni, yönetimin kapitalizmi geliştirip işçi sınıfı sosyalizmi için gerekli koşulların oluşabileceği veya kapitalizm dışı program izleyip sosyalizme yönelebileceği ihtimali olmuştur.[10]

CHP iktidarı Türkiye'deki sol hareketleri yakından takip etmiş ve "Komünist Faaliyetler" olarak tüm sol/sosyalist hareketlere karşı hassas davranmıştır. 1930'lu yılların başından itibaren en küçük sol eylem, yayın ve düşünce ile bağlantılı kişiler takip edilmiş ve sık sık baskınlar yapılmıştır. Devlet aynı dönemde Yunanistan ve Bulgaristan'da meydana gelen bazı komünist ayaklanmaların Türkiye'ye de sıçramasından özellikle de ordunun disiplininin bozulmasından büyük rahatsızlık duymuştur. Bu dönem Türkiye'de komünist faaliyetler İstanbul başta olmak üzere Ankara, İzmir, Eskişehir, Kırıkkale ve Edirne gibi şehirlerde beyanname dağıtmaktan öteye gidememiştir.[11]

---

[8] Hakan Uzun, "Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946 Olağanüstü Kurultayı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies**, XIII/26 (2013-Bahar/Spring), s.140.

[9] Baskın Oran, "İkinci Dünya Savaşında Türkiye de Siyasal Hayat ve Sağ Sol Akımları". **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,** S 24 (1969): - https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3146/43733, s. 260.

[10] Metin Çulha, "Türkiye'de Sosyalist Düşüncenin Doğuşu: Konjonktürün Başatlığı", **Praksis,** S 6, Bahar-2002, s.20.

[11] Ali Ulvi Özdemir, "Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Türk Solunun DP ve Hükümet ile İlişkileri 1945-1946", **Atatürk Yolu Dergisi**, S 55, Güz 2014, s. 185.

Türkiye solu, 1930'lu yıllarda Kemalizm'in karşı devrimci safa geçtiğini iddia etmiş ve Türkiye Komünist Partisi bu konuyu yayınlarında tartışmaya başlamıştır. Kemalizm'in uluslararası sermaye ile iş birliği yapması, toprak sorununu çözememesi, işçilerin örgütlenme hakkı başta olmak üzere emekçi kesimlerin hiçbir haklarının verilmemesi sol/sosyalist hareketle Kemalizm'in arasını açılmasına neden olmuştur. TKP artık Türk burjuvazisinin inkılapçı özelliğini yitirdiğini bundan dolayıdır ki yarım kalan inkılap sürecinin gerçek güç olan emekçi kesimler tarafından yapılması gerektiğini ifade etmiştir. 1935-1936 yıllarında işçi eylemleri ve sol/sosyalist yayın faaliyetlerinde bir canlanma başlamış, TKP tekrar harekete geçmiş ama 1936 yılında alınan 'desantralizasyon-merkezsizleştirme' kararı ile çalışmaları son bulmuştur. TKP tek parti dönemi ve II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar devam edecek olan politik tavrı, Komintern VII. Kongre'sinde (25 Temmuz-20 Ağustos 1935) alınan kararlar ve TKP için alınan desantralizasyon kararına göre şekillenmiştir. Komintern'in VII. Kongresi'nde sosyal demokratlar ve diğer anti-faşist kesimleri de içine alacak şekilde 'Birleşik Cephe' veya 'Halk Cephesi' kurma politikasına geçilmiştir. Ayrıca Avrupa'da yaklaşan savaş tehlikesi ve Almanya'nın Türkiye üzerinde nüfuzunu arttırmaya çalışmasına karşın, dış politikasında Sovyetlerle dostluk ilişkilerinin devam etmesini isteyen Türk hükümetini sosyal mücadeleler yıpratılmamasına gayret gösterilmesi hedeflenmiştir. TKP'nin II. Dünya Savaşı sonrası kurmaya çalıştığı 'İleri Demokrat Cephe' girişimlerini bu bağlamda düşünmek gerektir.[12]

1. Çok Partili Hayata Geçiş ve Sol

II. Dünya Savaşı'nın Türkiye'ye ekonomiden siyasete ve sosyal hayata kadar pek çok olumsuz etkileri olmuştur. Türkiye Milli Şef'in önderliğinde bir taraftan savaş dışı kalmaya çalışıyor diğer taraftan da savaşın neden olduğu ekonomik zorluklarla mücadele etmeye çalışıyordu. Savaş yıllarında kendini hissettiren iki temel sorun göze çarpmaktadır. Birincisi yiyecek ve içecek mallarındaki sıkıntı, ikincisi ise karaborsaydı. Karne sistemi pek çok sahaya yayılmış, temel ihtiyaç maddelerini bulmak çok zorlaşmıştı. Karaborsa ile mücadele hoş fakat boş laftan başka bir şey değildi.[13] Askeri tedbirler ve dünya ticaretindeki düşüş üretimin azalmasına, enflasyonun artmasına, yolsuzluk ve karaborsaya neden olmuş, sonuç olarak geniş halk

[12] Eren Efe, **Demokrasiye Geçiş Sürecinde Türkiye'de Sol Basın (1945-1950),** Doktora Tezi, İstanbul, 2016, s.65-66.

[13] Metin Toker, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1960**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2020, s.26.

yığınlarının refah seviyesinde büyük düşüşler meydana gelmiştir. Fakat bu olumsuz şartlar tüccar ve toprak sahiplerinin ticaret burjuvazisine dönüşmesine hatta kısa sürede Türkiye'nin siyasi hayatını önemli derecede etkileyecek kadar güçlenmelerine sağlamıştır. II. Dünya Savaşı'nın ideolojik yansımaları olmuş, Almanya ve İtalya'da hâkim düşünce olan faşizm ve nasyonal sosyalizm Türkiye'de yöneticilerden aydın sınıfına kadar geniş bir kesimi etkilemiştir. Bu durum Türkiye'nin dış politikasına, ticari ilişkilerine hatta günlük gazete ve dergilerdeki haber ve fikir tartışmalarının şekillenmesini de etkilemiştir.[14]

II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'de iklim değişmeye hazırdı. Bu durumu bütün politikacılar hatta CHP'nin katı tek parti rejimini savunanları dahi kabul etmişlerdi.[15] Savaş sonrası Türkiye'de muhalefet gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Tek Parti'nin 'tek'liği tartışmaya açılmış ve Tek Parti yönetiminin bir üstünlük değil kusur olduğu yüksek sesle ifade edilmeye başlanmıştır. Savaş yıllarında palazlanan ve bürokrat bir partinin içerisinde hareket serbestisi kısıtlı olan ve toprak reformu gibi kanunlarla korkutulan burjuvazi, yönetimi ele almaya niyet etmiştir. Burjuvazi savaşın getirdiği ağır ekonomik tedbirler ve sıkıntıların altında ezilen geniş halk yığınlarının desteğini almayı başarmış ve sınıf yapısındaki değişim olgunlaşarak üst yapıya etkisini hissettirmiştir.[16]

Türkiye'nin çok partili hayata geçiş nedenlerinin iç ve dış faktörlerini birbirinden ayırmak çok güçtür. II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye'nin dış politikadaki önceliği savaşı kazanan ve yeni dünya düzenini kuracak tarafla iyi geçinmek olmuştur. Tek şef ve tek parti yönetimlerinin tarihe karıştığı bir dönemde Batı liginde yer alabilmek için en azından şeklen de olsa çok partili demokrasiye sahip bir ülke görünümü vermek önemliydi. 7 Ağustos 1946 tarihli Sovyet notasında Türk Boğazlarının Sovyetlerle ortak savunulması talebi tam da bu dönemde Batı ile kurulmaya çalışılan yakınlaşma için aranılan fırsat olmuştur. Sovyet notası, Türkiye'nin "kayıtsız şartsız Amerikancı bir politika" izlemesi konusunda buz dağının görünen kısmı olsa da asıl etkenin ülke içi şartlarda aranması gerekir.[17] Savaş yıllarında palazlanan egemen sınıflar çok partili demokrasinin getireceği sakıncalı

[14] Hasan Dinçer, "II. Dünya Savaşı Yılları'nda Türkiye'de Bir Dergi: Yurt ve Dünya", **Atatürk Yolu Dergisi**, S 42, Kasım 2008, s. 19.

[15] Feroz Ahmad, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980**, Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayın, 5. Baskı, İstanbul, 2015, s 28.

[16] Baskın Oran, agm., s.237.

[17] Ali Ulvi Özdemir, agm., s.189.

fikirlerden endişe etseler de aslında bu sayede Türkiye'ye gelecek olan Amerikan sermayesine aracılık edecekler böylece sermayeleri artacaktır. Esasen Sovyet istekleri Türk siyaset adamları tarafından çokta endişe ile karşılanmamıştır. Dış işleri Bakanı Hasan Saka Sovyet notası ile ilgili bir soruya "Rivayetler duydum. Fakat resmi bir talep olmadı" demiştir.[18]

Türkiye savaşa girmek istemediği için tüm gayretini bu amaca sarf ederken savaşan taraflara tavizler vermek zorunda kalmış ve dış politika günden güne değişiklik göstermiştir. Dış politikadaki bu belirsizlik yani hükümetin hangi taraftan yana olacağının bilinememesi yüzünden hiçbir tarafı gücendirmemek için basındaki dış politika ile ilgili yazılar Batı ülkelerinin aksine sansüre uğramamıştır. Dış politikadaki bu belirsizlik Almanya'nın Sovyetlere saldırdığı 1941 yılı haziran ayına kadar devam etmiştir. Savaşta üstün konumda olan Almanya ile iyi ilişkiler kurulmuş hatta Ekim ayında Almanya'ya krom satışı başlamıştır. Dış politikadaki bu değişiklik iç politikaya da yansımış ve Alman yanlısı basının sesi daha gür çıkmaya başlamıştır. Üstelik en yetkili yöneticilerin Türklük ve milliyetçiliği öven demeçleri Türkçü/Turancı basın organlarını daha da cesaretlendirmiştir.[19] Sabahattin Ali kendisine hakaret ettiği gerekçesiyle Nihal Atsız'a dava açmıştır. Sabahattin Ali'nin avukatlığını Ulus gazetesinin özel hukuk müşaviri yapmıştır. Bu durumda bürokrasi sağ ve solu birbirine karşı kullanmaktan çekinmemiştir.[20]

1945 yılı yaklaşırken Milli Şef İsmet İnönü rejimin liberalleşmesi yönünde sinyaller vermiş, basında ifade özgürlüğü konusunda var olan baskıcı uygulamaların kaldırılması taleplerini yüksek sesle ifade etmeye başlamıştır. Bu dönemde CHP içerisindeki gruplaşmalarda iyice gün yüzüne çıkmıştır. Muhalif seslerden biri olan eski Dış İşleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras, II. Dünya Savaşı'nın Sovyetlerin kazanacağı inancına sahipti ve Türkiye'nin iç politikasının da buna göre olması gerektiği fikrindeydi. Aras, iç politika ile ilgili özellikle düşünce özgürlüğü konusundaki makalelerini 'Vatan' gazetesinde, dış politika konusundaki fikirlerini yani Sovyet yanlısı dış politika uygulanması konusunu 'Tan' gazetesinde yazdığı yazılar ile savunmuştur. Aralık 1945'te artık Avrupa'da bir Nazi tehlikesi kalmadığı anlaşılınca Serteller ve Aras yeni dünya düzenine dikkat çekmişlerdir. Tan gazetesi ve Aras'ın düşüncesi şöyleydi, yeni dünya düzeninde totaliter

[18] Taner Timur, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş**, İmge Kitapevi, 4. Baskı, Ankara, 2020, s.65.

[19] Baskın Oran, agm., s.250-252.

[20] Baskın Oran, agm., s.254.

sistemlere yer olmadığı, liberalleşmeye gitmeyen rejimlerin zorla dışarıdan müdahale ile liberalleştirileceği, bu yüzden Türkiye'nin bir an önce aklını başına alması gerektiği vurgulanmıştır. Ayrıca Türkiye'nin kuzeyinde zafer kazanmış ve dünya siyasetinde söz sahibi olmuş bir Sovyetler Birliği'nin olduğu hatırlatılarak, bu gerçekliğe göre politika belirlenmesi gerektiği ifade edilmiştir.[21]

II. Dünya Savaşı'nın sonucunun belli olmaya başladığı ve değişim rüzgarlarının estiği dönemde 1944 Mayıs ayında CHP içerisindeki ilk muhalif sesler cılız da olsa bütçe görüşmeleri sırasında ortaya çıkmıştır. Görüşmeler sırasında özellikle Celal Bayar aykırı bir ses olarak ön planda olmuştur. Ocak 1945'te meclise gelen ve 11 Haziran 1945 tarihinde yasalaşan 4753 numaralı "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu"nun[22] mecliste görüşüldüğü sırada meclis içindeki muhalefetin ilk defa elle tutulur şekilde örgütlenmesinin yolu açılmış oldu. Kanunun 17. maddesi işçi ve çiftçi lehine toprak kamulaştırması imkânı sağlıyordu. Meclisteki büyük çiftlik sahipleri bu maddeye tepki göstermişler özellikle de kendisi de çiftlik sahibi olan Adnan Menderes bu maddenin en büyük karşıtı olmuştur. Bu dönem "demokrasi" taleplerinin ifadesi gibi gözükse de gerçekte büyük toprak sahiplerinin sınıfsal çıkarlarının savunulmasından başka bir şey değildi.[23]

12 Haziran 1945 günü CHP Genel Kurulu çok önemli bir toplantı yapmıştır. Bu toplantıda görüşülenler Türkiye'deki rejimin kaderi ile ilgiliydi. Türkiye'nin artık çok partili hayata geçmesinin vakti gelmişti ve bu partinin Celal Bayar ve arkadaşları tarafından kurulması hayırlı olacaktı. Toplantıda "Dörtlü Takrir" olarak isimlendirilen altında Celal Bayar, Refik Koraltan, Fuat Köprülü ve Adnan Menderes'in imzası bulunan önerge görüşülmüş ve ret edilmiştir. Bu dört isim CHP tüzüğünün ve bazı kanunların değiştirilerek daha demokratik hale gelmesini teklif etmişlerdi. Bu istekler o dönem ülke içerisinde esen liberalleşme rüzgarları ile aynı

---

[21] Metin Toker, **age.**, s.48.

[22] Kanunun en tartışmalı maddesi 17. maddesidir. Bu madde büyük toprak sahiplerinin topraklarının kamulaştırılıp topraksız çiftçiye dağıtılması meselesini ele alıyordu.

Madde 17) Topraksız veya az topraklı olan ortakçılar, kiracılar veya tarım işçileri tarafından işlenmekte bulunan arazı, o bölgede 39 uncu madde gereğince dağıtmaya esas tutulan miktarın kendi seçtiği yerde uç katı sahibine bırakılmak şartıyla yukarda yazılı çiftçi ve işçilere dağıtılmak üzere kamulaştırılabilir. Sahibine bırakılacak olan arazi 50 dönümden aşağı olamaz. Bu madde hükmünün uygulanmasında 15 ve 16nci maddelerin hükümleri işlemez. Geçici mevsim işçileri hakkında bu hüküm uygulanmaz, işçinin geçici mevsim işçisi olup olmadığım Tarım Bakanlığı belli eder. **Resmî Gazete:** 15 Haziran 1945, sayı 6032, s.8893-8897.

[23] Ali Ulvi Özdemir, agm., s.191.

doğrultudaydı. Fakat İsmet İnönü parti içi muhalefete pek sıcak bakmamış, *"Bunu parti içinde yapmasınlar. Çıksınlar, karşımıza geçsinler, teşkilatlarını kursunlar ve ayrı bir parti olarak mücadeleye girişsinler."* diyerek zaten çok partili hayata geçileceğini, bununda Celal Bayar'ın içinde olduğu bir oluşumun yapmasından duyduğu memnuniyeti ifade etmiştir.[24]

Halk baskısı sonucu çok partili demokrasiye geçilirken burada "halk" olarak tanımlananlar ise toprak ağası, tefeci ve yoksul kesim aynı pota içerisine yer almıştır. Gerçekte ise ekonomik olarak egemen güçlerin baskısına da "halk baskısı" denilmiştir. Burada asıl önemli olan DP kuruluşu sırasındaki yönetici zümre ile olan işbirliğidir. DP'den önce ve sonra kurulan siyasi partiler bu iş birliğinden yoksundular bunun ya kısa sürede kapatılmışlar ya da siyasi hayatta hiçbir etki bırakamamışlardır. Mesela Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın ömrü kısa süreli de olsa ülke genelinde tanınmış olmasına rağmen bu dönem kurulan iki parti Ahali Cumhuriyet Fırkası ve Türk Cumhuriyeti Amele ve Çiftçi Fırkası'nın adları pek duyulmamış hatta hemen kapatılmışlardır. Milli Kalkınma Partisi de Temmuz 1945'te kurulduğu halde yönetici zümrenin desteğinden yoksundu. Hatta MKP'nin ifade ettiği anlamsızlığı 1 Kasım 1945 konuşmasında Milli Şef İsmet İnönü şöyle ifade etmiştir: *"Bizim tek eksiğimiz hükümet partisinin karşısında bir parti bulunmamasıdır."* Tüm bunlara karşın DP'nin yönetici zümrenin onayını ve desteğini aldığı için daha rahat bir gelişme ve teşkilatlanma imkânı bulmuştur.[25]

Çok partili hayata geçiş döneminde DP'nin CHP'ye karşı oluşturmaya çalıştığı muhalif hareket Mehmet Ali Aybar, Sabiha ve Zekeriya Sertel gibi sol kesimin önde gelen isimleri tarafından destek görmüştür. Savaş zamanı CHP iktidarının Almanya ile olan yakınlaşması ve ilişkilerinden dolayı ülke içerisinde anti-komünist/faşist akımların artmasına göz yummaları veya üstü kapalı destek vermeleri, sol/sosyalistlerin tepkisine neden olmuştur. Sosyalistler CHP'ye göre daha özgürlükçü gördükleri DP'ye daha ılımlı yaklaşmışlar, en azından 1946 seçimlerinde DP'yi desteklemişlerdir. Bazı sosyalistler "halk hareketidir, kitle hareketidir" diyerek DP içerisinde faaliyet yürütmek dahi istemişlerdir. Sonuç olarak CHP iktidarına karşı

[24] Metin Toker, **age.**, s. 60.

[25] Taner Timur, **age.**, s.34.

"Demokrat Milli Birlik Cephesi" veya "İleri Demokratlar Cephesi" kurma faaliyetlerine girişmişlerdir.[26]

1946 yılında sol/sosyalist partiler Türkiye siyasi hayatında yeniden görülmeye başlamıştır. Bu partilerden biri de Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun kurduğu Türkiye Sosyalist Partisi'dir. Bu partide TKP içerisinden ve dışarısından sol kadrolar bulunmuştur. Aziz Nesin ve Rıfat Ilgaz bir süre bu partinin üyesi olmuşlardır. Partinin yayın organları arasında 'Gün' ve 'Gerçek' gazeteleri yer almıştır. TSP, Mensucat İşçileri Sendikası başta olmak üzere pek çok sendikanın kurulmasında öncülük etmiştir. TSP'nin kuruluşundan sonra 10 Haziran 1946'da Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi kurulmuştur. Partinin kurucusu Şefik Hüsnü Deymer'dir ve partinin kurulmasında TKP'nin etkisi büyüktür. TSP'ye üye olan kişilerin daha sonra TSEKP'ye geçtikleri görülmüştür. 'Sendika', 'Yığın', 'Söz' gibi gazete ve dergiler partinin yayın organı görevini üstlenmiştir. Parti işçi sendikaları alanında faaliyet göstermiştir.[27]

Türkiye'deki sol/sosyalistler çok kısa sürmesine rağmen 1946 yılında partileşme ve sendikalaşma imkânı bulmuşlardır. Baskılar ve kapatmalar sonucunda geniş halk kitlelerine ulaşamayan sol/sosyalist hareket çareyi başka bir yapıyla iş birliği yapma yoluna gitmişlerdir. Bu iş birliğinin ne kadar başarılı olup olmadığı veya ne kadar doğru olup olmadığı tartışmalı bir konudur. Fakat burada DP ile solun ilişkisini "hata" olarak isimlendirmek dönemin şartlarını iyi analiz etmeden yapılmış değerlendirmelerdir.[28]

2. Sol'un Cephe Kurma Faaliyetleri

II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'de Türkiye Komünist Partisi veya o çizgide bir partinin etkin bir şekilde faaliyet göstermesi mümkün olmamıştır. Ekonomik sıkıntıların nedeni olarak görülen vurguncu, stokçu ve karaborsacı tiplere karşı bir cephe hareketine girilmiştir. Dönemin baskıcı ortamı düşünüldüğü zaman yapılabilecek tek şey de buydu. Fakat bu cephe faaliyeti istenen başarıya ulaşamamıştır. Bu dönem sol basını İstanbul'da "Tan" gazetesi, Ankara'da "Yurt ve Dünya" dergisi temsil etmiştir.[29]

---

[26] Sinan Yıldırmaz, "Demokrat Parti ve Dönemi: Sol Tarih yazımında "Kayıp" Zamanın İzinde", **Praksis,** S 18, http://www.praksis.org/tumsayilar/18-sayi-tarih-yazimi-2/, s.25.

[27] Ateş Uslu, "Çok Partili Hayata Dönüş Dönemi – Seçim Yasasının Değişmesinden 1946 Seçimlerine", **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sosyal Hayat**, Editör Gökhan Atılgan, 3. Basım, Yordam Kitap, İstanbul, 2019, s.368.

[28] Sinan Yıldırmaz, agm., s. 26.

[29] Tevfik Çavdar, **age.**, s. 450.

18 Haziran 1945'te Atlantik Beyannamesi'nin açıklanması ile birlikte Türkiye'deki muhalefetin de sesi yükselmiş ve cesareti artmıştır. Türkiye'de de diktatörlüğe, tek şef, tek parti ve polis devleti düzeninin sonu yaklaşıyordu. Bu durum sadece aydınlar ve halk tarafından değil aynı zamanda hükümet tarafından da öngörülmüştü. İtalya ve Almanya'da olduğu gibi Faşizm ve Nazizm fikirlerini savunanların sesi kısılmıştır. Savaş süresince Almanya'dan yana olan gazeteler ve devlet adamları söylemlerini değiştirmişler, özgürlük ve demokrasiden bahsetmeye başlamışlardır. Zekeriya Sertel, *"Bizim ağzımız çözülmüş, sesimiz yükselmişti. Artık açıktan açığa tek şef ve tek parti sistemine son verilmesini, demokrasiye gidilmesini istiyorduk."* diyerek basının ve aydınların üzerindeki baskının azaldığını ifade etmiştir.[30] Eylül-Aralık 1945 dönemi demokrasi temelli taleplerin arttığı ve siyasi mahkumları af taleplerinin dile getirildiği bir dönem olmuştur. CHP içerisindeki muhalefette sesini yükseltmiş ve Serteller ile Celal Bayar ve arkadaşlarının yolları kesişmiştir. Bir tarafta TKP yöneticileri diğer tarafta Bayar ve arkadaşlarının arasında köprü gibi duran Serteller aşırı soldan liberal sağa kadar uzanan geniş bir muhalefet cephesinin merkezinde bulunuyorlardı. Serteller, savaşın ilk yıllarında İnönü hükümetini ve Kemalist rejimi desteliyorlardı. Buna rağmen Celal Bayar'ın CHP içerisindeki hoşnutsuzluğunun da en başından beri farkındaydılar. Türkiye'de şartların değişmesi ile demokrasi rüzgarını arkasına alan bir muhalefet başlamış ve Serteller de bu muhalefetin önemli bir parçası olmuşlardır.[31]

Serteller ve Tan gazetesi, sol/sosyalistlerin o dönem dünyada uyguladıkları taktiği Türkiye'de de hayata geçirmeye çalışmışlardır. Bu stratejik taktik şöyleydi; sol/sosyalist hareket o ülkede mücadele eden demokratik cephe içerisinde yer almalı ve bu cephenin gücünü arttırarak toplum içerisinde ağırlıklı bir yer edinmeliydi. Bunun adı "birleşik cephe" politikasıydı. Tan gazetesinin temsil ettiği sol/sosyalist akımın tek başına iktidara gelmek gibi bir şansı yoktur. Çünkü Türkiye'de sol/sosyalist hareket, çeşitli nedenlerden dolayı geniş halk kitlelerine ulaşamamış, toplumsal ve siyasal alanda aktif bir siyasi güç olmayı başaramamıştır. Her dönem küçük gruplar halinde ve siyasi alanda marjinal kalmışlardır.[32]

---

[30] Zekeriya Sertel, **Hatırladıklarım,** Can Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2019, s.223-224.

[31] Ali Ulvi Özdemir, agm., s.210.

[32] Cemil Koçak, **Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) – İkinci Parti**, Cilt 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.777.

Şefik Hüsnü Deymer cephe kurma çalışmalarını şu şekilde özetlemiştir: *"Dikkat edeceğimiz nokta, muhalefet partilerinin idarecileri olmaya namzet olanları mümkün olduğu kadar sosyalist demokrasiye çekmektir."* Gizli Türkiye Komünist Partisi 1945 yılında Tek Cephe kurma faaliyetlerinin yasal alana geçmesi için bazı girişimlerde bulunmuş ve "Görüşler" isminde bir derginin çıkartılmasına karar verilmiştir.[33]

1 Aralık 1945 günü Görüşler dergisi yayın hayatına başlamıştır.[34] Zekeriya Sertel, kurulmakta olan DP'nin bir yayın organına ihtiyaç duyduğunu fakat Tan gazetesinin bu partinin yayın organı olmasına izin vermediğini belirtmiştir. Bunun üzerine Tevfik Rüştü Aras'ta Tan gazetesinin partinin yayın organı olamayacağı fikrini desteklemiş ve bu ihtiyacı karşılamak amacıyla haftalık bir dergi çıkartılmasını önermiştir. Sertel, parti adına bir dergi çıkartmak için Ankara'da toplantı yaptıklarını, bu derginin bağımsız olacağını, Celal Bayar, Adnan Menderes ve partiye yeni katılan üyelerin imzaları ile bu dergide yazı yazacakları konusunda anlaştıklarını belirtmiştir. Aynı günlerde Sabiha Sertel haftalık bir dergi çıkartma hazırlıkları içerisindeydi. Bu iki teşebbüs birleştirilebilir miydi? Sabiha Sertelin amacı özgürlük ve demokrasi yolunda tek bir cephe kurmaktı. Diktatörlüğe, İsmet İnönü'nün tek parti ve tek şef sistemine karşı olan herkesi tek bir amaç için birleştirerek bu cepheye genişletmek temel amaç olmuştur. Rauf Orbay böyle bir teşebbüsü desteklemek ile birlikte derginin yazarı olamayacağını söyleyerek özür dilemiştir. Fakat Celal Bayar, Adnan Menderes ve Tevfik Rüştü Aras, Sabiha Sertel'in tek cephe fikrini desteklemişlerdir.[35]

İleride anlatacağımız üzere 'Görüşler' çevresinde oluşan cephe dağıldıktan sonra sol/sosyalist hareket ikinci bir demokrasi cephesi kurma faaliyetlerine başlamıştır. Celal Bayar ve arkadaşları ile solun ilişkisi kuran ekip Tevfik Rüştü Aras, Cami Baykurt ve Zekeriya Sertel bu sefer de Fevzi Çakmak ile ortak bir cephe kurmaya çalışmışlardır. Bu üçlü Fevzi Çakmak'ı evinde ziyaret ederek onu 'İnsan Hakları Derneği' projesine katılmaya ikna etmişlerdir. Dernek resmi olarak kurulduktan sonra iktidar yanlısı basının hücumuna uğramış hem Fevzi Çakmak hem de Tevfik Rüştü Aras aleyhine yazılar yazılmaya başlanmıştır. Basın komünistlerin gizli faaliyetlerini perdelemek için Fevzi Çakmak'ı kullandıklarını iddia etmiştir. Hükümet

[33] Aclan Sayılgan, **Türkiye'de Sol Hareketler**, Otağ Yayınları, 3. Baskı, İstanbul, 1976, s.288.

[34] **Görüşler,** 1 Aralık 1945.

[35] Zekeriya Sertel, **age.**, s.236.

yanlısı basının saldırılarından sonra Fevzi Çakmak İnsan Hakları Derneği projesinden ayrılmış ve dernek etkinliğini yitirmiştir.[36]

3. Görüşler Dergisi

1 Aralık 1945 günü tek sayı olarak yayınlanabilen Görüşler dergisi kendisini "haftalık siyasi mecmua" olarak tanımlamıştır. Sahibi ve neşriyat müdürü M. Zekeriya Sertel olarak görülse de derginin yaratıcısı ve gerçek sahibi Sabiha Sertel'dir. Normal bir dergi boyutunda olan Görüşler, 12 sayfa olarak yayınlanmıştır. Derginin fiyatı ise 25 kuruştur. Derginin adresi, 'Sirkeci Ebussuud Cad. No: 88 İstanbul'dur. Derginin kapağında yazar kadrosu "mecmuamıza yazı vaat edenler" başlığı altında verilmiştir. Celal Bayar, Tevfik Rüştü Aras, Fuat Köprülü, Adnan Menderes, Cami Baykurt ve Sabiha Sertel fotoğraflarıyla birlikte, M. Zekeriya Sertel, Pertev Boratav, Behice Boran, Mediha Berkes, Niyazi Berkes, Hulusi Şeref, Adnan Cemgil, Esat Adil Müstecaplıoğlu, Muvaffak Şerif, Dr. Sabire Dosdoğru, Dr. Hulusi Dosdoğru, Sabahattin Ali, Kemal Bilbaşar, Nail Vahdeti ve Aziz Nesin'in isimleri yer almıştır. Derginin kapağında üzerinde Görüşler yazılı bir el, perde aralamış, perdenin arkasında korkudan titreyen üç insan tasvir edilmiş ve üzerlerinde, "Suistimal, İhtikar ve Faşizm" yazmaktadır. Ayrıca derginin kapağında sadece Sabiha Sertel'in "Zincirli Hürriyet" yazısı taktim edilmiştir.[37]

Görüşler dergisinin ilk sayfasında yer alan "Haftanın Görüşleri" başlıklı kısım Zekeriya Sertel'e ayrılmıştır. Sertel tanıtım yazısında Görüşler'in Türkiye'de "hemen de ilk çıkan" siyasi dergisi olduğunu belirtmiştir. Batılı ülkelerde özellikle İngiltere ve Amerika'da siyasi dergilerin önemli bir yeri ve rolü olduğu çünkü Dünyada meydana gelen gelişmelerin ve yaşanan olayların günlük gazeteler ile takip edilmesinin zor olduğu, bu yüzden dünyayı daha iyi anlamak için yaşanan gelişmelerin derinlemesine araştırılıp çözümlemesi gerektiği ifade edilmiştir. Dünyada meydana gelen olay ve olguların daha iyi anlaşılması ancak siyasi dergilerin birinci vazifesidir. Sertel, görüşler dergisinin ülke ve dünya meseleleri hakkında okuyucularını aydınlatmak amacıyla zengin ve güçlü bir yazar kadrosu ile yayın hayatına başladığını belirtmiştir. Dergi dünya ve ülke hareketlerinin iç yüzlerin en derinlemesine izah edecekleri gibi edebi, sosyal, ekonomik ve sanatsal konulara da sayfalarında aynı derecede yer vereceklerini vurgulamışlardır.[38]

---

[36] Eren Efe, **age.**, s. 125-126.

[37] **Görüşler,** 1 Aralık 1945.

[38] Zekeriya Sertel, "Görüşler- Haftalık Siyasi Mecmua", **Görüşler,** 1 Aralık 1945, s.2.

Zekeriya Sertel, dünyadaki hiçbir ülkede basının özgürlüklere düşman olamayacağını çünkü özgürlüğün basın için kâğıt kadar hava kadar hayati olduğunu söylemiştir. Fakat tüm dünya basın özgürlüğünü savunurken sadece Türkiye basınının boyunlarına geçirilmiş olan boyunduruktan kurtulmak istemediğini belirtmiştir. Çünkü Matbuat ve Basın Birliği kanunları düşünce ve ifade özgürlüğünü yok etmekte ve basını tamamen devletim emrine vermektedir. Türk basını ise basını boğan bu kanunların kaldırılması yerine sadece birkaç maddesinin değiştirilmesini teklif etmekten başka bir şey yapmamaktadır. Sertel, özgür vatandaşlardan oluşan özgür bir Türkiye'de böyle kanunların yerinin olmadığını, bu kanunlarda ufak çaplı değişiklikler yapılmasını değil tamamen kaldırılmasını istediklerini belirtmiştir.[39]

Cami Baykurt, dış politika konusunda özellikle Sovyetlere karşı dünyada oluşan güvensizlik konusunu ele almıştır. Sovyet devlet adamlarının samimiyetle kurdukları devletler arası ilişkilere karşın sürekli hüsrana uğradıklarını belirten Baykurt, Faşizme karşı omuz omuza savaşan Sovyetlerde müttefiklerine karşı oluşan bir itimatsızlık olduğunu vurgulamıştır.[40] 1945 yılının sonlarına doğru "Dörtler" dış politika konusundaki tutumlarını henüz kesin bir dille ifade etmemişlerdi. Dörtler'in sol hareketlere olan mesafesi belirgin değildi. Ayrıca dış politika konusunda Türk/Sovyet ilişkilerine alternatif oluşturma çabaları da henüz netleşmemişti. Bu durum iktidar açısından muhalefetin meşruiyetinin sorgulanmasına neden olmuştur.[41] Cami Baykurt, Sovyetlere karşı dünya devletlerinin bir güven sorunu olduğu gibi Sovyetlerin de diğer devletlere karşı güven sorunu olduğunu ifade etmiştir. Türk hükümetine de bu esasa göre hareket etmesi gerektiğinin tavsiye edildiği anlamı çıkartılabilir.

Tevfik Rüştü Aras, "Büyük Atatürk, Zavallı Atatürk" başlıklı yazısında Atatürk ile geçirdikleri son yılbaşı gecesi anısını anlatmıştır. Aras, 1938 senesi yılbaşı akşamı Atatürk'ün kendisini Çankaya köşküne çağırdığını, Kavalalı İsmail Hakkı Bey'in de gelmesiyle birlikte çok keyifli vakit geçirdiklerini söylemiştir. Gecenin ilerleyen saatlerinde bir sonraki yılbaşı akşamı geniş bir davet verip birbirlerine küçük hediyeler vermeyi teklif etmişlerdir. Bu fikri beğenen Atatürk, *"Doktor bunu niçin daha evvel düşünüp söylemedin? diye hayıflanınca, zararı yok gelecek yıl böyle yaparız*

[39] Zekeriya Sertel, "Matbuatın İstediği", **Görüşler,** 1 Aralık 1945, s.2.

[40] Cami Baykurt, "Barış Savaşı", **Görüşler,** 1 Aralık 1945, s.3.

[41] Cemil Koçak, **age.**, s.776.

cevabını verdim. Atatürk müsbet veya menfi bir şey söylemedi, bir müddet düşünür hal aldıktan sonra, bakalım gelecek seneye yaşayacak mıyım?" sözleri ağzından dökülmüştür. Bu konuşmadan sonra Aras, üçünün de içini bir hüzün kapladığını, Atatürk'ün ölümünün yaklaştığını hissettiğini üzülerek ifade etmiştir. Aras, yazısının sonunda *"Büyük Atatürk, zavallı Atatürk ve daha zavallı bizler. O büyük adam henüz orta bir yaşta iken, bu kadar vakitsiz ölmeli miydi? Birkaç sene daha yaşayabilseydi neler olacaktı? Ah neler olacaktı?"* demiştir.[42] Tevfik Aras'ın bu makalesi Görüşler dergisi ve Dörtlerin Atatürkçü bir çizgide hareket edecekleri şeklinde yorumlanabilir.

Görüşler dergisinde sadece Sabiha Sertel'in iki adet yazısı bulunmaktadır. Biri "Değişen Dünya" diğeri ise "Zincirli Hürriyet" başlıklı yazılardır. Sertel'in Değişen Dünya başlıklı yazısı isminden de anlaşılacağı üzere II. Dünya Savaşı sonrası değişen dünya sistemini yorumladığı bir yazıdır. Sertel, *"Yeni dünya nizamı eski mürekkeple yazılamaz."* diyerek, savaş sonrası kalıcı bir barış atmosferine kavuşmak için eski sistemin savunucularının, muhafazakarlarının ve değişim karşıtlarının tamamen tasfiye edilmesine bağlı olduğunu belirtmiştir. Dünya genelinde gelişim ve değişim yanlıları demokratik birlikler kurmakta ve bu kurulan birlikle seçimleri sosyalistler kazanmaktadır. Sertel, dünya barışının Londra konferansı sonrası çıkmaza girmiş gibi göründüğünü fakat bu durum demokrat, sosyalist ve komünist üç büyük devletin anlaşamayacağı anlamına gelmediğini belirtmiştir. II. Dünya Savaşı'nı kazanmak için ileri demokrat unsurlar nasıl birleştiyse, barışı kurmak ve korumak için de öyle birleşmek zorunda oldukları vurgulanmıştır.[43] Sabiha Sertel, dünyada birleşik bir "cephe" ile hareket edilerek sosyalistlerin seçimleri kazandığını ve faşizme karşı dünyada olduğu gibi ülke içerisinde de birlik olması gerektiğini ifade etmiştir.

Sabiha Sertel'in ikinci ve derginin kapağında taktimi yapılan yazısı "Zincirli Hürriyet"tir.[44] Sertel, hata veya hatalar silsilesinin kimin olursa olsun Cumhuriyetin demokrasi inkılabını tamamlayamadığını çünkü gelişim

---

[42] Tevfik Rüştü Aras, "Büyük Atatürk Zavallı Atatürk", **Görüşler,** 1 Aralık 1945, s.4.

[43] Sabiha Sertel, "Değişen Dünya", **Görüşler,** 1 Aralık 1945, s.5.

[44] Görüşler dergisinden sonra Mehmet Ali Aybar "Zincirli Hürriyet" isminde bir gazete yayınlamıştır. 1947-1948 yılları arasında Mehmet Ali Aybar, İstanbul sıkıyönetim komutanlığınca yasaklana ve öğrenci hareketleri sonrası kapatmak zorunda kaldığı Hür gazetesi yerine İzmir'de Zincirli Hürriyeti gazetesini çıkartmıştır. Bakınız: İsa Yıldırım, **İnönü Dönemi Sol Düşünce Dergilerinin Olay ve Olgulara Bakışı**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2022, s.101-103.

aşamasında halkın hakimiyetini değil devletin hakimiyetini hatta ayrıcalıklı bir sınıfın çıkarlarını savunan, halkı ise bu ayrıcalıklı kesim adına sömüren bir sistem haline geldiğini belirtmiştir. Özellikle 1942 Türk-Alman Dostluk Antlaşması'ndan sonra Cumhuriyetin inkılapçı rotasını Faşizm ve Nazizm gibi totaliter sitemlere doğru kırdığını, sonuç olarak da Türkiye'nin ekonomik sistemi, kanunları, siyaseti, sosyal ve kültürel düzeninin tamamen Faşist bir sistem haline geldiğini vurgulamıştır.

Sertel: *"Hür bir vatanda, bütün inşalarına müsavi haklar ve imtiyazlar veren, bütün insanları bu milletin ve vatanın menfaati için işe koşan, bütün vatandaşlarına müşterek vazifeler, say hakkı, insanlık hakkı ve müşterek mesuliyetler kabul eden, mesul devlet istiyoruz. Mesul devlet, vatandaşlarına hesap veren devlettir. Bu devletin içinde hürriyet her vatandaşın malıdır. Ancak kütlenin menfaati ile mukayyettir. Hürriyete bundan başka zincir kabul etmiyoruz."* diyerek anayasanın ve yasaların temel hak ve hürriyetlerin, halkın ve vatanın bekçileri olduklarını, hür vatandaşlar olarak devlete hesap soracaklarını ve sadece devlete hesap vereceklerini söylemiştir. Sertel, şahsi özgürlüklerinden iktidarda saltanat sürenler için değil ancak halk ve vatan için vaz geçeceklerini, hürriyete bundan başka zincir kabul etmeyeceklerini belirtmiştir.[45]

Görüşler dergisinde yazısı bulunanlardan biri de Esat Adil Müstecaplıoğlu'dur. Esat Adil hukukçu yönüyle "Anayasa, Demokrasi ve Kanunlarımız" başlıklı yazısında Atatürk ve arkadaşlarının yepyeni, ileri ve demokrat bir Türkiye Cumhuriyeti kurmak için büyük bir mücadele verdiklerini hatırlatmıştır. II. Dünya Savaşı yıllarında Türkiye'yi de etkisi altına alan Faşist kanunlar ve uygulamalarla demokrasi prensiplerinden geriye doğru bir dönüş yaşanmıştır. Yeni dünya düzeninin hedefi demokrasinin yaralarını sarmak, faşizmin hukuki ve siyasi bütün artıklarının hiçbir ülkede barınmasına fırsat vermemek olduğu belirtilmiştir. Esat Adil, bu yazıyla amacının:

"O buhranlı devirlerde, her ne maksatla olursa olsun, anayasamızın usul ve prensip kanunlarımızın ruhuna ve metnine uymayan, demokrasi esaslarıyla uzlaşmasına imkan olmayan mevzuatımızı gözden geçirmeye ve bunları ileri bir hukuk zihniyeti içinde okuyucularımızı yadırgatmayacak usullerle meydana çıkarmaya çalışacağız." diyerek bireysel hak ve hürriyetler, basın kanunu, grev hakkı, fikir ve vicdan hürriyeti gibi konularda

[45] Sabiha Sertel, "Zincirli Hürriyet", **Görüşler,** 1 Aralık 1945, s.6-7.

anayasa ve yasalarda mevcut eksiklikleri açıklamış ve bu konularda demokrasi adına ne gibi adımlar atılması gerektiğini ifade etmiştir.[46]

Görüşler dergisinde "Faşizm Misyonerleri No:1 – Peyami Safa" başlıklı yazısı ile Adnan Cemgil'in de bir makalesi mevcuttur. Cemgil, II. Dünya Savaşının en buhranlı dönemi olan 1938-1944 yıllarının düşünce ve yazı tarihini incelemek isteyenlerin araştırmalarında en çok yer vereceği kişinin Peyami Safa olduğunu belirtmiştir. Bu yıllar arasında Almanya'da Nazi Partisi'nin ideoloğu olan Alfred Rosenberg ne ise Peyami Safa'nın da Türkiye'de Faşizm ideolojisini yayma rolü üstelendiği vurgulanmıştır.[47]

Sosyolog Behice Boran da Görüşler dergisinde yazı kaleme alanlardan biridir. Boran, Türk köylüsü ve ziraat politikası hakkında görüş ve tespitlerini ifade ettiği yazısında, Türkiye'nin kendi kabuğuna çekilemeyeceği, tarımsal kalkınma konusunda dünyanın uyguladığı temel politikaları benimsemek zorunda olunduğunu söylemiştir. Boran:

"Memleketin iktisadi temeli bugün olduğu gibi yarın da ziraat olmalıdır. Sanayii ancak tamamlayıcı bir rolde ve ancak kendine yeter bir iktisat bütünü temin edecek kadar gelişmelidir. Üzerinde durulması, ehemmiyet verilmesi gereken sanayii şubeleri zirai mahsulleri kıymetlendirecek olan sanayiidir, adıl temel sanayi şubeleri değildir. Bunlar da büyük makine sanayii şeklinde kurulmayacaktır; memleketimiz sanayine dükkanında veya atölyesinde birkaç çırak ve usta ile çalışan küçük sanat erbabının işletmeleri hâkim olacaktır." diyerek küçük işletmelerin önemine vurgu yapmış tarımda da küçük ölçekli işletmelerin ön plana çıkmasının doğru olacağını belirtmiştir.[48]

Görüşler dergisinde Sabahattin Ali'nin "Katil Osman" hikayesi, Nail Vahdeti'nin "Mavzer Konuşuyor" şiiri ve Aziz Nesin'in "Güleriz Ağlanacak Halimize" bölümünde "Valizadem ve Büyük Doğu Zaviyesi" başlıklı iki adet fıkra yer almaktadır. Derginin son sayfasında yedi adet karikatür yer almaktadır.

Zekeriya Sertel'in tabiriyle Görüşler dergisi yayınladığı zaman "bomba" gibi patlamış ve bir gün içerisinde kapışılmıştır. Özellikle Sabiha Sertel'in "Zincirli Hürriyet" yazısı tek şef ve tek parti sisteminin demokratik hak ve

[46] Esat Adil Müstecaplıoğlu, "Anayasa, Demokrasi ve Kanunlarımız", **Görüşler,** 1 Aralık 1945, s.6-7.

[47] Adnan Cemgil, "Faşizm Misyonerleri No:1 – Peyami Safa", **Görüşler,** 1 Aralık 1945, s.8.

[48] Behice Boran, "Zirai Reformda Memleketi İflas Etmiş Bir Rejime Götürmek İstiyorlar", **Görüşler,** 1 Aralık 1945, s.9.

özgürlüklere nasıl zincir vurduğu desteklenerek halka anlatılmıştır. Sertel, derginin bu kadar büyük ilgi ile karşılanmasının nedenini, halkın uzun yıllar baskı altında boğulan özgürlük taleplerine cevap vermesi olarak ifade etmiştir. Halk Görüşler dergisinde söylemek isteyip de söyleyemediklerini bulmuştur. Dergi halkta olumlu etki bırakmış ama hükümeti özellikle de İsmet İnönü ve Şükrü Saraçoğlu'nu çok sinirlendirmiştir.[49]

Siyasi çevrelerde Görüşler dergisine karşı oluşan sert tepki dergiye yazı vaadinde bulunan Celal Bayar ve arkadaşlarını tedirgin etmiştir. Tevfik Rüştü Aras'a Sabiha Sertel'i aramış ve arkadaşlarının yazı gönderme konusunda tereddüt ettiklerini söylemiştir. Benzer bir konuşma Celal Bayar ile Zekeriya Sertel arasında da yaşanmıştır. Bayar telefonda *"Aman Zekeriya Bey, mahvoluruz, bu ilan bizim çok aleyhimize oldu. CHP bundan yararlanmak için her şeyi yapacak"*, demiştir. Birkaç gün önce yazı verme sözü verip, Tan baskını olayı sonrası Bayar ve arkadaşları korkarak yazı yazmaktan vaz geçince Sertel, *"Bu gibi adamlardan zaten başka şey beklenmez"* demiştir.[50]

Celal Bayar, Ankara'da röportaj verdiği bir gazeteciye, İstanbul'da çıkan ve solcu fikirler neşreden "Görüşler" isimli derginin yazarları arasında isminin en üst sırada yazılmasından büyük üzüntü duyduğunu söyleyerek:

"Size şunu kesin olarak söylerim, Kemalizm'e, onun istihdaf ettiği hür milli hakimiyete bağlılığım, başında olduğu kadar saf ve samimidir. Kemalizm'den başka herhangi bir ideoloji ile hiçbir alakam yoktur. Zaten Kemalizm denince, bunun demokrasi mefhumunun tam ifadesi olduğunu biliyorsunuz. İlk günden beri içinde bulunduğum ve zaman zaman mesuliyetini üzerime aldığım inkılabımızın esaslarından ayrılabilmek benim için mümkün değildir.

Siyasi hayata devam etmek için bana hâkim olana fikirleri ortaya koyacağız. Herkes görecektir. Şimdiye kadar 'muharrirlik' iddiasında bulunmadım. Bu yola girmek niyetinde de değilim. Bu mecmuada olduğu gibi, herhangi başka bir mecmuanın tahrir heyetine dahil olacağım da bahis mevzuu değildir."[51] diyerek kesin bir dille dergiye yazı vaadinde bulunduğu iddiasını reddetmiştir.

---

[49] Zekeriya Sertel, **age.**, s.237.

[50] Hülya Öztekin, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Muhalif Bir Dergi: Görüşler", **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi,** S 41 / Güz 2015, s.181.

[51] **Akşam,** 1 Aralık 1945, s.2.

4. Tan Matbaası Baskını

İş Bankası tarafından özel sermayeyi savunmak amacıyla yayınlanan "Tan" gazetesi istenen sonucu vermemiş ve satılığa çıkartılmıştır. Yeni bir gazete çıkartmayı düşünen Zekeriya Sertel 1934 yılında Tan gazetesini bütün tesis ve teşkilatı ile satın almıştır. İlk başta Ahmet Emin Yalman ile ortaklık kuran Zekeriya Sertel birtakım uyumsuzluklar sonucu Yalman ile yollarını ayırmıştır. Tan gazetesinin birinci dönemi kapanmış ve Sertel, Halil Lütfi ile ortaklık kurmuştur. Zekeriya Sertel bağımsızlığına kavuştuğunu ve ilk iş gazeteye bir kişilik kazandırmak ve onu kendi istediği ideolojiye yaklaştırmak olduğunu ifade etmiştir. Sertel, Osmanlı döneminden kalma kadroyu değiştirmiş ve yerine devrimci genç bir ekip kurmuştur. Bundan sonra Sabiha Sertel de gazeteye daha sık ve sürekli yazı vermeye başlamıştır.[52]

Gazete kapatma yetkisinin Bakanlar Kurulu'nda olduğu yıllarda Tan gazetesi en masum yazılarından bile sık sık kapatılmıştır. Fikirlerini söylemekte zorlandığını söyleyen Zekeriya Sertel, havasızlıktan boğulduklarını ifade etmiştir. Bu dönemde sadece basın özgürlüğü değil, bütün demokratik haklar askıya alınmış, işçi, köylü ve aydın örgütlenemez, temel haklarını savunamaz, sendika ve dernek kuramaz, gösteri ve grev yapamazdı. İlerici fikirleri savunan herkesin komünist olarak damgalandığı ve linç edildiği yıllarda Tan gazetesi hedeflerin odağındaydı. Tan gazetesinin yürütmüş olduğu politika Sovyet dostluğu ve faşizm karşıtlığı olmuştur. Sertel, Atatürk'ün de Sovyet dostluğundan yana olduğunu, kendi propagandalarının Atatürk'ün bu görüşü üzerinden yürüttüklerini belirtmiştir.[53]

Serteller zaman zaman Atatürk'ü eleştirmişlerse de ölümünden sonra yapmış olduğu inkılapların önemi ve uyguladığı sert tedbirlerin gerekliliğini ifade etmişlerdir. Fakat Sabiha Sertel, Atatürk'ün ölümünden sonra en ufak bir eleştirinin dahi "komünistlik" olarak damgalandığı, bu yüzden işçi, köylü ve emekçi kesimlerin haklarını savunanların komünistlik ile suçlanmasına çok kızgındır. Sertel'in bu kızgınlığı Atatürk'e değil, sol/sosyalist akımları ezen buna karşın ırkçı-faşist akımları açıktan açığa destekleyen bürokrasideki hâkim anlayışadır. Serteller CHP'yi başta basın özgürlüğü olmak üzere pek çok konuda eleştirseler de temelde CHP'yi ilerici bir parti olarak görüp desteklemişlerdir. Bu bakış açısı CHP ile sol/sosyalist düşünce

[52] Zekeriya Sertel, **age.**, s.193-196.

[53] Zekeriya Sertel, **age.**, s.197-199.

arasındaki ilişkinin temel noktası olmuştur. Sol/sosyalistler için CHP'nin çizgisi gerekli bir başlangıç noktası olarak görülmüş, geriye gidilmemesi gereken ileri bir çizgi olarak kabul edilmiş fakat yeterli de görülmemiştir.[54] Atatürk'ün hedefinin modern, sanayisi, sosyal ve ekonomik yapısı güçlü, kapitülasyonlar ve yabancıların baskıların kurtulmuş bağımsız bir devlet kurmak olduğunu belirten Serteller, Atatürk'ün iradesi ile hareket eden CHP'nin arızasız ve düz bir yolda yürümediğini vurgulamışlardır. Türk milletini muasır medeniyet seviyesine çıkarmak için yapılan inkılaplardan memnun olmayan kesimlerin çıkartması mümkün olan arızalara karşı şiddetli tedbirler almak, özgürlük ve demokrasiye aykırı tedbirler almaya mecbur olmuştur. Serteller, olgunlaşmış bir demokrasiye doğru ilerlemek için alınan tedbirler olumlu sonuçlar verdikten sonra CHP'nin tek parti olarak ülkeyi yönettiğini belirtmişlerdir.[55] Sabiha ve Zekeriya Sertel çifti Kemalist hamleleri ilerici ve gerekli görüyor ama yeterli bulmuyorlardı. Atatürk'ün ırkçı olmayan milliyetçiliği ve inkılapları övülmüş fakat toprak reformu ve emekçi kesimlerin hakları konusunda adım atılmaması eleştirilmiştir. Sertellerin eleştirilerini Atatürk'ten ziyade onun çevresine yönelttikleri sezilmektedir.[56]

Tan gazetesi II. Dünya Savaşı'nın başlarında diğer günlük gazeteler gibi Milli Şef ve onun yönetimini öven yazılar yazmış, muhalif bir tavır sergilememiştir. Dış politika konusundan Sovyetlere karşı yürütülen kötü propagandanın etkilerini azaltıp, Sovyetlere karşı sempati oluşmasını sağlamak hedeflenmiştir.[57] Sertellerin hükümet politikalarına karşı tutumu savaşın seyrine göre değişiklik göstermiştir. Savaşın ilk yıllarında hükümete destek veren ve ılımlı muhalefet yapan Serteller, savaşın gidişatına paralel olarak hükümetin Almanya ile kurmuş olduğu yakın ilişki ve bunun sonucunda kamuoyunda artan Alman yanlısı tavır eleştirilmiştir. Ülke içerisinde Almanya yanlısı bir atmosferin hâkim olmaya başladığı yıllarda Sertellerin de hükümete karşı eleştirilerinin dozu artmıştır.[58]

Tan gazetesinin ve Sertellerin iktidara karşı eleştirilerinin dozunu arttırdıkları bir günden bahsetmek zordur. Yine de bir dönüm noktası belirlemek gerekirse Almanya'nın Stalingrad Savaşında ağır bir yenilgi

[54] Ali Ulvi Özdemir, agm., s.192.

[55] Sabiha Zekeriya Sertel, "Halk Fırkasının Geçirdiği Tekâmül", **Tan,** 30 Mayıs 1939, s.5.

[56] Ali Ulvi Özdemir, agm., s.194.

[57] Baskın Oran, agm., s.260.

[58] Ali Ulvi Özdemir, agm., s.198.

aldığı Şubat 1943 tarihi gösterilebilir. Ayrıca Zekeriya Sertel, İngiltere ve Amerika'ya yapmış olduğu gezi sırasında özellikle Amerika'nın savaş sanayiinde kat etmiş olduğu büyük üretim ve teknik gücünü görmüştür. Sertel bu gezi sonucunda Almanya'nın Amerika'nın sahip olduğu endüstri gücüyle yarışamayacağına ve savaşı kaybedeceğine kanaat getirmiştir. Buna rağmen Zekeriya Sertel basın kanunu ve sansür baskısı altında açıktan muhalefet etmemiş, iktidarı destekleyen tavırdan eleştirinin şiddetini artırdığı döneme geçiş yavaş yavaş olmuştur.[59]

Görüşler dergisinin yayınlanması hükümeti özellikle de İnönü ve Saraçoğlu'nu çok kızdırmıştır. Zekeriya Sertel, tanıdığı birinin gelip ertesi gün bazı üniversiteli gençlerin Tan matbaası önünde gösteri yapacaklarını haber verdiğini, bazı nahoş şeyler yaşanması ihtimaline karşı tedbirli olmaları için kendilerini uyardığını söylemiştir. Sertel, hemen İstanbul valisi Lütfi Kırdar'a telefon edip, önlem almalarını rica etmiş, Kırdar da *"Biliyorum ve gereken tedbirleri aldım, merak etme"* cevabını vermiştir. Zekeriya Sertel, her zaman olan ufak çaplı bir gösteri olacağını düşünüp çokta önemsememiştir. Fakat ertesi gün gazeteleri okuduğu zaman 'Tanin' gazetesinde Hüseyin Cahit Yalçın'ın 'Kalkın Ey Ehli Vatan' başlıklı halkı Sertellere karşı kışkırtan bir yazı ile karşılaşmıştır. Yalçın yazısında Tan gazetesini ve Tan'cıları komünistlikle suçlamış, halkı da matbaalarını kırmaya çağırmıştır. Sertel, o gün yapılacak gösterinin hükümet tarafından tertip edildiğini, Yalçın'a da bu doğrultuda bir yazı yazması talimatı verildiğini iddia etmiştir.

4 Aralık sabahı erken bir saatte üniversiteli bir genç Zekeriya Sertel'in evini aramış ve bir grup gencin Tan matbaasına saldırmaya hazırlandığını ve o gün matbaaya gitmemesini söylemiştir. Sertel, tekrar vali Lütfi Kırdar'ı aramış ve *"Merak etme, matbaanın etrafını polis kuvveti ile kuşattım. Tehlike yok."* yanıtını almıştır. 4 Aralık 1945 günü sabah üniversiteli faşist bir genç grup ellerinde baltalar, balyozlar ve kırmızı mürekkep şişeleriyle Tan matbaasına saldırmışlardır. Orada hazır bulunan polisler bu saldırıyı sadece izlemişler, göstericiler makineleri kırmış ve her şeyi tahrip etmiş, yakıp yıkmışlardır. Göstericiler ellerinde kırmızı boyalarla Sertel'leri aramaya başlamışlardır. Zekeriya Sertel, amaçlarının karı-koca ikisini de çırılçıplak soyup üzerlerine kırmızı boya döküp, "İşte Kızıllar" diye bağırarak sokak sokak gezdirmek olduğunu söylemiştir. Zekeriya Sertel'i üzün en acı şey tüm bunların polisin gözünün önünde yaşanıyor olmasıydı.

[59] Ali Ulvi Özdemir, agm., s.207.

Bu sırada göstericiler Beyoğlu'na geçmiş Sabahattin Ali ve Cami Baykurt'un çıkartmış oldukları 'La Turquie' gazetesinin matbaasını da kırıp yakmış oradan da vapurla Kadıköy'e geçip Sertel'lerin evlerini basmayı düşünüşlerdir.

Zekeriya Sertel valiyi tekrar aramış ve *"Aldığınız tedbirin verdiği sonuçtan memnun musunuz? Şimdi de Faşistler evime geliyor. Matbaamı yıktırdınız, bari hayatımıza kastedilmesine önleyin."* demiştir. Zekeriya Sertel'i inciten şey valinin özür bile dilemeye gerek görmemesi olmuştur. Vali tekrar garanti vermiş ve *"Merak etme, olan oldu. Fakat hayatın güven altındadır. Gençlerin bindiği vapurun Kadıköy'e uğramadan Adalar'a gitmesini emrettim. Sizin için tehlike yoktur."* ve sonra devam ederek, *"Evet ama siz şimdi neredesiniz? Evdeyseniz ihtiyaten başka yere gidin. Evde oturmayın."* demiştir. Sertel, *"Demek ki, evimi de koruyamayacaktı. Hayatımız da tehlikedeydi."* diyerek evlerini bırakıp komşulardan birinin evine sığındıklarını söylemiştir.[60]

Tan matbaası saldırısı basında da geniş yer almıştır. Cumhuriyet gazetesi İstanbul üniversitesi ve diğer yüksek okulların öğrencilerinin Tan ve Yeni Dünya gazeteleri ile Görüşler dergisinin basın yayın alanında son dönemlerde takip ettikleri yayın politikasını protesto ekmek için gösteri yaptıklarını belirtmiştir. Akşam gazetesi göstericilerin *"Yaşasın Atatürk, Yaşasın İnönü, Yaşasın Demokrasi Ne Faşistiz Ne Komünistiz, Demokratız, Bu Vatan Parçası Türk Olanlarındır, Vatandaş Kötü Niyetli Olanların Gazetelerini Okumayınız, Kahrolsun Serteller, Kahrolsun Komünizm, Yaşasın Türk Demokrasisi,"* yazılı pankartlar taşımışlardır. Tan matbaasını tahrip ettikten sonra gençler Taksime doğru yürüyüşe geçmiş ve yol üstündeki mağaza vitrinlerine ve taşıtlara tebeşirle 'Kahrolsun Serteller, Mahvolsun Kızıllar ve Görüşlerle Görüştük' yazmışlardır. Göstericiler Taksim Cumhuriyet Anıtına gelmiş, abideye çelenk bırakmış, Atatürk ve İnönü'nün resimlerini asmışlardır. Göstericiler Vilayet konağına sonra da CHP İstanbul il başkanlığına uğrayıp tezahüratlar yaptıktan sonra dağılmışlardır. Başta İzmir olmak üzere başka şehirlerde de Serteller ve Görüşler dergisini protesto eden küçük çaplı gösteriler yapılmıştır.[61]

Tan matbaası baskını CHP grup toplantısında da görüşülmüş ve Başbakan, *"Hükümetin geniş demokrasi anlayışını kökleştirmek için bu yayın karşısında sükunetli ve sabırlı bir hareketi tercih ettiğini ve kanun*

[60] Zekeriya Sertel, **age.**, s.237-238.

[61] **Cumhuriyet,** 5-6 Aralık 1945; **Akşam**, 5-6 Aralık 1945.

gözünde suç delili bulunanların dosyalarını kanunun takibine vereceklerini" söylemiştir.[62] Bu olayda suç matbaası kırılan Serteller ve Görüşler dergisine kesilmiştir. Cumhuriyet ve Akşam gazetelerinin Tan Matbaası baskını haberlerinin hemen yanında Celal Bayar'ın yeni parti kurmak üzere olduğu ve İsmet İnönü ile görüştüğü haberleri yer almaktadır.

Tan matbaasını tahrip eden saldırganların ceza alması beklenirken, mağdur olan taraf Sabiha Sertel, Zekeriya Sertel, Halil Lütfi Dördüncü ve Cami Baykurt hakkında dava açılmış ve Şubat 1946'da tutuklanarak ceza evine girmişlerdir. Sabiha ve Zekeriya Sertel mahkeme sırasında yaptıkları savunmalarında bu davanın hukuki değil siyasi bir dava olduğunu, 4 Aralık hadisesinin gerçek amacının muhalefeti susturmak ve sindirmek olduğunu ifade etmişlerdir. Dava sonucunda 'suç mevzuu yazılarla sanıkların Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni tahkir ve tezyif etmiş oldukları' suçunu sabit görmüş ve Sabiha ve Zekeriya Sertel'e birer yıl, Cami Baykurt'a on ay, Halil Lütfi Dördüncü'ye dokuz ay on gün hapis cezası verilmiştir. Karar temyize götürülmüş ve Yargıtay Birinci Ceza Mahkemesi 14 Mayıs 1946 tarihli kararı ile dördü de 4 aylık mahkumiyetin ardından serbest kalmışlardır.

Sabiha Sertel, Saraçoğlu Hükümeti'nin amacının bir taşla iki kuş vurmak olduğunu ifade etmiştir. Birincisi Celal Bayar ve arkadaşlarının ilerici demokrat çevrelerle iş birliği yapmasını engellemek, ikincisi de Amerika'dan yardım alabilmek için ülkede komünist tehlikesi varmış gibi göstermek. Bunu yapmak için demokrat cephenin en zayıf halkası 'Serteller ve Baykurt'a saldırılmış böylece CHP karşısındaki muhtemel siyasi güç henüz kuruluş aşamasındayken bir daha birleşmemek üzere bertaraf edilmiş oldu.[63]

Dönemin sol/sosyalist aydınları 4 Aralık olayı ile ilgili görüşlerini sık sık ifade etmişlerdir. Bunlardan biri de Esat Adil Müstecaplıoğlu'dur. Esat Adil, Tan matbaasının tahrip edilmesi olayını 'Gün', 'Tan' ve 'Yeni Dünya' gibi demokrasiyi savunan ilerici dergi ve gazetelerin seslerini kesmek için tertip edildiğini, Türk üniversitelerinin ve aydın gençlerin bu suça ortak edilmeye çalışıldığını belirtmiştir. Esat Adil yazısında Sabiha ve Zekeriya Sertel'in mahkemedeki savunmalarından da örnekler vererek bu saldırıyı

[62] **Cumhuriyet,** 5 Aralık 1945; **Akşam,** 5 Aralık 1945.

[63] Hülya Öztekin, **Tan Serteller Yönetiminde Muhalif Bir Gazete,** Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s.412-415.

üniversite gençliğinin yapmadığını ve bu menfur hadisenin üniversite gençliğine mal edilmesinin yanlış olduğunu vurgulamıştır.[64]

Aziz Nesin, Tan matbaasına saldıranların üniversite gençliğini temsil etmediğini iddia edenlerden biridir. Aziz Nesin, 'Tan ve Yeni Dünya' gazetelerinin üniversitelerin özerk olmasını her zaman savunduklarını ve bunun için mücadele ettiklerini, bundan dolayıdır ki gerçek üniversite gençliğinin bu hadiseye dahil olmadıklarını ifade etmiştir. Ayrıca Ankara'daki yüksek tahsil gençliğinin İstanbul gazetelerine ve Ankara'da Ulus gazetesine telgraf çekip bu hadiseyi kınamışlar fakat gazeteler bu telgrafları yayınlamamışlardır.[65]

4 Aralık baskınını savunan 'Üniversiteli' isim bir dergi bu baskını yapanların üniversite öğrencileri olduklarını ve bunu yaparken hür iradeleriyle, kimseden emir almadan yaptıklarını iddia etmişlerdir. Asaf Ertekin sistemli bir şekilde bu üzücü hadisenin aydın üniversite gençliğine mal edilmeye çalışıldığını ifade etmiştir. Ankara ve İstanbul yüksek tahsil gençliğinin ve rektörün demeçleri ve gazetelere çekilen telgrafların görmezden gelindiği ve Türk gençliğinin günlük siyasi çekişmelerin malzemesi yapılmamasını tavsiye etmiştir.[66]

Sabiha Sertel ve Zekeriya Sertel 4 Aralık Tan Matbaası baskınının aydın yüksek tahsil gençliği ile hiçbir alakası olmadığını verdiklerini beyanatlarda altını çizerek söylemişlerdir.[67] Başta Sertel'ler olmak üzere dönemin sol/sosyalist aydınları 4 Aralık hadisesinin hükümetin bir tertibi olduğunu ve Atatürk'ün Türk istiklalini emanet ettiği aydın Türk gençliğinin bu olayla bir alakası olmadığını savunmuşlardır.

Tan matbaası baskınının tek amacı Serteller ve Tan gazetesine gözdağı vermek değildi. Tan matbaası olayının asıl amacı DP ile sol/sosyalist hareketin bağlarını koparmak için verilen bir gözdağıdır. Bu hadisenin hükümetin bilgi dahilinde hatta hükümet tarafından tertip edilmiş olması ihtimali yüksektir. II. Dünya Savaşı boyunca Müttefiklerden yana fakat kararsız bir oyalama politikası güden Türkiye, savaştan güçlenerek çıkan Sovyetler Birliği karşında tek başına kalma korkusuna kapılmıştı. Sovyetlere karşı Batı'nın desteğini almak için ülke içerisinde "komünizm tehlikesi"

---

[64] Esat Adil Müstecaplıoğlu, "Tahrikçilik Modası", **Gün,** 15 Haziran 1946, yıl 1, S 19, s.1-12.

[65] Aziz Nesin, "Sıkı Mı?", **Gerçek,** 12 Temmuz 1946, yıl 1, S 6, s.2.

[66] Asaf Ertekin, "4 Aralık Hadisesi"*,* **Söz,** 1 Temmuz 1946, S 4, s.3.

[67] Gün, "Rektör, Sabiha ve Zekeriya Sertel Ne Diyor?", 15 Haziran 1946, S 19, s.12.

varmış gibi bir hava estirilmiş oldu. İkinci olarak kuruluş aşamasındaki DP'nin kontrol altında tutulması ve partiyi sola kaydırması muhtemel Sertellerle dirsek temasının kesilmesiydi. Tan matbaası baskını bu iki hedefi de başarı ile gerçekleştirmiştir.[68] Burada şu konuya da açıklık getirmek istiyoruz. "Komünizm Tehlikesi" iktidarın Batı'nın desteğini almak için aslında var olmayan ama varmış gibi gösterilen bir propaganda mıydı? Türkiye Komünist Partisi 1938'ten 1943 yılına kadar şartlar gereği sessiz kalmayı tercih etmiştir. II. Dünya Savaşının ilk yıllarında yani Almanya'nın üstün konumda olduğu yıllarda Türkiye'de oluşan Nazi sempatizanlığına karşı TKP'li sol/sosyalist aydınlar basın-yayın yolu ile mücadeleye başlamışlardır. 1943 yılında Faris Erkmen "En Büyük Tehlike" başlıklı broşürü yayınlamış ve Türkçü-Turancı kesimin fikirlerinin ülke varlığını tehdit ettiğini ve yabancı emellere hizmet ettiklerini iddia etmiştir.[69]

Faris Erkmen'in alman ajanı olarak isimlendirdiği Türkçü-Turancı kesim, Hüseyin Nihal Atsız'ın "En Sinsi Tehlike" başlıklı kitapçığı ile Erkmen'e karşılık vermiştir. Böylece Türkçüler ve Sol/Sosyalistler arasında çatışma bariz hale gelmiştir. Atsız, Orhun dergisinin 1944 Mart ve Nisan ayında yayınlanan 15. ve 16. sayılarında "Başvekil Saraçoğlu Şükrü'ye Açık Mektup" başlıklı yazıları yayınlamıştır. Bu yazılarda Atsız, devlet kadrolarına komünistlerin sızdığını, Milli Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in bu komünistleri koruyup kolladığını ifade etmiş hatta Sabahattin Ali, Pertev Nail Boratav, Sadrettin Celal ve Ahmet Cevat Emre'nin isimlerini vererek Milli Eğitim bakanlığında görev almış dört komünisti kendince teşhir etmiştir. Bunun üzerine Sabahattin Ali, Hasan Ali Yücel ve Falih Rıfkı Atay'ın telkinleri ile Atsız'a hakaret davası açmıştır.[70] Sabahattin Ali, Hüseyin Nihal Atsız davası "iki imanın; milliyetçilik ve komünizmin çarpışması" olarak görülmüştür.[71] 3 Mayıs 1944'te yaşanan olaylar ve sonrasında Türkçü-Turancı Dava ile bu süreç sonuçlanmıştır. Burada Hüseyin Nihal Atsız'ın başbakana hitaben yazdığı mektupta belirtiği komünizm tehlikesini, komünizm karşıtı bir kişinin basit bir abartısı olarak mı görmeliyiz. O yıllarda sol/sosyalist düşünce sadece kamuda çalışan belirli kişilerle mi sınırlıydı? Halkta bunun karşılığı neydi? Bu soruların cevabını

---

[68] Ali Ulvi Özdemir, agm., s.211.

[69] Eren Efe, **age.**, s.68.

[70] Ahmet Bican Ercilasun, **Atsız Türkçülüğün Mistik Lideri,** Panama Yayınları, İkinci Baskı, Ankara, 2019, s.66.

[71] Orhangazi Ertekin, "Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Milliyetçilik**, Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2020, s.370.

1946 yılında cemiyetler kanununda yapılan değişiklik ile sınıf temelli parti, dernek ve sendikaların kurulması ile görmekteyiz.

1946 yılında sol/sosyalist partiler kurulmuş fakat içlerinde sadece iki parti ön plana çıkmıştır. Birincisi Esat Adil Müstecaplıoğlu'nun kurucusu olduğu Türkiye Sosyalist Partisi, ikincisi Şefik Hüsnü Deymer'in kurucusu olduğu Türkiye Sosyalist Emekçi Köylü Partisi'dir. Bu iki parti 1945-1960 yılları arasında işçi, sosyalist veya sosyal demokrat gibi isimlerle kurulan partilerin olmasına karşın sendikalar ve işçiler üzerinde etkin bu iki parti olmuştur. Kemal Karpat, 1946 yılında kurulan yüz kadar sendikanın en az 12 tanesinin solculara ait olduğunu belirtmiştir. Karpat'ın verdiği rakam bu iki partinin sendikal örgütlenmesini tam olarak ifade edememektedir. Rasih Nuri İleri, TSEKP tarafından kurulan İstanbul İşçi Kulübü ile 5 sendika birliğinin olduğunu ve bu birliklere bağlı 25 sendikanın kurulduğunu ifade etmiştir. İleri, TSP'nin 6 işkolu sendikası ve Türkiye İşçi Sendikaları Federasyonu'nu kurduklarını söyleyerek, bu iki partinin işçi kulübü, sendika ve birlik sayısının 38 olduğunu belirtmiştir. İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer 16 Aralık tedbirleri ile ilgili mecliste yaptığı konuşmasında 38 sendikanın yöneticilerinin sicilli fanatik komünistler olduğunu söylemiştir.[72] Böylece İleri ve Sökmensüer'in verdiği rakamlarla TSP ve TSEKP'e bağlı 40 kadar sendikal örgütün varlığından söz edebiliriz.[73] Geniş halk kitlelerinde karşılığı olmasa da yasal zemin bulduğu anda Türkiye'de sol/sosyalist hareket azımsanmayacak bir örgütlenme ile kendisini göstermektedir. Sonuç olarak Türkçü kesimlerin ve hükümetin ifade ettiği "komünizm tehlikesi" içi boş bir ifade veya "varmış gibi" gösterilen önemsiz bir konu değildir.

[72] *"Kısa bir zamanda memleketimizin muhtelif şehirlerinde yerden biter gibi sendikalar üremiş ve türemiştir. (38) sendika kanarı ve gayri siyasi cemiyetler maskesi altında kurulan bu sendikaların kurucu ve yönelim uzuvlarını hemen hepsinin sicilli ve fanatik komünistlerden mürekkep oluşu vakıasının yanında, bunların gerçek mahiyetini, Komünist Partisi Genel Kurulunca tanzim edilip vilâyet komünistlerine gönderilen…"* İçişleri Bakanı Şükrü Sökmensüer'in Türkiye'de komünist faaliyetler hakkındaki meclis konuşması için bakınız: **TBMM Tutanak Dergisi,** Dönem VIII, C 4, Toplantı: 37. Birleşim, 29 Ocak 1947, s. 66-76

[73] Aziz Çelik, **Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1947),** İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s.89.

SONUÇ

Cumhuriyetin ilanından sonra Türkiye çok partili demokratik hayata geçiş denemeleri yapılmış fakat başarılı olunamamıştır. II. Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Tek Partili rejim devam etmiştir. Savaş sonrası tek partili, tek şefli rejimlerin savaşı kaybetmesi ile baskıcı, totaliter ve faşist sistemler tarihin karanlık sayfalarında yerini almıştır. Türkiye İsmet İnönü öncülüğünde savaş dışı kalmayı başarmış fakat savaş ekonomisi toplumun refah seviyesini düşürmüş ve geniş halk kitlelerinin iktidardan uzaklaşmasına neden olmuştur. Hem değişen dünya şartları hem de ülke içi dinamiklerin baskısı sonucu Türkiye artık çok partili demokrasiye geçilmesinin zamanı geldiğini kabul etmiştir. Savaş bitiminde Sovyetlerin vermiş olduğu nota ile de Türkiye'nin Batı ile yakınlaşması hızlanmıştır. Savaş yıllarında palazlanan yerli sermayenin Amerikan sermayesinin ülkeye gelmesi yönündeki isteği de bu durumu hızlandıran iç nedenlerden biri olmuştur.

II. Dünya Savaşı sonrası çok partili hayata geçiş sürecinde Türkiye sol/sosyalist hareketi de uzun zamandır üzerlerindeki baskının azaldığı düşüncesi ile siyasi hayatta etkin olmaya çalışmışlardır. Burada ilk olarak geniş bir tabana sahip olmayan sol/sosyalist hareket demokrasi yanlısı kesimlerle 'cephe' kurma stratejisi yürütmüştür. CHP'den ayrılan Celal Bayar ve arkadaşlarının parti kurma çalışmaları sol/sosyalist hareketin önde gelen isimlerinden Sabiha ve Zekeriya Sertel çiftinin girişimleri ile tek parti yönetime karşı bir cephe hareketine dönüşmüştür. Yeni kurulacak partinin ihtiyacı olan yayın organını çıkartma görevi Sabiha Sertel'e verilmiş ve sonuçta 1 Aralık 1945 günü 'Görüşler' dergisi yayın hayatına bomba gibi düşmüştür.

Görüşler dergisinin yayınlanmasından hükümet büyük rahatsızlık duymuştur. 4 Aralık günü üniversiteli gençler tarafından yapılan bir saldırı sonucu Görüşler dergisi matbaası saldırıya uğramıştır. Tan matbaası saldırısının hükümet tarafından tertip edildiği kuvvetle muhtemel bir iddiadır. Tan matbaası saldırısından sonra telaşa kapışan DP'nin kurucuları yazı vaat ettikleri Görüşler dergisi ile bağlarının olmadığını söylemişler ve Sertel'lerden isimlerinin yazı vaat edenler listesinden çıkartılmasını istemişlerdir. Böylece çok partili hayata geçiş sırasında DP ile solun ilişkisi kesilmiştir. Tan matbaası saldırı iç politika da bu sonucu doğururken dış politikada da ülke içerisinde bir 'komünizm' tehlikesi varmış imajı çizmiş ve Amerika'nın desteğinin alınmasında etkili olmuştur. Esasında komünizm tehlikesi sadece bir imajdan ibaret değildi. 1946 yılında kurulan sol/sosyalist

parti ve sendikal örgütler bize uygun şartlar altında sol örgütlenmenin güçlü olduğunu göstermiştir. Fakat 16 Aralık 1946'da sol/sosyalist parti, sendika, yayın organları Sıkıyönetim tarafından kapatılmıştır. Bu durum göstermektedir ki II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye çok partili hayata sola kapalı bir şekilde geçiş yapmıştır.

KAYNAKÇA

Resmi Yayınlar

Resmî Gazete

TBMM Tutanak Dergisi

Süreli Yayınlar

Akşam

Cumhuriyet

Gerçek

Görüşler

Gün

Söz

Tan

Telif ve Tetkik Eserler

Ahmad, Feroz, **Demokrasi Sürecinde Türkiye 1945-1980,** Çev. Ahmet Fethi, Hil Yayın, 5. Baskı, İstanbul, 2015.

Aras, Tevfik Rüştü, "Büyük Atatürk Zavallı Atatürk", **Görüşler,** 1 Aralık 1945.

Baykurt, Cami, "Barış Savaşı", **Görüşler,** 1 Aralık 1945.

Boran, Behice, "Zirai Reformda Memleketi İflas Etmiş Bir Rejime Götürmek İstiyorlar", **Görüşler,** 1 Aralık 1945.

Cemgil, Adnan, "Faşizm Misyonerleri No:1 – Peyami Safa", **Görüşler,** 1 Aralık 1945.

Çavdar, Tevfik. **Türkiye'nin Demokrasi Tarihi (1939-1950),** İmge Kitapevi, 3. Baskı, Ankara, 2004.

Çelik, Aziz, **Vesayetten Siyasete Türkiye'de Sendikacılık (1946-1947),** İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Çiftçi, Ali, "Tek Parti İktidarı Döneminde Çok Partili Siyasal Hayata Alternatif Katılım Modelleri", **Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,** 9 (24), 2018, 308-329.

Çulha, Metin, "Türkiye'de Sosyalist Düşüncenin Doğuşu: Konjonktürün Başatlığı", **Praksis,** S 6, Bahar, 2002, 9-21.

Dinçer, Hasan, "II. Dünya Savaşı Yılları'nda Türkiye'de Bir Dergi: Yurt ve Dünya", **Atatürk Yolu Dergisi,** S 42, Kasım 2008, 193-230.

Efe, Eren, **Demokrasiye Geçiş Sürecinde Türkiye'de Sol Basın (1945-1950),** Doktora Tezi, İstanbul, 2016.

Ercilasun, Ahmet Bican, **Atsız Türkçülüğün Mistik Lideri,** Panama Yayınları, İkinci Baskı, Ankara, 2019

Ertekin, Asaf, "4 Aralık Hadisesi", **Söz,** 1 Temmuz 1946, S 4.

Ertekin, Orhangazi, "Cumhuriyet Döneminde Türkçülüğün Çatallanan Yolları", **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce-Milliyetçilik,** Ed. Tanıl Bora, Murat Gültekingil, İletişim Yayınları, 6. Baskı, İstanbul, 2020.

Gün, "Rektör, Sabiha ve Zekeriya Sertel Ne Diyor?", 15 Haziran 1946, S 19.

İleri, Rasuh Nuri, Der. **1947 TKP Davası-Kırklı Yıllar 4**, TÜSTAV, İstanbul, 2003.

Kadri Unat, **Cumhuriyet Halk Partisi'nin Genel Seçim Propagandaları (1927-1957),** Doktora Tezi, T.C. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2015.

Koçak, Cemil, **Türkiye'de İki Partili Siyasi Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950) – İkinci Parti,** C 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

Mumcu, Uğur, **40'ların Cadı Kazanı,** um:ag Vakfı Yayınları, 24. Baskı, Ankara, 2018.

Müstecaplıoğlu, Esat Adil. "Anayasa, Demokrasi ve Kanunlarımız", **Görüşler,** 1 Aralık 1945.

Müstecaplıoğlu, Esat Adil. "Tahrikçilik Modası", **Gün,** 15 Haziran 1946, yıl 1, S 19.

Nesin, Aziz, "Sıkı Mı?", **Gerçek,** 12 Temmuz 1946, Yıl 1, S 6.

Oran, Baskın, "İkinci Dünya Savaşında Türkiye de Siyasal Hayat ve Sağ Sol Akımları". **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,** S 24 (1969), 227-275.

Özdemir, Ali Ulvi, "Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Türk Solunun DP ve Hükümet ile İlişkileri 1945-1946", **Atatürk Yolu Dergisi,** S 55, Güz 2014, 177-242.

Öztekin, Hülya, "Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Muhalif Bir Dergi: Görüşler", **İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi**, S 41 / Güz 2015, 170-191.

Öztekin, Hülya. **Tan Serteller Yönetiminde Muhalif Bir Gazete,** Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016.

Sayılgan, Aclan, **Türkiye'de Sol Hareketler***,* Otağ Yayınları, Üçüncü Baskı, İstanbul, 1976.

Sertel, Sabiha Zekeriya, "Halk Fırkasının Geçirdiği Tekâmül", **Tan,** 30 Mayıs 1939.

Sertel, Sabiha, "Değişen Dünya", **Görüşler,** 1 Aralık 1945.

Sertel, Sabiha, "Zincirli Hürriyet", **Görüşler,** 1 Aralık 1945.

Sertel, Zekeriya, "Görüşler- Haftalık Siyasi Mecmua", **Görüşler,** 1 Aralık 1945.

Sertel, Zekeriya, "Matbuatın İstediği", **Görüşler,** 1 Aralık 1945.

Sertel, Zekeriya, **Hatırladıklarım,** Can Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2019.

Şener, Mustafa, "Burjuvazi Uygarlığının Peşinde- Örgütlenme Çabaları ve İşçi Eylemleri", **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Sosyal Hayat***,* Editör Gökhan Atılgan, 3. Basım, Yordam Kitap, İstanbul, 2019.

Timur, Taner, **Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş***,* İmge Kitapevi, 4. Baskı, Anakara, 2020.

Toker, Metin, **Demokrasimizin İsmet Paşalı Yılları 1944-1960**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2020.

Tunaya, Tarık Zafer, **Türkiye'de Siyasal Partiler Cilt 1 İkinci Meşrutiyet Dönemi,** İletişim Yayınları, İstanbul, 1998.

Tunçay, Mete. "Türkiye Cumhuriyeti'nde Düşünce Akımları", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi,** Cilt 7, İstanbul: İletişim Yayınları, 1983

Uslu, Ateş. "Çok Partili Hayata Dönüş Dönemi – Seçim Yasasının Değişmesinden 1946 Seçimlerine", **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de**

Sosyal Hayat, Editör Gökhan Atılgan, 3. Basım, Yordam Kitap, İstanbul, 2019.

Uzun, Hakan. "Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1946 Olağanüstü Kurultayı", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi Journal Of Modern Turkish History Studies,** XIII/26 (2013-Bahar/Spring), 139-161.

Yıldırım, İsa. **İnönü Dönemi Sol Düşünce Dergilerinin Olay ve Olgulara Bakışı**, Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 2022.

Yıldırmaz, Sinan. "Demokrat Parti ve Dönemi: Sol Tarih yazımında "Kayıp" Zamanın İzinde", **Praksis,** S 18, http://www.praksis.org/tumsayilar/18-sayi-tarih-yazimi-2/, 23-42.

PERDENİN İKİ TARAFINDA 1939-1952 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE-POLONYA İLİŞKİLERİ İLERİ ARAŞTIRMALARA BİR KATKI

Karolina Wanda OLSZOWSKA*

Özet

Polonya-Türkiye (daha önce Polonya-Osmanlı) ilişkileri, zaman zaman yaşanan savaş dönemleri dışında genel olarak dostane olmuştur ve bir bütün olarak bakıldığında savaşlar, barışçıl işbirliği dönemlerine kıyasla yalnızca küçük bir yüzdeyi oluşturmaktadır. Polonya ve Türkiye'nin kendilerini tamamen farklı siyasi konumlarda buldukları İkinci Dünya Savaşı ve Soğuk Savaş dönemi oldukça ilginçtir. Savaş sırasında Polonya, Üçüncü Reich ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği tarafından işgal edilmiş; Soğuk Savaş sırasında ise kendisini Doğu Etki Bloğu içinde bularak ülke politikasında büyük ölçüde Moskova'ya bağlı olmak zorunda kalmıştır. Öte yandan, Türkiye savaşın büyük bölümünde tarafsız kalmış ve Soğuk Savaş sırasında kendisini Batı Etki Bloğu'nda bulmuştur. Polonya-Türkiye ilişkilerinin bu dönemi daha da ilginçtir ve bu dönem şimdiye kadar akademik olarak kapsamlı bir şekilde henüz incelenmemiştir.

Bu çalışmada, Türkiye'nin Polonyalı mültecilere yaptığı yardımlara ve Polonyalı mühendislerin Türkiye'de çeşitli sektörlerde istihdam edilmesine odaklanılarak savaş sırasındaki Polonya-Türkiye ilişkileri analiz edilmektedir. Ardından, savaşın sona ermesiyle birlikte aynı anda iki Polonya hükümetinin varlığından kaynaklı olarak ilişkilerin karmaşık hale gelmesi ve Türkiye'nin nihai olarak Varşova'daki Geçici Ulusal Birlik Hükümeti'ni tanımasına dikkat çekilmektedir. Son olarak, Soğuk Savaş döneminde ilişkilerin düzeyi incelenmekte ve bu dönemde ağırlıklı olarak ekonomik bağlara odaklanılmaktadır. Bu araştırma, Polonya ve Türkiye arşivlerinde yapılan arşiv taramaları ve ardından bu kaynaklardan elde edilen bilgilerin eleştirel bir analizinin yapılması ile ortaya çıktıştır. Bu makale konuyu tamamlama iddiası taşımamakla birlikte daha derinlemesine yapılacak araştırmalar için bir giriş niteliğindedir.

Anahtar Kelimeler: Polonya Türkiye İlişkileri, Uluslararası İlişkiler Tarihi, Diplomasi, Ekonomik İlişkiler.

---

* Dr.,Jagiellonian Üniversitesi, Kraków, Polonya, karolinawanda.olszowska@uj.edu.pl

ON BOTH SIDES OF THE CURTAIN BETWEEN 1939 AND 1952 TURKEY-POLAND RELATIONS - A CONTRIBUTION TO FURTHER RESEARCH

Abstract

Polish-Turkish (and earlier Polish-Ottoman) relations were friendly, interspersed with years of war, but when viewed as a whole, wars accounted for only a tiny percentage of peaceful cooperation. The period of the Second World War and the Cold War is fascinating, as Poland and Turkey found themselves in entirely different political positions. During the war, Poland was occupied by the Third Reich and the Union of Soviet Socialist Republics; during the Cold War, Poland found itself in the Eastern Bloc of Influence, and its policy had to be very much dependent on Moscow. On the other hand, Turkey was neutral for most of the war and found itself in the Western Bloc of Influence during the Cold War. This period of Polish-Turkish relations is all the more interesting because it has never been comprehensively studied academically.

In the text, the author analyses Polish-Turkish relations during the war, focusing on Turkish aid to Polish refugees and the employment of Polish engineers in various industries. She then draws attention to the complications of relations arising from the two Polish governments after the war's end and Turkey's eventual recognition of the Provisional Government of National Unity in Warsaw. Finally, it examines the level of relations during the Cold War, which primarily focused on economic ties. This research was made possible through archival searches in Polish and Turkish archives, followed by a critical analysis of the sources. This article does not exhaust the topic but is an introduction to further in-depth research.

Keywords: Poland-Turkey Relations, History of International Relations, Diplomacy, Economic Relations.

GİRİŞ

Bu çalışma, İkinci Dünya Savaşı dönemi Polonya-Türkiye ilişkilerini ilk kez bütüncül bir şekilde ele almayı hedeflemektedir. Şimdiye kadar yapılan müstakil çalışmalar ağırlıklı olarak havacılık sektörüne odaklanmıştır. İkinci Dünya Savaşı dönemi, Polonya tarihinin en dramatik dönemlerinden biridir. İkinci Dünya Savaşı sonrası ve Soğuk Savaş dönemi Polonya-Türkiye ilişkileri henüz incelenmemiştir. Bu dönemde Polonya ve Türkiye iki farklı güç bloklarındaydı ve bunun doğal sonucu olarak birbirlerine yönelik politikaları, dahil oldukları blokların politikaları ve çıkarlarıyla ilişkili ve bunlara bağlıydı.

Bu makalede şu soruların cevabı aranmaktadır: İncelenen dönemde Polonya-Türkiye ilişkileri nasıldı? Polonyalılar havacılık sektörü dışında Türk ekonomisinin diğer sektörlerinde de iş buldular mı? İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Ankara ve Moskova arasındaki bağlar koptu mu? Bunların en önemli yönleri nelerdir?

Polonya ve Türkiye arşivlerinden elde edilen arşiv belgeleri analiz edilerek ve eleştirel bir şekilde yorumlanarak bu sorulara cevap bulunmaya çalışılmıştır. Elbette konu çok geniş olduğundan bu makale sadece ileride yapılması planlanan daha kapsamlı araştırmalar için başlangıç olacaktır.

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'deki Polonyalılar[1]

1 Eylül 1939'da Üçüncü Reich'in Polonya'ya saldırmasıyla İkinci Dünya Savaşı başlamış ve on yedi gün sonra -23 Ağustos 1939 tarihli Molotov-Ribbentrop Paktı (Alman-Sovyet Saldırmazlık Paktı) hükümleri uyarınca- Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) doğudan savaşa katılmıştır. SSCB'nin saldırısını haber alan ve Kızıl Ordu'nun saldırısıyla karşı karşıya kalan Polonya Hükümeti, Başbakan General Slawoj Felicjan Składkowski ve Cumhurbaşkanı Ignacy Mościcki, 17 Eylül gecesi müttefik Romanya topraklarına tahliye edildi. Serbest geçişle ilgili Polonya-Romanya anlaşmasına (Droit de Passage) rağmen, Alman-Sovyet baskısı ve Romenlerin Fransız hükümetiyle anlaşması sonrası Polonyalı subaylar hiçbir uyarı yapılmadan gözaltına alındı. 25 Eylül'de Başkan Mościcki, Anayasa'nın savaş zamanında halef atama yetkisini kullanarak yetkiyi

[1] İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'deki Polonyalılar hakkında daha fazla bilgi için bkz: Karolina Wanda Olszowska, „Polskie uchodźstwo w Turcji podczas II wojny światowej", **Pamięć i Sprawiedliwość,** S 1(39), Warszawa 2022, s. 232-248.

Roma'daki büyükelçi General Bolesław Wieniawa-Długoszowski'ye devreden bir kararname yayınladı. Ancak en hafif tabiriyle bu kişi tartışmalı bir figürdü -Józef Piłsudski'nin eski emir subayı, mükemmel bir asker ve diplomattı. Ancak 'mızrakçı fantezisiyle' zamanının ünlülerindendi - ve Polonya'nın yardım anlaşmaları imzaladığı Batılı Müttefikler Büyük Britanya ve Fransa bu seçime karşı çıktı. General görevinden feragat etti ve görev Władysław Raczkiewicz'e verildi, bu da General Władysław Sikorski başkanlığındaki sürgündeki Polonya Hükümeti'nin başlangıcı oldu. Sürgündeki Hükümet başlangıçta Paris'te, daha sonra Angers'de ve Fransa'nın düşüşünden sonra Londra'da ikamet etti.

Bu zorlu durumda Polonya, sürgündeki ve işgal altındaki Polonyalılar için müttefik ve yardım aramak zorunda kalmıştır. Polonya'nın 1936-1945 yılları arasındaki Türkiye Büyükelçisi Michał Sokolnicki'nin de belirttiği gibi, Polonya'nın Eylül 1939 harekatındaki nihai yenilgisinden birkaç gün sonra, Türk hükümeti Polonya devletinin fetih eylemlerini tanımadığını ve mevcut durumu geçici savaş koşullarının bir sonucu olarak gördüğünü ilan etti[2]. Savaş boyunca faaliyet gösteren Ankara'daki Polonya Büyükelçiliği 1943 yılında, dünya çapında faaliyet gösteren altı Polonya Büyükelçiliğinden (Birleşik Krallık, ABD, Çin, SSCB ve Vatikan ile birlikte) biriydi.

Türkiye'nin işgal altındaki Polonya'nın askeri göçüne yardımı öncelikle 'göz yumma' ve Polonyalı askerlerin geçişine izin verme temeline dayanıyordu ve değerli nakliyatlar ülkeden çıkarılıyordu. Daha 17 Eylül 1939'da (yani Sovyet saldırısının başladığı gün), Polonya Bankası'nın 330 milyon zloti değerindeki ve yaklaşık 70 ton ağırlığındaki altın rezervleri, aralarında eski Hazine Bakanı Ignacy Matuszewski, ilk Polonyalı Olimpiyat altın madalyası sahibi olan eşi Halina Konopacka ve Polonya Bankası'nın baş haznedarı Stanislaw Orczykowski'nin de bulunduğu 20 yetkili tarafından taşınmıştır. Altınlar İstanbul'da bulunan bir İngiliz gemisine yüklendi[3]. Bu nakliyenin gerçekleştirilmesinde en büyük pay, Türk hükümetiyle şartları kabul eden Büyükelçi Sokolnicki'ye aitti. Türk tarafı yetkililerin vize almadan gelmesini kabul etti ve kargonun İstanbul limanında kaldığı süre boyunca korunması için askerler görevlendirdi[4].

---

[2] Michał Sokolnicki, **Dziennik Ankarski 1939-1942**, Yayınevi: GRYF, Londyn 1965, s. 70.

[3] Krzysztof Kloc, **Michał Sokolnicki 1880-1967. Pilsudczyk-historyk-dyplomata**, Yayınevi: Arcana, Kraków, 2018, s. 506-513.

[4] Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü (sonra: TCBDA), Dışişleri Bakanlığı (sonra: 566)/249-2145-2, **Polonya Devletine ait altınlar için tedbir alınması ve Polonyalı görevlilere kolaylık sağlanması**, Bükareş 14.09.1939, s. 1.

Ekim 1939'da Ankara'daki Genelkurmay Başkanlığı, tahliye edilen askerlerin Karadeniz boğazlarından geçmesine izin verdi. Polonyalı astsubaylar, Batı'da Mihver Devletlerine karşı savaşan birliklere katılmak üzere Türk toprakları üzerinden Beyrut veya Fransa'ya nakledildi. Ayrıca bazı siviller de Boğaz ülkesinde kaldı. Ancak Türk hükümeti güçlü Alman-Sovyet tepkisinden korktu ve Polonya ordusunun kahramanlığına duyduğu hayranlığı dile getirse de Polonyalı askerler için toplanma noktaları kurmayı kabul etmedi[5]. Ancak bu, askerler de dahil olmak üzere Polonyalı mültecilere yardım etmediği anlamına gelmiyordu.

14 Şubat 1940'ta 'Theophile-Gautier' gemisi Romanya'dan 300 Polonyalı subay ve askerle birlikte İstanbul'dan Marsilya'ya doğru yola çıktı. Mayıs 1940'ta Türk Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Macaristan ve Romanya'da konuşlanmış 20.000 Polonyalı askerin Suriye'ye geçişini kabul etti. Türkler Polonyalı askerlerin kaçışlarını kolaylaştırmak için toplu halde transit vizesi vermenin yanı sıra İstanbul limanına giden Rumen gemilerine vizesiz aktarılmalarına da izin verdi[6]. Romanya'da gözaltında tutulduktan sonra Türkiye'ye gelenler arasında eski Başbakan Slawoj Felicjan Składkowski ve eski Adalet Bakanı Witold Grabowski gibi savaş öncesi Polonya siyaset sahnesinin önemli isimleri de vardı. Bu kişilerin Türkiye'ye gelmelerine ve ailelerini Romanya'dan getirmelerine izin verildi[7]. Haziran 1940'ta Fransa'nın teslim olmasına kadar, Türkiye esas olarak Suriye ve Fransa'ya giden Polonyalı askerler için bir transit bölgesiydi. İstanbul ve gemilerin Filistin ve Kıbrıs'a gittiği Mersin limanı iki transit merkeziydi. Fransa'nın teslim olmasından sonra Türkiye, o dönemde Balkan ülkelerinde kalan Polonya vatandaşları için ana sığınma yeri olarak kabul edildi[8]. Türkiye aynı zamanda ülkeden kaçan Polonyalı Yahudiler için de bir transit ülke konumundaydı. Savaş sırasında Polonya Cumhuriyeti'nin İstanbul Başkonsolosu Wojciech Rychlewicz, Polonezköy'de bir kilise papazı olan Peder Antoni Wojdas ile birlikte, Türkiye'de kalan Polonyalı Yahudiler için

[5] Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie [sonra: IPMS], Sztab NW i MSWojsk/MON, 1939–1948 [sonra: A.XII] / 60/1**, Raport z polskiej ambasady w Ankarze dla rządu polskiego na uchodźstwie z 4.10.1939**, Ankara 4.10.1939.

[6] Kazimierz Dopierała, **Emigracja polska w Turcji w XIX i XX wieku**, Yayınevi: Polonia, Lublin, 1988, s. 286.

[7] TCBDA, Bakanlar Kurulu Kararları 1920-1975 (sonra:30.18.1.2)/92.76.9 **Polonya vatandaşlarının Türkiye'ye giriş izni**, Temmuz 1940, s. 1.

[8] Jacek Pietrzak, **Polscy uchodźcy na Bliskim Wschodzie w latach drugiej wojny światowej**, Yayınevi: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 2012, s. 108.

sahte vaftiz belgeleri düzenlemiş, böylece daha sonra örneğin ABD, Brezilya veya Filistin Mandası'na sorunsuz bir şekilde seyahat edebilmişlerdir.

Türkiye'nin onlar için transit geçiş ülkesi olduğu mültecilerin yanı sıra, bazıları da Türkiye'de iş buldu ve kaldı. Michał Sokolnicki savaş boyunca Türk-Polonya ilişkilerini geliştirmek için çabaladı ve bunun savaş sonrası bir ittifakla sonuçlanacağını umdu. Bu işbirliğinin çekirdeğinin havacılık, metalürji, liman ve su yolu endüstrilerinin geliştirilmesinde Polonyalı uzmanların yer alması olduğuna inanıyordu[9]. Türk hükümeti savaş boyunca orduyu modernize etmek için elinden geleni yapıyordu ve bu nedenle talebin zamanlaması çok iyiydi; bu öncelikli konulardan biriydi[10]. Ancak bu o zamanlar zorlu bir görevdi, çünkü askeri teçhizata olan talep dünya çapında çok büyüktü ve açık piyasadan satın almak mucizevi sınırlardaydı. Yine de, yeterince gelişmiş bir yerli sanayisi olmayan Türkiye, ithalata odaklanmak zorundaydı. Stratejik konumu ve büyük krom yatakları sayesinde Türkiye, İngiltere ve Üçüncü Reich'tan teçhizat satın alabiliyordu. Bu, o dönem Türk politikasının önemli bir başarısıydı, ancak alımlar tek başına yetersizdi.

Türk tarafı profesyonellerin gelmesini çok istiyordu ve bunu kolaylaştırmak için onlara hemen vize -hatta bazen vatandaşlık- verilmekle kalınmadı, çalışma izni için gerekli tüm bürokrasi de ortadan kaldırıldı. Herhangi bir gecikme olmaksızın çalışma izni verildi. Böyle bir onay 1932'den beri yabancılar için gerekliydi[11]. Daha Aralık 1939'da o sırada Romanya'da yaşayan 24 Polonyalı mühendis Türkiye'de iş buldu[12]. Ankara'daki Polonya Büyükelçiliğine göre, Mayıs 1942'de Türkiye'de 70'i mühendis ve teknisyen olmak üzere 100'den fazla Polonyalı mülteci vardı. 1939 ve 1945 yılları arasında 200'den fazla Polonyalıya çalışma izni verildi.

Türkiye'deki Polonyalılar çeşitli sektörlerde çalıştılar, örneğin Maria Mochnacka hemşirelik okulunun müdürüydü[13]. Marian Piasecki'ye Ekonomi

---

[9] Jozef Pilsudski Institute of America [sonra: JPIA] Archiwum Ambasadora Michała Sokolnickiego [sonra: 091] **Sprawozdanie z konferencji w sprawie współpracy polsko-tureckiej w dziedzinie gospodarki**, Ankara 26-27.11.1943, s. 5.

[10] Selim Deringil, **Turkish Foreign Policy During the Second World War: An "Active" Neutrality**, Yayınevi: Cambridge University Press, New York, 1989, s. 31-40.

[11] T. C. Resmî Gazete, S 2126, 16 Haziran 1932, s. 1564.

[12] IPMS, A.XII /60/1, **Raport z polskiej ambasady w Ankarze dla rządu polskiego na uchodźstwie z 4.10.1939**, 4.10.1939.

[13] TCBDA, 30.18.1.2/88.82.1, **Maria Mochnacka Türk vatandaşlığına kabul edilmiştir**, Ankara 25.08.1939.

Bakanlığı'nda danışmanlık görevi verildi[14]. Profesör Kazimierz Kling İstanbul Üniversitesi Mühendislik Fakültesi'nde istihdam edilmiş, mimar Frederick Reichl ise bir yapı okulunda ders vermiştir. Bayındırlık Bakanlığı şunları kullanmıştır: Edward Romanski (su bölümü), Adam Wylezinski (demiryolu bölümü), Ludwik Sendek (Devlet Askeri Fabrikalar Müdürlüğü). Jan Ostrowski ise İstanbul'daki liman inşaatında istihdam edilmiştir. Bir ekonomist olan Karol Mestenhauser, Ankara'daki Yüksek İşletmeler Kontrol Odası'nda çalışmıştır. Orman mühendisi Stanisław Cilińiski Devlet Ormancılık Kurulu'nda, Eugeniusz Grosser ise Eskişehir'de bir şekerleme fabrikasında çalışmıştır[15]. Bernard Rozental İstanbul'da iki ticaret şirketi kurdu: Kotolons Ticaret Temsilciliği -Dr. Barenad Rozental İthalat-İhracat ve Pamuk ve Tekstil Endüstrisi Anonim Şirketi[16].

Savaş sırasında Karabük'teki Türk Demir Çelik Fabrikalarında birkaç Polonyalı maden mühendisi çalışmıştır: Karol Wanner, Jerzy Daluzny, Karol Durczok ve Anadol Czyglik[17]; Fransa'dan birlikte gelmişler ve ortak çalışma izni almışlardır[18]. Polonyalılar MTA'da çalışarak jeolojik araştırmalarda da önemli bir rol oynadılar -altısı sahada, altısı da ofiste çalışıyordu. Yine de, zorlu çalışma koşulları nedeniyle, bölgede kömür arama işiyle uğraşan sadece üç Polonyalı profesyonel kaldı[19].

Gelen profesyonellere sadece çalışma izni verilmedi, aynı zamanda bazılarına hızlı bir şekilde Türk vatandaşlığı da verildi. Ancak vatandaşlığın bu kadar hızlı verilmesi genellikle Polonyalıların Türk devletine girişte yaşadıkları sorunlardan kaynaklanıyordu ve işgal altındaki Avrupa'da herhangi bir sorun yaşamadan dolaşabilmeleri gerekiyordu. Türk Hava Kurumu'nun Etimesgut'taki Uçak Fabrikası'nda eşiyle birlikte uçak gövdesi yapımcısı olarak çalışan uçak tasarımcısı Zbigniew Arndt, RWD-16 spor uçağının tasarımcısı Andrzej Anczutin, uçak yapılarının mukavemeti konusunda seçkin bir uzman olan Franciszek Janik ve motor tasarımcısı

---

[14] JPIA, 091, **age.**, s. 13.

[15] Togay Seçkin Birbudak, Bülent Akbaba, „II. Dünya Savaşı Yıllarında Türkiye'de Bulunan Polonyalılar", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 62, Ankara, 2018, s. 15-20.

[16] Archiwum Akt Nowych w Warszawie [sonra: AAN] Ambasada RP w Ankarze [sonra: 288]/90, **Interwencje dyplomatyczne w interesie osób prywatnych**, Stambuł 28.01.1942, s. 16.

[17] Ad ve soyad kaydı Türk yetkililer tarafından bir hata ile kaydedilmiştir - ilk ad büyük olasılıkla Anatoly'dir, soyadı için ise böyle bir kaydın bir gelişme olup olmadığını söylemek zordur.

[18] TCBDA, Muamelat Genel Müdürlüğü (sonra: 30.10.0.0)/202.378.13**, Polonya vatandaşlarının Türkiye'ye giriş izni**, Ankara 4.05.1942.

[19] JPIA, 091, **age.**., s. 53.

Jerzy Bełkowski'nin durumu böyleydi. Türkiye Büyük Millet Meclisi, 24 Aralık 1940 tarihli ve 1312 sayılı Kanunun 6. Maddesine dayanarak bu kişilere gıyaben Türk vatandaşlığı vermiştir[20]. Bu işlemin onlar Türkiye'ye gelmeden önce gerçekleştiğini belirtmek gerekir, zira bu işlem Temmuz 1941'e kadar gerçekleşmemiştir.

Savaş sırasında, nispeten daha çok sayıda mühendis havacılık ve uzay sanayinde çalışmak ya da uçak motorlarıyla ilgili özel görevler üstlenmek üzere Türkiye'ye geldi. Bunlar daha önce Romanya, Fransa ve İngiltere'de çalışmışlardı, ancak farklı fabrikalar arasında bölünmüşlerdi ve genellikle alt pozisyonlarda görev yapıyorlardı. O dönemde, daha fazla havacılık uzmanının bir araya getirilerek çalıştırılması ve işgal güçlerinin yenilgisinden sonra evlerine dönebilmeleri fikri doğdu; Romanya ve Yugoslavya'da bu planın hayata geçirilmesi için girişimlerde bulunuldu ve sonunda Türkiye'de başarılı olundu. Polonyalılar, Türk Tayyare Cemiyeti Uçak Fabrikası'nın kurulmasında önemli bir rol oynadı. Polonyalı mühendisler tarafından 1941-1946 yılları arasında yönetilen fabrika, İngiliz lisansı altında Miles M.14A uçağını ve modellerini üretti. Polonyalı mühendislerin varlığı nedeniyle Türkler bu fabrikaları 'Polonyalı' olarak adlandırmıştır. Türk Uçak Fabrikası'nda çalışan Polonyalı mühendisler, uçak üretimi için Türk odununun kullanılması[21] ve Türkiye'de aseton ve asetat üretiminin başlatılması olasılığıyla da ilgileniyorlardı[22]. Amaç, uçak üretimini başka ülkelere bağımlı olmayacak şekilde bağımsız hale getirmekti. Türk Tayyare Cemiyeti'nde çalışan Polonyalı bir ekip, bir aerodinamik enstitüsü kurmayı üstlendi.

Polonyalı uzmanlar arasında önemli bir figür, daha önce bahsedilen mühendis Jerzy Wędrychowski idi. Ekim 1940'ta, on yedi Polonyalı mühendisten oluşan ilk grupla birlikte Ankara'ya geldi. Wędrychowski yurtdışındaki uzmanları bir araya getirerek mesleki deneyim kazanmayı ve böylece savaştan sonra Polonya'ya dönerek yerli havacılık endüstrisinin yeniden inşasına yardımcı olmayı amaçlıyordu. Türk hükümeti stratejik nedenlerden dolayı havacılık endüstrisindeki genişlemenin ne kadar önemli olduğunu savaşın başından itibaren fark etmişti. Türk işçiler bir araya

[20] TCBDA, 30.18.1.2/93.118.19**, Polonyalı mühendis Türk vatandaşlığına kabul edilmiştir**, Ankara 24.12.1940, TCBDA. 30.18.1.2/105.26.8, **Jerzy Belkowski ile eşi ve kızı da Türk vatandaşlığına kabul edilmiştir**, Ankara 24.12.1940.

[21] JPIA, 091, **age.**, s. 19.

[22] JPIA, 091, **age.**, s. 20.

getirildi ve İngiliz hükümetinden uzmanlar talep edildi[23]. Ancak İngiltere silahlanma üzerinde çalışıyordu ve bu Polonyalılar için bir fırsattı. Türk hükümeti, Türkiye ve Polonya arasındaki daha önceki işbirliği nedeniyle Wędrychowski'yi Türk havacılık ve uzay sanayisini geliştirme projesi üzerinde çalışmaya davet etti. Bu durum Polonyalılar için önemliydi, zira işgal altındaki ülkeden kaçan üst düzey uzmanlar, alt kademelerde çalışmaktansa kendi mesleklerinde iş bulabiliyorlardı.

Mühendis Wędrychowski 1941'den 1948'e kadar Etimesgut'taki Türk Hava Kurumu Uçak Fabrikasının müdürlüğünü yapmıştır. Fabrika ile ilişkili diğer önemli isimler arasında Müdür Yardımcısı Zbigniew Arndt ve etüt bürosundan sorumlu mühendis Jerzy Bełkowski de vardı. 1945 yılında Ankara'da Gazi Orman Çiftliği'nde Türk Hava Kurumu Uçak Motor Fabrikası'nın kurucuları arasında yer aldı. Ayrıca İstanbul Teknik Üniversitesi'nde uçak motoru bilgisi dersleri verdi. Polonyalı mühendislerin önünde zor bir görev vardı: Bir tamir ve bakım atölyesini bir uçak fabrikasına dönüştürmek zorundaydılar ve dil engeli ve eğitimsiz personelle karşı karşıyaydılar.

Türk Hava Kurumu Başkanlığı, Polonyalıların Türk haleflerini eğitmesini istiyordu. Bu amaçla, Türk Hava Kurumu Başkanı Şükrü Koçak Başbakanlığa başvurarak (5.6.1941), daha sonra İstanbul Teknik Üniversitesi adını alacak olan Mühendislik Yüksek Okulu'nda bir uçak mühendisliği bölümü kurulmasını teklif etti[24]. Polonyalılar Türk eğitimci kadrolarına dahil oldular ve 1941 yılında İstanbul Teknik Üniversitesi'nde uçak yapımı konusunda bir uzmanlık başlatıldı. Mühendis Stanisław Rogalski ve Jerzy Teisseyre uçak tasarımı ve yapımı, teknisyen Jerzy Bełkowski uçak motoru teorisi, Lech Dulęba ve Franciszek Janik ise uçak yapılarının mukavemeti üzerine dersler verdi. Derslerin bir kısmı Fransızca veriliyordu ya da Türk öğretim görevlileri notları Fransızcadan Türkçe'ye çeviriyor ve sınavlarını geçtikten sonra Etimesgut'ta staj yapacak olan öğrencilere Türkçe dilinde öğretiyorlardı[25].

---

[23] Osman Fırat Baş, **THK Uçak Fabrikası ve Polonyalıların Rolü, Mühendis ve Makina**, S 55, Ankara, 2014, s. 37.

[24] Osman Fırat Baş, **Wandaćka. Współpraca między Turcją i Polską w dziedzinie lotnictwa wojskowego: Wytwórnie Samolotów Tureckiej Ligi Lotniczej w Etmesgut (1941-1946) oraz w Kayseri (1936-1937)**, Yayınevi: Werset, Lublin, 2022, s. 33-34.

[25] Leszek Dulęba, „Lotnicza Działalność Techniczna Polaków w Turcji Podczas II Wojny Światowej, Cz. III. Inne Prace Lotnicze i Studia", **Technika Lotnicza i Astronautyczna**, S 9, 1981, s. 20-22.

Wędrychowski ve Büyükelçi Sokolnicki, Polonya dış politikasının temel dayanaklarından biri olsarak Türkiye ile savaştan sonra da devam edecek iyi ilişkiler kurulması gerektiğine inanıyordu. Ancak, Üçüncü Reich'ın Sovyetler Birliği'ne saldırmasının (22.06.1941) ardından bazı mühendisler Moskova ile iyi ilişkiler kurmak ve uçak fabrikasını Türkiye'den Sovyetler Birliği'ne taşımak istedi. Bu grupta diğerlerinin yanı sıra Edmund Jan Romer de vardı[26]. Mühendis Bykowski ve Anchutin Ocak 1943'te Polonya birliklerine subay olarak katılmak üzere ayrıldılar[27]. Mayıs 1941'den Haziran 1946'ya kadar uçak fabrikasından otuz beş Polonyalı mühendis geçti ve 21'i dönem boyunca çalıştı.

1946 yılında aileleriyle birlikte Türkiye'de çalışan mühendis ve teknisyen grubu 150 kişiydi; bunların bir düzinesi maden mühendisi, geri kalanı ise havacılık mühendisiydi[28]. 1946 yılında Etimesgut'taki uçak fabrikasında halen on bir Polonyalı mühendis çalışıyordu[29]. Söz konusu fabrika savaştan sonra dördü Polonya tasarımı olmak üzere beş uçak prototipi üretti. Polonyalı mühendisler Etimesgut'ta ayrıca Planör Okulu için planörler de üretmiştir. Gazi Orman Çiftliği'ndeki uçak motoru fabrikasında (savaştan sonra inşa edilmişti) üç Polonyalı mühendis müdür, kontrol şefi ve inşaat ofisi şefi olarak görev yapıyordu[30]. 1947 yılında Ankara'daki Polonya Büyükelçiliği, savaşın patlak vermesinden önce istihdam edilen havacılık inşaat mühendisleri ve teknisyenleri de dahil olmak üzere Türkiye topraklarında çok az Polonyalı kaldığını bildirdi[31].

Polonyalılar, savaş sona erip işgalciler yenildiğinde ülkelerine dönerek onu yeniden inşa edebileceklerini umuyorlardı. Ancak bilindiği gibi, Orta ve Doğu Avrupa'nın tarihi farklı bir şekilde gelişti. Yalta'daki Üç Büyükler Konferansında (Yalta Konferansı; 4-11.02.1945) Avrupa'daki nüfuz paylaşımı yapılarak yeni düzen belirlendi. Polonya askerleri savaşın başından beri neredeyse her cephede savaşmasına rağmen Londra'da sürgünde bulunan Polonya Hükümeti Sovyetler Birliği'nin himayesine verildi. Franklin D. Roosevelt ve Winston Churchill, Polonya'da Joseph

[26] Michał Sokolnicki, **age.**, s. 243.

[27] Michał Sokolnicki, **age.**, s. 438.

[28] Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP [sonra: AMSZRP] Departament Polityczny Wydział Wschodni [sonra: 6]//Emigracja polska 1945-1948 [sonra: 28/48] **Życie Polaków w Turcji**, 15.01.1946, s. 10.

[29] AMSZRP, 6/1589/100, **Turcja raporty ekonomiczne 1946**, s. 14.

[30] AMSZRP, 6/1589/100, **Turcja raporty ekonomiczne 1946**, s. 14.

[31] AMSZRP, 6/1588/100 **Turcja Raporty polityczne 1947**, s. 53.

Stalin'in himayesinde Edward Osóbka-Morawski başkanlığında faaliyet gösteren Geçici Hükümeti tanımayı kabul etti. Bu hükümet daha mükemmel bir temsiliyetle genişletilecek ve Uluslararası Birlik Geçici Hükümetine dönüştürülecekti. Müttefiklerin savaş sırasında işbirliği yaptığı Polonya Hükümeti Londra'da faaliyet göstermesine ve o dönemde hala resmi bir temsilcilik olarak tanınmasına rağmen bu yapıldı. Türkiye'de faaliyet gösteren Büyükelçi Michal Sokolnicki ve savaş öncesi diplomatik personelin tamamı 'Londra Hükümeti' ile ilişkilendirildiğinden tanınmaları da sona erecekti. Polonyalı mülteciler için zor bir dönemdi çünkü ülkenin kurtuluşuna rağmen, Sovyetlerin Polonya'da işlediği suçlar, Moskova'nın Polonya Yeraltı Devletini bastırması ve beş yıldır işgal altında savaşan Home Army hakkında haberler onlara ulaşıyordu. Polonya vatandaşları için geri dönüp dönmeme, diğer hükümetler için Moskova'dan gelen yeni hükümeti ve Polonyalılar için ise yeni işgali tanıyıp tanımama gibi zor kararların alındığı bir dönemdi.

Savaştan hemen sonra İstanbul Başkonsolosluğu tarafından toplanan verilere göre, Türkiye'de yaklaşık 350 savaş öncesi göçmen ve yaklaşık 110 savaş mültecisi vardı[32]. Savaş öncesi göç söz konusu olduğunda, bu insanlar 3-4 kuşaktır Türkiye'de bulunuyorlardı. Savaş öncesi göçün en yoğun olduğu yer İstanbul'du; savaş mültecileri ise Ankara, İstanbul, Karabük ve Zonguldak'taydı. Türkiye'ye ilk olarak 14 mühendis gitti[33]. 19 Ağustos 1945'te Türk hükümeti Geçici Ulusal Birlik Hükümeti'ni tanıdı ve diplomatik ilişkiler kurdu[34]. Bu kararın bir sonucu olarak sürgündeki hükümetin temsilcileri olan Büyükelçi Michał Sokolnicki ve İstanbul Başkonsolosu Witold Korsak artık tanınmıyordu[35].

Birkaç ay sonra, 1946 yılının başında, Türk hükümeti Varşova'daki yeni rejime karşı çıkan bir grup Polonyalının durumunu çözme ikilemiyle karşı karşıya kaldı. Komünistler tarafından yönetilen ve Sovyet egemenliğine maruz kalan bir ülkelerine geri dönmek istemiyorlardı. Geçici Ulusal Birlik Hükümetini temsil eden maslahatgüzar Romuald Buczyński, yeni hükümete bağlılık bildirgesi imzalamadıkları ve ülkeye dönmeye karar vermedikleri sürece mültecilere yardım etmeyi reddetti. Bunu yapmayı tercih etmeyen Polonyalılar bir gecede kendilerini zor bir maddi durumun içinde buldular.

[32] AMSZRP, Biuro konsularne [sonra: 20]/Turcja sprawozdanie konsularne 1946 [sonra: 437/37] **Sprawozdanie statystyczne**, Stambuł 2.05.1046, s. 1.

[33] AMSZRP, 20/437/37, **Sprawozdanie statystyczne**, Stambuł 2.05.1046, s. 2.

[34] AMSZRP, 6/1586/100, **Turcja organizacja stosunków dyplomatycznych, 1945-1946**, s. 1.

[35] IPMS, A.XII/24, **Telegraf dla p. Buczyńskiego**, maj 1945, s. 8.

Türk hükümeti Londra'ya başvurarak, bu kişileri kabul etmenin ve istihdam etmenin bir sorun olduğu bilgisini verdi. İngilizler bu grubu Lübnan'a taşımayı düşündü[36]. Sonunda, UNRRA/IRO'nun gözetimi altında Türkiye'de kaldılar ve fırsat çıktığında çoğu Amerika Birleşik Devletleri (Wędrychowski ve Rogalski dahil), Kanada veya Avustralya'ya gitti.

Dünya iki etki bloğuna bölünmüştür

Savaş sonrası Polonya-Türkiye ikili ilişkilerinde, ekonomik konular önemli bir mesele haline geldi. İlk Polonya-Türkiye ticaret anlaşması 23 Temmuz 1923 tarihinde Lozan'da imzalanmıştır. Onay belgelerinin teatisi 17 Mart 1924'te Brno'da gerçekleşti. Sözleşme, diğer hususların yanı sıra, karşılıklı ticaret ve seyrüsefer serbestisi ile ayrıcalıklı transit geçişi öngörüyordu. Anlaşma 1930'ların başında tadil edilmiştir. 29 Ağustos 1931 tarihinde Ankara'da Milli Savunma Bakanı Zekai Apaydın ve Büyükelçi Kazimierz Olszowski Ticaret ve Seyrüsefer Anlaşmasını imzalamışlardır. Onay belgelerinin teatisi 30 Ağustos 1934 tarihinde Varşova'da gerçekleşmiştir.

Savaş sona erdiğinde, Polonya ekonomisi beş yıllık işgal ve Sovyetler Birliği'nin Polonya'ya sömürgesi gibi davrandığı yeni bir post-Stalinist sistemin uygulanmaya başlamasıyla harap olmuş, korkunç bir durumdaydı. Kızıl Ordu Polonya'ya verilen topraklara (Kurtarılmış Bölgeler) girdiğinde çaldı, soydu ve tecavüz etti. Askerler tüm fabrikaları söktü ve tüm ekipmanı Sovyetler Birliği'ne götürdü. Bu nedenle Varşova eski ticari ilişkilerine geri dönme konusunda endişeliydi. 14 Eylül 1946'da Ankara Maslahatgüzarı Stanislaw Adam Sośnicki Türk Dışişleri Bakanlığı'nda Siyasi Daire Genel Müdürü Fuad Carım ve Ekonomik Daire Genel Müdürü Fatin Rüştü Zorlu ile görüşmeler yaptı. Görüşmelerde ticaret anlaşması ve takas konuları ele alındı. Polonya, donanma malzemeleri sağlayabileceğini beyan etti[37]. Türk tarafı geniş ölçüde gıda maddeleri talep ediyordu. Tazminat anlaşması yapmak istemiyordu ve döviz karşılığı ticaret (ihracat ve ithalat) yapmak istiyordu. Doğu Bloku'ndan çok uzakta olan Türkiye, Çekoslovakya ile anlaşmalar imzalamıştı. Çekoslovakya, bu çalışmada ele alınan dönem boyunca Türkiye'nin Demir Perde'nin arkasından gelen önemli bir ticaret ortağıydı.

---

[36] The National Archives in London [sonra: NA, London], Foreign Office [sonra: FO 371]/56603, **Report on telegrams to London regarding Polish refugees in Turkey**, 3.02.1946, s. 2.

[37] AMSZRP, 6/Stosunki gospodarcze RP rokowania ze stroną turecką [sonra: 101/1592], **Nota naczelnika wydziału Makarczyka do Ministra Żeglugi i Handlu Zagranicznego Stanisława Jędrychowskiego**, Warszawa 18.09.1946, s. 1.

Polonya ve Türkiye arasında bir ticaret anlaşması için müzakereler 1946 yılının ortalarında başladı. Türk tarafı anlaşmanın 6 aylığına imzalanmasını önerirken, Polonya tarafı en az bir yıllığına imzalanmasını, ancak sürenin bitiminden 3 ay önce feshedilmemesi halinde otomatik olarak uzatılmasını istiyordu[38]. Türkiye krom ve bakırı sadece döviz karşılığında satmayı kabul etti. Ancak tahıl satmak konusunda isteksizdi (Diğerlerinin yanı sıra Yunanistan'ı da reddetti.). Türk Dışişleri Bakanlığı, ilk anlaşmaların ahlaki olması gerektiğini, yani Türk pazarına Polonya ile eski ticaret anlaşmalarına hala saygı duyulduğunu göstermesi gerektiğini savundu, ancak aynı zamanda ilk geçişlerin deneysel olması gerektiğini de vurguladı. (Çekoslovakya ile olduğu gibi)[39]. Polonya'nın tütün alımı Türkiye'de çok olumlu karşılandı; Ticaret Ataşeliği daha fazla sempati kazanmak için bir takas anlaşması müzakere etmeden önce daha fazla alım yapılmasını önerdi.

Polonya Halk Cumhuriyeti Denizcilik ve Ticaret Bakanlığı'nın davranışları incelendiğinde, ya siyasi değişikliklerin çok şiddetli olduğu ve bu nedenle deneyimli ve etkin personel eksikliği yaşandığı ya da o dönemde Türkiye ile ticaretin öneminin yeterince takdir edilmediği izlenimi edinilmektedir. Savaş öncesi uzmanların çoğu savaş sırasında öldüğü ya da sürgünde kalıp Londra'daki hükümetle işbirliği yaptığı için Türk pazarı hakkında bilgi eksikliği de olabilir. Varşova'nın Moskova'ya bağımlı olduğu ve ekonomi ve dış politikasının da Moskova'ya bağlı olmak zorunda olduğu da unutulmamalıdır. Aralık 1946 sonunda Denizcilik ve Dış Ticaret Bakanlığı'ndan bir ticaret heyeti Türkiye'ye geldi ve başka ülkelerle görüştükleri için Mart 1947'den önce gelmeyeceklerini açıkladı[40]. Polonya ticari ataşesinin atanmaması da Türk tarafıyla müzakereleri aksatmıştır. Polonya Cumhuriyeti Denizcilik ve Dış Ticaret Bakanlığına 1950'lerin başında geçici bir temsilci atadığında bile, bu temsilci Türkiye'nin koşulları hakkında hiçbir bilgiye sahip değildi, Türk yetkililerle temastan kaçınıyordu ve karar vermekten korkuyordu ve bu nedenle her şeyi Polonya'daki Genel Müdürlüğe danışıyordu, bu da müzakereleri önemli ölçüde uzatıyordu. Türk Ticaret Bakanlığı ve Etibank bakırın satışı konusunda nihayet anlaşmaya vardığında, satış temsilcisi anlaşma imzalanmadan Varşova'ya gitti[41]. Bu

[38] AMSZRP, 6/101/1592, **Nota do Wydziału Krajów Bliskiego Wschodu MSZ**, Warszawa 10.12.1946, s. 19.

[39] AMSZRP, 6/101/1592, **Raport dla Ministerstwa Żeglugi i Handlu Zagranicznego**, Warszawa 11.12.1946, s. 28.

[40] AMSZRP, 6/101/1592, **Informacja dla S. Sośnickiego,** Warszawa 16.12.1946, s. 32.

[41] AMSZRP, 6/101/1592, **Informacja dla S. Sośnickiego,** Warszawa 16.12.1946, s. 32.

çeviklik eksikliği, daha üst düzey bir kararın beklenmesi ve kapsamlı bürokrasi müzakereleri zorlaştırdı. O dönemde birçok Polonya fabrikası kamulaştırılmıştı. Dolayısıyla, yöneticiler işletmenin kârından çok hata yapmamak (yeni yetkililerin gözünden düşmemek) ve görevde kalmak için motive oluyorlardı.

Polonya'nın Doğu nüfuz bloğunda yer almasının söz konusu olmadığını belirtmek gerekir. Çekoslovakya Türk pazarına girdi ve uzmanlarını yoğun bir şekilde Türkiye'ye gönderdi, Türk sanayisinin tüm dallarına ulaştı ve Almanların boşalttığı alanları işgal etti[42]. Skoda fabrikası, bir enerji santrali ve bir nitrik asit fabrikası kurmak için teklifte bulundu ve BATA fabrikası Türk deri endüstrisi ile işbirliği organize etti. Çekoslovaklar da cam pazarına girmek istiyordu.

Ticaret anlaşmasının imzalanması

Polonya ile Türkiye arasındaki ticaret anlaşması 18 Temmuz 1948 tarihinde imzalandı. Buna göre, iki ülke birbirlerinin ithalat ve ihracatına her iki ülkenin mevzuatı çerçevesinde en uygun koşullarda muamele edecekti[43]. Anlaşma 1 Ağustos 1948 tarihinde yürürlüğe girmiştir ve bir yıl süreyle yürürlükte kalacaktır. Süresinin bitiminden iki ay önce iptal edilmediği takdirde, aynı koşullar altında bir yıl daha yenilenmiş sayılacaktır. Anlaşmayı Jan Druto ve Antoni Raman ile Fuad Carim imzaladı. Heyette Türk tarafından Şefik İnan, Aziz Aksüyek, Orhan Utkan, Mehmut Dikerdem, Behzat Bayer'e ek olarak Siyasi Daire Genel Müdürü Fuad Carım ve Ekonomik Daire Genel Müdürü Fatin Rüştü Zorlu[44]. Polonya tarafından ise Antoni Roman (Heyet Başkanı, Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar Daimi Danışma Komisyonu Başkanı), Aleksander Wolynski (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Anlaşmalar Dairesi Genel Müdür Yardımcısı), Edward Slomnicki (Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Orta ve Uzak Doğu Bölümü Direktörü), Polonya Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği Ticaret Ataşesi Konrad Nawra ve Stanislaw Kranz (Maliye Bakanlığı Delegesi) yer aldı[45]. Takas olmasa bile ödeme alışverişleri her iki ülkenin para birimleriyle, ancak sırasıyla Polonya Merkez Bankası veya Türkiye Cumhuriyeti Merkez

[42] AMSZRP, 6/101/1592, **Nota ws. rokowań handlowych w Turcją**, Warszawa 29.01.1947, s. 37.

[43] AMSZRP, 6/101/1592, **Nota ws. rokowań handlowych w Turcją**, Warszawa 29.01.1947, s. 37.

[44] TCBDA, 566/326-2341-47, **Polonya ile Türkiye arasında yapılacak Ticaret ve Ödeme Anlaşmaları için yapılan görüşmeler,** 5.07.1948, s. 1.

[45] TCBDA, 566/326-2341-37, **Polonya ile Türkiye arasında yapılacak Ticaret Anlaşması müzakereleri için Polonya Hükümeti tarafından görevlendirilen heyet**, Ankara 26.06.1948, s. 1.

Bankası nezdinde ABD doları cinsinden tutulan bir hesaba yapıldı. Merkez bankaları bakiyelerini 500.000 ABD doları olarak belirleyecektir. Anlaşmanın bitiminde her iki bankada da bakiye olması halinde, diğer tarafın altı ay içinde bu değerde mal ihraç ederek veya serbest dövizle ödeme yaparak bakiyeyi kapatması gerekmektedir[46].

Zaman içinde, bir ticaret anlaşması imzalanmasına rağmen, Polonya ve Türkiye arasındaki ikili ilişkiler aynı kalmıştır. Polonya Büyükelçiliği, Polonya'nın Türkiye'ye çok az ihracat yaptığını ve buna ek olarak düşük öncelikli ürünler (porselen, fayans, çömlek) ihraç ederken aynı zamanda tütün veya kuru meyve almayı reddettiğini, bunun da Polonya'nın bakır gibi istediği şeylerle ilgili potansiyel müzakereleri zorlaştırdığını belirtti. Ayrıca Polonyalı ihracatçılar yavaş ve güvenilmezdi[47]. Ocaklar ve fırınların satışında yerel koşullar incelenmedi ve alıcıların güven kaybıyla birlikte maliyetli sorunlar ortaya çıktı. İhraç edilen porselenlerin kusurlu olduğu ve sözleşmeye uymadığı ortaya çıktı. 1949-1951 döneminde Polonya ile Türkiye arasındaki ticarette daha da önemli bir düşüş yaşanmış, Avrupa Ödemeler Birliği'nin bir parçası olan ülkeler arasındaki ticareti teşvik eden Marshall Politikası, daha önce belirtilen nedenlere eklenmiştir.

Türkiye tarafında da daha iyi aracılar ve işbirlikçiler olması gerekiyordu. Lodz'dan Polonyalı "Cetebe" şirketi, İstanbul'dan "Kasba" şirketiyle yün iplik satışı konusunda yazışmıştır. "Cetebe" bir ihracat sözü almış, ancak küçük ve zayıf bir aracı olan "Kasba" fiyatlar ve ödeme koşulları konusunda son dakika zorluklar çıkarmaya başlamış ve alışveriş gerçekleşmemiştir. Türkiye'de tanınmış bir tekstil tüccarı ve ithalatçısı olan Polonya vatandaşı Mueckenbrunn ile görüşmeler yeniden başlamış ve sonunda 100 ton daha tedarik opsiyonuyla birlikte 100 ton iplik satmak mümkün olmuştur. Türk pazarında satış macerası nispeten kolaydı. Yine de tekstil ürünleri İtalya, ABD, Fransa, İsviçre, Belçika, Çek Cumhuriyeti, Almanya ve hatta Meksika'nın yoğun rekabetiyle karşılaştı. Polonya, Türk pazarını bilen iyi ve hırslı bir aracı bulabilseydi bir şansı olabilirdi. Türk sanayisinde kullanılan dokuma tezgahları ve iğlerin önemli bir kısmı Polonya menşeli Bielsko Biała'daki fabrikadan olduğu için, ticaret müzakereleri bu açıdan daha kolay yürütülebilirdi. Atashat, Türkiye'ye tekstil makineleri ihraç edip etmeyeceği ve ne zaman edeceği konusunda

[46] AAN, 2/2669/0/14/3604, **Umowa platnicza pomiędzy Polską a Turcją**, Ankara 18.07.1948, s. 1-3.

[47] AMSZRP, Samodzielny Wydział Wschodni w latach 1949-1954 [sonra: 11]/Turcja. Raporty i notatki polityczne 1951 [sonra 39/588], **Raport nr 6 od 26 maja do 10 lipca 1951**, Ankara 10.07.1951, s. 2.

sürekli sorular aldı. Ancak merkez ofis, doluluk nedeniyle bunun şu anda mümkün olmadığını, ancak fuar için Bulgaristan'a iki vagon tekstil makinesi getirildiğini bildirdi. Bunlar satılmadı ve neden Türk tarafına teklif edilmesine karar verilmediğini anlamak kolay değil. Bir kez daha, kararlılık eksikliği ve cesur ticari kararlar alabilecek sorumlu bir kişinin eksikliği olduğu izlenimi ediniliyor.

Ama heyecan verici olan buharlı lokomotif ve vagonların satışıydı. Polonya tarafı, Adil Gabay ve Alfred Koenko'nun Türk şirketi ile işbirliği yapan Varşova'daki "Polimex" şirketi aracılığıyla pazarlık yaptı. Yine de Alfred Koenko, ilk ilgiden sonra Polonyalı şirketle teması kesti. Bunun üzerine, başkanı Bayındırlık Bakanı'nın kardeşi Hüseyin Gülek olan 'Mataş' şirketiyle görüşmelere başlandı. Tercihli müzakere koşullarının elde edilmesine büyük ölçüde yardımcı olan tam da bu sözcüydü. "Mataş" şirketi aynı zamanda Centrostal Katowice tarafından üretilen demiryolu raylarının satışına da aracılık etmiştir. Bu, 1946 yılında Polonya basınında, haddehanelerde rayları düzeltmek için yeni makinelerin ithal edilmesi sayesinde metalürji endüstrisinde demiryolu raylarının üretimini artıranın Katowice olduğu bilgisinin yer aldığı düşünüldüğünde heyecan vericidir[48].

ABD raylar için dolar kredisi verdi, ancak Türkiye bundan yararlanmaktan kaçınmak ve sterlin ödeyerek satın almak istedi. Türkiye, Polonya'dan savaş öncesi dönemde gelen malzemelerden memnundu. Resmi olmayan eğilim, rayları kim tedarik ederse vagon siparişinin ona verilmesi yönündeydi. ABD, Türk tipi raylar için özel bir ücret ekledi. Polonya tarafına, son dakikada fiyatları ve muhtemelen ayrıntılı mali ve teknik koşulları düzenlemek için ihalede en son teklif verebileceği söylendi[49].

1948'in başında (29 Ocak -25 Şubat), Wroclaw'daki Devlet Vagon Fabrikası'nın baş müdürü Stanislaw Komorowski, Chrzanów'daki lokomotif fabrikasının müdürü Kl. Sielecki, Chrzanów'daki lokomotif fabrikasının müdürü, Türkiye'ye uçtular ve Mataş şirketinin yardımıyla Türk Ulaştırma Bakanlığı ile görüşmelere başladılar. Polonya burada taviz vermeye ve ödemeyi sterlin olarak almaya hazırdı. Bayındırlık Bakanı Kazım Gülek onurlarına bir akşam yemeği verdi[50]. Kuşkusuz bu tür bir ilişki -özellikle de

[48] „Podwojenie produkcji szyn", **Echo Krakowa**, S 75, Kraków, 1946, s. 4.

[49] AAN, Ministerstwo Żeglugi w Warszawie [sonra: 2/1633/0], Sytuacja gospodarcza Turcji. Raporty gospodarcze Attache Handlowego Ambasady R.P. w Turcji, korespondencja [sonra: 2.4/510], **Sprawozdanie z podróży służbowej do Turcji Stanisława Komorowskiego**, 1948, s. 29.

[50] AAN, 2/1633/0/2.4/510, **Sprawozdanie z podróży służbowej do Turcji Stanisława Komorowskiego**, 1948, s. 1.

Polonya'nın başlangıçtaki pazarlık pozisyonu iyi olduğu için- kazançlı anlaşmaların müzakere edilmesine elverişliydi. Polonya sanayisinin pek çok yönü, Türklerin alışık ve aşina olduğu Alman modellerine ve çözümlerine dayanıyordu[51]. Bu nedenle Polonya tarafının teknik gereksinimleri karşılaması ve Türk tarafının Polonya'da üretilen ekipmanları kullanması kolaydı.

Polonya tarafı madenler için takas esasına göre bakır alımı konusunda pazarlık yapmak istiyordu. Kasım 1951'de Polonya madenler için peşin olarak 500 ton bakır satın alabilirdi. Fakat Polonya Denizcilik ve Dış Ticaret Bakanlığı'nın geçici delegesi Varşova'ya gitti ve o andan itibaren konu yine durma noktasına geldi. Polonya Türkiye'den krom almak istiyordu ama Sovyetler Birliği'nden almak zorunda kaldığı ortaya çıktı.

Görüşmeler uzun sürdü; birçok kez yığınla yazışma yapıldı, cevaplanması uzun zaman aldı ve somut sonuçlar üretilemedi. Bu arada bakır satış politikası sıkılaştırıldı, ancak müzakerelere daha fazla dahil olan Çekoslovakya ve Macaristan alım konusunda daha önce anlaşmaya vardı. Özellikle Piyasayı ve yetkilileri tanımak ve ihtiyaçları araştırmak için doğru kişilerin sürece dahil edilmemesi korkunçtu. Stanislaw Komorowski Türkiye'ye yaptığı ziyaretle ilgili ayrıntılı bir rapor yazmış ve Türk ekonomisinin pek çok yönünü ve ilgi alanını vurgulamıştır. Ancak, Türk pazarını tanımak ve özellikle en önemli rakip olan Çekoslovakya ile rekabet edebilmek için bu tür raporların kesinlikle daha fazla olması gerekir. Örneğin Ekonomi Bakanlığı'nın et ve balık konularıyla (kesim, nakliye, depolama ve muhafaza çalışmaları) ilgilendiğini bildiriyor. Birleşik Soğutmalı Depolar'dan uzmanların konuyla ilgilenmesi gerektiğine işaret ediyor. Eğer rapor doğru bir şekilde analiz edilip Genel Müdürlükte kullanılsaydı, Polonya çok daha fazla sayıda kazançlı sözleşme yapma şansına sahip olacaktı.

1952'de Polonya 200-300 ton körük satın almak istemiş; "Citibank" olarak anılan bu ürün ticari olarak satılmıştır. Ticaret anlaşması kapsamında Türkiye'den ihraç edilen ürünler listesine 500 ton körüğün eklenmesi kararlaştırılmış, Türk tarafı Türkiye Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı'na gönderdiği bir mektupta iyi ekonomik ilişkiler adına bu işlemin kabul edilmeye değer olduğunu vurgulamıştır. Türk tarafı, Polonya ile stratejik

[51] AAN, 2/1633/0/2.4/510, **Sprawozdanie z podróży służbowej do Turcji Stanisława Komorowskiego**, 1948, s. 36.

malzemelerin ihracat ve ithalatının örnek teşkil ettiğini vurgulamaktadır. Ayrıca 1.200.000.000 kg'lık büyük miktarda tütün satın almıştır[52].

Polonya tarafı Türkiye ile müzakereleri çok ihmal etti, ancak Türk tarafı da Polonya'ya öncelik vermedi. Temmuz 1940 ile Mayıs 1947 arasında Varşova'da büyükelçi yoktu; Kasım 1946'dan itibaren Haydar Görk maslahatgüzar olarak atandı. Kamp sırasıyla Şevki Berker (Mayıs 1947 - Temmuz 1948), Şinasi Devrim (Haziran 1948 - Temmuz 1949) ve Abdullah Akşin (Kasım 1952 - Temmuz 1957) tarafından yönetilmiştir. Polonya Büyükelçiliği, 1951 yılı ortalarında Varşova'ya hala bir büyükelçi atanmadığını (ki bu daha önce sunulan listeyle uyuşmaktadır) ve gönderilen maslahatgüzar Müsteşar Nihat Elli'nin sadece Dışişleri Bakanlığı'nın rütbeli bir memuru olduğunu bildirmiştir.

Uzun süren bürokrasi Türk tarafında da farklı değildi; 11 Şubat 1948'de Ankara'daki Polonya Büyükelçiliği, ticari ilişkilerin geliştirilmesi olasılığıyla birlikte yeniden kurulması için Türk Dışişleri Bakanlığı Ticaret Dairesi'ne başvurdu. Türk Dışişleri Bakanlığı'ndan gelen cevap 5 Nisan 1948 tarihinde sunulmuştur. Bu cevabın ilgili departman ve Varşova'daki Türk Büyükelçiliği yerine Polonya Büyükelçiliği'ne gönderilmesi gerekirdi[53].

Bir başka gecikme örneği de Polonya Sanayi ve Ticaret Bakanlığı Anlaşmalar Dairesi'nin, Polonya-Türkiye ticaret anlaşmasının menşe şahadetnamelerinin malların gideceği ülkedeki resmi bir temsilcilik tarafından tasdik edilmesini öngördüğünü belirtmesi oldu. Türk büyükelçiliği bunu geç yapıyor, bir haftadan fazla sürüyor ve genellikle akreditifin süresinin dolmasından önceki son günlerde yapılıyordu. Polonya Büyükelçiliği ise bunu bir gün içinde yapıyordu. Polonya tarafı mütekabiliyetin uygulanmasını talep etmiştir[54].

---

[52] TCBDA, 566/326-2334-1, Polonya`nın Türkiye`den bakır satın alma talebi, Ankara 2.04.1952, s. 2-3.

[53] TCBDA, 566/326-2341-47, **Polonya ile Türkiye arasında yapılacak Ticaret ve Ödeme Anlaşması görüşmeleri**, Ankara 5.04.1948, s. 1.

[54] AMSZRP, 11/ Turcja. Umowy handlowe [sonra: 37/563], **Legalizacja świadectw pochodzenia w Ambasadzie Tureckiej**, Warszawa 14.11.1949, s. 1.

SONUÇ

Makalede bahsedilen Polonya-Türkiye ilişkilerine dair örneklerin sadece gelecekte yapılacak daha kapsamlı araştırmalara katkı sağlaması hedeflenmiştir. Ancak bu örnekler, ister İkinci Dünya Savaşı ister Soğuk Savaş sırasında olsun, iki ülkenin farklı konumlarda bulunmalarına rağmen ilişkilerinin sona ermediğini göstermektedir. Bu ilişki İkinci Dünya Savaşı sırasında, esas olarak Türkiye'nin Polonyalılara yaptığı yardımlara ve Polonyalı uzmanların çeşitli Türk endüstrilerinde istihdam edilmesine dayanıyordu. Daha sonraki dönemde ise ekonomik konulara odaklandılar. Ancak, yeni bir ticaret anlaşmasının imzalanması ve daha sonra ticaret müzakereleri çok sayıda engelle karşılaştı: suçluluk, işleri sonuna kadar götürememe veya pazara aşina olmama. Bu kasıtlı bir eylemden kaynaklanmıyordu; ekonomik ilişki her iki taraf için de önemliydi ancak öncelikli değildi. Bununla birlikte, bu araştırma, farklı güç bloklarına dahil olmalarına rağmen, mükemmel karşılıklı dostluk ve açıklığı ve uzun süredir devam eden iyi Polonya-Türkiye ilişkilerinin devam ettiğini göstermesi açısından değerlidir.

KAYNAKÇA

Arşiv kaynakları

Archiwum Akt Nowych w Warszawie [Varşova'daki Yeni Dosyaların Arşivi]

Ambasada RP w Ankarze [Polonya Cumhuriyeti Ankara Büyükelçiliği] – 288

Ministerstwo Żeglugi w Warszawie [Varşova'daki Denizcilik Bakanlığı] – 2/1633/0

Archiwum Ministerstwa Spraw Zagranicznych RP [Polonya Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı Arşivi]

Biuro konsularne [Konsolosluk Bürosu] – 20

Departament Polityczny Wydział Wschodni [Siyasi Departman Doğu Bölümü] – 6

Samodzielny Wydział Wschodni w latach 1949-1954 [1949'dan 1954'e Bağımsız Doğu Bölümü] – 11

Instytut Polski i Muzeum im. gen. Sikorskiego w Londynie [Londra'daki Polonya Enstitüsü ve Sikorski Genel Müzesi]

MON, 1939–1948 [Milli Savunma Bakanlığı 1939-1948] – A.XII

Jozef Pilsudski Institute of America

Archiwum Ambasadora Michała Sokolnickiego [Büyükelçi Michal Sokolnicki'nin Arşivi] – 091

The National Archives in London

Foreign Office – FO 371

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü

Bakanlar Kurulu Kararları 1920-1975 – 30.18.1.2

Dışişleri Bakanlığı – 566

Muamelat Genel Müdürlüğü – 30.10.0.0

Basılı kaynaklar

„Podwojenie produkcji szyn”, **Echo Krakowa**, S 75/1946

Sokolnicki Michał, **Dziennik Ankarski 1939-1942**, Yayınevi: GRYF, Londyn 1965, C I.

T. C. Resmî Gazete, No: 2126, 16 Haziran 1932

Kitaplar

Baş Osman Fırat, **Wandaćka. Współpraca między Turcją i Polską w dziedzinie lotnictwa wojskowego: Wytwórnie Samolotów Tureckiej Ligi Lotniczej w Etmesgut (1941-1946) oraz w Kayseri (1936-1937)**, Yayınevi: Werset, Lublin, 2022.

Deringil Selim, **Turkish Foreign Policy During the Second World War: An "Active" Neutrality**, Yayınevi: Cambridge University Press, New York, 1989.

Dopierała Kazimierz, **Emigracja polska w Turcji w XIX i XX wieku**, Yayınevi: Polonia, Lublin, 1988.

Kloc Krzysztof, **Michał Sokolnicki 1880-1967. Piłsudczyk-historyk-dyplomata**, Yayınevi: Arcana, Kraków, 2018.

Pietrzak Jacek, **Polscy uchodźcy na Bliskim Wschodzie w latach drugiej wojny światowej**, Yayınevi: Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź, 2012.

Makaleler

Baş Osman Fırat, „THK Uçak Fabrikası ve Polonyalıların Rolü", **Mühendis ve Makina**, S 55, Ankara 2014, s. 36-42.

Birbudak Togay Seçkin, Akbaba Bülent, „II. Dünya Savaşi Yillarinda Türkiye'de Bulunan Polonyalilar", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 62, Ankara, 2018, s. 1-22.

Dulęba Leszek, Lotnicza Działalność Techniczna Polaków w Turcji Podczas II Wojny Światowej, Cz. III. **Inne Prace Lotnicze i Studia, Technika Lotnicza i Astronautyczna**, S 9, 1981.

Olszowska Karolina Wanda, „Polskie uchodźstwo w Turcji podczas II wojny światowej**", Pamięć i Sprawiedliwość** C 1, S 39, Warszawa 2022, s. 232-248.

ATATÜRK'ÜN ÖLÜMÜNDE ANKARA'DA HAZIRLANAN KATAFALK VE BRUNO TAUT

Kemal ARI[*]

Atatürk 10 Kasım 1938 günü öldüğünde, yurtta büyük bir matem oluştu. Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu, Türkler 'in *"Ata"* sı artık yaşamıyordu. Gazi'nin na'şı öldüğü Dolmabahçe Sarayında iken, Başvekil Celal Bayar İstanbul'a gelmiş, Ata'nın ölüm törenleriyle doğrudan ilgilenmişti. Ülkenin pek çok yerinden insanlar Gazi'ye son görevlerini yerine getirmek için İstanbul'a koşmuşlardı; ülke dışından da birçok devlet adamı ve gazeteci gelmişti. İstanbul'da törenler, büyük kalabalıklar eşliğinde yapılmış ve Gazi'nin na'şının kaldığı on gün boyunca önünden saygı geçişleri yapılmıştı. Kamuoyuna duyurulan bir programa göre törenler yalnızca İstanbul'da sınırlı değildi; Başkent Ankara'da da törenler yapılacağı, yine ülkenin dört bir yanında programlar düzenleneceği belirtiliyordu. Gerçek resmî törenin Ankara'da yapılmasına karar verildiğinden, Ankara'ya da törene katılmak isteyen birçok ülke temsilcisi koştu; ülkenin dört yanından törene katılmak isteyen gruplar Ankara'ya doluştu. Gazetelerde her gün Gazi'ye ilişkin haber, yorum ve eski günlere değinen anılar yer alıyor; ülkenin her bir yanında düzenlenecek törenlere ilişkin program ve bu program uyarınca yapılan hazırlıklar görülüyordu. Yurtta genel ortam, Gazi'nin ölümü karşısında yaşanılan yoğun üzüntü, yas ve saygıydı. Sinemalar kapanmış, toplum Atatürk'ün fotoğraflarının konulduğu vitrinlerin önünde Gazi'ye karşı saygı duruşunda bulunuyordu[1].

Hükümet, Ankara'da düzenlemeyi düşündüğü resmî törenin ayrıntıları üzerinde çalışmaktaydı. Bu tören, Atatürk'ün adına yaraşır bir düzeyde ve nitelikte olmalıydı. Oluşturulacak cenaze düzeninde hem devlet ricâli hem yabancı devlet adamları ve kordiplomatik, hem de halk Gazi'ye karşı saygısını göstereceğinden buna göre bir düzen oluşturulmalıydı. Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'ne yaraşır bir görüntü ortaya çıksın isteniyordu. Bu nedenle Gazi'nin na'şının konulacağı bir katafalk yapılması düşüncesi öne çıktı.

---

[*] Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, kemal.ari@deu.edu.tr

[1] Ayrıntı için bkz. Kemal Arı, **-Ölümüyle Atatürk'e Eşlik Eden Alman Mimar- Bruno Taut**, Kitapana yay., İzmir, 2019, s. 156 ve d; yine bkz. Hakan Uzun, "Liderine Ağlayan Bir Ulus, Atatürk'ün Ankara'daki Cenaze Töreni", **Atatürk Yolu**, Bahar, 2009, s. 531-553.

Katafalk, ta Antik dönemlerden bu yana büyük kişilere ait ölülerin na'şının konulduğu bir yapı biçimi olarak tarihte biliniyordu. Bu, çağdaş Türkiye'nin dünyaya yansıyacak görüntüsünün de bir simgesi olacaktı. Ancak bu katafalk nasıl planlanacak; bununla kim uğraşacak ve planlanmasından yapımına ve ardından da törenin yerine getirilmesine kadar geçen evrelerde her bir ayrıntıyla kim ya da kimler ilgilenecekti?

Konu hükümet tarafından masaya yatırıldığında hükümet üyesi kişiler arasından değişik öneriler oldu. Kimisi banka ve mezar projeleri üzerine çalışan Martin Elsaesser'in adını öne sürüyordu. Ankara'da Cebeci Mezarlığı ve Sümerbank Genel Müdürlüğü projelerini gerçekleştiren bu Alman mimarın bu işin altından kalkabileceği belirtiliyordu. Ancak kimileri bu ada hemen karşı çıktı; öyle ki O, adı geçen projelerini yaparken yanında çalışmak üzere Türk mimarların bulunmasını istememiş; bu nedenle o zamanlar önemli eleştiriler de almıştı. Kimileri de Elsaesser'in yaptığı yapıtların estetik değerinin yüksek olmadığını ileri sürüyordu; bu yönden yapıtlarına ta o yapıtlar yapılırken eleştiriler de gelmişti. Bu nedenle katafalkın yapımında Elsaesser'a görev verilmesi düşüncesinden cayıldı[2].

Derken akıllara yine bir Alman mimar olan Bruno Taut geldi. Hükümet çevresinde çok iyi tanınan; genellikle okul Yapılarının eskizleri ve projelerini çizmekle ünlenmiş olan bu kişi o sıralar, İstanbul'da Devlet Güzel Sanatlar Akademisi'nde, Mimarlık Bölüm Başkanlığı da yapıyordu. Ancak özellikle Ankara'da Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi yapısını yapmakla ünlenmişti. Millî Eğitim Bakanlığı içinde, okul yapımı ile ilgilenen Mimarlık Şube Başkanlığına da getirilmişti. Millî Eğitim Bakanlığı Müsteşarı Cevat Dursunoğlu'nun önerisi üzerine Atatürk Türkiye'si tarafından 1936 yılında ta Japonya'da, Nazi zulmünden kaçıp, buraya sığınmasından sonra çekildiği inziva yaşamı içinden çekilip Türkiye'ye getirilmişti. O, özellikle Maarif Vekili Cevat Dursunoğlu'nun büyük takdirlerini ve her aşamada desteğini görmüş birisiydi. Mimarlık yetenekleri ve sanatçı duyarlılıkları yüksekti. Üstelik naif kişiliği ve saygın duruşu hep övgü toplamıştı. Türk kültürüne ve bu kültürün özellikle folklorik motiflerine yoğun bir ilgisi vardı. Estetik konularındaki yetenekleri çok kişi tarafından biliniyordu. Koyu bir Mimar Sinan hayranıydı; çalışkandı ve dürüsttü. Özellikle Cevat Dursunoğlu katafalk yapımı görevinin Bruno Taut'a verilmesinde ısrarcıydı. Sonunda bu düşünce benimsendi ve katafalkın yapılması görevini vermek üzere Bruno

[2] Christopher S. Wilson, **Beyond Anitkabir: The Funerary Architecture of Atatürk: The Construction and Maintenance of National Memory**, Ashgate Puplishing, Ltd, 2013.

Taut'la görüşüldü. Bu sıralarda Taut bir parça rahatsızdı; İstanbul Ortaköy'de kendisi için yapmış olduğu konutunda dinlenmekteydi. İki yıl boyunca Türkiye'de öğretim üyesi olarak çalışmanın yanında birçok projede yer alması onu iyice yormuştu. Bu yorgunluk bedensel boyutu da aşarak, ruhsal yönden de etkisini göstermekteydi. Melankolik bir durumda, sanki kendisini dünyaya kapatmış gibiydi. Göğüs ağrıları çekiyordu; hastalık onu iyice bitkin bir duruma getirmişti. Özel yaşamı da çalkantılıydı. Eski eşi Hedwig'ten olan iki çocuğu Elizabeth ve Heinrich büyümüşler, kendi işlerini kurmuşlardı; arada babalarına ulaşsalar da eski günlerden gelen su yüzüne çıkmamış kırgınlıklar vardı. Yeni birlikteliğinden bir çocuğu daha olmuştu. Annesi ile birlikte çocuğu yanında olmasına karşın o yine de yalnızlık duygusu içinde, eski günlerin özlemini çekiyordu. Cevat Dursun- oğlu İstanbul'da Taut'a ulaştığında onu bu durumda, sanki her şeyden elini ayağını çekmiş bir durumda buldu. Konu İstanbul Valisi'nin odasında görüşüldü. Ona katafalk konusu açıldı. Ankara'da, Büyük Millet Meclisi'nin önünde bir katafalk yapılacağından, Gazi'nin son yolculuğuna buradan uğurlanacağından söz edildi. Ardından da hükümet adına Taut'a, katafalk projesini kendisinin yapması önerisinde bulunuldu. Durum ivedilik gösterdiğinden, yanıtını burada, yani valinin önünde o an verilmeliydi[3]. Taut hastalığına karşın bu öneriyi alınca o kadar heyecanlandı ki! Atatürk'e son derece hayrandı. O Gazi ki, eli ta Japonya'ya kadar uzanmış, Taut'u adeta bir inziva hayatına çekildiği, hiçbir şey yapacak durumda bulunmadığı bir sırada oradan almış, Türkiye'ye getirmişti. Nazi Almanya'sının diktatörce uygulamalarından kaçtığında Türkiye'deki Atatürk'ün yarattığı hoşgörü kültürü onu da kucaklamıştı. Gazi'ye büyük hayranlık duyuyordu. Şimdi büyük Gazi'nin ölümünde hemen kimseye nasip olmayacak bir onur ona ait olacak, bütün dünyanın gözlerini diktiği Cumhuriyetin başkenti Ankara'da kendisinin hazırlayacağı katafalkta dünya onun yapıtıyla birlikte büyük na'şın önündeki töreni izleyecek, Gaziyi sevenler, orada ona saygı nöbeti tutacaklardı. Bu önemli gün ve o anları Türkler, onun yeteneklerinin, sanat anlayışının ve emeklerinin yarattığı katafalkla birlikte tarihsel belleklerine kazıyacaklardı. Bu duygular içinde katafalk yapma önerisini aldıktan sonra, hiç duraksamadan bu öneriyi kabul etti. Bir konuşma yaparak çok ciddi ölçüde hasta olduğunu, yazgısının kendisi için belirlediği bu görevi ret edemeyeceğini, eğer kendisine iki yardımcı mimar ve bir mühendis verilirse,

[3] Bruno Taut, **Türkiye Günlüğü:** 10-11-1936-13.12.1938), (Çev. Tevfik Turan), Kırmızı Kedi yay., İstanbul, 2017, s. 371.

tasarımlarını yapabileceğini ve *"yarından sonraki sabah"* da çizimini teslim edeceğini söyledi[4]".

Bu karar sevinçle karşılandı. Artık katafalk projesini yapma görevi Bruno Taut'un olmuştu. Doğduğu kent Koningsberg'te yaşama ve mimariye karşı ilk izlenimlerin ve etkilerin altında biçimlenen; özellikle ünlü filozof mmanuel Kant'ın yoğun etkisi altında vücut bulan beyni ve dimağı şimdi Gazi'nin na'şının konulacağı katafalkın çizgilerini ve renklerini belirleyecek, ona Türk kültüründen ve çağdaşlık ölçütlerinden etkiler taşıyacak ve böylelikle katafalkı yaratacaktı. Ancak zaman çok sınırlıydı. Atatürk'ün na'şı hala İstanbul'daydı; ancak on günlük bir sürenin sonunda Ankara'ya getirileceği hükümet tarafından kararlaştırılmıştı. Naaş başkente getirilmeden önce katafalkın yapımına ilişkin her şeyin tamamlanması gerekiyordu. Önce tasarımı yapılmalı, ardından inşaat projesi çizilmeli ve derken yapım aşamasına geçilmeliydi; bu nedenle hiç yitirilecek zaman bulunmuyordu.

Bruno Taut

Önündeki en ivedi iş, kendisine yardımcı olacak mimar ve mühendislerin seçimiydi. Ardından da tasarımın yapılması ve eskiz çalışmasının gerçekleştirilmesi… Süre çok sınırlı olduğuna göre süreç içinde yapılması gereken işlerin senkronize olmuş biçimde yapılabilmesi göreliydi. Örneğin; tasarım biter bitmez, katafalkın yapımını beklemeden, mefruşat alımlarının yapılması… Zaman kazanmak için süreci birkaç boyutta birlikte götürmek... Katafalkın eskizlerini yaparken, bunu belli bir aşamaya getirir getirmez, kendisi başka önemli bir iş için yoğunlaşmak zorunda kaldığında, eskizleri bıraktığı yerden sürdürebilecek iki kişinin çalışması… Aynı anda senkronize olmuş biçimde bir çalışma düzeni içinde hiçbir kesintiye yer vermemek üzere bir çalışma kurgulayabilmek…

[4] Bernd Nicolai, **Modern ve Sürgün: Almanca Konuşan Ülkelerin Mimarları: Türkiye'de (1925-1955),** (Çev. Yüksel Pögün Zander), TMMOB yay, Ankara, 2011., s.232.

İşte Taut böyle bir çalışma sürecinin içine girmişti artık. Bu eş zamanlı çalışmayı gerçekleştirecek yetenekte iki kişiyi bulmaya çalışırken, önceki projelerden tanıdığı, yeteneklerini ve becerilerini bilip gözlemlediği iki kişi aklına geldi: Bunlar Mundt ve Rugne'ydi[5].

Hükümet katafalkın Ulus'ta bulunan Büyük Millet Meclisi'nin önünde yaptırmayı kararlaştırmıştı. Ön çalışmalarını İstanbul'daki evinde yaptıktan sonra Taut proje alanını görmek için 14 Kasım 1938 günü Ankara'ya gelmek için yola çıktı. Kendisine yapacağı projenin çizimlerini rahatça yapabilmesi için *Bellevie Palace Hotel*' de üç odanın birleştirilmesiyle genişçe bir çalışma ortamı yaratıldı. Odaya rahat çizim yapılabilmesi için yan yana birleştirilen uzun masalar yerleştirildi. Artık Taut hemen hiç uyumadan geceli gündüzlü çalışarak tasarımlarına ve çizimlere başladı. Yardımcısı olmayı kabul eden Alman mimarlar Mundt ve Rugne de kendisine yardımcı oluyorlardı. Muntd'un yardımcılarından Montör Liebhauser'in gayretli çalışmaları çok işe yarıyordu[6]. Artık bir ekip halinde yoğun bir çalışmanın içindeydiler. Uyumadan geçen birkaç geceden sonra 15 Kasım günü sabahı artık, yapılacak katafalk hem tasarım hem de çizim olarak büyük ölçüde ortaya çıkmıştı.[7].

Taut ise yorgun ve hastaydı. Mevsim kıştı, havalar soğuk geçiyor, özellikle geceleri bozkır ayazı iyice kendini gösteriyordu. Gündüzleri hava ılık sayılabilirdi; ama geceleri bozkırın ayazı çivi gibi omuzlara düşüyordu. Uzun süredir kendisini uğraştıran nefes darlığı ve kalp rahatsızlığına karşın o sağlığını hiçe sayarak, elinde kurşun ve renkli kalemlerle sürekli projesi üzerine çalışmaktaydı. Sihirli çizimlerinde artık yapılacak katafalkın sütunları, sütunların üzerinde meşaleler, büyük Türk bayrağının bir armoni gibi uzanışı iyice ortaya çıkmıştı. Taut büyük bir coşku ve sabırla çalışıyordu[8]. Daha eksizler yapılırken, süslemeler için gerekli olan malzemelerin alımı ve bu aşamada çalışacak kişilerin belirlenmesi işlerini de yapıyordu. Öncelikle aklına Millî Eğitim Bakanlığı'nın inşaat bürosunda çalışan kişiler geldi. Bunların arasında özellikle birisinin adı üzerinde özenle durdu. Bu kişi dönemin en ünlü sanatkârlarından Cevat Memduh Altar'dı.

---

[5] **İstanbul Günlüğü**, s. 371.

[6] Cevat Memduh Altar, "Batı Dünyasının Ünlü Mimarlarından Hans Polzıg, Brauhaus De Groot Ve Bruno Taut'ın Vaktiyle Türkiye'ye Davet Edilmiş Olmalarının Oluşturduğu Anılar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** X/28 (1994), s. 71-76; yine şurada: http://cevadmemduhaltar.com/poelzig-groot-ve-taut-ile-ilgili-anilar.html

[7] **İstanbul Günlüğü,** s. 371.

[8] **Age.**, s. 371.

Gerek birikimi gerek estetik değerlere olan yatkınlığı ve gerekse öngörüleriyle Taut'a yardımcı olabilecek en uygun kişilerden birisi Altar'dı. Altar eğitimini Almanya'nın en iyi bilim ve sanat merkezlerinden olan Leipzig'te yapmıştı. Kendisine yapılan öneriyi büyük bir onurla kabul etti. Yine dönemin ünlü mimarlarından Mahmut Bilen de Taut'a çalışmalarında yardımcı olacaktı. Katafalk Büyük Millet Meclisi binasının önünde, ana cadde üstündeki duvarının Sayıştay'a yakın olan kısmına kurulacaktı. Mobilya ve mefruşat işlerine gereksinim olacaktı. Bu da o dönemin iş adamlarından Selahattin Refik'e verildi. Muntd'un yardımcılarından Montör Liebhauser'in gayretli çalışmaları çok işe yarıyordu[9].

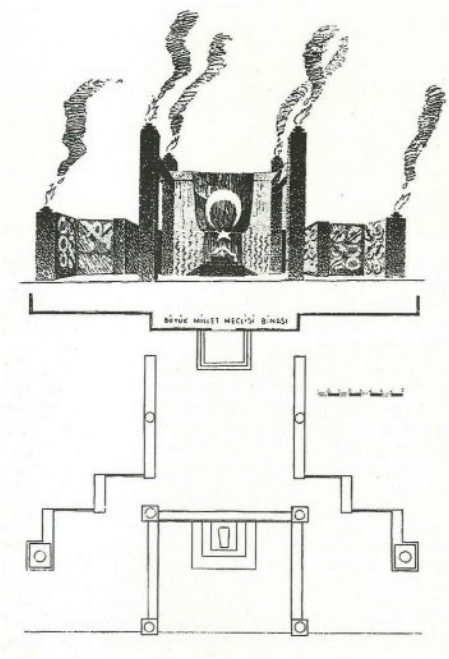

Katafalk Eskizi

O çalışmalarını sürdürürken, bir iki gün sonra Ankara Valisi Nevzat Tandoğan ile Cevat Dursunoğlu Taut'la bir görüşme yaparak; yaptığı iş karşılığında kendisine bin lira para önerdiler. Bu öneriye sıcak bakmayan Taut, muhataplarına şunları söyledi:

- "Bunu almam imkânsız. Atatürk gibi bir kahramana, bir devlet büyüğüne yapılacak katafalkla, sadece benim görevlendirilmiş olmam bile bana verilen en büyük mükâfattır! Böyle bir öneri beni çok üzer. Çağımızın bir büyüğünün ölümü sonucu bana düşen, böyle bir görev karşılığında para almamamdır. Bu emeğimin karşılığı olarak, Belediye Başkanı adına bana küçük bir teşekkür mektubu yazılırsa, bu benim için büyük bir şereftir. Böyle bir mektubu çocuklarıma bırakmak isterim. Bu mektup, onlar için çok değerli bir miras olur"[10].

[9] Cevat Memduh Altar, agm., s. 71-76; yine şurada: http://cevadmemduhaltar.com/poelzig-groot-ve-taut-ile-ilgili-anilar.html

[10] Agm., Unda Horner, **Die Architekten Bruno und Max Taut***, (Zwei Brüder, Zwei Lebenswege,* Gebr. Man Werlag, Berlin, 2012, s. 136.

Taut'a istediği mektup verildi. Kendisi için büyük bir onur saydığı mektuptan elbette sevinç duydu. Şimdi o, katafalkla birlikte törenden sonra Gazinin na'şının konulacağı Etnografya müzesindeki mozelenin yapımıyla da uğraşmaktaydı. Çalışması sırasında sık sık kendini yoklayan öksürük nöbetleri onu son derece sıkıştırıyor, halsiz bırakıyordu. Ancak o da inat ediyor, astım nöbeti geldiğinde bir süre duruyor, azıcık etkisi geçer geçmez yine işinin başına oturuyor ve çalışmasını sürdürüyordu. Arkadaşlarına yazdığı mektuplarda ise üstlendiği bu görevle ilgili olarak şu satırı yazıyordu:

- *"Kaderin bana verdiği bu görevi reddetmedim!"*[11].

Elektrik sarfiyatı ve düzenlemede kullanılacak malzeme için, Belediye Hesap İşleri Müdürlüğü'ne 1.000 lira para verildi[12]. Etnografya Müzesi'nde de Atatürk'ün na'şının konulacağı bölüm için özel bir çalışma yapıldı. Bütçe için oluşturulan listede, hangi elektrik işlerinde ne kadar para harcanacağı bütün ayrıntılarıyla belirlendi[13].

Derken yapacağı eser neredeyse bütün çizgileriyle ortaya çıktı. Gri ve dikdörtgen kartonlar üzerine çizdiği eserini pastel boyalarla işlemişti. Tasarımı yapılan eserinin derhal mühendislik hesap ve çizimleri tamamlandı; ardından da hızla Büyük Millet Meclisi binasının önündeki inşasına başlandı. İnşaat alanına yeterli oranda kereste, kum ve demir gibi inşaat malzemeleri taşındı. Ardından kereste bir iskele kuruldu. Ustalar çalışmaya başladığında, üst düzeyde bürokratlar çalışmaların ne aşamaya geldiğini görmek için, inşaat alanına ziyarete geliyorlardı. İnşaat yerinde sürerken, dekorasyon için gerekli olan hazırlıklar da başka yerlerde hazırlanmaktaydı. Örneğin Beyoğlu'ndan Selahattin Refik bunun için çalışırken, kimi sorunlar yaşamakta; böyle anlarda kimi Alman dekoratifçiler de kendisine yardımcı olmaktaydı; örneğin Hellwig ve Reimann bu işte çalışmaktaydılar[14].

Bu arada inşaat alanında yükselen bu yapıyı merak eden kişiler gittikçe yükselen yapıya kadar gelip, meraklı gözlerle inşaatı izliyorlardı. İnşaat saat saat Ankaralıların gözleri önünde yükselmekteydi. Bu yapının ne işe yarayacağını bilen ya da bilmeyenler onunla ilgili yorumlar yapıyorlardı. Basında katafalktan söz eden yazılar yer almaya başladı; özellikle çalışmanın

[11] **Age.**, s. 136.

[12] **Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi**, 30/10/1/5/6.

[13] Aynı arşiv, aynı yer.

[14] Bruno Taut, **İstanbul Günlüğü**, s. 373.

hangi aşamada olduğuna ilişkin bilgiler bu yazılarda yer alıyordu. Örneğin Ankara'da yayınlanan ve resmi bir yayın organı niteliğinde bulunan *Ulus* gazetesinde, ünlü gazeteci ve yazar Kemal Zeki Gençosman'ın *"Hazin Bir İnşaa: Kamutay Önünde Katafalk"* adlı yazısında konuya değinildi. Gençosman'ın anlattıklarından anlaşıldığına göre, o katafalkla ilgili çalışmaları henüz daha katafalk için yer hazırlanırken görmüştü. Yazısını kaleme alırken, Ulus gazetesindeki odasından duyduğuna ve gördüğüne göre, üç günden beri katafalkın yapıldığı alandan keser ve testere sesleri gelmekte ve taş ve çimento yığınları arasında bir yer yapıldığı görülmekteydi. Dış meydanla meclisin ana giriş kapısı arasına yüksek boylu duvarlar çekiliyor ve muhteşem sütunlar yapılıyordu. Yapılan inşaatın başında -güvenlik amaçlı olacak- iki süngülü asker nöbet bekliyordu. Gençosman yazısını şöyle sürdürüyordu:

Başvekil Dr. Refik Saydam Katafalk İnşaatını İncelerken

- "Bu hazırlıkların manasını biliyoruz: Atatürk'ün cenazesi buraya konacak, yerli ve yabancı, O'nun yasını tutanlar önünden geçecekler, son tazim borçlarını yerine getirecekler. /Bunu biliyoruz; fakat düşünmeye tahammülümüz yoktur. O, bu şimdi Türk bayrağı ve sarı güller içinde gözleri kapalı yatan Şef, şu birkaç metre arkadaki millet sarayına bu taşlara basarak, şuradan geçerek girerdi. /O'nun meclise geleceği günler, şu geniş caddenin iki yanı halkla dolar, O'nu alkışlarlar, 'Varol, çok yaşa' diye bağırırlardı. İhtiyarlar, heyecanlarını tutamaz, dudaklarında dua, gönüllerinde muhabbet ve gözlerinde yaş, ona bakarlardı. /Geçit merasimlerinin bu cadde üzerinde yapıldığı zamanlar O'nun şeref tribünü bu noktada kurulurdu. Dokunduğu yeri eriten, çevrildiği köşeyi gündüz yapan iki mavi ışık burada parlar, bütün gözler buraya dikilirdi. /İki gün sonra milletin acılı gözleri gene o noktaya, o Büyük Meclis'in önündeki noktaya çevrilecek. Uzun uzun, doya doya bayrakların

ve sarı çiçeklerin örttüğü o yere bakacaklar. /Fakat/Tarihin dayanılmaz bir tezadı karşısındayız[15]".

Halk da yükselen duvar ve sütunları görüyor, üzgün ve nemli gözlerle çalışmaları izliyor; yapının ortaya çıkışını gözlemliyordu. Köylerden, kasabalardan, başka kentlerden günler öncesinde Ankara'ya gelip, genellikle hanlarda kalan ve tören gününü bekleyen insanlar, önceden katafalkın yapılışının da tanığı oluyorlardı. Gençosman'ın deyişiyle; yurttaşlar yalnız çakılan çivilere, birbirlerine geçirilen demirlere, sonra ortada boş bırakılan yere bakıyorlardı. Anlaşıldığı kadarıyla bu boşluk, katafalkta tam Gazi'nin tabutunun konulacağı yerdi[16].

Şöyle devam ediyor Gençosman:

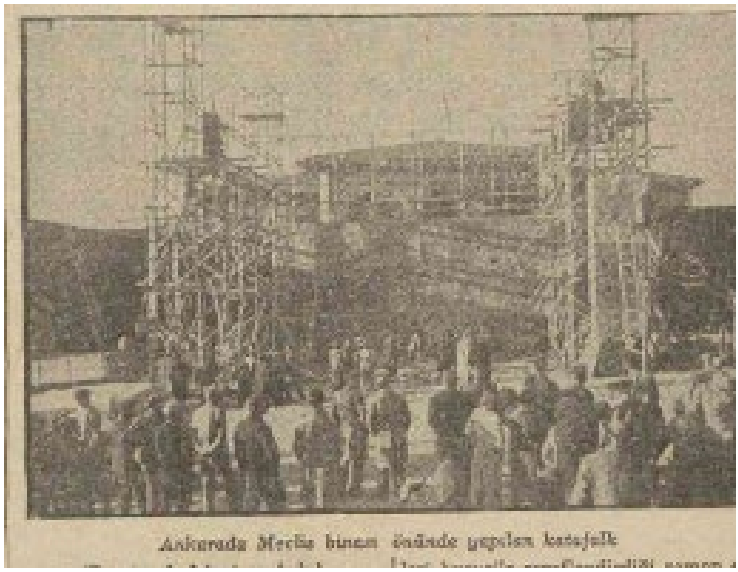

Katafalkın İnşaası

- "O'nun na'şı, bir gün, şu şimdi kaldırımdan başka bir şey olmayan yerde duracak… / O'nun çok sevdiği ve O'nu çok seven Türk Ordusu'ndan, birer zerre, iki general, iki subay ve iki er, yalın kılıç tabutu bekleyecekler, altı bütün sütunun üstünde büyük meşaleler yakılacak. 6 sütun, Altı Oku, rejimin altı umdesini temsil ediyor. Anlatılmak istenilen fikir şudur: '*Ebedi uykusunda müsterih ol. Prensiplerin yaşıyor'*. /Yer hazırlanıyor. O'nun

[15] **Ulus**, 18 Kasım 1938.

[16] **Ulus**, 18 Kasım 1938.

kurduğu bir rejimin en kuvvetli müeyyidesi olan Büyük Meclis önünde, millet sarayının methalinde O'nu bir defa daha fakat son olarak selamlayacağız. / Bir müddet sonra O'nun fanilik işaretleri ortadan tamamen kalkacak, yalnız bir abide kalacaktır. Fakat altı meşalenin hayatı ebedidir"[17].

Katafalkı yapım anında görenlerden biri de ünlü gazeteci Altan Öymen'di. Ankara'da çocukluğu geçen Öymen katafalkın yapıldığı sırada, bir merakla katafalkın yapıldığı alanı gezmiş; çocuk gözü ve algısıyla inşaatı izlemiş, sonradan gördüklerini ve izlenimlerini şu satırlarla kaleme almıştı:

- "Katafalk yapılırken gidip bakmıştık. Ulus'tan Meclis bahçesine giden yolun üzerinde Meclis binasının önündeydi. Tahta sütunların üstüne bir çeşit çatı kurulmuş, oradan aşağıya büyük uzun bayraklar indirilmişti. Yerde tabutun konulacağı bir yükseklik oluşturulmuştu. Katafalk oydu. O haliyle fazla etkileyici değildi ama ertesi gün, cenazenin Ankara'ya getirilip yerine konulmasından sonra, onun önünden geçerken baktığımda, çok görkemli bir görünüşü vardı"[18].

Katafalkı görmeye gelenlerden birisi de ünlü gazeteci ve şair, Ercüment Ekrem Talu'ydu. O Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin cümle kapısı önünde iki gündür geceli gündüzlü süren çalışmaları görmek için oraya geldi. Gördüklerini kendi köşesinde şu satırlarla anlattı:

- "Orada yapılan bir tak-ı zafer göze çarpıyor. Orada yapılan bu tak-ı zafer midir? Heyhat ki değil. Ölümün zaferini tesit etmek için hangi eller tak yapar? Bu bir katafalktır. Mukaddes ölü, sevgili milletine son defa burada vedalaşacak"[19].

Katafalkın yapımını gözleriyle gören ve yapım alanını gezen Talu bir ara işçilerden birine sokuldu ve burada yapılanın ne olduğunu sordu. Onun anlatımına göre işçi temiz bakışlı gözlerini kendisine çevirdi ve içini çekerek;

- *"Sorma beyim"* dedi*." Bunu yapacağıma keşki babamın evini yıka idim neyleyim, vazife"*[20].

Katafalkın yapım alanında gezinen Talu, yine orada Atatürk'ün kırk yıllık *"vefakâr"* arkadaşı, ilk gününden ona katılıp savaşta, barışta yanından

[17] **Ulus**, 18 Kasım 1938.

[18] Miyase İlknur, "Altan Öymen'le Dünden Bugüne", **Cumhuriyet**, 12 Kasım 2018.

[19] E. Talu, **Son Posta**, 20 Kasım 1938

[20] E. Talu, **Son Posta**, 20 Kasım 1938

ayrılmamış olan emekli erkânıharp albayı ve Kırşehir Mebusu Müfit Öndeş'e rast geldi. Öndeş, Talu'nun anlatımıyla, başına bir tokmak darbesi yemiş gibi *"mağmum (kederli, üzgün), perişan, mustarip (acı çeken), münhedim (yıkılmış)"* idi. *"Benliğini dolduran onun hayalini, matemzede meclisin cephesinde nemli nazarlarıyla araştırıyor"* gibiydi[21].

İçişleri Bakanı Vekili Refik Saydam katafalk inşaatına geldi ve yapılan çalışmaları yerinde inceledi; bir süre çalışmaları gözlemledi ve işlerin yürütülmesine katkı sundu. Yanında Ankara valisi Nevzat Tandoğan, Emniyet Umum Müdürü Şükrü, Ankara Emniyet Müdürü Sadrettin ve kimi önemli askeri kişilikler de vardı[22].

O arada Taut, Katafalkla mozele arasında gidip geliyor; arabayla da olsa bu gidiş gelişler, doğal olarak hasta bedenine ağır bir yük yüklüyordu. O anlar için eğildi, eline kalemini alarak defterine kendi durumunu tam olarak anlamamıza katkı sunacak şu cümleyi yazdı:

- *"Bu yüzden tekrar üşüttüm"*[23].

Sütunlar ve öteki inşaat işleri bitince, mefruşat işine geçildi. Katafalk tepeden tırnağa terziler elinde özenle dikilmiş mefruşatlık malzeme ile donatıldı. 20 Kasım 1938 Pazar günü katafalkın hazırlanışı hemen hemen büyük ölçüde tamamlanmıştı. Büyük ve yeşil sütunların ortasında cenazenin konulacağı beyaz bir podyum göze çarpıyordu. O gün, kamyonlarla katafalka çelenkler ve çiçekler taşındı. Ankaralılar meclisin önüne kurulan katafalkı sanki olağanüstü güzellikte bir çiçek bahçesi içinde görüyorlardı[24].

Tabutun konacağı yerin üstü, arkası ve yanları, yukarıdan aşağı pileler halinde inen ipekli kumaşla çevriliydi. Kumaş ipektendi. İç yüzeyinde defne şekilleri vardı. Katafalkın dışında sütunlar bulunuyordu ve önde olanların uzunluğu 14 metreydi. Bu uzunluklarıyla sütunlar hemen ardında kalmış Büyük Millet Meclisi'nin çatısına kadar ulaşmıştı[25]. Bunların üzerlerine yerleştirilen çanaklara yanan meşaleler konmuştu. Sütunlar yeşillendirilmiş, bezemeli ve kademelendirilmiş kafes duvarlarla birbirine bağlanmıştı[26]. Türkiye'de cenazelerde kullanılan geleneksel renklerle, taze ve yeşil

[21] E. Talu, **Son Posta**, 20 Kasım 1938

[22] **Cumhuriyet,** 19 Kasım 1938.

[23] **İstanbul Günlüğü**…, s. 373.

[24] **Ulus,** 20 Kasım 1938.

[25] **Akşam**, 21 Kasım 1938.

[26] Agm., s.28.

bitkilerden meydana gelen Japon tören süslemelerinden oluşan bir sentez elde edilmişti. Bu düzenlemede doğa, sanatla birleştirilmiş; daha anıtsal bir bütünlük yakalanmıştı. Kolonlarda yukarıdan aşağıya doğru defne yaprakları bir kordon halinde kolonları sararak sarkıyordu[27]. Koyu kırmızı renkli podyumun üstüne doğru, 10 metre yukarıdan inen büyük bayrak, kompozisyonu tamamlıyordu. Defne ve meşe dallarına sarılmış kolonlar yanlarda ve arkada birbirine düz ve geniş kirişlerle bağlanıyor ve üste yerleştirilen gergin beyaz kumaşla birlikte sanki bir eyvanın kavramsal çizgilerini oluşturuyordu[28]. Zemin, yapraklarla döşenmişti. Öteki mimari parçalar da yeşil bitkilerle bezenmişti. Bu *"etkileyici kurguya doğal bir zarafet ve insani bir duygu katmıştı"*[29]. Fonda da bitki ve yaprak düzenlemesi vardı. Katafalkın ana motifi olan bu bölümü çevreleyen arka plan daha alçak tutulmuştu. Arka kısım, 7 metre yüksekliğinde, 2,5x3 metre boyutundaydı. Üstünde çanak ve meşaleler olan iki kolonla başlayan tavan, 90 derecelik kırılmalarla arkaya gidiyordu. Bu yapıyı çevreleyen parmaklıklara asılan yüzlerce çelenk ve çiçekten bir fon oluşturuluyordu. Tabut, iki metre yüksekliğinde bir podyum üzerinde yer alacaktı. Kurgu bütünüyle bir ölüm tragedyasını anlatmak için hazırlanmıştı. Yapıt yalın ancak görkemliydi. Önde 14 metre boyutundaki sütunlara karşın, arkaya doğru yükseklik azalıyor, arka plan 7 metre yükseklikle tamamlanıyordu[30].

Atatürk'ün na'şı 20 Kasım 1938 günü özel trenle Ankara'ya getirilince, kendisi için özenle hazırlanmış katafalka konuldu. Na'şın başında generaller nöbet tutuyor; saygı geçişleri yapılıyordu. Gece boyu bu geçişler sürdü. Ertesi gün pek çok yabancı ülke temsilcilerinin ve kor diplomatlarının katıldığı büyük bir tören yapıldı. Katafalktan alınan naaş, uzun bir kortej eşliğinde, hava kuvvetlerine bağlı uçakların taziye gösterileri, korteji izlemek için yığılmış kalabalıkların ağıtları ve gözyaşları arasında önceden belirlenmiş bir yol ağı üzerinden Etnografya Müzesi'ne getirilerek orada hazırlanmış özel yerine konuldu.

Ya Bruno Taut?

Bruno Taut Ankara'da sonradan Anıtkabir olarak ortaya çıkacak yapının yerini belirleyen komite içinde yer aldı. Ardından görev yaptığı İstanbul'a döndü. Bu görev onu çok yormuş; iyice hasta düşürmüştü. O 24

[27] Agm., s.28.

[28] Afife Batur, "Katafalk; Ölüm Draması/ Duygusal ve Zarif", **Atatürk İçin Düşünmek,** s.18.

[29] Agm., s.18.

[30] Agm., s. 18.

Aralık 1938 günü, Atatürk'ün ölümünden yaklaşık bir buçuk ay sonra İstanbul'daki evinde girdiği bir kriz sonrasında yaşama gözlerini yumdu. Taut'un na'şı, Türk Ulusu'nun ona bir vefa borcu olarak Türk kültüründe, edebiyatında, siyasetinde önemli yer edinmiş kişilerin özel izinlerle gömüldüğü Edirnekapı Şehitliği'ne gömüldü. Sonradan kardeşi Max Taut'un ta Almanya'dan trenle getirdiği bir lahit mezarının üzerine konuldu. Mezar taşının üzerinde onun adıyla birlikte doğum ve ölüm tarihleri, sağ alt kısmında da çıplak bir ayak izi yer alıyordu. Bu motif şu anlama gelmekteydi:

"*Bu dünyada bir iz bıraktım!"*

KAYNAKÇA

Akşam, 21 Kasım 1938.

Altar, Cevat Memduh, "Batı Dünyasının Ünlü Mimarlarından Hans Polzıg, Brauhaus De Groot Ve Bruno Taut'ın Vaktiyle Türkiye'ye Davet Edilmiş Olmalarının Oluşturduğu Anılar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi***,* X/ 28 (1994), s. 71-76.

Arı, Kemal, **-Ölümüyle Atatürk'e Eşlik Eden Alman Mimar-Bruno Taut,** Kitapana yay., İzmir, 2019.

Batur, Afife "Katafalk; Ölüm Draması/ Duygusal ve Zarif", **Atatürk İçin Düşünmek**, İstanbul, 1978.

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi, 30/10/1/5/6.

Cumhuriyet, 19 Kasım 1938.

E Talu, **Son Posta,** 20 Kasım 1938.

Gençosman, Kemal Zeki, "Hazin Bir İnşaa: Kamutay Önünde Katafalk", **Ulus,** 18 Kasım 1938

Horner, Unda, **Die Architekten Bruno und Max Taut, (Zwei Brüder, Zwei Lebenswege,** Gebr. Man Werlag, Berlin, 2012.

İlknur, Miyase, "Altan Öymen'le Dünden Bugüne", **Cumhuriyet***,* 12 Kasım 2018.

Nicolai, Bernd, **Modern ve Sürgün: Almanca Konuşan Ülkelerin Mimarları Tükiye'de (1925-1955),** (Çev. Yüksel Pögün Zander), TMMOB yay, Ankara, 2011*.,* ss. 204.159.

Taut, Bruno, *Türkiye Günlüğü:* **10-11-1936-13.12.1938),** (Çev. Tevfik Turan), Kırmızı Kedi yay., İstanbul, 2017.

Ulus, 18 Kasım 1938; 20 Kasım 1938.

Uzun, Hakan, "Liderine Ağlayan Bir Ulus, Atatürk'ün Ankara'daki Cenaze Töreni", **Atatürk Yolu***,* Bahar, 2009, s. 531-553.

Wilson, Christopher S., **Beyond Anitkabir: The Funerary Architecture of Atatürk: The Construction and Maintenance of National Memory***,* Ashgate Puplishing, Ltd, 2013.

BERLİN BÜYÜKELÇİSİ KEMALEDDİN SAMİ PAŞA'NIN MUSTAFA KEMAL PAŞA VE KENDİSİNE YÖNELİK MUHTEMEL SUİKAST GİRİŞİMLERİNE KARŞI VERDİĞİ DİPLOMATİK MÜCADELE

Kemal ÖZDEN[*]

Özet

Milli Emniyet Hizmeti (MEH/MAH) olarak adlandırılan Türk istihbarat teşkilatı, düşmanla işbirliği yaptıkları için Türkiye'den sınır dışı edilen 150 kişiden bazılarının Romanya'da Ermeni teröristlerle birlikte Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ve diğer Türk ricaline suikast düzenleme hazırlığı içinde olduğunu tespit etmiştir. Ankara bu bilgiyi Ocak 1926'da Berlin Büyükelçisi Kemaleddin Sami Paşa'ya iletmiş ve muhtemel suikastlara karşı teyakkuza geçilmesi uyarısında bulunmuştur. Büyükelçilik bunun üzerine 28 Ocak'tan itibaren nota ve şahsi görüşmeler aracılığıyla Alman Dışişleri Bakanlığı'yla temasa geçerek gerekli güvenlik önlemlerinin alınmasını talep etmiştir. Berlin güvenlik makamları 150 kişilik listede yer alan Tarık Mümtaz'ın, Tarık Mümtaz-Bloch adına Köstence'de tanzim edilen Arnavutluk pasaportu ve Alman kökenli Romanya vatandaşı karısıyla 5 Ocak 1926'da Berlin'de ikamet kaydı yaptırdığını tespit etmiştir. Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi cinayetleri davasında zanlı olarak tutuklanan, ancak delil yetersizliği nedeniyle serbest bırakıldıktan sonra Breslau'ya yerleşen Souren Berberian da, Şubat 1926'da aniden Berlin'e dönmüştür. Sami Paşa sürdürdüğü kararlı diplomatik mücadele sonucunda, Alman güvenlik makamlarının iki şüpheliyi adeta adım atamaz duruma getirmesini sağlamıştır. Alman Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi'nde Türkiye ile ilgili gizli yazışmaların muhafaza edildiği bir dosyada tespit edilen konuya ilişkin belgeler, bugüne kadar Alman ve Türk tarihçiliğinde değerlendirilmemiştir. Karanlıkta kalmış olan bu konu, sözkonusu belgeler temel alınarak ve ilgili diğer Alman ve Türk kaynaklarıyla desteklenerek aydınlığa kavuşturulmuş ve yorumlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Kemaleddin Sami Paşa, Tarık Mümtaz-Bloch, Souren Berberian, Mehmed Vahideddin.

---

[*] Uzman, T.C. Dışişleri Bakanlığı Berlin Büyükelçiliği, oezdenk@yahoo.de

THE DIPLOMATIC STRUGGLE OF THE AMBASSADOR IN BERLIN KEMALEDDIN SAMI PASHA AGAINST POSSIBLE ASSASSINATION ATTEMPTS AGAINST MUSTAFA KEMAL PASHA AND HIMSELF

Abstract

Turkish intelligence organization called the National Security Service (MEH/MAH) determined that some of the 150 people deported from Türkiye for collaborating with the enemy were preparing to assassinate President Mustafa Kemal Pasha and other Turkish dignitaries in Romania together with Armenian terrorists. Ankara conveyed this information to its Ambassador to Berlin, Kemaleddin Sami Pasha, in January 1926 and warned him to be on alert against possible assassinations. In response, the Embassy contacted the German Foreign Ministry through verbal notes and personal meetings starting from January 28 and requested the necessary security measures to be taken. The Berlin security authorities determined that Tarık Mümtaz, who was on the list of 150, had registered to reside in Berlin on January 5, 1926, with an Albanian passport issued in Constanța in the name of Tarık Mümtaz-Bloch and his wife, a Romanian citizen of German origin. Souren Berberian, who had been arrested as a suspect in the murders of Bahaeddin Şakir and Cemal Azmi, but had settled in Breslau after being released due to lack of evidence, suddenly returned to Berlin in February 1926. As a result of his determined diplomatic struggle, Sami Pasha ensured that the German security authorities made the two suspects virtually unable to move. The documents on the subject, which were discovered in a file in the Political Archive of the German Foreign Ministry, where confidential correspondence on Türkiye was kept, have not been evaluated in German and Turkish historiography until today. This issue, which has remained in the dark, has been clarified and interpreted on the basis of these documents and supported by other relevant German and Turkish sources.

Keywords: Mustafa Kemal Pasha, Kemaleddin Sami Pascha, Tarık Mümtaz-Bloch, Souren Berberian, Mehmed Vahideddin.

Arka Plan

Eski Sadrazam Talat Paşa'nın katili Salomon Teilirian 15 Nisan 1896'da Erzincan'ın Pakariç (Çadırkaya) köyünde doğmuştur. Erzincan'da Protestan Okulu'na devam etmiş ve 1914 sonbaharında Osmanlı Ordusu'na karşı savaşan gönüllü Ermeni birliklerine katılmak üzere Tiflis'e giderek Taşnaksutyun üyesi olmuştur. Rus Ordusu bünyesinde Andranik Toros Ozanyan komutasındaki birliğe dâhil olmuştur. Bu birliğin Erivan, Aleksandropol ve Erzurum'u işgal harekâtlarında yer almıştır. Rusya'nın Bolşevik ihtilalinden sonra savaştan çekilmesi ve gönüllü birliğin dağıtılmasıyla birlikte önce Erzincan'a dönmüş, oradan Tiflis ve Odesa'ya gitmiş ve 15 Aralık 1918'de gemiyle İstanbul'a geçmiştir. Mart 1919'da Talat Paşa'nın en önemli Ermeni ajanı olduğu söylenen Harut Mıgırdiçyan'ı Beşiktaş'ta öldürmüştür.

Kasım 1919'da Paris'e giden Teilirian, orada Taşnaksutyun örgütüyle temas kurmuş ve Talat Paşa'ya suikast düzenlemesi için kendisine yardım edilmesini istemiştir. Bu istek örgütün Boston'daki merkezine bildirilmiştir. Teilirian Taşnaksutyun Merkez Komitesi Başkanı Armen Garo'nun daveti üzerine, yol masrafları örgüt tarafından karşılanarak 1920 Ekim başlarında gemiyle önce New York'a, akabinde trenle Taşnaksutyun'un Boston'daki merkezine geçmiştir. Teilirian'ın suikast düşüncesini onaylayan Armen Garo, ondan Talat Paşa'nın Berlin ya da Cenevre'de bulunduğu yerin tespit edilmesinden sonra harekete geçmesini istemiştir. Taşnaksutyun üst düzey yöneticisi ve Nemesis operasyonu olarak adlandırılan cinayetler dizinin başında yer alan kişi olan Şahan Natali, suikast hazırlıkları için Boston'dan Cenevre'ye gitmiştir. Teilirian Kasım başlarında Cenevre'den gelen talimat üzerine Cenevre'ye gitmiş ve 3 Aralık 1920'de Talat Paşa'ya suikast düzenlemek amacıyla öğrenci vizesiyle Berlin'e geçmiştir.[1]

İran'da dünyaya gelen ve Berlin Üniversitesi'nde siyaset bilimi alanında doktora yapan Ermeni kökenli Dr. rer. pol. James Greenfield, 28 Mayıs 1918'de Taşnaksutyun tarafından kurulan Ermenistan Cumhuriyeti'nin Berlin gayrı resmi temsilcisi olarak atanmıştır. Birinci Dünya Savaşı öncesinde Alman-Ermeni Cemiyeti'nin kurulmasında etkini olan Greenfield, savaş sırası ve sonrasında Johannes Lepsius ve Armin Wegner gibi Ermeni yanlılarıyla işbirliği yapmıştır. Greenfield ve asistanı Haik Ter Ohanian, Haziran 1919'da Almanya'daki savaş esirleri arasında yer alan yaklaşık

[1] Ayrıntılar için bkz.: Soghomon Tehlirian, **Remembrances. The Assassination of Talaat Pasha as told to Vahan Minakhorian**, Gomidas Institute, London 2022, s. 3-166.

1.000 Ermeniyi masrafları Alman devleti tarafından karşılanarak Kafkasya'ya göndermiştir.

Taşnaksutyun Hükümeti Şubat 1920'de Greenfield'in girişimi üzerine Avetik Avetikian'ı Berlin Başkonsolosu olarak atamıştır. Avetikian ve Greenfield Almanya'da bağış olarak topladıkları ilaç ve tıbbi malzemeyi Ermenistan'a göndermiş, ayrıca Almanya'da ekipman ve makine satın alarak Ermenistan'a göndermek için Alman bankalarından kredi temin etme imkanlarını araştırmıştır. Konsolosluk, askeri konularda fahri danışmanlık hizmeti sunan Mikhail Dolukhanihan'ın desteğiyle hafif silah ve mühimmat üretim tesisi satın alarak Ermenistan'a sevk etmenin yollarını da araştırmıştır.

Almanya'da hukuk öğrenimi gören Libarit Nazariants'ın 1920 yazında Moskova'da hapisten serbest bırakıldıktan sonra Berlin Konsolosluğu'nda kıdemli danışman olmasıyla birlikte, konsolosluk daha iyi şekilde organize edilmiştir. Haig Ter Ohanian basın alanında, fahri danışmanlar Dolukhanian, Hovhannes Ikohikjian ve Vahan Zakhariantz sırasıyla askeri işler, maliye ve ekonomi alanlarında çalışmıştır.

Taşnaksutyun Hükümeti 30 Ekim 1920'de Greenfield'i Almanya'nın yanı sıra Avusturya, Macaristan, Çekoslovakya ve Polonya Konsolosu olarak atayarak, ona uygun ve gerekli gördüğü yerlerde muavin konsolos ya da diplomatik temsilci atama yetkisi vermiştir.[2] Ermenistan Cumhuriyeti Berlin Konsolosluğu, 29 Kasım 1920'de Ermenistan Sosyalist Sovyet Cumhuriyeti'nin ilan edilmesinden sonra da faaliyetlerine uzun bir süre devam devam etmiştir.

Teilirian Şahan Natali, Greenfield ve Libarit Nazariants'ın yanı sıra Haygo, Hazor, Hrap ve Vaza(n) kod adlı kişilerden oluşan şebekenin desteğiyle Talat Paşa'yı katletmiştir. Haygo Greenfield'in asistanı Haig Ter Ohanian, Hazor ise Hagop Zorian'dır.[3]

Talat Paşa suikastında kendisini Türk öğrenci olarak tanıtarak Berlin'deki Türk kolonisiyle kurduğu temaslar sayesinde Paşa'nın adresinin tespit edilmesinde önemli rol oynayan *köstebek* lakaplı Hrap, 1892 Yozgat doğumlu Garabed (ya da Hrach) Papazian'dır. 12 yaşından itibaren İstanbul'daki zengin dayısının yanında büyüyen ve mükemmel Türkçe

[2] Richard G. Hovannisian, **The Republic of Armenia. Volume III. From London to Sèvres. February-August 1920**, University of California Press, Berkeley/Los Angeles/London 1996, s. 385-391.

[3] Tehlirian, **Remembrances**, s. 167.

öğrenerek hukuk öğrenimi gören Garabed, Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi suikastları öncesinde kendisini Mehmed Ali olarak tanıtarak Azmi Bey'in 21 yaşındaki oğlu Ekmel'le yakın arkadaş olmuş ve adres tespitinde yine belirleyici rol oynamıştır.[4]

Vaza(n) kod adlı kişi, Teilirian'ın yargılandığı mahkemede tercüman olarak görevlendirilen Vahan Zachariantz'tır. Tetiği Teilirian'a çektiren Nemesis, Almanca bilmeyen katilin yargılanma sürecinde verdiği ifadeleri doğrudan şekillendirme imkânına sahip olmuştur. Zachariantz'ın mahkemede tercüman yapılması tezgâhı, Protestan rahip Johannes Lepsius sayesinde mümkün kılınmıştır. Teilirian'ın Berlin Üçüncü Eyalet Mahkemesi'ndeki ilk ön soruşturma sorgulaması, 26 Mart'ta Soruşturma Hâkimi Amende tarafından yapılmıştır. Sorgulamada, tercümanlık yapması öngörülen Lepsius'un yanı sıra, Zachariantz da hazır bulunmuştur. İlk olarak söz alan Lepsius, sanığın anadili olan Ermenicenin Erivan lehçesine tam olarak hâkim olmadığını, bu nedenle tercüman olarak Zachariantz'ı önermek istediğini, senelerdir Alman-Ermeni Cemiyeti'nin Yönetim Kurulu Üyesi olarak tanıdığı Zachariantz'ın güvenilir ve tarafsız bir kişi olduğunu belirtmiştir. Zachariantz bu tavsiye üzerine *mahkeme tercümanı* olarak görevlendirilmiştir.[5] Erivan lehçesi, İran ve Rusya hâkimiyeti altında yaşayan Ermenilerin konuştuğu doğu lehçesidir. Erzincan'da doğup büyüyen Teilirian'ın lehçesi elbette, Osmanlı topraklarındaki Ermenilerin konuştuğu batı lehçesidir. 1884-1915 döneminde Osmanlı coğrafyasını yedi kez ziyaret ederek Ermenilere yönelik misyonerlik faaliyetleri sürdüren ve batı lehçesine tam olarak hâkim olan Lepsius, Zachariantz'ın tercüman olarak görevlendirilmesini sağlamak için kasten yalan söyleyerek Nemesis cinayet şebekesinin suç ortağı olmuştur.[6]

Berlin III. Eyalet Mahkemesi Başsavcısı Schweitzer tarafından hazırlanan iddianameye göre, Teilirian 16 Kasım 1920'de Paris'te İran Konsolosluğu tarafından tanzim edilen seyahat belgesiyle 21 Kasım'da Cenevre'ye gitmiş, orada Alman Konsolosluğu'ndan 2-17 Aralık 1920'de Berlin'i ziyaret vizesi almış ve 2 Aralık'ta şehre ulaşmıştır. Berlin'de önce Tiergarten-Hotel am Knie'ye yerleşmiş, akabinde Augsburgerstr. 51

---

[4] Jacques Derogy, **Resistance and Revenge. The Armenien Assasination of the Turkish Leaders Responsible for the 1915 Massacres and Deportations**, Transaction Publishers, New Brunswick/London 1990, s. 145-148, 154.

[5] Landesarchiv Berlin (LArchB), A Pr.Br.Rep.030-03 Nr. 1182, s. 73-74.

[6] Lepsius'un misyonerlik faaliyetleri için: Andreas Baumann, **Der Orient für Christus. Johannes Lepsius. Biographie und Missiologie**, Brunnen Verlag, Giessen/Basel 2007, s. 35-100.

adresinde mobilyalı bir oda kiralamış ve 8 Aralık'ta Charlottenburg polisinden ikamet izni almıştır. 5 Mart'ta Augsburgerstr. 51 adresindeki odasından taşınan sanık, Hardenbergstrasse 37 adresinde caddeye bakan bir oda kiralamıştır. Talat Paşa odanın karşısındaki 4 numaralı binanın II. katında Ali Sai takma adıyla yaşamaktaydı. Oda, Teilirian'ın Talat Paşa'yı gözetleyerek uygun zamanda harekete geçebilmesi amacıyla kiralanmıştı.

Talat Paşa 15 Mart 1921'de saat 11'i biraz geçe evinden çıkarak Hardenbergstrasse boyunca Zoologischer Garten istikametinde yürümeye başlamıştır. Cinayet için beklediği fırsatın ortaya çıktığını düşünen Teilirian, odasından çıkarak Talat Paşa'nın gittiği yönde, ancak caddenin diğer tarafında ilerlemeye başlamış, daha sonra caddenin Paşa'nın bulunduğu tarafına geçmiş ve arka tarafından yaklaşarak 9 mm çaplı Parabellum marka tabancayla Paşa'nın kafasına bir el ateş etmiştir. Paşa derhal yere yığılmıştır. Bir süre izlediği Paşa'nın öldüğünden emin olan katil, elindeki silahı yere atarak Fasanenstrasse yönüne doğru kaçmaya çalışmıştır. Çevredeki vatandaşlar tarafından yakalanarak polise teslim edilen katil, cinayeti işlediğini itiraf etmiştir. Başsavcı, Teilirian hakkında kasten ve tasarlayarak cinayet suçu işlediği için Alman Ceza Kanunu'nun 211. maddesi uyarınca idam cezası talebiyle dava açmıştır.[7] Ancak 2-3 Haziran 1921'deki yargılama sırasında Nemesis tarafından tutulan üç ünlü avukat tarafından savunulan katil jüri üyelerince suçsuz bulunmuş, dönemin hukuk sistemi uyarınca esas yargılama yapılmaksızın serbest bırakılmıştır.[8]

Berlin-Charlottenburg'da Grollmanstr. 22'de ikamet eden Doktor Bahaeddin Şakir, Uhlandstr. 47'de ikamet eden eski Trabzon Valisi Cemal Azmi Bey ve Talat Paşa'nın karısı Hayriye Hanım 17 Nisan 1922 akşamı ailece eski Beyrut Valisi Azmi Bey'in Uhlandstr. 80'deki dairesinde yemeğe davet edilmiştir. Misafirler geri dönerken saat 00.30'da Uhlandstr. 47'deki binanın önünde vedalaştığı sırada, saklandıkları karanlık köşeden aniden ortaya çıkan iki Ermeni terörist silahlarını çekerek Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi'yi katletmiş ve kaçarak izini kaybettirmiştir. Berlin polisi ertesi gün, gizli Ermeni örgütü üyesi olduklarından şüphelenilen 10-15 kişiyi gözaltına almıştır.[9] Soyadları Berberian, Hovnanian ve Unanoff olan üç kişi tutuklanarak hâkim karşısına çıkarılmıştır. Hayriye Hanım, ateş eden kişinin

[7] LArchB, A Pr.Br.Rep.030-03 Nr. 1182, s. 89-91.

[8] LArchB, A Pr.Br.Rep.030-03 Nr. 1182, yaprak 347, 363-364.

[9] **Vossische Zeitung**, 18.04.1922, Nr. 182.

kesinlikle Berberian olduğunu söylemiştir.[10] Cemal Azmi Bey'in karısı da, ateş eden kişinin kesinlikle Berberian olduğunu belirtmiştir.[11] Basında Berberian ailesinin Türkiye değil, Rusya Ermenisi olduğu, Türklere karşı kan davası gütmediği, aile üyelerinin tamamının Ermenice değil Rusça konuşup yazdığı, aile reisinin Ermenistan Berlin diplomatik temsilciliğinde mali müşavir olarak çalıştığı yönünde haberler yer almıştır.[12]

Cinayetleri işleyen sözde öğrenci Arşavir Şıracıyan ve Aram Yerganiyan yakalanamamıştır. Cinayet zanlısı olarak tutuklanan Berberian ve Hovnanian ise, aşağıda görüleceği gibi 4 Ağustos 1922'de kanıt yetersizliği nedeniyle serbest bırakılmıştır. Şıracıyan hatıralarında cinayetlerin ana şüphelisi olarak tutuklanan Berberian adlı *zavallı ve masum* öğrencinin sorgulama sırasında, *Onları ben öldürmedim. Ancak bu olayı bana mal ederek beni onurlandırıyorsunuz* şeklinde konuştuğuna dikkat çekmiştir. Cinayet sonrasında bir süre Berlin ve Viyana'da kaldıktan sonra Haziran 1922'de Bulgaristan'a geçen Şıracıyan, orada adını belirtmediği Taşnaksutyun mensubu arkadaşlarıyla bir araya gelmiş, Ağustos ortalarında gittiği Romanya'da da Taşnak mensubu Missak Torlakyan, Garo Zartaryan ve Sharafian'la görüştükten sonra 20 Ağustos'ta Köstence'den gemiyle İstanbul'a harekete etmiştir.[13]

2 Ağustos 1924'te Berlin Ortaelçisi olarak atanan Kemalettin Sami Paşa, 5 Mayıs 1925'ten itibaren görevine büyükelçi unvanıyla devam etmiştir. 1884'te Sinop'ta doğan Paşa, 1905'te Mühendishane-i berri Hümayun'u ve 1908'de Harp Akademisi'ni bitirdikten sonra kurmay yüzbaşı rütbesiyle göreve başlamıştır. 1912-1913 Balkan Savaşı, 1914-1918 Birinci Dünya Savaşı ve 1920-1922'de Kurtuluş Savaşı'na katılan Paşa, 30 Ağustos Başkomutanlık Meydan Savaşı'nda Dördüncü Kolordu'ya komuta etmiş ve Yunan Başkomutanı Trikopis'i esir almıştır. Üç ayrı savaş sırasında on cephede savaşan Paşa'nın, Balkan Savaşı'nda yaralanan sağ kolu felç olmuştur. Toplam 17 savaş yarası alan Paşa, diğer çok sayıda madalya ve nişanın yanı sıra kırmızı şeritli İstiklal Madalyası ve takdirname ile ödüllendirilmiştir. Fransızca ve Almanca bilen ve 28 Mayıs 1925'te Berlin'de Mısır Prensi Abbas Halim Paşa'nın kızı Emine Hanım'la evlenen

[10] **Vossische Zeitung**, 22.04.1922, Nr. 190.

[11] **Vossische Zeitung**, 24.04.1922, Nr. 192.

[12] **Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung**, 21.04.1922, Nr. 188; **Vorwärts**, 21.04.1922, Nr. 188.

[13] Arshavir Shiragian, **The Legacy. Memoirs of an Armenian Patriot**, Hairenik Press, Boston/Massachusetts 1976, s. 186-187, 209-211.

Paşa, mide kanseri teşhisiyle yatırıldığı hastanede 15 Nisan 1934'te vefat etmiştir.[14]

Türkiye Cumhuriyeti'nin Berlin'deki diplomatik temsilciliğini yeniden açma çalışmalarının devam ettiği günlerde, Türkiye'de Almanya'ya geri dönen Teilirian'ın işlediği cinayeti gururla ve aleni şekilde anlattığı yönünde söylentiler yayılmaya başlanmıştır. Almanya'nın İstanbul Ortaelçiliği tarafından konu hakkında bilgilendirilen Alman Dışişleri Bakanlığı, Berlin Emniyet Müdürlüğü'nden konuyu araştırmasını istemiştir. Yabancılar Dairesi tarafından Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen 15 Eylül 1924 tarihli yazıda, sürdürülen araştırma sonucunda Teilirian'ın Berlin'de bulunduğuna işaret eden hiçbir bilginin bulunmadığı, dava sonuçlandıktan sonra sınır dışı edilen bu kişinin bir daha Berlin'de izine rastlanmadığı belirtilmiş ve şayet Teilirian'ın kayıt yaptırmaksızın gizlice Berlin'e geri döndüğüne dair somut bilgi mevcutsa, bunun hızla kendilerine iletilmesi istenmiştir. Yazıda ayrıca, güvenilir bir kaynaktan Teilirian'ın İsviçre'de, muhtemelen Cenevre'de bulunduğunun öğrenildiğine dikkat çekilmiştir. Dışişleri Bakanlığı bu bilgiyi İstanbul'daki Ortaelçiliğe iletmiştir.[15] Bunun üzerine 28 Eylül 1924'te Berlin'e gelen Kemalettin Sami Paşa, 7 Ekim 1924'te güven mektubunu Cumhurbaşkanı Friedrich Ebert'e sunmuştur.[16]

27 Haziran 1871'de Hersek'te doğan Kiraz Ahmet Hamdi Paşa, Mondros Mütarekesi'nin ardından Milli Mücadele karşıtı örgütler kurmuş ya da bu tür örgütlere katılmıştır. Padişah Vahideddin'in fahri yaveri olmuştur. Saltanatın kaldırılmasından sonra 16 Kasım 1922'de Köstence'ye kaçmıştır. Orada Arnavutluk pasaportu almış ve Temmuz 1925'e kadar Türkiye karşıtı faaliyetler sürdürmüştür. Vatana ihanet ettikleri için Türkiye'den çıkarılan 150 kişinin adlarının sıralandığı listede birinci sırada yer almıştır. Eski devlet ricalinden Şeyhülislam Mustafa Sabri, Bursa Valisi Gümülcineli İsmail, Dahiliye Nazırı Mehmet Ali ve eski İttihatçı Vehip Paşa Vahideddin'in girişimi üzerine 24-30 Nisan 1925'te San Remo'da Villa Magnoli'de bir araya gelerek şu planı yapmıştır: İttihatçılar ve Yüzellilikler birleşecek, ihtilal yapılarak Kemalist hükümet devrilecek, geçici hükümet kurulacak, kurucu meclis toplanacak, Vahideddin yeniden tahta oturacak. Toplantıdan sonra Köstence'ye dönen dörtlünün eylem planı çevresindeki hazırlık

---

[14] George S. Harris, **Atatürk's Diplomats & Their Brief Biographies**, The Isis Press, İstanbul 2010, s. 259-260. Alman Dışişleri Bakanlığı'nın Paşa hakkındaki değerlendirmesi için: Bundesarchiv, R 43-II/1499, s. 146-148.

[15] RZ 207/78551.

[16] Bilal N. Şimşir, **Atatürk ve Yabancı Devlet Adamları. Cilt I**, Ankara 1993; s. 116-119.

çalışmalarına Kiraz Hamdi de dahil olmuş, ancak ekip kısa sürede dağılmıştır.

1925 Temmuz başlarında Köstence Konsolosu Mehmet Hüseyin Bey'i ziyaret ederek, *Tamamen cumhuriyetçiyim, bütün prensiplerini kabul ediyorum. […] Bana merhamet etsinler. Memlekete avdet etmek istemem. Bana bir tahsisat versinler, her ne emrederlerse hariçte de onlara yardım edeyim* diyerek Türkiye adına muhbirlik yapmak istediğini söylemiştir. Kuruluş aşamasındaki Milli Emniyet Hizmeti (MEH/MAH) adlı Türk istihbarat teşkilatı, Kiraz Hamdi'nin isteğini kabul etmiştir. O da 9 Temmuz 1925'te San Remo toplantısı hakkında edindiği bilgileri ileterek göreve başlamıştır.

Türkiye 1926 başında Köstence'deki hainlerin dağıtılması için Romanya Hükümeti'ne başvurmuş ve bir isim listesi sunmuştur. Şubat başında Türkiye'nin sunduğu listeyi görüşen hükümet, ilgili kişilerin siyasi sığınmacı olmasını dikkate alarak onların Krayova ya da Targovişte kasabalarına gönderilmesini, oralara gitmek istemeyenlerin sınır dışı edilmesini kararlaştırmıştır. 12 Şubat'ta düzenlenen toplantıda Mehmet Ali, Vehip Paşa ve Kiraz Hamdi'nin Krayova'da; Tarık Mümtaz, Mustafa Sabri, Mevlanzade Rıfat ve diğerlerinin Targovişte'de ikamet etmeleri kararlaştırılmıştır. Kiraz Hamdi Bükreş'e giderek Arnavutluk Sefiri Cemil Dino Bey'i ziyaret etmiş, Arnavutluk pasaportunu göstererek Köstence'de kalması için destek ricasında bulunmuştur. Cemil Dino, Köstence Konsolosu Mehmet Hüseyin Bey kendisine ne derse o şekilde hareket edeceğini söylemiştir. Sonuçta Köstence'deki muhalif grup Romanya dışına çıkarılmış ve yalnızca Kiraz Hamdi'nin Köstence'de ikamet etmesine izin verilmiştir.

Taşnaksutyun Köstence Şubesi'yle temas içinde olan Kiraz Hamdi'nin, çift taraflı çalıştığı yönünde kuşkular belirmiştir. Kiraz Hamdi'nin Taşnaksutyun'un Türkiye'ye karşı savaşacak Kürt-Ermeni Ordusu kurulması önerisinin istişare edildiği toplantıyı 22 Haziran 1929'da kendi evinde düzenlemesi, bu kuşkuları doğrulamıştır. MAH ödemeyi kesmekle birlikte, Kiraz Hamdi'nin gönderdiği bilgileri değerlendirmeyi sürdürmüştür.[17]

1892 İstanbul/Göztepe doğumlu Tarık Mümtaz, Kuvayi İnzibatiye Mitralyöz Komutanı ve Damat Ferid Paşa'nın Yaveri olarak görev yapmıştır.

[17] Şaduman Halıcı, "Yüzellilik Bir Muhbirin Portresi: Yaver-i Has Kiraz Ahmet Hamdi Paşa Nam-ı Diğer Hamdi Zeza" **Bengi**, S 20 (Yaz 2020/II), s. 2343-2355; Şaduman Halıcı, "San Remo Görüşmeleri: Vahideddin, Bir 'İttihatçı' ve Üç 'Yüzellilik'", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 11/S 22 (Güz 2015), s. 267-303.

Yüzellilikler listesinin 21. sırasında yer almıştır. İstanbul'dan ayrıldıktan sonra bir süre Romanya'nın Silistre kasabasındaki Türk okullarında öğretmenlik ve Tuna gazetesinde dizgicilik yapmış, Eylül 1921-Ocak 1922'de Eskicuma'da Terbiye Ocağı gazetesini yayınlamış ve Kasım 1920-Haziran 1923'te Bulgaristan Komünist Partisi'nin yayın organı Ziya gazetesine yazı desteği sağlamıştır. 1926'da karısıyla birlikte Berlin'e giderek Müslüman kolonisiyle temas kurmuş, İslamiyet'e zafer kazandıracak bir gazete yayınlamak istediğini söylemiş, ancak Türkiye'den sınır dışı edilen vatan hainlerinden biri olduğu anlaşılınca, isteği geri çevrilmiştir. Mümtaz ayrıca iki Suriyeli, bir Hintli ve iki Alman'dan oluşan Cemaati İslamiye adlı örgütle temas kurarak, Vahideddin'le görüşmek üzere San Remo'ya gideceğini ve geri döndükten sonra bir dergi yayınlayacağını söylemiştir. Türk Hükümeti'nin sınır dışı edilmesi için girişimlerde bulunduğu Mümtaz, bu konu sonuçlanmadan karısını Berlin'de bırakarak San Remo'ya gitmiş ve Vahideddin'in ölümü üzerine cenazesiyle birlikte Şam'a geçmiştir.[18]

Halıcı'nın, Mümtaz'ın Ağustos 1924-Eylül 1925'te Eskicuma'da Rumeli gazetesini çıkardıktan sonra 1925 sonuna kadar Bulgaristan'da kaldığı yönündeki iddiası doğru değildir. Deliorman gazetesinin haberine göre, 30 Mart 1925 sabahı saat dokuz civarında Mümtaz'ın yanına bir jandarma gelmiş ve ona Eskicuma Kaymakamı tarafından çağırıldığını bildirmişti. Kaymakam Mümtaz'a Hariciye Nezareti tarafından hakkında *sui hal nedeniyle sınır dışı kararı* alındığını, Varna treninin hareket saatine kadar hazırlanması gerektiğini ve kendisi için bir polis memurunun *terfik edildiğini* söylemişti. Geceyi Varna'da geçiren Mümtaz, 31 Mart'ta Romanya'ya geçmişti. Bu nedenle, Mümtaz'ın çıkardığı Rumeli gazetesinin 21 sayılı son nüshası 29 Mart 1925 Pazar günü yayınlanmıştır.[19] Dokuz ay boyunca Köstence'deki Yüzellilikler ve Ermeni teröristlerle birlikte Türkiye aleyhinde faaliyet sürdürdüğü anlaşılan Mümtaz, orada evlendiği Alman kökenli karısıyla birlikte Ocak 1926'da Berlin'e gitmiştir.

---

[18] Şaduman Halıcı, **Mütareke Döneminin İşbirlikçileri. Yüzellilik Gazeteciler**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2021, s. 350-355.

[19] "Tarık Nasıl Sürüldü", **Deliorman**, 12.04.1925, S 132. Bu kaynağı 21-22 Kasım 2023'te İstanbul'da düzenlenen Cumhuriyet'in İlanının 100. Yıl Dönümü Uluslararası Sempozyumu'nda sunduğu "Tarık Mümtaz'ın Rumeli Gazetesi ve Yeni Türkiye" başlıklı bildirisinde kullanarak dikkatime sunan Dr. Memiş Merdan'a teşekkür ederim.

Ankara Teyakkuzda: Yüzellilikler ve Ermeni Teröristlerin Suikast Hazırlıkları

Yüzelliklerden bazılarının Romanya'da Taşnaksutyun Ermeni teröristleriyle temas içinde olduğunu tespit eden MAH Talat Paşa, Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi'nin katillerinin Berlin'de ya da başka bir yerde faaliyet sürdürüyor olma ihtimalini göz önünde bulundurarak, bu kişilere ait bilgi ve fotoğrafları elde etmek için harekete geçmiştir. Berlin Türk Büyükelçiliği 28 Ocak 1926'da Alman Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği nota aracılığıyla, 1921'de Berlin'de bazı Türk devlet adamlarını [sic!] katleden Ermeniler ile yıkıcı komitelere mensup diğer Ermenilerin fotoğrafları, isimleri ve diğer bilgileri içeren bir listenin gönderilmesini rica etmiştir.[20] Bakanlık tarafından 2 Şubat'ta Prusya İçişleri Bakanlığı'na gönderilen yazıda, Türkiye Büyükelçiliği'nin talebinin yerine getirilmesinin büyükelçinin can güvenliğinin sağlanması için önemli olduğuna dikkat çekilmiştir.[21] Bakanlık aynı gün Alman İmparatorluğu Kamu Düzenini Gözetleme Komiserine gönderdiği yazıda, Berlin'de siyasi faaliyet sürdüren Ermeni dernekleri bulunup bulunmadığını ve bunların Türk devlet adamlarını öldüren suikastçılarla bağlantı içinde olup olmadığını sormuş, cevap evet ise Türkiye karşıtı propaganda yaptığı bilinen Ermenilerin fotoğrafları ve kimlik bilgilerinin iletilmesini istemiştir.[22]

3 Şubat'ta Alman Dışişleri Bakanlığı'nda Devlet Sekreteri Carl von Schubert'le bir araya gelen Berlin Elçi Müsteşarı Enver Bey, Ankara'dan aldıkları habere göre Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa ve Milli Savunma Bakanı Recep Bey'i (Peker) öldürmek için yurt dışında Ermeniler ve Türk Hükümeti tarafından sınır dışı edilen 150 kişiden bazılarının yer aldığı bir örgüt kurulduğunu, büyükelçiliğin kısa bir süre önce Berlin'e yurt dışından iki Ermeni'nin geldiği bilgisini aldığını, suikast düzenleme niyetinde olabilecek bu kişilerin Bulgaristan'dan gelmiş olabileceğini ve Talat Paşa'nın katillerinin Silistre'de ikamet ettiğini söyleyerek, Türk Büyükelçiliği'nin polis tarafından sıkı şekilde korunmasını rica etmiştir.

[20] Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (PA AA), RZ 207/30648 (Türkei Geheimakten 1920-1936), s. K016972 (Türk Büyükelçiliği'nden Alman Dışişleri Bakanlığı'na, 28.01.1926). Müteakiben: RZ 207/30648.

[21] RZ 207/30648, s. K016973-74 (Dışişleri Bakanlığı'ndan Prusya İçişleri Bakanlığı'na, 02.02.1926).

[22] RZ 207/30648, s. K016975 (Dışişleri Bakanlığı'ndan Kamu Düzenini Gözetleme Komiserine, 02.02.1926).

Schubert, derhal polisle temasa geçerek gerekli önlemlerin alınmasını sağlayacağını belirtmiştir.[23]

Almanya'nın Kopenhag Elçisi Gerhard von Mutius merkeze gönderdiği telgrafta, Türkiye Cumhuriyeti'nin Kopenhag Maslahatgüzarı Haydar Bey'in (Aktay) kendisine gizlice, Almanya Dışişleri Bakanı Dr. Gustav Stresemann'ın Kemaleddin Sami Paşa'ya Berlin polisinin bazı Hintli, İranlı ve Arapların Türkiye Cumhurbaşkanı'na suikast hazırlığı yaptıkları yönünde bir izi takip ettiğini ve bu kişilerin Kopenhag'a gitme niyetinde olduklarını söylediğini yazmıştır.[24] Schubert tarafından Kopenhag'a gönderilen cevabi telgrafta, Stresemann'ın suikast hazırlığı amacıyla Kopenhag ve Berlin'de sürdürülen faaliyetler hakkındaki bilgiyi özel bir kaynaktan edindiği, ellerinde konu hakkında daha fazla bilginin bulunmadığı, Sami Paşa'ya Ankara'dan iletilen bilgiye göre Ermeniler ve Türkiye'den sınır dışı edilen kişilerden oluşan bir örgütün Türkiye Cumhurbaşkanı ve aralarında Berlin Büyükelçisi'nin bulunduğu Türk devlet adamlarını *imha etmeyi* planladığı, bunun üzerine büyükelçinin güçlü şekilde korunması için gerekli önlemelerin alındığı, konuya ilişkin soruşturmaların devam ettiği, Kopenhag'a uzanan bir ize rastlanması durumunda bilgi sunulacağı bildirilmiştir. Telgrafın sonunda *Çok gizli: Bakan'ın kaynağına göre, arka plandaki kişiler Londra'dadır. Berlin'in buluşma yeri olarak seçilmesinin nedeni, Almanya'nın bilahare zor duruma sokulmak istenmesidir* ifadesi yer almıştır.[25]

Tarık Mümtaz-Bloch Berlin'de

Tarık Mümtaz ve karısının Berlin'e geldiği istihbarını aldıktan sonra Mümtaz'ı gözetlemeye başlayan Türk Büyükelçiliği, Dışişleri Bakanlığı'na Damat Ferid Paşa'nın eski yaveri ve Türkiye'den sınır dışı edilen 150 kişiden biri olan Tarık Mümtaz'ın diğer suikast planlarının yanı sıra Berlin Büyükelçisi'ni de öldürmeyi planladığını, büyükelçiyi makamında ziyaret etmek için defalarca girişimde bulunduğunu, Tiergartenstr. 19 adresindeki büyükelçilik binasının çevresinde oldukça sık ve şüpheli şekilde dolaştığını, Türkiye'deki rejimi devirmeyi hedefleyen örgütün merkezinin bulunduğu Köstence'de tanzim edilen bir Arnavut pasaportuna sahip olduğunu ve

[23] RZ 207/30648, s. K016981-82 (Dışişleri Bakanlığı görüşme notu, 03.02.1926).

[24] RZ 207/30648, s. K016986 (Almanya'nın Kopenhag Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, 11.02.1926).

[25] RZ 207/30648, s. K016987-88 (Dışişleri Bakanlığı'ndan Kopenhag Büyükelçiliği'ne, 13.02.1926).

karısıyla birlikte seyahat ettiğini bildirmiştir. Bakanlık bu bilgiyi 2 Mart'ta Kamu Düzenini Gözetleme Komiserine iletmiştir.[26]

Prusya İçişleri Bakanlığı Dışişleri Bakanlığı'nın bilgi talebine verdiği cevapta, Türk devlet adamı Talat Paşa'nın 13 Mart 1921'de [sic!] Berlin-Charlottenburg, Hardenbergstrasse'de 2 Haziran 1897 Salmast doğumlu İran vatandaşı [sic!] Salomon Teilirian tarafından silahla öldürüldüğünü ve 2 Haziran 1921'de [sic!] Berlin Jüri Mahkemesi tarafından suçsuz bulunarak serbest bırakılan katilin derhal Paris'e gittiğini bildirerek katilin iki fotoğrafını göndermiştir.

Bakanlık yazısında devamla, Türk vatandaşları eski Vali Azmi Bey ve Dr. Bahaeddin Şakir'in 18 Nisan 1922'de Berlin-Wilmersdorf Uhlandstrasse'de silahla öldürüldüğü, 3 Aralık 1900 Nahicevan doğumlu öğrenci Souren Berberian ve 27 Temmuz 1902 İstanbul doğumlu Türk öğrenci Bercair Hovnanian'ın cinayet zanlısı olarak tutuklanarak hâkim önüne çıkarıldığı, iki zanlının 4 Ağustos 1922'de kanıt yetersizliği nedeniyle serbest bırakıldığı, Paris'e giden Berberian'ın Ocak 1925'te bir yıl süreyle ikamet etmek üzere Berlin'e döndüğü, bir süre sonra Breslau'ya taşındığı ve 22 Şubat 1926'da Berlin-Halensee, Hektorstrasse 15 adresindeki konutuna döndüğü; Hovnanian'ın ise Mittenwalde'deki daimi ikâmetgâhına döndükten sonra 4 Mart 1925'te Nice'e taşındığı ve güncel ikamet yerinin bilinmediği belirtilmiştir. Yazıyla birlikte Berberian'ın üç, Hovnanian'ın altı fotoğrafı gönderilmiştir.[27] Yazıda yer alan bilgi ve fotoğraflar bir hafta sonra bakanlık tarafından nota aracılığıyla Berlin Büyükelçiliği'ne iletilmiştir.[28]

Alman İmparatorluğu Kamu Düzenini Denetleme Komiserinin Dışişleri Bakanlığı'nın bilgi talebine verdiği cevaba göre, gizli olarak sürdürülen araştırma sonucunda Berlin'de bir Ermeni Derneği'nin bulunduğu tespit edilmişti. Derneğin siyasi nitelikte olup olmadığı, şüpheye mahal vermeyecek ölçüde belirlenememişti. Berlin'de öldürülen Türk devlet adamları oldukça sık şekilde derneğe davet edilmiş ve buna icabet ettikleri de olmuştu. Cinayetleri işleyen kişiler ile dernek arasında bağlantı olup

[26] RZ 207/30648, s. K017004-05 (Dışişleri Bakanlığı'ndan Kamu Düzenini Gözetleme Komiserine, 02.03.1926).

[27] RZ 207/30648, s. K017007-08 (Prusya İçişleri Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na, 18.03.1926)

[28] RZ 207/30648, s. K017009 (Dışişleri Bakanlığı'ndan Türk Büyükelçiliği'ne, 26.03.1926)

olmadığı tespit edilememişti. Güvenilir kaynaklardan edinilen bilgiye göre, Berlin Türk Büyükelçisi'ne suikast düzenlenmesi ihtimal dahilinde değildi.[29]

Burada sözü edilen dernek, Zachariantz'ın Yönetim Kurulu Üyesi olduğu Alman-Ermeni Cemiyeti'dir. Dr. Greenfield, Johannes Lepsius ve Paul Rohrbach'ın öncülüğünde 1914'te Berlin'de kurulmuştur. Kuruluşundan itibaren sözde Ermeni katliamları bağlamında Türkiye aleyhinde propaganda yapan siyasi nitelikte bir dernektir. 1956'da kapatılan cemiyet, 1972'de Frankfurt am Main şehrinde yeniden kurulmuştur ve Türkiye aleyhindeki faaliyetlerini hala sürdürmektedir.[30] Berlin'de ikamet ettikleri çok az kişi tarafından bilinen İttihatçıların, Ermeni Derneği'ne davet edilmesi elbette söz konusu olmamıştır.

Kamu Düzenini Gözetleme Komiserinin istihbarat raporuna göre, Karısıyla birlikte 31 Ocak 1926'da Berlin'e taşınan Tarık Mümtaz-Bloch Linienstr. 130 adresindeki binanın ikinci katında ikamet etmekteydi. 16 Şubat'ta Sovyetler Birliği'nin propagandasını yapan Uluslararası İşçi Yardımı adlı dernek ve bu derneğin Der Neue Deutsche Verlag adlı yayınevinin Unter den Linden 11 adresindeki merkezinde görülmüştü. Komünist faaliyetler sürdürdüğü zannıyla Romanya'dan sınır dışı edilen ve 4 Nisan'da San Remo'ya hareket eden Mümtaz-Bloch'un, oraya eski Padişah Vahideddin'le görüşmek amacıyla gittiği söylenmekteydi. Ay sonunda geri dönmek istediğini söyleyen Mümtaz-Bloch, Berlin'de henüz siyasi bir şahsiyet olarak ortaya çıkmamıştı.[31]

Raporda Mümtaz-Bloch'un Berlin'e 31 Ocak'ta taşındığı belirtilmişse de, aşağıda görüleceği gibi, Berlin Emniyet Müdürlüğü tarafından hazırlanan ayrıntılı raporda bu kişinin 5 Ocak'ta ikamet kaydı yaptırdığı belirtilmektedir. Bu bilgi daha güvenilirdir, zira ikamet izinleri Emniyet Müdürlüğü'ndeki kütüğe kaydedilmektedir.

Dışişleri Bakanlığı tarafından Prusya İçişleri Bakanlığı'na gönderilen 23 Nisan tarihli yazıya göre, Türkiye Büyükelçisi Mümtaz-Bloch'un Berlin'deki faaliyetlerinden duyduğu rahatsızlığı bir kez daha dile getirmişti. Büyükelçi'ye ulaşan gizli bilgilere göre, Mümtaz-Bloch merkezi

---

[29] RZ 207/30648, s. K017006 (Kamu Düzenini Gözetleme Komiserinden Dışişleri Bakanlığı'na, 18.03.1926).

[30] Ayrıntılı bilgi için: Deutsch-Armenische Gesellschaft (Hrsg.), **100 Jahre Deutsch-Armenische Gesellschaft. 1914-2014**, Hannover 2014.

[31] RZ 207/30648, s. K017010 (Kamu Düzenini Gözetleme Komiserinden Dışişleri Bakanlığı'na, 17.04.1926).

Köstence'de bulunan ve aradan geçen süre içinde Romanya Hükümeti tarafından ortadan kaldırılan bir örgüt tarafından, Berlin Türk Büyükelçisi'ni öldürmek üzere Almanya'ya gönderilmişti. Defalarca büyükelçiye ulaşmaya çalışmış olan Mümtaz-Bloch, sürekli olarak büyükelçilik binası çevresinde dolaşmaktaydı. Büyükelçilik binasının konumu ve yapısı nedeniyle, binaya giriş ve çıkışlarında büyükelçiye kolayca suikast düzenlenebilirdi.

Mümtaz-Bloch'un yoksul olduğu, herkesin malumuydu. Kamu Düzenini Gözetleme Komiserinin bildirdiği gibi, 4 Nisan'da eski Padişah'la görüşmek üzere San Remo'ya giden Mümtaz-Bloch'un ay sonunda geri dönecek olması, onun siyasi ajan olarak faaliyet sürdürdüğünü kanıtlamaktaydı. Mümtaz-Bloch'un komünistlerin toplantılarına katıldığı ve bu nedenle bir kez tutuklandığı da söylenmekteydi. Üzerinde çeşitli vesikalar bulunmuş, ancak bunlar dikkatli bir şekilde incelenmeksizin iade edilmişti.

Bakanlık, Prusya İçişleri Bakanlığı'ndan meseleye mümkün olan en büyük önemi atfetmesini rica etmiş ve Almanya'daki faaliyetleri aracılığıyla ülkenin dış politika alanında güçlükler yaşamasına neden olacak Mümtaz-Bloch'un sınır dışı edilmesi telkininde bulunmuştur. Bakanlık ayrıca, Türk Büyükelçiliği'nin bir süre önce kançılarya binasının çevresinde şüpheli davranışlarıyla dikkat çeken bir kadının tutuklandığını, yapılan üst aramasında kadının çantasında büyükelçinin fotoğrafının çıktığını bildirmiş ve konu hakkında kendilerine bilgi sunulmasını rica etmiştir.[32]

Enver Bey Nisan'da Dışişleri Bakanlığı III. Dairesi İngiltere, Amerika ve Şark Şubesi Müdürü Herbert Freiherr von Richthofen'la bir araya gelerek, Tarık Mümtaz-Bloch'un Almanya'dan sınır dışı edilmesini talep etmiştir. Konu hakkında Bakanlığa gönderilen notada, Büyükelçi Kemaleddin Sami Paşa'ya suikast düzenlemeyi planlama zannı altında bulunan ve büyükelçilik tarafından Almanya'dan sınır dışı edilmesi istenen Mümtaz'ın *komünist ajitatör* olduğu ve San Remo'ya gittiği, büyükelçiliğin Paris'ten aldığı bir telgrafa göre Mümtaz'ın yakında Berlin'de yaşayan karısının yanına döneceği bildirilmiş ve bu kişinin geri döndüğünde sınır dışı edilmesi bir kez daha talep edilmiştir.[33]

Dışişleri Bakanlığı'nın yukarıdaki notaya verdiği cevaba göre, Bakanlık Mümtaz-Bloch'un sınır dışı edilmesi için, Prusya Eyaleti'nden sınır dışı işlemlerinde tek başına yetkili olan Prusya Eyaleti İçişleri Bakanlığı'yla

[32] RZ 207/30648, s. K017011-12 (Dışişleri Bakanlığı'ndan Prusya İçişleri Bakanlığı'na, 23.04.1926).

[33] RZ 207/30648, s. K017014-16 (Türk Büyükelçiliği'nden Dışişleri Bakanlığı'na, 29.04.1926).

temas kurmuştu. Büyükelçinin şahsi güvenliğine özel önem atfeden bakanlık, Berlin Emniyet Müdürlüğü yetkilileriyle konu hakkında çok sayıda görüşme yapmıştı. Büyükelçilik binası civarında tutuklanan kadın hakkında sürdürülen soruşturmanın sonucuna ilişkin olarak yakında ayrıntılı bilgi sunulacaktı. Mümtaz-Bloch meselesini de itinalı bir şekilde inceleyen Emniyet Müdürlüğü, sınır dışı için gerekli olan yasal temelin oluşturulmasını mümkün kılacak daha fazla bilgi sunulmasına minnettar olacaktı.[34]

The Thug of India: *İşbirlikçi Şarklılara* Tehdit Mektubu

Tarık Mümtaz bağlamında bu gelişmeler yaşanırken, kendisini *The Thug of India* (Hindistan Eşkıyası) [35] olarak adlandıran bir örgüt tarafından Türkiye, Afganistan ve Mısır'ın Berlin'deki diplomatik temsilcilerine aynı içerikli birer tehdit mektubu gönderilmiştir. *Landeshut im Schlesien* adresinden Mayıs 1926'da gönderilen mektup, *Hindistan Eşkıyası Subayı olarak, Almanya başta olmak üzere Avrupa'daki şarklı öğrenciler ve diplomatik temsilcilikleri gözetlemekle görevlendirildim. Bugüne kadar takınmış olduğunuz tutum, Asya ve Afrika'da yakında başlatılacak olan özgürlük mücadelesi için faydalı ve arzu edilir nitelikte olmadığı için, sizi uyarıyorum. Yaşanan son olayları Hindistan'a rapor ettikten sonra, düşmanlarımızın her ihanetini ibret verici şekilde cezalandırmam için tüm imkânlar emrime sunulmuştur. Askerlerim buna göre hareket edecektir* tehdidiyle başlamıştır. Mektupta Alman gazetelerine de *İngiliz ve Fransız çevreleriyle işbirliği yapmakta olan Berlin Ahmediye Cemaati, Berlin İslam Birliği (Die Vereinigung Islamischer Gottesverehrung zu Berlin), tüm şark elçilik ve büyükelçilikleri ve Asya veya Afrika'dan gelen tüm örgütsüz öğrencilerle* herhangi bir bağlantı kurulmasının kendileri için tehlikeli olacağı tehdidinde bulunulmuştur.

Türk Büyükelçiliği tehdit mektubunun kopyasını derhal Dışişleri Bakanlığı'na iletmiştir. Bakanlık aynı gün Prusya İçişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıda, Türkiye Büyükelçisi'nin tehdit mektubu nedeniyle can güvenliğinin tehlike altında olmasından ve daha önce Berlin'de öldürülen Türk devlet adamlarıyla aynı kaderi paylaşmaktan endişe etmeye başladığını, bu cinayetlere dahil olmakla itham edilen Berberian Berlin'e geri döndüğü için büyükelçinin endişe duymakta bir ölçüye kadar haklı olduğunu ve

[34] RZ 207/30648, s. K017019-20 (Dışişleri Bakanlığı'ndan Türk Büyükelçiliği'ne, 12.05.1926).

[35] Thug, Hindistan genelinde yüzlerce yıl boyunca çok iyi örgütlermiş çeteler halinde dolaşarak soygun yapan, kurbanlarını öldüren ve kökenlerini yedi Müslüman aşirete dayandıran eşkıya şebekesi. https://www.britannica.com/topic/thug (Erişim tarihi: 13.06.2023).

Mümtaz-Bloch vakasının da büyükelçiyi ciddi şekilde endişelendirdiğini belirtmiştir. Yazının sonunda, Bakanlığın Berlin'deki diplomatların güvenliğini tehdit edici hazırlıklar yapan ve onları tehdit mektupları aracılığıyla taciz eden şarklıların sınır dışı edilme cezasını hak ettiği görüşünde olduğu vurgulanmıştır.[36]

Dışişleri Bakanlığı aynı gün Kamu Düzenini Gözetleme Komiserine gönderdiği yazıda, Berlin'de yaşayan gayrı Müslim Hintlilerin bakanlığa, tehdit mektubunu gönderen kişinin küçük bir milliyetçi Müslüman grup arasında aranması gerektiğini, Nafi Çelebi ve Muhammed Ali Haşimi adlı Araplar ile Abdul Cabbar Hairi ve Hidayet Ahmed Han adlı Hintlilerin grubun liderleri olarak bilindiğini söylediğine dikkat çekerek bu izin de takip edilmesini rica etmiştir.[37]

Bu örgüt, Arka Plan bölümünde dikkat çekilen *iki Suriyeli, bir Hintli ve iki Alman'dan oluşan Cemaati İslamiye* adlı grup olsa gerektir. Arap dili ve İslamiyet uzmanı Kampffmeyer o sırada Berlin Üniversitesi Şark Dilleri Enstitüsü'ndeki görevinin yanı sıra, kurucusu olduğu Alman İslam Bilimi Cemiyeti'nin (Deutsche Gesellschaft für Islamkunde) yönetiminde de yer almaktaydı.[38]

Dışişleri Bakanlığı Prusya Bilim, Sanat ve Halk Eğitimi Bakanlığı'na gönderdiği yazıda, tehdit mektubunu alan diplomatik temsilciliklerden birisinin bu olayın fikir babasının Almanya'daki Arap Yüksekokul Öğrencilerine Yardım Birliği yararına etkinlikler düzenleyerek para yardımı toplayan Prof. Dr. Georg Kampffmeyer olduğunu söylediğine dikkat çekmiş ve bakanlıktan mümkün olduğu ölçüde hızlı şekilde Kampffmeyer'in konu hakkında açıklama yapmasını sağlamasını rica etmiştir.[39]

Berlin Emniyet Müdürlüğü'nün Raporu

Berlin Emniyet Müdürü tarafından Tarık Mümtaz ve Türk Büyükelçiliği önünde tutuklanan kadın hakkında sürdürülen araştırmalar sonucunda hazırlanarak Prusya İçişleri Bakanlığı'na iletilen kapsamlı raporda özetle aşağıdaki bilgiler yer almıştır.

---

[36] RZ 207/30648, s. K017021-26 (Dışişleri Bakanlığı'ndan Prusya İçişleri Bakanlığı'na, 12.05.1926 ve tehdit mektupları).

[37] RZ 207/30648, s. K017027-28 (Dışişleri Bakanlığı'ndan Kamu Düzenini Gözetleme Komiserine, 12.05.1926).

[38] Gotthard Jäschke, "Kampffmeyer, Georg", **Neue deutsche Biographie. Bd. 11**, s. 91.

[39] RZ 207/30648, s. K017029 (Dışişleri Bakanlığı'ndan Prusya Bilim, Sanat ve Halk Eğitimi Bakanlığı'na, Mayıs 1926).

10 Mart 1895 İstanbul doğumlu Arnavutluk vatandaşı Tarık Mümtaz-Bloch, 5 Ocak 1926'da Berlin'de ikamet kaydı yaptırmıştır. Kızlık soyadı Fronius olan karısı Betika'yla Linienstr. 130 adresindeki binada Buttgereit'ın alt kiracısı olarak ikamet etmektedir. Berlin Üniversitesi Yurtdışı Enstitüsü'nde misafir öğrenci olarak Alman dili ve edebiyatı öğrenimi görmek istediği gerekçesiyle ikamet izni başvurusunda bulunmuştur. Kazanç getirici bir işi olmaksızın Alman kökenli (Romanya-Siebenbürgen Almanı) karısıyla birlikte kendi halinde ve anlaşıldığı kadarıyla yoksulluk içinde bir hayat sürdürmektedir.

Emniyet Müdürü 25 Şubat'ta, Mümtaz-Bloch'a kesinlikle siyasi faaliyet sürdürmemesi aksi takdirde sınır dışı edileceği uyarısında bulunmuştur. Bu uyarının hemen akabinde izlenmeye başlanan ve aleyhine olacak hiçbir davranışta bulunmayan Mümtaz-Bloch, 4 Nisan'da San Remo'ya hareket etmiştir. Oraya gitmesinin nedeninin eski padişahla görüşerek, memleketine geri dönmesi için onun desteğiyle af çıkarılmasını sağlamak olduğu söylenmektedir. Mümtaz-Bloch henüz dönmemiştir. Karısı hala Berlin'dedir.

Mümtaz-Bloch'un komünist görüşe yakın olduğu anlaşılmaktadır. Karısının ifadesine göre, komünist faaliyetler sürdürdüğü zannıyla Romanya'dan sınır dışı edilmiştir. Türkiye'den de sınır dışı edilmiş durumdadır. Mümtaz-Bloch 16 Şubat 1926'da [Sovyetler Birliği yanlısı] Uluslararası İşçi Yardım Kuruluşu ve onun Unter den Linden 11 adresindeki Deutscher Verlag adlı yayınevinde görülmüştür. Oraya yardım talebinde bulunmak için gittiği tespit edilmiştir. Bunun haricinde Berlin'deki komünist çevrelerde izine rastlanmamıştır. O güne kadar Berlin'de kendisini suçlu konumuna düşürecek hiçbir eylemde bulunmayan Mümtaz-Bloch, Emniyet Müdürü tarafından yapılan uyarıya yeterli ölçüde uymuştur. Mümtaz-Bloch hakkında başlatılan ve devam ettirilecek izleme önlemi, onun akılsızca işler yapmasının engellenmesi için yeterlidir. Müdür buna rağmen Dışişlerini (Freiherr von Richthofen) telefonla arayarak, Türkiye Büyükelçisi'nin suikast planları şüphesini destekleyebilecek belgeleri kendisine göstermesinin sağlanması ricasında bulunmuştur. Müdür ayrıca, büyükelçinin başvurusu üzerine ona şahsi koruma sağlayacak bir polis memuru görevlendirmiştir. Büyükelçi 20 Nisan'da bu önlemden sarfı nazar etmiştir.

Büyükelçilik binası civarında tutuklanan kadına gelince, büyükelçiyi korumakla görevlendirilen memur 25 yaşlarındaki bir kadının büyükelçilik binası önünde ileri geri yürüdüğünü ve özellikle büyükelçinin çalışma odasına bakmakta olduğunu gözlemlemiştir. Bir süre önce kapıcı kadından

büyükelçi hakkında bilgi alma girişiminde de bulunan kadın, 13 Mart'ta saat 17.00'de büyükelçilik önüne tekrar gelmiş, memurun orada ne aradığı sorusuna üstünkörü cevaplar vermiş ve bunun üzerine büyükelçiliğin kapıcı odasına götürülecek sorgulanmıştır.

Adı Anna Paulus olan genç kadın 7 Nisan 1898'de Passau'da dünyaya gelmiştir. Berlin Johannisstrasse 17b adresinde ikamet eden kadının çantasında, büyükelçinin bir gazeteden kesilmiş fotoğrafı bulunmuştur. Paulus sorgulama sırasında büyükelçiye kötü bir şey yapmak istemediğini, 1922'de Berlin'de tanıştığı Ruhi Mahid adlı bir Türk'ten çocuk sahibi olduğunu, Mahid'in bunun üzerinde Berlin'den ayrıldığını, o günden beri kendisini bulamadığını, altı ay önce Berliner Illustrierte Zeitung'da Türk büyükelçinin fotoğrafını gördüğünde onun çocuğunun babası olduğuna inandığını, Türk Büyükelçiliği'ne sık sık gelmesinin nedeninin büyükelçiyi yakından görerek onun eski sevgilisi Ruhi Mahid olup olmadığını tespit etmek olduğunu söylemiştir. Elde edilen diğer bilgiler aracılığıyla ifadenin doğru olduğu anlaşılmış ve genç kadın hakkında başka bir işlem yapılmamıştır.

Yukarıdaki raporu 25 Mayıs'ta Dışişleri Bakanlığı'na ileten İçişleri Bakanı yazısında, Emniyet Müdürü'ne Mümtaz-Bloch Almanya'ya dönecek olursa ona ikamet izni verilmemesi, ülkeyi gönüllü olarak terk etmek istememesi durumunda sınır dışı işlemi başlatılması ve ülkeden ayrılıncaya kadar polis tarafından gözetlenmesi talimatı verdiğine dikkat çekmiş, Dışişleri Bakanlığı'na Mümtaz-Bloch'un geri dönmesinin engellenmesi için, Almanya'nın yurt dışı temsilciliklerine bu kişi için vize tanzim edilmemesi talimatı gönderilmesini tavsiye etmiş ve Mümtaz-Bloch'un Alman kökenli karısına Almanya'da ikamete devam etme izni verme niyetinde olduğunu belirtmiştir.[40]

Dışişleri Bakanlığı bunun üzerine Pasaport Dairesi Başkanı Konsolos Bergfeld'e özel kurye aracılığıyla ilettiği *Çok İvedi!* ibareli yazıyla, Türk Büyükelçiliği'nin talebi ve Prusya İçişleri Bakanlığı'yla mutabık kalınarak Arnavutluk pasaportu hamili Mümtaz-Bloch için Almanya vizesi tanzim edilmemesinin kararlaştırıldığına dikkat çekerek, Almanya'nın Hollanda, Belçika, Fransa, İtalya, İsviçre, Avusturya ve Çekoslovakya temsilciliklerine derhal bu yönde yazılı talimat gönderilmesini istemiştir. Yazıda ayrıca, Mümtaz-Bloch'un San Remo'da hayatını kaybeden eski Sultan Vahideddin'le görüşmek amacıyla İtalya'ya gittikten sonra Hollanda'ya

[40] RZ 207/30648, s. K017030-33 (Prusya İçişleri Bakanı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na, 25.05.1926).

geçtiği bilgisinin alındığı belirtilerek, Almanya'nın Hollanda ve Belçika temsilciliklerinin telgraf aracılığıyla konu hakkında bilgilendirilmesi talep edilmiştir.[41]

Dışişleri Bakanlığı tarafından Prusya Bilim, Sanat ve Halk Eğitimi Bakanlığı'na gönderilen telgrafa göre, bir bakanlık yetkilisiyle şahsen görüşen Sami Paşa Kampffmeyer'in Mümtaz-Bloch'a Vahideddin'le siyasi temas kurmak üzere San Remo'ya seyahat etmesi için para vermesinden şikâyetçi olmuştu. Sultan aradan geçen zaman içinde hayatını kaybetmişti. Eski bir Türk subayı olan Mümtaz-Bloch, Türk Hükümeti tarafından ülkeden çıkarılan Yüzellilikler listesinde yer almaktaydı. Türk Hükümeti, Mümtaz-Bloch'un Türkiye'deki önde gelen devlet adamlarına suikast planlamakta olduğu yönünde ipuçlarına sahip olduğunu bildirmekteydi. Büyükelçi belirli ölçüde resmi bir şahsiyet olan Kampffmeyer'in tutumu karşısında hayretler içinde kaldığını söylemişti. Yetkili bu ithamı geri çevirmişti, ancak Kampffmeyer'in itham hakkında da açıklama yapmak isteyeceğini varsaymaktaydı.[42]

San Remo ve İzmir'deki Gelişmeler

Tarık Mümtaz iki ciltlik hatıratında, sürgün hayatının yalnızca San Remo'da Vahideddin'in ölümüne kadar olan kısmını yazmıştır. Orada da Berlin'den yalnızca iki yerde kısaca söz etmiştir.[43] Hatırata göre, Mümtaz'ın San Remo'ya ulaştıktan sonraki ilk işi, İngiliz Konsolosluğu'na giderek Sultan Vahideddin ya da ablası Mediha Sultan'ın adresini sormak olmuştu. Damat Ferid Paşa'nın karısı Mediha Sultan'ın oğlu Prens Sami Bey'in Villa Nobel'de kaldığını öğrenen Mümtaz, Sami Bey'in villada kalma önerisini büyük memnuniyetle kabul etmişti. Yeni yerinden gayet memnun olan Mümtaz, *Hülasa herkes tarafından iyi karşılanmıştım. Berlin'de canıma tak diyen kıtlığın ve karşılaştığım sayısız zorlukların burada ağız tadile acısını çıkaracağıma iyiden iyiye aklım kesmeğe başlamıştı. […] Berlin'in dört ay süren korkunç kâbuslu rüyasından sonra bu gece ilk huzurlu ve rahat uykuya dalacağım* yazmıştır. San Remo'ya geldiğinin üçüncü günü akşamı, Sami Bey ve Avni Paşa'nın refakatinde Vahideddin'le görüşen Mümtaz, *Sultan Vahideddin hal ve hatır sorduktan sonra […] bana doğru eğilip anlatacağım*

[41] RZ 207/30648, s. K017034-35 (Dışişleri Bakanlığı'ndan Pasaport Dairesi'ne, 28.05.1926).

[42] RZ 207/30648, s. K017036-37 (Dışişleri Bakanlığı'ndan Prusya Bilim, Sanat ve Halk Eğitimi Bakanlığı'na, 28.05.1926).

[43] Göztepe, Tarık Mümtaz, **Osmanoğullarının Son Padişahı Sultan Vahideddin Mütareke Gayyasında**, Sebil Yayınevi, İstanbul 1969; Göztepe, Tarık Mümtaz, **Osmanoğullarının Son Padişahı Sultan Vahideddin Gurbet Cehenneminde**, Sebil Yayınevi, İstanbul 1978.

şeyleri dinlemeğe hazırlandı. Kendisine Almanya'daki sosyalizm cereyanlarını ve bu arada Berlin'de başımdan geçenleri anlattım demiştir. Vahiddedin'e Berlin'e dönmekten ya da orada dergi yayınlamaktan söz etmeyen Mümtaz'ın, San Remo'ya kalıcı olarak gittiği anlaşılmaktadır.[44]

Vahideddin'in 16 Mayıs'ta kalp krizinden ölmesi üzerine, Mümtaz'ın San Remo macerası sona ermiştir. Bu gelişmeden sonra Berliner Tageblatt gazetesinde Vahideddin'in özel doktoru Reşad Paşa'nın Mart 1924'teki intiharına ilişkin Roma kaynaklı spekülâtif haberler yayınlanmıştır. Haberlere göre, silahla başına ateş ederek intihar eden Reşad Paşa, uzun zamandır suikasta uğrama korkusu nedeniyle intihar ettiğine dair bir not bırakmıştı. Türk basınında ise, Reşad Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'nın gizli yandaşı olduğu için Vahideddin'in emri üzerine öldürüldüğü yönünde haberler yayınlanmıştı. Vahideddin'in ölümünden sonra Paris'ten gelen kızı, babasının doğal şekilde öldüğüne inanmadığı için otopsi yaptırmış ve ölümün yüksek derecede damar tıkanıklığından kaynaklandığı tespit edilmişti.[45] Aile bireyleri Reşad Paşa'nın takip edilme paranoyasından mustarip olduğunu ve polis tarafından aranma korkusu içinde yaşadığını söylerken, bazı Müslüman çevreler halifelik makamına ihanet ettiği gerekçesiyle idama mahkûm edilen Paşa'nın, cezanın her an infaz edilebileceği korkusuyla intihar ettiğini ileri sürmekteydi.[46]

Reşad Paşa'nın ölümüne ilişkin iddialar Şeyh Said ayaklanmasından sonra yeniden gündeme gelmiş, onun Vahideddin'in her hareketini Ankara'ya bildirdiği, cinayeti hilafeti Türkiye'ye geri getirmek için çalışan ve doğrudan Vahideddin'den emir alan Tarikatı Selâhiye adlı gizli bir örgütün işlediği ve Vahideddin'in bu örgüt aracılığıyla Şeyh Said isyanında kışkırtıcılık yaptığı iddia edilmiştir. Bunun sonucunda örgüt mensubu olduğu söylenen 68 kişi Ankara İstiklal Mahkemesi'nde yargılanmış ve idama mahkûm edilen 11 kişinin cezası 16 Ağustos 1925'te Ankara'da infaz edilmiştir.[47]

Dışişleri Bakanlığı'nın değerlendirmesine göre, Mümtaz-Bloch'un San Remo seyahati Vahideddin'in özel doktorunun intiharına ilişkin basın

---

[44] Göztepe, **Vahideddin Gurbet Cehenneminde**, s. 134-148.

[45] "Der Tod des Exsultans – Der geheimnisvolle Selbstmord des Leibarztes", **Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung**, 21.05.1926, Nr. 237.

[46] "Selbstmord des Leibarztes des ehemaligen Kalifen", **Frankenberger Tageblatt**, 29.03.1924, Nr. 76.

[47] Murat Bardakçı, **Şahbaba. Osmanoğulları'nın Son hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları**, Pan Yayıncılık, İstanbul 1998, s. 345-346.

haberlerinden sonra *çok tuhaf bir ışık altında* görünmeye başlamıştı. Bir sabah kafasına ateş ederek intihar ettiği söylenen doktor aslında intihar etmemiş, Türkiye Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'in yandaşı olduğundan şüphelenildiği için Vahideddin'in emri üzerine öldürülmüştü. San Remo'da yaşanan bu trajedi hakkında Berlin'de net bir değerlendirme yapılması mümkün değildi. Ancak Türkiye Büyükelçisi'nin Mümtaz-Bloch'un Türk devlet adamlarına suikast düzenlemeyi planlayan bir gruba mensup olduğu yönündeki iddiası, artık *öncekinden tamamen farklı bir bağlamda* görünmekteydi. Türk tarafının Mümtaz-Bloch hakkında sürekli olarak ilettiği bilgiler göz önünde bulundurularak, bu kişinin Almanya'daki ikamet izninin uzatılmaması isabetli olurdu. Beş parasızlığıyla nam salmış olan Mümtaz-Bloch'un büyük yurtdışı seyahatleri için ihtiyaç duyduğu paranın nereden geldiğinin tespit edilmesi, imkânsız olmasa gerekti. Diğer yandan, Türk tarafı Mümtaz-Bloch'un karısının Alman olduğu yönündeki iddianın aksine, onun Bulgaristan ya da Romanya-Dobruca kökenli bir Müslüman olduğunu ileri sürmekteydi.[48]

Bir başka gazete haberine göre, Vahideddin'in servetini yöneten Albay Zeki Bey 12 Haziran'da Cenova'da Doktor Reşad Paşa'yı öldürdüğü zannıyla tutuklanmıştı. Sultan'ın Nice'te yaşayan kızı Prenses Ulviye ve Doktor Reşad Paşa, Zeki Paşa'nın Vahideddin'in parasını çaldığını tespit etmişti. Zeki Paşa bunun öğrenilmesini önlemek amacıyla, Reşad Paşa'yı öldürmüş ve onun Kemal Paşa'nın ajanları tarafından öldürüleceğinden duyduğu derin korku nedeniyle intihar ettiği söylentisini yaymıştı. Vahideddin yaşadığı sürece üstü örtülen bu konu, babasının mali iflasından Zeki Bey'i sorumlu tutan Prenses Ulviye ve doktorun İstanbul'da yaşayan ailesinin girişimi üzerine yeniden kovuşturulmaya başlanmıştı.[49]

Vahideddin'in eski kayınbiraderi olan ve para karşılığında Ankara'ya Vahideddin'in faaliyetleri hakkında raporlar da gönderen Zeki Bey, delil bulunamadığı için 24 gün sonra serbest bırakılmıştır. Hakkında İstanbul'da da dava açılan ve 1 Mayıs 1927'de İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi tarafından gıyaben idam cezasına çarptırılan Zeki Bey, 1930'lu yıllarda son Halife Abdülmecid'in oğlu Ömer Faruk Efendi'nin Nice'deki evinde intihar etmiştir.[50]

---

[48] RZ 207/30648, s. K017037-39 (Dışişleri Bakanlığı'ndan Prusya İçişleri Bakanlığı'na, 28.05.1926).

[49] "Der Mord an dem Leibarzte des Sultans – Der Tat eines ungetreuen Schatzwesirs", **Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung**, 13.06.1926,Nr. 275.

[50] Bardakçı, **Şahbaba**, s. 326-330.

Berlin, San Remo ve Cenova'da bu gelişmeler yaşanırken, 7 Mayıs'ta trenle Türkiye gezisine başlayan Mustafa Kemal Paşa, Ankara-Konya-Mersin-Adana-Bursa güzergâhından geçerek 13 Haziran'da Balıkesir'e uğramış ve 14 Haziran'da İzmir'e geçmeyi planlamıştır. Balıkesir'de kendisine İzmir'de suikast düzenleneceği istihbarını alan Paşa, 14 Haziran gecesini orada geçirmiş, suikast çetesi tutuklandıktan sonra 15 Haziran akşamı yola çıkmış ve 16 Haziran akşamı İzmir'e ulaşmıştır.[51] Büyükelçi Sami Paşa yurt dışında Mustafa Kemal Paşa ve kendisine yönelik muhtemel suikast hazırlıklarına karşı önlem alınması için gayret gösterirken, somut tehlike İzmir'de ortaya çıkmıştır. Bu gelişme, Türk Hükümeti'nin yurt içi ve dışında Türk devlet ricaline yönelik muhtemel suikast hazırlıkları ve girişimlerine karşı en üst düzeyde müteyakkız olma politikasının ne denli isabetli olduğunu göstermiştir.

Prusya İçişleri Bakanlığı'nın raporuna göre, Mümtaz-Bloch henüz Berlin'e dönmemişti ve güvenilir kaynaktan edinilen bilgiye göre, yakın bir gelecekte geri dönme niyetinde de değildi. Mümtaz-Bloch San Remo'daki misyonu eski Sultan'ın vefatı nedeniyle sona erdiği için, muhtemelen Paris'e gidecek ve oradaki dost çevrelerde destek arayışı içinde olacaktı. Beklentilerin aksine Berlin'e dönmesi durumunda, Emniyet Müdürlüğü Mümtaz-Bloch'a ikamet izni vermeyecek ve sınır dışı edilene kadar onu çok sıkı şekilde gözetleyecekti. Mümtaz-Bloch'un hala Berlin'de ikamet eden karısı, ekonomik durumu çok kötü olduğu için yakında Romanya'daki ebeveynlerinin yanına dönmeyi düşünmekteydi. The Thug of India soruşturmaları devam etmekteydi ve sonuçlandığında bilgi iletilecekti.[52]

Prof. Dr. Kampffmeyer'in Savunması

Prusya İçişleri Bakanı, Şark Dilleri Enstitüsü Öğretim Görevlisi Kampffmeyer'e yöneltilen ithamlar konusunu Enstitü Direktör Vekili Prof. Dr. Eugen Mittwoch'la görüşmüş ve ondan Kampffmeyer'den ithamlar hakkında yazılı açıklama talep etmesini istemiştir. Mittwoch, Kampffmeyer'in açıklamasını konu hakkında kaleme aldığı raporla birlikte bakana iletmiştir. Bakan bunları 5 Ağustos'ta Dışişleri Bakanlığı'na göndermiştir.[53]

---

[51] Utkan Kocatürk, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2007, s. 390-393.

[52] RZ 207/30648, s. K017051-52 (Prusya İçişleri Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na, 23.06.1926).

[53] RZ 207/30648, s. K017053 (Prusya İçişleri Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na, 05.08.1926).

Kampffmeyer kapsamlı açıklamasında kendisine yöneltilen ithamlar aracılığıyla şahsi onuruna ağır şekilde saldırıldığını vurguladıktan sonra, iddialara ilişkin olarak özetle şunları yazmıştır:

> "1- The Thug of India aynı tehdit mektubunu bana da göndermiştir. Mektubu kimin yazdığını ve bu meselenin arkasında kimin yer aldığını bilmiyorum. Olayın benimle en küçük bir ilgisi yoktur. Bunun ciddiye alınmaması gereken çocukça bir oyun olduğunu düşünüyorum.
>
> 2- Tarık Mümtaz-Bloch'u tanımıyorum. Kendisiyle ya da yapmak istediği söylenen işlerle hiçbir ilişkim olmamıştır. Bu nedenle, San Remo'ya gitmesi için ona para vermemi gerektirecek hiçbir nedenim olmamıştır.
>
> 3- Bana sebepsiz yere yöneltilen ithamlar arasında onurumu en ağır şekilde yaralayanı, Almanya'daki Arap Yüksekokul Öğrencilerine Yardım Birliği için toplanan paraları, başka amaçlar doğrultusunda, hatta bir şiddet örgütünün amaçları için kulanmış olduğumdur. Yardım derneğinin paraları için elbette muhasebe kaydı tutulmaktadır. Bu paraların ne şekilde harcanacağı, benim de dâhil olduğum üç kişilik heyet tarafından kararlaştırılmaktadır. Derneğin parasının bu heyet tarafından ya da yalnızca tarafımca usulüne uygun şekilde harcanmadığı, çok çirkin bir iftiradır. Dışişleri Bakanlığı'ndan, ilgili diplomatik temsilciliği bana yapılan hakaret nedeniyle en sert şekilde protesto etmesini, benden özür dilenmesini sağlamasını ve elde edilecek sonuç hakkında beni bilgilendirmesini talep ediyorum."[54]

Mittwoch raporunda, Mümtaz-Bloch'u tanımadığını ve yapmak isteği işlerle ilişkisi olmadığını belirten Kampffmeyer'in sözlü görüşme sırasında kendisine Mümtaz-Bloch'u uyardığını söylediğini, bu nedenle Mümtaz-Bloch'un kim olduğunu ve ne yapmak istediğini biliyor olması gerektiğini yazmıştır. Mittwoch ayrıca, Kampffmeyer'in kendisinden özür dilenmesi isteğinin yerine getirilerek onun daha önceki çok sayıda vakada olduğu gibi, yeniden gazeteler için polemik nesnesi haline getirilmemesi telkininde bulunmuştur.[55]

---

[54] RZ 207/30648, s. K017054-56 (Kampffmeyer'in açıklaması, 12.07.1926).

[55] RZ 207/30648, s. K017057-58 (Mittwoch'un raporu, 15.07.1926).

Kampffmeyer'in, Arap yüksekokul öğrencileri için toplanan paraları başka amaçlar için harcadığı yönündeki itham nedeniyle *derinden yaralanan onuru*, Alman makamlarını bir süre daha uğraştırmıştır. Dışişleri Bakanlığı, Kampffmeyer'i itham eden Müslüman ülke diplomatik temsilciliğine Arap yüksekokul öğrencileri için toplanan paraların usulüne uygun şekilde kullanıldığının tespit edildiğini bildirmiş, temsilcilik te ithamı geri çekmiştir. Bunu yeterli bulan Dışişleri Bakanlığı, temsilciliğin ayrıca Kampffmeyer'den özür dilemesine gerek olmadığı kanaatine varmıştır.[56] Bu durumu kabullenmek istemeyen Kampffmeyer, Şark Dilleri Enstitüsü aracılığıyla Prusya Bilim, Sanat ve Halk Eğitimi Bakanlığı'na gönderdiği 19 Eylül tarihli yazısıyla, şahsi onurunun korunması için o güne kadar atılan adımlar hakkında bilgi sunulmasını talep etmiştir.[57] Bu talebin iletildiği Dışişleri Bakanlığı 3 Kasım'da Prusya Bilim, Sanat ve Halk Eğitimi Bakanlığı'na gönderdiği cevapta, ithamda bulunan Müslüman ülke diplomatik temsilcisinin Kampffmeyer'in onurundan asla şüphe etmediğini bir kez daha açık ve net şekilde dile getirdiğini ve meselenin bu şartlar altında çözülmüş olarak görüldüğünü vurgulamıştır.[58] Konu bu şekilde kapanmıştır.

Diğer yandan, Berlin Emniyet Müdürlüğü tarafından 20 Kasım'da Prusya İçişleri Bakanlığı'na gönderilen yazıyla, San Remo'ya gittikten sonra bir daha Berlin'de görülmeyen Tarık Mümtaz-Bloch'un nerede ikamet ettiğinin sürdürülen gizli soruşturma sonucunda da tespit edilemediği, Haziran'da memleketine giden karısının da Berlin'e dönmediği, The Thug of India hakkında sürdürülen soruşturmalar sonucunda da yeni bilgiler elde edilemediği, tehdit mektubunun kim tarafından gönderildiğinin tespit edilemediği, elde edilen tek bilginin İslam cemaati mensuplarının yeni tehdit mektupları almamış olduğu bildirilmiştir. Yazı müteakiben Dışişleri Bakanlığı'na iletilmiştir.[59] Bu, Mümtaz hakkında dosyada yer alan son belgedir. Bu konu da bu şekilde kapanmıştır.

---

[56] RZ 207/30648, s. K017059-60 (Dışişleri Bakanlığı'ndan Prusya Bilim, Sanat ve Halk Eğitimi Bakanlığı'na, 01.09.1926).

[57] RZ 207/30648, s. K017063-66 (Berlin Üniversitesi Şark Dilleri Enstitüsü'nden Prusya Bilim, Sanat ve Halk Eğitimi Bakanlığı'na, 27.09.1926).

[58] RZ 207/30648, s. K017067-68 (Dışişleri Bakanlığı'ndan Prusya Bilim, Sanat ve Halk Eğitimi Bakanlığı'na, 03.11.1926)

[59] RZ 207/30648, s. K017086 (Prusya İçişleri Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na, 08.12.1926)

Souren ve Katharina Berberian Hakkındaki Sınır Dışı Kararları

Prusya İçişleri Bakanlığı 17 Haziran'da Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıda, Berlin Emniyet Müdürü'nün 10 Haziran'da Berlin-Halensee, Hektorstr. 15 adresinde mukim 3 Aralık 1900 Nahicevan doğumlu Souren Berberian ve kızlık soyadı Unanof olan karısı Katharina'nın iki haftalık taşınma süresi tanınarak sınır dışı edilmesini kararlaştırdığını bildirmiştir.[60] Ancak karar uygulanmamış, önce Katharina ardından Souren Berberian hakkındaki sınır dışı kararları şaibeli şekilde kaldırılmıştır.

Talat Paşa suikastında arka planda etkin rol oynayan Dr. Greenfield Ekim 1926'da hiçbir yetkisi olmadığı halde Federal Dışişleri Bakanlığı'na giderek, Berberian'ın karısı hakkındaki sınır dışı kararının kaldırılması için girişimde bulunmuş ve başarılı olmuştur. Dışişleri Bakanlığı'nda Şube Müdürü Dr. Kurt Ziemke tarafından 25 Ekim'de Greenfield'e gönderilen yazıda *Kısa bir süre önce yapmış olduğunuz ziyarete ilişkin olarak, Dışişleri Bakanlığı'nın Berberian'ın karısı hakkındaki sınır dışı kararının kaldırılması için yetkili makamlarla irtibata geçtiğini bildiririz. Başka bir tereddüdün bulunmaması durumunda, kararın kaldırılacağı varsayılmaktadır* ifadesine yer verilmiştir. Aynı gün Prusya İçişleri Bakanlığı'na gönderilen yazıda, Souren Berberian'ın yakında sınır dışı edilecek olmasının Türkiye Büyükelçiliği'nin endişelerinin giderilmesine katkıda bulunacağı belirtildikten sonra, Türk devlet adamlarına karşı düzenlenen suikastlarla hiçbir bağlantısı bulunmayan Katharina Berberian'ın sınır dışı edilmesinin ise çok ağır bir önlem olacağı, bu kişi hakkındaki sınır dışı kararının genel insani mülahazalar çerçevesinde iptal edilmesine bakanlık tarafından itiraz edilmeyeceği ve Türk Büyükelçiliği'nin de muhtemelen bu konuda ısrarcı olmayacağı belirtilmiştir.[61]

Görüldüğü gibi, Greenfield önce Ziemke ile bir araya gelmiştir. İkili, Katharina Berberien'ın serbest bırakılmasını kararlaştırmıştır. Akabinde Ziemke'nin girişimiyle Dışişleri Bakanlığı ile İçişleri Bakanlığı arasında konuya ilişkin mutabakat sağlanmıştır. Dışişleri Bakanlığı, İçişleri Bakanlığı'na serbest bırakma işlemine karşı olmadığı yönünde bir yazı göndermiş ve -aşağıda görüleceği gibi- bu yazıyı alan Prusya İçişleri Bakanlığı, Katharina Berberian hakkındaki sınır dışı kararını 2 Kasım'da kaldırmıştır. Bu işlem, Souren Berberian hakkındaki sınır dışı kararının

[60] RZ 207/30648, s. K017050 (Prusya İçişleri Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na, 17.06.1926).

[61] RZ 207/30648, s. K017069-70 (Dışişleri Bakanlığı'ndan Prusya İçişleri Bakanlığı ve Greenfield'e, 25.10.1925).

kaldırılması için de benzer şekilde uygulanmıştır. Aradaki tek fark, yetkisiz Greenfield'in yerini yetkili Avukat-Noter Wolfgang Heine'nin almış olmasıdır.

Dr. Ziemke (1888-1965) Berlin ve Königsberg üniversitelerinde hukuk ve Berlin Üniversitesi Şark Dilleri Enstitüsü'nde Türkçe öğrenimi gördükten sonra, 1910-1918'de Almanya'nın İstanbul Büyükelçiliği ile İstanbul, Tekirdağ, Kudüs, Şam ve Tiflis konsolosluklarında dragoman ve yöneticiliğin yanı sıra Osmanlı mahkemelerinde dragoman asistanı olarak görev yapmıştır. Ocak 1925-Mart 1928'de Alman Dışişleri Bakanlığı'nın İngiltere, Amerika ve Şark'tan sorumlu III. Dairesi'nde Türkiye, Kıbrıs, Mısır, Sudan, Filistin ve Suriye Şube Müdürlüğü görevini üstlenmiştir. 1 Mart 1926 tarih ve 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nu Almancaya çevirmiştir. 1914-1929 döneminde Türkiye'deki siyasi gelişmeleri analiz ettiği bir kitap ta yayınlamıştır.[62]

Heine (1861-1944) sıradan bir avukat değildir. 1889'da Berlin'de avukatlık yapmaya başlamış, sosyal demokrat sanıkların yargılandığı davalar başta olmak üzere, siyasi davalara bakan bir avukat olarak isim yapmıştır. 1898-1918'de Alman İmparatorluk Meclisi Sosyal Demokrat Parti (SPD) Milletvekili, Aralık 1918-Mart 1919'da Prusya Adalet Bakanı ve Mart 1919-Mart 1920'de Prusya İçişleri Bakanı olarak görev yapmıştır. Akabinde avukatlık mesleğini sürdürmüş, Nazilerin iktidara gelmesinden sonra 1933'te İsviçre'ye göç etmiş ve ölünceye kadar orada yaşamıştır.[63]

Heine 26 Kasım 1926'da Dışişleri Bakanlığı'na giderek Daire Başkanı Ziemke ile Souren Berberian hakkındaki sınır dışı kararının kaldırılması konusunu görüşmüştür. Konu hakkında Ziemke ile mutabakat sağlayan Heine, görüşmenin akabinde Dışişleri Bakanlığı'na hitaben yazdığı dört sayfalık tarihsiz mektupta özetle şunları belirtmiştir:

Berlin III. Eyalet Mahkemesi'nde açılan E. I. J. 223/22 dosya sayılı davada savunmuş olduğum Berberian hakkında en küçük bir şüphenin bulunmadığını size izah edebilirim. 1922 Paskalya yortusunda Berlin Uhlandstrasse'de iki Türk silahla öldürüldüğünde, Leipzig'te yükseköğrenim görmekte olan Souren, dini bayram vesilesiyle Berlin Speyerstr. 21

---

[62] Auswärtiges Amt-Historischer Dienst (Hrsg.), **Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes. 1871-1945. Band 5 T-Z, Nachträge**, Ferdinand Schöning, Paderborn et al. 2014, s. 373-374.

[63] Klaus Malette, "Heine, Wolfgang", **Neue Deutsche Biographie. Achter Band**, Duncker & Humboldt, Berlin 1969, s. 296.

adresinde ikamet eden ebeveynlerinin yanına gelmiştir. Berberian yalnızca cinayet kurbanlarından birinin karısının, onu cinayet mahallinde gördüğü yönündeki ifadesi üzerine tutuklanmıştır. Berberian'ın cinayet saatinde başka yerde olduğu, şahit ifadeleriyle kanıtlanmıştır. Prof. Dr. Johannes Lepsius'un da bilirkişi ifadesinde belirttiği gibi, cinayet Türkler ile Ermeniler arasındaki siyasi tartışmalar nedeniyle işlenmiştir. Rusya'da yaşayan, Ermenilikten tamamen kopmuş ve tamamen Ruslaşmış bir ailenin bireyi olan Berberian'ın, Ermeni ve Türk meseleleriyle hiçbir ilgisinin bulunmadığı Lepsius'un bilirkişi raporu aracılığıyla tespit edilmiştir. Bu rapor şahitler ve Bilirkişi Egloffstein tarafından teyit edilmiştir. Egloffstein Berberian'ın Türkçe ve Ermenice bilmediğini ve kendisini yalnızca Rus hissettiğini teyit etmiştir. Aileyi yakından tanıyan bir başka şahit te, Berberian'ın Rusya'nın Rostow am Don şehrinde dünyaya geldiğini, kendisini tamamen Rus hissettiğini ve aile bireylerinden hiçbirisinin Türkiye ile Ermeniler arasındaki siyasi meselelere lehte ya da aleyhte olacak şekilde ilgi duymadığını belirtmiştir. Savcı bunun üzerine Berberian'ın serbest bırakılmasını talep etmiştir. Hakkındaki kovuşturma 4 Ağustos 1922 tarihli mahkeme kararıyla sona erdirilen Berberian, Kasım 1922'de üç aylığına Paris'e gitmiş, Ocak 1923'te Berlin'e döndükten sonra Französichestr. 13 adresindeki İç ve Dış Ticaret Bankasında çalışmış, Kasım1924'te evlenmek üzere tekrar Paris'e gitmiş ve 2 Ocak 1925'te Berlin'e dönmüştür. Berberian'ın pasaportları, Paris'te tanzim edilen evlilik cüzdanı ve polise ibraz edilen diğer belgeler bunu kanıtlamaktadır. Bu nedenle, Dışişleri Bakanlığı'ndan sunulan belgeleri inceledikten sonra, Prusya İçişleri Bakanlığı'na Berberian'ın sınır dışı edilmesine artık önem atfetmediğini bildirmesini rica ederim.[64]

Yukarıdaki ifadelerden, Berberian'ın Talat Paşa cinayeti davasında olduğu gibi, Nemesis ve suç ortağı Lepsius tarafından kurgulanan senaryo uyarınca beraat etmesinin sağlandığı anlaşılmaktadır. Zira yukarıda dikkat çekildiği gibi, Prusya İçişleri Bakanlığı tarafından 18 Mart ve 17 Haziran'da Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen iki ayrı yazıda Berberian'ın 3 Aralık 1900'de Nahicevan'da dünyaya geldiği belirtilmiştir. Berberian'ın Emniyet Müdürlüğü'ndeki ikamet izni kütüğünde yer alan bu bilgi güvenilirdir. Türkçe'nin yaygın olduğu bir coğrafyada dünyaya gelen Berberian, Ermenicenin yanı sıra büyük bir ihtimalle Türkçe de bilmekteydi. Ayrıca Şıracıyan'ın hatıralarında belirttiği gibi, Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi'yi öldürmekle itham edilmesinin kendisi için onur vesilesi olduğunu

[64] RZ 207/30648, s. K017076-79 (Heine'den Dışişleri Bakanlığı'na, Tarih yok)

söyleyecek ölçüde Ermeni milliyetçisiydi. Heine'nin müvekkilinin gerçek kimliğini bilmemesi mümkün değildir. Heine, mahkemedeki savunmasında yaptığı gibi, Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği mektubunda da müvekkilinin gerçek kimliğini gizlemiştir. Yıllarca SPD Milletvekilliği yapmış olan Heine'nin, Almanya'da sözde Ermeni katliamları ithamları bağlamında sürdürülen tartışmalarda, partisinin çizgisine bağlı kalarak Ermeni tarafını desteklediği ve avukat olarak para kazandığı anlaşılmaktadır.

Ziemke 29 Kasım'da Heine'ye aşağıdaki mektubu göndermiştir:

> "Sayın Bakan
>
> Dışişleri Bakanlığı'nda 26 Kasım'daki görüşmemizin akabinde bakanlığımıza gönderdiğiniz mektubu aldım ve işleme konulmak üzere ilgili birime teslim ettim. Size daha şimdiden, Prusya İçişleri Bakanlığı'ndaki yetkili şube müdürünün konu hakkında beni aradığını ve onu sınır dışı kararının kaldırılmasına ilişkin olarak aramızda sağlanan mutabakat hakkında bilgilendirdiğimi söylemek istiyorum.
>
> Berberian'ın tam da buradaki Türk Büyükelçisi'ne suikast düzenleneceğine dair güçlü belirtilerin bulunduğu bir zamanda Berlin'e dönmesi (Prusya İçişleri Bakanlığı'nın bildirdiğine göre 22.2.26'da Breslau'dan), o dönemde çok dikkat çekiciydi. Berberian'ın günümüzde ne işle meşgul olduğunun tarafımıza bildirilmesini rica ederim.
>
> En derin saygılarımla
>
> Dışişleri Bakanlığı Şube Müdürü Ziemke."[65]

Heine, Ziemke'ye gönderdiği cevapta Berberian'ın 10 Ocak-22 Şubat 1926'da geçici, ancak polise ikamet kaydı yaptırarak Breslau'da ikamet ettiğini, orada bir işe ortak olduğunu, ancak birkaç hafta içinde servetinin tamamını kaybettiğini, akabinde Berlin'e döndüğünü, şehirde öğrenimine uygun bir iş bulamadığını, geçimini fayton sürücüsü olarak sağladığını, halihazırda değişik film şirketlerinde figüranlık yaptığını ve artık onun Türk Büyükelçiliği'ne saldırı düzenleyeceği yönünde herhangi bir zannın bulunmadığına inandığını yazmıştır.[66]

Prusya İçişleri Bakanı Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği yazıda, Berberian'ın hakkındaki sınır dışı kararına avukatı Heine aracılığıyla itiraz

[65] RZ 207/30648, s. K017080 (Ziemke'den Heine'ye, 29.11.1926).

[66] RZ 207/30648, s. K017087-88 (Heine'den Dışişleri Bakanlığı'na, Tarih yok)

ettiğine dikkat çektikten sonra konunun bir kez daha gözden geçirilmesini sağladığını ve Berlin Emniyet Müdürü'nün aşağıdaki yazıyı gönderdiğini belirtmiştir:

> "Berberian'ın cinayet zanlısı olarak yargılandığı ceza davasında, zanlı hakkında sürdürülen kovuşturma kanıt yetersizliği nedeniyle sona erdirilmiştir (Mahkeme tutanakları, Cilt II, yaprak 228). Dışişleri Bakanlığı, son olarak Ufa film şirketinde figüran olarak çalışan ve diğer film şirketlerinde de çalıştığı söylenen Berberian hakkındaki sınır dışı kararının uygulanmasına artık önem atfetmediği için, yabancılar polisi açısından da bu bağlamda herhangi tereddüt bulunmamaktadır. Bir kadın terzisinde yardımcı işçi olarak çalışan Berberian'ın karısı hakkındaki sınır dışı kararı, 2 Kasım 1926 tarih ve IV E 3.Mu.13 (Bl. 53) sayılı karar uyarınca kaldırılmıştır. Ayrıca, Berberian'ın ebeveynlerinin geçen yıl Fransa'daki ikametlerine son vererek 23 Mart 1926'da burada süresiz ikamet izni aldıklarına dikkat çekmek isterim. Buraya konu hakkında bir karar ulaştırılıncaya kadar, zorlayıcı tedbirlerden kaçınacağım."

İçişleri Bakanı müteakiben, ilgili Emniyet Müdürlüğü ve mahkeme belgelerini yazısına eklediğini, mevcut şartlar altında kendisinin de Berberian hakkındaki sınır dışı kararının kaldırılmasına, her zaman için iptal edilmek şartıyla karşı olmadığını belirtmiş ve gerekli işlemi yaptırmazdan önce Dışişleri Bakanlığı'nın konuya ilişkin görüşünün bildirilmesini rica etmiştir.[67]

Berberian hakkındaki gelişmeleri görüşmek üzere Heine ile bir kez daha bir araya gelen Ziemke, 12 Mart'ta ona gönderdiği yazıda Dışişleri Bakanlığı'na Berberian'ın geçmişte hiçbir zaman siyasi meselelerle ilgilenmediği ve gelecekte de ilgilenmeyeceği yönünde bir taahhütname göndermesini ve bakanlıktan mevcut şartlar altında Berberian hakkındaki sınır dışı kararının kaldırılmasına itirazı olmadığını açıklamasını rica etmesini istemiştir.[68] Heine bunun üzerine kaleme aldığı yazıda, eski Rus vatandaşı vatansız Berberian'ın kendisine geçmişte Ermeni hareketine tamamen uzak durmuş ve Türkiye Ermenileriyle hiçbir bağlantısının bulunmamış olduğunu, gelecekte de bu şekilde hareket edeceğini söylediğine, Berberian'ın Bolşeviklerden kaçarak mal varlığının tamamını kaybeden ve Paris'te yaşamakta olan ebeveynlerinden maddi destek

[67] RZ 207/30648, s. K017109-10 (Prusya İçişleri Bakanlığı'ndan Dışişleri Bakanlığı'na, 20.01.1927).

[68] RZ 207/30648, s. K017111-12 (Ziemke'den Heine'ye, 12.03.1927).

görmediğine ve var gücüyle kendisi ve karısının geçimini sağlamak için çalıştığına dikkat çekmiş ve Dışişleri Bakanlığı'ndan Berberian'ın Almanya'da kalmasına onay vermesini rica etmiştir.[69]

24 Mart'ta Ziemke adına kaleme alınarak Prusya İçişleri Bakanlığı'na gönderilen tek cümlelik yazıda, *Bir kez daha gözden geçirdikten ve Avukat Wolfgang Heine ile ayrıntılı şekilde istişare ettikten sonra, Berberian hakkındaki sınır dışı kararının kaldırılmasına ve ülkede ikamet etmeye devam etmesine izin verilmesine Dışişleri Bakanlığı'nın da itirazı yoktur* ifadesine yer verilmiştir.[70]

Dosyada yer alan son belge budur. Kurgulanan senaryonun uygulanmasından sonra, Prusya İçişleri Bakanlığı'nın Souren Berberian hakkındaki sınır dışı kararını kaldırmasının önünde hiçbir engel kalmamıştır.

[69] RZ 207/30648, s. K017122-23 (Heine'den Ziemke'ye, 20.03.1927).

[70] RZ 207/30648, s. K017124 (Dışişleri Bakanlığı'ndan Prusya İçişleri Bakanlığı'na, 24.03.1927).

SONUÇ

Alman Dışişleri Bakanı Stresemann, özel bir kaynaktan Hintli, İranlı ve Araplardan oluşan bir grubun Berlin'de Mustafa Kemal Paşa'ya suikast düzenleme hazırlığı içinde olduğu ve Kopenhag'a gitmeyi planladığı yönünde bilgi almıştır. Berlin polisi bu izi takip etmiştir. Özel kaynak, suikast hazırlığının arkasında Almanya'yı zor duruma düşürmek isteyen İngiltere'nin yer aldığına dikkat çekmiştir. Soruşturmanın nasıl sonuçlandığı bilinmemektedir.

Tarık Mümtaz İstanbul'dan kaçtıktan sonra, Köstence'de Yüzelliklerin bazıları ve Taşnaksutyun teröristleriyle temas içinde olmuştur. Türk Hükümeti'nin girişimi üzerine Romanya'dan sınır dışı edildikten sonra Ocak 1926'da Tarık Mümtaz-Bloch adına tanzim edilmiş Arnavutluk pasaportu ve Alman kökenli karısıyla birlikte Berlin'e geçmiştir. Türkiye'den sınır dışı edilen 150 kişiden bazılarının Ermenilerle birlikte Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, Berlin Büyükelçisi Kemaleddin Sami Paşa ve diğer Türk ricaline suikast düzenlemek amacıyla terör örgütü kurduğu ve Mümtaz'ın Büyükelçi Kemaleddin Sami Paşa'yı öldürmek üzere Berlin'e gönderildiği istihbarını alan Berlin Türk Büyükelçiliği, Alman makamlarından Büyükelçi'nin korunması için gerekli önlemlerin alınmasını ve Mümtaz'ın sınır dışı edilmesini talep etmiştir. Mümtaz'ı sıkı şekilde takip eden güvenlik makamları, onun karısıyla birlikte yoksul bir hayat sürmesine rağmen, 4 Nisan'da Vahiddedin'le görüşmek üzere San Remo'ya gittiğini tespit etmiştir.

Başlangıçta Mümtaz'ın suikast düzenleyecek olmasını ihtimal dışı tutan, ancak buna rağmen aldığı sıkı önlemler aracılığıyla Mümtaz'ın böyle bir girişimde bulunmasını imkânsız kılan Alman güvenlik makamları, San Remo'ya gitmesinden sonra Mümtaz'ın Avrupa'daki seyahatler için gerekli parayı nereden bulduğunu sorgulamaya başlamış, onun siyasi ajan olmasından şüphelenmiş, Vahideddin'in Mustafa Kemal Paşa'nın gizli yandaşı olduğu söylenen özel doktoru Reşad Paşa'nın şaibeli intiharı bağlamındaki gelişmelerin Alman basınında yer almasından sonra Türk Büyükelçiliği'nin suikast ihbarını ciddiye alarak, geri dönmesi durumunda Mümtaz'ın sınır dışı edilmesini kararlaştırmış ve Avrupa'nın önde gelen başkentlerindeki Alman temsilciliklerini Mümtaz'a vize verilmemesi konusunda uyarmıştır. Arnavutluk pasaportu, Bloch uzantılı soyadı ve Romanya Almanı karısı sayesinde kendisini kamufle etmeyi planladığı anlaşılan Mümtaz, gerçek kimliği ortaya çıktıktan sonra karısını Berlin'de bırakarak gittiği San Remo'dan geri dönmeyi aklına dahi getirmemiştir.

Hindistan Eşkıyası adlı örgütün Berlin'deki Müslüman ülkelerin diplomatik temsilciliklerini tehdit etmesi, Kemaleddin Sami Paşa'nın daha önce Berlin'de öldürülen Talat Paşa, Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi ile aynı kaderi paylaşmaktan endişe etmeye başlamasına neden olmuş, ancak polis soruşturmaları sonucunda tehdit mektubunu gönderen kişi ya da kişiler tespit edilememiştir.

Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi suikastı zanlısı olarak yargılandıktan sonra suçsuz bulunarak serbest bırakılan Berberian'ın, 22 Şubat 1926'da aniden Berlin'e dönmesi de, Sami Paşa'yı haklı olarak endişeye sevk etmiştir. Katil Şıracıyan hatıralarında Berberian'ın masum olduğunu yazsa da, Avukat Heine'nin müvekkilinin Nahicevan doğumlu olduğunu gizleyerek yalan söylemesi sonucunda, Berberian serbest bırakılmıştır. Berberien'ın yargılanmasında, Talat Paşa cinayetinde olduğu gibi, Nemesis'in suç ortağı Lepsius ta düzmece bir rapor hazırlayarak sanığın tamamen Ruslaşmış biri olduğu yalanını teyit etmiştir.

Sami Paşa'nın ısrarlı girişimleri sonucunda Berberian ve karısının Berlin'den sınır dışı edilmesi kararlaştırılmıştır. Ancak bu karar, Nemesis iltisaklı Greenfield ve Avukat Heine'nin devreye girmesiyle şaibeli bir şekilde iptal edilmiştir. Avukat Heine bu defa da, *Rusya doğumlu* müvekkilinin Ermenice bilmediği yalanını tekrarlamıştır. Greenfield'in etkin rol oynadığı bu vakada da, diğer Nemesis üyeleri Nazariants ve Zachariantz'ın devreye girdiği aşikârdır. Lepsius ise 3 Şubat 1926'da İtalya-Meran'da öldüğü için, bu vakada Nemesis'le suç ortaklığı yapamamıştır. Nemesis'in Berberian'ın berat ettirilmesi ve Berlin'den sınır dışı edilmesinin önlenmesi için gösterdiği bunca gayret, Bahaeddin Şakir ve Cemal Azmi cinayetlerinde tetikçilik yapmadığını bildiğimiz bu kişinin, çifte cinayete başka şekilde katkıda bulunduğuna ve Sami Paşa'ya düzenlenmesi muhtemel suikastta da rol üstlenmeye hazır olduğuna işaret etmektedir.

Mümtaz'ın Berlin'e Alman dili ve edebiyatı tahsili için geldiği iddiası, inandırıcı değildir. Berlin'e kalıcı olarak gelmeyen Mümtaz da, Teilirian ve Şıracıyan gibi öğrenci kisvesi altında ikamet izni almıştır. Yapboz parçaları birleştirildiğinde, Mümtaz ile Berberian'ın yollarının Berlin'de kesişmesinin yanı sıra Greenfield ve Heine'nin Berberian ailesi hakkındaki sınır dışı kararlarının kaldırılması için devreye girmesinin tesadüf olmadığı anlaşılmaktadır. Kemaleddin Sami Paşa sürdürdüğü kararlı diplomatik mücadele sonucunda, Alman güvenlik makamlarının iki şüpheliyi adeta adım atamaz duruma getirmesini ve diğer potansiyel suikastçılar için de iyi bir caydırıcılık örneği sergilemesini sağlamıştır.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Bundesarchiv/Almanya Federal Arşivi (BArch)

R 43-II/1499 (Türkiye, 1921-1935).

Landesarchiv Berlin/Berlin Eyalet Arşivi (LArchB)

A Pr.Br.Rep.030-03 Nr. 1182 (Talat Paşa Cinayeti Davası).

Politisches Archiv des Auswärtigen Amts/Almanya Dışişleri Bakanlığı Siyasi Arşivi (PA AA)

RZ 207/30648 (Türkiye, Gizli Belgeler 1920-1936).

RZ 207/78551 (Türkiye'deki Devlet Adamları, 03.1920-12.1924).

Yayınlanmış Kaynaklar

Auswärtiges Amt-Historischer Dienst (Hrsg.), **Biographisches Handbuch des deutschen Auswärtigen Dienstes. 1871-1945. Band 5 T-Z, Nachträge**, Ferdinand Schöning, Paderborn et al. 2014.

Bardakçı, Murat, **Şahbaba. Osmanoğulları'nın Son Hükümdarı VI. Mehmed Vahideddin'in Hayatı, Hatıraları ve Özel Mektupları**, Pan Yayıncılık, İstanbul 1998.

Göztepe, Tarık Mümtaz, **Osmanoğullarının Son Padişahı Sultan Vahideddin Mütareke Gayyasında**, Sebil Yayınevi, İstanbul 1969.

Göztepe, Tarık Mümtaz, **Osmanoğullarının Son Padişahı Sultan Vahideddin Gurbet Cehenneminde**, Sebil Yayınevi, İstanbul 1968.

Shiragian, Arshavir, **The Legacy. Memoirs of an Armenian Patriot**, Hairenik Press, Boston 1976.

Tehlirian, Soghomon, **Remembrances. The Assassination of Talaat Pasha as told to Vahan Minakhorian**, Gomidas Institute, London 2022.

Literatür

Baumann, Andreas, **Der Orient für Christus. Johannes Lepsius. Biographie und Missiologie**, Brunnen Verlag, Giessen/Basel 2007.

Derogy, Jacques, **Resistance and Revenge. The Armenien Assasination of the Turkish Leaders Responsible for the 1915 Massacres and Deportations**, Transaction Publishers, New Brunswick/London 1990.

Jäschke, Gotthard, "Kampffmeyer, Georg", **Neue deutsche Biographie. Bd. 11**, s. 91.

Halıcı, Şaduman, **Mütareke Döneminin İşbirlikçileri, Yüzellilik Gazeteciler**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2021.

Halıcı, Şaduman, "Yüzellilik Bir Muhbirin Portresi: Yaver-i Has Kiraz Ahmet Hamdi Paşa Nam-ı Diğer Hamdi Zeza" **Bengi**, S 20 (Yaz 2020/II), s. 2343-2355.

Halıcı, Şaduman, "San Remo Görüşmeleri: Vahideddin, Bir 'İttihatçı' ve Üç 'Yüzellilik'", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Yıl 11/S 22 (Güz 2015), s. 267-303.

Harris, George S., **Atatürk's Diplomats & Their Brief Biographies**, The Isis Press, İstanbul 2010, s. 259-260.

Hovannisian, Richard G., **The Republic of Armenia. Volume III. From London to Sèvres. February-August 1920**, University of California Press, Berkeley/Los Angeles/London 1996.

Kocatürk, Utkan, **Doğumundan Ölümüne Kadar Kaynakçalı Atatürk Günlüğü**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2007.

Malette, Klaus, "Heine, Wolfgang", **Neue Deutsche Biographie. Achter Band**, Duncker & Humboldt, Berlin 1969.

Şimşir, Bilal N., **Atatürk ve Yabancı Devlet Adamları. Cilt I**, Ankara 1993.

Süreli Yayınlar

Berliner Tageblatt und Handels-Zeitung

Deliorman

Frankenberger Tageblatt

Vossische Zeitung

Vorwärts

Internet

https://www.britannica.com/topic/thug (Erişim tarihi: 13.06.2023).

KÜLTÜREL BELLEK VE YEREL BASIN: ATATÜRK DÖNEMİNDE BARTIN GAZETESİ

Kübra YILDIZ ALTIN[*]

Özet

Toplumlar ve hukuksal düzenini kurmuş olan ulus devletler, kendilerini tanımlamak için kültürel bellek çalışmalarına ihtiyaç duymuşlardır. Bu çalışmalarda temel amaç, toplumların kendi öz değerlerinden ve dolayısıyla geçmişlerinden yola çıkarak kendi kültürel belleklerini oluşturmak ve bu sayede ortak bir kimlik yaratmaktır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında yoğun bir biçimde ortak kültürel bellek oluşturma çabalarının olduğu görülmektedir. Söz konusu çalışmalarda en etkili araçlardan biri yayıncılar ve yayıncılık faaliyetleri olmuştur. Bu faaliyetlerden biri olan *Bartın* gazetesi yayıncılığı, Cumhuriyet'in ilk yıllarında kültürel belleğin oluşturulmasında, kültürel imgelerin yaratımında ve gösteriminde aktif bir biçimde yer almıştır. Gazete aynı işlevini günümüzde de sürdürmeye devam etmektedir. Bu bağlamda bildirinin amacı, kültürel bellek ve yerel basın ilişkisi temelinde Atatürk döneminde gerçekleştirilen çalışmaları ortaya koymaktır. Söz konusu amaç çerçevesinde Cumhuriyet ile yaşıt *Bartın* gazetesi örneklem olarak alınmıştır.

Bildiride Atatürk döneminde (1923-1938) gerçekleştirilmiş olan ortak bir kimlik yaratma, bu kimlik etrafında birleşme, onu tanıtma ve aktarma çalışmaları yayıncılık faaliyetleri özelinde incelenmiştir. Metin merkezli bir yöntemin takip edildiği çalışmada *Bartın* gazetesi arşivi (1923-1938) ve yayıncılığı esas alınmıştır. Bildiride ayrıca *Bartın* gazetesinin günümüz kültürel bellek çalışmaları için önemine de yer verilmiştir. Tüm bu değerlendirmeler sonunda *Bartın* gazetesinin sürdürdüğü yayıncılık faaliyetleri ile yerel, bölgesel ve ulusal imgelerin temel gösterim alanı ve aracı olması bakımından önemli bir işlev üstlendiği ortaya konulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Bartın Gazetesi, Yerel Basın, Atatürk Dönemi, Kültürel Bellek, İbrahim Cemal Aliş.

---

[*] Doç. Dr., Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Halkbilimi Bölümü, Nevşehir/Türkiye, kubrayildiz89@gmail.com, ORCID 0000-0001-9788-2844.

CULTURAL MEMORY AND LOCAL PRESS: THE BARTIN NEWSPAPER DURING THE ATATÜRK PERIOD

Abstract

Societies and nation-states that have established a legal order require cultural memory studies to help define their identities. The primary objective of these studies is to generate cultural memories that reflect their values and histories, contributing to a shared identity.

There were substantial efforts to establish a shared cultural memory in the republic's early years. One of the most effective resources in these studies has been publishers and their publishing activities. *Bartın* newspaper was one such activity that actively participated in the creation and display of cultural images, adding to the cultural memory of the early years of the republic and continuing to contribute to it. This paper aims to examine the studies on cultural memory creation that were conducted during the Atatürk Period. For this purpose, the *Bartın* newspaper, contemporaneous with the Republican, was selected as a sample.

This study examines the efforts to create and promote a common identity during the Atatürk Period (1923-1938) through publishing activities. This study is based on the *Bartın* newspaper archive (1923-1938) and publishing and adopts a text-centered method. Additionally, the paper highlights the significance of *Bartın* newspaper for present-day research on cultural memory. Presently, the newspaper is the primary platform for exhibiting and promoting local, regional and national identities.

Keywords: Bartın Newspaper, Local Press, Atatürk Period, Cultural Memory, İbrahim Cemal Aliş.

GİRİŞ

Basın ve kültürel bellek temelindeki çalışmalar, kültürel belleğin aktarımında basının işlevini ortaya koyma ve bu aktarımda basının nasıl bir rol üstlendiğini açıklama noktasında araştırmacılara veriler sağlamaktadır. Yerel basın içindeki yerel gazeteler ise tarih boyunca yerel halkın hafızasının nasıl şekillendiğini ve hangi olayların vurgulandığını anlamamıza olanak tanımaktadır. Yerel gazeteler aracılığıyla kültürel politikaların, siyasi olay ve sosyal gelişmelerin, toplumsal değer ve geleneklerin, yerel kimlik ve ulusal bilincin yerel yansımaları değerlendirilebilmektedir. Bu araştırma konusu, Atatürk döneminde kültür politikalarının yerel gazetelerde nasıl yorumlandığı ve aktarıldığı; bu politikalar karşısında yerel halkın tutumlarının yerel basında nasıl bir yankı uyandırdığı; Atatürk dönemindeki siyasi ve sosyal değişimlerin yerel gazetelere nasıl yansıdığı; yerel gazetelerin toplumun siyasi olaylar ve sosyal gelişmeler hakkındaki görüşlerine nasıl yer verdiği; yerel halkın değerlerinin, geleneklerinin ve toplumsal normlarının yerel gazetelerde nasıl bilgiler sunduğu; gazetelerde yer alan haber, makale, yorum, köşe yazısı gibi içeriklerin toplumun değer sistemini nasıl gösterdiği; yerel gazetelerin yerelin kimliğini nasıl yansıttıkları ve içeriklerin yerel halkta nasıl bir ulusal bilinç oluşturduğu gibi çok yönlü ve bağlamlı soruları beraberinde getirmektedir.

Basın, haberleşmeyi sağlaması bakımından her dönemde ve her toplumda gerek ulusal gerekse uluslararası alanda, devletin en etkili ideolojik aygıtlarından biri olmuştur.[1] Basın aygıtı, zaman zaman toplumların ve toplulukların kendi varlıklarını korumaları için araçsallaştırılmıştır. Basının amaca yönelik bir biçimde araç olarak kullanılması süreci, bunun nasıl ve ne şekilde yapıldığı sorularını beraberinde getirmektedir. Özellikle Atatürk döneminde Türkiye gibi çağın ihtiyaçlarına uygun olacak biçimde toplumun şekillendirilmesinin hedeflendiği ve yeni kültür politikalarının uygulandığı toplumlarda, bu soru daha önemli hale gelmektedir.

Türkiye'de yeni kültür politikaları, Cumhuriyet'in ilanı itibariyle erken Cumhuriyet dönemi içinde yer alan Atatürk döneminde uygulanmaya başlamıştır. Bu dönemdeki kültür politikalarının büyük bir kısmında kültürel bellek oluşturma, kültürel imge yaratma ve gösterime sunma çabaları görülmektedir. Bu süreçte basın ve bilhassa yerel basın, kritik bir rolde yer

[1] Louis Althusser, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Yusuf Alp ve Mahmut Özışık (çev.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.34.

almıştır. Bu bağlamda Türk toplumunun kültürel belleğini oluşturma çabalarının yerel basına nasıl yansıdığı ve bu süreçte yerel basının nasıl bir rol üstlendiği sorusu, bu çalışmanın çıkış noktasıdır. Yerelde yayımlanan Atatürk dönemi gazetelerinin arşiv kayıtları kaynak olarak kullanıldığında, yerel basının rolü ve önemi hakkında bilgiler elde edilebilmektedir. Bu tür bir çalışma hem yerelin hem de ulusalın tarihini ve kültürel belleğini anlamaya katkı sağlayarak, bölgeye özgü bir perspektiften Türkiye'nin modernleşme sürecini açığa çıkarmaya yardımcı olacaktır.

Atatürk dönemi, yaygın olarak 1923'ten 1938'e kadar olan süreyi ifade eder. Bu dönem, Türkiye'nin tarihsel, siyasal, sosyal ve kültürel dönüşümünde önemli bir devreyi kapsamaktadır. Türkiye'de çağın ihtiyaçlarına göre yeniden planlanan politikalar ile toplumun her alanında gerçekleştirilen reformlar, sosyal ve kültürel değişim sürecini hızlandırmıştır. Bu süreçte Türk milletini oluşturan doğal ve tarihi bağlardan bahsetmek gerekir. Bu bağların oluşturduğu ilişki ve etkileşimde, "dil birliği, tarihî anılar, ahlaki örf ve adetlerde ortak karakter, yurt ve siyasî varlıkta birlik" olarak sıralanan, Türk ortak kültür mirasını oluşturan temeller yer almaktadır.[2] Atatürk dönemi kültür politikalarında ise Türk kültür tarihi, gelenekleri, folkloru, mitolojisi ve sanat mirası olmak üzere topyekûn "Türk toplumunun kültürel belleği" miras alınmıştır.

Atatürk dönemi kültür politikalarının esasları, toplumun her kesiminde millilik düşüncesinin yaygınlaştırılması; millî kültürün tesisi ve bu kültürün geniş bir tabana yayılması; millî kültür sisteminin geliştirilmesi; Türk kültürünün araştırılması ve geliştirilmesine yönelik yüksek kültür kurumlarının tesis edilmesi; Türklük şuuru ve tarih bilincinin kazandırılması; kendilik bilincinin oluşturulması; aydın ve halk kültürü kopukluğundan kaçınılması; çağın ihtiyaçlarına uygun hareket edilmesi, köycülük çalışmaları (köylünün çok yönlü eğitilmesi ve çağın şartlarına uygun biçimde yönlendirilmesi), kadın çalışmaları (kadınların çok yönlü eğitilmesi) ve gençlik çalışmaları (gençlerin çok yönlü eğitilmesi, Türk geleneklerine ve çağın şartlarına uygun yetiştirilmesi) olarak sıralanabilir.[3] Bu esasların

---

[2] Afet İnan, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Türk Tarih Kurumun Basımevi, Ankara, 1998, s.197.

[3] Adnan Binyazar, "Atatürk'ün Yaratmak İstediği Bilgi Toplumu", Nimetullah Hafız (haz.), **1. Uluslararası Türkoloji Kongresi Bildirileri, (12-14 Aralık 1998-Prizren)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2001, s.43-44. Bülent Dâver, "Atatürk Dönemi Kültür Politikası", **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu Bildirileri II,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1998, s.615. İnan, **age.**, s.194-195. Azmi Süslü, "Cumhuriyet Döneminin Türk Kültürüne Bakışı ve Kültür Politikaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XI, S 31, 1995, s.24-29. Sadık Tural, "Atatürk'ün Kültüre

tamamının kültürel belleğin oluşturulması, aktarılması ve yeniden üretilmesi düşüncesi ile doğrudan ilişkili olduğunu ifade etmek gerekir.[4] Millilik düşüncesi söz konusu olduğunda, Esin'in belirttiği gibi, Türk millî kültürünün üç büyük bölümünü oluşturan "Türk dili", "Türk yazısı" ve "Türk sanatı" önde gelmektedir.[5] Tüm bunlar, millî bir kültürü meydana getirmek için birlikte ve uyumlu olarak hareket etmek durumundadır. Ancak "Millî kültür için millî belleğin şart"[6] olduğu düşünüldüğünde, bu belleğin oluşmasına, bellekteki imgelerin yaratımına ve gösterimine hizmet eden araçlar konusu gündeme gelmektedir. Atatürk döneminde kültürel belleğin oluşturulması, kültürel imgelerin yaratımı ve gösterimi devlet kanalıyla belirlenen kültür politikaları ile gerçekleştirilmiştir. Bu noktada basın ve özellikle yerel basın, kültürel imgelerin gösterim alanı olması bakımından oldukça önemli bir işlev üstlenmiştir.

Atatürk dönemi kültürel bellek çalışmaları söz konusu olduğunda ilk değinilmesi gereken kurumların başında Türk Ocakları (1912-1931) ve Türk Ocaklarının kapatılmasının ardından 1932 yılında faaliyetlerine başlamış olan Halkevleri gelmektedir. Dönemin ihtiyaçlarını karşılamadıkları için kapatılan Türk Ocakları yerine açılan ve tamamen "halka doğru" ilkesi ile hareket eden Halkevleri, Türk halkının sosyal ve kültürel yönde gelişimini desteklemek ve bu yönde faaliyetler düzenlemek amacıyla planlanmış kuruluşlar arasındaydı.[7] Bu bağlamda Halkevleri, yeni Türkiye'nin kültür politikasına uygun biçimde hem kültür üreten hem de ürettiği kültürü yaygınlaştıran kurumlardı.

Kültür merkezi işlevi gören Halkevleri ve Halkevleri özelinde çıkarılan Halkevi dergilerinin yanı sıra Atatürk döneminde kurulan ve çalışmalarına başlayan Türk Tarih Kurumu (1931) ile Türk Dil Kurumu (1932) dikkate

---

Bakışı veya Fikir Adamı Atatürk", **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu Bildirileri II,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1998, s.809. Abdülkadir Yuvalı, "Atatürk Dönemi Kültür Politikasının Türk Dünyasındaki Ortak Kültür ve Tarih Değerleri Yönüyle Değerlendirilmesi", Mustafa Cöhce, Nilgün İnce ve Neşe Çetinoğlu (haz.), **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi Cilt II,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2005, s.860-861.

[4] Nebi Özdemir, **Kültür Ekonomisi ve Yönetimi (Seçki)**, Hacettepe, Ankara, 2012, s.112-121.

[5] Emel Esin, "Türk Kültür Tarihinin Yayınlanması Problemleri", **İkinci Türk Yayın Kongresi: Bildiriler**, C I, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1987, s.182.

[6] Rüştü Şardağ, "Milli Eğitim ve Kültür Bakanlıklarının Millî Kültürümüzdeki Etkenliği", **İkinci Türk Yayın Kongresi: Bildiriler**, C I, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1987, s.215.

[7] Seda Bayındır Uluskan, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010, s.34. Mahmut Şakiroğlu, "Atatürk Döneminde Kültür Çalışmaları", **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi-Atatürk ve Gençlik [Özel Sayısı]**, C L, S 407, 1985, s.300.

değerdir. Burada bahsedilen kurumlar özellikle "yerli ve millî kültürün yeniden inşasında" işlev üstlenmişler; kültürel bir bellek temelinde ortak kimlik yaratma amacına, düşüncesine ve felsefesine hizmet etmişlerdir.[8] Tüm bu çabaların arkasında kalkınma meselesi vardır. Ancak kendi geleneklerinden, kültürel belleğinden beslenmeyen bir toplumun kalkınması ve gelişmesi mümkün görünmemektedir. Bu bağlamda Baltacıoğlu'nun ifade ettiği gibi "kalkınma, kültürle başlamakta, teknikle sona ermektedir."[9]

Francis Bacon'ın "Modern çağları açan üç öğe: basımevi, barut ve pusuladır."[10] sözü ve bu sözde ilk sıraya basımevini yerleştirmesi matbaanın önemini vurgulamaktadır. Matbaaların yaygınlaşmasının sosyal, siyasal, ekonomik sonuçları yanında kültürel, fikrî ve felsefi çıktılarının olduğunu da ifade etmek gerekir. Cumhuriyet ilan edilmeden önce, özellikle Kurtuluş Savaşı sırasında oynadıkları rol nedeniyle Atatürk'ün "fazilet adaları" diyerek övdüğü yerel gazeteler, Cumhuriyet döneminde ve sonrasında yeni rejimin ilke ve hedeflerini Anadolu'nun hemen her tarafına ulaştırmada etkili olmuşlardır. Yerel basın, bu noktada, yerelin bilgilendirilmesi, bilinçlendirilmesi, eğitilmesi ve kamuoyu oluşturulmasında işlevsel kitle iletişim araçları arasında yer almıştır.[11]

Kavramsal ve Kuramsal Çerçeve

Türkiye'de basının başlangıcı, 1831 yılında yayınlanmaya başlayan *Takvim-i Vekâyi*'den itibarendir.[12] Anadolu'da basın ve yerel basın söz konusu olduğunda Vilayet gazetelerinden bahsetmek gerekir. Vilayet gazeteleri, Anadolu'da yerel gazetecilik kültürünün yerleşmesinde kayda

---

[8] Arzu Öztürkmen, **Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006, s.69-90. Halkevlerinin işlevleri ile Bartın Halkevinin çalışmaları hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Kübra Yıldız Altın, "Bir Kültür Politikası Olarak Halkevlerinde Folklor Çalışmaları (Bartın Halkevi Örneği)", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C 9, S 26, 2021, s.97-104.

[9] İsmail Hakkı Baltacıoğlu, "Yayınla Kalkınma Nasıl Olabilir?", **İkinci Türk Yayın Kongresi: Bildiriler**, C I, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1987, s.162-163.

[10] Cahid Şenel, "Tanzimat'tan Günümüze Felsefe Dergileri: Açıklamalı ve Seçme Bir Bibliyografya Denemesi", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C 9, S 17, 2011, s.433.

[11] Hülya Baykal, "Millî Mücadele'de Basın", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 4, S 11, 1988, s.474-479. Gürsoy Değirmencioğlu, "Yeni İletişim Teknolojilerinin Yerel Basına Sunduğu Olanaklar ve Kocaeli Yerel Gazetelerinin İnternet Sayfaları Üzerine Bir Değerlendirme", **Türkiye'de Yerel Basın**, Suat Gezgin (ed.), İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.476-483.

[12] Selim Nüzhet Gerçek, **Matbuat Tarihi**, Büyüyenay, İstanbul, 2019, s.527. Türk basın tarihi ve basın tarihinde çıkarılan gazeteler hakkında daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Gerçek, **age.**, s.193-255. Selim Nüzhet Gerçek, **Türk Matbuatı**, Ali Birinci (der.), Gezgin Kitabevi, Ankara, 2002, s.101-160.

değer bir etkiye sahip olmuştur.[13] Sonraki dönemlerde özellikle Anadolu Ajansı'nın kurulması (1920), Türkiye'de basın faaliyetlerinin devlet kanalında gördüğü önemliliği göstermektedir. Birinci Dünya Savaşı yenilgisinden sonra imzalanan Mondros Mütarekesi ile gündeme gelen ve sıkça dillendirilen "Mütareke Basını" söylemi, Türkiye basınında yeni bir dönemin başlangıcının habercisi olmuştur. Ardından gelen Millî Mücadele dönemi ile birlikte Kurtuluş Savaşı yılları, basının durumunu, önemini ve işlevini daha da belirginleştirmiştir. Dönemin çeşitli sansür ve işgallerine rağmen gazetelerini çıkarmaya çalışan ve her durumda Millî Mücadele'ye destek veren gazeteler, mücadelenin kazanılmasında, halkın bilgilendirilmesinde ve bilinçlendirilmesinde büyük roller üstlenmişlerdir. Özellikle Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte yeni rejimin ilkelerinin halka ulaştırılmasında, planlanan kültür politikalarının uygulanmasında ve ulus devlete geçiş sürecinde gazetelerin ve bilhassa yerel gazetelerin önemi daha da artmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün Cumhuriyet'in ilk yıllarında gazetecilerle bir araya geldiği toplantılar ve bu toplantılarda sürekli bir biçimde basın konusunda vurguladığı "Cumhuriyet için bir fikir ve zihniyet kalesi oluşturacaklarına" dair düşünceleri basının rolünü göstermektedir. Tüm bunların yanında Türkiye'de ilk çok partili hayat denemesiyle gelen tartışmalar, basında zaman zaman kesintilere sebep olmuştur. 1928 yılında yeni harflere geçiş ise Türk basın hayatında büyük değişiklikleri beraberinde getirmiştir. Nitekim gazete tirajlarındaki düşüşler hükümetin basına olan maddî desteğinin artmasını sağlamıştır. 1930'lara gelindiğinde harf değişikliğinin benimsenmiş olması okuyan ve yazan kişi sayısının artmasına vesile olmuştur. Yine bu dönemde gerçekleşen ikinci çok partili hayata geçiş denemesi ile hareketlenen basından söz etmek mümkündür. Ancak bu deneme başarısız olmuşsa da dönemin muhalif basınının varlığı ve tartışmalardaki etkisi, basının işlevinin daha açık bir biçimde anlaşılmasını sağlamıştır.[14] Atatürk döneminde genel hatları ile verilen Türk basın

[13] Erol Evcin, "Birinci Dünya Savaşı'nda Bolu Gazetesi", Merve Uğur (haz.), **Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler**, C III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018, s.1814.

[14] Bayındır Uluskan, **age.**, s.117-130. Olcay Özkaya Duman, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ulusal'dan Yerel'e Basın ve Yayıncılık Faaliyetlerinin Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme", **Turkish Studies**, C VIII, S 12, 2013, s.1035-1039. Hıfzı Topuz, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973, s.127-160. Yücel Özkaya, "Millî Mücadele Başlangıcında Basın ve Mustafa Kemal Paşa'nın Basınla İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C I, S 3, 1985, s.872-892. Fahri Mermer, "Atatürk ve Basın", **1. Uluslararası Türkoloji Kongresi Bildirileri,** Nimetullah Hafız (haz.), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001, s.207. Mustafa Özyürek, "Milli Mücadele Dönemi'nde İstanbul Basınının Anadolu'dan Haber Alma Kaynakları", Merve Uğur (haz.), **Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler**, C II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018, s.1098-1100. Mustafa Can,

tarihinin[15] hemen her döneminde dikkat çeken kısım "basının, sosyal ve kültürel alandaki değişiklikleri halka doğru bir şekilde duyurulmasında hassasiyet göstermesi gerektiğine" dair kabuldür. Nitekim gazetelerin kültürel bellek ve onunla ilişkili imgelerin oluşturulmasında, aktarılmasında, gösterilmesinde ve yeniden üretilmesinde aracı rolünde olmaları istenmiş ve basının desteğine ihtiyaç duyulduğu belirtilmiştir.

Kültürel bellek ve yerel basın ilişkisi, kültürel gelenekler ile basın ve yayın biçimindeki iletişim teknolojisi etkileşimini gündeme getirmektedir. Kültürel belleğin düşünce tarihine bağlı olarak değişmesi konusu ise XVIII. yüzyıl başlangıcında tartışılmıştır.[16] Bu değişimlerde yazı ve matbaanın açık bir etkisi vardır.[17] Ancak yazı ve matbaa, kültürel belleği sadece dönüştürmemiş, kültürel bellek imgelerinin gösterim alanı olması bakımından belleğin aktarımına ve korunmasına katkı sağlamıştır.[18]

Milliyet fikri etrafında şekillendirilen millî kimlik bilincinin oluşumu, yaygınlaşması ve benimsenmesi belli bir süreci gerektirmektedir. Özellikle sözlü kültür belleğinin etkili olduğu toplumlarda olayların insan bilincinde iz bırakması ve bu bakımından "ortak ve kültürel hatırlama" hayati derecede önemlidir.[19] Hatırlamanın, bellek ile zorunlu bağlılığı olmakla beraber kültürel belleğin oluşumunda bu iki unsur tek başına yeterli değildir. Nitekim unsurların planlı bir şekilde bir araya getirilmesi ve örgütlendirilmesi gerçekleştirilmelidir. Kültürel belleğin örgütlenmesinde ve sistemleştirilmesinde "kodlama (yazı), dolaşım (basın ve yayın, radyo, televizyon gibi) ve gelenek (kalıplaşma)" yolları takip edilmektedir. Bu üç yol, ortak kimliğin yaratılmasında, aktarılmasında, tanıtılmasında ve bu kimlik etrafında birleşilmesinde işlevseldirler. İşlevsellik ise ulus devlet

---

"Türk Yayıncılarının Kültür Yayma Ödevleri", **İkinci Türk Yayın Kongresi: Bildiriler**, C I, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1987, s.201-202.

[15] Türkiye'de yayımlanan basın ve yayın tarihine ilişkin kapsamlı bir kaynakça için bakınız: Orhan Koloğlu, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992. Bülent Varlık, **Türkiye Basın-Yayın Tarihi Kaynakçası**, Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1981.

[16] Jan Assmann, **Kültürel Bellek**, Ayşe Tekin (çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015, s.32-33.

[17] Yasemin Doğaner ve Tuncer Yılmaz, "Kitap, Dergi ve Gazete Yayıncılığı", **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi II (1920-1938)**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara, 2009, s.828.

[18] Fahri Mermer, "Atatürk ve Basın", **1. Uluslararası Türkoloji Kongresi Bildirileri,** Nimetullah Hafız (haz.), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001, s.207.

[19] Walter J. Ong, **Sözlü ve Yazılı Kültür Sözün Teknolojileşmesi**, Sema Postacıoğlu Banon (çev.), Metis Yayınları, İstanbul, 2013, s.118.

olgusunun ortaya çıktığı dönemlerde ve yine güçlü ulus devlet varlıklarında görülmektedir.[20]

Bir kültürde ve toplumda bellekten bahsediliyor ise onun oluşmasında hatırlama temel bir işlevdedir. Hatırlama sonrasında belleğin canlılığını koruması için tekrarlara ihtiyacı vardır. Kültürel bellek, tekrarlamalar ve hatırlamalar ile oluşmaktadır. Bu bellek sosyal bilimlerde "kolektif bellek, kolektif hafıza, toplumsal bellek, toplumsal hafıza, sosyal bellek, sosyal hafıza, kültür hafızası" gibi kavramlarla eş anlamda kullanılmaktadır. Kültürel belleğin oluşması sürecinde kültürel imgelerin yaratım ve gösterimi söz konusudur. Kültürel imge, kültürel belleğin oluşmasını sağlayan unsurların, geleneklerin ve her türlü ifade biçimlerinin gündelik yaşamda kullanılması ve sürekli bir biçimde yeniden üretilmesiyle ortaya çıkan ifade kodları olarak tanımlanabilir.[21] Kültürel imge içinde semboller, ritüeller, değerler ve gelenekler bulunmaktadır. Bunların tamamı bir toplumun, bölgenin ve/veya ülkenin kendine özgü kimlik ve kültür yaratmasına yardımcı olur. Bu bağlamda kültürel imgelerden hareketle toplumu, bölgeyi veya ülkeyi tanımak mümkün olabilmektedir.

Kültürel imgeler dil, sanat, mimari, folklor, müzik, dans gibi unsurlar yoluyla toplumun kolektif bilincinde şekillenirler. Kültürel imge, ayrıca toplum üyelerinin kimliklerini ve aidiyet duygularını güçlendiren bir işleve sahiptir. Dolayısıyla imgeler (bayrak, milli marş, ünlü/ikonik kişiler, mimari yapılar, doğal simgeler/peri bacaları gibi) anlamlı sembolik unsurlardır. Bu unsurlar hem sözlü hem de yazılı kaynaklar yoluyla gelecek nesillere aktarılarak kültürel bellek oluşumunu destekler.

Kültürel bellek, kuşaklar arasıdır ve nesilden nesle aktarılan bir bellektir. Bu bellekte bir toplumun veya grubun tarihi, kültürel ve sosyal deneyimleri, değerleri, inançları, inanışları, ritüelleri, anlatıları ve bütün olarak ortak kimliği yansıtılır. Kültürel bellek, bir toplumun gelenekleri, folkloru ve mitolojisi olmak üzere kültürel mirasını içeren zengin bir kaynaktır. Kültürel imgelerle dolu olan bu bellek, toplumsal kimliğin korunmasında ve toplumun geçmişle olan bağlarının sürdürülmesinde önemli bir rol üstlenmektedir. Özellikle büyük kültürel değişim ve dönüşümler sürecinde kültürel belleğin önemi daha da artmaktadır.

---

[20] Assmann, **age.**, s.169.

[21] Ayşe Mercan, **Çağdaş Türk Resim Sanatında Kültürel İmge Kullanımı Bağlamında Sabri Berkel**, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 2018, s.26-28.

Kültürel bellek ve basın ilişkisinin incelendiği bu bildiride incelemeye konu olan materyali, 1924 yılından günümüze değin yayımlanan *Bartın* gazetesi arşivi ile gazete etrafında biçimlenmiş olan yayıncılık faaliyetleri oluşturmaktadır. Çalışma, Atatürk dönemi olarak sınırlandırılmış olup tüm inceleme ve değerlendirmeler 1923-1938 yıllarını kapsamaktadır. Çalışmada Atatürk dönemindeki basın ve yayıncılık ile söz konusu yıllar arasında yayımlanmış olan gazetenin eldeki 667 nüshası incelenmiştir. Nitel araştırma yöntemine bağlı olarak metin merkezli incelemenin yapıldığı bildiride ilgili nüshalara "içerik analizi" uygulanmıştır.

Bulgular

Batı Karadeniz bölgesinin küçük bir liman kenti olan Bartın, Cumhuriyet'in ilk yıllarında önemli sosyal ve kültürel çalışmalara ev sahipliği yapmıştır. İlin bu çalışmaları içinde özellikle yayıncılık faaliyetleri dikkate değerdir. İlde gerçekleştirilen ilk yayın tamamen bireysel çabalarla İbrahim Cemal Aliş ve arkadaşları tarafından kurulan ve geliştirilen *Bartın* gazetesidir.

> "İ. Cemal Aliş ve arkadaşları kendi aralarında eğlenmek amacıyla mektup kâğıdına elle yazılmış tek nüshalı ve *Guguk* adını verdikleri bir mizah gazetesi çıkartmışlardır. Gazete birkaç sayı sonra *Cemiyet* adını alır. Aliş ve arkadaşları bir süre sonra şapograf kutusu alıp, tirajı 15'i geçmeyen *Düşünce* adlı gazeteyi yayımlamaya başlamışlardır. Kendilerini Müttehit Arkadaşlar topluluğu olarak adlandıran bu grup (İ. Cemal Aliş, Niyazi Yüksel, Şükrü Göksu, Nuri Yüksel, Agah Orhon, Hüseyin Cevdet Çakıroğlu) bir litograf taşı sipariş etmiş ve *Bartın* gazetesini çıkartma kararı almışlarsa da bu yöntem başarısız olmuştur. Ancak Müttehit Arkadaşlar, bazı kimselerin yardımını alarak gazetenin basımını bir süre sonra gerçekleştirmiştir. Gazetenin ilk sayısı, İ. Cemal Aliş'in el yazısıyla şapograf tekniği kullanılarak çıkarılmıştır. Rumi 6 Eylül 1340 / Miladi 6 Eylül 1924 yılı Cumartesi günü çıkmaya başlayan gazete, siyah-beyaz eser-i cedid kâğıdına, dört sütun olarak 20×29 ebatlarında basılarak hazırlanmıştır. İlk sayının baskısı 80'dir."[22]

[22] Kübra Yıldız, "Türk Folklor Araştırmalarında Önemli Bir Kaynak: Bartın Gazetesi", **UKHAD (Uluslararası Karadeniz Havzası Halkbilim Araştırmaları Dergisi)**, S 2, 2015, s.274.

Bartın gazetesinin sahibi ve baş yazarı olan Aliş, aynı zamanda 1926 yılında kurulan ve Bartın'ın ilk matbaası olan Memleket Matbaasının da sahibiydi.

> "Gazete 30 hafta süresince şapograf tekniği kullanılarak basılmıştır. Bundan sonra bir tüccar tarafından Zonguldak'ta bulunan Naim Nuri Matbaası satın alınmıştır. Gazete, on sekiz hafta çıktıktan bir süre sonra matbaada çıkan anlaşmazlık yüzünden altı ay kadar basımı gerçekleşmemiştir. Müttehit Arkadaşlar, İstanbul'dan bir baskı makinesi getirtip, 1926'da Memleket Matbaasını kurmuşlardır. Gazete, 31. sayısına kadar el yazısı ve şapograf tekniği ile basılmış, Memleket Matbaasının kurulmasıyla matbu olarak çıkmaya başlamıştır. Matbu çıkarılan gazete 38×55 ebatlarındadır. Gazetenin ilk sayısı, önce dört daha sonra beş sütun basıldıktan sonra, 412. sayısından itibaren altı sütun olarak çıkarılmıştır. Latin harflerinin kabulüne kadar geçen sürede Arap harfli olarak basılan gazete, 182. sayıdan itibaren kısmen Latin harfli olarak yayımlanmıştır. Gazete ilk sayısından itibaren önce haftada bir, daha sonra on günde bir olmak üzere -zaman zaman kesintilere uğramışsa da- yayınlanmaya devam etmiştir. 1932 yılında mahkeme kararıyla kapatılan gazete, *Genç Bartın* adıyla dört sayı çıktıktan sonra mahkemede beraat etmiştir. Gazete, geçmişte olduğu gibi bugün de on günde bir basılarak yayın hayatını sürdürmektedir."[23]

İlk sayısı Miladi 6 Eylül 1924 yılında yayımlanan, Cumhuriyet döneminde yayın faaliyetlerine başlamış ve halen günümüzde de yayıncılığına devam etmekte olan *Bartın* gazetesi sadece yerel değil ulusal basın hayatı açısından da önemli bir konumda yer almaktadır. *Bartın* (1924) gazetesi, *Yeni Adana* (1918) ve *Antalya* (1922) gazetelerinden sonra Anadolu'da basılan en eski üçüncü yerel gazetedir. Gazetenin sosyal, ekonomik, siyasal, kültürel ve folklor alanlarından olmak üzere toplumsal yaşama ilişkin hemen her konuyu sayfalarında işlemesi bakımından arşiv niteliği taşıması da önemini bir kez daha ortaya koymaktadır. Tüm bu

[23] Yıldız, agm., s.275. İ. Cemal Aliş, İstanbul'da Tan Matbaasının kullanmadığı Paris damgalı eski tipte kolla çevrilen 68x100 cm ebatlı kazanlı bir matbaa makinesini satın alıp Bartın'a getirerek daha ciddi boyutta gazetecilik ve matbaacılık yapmaya başlamıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Çetin Asma, **Bartın'da Yerel Basın 1914-2012**, Bartın Kültür Yayınları, Bartın, 2012, s.9.

özellikleri ile gazete, kültürel bellek çalışmaları için kayda değer malzemeler barındırmaktadır.

Gazetenin sahibi ve baş yazarı olan İbrahim Cemal Aliş (1906-1977), kültürel belleğin aktarımı bağlamında bölgenin yaratıcı aktörlerinden biridir. Aliş, sadece yayıncılık açısından değil aynı zamanda fikir ve dünya görüşü olarak da Atatürk'ün yaratmak istediği çağdaş toplum düşüncesine sıkı sıkıya bağlı ve bu düşünceyi yaygınlaştırmak isteyen bir konumda yer almıştır. Aliş, Mustafa Kemal Atatürk'ün 29 Ekim 1933'te *Onuncu Yıl Nutku*'nda "Yurttaşlarım! Az zamanda çok ve büyük işler yaptık. Bu işlerin en büyüğü, temeli Türk kahramanlığı ve yüksek Türk kültürü olan Türkiye Cumhuriyeti'dir."[24] sözleriyle ifade ettiği "Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür" düşüncesinin ve ortak kimlik yaratma faaliyetlerinin yerelde uygulayıcılarından biri olmuştur.

Bir Yaratıcı Aktör ve Kültürel Bellek Aktarıcısı Olarak İbrahim Cemal Aliş

Millî kültür sistemine ilişkin çalışmalarda "aktörün yaratıcılığı konusuna" neredeyse hiç girilmemiş ve bu hususta etüt yapılmamıştır.[25] Millî kültür sistemi, en genel tanımlamasıyla, bir ülkenin kültürel değerlerini, normlarını, sanatını ve diğer ifade biçimlerini barındıran ve bir toplumun tarihinden, dilinden, geleneklerinden, sanatından ve diğer kültürel unsurlarından türemiş bir bütünü ifade eder. Sistem, toplumun kimliğini oluşturan, koruyan ve sürdüren kültürel imgeleri içerir. Bu noktada sanat, edebiyat, müzik, tiyatro ve diğer yaratıcı alanlarda faaliyet gösteren yaratıcı aktörler millî kültür sistemindeki işlevsellikleri ile dikkat çekmektedir. Nitekim yaratıcı aktörler, kültürel ifade biçimlerini yaratarak/yeniden yorumlayarak topluma ve kültüre katkıda bulunan kişilerdir. Millî kültür sistemi içinde yer alan yaratıcı aktörler sanat eserleri, edebi eserler, müzik, performans sanatları ve diğer kültürel ürünler ile toplumun kültürel mirasını koruma, sürdürme, geliştirme ve yeniden şekillendirmede etkilidir. Millî kültürün zenginleşmesine katkıda bulunan aktörler, bir toplumun kültürel kimliğinin oluşturulması, geliştirilmesi ve sürdürülmesi sürecinde önemli bir

[24] Mustafa Kemal, "Büyük Gazi'nin Nutku", **Hakimiyet-i Milliye**, 30 Birinci Teşrin 1933, S 4412, Manşet.

[25] Baltacıoğlu, agm., s.165.

rol oynar.[26] Bartın gazetesinin kurucusu ve başyazarı İbrahim Cemal Aliş de döneminin yaratıcı aktörlerindendir.

İbrahim Cemal Aliş'in babası Mehmet Efendi, Bartın'daki sayılı tüccarlarından birisiydi. Baba, o yıllarda büyük esnaf kuruluşları arasında sayılan bakkaliye işi ile meşguldü. Çocukluğunun büyük bir kısmını babasının yanında geçiren Aliş'in dışa dönük, değişime ve gelişmeye açık yaratıcı yönü, yetiştiği ve eğitim gördüğü çevre ile yakından ilgilidir. Aliş, Bartın Numune, Rüştiye ve İdadi okullarında eğitim görmüştür.[27] Bartın İdadi Mektebi'nin 1923 yılında kapatılmasının ardından okulun öğretmenlerinden özel dersler alarak eğitimine devam eden Aliş, dönemin Rum Okuluna giderek Rumca ve Fransızca dersleri almıştır. Fransızca öğrenen Aliş, 1936-1937 yıllarında Bartın Orta Mektebi'nde Fransızca dersleri vererek bir süre öğretmenlik mesleği yapmıştır. Belediye başkanlığı, halkevi başkanlığı ve milletvekilliği yapan Aliş'in [28] özellikle yayın faaliyetlerinde kültürel bellek taşıyıcısı olduğu görülmektedir.

Kültürel belleğin oluşturulmasında kültürel ürünlerin yaratılması ne kadar önemli ise bellek imgelerinin yaratım ve gösterim unsurları da o derece önemlidir. Bu unsurların en önemlilerinden olan bellek ortamları, ikinci aşamada meydana gelmektedir. Basın ve yayına ilişkin tüm faaliyetler hem bellek mekânı hem de kültürel bir sektör olarak sosyal ve kültürel hayatı şekillendirmektedir. Nitekim Bartın'da gazete yayıncılığı[29] ve matbaacılığın yanı sıra Cemal Aliş ile kardeşi Ahmet Kemal Aliş[30]

---

[26] Kübra Yıldız Altın, "Kültürel Üretkenlik Bağlamında Yaratıcı Aktörler (Nevşehir İli Örneği)", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 71, 2021, s.327–350.

[27] İ. Cemal Aliş, *Bartın* gazetesinde takma adlarla çeşitli düşünce ve inceleme yazıları yayımlamıştır. Bu yazılar şimdilerde yerel tarih araştırmacısı Çetin Asma tarafından bir araya getirilmiş olup yazılar yayım aşamasındadır. Aliş'in yazma merakı, 1921'de İdadi Mektebi yıllarına dayanmaktadır. Aliş, *Bartın'da Ramazan* adıyla kaleme aldığı kompozisyon ödevini Emile Bernard takma adıyla imzalamıştır. Çetin Asma ve Güngör Yavuzaslan, **Kalemin Aydınlığında Bir Ömür İbrahim Cemal Aliş ve Bartın Gazetesi (1906-1977)**, Bartın Belediyesi Kültür Yayınları, Bartın, 2014, s.17.

[28] Asma ve Yavuzaslan, **age.**, s.10-60.

[29] İ. Cemal Aliş, *Bartın* gazetesinin yanı sıra 16 Ağustos 1935 yılında yayın hayatına başlayan Bartın'ın ilk günlük gazetesi *Devrim*'i çıkartmıştır. Zaman zaman yaşanan aksaklıklarla birlikte günlük olarak 89 sayı yayımlanan gazete 4 Mayıs 1936 tarihinde yayın hayatını sonlandırmıştır. Ayrıntılı bilgi için bakınız: Kübra Yıldız Altın, "Atatürk Döneminde Halkbilimi Çalışmaları ve Devrim Gazetesi", **9. Uluslararası Atatürk Kongresi**, Erdem Ünlen ve H. Aytuğ Tokur (haz.), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2021, s.1285-1320.

[30] Azim Kitabevi'nin kurucusu olan Ahmet Kemal Aliş, 1911 yılında Bartın'da doğmuştur. Kemal Aliş, arkadaşları (Cemal Çağlayan, Raif Burgucu, Necati Özener) ile kurdukları Kardeşlik Yurdu Cemiyeti'nde -1933 yılından itibaren bu topluluk adını Gençler Birliği olarak değiştirmiştir- Bartın'da sosyal ve kültürel çalışmalarda bulunmuştur. 1935 yılında kurulan Bartın Halkevinin birçok kültür kolunda aktif olarak

tarafından 1925 yılında kurulan Azim Kitabevi, yereldeki kültür endüstrileri bağlamında dikkate değer ve öncü örnekler arasındadır. Kitabevi, ayrıca *Bartın* gazetesi ile özdeşleşen yanı ile Bartın'ın yerel kültürel belleğini oluşturan gösterim alanlarından biri durumundadır.[31]

Bartın'da yine İbrahim Cemal Aliş'in gayretleri ile 1926'da Memleket Matbaası kurulmuştur. Matbaada gazete ve dergi gibi süreli yayınların yanı sıra kitap niteliğinde basılan eserlerden birkaçı şunlardır: Mahmut Maan, *Silah Azaltma Konferansı* (1933); Sadi Yaver Ataman, *Safranbolu Düğünleri Oyunlar-Türküler* (1936); Fazıl Erensel, *Cimri Zengin/Piyes-Perde* (1936); Kemal Çivici, *Ufukta Bir Çizgi-Şiirler* (1937); Ahmet Naim, *Bir Müstemleke Harbinin Tarihi* (1937); Rıza Polat Akkoyunlu, *Bir Yayda Altıok* (1939); Miraç Güneş, *Kaynarca Aylık Fikir ve Edebiyat Dergisi* (1948); Hüseyin Amasralı, *Gençlik Demlerim* (1977), Haz. Sevtap Amasralı.[32] Matbaada yayımlanan bu eserler, basının yerel aktörleri tanıtması ve onların ulusala taşınması bakımından önemli bir işlevi yerine getirdiklerini göstermektedir.

Ulusal ve yerel kültürel bellek çalışmaları bağlamında üzerinde durulması gereken bir diğer husus Aliş'in Bartın Halkevindeki faaliyetleridir. Bartın Halkevi, Kemal Samancıoğlu'nun başkanlığında 1935 yılında kurulmuştur. 1935-1938 yılları arasında Samancıoğlu tarafından yürütülen başkanlık görevi, 1938'den sonra İbrahim Cemal Aliş tarafından icra edilmiştir. 1938-1939 yılları arasında hem belediye başkanlığı hem de Halkevi başkanlığı yapan Aliş, 1939 yılında Sinop milletvekili seçilmesiyle her iki görevi de sonlandırmıştır. Bartın Halkevi, çalışmaların daha iyi yürütülebilmesi için tema ve alanlarına göre komitelere ayrılmıştır. Bu komiteler içinde "Kitapsaray ve Yayın Komitesi" başkanlığı Aliş tarafından yürütülmüştür.[33]

Aliş'in yayıncılık ve yazarlık bağlamında aktif bir rolde yer aldığını söylemek mümkündür. Aliş, *Bartın* gazetesinde başyazarlık yapmasının yanı sıra Bartınlı, İ. Cemal, Özenti Şair, Kantar Topu, Çetin Alp adlarıyla çeşitli düşünce ve eleştiri yazıları kaleme almış, şiirler yayımlamıştır.[34] Aliş'in yazı dizilerine bakıldığında, yerel bir aktör olarak kültürel imgeleri kullandığı ve

çalışmış olan A. Kemal Aliş, abisi Cemal Aliş ile birlikte Bartın'ın yaratıcı aktörleri arasında sayılması gereken isimlerden biridir. Asma ve Yavuzaslan, **age.**, s.32-36.

[31] Asma ve Yavuzaslan, **age.**, s.29-31.

[32] Asma ve Yavuzaslan, **age.**, s.39-46.

[33] Daha ayrıntılı bilgi için bakınız: Yıldız Altın, agm., s.96-109.

[34] Asma ve Yavuzaslan, **age.**, s.88.

Cumhuriyet döneminden itibaren Türk toplumunun kültürel belleğinin günümüze taşınmasına katkı sağladığı görülmektedir.[35]

Kültürel Bellek Bağlamında Kültürel İmgelerin Gösterim Alanı Olarak Bartın Gazetesi

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte çağın şartlarına uygun yeni bir toplumsal düzene geçiş aşaması başlamıştır. Bu süreçte yerel basın, temelleri kültürel bellek üzerine kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin toplumsal tarihini, değerlerini, geleneklerini ve kültürel kimliğini koruyan ve aktaran bir rol üstlenmiştir.

Cumhuriyet ile yaşıt ve günümüzde de yayın hayatını sürdüren *Bartın* gazetesi aracılığıyla dönemin kültür politikalarının yerele nasıl yansıdığı ve yerelde nasıl algılandığı anlaşılabilir. Gazete, ayrıca bölge tarihini ve toplumun değişen dinamiklerini yansıtması bakımından dönemin sosyal, kültürel ve siyasi atmosferini değerlendirebilmek için önemli bir kaynak durumundadır.

Atatürk döneminde miras olarak devralındığı sürekli bir biçimde vurgulanan millî kültürün, sözlü kültürden yazılı kültüre geçiş sürecinin ortaya konulması için ilk iş olarak tespit konusuna ağırlık verilmesi, envanter çalışmalarının yapılarak kültür unsurlarının derlenmesi ve kayıt altına alınması planlanmıştır. Sonraki aşamalar "millî bir kültür sistemi kurmak" üzerine programlanmıştır. Program genel hatları ile şu şekildedir[36]:

1. Millî kültürün tespiti (envanter çalışması, derleme),
2. Millî kültürün korunması (yereli koruma, yabancı kültürlerin olumsuz etkilerini önleme),

[35] Atatürk döneminde *Bartın* gazetesinde Aliş tarafından yazılan, kültürel belleğin oluşturulması ve aktarımı bağlamında değerlendirilebilecek birkaç yazı şu şekilde sıralanabilir: Türk gençliğinin medeniyet yolunda ilerlemesi gerektiğine ilişkin manşette yer alan K. Çetin Alp takma adıyla kaleme alınan köşe yazısı. K. Çetin Alp, "Ya Hep, Ya Hiç..", **Bartın**, 12 Temmuz 1926, S 67, Manşet. İbrahim Cemal, "Memleket ve Memleketçilik", **Bartın**, 16 Kânun-ı Sâni 1928, S 141, s.2. İbrahim Cemal, "Memleket İşleri: Memleketçilikte Tesânüd", **Bartın**, 13 Şubat 1928, S 145, Manşet. İbrahim Cemal, "Beynelmilel Rakamlar ve Latin Harfleri", **Bartın**, 28 Mayıs 1928, S 158, Manşet. "Milli Bayramlar Halk Ruhuna Kaynaşmalı" (S 412), "Sulhu Korumak İçin Kuvvetli Olacağız" (S 447), "Bizim Malımız" (S 523), "Bayrak" (S 518), "Başarmak" (S 567), "Dünyayı Düzeltecek Kim?" (S 632). Gazete sayılarında ayrıca "Zirai ve İktisadî İnkılâplar" adı altında manşette İ. Cemal Aliş'in düşünce yazıları yer almıştır.

[36] Binyazar, agm., s.40. A. İnan, **age.**, s.194. Süslü, agm., s.36-39. Yuvalı, agm., s.861-862.

3. Millî kültürün geliştirilmesi (yerelden evrensele: millî kültürün kaynak olarak kullanılmasıyla kalkınma, çağdaşlaşma ve uluslararasılaşma)
4. Millî kültürün yaygınlaştırılması (her tür haberleşme ve yayın vasıtaları, basın ve yayın faaliyetleri)
5. Millî kültürün tanıtılması (yetişkin insan gücü, yurt içinde ve yurt dışında tanıtıcı faaliyetlerde bulunma; konferans, kongre ve sempozyum düzenleme)

Genel hatları ile verilen bu program, Atatürk döneminin sosyal ve kültürel politikalarının yol haritası olarak değerlendirilebilir. Gazete ilk sayılarında "Bartın: İktisadi, İçtimai, Edebi Haftalık Gazete" başlığıyla çıkarılmıştır. Gazetenin Atatürk dönemi yayınları incelendiğinde ana başlık ile uyumlu olarak yayın yaptığı görülmüştür. *Bartın* gazetesinin kültürel bellek üzerindeki etki ve rolünün incelendiği bu çalışmada, gazete yazılarının yukarıda sıralanan programla da uyumlu olduğu tespit edilmiştir.

Atatürk döneminde millî kültür temelinde şekillendirilen bir kültürel bellek düşüncesi hakimdi. Özellikle kültür, dil ve tarihî değerlerin bilimsel yöntemlerle araştırılması ve incelenmesi esasına dayalı düşünce, kültürel belleği oluşturan unsurların belgelenmesini amaçlamaktaydı. Dil ve tarih çalışmaları, Türk tarih tezi ve kongreleri, Türk Tarih Kurumu çalışmaları, arkeoloji ve antropoloji çalışmaları, müzik ve güzel sanatlar ile ilgili tüm çalışmalar esas olarak Türk millî kültürünün belgelenmesi amacıyla gerçekleştirilmiştir. Nitekim millî kültürün bilimsel yöntemler ile araştırılması kültürel bellek çalışmalarının başında gelmektedir. *Bartın* gazetesi Atatürk döneminde dil, tarih ve millî kültür konularına büyük önem vermiş ve gazete sütunlarında yer ayırmıştır.[37]

---

[37] C. Azmi, "Türkiye'de Türkçe", **Bartın**, 6 Şubat 1928, S 144, s.2. Çetin Alp, "Büyük-Küçük Harfler Millet Mektepleri Muallimleriyle Bir Hasbihal", **Bartın**, 25 Teşrin(sani) 1929, S 221, s.2. İbrahim Cemal, "Mühim Bir Yıldönümü", **Bartın**, 2 Kânun(evvel) 1929, S 222, Manşet. Çetin Alp, "Büyük Harfler Nerelerde Kullanılır?", **Bartın**, 2 Kânun(evvel) 1929, S 222, s.2. Kültürel belleğin aktarımı bağlamında kutlama haberi dikkate değerdir. 5 Mayıs günü münasebetiyle "Hızır İlyas" başlığıyla Bartın'da kutlanan Hızır İlyas gününe ilişkin bir haber: "Hızır İlyas", **Bartın**, 10 Mayıs 1926, S 59, s.3. "Bartın Tarihi", **Bartın**, 21 Mayıs 1928, S 157, Manşet. "Hacı Kadı Oğlu Ömer Lütfi Efendinin Notlarına İstinaden Yazılmıştır-Yarım Asır Evvelki Bartın", **Bartın**, 9 Temmuz 1928, S 164, s.2. "İmlâ Meselesi", **Bartın**, 14 Şubat 1927, S 97, Manşet. İbrahim Cemal, "Beynelmilel Rakamlar ve Latin Harfleri", **Bartın**, 28 Mayıs 1928, S 158, Manşet. Beykozlu Hasan Fehmi, "Beyazıd'ın Veziri: Ali Paşa", 11 Haziran 1928, S 160, s.3. "Yeni Rakamlarımızı Öğrenelim", **Bartın**, 23 Temmuz 1928, S 166, Manşet. "Gazi Hazretlerinin Halk ile Hasbihali", **Bartın**, 13 Ağustos 1928, S 169, s.2. İbrahim Cemal, "İnkılâb İlerliyor", **Bartın**, 27 Ağustos 1928, S 171, Manşet. "Yedi Yaşından Yetmiş Yaşına Kadar Herkes Seferber!", **Bartın**, 24 Eylül 1928, S 175, s.2. Kemal, "Harf İnkılâbı ve Faydaları", **Bartın**, 24 Eylül 1928, S 175, s.2. "Yeni Yazı Faaliyeti",

Türkiye'nin 1930'lu yıllarından itibaren "Türkiye Cumhuriyeti'nin temeli kültürdür" düşüncesi çerçevesinde "folklor/halkıyat" adı altında derleme ve yayın faaliyetlerine başlanmıştır. Türk Halk Bilgisi Derneği kurulmadan önce yayım hayatına başlayan *Bartın*, uzman ve amatör halk kültürü araştırmacılarının yazılarını çıkarttıkları bir yayın haline dönüşmüştür.[38] *Bartın* gazetesinde yayımlanan folklor içerikli derleme ve inceleme yazıları, halkın belleğinde yaşayan ve kültürel belleği oluşturan unsurların tespit edilmesi ve derlenmesi amacına hizmet noktasında önemlidir. Adı geçen derneğin kurulmasından sonra gazetede bu minvaldeki yazıların yayın sıklığı azalmışsa da zaman zaman halk bilgisine dair derlemeler yayınlanmıştır. Kültürel belleğin geleneğin bir ürünü olduğu ve Cumhuriyet döneminde tespit ve derleme çalışmalarına ağırlık verildiği düşünüldüğünde, gazetenin bir kültürel bellek mekânı olduğu anlaşılmaktadır.

Kültürel bellek çalışmalarında en önemli hususlardan biri sözlü tarih çalışmalarıdır. *Bartın* gazetesinin 276. sayısında "Halkıyata ait mühim bir vesika bulundu. Oğuz Destanı Bey Böyrek rivayeti Safranbolu'da tespit edildi." başlıklı haber bu bağlamda değerlendirilebilir.[39] Gazete, uluslararası alandan da tarih çalışmalarına sayfalarında yer vermiştir. Darülfünun Türkiyat Enstitüsü asistanı Abdülkadir tarafından kaleme alınan arkeoloji ile ilgili yazı dizileri bunlardan biridir.[40] Yine gazetenin Atatürk dönemindeki

---

"Bütün Gazeteler", **Bartın**, 1 Kasım 1928, S 176, Manşet. "Yeni İmlamızda Son Tadilat", **Bartın**, 1 Kasım 1928, S 176, s.2. Receb Peker, "İnkılâb Dersleri", **Bartın**, 6 Şubat 1936, S 530, s.2. Mahmud Maan, "Osmanlı Hanedanında Jurnalcılık", **Bartın**, 11 Haziran 1936, S 547, s.3.

Uluslu İbrahim Hamdi Efendi'nin Atlas'ından parçalar, gazetenin 567. sayısından sonra yazı dizisi şeklinde yayınlanmıştır. Talât Mümtaz Yaman, "200 Yıl Önce Bartın ve Çevresi-Uluslu İbrahim Hamdi Efendinin 1146 Yılında Yazdığı Atlas İsimli Eserden Parçalar", **Bartın**, 29 Teşrinevvel 1936, S 567, s.3. İbrahim Hamdi ve Atlas'ı ile ilgili yapılmış detaylı bir çalışma için bakınız: Mahmut Ak, "Bartınlı İbrahim Hamdi ve Atlas'ı", **Belleten**, C 64, S 239, 2000, s.69-88.

[38] A. Baha, "Mehmetçiğin Ninnisi-Kara Yılan Destanı", **Bartın**, 2 Mart 1931, S 284, s.2. Kösemihalzade Mahmut Ragıp, "Musiki Halkıyatı", **Bartın**, 16 Mart 1931, S 286, s.2. A. Baha, "Folklor Tetkikleri: Köroğlu Safranbolu Bağdaşması-2", **Bartın**, 16 Mart 1931, S 284, s.3. Bunların yanında gazetede Abdülkadir İnan'ın "Etnografya İlmi ve Gençliği Bir Vazifesi"; Köse Mihal Zade Mahmut Ragıp'ın "Garptaki Son Halk Şarkıları Tetkikleri", "Sinop ve Muhitinde Halk Sazları"; Sadi Yaver Ataman'ın "Bolu İhtisasları ve Saz Şairi Azmi Ağa", "Safranbolu Saz Aşıkları", Mehmet Şakir Ülkütaşır'ın "Sinop ve Muhitinde Hastalığa Dair Halk İtikatları ve Hekimliği" başlıklarında olmak üzere çeşitli yazılar 1931-1933 yılları arasında yayımlanmıştır. Bu türden yazılar 1933 yılından sonra da devam etmiştir. Vahid Lütfi Salcı Kızılbaş Şairler ile ilgili yazı dizileri yayınlamıştır. Yine onun "Anadolu'nun Kültür Hazineleri Kızılbaş Şairleri Etüdü Münasebetiyle Bir Hasbihal" adlı yazısı da dikkate değerdir. **Bartın**, 30 Haziran 1938, S 649, s.2.

[39] **Bartın**, 29 Kânun(evvel) 1930, S 276, s.2.

[40] **Bartın**, 2 Şubat 1931, S 281, s.2. Abdülkadir, "On Beş Yıllık İlim Hareketlerine Dair Hulâsa-Hititler", **Bartın**, 2 Mart 1931, S 284, s.2.

tarih konulu yayınlarından bir diğeri İkinci Türk Tarih Kurultayında okunan tezler ve verilen konferanslardır. Gazetenin 612. sayısından sonra kurultaydaki konferanslar yayınlanmıştır.[41]

Gazetede millî kültürün korunması bağlamında yerlilik ve millilik vurgusunun ön planda yer aldığı görülmektedir:

> "Aziz Türk! Siyasi istiklalini cihana kahramanca tasdik ettirdin. İktisadi istiklalini de tanıtmak için mümkün olduğu kadar yerli malına rağbet et. Memlekette çıkan bir malın ecnebi diyarlarından gelen benzerlerini red et. Sen kendine ehemmiyet verdikçe başkaları da sana ehemmiyet verecektir. Bunu unutma! 9 Eylül İzmir Sergisine İştirak Ediniz."[42]

Yerlilik ve millilik konusu, gazetenin gündeminden neredeyse hiç düşmemiştir. Gazetenin ilk sayılarından itibaren yerli ve millî üretimin faydaları üzerinde durulmuş, haber ve köşe yazıları yayınlanmıştır.[43] Gazetenin yerli malı kullanımını artırmak için yerli malı kullananların isimlerini neşredeceklerine dair uygulaması[44] ise yerel kültürel belleğin canlandırılması noktasında dikkate değerdir.

Kültür politikaları içinde ekonomik kalkınma yer almaktadır. Kültürel bellek bağlamında millilik vurgusuyla açılan, işletilen ve haber yapılan

---

[41] Profesör Afet, "Türk-Osmanlı Tarihinin Karakteristik Noktalarına Bir Bakış", **Bartın**, 7 Teşrinevvel 1937, S 612, s.3. M. Scsede, "Anadolu'daki Yunan ve Roma Harabelerini Araştırma Metodu", **Bartın**, 21 Teşrinevvel 1937, S 614, s.3. İ. Hakkı Uzunçarşılı, "On Dört ve On Beşinci Asırlarda Anadolu Beyliklerinde Toprak ve Halk İdaresi", **Bartın**, 4 Teşrinisani 1937, S 616, s.3. Hasan Reşid Tankut, "Dil ve Irk Münasebetleri Hakkında", **Bartın**, 18 Teşrinisani 1937, S 618, s.3. W. Brandestein, "Etrüsk Mes'elesinin Şimdiki Durumu", **Bartın**, 25 Teşrinisani 1937, S 619, s.3. Hans Gustav Güterbock, "Etilerde Tarih Yazıcılığı", **Bartın**, 23 Kânunevvel 1937, S 623, s.3. Profesör Belgen, "Truva Hafriyatı 1932-1937", **Bartın**, 25 Kânunusani 1938, S 625, s.3. Myres, "İran, Yunanistan ve Beni İsrail İli", **Bartın**, 27 Kânunusani 1938, S 628, s.3. Yusuf Ziya Özer, "Son Arkeolojik Nazariyeler ve Subarlar", **Bartın**, 19 Mayıs 1938, S 643, s.3. Prof. Şemseddin Günaltay, "İslâm Dünyasının İnhitat Sebebi Selçuk İstilâsı mıdır?", **Bartın**, 16 Haziran 1938, S 647, s.3. Prof. Dr. Ernest von Aster, "Felsefe Tarihinde Türkler", **Bartın**, 21 Temmuz 1938, S 652, s.3. Prof. Pittard, "Neolitik Devirde Küçük Asya ile Avrupa Arasında Antropolojik Münasebetler", **Bartın**, 1 Eylül 1938, S 658, s.3. Feyzi Kurdoğlu, "16 ncı Asırda Hind Okyanusunda Türkler ve Portekizler", **Bartın**, 10 Teşrinisani 1938, S 667, s.3.

[42] "Aziz Türk!", **Bartın**, 22 Ağustos 1927, S 120, Manşet.

[43] "Şayan-ı Takdir Bir Teklif: İstanbul'da Yerli Buğdaydan Ekmek", **Bartın**, 3 Ağustos 1925, S 46, Manşet. "İlk Türk Şekeri", **Bartın**, 22 Teşrin-i Sâni, 1926, S 85, Manşet.

[44] "Yerli Malı Giyenler", **Bartın**, 16 Kânun(evvel) 1929, S 224, s.3. Gazete, kendi içinde de kültürel bellek oluşturmak istemektedir. Gazetenin 40. sayısında "Abonelerimizin İsimleri" başlığıyla 100 abonenin bilgileri verilmiştir. "Abonelerimizin İsimleri", **Bartın**, 15 Haziran 1925, S 40, s.4.

işletmeler konu çerçevesinde önemlidir.[45] Örneğin, gazetede yerli mallarını tanıtmak, sevdirmek, kullandırmak; yerli mallarının miktarını çoğaltmak, kalitesini ve sürümünü artırmak için Millî Tasarruf Cemiyeti'nin kurulduğuna ilişkin haber yer almıştır.[46] Gazetenin aynı sayısında "Daldan Dala-Mizah" sütununda Kelebek imzasıyla "Tasarrufa Dair" adlı köşe yazısına yer verilmiştir. Gazetede Malatya Milletvekili Fazıl Berkî tarafından "Millî Tasarruf Marşı" ve "Ey Türk Oğlu!" adlarıyla tasarruf konulu şiirler yer almıştır.[47] Tüm bunlar, yerli ve millî ürünlerin kullanımları ile ilgili kültürel bellek oluşturmaya yönelik önemli uygulama örnekleri arasındadır.

Millî bir kültürel belleğin oluşturulması için halk terbiyesi, halkın bilinçlendirilmesi ve halkı eğitmeye yönelik faaliyetler önemlidir. Gazetenin ilk sayılarından itibaren bu konuda yazılar yayınlanmıştır.[48] Gazetede millî eğitimin geliştirilmesi temelinde okul meselesi ve yeni okulların açılışı sıklıkla yer almıştır. Gazetenin ilk sayılarından itibaren hem yerel hem de ulusal alandaki okul meselesine değinildiği görülmektedir.[49] Halkı eğitmeye

---

[45] "Millî Makarna Fabrikası", *Bartın*, S 6, 11 Teşrin-i Evvel 1924, s.4. "Millî Makarna Fabrikası", **Bartın**, 18 Ekim 1924, S 7, s.4. Milli üretim konusu sadece reklam ve haberlerle vurgulanmamış, manşette de köşe yazıları hacminde ele alınmıştır. İbrahim Cemal, "İktisadî Zafer Türk'ün İdeali Olmalıdır", **Bartın**, 9 Kânun(evvel) 1929, S 223, Manşet. "Adapazarı: Türk Ticaret Bankası Kumbaralarını Alınız" başlıklı reklamda tasarruf temalı atasözlerine yer verilmesi dikkate değerdir: "Damlaya damlaya göl olur". "Ak akçe kara gün içindir". "Bugün arttıran yarın rahat eder". "Bol bol yiyen bön bön bakar". **Bartın**, 1 Eylül 1930, S 259, s.2.

[46] "Millî Tasarruf Cemiyeti", **Bartın**, 6 Kânun(sani) 1930, S 227, Manşet.

[47] Fazıl Berkî, "Millî Tasarruf Marşı", **Bartın**, 3 Şubat 1930, S 231, s.2. Fazıl Berkî, "Ey Türk Oğlu!", **Bartın**, 10 Şubat 1930, S 232, Manşet. Yerli malının özendirilmesine ilişkin bir ilan şu şekildedir: "Vatandaş! On paralık bir şey alırken bile yerli malını tercih et!", **Bartın**, 22 Kânun(evvel) 1930, S 275, s.2. "Vatandaş! Yerli Malı kullanmak Türk çiftçisini ve Türk işçisini düşünmek demektir.", **Bartın**, 29 Kânun(evvel) 1930, S 276, s.3. "Tasarruf ve yerli malı münasebetile: Tasarruf için..", **Bartın**, 22 Kânun(evvel) 1930, S 275, s.2. Mizah-Daldan Dala sütununda Kelebek imzasıyla "Tasarrufa Dair" adlı köşe yazısı yayınlanmıştır. **Bartın**, 22 Kânun(evvel) 1930, S 275, s.3.

[48] "İçtimai Yaralarımızdan: Dilencilik", **Bartın**, 12 Nisan 1926, S 57, Manşet. "Terbiye Rehberi Mekteplerimizde de Tatbike Başlandı", **Bartın**, 28 Mayıs 1928, S 158, s.2. Çetin Alp, "Kadın ve Aile", **Bartın**, 9 Kânun-ı Sâni 1928, S 140, s.2. "Üfürükçülüğün Son Nefesi", **Bartın**, 3 Ağustos 1925, S 46, Manşet. "Kuduz Hastalığı", **Bartın**, 22 Teşrin-i Sâni, 1926, S 85, s.2. Gazetede Sıhhi Sütun (Tıbbi Makaleler) adı altında yer alan yazılar şu şekilde sıralanabilir: frengi; sıtma, sıtma ile mücadele; kuşpalazı; çocuk düşürme; gebelik; doğum; boğmaca öksürüğü: sirayeti ve korunma yolları; barbunya-boğaz asma (domuz başı) hastalığı; bereli humma; solucan; vebaya karşı tedbirli davranınız; kuduz hastalığı; çocuk ishalleri; kızamık; kızıl (algömlek) hastalığı; çocuk düşürme vukuatları; verem: korunma ve tedavi yolları; veremin aşı ile tedavisi gibi. "Sıhhî bahisler: Sineklerden Sakınalım", **Bartın**, 27 Eylül 1924, S 4, s.4. Doktor: Midhat Salim, "Sıhhî Bahisler: Yemeği Nasıl Yemelidir?", **Bartın**, 18 Ekim 1924, S 7, s.4.

[49] "Millet Mektepleri Her Tarafta Yeniden Faaliyete Geçti", **Bartın**, 4 Teşrin(sani) 1929, S 218, Manşet.

yönelik faaliyetler içinde basın ile ilgili çalışmalar da önemlidir. Gazetede Basın Birliği Kanunun kabulü ile ilgili haber manşette geniş yer bulmuştur.[50]

Bartın'ın çağdaşlaşması ve yerel kültürel belleğinin oluşturulması ile ilgili yerel araştırmacıların yazıları dikkate değerdir. Türkiye'nin ilerlemesi yolunda gerçekleştirilen devrimler bağlamında gazetede yenilenme, ilerleme ve gelişme temalı yazılar gazetenin sahibi İ. Cemal Aliş'in[51] yazıları başta olmak üzere M. Zeki[52], T. Gündüz[53], B. Dündar[54], A. T.[55], Cemşid[56] imzalarıyla yayınlanmıştır. Bu kişiler, aynı zamanda yerelin yaratıcı aktörleri arasında yer almaktadır.

Yerel gazeteciler, kültürel bellek çalışmaları bağlamında kentin kültür tarihi araştırmacıları olarak önemli bir işlev üstlenmektedirler. İbrahim Cemal Aliş, dönemi bağlamında, yereli tanıtan ve ulusala taşıyan bir aracı konumunda olup yaratıcı aktör ve kültürel bellek taşıyıcıları arasındadır. Fakat yerel gazeteler, yörenin tarihini, geleneklerini ve folklorunu önceledikleri kadar ulusalı ve uluslararasını da dikkate almışlardır. Yerel gazetelerde özellikle ulusal ve uluslararası alan hakkında yayınlanan reklam, haber, köşe yazısı gibi içerikler ve yeni çıkan gazete, dergi yayınları ile ilgili haberler bu düşünceyi desteklemektedir.[57]

Gazete, yeni yayına başlayan gazete ve dergilerden okuyucularını haberdar etmiştir. Bunlardan birkaçı şu şekildedir: Yeşil Giresun, Yeni Kafkasya[58], Türk Ocakları tarafından neşredilen Türk Yurdu, Türk Hava Mecmuası, Güzel Ordu (Ordu), Halk Sesi (Diyarbakır), Söz (Kıbrıs), Türk Sözü (Adana), Dilek (Tosya)[59], Hür Gazete (İstanbul)[60], Zümrüt Ova

---

[50] **Bartın**, 30 Haziran 1938, S 649, Manşet.

[51] İbrahim Cemal, "Cumhuriyet İdaresi Doğruluk İster", **Bartın**, 15 Ağustos 1927, S 119, Manşet.

[52] M. Zeki, "Aldıklarımız: Bartın'ın Teceddüd Yolundaki Mevki", **Bartın**, 26 Temmuz 1926, S 69, s.2.

[53] T. Gündüz, "Yarım Tedbir, Noksan İcrâ", **Bartın**, 11 Temmuz 1926, S 67.

[54] B. Dündar, "Kara Peçe 1", **Bartın**, 2 Ağustos 1926, S 70, Manşet.

[55] A. T. "Asrîliğe Doğru", **Bartın**, 25 Teşrin-i Evvel 1926, S 81, s.2.

[56] "Fes mi, Şapka mı?", **Bartın**, 3 Ağustos 1925, S 46, s.2.

[57] Özdemir, **age.**, s.145-163. Hamit Pehlivanlı, "27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nin Yerel Basındaki Yansımaları", Merve Uğur (haz.), **Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler**, C III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018, s.1568.

[58] "17'nci nüshası kardeş Azerbaycan'ın istiklâl günü münâsebetiyle fevkal'âde olarak intişâr etmişdir. Faideli yazıları ihtivâ eder. Tavsiye ederiz. "Yeni Kafkasya Mecmuası", **Bartın**, 15 Haziran 1925, S 40, s.3.

[59] "Köycülüğü ve köylünün refahını gaye edinen muhterem arkadaşımızı tebrik ve nurlu yolunda muvaffakıyet temenni ederiz." "Dilek 4 Yaşında", **Bartın**, 10 Mart 1930, S 235, s.2.

(Antalya), İçtihat Mecmuası, Edirne Postası, Harp Malulleri Mecmuası, Varlık, Antalya, Güzel İnebolu, Türk Yolu, Akşam, Bartın Zonguldak Postası, Ayın Tarihi, Hilal-i Ahmer Mecmuası, Akyol (Muğla), Hakikat (Giresun), Malatya Gazetesi, Ziraat Kütahya Mecmuası, Çorum Gazetesi, Türkiye İktisadî Mecmuası, Niğde Gazetesi, Dirlik Mecmuası (Kırşehir Muallimler Birliği), Edirne Potası, Diyarbakır Postası, İrfan Gazetesi (Siverek), Tekamül Gazetesi (Ordu).

Her çeşit anmalar ve millî bayramlar, kültürel belleğin yaşamını sürdürmesini sağlayan en önemli araçlardır.[61] Gazetenin yazılarında Kurban Bayramı, Şeker Bayramı gibi dinî bayramların yanı sıra 23 Nisan Çocuk Bayramı, Tayyare Şehitleri Günü, Ağaç Bayramı, Denizciler Bayramı, 19 Mayıs 1919 gibi özel günler ve millî bayramlar ile ilgili köşe yazılarına ve haberlere yer verildiği görülmektedir.[62]

30 Ağustos Tayyare ve Zafer Bayramı kutlamasına ilişkin haberde Türkiye'nin her tarafında merasim yapılacağı bildirilmektedir. "Tayyare ve Zafer Bayramı-Müsamere Nasıl Olacak?" başlığında müsamere programı verilmiştir. Ayrıca bu bilginin sonunda yer alan ilan ise dikkate değerdir: "Vatandaş! 30 Ağustos günü yakana iliştirilecek olan tayyare rozetine vereceğin beş on kuruşu çok görme.. Onlarla vatanını, namus malını koruyacak olan tayyareler alınacaktır. Az, çok ne verirsek makbuldür."[63]

Bartın Halkevinin Cumhuriyet Bayramı kutlamasına ilişkin verdiği ilan kültürel belleğin sürekliliği bağlamında dikkate değerdir: "Bartın Halkevi: Cumhuriyet'in On Beşinci Yıldönümüne hazırlanıyor musunuz? Kurtarıcı, Kurucu Rejim 15 Yaşında. Bütün Yurd bu mutlu yıldönümü için hazırlanıyor. Yurddaşlar! Cumhuriyeti, inkılâbı, onu yaratan Ulu Şefi sevdiğinizi 15 inci yıl bayramına göstereceğiniz alâka ile isbat edeceksiniz.

---

[60] "Pek yakında İstanbul'da Hür Gazete adlı yevmî siyasî bir gazete intişara başlıyacaktır. Türkiye'de Cumhuriyetin yerleşmesine ve yükselmesine ve demokrasinin tam manasile anlaşılmasına çalışacak olan bu gazete fikirlerin de tamamile müstakil ve isminden de anlaşılacağı üzere kat'iyen hür bir gazete olacaktır. Karilerimize şimdiden tavsiye ederiz." **Bartın**, 25 Ağustos 1930, S 258, Manşet.

[61] İbrahim Cemal, "Büyük Gün Münasebetiyle: Müdafa' Silahlarımız", **Bartın**, 29 Ağustos 1927, S 121, Manşet. İbrahim Cemal, "Büyük Zaferin Kıymeti", **Bartın**, 5 Eylül 1927, S 122, Manşet. M. Zeki Hakkı, "Sene-i Devriyeler", **Bartın**, 29 Ağustos 1927, S 121, s.2. "19 Mayıs 1919-Kurtuluş Hamlesinin Başladığı Gün: Atatürk, 19 yıl önce bugün, Samsun'a ayak basmıştı.", **Bartın**, 19 Mayıs 1938, S 643, Manşet.

[62] Çetin Alp, "Dinî ve Millî Bayramlar", **Bartın**, 10 Mart 1930, S 235, s.3. "Ağaç Bayramı Şen ve Faydalı Bir Bayram Olacak", **Bartın**, 10 Mart 1930, S 235, s.2. "Ağaç Bayramı Dört Bine Yakın Fidan Dikildi", **Bartın**, 1 Nisan 1930, S 238, s.2. "Çocuk Bayramı", **Bartın**, 21 Nisan 1930, S 241, Manşet. "Kıyılarımızda Bayrağımızın Hâkim Olduğu Gün", **Bartın**, 1 Temmuz 1937, S 600, Manşet.

[63] "Vatandaş!", **Bartın**, 27 Ağustos 1928, S 171, s.2.

Bayrağınızı, elektrik tesisatınızı şimdiden hazırlayınız; evinizi, dükkânınızı süslemek için tedbir alınız; bayrama büyük mikyasta katılınız."[64]

Anmalar ile ilgili en önemli örneklerden biri 8 Nisan 1932 yılıdır. Bu tarihten itibaren 8 Nisan Bartın'ın Gazi Günü olarak kutlanmaya başlamıştır:

> "Geçen sene 8 Nisan akşamı, Bolu meb'usu Cevdet Abbas Bf., ulu rehberimiz Gazi M. Kemal Hz.nin namına, millî tarihimiz hakkında kıymetli bir konferans vermişler ve bu münasebetle o günün Bartın'ın Gazi Günü addedilmesine karar verilmişti. Gazi Hz. Halkımıza selâm gönderiyorlar. Gazi Günü münasebetiyle C.H.F. tarafından çekilen telgrafa, Ulu Rehberimiz şu cevabı lütfetmişlerdir: C.H.F. Reis vekili Rahmi Beye C: Hakkımda gösterilen samimî hislere teşekkürle, muhterem halka selâm ve muhabbetlerimin iblâğını rica ederim. Reisicumhur Gazi M. Kemal".[65]

Millî kültürün korunması geniş bir alanı kapsamaktadır. Türk film sanayi, fikir ve sanat eserlerinin sahipleri, eski yapı ve eserlerin korunması, eski eser kaçakçılığının önlenmesi, kütüphane hizmetleri, okuma zevk ve alışkanlığının kazandırılması, arşiv belgelerinin korunması, Türk yazarlarının eserlerinin yabancı dillerde yayınlanması, opera, bale, orkestra çalışmalarının millî kültürden kaynağını alarak çağdaş bir yaklaşımla değerlendirilmesi, tiyatro ve özel tiyatroların desteklenmesi bunlardan bazılarıdır.[66]

Gazetede şiirlere, edebi yazılara[67], hikâyelere ve tercümelere rast gelinmektedir. Bu konular hem yerel aktörlerin tanınması ve kayda alınması hem de okuyuculara edebi eser okuma alışkanlığının kazandırılması noktasında dikkate değerdir.[68] Gazetede yerel aktörler ile kültürel bellek

---

[64] **Bartın**, 6 Teşrinevvel 1938, S 663, s.4.

[65] "Bartın'ın Gazi Günü", **Bartın**, 12 Nisan 1932, S 340, Manşet. "Bartın'ın Gazi Günü Gönülden Sevgilerle Kutlulandı", **Bartın**, 11 Nisan 1933, S 391, Manşet. "8 Nisan'ın Yıldönümü-Gazi Günü", **Bartın**, 11 Nisan 1934, S 440, Manşet. "Atatürk Günü Heyecanla Kutlandı", **Bartın**, 14 Nisan 1938, S 638, Manşet.

[66] Süslü, agm., s.40-41.

[67] Gazetenin 10 Eylül 1928 tarihli 173. sayısından sonra A. Baha imzasıyla "Gönlümün Sesi" adıyla yazı dizisinin yer aldığı görülmektedir. Ahmet Baha hakkında daha ayrıntılı bilgi edinmek için bakınız: Kübra Yıldız Altın, **Anadolu Folklorunun İzinde: Türk Folklor Araştırmaları Tarihinde Ahmet Baha Gökoğlu**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2021.

[68] İhsan Alp, "Seni Düşünürken", **Bartın**, 2 Ağustos 1926, S 70, s.3. "Günahsız Çocuğum!..", **Bartın**, 19 Kânun(sani) 1931, S 279, s.3. "Bartın Ahlaki Roman Tefrikası:1 Hayırlı Evlad.", **Bartın**, 22 Mart 1926, S 54, s.3. A. M. "Bartın'ın Tefrikası 1: Büyük Hikâye-Bir Tecrübe, Bir Hile", **Bartın**, 27 Ağustos 1928, S

ilişkisini gösteren en açık örneklerden biri Safranbolu Halkevi komitesinde faaliyette bulunan muharrir Celâl Salih Güney'in "Köylüden Atatürk'e" adlı kitabının basılacağına dair haberdir.[69]

Millî kültür bilinci, ilk olarak kendilik bilinci ile oluşmaktadır.[70] Toplum, kültür ve tarih birliği bilinci bu bağlamda oldukça önemlidir. Gazetenin 7. sayısında Erzurum'daki depremle ilgili yardım edenlerin isimleri ve yardım miktarlarının manşette haber yapılması dikkate değerdir.

Millî kültürün tanıtılması, kültürel belleğin gösterim alanlarına atıf yapmaktadır. Bu bağlamda Atatürk döneminde faaliyette olan cemiyetler ile yaptıkları etkinlikler önemlidir. Kültürel bellek oluşturma ve devamlılığını sağlamak için sadece kurumlaşma ve politikalar yeterli değildir. Gazetede Himaye-i Etfal Cemiyeti ile ilgili haberler verilmekle beraber, cemiyet tarafından düzenlenen Pehlivan güreşi, bisiklet yarışı gibi müsabakalar kültürel belleğin sürekliliği ve devamı bakımından kayda değerdir.[71] Yine Hilâl-i Ahmer[72], Türk Tayyare Cemiyeti[73], Tayyare Cemiyeti Şubesi[74] ve Türk Ocakları[75] ile ilgili haber ve duyurulara gazetede sıklıkla yer verilmiştir.

171, s.3. Şahab Ziya, "Döner!", **Bartın**, 20 Şubat 1928, S 146, Manşet. Şahab Ziya, "Vardır", **Bartın**, 5 Mart 1928, S 148, s.3. Şahab Ziya, "Gideriz", **Bartın**, 12 Mart 1928, S 149, s.3. Şahab Ziya, "Gazel", **Bartın**, 4 Haziran 1928, S 159, Manşet. Hasan Fehmi, "Nedir", **Bartın**, 9 Nisan 1928, S 152, s.3. Bekir Sıdkı, "Bartın'daki Cemiyetlere Dair", **Bartın**, 12 Mart 1928, S 149, s.3.

[69] "… muharririn mensur ve manzum kısımları ihtiva eden bu kitabı, köylüye inkılâb ve istiklâli koruyabilmesi için esaslı ve enerjik şuur telkin eden bir eserdir ve tamamen köylünün anlıyabileceği bir dil ile yazılmıştır." "Köylüden Atatürk'e", **Bartın**, 15 Teşrinevvel 1936, S 565, s.3.

[70] Gazetede atasözlerinin yanı sıra Gazi Hazretlerinin Vecizleri başlığıyla Gazi'nin sözlerine yer verilmiştir: "Bir Türk dünyaya bedeldir." **Bartın**, 23 Haziran 1930, S 249, s.2.

[71] "Pehlivan Güreşi", **Bartın**, 10 Mart 1930, S 235, Manşet.

[72] "Hilal-i Ahmer'i Unutmayalım", **Bartın**, 15 Haziran 1925, S 40, Manşet. 40. sayıdan itibaren hemen her sayıda Hilal-i Ahmer ile ilgili yardım haberlerinin verildiği görülmektedir. "Bayramın ilk günü şefkat günüdür. Hilâl-i Ahmer'e yardım ediniz.". **Bartın**, 5 Mayıs 1930, S 243, s.2.

[73] Kurban derilerinin devlet kurumlarına verilmesi sıklıkla ifade edilmiştir. Gazetenin 241. sayısında "Kurban derileri Tayyarenindir." (**Bartın**, 21 Nisan 1930, S 241, s.2); 243. sayısında "Kurban derilerini Tayyareye veriniz" denilmiştir. **Bartın**, 5 Mayıs 1930, S 243, Manşet.

[74] "Tayyare Cem'iyeti Şu'besi", **Bartın**, 15 Haziran 1925, S 40, s.2. Atatürk döneminde *Bartın* gazetesinde Türk Tayyare Cemiyeti ve faaliyetleri ile ilgili içerikler genel hatlarıyla şu şekilde sıralanabilir: Türk Tayyare Cemiyeti Nizamname-i Esasiyesi; Türk Tayyare Cemiyeti Madalyası; Tayyare Cemiyeti Piyangosu; Tayyare Cemiyeti Avrupa'ya öğrenci gönderiyor; Tayyare Kongresi; Cemiyet Madalyası; Tayyare Teberruatı (Bağışları); Bartın Tayyare Cemiyeti İçtimai; Ereğli Tayyare Cemiyeti; Trakya Tayyare Kongresi; Tayyare Şehitleri Günü.

[75] Türk Ocaklarının gazeteye yansıyan faaliyetleri şu şekilde sıralanabilir: Bartın Türk ocağı ve faaliyetleri; Türk ocağının bir senelik faaliyetine ilişkin yazı; Zonguldak Türk ocağı ve faaliyetleri; Türk ocakları bayramı; At yarışları; Müsamere, piyes; Türk ocağı kongresi gibi. "Türk Ocağı Derneği", **Bartın**,

Bartın'da faaliyette bulunan Birleşme Yurdu Cemiyeti'nin çalışmaları da önemlidir. Birleşme Yurdu Cemiyeti'nden at yarışlarının geleneksel hale getirilerek ilkbaharda ve sonbaharda olmak üzere yılda iki defa düzenleneceği bildirilmiştir.[76] Ayrıca "At Yarışları Tafsîlâtı"[77] haberine bakıldığında Bartın'da at yarışlarının kültürel bir etkinlik halini aldığı anlaşılmaktadır. Davullarla başlayan etkinliğin ilkokul öğrencilerinin müsameresi ile devam ettiği; yaya, çuval, yumurta, halat ve bisiklet yarışlarının ardından at yarışına geçildiği görülmektedir.

Yerel basın ve basın içinde bilhassa düzenli olarak çıkarılan yerel gazeteler tarihi olayların, yerel aktörlerin, yerel anlatmaların, gelenek, görenek, ritüel ve uygulamalar olmak üzere kültürel ögelerin ve etkinliklerin belgelenmesini ve paylaşılmasını sağlayarak gelecek nesillere aktarılmasını; bu sayede kültürel belleğin oluşmasını, yaratılmasını ve aktarılmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda bir yerel gazete, bulunduğu topluluğun hafızasını ve kimliğini koruma konusunda ve üyesi olduğu toplumun kültürel belleğini yansıtma noktasında önemli bir işleve sahiptir. Bu amaçla içerik analizi yapılan ve Atatürk dönemi ile sınırlandırılan *Bartın* gazetesinin, kültürel belleğin oluşturulmasında ve bu belleğin sürekliliğinin sağlanmasında önemli bir boşluğu doldurduğu anlaşılmaktadır.

Günümüz kültürel bellek çalışmalarında kültür ekonomisi içinde yer alan işkolları önemli bir çalışma alanıdır. Kültür ekonomisini ise belirli kültürel sektörler oluşturmaktadır. Yayıncılık kültürel sektörü, "yazarlar, yayıncılar, gazete sahipleri ve yayınevleri" olmak üzere, önemli ve işlevsel bir faaliyet alanına sahiptir. Kültürel bellek çalışmaları ile yayıncılık arasındaki en temel ilişkilerden biri yayın faaliyetlerinin, kültürel imgelerin gösterim ortamı olmasından ileri gelmektedir. Bu bağlamda bir fikrin yaratılması ne kadar önemli ise onun tanıtılması ve yaygınlaştırılması da o derece önemlidir.

Cemal Aliş ve onun kardeşi Ahmet Kemal Aliş'in ortak ilgi alanlarının yanı sıra bu iki yaratıcı aktörün bir araya geldikleri ve birlikte çalışmalar

---

13 Şubat 1928, S 145, Manşet. "Zonguldak Ocağı Senelik Derneğini 'Akd İtdi", **Bartın**, 5 Mart 1928, S 148, Manşet.

[76] Birleşme Yurdu Cemiyeti, Bartın'da başlı başına bir kültürel bellek birliği, teşkilatı ve kurumu olarak çalışmış, bu çerçevede faaliyetler yürütmüştür. Geleneksel at yarışları müsabakası, kongre, musiki heyeti/gecesi, müsamereler (müsamerelerde elde edilen hasılatın bir kısmını izcilik teşkilatına vakfetmeleri, okul ziyaretleri, izcinin nasıl olması gerektiğine ilişkin yazılar bunlardan birkaçıdır. "At Yarışları: Bileşme Yurdu Riyâsetinden", **Bartın**, 6 Eylül 1924, S 1, s.4.

[77] "At Yarışları Tafsîlâtı", **Bartın**, 27 Eylül 1924, S 4, s.4, 6.

yürüttükleri arkadaşlarına bakıldığında Bartın'da *Bartın* gazetesinin başlattığı ve bu gazetenin etrafında genişleyen, gelişme gösteren bir "kültür ve başarı ekosisteminin varlığı" söz konusudur. Kültürel yaratıcılığın, gelişmenin ve topyekûn kültürel belleğin oluşması için gerekli olan unsurların henüz Cumhuriyet'in ilk yıllarında Bartın'da mevcut oluşu, Anadolu'nun küçük bir liman kenti olan Bartın'ın kültürel birikiminin ve bu birikime bağlı olarak gelişmiş gazete, matbaa, kitabevi, halkevi, yerel dernekler gibi kültürel hafıza mekânlarının aktif varlıklarını açıklamaktadır.[78]

Atatürk döneminde "halka doğru" gitme düşüncesinde ve yine halkı muasır medeniyetler seviyesine çıkarma noktasında en işlevsel araçlardan biri basın organları olmuştur. Bunlar içinde Anadolu'nun hemen her köşesine ulaşma imkânı sağlayan yerel gazeteler, yayımladıkları haber ve köşe yazıları ile halkın eğitilmesine, bilinçlendirilmesine ve kamuoyu oluşturulmasına yardımcı olmuşlardır. Yeni harflerin kabulü, bazı gazete ve dergilerin yayın hayatlarını sürdürmelerini olumsuz etkilemiş olsa da özellikle *Bartın* gazetesinin yayın sürekliliği, gazeteyi araştırılmaya ve incelemeye değer kılmaktadır.

Halka doğru gitme prensibinde 1927 yılında Ankara'da kurulmuş olan Halk Bilgisi Derneği'nin bu konudaki çalışmalarının önemli bir boşluğu doldurduğu kabul edilmekle birlikte[79] *Bartın* gazetesinin henüz dernek kurulmadan önce yayın hayatına başlaması ve sayılarında dönemin önde gelen kültür bilimcilerinin yazılarının varlığı, *Bartın*'a gazeteden daha çok dönemin sosyal ve kültürel politikalarının değerlendirilebileceği bir dergi hüviyeti kazandırmaktadır.

[78] "1970'li yıllarda Bartın ülkemizin en modern düşünce anlayışını benimsemiş ve bunu yaşama geçirmiş bir Cumhuriyet kenti idi. Bu modernlik yaşam tarzında olduğu gibi bilimsel, kültürel, sosyal ve sanatsal alanlarda da kendini gösteriyordu. Bu güzel kentimizde Atatürk'ün çağdaşlaşan Türkiye'sini her alanda algılamak mümkündü… Bartın, Cumhuriyet tarihimizde çağdaş bir kent olarak anılmaktadır ve daima anılacaktır." Hasret Çomak. "Bartın Gazetesi ve Ahmet Kemal Aliş". **Kalemin Aydınlığında Bir Ömür İbrahim Cemal Aliş ve Bartın Gazetesi (1906-1977)**, Çetin Asma ve Güngör Yavuzaslan (haz.), Bartın Belediyesi Kültür Yayınları, Bartın, 2014, s.37-38.

[79] Bayındır Uluskan, **age.**, s.73-79.

SONUÇ

Bildiride kültürel belleğin aktarım aracı olarak yerel basın konusu incelenmiş ve bu noktada Cumhuriyet döneminden günümüze değin yayıncılık faaliyetini sürdüren *Bartın* gazetesi konu edilmiştir.

Günümüz kültürel bellek çalışmalarında kültür ekonomisi içinde yer alan sektörler önemli bir çalışma alanıdır. Kültür ekonomisini oluşturan işkollarından biri olan yayıncılık, özellikle yazarlar, yayıncılar, gazete sahipleri ve yayınevleri olmak üzere etkili bir faaliyet alanına sahiptir. Kültürel bellek çalışmaları ile yayıncılık arasındaki en temel ilişkilerden biri, yayın faaliyetlerinin kültürel imgelerin gösterim ortamı olmasından ileri gelmektedir. Bu bağlamda ulusal imgelerin yereldeki taşıyıcıları, aktarıcıları ve tanıtıcıları konumunda olan yerel gazeteler kültürel bellek çalışmaları açısından son derece önemlidir.

Bartın gazetesi, Atatürk dönemindeki yayıncılığı temelinde Türk toplumunun kültürel belleğinin korunmasına ve gelecek nesillere aktarılmasına katkıda bulunmuştur. Günümüzde de yayıncılığını sürdüren gazete, yerel ve ulusal çerçevede geçmişle olan bağların sürdürülmesinde kültürel bellek mekânı olarak önemli bir role sahiptir. Nitekim *Bartın* gazetesi ile ilgili içeriklerde, söylemlerde ve yazılarda bir tür epitet halini alan "Cumhuriyet ile yaşıt *Bartın* gazetesi" ifadesi, Cumhuriyet ile taşınan kültürel belleğin canlı tutulmasına ve sadece yerelde değil aynı zamanda ulusalda da toplumsal bilincin oluşmasına ve devamına katkı sağlamaktadır.

Bartın gazetesi, Bartın'ın kültürel ve ekonomik imgesine dönüşmüş durumdadır. Gazete, Cumhuriyet döneminde kurulmaya çalışılan kültürel bellek temelinde ortak kimlik oluşturma, kültürel imge yaratma ve bunları yerele yayma noktasında etkili kitle iletişim araçlarından birisi olmuştur.

Yayın hayatını "Cumhuriyetçi Memleket Gazetesi" sloganıyla sürdüren gazetenin halen yerel, bölgesel ve ulusal imgelerin temel gösterim alanı ve aracı olması bakımından kültürel bellek aktarımında işlevselliğini sürdürmeye devam ettirdiği anlaşılmıştır. Değerlendirmeler sonunda gazetenin içeriği açısından yeni çalışmalara kaynaklık edebileceğini söylemek mümkündür.

Sonuç olarak *Bartın* gazetesi örnekleminden hareketle hazırlanan bu çalışma, "kültürel imgelerin aktarımında, yaşatılmasında ve yeniden üretilmesinde" yaratıcı aktör ve yerel basın olmak üzere kültürel-yaratıcı endüstrilerin önemini ve işlevini bir kez daha ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Ak, Mahmut, "Bartınlı İbrahim Hamdi ve Atlas'ı", **Belleten**, C 64, S 239, 2000, s.69-88.

Althusser, Louis, **İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları**, Yusuf Alp ve Mahmut Özışık (çev.), İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.

Asma, Çetin ve Yavuzaslan, Güngör, **Kalemin Aydınlığında Bir Ömür İbrahim Cemal Aliş ve Bartın Gazetesi (1906-1977)**, Bartın Belediyesi Kültür Yayınları, Bartın, 2014.

Asma, Çetin, **Bartın'da Yerel Basın 1914-2012**, Bartın Kültür Yayınları, Bartın, 2012.

Assmann, Jan, **Kültürel Bellek**, Ayşe Tekin (çev.), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2015.

Baltacıoğlu, İsmail Hakkı, "Yayınla Kalkınma Nasıl Olabilir?", **İkinci Türk Yayın Kongresi: Bildiriler**, C I, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1987, s.161-165.

Bartın Gazetesi Arşivi, 6 Eylül 1924 – 10 Teşrinisani 1938, S 1 – S 667.

Bayındır Uluskan, Seda, **Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2010.

Baykal, Hülya, "Millî Mücadele'de Basın", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 4, S 11, 1988, s.471-480.

Binyazar, Adnan, "Atatürk'ün Yaratmak İstediği Bilgi Toplumu", Nimetullah Hafız (haz.), **1. Uluslararası Türkoloji Kongresi Bildirileri, (12-14 Aralık 1998-Prizren)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2001, s.39-49.

Can, Mustafa, "Türk Yayıncılarının Kültür Yayma Ödevleri", **İkinci Türk Yayın Kongresi: Bildiriler**, C I, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1987, s.199-205.

Çomak, Hasret, "Bartın Gazetesi ve Ahmet Kemal Aliş", **Kalemin Aydınlığında Bir Ömür İbrahim Cemal Aliş ve Bartın Gazetesi (1906-1977)**, Çetin Asma ve Güngör Yavuzaslan (haz.), Bartın Belediyesi Kültür Yayınları, Bartın, 2014, s.37-38.

Dâver, Bülent, "Atatürk Dönemi Kültür Politikası", **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu Bildirileri II,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1998, s.611-616.

Değirmencioğlu, Gürsoy, "Yeni İletişim Teknolojilerinin Yerel Basına Sunduğu Olanaklar ve Kocaeli Yerel Gazetelerinin İnternet Sayfaları Üzerine Bir Değerlendirme", **Türkiye'de Yerel Basın**, Suat Gezgin (ed.), İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2007, s.475-492.

Doğaner, Yasemin ve Yılmaz, Tuncer, "Kitap, Dergi ve Gazete Yayıncılığı", **Cumhuriyet Dönemi Türk Kültürü Atatürk Dönemi II (1920-1938)**, AKDTYK Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayını, Ankara, 2009, s.825-836.

Esin, Emel, "Türk Kültür Tarihinin Yayınlanması Problemleri", **İkinci Türk Yayın Kongresi: Bildiriler**, C I, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1987, s.182-184.

Evcin, Erol, "Birinci Dünya Savaşı'nda Bolu Gazetesi", Merve Uğur (haz.), **Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler**, C III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018, s.1809-1867.

Mustafa Kemal, "Büyük Gazi'nin Nutku", **Hakimiyet-i Milliye**, 30 Birinci Teşrin 1933, S 4412, Manşet.

Gerçek, Selim Nüzhet, **Matbuat Tarihi**, Mustafa Kirenci (der.), Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2019.

Gerçek, Selim Nüzhet, **Türk Matbuatı**, Ali Birinci (der.), Gezgin Kitabevi, Ankara, 2002.

İnan, Afet, **Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1998.

Koloğlu, Orhan, **Osmanlı'dan Günümüze Türkiye'de Basın**, İletişim Yayınları, İstanbul, 1992.

Mercan, Ayşe, **Çağdaş Türk Resim Sanatında Kültürel İmge Kullanımı Bağlamında Sabri Berkel**, Yüksek Lisans Tezi, Akdeniz Üniversitesi, Antalya, 2018.

Mermer, Fahri, "Atatürk ve Basın", **1. Uluslararası Türkoloji Kongresi Bildirileri,** Nimetullah Hafız (haz.), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2001, s.207-209.

Ong, Walter J., **Sözlü ve Yazılı Kültür Sözün Teknolojileşmesi**, Sema Postacıoğlu Banon, (çev.), Metis Yayınları, İstanbul, 2013.

Özdemir, Nebi, **Kültür Ekonomisi ve Yönetimi (Seçki)**, Hacettepe, Ankara, 2012.

Özkaya Duman, Olcay, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ulusal'dan Yerel'e Basın ve Yayıncılık Faaliyetlerinin Gelişimi Üzerine Bir Değerlendirme", **Turkish Studies**, C VIII, S 12, 2013, s.1031-1041.

Özkaya, Yücel, "Millî Mücadele Başlangıcında Basın ve Mustafa Kemal Paşa'nın Basınla İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C I, S 3, 1985, s.871-912.

Öztürkmen, Arzu **Türkiye'de Folklor ve Milliyetçilik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2006.

Özyürek, Mustafa, "Millî Mücadele Dönemi'nde İstanbul Basınının Anadolu'dan Haber Alma Kaynakları", Merve Uğur (haz.), **Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler**, C II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018, s.1095-1113.

Pehlivanlı, Hamit, "27 Mayıs 1960 Askeri Darbesi'nin Yerel Basındaki Yansımaları", Merve Uğur (haz.), **Türk Basın Tarihi Uluslararası Sempozyumu: Bildiriler**, C III, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2018, s.1565-1597.

Süslü, Azmi, "Cumhuriyet Döneminin Türk Kültürüne Bakışı ve Kültür Politikaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C XI, S 31, 1995, s.21-42.

Şakiroğlu, Mahmut, "Atatürk Döneminde Kültür Çalışmaları", **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi-Atatürk ve Gençlik [Özel Sayısı]**, C L, S 407, 1985, s.291-301.

Şardağ, Rüştü, "Milli Eğitim ve Kültür Bakanlıklarının Millî Kültürümüzdeki Etkenliği", **İkinci Türk Yayın Kongresi: Bildiriler**, C I, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1987, s.206-219.

Şenel, Cahid, "Tanzimat'tan Günümüze Felsefe Dergileri: Açıklamalı ve Seçme Bir Bibliyografya Denemesi", **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, C 9, S 17, 2011, s.433-488.

Topuz, Hıfzı, **100 Soruda Türk Basın Tarihi**, Gerçek Yayınevi, İstanbul, 1973.

Tural, Sadık, "Atatürk'ün Kültüre Bakışı veya Fikir Adamı Atatürk", **Üçüncü Uluslararası Atatürk Sempozyumu Bildirileri II,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1998, s.805-810.

Varlık, Bülent, **Türkiye Basın-Yayın Tarihi Kaynakçası**, Gazetecilik ve Halkla İlişkiler Yüksek Okulu Basımevi, Ankara, 1981.

Yıldız Altın, Kübra, "Atatürk Döneminde Halkbilimi Çalışmaları ve Devrim Gazetesi", **9. Uluslararası Atatürk Kongresi**, Erdem Ünlen ve H. Aytuğ Tokur (haz.), Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2021, s.1285-1320.

Yıldız Altın, Kübra, "Bir Kültür Politikası Olarak Halkevlerinde Folklor Çalışmaları (Bartın Halkevi Örneği)", **Avrasya Uluslararası Araştırmalar Dergisi**, C 9, S 26, 2021, s.96-109.

Yıldız Altın, Kübra. **Anadolu Folklorunun İzinde: Türk Folklor Araştırmaları Tarihinde Ahmet Baha Gökoğlu**, Gazi Kitabevi, Ankara, 2021.

Yıldız, Kübra, "Türk Folklor Araştırmalarında Önemli Bir Kaynak: Bartın Gazetesi", **UKHAD (Uluslararası Karadeniz Havzası Halkbilim Araştırmaları Dergisi)**, S 2, 2015, s.271-286.

Yıldız Altın, Kübra, "Kültürel Üretkenlik Bağlamında Yaratıcı Aktörler (Nevşehir İli Örneği)", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 71, 2021, s.327–350.

Yuvalı, Abdulkadir, "Atatürk Dönemi Kültür Politikasının Türk Dünyasındaki Ortak Kültür ve Tarih Değerleri Yönüyle Değerlendirilmesi", Mustafa Cöhce, Nilgün İnce ve Neşe Çetinoğlu (haz.), **Beşinci Uluslararası Atatürk Kongresi**, C II, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2005, s.859-870.

EKLER

Ek 1:

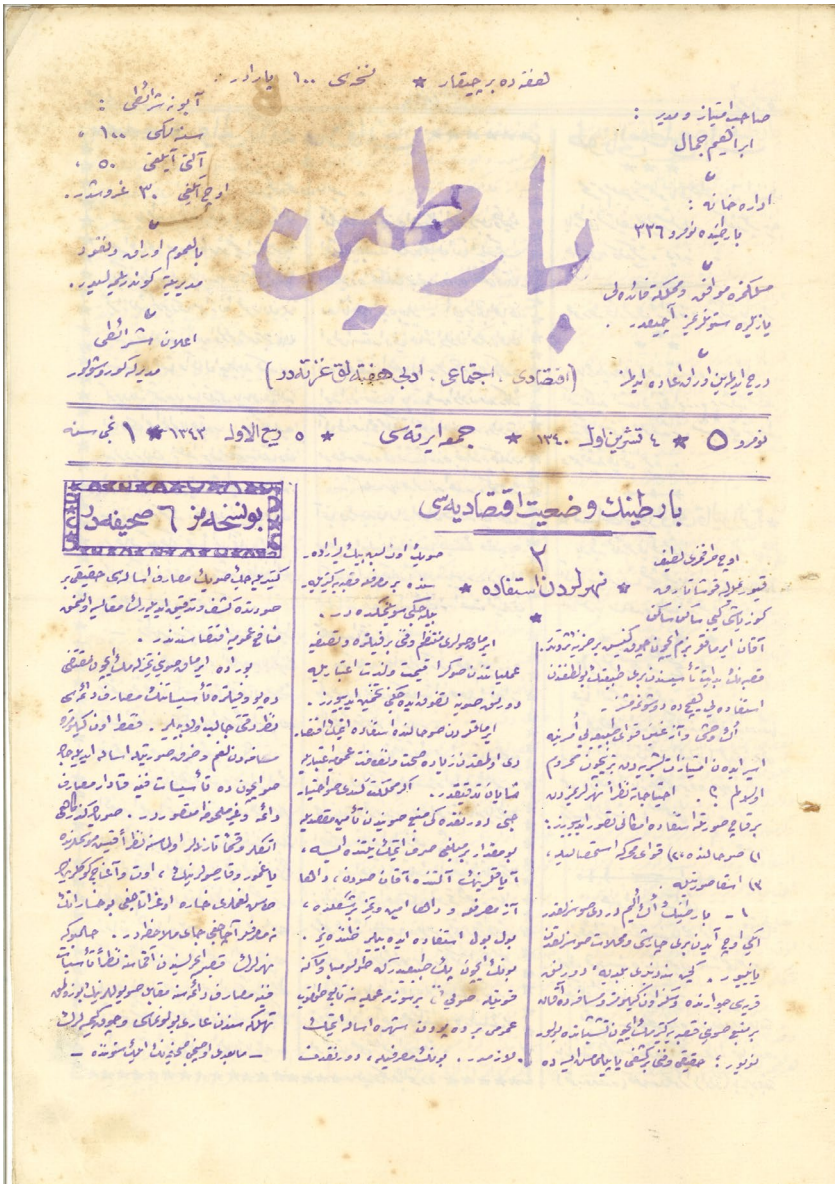

باطین

بارطینك وضعیت اقتصادیه‌سی

Bartın, 4 Teşrinievvel 1340, S 5, Manşet.

Ek 2:

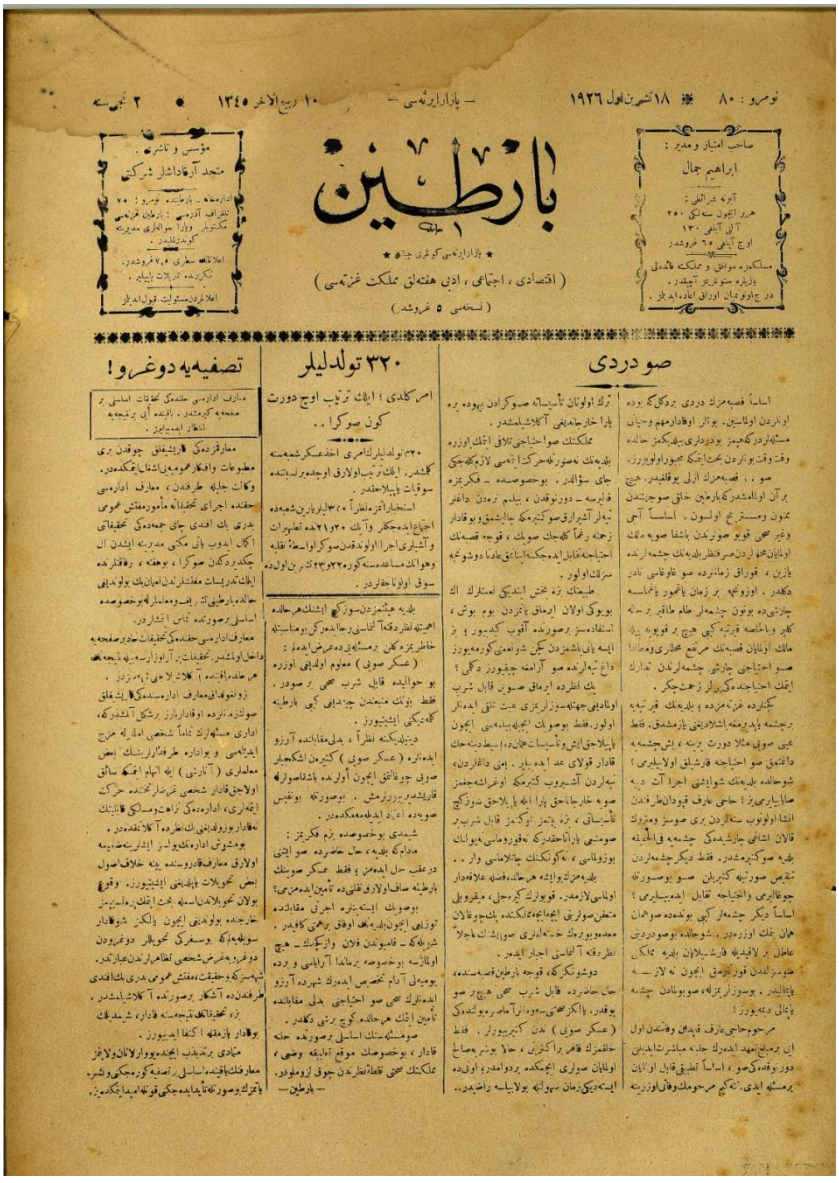

نومرو : ٨٠ ✱ ١٨ تشرين اول ١٩٢٦ — پازار ايرتەسى — ١٠ ربيع الاخر ١٣٤٥ ✱ ٢ نيسان

صاحب امتياز و مدير :
ابراهيم جمال

آبونه شرائطى :
هر يرى ايچون سه آيلغى ٢٥٠
آلتى آيلغى ١٣٠
اوچ آيلغى ٦٥ غروشدر
مملكتدەكى موافق و مملكت خارجيەدەكى
پازارلره متوقفاً تعهدلرى
درج اولونمان اوراقلى اعلانلر ايچون
اداره‌يه مراجعت اولنمالدر .

پازارتەسى

★ پازار ايرتەسى كونلرى چيقار ★

(اقتصادى ، اجتماعى ، ادبى هفته‌لق مملكت غزتەسى)

(نسخەسى ٥ غروشدر)

مؤسس و ناشرى :
متحد آرقاداشلر شركتى

اداره‌خانه — پازارده‌كى نومرو : ٢٥
تلغراف آدرسى : پازارتين غزتەسى
مكتوبلر ، وارا حواله‌لرى مديريته
گوندرلمليدر .

اعلانلر سطرى ٥ ، ٧ غروشدر .
تكراريه تنزيلات ايدلير .

اعلانلرك مسئوليت قبول ايتمديگى بيان اولنور .

صو دردى

اساساً قصه‌مزك دردى بركاچ كونه اوغرادقدن صوكرا اولنان تأسيساته صوكراسى پيوده بره پك خارجنده‌يمش آكلاشيلمشدر .

مملكتك صو احتياجى تلافى ايچك اوزره بلديه‌مك نه صورتله حركته‌يه لازم كلديگى جاى سؤالدر . بوخصوصده — فكرجه — فائده يوقدر ، بيلهم زمدن داغرى يەدرلر آدم ايراق صو كتيرمك جاليشمق يوقدار زحمت رغماً كلهجك صويك ، فوجه قصه‌مك احتياجنه قابل ايدەجگى صويك ، بلكه احتياجه قابل ايدەجگه اساساً قطعا دوشونمه‌يه سرقت اولونمشدر .

طبيعتك بزه بخش ايتديگى نعمتلرك اك بيوكى اولان ايرماق ياغمورى بوم بوش ، استفاده‌سز رصوبنده آقوب گيدييور ، بز ايسه يانى باشمزدن يكن شو نعمتى كورمه‌يوروز داغ يەدرلرنده صو آرامه چيقيورز دگل ؟ بك اظرفده ايرماق صويى قابل شرب اولهجق درجه‌يه صوزدرمك چوق آسان اولور . فقط بوصويك ايچيله‌بيلمه‌سى ايچون يالبلاجق ايش و تأسيسات خارجيه‌سنه احتياج واردر . مثلا قولاى عد ايدەبيلير . يعنى داغلردن يەدرلرنده آشيروب كتيرمك اوغرايله جمعى صويه خارجاحتى يارا ايله يالبلاجق سوزگچ تأسيساتى ، بره يتمز اوگدمز . قابل شرب بر صومنى يارا تأمين ايدرك مدفوريه‌سى ايچون بوزولمايى ، نه‌گونكنك چالاماسى وار . .

بلديه‌مزك ايشته هر حالده فعاليه‌دار اولمايى لازمدر . قويولرك كرحمل ، ميقرويل متعفن صولرى ايچمجه‌يه لكنده بك چوقلرى معده‌يه بوزوقلق خسته‌لقلرى صوايله‌دكى مجلا نظر دقته آلمامسى اجبار ايدر .

دوشونكه‌رك ، فوجه يارطين قصه‌سنده ، حال حاضره‌ده قابل شرب صحى هيچ بر صو يوقدر . يالكز صحتى — صوه‌ى آرامه‌رموله‌دكى (عسكر صوبى) دن كتيريليورلر . فقط حفظمزك قاصر اولدقلرى ، حالا بونلر بەصاحلى اولانلر صولرى ايچمكده بر درده‌مدرد اولدقده ايسته‌ديگى زمان سويله‌يه بولابيلمه‌يه راضيدرلر .

ترك اولونان تأسيساته صوكرادن پيوده بره پك خارجنده‌يمش آكلاشيلمشدر .

مملكتك صو احتياجى تلافى ايچك اوزره بلديه‌مك نه صورتله حركته‌يه لازم كلديگى جاى سؤالدر . بوخصوصده — فكرجه — فائده يوقدر ، بيلهم زمدن داغرى يەدرلرنده آشيروب كتيرمك جاليشمق يوقدار زحمت رغماً كلهجك صويك ، فوجه قصه‌مك احتياجنه قابل ايدەجگى صويك ، بلكه احتياجه قابل ايدەجگه اساساً قطعا دوشونمه‌يه سرقت اولونمشدر .

طبيعتك بزه بخش ايتديگى نعمتلرك اك بيوكى اولان ايرماق ياغمورى بوم بوش ، استفاده‌سز رصوبنده آقوب گيدييور ، بز ايسه يانى باشمزدن يكن شو نعمتى كورمه‌يوروز داغ يەدرلرنده صو آرامه چيقيورز دگل ؟ بك اظرفده ايرماق صويى قابل شرب اولهجق درجه‌يه صوزدرمك چوق آسان اولور . فقط بوصويك ايچيله‌بيلمه‌سى ايچون يالبلاجق ايش و تأسيسات خارجيه‌سنه احتياج واردر . مثلا قولاى عد ايدەبيلير . يعنى داغلردن يەدرلرنده آشيروب كتيرمك اوغرايله جمعى صويه خارجاحتى يارا ايله يالبلاجق سوزگچ تأسيساتى ، بره يتمز اوگدمز . قابل شرب بر صومنى يارا تأمين ايدرك مدفوريه‌سى ايچون بوزولمايى ، نه‌گونكنك چالاماسى وار . .

بلديه‌مزك ايشته هر حالده فعاليه‌دار اولمايى لازمدر . قويولرك كرحمل ، ميقرويل متعفن صولرى ايچمجه‌يه لكنده بك چوقلرى معده‌يه بوزوقلق خسته‌لقلرى صوايله‌دكى مجلا نظر دقته آلمامسى اجبار ايدر .

دوشونكه‌رك ، فوجه يارطين قصه‌سنده ، حال حاضره‌ده قابل شرب صحى هيچ بر صو يوقدر . يالكز صحتى — صوه‌ى آرامه‌رموله‌دكى (عسكر صوبى) دن كتيريليورلر . فقط حفظمزك قاصر اولدقلرى ، حالا بونلر بەصاحلى اولانلر صولرى ايچمكده بر درده‌مدرد اولدقده ايسته‌ديگى زمان سويله‌يه بولابيلمه‌يه راضيدرلر .

٣٢٠ تولدليلر

امر كلدى ! ايلك ترتيب اوچ دورت كون صوكرا . .

٣٢٠ تولدليلر نامرى اخذ عسكر شعبه‌سنه گلدى . ايلك ترتيب اولارق اوچده بر تأخيره سوقيات پيلاحدر .

استخبارات نظراً ٣٠٠ ليره يارين شعبه‌ده اجتماع ايدەجكلر . آنك ٢٠٠ / ٢٠٠ ده تطهيرات و آشيلرى اجرا اولونه‌جق صوكرا اواسط قابه وهوالك مساعده‌سنه كوره ٣٢٠ / ٣٤٠ ترين اولوده سوقى اولونه‌جقدر .

بلديه هيئت‌مزدن سوزگچ ايشلك هر حالده اهميته نظراً دقةً آلتلسى ، ياخالمزگى برمناسبته خاطرلتيرمكدن برمسئوليت ده عرض ايدەم :

(عسكر صوبى) معلوم اولديغى اوزره بو حواليده قابل شرب صحى بر صودر . فقط بونك مبتعدن چيقديغى گى بارطينه گله‌بيلكى ايشتيبورز .

درنيلكنه نظراً ، بدل مقابلنده آرزو ايدەنلره (عسكر صوبى) كتيرمن اشكجيلر صوبى چوغالتق ايچون اولرده باشقاصولر قارشيسيره‌رزولرمش . بوصورتله بونلرك صويه‌ده اهل ايدەبيله‌مەكده‌در .

شيمدى بوخصوصه بر فكر يورز :

مداما كه بلديه ، حال حاضره‌ده صو ايشى درعقب حل ايدەمز ؛ فقط عسكر صوبنك بارطينه صافى اولارق گلديگنده تأمين ايدەمزمى ؟ بوصويك ايسته‌ديگه اجرى مقابلنده تونلمى ايچون بلديه‌ك اوقق برهمى كافيدر . شرطيله كه — قاميوندن فلان واز گچمك — هيچ اولمازسه بوخصوصه بزماما آرالمايه و برده يومياى آدام تخصيص ايدەرك شهره آرزو ايدەجك صو احتياجنه بدلى مقابلنده تأمين ايتمك هم صو احتياجنى بدلى مقابلنده صومسئله‌سنك اساسلى رصورتده حله قادار ، بوخصوصك موقع تأمله وضى ، مملكتك صحتى قطعاً نظر دقته آلنمق چوق زوملودر .

— بارطين —

تصفيه‌يه دوغرو !

معارف ادارەسى جلسه‌سكى تحقيقات اساسلى بر صحه‌يه كوره‌جكدر . بوجلسه آى برنجيه انتظار ايدەيورز .

معارفقرداشلرمزدن بعضلرى چوقدن برى مطبوعات وافكار عموميه‌يى اشغال ايتمكدەدر . وكالت جلبله طرفندن ، معارف ادارەسى جلسه‌ده اجراى تحقيقاته مأمور معلش عمومى بدرى بك افندى چاى جمعه‌دكى تحقيقاتى آكلاتدقدن صوكرا ، بعض مكتى مدرسه ايشلرى ان چكديردكدن صوكرا ، بوهفته ، رفقاسنده ايلك تدريسات مفتشلرندن امان بك بولوندقلرى حالده بارطينى تكرار زيارت ايدەرك خصوصده اساسلى رصورتده تماس اختيار ايدر .

معارف ادارەسى جلسه‌سكى تحقيقات حاضر صحه‌يه داخل اولدقدن ، تحقيقات بر آز اوزاسه‌يله نتيجه‌لنى هر حالده اقشام (٨) لاكى (٩) ده ويرمز .

زونگولداقى معارف ادارەسنده‌كى قابيلغلى صوسلونه‌لرنده اوقادارلرز برشكل آلمشدر ، ادارى مسئله‌لرك بك تماماً شخصى اعمالره مزج ايدلمه‌سى و بوادارەه طرفدارلرينك بعض معلملرى (آدينى) ايله اهمال اجمكه سائق اولاجق قادار شخصى غرضلر تحت‌ده حركت ايتمه‌لرى ، ادارەمزكى تماميله سلكى قالينك مقدارى بوزولدقلرى تك نظرده آلنمقده‌در .

بومشوقى ادارەمك بولدرز ايشلرينه صديمه اولارق معارف قدرونسنده يەنه خلاف اصول بعض تحويلات يابلدقلرى ايشيتيورز . وقوع بولان تحويلاتدن سبه بحث ايتمك بره‌سنه‌رمز خارجنده بولوندقى ايچون يالكز شوقادار سويله‌يه‌مكه بوسەركى تحويلر دوغرودن دوغرويه غرض شخصى تعاقم ايتدن عبارتدر . شهسركه وحقيقت ، مفتش عمومى بدرى بك افندى طرفندن ده آشكار رصورتده آكلاشيلمشدر . بزه تحقيقاتى نتيجه‌سنه قادار شمديلك بوقادار بازمقه اكتفا ايدەجكز .

متعادى برتذبذب ايچنده بولوناركانلر ولاغير معارفمزك اقتداسنه اساسلى رتصفيه گورمكگى وشرر ، يانمرك ايسه‌ورتله تأخيرايدەجگى قوتله اميد ايتكدەيز .

Ek 3:

Sahibi ve başyazarı
İBRAHİM CEMAL ALIŞ

İdare evi: Hükümet caddesi No. : 8
Basımevi: Yukarı Çarşı No.35
BARTIN

Telgraf adresi : BARTIN GAZETESİ
Kuruluş tarihi : 6 Eylül 1924

Sayı: 667

Bartın

HAFTALIK MEMLEKET GAZETESİ

10 Teşrinisani 1938 — Perşembe

Yıl: 15

Tanesi 5 kuruş

ABONE VE İLAN

Yıllık abone 250, altı aylık 130, üç aylık 70 kuruştur. İcra, mahkeme ve resmî ilânlarının satırı 5, diğer resmî ilânların 10 kuruştur. Ticaret ilânları pazarlıklıdır.

Abone ve ilân bedelleri peşin alınır.

BÜYÜK MATEM

Cumhurreisimiz Atatürkü ebediyen kaybettik.

Söylemeğe dilimiz varmıyor, inanmağa gönlümüz kail olmuyor. Fakat acı, elemli hakikati söylemeğe mecburuz: Büyük Şefimiz Atatürk bu sabah saat 9 u 5 geçe hayata veda etmiştir.

Kim kimi teselli edecek? Kalemimiz de dimağımız gibi şaşkındır.

Atatürk öldü. Fakat, Kemalizm yaşayacaktır. Onun kurduğu prensipler yaşayacaktır. Cumhuriyet ve vatan yaşayacaktır.

Onun nurlu eserini takib etmek için andiçtik, yine bu andı tekrarlıyalım. Atatürk nesilleri imtidadınca kalblerimizde yaşayacaktır.

Türk milleti var olsun!

CUMHURİYET BAYRAMI

Rejimimizin on beşinci yıldönümü eşsiz şenliklerle kutlandı.

Cumhuriyetin on beşinci yıldönümü, yurdun her köşesinde olduğu gibi şehrimizde de parlak ve eşsiz şenliklerle kutlanmıştır.

Bayramın kanunen başladığı 29 Teşrinevvel öğleye kadar şehir bayraklar, yeşilliklerle ve taklarla donatılması bitmişti. O gün saat 13 te 11 porça fişek atılarak bayramın başladığı ilân edildiği gibi mahallelerde de davullar dolaştırılmıştır. O gece belli başlı resmî ve hususî müesseselerle takılar elektrikle aydınlatılmış ve Hükümet caddesi, bilhassa Halk Evi önü kesif bir kalabalıkla dolmuştur.

29 Teşrinevvel cumartesi günü saat 9 da Kaymakamlıkta bir kabul resmi yapılmış ve topluca çıkılarak, Asma yolundan spor alanına gidilmiştir. Mekteb talebeleri, izciler, jandarma müfrezesi, otomobiller ve bir kısım halk daha önce alana giderek yerlerini işgal etmişlerdi. Spor sahası, o güne mahsus olmak üzere, yanındaki hususî tarla da açıklara dâhil edilmek suretiyle genişletilmişti.

Yaz havasından farksız bir sıcaklık ve şırıltılı bir güneşle yıkanan sahada binlerce halk, alanı çevirmiş geniş ve münteşem bir çember halinde kaynaşıyor, bu halka, yer yer dalgalanan bayraklar ve göz alıcı sembollerle süslenmiyordu. Bayram için süretî mahiyetde yaptırılan zarif tribün, tören meydanının ziynetini ikmal ediyordu.

Saat tam onda, herkes yerini aldıktan sonra, Kaymakam Hâmid Erkan, refakatinde Askerlik Şubesi Reisi Yarbay Muhiddin Tölegen bulunduğu halde, alanı çevreleyen jandarma müfrezesinin, mektebîlerin, izcilerin ve bütün diğer halkın önlerinden geçerek bayramlarını kutlamışlar ve "sağ ol.," seslerî kısa fasılalarla alkışa tutulmuştur.

Kaymakam ve Şube Reisi tribüne dönüp yerlerini aldıktan sonra bir fişek atılmış ve bando İstiklâl marşını çalmağa başlamış, trübünün önündeki büyük direğe de bayrak çekilmiştir.

Bayrak çekilmesi bittikten sonra, Kaymakam Hâmid Erkan, sahanın ortasındaki kürsüye çıkmış ve güzel bir nutuk söyleyerek cumhuriyetin on beş yıllık muvaffakiyetlerini selis bir ifade ile anlatmış ve alkışlar arasında sözlerini bitirmiştir.

Müteakiben kürsüye çıkan Ortaokul Türkçe öğretmeni Rıza Polat de güzel ve heyecanlı bir hitabe irad etmiş, cumhuriyetin feyiz ve muvaffakiyetlerini anlatmış, eşsiz inkılâblarımızı canlı teşihlerle tebarüz ettirmiş, sık sık alkışlanmıştır.

Bundan sonra Ortaokulla ilkokullar adına birer talebe, heyecanlı vatanî şiirler okumuşlardır.

Geçid resmi hazırlığı yapılırken bando on yıl marşını çalmış ve bundan sonra programdaki arasiyle geçid resmi başlamıştır. Önde bayrakları olduğu halde jandarma kıt'ası, izciler, mektebler, sporcular, teşekküllerin sembollerini taşıyan kamyon ve otomobiller, bisikletli ve atlı sporcular ve nihayet ellerinde bayraklarla atlı köylüler geçerken, saha sürekli alkışlarla çınlıyordu.

Geçid resmi bittikten sonra, alay, sahanın kapısına yönelmiş ve caddeye çıktıktan sonra intizamla yürüyüşüne devam ederek Ortaokul önünde durmuştur.

Orada, Kaymakamın başkanlığında teşekküller reis ve mümessillerinden müteşekkil bir hey'et alaydan ayrılarak Ortaokul bahçesine girmiştir. Kaymakamla Şube Resinin birer tarafından tutulkarı çelenk, alkışlar arasında, Atatürk anıtına konulmuş ve Ortaokul yardirektörü İdris Erbeyle bir talebe tarafından heyecanlı nutuklar söylenmiştir.

Bundan sonra alay hareket etmiş ve yeni yolu takiben Cumhuriyet meydanından geçerek çarşıya girmiş, Parti — Halk Evi önünde durmuştur. Burada Halk Evi Reisi Cemal Alış bir nutuk söyleyerek, Cumhuriyetin 15 yıllık muvaffakiyetlerinin bilhassa millî birliğe dayandığını ve bu birliği de Cumhuriyet Halk Partisinin temsil ettiğini tebarüz ettirmiştir. Sonra, öğretmen Şaban Dalay ve bir küçük kızın muvaffakiyetle okunmuş ve alay tezahürat yaparak yoluna devam etmiş, Hükümet ve Belediye önünden geçerek pazar yerinde dağılmıştır.

Gerek spor alanındaki törene, gerekse Parti — Halk Evi önündeki tezahürata binlerce kişi katılmıştır. Kalabalığın devamlı surette tezahürat için şu basit krokiyi çizmek yeter:

Spor alanından çıkmak bir mes'ele olmuş, olduğca geniş olan medhal bir kilid gibi açılmış, çıkış dakikalarca sürmüştür. Alay oradan çıkınca caddeyi doldurmuş ve bir ucu Ortaokulu geçtiği halde öteki ucu köprünün ilk başına ulaşamamıştır. Aynı şekilde, alayın bir ucu Halk Evi önündeyken öteki ucu Cumhuriyet meydanından henüz çıkıyordu.

Başta Halk Evi olmak üzere Kızılay, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Türk Hava Kurumu donatılmış birer kamyon ve otomobille ve sembollerle ışıtılık etmişlerdi. Halk Evi kamyonunda kitab, gazete okuyan gençler, mütemadiyen vecizeler basıp saçan tabı makinesi dikkati çekiyordu. Kızılay kamyonunda da hastabakıcı kıyafetinde genç kızlar bir hastanın başında görünüyorlardı. Diğer otomobiller ve meklebilerin elleriude taşıdıkları semboller de ayrı ayrı cazib birer güzellik arzediyorlardı.

Gece:

Akşamdan itibaren şehrin her tarafından ne bilhassa çarşıdan atılan havai fişekler halkı sokaklara dökmüştü. Hükümet, Parti—Halk Evi ve Belediyenin üzerinde bulundukları Hükümet caddesi, daha erkenden kesif bir kalabalıkla dolmuştu. Büyük mikyasta elektrik tenviratiyle yıkanan caddelerde ve bilhassa Hükümet caddesinde güç alıcı taklar kurulmuştu. Halk Evinin önünde de yerle gök arasında nurdan bir 15 rakamı asılmıştı. Gündüzdenberi asılmayan davulların sesi kalabalığın uğultısıyle birleşiyor, gökyüzü havai fişeklerle sık sık çiziliyordu.

Ortaokul talebesi tarafından yapılan büyük fener alayı coşkunluğu arttırmış, halk, Halk Evi önünde tezahürat yapmıştır.

Sokülmez bir halde caddeleri dolduran halk, erkek kalbesce kişi, geç vakite kadar bayramı yapmış, ney'le içde en büyük bayramı kutlamıştır.

Ertesi gün:

Pazar günü de bayramı yapılmış, davullar çalınmış ve cadde üzerlerine konulan bayraklar, rağmen mevsimin Ankarasındaki konferanslar dinlenmiştir.

— Arkası 4 üncü sayfada —

HEMŞERİLERLE BİR KONUŞMA

Belde işlerimizi nasıl yoluna koyabiliriz?

İ. Cemal Alış

Bugün, Bartınlı okuyucularıma, aynı zamanda Belediye Reislerî sıfatiyle hitab ediyorum. Ve belde işleri hakkında açık bir konuşma yapmak istiyorum.

Liyakatleri müsellem bir kaç değerli arkadaşın kabul etmemeleri yüzünden, bu işteki bütün liyakatsizliğime rağmen, Belediye işlerinin başına getirildim. Bu bir tevecüh eseri olduğu kadar belki de zımnen "ması başında yanp çiğnek, temkid etmek kolaydır, iş başına geç de yap!., demektir.

Noksanları görmekle tamamlamak arasında dağlar kadar fark olduğunu bilmez değilim. Onun içindir ki liyakat ve kabiliyetimi bu iş için çok zaif görüyorum. Bununla beraber Parti ve Meclis arkadaşlarının yardımlarına verdiğe tefferümün mütekabilerinden güvenerek cesaretle işe başlamış bulunuyorum. Hemşerilerimden de tek tek beklediklerim vardır. Bunların başında, hepimizin iyiliği için düşünülen şeyleri — bazan şahsî

— Arkası 4 üncü sayfada —

BELEDİYE MECLİSİ TOPLANDI

Belediye Reisliğine Cemal Alış seçildi.

Yeni Belediye Meclisi, 1 Teşrinisani salı günü saat on dörtte, üçüncü intihab devresinin ilk alelâde toplantısını yapmıştır.

Yirmi üzadan ikisinin Bartında bulunmaması ve birisinin de işlerik edememesi üzerine 17 âzanın huzuriyle, toplantı, Belediye Reisi Faik Alemdar tarafından açılmış ve vazifesi hitam bulduğunu söyliyerek, reis intihabını yapmak üzere en yaşlı âzanın riyaset etmesi icab ettiğini bildirmiş ve muvakkat reislik makamına Hasan Altınok geçirilmiştir. Bundan sonra kâtiblüklere Cemil Kocabaş ve Ali Torlak seçilerek reis intihabına geçilmiştir.

İntihab gizli reyle yapılmış ve sandık açılıp reylerin tasnifinde âzadan Cemal Alışın ittifakla reisliğe seçildiği anlaşılmıştır.

Cemal Alış, reislik makamına geçtikten sonra kısa bir nutukla arkadaşlarına teşekkür etmiş, onu vazifeyi ifada şahsen etmiş, bu hususta yardımlarını esirgemiyeceklerini söylemiş ve kat kendilerinin yardımcılığına amadeliğini beyan eylemiştir.

Müteakiben Belediye Reisliğine Cemal Alış, Belediye Encümenine Hasan Altınok, Mehmet Ali Kocabaş ve Ali Torlak seçilmişlerdir.

ÇARŞI TEHLİKE GEÇİRDİ.

Bir fırından yangın çıktı, söndürüldü.

Dün gece sabaha karşı saat 2 buçukta, şadırvan karşısındaki bir ahşap fırından yangın çıkmış ve ateş, bitişiğindeki dört ahşap dükkâna sirayet etmişken itfaiyenin ve halkın gayretiyle söndürülmüştür.

Hasan Öztoprağa ait olan fırın kısmen hasarlı olmuştur. Şekerci İsmail ustanın, arzuhalci Hasan Sağcıoğlu, müskirâtçı Ahmed Çötürün ve bir saçının oturdukları dükkânlarda da oldukça hasar vardır.

Yangın yarım saat kadar sürmüş, itfaiye otomobilleri Aşağı cami ile Arab camii su depolarından istifade etmişlerdir. Halk büyük heyecan geçirmiştir. Etrafı tamamen ahşab olan böyle bir mıntıkada ateşin durdurulması âdeta bir tali eseridir.

Fırtına ve yağmur

Cumartesi günü başlıyan şiddetli ve sürekli yağmur, pazar ve pazartesi günleri de devam etmiş ve bilhassa son gün fırtına son haddini bulmuştur. Fırtınadan dolayı bunamıyan hiç bir vapur Amasra limanına uğramıyor, bir Ereğli limanına uğramağa mecburdur. Deniz seferleri sekteye uğramıştır.

Fırtınada, Zonguldak limanında bir motör batmış, Zonguldak şehrinin elektrik cereyanı kesilmiştir.

Bartın, 10 Teşrinisani 1938, S 667, Manşet.

UNDER THE BLUE SKY: THE SIGNING OF THE ROMANIAN-TURKISH AIRLINES CONVENTION FOR THE REALIZATION OF REGULAR FLIGHTS BETWEEN BUCHAREST AND ISTANBUL (JUNE 3, 1939)

Liliana BOŞÇAN*

Abstract

After the First World War we witness an unprecedented development of aircraft. In this "Golden Age of Aviation" a re-conversion of ex-military pilots takes place and thus commercial and postal aviation develops.

First of all, in this context, we will analyse in this study the Romanian flights that flew over the Turkish airspace on their way to Africa or the Middle East (1924-1939). In the logbooks of the Romanian aviators we find important information about the discussions with the Turkish aviators in Eskişehir or presentations of Turkish airfields (Yesilköy, Eskşehir and Adana). On the other hand, Turkish aviators flew over Romanian airspace with a stop in Bucharest (May 1931). They also participated in the Conference of the International Aeronautical Federation (June 1931, Bucharest).

Secondly, we will present the visit of the squadron of Turkish military aviators to Bucharest (May 1934). Romanian military aviators returned this visit and a squadron with 7 planes arrived in Ankara. They were received by Atatürk who gave each of them a golden watch with his signature (May 1935).

Thirdly, we will emphasize in this study the activity of three exceptional female pilots who flew in Türkiye or Romania: Smaranda Brăescu (Istanbul, 1933), Sabiha Gökçen (Bucharest, 1939) and Irina Burnaia (Ankara, 1939).

Fourthly, we will present the negotiations between Prince G. Bibescu and Celâl Bayar in order to open the first airline between Bucharest and Istanbul. Thus, the Romanian-Turkish Air Convention was signed on June 3, 1939. LARES made its first flight on June 5, 1939 at 8:00 a.m.

* Doç. Dr., Faculty of History, University of Bucharest. liliana.boscan@gmail.com

from Yeşilköy/Istanbul and arrived at Băneasa Airport/Bucharest at 10:30 a.m.

The paper is based on unpublished documents found in the Archive of the Ministry of Romanian Foreign Affairs (fund Turkey, Ankara and Istanbul, special volumes concerning conventions). All documents will be correlated with information found in the National Archives of Romania, Romanian and Turkish press, as well as on memories of Romanian pilots.

Keywords: Romanian-Turkish Relations, Air Convention, Sabiha Gokcen, Turkish and Romanian Airlines, Yesilkoy, Turkish Aviation

MAVİ GÖĞÜN ALTINDA: BÜKREŞ İLE İSTANBUL ARASINDA DÜZENLİ UÇUŞLARIN GERÇEKLEŞTİRİLMESİ İÇİN ROMANYA-TÜRKIYE HAVA SÖZLEŞMESİ'NİN İMZALANMASI (3 HAZİRAN 1939).

Özet

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra, uçakların görülmemiş bir gelişimine tanık olduk. Bu "Havacılığın Altın Çağı"nda eski askeri pilotların yeniden dönüşümü gerçekleşir ve böylece ticari ve posta havacılığı gelişir.

Bu bağlamda öncelikle Romanya'nın Afrika'ya veya Orta Doğu'ya (1924-1939) gitmek üzere Türkiye hava sahası üzerinden uçuşlarını inceleyeceğiz. Rumen havacıların seyir defterlerinde, Türk havacılarıyla Eskişehir'de yapılan görüşmeler veya Türk hava meydanlarının (Yeşilköy, Eskişehir ve Adana) sunumları hakkında önemli bilgiler buluyoruz. Türk havacıları ise Bükreş'te bir durakla (Mayıs 1931) Romanya hava sahası üzerinden uçtu. Ayrıca Uluslararası Havacılık Federasyonu Konferansı'na (Haziran 1931, Bükreş) katıldılar. İkinci olarak, Türk askeri havacılarından oluşan birliğin Bükreş'e yaptığı ziyareti (Mayıs 1934) sunacağız. Rumen askeri havacılar bu ziyarete karşılık verecek ve 7 uçaklık bir filo Ankara'ya varacak. Atatürk tarafından karşılandılar ve her birine kendi imzasıyla altın birer saat hediye ettiler (Mayıs 1935). Üçüncü olarak, bu çalışmada Türkiye veya Romanya'da uçuş yapan üç istisnai kadın pilotun faaliyetini vurgulayacağız: Smaranda Brăescu (İstanbul, 1933), Sabiha Gökçen (Bükreş, 1939) ve Irina Burnaia (Ankara, 1939). Dördüncü olarak Bükreş- İstanbul arasında ilk havayolunu açmak için Prens G. Bibescu ile Celâl Bayar arasında yapılan görüşmeleri sunacağız. Böylece 3 Haziran 1939'da Romanya-Türk Hava Sözleşmesi imzalandı.

LARES ilk uçuşunu 5 Haziran 1939'da sabah 8:00'de yapıyor. Yeşilköy/İstanbul'dan saat 10:30'da Băneasa Havalimanı/Bükreş'e varış. Bu makale, Romanya Dışişleri Bakanlığı Arşivinde bulunan yayınlanmamış belgelere dayanmaktadır (Türkiye, Ankara ve İstanbul fonu, ibadetlerle ilgili özel ciltler). Tüm belgeler Romanya Ulusal Arşivlerinde, Romanya ve Türk basınında bulunan bilgilerle ve ayrıca Rumen pilotların anılarıyla ilişkilendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Romanya- Türkiye İlişkileri, Hava Konvansiyonu, Türk Havacılığı, Sabiha Gökçen, Türk ve Romanya Havayolları.

1. Prince George Valentin Bibescu and the Establishment of the First Bucharest-Istanbul Airlines

Two years after the end of World War I, the idea of an air route linking Paris to Bucharest took root in the mind of the Frenchman Marie Charles Duval and the Romanian Nicolae Titulescu. The French-Romanian Company for Air Transport (CFRNA) was founded in 1922. It soon offered service to the largest capitals in Europe: Vienna, Prague, Constantinople[1], Warsaw, Budapest, etc.

In 1925, it became the International Air Navigation Company (CIDNA). It operated until 1933, at which point it merged with three other airlines to form one that would stand the test of time: Air France[2]. The first trip after the war between Constantinople and Bucharest in an airplane of the *Franco-Romanian Company* took place in 1923[3]. The Turkish government has ratified an agreement by which the *Franco-Romanian Air Navigation Company* will extend the Paris—Bucharest airline to Angora starting on September 1, 1924. The Romanian Ministry of Health will re-establish the sanitary control of passengers arriving by air at Băneasa Airport on the lines Bucharest—Constantinople[4].

N. Caranfil, the Minister of Air and Navy, mentioned that there were negotiations with Türkiye for the Bucharest—Istanbul—Tel Aviv airlines to be operated jointly by Romanians and Turks. The conferences of the Balkan Entente appreciated the importance of the problem and studied the issue of their organization: "only Türkiye reacted negatively to any conventions on the exploitation of air traffic over its territory. It is believed, however, that as soon as Türkiye will have completed the organization of its national air navigation lines, we will be able to have connections with Turkish airlines as well as reciprocity" [5].

---

[1] Serviciul aerian București—Constantinopol—Angora. Compania franco-română (Universul, 12.IX.1924).

[2] *Maryla Boutineau, La C.F.R.N.A.-C.I.D.N.A. Première compagnie aérienne européenne 1920-1933 – Aux origines d'Air France, Heimdal Éditions, passim.*

[3] Natura, no 3/1923.

[4] Prăbușirea unui avion CIDNA pe ruta București—Constantinopol cu pilotul turc Ihya, cu un avion Potez, un inginer român de la Steaua Română, un reprezentant uzina franceză, un german, un pilot (Universul, 26.VI. 1931); Hava faciasının geride kalan felâketzedeleri. İhlya Bey de maateessüf hava kurbanının arasında (Milliyet, 27.VI.1931).

[5] Aviația noastra. Dl. N.Carafil, ministrul aerului și marinei se dovedește un bun organizator al aviației și marinei (Viitorul, 25.IX. 1936).

Within the Economic Council of the Balkan Entente in Athens[6] (March 197), the Romanian delegation discussed issues concerning the airlines in the Balkans. The Romanian and Greek states had aeronautical experts, the Yugoslav and Turkish states did not have experts, but were represented by S. Prendici and Kadri Kusloğu. The Turkish delegate replied that "in this matter must be addressed directly to the Turkish government"[7].

Romanian minister in Ankara, Alexandru Telemaque noted that by art. 23 of the Montreux Straits Convention (July 21, 1936), the Turkish Government decided for civil aircraft the following overflight routes over Turkish territory These lines were fixed for foreign civilian planes that occasionally flew over Turkish territory. Regarding the possibility of creating commercial airlines, the law that was supposed to regulate the operation of air services in Türkiye was still under debate in the TBMM (GNAT), thus, it was not possible to create a regular aviation line between Romania—Greece—Egypt or Romania—Palestine[8] .

On June 14, 1938, the Ministry of Air and Navy informed the Romanian MFA that during a recent trip of Prince V. Bibescu[9] to Istanbul, he had a discussion with the Turkish Minister of Foreign Affairs with a view to creating an airline Bucharest—Istanbul—Ankara—Alep—Cairo[10]. In this sense, it was requested to confirm the mentioned conversation and to order based on it the beginning of the necessary negotiations. At the 6th session of the Economic Council of the Balkan Entente in Istanbul (April 7-14, 1938), the Romanian delegation requested authorization to operate the Bucharest—Istanbul—Ankara—Tel Aviv and Bucharest—Istanbul airline[11].

Prince George Valentin Bibescu[12] made several flights Istanbul—Bucharest—Istanbul[13] to discuss with Turkish officials for the opening of an airline on the route Istanbul—Bucharest.

---

[6] Comunicatul asupra lucrărilor Consiliului Economic al Înțelegerii Balcanice (Curentul, 29.III.1937)

[7] AMAE, fond Înțelegerea Balcanică, vol. 27, p. 295.

[8] AMAE, fond Conv. 8/ T.1 [Report no 1200/ 29.VII.1937].

[9] Prens Bibesko dönüyor (Cumhuriyet, 30.V1938); Prens Bibesko Bükreşe gitti. Maruf havacı, ayın ortalarına doğru tekrat memlektimize gelecek (Cumhuriyet, 1.VI. 1938).

[10] AMAE, fond Conv. 8/ T.1, [Report no 35793/16.VI.1938)].

[11] AMAE, fund Înțelegerea Balcanică, vol. 29, passim.

[12] George Paul Sandachi, Dan Harîrca, Prințul George Valentin Bibescu : biografia unui călător, București, Ed. Vivaldi, 2005.

[13] Türkiye—Romanya tayyare servisi. Prens Bibesko dün geldi, Ankara'ya gitti (Cumhuriyet, 11.VIII.1938).

Prince George Valentin Bibescu obtained on January 23rd 1910 the international pilot license number 20. He was one of the founding members of the *Fédération Aéronautique Internationale* (FAI). Between 1927 and 1930, he was vice-president, and between 1930 and 1941 was the president of the FAI.

Alex. Telemaque confirmed that the Bucharest—Istanbul airline was approved by the Turkish Government following the discussion between Prince V. Bibescu[14] and Celâl Bayar on May 27, 1938[15]. Following the Verbal Note sent by the Romanian Legation in Türkiye on August 18, 1938, the Turkish Government mentioned on September 13, 1938 that it would send an answer when a decision was made on this subject[16].

In January 1939, the Romanian Legation in Ankara announced that the German Lufthansa Company was in negotiations for the operation of the Berlin—Istanbul airline. Therefore, Romanian diplomat, C.M. Eliad, reiterated the Romanian request for the reciprocity of the Bucharest—Istanbul —Bucharest line and sent a note requesting authorization for the LARES Company[17]. On March 4, 1939, the Romanian Embassy announced

---

[14] Prens Bibesko beyelmilel havacılık kurumu reisi şehrimizde (Kurun, 13.V.1938); Beynelmilel tayyare cemiyeti reisi. Prens Bibesko dün sabah şehrimize geldi ve Ankara'ya gitti (Son Posta, 28.V. 1938); Bibesko (Kurun, 28.V.1938); Prens Bibesko dün tayyare ile geldi. Istanbul'da bir saat kaldıktan sonra Ankara'ya hareket etti (Akşam, 28.V.1938); Prens Bibesko başbakanımız ve doktor Tevfik Rüştü Aras tarafından kabul edildi. Prens Bibesko Türkkuşu talebeleri arasında (Ulus, 29.V.1938); Prens Bibesko Ankara'da (Cumhuriyet, 29.V.1938); Prens Bibesko Türkkuşu uçşlarında. Balkanlarda Turneye çıkacak Fillolarınızın başında Atatürk kızı Sabiha Gökçenin bulunması bu seyahate büyük bir hususiyet vermektedir (Tan, 30.V.1938); Prens Bibesko diyorki: Havacılıkta Balkanların en ileri milleti sizsiniz.Prens Bibesko B.Fuad Bulca ile konuşuyor (Ulus, 30.V. 1938); Istanbul—Bükreş hava seferleri başlıyor (Yeni Asır, 31.V.1938); Prens Bibesko bugün dönüyor (Kurun, 31.V.1938); Romanya ile Türkiye arasında hava seferleri (Akşam, 31.V.1938); Bükreş—Kahire hava seferleri (Son Posta, 31.V.1938); Romanya ile Türkiye arasında hava seferleri (Akşam, 31.V.1938); Prens Bibesko Bükreş'e gitti (Cumhuriyet, 1.VI.1938); Prens Bibesko diyor ki: Plânörcülükte, kuvvet ve tekilât bakımından Almanya'dan sonra Avrupa'nın ikinci milletisiniz (Ulus, 2.VI.1938).

[15] Romanya İle Türkiye Arasında Hava Seferleri (Akşam, 31.V .938).

[16] AMAE, fond Conv. 8/ T.1 [Report no 1384-7/ 15.IX.1938].

[17] ANIC, fond Industria Aeronautică Română (1925-1948); Dan Antoniu, George Cicos, Romanian Aeronautical Construction, Military Publishing House 1974, passim.; Horia Stoica, Dan Antoniu, Industria Aeronautică Română : I.A.R. (1925-1948), 2020, passim.

In 1928, the State Department of Aeronautics formed the Serviciul Național de Navigatie Aeriană (SNNA), which was to be responsible for the air services. In 1928 the SNNA was used to start up domestic air services again and to prepare the operation of international routes. The general depression after the famous Wall Street crack in October 1929 caused the opening of international air service to be delayed and SNNA was re-organised and reborn under the new name of Liniile Aeriene Romane Exploatate de Statul (LARES= Rumanian Airlines Exploited by the State) in 1930.

that the Turkish government had granted authorization for the operation of the Bucharest—Istanbul airline and that it was waiting for the delegate of the LARES Society for technical negotiations. Between March 13-17, 1939, Eng. Cociașu, Director of LARES, negotiated with Ali Rıza Akat, General Director of Communications in the Ministry of Public Works. Following the signing of the contract for the operation of the Istanbul—Bucharest airline, the LARES Company[18] opened the first flight on June 5, 1939 at 8:00 a.m. from Istanbul and arrived at Băneasa Airport at 10:30 a.m.[19].

Thus, on June 3, 1939, the *Convention regarding the performance by the civil air transport company LARES of regular flights between Bucharest and Istanbul* was signed. With the expansion of the war, the Turkish Government announced that starting from June 24, 1940, the Bucharest—Istanbul flights would be suspended.

One year after the signing, Şükrü Saracoğlu informed the Romanian Government that he was extending the contract with LARES until June 3, 1941[20].

2. Romanian Aviators Cross the Sky of Türkiye.

The Visits of Turkish Aviators to Romania

The Romanian air tours over Africa or Middle East were a series of trips, called "raids" in Romanian literature, made by the Romanian pilots over Africa or the Middle East between 1933 and 1939,

---

At the end of the year 1935, the French aircraft manufacturer Henri Potez had already delivered both civil as military aircraft to Rumania and participated in the Franco-Rumanian Airline Company/ CIDNA (since 1933 Air France). He hoped to increase his influence by forming an airline company in Rumania for mainly domestic air services. On 14 December 1935 together with private Rumanians investors he formed the Societatea Anonimă Română de Transporturi Aeriene(SARTA). Henri Potez owned 30 % of the shares of the SARTA, which had its head office at the Calea Victoriei 63 in the centre of Bucuresti. The Board of Directors included M. Gigurtu, A. Jancel and T. Aldéa. At its foundation the company was supplied with five brand new Potez 56-0, all carrying French registrations: F-AOCD, F-ANNA, F-ANNB, F-AOCC, F-ANNC and F-AOCA.

The Rumanian government was keen to take over control of civil aviation and ordered the merger of SARTA and LARES to form a new State-controlled airline company under the name of LARES. On 21 July 1937 the re-organization was completed and the new LARES was formed absorbing SARTA and the old LARES. The SARTA-fleet was taken over by the new LARES during July 1937.

[18] Rumania and Türkiye concluded on 3 June 1939 an air treaty, allowing LARES to start up air service on the city of Istanbul. This service could be operated three times weekly in both directions. LARES operated the service by the fast Lockheed L-10A Electra.

[19] AMAE, Conv 8T1 [Report no. 35896/6.VI.1939)].

[20] AMAE, Conv 8T1[Telegram no. 400/26.III.1940].

with the purpose of promoting air tourism, Romanian airplanes, as well as Romanian aviation in general.

Romanian pilots were obliged to stop in Istanbul (Yeşilköy) and Adana for customs formalities. For refueling or in case of emergency they could land at Eskişehir or Konya. The request for over flight permission had to be made at least two weeks in advance through the Romanian Embassy in Türkiye. Also, the Romanian pilots had to avoid the no-fly zones in Türkiye.

For the present study I have chosen a few flights and their impressions of aviation or daily life in Türkiye.

2.A. Romanian air tour over Africa (*București— Malakal, 22 October-17 November 1933)*

In 1933, Mihai Pantazi, Gheorghe Davidescu, Alexandru Cernătescu[21], Petre Ivanovici, Max Manolescu and the mechanic D. Ploieșteanu flying three ICAR—M 23b[22] planes, carried out the first Romanian intercontinental flight over the distance Bucharest—Malakal (Sudan). Although the initial target had been Capetown[23], the flight had to be interrupted at Malakal due to unfavorable weather conditions and because the flying fields had become impracticable after the rains.

> **ICAR—M 23b** was the first plane produced by the ICAR Factory of Bucharest, under a Messerschmitt M-23 licence. On a timber structure, art of the plane was covered by plywood and part of it by fabric. The ICAR—M 23b was also extensively used by the civilian flying school of Romania. It was also always seen at the air meets of the time. The highly popular Silver Squadron as the ICAR—M 23b plane of the ARPA Association were called took up very many people who wanted to have their first experience of air travel. Very good performances were obtained by this type of aircraft thanks to its successful structure and good flying qualities. In 1932, Mihail Pantazi and Gheorghe Grozea,

[21] Alexandru Cernescu, George Davidescu, Paul Baltagi, Avioane românești străbat Africa, București, ed. Militară, 1975, passim.

[22] **ICAR—M23b**: span 11.50 m, lenght 6.50 m, height 2.00 m, empty weight 375 kg., total eight 700 kg., 80-HP Siemens Halske SH 13 B engine, maximum speed 1,70 km./h, cruising speed 150 km./h, minimm speed 80 km./h, maximm ceilling 3,800 m, endurance 5h30 min, cf. Ion Gudju, Gheorghe Iacobescu, Ovidiu Ionescu, op.cit.,p. 129.

[23] Raidul București— Capetown. Decolarea se va face azi (Curentul, 23.X.1933); Raidul african al unei escadrile române. Reîntoarcerea aviatorilor în Capitală (Dimineața, 20.XI.1933).

> flying an ICAR—M 23b with floats and additional fuel tanks, set up a world endurance record for light seaplanes, flying for 12 hours and 2 minutes.

Through the efforts of the Under-Secretariat of Air Force, the fuel necessary for the tour was provided by the *Astra Română* Refinery and delivered by Shell. Shell also provided the documentation: air guides, newsletters and weather forecasts.

On October 22, 1933, they took off from Băneasa Airport to Istanbul. They flew over the restricted area of Çatalca without realizing it. Because of the bad weather they stopped in Istanbul, where they visited the Galata Tower, the Pera district, Taksim Square, the ruins of the Valens Aqueduct, Hagia Sophia, Topkapı Palace, the Turkish and Islamic Arts Museum, the Military Museum, the Grand Bazaar, and different mosques[24].

On 25 October, they could hardly manage to fly over the Taurus Mountains, through a saddle at the height of 1,750 meters, which is the ceiling that loaded aircraft can reach. Then they reached the Mediterranean above Silifke (Mersin). After that they flew over Mersin and had the customs formalities carried out at Adana. In Adana they waited 45 minutes for customs formalities. While they waited for the stamps, two donkeys approached the planes and began, "without shame, to scratch themselves on the Romanian planes"[25]. The Turkish authorities "kind and honest apologized for the delay"[26]. After flying around the Gulf of Alexandretta they landed at Aleppo.

On November 15, they return on the route Aleppo — Adana — Eskişehir. After 5 hours Romanian pilots arrived in Eskişehir, where "the Turkish pilots receive us with obvious sympathy, quickly named us like binbaşı (major) or yüzbaşı (captain), according to ranks. At the hotel where we are staying, two Englishmen and two Frenchmen have been living for two months or more, bored to death. They are the representatives of aeronautical factories, which are negotiating with the Turkish government for the delivery of military planes. They seem delighted with our appearance. They are experienced aviators, about the same age as us, travelled to many places, communicative and cheerful by nature. The group increases with 3-4

[24] A.Cernescu, G.Davidescu, P.Baltagi, op.cit., p. 30-43.

[25] Ibidem, p. 53.

[26] Idem.

Turkish pilots and together we spend in a good mood and spontaneous friendship. All kinds of aviation incidents, happy and tragic, from times of peace or war, are told until midnight, interrupted by Turkish snacks (sarma, köfte and koyun pastırması) accompanied by glasses of rakı and duziko[27] with soda."[28]

The flight from Eskişehir to Istanbul was a delight view considering that "the beauty of the Bilecik Defile is similar to the Olt Valley (Romania)"[29]. They arrived in Istanbul on November 16, where they visited Eyüp and the Bosphorus Tour. They reached Bucharest on November 17.

2.B. Romanian Air Tour of Prince V. Bibescu (April 1934)

Prince V. Bibescu, commander Gh. Bănciulescu and Gh. Bănciulescu flew with a SET-41 plane on the route[30]: Bucharest—Sofia—Istanbul — Aleppo—Gaza—Cairo—Alexandria—Bengazi—Tripoli—Tunis— Palermo—Rome—Zagreb— Belgrade—Bucharest[31].

Air Force Major Gheorghe Bănciulescu, the first pilot in the world who piloted with artificial legs[32], carried out a lightening long distance flight in 1933 (8,000 km. in 9 days) on board a SET—41.

> **SET—41** was specially equipped for night flying (having the necessary devices, radio, electric system for lighting and heating, flare bombs) and an air camera. The armament comprised a Vickers machine-gun through the airscrew and two Lewis machine-guns in a turret in the observer seat. Under the lower wing the SET—41 had two IAR—*Barbier*i bomb racks for six 12 kg. bombs each[33].

---

[27] **Duziko** was a drink produced until the first years of Turkish Republic. It is a drink obtained by distilling fermented fresh grapes in copper still.

[28] A.Cernescu, G.Davidescu, P.Baltagi, op.cit., p. 106.

[29] Idem.

[30] Cercurile aeronautice oficiale au oferit mai multe recepții în onoarea d-lui Bibescu, președintele Federație Aeronautice Internaționale (Curentul, 14.IV.1934).

[31] *** Istoria aviație ..., p. 181.

[32] Gh. Bănciulescu 's legs had to be amputated after a very serious aviation accident he had in 1927 in the Tatra Mountains of Czechoslovakia.

[33] **SET—41** : span 9.80 m, wing area 26.60 sq.m., empty weight 868 kg., total weight 1,322 kg., 380HP Gnôme-Rhône 7K engine, maximum speed 202 km./h, speed at 2,000 m 191 km./h, minimum speed 87 km/h, maximum ceiling 5,800 m, climb to 2,000 m 9 min. 25 sec., climb to 5,000 m 42 min, cf. Ion Gudju, Gheorghe Iacobescu, Ovidiu Ionescu, op.cit., p. 127.

I. Sami, a member of the Istanbul Aviation Committee, came to the General Consulate of Romania in Istanbul communicating that he had received instructions from the Central Aviation Committee in Ankara to consider Mr. V. Bibescu and his companions as official guests[34]. Prince V. Bibescu arrived in Istanbul on April 10, 1934, being greeted by the director of the Turkish Aviation Committee[35]. They stayed at Pera Palace. The Romanian consulate in Istanbul offered a reception in honor of the Romanian aviators, and the next day they continued their journey to Eskişehir—Konya—Aleppo—Damascus—Cairo[36].

2.C. The Visit of Turkish Aviators to Romania (May 1934)

Radu Irimescu, the Air Force Undersecretary, offered a breakfast at the Central House of the Army in honor of Turkish aviators[37].

Lt. col. Celal declared that he was to meet first time with "our comrades, the heroic Romanian aviators, which was the object of our desire for a long time. We hope that this first contact will be the beginning of very frequent and much supported relationships from us"[38]. Turkish aviators flew from Sinop to Sevastopol—Bucharest *via* Odesa. The Royal Aeroclub of Romania gave a reception in honor of the aviators and established the Ankara—Bucharest Cup for Turkish and Romanian military aviators. General Sichitiu pinned the badge of the Romanian aviators on the chest of the Turkish aviators[39]. The Turkish pilots visited the Pipera airfield where the Romanian officers performed various flights, and together with the Turkish military attaché they visited the aircraft factory in Brașov[40].

---

[34] AMAE, fond ANKARA,vol. 85 [Report no. 738/24.III.1934].

[35] Loc.cit. [Report no 871/11.IV.].

[36] Prens Bibesko şerefine ziyafetler (Vakit, 12.IV.1934); Prens Bibesko Mısır'a hareket etti (Cumhuriyet,13.IV.1934); Prens Bibesko dün tayyaresile Bükreş'ten geldi (Vakit, 11.IV.1934); Prens Bibesko Eskişehir Muhabirimize, memleketimiz hakkında yeni intibalarını anlattı (Son Posta, 15.IV.1934).

[37] Tayyare filomuz. Dün şehrimizden geçerek Eskişehir'e gitti (Vakit, 19.V.1934); Rusya'dan dönem hava filomuz. Bükreş'te çok samini meraasimle karşılandı (Cumhuriyet, 15.V.1934); Tayyarecilerimiz Romanya'da (Vakit, 16.V. 1934); Bükreş Romanya hükûmeti tayyarecilerimize nişan verdi (Vakit, 17.V.1934).

[38] Aviatorii turci în Capitală. Dejunul de la Cercul Militar (Universul, 19.V.1934).

[39] Aviatori români în capitală. S-a instituit o cupă pentru ruta Ankara—București și retur (Curentul, 18.V.1934).

[40] Vizita aviatorilor turci la Brașov (Curentul, 17.V.1934).

2.D. Romanian Air Tours over Africa (Bucharest— Capetown, 14 April - 25 May 1935)

The six participants in the air tour were Lieutenant colonel Alexandru Cernescu, Lieutenant colonel George Davidescu, Lieutenant colonel Mihail Pantazi, colonel Gheorghe Jienescu, Captain Gheorghe Olteanu and the aircraft technician Anton Stengher. The crews were formed in such a way that in each of them there was a participant of the 1933 air tour. Davidescu and Jienescu were on board the YR-ACK, Cernescu and Olteanu, on board the YR-ACL, while Pantazi and Stenger flew the YR-ACM.

> **ICAR—Universal** (1934)[41] was successfully used by civilian and military flying schools, especially as a primary training plane.
>
> Its structural qualities and flying performances were confirmed by the long-distance flight carried out by three I.C.A.R.—Universal panes in 1935 from Bucharest to Capetown (11,500 km.
>
> Three mass-produced planes belonging to the squadrons of the Air Force schools were chosen for this difficult long-distance flight, full of meteorological difficulties resulting from the variety of the regions that had to be covered. The factory which had built the planes made several improvements and changes, among them a modification in the fuel tanks, increasing flight endurance from three hours to eight hours and a half, and the provisions of specific equipment needed for the flight over the African continent. Although the weight of the aircraft was thereby increase by more than 150 kg., the flight performances were not affected. The long-distance flight of the three I.C.A.R.—Universal planes were fully successful, representing one of the most notable achievements of Romanian-made aircraft[42].

In Eskişehir, they landed at the Turkish military airfield and in a hurry to fill up with gas. They are not spared a long wait because the agent of the

---

[41] **ICAR—Universal :** Span 11.90 m, length 6.90 m, height 1.95, wing area 14.30 sq.m., empty weight 465 kg., total weight 710 kg., 130-de Havilland-Gipsy Major engine, maximum speed 195 km./h, cruising speed 160 km./h, maximum ceiling 5,500 m, climb to 3,000 m. 12 min. 30 sec., endurance 3 hours, cf., Ion Gudju, Gheorghe Iacobescu, Ovidiu Ionescu, op.cit., p. 170.

[42] A.Cernescu, G.Davidescu, P.Baltagi, op.cit., p. 173.

Shell Company is not on the ground "while the phones are being made, the very friendly Turkish officers offered us their moral support and offered coffees for three hours"[43]. They flew without a stop from Eskişehir to Adana and stayed at the Törin Klop Hotel.

They returned from Cairo on 22 May, but they encountered another problem: at Adana they found out that the upper struts of the unlucky YR-ACK aircraft's fuselage were cracked. They improvised a patching and, in order not to overload the aircraft's tail.

At 8.30 they arrived at the Eskişehir military airfield. They introduce themselves to the commander who invited them to breakfast, an invitation accepted with pleasure by the Romanian aviators. Romanian pilots told the Turkish commander about the rudimentary repair done to the plane. They got the approval of not landing in Istanbul, and had the customs formalities carried out at Eskişehir. The approval that "given to them as exceptional way, because in matters of this kind, the Turkish authorities were very strict"[44].

They reached Băneasa Airoport on 25 May, 1935. Altogether, the air tour lasted for 27 days, 149 hours and 10 minutes, of which the 23,000 km of actual flight were flown in 73 hours and 5 minutes. The flight in Africa was considered one of the greatest successes of the Romanian aviation[45].

2.E. The Romanian Air Tour of Commander Negrescu's Squadron

(Bucharest—Istanbul—Eskişehir—Ankara—Istanbul—Bucharest, 30 septembrie- 2 octombrie 1935)

In 1935, seven Air Force SET—31 planes under the command of the Air Force Lt. Col. Gheorghe Negrescu[46] (B.Sc.Eng.) carried out a flight on the Bucharest—Istanbul—Eskişehir—Ankara—Istanbul—Bucharest route.

The **SET—31**[47] had a timber frame and fabric cover. It was

[43] Ibidem, p. 121.

[44] Ibidem, p. 210.

[45] Ion Gudju, Gheorghe Iacobescu, Ovidiu Ionescu, op.cit., p. 170-173.

[46] Romen uçak filosu dün geldi (Kurun, 27.IX.1935); Hava müşteşarlığı, Romen uçmanları adına bir şölen verdi (Ulusal Birlik, 1.X.1935);Romen uçakçılar (Halkın Sesi, 30.IX.1935); Romen uçakları. Genel Kurmay Başkanı Fevzi Çakmak tarafından kabul edildi (Yeni Asır, 2.X. 1935); Romen uçakçıları (Ulus, 27.IX.1935);Yedi Romen Süel Uçağı Ankara'yı ziyaret edecek (Tan, 22.IX.1935); Romen uçakları Ankara'da (Akşam, 1.X.1935); Romen Tayarecileri geliyor (Tan, 24.IX. 1935); Romen uçakları anıt önünde (Tan, 2.X.1935).

> designed for training of pilots who were transferred from training to fighting planes. The SET—31 was mass-produced and set up several remarkable performances. In 1931 a SET—31 made a long-range flight to Poland, converging 2,300 km in 11 flying hours. In 1933 a plane of the same type covered a distance of 18,000 km on a route including 13 towns of Europe. Between May 1 and 4, 1931, three Romanian crews participates with SET—31 planes in an international aviation competition held at Plzen in Czechoslovakia; the others crews were nine Czechoslovak, three German and one Swiss. The Romanian pilots took part in all the three tests of the competition (regularity, speed and aerobatics), placing first in the team raking and first and third in the general individual rankings.

The Romanian air tour in Türkiye was made as a result of the invitation made by the Turkish military aviators[48]. Feridun Dirimtekin, the vice-president of the Turkish Aeronautical League, sent to the Romanian Legation in Ankara an envelope with 12 photo albums and 18 copies of *Havacılık ve Spor* magazine to be given to the aviators who took part in the squadron raid, and a letter showing that "the visit of the brave Romanian aviators will remain unforgettable in Türkiye"[49].

On September 27, 1935, the Romanian Legation in Ankara offered a reception in the honor of the Romanian aviators at the Ankara Palace Hotel where Turkish officials were invited, as well as a banquet offered by the Undersecretary of State for Air Forces[50]. They were received by Fevzi Çakmak, Chief of Staff, and Kâzim Özalp, Minister of National Defense where they received a gold watch engraved with President Atatürk's signature.

---

[47] **SET—31** : Span 9.80 m, length 7.20 m, height 3.15, wing area 26.60 sq.m., empty weight 826 kg., total weight 1,120 kg., 230 HP Salmson 9 Ab engine, maximum speed 215 km./h, speed at 2,000 m 198 km./h, minimum speed 80 km./h, maximum ceiling 6,000 m, climb to 2,000 m 6 min 20 sec, endurance 2 hours 54 min, take-off run 85 m, landing run 160 m, cf. Ion Gudju, Gheorghe Iacobescu, Ovidiu Ionescu, Romanian Aeronautical Constructions(1905-1974), p. 118.

[48] Raidul spre Ankara va începe mâine dimineaţa (Viitorul, 27.IX.1935); Ion Gudju, Gheorghe Iacobescu, Ovidiu Ionescu, Romanian Aeronautical Constructions :1905-1974, Military Publishing House, Bucharest, 1974, p. 118; Natura, no 9/1939.

[49] AMAE, fond ANKARA, vol. 86 [Report no 1598-7/26.X. 1935].

[50] Ankara'dan: (Kurun, 2.IX.1935); Romen tayyareleri geliyor (Tan, 26.IX. 1935).

2.F. The First Flight from Istanbul to Bucharest by Devlet Hava Yolları (State Airlines) (August 30, 1937)

On August 30, 1937, a DH.86B/Dragon Express plane piloted by Tahye from Istanbul arrived at Băneasa Airport with several Turkish tourists on board[51]. Atatürk's adopted daughter, Prof. Afet Inan, came on this plane to attend the 10-day international anthropology conference in Bucharest. Atatürk went to Yesilköy to meet upon her return to the country[52].

2.G. Two Exceptional Women: Irina Burnaia and Sabiha Gökçen

Romanian pilot Irina Burnaia and Türkiye

In 1935, pilot Petre Ivanovici and sports flyer Miss Irina Burnaia took a IAR—22 to Africa, to the northern shore of Lake Victoria at Entebbe (Uganda). During this long-distance flight both the plane and the engine—build under license by the IAR works—proved to be very good .

> **I.A.R.-22**[53] is two-seater dual-controlled plane had the wing's frame formed of two boxed spars, made of spruce and with veneer webs. The leading edge and the entire surface of the central wing-section were veneer covered, the rest of the wings begging fabric covered. The fuselage, of the lattice girder type, was made of the spruce and the engine support was made of welded steel pipes. The tail unit had the same timber structure. Its fixed parts were covered by veneer and the mobile parts in fabrics. Its fixed parts were covered by veneer and the mobile parts in fabric. The undercarriage had oil-pneumatic shock-absorbers of the Cleveland type and mechanical brakes. The IAR-type airscrew was made by timber.

On January 3, 1935, Irina Burnaia[54] and Petre Ivanovici left the Băneasa Airfield, and on January 4 they left Istanbul for Eskişehir[55]. On the way, very

---

[51] Linia aeriană București—Istanbul (Universul, 30.VIII.1937);Veşti aviatice (Universul, 2.IX.1937); Profesör Afet dün tayyare ile Bükreş'e gitti (Akşam, 31,VIII.1937).

[52] Türk tayyarelerinin harice ilk seferi (Son Posta, 31.VIII.1937); Bayan Afet'in riyaseti altındaki heyet tayyere ile Bükreş'e döndü (Son Posta, 7.IX.1937); Bayan Afet tayyare ile Bükreş'e gitti (Tan, 31.VIII.1937); Bükreş konferansından sonra Profesör Afet dün tayyare ile avdet etti (Cumhuriyet, 7.VII.1937).

[53] **I.A.R.-22** : span 11.53 m., length 7.50 m., height 2.02 m., ing area 20.80 sq.m., empty weight 647 kg., total weight 880 kg., 130-HP D.H. Gypsy Motor engine, maximum speed 193 km./h., minimum speed 73 km./h, maximum ceiling 5,000 m., climh to 1,000 m. 5 sec., maximum range 550 km., cf. Ion Gudju, Gheorghe Iacobescu, Ovidiu Ionescu, op.cit., p. 166.

[54] Irina Burnaia, Aripile mele – memoriei lui Petre Ivanovici, Cartea Românească, 1937, passim.

[55] AMAE, fond ANKARA,vol. 86 [Nota MAS turc no 362-7/23.III.1935].

close to Adapazarı[56], the IAR-22 plane broke its propeller, shattered the plywood under the right wing and broke a gas tank. The two spent a whole day almost frozen under the wing of the plane when the local authorities showed up and took them to the hotel[57]. With the help of a cart with two buffaloes and ten people, they managed to take the plane from the field, disassemble it and transport it to a military factory in Eskişehir where they waited for the propeller from the Braşov Factory[58]. On 27 January they flew to Konya[59], and the next day to Adana and Aleppo[60].

They reached Băneasa Airport back at 4.00 in the 24 March afternoon. The air tour lasted for 80 days as a whole, out of which only 16 days of flight, the rest being delays. In total, they flew over 12,000 km.

Also, Irina Burnaia carried out an air tour on the Bucharest—Balcic—Istanbul—Ankara —Istanbul—Bucharest (October 21 - November 1, 1937) with a YR-INA plane[61]. He stayed in Ankara between October 22 and October 24, 1937. She met in Ankara with Sabiha Gökçen[62].

Romanian pilot carried out an air tour on the Bucharest—Bagdad (11 March- 2 April 1938). Irina Burnaia mentioned that Eskişehir had "a civilized airfield arranged for the comfort of the staff and travellers: rooms with beds, a dining room, a tennis court, a ping pong room, a cinematograph, everything of exemplary cleanliness and in total opposition to the appearance of the town"[63].

Visit of Atatürk's Daughter to Bucharest: Pilot Sabiha Gökçen (June 20-23, 1938)

Sabiha Gökçen participated in the international air meeting organized by the Romanian Aviation Propaganda Society (ARPA) on Băneasa Airport. It

---

[56] Romanya'lı tayyareciler Adapazarı'da yere indi. Tayyareler sakatlandı, tamir için Eskişehir'e gönderildi (Anadolu Gazetesi, 11.I.1935).

[57] Constantin Ucrain, Dumitru Crăciun-Iaşi, Raiduri aeriene româneşti, Junimea, Iaşi, 1988, p. 178.

[58] AMAE, fond ANKARA,vol. 86 [Report no 88-7/25.I. 1935].

[59] Echipajul Irina Burnaia - Ivanovici şi-a reluat zborul (Universul, 30.I.1935).

[60] Echipajul Irina Burnaia—Ivanovici şi-a reluat zborul. Nu timpul rău, ci o pană seacă de ulei a provocat aterizarea forţată (Universul, 30.I.1935).

[61] Irina Burnaia la Ankara (Adevărul, 27.X.1937); Banchet la Ankara în cinstea aviatoroarei Irina Burnaia (Universul, 28.X.1937); Raidul d-rei Irina Burnaia (Curentul, 29.X.1937); Bir Romen kadın tayyareci geldi. Bayan Erina Burnaya (Ulus, 24.X.1937); Romen kadın tayyarecisi şerefine verilen yemek (Ulus, 25.X.1937).

[62] AMAE, fond ANKARA, vol. 86 [Report no 1701-7/ 6. XI.1937].

[63] Povestea unui raid de prof. George Ţinta (Buna Vestire, 13.IV.1938).

carried out an air tour of the Balkan capitals: Istanbul — Athens — Thessaloniki — Sofia — Belgrade — Bucharest. Marina Știrbey[64] mentioned to the Romanian press that "Sabiha Gökçen is a distinguished aviator who has earned a well-deserved fame and I visited her in Türkiye" [65].

Suphy Tanrıöver declared to the Romanian press that Türkiye allocates significant sums to endow aviation, and the civil organization (Türkküşu) collects the necessary funds from the population to support the Turkish aviation. The Turkish minister also mentioned "the fact that a special school was created for the training of pilots, mechanics and engineers, which was also visited by Prince Gh. V.Bibescu"[66].

Romanian journalists asked Sabiha Gökçen how women were viewed in the beginning when they started different professions. Turkish pilot said that "Turkish women gained respect through professionalism" and that she "would like to die in the military uniform[67]. Ambassador Suphy Tanrıöver organized a dinner in honor of Sabiha Gökçen[68].

The Turkish pilot talked with the Romanian aviators and visited the aircraft factory in Buzau. Sabiha Gökçen returned to Türkiye on June 21, 1938[69].

As a conclusion, this study represents a page in the history of Romanian and Turkish aviation. I have highlighted many technical data, but equally important is the fact that the Romanian and Turkish pilots have united in their passion for flying: "we spend in a good mood and spontaneous friendship together with Turkish pilots. All kinds of aviation incidents, happy and tragic, from times of peace or war, are told until midnight... ".

---

[64] Atatürk kızı Sabiha Gökçen. Romanyadaki büyük alâka (Ulus, 16.VI.1938); Sabiha Gökçen Balkan hava turu (Tan, 16.VI.1938).

[65] O scurtă convorbite cu d-ra Marina Știrbey (România, 19.VI.1938).

[66] cf. Annex.

[67] Nu voi părăsi pânăla moarte acest costum militar— spune tânăra aviatoare d-ra Sabiha Gokcen (România, 22.VI. 1938).

[68] Salutul aviatoarelor romînce pentru femeia turcă modernă (România, 19.VI.1938); Nu voi părăsi până la moarte acest costum militar (România, 22.VI.1938).

[69] Bayan Sabiha Gökçen Bugün Bükreş'ten Geliyor (Akşam, 21.VI.1938) ; Bayan Sabiha Gökçen Dün 17.30'da Geldi (Akşam, 22.VI.1938); Aviatoarea Sabiha Gokcen a vizitat aerodromul Buzău (România, 23.VI.1938).

BIBLIOGRAPHY

1. PRIMARY SOURCES

AMAE (Romanian : *Arhivele Diplomatice ale Ministerului Afacerilor Externe*) = Diplomatic Archives of the Romanian Ministry of Foreign Affairs, Bucharest) : Funds:

- Ankara
- 71/Turcia
- Conv. 8/T1
- Turcia [Turkey]
- Istanbul

2. GENERAL AND SPECIALIZED BOOKS

Antoniu, Dan, George Cicos, **Romanian Aeronautical Construction**, Military Publishing House, 1974

Boşcan, Liliana, Călin Radu, **Activitatea diplomației române în Comisia Internaționala a Strâmtorilor (1922-1933)**, Argonaut, 2021

Boutineau, Maryla, **La C.F.R.N.A.-C.I.D.N.A. Première compagnie aérienne européenne 1920-1933 – Aux origines d'Air France**, Heimdal Éditions, 2021

Burnaia, Irina, **Aripile mele – memoriei lui Petre Ivanovici**, Cartea Românească, 1937

Cernescu, Alexandru, George Davidescu, Paul Baltagi, **Avioane românești străbat Africa**, București, ed. Militară, 1975

Gudju, Ion, Gheorghe Iacobescu, Ovidiu Ionescu, **Romanian Aeronautical Constructions :1905-1974**, Military Publishing House, Bucharest, 1974

Sandachi, George Paul Dan Harîrca, **Prințul George Valentin Bibescu : biografia unui călător**, București, Ed. Vivaldi, 2005

Stoica, Horia, Dan Antoniu, **Industria Aeronautică Română : I.A.R. (1925-1948)**, 2020

Ucrain, Constantin, Dumitru Crăciun-Iași, **Raiduri aeriene românești**, Junimea, Iași, 1988

3. NEWSPAPER AND PERIODICALS

- Rumanian Press: https://www.arcanum.com
- Turkish Press: Atatürk Kitaplığı

ANNEX

Prince V.Bibescu, Gh. Bănciulescu, Ekrem Bey, Hasan Fehmi Bey, Salâhattin Bey and V.Anastasiu, Alex. Ghica

Cumhuriyet
(11.IV. 1934)

Ulus
(29.v.1938)

Opening of the Bucharest—Istanbul airline

Cumhuriyet
(6.VI. 1939)

Sabiha Gökçen together with Suphy Tanrıöver on the Baneasa airfield

Realitatea Ilustrată

(no 596/ 22.VI.1938)

Sabiha Gökçen, Suphi Tanrıöver, Sırrı Oktem, Izet Medeni Camil, I. Bastaki, Scarlat Rădulescu, Gh. Boian,

Marina Ştirbei, Irina Burnaia

Universul

(21.VI.1938

Cumhuriyet

(3.X.1935)

Squadron of five Turkish planes at Băneasa airport

Realitatea Ilustrată

(no 382/ 20.V.1934)

1920'Lİ VE 1930'LU YILLARDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ'NİN SOVYET AZERBAYCAN'INA SİYASİ VE KÜLTÜREL ETKİSİ

Mehemmed CABRAYİLOV*

Özet

Günümüzde Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin, tarih boyunca en yüksek seviyeye ulaştığını görmekteyiz. Fakat bu ilişkilerin tarihî kökleriyle ilgili bazı hususlar, özellikle de 1920'li ve 1930'lu yıllarda bu iki cumhuriyetin siyasi ve kültürel bağlantılarına karşı oluşmuş olan tehditlerin sebepleri kapsamlı bir biçimde araştırılmamıştır. Bu bağlamda bilhassa 1923 yılında Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasının ardından Sovyet rejiminin baskılarına rağmen Sovyet Azerbaycanı'ndaki sosyo-kültürel düşüncede yeni akımların meydana gelmesinde milli, siyasi ve kültürel hususların rolünün ele alınması, Türk Dünyasının bugünkü ve gelecek nesillerinin tarihi geçmişlerini yakından izlemeleri açısından ciddi olgusal temeller oluşturabilir.

Türkiye – Azerbaycan ilişkilerinin 1920'li ve 1930'lu yılları kapsayan dönemi üzerine yürütmüş olduğumuz çalışmalar, Türk topluluklarının farklı devlet yapılanmalarının vatandaşları olmalarına rağmen herhangi bir sınırlamaların, baskıların ve mezalimin bu halklar arasındaki ilişkileri tam anlamıyla koparamadığını göstermektedir. İlk başta Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Azerbaycanı arasındaki kültürel ve siyasi ilişkiler yoğun olmuşsa da zamanla Sovyet rejimi bu bağlantıları sınırlamaya başlamıştır. Bunun sebeplerinden biri, Mustafa Kemal Atatürk'ün Türki Cumhuriyetlere yönelik bölgesel politikasının küresel güç merkezleri tarafından kabul edilmemesi, diğeri de Türkî Cumhuriyetlerde Atatürk'ün nüfuzunun artmasından korkan Sovyet rejiminin Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişkilere uyguladığı yasaklar idi. Sürecin açıklanması bakımından konunun bu iki istikamet üzerinden aydınlatılması gerektiği kanaatindeyiz.

Cumhuriyeti'nin kuruluşu, Sovyet Azerbaycanı'nda milli hareketin güçlenmesine sebebiyet vermiştir. Türkiye'nin İstiklal Mücadelesi, Türkiye

* Doç. Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi, Felsefe ve Sosioloji Enstitüsü, mehmetsoltanedu@gmail.com

Cumhuriyetinin kuruluşu ve reform faaliyetleri, bir taraftan Azerbaycan halkı arasında milli kimliğin sosyo-kültürel boyutta bir ivme kazanmasını sağlamış, diğer taraftan da Sovyet Azerbaycanı'nda modernleşme hareketinin yükselişine yol açmıştır. Bu dönemde Sovyet Azerbaycanı ile Türkiye arasında kültürel ilişkiler pekişmekteydi.

Bu açıdan 26 Şubat ve 6 Mart 1926 tarihleri arasında Birinci Türkoloji Kurultay'ın Sovyet Azerbaycanı'nın başkenti Bakü'de düzenlenmesi de bir tesadüf değildir. Söz konusu kurultay, Türk dili, kültürü ve tarihi ile ilgili meselelerin tartışılması için düzenlenmiş olmasına rağmen toplantılar sırasında milli egemenliklerin başlıca mahiyeti ve içeriği de müzakere masasına yatırılmış, hatta milli egemenliklerin korunmasına yönelik önlemlerin alınması için bir komisyon oluşturulması karara bağlanmıştır. Bu gibi hususlar, Bakü'de düzenlenmiş olan Türkoloji Kurultay'da Sovyet rejiminin hoşnut olmadığı siyasi kararların da kabul edildiğini sergilemektedir.

Bildiri metninde, Türkiye Cumhuriyeti'nin elde etmiş olduğu istiklalin Sovyet Azerbaycanı'nda kültürel ve siyasi hareketlerin gelişimine etkisi, bu sürecin baskılara rağmen Azerbaycan'da milli kimlik bilincinin yükselişine katkısı gibi meseleler, Rusya ve Azerbaycan belgelerine dayanılarak karşılaştırmalı analiz ve sentez metotlarından yararlanılmak suretiyle ayrıntılı bir biçimde ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türkiye Cumhuriyeti, Sovyet Azerbaycanı, baskılar, Türk Dünyası, ilişkiler

POLITICAL AND CULTURAL IMPACT OF THE REPUBLIC OF TURKEY ON SOVIET AZERBAIJAN IN THE 1920S AND 1930S

Abstract

Today, we see that the relations between Turkey and Azerbaijan have reached the highest level throughout history. However, some aspects of the historical roots of these relations, especially the reasons for the threats posed to the political and cultural connections of these two republics in the 1920s and 1930s, have not been extensively investigated. In this context, especially after the establishment of the Turkish Republic in 1923, despite the pressures of the Soviet regime, addressing the role of national, political and cultural issues in the emergence of new currents in socio-cultural thought in Soviet Azerbaijan is a serious factual issue in terms of closely following the historical past of the present and future generations of the Turkish World.

Our studies on the period of Turkey-Azerbaijan relations covering the 1920s and 1930s show that although Turkish communities are citizens of different state structures, any restrictions, pressures and atrocities cannot completely break the relations between these peoples.

Although the cultural and political relations between the Republic of Turkey and Soviet Azerbaijan were intense at first, the Soviet regime began to limit these connections over time.

One of the reasons for this was that the regional policy of Mustafa Kemal Atatürk towards the Turkic Republics was not accepted by the global power centers, and the other was the bans imposed on the relations between Azerbaijan and Turkey by the Soviet regime, which feared the increase of Atatürk's influence in the Turkic Republics. In order to explain the process, we believe that the issue should be clarified through these two aspects.

The establishment of the Turkish Republic led to the strengthening of the national movement in Soviet Azerbaijan. Turkey's Struggle for Independence, the establishment of the Republic of Turkey and its reform activities, on the one hand, enabled the national identity to gain momentum in the socio-cultural dimension among the Azerbaijani people, and on the other hand, led to the rise of the modernization movement in Soviet Azerbaijan. In this period, cultural relations between Soviet Azerbaijan and Türkiye were getting stronger. In this respect, it is not a coincidence that the First Turkology Congress was held in Baku, the capital of Soviet Azerbaijan,

between February 26 and March 6, 1926. Although the said congress was organized to discuss issues related to Turkish language, culture and history, the main nature and content of national sovereignty were also discussed during the meetings, and it was even decided to form a commission to take measures for the protection of national sovereignty. Such matters show that the political decisions that the Soviet regime was not satisfied with were accepted at the Turcology Congress held in Baku.

In the text of the paper, issues such as the effect of the independence achieved by the Republic of Turkey on the development of cultural and political movements in Soviet Azerbaijan, and the contribution of this process to the rise of national identity awareness in Azerbaijan despite the pressures, are discussed in detail by using comparative analysis and synthesis methods based on Russian and Azerbaijani documents. will be dealt with.

Keywords: Republic of Turkey, Soviet Azerbaijan, pressures, Turkish World, relations

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti ile Sovyet Azerbaycan`ı arasındaki siyasi ve kültürel ilişkiler, önemli akademik çalışmalara konu olacak kadar geniş ve derindir. Ancak bildiriyi hazırlamakta asıl amacımız sadece bu yazı çerçevesinde değindiğimiz tarihsel gerçekleri aktarmak değil, 1920'ler ve 1930'ların tarihsel olgularına dayanarak Türkiye'nin Sovyet Azerbaycan`ı üzerindeki etkisinin görünmeyen yönlerini incelemek, hangi koşullarda, nasıl, neden ve hangi amacla yapıldığını gün yüzüne çıkarmaktır.

Türkiye'nin Güney Kafkasya'da Sovyet Azerbaycan`ı ile olan hassas siyasi ve kültürel ilişkilerinin ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü korumak için azami gayret göstermesinin nedenleri, yalnızca tarihi gerçekleri belirtmekle değerlendirilemez. Tarihsel karşılaştırma yöntemi ile aynı coğrafi koşullarda ve aynı tarihte meydana gelen olaylar arasında bağdaştırma yapmak, gerçekleri örtüştürerek ve kıyaslayarak incelediğimiz konunun asıl gerçeklerine ulaşabiliriz. Bu bağlantıda Birinci ve İkinci Dünya Savaşı arasında çelişkili bir dönemi kapsayan Türkiye ile Sovyet Azerbaycan`ı arasındaki siyasi-kültürel ilişkiler, dönemin jeopolitik gerçekleri ve koşulları dikkate alınmadan irdelenmezse objektif sonuçlara varmak mümkün değildir.

1918-1920'de Türkiye'nin askeri ve siyasi desteğiyle Müslüman Doğu'da ilk demokratik cumhuriyeti kuran Azerbaycan, Anadolu'ya gitmek adı altında Nisan 1920'de XI. Kızıl Ordu tarafından işgal edildi. Kısa sürede uluslararası ilişkiler kuran ve dünya kamuoyu tarafından tanınan bağımsız Azerbaycan devleti, Sovyet Rusya'sının diktatörlük rejimine ve Komünizm ideolojisine yenik düştü. Azerbaycan Cumhuriyeti döneminde oluşan demokratik gelenek, yeni siyasi rejim tarafından sınırlandırılmaya başlandı. Türkiye'nin Sovyet Azerbaycan'ını savunmak için açık askeri-politik müdahalesi mevcut jeopolitik duruma göre imkansızdı. Bunun temel nedeni, dünya güçlerinin Türkiye'yi bölme planları karşısında siperlerden geri çekilmeyen Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı stratejik kararlar ve yeni bir cephe açmanın hangi sonuçlara neden olacağı düşüncesiydi. Sovyet Rusyası ile ilişki kurmak için Doğu Ordusu Komutanı Kazım Karabekir Paşa'ya Bolşeviklerle irtibata geçme talimatı veren Mustafa Kemal Paşa yazıyordu: "Bugün Bolşevik ordularıyla el ele vererek Anadolu'yu kurtarmak için harekete geçmekten başka çaremiz yok. Bu fırsatı yakalayıp Türkleri ve İslam'ı sonsuza kadar yaşatmak mümkün olacaktır. Azerbaycan'ın onurlu bu işi yapacağı veya 150 milyon Müslümanın canına, şerefine el koyacağı anı

yaşıyoruz. Bolşeviklerle ittifakımızda Anadolu Türkleri ile bu hızla çalışmanızı umuyor ve bekliyoruz”[1].

Türkiye bir yandan Azerbaycan üzerinden Sovyet Rusya'sını Batı emperyalizmine karşı aynı ~~bir~~ cephede olmaya ikna ederken, diğer yandan Azerbaycan`ın hızla Sovyetleşmesine karşıt bir politika izliyordu. Bunun birinci nedeni Türkiye çevresindeki jeopolitik durum, ikinci nedeni ise bağımsızlığı kendisi kadar önemli olan Azerbaycan'ı kaybetme tehlikesiyle ilgiliydi. Bu açıdan Türkiye, Azerbaycan'da ulusal bir kimliğe sahip olma düşüncesinin ne pahasına olursa olsun Komünizm ideolojisine yenilmemesi için kültürel ve siyasi olarak ne gerekiyorsa yapmaya hazırdı.

Nisan işgali kısa sürede halk kitlelerinde çaresizlik ve umutsuzluk yaratmıştı. Bu durum, Sovyet Azerbaycan'ında milli, siyasi ve kültürel meselelerin yeni bir ideolojik sistemin etkisiyle örgütlenmesine neden olmuştu. M.E.Resulzade, Komünist Azerbaycan'da gücün tamamen yabancıların elinde olduğuna ve Müslüman Bolşeviklerin Azerbaycan'ın bağımsızlığının yıkılmasında rol oynadığına işaret ederek “Azerbaycan Cumhuriyeti” eserinde yazıyordu ki, Nisan işgalinin tüm acılarını omuzlarında taşıyan Azerbaycan halkı, “İstiklalden bir ay sonra bütün Azerbaycan ülkesinin korkunç bir işgale maruz kaldığını acı bir şekilde anladılar”[2].

Azerbaycan'ın bağımsızlığını kaybetmesine yol açan Nisan işgali ve sonuçları, bölgelerdeki halk arasında ayaklanmalara neden oldu. Bununla birlikte, Sovyet rejimi Azerbaycan'da milliyetçi eğilimlerin güçlenmesinden endişe duyuyor ve bu tür eylemleri sıkı bir şekilde kontrol etmeye çalışıyordu. Öte yandan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin işgalinden sonra cumhuriyetçilerin çoğu kardeş Türkiye'ye sığınmışlardı. Azerbaycan Demokratik Cumguriyeti'nin kurucularının çoğunun Türkiye'de bulunmasının ve buradaki sosyal ve siyasi faaliyetlerinin Azerbaycan'da milliyetçiliğin yayılmasını etkileyeceğinden endişe duyan resmi Moskova, bunun karşısını almak için Sovyet Azerbaycan'ında çeşitli planlar hazırlıyor ve N.Nerimanov'u baskı altında tutuyordu. Nerimanov iktidarından başlayarak Stalin'in Pantürkizm adı altında uyguladığı represyon politikasına kadar olan dönemde Türkiye'nin Sovyet Azerbaycan`ı üzerindeki siyasi ve

[1] Dilarə Hacıyeva, **1917-1922-ci illərdə Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri**, Elm və təhsil, Bakı, 2020, s. 168.

[2] Məhəmməd Əmin Rəsulzadə**, Əsərləri (mühacirət dövrü),** Yayıyınlayan Nəsiman Yaqublu, II cild, Qanun nəşriyyatı, Bakı, 2021, s.36.

kültürel etkisinin değişik yönleri üzerinde durmak bildirimizin kapsamı dışındadır ve biz sadece genel bir görünüm oluşturmakla yetineceğiz.

1. Gazi Mustafa Kemal ve Neriman Narimanov Döneminde Türkiye'nin Azerbaycan Üzerindeki Siyasi Etkisi (1920-1925)

Rusya tarafından Nisan 1920'de işgal edilen Sovyet Azerbaycan'ının sosyal ve siyasi hayatına baktığımızda bu dönemi çelişkilerden geçen bir süreç olarak değerlendirebiliriz. Azerbaycan`ın devletçilik tarihine çelişkili ve karmaşık bir dönem olarak geçen bu süreç, Sovyet Sosyalist idari yönetim sistemine dayalı karakteristik özelliklere ve gerçek bağımsızlığın yitirilmesine yol açan niteliklere sahip olmuştur. Bu dönemde Sovyet Bolşevik hükümeti, ısrarla Azerbaycan'ın bağımsızlığında rol oynayan Türkiye ile bağlarını koparmaya ve ülkedeki idari-yönetim sistemini değiştirmeye yönelik bir politika uygulamaktaydı. Ülke topraklarında yürütülen sovyetleştirme politikası bir yandan Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini ciddi şekilde etkilerken, diğer yandan zor uygulayan bu siyaset, Karabağ, Gence, Şeki, Lenkaran ve diğer bölgelerde halk ayaklanmalarının başlamasına zemin hazırlıyordu.

Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk başkenti olan Gence şehrindeki isyan, Sovyetlere karşı başlatılan ve en büyük can kaybına neden olan ayaklanma olarak nitelendirilmektedir. Bu ayaklanmaların çoğunda Türk milli kimliğinden kaynaklanan meseleler, Azerbaycan'ın Rusya ile değil Türkiye ile birliği gibi sloganlar dile getirilir ve Rusya'nın saldırgan politikası kötülenirdi.

Örneğin 1920 yılında Azerbaycan Cumhuriyeti Millet Meclisi Başkanvekili olan Hasan Bey Ağayev, Enver Paşa'ya gönderdiği mektupta şunları yazıyordu: *"Devletli Paşa Hazretleri! Belli bir süreden beri Azerbaycan basını, "İttihad" gazetesi Bakü'de ikamet eden ve zat-ı alileri adına çalışan Türk subayları aracılığıyla Rus Bolşevikleri üzerine çeşitli söylentiler ve yanlış bilgiler vermektedir. Moskova Milli Şura Hükümeti ile zat-ı alileri arasında imzalanan anlaşma gereği tarafların orduları Anadolu'da birleşecek, İtilaf Devletleri'ne karşı birlikte savaşacak ve genelde İslam alemine, özel olarak ise Türkiye'ye barış getirecek, diye Azerbaycan Türkleri arasında büyük bir propaganda yapılmaktadır. Bahsedilen söylentiler arasında en önemlisi şudur: Rus ordusu Anadolu'ya Azerbaycan üzerinden geçmek zorundaymış ve Bakü'den değil, Karabağ üzerinden Ermenistan'a geçerek Anadolu'ya ulaşacakmış"*. Hasan Bey Agayev, atılan bu yanlış adımlar sonucunda iktidarın Bolşeviklere teslim edildiğini ve Anadolu'ya gitme bahanesiyle yola çıkan Kızıl Ordu'nun

Bakü'ye girdiğini belirtiyordu. Rus Sovyet hükümetinin Azerbaycan ile ilgili politikasının petrol faktörüne dayandığını vurgulayarak, aslında Azerbaycan'ı Ruslar, Ermeniler ve Gürcüler arasında bölme planının olduğuna dikkat çeken Hasan Bey şunları diyordu: *"Azerbaycan'da durum kötüye gidiyor. Ruslar, Ermenilerle birlikte güçlerini artırıyor ve Azerbaycan'ı tamamen mahvetmek niyetindeler*". Büyük güce sahip Enver Paşa'nın Ruslar tarafından aldatıldığına değinerek, Azerbaycan'ın kurtarılması için ondan yardım istiyor ve *"Eğer zat-ı alinizden yardım gelirse Türk Azerbaycan'ı kendi haklarını ve bağımsızlığını her durumda savunabilecek ve koruyabilecektir"- diyordu*[3].

Hasan Bey Ağayev'in Enver Paşa'ya yazdığı bu mektuptan açıkça anlaşılmaktadır ki, "Sadece halk ayaklanmalarını düzenleyenler değil, aynı zamanda siyasi şahsiyetler de Azerbaycan'ın gelecekteki kaderini Türkiye ile ittifak içinde görürdüler. Bir yandan halk, Azerbaycan'ın Türkiye ile ittifak içerisinde olmasını istiyor, diğer yandan Sovyet emperyalizmi halkın bu talep ve istekleri önünde siyasi manevralar yapıyor, Türkiye ile bağları olan sosyo-politik ve kültürel kişileri belirlemek için idari merkez olan Moskova'dan planlar hazırlanıyordu. Sovyet yönetimi, Türkiye ve Türk dünyası ile ilgili siyaset ve kültür alanında faaliyet gösteren şahsiyetleri tespit etmek ve daha sonra onlara karşı represyon politikası uygulamak amacıyla altı yıl sonra Bakü'de I. Türkoloji Kongre'sinin düzenlemesine izin vermişti. Tarihsellik bağlantısında ilkönce 1920'de Sovyet Rusya`sı tarafından işgal edilen Azerbaycan'daki karmaşık jeopolitik duruma ve Türkiye'nin bu konudaki tavrının görünmeyen yönlerine bakmak daha önemlidir. Bu açıdan Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün ve arkadaşlarının Azerbaycan'ın işgaline ve Sovyetleşmesine karşı tutumu ilgi çekicidir. Örneğin Halil Paşa (Kut) anılarında şöyle yazmaktadır: *"Sovyet sınırını Türkiye'ye kadar götürmek, açıkça Azerbaycan'ı Ruslara teslim etmekti. İstiklal ve istikbalı için emek verdiğimiz Azerbaycan'ın rengi ne olursa olsun Rusların eline geçmesini vatanın bir parçası olarak gördüğüm yurda ihanet saydım. Anadolu'da istiklal mücadelesi verirken benim ve diğer Türk paşalarının maddi ve manevi intiharından başka bir şey değildi"*[4].

Türkiye cumhuriyetçileri Azerbaycan'ın işgali ve Sovyet imparatorluğunun Azerbaycan'ı giderek Türkiye'den uzaklaştırma

[3] Rafael Hüseyinov,**Yurdun adındakı can,** Elm, Bakı, 2010, s. 13-19.

[4] Halil Paşa**, Bitmeyen Savaş,** İstanbul, 1997, s.324.

politikasına ne kadar üzülseler de, Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesinde rol oynayan N.Nerimanov da Türk dünyasının liderlerinin kaderlerine bundan daha fazla endişe duyuyordu. Örneğin, Neriman Nerimanov, Türk dünyasının önemli isimlerinden *"Dilde, düşüncede, işte birlik!"* sloganı ile Türk halklarını birlik ve beraberliğe çağıran İsmail Bey Gaspıralı`nın ölümüyle ilgili yazısında: *"İsmail Bey'in öldüğünü söyleyeme dilim varmıyor. Ölü kelimesinde bir eksiklik var. "İsmail Beyin yokluğu" haberi beni derinden düşündürüyor, kalbimi sıkıştırıyor, gözlerimi nemlendiriyor. Şimdi milletin gayretli koruyucusu kim? Şimdi İsmail Beye millet ne yapabilir? Tek bir mezar tası! Bu taş neye hizmet etmeli?! Ey millet, bütün ömrünü senin uğruna harcayan, senin hakkını koruyan, son nefesine kadar seni kurtuluş yoluna davet eden zat, kabrinde senden bir taş bekliyor. Ama bu taş bütün milletin taşı olmalıdır!"* diyordu[5].

Sovyet Azerbaycan'ının başında bulunan Neriman Nerimanov`un Türk Dünyasının birliği için mücadele eden İsmail Gaspıralı`yı takdir etmesi sadece Sovyet emperyalizminin kurulmasından önceki döneme özgü değildir. Nerimanov'un Türkiye sevgisini Sovyet Azerbaycan`ına başkanlık yaptığı dönemde de görmek mümkündür. Sovyet Azerbaycan'ının kurulmasına katkı sağlayan ve doğru anlarda siyasi kararlar alan N.Nerimanov, jeopolitik koşulların yarattığı fırsatı değerlendirerek merkezi hükümetin – Moskova`nın iradesine rağmen çeşitli yollarla kardeş Türkiye'ye desteğini esirgemiyordu. Sovyet imparatorluğunun jeopolitik çıkarlarıyla çatışan ve bu zıt görüşleriyle Sovyet Azerbaycan'ına başkanlık yapan Nerimanov'un Türkiye sevgisi, 1909-1913'te Astrahan'da sürgündeyken Türklerle ilk tanışlık sürecinden kaynaklanıyordu. *"Neriman Nerimanov'un sürgün yıllarında kontrol altında olmasına rağmen Şura-i İslam Cemiyetinde gizlice düzenlenen etkinliklere Tatar, Kazak, Kırgız ve Türk subaylarının da katılması"* olgusu da fikrimizi kanıtlamaktadır[6].

Bütün bunları belirtmekte niyetimiz Nerimanov'un kişiliğini araştırmak değil, Sovyet Azerbaycan'ını yöneten kişinin idari merkez olan Moskova'dan aldığı sert kararları Türkiye'nin çıkarlarına uyarlamaya çalışmasının gerçek amacını ortaya çıkarmaktır. Örneğin, Azerbaycan hükümeti, İtilaf Devletleri'ne Malta'da İngilizler tarafından esir alınan Fransız ve İngiliz esirleri Türk esirlerle mübadelesi teklifinde bulunmuştur. Çünkü

[5] Nəriman Nərimanov, "Bağçasarayda imtahan meydanı: [böyük türkçü İsmayıl bəy Qaspiralının vəfatı münasibətilə", **Bəsirət**, 1914, 20 sentyabr.

[6] Teymur Əhmədov,"Mustafa Kamal Atatürk və Nəriman Nərimanov, Böyük türk xalqına məhəbbətdən qaynaqlanan qardaşlıq", R**espublika**, 2019, 31 iyul, s.3.

Bolşeviklerin gelişiyle Azerbaycan hükümeti buradaki çok sayıda İngiliz ve Fransız esirleri hakkında söz hakkına sahip olmuştu. Bu mübadele girişiminden bir sonuç alınmamasına rağmen bu hareket TBMM'de büyük memnuniyetle karşılanmıştı. Nitekim Azerbaycan hükümetinin bu davranışı Türk milletvekilleri tarafından *"Mondros Mütarekesinin imzalanmasından bu yana rencide edilen Türkiye'nin milli onurunu savunmaya yönelik kardeşçe bir hareket"* olarak değerlendirilmişti. Örneğin İzmir Milletvekili Mahmud Esad (Bozkurt) 23 Ekim 1920 tarihinde TBMM`de teklifinde şu ifadelere yer vermiştir: *"Kardeş Azerbaycan hükümeti, Malta cezaevlerinde çürüyen vatandaşlarımız serbest bırakılmadıkça İngiliz tutsaklarını İngiliz hükümetine teslim etmeyeceğini resmen ilan etmiştir. Mütareke anlaşmasının imzalanmasından bu yana rencide edilen ulusal onurumuzu savunarak fedakarlık ve kardeşlik gösterdiği için sevgili Azerbaycan'ımıza hükümet adına teşekkür eder, şükranlarımı sunarım"*[7].

Türkiye ile ilişkilerde yönetim merkezi olan Moskova'dan Sovyet Azerbaycan'ını yöneten yetkililere ne kadar baskı yapılırsa yapılsın, N.Nerimanov çoğu zaman bağımsız kararlar almayı beceriyordu. Sovyet Azerbaycan`ının siyasi yetkililerinin 19 Ağustos 1920'de Türkiye'ye yazdığı mektubun Meclis'te okunması iki kardeş devletin birbirine ne kadar yakın olduğunu göstermektedir. Mektupta, *"Türkiye'nin bağımsızlık mücadelesindeki başarısı, Türkiye'nin Azerbaycan ve tüm Doğu'nun yanında "varlık sebebi" olarak kabul edileceği ve Türk ordusunun başarılı olabilmesi için tüm güçlerini seferber edeceği belirtiliyordu"*[8].

Türkiye'nin yeni kurulan Sovyet Azerbaycan`ı üzerindeki siyasi ve kültürel etkisi açık ve gizli şekilde belirmekteydi. "Emperyalizme karşı mücadele" Türkiye ile Sovyet Azerbaycan`ı arasındaki diplomatik ilişkilere yeni bir yön vermişti. Başka sözle "Doğu uluslarının emperyalizme karşı mücadele" adı altında Nerimanov, başta Lenin olmak üzere SSCB liderlerini Türkiye'ye karşı olumlu tavırlar almaya ikna etmek ve siyasi manevralar yapmak için geniş imkanlara sahipti. Ancak bu politika, çok titiz bir şekilde yürümeyi ve diplomatik beceriler gerektiren siyasi profesyonellik gerektiriyordu ki, bu niteliklerin eksikliği, SSCB'nin merkezi yetkililerinin Sovyet Azerbaycan'ındaki "Pantürkizm baskısını" güçlendirebilirdi.

---

[7] **Atatürkün Milli Dış Politikası - Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge (1919-1923),** C 1, Ankara "Kültür Bakanlığı" yayınları, 1992, s. 173.

[8] **TBMM Zabıt Ceridesi**, 3/299, 19 avqust 1920.

Örneğin o dönemde Nerimanov, Şahtahtinski aracılığıyla Lenin'e bir mektup göndermişti. Lenin, mektubu okuduktan sonra, Tüm Rusya Merkez Yürütme Komitesi başkanı Merkez Komite Siyasi Bürosu üyeliği adayı Mihail Kalinin'e Komite`nin tüm üyelerinin kendisine hitaben yazılmış bu mektupla tanışması talimatını vermişti. Daha sonra Lenin, özel olarak Stalin'e Nerimanov'un mektubuyla ilgili bir rapor hazırlamasına ilişkin bir görev vermişti. Nerimanov Lenin'e yazdığı mektupta aşağıdaki ifadeleri kullanmıştı: *"Sevgili Vladimir İliç! Türk heyeti bizim temsilcimiz Behbud Şahtahtinski ile Moskova'ya gidiyor. Burada Türk heyetiyle detaylı bir görüşme yaptım. Ankara halkının İngiltere'ye karşı çıkarak kaderini bize bağlamak istediğinden kesinlikle şüphem yok. Onlar için en temel mesele Ermeni meselesidir. Bu durumda, sorunu kendi çıkarları için çözmek için ellerinden geleni yaparlar. Batum ve Ahalsıh üzerine konuştum: "Ermeni meselesi bir ölüm kalım meselesidir", – dediler". Kuşkusuz onlar İtilaf'a karşılar, onunla savaşmaya hazırlar ama Moskova Ermeni meselesi yüzünden Ankaralıları kendisinden uzak tutarsa umutsuzluğa düşebilir ve İngiltere'ye dönebilirler".* Daha sonra Chicherin`in Ermeni oyununa giderek durumu daha da kötüleştirdiğine Lenin'in dikkatini çekerek şöyle yazmaktadır: *"Chicherin, Ermeni meselesi yüzünden Türklerle aramızda çıkacak çatışma sonucunda olacakları hesaba katmıyor. Benim fikrim kesin: Kafkasya'daki (Dağıstan ve Gürcistan) mevcut durumda, Azerbaycan'ı elimizde tutmak istiyorsak, ne pahasına olursa olsun Türklerle güçlü bir ittifak kurmalıyız.... Sevgili Vladimir İliç, yaklaşan felaketi görüyorum ve Sizden hiçbir şey saklamak istemiyorum. Herkes bana inanıyor ve bana her şeyi anlatıyor. İllerimizin özerk cumhuriyetlerindeki (yani Rusya Federasyonu'nun Türk-Müslüman özerk birimlerindeki) durum hakkında yazılı ve sözlü raporlar vardır. Tüm raporlarda Sovyet Rusya'nın sömürge politikasından bahsediliyor"*[9].

Nerimanov, Lenin'e yazdığı şu mektupla Türkiye'nin mücadelesini diplomatik olarak haklı çıkarmakla birlikte, Şahtahtinski ile Moskova'ya giden heyet için bir güven ortamı sağlamaya çalışmıştır. Kısacası Türkiye ile Sovyet Azerbaycan`ı arasındaki ilişkilerde "emperyalizme" karşı mücadele etmek için taraflar arasında kurulan ideolojik dil aynı anlam taşımaktaydı. Bu açıdan bakıldığında, Sovyet emperyalizminin Batı emperyalizmine karşı direnişinin jeopolitik yönlerini derinden anlayan Sovyet Azerbaycan'ının ve Türkiye Cumhuriyeti'nin liderleri açıkça birbirlerine destek oluyor ve yardımlaşıyorlardı. 1937 yılı Stalin represyonuna kadar emperyalizme karşı

[9] **N.Nərimanovun V.Leninə məktubu**, **RDSSTA**, f.2, s.I.i.24503, v.1-1 (arxası), 19.02.1921.

mücadele adı altında Türkiye'nin Sovyet Azerbaycan'ında milli birlik fikirleri ışığında dayanışma, yardımlaşma ve karşılıklı işbirliğinin görünmeyen yönleri günümüzde tam olarak araştırılmamıştır. Türkiye'nin Sovyet Azerbaycan`ı ile ilişkilerinin keşfedilmemiş yönleri, sadece diplomatik ilişkilerin tarihsel hafızada kalan yönleriyle ilgili değil, aynı zamanda bu ilişkilerin ideolojik amaçlarını anlamak için dönemin jeopolitik gereklerini incelemekle de bağlantılıdır. Emperyalizme karşı mücadele adı altında SSCB ile Türkiye arasında güven ortamı yaratan Sovyet Azerbaycan'ının açık diplomatik saldırılarının ardındaki gizli şifreleri deşifre etme işi akademik araştırmanın konusunu aşan bir mevzudur ve sadece diplomatik ilişkilerin belli yönleriyle 1937'de Stalin'in Sovyet Azerbaycan'ında "Pantürkizm" adı altında yürüttüğü resresyonun gerçek nedenlerini dile getirebiliriz. Bu bağlantıda gerek Mustafa Kemal Atatürk'ün Sovyet Azerbaycan'ına olan ilgisi, gerekse Neriman Nerimanov'un kardeş Türkiye'ye karşı tutumu, her iki devleti oluşturan toplumun etnopolitik ve etnokültürel çıkarlarından kaynaklanan jeopolitik ilkelere dayanmaktadır. Dolayısıyla tarihi zeminde Türkiye'nin olağanüstü desteğiyle kurulan Azerbaycan Cumhuriyeti, Rus - Sovyet emperyalizmi tarafından işgal edilmesine rağmen Cumhuriyetin yarattığı değerler ve ideolojik görüşler tamamen yok edilememiştir. Sadece Türkiye ile Sovyet Azerbaycan`ı arasındaki ilişkiler yeni bir diplomatik ve ideolojik ruhla gelişmeye başlamıştı. Örneğin, Atatürk`ün 17 Mart 1921 tarihinde TBMM Bakü Büyükelçisi Memduh Şevket Esendal Bey aracılığıyla Nerimanov`a borç para istemiyle gönderdiği mektup ve Nerimanov`un 23 Mart 1921 tarihli cevap mektubu çok önemli tarihsel niteliğe sahiptir. Şöyle ki, Nerimanov Azerbaycan ve Moskova`daki önemli engellere rağmen 500 kilo altının Ankara'ya ulaştırılmasını sağlamış, yazdığı cevap mektubunda Kurtuluş Savaşı`na olan desteğini dile getirerek borç para ile ilgili tarihe geçecek şu ifadeleri kullanmıştır: *"...Paşam, gardaş gardaşa borç vermez, el tutar...."*[10].

Bir asır önce söylenen bu ünlü söz, bugün Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin jeo-ekonomik temelini oluşturmaktadır. Ancak o dönemin jeopolitik gerçekliğine baktığımızda, günümüz ilişkilerinin tarihsel köklerinin o dönemin zorlu ve karmaşık koşullarına bağlı olduğunu görmek mümkündür. Neriman Nerimanov, Rusya'nın Türkistan politikasına karşı tutumunu 1919'da Moskova'daki Halk Dışişleri Komiserliği'nde Orta Doğu Dairesi Başkanı ve komiser yardımcısı olarak çalışırken ortaya koymuştur. Bu belgeden hareketle N.Nerimanov'un Doğu, özellikle Türkistan

[10] Hüseyin Adıgüzel, **Atatürk, Nerimanov ve kurtuluş savaşımız**, Lider, İstanbul, 2004, s.117.

politikasını değerlendirebiliriz. Bu belge, nedereyse Sovyet Rusyası tarihinde ulusal çıkarları yansıtan ilk belgeydi. G.Chicherin bu önerilere aldırmadığı için Nerimanov, partinin Merkez Komitesine anlaşmazlık hakkında resmi bir başvuruda bulunmuştur. Teslim ettiği resmi belgede, *"Dürüstlüğüme inanan bir insanım ve fikrim yanlış da olsa bunu belgelemekten çekinmem"* demiştir. Nerimanov, "tutumu dikkate alınmadığı için görevinden istifa ettiğini açıklamıştır".[11] Bir süre sonra kendisinin sunduğu "Türkistan'daki Politikamız" belgesi yayınlanmıştır"[12].

Sovyet Azerbaycan'ının ilk zamanlarında Türkiye'ye yapılan kardeşçe yardımlar yukarıda belirtilen açıklamalarla bitmiyor, başka yardımlar da yapılmıştır. TBMM`nin 5 Eylül 1922 tarihli kararıyla Kafkasya Federasyonu`ndan piyasa değerinin altında 20 bin ton petrol alınması uygun görülmüştür. Söz konusu petrolün Azerbaycan tarafından karşılandığı açıktır. Aynı tarihte Bakü`de yayınlanan "Komünist" gazetesinde bulunan bir ilanda "Anadolu Fakirlerine Yardım Fonu" oluşturulduğu ve Azerbaycan Türkleri`nin bağış yapmaya teşvik edildiği anlaşılmaktadır"[13].

Bütün bunlar gösteriyor ki, tarihsel koşullar ve jeopolitik durum ne olursa olsun, her iki Türk devletinin liderleri ulusal çıkarların gerektirdiği doğru siyasi rotayı seçtiklerinde, küresel güç odakları bu seçimi hesaba katmak zorunda kalıyor.

2. Türkiye'nin Sovyet Azerbaycan`ı Üzerindeki Kültürel Etkisinin Görünmeyen Yönleri

Türkiye, SSCB ile siyasi, diplomatik ve kültürel ilişkilerini Sovyet Azerbaycan`ı üzerinden yapmaktaydı. Zira Azerbaycan Türkiye için sadece diplomatik bir "köprü" değil, Türk sosyal ve siyasi hayatını ve kültürünü Türk dünyasına taşıyan önemli bir merkezdi. Bu açıdan hem Mustafa Kemal Atatürk'ün silah arkadaşları, hem de karşıt görüşteki Türk siyasi ve kültürel figürleri, SSCB ile ilişki kurmak için çoğu zaman Azerbaycan'a yönelirlerdi. Örneğin Bakü'ye gelen Enver Paşa, "Bakü kongresinden sonra Nerimanov ile görüşmüş, Sovyet Rusya`sı ile Doğu ülkeleri arasında artan çelişkilerin farkına vararak Türkistan'a gitmiştir. Bazı araştırmacılar, Enver Paşa'nın Türkistan'a gidişini, Lenin'in talebi ve Basmaçılarla Kızıl Ordu arasında arabuluculuk teklifinden kaynaklandığını belirtmekteler. Her halükarda

[11] Н.Нариманов**, Избранные произведения**. Т. 2, Баку, 1989, s.253.

[12] Нэриман Наримано, "Наша политика в Туркестане.", **Жизнь национальностей.**, № 9 (66), 21 март 1920.

[13] "Kommunist" gazetesi, 21 Kasım 1922, No: 259.

doğruluk adına objektif, kanıta dayalı araştırma yapmak önemlidir. Ancak Enver Paşa, Nerimanov ile yaptığı görüşmeden sonra kaleme aldığı hatıratında şunları anlatmaktadır: "Şimdi anlıyorum ki, emperyalizmin boyunduruğu altında ezilen halkların kurtuluşu idealimi gerçekleştirmek için öncelikle bu halklar üzerinde Rus emperyalizmine son vermeliyiz".[14]

Türkiye-Sovyet Azerbaycan`ı ilişkileri incelendiğinde, Türkiye Cumhuriyeti'nin ilk büyükelçisi Memduh Şevket Bey'i Sovyet Azerbaycan'ına, Azerbaycan ise birkaç aydan sonra İbrahim Ebilov'u kardeş Türkiye'ye ilk büyükelçi olarak gönderildiği anlaşılıyor. İ.Ebilov'un Türkiye`ye Büyükelçi olarak atanmasını M.D.Hüseyinov ve N.Nerimanov'un önerileriyle SSCB Dışişleri Komiseri G.Chicherin'e aday olarak gösterilir. Uzun araştırmalardan sonra G.Chicherin, 26 Mayıs'ta M.D.Hüseyinov`a bir telgraf göndererek, İ.Ebilov'un Azerbaycan SSC'nin Ankara'daki yetkili temsilcisi olarak atanmasına Moskova'nın bir itirazı olmadığını belirterek, onun "adaylığını Türkiye'ye sunulması için" onaylar[15].

Azerbaycan'ın yetkili büyükelçisine G.Chicheri'nin gönderdiği telgrafa itiraz etmemesinin nedenleri de bir başka araştırma konusudur. Ancak İ.Ebilov'un Türkiye lideri Mustafa Kemal Atatürk tarafından üst düzeyde karşılanmasının yanı sıra halk tarafından da coşkuyla karşılanması Azerbaycan'ın doğru bir seçim yaptığını göstermektedir. Örneğin İbrahim Ebilov, Milli Mücadele'nin can damarlarından biri olan ve "İstiklal Yolu" olarak anılan İnebolu-Kastamonu güzergahını izleyerek Ankara'ya gider. Kastamonu'ya vardığında Ebilov`un onuruna büyük bir ziyafet düzenlenir. Ziyafet sırasında misafirine "Hoş geldiniz" diyerek söze başlayan "Açıksöz" gazetesi Genel Yayın Yönetmeni İsmayil Hebib (Sevük) konuşmasında şu tarihi cümlelere yer verir: "Kardeş hükümetin büyükelçisi! Sizleri bir kardeş olarak değil, kendi milletimin gönderdiği bir elçi olarak selamlıyorum"[16].

Türkiye'nin Sovyet Azerbaycan'ında yürüttüğü kültür ve ideolojik politika, 1926'da Bakü'de düzenlenen Birinci Türkoloji Kurultayı ile yeni bir döneme girer. Bunun birinci nedeni, Mustafa Kemal Atatürk'ün Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan sonra millîleşme ve kültür alanında yaptığı devrimlerin Sovyet Azerbaycan'daki yansımaları, ikinci nedeni ise Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti`nde milli kimlik, dil, kültür ve sanat

---

[14] Akif Aşırlı, **Nərimanovun Kremldə qətli,** Nurlan nəşriyyatı, Bakı, 2006, s 106.

[15] **G. Çiçerinin M.D. Hüseyinova teleqramı**, 26.05.2021., **ARPİİ SSA,** f.609, s.1, i.96, v. 43

[16] Ф Казем-заде. "Борьба за Закавказье (1917- 1921)", **Литературный Азербайджан**, 1993, №1-2, с. 25-82; №3-4, с.67-127.

gibi konularda oluşan hareketlerin yeniden biçimlenmesiyle ilgiliydi. Sovyet rejiminin bu konudaki baskılarına rağmen milli, siyasi ve kültürel meselelerin çözümünde Türk halkının bağımsızlık ve milli birlik arayışında toplumsal dönüşüm için önem arz etmiştir.

Ancak Sovyet Azerbaycan'ında siyasi iktidarı temsil edenlerin çoğunluğu Moskova'nın atadığı Türk olmayan kişiler olduğu için Azerbaycan'da milli istikamette yürütülen çalışmalar hakkında hemen Merkezi yönetime – Moskova`ya abartılı bilgiler aktarılırdı. Örneğin, Kafkasya İlçe Teftiş Komisyonu ve başkanı Mavrin, Azerbaycan ile ilgili objektif olmayan bir tutum sergilemiş ve yanlış bilgiler aktarmıştı. Moskova'ya verdiği raporda Nerimanov`un Azerbaycan'daki siyasetini kendi başına yürüttüğünü, Merkeze ayrıkı kararlar aldığını yazmış ve genel olarak Müslüman komünistleri okuma yazma bilmeyen Milliyetçiler olarak nitelendirmiştir. N.Nerimanov ise bu konudaki tutumunu şöyle dile getirmişti: "Azerbaycan'daki Müslüman Komünistlerin çoğunluğu Mavrin`in düşündüğü gibi milliyetçilik havasında olsaydı, inanın Ermenistan Zengezur'u alamazdı, Gürcistan'a bedava petrol verilmezdi, Azerbaycan Komünistleri kaderlerini Mavrin gibi "enternasyonalistlere" emanet etmezlerdi..."[17]. Nerimanov'un açıklayıcı mektubundan, diktatörlük ve totaliter sistemin onu ne kadar zor duruma sokarsa soksun diplomatik becerisi sayesinde merkezi hükümetin Azerbaycan'da represyon politikası izlemesini engellediği anlaşılıyor. Öte yandan Azerbaycan'daki Nisan darbesinden sonra Sovyet hükümeti halkın kültürüne, milli ve manevi değerlerine karşı güç kullanması nedeniyle toplumda Sovyet karşıtı ruh daha da güçlenmişti. Tüm bu sebepler, başta Sovyet Azerbaycan olmak üzere SSCB'deki Türk halklarının yeniden yapılanmasına, yüzyıllar önce yaratılan kültürel değerlerin yeniden tebliğine zemin oluştururdu.

Moskova'nın gücü ve siyasi ittifakları aracılığıyla Azerbaycan'ın sovyetleşmesinin ilk aşamasını gerçekleştiren Nerimanov, 1921 yılı başında halka vaat edilen bağımsızlığın ve müreffeh yaşam koşullarının beyhudeliğini çoktan anlamış ve politikasında birtakım değişiklikler yapmak istemiştir. Mikoyan'a göre "Nerimanov nüfuzunu kullanamayacak şekilde kuşatılmış olduğundan, tek başına Azerbaycan içinde merkeze karşı çıkmak imkansızdı"[18].

---

[17] **Azərbaycan Respublikası Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkatlar Dövlət Arxivi**, f.268, s.26, iş.32

[18] Akif Aşırlı, **Qızıl Turan ideyası**, Nurlan, Bakı, 2006, s.12

Bu bağlamda bahis konusu dönemde Sovyet Azerbaycan'ında birçok kültür alanının Türkiye modeline göre millileştirilir, dil, alfabe ve tarih gibi konular giderek daha fazla önem kazanıyordu. Örneğin "Nerimanovculuk" adı altında 9 maddeden oluşan Komünist ideoloji platformunda aşağıdakiler belirtiliyordu:

1. Azerbaycan bütün kazalarda (ilçe) bağımsız olmalı ve SSCB'ye bağımsız bir devlet olarak girmelidir.

2. Orta sınıfa, yani orta burjuva sınıfına azami tavizler vermek gerekir.

3.Devlet idareleri tamamen millileştirilmeli, yani sorumlu mevkilerde çalışan devlet görevlilerinin çoğunluğu milliyetine göre Azerbaycanlı olmalıdır.

4. Azerbaycan dili devlet dili ilan edilmeli ve tüm haklarıyla işlevsel olmalıdır.

5. Müslüman nüfus da askere gitmelidir.

6.Tüm parti ve devlet siyaseti Azerbaycan'ın milli gelenekleriyle örtüşmelidir.

7. Dini konularda azami dikkat gösterilmelidir.

8.Azerbaycan'ın ekonomik imkânları ve milli serveti tam ve bağımsız olarak yönetilmeli, gerektiğinde diğer "kardeş cumhuriyetlere" yardım sağlanmalıdır.

9. Doğu halklarının ulusal kurtuluş hareketine yardımlar sağlanmalıdır[19].

Nerimanovculuk adına gerçekleştirilen reformlar daha sonra onu milliyetçi ve "Pantürkçü" olarak yaftalamak için Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi sekreteri Levon Mirzoyan'a ve silah arkadaşlarına idari merkez olan Moskova'ya şikayet mektupları gönderme fırsatı vermişti. Atatürk ile Nerimanov arasındaki ilişkiler, kendisi ile birlikte siyasi iktidarda bulunan Ermeniler tarafından rahatsızlıkla karşılanmış ve merkezi hükümete çeşitli içeriklerde şikayet mektupları gönderilmesini organize etmişlerdir. Bütün bu önlemler Sovyet Azerbaycan'ında halkın Türkiye sevgisinin ve milli bilincinin kültürel sınırlarını kapatamadı, aksine Bakü'yü tüm Türk dünyası için bir ideolojik merkez haline getirdi. Örneğin Birinci Türkoloji

[19] Rəna Bayramova, **Azərbaycan rəhbərliyində ixtilaflar və daxili siyasi çəkişmələr (1920 – 1925-ci illər)**, Elm, Bakı, 2007, s. 196.

Kurultay`ın Bakü'de düzenlenmesi tamamen yasaldı, çünkü o dönemde Azerbaycan birçok alanda olduğu gibi Türkolojide de liderdi ve birinciydi. Tanınmış bilim adamları uzun süredir bu yönde etkin bir şekilde çalışıyorlardı. Geçen yüzyılın 70'lerinde çok ünlü "Sovetskaya Türkologiya" dergisinin Bakü'de çıkması tesadüf değildi. Bu olgu, Azerbaycan'ın ve başkenti Bakü'nün Türkolojinin merkezi olarak popülaritesinin bir göstergesidir. Söz konusu derginin Bakü'de "Türkologiya" adı altında çalışmalarını bugün de başarıyla sürdürdüğünü de belirtmek gerekir"[20].

1926 yılında Türk dünyasının kültür alanında cereyan eden bu tarihi olay, Moskova'dan Azerbaycan Komünist Partisi Merkez Komitesi Sekreteri olarak atanmış ve Türkiye ile Azerbaycan arasındaki siyasi ve kültürel ilişkilerle ilgili kişilerin tespit edilmesi görevini üstlenmiş devrimci Levon Mirzoyan'ın yönetim dönemine denk gelmektedir. Bakü'de düzenlenen Birinci Türkoloji Kurultay`ın L.Mirzoyan'ın yönetimi dönemine denk gelmesi, Moskova`nın onun Türk karşıtı konumunu dikkate alarak, Türkiye'den ve Türk dünyasından söz konusu etkinliğe katılacak bilim adamlarını ve kültürel şahsiyetleri tespit etmek ve Azerbaycan'daki ilişkileri ile ilgili bilgileri Moskova'ya iletmek görevini aldığını göstermektedir.

Örneğin, "Birinci Türkoloji Kurultay`ın Görünen ve Görünmeyen Yönleri" konulu araştırmada, "Kurultay`a Türkiye'den gelen temsilciler arasında Ali Bey Hüseyinzade'nin de bulunduğu kaydedilmektedir. Ali Bey Hüseyinzade'nin Kurultay da yaptığı konuşmanın yarım sayfalık metni bulunmaktadır. Ali Bey Hüseyinzade'nin bildirisinin tam metni başka kaynaklardan alınmıştır. Bu tür olgular çoktur. Ama en vahim olanı, Kurultay'ın bir bütün olarak siyasi rejimin planlayıp senaryosunu yazdığı bir Shakespeare trajedisinin sahnesine benzemesidir. Yani Kurultay`da yaşanan olaylar, ileri sürülen fikirler, 1937'de yaşanacak korkunç olayların ve kanlı represyonların nedenlerinden biri olmuştur"[21].

Kurultay`daki temsilcilerin her birini tanımak, onların ölüm nedenlerini ve represyon sebeplerini belirlemeden önce, şunu kaydetmek gerekir ki, Türkiye'den Azerbaycan'a delegasyonun gelmesi Komünist diktatörlük rejiminde büyük rahatsızlığa neden olmuştu. Bu endişelerin olası nedenlerinden biri, "Türkçülük" hareketinin Azerbaycan'da yayılmasıyla

[20] Möhsün Nağısoylu, "I Türkoloji Qurultay - tarixə düşmüş əlamətdar hadisə", https://525.az/news/52967-i-turkoloji-qurultay-tarixe-dusmus-elametdar-hadise. 07.03.2016.

[21] Muxtar İmanov, "Birinci Türkoloji Qurultay: görünən və görünməyən tərəflər", **Elmi sessiyanın materialları**, Bakı, 10 iyun 2016. s.9-18.

ilgili Moskova`ya aktarılan yanlış bilgilerdi. Konuya ilişkin belgelerde belirtilir ki, katı Türk karşıtı Komünist rejim, Türkiye hükümetini Bakü'ye temsilci göndermekten ve Kurultay`dan iki ay önce, Kurultay çalışmalarına engel olmak için gerçek bir Bolşevik şantaja başvurdu – Türkiye`nin konsolosluğunun Bakü'de casusluk yaptığı iddia edildi. Transkafkasya Sovyet Federatif Sosyalist Cumhuriyeti Birleşik Devlet Siyasi Yönetimi (Rusça: "Объединенное государственное полициоппее управление"), bu örgütün adı Azerbaycan Türkçesinde "OQPU" olarak kullanılırdı. 34 ЧК) halefi nedeniyle, genellikle "Çeka" olarak adlandırılırdı – Ə.T.) 9 Aralık 1925'te birkaç kişiyi tutukladı ve böylece Moskova Türk diplomatlarını baskı altında tutmayı basardı"[22].

Tarihsel araştırmalara bakıldığında, 1937'de Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüne kadar Birinci Türkoloji Kurultay`nın temsilcilerine yönelik baskıların ertelendiği açıktır. Ancak Stalin'in 1937'deki "represyon terörü" Sovyet Azerbaycan'ında yüzlerce Türk aydınını fiziki olarak yok etmesine rağmen, Türk düşünce sistemi Komünizm kabusunu yenerek tarihi bağımsızlığını kazandı ve bugün Türkiye-Azerbaycan ilişkileri o kadar güçlü bağlarla birbirine bağlanmış ki, bu ilişkilerin dünyada eşine benzer bir örneğe rastlayamayız.

Sonuç

Yapılan araştırmalar sonucunda Nisan darbesinden sonra Azerbaycan'da kurulan Komünist rejimin Türkiye'ye yönelik tutumu birkaç aşamada değerlendilebilinir:

Birinci aşama: Türkiye'nin Azerbaycan'ın bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunması yönündeki faaliyetleri, Mustafa Kemal Atatürk ile Neriman Nerimanov'un 1920-1925 ilişkilerini kapsayan dönemi olarak değerlendirilmelidir. Bu aşamada Azerbaycan'ın liderleri idari merkez Moskova'dan izin alınmaksızın Türkiye ile kültürel ve siyasi ilişkiler kurar, milli kimlik ve milli değerler doğrultusunda çalışmalar yürütürdü. Ancak sonuçta Moskova'nın Nerimanov çevresinde oluşturduğu "Türk karşıtı halkayı" kademeli olarak daralttı ve 1925'te Merkezden kontrol edilen bu politika sona ermiş oldu. Kendisine karşı parti içi muhalefet oluştu ve Moskova Nerimanov`u Azerbaycan'da siyasi iktidardan uzaklaştırdı. Aynı zamanda Türkiye'nin Azerbaycan'daki gerçek etkisi azalmaya başladı.

[22] Ədalət Tahirzadə, "Türkoloji Qurultayda Türkiyə qorxusu və "çk"-nın "casus ovu", **Elmi sessiyanın materialları**, Bakı, 10 iyun 2016. s.33-46.

İkinci aşama: 1926-1937`li yıllar. Bu aşama gerilim ve sessizlik aşaması olarak değerlendirilebilir. Bakü'de yapılan Birinci Türkoloji Kurultay`ın 1926 yılına denk gelmesine ve burada sunulan bildirilere ve alınan kararlara rağmen, bu dönemden sonra Türkiye'nin Azerbaycan ile siyasi ve kültürel ilişkileri, Merkezi hükümetin ve Sovyet Azerbaycan'ını yöneten Türk olmayanların yürüttükleri politika sonucunda çok gerilemiştir.

Üçüncü aşama: 1937 yılı. Bu sene Türk dünyasının büyük oğlu Mustafa Kemal Atatürk'ün ölümüyle neredeyse aynı zamana denk gelen Azerbaycan'da Stalinist diktatorlüğünün zirve noktasıdır. Bu aşamada "Türk ve Türkiye" bahsini açan kişilere karşı büyük baskılar, represyonlar uygulanmaktadır. Azerbaycan halkının yüzlerce aydını "Pantürkist" adı altında kurşuna dizilmekte, sürgüne gönderilmekte, işkence ve zulüm görmektedir.

1920-1930`lu yıllarda Türkiye'nin Sovyet Azerbaycan`ı üzerindeki etkilerine ilişkin kısa şekilde bahsettiğimiz bu üç aşamayı özetlersek, dönemin tarihi ve siyasi gerçekleri ışığında olguların ortaya çıkarılması için tarihsel temeller oluşturan objektif araştırmalara ciddi bir ihtiyaç olduğu belli olmaktadır.

Türkiye'nin Azerbaycan üzerindeki siyasi etkisinin en önemli olgusu olarak toprak bütünlüğünün korunmasına verdiği desteği gösterebiliriz. Moskova ve Kars müzakerelerinde Türkiye'nin ısrarı üzerine imzalanan anlaşmalarda Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın himayesine devri onaylanmıştı. Aynı zamanda Türkiye, Moskova'nın Azerbaycan'ı etkileyeceğini varsaydığı ek bir maddeyi anlaşmaya eklemekte ısrar etmişti. Türkiye'nin ısrarı üzerine Moskova anlaşmasında Azerbaycan'ın Nahçıvan üzerindeki hamilik hakkından üçüncü bir ülkeye taviz veremeyeceği ifade edilmiş, Kars konferansında Türkiye ve Sovyet Rusya`sıyla birlikte Ermenistan Cumhuriyeti de Nahçıvan'ın Azerbaycan'ın himayesine geçmesine onay vermişti. Araştırmalardan çıkan önemli sonuç, jeopolitik koşulların ağırlığına ve ekonomik, siyasi ve sosyal koşulların zorluğuna rağmen, Azerbaycan'ın bağımsızlığının ve toprak bütünlüğünün korunmasının Türkiye için en önemli stratejik hedefi olduğudur.

KAYNAKÇA

Adıgüzel Hüseyin, **Atatürk, Nerimanov ve kurtuluş savaşımız,** İstanbul, 2004.

Aşırlı Akif, **Qızıl Turan ideyası,** Nurlan, Bakı, 2006.

Aşırlı Akif,**Nərimanovun Kremldə qətli,** Nurlan nəşriyyatı, Bakı, 2006.

Atatürkün Milli Dış Politikası - Milli Mücadele Dönemine Ait 100 Belge (1919-1923), C 1, Ankara "Kültür Bakanlığı" yayınları, 1992.

Azərbaycan Respublikası Siyasi Partiyalar və İctimai Hərəkatlar Dövlət Arxivi. f.268, s.26, iş.32.

Bayramova Rəna, **Azərbaycan rəhbərliyində ixtilaflar və daxili siyasi çəkişmələr (1920 – 1925-ci illər**), Elm, Bakı, 2007.

Əhmədov Teymur, "Mustafa Kamal Atatürk və Nəriman Nərimanov. Böyük türk xalqına məhəbbətdən qaynaqlanan qardaşlıq", **Respublika**, 2019, 31 iyul,

G.Çiçerinin M.D.Hüseyinova teleqramı. 26.05.2021., **ARPİİ SSA,** f.609, s.1, i.96, v. 43

Hacıyeva Dilarə. **1917-1922-ci illərdə Azərbaycan-Türkiyə münasibətləri**, Bakı, Elm və təhsil, Bakı, 2020.

Hüseyinov Rafael, **Yurdun adındakı can,** Elm, Bakı, 2010.

İmanov Muxdar, "Birinci Türkoloji Qurultay: görünən və görünməyən tərəflər", **Elmi sessiyanın materialları**, Bakı, 10 iyun 2016. s.9-18.

Казем-заде Ф, "Борьба за Закавказье (1917- 1921)", **Литературный Азербайджан**, 1993, №1-2, с.25-82; №3-4, с.67-127.

"Kommunist" gazetesi, 21 Kasım 1922, No: 259

Nağısoylu Möhsün. "I Türkoloji Qurultay - tarixə düşmüş əlamətdar hadisə", https://525.az/news/52967-i-turkoloji-qurultay-tarixe-dusmus-elametdar-hadise. 07.03.2016

Nərimanov Nəriman. "Bağçasarayda imtahan meydanı: Böyük türkçü İsmayıl Bəy Qaspiralının vəfatı münasibətilə" Bəsirət, 1914, 20 sentyabr

N.Nərimanovun V.Leninə məktubu. RDSSTA, f.2, s.I.i.24503, v.1-1 (arxası), 19.02.1921

Нариманов Н**. Избранные произведения**. Т. 2, Баку, 1989.

Нариманов Нэриман, “Наша политика в Туркестане.”, **Жизнь национальностей**., № 9 (66), 21 март 1920.

Paşa Halil**, Bitmeyen savaş,** İstanbul. 1997.

Rəsulzadə Məhəmməd Əmin, **Əsərləri (mühacirət dövrü),** Yayınlayan Nəsiman Yaqublu, II cild, Qanun nəşriyyatı, Bakı, 2021.

Tahirzadə Ədalət, “Türkoloji Qurultayda Türkiyə qorxusu və "çk"-nın "casus ovu", **Elmi sessiyanın materialları,** Bakı, 10 iyun 2016. s.33-46.

TBMM Zabıt Ceridesi, 3/299, 19 avqust 1920.

KIBRIS TÜRKLERİNİN GAZİ MUSTAFA KEMAL ATATÜRK İLE MİLLİ GÜN VE SEMBOLLERE DAİR HASSASİYETLERİ

Mehmet BALYEMEZ[*]

Özet

Kıbrıs Türk halkı, Ada'nın 1878 yılında İngiltere'ye devredilmesinden sonra var olma mücadelesi vermiştir. Kıbrıs Türkleri, bu mücadelesini 1878-1918 yılları arasındaki dönemde kendi içinden çıkardığı önderlerin yönlendirmesi ile yapmıştır. Ancak Kıbrıs Türk halkı Türkiye'de 1919 yılında başlayan Milli Mücadele ile birlikte Mustafa Kemal Paşa'yı önder ve O'nun mücadelesini ise kendilerine rehber olarak kabul etmişlerdir. Kıbrıs Türk halkının Gazi Mustafa Kemal Atatürk'e olan sevgisi Lozan Barış Antlaşmasından sonra da devam etmiş ve bir bakıma Anadolu'da İngilizlere karşı yapılan Milli Mücadelenin bir benzeri de Kıbrıs'ta yaşanmıştır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk gerek mücadeleci karakteri gerekse de ileri görüşlülüğü ile Kıbrıs Türklerinin var olma mücadelesine her dönem ilham ve güç vermiştir. Bildiri de Kıbrıs Türk halkının Gazi Mustafa Kemal Atatürk ile milli günler ve sembollere karşı olan hassasiyetleri birincil ve ikincil kaynaklardan elde edilecek bilgiler ışığında değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Kıbrıs Türkleri, Atatürk, Milli Günler, Bayrak, Milli Kimlik.

[*] Doç. Dr., Başkent Üniversitesi,mbalyemez89@gmail.com

THE SENSITIVITIES OF THE TURKISH CYPRIOTS TO GAZI MUSTAFA KEMAL ATATÜRK, NATIONAL SYMBOLS AND DAYS

Abstract

The Turkish Cypriot people are struggling to exist after the island was transferred to England in 1878. Turkish Cypriots carried out this struggle between 1878 and 1918 with the guidance of the leaders they elected from among themselves. However, the Turkish Cypriot people led Mustafa Kemal Pasha with the War of Independence that started in Turkey in 1919, and it was seen that they accepted his struggle as their guide. Turkish Cypriot love for Gazi Mustafa Kemal Atatürk continued after the Lausanne Peace Treaty, and in a way, a similar War of Independence against the British in Anatolia took place in Cyprus. The combination of Gazi Mustafa Kemal Atatürk's combative character and his foresight gives inspiration and strength to the Turkish Cypriots' struggle for existence during his period. In the declaration, the characteristics of the Turkish Cypriots against Gazi Mustafa Kemal Atatürk and the national days and the primary and symbolic supports and the information to be obtained will be evaluated.

Keywords: Turkish Cypriots, Atatürk, National Days, Flag, National Identity.

GİRİŞ

Kıbrıs; Türkiye'ye 40 deniz mili uzaklıkta olup hem Anadolu'nun güney ve güney doğusundaki limanları kontrol etmesi hem de Orta Doğu ile Kuzey Afrika'ya olan yakınlığından dolayı stratejik olarak değerlendirilmiş ve her dönem egemen güçlerin dikkatini üzerine çekmiştir. Bu durum Kıbrıs'ın çok sayıda devletin yönetimi altında girmesine yol açmıştır. Osmanlı Devleti de XIV. yüzyıldan itibaren hâkimiyet kurmaya başladığı Akdeniz'deki egemenliğini pekiştirmek amacıyla 1571 yılında Kıbrıs'ı fethetmiş ve 307 yıl boyunca Ada'da hükümran olmuştur.

Kıbrıs'taki Türk varlığının da başlangıcını oluşturan fetihten sonra Ada'da kurulan Osmanlı toplum düzen XIX. yüzyılın sonlarına kadar devam etmiştir. Osmanlı Devleti'nin bu dönemde içinde bulunduğu ekonomik, sosyal, siyasi ve askeri koşullar Kıbrıs'ın da geleceğini doğrudan etkilemiş ve 4 Haziran 1878 tarihinde imzalanan gizli Kıbrıs Konvansiyonu ile Ada İngiltere'ye "*geçici*" olarak verilmiştir[1]. Kıbrıs Türkleri, Ada'nın İngiltere'ye verilmesini üzüntü ile karşılasalar da geçici statüsünün er ya da geç sona ereceğini ummuşlar ve Anavatan ile tekrar birleşecekleri günün beklentisi içinde olmuşlardır.

Ancak 20'nci yüzyılın ilk çeyreğindeki gelişmeler Kıbrıs Türklerinin beklentilerini boşa çıkarmış ve Kıbrıs'taki İngiliz egemenliği geçicilikten "*kalıcılığa"* dönüştürmüştür. Bu dönüşümün sebebi Birinci Dünya Savaşı olmuştur. Osmanlı Devleti'nin savaşta Almanya safında yer almasını bahane eden İngiltere, 5 Kasım 1914 tarihinde Kıbrıs Konvansiyonu'nu tek taraflı olarak feshederek Kıbrıs'ı ilhak etmiştir[2]. Osmanlı Devleti, İngiltere'nin bu tek yanlı girişimi karşısında etkili bir tepki verememiş ve savaşın başarı ile sonuçlanmasına odaklanmıştır.

Kolağası rütbesindeki Mustafa Kemal Bey'in cepheden cepheye koşturduğu bu dönemde Kıbrıs Türkleri henüz bu isimle tanışmamışlardır.

---

[1] Mehmet Balyemez, **İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri (1923-1960)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2021, ss.9-10; Ata Atun, **Kıbrıs Andlaşmaları, Planları ve Önemli BM, AB Kararları (1571-1983)**, C I, Mağusa Tarihi Araştırma ve Yazın Vakfı Yayını, No:26, Lefkoşa 2007, s. 11: Bige Yavuz, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s. 3; **Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu, Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları)**, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2000, ss. 22-23; **Cumhurbaşkanlığı Osmanlı Arşivi (Bundan sonra COA), HR-SFR-3-0263-00025-001,2,3,** Fransız Büyükelçiliğine 24 Temmuz 1878 tarihinde Gönderilen ve Kıbrıs Konvansiyonu'nun İçeriğinin de Yer Aldığı Resmi Yazı. Ayrıntılı bilgi için bk. EK-I; Fahir Armaoğlu*,* **Siyasi Tarih,** 3. bs., Ayyıldız Matbaası, Ankara 1975, s. 271.

[2] **The Times**, 05 November 1914.

Bunun için bir yıla yakın bir sürenin geçmesi beklenmiştir. Mustafa Kemal Bey'in bilinirliğinin ve görünürlüğünün Çanakkale Savaşı ile arttığı söylenebilir. Miralay Mustafa Kemal'in Arıburnu ve Conk Bayırı muharebelerindeki başarısı hem Anadolu'da hem Avrupa hem de Kıbrıs'ta duyulmuştur. Mustafa Kemal'in Kıbrıs'ta duyulmasına yardımcı olan bir başka faktör ise Mağusa yakınlarındaki Monarga'da kurulan esir kampı olmuştur[3]. Çanakkale Savaşı'nda İngilizlere esir düşen askerlerin bir kısmı bu kampa getirilmişlerdir. Çanakkale esirlerinin anlatıları Kıbrıs'ta hızla yayılmış, öyle ki; Dr. Mehmet Esat, Dr. Behiç Hüseyin ve Hasan Karabardak gibi bazı vatansever Kıbrıs Türkleri kamptaki esirleri kaçırarak İngilizlere karşı direnişe geçmeyi bile planlamışlardır. Ancak bu girişimi haber alan İngiliz yönetimi hemen tedbir almış ve söz konusu kişileri tutuklayarak düşüncenin eyleme geçmesini engellemişlerdir[4].

Miralay Mustafa Kemal'in Çanakkale başta olmak üzere diğer cephelerde elde ettiği başarılar O'nun tanınırlığını arttırırken savaşın da yarattığı koşullardan dolayı ümitsizliğe kapılan Kıbrıs Türklerinin umudunu çoğaltmıştır. Birinci Dünya Savaşı, 1918 yılında Almanya'nın mağlubiyeti ile sonuçlanınca müttefikleri de bu sonucu kabul etmek zorunda kalmıştır. İngiltere'nin de içinde olduğu İtilaf Devletleri ile Osmanlı Devleti arasındaki savaşı durduran gelişme 30 Ekim 1918 tarihinde imzalanan Mondros Ateşkes Antlaşması olmuştur. İtilaf Devletleri'nin, Antlaşma'nın mürekkebi daha kurumadan Anadolu'yu işgal etmeye başlaması Mustafa Kemal Paşa'nın liderliğindeki kadroda da milli mücadele düşüncesinin oluşmasına yol açmıştır. Milli Mücadele, altı aya yakın süren fikri hazırlıklardan sonra Mustafa Kemal Paşa'nın Samsun'a ayak bastığı 19 Mayıs 1919 tarihinden itibaren eylem safhasına geçmiştir.

1. Milli Mücadele Döneminde Kıbrıs Türkleri ve Mustafa Kemal Paşa

Kıbrıs Türkleri, Anadolu'daki milli mücadele ilgili gelişmeleri yerel basını takip ederek haberdar olurken Mustafa Kemal Paşa'nın ismini de daha sık duymaya başlamışlardır. Bu dönemde Ada'da hükümran olan ve Kuvayı

[3] Mağusa yakınlarında kurulan Monarga Kampı ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Halil Aytekin, **Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

[4] Sibel Akgün,"Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Geçiş Sürecinde Kıbrıs Türk Aydınları ve Jön Türk Hareketi ile olan İlişkileri (1865-1918)", **History Studies, International Journal of History**, (Volume 3 / 3 / 2011), s. 16; Hill, George, **A History of Cyprus**, Volume IV, The Otoman Province The British Colony, 1571–1948, (Ed.) by Harry Luke, Cambridge at The University Press, England 1952, s. 597.

Milliye güçlerinin savaştığı İngiltere'nin engelleme çabalarına rağmen Kıbrıs Türklerinin Milli Mücadele'ye karşı duyarlılıkları artmıştır. Kıbrıs Türkleri milli mücadeleye destek olmak amacıyla kendi aralarında düzenledikleri piyes, tiyatro vb. etkinlikler ile bağışlar aracılığıyla topladıkları paraları Londra üzerinden Anadolu'ya göndermişler, hatta bu yardımların daha organize olması maksadıyla "*Muhacirini İslamiye-i Muavenet Cemiyeti"'*ni kurmuşlardır[5]. Bununla birlikte bazı Kıbrıs Türk gençleri de gizlice gittikleri Mersin kıyılarından Kuvayı Milliye güçlerine bizzat katılarak Milli Mücadeleyi fiziki olarak destek vermişlerdir[6].

Kıbrıs Türkleri Anadolu'da yedi düvele karşı verilen mücadeleyi kendi imkânları nispetinde desteklerken yerel basında da bu konuyla ilgili haberler oldukça sık yer bulmaya başlamıştır. Söz konusu dönemde Kıbrıs Türk yerel basınını temsil eden Doğru Yol, Söz, İrşad ve Ankebut vasıtasıyla Milli Mücadele, Mustafa Kemal Paşa ve Anadolu'daki işgal kuvvetlerine dair haberler sütunlara taşınmıştır[7].

İrşad'da 1920 yılında yayımlanan bir haberde, vatana bağlılığı sürdürmek ve Kurtuluş Savaşı'nda yardımlaşmayı sağlamak temel ilke olarak kabul edildiği belirtilirken, Ankebut'ta yayımlanan haberlerin hemen hemen tamamında ise Milli Mücadele ile ilgili gelişmelere yer verilmiş ve halkın moralini yükseltecek yayımlar yapılmıştır. Söz Gazetesi'nin sahibi Mehmet Remzi (Okan) Bey, 12 Ocak 1920 tarihinde "*Felaketzede Kardeşlerimize Muavenet*" başlıklı yazısında[8];

> "*Anadolu, Türk'ün son yurdu, son merceidir. Oradaki kardeşlerimizin böylesine sefaletler, mahrumiyetler içinde helak olmasına seyirci kalırsak dünyada en alçak insanlar bizler oluruz… İzmir ve civarında yedi ay zarfında 60,000 Türk şehit edilmiş, 40,000 kişi terk-i diyar etmeye mecbur kalmış ve 200 milyon liralık servetleri gaspolmuştur. İşte bugün yersiz ve yurtsuz kalmış bu binlerce kardeşimiz bizden muavenet bekliyor…*"

[5] Sabahattin İsmail ve Ergin Birinci, **Atatürk Döneminde Türkiye- Kıbrıs İlişkileri (1919-1938)**, Akdeniz Haber Ajansı-8, Lefkoşa ?, ss. 3-5.

[6] Özgür Nasıfoğlu ile yapılan sözlü tarih görüşmesi, Girne 20 Mayıs 2023.

[7] **Sibel Akgün, "Atatürk İlke ve İnkılâplarının Kıbrıs'a ve Kıbrıs Türk Kadınlarına Yansımaları",** Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Yıl 2006, C 22, S 64-65-66, ss.417-418.**

[8] İsmail ve Birinci, **age.**, s.7, 24

Doğru Yol Gazetesi'nde 5 Nisan 1920 tarihinde yayımlanan bir başka haberde ise Ortodoks Kilisesi'nin desteklediği Yunan Kaldanos'un "…*bir ayağı Avrupa'da bir ayağı Asya'da beş denize hâkim büyük Yunanistan'ın kurulacağı gün yakındır...*" [9] açıklaması hayalperestlik olarak değerlendirilmiş ve eleştirilmiştir.

Ankebut'ta 3 Mayıs 1922 tarihinde Mustafa Kemal Paşa ile ilgili alıntı bir haber yayımlanmıştır. Morning Post'tan alıntılanan haberde; Mustafa Kemal Paşa'nın kişilik özelliklerinden bahsedilmiş, Türkiye'de başka bir kişinin Milli Mücadeleyi yapamayacağı belirtilmiş ve O'nun Çanakkale'de elde ettiği başarılarla ve mütevazı kişiliği ile emrindeki askerlerin de sevgisini kazanan namuslu bir Komutan olduğu vurgulanmıştır[10].

Bu dönemde hem Anadolu'daki mücadele hem de Mustafa Kemal Paşa ile ilgili haberler Kıbrıs yerel basınında sıkça yer almıştır. Mehmet Remzi (Okan) Bey, Kıbrıs Türk toplumunun milli duygularını, Büyük Taarruz'dan bir ay önce, 29 Temmuz 1922 tarihinde yayımlanan Söz Gazetesi'nde şöyle duyurmuştur[11]: "… *Değil yalnız Kıbrıs Rumlarına, bütün Yunaniliğe, bütün cihana ilan edelim ki, Türkiye mahvolmadı ve olmayacaktır. Kürre-i zemin üzerinde güneş neşr-i envar ettikçe Türklük Kemal-i istikrara ile berdevam edecektir*."

Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Milli Mücadeleyi yerel basın aracılığıyla takip eden Kıbrıs Türklerindeki mevcut milli duygular günden güne çoğalırken bu mücadelenin olumlu sonuçlanması halinde Kıbrıs'ın 1878 yılından önce olduğu gibi doğrudan Anadolu'ya bağlanacağına dair beklentiler de artmıştır.

Kıbrıs Türkleri, Birinci Dünya Savaşı sonrasında Anadolu'daki Milli Mücadele'yi desteklemekle birlikte kendi geleceklerini belirlemek amacıyla bir başka özgün girişim daha yapmışlardır. Bu girişim, Milli Mücadele'nin askeri safhasını sonlandıran Mudanya Mütarekesi'nin imzalanmasından birkaç gün sonra 16 Ekim 1922 tarihinde Lefkoşa'da yapılmıştır. Baf'ta faaliyet yürüten Türk kulüplerin yaptığı çağrıya Lefkoşa ve diğer kazalardaki Kıbrıs Türk kulüpleri de olumlu cevap vermişler ve avukat Bahaeddin Efendi'nin Lefkoşa'daki ofisinde 16 Ekim 1922 tarihinde toplanmışlardır. Toplantıda; Kıbrıs'ın Türkiye ile birleşmesi veya bunun gerçekleşmemesi

[9] **Age.**, s.10.

[10] **Age.**, s.31.

[11] **Age.**, s.17.

halinde ise mevcut durumun korunması ve Kıbrıs Türk toplumunun Evkaf ve Şer'iyye Mahkemeleri ile ilgili beklentileri tartışılmıştır[12].

Kıbrıs Türklerinin Lozan Konferansı öncesindeki bu özgün girişimini rapor eden İngiliz polis teşkilatında görevli kişi toplantı gündeminde Mustafa Kemal Paşa ile temasa geçilmesi konusunun görüşülüp görüşülmediğini raporunda özellikle belirtmiştir[13]. Muhtemeldir ki, Kıbrıs Türk aydınlarının Mustafa Kemal Paşa ile doğrudan temasa geçmek konusundaki niyetlerinin olup olmadığı İngiliz yönetiminin özellikle takip ettiği konuların başında gelmiştir.

İngiliz yönetiminin Mustafa Kemal Paşa ile ilgili kaygısı çok geçmeden Kıbrıs'ta görülmeye başlanmıştır. Kıbrıs Türk toplumu, kadın-erkek, yaşlı-genç demeden Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı lider ve rehber olarak kabul etmişlerdir[14].

2. İngiliz Sömürge Yönetimi Döneminin ilk Yıllarında Mustafa Kemal Atatürk Algısı ve Milli Sembollere Karşı Hassasiyetler (1925-1938)

Kıbrıs Türk halkının Mustafa Kemal Paşa ve O'nun önderliğinde yürütülen Milli Mücadele'den beklentileri yüksek olmuştur. Kıbrıs Türkleri, Milli Mücadele'nin başarılı olması halinde Kıbrıs'ın gerçek sahibi olan Türkiye'ye verileceğini ummuşlardır. Ancak dönemin politik şartları Kıbrıs Türklerinin beklentilerini karşılamamış ve Lozan Barış Antlaşması'nın 20'nci maddesi gereğince Ada İngiltere'ye hukuken verilmiştir[15].

Bu durumun Kıbrıs Türklerinde kısa bir süre hayal kırıklığı yarattığı ve kafa karışıklığına yol açtığı söylenebilir. Lakin Lozan Barış Antlaşması'nın 21'inci maddesi amir hükmü gereğince Kıbrıs Türklerine İngiliz ya da Türk vatandaşlığını tercih etme anlamında kullanılan "*Hakkı Hıyar"* seçeneği

[12] **Foreign and Commonwealth Office** (Bundan sonra **FCO) 141-2398,** Lefkoşa Yerel Polis Kumandanının 15 Ekim 1922 ve 16 Ekim 1922 tarihinde Lefkoşa Komiserine gönderilen Nu: S.C. VII/22 kodlu "Gizli" yazılar; **Söz**, 14 Ekim 1922; " Milli Toplantı", **Doğru Yol**, 14 Ekim 1922

[13] **FCO 141-2398,** Lefkoşa Yerel Polis Kumandanının 15 Ekim 1922 ve 16 Ekim 1922 tarihinde Lefkoşa Komiserine gönderilen Nu: S.C. VII/22 kodlu "Gizli" yazılar.

[14] Elif Evrim Şencan, "Dört Mekân Bir Kadın: Osmanlı Döneminde Kıbrıs Adasında Yaşayan Müslüman Türk Kadınının Yaşam Alanının Mesafe Analizi Yoluyla İncelenmesi", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Yıl 10, S 20 (Güz 2014), s.217.

[15] İsmail Soysal, **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Andlaşmaları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965, ss. 42–46.

getirilmiş ve Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını tercih edecek olanların bir yıl içinde Ada'yı terk etmeleri istenmiştir[16].

Kıbrıs Türklerinden 10 bine yakın kişi bu hüküm doğrultusunda Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığını tercih edip Anavatan'a göç etmiştir[17]. Türkiye Hükümeti, Kıbrıs Türklerinin Anavatan'a göçünü başlangıçta desteklemiş, ancak daha sonra bu kararından vazgeçerek Kıbrıs'taki Türk varlığının gücünü ve etkisini kaybetmesini önlemek istemiştir[18].

İngiltere, Lozan Barış Antlaşması'ndan iki yıl sonra 1925 yılı mayıs ayında Ada'da sömürge yönetimini ilan etmiştir[19]. Kıbrıs Türklerinin sömürge döneminin ilk yıllarından itibaren toplum haklarını arama mücadelesi ilk kez Kıbrıs Türk aydınlarının liderliğinde yapılmaya başlanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra; Söz Gazetesi sahibi ve başyazarı Başöğretmen Mehmet Remzi (Okan), Doğru Yol Gazetesi sahibi Ahmet Raşit (Doğruyol), Dr. Eyüp, Beliğ Paşa, Dr. Rauf Bey[20], Mehmet Ratib Efendi, Hüzeyin Nazif Efendi, Bahaeddin Efendi, Mehmet Arif Efendi, Dr. Mustafa Fehmi, İbrahim Sıtkı Efendi, Hasip Bey, Tayyar Naim Efendi, M. Necati Bey (Özkan) Kıbrıs Türk aydınları olarak öne çıkmışlar ve toplum haklarını arama mücadelesinde işbirliği halinde olmuşlardır[21]. Kıbrıs Türklerinin bu dönemdeki hak arama girişimleri Mustafa Kemal Paşa'nın Anadolu'da başlattığı Milli Mücadele'den etkilenmiş ve bu gelişme İngiliz yönetiminin kendi politikalarını uygulama konusundaki endişe kaynaklarından biri olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilan edildiği ve yeni bir devletin inşa sürecinin başladığı söz konusu dönemde Kıbrıs Türk toplumu da bu değişim ve düzenlemeleri hemen benimsemiştir. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye'de yürürlüğe soktuğu reformlar Kıbrıs Türklerinde de karşılık bulmuştur. Kıbrıs yerel basınının önemli yayın organlarından olan Söz

---

[16] Mehmet Balyemez, **İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri (1923-1960)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2021, s.30

[17] Çakmak, agm., s. 219.

[18] Mehmet Balyemez, **age.**, ss.77-81.

[19] **The Cyprus Gazette**, Extraordinary, No:1, S.1691, 1 Mayıs 1925; http://cypruslibrary.moec.gov.cy/ebooks/The_Cyprus_Gazette_1925/index.html (Erişim Tarihi:17 Mayıs 2023).

[20] KKTC Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf. R. Denktaş'ın babasıdır.

[21] **FCO 141-2398,** Lefkoşa Yerel Polis Kumandanının 15 Ekim 1922 ve 16 Ekim 1922 tarihinde Lefkoşa Komiserine gönderilen Nu: S.C. VII/22 kodlu "Gizli" yazılar.

Gazetesi'nin 05 Eylül 1925 tarihli nüshasında yer alan bir haberde Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın "*Şapka Kanunu*" ve medeni kıyafetler konusundaki açıklamaları manşetten verilmiş, bu düzenlemelerin Kıbrıs Türkleri tarafından da benimsenmesi istenmiştir[22].

Kıbrıs Türk toplumunun önemli bir kısmı İngiliz Sömürge Yönetimi'nin karşı çıkmasına rağmen feslerini çıkartarak şapka giymeye başlamıştır[23]. Kıbrıs Türk toplumunun Türkiye'de uygulamaya sokulan Şapka Kanunu hemen benimsemiş olmasına bir katkı da Kıbrıs Müftüsü'nden gelmiştir. Uzun yıllar Kıbrıs Türklerinin toplum lideri olarak öne çıkan ileri görüşlü Hacı Hafız Ziyai Efendi, şapka giyilmesinin İslâm dinine göre sakıncalı olmadığını açıklayan bir fetva yayımlamıştır[24]. Nitekim Kıbrıs Türk yerleşim yeri olarak bilinen Lefke'nin tanınmış kişilerinden olan Fadıl Nekipzade fesini çıkartıp şapka giyerek Lefke sokaklarında dolaşmış ve Lefkelileri aynı şekilde hareket etmesi için yüreklendirmiştir[25].

Kıbrıs Türklerinin Türkiye'deki reformlara uyumlanmak amacıyla verdikleri tepki sadece kıyafet düzenlemeleri ile sınırlı kalmamıştır. Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın 1 Kasım 1928 tarihinde yürürlüğe soktuğu "*Harf Devrimi*" de Kıbrıs Türk toplumu tarafından da hemen benimsenmiştir. Söz Gazetesi'nde 1928 yılı eylül ayında yayımlanan yazıda; "*Aziz Gazi'nin milletinden aldığı intiba ve ilhamdan yarattığı mukaddes inkılâp devam ediyor.. Türkiye'de olduğu gibi Türkiye dışındaki Türk münevverlerine düşen vazife yeni harfleri benimsemek ve derhal tatbike koymaktır*…."denmiştir[26].

Söz'de yayımlanan yazıda dikkati çeken detay Türkiye'de uygulamaya konan reformların milli sınırlar dışında kalmış Türkler tarafından da hemen uygulanması gerektiğine dair yapılan vurgudur. Kıbrıs Türkleri, Türkiye ile mevcut bağların korunması ve geliştirilmesine engel olacak eski dönem uygulamalarını eş zamanlı olarak terk etmek istemişlerdir.

---

[22] Beria Remzi Özoran, "Atatürk İnkılâpları ve Kıbrıs Türk'ü (4)", **Türk Kadın Dergisi**, S 34, Yıl:3, Mart 1969, s.26.

[23] Kübra Öz, "Atatürk Dönemi Türkiye Kıbrıs İlişkileri", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Uluslararası İlişkiler Ana Bilim Dalı, Karabük 2015, s.3/6.

[24] Beria Remzi Özoran, "Atatürk İnkılâpları ve Kıbrıs Türk'ü (5)", **Türk Kadın Dergisi**, S 35, Yıl:3, Nisan 1969, s.30.

[25] Reşat Akar, **Atatürk'çü Kıbrıs Türkleri**, Veb Ofset İleri Matbaacılık A.Ş., İstanbul (1981), ss.33-34.

[26] "Mehmet Remzi, "Yeni Harfleri Benimsemek Vazifemizdir", Söz, 13 Eylül 1928'den aktaran Öz, **agt.**, s. 72.

Dönemin Kıbrıs Türk aydınlarından Mehmet Remzi Bey, bu amaçla izlenecek stratejiyi de belirlemiş ve yeni harflerin öğretilmesi amacıyla gece mekteplerinin halk eğitimini üstlenmesi gerektiğini belirtmiş, hatta Kıbrıs Türk kulüplerinin de bu konuda sorumluluk üstlenmelerinin önemine vurgu yapmıştır[27]. Kıbrıs Türk kulüpleri M. Remzi Bey'in çağrısı doğrultusunda yeni harflerin öğretilmesi konusunda üzerlerine düşen yükümlülükleri yerine getirmişler hem öğreticileri yetiştirmişler hem de öğretmen olarak görev almışlardır[28].

Mehmet Remzi Bey, sahibi olduğu Söz Gazetesi matbaasında da Latin harfleriyle baskı yapılabilmesi için gerekli olan teknik malzemeyi Başbakan İsmet Paşa'dan talep etmiştir[29]. Hükümet, Mehmet Remzi Bey'in isteğini kabul etmiş ve Söz Gazetesi'ne hem teknik malzeme yardımı yapılmış hem de maddi destek sağlamıştır[30].

İngiliz Sömürge Yönetimi, Kıbrıs'taki politikalarının uygulanmasını kolaylaştırmak amacıyla Kıbrıs Türklerini kontrolü altında tutmayı önemsemiş ve bu amaçla Mehmet Münir'i kendi çıkarları doğrultusunda kullanmış ve O'nu bazı kamusal görev ile ayrıcalıklarla da taltif etmiştir[31].

Sömürge Yönetimi'nin adamı M. Münir'in İngiliz politikaları doğrultusunda hareket etmesi ve Kıbrıs Türk toplum haklarının elde edilmesi yönünde yeteri kadar çaba göstermemesi Kemalist ideolojiyi benimseyen ve

---

[27] Aynı Tez.

[28] Beria Remzi Özoran, "Atatürk İnkılâpları ve Kıbrıs Türk'ü (6)", **Türk Kadın Dergisi**, S 37, Yıl: 4, Haziran 1969, s.28.

[29] Mehmet Demiryürek, "Cumhuriyet Hükûmetleri, Atatürk Devrimleri ve Kıbrıs Türk Basını (1920-1940", Cumhuriyetin 80. Yılına Armağan, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını**, Ankara 2004, ss.154-155.

[30] **BCA 030-10-00-28-159-2**; Kıbrıs'ta Yayımlanan Söz Gazetesi'ne yardım yapılması konusundaki resmi yazı.

[31] Sir Mehmet Münir, Kıbrıs Türk toplumunun malvarlığını kontrol eden Evkaf idaresinde 1925 – 1947 yılları arasında, Yürütme Meclisinde de 1927–1946 yılları arasında murahhas olarak görev yapmış, bazıları onursal üyelik olmak üzere (İcraat Meclisi üyesi, Eğitimle ilgili Merkezi Kurulun ex officio üyesi, Müslüman orta eğitimle ilgili Şehir Komitesi Başkanı, Merkezi İdare Meclisi'nin atanmış üyesi, Kıbrıs Müzesi Komitesi üyesi, Tali Okullar Komisyon Başkanlığı, Yürütme Sulama Kurulu üyeliği, Müftü Dairesi Başkanı, Kamuya ait Borç Para Verme Komiserliği üyeliği, Kıbrıs Müzesi Komitesi üyeliği, Kıbrıs Sosyal Sağlık Kurulu üyeliği, Britanya İmparatorluğu Cüzzamlılara Yardım Derneği üyeliği, Müslüman Şer'i Mahkemeleri Başkanı vb.) farklı kamu görevini aynı zamanda yürütmüştür. Ayrıntılı bilgi için bk. Ahmet An, **Dinsel Toplumdan Ulusal Topluma Geçiş Süreci ve Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması (1900–1942)**, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa 1997, s. 116; **Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (Bundan sonra CCA) 30-10-0-0-235-590-35**, Dışişleri Bakanlığı Birinci Daire Umum Müdürlüğü, "Kıbrıs Evkaf Murahhası Mehmet Münir'e verilen rütbe h." 11 Temmuz 1947.

kendilerini Halkçı olarak nitelendiren[32] grubun liderliğini üstlenen M. Necati Bey'in öne çıkmasının koşullarını oluşturmuştur. M. Necati Bey önce 1926 yılında yapılan Lefkoşa Belediye Meclisi üyeliği seçimlerini kazanmış, sonra da 1930 yılında yapılan Kavanin Meclisi seçimlerinde Girne-Lefkoşa Bölgesinden adaylığını koyan M. Münir'e rakip olmuştur.

M. Necati Bey, 15 Ekim 1930 tarihinde yapılan seçimde %56,6 oranında oy almış ve Kavanin Meclisi'ndeki üç Türk üyeden biri olmuştur. M. Necati Bey'in Kavanin Meclisi'ne seçilmesi İngiliz yönetimini endişelendirmiş ve Ada'da uygulanan İngiliz politikalarına destek verip vermeyeceği öğrenilmek istenmiştir. Ancak Kavanin Meclisi yeni Türk üyesi M. Necati Bey ne İngilizlerin politikalarına ne de Rumların amaçlarına hizmet edeceğini söylemiş ve hedefinin Kıbrıs Türklerinin toplum haklarını elde etmek olduğunu açıklamıştır.[33]

Gazi Mustafa Kemal Paşa'yı kendisine rehber edinen M. Necati Bey, Kıbrıs Türklerinin haklarını tespit etmek ve bunları elde etmek için izlenecek politikaları belirlemek amacıyla 1 Mayıs 1931 tarihinde Milli Kongre'yi toplamıştır. M. Necati Bey, 23 Nisan 1920 tarihinde toplanan Büyük Millet Meclisi (BMM)'de olduğu gibi Milli Kongre toplantısını cuma gününe denk getirmiştir. Milli Kongre 1 Mayıs Cuma günü yaptığı toplantıda belirlediği Kıbrıs Türklerinin toplum sorunlarını ilk kez yazılı olarak İngiliz Sömürge Yönetimi'ne iletmiş, bunlara yapılacak işlemleri takip etmek amacıyla Merkez Heyeti'ni seçerek görevlendirmiş ve İngiliz yönetiminin 1928 yılında kaldırdığı Müftülük makamına Baflı avukat Ahmet Sait Efendi'yi görevlendirmiştir[34]. M. Necati Bey'in girişimi İngiliz Sömürge Yönetimi tarafından ciddiye alınmamış ve görevlendirilen Müftü Ahmet Sait Efendi'nin bu görevi yapamayacağı bildirilse de bunlar dikkate alınmamış, yeni Müftü Lefkoşa'ya gelerek çalışmaya başlamıştır[35].

Kavanin Meclisi üyesi M. Necati Bey ile arkadaşlarının tutum ve eylemleri Kemalist olarak tanımlanmıştır. İngiliz arşiv belgelerinde de M.

---

[32] Balyemez, **age.**, s.88.

[33] Ergin Birinci, **Necati Özkan (1899-1970)**, C I, Necati Özkan Vakfı, Lefkoşa 1997, s. 141.

[34] Hikmet Afif Mapolar, **Aslar, Bir Devre Adını Yazanlar-1987**, Necati Özkan Vakfı Yayınları, Lefkoşa 2016, s. 56; Balyemez, **age.**, ss.100-110.

[35] "Milli kongra ve ittihaz ettiği mukarrerat", **Söz**, 7 Mayıs 1931, s. 1 ve 2; "Hükûmet ilânı münasebetile", **Söz**, 21 Mayıs 1931, ss. 3-5; "Yeni müftünün Lefkoşa'yı teşrifi, Halkın yüksek tezahüratı", **Söz**, 28 Mayıs 1931, s. 1 ve 3.

Necati Bey'in liderliğini üstlendiği Halkçı grubun faaliyetlerinin Kemalist akımdan etkilendiği raporlaştırılmıştır[36].

Gazi Mustafa Kemal Paşa önderliğinde Türkiye'de yürürlüğe sokulan reformların bir başkası ise 1934 yılında olmuştur. Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM)'de 21 Haziran 1934 tarihinde kabul edilen 2525 sayılı kanun gereğince[37] her Türk vatandaşına soyadı verilmesi hükümleştirilmiştir. Kıbrıs Türk toplumu soyadı kanununu da, tıpkı diğer devrimlerde olduğu gibi, hemen benimsemişlerdir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk, bu kanun kapsamında olmak üzere; Mehmet Remzi Bey'e "*Okan*", M. Necati Bey'e "*Özkan*" ve diplomat Fatih Bey'e ise "*Güvendiren*" soyadlarını bizzat kendisi vermiştir[38].

Bu dönemde Kıbrıs Türk liderliği Kemalist akımdan etkilenip Türkiye'de hayata geçirilen Devrimleri Ada'da da uygularken kamuoyu da milli günleri coşkuyla kutlayarak Anavatan ile bağını sürekli canlı tutmuştur. Milli Mücadele'nin dönüm günlerini temsil eden; 23 Nisan, 19 Mayıs, 30 Ağustos ve 29 Ekim günü Kıbrıs Türk toplumunda da aynı duyguyu yaratmıştır[39].

Türkiye'de 29 Ekim gününün Cumhuriyet Bayramı olarak kutlanması kararı[40], Kıbrıs Türk toplumunda da karşılık bulmuştur. Söz Gazetesi'nde 17 Ekim 1925 tarihinde yer alan "*Muhterem Gazi'nin açtığı nurlu ve feyizli yolda yürümek her Türk'ün milli vazifesidir*." başlıklı yazıda[41] Cumhuriyet Bayramı'nın Kıbrıs Türkleri tarafından da coşku ile kutlanması istenmiştir. Nitekim Kıbrıs Türkleri sonraki yıllarda her 29 Ekim'i Türkiye'deki coşkuya benzer şekilde kutlanmış, hatta 29 Ekim günü de dâhil olmak üzere

---

[36] **FCO 141-2465-474-749**, Political Situation in Cyprus From October 1934 to the end of April 1935, Secret.

[37] **T.C. Resmi Gazete**, 2 Temmuz 1934, S 2741, s.1.

[38] Erdal Yurdakul, **Kıbrıs Türkleri ve Atatürk İnkılâplarının Kıbrıs'ta Uygulanması**, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002. s.91; Birinci, **age.**, C I, s.224.

[39] "Büyük Gazi Eserini İkmal etti", **Söz**, 28 K. Sani 1932; " Yarın Türk Dünyasının En Büyük Bayramının Yıldönümüdür", **İstiklal**, 28 Ekim 1949; **Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi (Bundan sonra MAAD) KTY 04-32-01**, "(H) Şaşmaz tarafından Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'ye gönderilen 29 Ekim Cumhuriyet Bayramı Kutlaması; Dr. Fazıl Küçük, " 30 Ağustos", **Halkın Sesi**, 30 Ağustos 1944; Dr. Fazıl Küçük, " 19 Mayıs Gençlik ve Spor Bayramımız Kutlu Olsun", **Halkın Sesi**, 19 Mayıs 1944; Dr. Fazıl Küçük, " 23 Nisan 920 Türk Kâbesinde Milli Hâkimiyetin ve Cumhuriyet Çocuklarının Bayramını Tanıtan bir gündür. Bayramımız kutlu olsun", **Halkın Sesi**, 23 Nisan 1944.

[40] **TBMM Zabıt Ceridesi**, C 18, İ.106, C 1, 19 Nisan 1925, ss.156-157.

[41] "Muhterem Gazi'nin açtığı nurlu ve feyizli yolda yürümek her Türk'ün milli vazifesidir.", Söz, 17 Ekim 1925'den aktaran Yurdakul, **age.**, s.69.

Türkiye'de kutlanan 23 Nisan, 19 Mayıs, 30 Ağustos milli günlerinin resmi tatil olması için İngiliz Sömürge Yönetimi'ne başvuruda da bulunmuştur[42].

Kemalist M. Necati Özkan, zaman zaman Türkiye'nin Kıbrıs Konsolosu'na Ada'daki gelişmeler konusunda da bilgi vermiştir[43]. İngiliz Sömürge Yönetimi, hem Kemalist Halkçı grubun faaliyetleri hem de Kıbrıs Türklerinde günden güne çoğalan Anavatan bağı karşısında tepkisiz kalmamış ve istihbarat faaliyetlerini Kıbrıs Türk liderlerine yöneltmiş ve Kemalist Halkçı grubu İngiliz karşıtı olarak fişlemiştir[44].

Bu dönemde Deniz Harp Okulu öğrencilerini taşıyan Hamidiye zırhlısının Kıbrıs ziyareti de Atatürk ve Türkiye coşkusunu arttıran bir başka gelişme olmuştur. Anavatan'dan askeri bir geminin Kıbrıs'a geldiğini duyan binlerce kişi Mağusa limanına gitmiş[45] ve "*Yaşasın Atatürk"* tezahüratları ile sevinç gösterilerinde bulunmuşlardır[46].

Kıbrıs Türklerinin Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü ve Devrimlerini benimsemeleri ile yükselen milli kimlik algıları İngiliz Sömürge Yönetimi'ni tedirgin etmiş ve milli duyguları kontrol etmek amacıyla; Türk Bayrağı'nın kullanılması, Atatürk'ün fotoğraflarının asılması, Türkiye'den Ada'ya görevli gelen öğretmenlerin çalışma izinlerinin kısıtlanması vb. politikaları bir süreliğine yürürlüğe sokmuştur[47].

İngiliz Sömürge Yönetimi'nin bu kapsamdaki bir başka uygulaması ise 1938 yılında olmuş ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün 10 Kasım 1938 tarihinde vefat etmesi üzerine Türkiye'de hazırlanan Atatürk belgeselinin Kıbrıs'a girişini engellemiştir. Bu engelleme karşısında İngiltere'nin Ankara Büyükelçisi 24 Aralık 1938 tarihinde Dışişleri Bakanlığına çağrılmıştır. Dışişleri Bakanlığı Genel Müdürü Esat Atuner ile görüşen İngiliz

---

[42] **MAAD KTY 04-1943-172-01**, KATAK Lefkoşa Federasyon Toplantısı kararları; **FCO 141-2816-13,14**, KATAK Başkanı M. İzzet tarafından 21 Haziran 1944 tarihinde İngiliz Sömürge Yönetimi'ne gönderilen ve Kıbrıs Türk toplumu taleplerini içeren resmi yazı; **MAAD KTY 04-1944- 71-01**, KATAK Baf Federasyon Başkanı İhsan Ali'nin KATAK Başkanına gönderdiği yazı, 26 Mart 1944; **MAAD, KTY 04-1944-104-01**, "KATAK Konfederasyon Sekreterliğinden", 3 Mayıs 1944.

[43] **BCA 030-10-124-886-14,** Türkiye Cumhuriyeti Lefkoşa Konsolosunun Hariciye Vekâletine gönderdiği 4-5 Teşrinisani 1936 tarihli Kıbrıs Türkleri hakkındaki Raporu.

[44] **FCO 141-2551**, 3, Lefkoşa Polis Karargâhından Sömürge Sekreterine Gönderilen yazı, 2 Kasım 1936, Gizli, C.I.D.No:1099/55.

[45] **Söz**, 18 Haziran 1938, S 1180, s. 2; Birinci, **age.**, s.235.

[46] İngiliz Arşiv belgesi Public Record Office (PRO) (FO 371/21935)'den aktaran Birinci, **age.**, s.235-236.

[47] **BCA 030-10-124-886-14**, Türkiye Cumhuriyeti Lefkoşa Konsolosunun 4-5 Teşrinisani 1936 tarihli Kıbrıs Türkleri hakkındaki Raporu; Şükrü Sina Gürel, **Kıbrıs Tarihi:1878-1960, Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika**, İmge Yayınevi, İstanbul 1984, C I, s. 141-147.

Büyükelçiliği Müsteşarı Morgan, Hamidiye zırhlısının Mağusa'yı ziyaretinden dolayı çoğalan Kıbrıs Türk milli duygularını daha da arttıracağı düşüncesi ile Atatürk belgeselinin yasaklandığını ifade etmiş, İngiliz karşıtı ve Kemalist hareketin lideri M. Necati Özkan'ın desteklenmemesi önerisinde bulunmuştur[48].

3. Kıbrıs'taki Yeni Dönemde Atatürk ve Milli Semboller Algısı (1941-1960)

İngiltere daha İkinci Dünya Savaşı sırasında Kıbrıs politikasını değiştirme kararı almış ve bu kapsamda yerel toplumlara siyasi örgütlenme hakları tanımıştır. Bu kapsamda olmak üzere Kıbrıs Rumları 1941 yılında Çalışan Halkın İlerici Partisi (AKEL)'i, Kıbrıs Türkleri de 1943 yılında Kıbrıs Adası Türk Azınlığı Kurumu (KATAK)'ı kurmuştur[49].

İngiliz Sömürge Yönetimi İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde milli duyguları kontrol altına alma yönündeki politikasından vazgeçmiş, bu durum Kıbrıs Türklerinin milli günlerin kutlanması ve milli sembollerin taşınması konusundaki isteklerinin hayata geçirilmesini kolaylaştırmıştır. Daha önce olduğu gibi bu dönemde de yerel basında milli günler ile ilgili haberlere yer verilmiş, görünür yerlere Türk Bayrakları özgürce asılmış, Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ilke ve inkılapları Kıbrıs Türklerinin toplum haklarını arama mücadelesinde rehber olmuştur.

İngiliz Sömürge Yönetimi, bu dönemde de Kıbrıs Türk liderlerini fişlemeye devam etmiştir. Daha İkinci Dünya Savaşı devam ederken Kıbrıs Türk toplum haklarını arama mücadelesine başlayan Kıbrıs Milli Türk Halk Partisi Kurucu Başkanı ve Halkın Sesi Gazetesi sahibi Dr. Fazıl Küçük, "*Kemalist ve İngiliz karşıtı*" olarak fişlenmiştir[50]. Yetmiş yıl erişim yasağı getirilmiş İngiliz arşiv belgesinde dikkati çeken ayrıntının ise İngiliz karşıtlığının ve Kemalist olmanın aynı düzlemde değerlendirilmiş olduğu ifade edilebilir.

Kıbrıs Türk ileri gelenleri özellikle Türkiye'de iktidarın değiştiği 1950 yılından sonra Atatürkçü politikaların Ada'da uygulanması konusunda zaman zaman dirençle karşılaşmışlardır. Bu konudaki bir gelişme 1951

---

[48] Public Record Office (PRO/ FO 371/23296'dan aktaran Birinci, **age.**, C I, s.246.

[49] Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri konusundaki ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Balyemez, **İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri (1923-1960)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2021.

[50] **FCO 141-3234-35,** Turkish Politicians and Personalities, Nicosia District.

yılında Ankara'da yaşanmıştır. Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu (KTKF) Başkanı Faiz Kaymak, 1951 yılı kasım ayında resmi temaslarda bulunmak üzere Türkiye'ye gelmiştir. Diyanet İşleri Başkanı, Faiz Kaymak ile yaptığı görüşmede; yeni seçilen Kıbrıs Müftüsünün iyi ve onurlu bir kişi olduğunu, Kıbrıs'taki siyasi provokatörlerin eski Müftü hakkında propaganda yaparak yeni Müftüyü eleştirdiklerini ifade ettikten sonra Kıbrıs'ta ezanın Türkçe okunmasına dair eleştirilerini de söylemiştir. Diyanet İşleri Başkanı ezanın Arapça okunması konusundaki düşüncesini söyleyince KTKF Başkanı Faiz Kaymak buna karşı çıkmış ve Atatürk'ün ezanın Türkçe okunması konusunda direktifi olduğunu Kıbrıs Türk toplumunun buna uygun davranmak istediğini belirtmiş ve Diyanet İşleri Başkanı'nın önerisini reddetmiştir[51].

Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu başkanı Faiz Kaymak, İzmir'in Yunan işgalinden kurtuluşu ve Lefkoşa'nın Osmanlı ordusu tarafından fethi münasebetiyle 9 Eylül 1952 tarihinde düzenlenen toplantıda yaptığı konuşmada Anadolu'daki Kurtuluş Savaşı'na vurgu yapmış ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü anmıştır[52].

Kıbrıs'taki Atatürk sevgisinin görünürlüğünü daha da arttıran gelişmeler 1955 yılından sonra başlamıştır. Bu yöndeki ilk girişim Lefkoşa Türk Ortaokul Komisyonu tarafından alınmış ve açılacak yeni okula "*Lefkoşa Atatürk İlkokulu"* adının verilmesini kararlaştırmıştır[53].

Kıbrıs Türkleri, 1 Nisan 1955 yılında başlayan Rum saldırılarından sonra direniş örgütlenmeleri kurmaya başlamışlar ve yaklaşık üç buçuk yıl süren bir dönem boyunca toplumsal çatışma halinde olmuşlardır[54]. Kıbrıs'taki çatışmalar, 1958 yılı ağustos ayında sona ermiş ve taraflar arasında görüşmeler başlamıştır. Amerika Birleşik Devletleri'nin de aktif olarak katıldığı bu görüşmeler 1959 yılında uzlaşı ile sonuçlanmış ve şubat ayında önce Zürih'te sonra da Londra'da imzalan antlaşmalarla Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluşuna giden süreç başlamıştır[55].

---

[51] **FCO 141-3234-28**, Lefkoşa Komiseri'nin 1.11.52 tarihli Aylık Raporu.

[52] **FCO 141- 3234-15**, Intelligence Weekly, Turkish Affairs, 11.9.52.

[53] **Osman Örek Arşivi**, **Tasnif Edilmemiş Belge,** Osman Örek tarafından Lefkoşa Kıbrıs Türk Ortaokul Komisyonu'na 6 Aralık 1957 tarihinde gönderilen yazı; EK-1.

[54] Kıbrıs'ta 1955 yılında başlayan toplumlararası çatışmalar için bkz. Balyemez, **age.**, ss.330-352.

[55] Zürih ve Londra Antlaşmaları için bkz. **FCO 141-4405, 1959-60**, Courts, Implementaiton Zurich& London Agreements.

Kıbrıs'ta 1959-1960 yılları Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasa çalışmaları ile İngiltere'nin Ada'daki egemenliğini devretmesine dair esasların belirlenmesi ile ilgili geçmiştir. Kıbrıs Türkleri bu dönemde eğitim sistemini Türkiye ile paralel bir yapıya getirmek konusunda Milli Eğitim Bakanlığı uzmanlarından teknik ve danışmanlık desteği almaya başlamışlardır[56].

Bu dönemde bir başka gelişme daha yaşanmıştır. Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu Başkanı Rauf R. Denktaş[57] 28 Mayıs 1959 tarihinde Milli Eğitim Bakanlığına gönderdiği yazıda Kıbrıs'taki şehir meydanlarına konulmak üzere 8 adet Atatürk büstüne ihtiyaç olduğunu bildirmiştir[58].

T.C. Maarif Vekâleti, KTKF Başkanı'nın istediği 8 adet Atatürk büstünü İstanbul Sultan Ahmet Erkek Sanat Enstitüsü'ne yaptırmış ve 10 Temmuz 1959 tarihinde Marmara Vapuru ile Kıbrıs'a göndermiştir[59].

Maarif Vekâleti, Kıbrıs'taki Türk kurumlarına konulmak üzere 4 adet Atatürk büstünün daha İzmir Mithat Paşa Erkek Sanat Enstitüsü'ne hazırlatıldığını, söz konusu büstlerin tamamlanmasından sonra Kıbrıs'a gönderileceğini aynı yazıda belirtilmiştir[60].

Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu, Maarif Vekâleti'nin gönderdiği Atatürk büstlerinin konulacağı kaza merkezleri ile kurumları tespit etmek amacıyla öncelikle kendine bağlı örgüt merkezlerinden istekleri toplamış[61], daha sonra ise 1959 yılı haziran ayında bu yerleri kararlaştırmış ve bir yazı ile ilgili yerlere bildirmiştir. Federasyon Başkanı Rauf R. Denktaş, Maarif Vekâleti tarafından gönderilen Atatürk büstlerinden beşinin; Galatya Ortaokulu, Lefke, Larnaka, Leymason (Limasol) ve Mağusa kaza

---

[56] Kıbrıs Türklerinin eğitim sistemlerini kurma girişimleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmet Balyemez ve Tuba Yavaş, "Kıbrıs Cumhuriyeti'ne Geçiş Sürecinde Kıbrıs Türk Eğitim Sistemi'nin Belirlenmesine Yönelik Girişimler", **Kıbrıs'ta Türk Varlığı**, Ed. Adem Çalışkan, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2022.

[57] Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu'nun 1957 yılı ekim ayında yapılan olağan genel kurul toplantısında, kurulduğu günden itibaren Başkanlık yapan Faiz Kaymak'ın yerine Rauf R. Denktaş seçilmiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Balyemez, **age.**, ss. 279-297.

[58] **MAAD, Tasnif Edilmemiş Belge**, T.C. Maarif Vekâleti'nin KTKF Başkanına 29 Temmuz 1959 tarihinde gönderdiği " (8) Tane Atatürk büstünün gönderildiği h." konulu yazısı, Sip. No: 800-801, Seri: C, EK-2.

[59] Aynı belge.

[60] Aynı yer.

[61] **MAAD, Tasnif Edilmemiş Belge**, Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Başkanı Rauf R. Denktaş'ın örgütlerine gönderdiği tarihsiz yazı taslağı EK-3.

merkezlerine konulmasına karar vermiştir[62]. Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu, Atatürk büstlerinin konulacağı kaza merkezleri ile kurumların tespit edildiği günlerde, Maarif Vekâleti'ne gönderdiği yazıda, talep edilen Atatürk büstlerinin hazırlanarak gönderilmesinden duyulan memnuniyet " … *Bu vesile ile yavruvatan ve Kıbrıs Türkleri hakkında gösterilen derin alaka ve şefkatten minnet ve şükran dolu bütün varlığımızla Anavatan sarsılmaz bağlılığımızı bir kez daha teyit eder(iz)…"* şeklinde ifade edilmiştir[63]. Maarif Vekâleti tarafında hazırlattırılan ve Kıbrıs'a gönderilen Atatürk büstleri 17 Temmuz 1959 tarihinde Larnaka'ya gelmiş ve ilgilileri tarafından teslim alınmıştır[64].

Kıbrıs Türk halkı Kıbrıs Cumhuriyeti'nin kuruluş hazırlıklarının yapıldığı 1959 yılında Atatürk büstlerini Ada'nın önemli kazaları ile resmi kurumlara koydurmak suretiyle hem Rumlara hem de İngilizlere açık bir mesaj vermiştir: Kıbrıs Türk halkının var olma ve Bağımsızlık mücadelesinde rehber kabul edilen Gazi Mustafa Kemal Atatürk Kıbrıs Türklerinin de kahramanıdır. Bununla birlikte Kıbrıs'ı fetheden Padişah II. Selim, Sadrazam Alemdâr Mustafa Paşa veya bir başka Kıbrıs Türk aydınının büstü yerine Atatürk'ün tercih edilmiş olmasını Gazi'nin toplumun uzlaşı ile kabul ettiği bir lider olarak benimsemesinin dışa vurumu olduğu ifade edilebilir.

4. Kıbrıs Cumhuriyeti ve Sonrası Dönemde Atatürk ve Milli Sembollere Dair Algılar (1960-)

Kıbrıs Cumhuriyeti, 16 Ağustos 1960 tarihinde imzalanan Lefkoşa Antlaşması ile ilan edilmiştir. Kıbrıs Cumhuriyeti'nin anayasal yapısı, "*Fonksiyonel Federasyon*" olarak tasarlanmış ve "*Başkanlık*" rejimi öngörülmüştür. Kıbrıs Türkleri ile Rumların kurucu ortak olarak yer aldıkları Kıbrıs Cumhuriyeti'nde, yerel halklara kendi Cemaat Meclislerini kurmaları

[62] **MAAD, Tasnif Edilmemiş Belge**, Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu Başkanı Rauf R. Denktaş'ın Lefke ve Galatya Ortaokul Müdürlüğüne gönderdiği 05 Haziran 1959 tarihli yazı. EK-4. (Yazının üstüne tükenmez kalem ile Atatürk Büstlerinin gönderileceği diğer kaza merkezleri not olarak yazılmıştır.)

[63] **MAAD, Tasnif Edilmemiş Belge**, Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu Başkanı Rauf R. Denktaş'ın T.C. Maarif Vekâleti Mesleki ve Teknik öğretim Teknik Büro Müdürlüğüne gönderdiği 3 Haziran 1959 tarih ve " Kıbrıs için Atatürk Büstleri" konulu yazı. EK-5.

[64] **MAAD, Tasnif Edilmemiş Belge**, Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Başkanı Rauf R. Denktaş'ın T.C. Maarif Vekâleti Teknik Büro Müdürlüğüne gönderdiği 31/7/59 tarih ve No:159/176/59 numaralı yazı. EK-6.

ve toplum ihtiyaçlarına yönelik düzenleme hakları verilerek "*kısmi özerklik*" getirilmiştir[65].

Kıbrıs'ta yeniden şekillendirilen anayasal düzen 1963 yılının son ayına kadar devam etmiştir. Bu dönem, bir yandan Cumhurbaşkanı Makarios'un Kıbrıs Türklerine sağlanan hakların verilmemesi için yaptığı hukuk dışı uygulamalara ve anayasal düzenin değiştirilmesine dair girişimlerine diğer yandan ise Cumhurbaşkanı Yardımcısı Dr. Fazıl Küçük'ün Kıbrıs Türk halkına tanınmış hakların korunması/ elde edilmesine yönelik gayretlerine şahit olmuştur[66].

Kıbrıs Cumhuriyeti'nin iki kurucu ortağının dinamik olarak içinde bulunduğu bu süreç 1963 yılı kasım ayının son günlerinden itibaren gerginliğe dönüşmüştür. Cumhurbaşkanı Makarios, Kıbrıs Türk halkına tanınan hakların anayasal düzeni çalışmasına engel olduğu gerekçesi ile 13 maddelik anayasa değişiklik önergesini Cumhurbaşkanı Yardımcısı Dr. Fazıl Küçük'e vermiştir[67]. Bu önemli gelişmeden birkaç gün sonra Kıbrıs Türk halkının manevi dünyasında çok önemli bir konumda olan ve 29 Ekim 1963 tarihinde Lefkoşa Girne kapısına dikilen[68] Atatürk heykeline 5 Aralık Perşembe günü bombalı saldırıda bulunulmuştur.

Kıbrıs Rum örgütü EOKA tarafından yapılan bu saldırı sonrası iki toplum arasındaki gerginlik daha da artmış ve İçişleri Bakanı Poligarbos Yorgacis'in hazırladığı Kıbrıs Türklerini yok etmeyi amaçlayan "*Akritas Planı*" 21 Aralık Cumartesi gününün erken saatlerinde uygulanmaya başlanmıştır[69].

Kıbrıs Türkleri ve Rumlar arasında 1963 yılı aralık ayında başlayan toplumlararası çatışmalar, zaman zaman kesintiye uğrasa da, 1967 yılına kadar devam etmiştir. Kıbrıs Türkleri 1967-1974 yılları arasında bir yandan Rumlarla yapılan müzakerelere yoğunlaşmış diğer yandan da geleceklerine

---

[65] Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası için bkz. https://www.parliament.cy/image.s/media/assetfile/Syntagma_TU.pdf. (Erişim Tarihi: 05 Ağustos 2023)

[66] Dr. P.N. Vanezis, **Makarios, Faith&Power**, Abelard-Schuman Ltd., London-New York-Toronto 1971, ss. 141-151; Zaim M. Necatigil, **The Turkish Rebuplic of Northern Cyprus in Perspective**, Tezel Offset and Printing Co. Lmt., Lefkoşa 1985, s. 4; Vehbi Zeki Serter, **Adım Adım Kıbrıs Cumhuriyeti (1960-1963)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 2014, ss. 79-152.

[67] "Hayır Türk Bombası Değil Palikarya Bombası", **Nacak**, 6 Aralık 1963, s.1.

[68] Serter, **age.**, s.1.

[69] Akritas Planı ayrıntılı bilgi için bkz. Rauf R. Denktaş, **Akritas Planı ve Gençliğe Sesleniş**, Yorum Yayınları, Lefkoşa 1994.

dair belirsizlikleri gidermeye çalışmışlar ve bir bakıma "*Var Olma*" mücadelesi vermeye devam etmişlerdir.

Kıbrıs Türk halkının bu mücadelesindeki önemli bir safha da Türkiye'nin 1974 yılı 20 Temmuz günü başlattığı Barış Harekâtı olmuştur. Yunan Cunta Hükümeti'nin desteklediği Nikos Sampson liderliğindeki EOKA-B örgütünün Cumhurbaşkanı Makarios'a karşı 15 Temmuz 1974 tarihinde yaptığı darbe sonrasında Türkiye, 1959 Zürih Antlaşması'nda yer alan "*Garantör*"lük hakkını kullanmış ve Kıbrıs'ta bozulan anayasal düzeni tekrar sağlamak amacıyla Türkiye Cumhuriyeti tarihindeki ilk sınır dışı harekâtı başlatmıştır. Kıbrıs Barış Harekâtı, 15 Ağustos 1974 tarihine kadar sürmüş ve 16 Ağustos günü imzalanan ateşkes antlaşması ile çatışma durumu sona ermiştir.

Kıbrıs Türklerinin yaklaşık 11 yıldır yakından hissettikleri güvenlik kaygısını ortadan kaldıran Kıbrıs Barış Harekâtı'ndan yaklaşık altı ay sonra, 13 Şubat 1975 tarihinde Kıbrıs Türk Federe Devleti (KTFD) kurulmuştur. Kıbrıs Türklerinin milli iradeleri ile kurdukları Kıbrıs Türk Federe Devleti Anayasası 8 Haziran 1975 tarihinde halkoyuna sunulmuş ve kabul edilmiştir.

KTFD Anayasası Birinci Kısım Genel İlkeler alt başlığında Kıbrıs Türk Federe Devleti'nin şekli ve nitelikleri " *Kıbrıs Türk Federe devleti, demokrasi, sosyal adalet ve hukukun üstünlüğü ilkelerine dayanan laik bir Cumhuriyettir."* olarak ifade edilmiştir[70].

KTFD Anayasası Birinci Kısım'da ifade edilen bir detayın dikkat çekici olduğu söylenebilir. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün çok önemsediği ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş felsefesinin en önemli unsurlarından biri olan "*Laik ve Sosyal Hukuk Düzeni*" ifadesinin KTFD Anayasası'nda da yer almasıdır. Bu ifade de açıkça görüldüğü üzere Kıbrıs Türk halkının devletleşme sürecinin önemli bir aşamasında da Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün ilkeleri dikkate alınmıştır.

KTFD Anayasası'nda Atatürk'ü referans eden başka düzenlemeler de yapılmıştır. Kıbrıs Türk siyasi partilerinin uymaları gereken esaslara dair 57'nci maddede yapılan düzenlemede; "*Siyasal partilerin tüzükleri, programları ve faaliyetleri, insan hak ve özgürlüklerine dayanan demokratik*

[70] Kıbrıs Türk Federe Devleti Anayasası için bkz. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Mahkemeler web sayfası; https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/anayasa.aspx (Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2023); Hamza Eroğlu, "KKTC'yi yaratan Tarihi Süreç ve Son Gelişmeler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C XVIII, S 54, ss.735-793.

ve laik Devlet ile Atatürk ilkelerine uymak zorundadır, bunlara uymayan partiler temelli kapatılır."[71] hükmü yer almıştır.

Yapılan düzenlemede Atatürk ilkelerine uymayan siyasi partilerin kapatılacağına dair yaptırımı da içeren bir hükmün yer alması, Kıbrıs Türk halkının ve siyasi liderlerinin Atatürk İlke ve İnkılâplarına olan hassasiyetinin bir göstergesi olarak değerlendirilmektedir.

KTFD niteliklerini düzenleyen Anayasa 1'nci madde ile Kıbrıs Türk Siyasi Partileri'nin uyacağı esasları düzenleyen 57'nci madde haricindeki başka düzenlemeler 64 ve 80'nci maddelerde yapılmıştır. Söz konusu maddelerde milletvekillerinin ve KTFD Başkanı'nın göreve başlamadan önce etmeleri zorunlu olan yemin içerikleri yer almıştır. Her iki yemin metninde de ortak olan "…*Atatürk ilkelerine saygı göstereceğime…"*[72] dair ayrıntı KTFD'nin en üst düzeydeki makam olan KTFD Başkanı ile yasama ve yürütme organlarının görevlerini icra ederken Atatürk ilkelerini dikkate almaları istenmiştir.

KTFD Meclisi, sekiz yıla yakın bir süre Kıbrıs Türk halkının milli iradesini ve anayasal düzeni oluşturan kurumları bünyesinde barındırdıktan sonra, dönemin gelişen dinamikleri gereğince 15 Kasım 1983 tarihinde Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti (KKTC)'ye dönüşmüştür. KKTC Anayasası 5 Mayıs 1985 tarihinde yapılan halkoylaması sonucu kabul edilerek yürürlüğe girmiştir[73].

KKTC Anayasası'nda da Atatürk İlke İnkılâplarına dair vurgular yapılmıştır. Anayasa'nın "*Başlangıç*" bölümünde "*Kıbrıs Türk Halkı*"na hitap edilen kısmında[74]; "*Egemenliğin kayıtsız şartsız sahibi olarak;*

> *"….insan hak ve özgürlüklerini, hukukun üstünlüğünü, kişilerin ve toplumun huzur ve refahını korumayı içeren çok partili, demokratik, laik ve sosyal hukuk devletini gerçekleştirmek; ve Atatürk ilkelerine bağlı kalmak ve özellikle O'nun* ***"Yurtta barış, dünyada barış"*** *ilkesini yaygınlaştırmak amaçları ile.. 15 Kasım*

[71] Aynı yer.

[72] Aynı yer.

[73] Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasası, https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/anayasa.aspx (Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2023)

[74] Aynı Yer.

> *1983 tarihinde kurulan Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin Anayasası olarak kabul ve ilân eder…"*

Bu bölümde dikkati çeken ayrıntının; 1974 yılında gerçekleştirilen Kıbrıs Barış Harekâtı ile "*Yurtta Barış"*ı sağlayan Kıbrıs Türk halkının milli iradesi kurulan Devlet'in uluslararası örgütler ve bağımsız devletler tarafından tanınmayarak izolasyona ve ekonomik ambargolara maruz bırakılmasına tepki olarak Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün dış politika ilkesinin barışçı bir yaklaşımla KKTC Anayasası'nda da yer alması olduğu söylenebilir.

KKTC'nin "*Devlet Şekli ve Nitelikleri*"nin ifade edildiği Madde 1'de tıpkı Türkiye Cumhuriyeti Anayasası'nda olduğu gibi demokrasi, sosyal adalet, hukukun üstünlüğü ve laik kavramları kullanılmış, Madde 9'da ise bu kavramların "*Değiştirilemez*" olduğu belirtilmiştir[75].

KKTC Anayasası'nın üç farklı maddesinde daha "*Atatürk İlke ve Devrimleri*" ifadesi geçmektedir. Anayasa'nın 59'uncu maddesinde düzenlenen "*Öğrenim ve Eğitim Hakkı*" başlıklı kısımda[76];

> "*Halkın öğrenim ve eğitim gereksinimlerini sağlama Devletin başta gelen ödevlerindendir. Devlet, bu ödevini, Atatürk İlkeleri ve Devrimleri doğrultusunda, ulusal kültür ve manevi değerlerle bezenmiş bir muhteva, çağın ve teknolojinin gelişmesine, kişinin ve toplumun istek ve gereksinimlerine yanıt verecek planlı bir şekilde yerine getirir."* amir hükmü bulunmaktadır.

KKTC'de faaliyet yürüten/yürütecek olan siyasi partilerin uyacağı ilkeleri belirleyen 71'nci maddede ise hiçbir siyasi partinin tüzük, program ve çalışmalarında Atatürk İlke ve İnkılâplarına aykırı bir madde olamayacağı ifade edilmiştir[77].

KKTC Anayasası Madde 82 ve 100'de, tıpkı KTFD Anayasası'nda olduğu gibi, Cumhurbaşkanı ve milletvekillerinin göreve başlamadan önce and içme töreninde söyleyecekleri metinde "…*hukukun üstünlüğüne,*

[75] Aynı Yer.

[76] Aynı Yer.

[77] Aynı Yer.

demokratik, laik ve sosyal hukuk devleti ve Atatürk İlke ve İnkılâplarına bağlı kalacağıma…" ayrıntısına yer verilmiştir[78].

KKTC Anayasası'nda yer alan "*Atatürk İlke ve İnkılâplarına bağlı olmak"* ifadesi Milli Eğitim Kanunu'nda da belirtilmiştir. KKTC Milli Eğitim Yasası (17-1986) İkinci Kısım'da yer alan Milli Eğitim Sistemini Düzenleyen Genel Esaslar başlığı altında yer alan Amaçlar alt başlığında yer alan ilkelerden biri de aşağıdaki gibi düzenlenmiştir[79]:

> *" Kıbrıs Türk Milli Eğitiminin genel amacı,… (1) Atatürk ilke ve devrimleri ile yurttaşlar arasında bir fikir ve duygu ortaklığını amaçlayan, çağdaşlaşmayı hedefleyen ve Türk milletini milli bilince vardıran Atatürk milliyetçiliğine, demokrasi, sosyal adalet ve hukukun üstünlüğü ilkelerine bağlı, bunları koruyan ve geliştiren yurttaşlar olarak yetiştirmek;…"*

Aynı Yasa'nın İkinci Bölüm Milli Eğitimin Temel İlkeleri 16'ncı Madde Atatürk İlke ve Devrimleri ile Atatürk Milliyetçiliği alt başlığında şu şekilde düzenlenmiştir[80]: "*Kıbrıs Türk Milli Eğitim sisteminin her derece ve türü ile ilgili eğitim ve öğretim programlarının hazırlanıp uygulanmasında, Atatürk ilke ve devrimleri ile Atatürk milliyetçiliği temel olarak alınır."*

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasası kamu kurum ve kuruluşlarının planlamalarında ve uygulamalarında dikkate alacakları en yüksek hukuki düzenlemedir. Kıbrıs Türk halkı Atatürk ve O'nun İlke ve İnkılâplarına karşı olan hassasiyetlerini Anayasa'da yer vererek göstermişlerdir. Bu algının dışa vurumu ise kamu görevlilerinin makam odalarında asılı olan Atatürk fotoğrafı olmuştur. KKTC kamu kurumları kurum amirleri makamlarının duvarlarında Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün fotoğrafı orta üstte bulunurken, altında ise Kurucu Cumhurbaşkanı Rauf R. Denktaş ve Kıbrıs Cumhuriyeti'nin ilk Cumhurbaşkanı Yardımcısı Toplum Lideri Dr. Fazıl Küçük'ün fotoğrafları asılıdır[81].

Kıbrıs Türk halkının Atatürk'e ve O'nun İlke ve İnkılâplarına olan hassasiyetlerine dir bir başka örneğe ise yakın geçmişte şahit olunmuştur.

---

[78] Aynı Yer.

[79] Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Milli Eğitim Yasası (17/1986); http://www.mebnet.net/sites/default/files/yasalar/17-1986.pdf (Erişim Tarihi: 10 Ağustos 2023)

[80] Aynı Yer.

[81] KKTC Cumhurbaşkanı Ersin Tatar ve KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanı Olgun Amcoğlu'nun makamlarına aiat fotoğraflar EK-7'dedir.

Kıbrıs Türk halkının Var Olma ve Özgürlük mücadelesinde önemli görevler üstlenmiş Fuat Veziroğlu ile 2023 yılı mayıs ayında Lefkoşa'da yapılan sözlü tarih görüşmesinde Veziroğlu'nun gelecek kuşaklara yönelik bir mesajı olup olmadığı sorulmuştur. Fuat Veziroğlu'nun mesajı şu şekilde olmuştur[82]:

" *…gelecek nesillere söylemek istediğim şudur: Atatürk ilkelerinin izinden ayrılmayın onun içinde her şey vardır.*"

[82] İsmail Bozkurt ve Fuat Veziroğlu ile Lefkoşa'da 18 Mayıs 2023 tarihinde yapılan Sözlü Tarih Çalışması. EK-8.

SONUÇ

Kıbrıs'ta Türk varlığı Ada'nın Osmanlı Devleti tarafından fethedildiği 1571 yılında başlamıştır. Kıbrıs Türkleri, Osmanlı toplum düzeninin de etkisiyle Ada'da asli unsur olmuşlar ve Bab-ı Âli'nin görevlendirdiği kişiler tarafından yönetilmişlerdir. Kıbrıs Türklerinin, Ada'nın Osmanlı Devleti yönetiminde olduğu süreçte Padişah'ı ve O'nun liderliğini koşulsuz olarak benimsedikleri söylenebilir.

Kıbrıs Türklerinin bu algısı Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'nda mağlup olduğunu belgeleyen 30 Ekim 1918 tarihli Mondros Ateşkes Antlaşması'ndan sonra değişmeye başlamıştır.

Kıbrıs Türkleri, Mustafa Kemal Paşa'nın 19 Mayıs 1919 tarihinde başlattığı Milli Mücadele sırasında, İngiliz yönetiminin engellemelerine rağmen, Kuvayı Milliye güçlerine maddi ve manevi destek vermeye başlamışlardır. Kıbrıs Türk halkının bu dönemde itibren daha sık duymaya başladığı Mustafa Kemal Paşa ismi bir daha yok olmamak üzere akıllarda ve yüreklerde yer almıştır. Kıbrıs Türk halkı, Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde kazanılan zafer sonrasında kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin tüm milli değerlerini olduğu gibi benimsemiş ve bunlara yönelik saldırıları ve/veya engellemelere karşı direnmişlerdir.

İngiliz sömürge yönetimi döneminin ilk yıllarında, Mustafa Kemal Paşa'yı kendisine rehber edinen ve O'nun ilkelerini Kıbrıs'ta da uygulamak isteyen aydınlar/önderler fişlenmiş, Kemalist olmakla İngiliz karşıtlığı bir düzlemde değerlendirilmiştir.

Ancak Kıbrıs Türkleri İngiliz yönetiminin görüşüne rağmen ne Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ten ne de O'nun ilke ve inkılaplarından vazgeçmiştir. Aksine İngiliz egemenliğine rağmen Atatürk ilke ve inkılâplarını daha çok benimsemişler ve toplum haklarını ararken O'nun rehberliğinden yararlanmışlardır.

Kıbrıs Türk halkının var olma ve Bağımsızlık mücadelesinde rehber olan Atatürk ile O'nun İlke ve İnkılâpları her dönem öne çıkmış, Kıbrıs Türklerinin mücadelesine önderlik etmiş kişiler bile O'nun yerine konmamıştır.

Kıbrıs Türk siyasi ve kültür hayatında uzun yıllardır önemli görevler üstlenmiş İsmail Bozkurt'un 2022 yılı ekim ayında kaleme aldığı bir köşe

yazısında Atatürk ile Kıbrıs Türk halkı arasındaki gönül bağı aşağıdaki gibi ifade edilmiştir[83]:

> "*…Atatürk benim için Türkiye'de/dünyada/evrende "tek"tir ve eşi benzeri yoktur. "İflah olmaz" bir Atatürkçü olmaktan gurur duyarım. Yalnız ben değilim Atatürkçü, Kıbrıs Türklerinin ezici çoğunluğu benim gibi düşünür. Kıbrıs Türkleri, ta baştan Türk Kurtuluş Savaşı ve sonrasındaki Kemalist çizgi ile özdeşleştiler. Kurtuluş Savaşı, Mustafa Kemal'i ve Cumhuriyet'i adım adım izlediler. İngiliz Yönetiminin hem Atatürk çizgisini önlemeye çalışmasına ve Türk Kimliğini reddetmesine karşı Kıbrıs Türk'ü, özümsedikleri Atatürk çizgisinin moral gücüyle Kıbrıs'ta varoluş Savaşımını daha bilinçli verdiler. Kıbrıs Türklerinin efsanevi varoluş ve direnişlerinin moral gücünün başında Atatürk'e inanmışlık, bu efsanevi savaşımın yarattığı Kıbrıs Türk kimliğinin mayasında Atatürk / Atatürkçülük vardır*.."

Kıbrıs Türk halkı hem Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ü hem de Türkiye'deki milli gün ve sembolleri benimsemiş ve içselleştirmişlerdir. Bunun en somut örneğinin ise KKTC Anayasası'nda yer alan Atatürk İlke ve İnkılâplarına olan bağlılığın ifade edilmesi ile KKTC Cumhurbaşkanı da dâhil olmak üzere tüm kamu kurum ve kuruluşlarında Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün fotoğrafının yerel toplum liderlerinin fotoğraflarından daha üstte asılması olduğu söylenebilir.

[83] İsmail Bozkurt, "Bu Ankara Kenti ki (2), **Vatan**, 13 Aralık 2022 2022.

KAYNAKÇA

Akar, Reşat, **Atatürk'çü Kıbrıs Türkleri**, Veb Ofset İleri Matbaacılık A.Ş., İstanbul (1981).

Akgün, Sibel, "Osmanlı İmparatorluğu'ndan Türkiye Cumhuriyeti'ne Geçiş Sürecinde Kıbrıs Türk Aydınları ve Jön Türk Hareketi ile olan İlişkileri (1865-1918)", **History Studies, International Journal of History**, (Volume 3 / 3 / 2011).

Akgün, Sibel, "Atatürk İlke ve İnkılâplarının Kıbrıs'a ve Kıbrıs Türk Kadınlarına Yansımaları", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Yıl 2006, C 22, S 64-65-66, ss.415 – 436.

An, Ahmet, **Dinsel Toplumdan Ulusal Topluma Geçiş Süreci ve Kıbrıs Türk Liderliğinin Oluşması (1900–1942)**, Galeri Kültür Yayınları, Lefkoşa 1997.

Ankebut.

Armaoğlu, Fahir, **Siyasi Tarih,** 3. bs., Ayyıldız Matbaası, Ankara 1975.

Atun, Ata, **Kıbrıs Andlaşmaları, Planları ve Önemli BM, AB Kararları (1571-1983)**, C I, Mağusa Tarihi Araştırma ve Yazın Vakfı Yayını, No:26, Lefkoşa 2007.

Aytekin, Halil, **Kıbrıs'ta Monarga (Boğaztepe) Ermeni Lejyonu Kampı**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

Balyemez, Mehmet, **İngiliz Yönetimi Döneminde Kıbrıs Türklerinin Siyasi Örgütlenmeleri (1923-1960)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2021.

Balyemez, Mehmet ve Yavaş, Tuba, "Kıbrıs Cumhuriyeti'ne Geçiş Sürecinde Kıbrıs Türk Eğitim Sistemi'nin Belirlenmesine Yönelik Girişimler", **Kıbrıs'ta Türk Varlığı**, Ed. Adem Çalışkan, İdeal Kültür Yayıncılık, İstanbul 2022.

Birinci, Ergin, **Necati Özkan (1899-1970)**, C I, Necati Özkan Vakfı, Lefkoşa 1997.

Çakmak, Zafer, "Kıbrıs'tan Anadolu'ya Türk Göçü (1878–1938)", **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 36 (2008), ss. 201-223.

Denktaş, Rauf R., **Akritas Planı ve Gençliğe Sesleniş**, Yorum Yayınları, Lefkoşa 1994.

Demiryürek, Mehmet, "Cumhuriyet Hükûmetleri, Atatürk Devrimleri ve Kıbrıs Türk Basını (1920-1940", Cumhuriyetin 80. Yılına Armağan, **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayını**, Ankara 2004, ss.135-183.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Arşivi Doğru Yol.

Eroğlu, Hamza, "KKTC'yi yaratan Tarihi Süreç ve Son Gelişmeler", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C XVIII, S 54, ss.735-793

Foreign and Commonwealth Office (UK National Archieve)

Gürel, Şükrü Sina, **Kıbrıs Tarihi:1878-1960, Kolonyalizm, Ulusçuluk ve Uluslararası Politika**, İmge Yayınevi, İstanbul 1984.

Halkın Sesi Gazetesi

Hill, George, **A History of Cyprus**, Volume IV, The Otoman Province The British Colony, 1571–1948, (Ed.) by Harry Luke, Cambridge at The University Press, England 1952.

İrşad.

İsmail Sabahattin ve Birinci Ergin, **Atatürk Döneminde Türkiye-Kıbrıs İlişkileri (1919-1938)**, Akdeniz Haber Ajansı-8, Lefkoşa ?,

Kıbrıs Cumhuriyeti Anayasası, https://www.parliament.cy/images/media/assetfile/Syntagma_TU.pdf

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Mahkemeler web sayfası; https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/anayasa.aspx

Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti Anayasası, https://www.mahkemeler.net/cgi-bin/anayasa.aspx

Milli Arşiv ve Araştırma Dairesi (KKTC).

Mapolar, Hikmet Afif, **Aslar, Bir Devre Adını Yazanlar-1987**, Necati Özkan Vakfı Yayınları, Lefkoşa 2016.

Nacak.

Necatigil, Zaim M., **The Turkish Rebuplic of Northern Cyprus in Perspective**, Tezel Offset and Printing Co. Lmt., Lefkoşa 1985.

Serter, Vehbi Zeki, **Adım Adım Kıbrıs Cumhuriyeti (1960-1963)**, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Ankara 2014.

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Dış Münasebetleriyle İlgili Başlıca Siyasi Andlaşmaları**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1965.

Söz.

Şencan, Elif Evrim, "Dört Mekân Bir Kadın: Osmanlı Döneminde Kıbrıs Adasında Yaşayan Müslüman Türk Kadınının Yaşam Alanının Mesafe Analizi Yoluyla İncelenmesi", **Çağdaş Türkiye Araştırmaları Dergisi**, Yıl 10, S 20 (Güz 2014), ss. 195-220.

Yavuz, Bige, **Kurtuluş Savaşı Döneminde Türk-Fransız İlişkileri: Fransız Arşiv Belgeleri Açısından 1919-1922,** Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

Yurdakul, Erdal, **Kıbrıs Türkleri ve Atatürk İnkılâplarının Kıbrıs'ta Uygulanması**, Ankara: Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2002.

Osmanlı İdaresinde Kıbrıs (Nüfusu, Arazi Dağılımı ve Türk Vakıfları), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 2000

Osman Örek Arşivi.

Öz, Kübra, "Atatürk Dönemi Türkiye Kıbrıs İlişkileri", **Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, Karabük

Özoran, Beria Remzi, "Atatürk İnkılâpları ve Kıbrıs Türk'ü (4)", **Türk Kadın Dergisi**, S 34, Yıl:3, Mart 1969, ss.2 6-27.

Özoran, Beria Remzi, "Atatürk İnkılâpları ve Kıbrıs Türk'ü (5)", **Türk Kadın Dergisi**, S 35, Yıl:3, Nisan 1969, ss. 29-31.

Özoran, Beria Remzi, "Atatürk İnkılâpları ve Kıbrıs Türk'ü (6)", **Türk Kadın Dergisi**, S 37, Yıl:4, Haziran 1969, ss. 27-28.

Vanezis, Dr. P.N., **Makarios, Faith&Power**, Abelard-Schuman Ltd., London-New York-Toronto 1971.

TBMM Zabıt Ceridesi.

T.C. Resmi Gazete.

The Cyprus Gazette.

The Times.

Vatan (KKTC).

Nasıfoğlu Özgür ile yapılan görüşme, Girne 20 Mayıs 2023.

EKLER

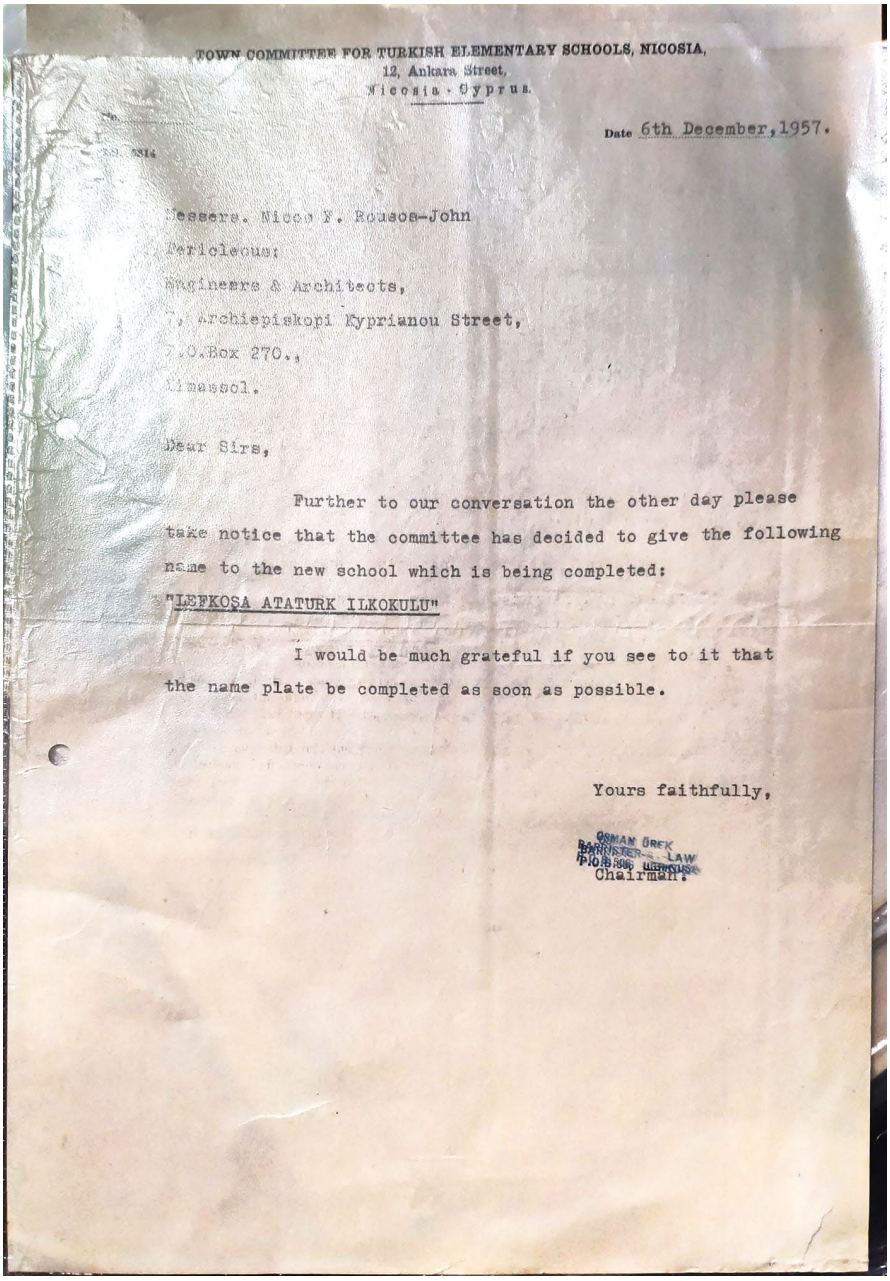

TOWN COMMITTEE FOR TURKISH ELEMENTARY SCHOOLS, NICOSIA,
12, Ankara Street,
Nicosia - Cyprus.

Date 6th December, 1957.

Messrs. Nicos Y. Rousos-John
Pericleous:
Engineers & Architects,
Archiepiskopi Kyprianou Street,
P.O.Box 270.,
Limassol.

Dear Sirs,

Further to our conversation the other day please take notice that the committee has decided to give the following name to the new school which is being completed:

"LEFKOŞA ATATURK ILKOKULU"

I would be much grateful if you see to it that the name plate be completed as soon as possible.

Yours faithfully,

OSMAN ÖREK
BARRISTER - AT - LAW
P.O.B. 586, NICOSIA

Chairman.

EK-1, Osman Örek Arşivi, Osman Örek tarafından Lefkoşa Kıbrıs Türk Ortaokul Komisyonu'na 6 Aralık 1957 tarihinde gönderilen yazı.

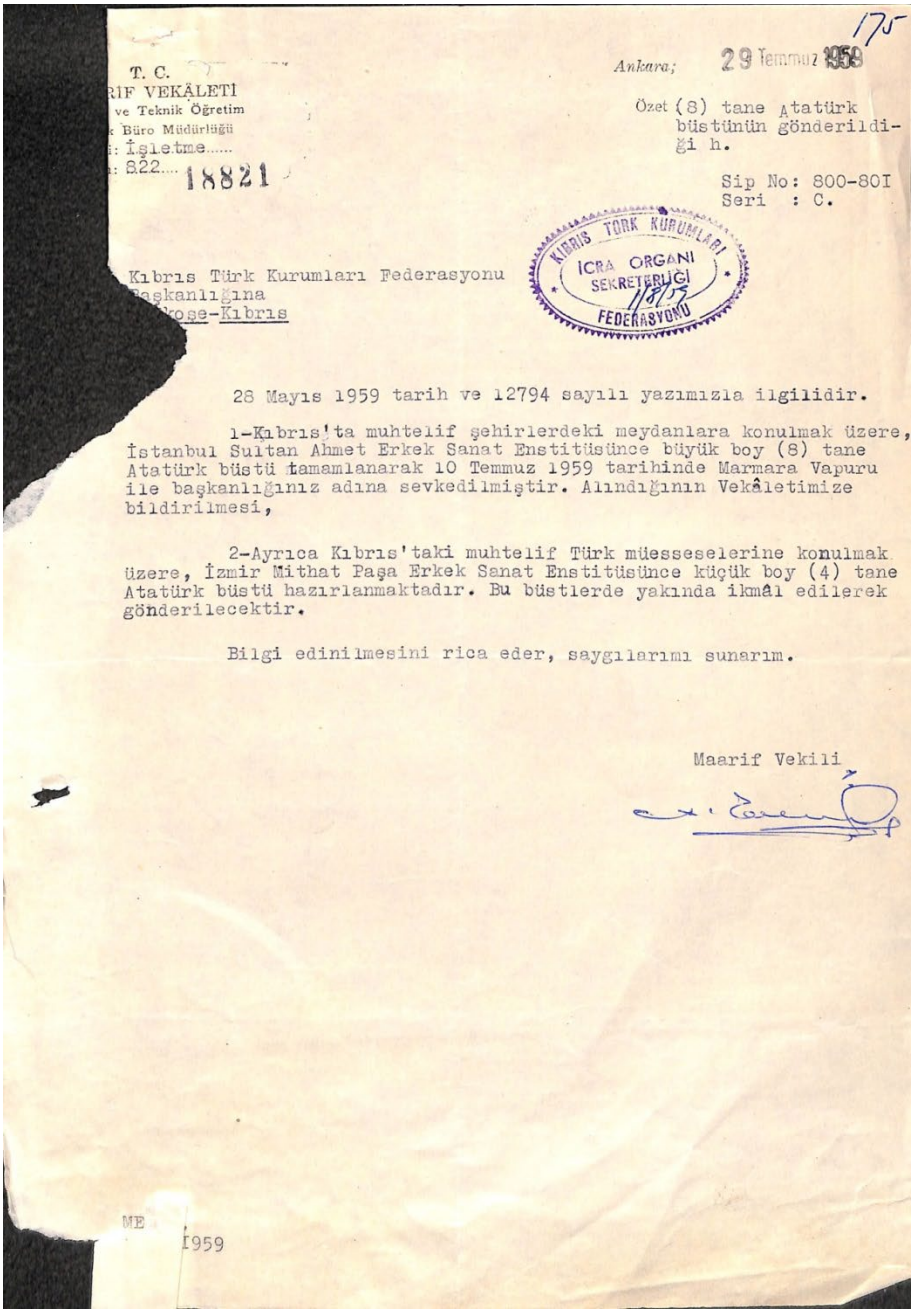

175

T. C.
RİF VEKÂLETİ
ve Teknik Öğretim
Büro Müdürlüğü
İşletme.....
822.... 18821

Ankara; 29 Temmuz 1959

Özet (8) tane Atatürk büstünün gönderildiği h.

Sip No: 800-801
Seri : C.

KIBRIS TÜRK KURUMLARI İCRA ORGANI SEKRETERLİĞİ 1/8/59 FEDERASYONU

Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu
Başkanlığına
Lefkoşe-Kıbrıs

28 Mayıs 1959 tarih ve 12794 sayılı yazımızla ilgilidir.

1-Kıbrıs'ta muhtelif şehirlerdeki meydanlara konulmak üzere, İstanbul Sultan Ahmet Erkek Sanat Enstitüsünce büyük boy (8) tane Atatürk büstü tamamlanarak 10 Temmuz 1959 tarihinde Marmara Vapuru ile başkanlığınız adına sevkedilmiştir. Alındığının Vekâletimize bildirilmesi,

2-Ayrıca Kıbrıs'taki muhtelif Türk müesseselerine konulmak üzere, İzmir Mithat Paşa Erkek Sanat Enstitüsünce küçük boy (4) tane Atatürk büstü hazırlanmaktadır. Bu büstlerde yakında ikmâl edilerek gönderilecektir.

Bilgi edinilmesini rica eder, saygılarımı sunarım.

Maarif Vekili

ME
1959

EK-2, MAAD, Tasnif Edilmemiş Belge, T.C. Maarif Vekâleti'nin KTKF Başkanına gönderdiği " (8) Tane Atatürk büstünün gönderildiği h." Konulu yazısı, Sip. No: 800-801, Seri:C.

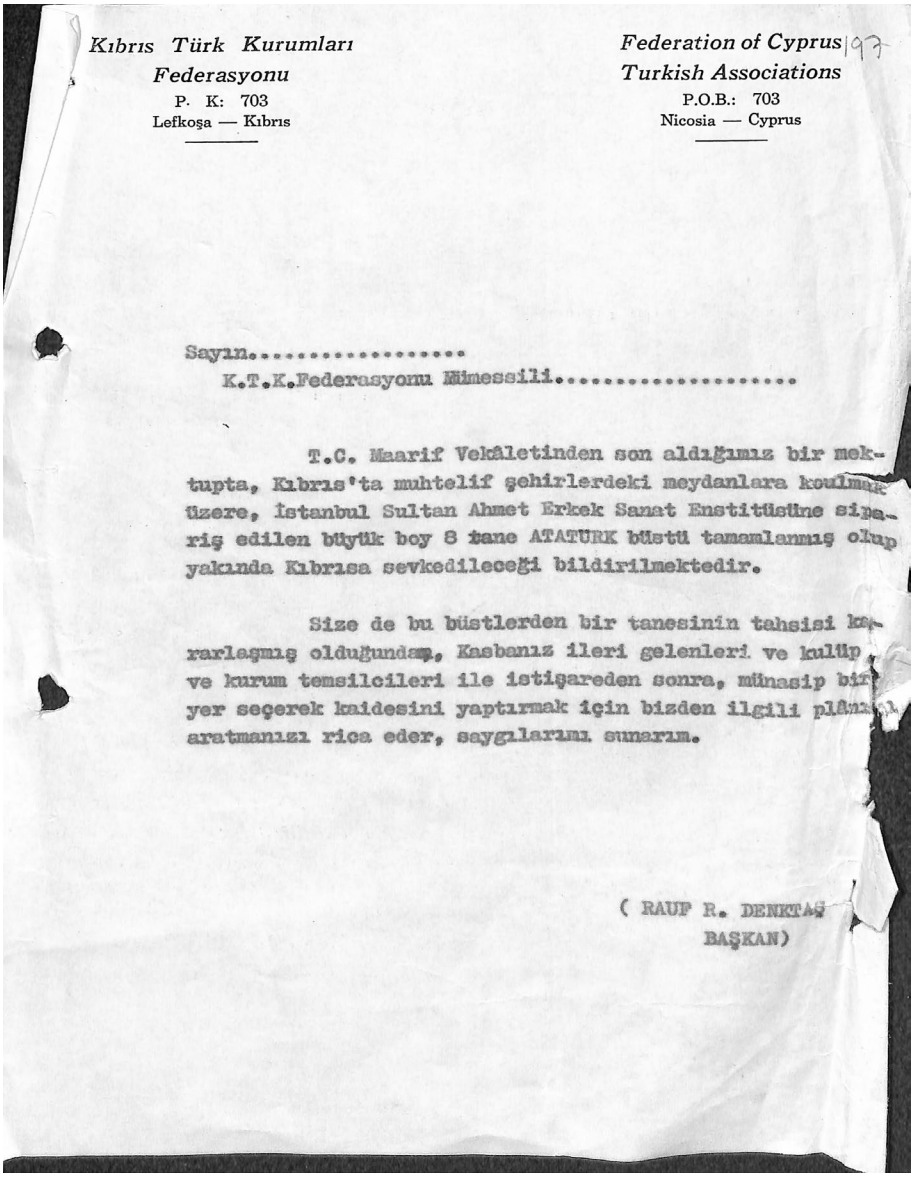

Kıbrıs Türk Kurumları
Federasyonu
P. K: 703
Lefkoşa — Kıbrıs

Federation of Cyprus
Turkish Associations
P.O.B.: 703
Nicosia — Cyprus

Sayın.....
K.T.K.Federasyonu Mümessili.....

T.C. Maarif Vekâletinden son aldığımız bir mektupta, Kıbrıs'ta muhtelif şehirlerdeki meydanlara konulmak üzere, İstanbul Sultan Ahmet Erkek Sanat Enstitüsüne sipariş edilen büyük boy 8 tane ATATÜRK büstü tamamlanmış olup yakında Kıbrısa sevkedileceği bildirilmektedir.

Size de bu büstlerden bir tanesinin tahsisi kararlaşmış olduğundan, Kasbanız ileri gelenleri ve kulüp ve kurum temsilcileri ile istişareden sonra, münasip bir yer seçerek kaidesini yaptırmak için bizden ilgili plânı aratmanızı rica eder, saygılarımı sunarım.

(RAUP R. DENKTAŞ
BAŞKAN)

EK-3, MAAD, Tasnif edilmemiş belge, Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Başkanı Rauf R. Denktaş'ın örgütlerine gönderdiği tarihsiz yazı taslağı.EK-3.

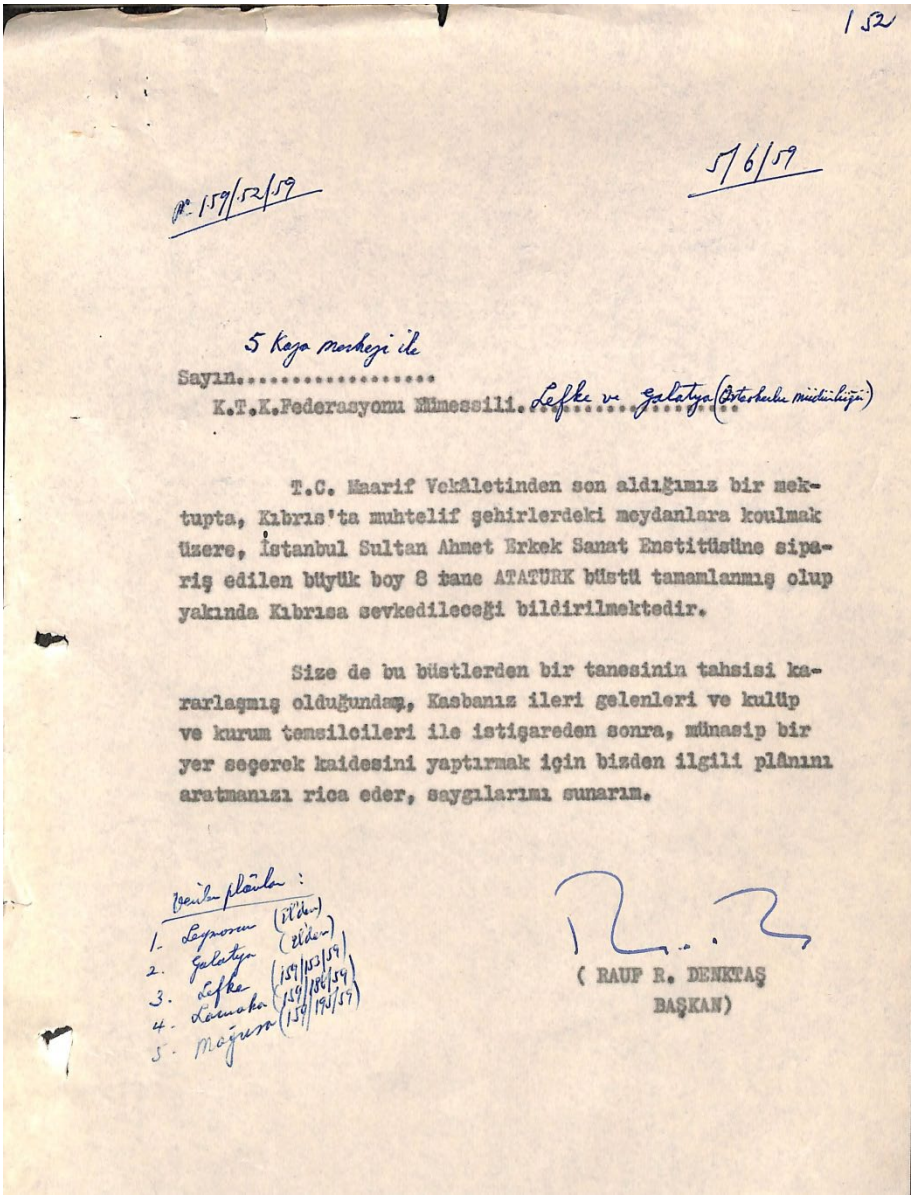

1/52

No: 159/52/59

5/6/59

5 Kaza merkezi ile

Sayın.....

K.T.K.Federasyonu Mümessili. Lefke ve Gelatya (Öğretmenler müdürlüğü)

T.C. Maarif Vekâletinden son aldığımız bir mektupta, Kıbrıs'ta muhtelif şehirlerdeki meydanlara koulmak üzere, İstanbul Sultan Ahmet Erkek Sanat Enstitüsüne sipariş edilen büyük boy 8 tane ATATÜRK büstü tamamlanmış olup yakında Kıbrısa sevkedileceği bildirilmektedir.

Size de bu büstlerden bir tanesinin tahsisi kararlaşmış olduğundan, Kasbanız ileri gelenleri ve kulüp ve kurum temsilcileri ile istişareden sonra, münasip bir yer seçerek kaidesini yaptırmak için bizden ilgili plânını aratmanızı rica eder, saygılarımı sunarım.

(RAUF R. DENKTAŞ
BAŞKAN)

Verilen plânlar :
1. Leymosun (12'den)
2. Gelatya (2'den)
3. Lefke (159/153/59)
4. Larnaka (159/186/59)
5. Mağusa (159/195/59)

EK-4, MAAD, Tasnif Edilmemiş Belge, T.C. Maarif Vekâleti tarafından Kıbrıs'a gönderilen Atatürk Büstlerinin Konulacağı Kurumların Tespitine Dair Yazı.

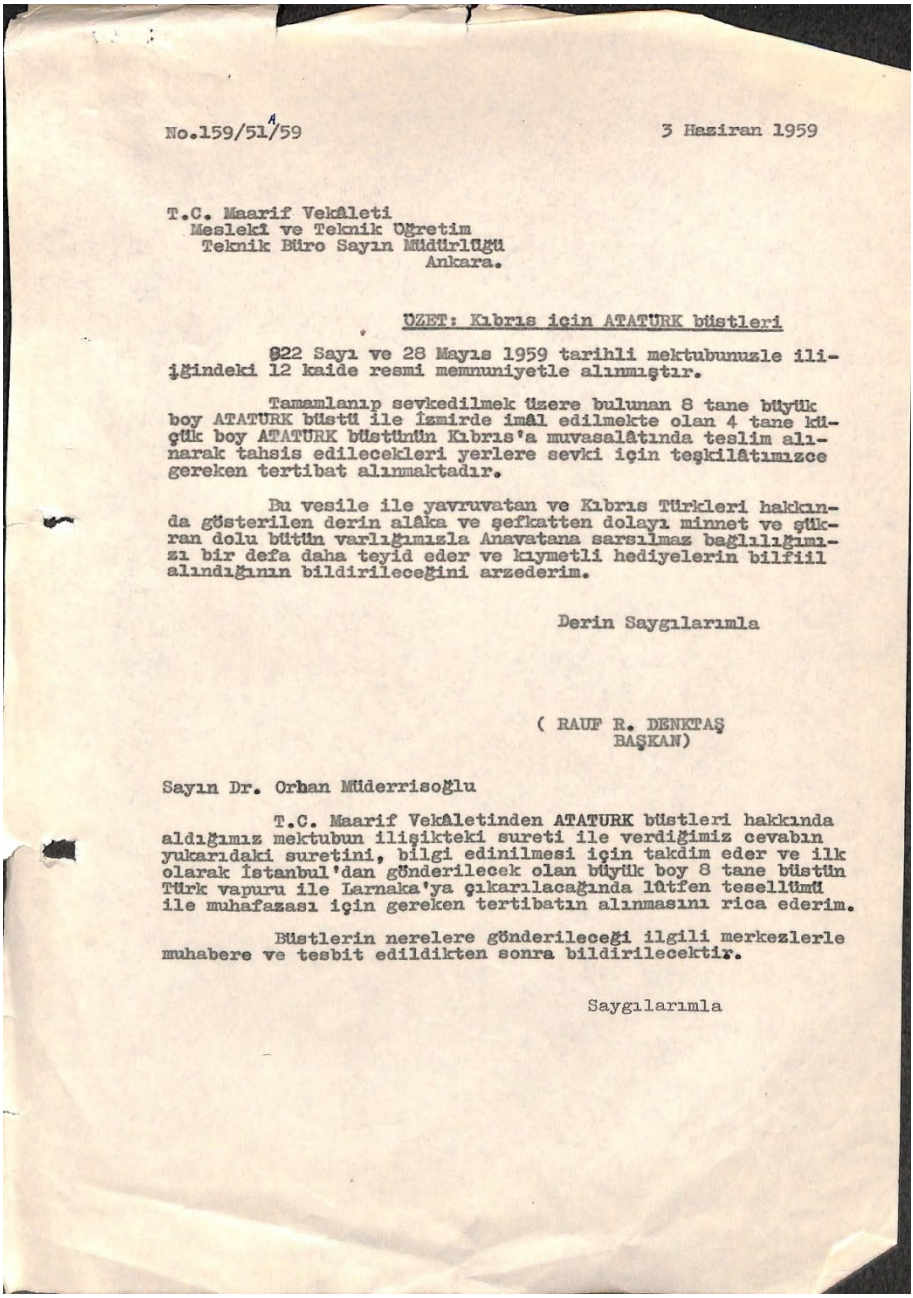

No.159/51/59 3 Haziran 1959

T.C. Maarif Vekâleti
Mesleki ve Teknik Öğretim
Teknik Büro Sayın Müdürlüğü
Ankara.

ÜZET: Kıbrıs için ATATÜRK büstleri

922 Sayı ve 28 Mayıs 1959 tarihli mektubunuzle ilişiğindeki 12 kaide resmi memnuniyetle alınmıştır.

Tamamlanıp sevkedilmek üzere bulunan 8 tane büyük boy ATATÜRK büstü ile İzmirde imâl edilmekte olan 4 tane küçük boy ATATÜRK büstünün Kıbrıs'a muvasalâtında teslim alınarak tahsis edilecekleri yerlere sevki için teşkilâtımızce gereken tertibat alınmaktadır.

Bu vesile ile yavruvatan ve Kıbrıs Türkleri hakkında gösterilen derin alâka ve şefkatten dolayı minnet ve şükran dolu bütün varlığımızla Anavatana sarsılmaz bağlılığımızı bir defa daha teyid eder ve kıymetli hediyelerin bilfiil alındığının bildirileceğini arzederim.

Derin Saygılarımla

(RAUF R. DENKTAŞ
BAŞKAN)

Sayın Dr. Orhan Müderrisoğlu

T.C. Maarif Vekâletinden ATATÜRK büstleri hakkında aldığımız mektubun ilişikteki sureti ile verdiğimiz cevabın yukarıdaki suretini, bilgi edinilmesi için takdim eder ve ilk olarak İstanbul'dan gönderilecek olan büyük boy 8 tane büstün Türk vapuru ile Larnaka'ya çıkarılacağında lûtfen tesellümü ile muhafazası için gereken tertibatın alınmasını rica ederim.

Büstlerin nerelere gönderileceği ilgili merkezlerle muhabere ve tesbit edildikten sonra bildirilecektir.

Saygılarımla

EK-5, MAAD, Tasnif edilmemiş belge, Kıbrıs Türk Kurumlar Federasyonu Başkanı Rauf R. Denktaş'ın T.C. Maarif Vekâleti Mesleki ve Teknik öğretim Teknik Büro Müdürlüğüne gönderdiği 3 Haziran 1959 tarih ve " Kıbrıs için Atatürk Büstleri" konulu yazı. EK-4.

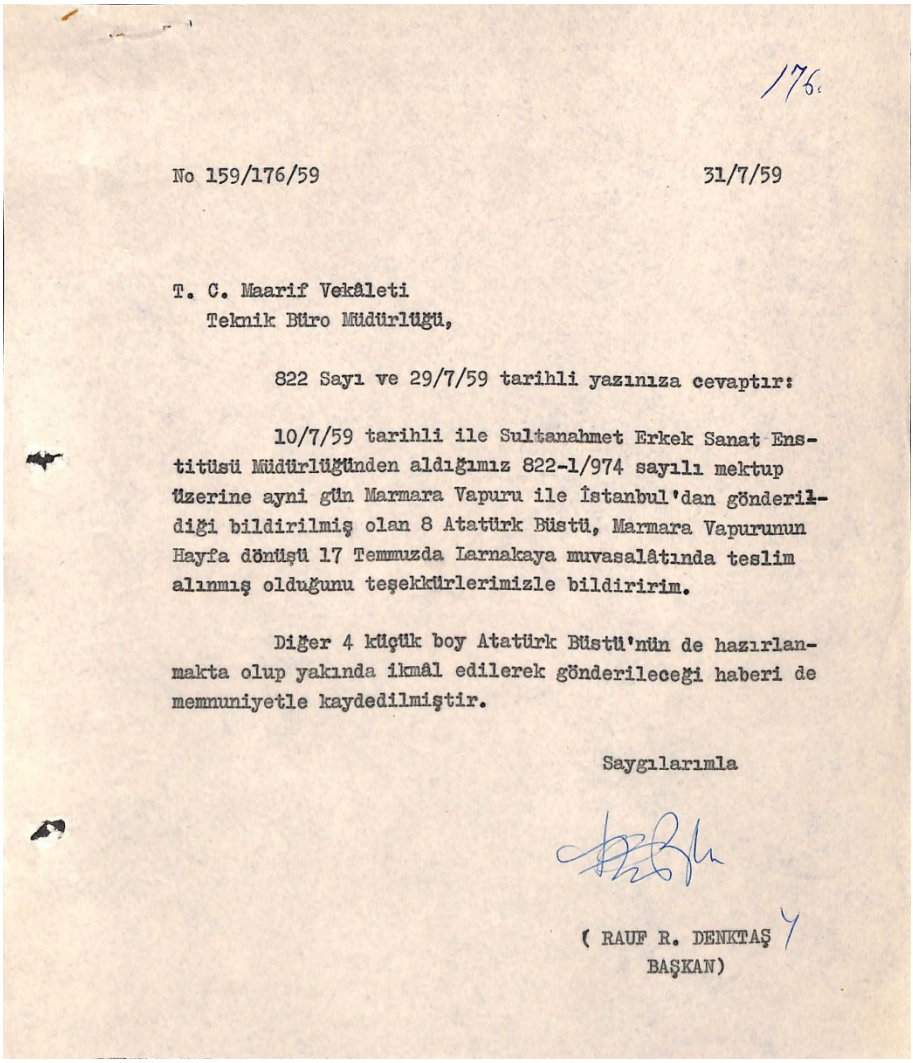

176.

No 159/176/59 31/7/59

T. C. Maarif Vekâleti
Teknik Büro Müdürlüğü,

822 Sayı ve 29/7/59 tarihli yazınıza cevaptır:

10/7/59 tarihli ile Sultanahmet Erkek Sanat Enstitüsü Müdürlüğünden aldığımız 822-1/974 sayılı mektup üzerine ayni gün Marmara Vapuru ile İstanbul'dan gönderildiği bildirilmiş olan 8 Atatürk Büstü, Marmara Vapurunun Hayfa dönüşü 17 Temmuzda Larnakaya muvasalâtında teslim alınmış olduğunu teşekkürlerimizle bildiririm.

Diğer 4 küçük boy Atatürk Büstü'nün de hazırlanmakta olup yakında ikmâl edilerek gönderileceği haberi de memnuniyetle kaydedilmiştir.

Saygılarımla

(RAUF R. DENKTAŞ
BAŞKAN)

EK-6, MAAD, Tasnif edilmemiş belge, Kıbrıs Türk Kurumları Federasyonu Başkanı Rauf R. Denktaş'ın T.C. Maarif Vekâleti Teknik Büro Müdürlüğüne gönderdiği 31/7/59 tarih ve No:159/176/59 numaralı yazı.

KKTC Cumurbaşkanı Ersin Tatar (2021-)

KKTC Milli Eğitim ve Kültür Bakanı Olgun Amcaoğlu (2020-2022)

EK-7: KKTC Resmi Kurumları Amirleri Makam Odalarındaki Atatürk Fotoğrafları

EK-8, Fuat Veziroğlu ve İsmail Bozkurt ile Lefkoşa'da 18 Mayıs 2023 tarihinde gerçekleştirilen Sözlü Tarih Çalışması.

TARİHYAZIMI BAĞLAMINDA ATATÜRK'ÜN ANILARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Mehmet Emin ELMACI[*]

Özet

Türkiye Cumhuriyetinin kurucusu, ülkenin işgalden kurtulmasını ve bağımsız bir devlet olmasını sağlayan Mustafa Kemal Atatürk; yaptığı devrimlerle sadece ülkesini ve milletini düşündüğünü çok açık olarak halka ve tüm dünyaya göstermiştir.

Atatürk, halkına sorumluluk bilinci gereği, hayatının önemli dönemlerini yazıya geçirmiş ve görevini yapmıştır. Halkına bir hesap veriş anlamına da gelen bu anılar; 1918'den itibaren çeşitli yerlerde yayımlanmıştır.

Bu anılar, bazen kendi el yazısıyla tuttuğu defterlerle, bazen yakınlarına anlattıklarıyla, bazen bazı gazetecilerin telgraflarına yanıt vererek, bazen de gazetecilerle mülakatlar yaparak yayımlanmıştır. Buna bir de yine dönemin basınında yayımlanmış biyografileri de eklemek gereklidir. Bu çalışmamızda, Atatürk'ün anılarının ve biyografilerin yayımlandığı ilk özgün kaynaklarına gidilerek, tarihyazımında önemli olan bu anıların geçmişten günümüze gelişimi anlatılacak ve değerlendirilecektir.

Anahtar Kelimeler: Milli Mücadele, Mustafa Kemal, Samsun, Nutuk

[*] Doç. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi, emin.elmaci@deu.edu.tr

EVALUATION OF ATATURK'S MEMOIRS IN THE CONTEXT OF HISTORIOGRAPHY

Abstract

The founder of the Republic of Turkey, Mustafa Kemal Ataturk, who enabled the country to get rid of the occupation and become an independent state, has very clearly shown to the public and the whole world that he thinks only of his country and nation with the revolutions he has made.

Atatürk wrote down important periods of his life and fulfilled his duty as a requirement of the sense of responsibility towards his people. These memories, which also mean giving an account to the people; It has been published in various places since 1918.

These memoirs were published sometimes with notebooks he kept in his own handwriting, sometimes with what he told his relatives, sometimes by responding to telegrams from some journalists, sometimes by conducting interviews with journalists. It is also necessary to add to this the biographies published in the press of the period. In this study, by going to the first original sources where Atatürk's memoirs and biographies were published, the development of these memoirs, which are important in historiography, from the past to the present, will be explained and evaluated.

Keywords: Turkish National Struggle, Mustafa Kemal, Samsun, Nutuk

GİRİŞ

Atatürk'ün, sorumlu bir devlet adamı kimliği ile yaşadıklarını not aldığını biliyoruz. Daha askerlik yıllarında alışkanlık edindiği bu önemli özellik, onun ülkenin kurtarıcısı ve çağdaş, bağımsız bir yeni devletin kurucusu olması ile oldukça değer kazanmıştır.

Atatürk'ün hayatında kişiliğini oluşturan, düşüncelerine yön veren ve tecrübelerini artıran başından geçen bu anılar, bazen kendi el yazısıyla tuttuğu defterlerle, bazen yakınlarına anlattıklarıyla, bazen bazı gazetecilerin telgraflarına yanıt vererek, bazen de gazetecilerle mülakatlar yaparak yayımlanmıştır. Ayrıca dönemin basınında yer alan, onunla ilgili biyografilerin de kendi elinden çıktığı kabul edilebilir.

Atatürk öğrencilik yıllarından itibaren, Harp Okulu ve Harp Akademisinde not defterlerine çeşitli konulardaki bilgileri kaydetmeye başlamıştı[1]. Şam'daki 5'inci Ordudaki görevi sırasında da bu defterlere yazmaya devam etmişti. 1906 yılında Şam'da 30'uncu Süvari Alayındaki bu görevinde, "Hayatım" başlığı ile yazdığı kısımda; anılarını yazması ile ilgili önemli bilgiler vermiştir. Atatürk; "*Elim kalem tutmaya, beynim fikir yürütmeye başladığı günden daha lise sıralarında bulunduğum zamandan beridir ki gönlümde hayatımın akışını kaydetmek için bir arzu duyarım. Birçok defalar, cep defterlerimin boş yapraklarını hayatımın bölümlerinin bazılarıyla doldurdum. Asıl maksadım, ömrümün gerçek akışını yazmak iken, her nedense o yapraklarda, fazlaca duygusallık ve hayallere kapılmıştım. Bunun için o karışık yapraklara rağbet etmedim. Onları karışıklıktan kurtarıp saklamak istemedim. Çünkü çok abartılı idiler... Bu yazılarımın benden başka hiç kimse tarafından okunmayacağına, bu defterin ben ölünceye kadar, benden başka hiç kimsenin eline geçmeyeceğine emin olamadığım için, duygularımı tam bir açıklık ile ortaya koymaktan korkarım.*" Cümleleriyle daha elinin kalem tutmaya başlamasından itibaren "*hayatının akışını*"[2] kaydetme konusunda arzu duyduğunu belirtmişti.

Aynı şekilde Karlsbad'daki anılarını yazdığı defterlerde de bu durumu "*Karlsbad'da gecen günlerimin anılarını bütünüyle ve olduğu gibi bu defterlere geçiremedim. Bunun iki nedeni var, birincisi yeterince yazı yazmak için vaktim olmadı. İkincisi her düşündüğümü, her yaptığımı, yani bütün fikirlerimi ve hayatımla ilgili sırları bu defterlere nasıl emanet*

[1] **Atatürk'ün Not Defterleri,** C 10, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları Ankara, 2009, s.3.

[2] **Atatürk'ün Not Defterleri,** C 10, s.50-51.

edebilirdim? Hatta bu yazdıklarımı bile bir gün, ihtimal pek yakın bir günde yok etmeyecek miyim? Şimdiye kadar hep öyle olduğu içindir ki, anılarımı toplayan bir derlemem yoktur" şeklinde anlatmıştır. Buna rağmen bu defterlerin tutulduğu ve yayımlandığı görülmektedir.

Atatürk'ün dönemin basınında yayımlanan biyografi ve anılarının büyük çoğunluğu ise, belli dönemlerde araştırmacılar ve yazarlar tarafından yayımlanmış olmasına rağmen, hala görülmeyenler olabileceğini de belirtmek zorundayım. Nitekim bu çalışmamızda da daha önce bilinmeyen yeni bulgular ile Atatürk'ün biyografisine ve anılarına katkı sağlamayı düşünmekteyiz. Bu çalışmamızda bunlara da yer verilecektir. Atatürk'ün yazdıkları üzerinden anılarının tümüyle ilgili kısa da olsa, çok yönlü bir çalışmayı Sami N. Özdemir'in 1973 yılında yayımlanan "*Cumhuriyetin Ellinci Yılında: Atatürk'ün Yazıları, Sözleri*"[3] makalesinde ve İsmet Görgülü'nün 1987'de yayımladığı "*Atatürk'ün Anıları*" adlı kitabının girişinde[4] bulmak mümkündür.

Atatürk'ün hakkında 1911 gibi erken tarihlerden itibaren haberlerin ve fotoğraflarının dönemin görsel ve yazılı basınında yer bulduğu bilinmektedir[5]. Bu yayımlananlar sayesinde genç Mustafa Kemal Bey'in kamuoyunda tanınmaya başladığını söyleyebiliriz. Bu noktada özellikle Trablusgarp ve çoğunlukla da Çanakkale Muharebelerindeki başarısı, onun artık tam anlamıyla tanınmasını sağlamıştır. Sonuçta 1918 yılına gelindiğinde, Mustafa Kemal Paşa'nın ülkede önemli bir kesim tarafından başarılı ve milli bir kişilik olarak tanınmıştır. İstanbul'a geldiğinde dönemin padişahının "*huzuruna*" çıktığı "*Cuma selamlığı*" görüşmelerinin basında yer bulması, gazetelerde demeçlerinin paylaşılması ve o dönemin siyasi gelişmeleri ışığında, genel olarak üst düzey askerleri itibarsızlaştırma yazılarına verdiği etkili yanıtların da gazetelerde çıkması, onu daha da önemli bir hale getirmiştir.

Bu noktadan sonra onun en erken tarihten itibaren "*hal tercümesi*" de sayılacak ve anılarını oluşturacak eserlerin tarihsel gelişimini izlemeye başlayabiliriz.

Mustafa Kemal Paşa'nın Yayımlanmış İlk Biyografisi

---

[3] Sami N. Özdemir "Cumhuriyetin Ellinci Yılında: Atatürk'ün Yazıları, Sözleri", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,** Yıl 1973, C 28, S 03, ss. 127-141.

[4] İsmet Görgülü, **Atatürk'ün Anıları**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1997.

[5] Mehmet Emin Elmacı, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Kamuoyunda Tanınması (1911-1919)**, ATAM Yayınları, Ankara 2022.

Mustafa Kemal Paşa; Halep'ten görevinden istifa ederek İstanbul'a geldiğinde, kendisini birden veliaht Vahdettin ile Almanya'ya gidecek heyet içinde bulmuştu. Veliaht ile Alman İmparatoru Kaiser II. Wilhelm'in daveti üzerine, Almanya'ya bir geziye gitmesine karar verilmişti[6]. Mustafa Kemal Paşa'nın da içinde olduğu heyet, 15 Aralık 1917 tarihinde yola çıkmış[7] ve 4 Ocak 1918 tarihinde akşama doğru İstanbul'a geri dönmüştü.[8]

Mustafa Kemal Paşa; dönüşü sonrası sol böbreğinden rahatsız olduğu için bir ay kadar yatağını terk edememiş ve doktorların önerisiyle[9] 13 Mayıs 1918 tarihinde Viyana'ya yola çıkmıştı.[10] Mustafa Kemal, Viyana'da muayene olduğu profesör isteği ile de yaklaşık bir ay sanatoryumda yattıktan sonra yine onun önerisiyle Karlsbad'a gitmiş[11] ve Sultan Reşat'ın ölüm haberini de 3 Temmuz 1918'de orada almıştı.[12]

Birkaç gün sonra da; İstanbul'da bulunan yaveri Cevat Abbas'ın İstanbul'a dönmesi için yazdığı telgraf üzerine de 1918 senesi 27 Temmuz Cumartesi günü Karlsbad'dan İstanbul'a hareket etmiş[13], 4 Ağustos 1918'de de İstanbul'a varmıştı.[14]

İşte Mustafa Kemal Paşa, bu önemli günlerde Yunus Nadi'nin Yenigün gazetesinde[15] ilginç bir şekilde kendine yer bulmuştu. Yenigün gazetesi, ilk kez 22 Eylül 1918 tarihli sayısında ilk sayfasında "*Yenigün'ün Müsabakası*" başlığıyla yayımladığı bir yazıda "*Müsabakamızın esasını harb-i umumide kesb-i şöhret eden* (şöhret kazanan) *generallerin gölge tarzı neşredeceğimiz*

---

[6] Şerafettin Turan, **Mustafa Kemal Atatürk Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2004. s. 148.

[7] **Tasvir-i Efkâr,** 16 Kânunuevvel (Aralık) 1917. "Veliaht-ı Saltanat Hazretlerinin Seyahati"

[8] **Tanin**, 5 Kânunusani (Ocak) 1918-1334. "Veliaht Hazretlerinin Muvasalatı", Mustafa Kemal Paşa; Ruşen Eşref ile ilk mülakatı da İstanbul'a bu gelişinde yapmıştı.

[9] Falih Rıfkı Atay, **Mustafa Kemal'in Ağzından Vahdettin,** Pozitif Yayınları, İstanbul, 2005., s. 47.

[10] Utkan Kocatürk, **Atatürk Ve Türk Devrimi Kronolojisi, 1918 – 1938,** Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973, s. 225.

[11] Falih Rıfkı Atay, **Vahdettin,** s. 47.

[12] Şerafettin Turan, **age.**, s. 155.

[13] Falih Rıfkı Atay, **Vahdettin,** s. 48.

[14] Utkan Kocatürk, **age.**, s. 225.

[15] Yunus Nadi'nin Tasvir-i Efkâr'dan ayrılması sonrası 2 Eylül 1918 tarihinde ilk kez çıkarttığı Yenigün gazetesi; bir ara sansür nedeniyle sık sık kapatılmış, adını "Eskigün" yapmış, 27 Mart 1919'dan sonra İşgal döneminde de İngilizlerce 6,5 ay kapatılmıştı. Yunus Nadi de tutuklanarak, Bekirağa bölüğüne hapsedilince daha sonra gittiği Ankara'da gazeteyi "Anadolu'da Yenigün" adıyla çıkartmaya başlamıştı. 24 Mayıs 1924 tarihinden itibaren de İstanbul'da adını "Cumhuriyet" yaparak günümüze kadar kesintisiz gelmiştir. Pelin Böke, **Yenigün'den Cumhuriyet'e Yunus Nadi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1994, s.37.ve 40.

resimlerden kimler olduklarını tanımak teşkil edecektir."[16] Diyerek savaşta şöhret kazanmış generalleri gölgelerinden tanınacağı ödüllü bir yarışma gerçekleştireceğini açıklamıştı.

İşte gazetenin, resimlerinin yanında, onlarla ilgili bilgi de vereceğini açıkladığı "*şöhret kazanmış generallerden*" birisi de Mustafa Kemal Paşa olacaktır.

24 Eylül tarihindeki sayısında "*Müsabakamız Yarın Başlıyor*"[17] şeklinde haber veren Yenigün'ün yarışmasının ilk günü olan 25 Eylül tarihli sayısında, İngiliz Komutan "*Sir Douglas Haig"* vardı.[18] Ertesi günkü 26 Eylül sayılı yarışmasının 2.gününde ise verdiği gölge fotoğrafta Mustafa Kemal Paşa'nın silueti vardı ve altındaki yazıda da okuyucularına "*Kimdir?*"[19] Şeklinde soru yöneltilmişti.

İşte gazetenin "*kimdir*" diye sorduğu kişinin yanıtı, 10 Ekim tarihli sayıda verilmişti. Bu sayısında gazete, 2.sayısında gölgesini verdiği Mustafa Kemal Paşa'nın gerçek fotoğrafını 16.sayısında vermiş ve altında da geniş olarak Mustafa Kemal Paşa'yı tanıtmıştı.[20] Fotoğrafının altına "*Ordu Kumandanlarımızdan Anafartalar Kahramanı Mustafa Kemal Paşa*" yazılan tanıtım yazısı ise "*Ordu Kumandanlarımızdan Mustafa Kemal P*aşa" başlığını taşıyordu. Gazete; bu yarışmada Mustafa Kemal Paşa'yı okuyucularına tanıtmış ve onun hal tercümesi bugün de bildiğimiz şekilde ilk kez yayınlanmış oluyordu. Gazete;

"*Mustafa Kemal Paşa bu harpte büyük hizmetler ifa eden şecii* (cesur, yiğit) *komutalarımızdandır. Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı muvaffakiyetle harp eden bir avuç kahraman meyanında temerrüz eden* (öne çıkan) *Mustafa Kemal Bey, Harb-i Umumiden evvel Sofya'da ataşemiliter idi. Harb-i Umumiye iştirakimiz üzerine muharib orduya dahil olmuş ve Çanakkale'deki fırkalarımızdan birinin kumandasını deruhte etmiştir. 13 Nisan 331'de (25*

---

[16] **Yenigün,** 22 Eylül 1918-(1334) 15 Zilhicce 1336, "Yenigün'ün Müsabakası".

[17] **Yenigün,** 24 Eylül 1918-(1334) 17 Zilhicce 1336, "Müsabakamız Yarın Başlıyor" Gazetenin yayımladığı fotoğraflar arasında Alman Veliahtı Prens Wilhelm, Alman General Otto Von Balow ve Mareşal Hindenburg, Avusturya Macaristan Generalleri Von Mac Kenzen ve Boroeviç, İngiliz Amiral John celiko Rus başkumandan Nikola Nikolayeviç gibi önemli komutanlar bulunmaktaydı. Ayrıca; Mustafa Kemal'den başka Türk komutanlardan sadece İzzet Paşa ve Cevat Paşa tanıtılmıştı.

[18] **Yenigün,** 25 Eylül 1918-(1334) 18 Zilhicce 1336, "Yenigün Müsabakası Başladı 1".

[19] **Yenigün,** 26 Eylül 1918-(1334) 19 Zilhicce 1336, "Yenigün'ün Müsabakası 2" Mustafa Kemal'in gölgesinin yayımlandığı bu sayısında tanıtılan komutan ise Mustafa Kemal'in 1910 yılında Picardie manevralarında karşılaşmış olduğu Fransız Mareşal Foch idi.

[20] **Yenigün,** 10 Teşrinievvel 1334-(Ekim 1918) 3 Muharrem 1336, "Yenigün'ün Müsabakası 16"

Nisan 1915) İngilizler Arıburnu'na çıktıkları ve Kocaçimen Tepesine doğru ilerledikleri zaman karşılarında Mustafa Kemal Beyin kahraman fırkasını bulmuşlardı. Fırka, kanlı bir muharebeden sonra düşmanı sahile atmış, İstanbul yolunu kapamıştı. Mustafa Kemal Bey, kahraman kıtaatıyla bu cephede Temmuz'a kadar bütün düşman hücumlarını tevkif etmiş (durdurmuş)*, 24-25 Temmuz'da* (5-6 Ağustos) *ansızın Anafartalar'a çıkan İngiliz kıtaatını da mahir ve azimkâr idaresiyle mağlup etmiştir. Çanakkale'den sonra terfi ederek Mirliva* (Tuğgeneral) *olan Mustafa Kemal Paşa, Ruslara karşı sevk edilen ve sağ cenahtaki ordunun kumandasını deruhte eylemiştir. Mustafa Kemal Paşa elyevm* (halen) *Filistin Cephesi'ndeki ordularımızdan birinin komutanıdır.*"[21] Cümleleriyle tanıtmış ve ilk kez Mustafa Kemal'i kamuoyuna hal tercümesi ile vererek tarihe kaydını koymuştu.

Atatürk'ün İlk Mülakatı Ve Çanakkale Anıları

Atatürk'ün hayatının bir bölümünün anlatılmış olduğu eserler aslında bizler için önemlidir. Atatürk'ün yazılı ve görsel basında kendine yer bulması ise konumuz dışındadır. Bu konuyla ilgili tarafımdan yazılmış "Mustafa Kemal Atatürk ve Kamuoyunda Tanınması 1911-1919"[22] adıyla çıkmış eserde tespit edilebilenler yer bulmuştur. Atatürk'ün zamanla kamuoyunda tanınmasıyla birlikte; başından geçen olaylar ise "onun yaşadıkları ve anıları" olarak daha da değer kazanacak ve belli bir aşamadan sonra da tarihte kendine yer bulacaktı.

Atatürk'ün anıları olarak en önemli ve en erken girişim, Ruşen Eşref (Ünaydın'ın) Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı ilk mülakat olacaktır. Bu mülakat, Ruşen Eşref'in dediğine göre Mustafa Kemal Paşa'nın annesinin Beşiktaş'taki evinde, ilki 24 Mart 1918 ve sonuncusu da 28 Mart 1918 olan görüşmelerle gerçekleşmişti[23].

1918'de, Ziya Gökalp'in yönetimindeki[24] Yeni Mecmua'da, Çanakkale Savaşı'nın yıl dönümünde özel bir sayı çıkarma amacıyla, Çanakkale'de bulunanlarla ilgili mülakatlar yapılması kararlaştırılmıştı. Ruşen Eşref de, Çanakkale Zaferi'nin yıldönümü için bir "*fevkalade nüsha*" çıkarmayı

[21] **Yenigün,** 10 Teşrinievvel 1334-(Ekim 1918) 3 Muharrem 1336, "Yenigün'ün Müsabakası 16"

[22] Mehmet Emin Elmacı, **age.**

[23] Ruşen Eşref Ünaydın, "Mustafa Kemal Paşa'yı Nasıl Tanıdım", **Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi**, Kasım 1983, C XLVII, s. 418.

[24] Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam Mustafa Kemal, (1881-1919),** C I, Remzi Kitabevi, 1999, s. 278.

düşünen Yeni Mecmua adına, Ziya Gökalp tarafından Çanakkale'de yiğitliği görülmüş bazı erler ve subaylarla röportaj yapmakla görevlendirilmişti.[25]

"*Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale'de pek kahramanlık göstermiş olduğunu duyuyoruz. Fakat ben, ne yazık ki, kendisini şimdiye kadar hiç görmedim, tanımıyorum.*"[26] diyen Ruşen Eşref; Selim Sırrı (Tarcan) Bey'in, Nişantaşı'ndaki apartmanında rastladığı Atatürk'ün yakın dostu Doktor Rasim Ferit Bey'in, aracılığıyla onun evinde Mustafa Kemal Paşa ilk kez tanışmış ve görüşmüştü.[27]

İlk tanışmada; Ruşen Eşref Bey Mustafa Kemal Paşa'ya Çanakkale'deki memlekette yaptığı hizmetler nedeniyle kendisine derin bir saygı beslediğini belirtmiş ve daha yakından tanıma isteğini söylemişti. Buna karşılık Mustafa Kemal Paşa ise bazılarının bundan rahatsız olabileceğini söyleyerek Ruşen Eşref'e zarar görme ihtimalinin belirtmişti.[28] Ruşen Eşref'in buna rağmen ısrarlı görüşme talebi sonunda, Mustafa Kemal Paşa'nın annesinin Beşiktaş'taki evinde 24 Mart 1918 tarihinde ilk görüşme gerçekleşmişti[29]. 24-28 Mart 1918 tarihleri arasında her biri 12 saatten az olmamak kaydıyla 3 ayrı günde tamamlanan mülakat[30]; Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale'de başından geçenleri anlattığı ve günümüze kadar gelen anılarının ilk ortaya çıkışıydı. Ruşen Eşref'in, Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı Türk basınındaki bu ilk mülakatı, 1918 yılında Mondros Mütarekesi'nden hemen önce Yeni Mecmua'nın Çanakkale Savaşı için hazırlanan özel sayısında yayımlanmış ve büyük yankı uyandırmıştı[31].

Özel sayının; fotoğraflardan sonraki ilk sayfasında, büyük boy ve tek sayfada Mustafa Kemal Paşa'nın 1916 yılının ilk ayında Harp Mecmuası'nın

---

[25] Ruşen Eşref Ünaydın, agm., s. 414.

[26] Ruşen Eşref Ünaydın, agm., s. 416.

[27] Ruşen Eşref Ünaydın**,** agm., s. 417.

[28] Ruşen Eşref Ünaydın, agm., s. 418.

[29] Ruşen Eşref; orijinal Yeni Mecmua baskısında ilk röportajın tarihini 24 Mart 1918, son röportajın tarihini ise; 28 Mart 1918 olarak tarihlemişti. (Ruşen Eşref. "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat", **Yeni Mecmua**, Çanakkale Nüsha-yı Mümtazesi, C.III, 1918, ss. 130-143.)

[30] Necat Birinci, "Ruşen Eşref'in Mülakatlarına Göre Mustafa Kemal Paşa, (1918-1919)", **Türk Dili Aylık Dil Dergisi,** Yıl.34, C XLVIII, S 395-396, Kasım-Aralık 1984, s. 432.

[31] "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal'le Mülakat" başlığıyla yayınlanan Ruşen Eşref'in Mustafa Kemal ile mülakatının da olduğu 1918 tarihli bu fevkalade nüshanın giriş kısmında Mehmet Reşat, Talat Paşa, Enver Paşa ve Cemal Paşa'nın fotoğrafları kullanılmıştı. İlerleyen sayfalarında da Mustafa Kemal'in Harp Mecmuası'nda çıkan fotoğrafları ve bir sayfasında da Mustafa Kemal'in; "Çanakkale Muharebesi Kumandanlarından Mustafa Kemal Paşa" tanıtımıyla fotoğrafı kullanılmıştı. **Yeni Mecmua'nın 18 Mart 1915 Fevkalade Nüshası,** s. 130.

kapağındaki top mermilerinden yapılmış anıt önündeki fotoğrafı "*Çanakkale'de Çimentepe'de. Büyüklüğüne söz bulunamayan bir levha-i şehâmet. Bizi yükseltmek için fedâ-yı can eden mübarek şehidler yatağı*" şeklinde o dönemki aynı alt yazılarla kullanılmıştı[32].

Özel sayının 88. Sayfasında bu kez "*Çanakkale Muharebesi kumandanlarından Mustafa Kemal Paşa*" cümleleriyle tanıtılan Mustafa Kemal Paşa'nın o dönemde bilinen fotoğrafına da yer verilmişti[33].

Ziya Gökalp, Mithat Cemal, Kazım Nami, Tekin Alp, Mehmet Emin, Ebu'lala, Halit Fahri, Ahmet Emin, Ali Ekrem, Halil Edhemi, Ali Canip, Falih Rıfkı, Yunus Nadi gibi dönemin en önemli edebiyat ve basın adamlarının yazılarının olduğu bu "*fevkalade baskıda*"; Ruşen Eşref'in de mülakatlar kısmında; Ayaşlı Ecr bin Mustafa, Hüseyin oğlu Mustafa Onbaşı, Ali Oğlu Mehmet Çavuş, Mülazım-ı Evvel Ruhi Bey, Yüzbaşı Emin Ali Bey ile birlikte 130.sayfada da "*Mustafa Kemal Paşa*" ile ilgili mülakatları bulunmaktaydı.

Odada Sofya'da çekilmiş yeniçerili fotoğrafı ile dikkat çeken Mustafa Kemal Paşa, savaşın çeşitli aşamalarını not defterine bakarak rapor ve haritalarından yararlanarak anlattığı bu mülakatta, düşmanın yenilgisiyle neticelenen 5 Mart (18 Mart 1915) deniz savaşlarında da kara bölgesinin korunmasının kendisi üzerinde olduğunu anlattıktan sonra; geniş olarak Çanakkale cephesini anlatmış ve "*Bu esnada Conkbayırı'nın cenubundaki 261 rakımlı tepeden sahilin tarassud ve teminine* (gözetlenmesi ve korunmasıyla) *memuren oralarda bulunan bir müfreze efradının, Conkbayırı'na doğru koşmakta, kaçmakta olduğunu gördüm. Size şu muhavereyi (konuşmayı) aynen okuyacağım. Bizzat bir efradın önüne çıkarak; (Okumaya başladı.);*

-Niçin kaçıyorsunuz? Dedim.

-Efendim, düşman! Dediler.

-Nerede?

-İşte, diye 261 rakımlı tepeyi gösterdiler..

……O zaman. Artık bilmiyorum, bir muhakeme-yi mantıkiye midir, yoksa sevk-i tabiyle midir (yoksa içgüdüyle midir)*, bilmiyor*[um]*; Kaçan efrada:*

---

[32] Mehmet Emin Elmacı**, age.**, s. 149.

[33] **Yeni Mecmua'nın 18 Mart 1915 Fevkalade Nüshası,** s. 88.

-Düşmandan kaçılmaz, dedim.

-Cephanemiz kalmadı, dediler.

-Cephaneniz yoksa süngünüz var, dedim.

Ve bağırarak bunlara süngü taktırdım. Yere yatırdım. Aynı zamanda Conkbayırı'na doğru ilerlemekte olan piyade alayı ile cebel (dağ) *bataryasının yetişebilen efradının "marş marş" ile benim bulunduğum yere gelmeleri için yanımdaki emir zabitini geriye saldırdım. Bu efrad süngü takıp yere yatınca düşman efradı da yere yattı. Kazandığımız an, bu andır*[34]*.... Size ben taarruz emretmiyorum, ölmeyi emrediyorum. Biz ölünceye kadar geçecek zaman içinde yerimize başka kuvvetler ve kumandanlar gelebilir."*[35] Şeklindeki o tarihe mal olan cümlelerini de ilk kez bu tarihi mülakatta seslendirmişti. Bu mülakatla, Ruşen Eşref, öncekilerden daha geniş olarak ilk kez kamuoyuna Mustafa Kemal'i tanıtmış oluyordu.

Şevket Süreyya'nın "*Mustafa Kemal, İstanbul'a ve Türk aydınlarına ilk defa Ruşen Eşref'in kaleminden ve bu konuşmaların notlarıyla tanıtılmıştır diyebiliriz.*" Dediği gibi, yine onun ifadeleriyle, bu mülakat "*Mustafa Kemal'in adı Çanakkale'ye sıkı sıkıya perçinlenmiştir*"[36]. Ruşen Eşref'in bu mülakatı, Yeni Mecmua'da yayımlandıktan sonra yine "*Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat*" başlığıyla 1930 yılında kitaplaştırılmıştı[37].

Mustafa Kemal Paşa'nın İstanbul Günlerindeki Demeçleri

Mustafa Kemal Paşa, 13 Kasım 1918 tarihinde İstanbul'a gelmiş ve artık bir şeyler yapılması gereği ile önce arkadaşlarıyla sonra da daha önce Almanya'da birlikte olduğu padişah Vahdettin ile Cuma selamlığında görüşmüş[38] aynı gün de 16 Kasım'da, Pera Palas Otel'de Vakit, Zaman ve Minber gazetelerinin yazarlarıyla bir toplantı yapmıştı[39]. Mustafa Kemal'in bu gazete muhabirleriyle yaptığı görüşme sonrası 3 gün içerisinde hakkında çeşitli haberler yapılmış ve görüşlerini çok net olarak kamuoyuna yansıtmıştı.

---

[34] **Yeni Mecmua'nın 18 Mart 1915 Fevkalade Nüshası,** s. 132-133.

[35] **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C 2 (1915-1919), s.144-145.

[36] Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam**, s. 279.

[37] Ruşen Eşref, **Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat**, 1930, İstanbul, Devlet Matbaası.

[38] **Ati,** 16 Teşrinisani 1334 (16 Kasım 1918), "Selamlık Resm-i Âlisi".

[39] Alev Coşkun, **Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay, Cumhuriyet Kitapları,** İstanbul, 2008, s. 92.

Ancak bu görüşmeden bir gün önce Mustafa Kemal Paşa'nın Ahmet Emin Yalman ve Mehmet Asım Us tarafından çıkartılan Vakit gazetesinde, birinci sayfada bir fotoğrafı ile birlikte "*Mustafa Kemal Paşa*"[40] başlıklı geniş bir haber paylaşılmış ve daha önce Yunus Nadi'nin gazetesinde olduğu gibi, geniş bir hal tercümesi verilmişti.

Gazete; "*Geçenlerde Harbiye Nezareti emrine verilmiş olduğunu yazdığımız Mustafa Kemal Paşa evvelki gün şehrimize gelmiştir. Mustafa Kemal Paşa, Harb-i Umumi içinde (Anafartalar Kahramanı) unvanını bihak* (hakkıyla) *kazanmıştır. Filhakika Mustafa Kemal Paşa olmasaydı 330 senesinde Çanakkale'ye hücum eden Fransız ve İngiliz kuvvetleri İstanbul surlarına kadar gelecek ve daha o vakit harb-i umuminin neticesi pek acıklı bir surette Türkiye'nin aleyhine takarrür edecekti. Mustafa Kemal Paşa, vatanımızın en tehlikeli zamanlarında büyük büyük hizmetler etmiş bir kahramandır. Ezcümle 31 Mart vakasında İstanbul'a gelen Harekât Ordusu içinde Mustafa Kemal Bey de bir erkân-ı harp yüzbaşısı sıfatıyla bulunuyordu. Sonra Trablusgarp muharebesinde Mısır'a gitmiş, o vakit Bingazi taraflarında bulunan Enver Bey ile birlikte temas peyda ederek, İtalyanlara karşı fedakarane mücahedelerde bulunmuştur. Mustafa Kemal Bey, Balkan muharebeleri esnasında da Gelibolu Kuvva-yi Mürettebe Erkan-ı Harbiyesi'nde mühim yararlıklar göstermiştir. Harb-i Umumi içinde Sofya sefareti Ataşemiliterliğinde bulunuyordu. Oradan celb olunarak Çanakkale hücumları esnasında Tekfurdağı'nda bir fırka teşkiline memur edilmiştir. İşte Mustafa Kemal Bey, vatanına yaptığı en büyük hizmeti burada ifa etmiştir. Mustafa Kemal Bey, ta Balkan muharebesi zamanından beri Çanakkale arazisinin teşkilat ı tabiyyesini pekiyi bildiği ve esasen kendisi gayet mahir ve cesur bir kumandan olduğu için müdafaa vazifesini her türlü takdirlerin fevkinde olarak ifa eylemiştir.*

Bütün cihanı hayretlere gark eden Çanakkale müdafaatı içinde Mustafa Kemal Bey namı, ebedi bir şan ve şeref halesi içinde yaşayacaktır. Filhakika yukarıda dediğimiz gibi Mustafa Kemal Bey düşmanlar tarafından Kabatepe civarından azim bir kuvvetle vuku bulan pek müthiş bir hücumda düçar olduğumuz kati bir mağlubiyeti, birkaç saat içinde galibiyete tebdil etmiş ve bu suretle İstanbul'un ana hisarlarını düşmanlara teslim etmemek için bir amil-i yegâne olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Harb-i Umumi içinde Çanakkale'de yaptığı hizmetlerden başka İkinci Ordu ve müteakiben Yedinci Ordu kumandanlıklarında bulunmuştur. Bu grubun lağvı üzerine kendisi,

[40] **Vakit,** 16 Teşrinisani 1334 (16 Kasım 1918), 11 Safer 1337. "Mustafa Kemal Paşa".

Harbiye Nezareti emrine verilerek, İstanbul'a gelmiştir. Binaenaleyh namusu, hamiyeti, fedakârane hizmetlerine karşı Paşalık rütbesiyle bihakk taltif olunmuştur. Mustafa Kemal Paşa zat ı hazret-i padişahinin veliahtlığı esnasında Avrupa'ya icra buyurdukları seyahatte maiyetlerinde bulunmuşlar ve burada takdir-i şahaneye mazhar olmuşlardır.

Mustafa Kemal Paşa, elyevm otuz sekiz-otuz dokuz yaşlarındadır. Selanik'te doğmuş ve Mekteb-i Harbiye'den erkân-ı harb olarak çıkmıştır. İlk vazifesi olarak mektepten çıktıktan sonra eski Beşinci Orduya memur edilmiştir. Hayat-ı askeriyesinde, pek kıymetli hizmetler gören Mustafa Kemal Paşa'nın, vatanın bu müşkül vazifelerinde himmet ve hamiyetinden istifade edileceği tabiidir."[41] Cümleleriyle Mustafa Kemal Paşa'yı geniş şekilde tanıtmıştı.

Vakit gazetesi; Atatürk'ün bugün bile aynen bilinen askerlik hayatını ve başarılarını; daha 1918'in son aylarında aynen verebildiği bu tanıtımın altına yazdığı yorum cümlesinde de "*Mustafa Kemal Paşa olmasaydı 330 senesinde Çanakkale'ye hücum eden Fransız ve İngiliz kuvvetleri İstanbul surlarına kadar gelecek ve daha o vakit Harb i Umumi'nin neticesi pek acıklı bir surette Türkiye'nin aleyhine takarrür edecekti. Mustafa Kemal Paşa, vatanımızın en tehlikeli zamanlarında büyük büyük hizmetler etmiş bir kahramandır*"[42] diyerek onun önemini o zaman tarihe kaydetmişti.

Vakit gazetesinin bu geniş biyografik tanıtımından bir gün sonra 17 Kasım'da bu kez hem Minber hem de Zaman gazetesinde, Mustafa Kemal Paşa'nın görüşlerinin açıklandığı önemli mülakatlar yayımlanmıştı.

Minber gazetesi yayımladığı bu görüşmeyi "*Yüksek Bir Tercüme-i Hal-Mustafa Kemal Paşa'nın Hıdemât-ı Askeriyesi-Siyasi Kanaatları-Kuvvetli Bir Ordu Hakkındaki Fikri-İngilizlere Karşı Hissiyatı-Memleketteki Fikir Cereyanları.*"[43] Alt başlıklarıyla onun hayatını ve görüşlerini baş sayfasına yansıtmıştı. Minber gazetesi, bu mülakatı ortada Mustafa Kemal'in bir fotoğrafıyla birlikte ve "*Ordumuzun en büyük kumandanlarından*" alt başlığıyla kullanmıştı. Minber gazetesi, bir muhabir göndererek aldığı bu mülakatta, Mustafa Kemal Paşa'yı "*Bundan üç gün evvel son memuriyeti olan Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığını terk ile Dersaadet'e gelen*

[41] **Vakit,** 16 Teşrinisani 1334 (16 Kasım 1918), 11 Safer 1337. "Mustafa Kemal Paşa".

[42] **Vakit,** 16 Teşrinisani 1334 (16 Kasım 1918), 11 Safer 1337. "Mustafa Kemal Paşa".

[43] **Minber** 17 Teşrinisani (Kasım) 1334-1918, "Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat".

Fahri Yaver Hazret-i Şehriyari Mustafa Kemal Paşa Hazretleri" [44] başlangıcıyla tanıtmış ve;

"*Mustafa Kemal Paşa Hazretleri son harbin nam ve şöhretini pek ziyade âlâ eylediği müstesna bir kumandanımızdır. Müşârün-ileyh Mekteb-i Harbiye'den Erkân-ı Harbiye yüzbaşılığıyla neş'et eylediği gün, efkâr-ı ahrârânesinden* (hürriyet fikirlerinden) *dolayı tevkif ve badehu Şam'a nef* (sürgün) *edilmişti. Beşinci Ordu mıntıkasında efkâr-ı ahrârâneyi telkin ve teşkilât-ı hürriyetperverâne icrâ eylemiştir. Meşrutiyetin istihsali yolunda sarf eylediği mesai ve himemâtın tafsilatına başka bir vesile ile tekrar avdet edeceğiz. 31 Mart vakasını müteakip İstanbul'a gelmiş olan Hareket Ordusu'nun erkân-ı harbiyesini idare etmiş ve Trablusgarb muharebesinde Bingazi'ye azimet ve Derne kuvvetlerinin kumandasını deruhde eylemişti. Balkan Muharebesinde Gelibolu'daki Kuvay-ı Mürettebe Erkân-ı Harbiyesinde bulunmuş ve bilâhare ordumuzun tekrar ileri hareketine ibtidar* (başladığı) *eylediği zaman Trakya'nın bilhassa Meriç'in sağ sahilindeki aksamını istirdad* (geri alma) *hususunda pek mühim bir amil olmuştu.*

Harekât-ı harbiyenin inkıta'ı (bitimi) *üzerine Sofya Ataşemiliterliği'ne ve harb-i umuminin bidayetinde gönüllü olarak bir fırka kumandanlığına tayin edilmiş ve fırkasıyla Çanakkale muharebatının ilk gününden son gününe kadar İtilâf kuvvetleriyle mütemadiyen döğüşerek Arıburnu ve Anafartalar muharebât-ı azimesinin yegâne kahramanı sıfatıyla Payıtahtı pay-ı istiladan muhafaza eylemiştir. Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa, Kafkas cephesine azimetle Muş, Bitlis havalisinin istirdadına* (geri alınması) *muvâfık olarak İkinci Ordu kumandasını almış ve müteakiben Hicaz Ordusu Kumandanlığını deruhde eylemek üzere Şam'a kadar gelmişken, kendisi tarafından serd edilen bazı mülahazalara binaen mezkûr vazifeyi kabul etmeyerek tekrar İkinci Ordu'ya avdet ve bilâhare Yedinci Ordu Kumandanlığına nakletmiştir.*

Mustafa Kemal Paşa, Yedinci Ordu Kumandanlığında bulunduğu sırada Grub Kumandanı Fon Falkenhayn Paşa'nın hükûmet-i Osmaniyeye mazarrât iras edebilecek (zarar verecek) *bir mahiyette olan siyasetine ve karargâh-ı umuminin bu meseledeki nokta-i nazarına iştirakı arzu eylemediğinden, menafi-i vataniyeye tamamen muvâfık olan kanaatine istinaden memuriyet-i mezkureden istifa eylemiştir. Hadisat; müşârünileyhe kanâati ne kadar muvâfık olduğunu isbat eylemiş ve son dakikalarda*

[44] **Minber,** 17 Teşrinisani (Kasım)1334-1918, "Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat".

karargâh-ı umumi kendi nokta-i nazarını kabule mütemayil görünmüş olduğundan ve başkumandanlık umuru da bizzat taraf-ı hümayundan deruhde edilmiş bulunduğundan iradât-ı seniyye-i hazret-i padişahiye mazhar olarak tekrar Yedinci Ordu Kumandanlığını kabul etmiş ve bu vazife ile son Suriye hezimetlerinde orduyu cenahlarında bulunan kuvvetlerden hiç bir muavenet görmediği halde, kati bir izmihlâlden (yok olmadan) *kurtararak Haleb'e kadar geçmeğe muvaffakıyet gösterdikten sonra, bil'âhare Yıldırım Orduları Grubu Kumandanlığına tayin edilmiştir. Devlet-i Aliyye'ce mütareke akdedilmesi üzerine mütareke şerâitinin suver-i tatbikiyesi* (tatbik şekli) *hakkında merkezle müzakere etmek üzere Dersaadet'e gelmiş ise de grubun ilgasına binaen vazifesine hitâm verilmiştir.*"[45] Şeklinde uzun bir hal tercümesi yayımlandığı gibi gündeme dair görüşlerini de vermişti.

Aynı gün Zaman gazetesinde de ikinci sayfada, Mustafa Kemal ile mülakat haberi ile özellikle İngilizler, ülkenin durumu ve hükümetin durumu ile ilgili görüşleri; "*Mustafa Kemal Paşa'nın Beyanatı*"[46] ana başlığıyla ve "*Son kabine buhranları esnasında namzetler meyanında adı geçmiş ve ahiren İstanbul'a gelerek Harbiye Nezareti emrine verilmiş olan Mustafa Kemal Paşa* " tanıtımıyla okuyucularına yansıtılmıştı.

Sivas Kongresi Sonrası Gazetelerde Mustafa Kemal Paşa ve Anıları

Samsun'a çıkışı sonrası işler biraz değişir. Hükümet sansürü nedeniyle Anadolu'dan gelen haberler; gazetelerde yayımlanmaz olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın görevden geri çağrıldığına dair haberler dışında, hiçbir şekilde Amasya Genelgesi, Erzurum Kongresi ve Sivas Kongresi de dahil hakkında bilgiler yansımaz.

Ta ki Sivas Kongresi sonrasına kadar. Zira artık bir şeyler görünür olmaya başlamış ve halkın tepkisi her yere yansımıştı. Sonuç ise 1 Ekim 1919'da Damat Ferit Paşa'nın istifası olacaktır. Bundan sonra Mustafa Kemal Paşa da dahil "teşkilat-ı milliye reisleri" gazetelerde boy boy tanıtılmaya başlanmıştı. İşte bu aşamada Mustafa Kemal Paşa'da kendi fikir hayatının kamuoyuna yansıtılması amacıyla bazı gazetelere yine demeçler vermeye başlayacaktır. Gazeteler ise artık farklı bir durum olduğunun

[45] **Minber,** 17 Teşrinisani (Kasım)1334-1918, "Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat". Mustafa Kemal'in İstanbul'a gelmesinden önce Yıldırım Orduları grubu kaldırılmış ve görevi sona ermiş olduğu için Minber'in bu anlatımında bir yanlışlık vardır. (Bknz. **Takvim-i Vekayi,** 10 Teşrinisani 1334 (10 Kasım 1918), 6 Safer 1337, S 3390. Pazar."Tevcihat").

[46] **Zaman,** 17 Teşrinsani (Kasım)1918, "Mustafa Kemal Paşa'nın Beyanatı".

anlamış ve muhabirlerini Anadolu'ya temsil heyetine gönderme kararı almışlardı. Yine Ruşen Eşref gazetesi Tasvir-i Efkar adına Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek için Anadolu yoluna koyulacaktı.

Celal Nuri'nin İleri gazetesi; 6 Ekim 1919 sayısında ilk sayfasında "*Mustafa Kemal Paşa*"[47] başlığıyla verdiği haberinin ortasına Paşa'nın fotoğrafını yerleştirmişti. İleri'nin Mustafa Kemal Paşa hakkında daha o tarihte geniş bir hayat hikayesini verdiği haberinde; "*Anadolu harekat-ı milliyesi münasebetiyle bütün cihanın matbuat ve efkar-ı umumiyesinde yer tutan memleketimizin bu milli kahramanı Mustafa Kemal Paşa, (320)*[48] *senesinde erkan-ı harbiye yüzbaşılığıyla mekteb-i harbiyeden neşet ederek; Üçüncü Orduya memur edilmiştir. Abdülhamit-i Sani devrinin en feci, en mutlakiyetperver ahval ve teşkilatı içinde vatan ve milleti için kalbinde fevkalade bir hüsran duyan Mustafa Kemal Bey hafiyen (gizli) tesis ettiği "Hürriyet Cemiyeti" ile Selanik'te bütün gençliği kazanmış ve Abdülhamit-i Sani idaresine karşı kırılmaz bir azim ile mücadeleye başlamıştı. Bu hal Mustafa Kemal bey'in mevkufen İstanbul'a celbiyle karib-i hümayunda icra-yı muhakemesini ve Taşkışla'da tevkifini ve bilahare, Beşinci Ordu'ya nefi ve tefribini tağribini intaç eylemiş ve orada da aynı gaile ile çalışarak badehu Selanik'e avdetle arkadaşlarıyla birlikte ilan-ı hürriyet eylemiş ve müteakiben* siyasetten çekilerek, yalnız *vazife-yi askeriyesiyle peltekse gayn lam elif sevgule tevgule başlamıştır. Harb-i Umumiye kadar devam eden hayat-ı askeriyesi Derne Kumandanlığında, Gelibolu Şube-yi Ceziresi müdafaasında, Sofya Makarrat-ı ateşemiliterliğinde geçmiş ve harb-i umumi esnasında fırka kumandanlığıyla Çanakkale Muharebatına iştirak ederek sanat-ı askeriyedeki kudret ve vukufunu beynelakran -ı rüçhanı(nı) kat kat ispat eylemiştir. Anafartalar ihracı hakkında kablelvuku verdiği rapor müehhiren emr-i tenkilde gösterdiği hamaset ve liyakat-ı fevkalade üzerine namını herkese tanıtarak Türk Ordusunun binam(namlı) kumandanları sırasına geçmiştir. Kafkas cephesinde ve Suriye'deki ordulara da kumanda etmiş ve her bulunduğu yerde zaferden zafere koşarak Türk askerinin kıymet-i maddiye ve maneviyesini cihan nazarında ispat ve ilan etmiştir. Ancak mütarekenin akdinde ve İzzet Paşa kabinesinin sükutundan sonra İstanbul'a avdet ederek vatanının felaketi karşısında herkes gibi buna bir çare-i halas aramış, şu elim aylarca düşünmüş ve kendisine son tekalif*

[47] **İleri**, 6 Teşrinevvel 1919, "Mustafa Kemal Paşa".

[48] Mustafa Kemal'in mezun olduktan sonra Yüzbaşılığı aldığı tarih 1905 idi. (11 Ocak 1905- 29 Kanunevvel 1320) Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eseri, Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997, s. 12.

edilen üçüncü ordu müfettişliğini, tasavvurat ve mülahazatının tatbikine çare-yi yegane olarak bulmuş ve o azim ile ordusuna giderek Anadolu harekat-ı milliyesini diğer rüfeka-yı mesaisi ile birlikte meydana getirmiştir." Şeklinde Mustafa Kemal Atatürk'ün daha 1919 Ekiminde net bir hal tercümesini vermiş ve başarılarıyla "*namını herkese tanıtarak*" tarihe "*namlı bir komutan*" olarak geçtiğini ifade etmişti.

Mustafa Kemal Paşa'ya aynı önemi aynı gün Akşam gazetesi de vermiş ve baş sayfasında "*Anadolu'daki Şahsiyetler*" başlığı altında "*Mustafa Kemal Paşa- Rauf Bey- Ali Fuat Paşa- Refet Bey- Milli hareketlerde İttihatçılar var mı? Firarileri nasıl red ettiler? Enver (Paşa)ya verdikleri cevap,*"[49] alt başlıklarıyla ve Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Bey'in fotoğraflarını da kullanarak geniş bir haber yapmıştı.

Akşam aynı sayısında "*Anadolu'nun başında bulunan en mühim şahsiyetler şöyledir*" dedikten sonra sırayla; "*Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey, Ali Fuat Paşa, Refet Bey*" adlarını sıralayarak onları tanıtmaya başlamıştı. Akşam özellikle bu kişilerin Enver Bey ile ilişkilerini de eklemiş ve "*Mustafa Kemal Paşa'nın ta Balkan Harbinde Edirne'nin istirdad edildiği günlerden beri Enver ile arası açıktı. Enver çirkin bir hased yüzünden Fethi Beyle erkanı harp kolağası Mustafa Kemal Beyi darıltmış idi. Enver'in bu hareketi sadarete .... Paylaşamamak gibi çirkin bir hasedden doğmuştu.*" Cümlelerini kullanmıştı. Ardından da; "*Mustafa Kemal Paşa harb-i Umumiye kadar adeta münzevi yaşadı. Harb-i Umumide askerlik nokta-yı nazarından gösterdiği fedakârlıkları zikre hacet yok.*" Dedikten sonra Mustafa Kemal Paşa'nın (harp siyasetinin) dahi Enver Paşa'nın üzerinde olduğu yazılmış ve Yıldırım orduları grubu harekete başladığı güne kadar Mustafa Kemal Paşa'nın Enver Paşa'nın, Türkler zararına meydana çıkardığı tehlikeleri kovmaya uğraştığı belirtilmişti.

Mustafa Kemal Paşa'yı Selanik günlerinden beri tanıyan Yunus Nadi ise onunla ilk görüşmeyi özel muhabiri aracılığıyla 10 Ekim 1919'da telgrafla yapacak ve ertesi gün gazetesinde yayımlayacaktı[50].

Mustafa Kemal Paşa ile bu mülakat Sivas'ta 10 Ekim 1919 tarihinde yapılmıştı. Gazete; "*Mustafa Kemal Paşa Hazretleriyle Mülakat*" başlığı ile Sivas'ta bulunan özel muhabiri tarafından, Mustafa Kemal Paşa ile yapılan ve telgrafla da yollanan bu mülakatı yayımlamıştı. Gazete; mülakatı

[49] **Akşam**, 6 Teşrinevvel 1919, "Anadolu'daki Şahsiyetler".

[50] **Yunus Nadi,** Tasvir-i Efkar'da yazarken Ebuzziyalarla ayrışımı sonrasında kendi gazetesi olan "Yenigün"ü çıkartmaya başlamıştı.

"*Teşkilat-ı Milliye'nin Kuvvet ve Derece-yi Şumulü/Teşkilat-ı Milliye'de İttihatçılık Var Mı?/Teşkilat-ı Milliye ve Anasır-ı Gayrimüslime/Asayiş/Teşkilatın Ecnebilerle Münasebeti/Teşkilat-ı Milliye'nin ve Heyet-i Temsiliye'nin İntihabattaki Vaziyeti/Mustafa Kemal Paşa'nın Mebusluğu*" alt başlıklarına ayırmış ve Paşa'nın Sivas günlerini ve görüşlerini paylaşmıştı. Bu uzun görüşmede en dikkati çekici konu ise mebusluk konusuydu ve muhabirin sorduğu "*Zatıaliniz mebusluğa adaylığınızı koyacak mısınız?*" sorusuna Mustafa Kemal Paşa "*Ben, sırf vatan ve milletime, böyle bir dakika-yı tarihiyede tamamıyla hasredebilmek gayesiyle, mesleğimden ayrılıp, sine-i millete mevcudiyetimi verdim. Bunu yaparken, alelade bir ferd-i millet olarak elimden gelen her fedakarlıktan geri kalmamak azminde idim. Binaenaleyh; tamamıyla milletimin iradeyi umumiyesine tabiiyim. Eğer millet beni mebus intihap etmek arzusunu izhar ederse (gösterirse, maalmemnuniye kabul ederim. Fakat kendiliğimden hiçbir teşebbüste bulunmayacağım*[51]" .demiştir.

Bir diğer demeç Vakit gazetesinin 13 Ekim 1919 tarihli sayısında, "*Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat*" başlığı ile verilmişti. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-yı Hukuk Cemiyeti Heyet-i Temsiliyesi olarak özellikle milli teşkilatın, gaye ve hedeflerini ayrıntısıyla anlatmıştı[52].

Evet artık İstanbul gazeteleri Mustafa Kemal Paşa ile görüşmek için ellerinden geleni yapmaktaydı. Bunlardan biri de Tasvir-i Efkar sahibi ve başyazarı Velit Ebuzziya idi. O da Mustafa Kemal Paşa'ya bazı soruları 13 Ekim'de[53] telgrafla göndermiş ve aldığı yanıtı da daha sonra gazetesinde yayımlamıştı.

Velit Ebuzziya'nın Mustafa Kemal Paşa'nın özgeçmişini de sorduğu soruları içinde; Kuvayi Milliye'nin nasıl başladığı, yaygın olup olmadığı, liderleri, amacı, Ermeni konusu, İttihatçılar ve seçimler üzerineydi[54].

Tasvir-i Efkâr Mustafa Kemal Paşadan gelen yanıtları da 18 Ekim 1919 tarihli sayısında baş sayfada "*Mustafa Kemal Paşa ile telgrafla bir mülakat*" manşetiyle ve "*Mustafa Kemal Paşa; teşkilat-ı milliye müteallik mesail-i*

---

[51] Yenigün gazetesi bu mülakatın sonunda mülakatın haber çokluğundan dolayı devamının ertesi gün yayınlayacağını söylemiş ancak iki gün sonraki sayısında devam etmişti.

[52] **Vakit**, 13 Ekim 1919, "Mustafa Kemal Paşa ile Mülakat".

[53] **Atatürk'ün Bütün Eserleri,** C 5, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007, s. 299.

[54] Mustafa Kemal Paşa'nın Ebuzziya'nın sorularına verdiği yanıtlar belge olarak elimizdedir. **Atatürk'ün Bütün Eserleri,** C 5, s. 294. Mustafa Kemal Paşa'nın geniş bir şekilde yanıtı da Nutuk'ta verilmiştir. Ancak Tasviri efkarda yayınlanan mülakat dizisi içinde bunun olmadığını belirtmeliyim.

mühimme hakkında telgrafla sorduğumuz suallere atideki cevapları vermiştir" alt başlığı ile kamuoyuna ynsıtmıştı[55]. Gazete bu ilk tanıtımda sadece Milli Teşkilat ve İttihatçılık ile ilgili sorulara verilen yanıtları vermiş ve böyle önemli bir kişi ile yapılacak görüşme okuyuculara tanıtılarak reklamı da yapılmıştı. Bu telgraf da Paşa'nın elinden çıkan görüşleri anlamında önemlidir. Gazete telgrafı fotoğrafı ile yayımlamış ve "*Mustafa Kemal Paşa ile Telgrafla Bir Mülakat*" başlığı altında vermişti. Ortada büyük boy ve altında "*Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale'de başarıları sırasında henüz miralay rütbesinde bulunduğu sırada kahramanca müdafaa ettiği Arıburnu cephesinde aldırdığı resmi*" yazılı Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğrafı, bu dönemde Tasvir-i Efkâr için bir ilkti[56]. Gazete alt başlıkta "*Mustafa Kemal Paşa; teşkilat-ı milliye'ye mütealik mesail-i mühimme hakkında telgrafla sorduğumuz suallere atideki cevapları vermiştir*" diyerek doğrudan Paşa ile yaptıkları telgraf görüşmesini kamuoyunu aydınlatmak için aktarmıştı.

Tasvir-i Efkâr gazetesi sahibi Velit Ebuzziya, bununla da kalmamış Mustafa Kemal Paşa'ya bir de muhabir olarak Ruşen Eşref'i göndermişti[57]. Mustafa Kemal Paşa ile 1918 Mart ayında ilk görüşmeyi yapan ve sonrasında da yayımlatan Ruşen Eşref; Mustafa Kemal Paşa gözünde biraz imtiyaz kazanmış olmalıydı ki gazetesinin sahibi Velit Ebuzziya, Mustafa Kemal Paşa ile yazışmış[58] ve Ruşen Eşref'in gönderileceğini belirtmişti. Paşa da resmi olarak gelişini kolaylaştırmak için gerekli yerlere emir vermişti

Ruşen Eşref'in Amasya'da, 23 Ekim'de yaptığı görüşmeler[59] ancak yaklaşık bir ay sonra Tasvir-i Efkâr'ın 23 Kasım 1919 sayısında

---

[55] **Tasvir-i Efkar,** 18 Teşrinevvel (Ekim) 1919, S 2874. Gazete büyük boy olarak Mustafa Kemal Paşa'nın Çanakkale'deyken çekilmiş bir fotoğrafını koymuş ve fotoğrafın altına da "Mustafa Kemal Paşa'nın, Çanakkale'yi harbiye-yi hamaseti esnasında, henüz Miralay rütbesinde bulunduğu sırada kahramanca müdafaa ettiği Arıburnu cephesinde aldığı resmi." yazılmıştı.

[56] **Tasvir-i Efkar** 18 Teşrinevvel (Ekim) 1919 "Mustafa Kemal Paşa ile Telgrafla Bir Mülakat"

[57] Mustafa Kemal Paşa haberi aldığında, Ruşen Eşref'i Temmuz ayında yanına davet ettiğini belirtmişti. Ruşen Eşref de nihayet İstanbul'da Matbuat Cemiyeti adına Heyeti Temsiliye ile görüşmek için fotoğrafçısı Kenan Bey ile birlikte 10 Ekim'de Cuma günü, Eskişehir-Konya-Ulukışla-Kayseri üzerinden Sivas'a hareket etmişti. Mustafa Kemal Paşa; "samimi arkadaşım" dediği Ruşen Eşref'e önem veriyordu ve onların gelişi için yol üzerindeki mülki ve askeri amirlere "her türlü kolaylık ve yardımın gösterilerek, mümkün olan süratle Sivas'a gelebilmelerinin teminini" telgrafla rica etmişti. **Atatürk'ün Bütün Eserleri,** C 4, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s.248.

[58] **Age.**, s. 274.

[59] Ruşen Eşref gazetesinde tarih olarak 23 Ekim 1919 ve yer bilgisi olarak Amasya'yı vermişti.

yayımlanmaya başlanacaktı[60]. Ruşen Eşref'in bu ilk yayımda gazete başlık olarak "*Anadolu Kuvva-yi Miliye Nezdindeki Müşahedat ve İhtisasat; Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyle Mülakat 1*" başlığını atmıştı. Alt başlıkta "*Amasya'da İlk Mülakat- Kuvayi Milliye Rüesası Ne Diyorlar?- Amasya ve İstanbul- Rauf Bey'in Sözleri*" başlıklarını kullanmışlardı[61]. Gazetede bu ilk mülakatta İstanbul'dan gelen Bahriye Nazırı Salih Paşa ile görüşmeler üzerinde durulmuş ve kuvvay-i milliye hakkında bilgiler verilmişti[62].

Görüşmenin daha ayrıntılı ana bölümü ise iki gün sonra 25 Kasım 1919 sayısında daha geniş şekilde verilmiş ve "*Anadolu Kuvvayi Miliye Nezdindeki Müşahedat Ve İhtisasat; Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Beyle Mülakat 2*"[63] başlığı girilmişti. Fotoğraf olarak da Mustafa Kemal Paşa İle Rauf Bey'in Amasya'da çekilen fotoğraf konulmuş ve altına da "*Mustafa Kemal Paşa ve Hüseyin Rauf Beyler*" yazılmıştı. Ruşen Eşref, hem Amasya'yı hem de halkın durumunu anlattığı bu mülakatında, Mustafa Kemal Paşa ile Rauf Bey'in bazı konulardaki fikirlerine de yer vermiştir.

Mülakatın 3.kısmı da 29 Kasım 1919 tarihli Tasvir-i Efkâr'da kendine yer bulmuştu. Aynı başlığa 3 numarası verilmiş ve Mustafa Kemal Paşa çok meşgul olduğu için fazla görüşülmediğini belirttiği bu yazısında Ruşen Eşref, özellikle Bahriye Nazırı Salih Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasındaki görüşmelerle ilgili bilgi vermişti.[64]. Bu kez kullanılan yine Mustafa Kemal Paşa'nın çalışırken, masa başındaki fotoğrafıydı.

Mustafa Kemal Paşa'nın Milli Mücadele ve Sonrası Gazete Demeçlerinde Anıları

Ocak 1922'de Vakit Gazetesindeki Mülakatı

Mustafa Kemal Paşa, ülkenin işgaline verdiği tepki ve halkı örgütlemesiyle önemli bir başarı elde etmiş ve TBMM'nin açılışı sonrasında düzenli ordunun kurulmasıyla da askeri başarıyla ülkede büyük umut yaratmıştı. Bu noktada Mustafa Kemal Paşa'nın, yine bazı gazetelere yayımlanması için verdiği demeçlerde, anılarını kamuoyuyla paylaştığı görülmüştür.

---

[60] **Tasvir-i Efkar,** 23 Kasım 1919, S 2910.

[61] Mülakatta bir de Amasya'da alındığı bildirilen ve Mustafa Kemal Paşa ile rüfekasından mürekkep bir grup (sağdan Mustafa Kemal Paşa, Bekir Sami, Rauf ve Muzaffer Beyler alt yazısı ile verilmiştir)

[62] Bahriye Nazırı Salih Paşa ile görüşmek üzere, Amasya'da olan Mustafa Kemal Paşa, Rauf Bey ve Bekir Sami Bey; Ruşen Eşref'i de davet etmişlerdi **Atatürk'ün Bütün Eserleri,** C 4, s.366.

[63] **Tasvir-i Efkar,** 25 Kasım 1919, S 2912.

[64] **Tasvir-i Efkar,** 29 Kasım 1919.

Bunlardan bir tanesi ve belki de en önemlisi daha 1921 Aralık sonlarında görüştüğü Vakit gazetesinden Ahmet Emin Bey'e (Yalman) verdiği demeçtir. Ahmet Emin Bey; Anadolu seyahatinde Adnan Bey ve Rauf Bey'den de yardım alarak Mustafa Kemal Paşa'nın cepheden Ankara'ya dönüşü sonrası, kendi söylemiyle 3 saate yakın süren bu görüşmeyi, 24 Aralık 1921 tarihinde gerçekleştirmişti[65].

Bu mülakat daha sonra 10 Ocak 1922 tarihinde[66] Vakit gazetesinde Ahmet Emin[67] tarafından yayımlanmış ve "*Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Tarihçe-yi Hayatı*" başlığını taşıyan anılarıdır[68]. Bu anıları gazete, Mustafa Kemal Paşa'nın çocukluk günlerinden son devreye kadar "*hayatının safahatını ve istikbal hakkındaki kanaatlerini anlatıyor*" tanıtımıyla alt başlıkta vermişti[69]. Gazi'nin bu anılarını içeren mülakatı, daha sonra Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri'nin 5. Cildine konulmuştur.

---

[65] **Atatürk'ün Bütün Eserleri**, C 12, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005, s.159.

[66] Vakit gazetesi bir gün önce 9 Ocak sayısında sağ altta küçük bir kutuda ertesi gün vereceği mülakatı "Mühim Bir Mülakat" başlığı ile vermiş ve "Mustafa Kemal Paşa'nın Tarihçe-i hayatı yarınki nüshamızda başmuharririmiz Ahmet Emin Bey'in Ankara'da Büyük Millet Meclisi reisi Mustafa Kemal Paşa hazretleriyle icra ettiği uzun bir mülakatı neşredeceğiz. Bu mülakat Mustafa Kemal Paşa'nın tarihçe-yi hayatına dair mufassal malumatı ve memleket meseleleri hakkında pek mühim ve kıymetli beyanatı muhtevidir" şeklinde tanıtmıştı. **Vakit,** 9 Kanunsani (Ocak) 1922. "Mühim Bir Mülakat".

[67] Ahmet Emin (Yalman) bu gezisini "Cepheleri dolaşmak isteyen gazeteci milletvekilleri vardı. Yalnız benim milletvekili Osmanzade Hamdi Bey'le beraber cephenin her kısmına gitmeme izin çıktı. Teşekkür ve vedaya gittiğim zaman Atatürk kendi imzasiyle bana bir yol vesikası verdi. Sonradan öğrendiğime göre Garp Cephesi'ne, ordu kumandanlıklarına, levazım teşkilatına, vilayetlere bana her kolaylığın ve yardımın gösterilmesine dair Atatürk'ün emriyle talimat verilmiş. Her tarafta güler yüzle karşılandım ve vazifemi, o devirdeki vasıta zorluklarına rağmen, rahatlık içinde yaptım." Şeklinde anlatmıştır. Ahmed Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim, C 1,** Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. İstanbul, 1997, s.741.

[68] **Vakit**, 10 Kanunsani (Ocak) 1922. "Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Tarihçe-yi Hayatı" Ahmet Emin Bey; "Büyük Millet Meclisi reisi çocukluk günlerinden ve mektep senelerinden büyük bir sadelik ve samişmiyetle bahs etmişler, kendilerinde vata alakalarının nasıl doğduğunu ve inkişaf ettiğini, ne gibi faaliyetlere mübeddel olduğunu, meşrutiyetten evvel ve sonra askerlik faaliyeti ve vatan hizmeti nokta-yı nazarından hayatlarının ne gibi safhalar geçirdiğini anlatmışlar ve hepimizi alakadar etmiş lazım gelen memleket meseleleri hakkında pek mühim ve kıymetli sözler söylemişlerdir" sunumunu kullanmıştı. .

[69] Zeki Sarıhan; bu mülakatı kronolojisinde "Vakit'te: Ahmet Emin'in Çankaya'da Mustafa Kemal ile üç saat süren mülakatı, Mustafa Kemal'in bir ikinci seçmeni kabulü; çocukluk, okul, askerlik, mütareke anılan, Anadolu'ya geçişi; Meclis, hükümet, partileşme, eğitim ve başka bazı konularda düşünceleri: Teşkilat baştan sona kadar halk teşkilatı olacaktır. Genel idareyi halkın eline vereceğiz. Emek sahibi olanlar, hak sahibi olacaktır. Misak-ı Milli'yi gerçekleştirdikten sonra, araziyi genişletme fikrinde bulunacak olanlar ortaya çıkamaz." Şeklinde vermiştir, Zeki Sarıhan; **Kurtuluşu Savaşı Günlüğü,** Öğretmen Yayınları, Ankara, 1984. 4.Cilt, s. 226.

Ahmet Emin; gazetenin ilk sayfasında 4 sütun, ikincisi sayfasının da tümünü kapsayan 7 sütunda verdiği bu görüşmede ilk olarak; "*Mülakatın Planı- Paşanın Yazı Odasında-Mülakattan Evvel*" başlıklarıyla uzun ve genel olarak mülakatın yapıldığı yeri ve Gazi'yi tasvir etmişti[70].

Ahmet Emin; "*Yazı masasının arkasında Şeyh Sunusi Hazretlerinin hediyesi olan meşhur kılıç asılı bulunuyordu. Duvarlarda, hatıra kabilinden birkaç silah ile Paşa Hazretlerine hitaben yazılmış eski usulde yaldızlanmış bir kasidename vardı*."[71] Diyerek tasvir ettiği görüşme ortamında sorularına yanıtlar almıştı.

Ahmet Emin'in sorduğu sorulara Mustafa Kemal Paşa'nın verdiği yanıtlar, onun çocukluk, ilkokul deneyimleri gibi bugün küçük büyük herkes tarafından bilinen bilgilerle başlamış, daha sonra ise "*İlk Hatıralar- İlk Emrivaki- Mustafa Kemal İsminin Menşei- Edebiyat Merakı- Siyasetle İştigaller- Askeri Hayatın Bidayetleri- Hürriyet Cemiyeti'nin Tesisi- Makedonya'ya Resmen Nakil- Meşrutiyet'i Müteakip- 31 Mart'tan Sonra- Trablus ve Balkan Harpleri- Harbi Umumi- Harbin Son Safhasında- Mütareke'den Sonra- İstanbul'dan Ayrılmak Kararı- Türkiye Büyük Millet Meclisi- Misakı Milli ve Ondan Sonrası- Şahsi Emeller İstinadgah Bulamaz- Pek Sevimli Bir Levha-*" başlıklarıyla Mustafa Kemal Paşa tüm hayatını, kendi ağzından anlatmış oluyordu.

Mustafa Kemal Paşa "*Çocukluğuma dair ilk hatırladığım şey, mektebe gitmek meselesine aittir. Bundan dolayı anamla babam arasında şiddetli bir mücadele vardı. Annem, ilahilerle mektebe başlamamı ve mahalle mektebine gitmemi istiyordu. Rüsumat'ta memur olan babam, o zaman yeni açılan Şemsi Efendi Mektebi'ne devam etmeme ve yeni usul üzerine okumama taraftardı. Nihayet babam, işi ustaca bir surette halletti. Evvela alışılmış merasim ile mahalle mektebine başladım. Bu suretle annemin gönlü yapılmış oldu. Birkaç gün sonra da mahalle mektebinden çıktım. Şemsi Efendi'nin mektebine kaydedildim.*" ve "*Rüşdiye'de en çok matematiğe merak sardırdım. Az zamanda bize bu dersi veren hoca kadar, belki de daha ziyade malumat sahibi oldum. Derslerin üzerinde meselelerle meşgul oluyordum, yazılı sorular yazıyordum, matematik öğretmeni de yazılı olarak cevap*

[70] Gazete bu mülakatta, ortada Mustafa Kemal Paşa'nın fotoğrafını "Mustafa Kemal Paşa Hazretleri" başlığı ile verirken, fotoğrafın dört köşesine de "Mustafa Kemal Paşa Köylüler Arasında"; "Çankaya Köşkü"; "Mustafa Kemal Paşa'nın İstasyonda İkamet Eylediği Bina"; "Mustafa Kemal Paşa Köylüler Arasında" başlıklarıyla 4 farklı fotoğraf yerleştirmişti.

[71] **Vakit,** 10 Kanunsani (Ocak) 1922. "Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Tarihçe*yi hayatı".

veriyordu. Hocamın ismi Mustafa idi. Bir gün bana dedi ki: "Oğlum senin de ismin Mustafa, benim de. Bu böyle olmayacak. Arada bir fark bulunmalı, bundan sonra adın Mustafa Kemal olsun. O zamandan beri ismim hakikaten "Mustafa Kemal" kaldı." Cümleleriyle, bugün herkes tarafından bilinen hayat hikâyesinden anlatımlar yapmıştı.

Özellikle konunun önemi gereği İstanbul'dan ayrılışı ile ilgili Mustafa Kemal Paşa "*İstanbul'da cereyan eden ahvalden, yapılan teşebbüslerden, bilhassa vaziyetin vahamet ve fecaatinden milletin haberi yoktu. İstanbul'da oturup milleti haberdar etmek imkânı da kalmamıştı. Binaenaleyh yapılacak şeyin İstanbul'dan çıkıp milletin içine girmek ve orada çalışmak olduğuna karar verdim. Bunun suret-i icrasını düşündüğüm ve bazı arkadaşlarla müzakere ettiğim sırada idi ki, hükümet beni ordu müfettişi olarak Anadolu'ya göndermeyi teklif etti. Bu teklifi derhal maalmemnuniyet kabul eltim ve tam Yunanlıların İzmir'e girdikleri gün idi ki, İstanbul'dan ayrıldım.*

Benim düşündüğüm şu idi: her tarafta muhtelif namlar altında birtakım teşekküller başlamıştı. Bunları aynı program ve aynı nam altında birleştirerek, bütün milleti alakadar etmek ve bütün orduyu da bu maksada hadim kılmak lazımdı. Anadolu'ya girdiğim zaman, daha ordu müfettişi sıfat ve salahiyeti üzerimde iken, bu noktadan işe başladım ve bu maksat az zamanda hasıl oldu.

Takip ettiğim tarz-ı mesai, İstanbul'da malum olunca beni İstanbul'a celp etmek istediler, gitmedim. Bilnetice istifa ettim. Bir ferd-i millet sıfatıyla Erzurum Kongresi'ne iştirak ettim. Erzurum Kongresi'nde tespit edilen esasları bütün memlekete teşmil maksadıyla Sivas'ta akd olundu. Bu kongrelerin tevlid ettiği Heyet-i Temsiliye namındaki heyetle kongrelerin esasatını tespit ettik."[72] Cümlelerini kullanmıştı.

1925 Ocak Vakit Gazetesindeki Mülakatı

Bunlardan bir diğeri de 1925 yılı Ocak ayının ilk günlerinde gittiği Konya gezisindeki anılarıdır[73]. Gazi Konya'da 3 ile 7 Ocak günlerinde yaşadığı ve not aldığı anılarını, yine Vakit gazetesine vermişti. Gazi'nin bu Konya gezi anıları ancak yılın son ayı olan Aralık'ta Vakit gazetesinde

[72] **Vakit,** 10 Kanunsani (Ocak) 1922. "Büyük Millet Meclisi Reisi Müşir Gazi Mustafa Kemal Paşa Hazretlerinin Tarihçe-yi Hayatı".

[73] Mustafa Kemal Paşa 1 Ocak 1925'te eşi Latife Hanım'la Ankara'dan Konya'ya hareket etmişti. Utkan Kocatürk, **age.**, s. 277.

yayımlanacaktır[74]. Gazete; bir gün önce 9 Aralık'ta verdiği tanıtım yazısında başlık olarak "*Gazi Paşanın Hatıraları Münasebetiyle*" manşetini atmıştı. Altında da Mustafa Kemal Paşa'nın "*Kayd-ı Hayat Şartıyla Reisicumhurluk! Bu bizim prensibimiz değildir*"[75] sözünü paylaşmıştı. Ve bu iki sütunun ortasında küçük bir kutu içerisinde "*Yarınki sayfamızda Gazi Paşa'nın hatıra defterlerinden bir sayfa. 3 Kanunusani 1340'ta Konya'da ne düşünüyorlardı*" [76]tanıtımını yapmıştı.

Vakit gazetesi ertesi gün bu anıları ilk sayfada köşede bir sütunla ve "*Gazi'nin Hatıra Defterlerinden bir Yaprak*" başlığı ile başlatmıştı[77]. Başlığın altında "*3 Kanunsani (Ocak) 340'da (1925) Ne düşünüyorlardı*" bir giriş yapılmış ve Reisicumhur Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın yolculuğunda tuttuğu defterlerinden, birkaç parçanın yayımlanacağı belirtilmişti. 3 Ocak 1925 tarihli yayımlanan anılarında, Mustafa Kemal Paşa'nın "*Memleket ve milletin kurtuluşu ve saadeti için çalışmaktan başka bir maksadım yoktur. Bu, bir insan için kafi bir sürur ve haz (sevinç ve haz)temin eder. Benimle beraber olan arkadaşlarım, bütün vatandaşlarım da aynı amacı izlemektedirler… Kişisel ve ailevî huzur ve mutluluğun, milletin huzur ve mutluluğuyla ayakta durduğunu, memleketin güvenlik ve dokunulmazlığıyla mümkün olduğunu gerçek ve ciddî bir şekilde anlamışlardır. Ben ve benimle beraber olanlar, hedefimizin yüceliğine, yolumuzun doğruluğuna eminiz. Bunda asla şüphe ve tereddüdümüz yoktur. Milletimizin, Türk milletinin yakın, uzak tarihine gereği kadar bilgimiz vardır. Geçmişin derslerini, bugünün ve geleceğin yaşamı için göz önünde tutmak dikkatinden mahrum değiliz. Yaptığımız hizmetlerle övünmüyoruz. Yapacağımız hizmetlerin, övünç sebebi olabileceği ümidiyle avunuyoruz.*" [78] cümlesi ön plandaydı.

Her gün, Gazi'nin defterlerinden bir sayfayı vereceğini belirten Vakit gazetesi; 11 Aralık sayısında da " *Gazi'nin Hatıra Defterlerinden Sahifeler*" başlığı altında yeni bir sayfayı da Gazi'nin "*Her şeyin fevkinde memleket ve milletin menfaati*" cümlesini manşete çekerek vermişti[79]. Gazi'nin, 4 Ocak tarihli bu anılarındaki "*Milleti idarede düsturumuz, milletin müşterek ve umumi efkar ve temayulatına tebyindir. Bu efkarın ve temayülatın hakiki ve*

---

[74] Vakit gazetesi 3 Ocak 1925 tarihinde başlayan Gazinin seyahatinin o günlerde de geniş olarak telgraflarla tanıtmıştı.

[75] **Vakit**, 9 Kanunevvel (Aralık) 1925. "Gazi Paşanın Hatıraları Münasebetiyle".

[76] **Vakit,** 9 Kanunevvel (Aralık) 1925. "Gazi Paşanın Hatıraları Münasebetiyle".

[77] **Vakit,** 10 Kanunevvel (Aralık) 1925. " Gazi'nin Hatıra Defterlerinden Bir Yaprak".

[78] **Vakit,** 10 Kanunevvel (Aralık) 1925. " Gazi'nin Hatıra Defterlerinden Bir Yaprak".

[79] **Vakit,** 11 Kanunevvel (Aralık) 1925. " Gazi'nin Hatıra Defterlerinden Sahifeler".

ciddi olabilmesi, milletin maddi ve manevi ihtiyaç menbaaalarından gelmesine vasıtadır. " cümlesi değerliydi.

Gazete ertesi gün, 12 Aralık'ta da bir başka sayfayı yine "*Gazi'nin Hatıra Defterlerinden Sahifeler*" başlığı ile vermiş ve manşete Gazi'nin "*Bir Anadolu ve İstanbul Meselesi Yoktur*" cümlesi çekilmişti[80]. Atatürk'ün Konya'da iken not aldıkları, bu defterlerdeki hatıraları da sonra Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri'nin 5.cildine konulmuştur.

Atatürk'ün 1926 Yılında Yayımlattığı Anıları

Atatürk'ün sorumlu devlet adamı kişiliği onda, daha hayatında adı geçmiş herkes hayatta iken, anılarını bir şekilde yazma ve yayımlatma düşüncesini ortaya çıkarmıştır. 1926 yılının Şubat ayından itibaren hızlanan, 1926 Haziran ayındaki "*İzmir Suikasti*" girişimi sonrası da Gazi Mustafa Kemal Paşa'nın kamuoyuna; olan olayları anlatma süreci giderek artmış ve Ekim 1926'da Nutuk'un sunulmasına kadar gitmişti.[81] Bu sürecin sonunda, CHF'nin 2. Büyük Kurultayı'nda 1927 yılında okunan Nutuk; 1919'dan 1927'ye kadarki olaylar, Mustafa Kemal Paşa'nın ağzından anlatıldığı önemli bir eserdir. Nutuk, bir devlet adamının halkına hesap verişi olarak da kabul edilmiştir. Milli Mücadele'nin nasıl olduğu, kimlerin ne yaptığı ya da yapmadığının belgeleriyle anlatıldığı ve "Nutuk" olarak adlandırılan, Atatürk'ün bizzat kendisinin mecliste günler süren konuşması bu anlamda çok değerlidir.

1928 yılında ise Osmanlıca olarak "*Türkün Altın Kitabı Gazi'nin Hayatı*"[82] adıyla Gazi Mustafa Kemal'in de anlatımlarıyla çocukluk ve gençlik dönemleri hatıraları yayımlanmıştı.

Atatürk'ün Mütareke'nin hemen öncesinde başlayan ve Samsun'a çıkışına kadar giden bu anıların; ilk olarak Milliyet gazetesinde 13 Mart 1926 tarihinde "*Büyük Gazi'nin Hatırat Sahifeleri"* başlığıyla ve Falih Rıfkı

---

[80] **Vakit,** 12 Kanunevvel (Aralık) 1925. " Gazi'nin Hatıra Defterlerinden Sahifeler".

[81] Basında Milliyet ve Hâkimiyet-i Milliye gazetelerinin Gazi'nin hatıratının duyurusunu yapıp birkaç gün içinde yayımlayacaklarını duyurdukları günlerde Vakit gazetesi de, Arif oruç aracılığıyla, Atatürk'ü tanıyan Tevfik Rüşdü, Şükrü Kaya, Mustafa Necati gibi önemli kişilere "Gazi Paşa'yı Nasıl Tanıdınız?" sorusunu sorarak yanıtlarını, iki gazetenin Gazi'nin hatıratını yayımladıkları günde 13 Mart'ta yayımlamaya başlamıştı. **Vakit,** 13 Mart 1926. "Gazi Paşa'yı Nasıl tanıyorsunuz?. İnkılab Ricalimizin Gazimizle ilk temaslarına ait Hatıraları. Hariciye Vekilimiz Tevfik rüştü Bey, dahi müncimizle İttihat ve Terakki Kongresinde başlayan ilk mülakatını anlatıyor". Bu mülakat ile ilgili bknz. Mevlüt Çelebi, "Atatürk Biyografisine Katkı: "Gazi Paşa'yı Nasıl Tanıdınız?", **Belgi**, S 17 (Kış 2019/I), ss. 1016-1041.

[82] **Türkün Altın Kitabı:** Gazi'nin Hayatı ve Büyük Halaskarımız Hakkında Münevverlerimizin ve Meşahirimizin İntibaat ve Mülahazatı: Kısım 1- 2, 1928.

ve Mahmut Beylerin imzasıyla *"Büyük Gazi'nin Türk devlet adamlarında tesadüf etmediğimiz hususiyetlerinden biri de, daha pek genç yaşından itibaren temas etmiş olduğu memleket hadiselerine dair zaman zaman not tutmak ve bu hadisat arasında kendi vaziyet ve tarz-ı telakkiyesini tespit eden vesikaları saklamaktır. Bu hatıralar emsalsiz bir hazine olmakla beraber, hayatının belki hiçbir saati heyecansız ve durgun geçmeyen inkılapçı için tam bir tercüme-yi hal olmaktan uzaktır. Eğer büyük Gazi'nin şayan-ı hayret hafızası olmasaydı, nice hakikatler öğrenilmemiş olacaktı. Yeni Türk tarihinin birçok köşeleri, esrar içinde kalacaktı*"[83] cümleleriyle tanıtımı yapılan ve başlayan anılardır.

Milliyet gazetesi, anıların yayımlanacağını daha 25 Şubat 1926 tarihli sayısında, ilk sayfasında küçük bir kutuda "*Gazinin Hatıratı*" üst başlığı ve "*Yakında Milliyet sütunlarını tezyin edecektir*" alt başlığı ile vermişti[84]. Gazetenin başmuharriri olan Mahmut (Soydan) Bey'in Ankara'dan, 24 Şubat günüyle çektiği telgrafta, Gazi ile görüşmesinde Milliyet'i övdüğünü belirterek, Gazi'nin "*Harb-i Umumiye ve Milli Mücadelemize ait hatıralarının, Milliyet ve Hakimiyet-i Milliye'de neşrine*" izin verdiğini duyurmuştu. Siirt mebusu da olan Mahmut Bey; bu hatıraların yakın tarihimizin birçok karanlık noktalarını aydınlatması açısından çok değerli olduğunu da belirtmişti.

Gazete ertesi sayılarında da bu hatıratı kamuoyuna aynı şekilde duyurmaya devam etmiştir. 26 Şubat'ta "*Reisicumhur Gazi Paşa Hazretlerinin Hatıratı Herkese Meçhul Kıymetli Bir Vesikadır*" başlığıyla verdiği yine kutu içindeki tanıtımında gazete, Mahmut Bey'in "*Gazimizin kendi notlarından aldığımız bu hatıratı, eski ve yeni tarihimizin birçok noktalarını tezyin edecektir*"[85] dediğini de eklemiştir. 25 Şubat tarihli telgrafında Mahmut Bey; "*Büyük reisicumhurumuzun lütuf buyurdukları hatıratı, pek yakında neşre başlıyoruz*." Dedikten sonra, bu hatıratın Gazi'nin bizzat kendi notlarından ve şimdiye kadar kimse tarafından bilinmeyen belgelerden oluştuğunu belirtmiş ve hatıratın harb-i umumiye ve o devrin siyasi, askeri olaylarına ait birkaç gün devam edecek başlangıç şeklindeki bir girişle başlayacağını eklemiştir. Milli Mücadele'ye ait olan kısımlarının da belgelere dayanan "*fevkalade meraklı safhaları*" anlatacağını

[83] **Milliyet,** 13 Mart 1926-28 Şaban 1344, "Büyük Gazinin Hatırat Sahifeleri".

[84] **Milliyet,** 25 Şubat 1926, "Gazinin Hatıratı Yakında Milliyet Sütunlarını Tezyin Edecektir".

[85] **Milliyet,** 25 Şubat 1926, "Reisicumhur Gazi Paşa hazretlerinin Hatıratı Herkese Meçhul Kıymetli Bir Vesikadır".

da belirten Mahmut Bey, bu hatıratın yayımlanmasıyla, eski-yeni tarihimizin birçok noktasını aydınlatacağını, okuyucular tarafından sabırsızlıkla bekleneceğini de belirterek yakında başlanacağını duyurmuştu.

Milliyet daha sonraki 27 Şubat ve 1 Mart sayılarında, Gazi'nin hususi notlarından oluşan hatıratının "*yakında*" veya "*bir iki güne kadar*" şeklinde başlayacağını, ark arkaya ilk sayfalarında duyurmaya devam etmişti. 2 Mart sayısında, bu hatıratı Hakimiyet-i Milliye ile birlikte vereceklerini duyuran gazete, aynı tanıtımını yeniden yapmıştı[86]. 4 Mart tarihli sayıda da gazete bu hatıratın, farklı cümlelerle önemine değinmiş ve giriş kısmı olacağı için, hatıraların gelecek hafta başlayacağını belirtmişti[87].

Gazete her gün daha da büyüterek, hatıratın duyurusunu yapmışken, 8 Mart tarihindeki sayısında verdiği, Gazi'nin anılarının bir "*heyet-i tahririye*" verildiği, giriş olacak Mahmut Bey'e verilmiş mülakatın da bittiği bilgisi verilmiş ve okuyucuların "*heyecan ve hararetle*" bekledikleri hatıratı yayımlamaya başlayacaklarını açıklamıştı[88]. Gazete 11 ve 12 Mart sayılarında hatırattan birer cümle vererek, heyecanı artırmış ve nihayet 13 Mart 1926'da hatıratı girişle birlikte başlatmıştır[89]. Milliyet 13 Mart sayısında "*Büyük Gazi'nin Hatırat Sahifeleri*" başlığıyla hem sağda giriş yazısı hem de sol sütunda hatıratı yayımlamaya başlamıştı. Giriş yazısının altında da Falih Rıfkı ile birlikte Mahmut Bey'in imzaları vardı.

Mustafa Kemal Paşa'nın 1914 ile 1919 arasındaki anıları, ertesi gün 14 Mart'ta, Mahmut (Soydan) Bey'in gazetesi Milliyet'te, 2.bölüm ile devam ederken[90] bir başka gazete olan Falih Rıfkı'nın Hakimiyet-i Milliye gazetesinde[91] de yeni başlamıştı.

Bu iki gazetede anıların başladığı gün, Cumhuriyet gazetesi başyazarı Yunus Nadi, ilk kez renkli olarak bastığı sayısında, hem köşe yazısında Maarif Nezareti'nin yayımlayacağı Gazi ile ilgili "*Altın Kitap*" hakkında Yunus Nadi'nin bir yazısı vardı hem de Atatürk'ün büyük bir fotoğrafı yine renkli olarak verilerek, altında da editör yazısında, Cumhuriyet gazetesinin sahibi Yunus Nadi'nin uzun yıllardır gazetecilik yaptığı ve Cumhuriyet

---

[86] **Milliyet,** 2 Mart 1926 "Büyük Gazi'nin Hatıralarına Başlıyoruz" 3 Mart sayısında da, aynı duyuru bulunmaktaydı.

[87] **Milliyet,** 4 Mart 1926 "Gazi'nin Hatıraları".

[88] **Milliyet,** 8 Mart 1926 "Gazi'nin Hatıraları".

[89] **Milliyet,** 13 Mart 1926 "Gazi'nin Hatıraları 1".

[90] **Milliyet,** 14 Mart 1926-28 Şaban 1344 "-2- Gazi Paşa Devam Etti".

[91] **Hâkimiyet-i Milliye,** 14 Mart 1926, "Büyük Gazi'nin Hatıratından Sahifeler".

gazetesinin önemini vurgulayan bir yazı bulunmaktaydı. Yunus Nadi'nin kaleminden çıktığı anlaşılan bu yazının son kısımda da, üstte yayımlanan fotoğrafın Gazi'nin en yeni fotoğrafı olduğu vurgulanmış ve "*bu vesileyle teyiden arz ederiz ki, vatandaşların malı olan 'Cumhuriyet' onları memnun etmek için hiçbir fedakârlıktan geri durmayacak, daima milli fikir ve vicdana tercüman olup gidecektir*"[92] son cümlesi verilmişti. Yunus Nadi; köşe yazısında da Gazi hakkında yazılacak olan Altın Kitap'tan[93] söz ederek, "*Gazi hakkında kitaplar yazılmasının önemini*" vurgulamış ve kendisinin de burada yazması için davet aldığını belirterek, Gazi'nin hakkında "*Dar cepheden değil geniş cepheden yazılmalı*"[94] sözleriyle, bu işin kolay olmadığını vurgulamıştı.

Yunus Nadi'nin günlerdir Milliyet ve Hâkimiyet-i Milliye'de; Gazi'nin anılarının yayımlanacağının duyurusunu görmemesi, mümkün değildir. Bu nedenle, Gazi'nin anılarının iki gazetede başladığı gün, bu şekilde özenle hazırlanmış, "*Cumhuriyet*" gazetesinin ve "*kendisinin*" önemini vurgulayan bir sayı çıkartılması oldukça önemlidir.

Nihayetinde iki gün sonra 15 Mart 1926 tarihli sayısında, Gazi'nin anılarının, Cumhuriyet gazetesinde de yayımlanmaya başladığı görülür. Yani Yunus Nadi'nin editör yazısında denildiği gibi "*vatandaşların malı olan 'Cumhuriyet' onları memnun etmek için hiçbir fedakârlıktan geri"* durmamış ve "*daima milli fikir ve vicdana tercüman olup"* halka mal olması gerekli Gazi'nin anılarını yayımlayabilmişti.

15 Mart'ta, "*Büyük Gazimizin Büyük Hayatından Hatıralar*" başlığını kullanan Cumhuriyet; Gazi Paşa'nın "*Rical-i Osmaniye Hakkındaki İhtisasatı*" alt başlığında "*Harbi Umumideki Gayritabii Vaziyetimiz-Hayalperverane Bir Vatanperverlik-Atlatmak-Zavallı Talat Paşa-Rical-i Osmaniye'nin Halet-i Ruhiyesi*"[95] kısım başlıklarını vererek anılarını paylaşmıştı.

Gazete sunuş yazısında, Gazi'nin anılarının "*bir kısmının*" Milliyet ve Hakimiyet-i Milliye'de yayımlandığını belirterek, "*Gazi'nin hatıratı cihanşümul bir kıymet ve hamiyeti haizdir. Bu asrın yetiştirdiği en büyük adamın, Türkiye'yi ba'sü bade'l-mevt sırrına mazhar eden[96], tarih-i cihanın*

---

[92] **Cumhuriyet,** 14 Mart 1926.

[93] 1928 yılında Osmanlıca olarak "Türkün Altın Kitabı Gazi'nin Hayatı" kitabı çıkmıştır.

[94] Yunus Nadi, "Gazi Üzerinde Etüd" **Cumhuriyet,** 14 Mart 1926.

[95] **Cumhuriyet,** 15 Mart 1926, "Büyük Gazimizin Büyük Hayatından Hatıralar".

[96] "Ölümden sonra bir daha ölmemek üzere dirilten".

revşini değiştiren o yüksek dehanın hatıratı da bizzat büyük Gazi gibi bütün milletindir. Gazi'nin hatıralarını, yakın tarihimizin bu kıymetli vesikalarını, bütün Türk milleti okumalı, dahi reisicumhurumuzun hayatından bazı sahifeler, bütün milletin malumu olmalı, halkımız, büyük reislerinin hatıratından istifade etmeli, ders almalıdır. Bütün Türk milletinin reisicumhuru olan sevgili Gazi'mizin hatıralarını memlekete tamim maksadıyla, bugünden itibaren derce başlıyoruz" cümleleriyle 1. Bölümden itibaren yayımlamaya başlamıştı.

Yunus Nadi; haklıydı. Bir gün öncesinde de bu konudaki rahatsızlığını bir şekilde dile getirmişti. Anıları yayımladığı gün yazdıkları da çok doğruydu. Türk milleti için çok önemli olan Gazi'nin anılarının, sadece iki gazete okurlarının değil herkes tarafından okunması gerektiği çok açıktı[97].

Nitekim birçok eserde, bu anıların önce Milliyet sonra Hakimiyet-i Milliye'de daha sonra da Cumhuriyet'te yayımlandığı söylenegelmiştir. Biz bunun mutlaka başka gazetelerde de yayımlanmış olması gerektiğini düşünerek, ulaşabildiğimiz gazeteleri incelediğimizde, "*tarih yazan*" olarak "*tarih yapanlara*" sadık kalıp "*insanlığı şaşırtacak bir şekil*" almasına katkıda bulunduk ve bu anıların bu üç gazete dışında da başka gazetelerde yayımlandığını gördük

Gelelim bu anıların aynı günde ve sonrasında başka gazetelerde de yayımlanmasına. Anıların, ilk kez Milliyet'te yayımlanması sonrası bir gün sonra 14 Mart'ta Hakimiyet-i Milliye ile birlikte "*İkdam*" gazetesi de bu anıları yayımlamıştır. İkdam; Milliyet gazetesinden alıntıladığını belirterek

---

[97] Falih Rıfkı Atay, bu anıların 1944 ve 1955 baskılarında, açıklama yapmamasına rağmen 1965 baskısında verdiği yeni bir bilgi ile aslında Yunus Nadi'nin bu konudaki sıkıntılarını bir nebze dile getirmişti. Falih Rıfkı'nın "«Hakimiyet-i Milliyye» gazetesinde Siird milletvekili Mahmud'la beraber çalışırdık. Mahmud İstanbul'da «Milliyet» gazetesini de çıkarmakta idi. Hatıraları iki gazetede aynı günde yayınlayabilirdik. Belki Mahmud'un İstanbul'daki gazetesini de güçlüklerinden kurtarmış olurduk." (Falih Rıfkı Atay, **Atatürk'ün Hatıraları 1914-1919**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1965.) Sözleri Mahmut Bey'in bu anıları, Milliyet gazetesinin sıkıntılı durumundan kurtulabilme için bir çare gördüğünü gösterdiği gibi, bu konuda Milliyet gazetesinde anıların etkili bir reklam yapılması da, bu düşünceye katkı yapar durumdaydı. Yunus Nadi'nin de o süreçteki yazılarında bu anıların, herkes tarafından okunması gerektiği şeklindeki cümlelerinin de bu anıların, Mahmut Bey tarafından tekeline alınmasına karşı duyduğu kırgınlık idi. Falih Rıfkı'nın daha önceki baskılarda dile getirmediği bu konuyu 1965 baskısında dile getirip, Mustafa Kemal Paşa'nın çok güvendiği Mahmut Bey'in bu nedenle İş Bankası'na katkı sağladığını ima etmesi ve "Ne yazık ki İstanbul'daki gazetesi uğruna, bankadaki nüfuzunu kötüye kullandığı için, böyle davranışları affetmeyen Mustafa Kemal, sonunda onu yanından uzaklaştırmış ve kalb hastası Mahmud bu hicran içinde ölmüştür." Sözleriyle iddialarda bulunmuştur. Mahmut Bey'in, Gazi'nin anılarını ilk yayımlayarak, Milliyet gazetesi üzerinden satışlarını artırmaya çalıştığı ile ilgili iddialar ve yanıtlar konusunda bknz. Mahmut Soydan, **Ankaralı'nın Defteri,** Hazırlayan: Nejdet Bilgi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

bu anıları "Büyük *Gazi'nin Hatıratı*"[98] başlığıyla yayımlamaya başlamıştır. Ayrıca yine "*Halkın Gazetesi*" 15 Mart 1926 tarihli sayısında 3.sayfada "*Gazimizin Hatırat Sahifeleri*"[99] başlığıyla, "*Yeni Ses*" gazetesi "*Gazi Paşa'nın Hatıratından Sahifeler*"[100], başlığıyla, "*Son Saat*" gazetesi de "*Büyük Gazimizin Hatıratından Bazı Parçalar*"[101] başlığı ile aynı anıları, Milliyet'ten aldıklarını belirterek aynen yayımlamışlardır[102]. Yunus Nadi'nin istediği olmuş ve Gazi Paşa'nın anıları herkes tarafından okunmaya başlanmıştı.

Falih Rıfkı bu anıların üzerinden 18 yıl geçtikten sonra, hatıratın geri kalanını yani Atatürk'ün Samsun'a çıkışına kadar olan kısmını da 1944 yılında çıkarttığı "*19 Mayıs*" adlı kitapta yayınlamıştı.[103] Falih Rıfkı Atay, kitabının önsözünde de bunu "*19 Mayıs'ın yirmi beşinci yıldönümünde, kurtuluş kahramanının biyografyasındaki bu boşluğu kapamak için eseri neşrediyorum.*"[104] Şeklinde anlatmıştır. Falih Rıfkı; kitabın konu sırasını da "*Bu elimde bulunan notlar ise mütarekede Adana'dan. İstanbul'a gelişi ile Samsun'a ayak basışı arasındaki devrin hatıralarıdır. Mustafa Kemal'i İstanbul'dan ayrılarak, Anadolu'ya gelmeğe ve Türk tarihinin, başlıca büyük hareketlerinden birine başlamağa sevk eden sebepler, bu hatıralardan anlaşılmaktadır*" şeklinde vermiştir.

Falih Rıfkı Atay, 1926'daki hatıratın yazımı ile ilgili, anıların devamı olarak 1944 yılında çıkardığı "*19 Mayıs*" kitabının girişinde, Atatürk'ü kastederek; "*1926 da, Siirt Mebusu Mahmut'la ben*[105]*, Ankara'da çıkan "Hâkimiyet-i Milliye" ile İstanbul'daki "Milliyet" gazetesi için hatıralarının*

---

[98] **İkdam,** 14 Mart 1926. "Büyük Gazi'nin Hatıratı".

[99] **Halkın Gazetesi,** 15 Mart 1926, "Gazimizin Hatırat Sahifeleri" .

[100] **Yeni Ses,** 1 Nisan 1926. "Gazi Paşa'nın Hatıratından Sahifeler".

[101] **Son Saat,** 12 Nisan 1926. "Büyük Gazimizin Hatıratından Bazı Parçalar".

[102] Özellikle Yeni Ses ve Son Saat gazetelerinin hatırata hangi tarihte başladıkları, önceki sayılara ulaşılamadığı için bilinmemektedir ancak belirtilen günlerde yazı dizisi olduğundan dolayı hatıratın tümünün yayımlandığı anlaşılmaktadır.

[103] Falih Rıfkı Atay, **19 Mayıs**, Ulus Basımevi, Ankara, 1944.

[104] Falih Rıfkı Atay, (1944), s. 4.

[105] Falih Rıfkı Atay 1955 yılında anıların tümünü yayımladığı "Atatürk'ün Bana Anlattıkları" ismi ile Sel Yayınlarından çıkan kitabında ise Mahmut Bey'den söz etmemiştir. Falih Rıfkı Atay, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, Sel Yayınları, İstanbul. 1955, Ancak anıların 1965 baskısında ise "Mahmud teklifimi pekiyi karşıladığı için beraberce Çankaya'ya gittik. Mustafa Kemal'e yapmak istediğimizi söyledik: - Tecrübe edelim, dedi. Bir iki gün sonra ben her akşam gider, kendisini dinler ve yazardım. Ertesi akşam davetlileri arasında önce yazdıklarımı okur, düzelteceği bir şey yoksa yayınlama izni ile yenilerini not ederdim." Demesine rağmen bazı iddialarda da bulunmuştu. Falih Rıfkı Atay, **Atatürk'ün Hatıraları 1914-1919**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1965.

bir kısmını almak arzusuna kapıldık. Konuşmağı ve anlaşılmağı sevdiği için, kendisini bu yorgunluğa razı ettik. Her akşam bir iki saat o konuşur ben not tutardım, ertesi gün bu notlara biraz düzen vererek okur, bir itirazı yoksa neşrederdik." [106] Şeklinde açıklama yapmıştı. Aynı Falih Rıfkı, bu anıların tümünü tekrar bastırttığı 1965 baskısının önsözünde, anıların yazım süreci ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler vermişti;

"*«Nutuk»unun gündüz yazdığı bölümlerini, geç saatlere kadar sofrada birimiz okur, hepimiz dinlerdik. Bitirdiği kitaplar üzerine, çok defa, gene bu toplantılarda tartışma açardı. Herkes fikrini söylemekte serbestti. Bir kara tahta tebeşir ve silgisi ile beraber sofra odasından ancak resmi davet günlerinde ayrılmıştır… Yakup Kadri gibi, Yahya Kemal gibi kültürlü, ince zevkli ve tenkitçi arkadaşlarımızla onun anlatış sanatına hayrandık. Yanından ayrılmak istemezdik. Sırasına göre pek nükteci ve arada bir alaycı idi. Hiç bir zaman «kuru» ve «sıkıcı» değildi. Hemen hiç gülerek resmi alınmayan Mustafa Kemal, benim tanıyabildiklerim arasında en güler yüzlü kimselerden biri idi. Cumhurbaşkanı olduktan sonra halk ve gençlikle buluşmaları gittikçe azalmış olmasına esef ederdim. Serbest konuşmalarını yalnız bizler tadıyorduk. 1923'den beri bütün hayat hikayelerini dinlemiştik. Bir gün kendi kendine:*

- Acaba hatıralarını alıp yayınlayamaz mıyız? diye düşündüm.

O zamanlar büyük «Nutuk»unu hazırlama fikri de henüz yoktu."[107]

Falih Rıfkı; 1926'da gazetede, 32 bölüm olarak yayımlanan bu hatıratın zaman aralığını, daha sonraki 1944 tarihli "*19 Mayıs*" ve 1955 tarihli "*Atatürk'ün Bana Anlattıkları*" adlı kitaplarında belirttiği gibi "*üç kısım olacaktı: dünya harbine ait olanlar, mütareke sırasında İstanbul'daki faaliyetlerine alt olanlar, nihayet Kuvva-yi Milliye devrine ait olanlar*"[108] şeklinde açıklamıştı.

Bu yayımlanan hatıratın konusunu da yine aynı iki kitapta da "*32 parçalık bu seride Mustafa Kemal, harp politikası hakkındaki tenkidlerini gerek Türk gerek Alman kumandanları ile münakaşalarını, Vahdettin'le beraber Kayser'in umumi karargâhına gidişini, mütareke şartları üzerine*

[106] Falih Rıfkı Atay, (1944), s. 4.

[107] Falih Rıfkı (1965).

[108] Falih Rıfkı Atay, (1944), s. 4, s. 6.

Sadrazam İzzet Paşa ile Adana'dan telgraflaşmalarını hikâye eder"[109] şeklinde anlatmıştı.

Falih Rıfkı'nın "*Samsun'a çıkıncaya kadar geçen hadiseler hakkındaki*"[110] notlar olduğunu belirttiği ve Mahmut Bey[111] (Soydan) ile birlikte Atatürk'ten dinleyerek yazdıkları ve birçok gazetede yayımlanmaya başlayan hatırat, bir ay kadar devam ettikten sonra, İsmet Paşa hükümetinin isteğiyle kesilmişti[112]. Yani Samsun'a çıkışa kadar olduğu söylenen anıların "*kesilmesi*" nedeniyle geriye kalan anılar, yayımlanamamıştı. Bu hatıratın yayımlanmayan bölümleri de biraz önce belirtiğimiz gibi ancak 1944 yılında yayımlanmıştı. Falih Rıfkı; hem 1926'da yayımlanan hatıratı hem de daha sonra 1944'de yayımlanan devamıyla birlikte tümünü 1955 tarihli "*Atatürk'ün Bana Anlattıkları*" adlı kitabında birleştirmiştir. Falih Rıfkı tarafından 1955'te tümü basılan bu hatıratın ikinci baskısı da, 1965 yılında "*Atatürk'ün Hatıraları 1914-1919*" ismi ile yapılmıştır[113].

1926 Mart ayında Milliyet gazetesinde başlayan hatıratın son sayısı; 12 Nisan 1926 tarihli sayıda, 32. Numarayla ve 20 Aralık 1918 tarihinde Mustafa Kemal Paşa'nın, Vahidettin ile selamlık sırasında görüşmesini anlattığı kısımda sona ermişti. Cumhuriyet gazetesinde ise son sayı 34 numaralı ve 13 Nisan sayısında sona ermişti.

Birçok yayında, gazetedeki hatıratın sonlandırılması "*nedensiz yere kesildi*" olarak açıklanmakta ve bazılarında da bunun nedeni olarak; Falih Rıfkı'nın daha sonraki yayımlarda söylediği "*Hatıralarda birçok isimler geçtiği için ve bu isimler arasında yabancı devlet reisleri de bulunduğu için, bu yazıların içerde ve dışarda yankılar uyandırma*[ma]*sına*[114] *ihtimal yoktu. Hükümetin ricası üzerine Mustafa Kemal birinci kısmın sonunda hatıraları kesti*." nedeni belirtilmektedir. Oysa Milliyet'teki hatıratın sonlandığı sayıda, kimsenin farketmediği/görmediği Falih Rıfkı imzalı bir "not" bulunmaktadır. Milliyet'in yazı dizisinin bittiği, 12 Nisan sayısında, hatıratın ikinci sayfadaki devamının sonundaki bu notta, Falih Rıfkı; "*Bu yazıda reisicumhur hazretlerinin bize tevdii buyurdukları hatıratın, nevu'uma-yı resmi* [resmi suretteki] *vesaik ve mesaiye talik eden kısmı, burada nihayet*

---

[109] Falih Rıfkı Atay, (1944), s. 4, Falih Rıfkı Atay, (1955) s. 6.

[110] Falih Rıfkı Atay, (1944), s. 4

[111] Mahmut Soydan, 1937 yılında hayatını kaybetmiştir.

[112] Bk. Falih Rıfkı Atay, (1944), s. 4, Falih Rıfkı Atay, (1955) s. 6.

[113] Falih Rıfkı Atay; **Atatürk'ün Hatıraları 1914-1919**, İş Bankası Yayınları, İstanbul, 1965.

[114] Falih Rıfkı 1944 baskılı kitabında yanlışlıkla "uyandırmasına" demiş, 1955 baskılı kitapta düzeltmiştir.

buluyor. Hatıratın ikinci safhası, Gazi Paşa hazretlerinin Mütareke esnasında, İstanbul'daki şeni [kötü]*ve mahrem mesaisine ait olup, Samsun'a muvasalatlarıyla nihayet bulur. Üçüncü safha; Samsun'dan, Erzurum'a kadar resmi sıfatı üzerinden olduğu halde cereyan eden mesaiyi ve bilahare askerlikten istifa ederek, Heyet-i Temsiliye halindeki mesai ve hadisatı, son safhada; Büyük Millet Meclis ve Hükümeti'nin teşkiliyle, zamanımıza kadar cereyan eden ahvali ihtiva eder. Bu kısımlar hakkında mazbut* [kayıt alınan] *olan hatırat ve vesaik dahi, tanzim edilmekte olup, Gazi Paşa hazretleri, gazetemizde neşrine müsaade buyuracaklarını vaat etmişlerdir.*"[115] Yazmaktaydı.

Falih Rıfkı; o gün gazetede yayımlanan anıların neden kesildiğini; 1944 ve 1955 tarihli eserlerinde "*Hatıralarda birçok isimler geçtiği için ve bu isimler arasında yabancı devlet reisleri de bulunduğu için, bu yazıların içerde ve dışarda yankılar uyandırma[ma]sına ihtimal yoktu. Hükümetin ricası üzerine Mustafa Kemal birinci kısmın sonunda hatıralarını kesti.*"[116] Olarak anlatmıştı. Böyle bir nedenin o gün açıkça söylenmesi mümkün olmadığı düşünülecek olursa, Falih Rıfkı'nın açıkladığı nedeni doğru kabul etmek daha mantıklı görülmektedir.

Ancak burada bir noktaya daha değinmek gerekecektir. Falih Rıfkı; Milliyet ve Hakimiyet-i Milliye gazetelerinde 32 bölüm olarak yayımlanan bu anıların zaman aralığı ve konularını; daha sonraki 1944 tarihli "*19 Mayıs*" ve 1955 tarihli "*Atatürk'ün Bana Anlattıkları*" adlı kitaplarında belirttiği gibi "*üç kısım olacaktı: dünya harbine ait olanlar, mütareke sırasında İstanbul'daki faaliyetlerine alt olanlar, nihayet Kuvayi Milliye devrine ait olanlar*"[117] şeklinde açıklamıştı. Daha da önemlisi Falih Rıfkı'nın bu anıları, yine sonraki bir eserinde "*Samsun'a çıkıncaya kadar geçen hadiseler hakkında*"[118] notlar olduğunu belirttiği ve Mahmut Bey (Soydan) ile birlikte Atatürk'ten dinleyerek yazdıklarını belirtmişti. Oysa 1926 yılında anıların son verilmesi sırasındaki notunda; çok farklı tespitlerde bulunmaktadır.

Falih Rıfkı'nın ifade ettiği üzere bu anılar; Samsun'a kadar idi ancak bir "*üçüncü safha"*, bir *"bilahare"* diyerek belirttiği dördüncü safha, bir de *"son safha"* denilen kısımlarının olduğu anlaşılıyor. Yani Atatürk'ün 1927'de Halk Fırkası'nın 2. Büyük Kurultayı'nda okuduğu Nutuk, Samsun'a

[115] **Milliyet,** 12 Nisan 1926. Falih Rıfkı imzalı hatırat sonu not.

[116] Falih Rıfkı Atay, (1944), s. 4; Falih Rıfkı Atay, (1955), s.2.

[117] Falih Rıfkı Atay, (1944), s. 4.

[118] Falih Rıfkı Atay, (1944), s. 4.

çıkışla başladığına göre; 1926'da Falih Rıfkı ve Mahmut Beyler, Mustafa Kemal Paşa'dan dinleyerek, üçüncü kısım olarak Samsun'dan, Erzurum'a kadar olan olayları, daha sonra da askerlikten istifa ettiği, Heyet-i Temsiliye günlerini ve son kısımda da Büyük Millet Meclis ve Hükümeti'nin oluşumundan 1926 yılının Nisan ayına kadar olan kısımları da yazmış ve belgelerini de düzenlemekte oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca Nutuk'un okunduğu 1927 Ekim ayına kadar geçen bir sürenin de yazılması gerekecekti.

Tüm bu bilgiler ışığında; Atatürk'ün 1.Dünya Savaşı'ndan başlayan ve Mütareke dönemini de kapsayan, Samsun'a çıkış ve Milli Mücadele günleriyle, Cumhuriyetin ilanını da içerecek şekilde 1926 yılına kadar olan anıları, Falih Rıfkı ve Mahmut Bey tarafından dinlenilmiş, yazılmış, kontrol edilerek belgelerle de düzenlenmiş görünmektedir.

Gazi'nin o an için bu anıları, Meclis'te okumaktan ziyade gazetede yayımlanmasını istediği de düşünülmelidir. Nitekim Falih Rıfkı da üstte belirttiği üzere o tarihlerde henüz Nutuk'u hazırlama fikrinin olmadığını belirtmişti. Ancak her ne olursa olsun bu iki önemli gazeteci yazarın, bu anıları düzenleyerek, belgeleriyle birlikte yazıya dökmelerinin zorluğunun da göz önünde bulundurulması gerekir.

Atatürk'ün daha 1926'da anlatarak yazdırdığı bu anıları; 19 Kasım 1918'de Adana'da yola çıkıp, 13 Kasım 1918'de İstanbul'a gelişini ve sonra da İstanbul'da Vahdettin de dahil yaptığı görüşmeleri, Samsun'a çıkışına kadar ki olayları anlatmaktaydı. Bu anlamda daha anılarda adı geçenlerin çoğunun hayatta olduğu bir dönemde, bu anıların tüm kamuoyuna açık olarak gazetelerde yayımlanmasının çok önemli olduğu ortadadır. Özellikle saltanatın kaldırılmasıyla padişahlığı biten ve ülkeden bir İngiliz destroyeri ile ayrılan son padişah Vahdettin ile gerçekleştirdiği görüşmelerin de daha padişah sağ iken anlatılması da ayrıca önem taşır. Her ne kadar Vahdettin anılar yayımlanmaya başladıktan sonra 16 Mayıs 1926'da San Remo'da iken hayatını kaybetmiş de olsa, bu anıların 13 Mart 1926'da başladığı ve 13 Nisan'da sona erdirildiği düşünülecek olursa önemi daha iyi anlaşılmaktadır. Zira günümüzde iki kişi arasında geçmiş olan bu görüşmeler, sadece Atatürk tarafından bu anılarında yayımlanmıştır. Murat Bardakçı'nın son padişahı anlattığı Şahbaba kitabında "anılarının" olduğunu bildiğimiz Vahdettin ile onun özel kalemi ve yakın çevresindekiler, bu görüşmelerle ilgili ne o dönem ne de sonrasında hiçbir şekilde bu konuyla ilgili görüş bildirmemişlerdir. O kadar ki Vahdettin'in anılarını gördüğünü söyleyen Murat Bardakçı bile, Şahbaba kitabında Vahdettin ile Atatürk'ün

görüşmelerini, bu 1926'da gazetelerde yayımlanmış hatırattan yararlanarak verme gereğini duymuştur[119].

Atatürk'ün sözünün ettiğimiz anıları Falih Rıfkı Atay'ın baskılarından sonra, İsmet Bozdağ tarafından sadeleştirilerek "*15 Kasım ile 7 Aralık 1978 tarihleri arasında, 23 bölümlük yazı dizisi halinde "Atatürk'ün Anıları" başlığı ile Milliyet Gazetesinde*" de yayımlanmıştı[120].

Bu anıları gazetede sadeleştirerek yayınlayan İsmet Bozdağ; anıların tamamını kitap halinde üçüncü baskı olarak 1982 yılında "*Atatürk'ün Anıları 1917-1919*" adıyla bu kez Bilgi Yayınlarından çıkartmıştır[121]. Bu tarihten sonra da bu anılar; bu kez İsmet Görgülü'nün hazırlamasıyla yine Bilgi Yayınevinden 1987 yılında yeniden çıkmıştır[122]. Anılar daha sonra Falih Rıfkı Atay'ın adıyla, farklı isimlerle ve değişen yayınevleri ile tekrar tekrar ve sık aralıklarla basılmaya devam etmiştir.

Mustafa Kemal Paşa'nın 1.Dünya Savaşı Anıları

Mustafa Kemal Atatürk'ün 1916 ve 1919 arasındaki üç yılını kapsayan ve I. Dünya Savaşı içerisindeki Gelibolu, Diyarbakır, Bitlis ve Suriye cephelerinde tümen, kolordu, daha sonra 7. Ordu ve Yıldırım Orduları Grubu komutanlıklarındaki anılarının kısa bir bölümü, ilk kez Uluğ İğdemir tarafından "*Sümerbank*" dergisinin Kasım 1965 tarihli 53. sayısında "*Atatürk'ün Günceleri*" adlı yazısıyla yayınlanmıştır[123]. İğdemir, kısa makalesinde "*bundan 20 yıl kadar önce, milli şairimiz Mehmet Emin Yurdakul'un büyük oğlu Halim Yurdakul, bir görevde bulunduğu Diyarbakır'da o zaman Tekel Müdürü bulunan bir zatın elinde, Atatürk'ün bir güncesini görmüştür. Bu zat rahmetli Halim Yurdakul'a "Benim elimde Atatürk'ün bir hatıra defteri var. Bu defterde babanızı ilgilendiren bazı anılar da bulunuyor, isterseniz size göstereyim der. Halim Yurdakul, defteri inceledikten sonra babasıyla ilgili anıların bir kopyasını alır*" tanıtımıyla 19 ve 27 Kasım 1916 tarihli Mustafa Kemal Atatürk'e ait, okuduğu kitapları anlattığı, anılarının iki günlü kısa bir kısmını yayımlamıştır. İğdemir'in 1965 yılında yayımladığı bu belgeleri kendisine veren kişinin kimliğinden haberdar olmadığı anlaşılmaktadır.

---

[119] Murat Bardakçı, **Bir Devlet Operasyonu; 19 Mayıs**, İstanbul, Turkuaz Medya Grup, Eylül 2019.

[120] **Atatürk'ün Anıları,** Yayına Hazırlayan İsmet Görgülü, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987, s. 15.

[121] **Atatürk'ün Anıları 1917-1919;** Sadeleştiren); İsmet Bozdağ, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1982.

[122] **Atatürk'ün Anıları,** İsmet Görgülü.

[123] Uluğ İğdemir, "Atatürk'ün Günceleri" **Sümerbank**, Aylık Endüstri ve Kültür dergisi, C 5, S 53, Kasım 1965, ss. 38-41.

Nitekim bu anıların tümünün 1972 yılında Türk Tarih Kurumu'nda yayımlanmasıyla, gerçekler ortaya çıkmıştır. Kitabın önsözünde Afet İnan; "*Rahmetli şair Mehmet Emin Yurdakul'un büyük oğlu Halim Yurdakul, İstanbul Tekel Genel Müdürlüğünde Ulaştırma Müdürü iken, bir iş için Diyarbakır'a gitmiş; rahmetli Şükrü Tezer de Diyarbakır Tekel Müdürü olarak orada bulunuyormuş. Halim Yurdakul, Şükrü Tezer'in evinde misafir iken, bir gün Şükrü Tezer: "Benim elimde Atatürk'ün bir hatıra defteri var, orada babanızı ilgilendiren notlar bulunuyor" diyerek defteri Halim Yurdakul'a göstermiş. O da babasını ilgilendiren ve defterin XXVI. ve XXXIV. sayfalarında bulunan notların kopyalarını almış. Halim Yurdakul daha sonra bu notları Genel Müdürümüz Uluğ İğdemir'e vermiştir.*"[124] Şeklinde anlatmış ve bu kişinin Atatürk'ün yaverlerinden Şükrü Tezer olduğu ve onun sayesinde de Atatürk'ün daha önce hiç yayımlanmamış anılarını içeren defterlerin varlığı öğrenilmiş oluyordu.

Şükrü Tezer; asteğmen olarak savaş yıllarında Diyarbakır, Doğu ve Suriye cephelerinde 1916 - 1918 yılları arasında Mustafa Kemal Paşa'nın yaverliğinde bulunmuş, karargâhta ve muharebe alanlarında, gezi ve denetlemelerinde ona refakatte bulunarak sevgi ve güvenini kazanmış bir subaydı[125]. Tezer, amcası Fuat Bulca vasıtasıyla Kafkas cephesinde Mustafa Kemal Paşa'nın yaverliğine alınmıştı[126]. Yedek subay olduğu için savaş sonunda Manisa'ya gelmiş daha sonra yine Fuat Bulca vasıtasıyla Atatürk ile görüşme çabalarında başarılı olamamış ve amcasının önerisiyle Bergama Vergi Dairesi'ne atanmıştır. Daha sonra Tekel Müdürlüğüne geçen Şükrü Tezer; Tekel Müdürü olarak İzmir, Samsun, Bitlis, Diyarbakır ve Malatya'da 23 yıl çalıştıktan sonra 1949 yılında emekli olmuştur[127].

Şükrü Tezer; askerden terhis olduktan sonra Manisa'ya yerleşmiş ve işgal döneminde bir ihbarla Mustafa Kemal Paşa'nın yaveri olmasından dolayı Yunan kuvvetleri tarafından sık sık görevi başından alınarak tutuklanmış, karakola imza karşılığında serbest bırakılmıştı. İlk serbest kalışında da evinin aranması ihtimaliyle, elindeki tüm belgeleri, kendi savaş

---

[124] Şükrü Tezer, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, TTK Yayınları, Ankara, 3.Baskı, 1995, sunuş kısmı, s. VII. Afet İnan'ın anlatımı.

[125] İsmail Hakkı Akansel, **Atatürk'ün Yaverleri**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2006, s. 124.

[126] İsmail Hakkı Akansel, **age.**, s. 160.

[127] Nitekim Şükrü Tezer de anılarında; "1942 yılında Tekel Başmüdürü olarak Diyarbakır'da bulunduğum sıralarda, Mustafa Kemal'in pek kıymetli hayatından bir kısmını geçirmiş oldukları söz konusu köşkün sakafı altında saklı kalan birçok hatıralarını, hayalen de olsa canlandırıp yaşatmak emeliyle, bilhassa gidip görmüş ve her yerini gezmiştim." Şükrü Tezer, **age.**, s. 107. Diyerek Diyarbakır'da Tekel Müdürü olduğundan ve anıların varlığından söz etmişti.

notlarını ve özellikle de Atatürk'ün kendisine verdiği defterleri evinin mahzeninde saklayarak günümüze kadar ulaşmasını sağlamıştır[128].

Mustafa Kemal Paşa; 16 nc1 Kolordu ve 2 nci Ordu (vekâleten) komutanlıklarında bulunduğu sırada, kendisinin eski harf ve el yazısıyla tuttuğu, 7 Kasım 1916 - 25 Aralık 1916 tarihleri arasındaki yaklaşık bir buçuk aylık bir süreyi kapsayan 10 cm x 15 cm boyutundaki 52 sayfalık hatıra defterini yaveri Şükrü Tezer'e vermiştir[129]. Şükrü Tezer; 1972'de basılan kitabının girişinde bu durumu "Bahis konusu edilen ve kitaba özel bir durum verecek olan Hatıra Defterinin muhafazası, bazı hususî evrakı meyanında Kumandan Mustafa Kemal tarafından şahsıma tevdi buyurulmuştu. Maiyetlerinden ayrılırken diğer vesaikle birlikte kendilerine takdim sırasında, eline aldığı bu defterin birkaç sahifesini çevirip gözden geçirdikten sonra bana uzatırken: — Şükrü! Bu, sende kalsın! Buyurarak naçiz şahsıma hediye etmek suretiyle göstermiş oldukları bu pek büyük lütufları karşısında minnet ve şükranlarımı arz etmekten âciz kalmıştım."[130] Diyerek defterlerin nasıl kendisinde kaldığını anlatmıştır[131].

Şükrü Tezer, emekliliğinde kaleme aldığı kendi anılarını da yazmış ve Atatürk'ün de defterlerini eklemiş ancak 1969 yılındaki ölümü nedeniyle bunları yayımlatamamıştır[132]. Ölümünden iki yıl sonra 1972 yılında "*Cumhuriyetimizin 50 nci Kuruluş Yılı*" anısına Türk Tarih Kurumu tarafından basılmıştı. Anlaşıldığına göre, Türk Tarih Kurumu genel müdürü olan Uluğ İğdemir'in yazısı sonrası bu kişinin Şükrü Tezer olduğu anlaşılmıştır. Nitekim 1971 yılında Afet İnan; İzmir Barosunun düzenlediği "*Atatürk Haftası*" törenlerinde Şükrü Tezer'in ailesini bularak görüşmüş ve Tezer'in oğlu Cahit Tezer, babasının yazılarıyla birlikte o hatıra defterini Afeti İnan'a Türk Tarih Kurumunda yayınlanmak üzere vermişti[133].

Şükrü Tezer; ölmeden önce bu anılara yazdığı giriş kısmında bu defter hakkında önemli bilgiler vermişti. Bu defterin yayımlanması noktasında amacını "*Binaenaleyh, bu teşebbüsten yegâne maksadım, Birinci Dünya Harbi mümtaz kumandanlarından Mustafa Kemal Paşa'nın -bugüne kadar*

---

[128] İsmail Hakkı Akansel, **age.**, s. 160.

[129] İsmail Hakkı Akansel, **age.**, s. 160.

[130] Şükrü Tezer, **age.**, s.3.

[131] Şükrü Tezer kitapta kendi anılarına da yer vermiş ancak Atatürk'ün yazdıklarına dokunmadan kitapta bir bölüm olarak yayımlamıştır.

[132] İsmail Hakkı Akansel, **age.**, s. 124 ve s. 185.

[133] Şükrü Tezer, **age.**, sunuş kısmı, s. VII. Afet İnan'ın anlatımı.

herhangi bir vesile ile hiç bir yerde bahsi geçmemiş olduğu için - henüz kimse tarafından bilinmeyen ve hiç bir suretle intişar etmemiş hatıratını, o günlere ait bazı fotoğraflarıyla birlikte tespit ve bunu büyük Türk milletine mal etmektir." [134] Şeklinde anlatan Tezer, fotokopilerinden aynen aktarılan bu defterdeki anılarla "*aziz Atatürk'ün İstiklâl Mücadelesini müteakip meydana getirdiği tarihî inkılâplarından bir kısmını, yıllarca önce tasarlayarak bizzat kaydetmiş bulunduğunu görmek ve anlamak imkânlarını da*"[135] bahşedeceğini de belirtmiştir. Ayrıca onun "*yalnız asker ve devlet adamı olmadığını, aynı zamanda şiir, edebiyat ve felsefeye karşı olan merak ve derin alâkalarını da bu vesile ile müşahede etmenin*" mümkün olacağı da eklemiştir.

Tezer daha önemli bir bilgi vermiş ve bu hatıratın Atatürk'ün de onayı ile, iki günlüğe ait kısmının bir makalesi vesilesiyle "*bundan kırk beş sene önce ve 1922 yılında İzmir gazetelerinden birinde neşredilmiş*"[136] olduğunu belirtmiştir[137].

Tezer; Mustafa Kemal tarafından bizzat yazılan 1916 ile 1919 arasındaki üç yıllık hayatını anlatan hatıra defterindeki ana konuları da;

" *a) Yukarıda kayıt ve işaret etmiş olduğum veçhile ne Gazi, ne Ebedî Şef ve ne de Atatürk devirlerinden bahsedilmeksizin, doğrudan doğruya Mustafa Kemal'in Birinci Dünya Harbinde Çanakkale Zaferini müteakip ve 1916 yılında 16ncı Kolordu Kumandanı olarak Edirne'den Şark cephesine hareketle Diyarbakır ve Bitlis havalisinde geçen başarılı hizmetleri,*

b) O tarihlerde kendileri tarafından yazılmış olan günlük hatıralarının (fotokopi halinde) aynen ve izahlı şekilde nakli, (eserin ruh ve esasını ve aynı zamanda özelliğini, bugüne kadar istisnasız olarak edecektir.)

---

[134] Şükrü Tezer, **age.**, s. 2

[135] Şükrü Tezer, **age.**, s. 3.

[136] Şükrü Tezer, **age.**, **s.** 4.

[137] Şükrü Tezer kitabında; "Bu hatırattan, aşağıda ve kitabın « Başlangıç » bölümünde görüleceği üzere iki günlüğe ait kısmı, bir makalem vesilesiyle bundan kırk beş sene önce ve 1922 yılında İzmir gazetelerinden birinde neşredilmiş bulunmaktadır ki, bu neşriyat daha önceden, sözü geçen müessesece yapılan teşebbüs üzerine aziz Ata'nm yüksek müsaadesi alınmak suretiyle keyfiyet tasvip ve müsamaha ile karşılanmıştır." Cümleleriyle yıllar önce anılarından bir kısmının yayımlandığını belirtmiştir. Paşa'nın İzmir'den Ankara'ya dönüşünde siyasi faaliyet yürütmesini engelleyecek şekilde 3 mebus tarafından verilen tasarı karşısında tepkilerin oluştuğu bir ortamda Şükrü Tezer de İzmir'deki Sada-yı Hak gazetesi,ne bununla ilgili bir yazı göndermiş, yazıda da Atatürk'ün defterlerinden bir iki anıyı kullanmıştır. Gazete bu yazıyı Ankara'ya sorarak onay almış ve yazı Aralık ayı sonunda yayımlanmıştı. Şükrü Tezer de bu yazıyı defterin Atatürk'ün olduğuna kanıt olarak anılarında dile getirmiştir. Şükrü Tezer, **age.**, ss. 13-15.

c) Mustafa Kemal'in 16ncı Kolordu Kumandanı iken 1917 yılı Şubat ayı içinde Hicaz Seferi Kuvvetler Kumandanlığına tayini üzerine Silvan'dan Şam'a yaptıkları çok meraklı seyahati, (bu arada, zamanın Bahriye Nazın ve 4 üncü Ordu Kumandanı Cemal Paşa ile aralarında geçen hadise), Şam'dan 2nci Ordu Kumandanı olarak tekrar Diyarbakır'a avdeti,

d) 2nci Ordu Kumandanlığı zamanına ctit hadiseler,

e) 7 nci Yıldırım Ordusu Kumandanlığına tayini üzerine teşkilâta müteallik işlerin tamamlanması maksadiyle ilkönce geçici bir zaman için bulunmuş oldukları İstanbul'da ve daha sonra Ordu Merkezi Halep'te geçen hayat ve faaliyetleri, (bu arada, memleketimizin müdafaa ve genel idaresi gibi en önemli siyasî ve diğer meselelerle ilgili olarak Yıldırım Orduları Grubu Kumandanı müttefikimiz Alman Mareşali von Falkenhayn ile olan çetin ve cesurane mücadelesinin safahat ve sonuçlan.)Ve nihayet bunlarla birlikte muhtelif konularda geçen olayların da şahsî notlara dayanarak açıklanmasına ve böylece 1916-1918 Mustafa Kemal'ini, o yıllara ait bilinmeyen taraf ve hüviyetiyle tanıtmak suretiyle eserin tamamlanmasına çalışılacaktır."[138] Şeklinde açıklamıştır.

Böylelikle Mustafa Kemal Paşa'nın 1916-1918 yıllan arasında Edirne'den itibaren Diyarbakır ve Doğu Suriye cephelerinde başından geçen olayları yazdığı anı defteri Şükrü Tezer'in ailesi tarafından 1971 yılında TTK'ya verilmiş ve ilk baskısı "Atatürk'ün Hatıra Defteri" adı ile bir yıl sonra 1972 yılında Türk Tarih Kurumu tarafından açıklamalı olarak yayımlanmıştır. İlk baskısı 1972 yılında yapılan bu kitap; daha sonra; Türk Tarih Kurumu tarafından, 1989-1995-2008-2018 yıllarında da basılmıştır.

Ayrıca Afet İnan tarafından yazılmış Atatürk'ün Karlsbad'daki hatıraları da önemlidir. 1918 yılının Temmuz ayını kapsayan günlük şeklinde tuttuğu bu hatıra defterleri, "*Mustafa Kemal'in Karlsbad'da "Geçen Günlerim" başlığı altında altı deftere yazdığı hatıralarıdır, yalnız 6. Defter Karlsbad'dan Viyana'ya geldiği gün bir sayfa olarak yazılmıştır. Diğer sayfalar bos kalmıştır. Eski harflerle yazılmış bu beş defterde has isimler ve bazı deyimler Fransızca olarak kaydedilmiştir. İki günlük yazılar da tamamen Fransızcadır. Mustafa Kemal Atatürk, askeri, siyasi ve sosyal meseleler üzerinde fikirlerini açmakta ve özellikle okuduğu kitaplardan*

[138] Şükrü Tezer, **age.**, s. 6.7.

aktarmalar yapmaktadır. Ancak bunlarda kendi fikirlerini çoğunlukla belirtmemektedir."[139]

Bu defterler Mustafa Kemal Atatürk'ün, Karlsbad ve Viyana'daki 30 Haziran 1918 Pazar gününden, 28 Temmuz Pazar gününe kadar altı deftere yazdıklarını kapsamıştır. 1931 yılında Afet İnan tarih çalışmaları sırasında, Atatürk'ün Çankaya'daki eski köşkün kütüphanesinde bulduğunda bu defterleri, kendisine gösterdiği zaman Atatürk'ün çok duygulandığını anlatmıştır. Atatürk bu defterlere bazı eklemeler yaparak Afet İnan'a ileride yayımlaması için vermiştir. Bu altı defterin ilk beşi, günü gününe hatta saatleri de olmak üzere tutulmuş son altıncı defter ise sadece bir sayfa olarak Viyana'da yazılmıştır[140].

Atatürk'ün Yanında Bulunanların Anlattıkları

Atatürk'ü yanında yer alan, görevleri ve arkadaşlıkları gereği onunla uzun saatler geçirmiş olanların yazdığı Atatürk biyografileri de Atatürk'ün anıları kapsamında değerlendirilmelidir. Bunların başında manevi kızı tarihçi olan Afet İnan gelmektedir. Afet İnan'ın Atatürk'ün çeşitli hatıralarını içeren "*Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler*" kitabı 1959 yılında Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları tarafından basılmıştı. "*Basıldığı tarihte büyük ilgi gören bu anı kitabının, ikinci (1968), üçüncü (1980) ve dördüncü (1984) baskıları yapılmıştır.*[141]

Afet İnan bu kitabında, Atatürk'ün kendi ifadeleri olan metinlerin yanı sıra, kendisine anlattıkları ve notunu tuttukları ile bizzat tanık olduğu anıları vermiştir. Arı İnan'a göre; "*Örneğin Atatürk'ün doğum günü -ki bazı yayınlarda yanlış anlatılmaktadır- veya mezarının nerede olmasını istediğinin kendisi ile konuşulduğu bir toplantı gibi…*"[142]

Gerçekten de Afet İnan'ın Atatürk'ten alıntılayarak yazdığı bu eserde; hastalığı, bu süreçte nasıl hissettiği ve mezar konusu anlatılmaktadır. İkinci bölümde ise daha ilk gençlik dönemlerdeki milli düşünceleri, üçüncü bölümde ise Kurtuluş Savaşı'na ait bilgiler ve Lozan Antlaşması anlatılmıştır. Dördüncü bölümde Atatürk'ün hayatında önemli yer tutan Arıburnu ve Anafartalar'daki bazı anıları, beşinci bölümde ise Türk Tarih

[139] Afet İnan, Ayşe, **M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları,** TTK Yayınları, Ankara, 1983, s. VII.

[140] Afet İnan, **age.**, s. 24.

[141] Afet İnan, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, 8. Baskı, Haz. Arı İnan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. IX.

[142] **Age.**, s. IX.

Kurumu, Türk Dil Kurumu, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi hakkındaki görüşleri bulunmaktadır. Altıncı ve yedinci son bölümde ise kadın hakları ve Atatürk'ün milli eğitim, harfler ile kültür konuları ile ilgili görüş ve anıları verilmiştir.

Aynı şekilde Atatürk'ün yanında olan Yusuf Hikmet Bayur'un önce 1939 yılında Atatürk'ün kişisel özelliklerini anlattığı "*Atatürk*" başlıklı makalesi[143]; ardından 1973 yılında Belleten'de yayımladığı "*Atatürk'ten Anılar*" başlıklı makalesinde Atatürk ile ilgili önemli anıları ilk kez yayımlamıştır[144]. Daha sonra yine 1988'de farklı anılar yayımlanmıştır[145]. Yusuf Hikmet Bayur; 1958 yılında "*Türk İnkılâbı Tarihi*" adlı eserini hazırlamaya başladığı sırada o dönem için Atatürk üzerine ayrıntılı bir eserin yazılmadığı yönünde yapılan eleştiriler nedeniyle bu konuda çalışmaya başlamıştır. Bayur; bu konuda bir kitap hazırlamaya başlamış ve 1963 yılında biten bu kitap, belgelerle ve Atatürk'ün en yakın arkadaşlarıyla görüşülmesi sonrasında[146] ancak 1990 yılında "A*tatürk Hayatı ve Eseri (Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar)*"adıyla basılmıştır[147]. Bayur bu kitabının önsözünde "*Bu eser bir Atatürkçünün eseridir, ancak objektif olmaya elden geldiğince çalışılmıştır. Bazen uzun tartışmalardan sonra da olsa Atatürk'le anlaşamadığım nokta pek kalmamış gibidir. Onun bu gibi tartışmalara yol açması ve bunları araması büyüklük ve dehâsının ayrıca bir belirtisidir. Böylelikle bir düşünce ve işin bütün yönleri aydınlandığı gibi onları uygulayacak ve görecek olanlar da inanç içinde çalışabileceklerdir. Bu yüzden ben de Atatürk'ün yaptıklarını anlatırken gerekçeleri üzerinde az çok bilgim varsa onları daha iyi ve yetkili olarak anlatabilecek bir durumda bulunduğumdandır."* Diyerek bu biyografinin önemini vurgulamıştır.

Aynı şekilde, Enver Behnan Şapolyo tarafından ilk baskısı 1944 yılında yapılan "*Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi*" ile[148] Falih Rıfkı'nın Atatürk'ün önemli bir biyografisi olan 1958 baskılı "*Çankaya*"[149] kitabı ve

---

[143] Hikmet Bayur, "Atatürk", **Belleten**, C 3, S 10, Ankara, Nisan 1939.

[144] Yusuf Hikmet Bayur, "Atatürk'ten Anılar", **Belleten**, C 37, S 148, Ankara, Ekim 1973.

[145] Yusuf Hikmet Bayur, "Atatürk'ten Anılar", **Belleten**, C 52, S 204, Ankara, Kasım 1988.

[146] Neşe Çetinoğlu, "Hikmet Bayur, Atatürk, hayatı ve eseri" Kitap tanıtımı", **Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi**, 11 (33), Cumhuriyet Özel Sayısı-III, ss.1059-1060.

[147] Yusuf Hikmet Bayur, **Atatürk Hayatı ve Eseri (Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar),** ATAM Yayınları, Ankara, 1990.

[148] Enver Behnan Şapolyo, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, Berkalp kitabevi, 1944.

[149] Falih Rıfkı Atay, **Çankaya- Atatürk Devri Hatıraları**, Dünya Yayınları, 1958.

Şevket Süreyya Aydemir'in 1973 baskılı "*Tek Adam*" kitapları[150] da en erken yayımlanmış, değerli biyografilerdir.

Atatürk'ün Çanakkale Raporları

Atatürk'ün Çanakkale Muharebelerindeki yaşadıklarından Anafartalar'a ait anılarının bir kısmı, ilk kez Uluğ İğdemir tarafından Cumhuriyet'in 20.Yılı anısına 1943 yılında Belleten dergisinde yayımlanmıştı[151]. Daha sonra Sel yayınlarından 1955 yılında "Anafartalar Hatıraları" [152] olarak çıkan Arıburnu'nda geçen bu anıları içeren defteri, Mustafa Kemal Atatürk, okuması için o dönem TTK Genel Sekreteri olan Reşid Galip'e vermişti. Uluğ İğdemir bu konuda "*Reşid Galip'in kütüphanesinde gördüğüm bu kıymetli defteri ben de okumak istedim. Reşid Galip bu müsaadeyi verirken defterin kopyasını da almama izin verdi. Hatıraları 15 Ocak 1934'te kopya etmeye başladım. Atatürk, 1937 yılında bu hatıraların Belleten'de neşredilmesini emretmişlerdi. O zaman bu mümkün olmadı. Şimdi Atatürk'ün bu emirlerinin de yerine getirmekle ayrıca en büyük bahtiyarlığı duyuyorum*" diyerek bu anıları 1962 yılında TTK'da, "Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe" adıyla 1.Baskısını bastırmıştır[153]. Uluğ İğdemir daha sonra yine TTK'dan aynı kitabın 2.Baskısını 1990 yılında yayımlatmıştı[154]. Aynı şekilde, Arıburnu Muharebeleri Raporu da Uluğ İğdemir tarafından hazırlanmış ve 1968 yılında yayımlanmıştır[155].

[150] Şevket Süreyya Aydemir, **Tek Adam,** Remzi Yayınevi, İstanbul, 1973.

[151] Uluğ İğdemir, "Atatürk'ün Anafartalar Muharebelerine Ait Hâtıraları" **Belleten**, Ekim 1943, C 7, S 28, Sayfalar: 1-88.

[152] Uluğ İğdemir, kendisinden yeniden basmak için izin isteyen Harun Sel'e o izni verdiğini, kitabın çok sattığını ancak eksiklikler içerdiğini belirtmişti.

[153] Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe**, Haz., Uluğ İğdemir, TTK Yayınları, 1.Baskı, Ankara, 1962.

[154] Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe**, Haz., Uluğ İğdemir, TTK Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 1990.

[155] Mustafa Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu.** (Yay. Haz. Uluğ İğdemir), Türk Tarih Kurumu Ankara 1968.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Ülkenin kurtarıcısı ve Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Gazi Mustafa Kemal Atatürk, hayatının belli dönemlerini yazıya geçirme konusunda bilinçli davranmış ve günümüze yeni nesillere de ulaşacak şekilde önemli eserler bırakmıştır. Daha ülke kurtulmadan, devlet kurulmadan gazetelerde verdiği demeçlerle bile bu literatüre büyük katkı sağlanmıştır. Önemli konularda basına verdiği demeçler, gazetecilerle yakın ilişkisi onun iletişim konusunda da önemli bir değer olduğunu ortaya çıkarmıştır. 1918 yılı sonlarında kendisi hakkında yazılmış bazı yazılara, gazetecilerin imzasıyla yanıt verdiği de bilinmektedir.

Bu nedenle Atatürk'ün yaptıklarını bir şekilde yazıya geçirmesi, halka hesap verip görev bilinci ve sorumluluğunun da en üstte olduğunu göstermesi açısından değerlidir. Kronolojik olarak vermeye çalıştığımız Atatürk'ün, doğumundan, askeri hayatına, fikir ve düşüncelerinin oluşmasında katkısı olan olaylar ve başarısının kaynağını oluşturan başından geçen anılar, onun tarihe geçmesini sağlamıştır. Bir yönüyle de tarihyazımında tarihçi ve araştırmacıların kullandığı birinci el kaynak olarak değerlendirilmektedir. Görüşlerinin incelenmesi noktasında sürekli başvuru kaynağı olan anıları ve en erken biyografileri bu anlamda onu anlamak ve yaptıklarının nedenlerini görmek açısından tarih yazımında kullanılan eserlerdir. Bir devlet adamı sorumluluğu ile kendi el yazılarıyla defterler tutması ve bunları bir şekilde yayımlatması da halkın kendisine bakışını, doğru yönde etkilediği de bir gerçektir.

Atatürk'ün en önemli anıları olarak görülen 1926 yılında gazetelerde yayımlattığı ve Milli Mücadele ve özellikle Vahdettin ile ilgili anılarıdır. Bu anılar, gazeteciler Mahmut Bey ve Falih Rıfkı Bey aracılığıyla dinlenilmiş ve sonra Atatürk'ün de olduğu ortamda okunarak son düzeltmeler de yapılmıştır. Bu anılar her ne kadar 1 ay sonra belirli nedenler ile kesilmişse de anlaşılan şu ki aslında 1926 olaylarına kadar getirilmiştir. Bunun en önemli yanı da yayımlandığında Vahdettin'in hala sağ olmasıdır. Atatürk; Milli Mücadele konusunda bugün bile belli ortamlarda belgesiz olarak tartışmaya açılan Vahdettin ile ilişkileri konusunda büyük bir özgüven ilke olayları anlatmıştır. Her ne kadar anılar 1 ay sonra ilk kısmın bitmesi nedeni belirtilerek bitirilmişse de, daha o süreçte yazarlarının da ifade ettiği üzere Samsun'a çıkış hatta Samsun sonrasına kadar getirilmiş ve tüm dünyaya duyurularak yayımlanmaya başlanmıştır. İlk kısım sonrası anılar ise "İzmir Suikasti" sonrası süreçte "Nutuk" olarak 1927'de okunmuş ve yayımlanmıştır. Yayımlanmasında telgrafların da verilerek belgelendirildiği

ve diğer taraf olarak görülen Vahdettin tarafından da bu süreç ile ilgili anıların yayımlanmadığı düşünülecek olursa Atatürk tarafından yayımlanan bu anıların önemi daha iyi anlaşılmaktadır.

Atatürk'ün anılarını içeren ilk biyografiler de dahil olmak üzere gazete demeçleri ve gazetelerdeki anılarındaki bilgiler temel bilgiler idi. Bu anılar, daha o tarihlerden itibaren tarihyazımında kullanılmaya başlanmıştır. Bu anıların 1944 ve 1955 tarihli kitap hali ve daha sonraki baskılarında dönemsel olarak dilin sadeleştirildiği görülmektedir. Özellikle 1926 ilk tarihli anıların hazırlanmasında katkıları olan Mahmut Bey'in 1937 yılında hayatının kaybetmesi, 1944 ve 1955 basımlarında Falih Rıfkı'yı bu konuda tek isim haline getirmiştir. Falih Rıfkı'nın da bundan rahatsız olmadığı da, bu anıları daha sonraki süreçte tek başına sahiplenmesinden bellidir. Günümüzdeki son baskılarında da bu anılar onun adıyla yayımlanmaktadır.

Bu çok önemli anılar, dönemin belgelerinde ve yazışmalarında, aynı zamanda da Atatürk'ün arkadaşlarının da kendi anılarında ortaya çıkan doğrulamalarla günümüze kadar gelmiştir. Ayrıca yabancı devletlerin belgeleri ile de doğrulanan birçok konu, bu anıların öneminin daha da artırmaktadır. Bu nedenle de hala bilimsel olarak tarihyazımında kullanılmaktadır. Aradan yüz yıl geçmiş olmasına rağmen ve özellikle de Atatürk ve Vahdettin konusunda tartışmaların olduğu her dönemde bu anıların "tek taraflı" olarak nitelendirilmesini de tartışılır hale getirmektedir. Özellikle bu anıların ilk yayımlanma tarihinde Vahdettin'in sağ olması nedeniyle, bu anılara karşı mutlaka kendisinin veya çevresinin elinden çıkması gerektiği düşünülen ve eleştirel olması beklenen anıların hala ortaya konulmadığı da ortadadır. Vahdettin'in yazıları olduğu iddiasıyla ortaya çıkan eserlerde de bu ikili arasında geçenlerin, sadece Atatürk'ün anlattıklarıyla verilmesi de tarihyazımında yeni bulgular çıkana kadar Atatürk'ün ikili görüşmelerdeki bilgilerinin uzun süre kullanılacağını göstermektedir.

KAYNAKÇA

Gazeteler

Akşam

Ati

Cumhuriyet

Hâkimiyet-i Milliye

Halkın Gazetesi

İkdam

İleri

Milliyet

Minber

Son Saat

Takvim-i Vekayi

Tasvir-i Efkar

Vakit

Yenigün

Yeni Ses

Zaman

Eserler

Akansel, İsmail Hakkı, **Atatürk'ün Yaverleri**, Harp Akademileri Basımevi, İstanbul, 2006.

Alev, Coşkun, **Samsun'dan Önce Bilinmeyen 6 Ay,** Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2008**.**

Atatürk'ün Bütün Eserleri, C 2, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, C 4, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, C 5, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2007.

Atatürk'ün Bütün Eserleri, C 12, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2005.

Atatürk'ün Anıları 1917-1919, Sadeleştiren); İsmet Bozdağ, Bilgi Yayınları, İstanbul, 1982.

Atatürk'ün Anıları, Yayına Hazırlayan İsmet Görgülü, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1987.

Atatürk'ün Not Defterleri, C 10, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

Atay, Falih Rıfkı, **19 Mayıs**, Ulus Basımevi, Ankara, 1944.

Atay, Falih Rıfkı, **Atatürk'ün Bana Anlattıkları**, Sel Yayınları, İstanbul. 1955

Atay, Falih Rıfkı, **Çankaya- Atatürk Devri Hatıraları**, Dünya Yayınları, 1958.

Atay, Falih Rıfkı, **Atatürk'ün Hatıraları 1914-1919**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1965.

Atay, Falih Rıfkı, **Mustafa Kemal'in Ağzından Vahdettin,** Pozitif Yayınları, İstanbul, 2005.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam,** Remzi Yayınevi, İstanbul, 1973.

Aydemir, Şevket Süreyya, **Tek Adam Mustafa Kemal, (1881-1919),** C I, Remzi Kitabevi, 1999.

Bardakçı, Murat, **Bir Devlet Operasyonu: 19 Mayıs**, İstanbul, Turkuaz Medya Grup, Eylül 2019.

Bayur, Hikmet, "Atatürk", **Belleten**, C 3, S 10, Ankara, Nisan 1939.

Bayur, Yusuf Hikmet; "Atatürk'ten Anılar", **Belleten,** C 37, S 148., Ankara, Ekim 1973.

Bayur, Yusuf Hikmet; "Atatürk'ten Anılar", **Belleten**, C 52, S 204., Ankara, Kasım 1988.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Atatürk Hayatı ve Eseri (Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1990.

Bayur, Yusuf Hikmet, **Atatürk Hayatı ve Eseri, Doğumundan Samsun'a Çıkışına Kadar,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 1997.

Birinci, Necat, "Ruşen Eşref'in Mülakatlarına Göre Mustafa Kemal Paşa, (1918-1919)", **Türk Dili Aylık Dil Dergisi,** Yıl 34, C XLVIII, S 395-396, Kasım-Aralık 1984.

Böke, Pelin, **Yenigün'den Cumhuriyet'e Yunus Nadi**, Yayımlanmamış Doktora Tezi, DEÜ Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, İzmir, 1994**.**

Çelebi, Mevlüt, "Atatürk Biyografisine Katkı: "Gazi Paşa'yı Nasıl Tanıdınız?", **Belgi**, S 17 (Kış 2019/I).

Çetinoğlu, Neşe, "Hikmet Bayur, Atatürk, Hayatı ve Eseri" Kitap tanıtımı", **Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi**, 11 (33), Cumhuriyet Özel Sayısı-III, ss.1059-1060.

Elmacı, Mehmet Emin, **Mustafa Kemal Atatürk'ün Kamuoyunda Tanınması (1911-1919)**, ATAM Yayınları, Ankara 2022.

Görgülü, İsmet, **Atatürk'ün Anıları**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 1997.

İnan, Afet, **Atatürk Hakkında Hatıralar ve Belgeler**, 8. Baskı, Haz. Arı İnan, Türkiye iş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

İnan, Ayşe Afet; **M. Kemal Atatürk'ün Karlsbad Hatıraları,** TTK Yayınları, Ankara, 1983.

Kocatürk, Utkan, **Atatürk Ve Türk Devrimi Kronolojisi, 1918 – 1938,** Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1973.

Mustafa Kemal, **Arıburnu Muharebeleri Raporu.** (Yay. Haz. Uluğ İğdemir), Türk Tarih Kurumu Ankara 1968.

Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe**, Haz., Uluğ İğdemir, TTK Yayınları, 1.Baskı, Ankara, 1962.

Mustafa Kemal, **Anafartalar Muharebatına Ait Tarihçe**, Haz., Uluğ İğdemir, TTK Yayınları, 2.Baskı, Ankara, 1990,

Özdemir, Sami N, "Cumhuriyetin Ellinci Yılında: Atatürk'ün Yazıları, Sözleri" **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi,** Yıl 1973, C 28, S. 03.

Ruşen Eşref, "Anafartalar Kumandanı Mustafa Kemal ile Mülakat" **Yeni Mecmua**, Çanakkale Nüsha-yı Mümtazesi, C III, 1918.

Sarıhan, Zeki, **Kurtuluşu Savaşı Günlüğü,** 4.Cilt, Öğretmen Yayınları, Ankara, 1984.

Soydan, Mahmut, **Ankaralı'nın Defteri,** Hazırlayan: Nejdet Bilgi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2006.

Şapolyo, Enver Behnan, **Kemal Atatürk ve Milli Mücadele Tarihi**, Berkalp Kitabevi, 1944.

Tezer, Şükrü, **Atatürk'ün Hatıra Defteri**, TTK Yayınları, Ankara, 3. Baskı, 1995.

Turan, Şerafettin, **Mustafa Kemal Atatürk, Kendine Özgü Bir Yaşam ve Kişilik**, Bilgi Yayınevi, İstanbul, 2004.

Türkmen, Zekeriya, "Not Defterine Yazdıklarına Göre 19.Tümen ve Anafartalar Grubu Komutanı Kurmay Albay Mustafa Kemal'in Değerlendirmeleri", **100. Yılında Çanakkale Savaşları Uluslararası Kongresi**, ATAM Yayınları, Ankara, 2017.

Türkün Altın Kitabı: Gazi'nin Hayatı ve Büyük Halaskarımız Hakkında Münevverlerimizin ve Meşahirimizin İntibaat ve Mülahazatı: Kısım 1, 2, 1928.

Uluğ, İğdemir, "Atatürk'ün Anafartalar Muharebelerine Ait Hâtıraları", Belleten, Ekim 1943, C 7 – S 28, ss. 1-88.

Uluğ, İğdemir, "Atatürk'ün Günceleri" **Sümerbank**, Aylık Endüstri ve Kültür Dergisi, C 5, S 53, Kasım 1965, ss. 38-41.

Ünaydın, Ruşen Eşref, "Mustafa Kemal Paşa'yı Nasıl Tanıdım", **Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi**, Kasım 1983, C XLVII, s. 418.

Yalman, Ahmed Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim,** C 1, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş. İstanbul, 1997.

Yeni Mecmua'nın 18 Mart 1915 Fevkalade Nüshası, İstanbul, 1918.

ATATÜRK DÖNEMİ CUMHURİYETİN 10. YILDÖNÜMÜNDE SİYASİ SUÇLULARIN AFFI

Mehmet GÜNEŞ[*]

Özet

Bir devletin geçirdiği çalkantılı siyasi dönemlerin daha iyi anlaşılmasını sağlayan ve iktidar çekişmelerinin sonucunda çoğunlukla ortaya çıkan "siyasi suçlar", tarih boyunca iktidarlar tarafından topluma karşı işlenen adi suçlardan daha tehlikeli ve daha vahim olarak kabul edilmiş ve suçlananların hem cezalandırılmaları ve hem de affedilmeleri çoğu zaman siyasi otoritenin tercihine bırakılmıştır. Klasik Osmanlı döneminde "afv-ı şahane", "afv-ı umumi", "afv-ı âli" isimleri altında çeşitli aflarla siyasi suçluların cezası kaldırılırken Cumhuriyetle birlikte af yetkisinin kullanılmasına dair 1924 Anayasası'nın 26. maddesindeki "*genel ve özel af ilan etmek, cezaları hafifletmek ve değiştirmek... gibi görevleri Büyük Millet Meclisi ancak kendisi yapar*" hükmü gereğince bu yetkiyi TBMM üstlenmiştir.

Osmanlı sonrası genç Cumhuriyet`in kuruluşunun 10`uncu yıldönümü dolayısıyla tüm ülkede yapılacak kutlamalar yanında 26 Ekim 1933 tarihinde siyasi suçluları da kapsayan yeni bir genel af yasası çıkarılmıştır. Atatürk döneminin en kapsamlı genel af yasası olan 2330 sayılı bu yasa, Resmî Gazete'nin 28.10.1933 tarih ve 2540 sayılı nüshasında yayınlanmıştır. Cumhuriyetin ilk baştaki siyasi muhaliflerinin etkisinin azaldığı, devlet ideolojisinin sağlam temellere oturduğunun gösterilmesi düşüncesi ile bu yasanın çıkarılmasında Atatürk'ün talebi öne çıkmıştır. Meclisteki yasa görüşmelerinde siyasi suçluların affına karşı olan milletvekillerine hitaben İç işleri bakanı Şükrü Kaya, bu yasanın çıkarılmasını bizzat Atatürk'ün hükümetten istediğini açıklamıştır. Cumhuriyetin ilanı sonrası siyasi suçlulara yönelik bu ilk af yasasının özellikle Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası mensupları ile Atatürk'e suikast girişiminde bulunan İzmir Suikastı mahkûmlarının affını sağlaması nedeniyle kamuoyunda önemli bir yankı bulmuştur.

Bu çalışmada, siyasi suçlulara af getiren bu ilk yasanın etkileri, kapsamı ve sonuçlarının Atatürk'ün bu yasanın çıkarılmasındaki talebi çerçevesinde

[*] Doç. Dr., Ufuk Üniversitesi, dr.megunes@gmail.com.

incelenerek o döneme ait siyasi suçluların affedilmesinin daha sonraki siyasi dönemlerde siyasi kültür ve siyaset anlayışına nasıl yansıdığı açıklanacaktır. Atatürk'ün siyasi suçlulara bakış açısını da anlamayı amaçlayan bu çalışmada yöntem olarak konunun niteliği gereği iç hukuktaki kanuni düzenlemeler ile dönemin arşiv belgeleri, meclis tutanakları, gazeteleri ve siyasi kişiliklerin hatıraları taranarak karşılaştırmalı olarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk Dönemi, Siyasi Suçlu, Af**,** Hukuk, TBMM.

AN AMNESTY FOR POLITICAL PRISONERS ON THE 10TH ANNIVERSARY OF THE REPUBLIC AT THE ATATÜRK PERIOD

Abstract

"Political crimes", which mostly occur as a result of power struggles, can provide a better understanding of the turbulent political periods of a state. Throughout history, it has been accepted as more dangerous and more serious than the ordinary crimes committed against the society by the governments. Both punishing and amnestying of political criminals are often left to the discretion of the political authority. During the classical Ottoman period, the punishment of political criminals was abolished with various amnesties under the names of "afv-ı şahane", "afv-ı umumi", "afv-ı âli". In accordance with the provision in Article 26 of the 1924 Constitution on the use of the power of amnesty with the Republic; "*Only the Grand National Assembly can perform tasks such as declaring a general and special amnesty, commuting and changing the sentences*", this authority has been assumed by the Turkish Grand National Assembly.

A new general amnesty law was enacted on October 26, 1933, covering political criminals, as well as the celebrations to be held all over the country for the 10th anniversary of the establishment of the young republic after the Ottoman Empire. This law, numbered 2330, which was the most comprehensive amnesty law of the Atatürk period, was published in the Official Gazette dated 28.10.1933 and numbered 2540. Atatürk's demand came to the fore in the enactment of this law, with the idea of showing that the influence of the initial political opponents of the republic was reduced and the state ideology was established on strong foundations. Addressing the deputies who are against the amnesty of political criminals in the legislative debates in the parliament, Interior Minister Şükrü Kaya announced that Atatürk himself asked the government to enact this law. This first amnesty law for political criminals after the proclamation of the Republic had a significant impact on the public, especially since it provided the amnesty of the members of the Progressive Republican Party and the prisoners of the Izmir Assassination who attempted to assassinate Atatürk.

In this study, the effects, scope and consequences of this first law, which brought amnesty to political criminals, will be examined within the framework of Atatürk's demand for this law. In addition, it will be explained how the forgiveness of political criminals of that period reflected on the

political culture and understanding of politics in the later political periods. In this study, which also aims to understand Atatürk's perspective on political criminals, as a method, due to the nature of the subject, the legal regulations in the domestic law and the archive documents of the period, parliamentary official reports, newspapers and the memories of political personalities will be examined comparatively.

Keywords: Atatürk Period, Political Prisoners, Amnesty, Law, TGNA.

GİRİŞ

Hukuki açıdan özellikle yasama organı tarafından çıkarılan ceza kanunlarında açıkça gösterildiği üzere "*suç; isnad yeteneğine sahip bir kişinin kusurlu iradesinin yarattığı icraî veya ihmali bir hareketin meydana getirdiği yasada yazılı tipe uygun, hukuka aykırı ve müeyyide (yaptırım) olarak bir cezanın uygulanmasını gerektiren bir eylemdir*."[1] Bir fiilin suç kabul edilmesi çoğunlukla devletin münhasır alanındaki takdirine bırakılırken ceza verilmesi düzenlenen suçlar ise türleri bakımından farklı şekillerde tasnif edilmiştir.[2] En basit şekilde yöneldikleri mağdurları açısından suçlar geçmişten beri genelde adi ve siyasi suçlar olarak ikiye ayrılarak incelenmektedir. Kişiler aleyhine yine kişiler tarafından işlenen suçlar "adi suç" şeklinde görülürken kişiler tarafından devlete karşı işlenen ve diğer suçlardan farklı kabul edilen ve bu çalışmanın da konusunu oluşturan "siyasî suçlar" ise "*Devlet denilen teşkilâtlı toplulukların zuhuru ile birlikte meydana çıkmış, bu nevi toplulukların haricî veya dahil emniyetine karşı işlenen suçlar, en ağır ve şiddetli cezalarla tecziye olunmuştur*."[3]

Tarihte önceleri aileler, daha sonra küçük topluluklar ve nihayet merkezi otoritenin ortaya çıktığı toplumların varlıklarına yönelik suçlar siyasi suç olarak kabul edilmiş, daha sonra merkezi otoriteyi elinde tutan kişilere yönelik suçlar da siyasi suç kapsamında görülmüştür.[4] Siyasi suçları nitelendirebilmek için öteden beri adi suçlardan farklı oldukları ileri sürülmüş ve bu şekilde "adi ve siyasi suç ayrımı" geçmişte Roma Hukukuna dayandırılmıştır.[5] Siyasi bir amaç taşımayan, kişiler arasında işlenen, basit nitelikte olan ve sadece bireylerin haklarını ihlal eden türdeki suçlar "adi suç" kategorisine sokulurken zaman içerisinde devletin toplumsal alandaki etki gücü artıkça temsil ettiği siyasal düzene karşı ve bu düzene aykırı biçimde işlendiği ileri sürülen eylemler ise "siyasal suç" olarak nitelendirilmiştir.

---

[1] Ulvi Alacakaptan, **Suçun Unsurları**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1975, s.10.

[2] Halen yürürlükteki 5237 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda suçlar dört kategoride sınıflandırılmaktadır. Bunlar; "Uluslararası suçlar", "Kişilere karşı suçlar", "Topluma karşı suçlar", "Millete ve devlete karşı suçlar" şeklindedir.

[3] Tahir Taner, **Ceza Hukuku Umumi Kısım**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1949, s.108.

[4] Köksal Bayraktar, **Siyasal Suç**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1982, s.43.

[5] Sahir Erman vd., **Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku**, Beta Yayınevi, İstanbul, 1985, s.593-594.

Siyasi suçların; modern devlet düzeninin gelişmesiyle birlikte özellikle devlet kavramının evrimi ile geliştiği, zamanla anlam ve içeriğinin pek çok değişikliğe uğradığı ve böylece içerik, saik ve amaçları itibariyle adi ve genel suçlardan ayrı olarak kategorize edildiği belirtilmektedir.[6] Siyasi suçlar, "*devletin toprak bütünlüğünü, egemenliğini, devletin toplumsal, ekonomik, siyasi ve hukuki temel düzenlerini, devletin güvenliğini ihlal eden, vatandaşı devletine isyana kışkırtan, vatandaşın siyasi haklarını kullanmasının engellenmesine ve siyasi haklarına yönelik suçlar*"[7] olarak kabul edildiğinde devlet otoritesinin o dönem benimsediği hakim ideoloji, ilke ve siyasal yapıyla yakın ilişkili biçimde büyük ölçüde nisbi nitelik göstermekte ve bu sebeple tüm devletlerin ortak kabul ettiği bir suçlar kataloğuna ve ortak bir tanıma ulaşılamamaktadır.[8]

Siyasi suçların nisbiliği ve sınırlarının belirsizliği sadece suçların neler olacağı konusunda değil aynı zamanda bu suçların kaldırılması veya affedilmesi konusunda da kendisini göstermiştir. Toplumsal çatışma ve siyasi otorite kavgası yaşanan dönemlerinde öne çıkan ve genelde muhalefete atfedilen siyasi suçlar Türk tarihinde de çokça sözü edilen konuların başında yer almaktadır. Örneğin taht kavgalarının arttığı klasik Osmanlı döneminde, Padişah fermanı ile "ehli örf" adı altında kişilere verilen idam cezalarına "*siyaseten katl*" denilerek İslam hükümdarının mutlak yetkisine dayanarak verebildiği en ağır ceza" kabul edilmiştir.[9] "Padişahın hayatına kastetmek", "Padişah hakkında ileri geri ölçüsüzce konuşmak ve ona sövmek", "devlete karşı isyan", "halka zulüm yapmak" gibi suçları işleyenlerin ceza olarak "siyaseten katli" gerektirdiği kabul edilmiştir.[10] Osmanlı Devleti'nde isyan ettiği ileri sürülerek siyasi suçlu ilan edilenlerin sayısı çoğaldıkça bu defa bu kişilerin af edilmesi için "*afv-ı şahane*", "*afv-ı umumi*", "*afv-ı âli*" isimleri altında çeşitli aflar çıkarılmıştır. Bu şekilde isimlendirilen aflar daha çok padişahların tahta geçişlerinde, kendi doğum günlerinde, ziyaret ettikleri şehirlerde[11], dini bayramlarda,

---

[6] Abdullah Pulat Gözübüyük, "Milletlerarası ve Milli Hukuk Bakımından Siyasal Suçlar", **Adalet Dergisi**, Yıl:45, S 4, Ankara, 1954, s. 391.

[7] Zeki Hafızoğulları, **Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler**, US-A Yayıncılık, Ankara, 2008, s.56.

[8] Erman vd., **age.**, s.602.

[9] Alper Kabacalı, **Tanzimat'tan 12 Mart'a Siyasal Cinayetler**, Gürer Yayınları, İstanbul, 2007, s.7.

[10] Ahmet Mumcu, **Siyaseten Katl**, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1963, s. 88.

[11] Ahmet Halaçoğlu, "II. Abdülhamit Döneminde Yapılan Genel Aflar ve Bunun Ermeni İsyanları Açısından Bir Değerlendirmesi", **XV. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler (Birinci Dünya Savaşı)**, TTK Basımevi, Ankara, 2010, s. 2515.

mevlit geceleri gibi dini günlerde[12], mahkumların kronik hastalıklarında veya Meşrutiyetin ilanı gibi önemli siyasi günlerde ilan edilmiştir.[13] Bunların dışında ülkede yaşanan savaşlar sonrasında, çıkan isyanların bastırılması sonucunda da yine çeşitli aflar ilan edilmiştir.[14]

Osmanlı devletinde tamamen Padişahın inisiyatifine bırakılan suçluların affı konusu ilk defa Tanzimat sonrası 1858'de Ceza Kanununda yazılı şekilde düzenlenmiş[15] ve akabinde ise Türk hukuk tarihinin ilk yazılı anayasası olan 1876 tarihli Kanun-i Esasi'nin 7nci maddesinde ayrıca anayasal bir hakka dönüştürülmüştür.[16] Birinci Dünya Savaşı sonrası işgaller karşısında Kurtuluş Savaşı devam ederken TBMM tarafından 1921 yılında yeni bir anayasa ihdas edilmiştir. 1921 tarihli anayasasında (Teşkilâtı Esasiye Kanununda) genel afla ilgili herhangi bir hüküm bulunmamaktadır. Ancak genel af yetkisinin TBMM'ye ait olduğu 1921 tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanununun 7nci maddesinin içeriğinden çıkartılabilmektedir. Sözü edilen hükümde, "*Ahkâmı şer'iyenin tenfizi, umum kavaninin vazı, tadili, feshi ve muahede ve sulh akti ve vatan müdafaası ilânı gibi hukuku esasiye Büyük Millet Meclisine aittir*" denilmektedir. Cumhuriyetin ilanı sonrasında 1924 Anayasası'nın 26. maddesiyle "*genel ve özel af ilan etmek, cezaları hafifletmek ve değiştirmek… gibi görevleri Büyük Millet Meclisi ancak kendisi yapar*" hükmü getirilmiştir. Ayrıca anayasanın 42. maddesi ile de "*… sürekli hastalık, sakatlık ve kocama sebebiyle belirli kişilerin cezalarını hafifletebilir veya kaldırabilir*" denilerek Cumhurbaşkanına da özel af çıkarma yetkisi tanınmıştır. Af yetkisi Meclis tarafından çoğu zaman siyasi amaçlar için kullanılmış olsa da nihayetinde affın asıl amacı uygulanan

---

[12] Cihat Tanış, "Birinci Dünya Savaşı'nda Af", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 12, S 65, Ağustos 2019, s.282.

[13] Gültekin Yıldız, **Mapusâne, Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)**, Kitabevi Yay., İstanbul, 2012, s.302-303.

[14] Halaçoğlu, agb, s. 2513-2516.

[15] Mehaz alınan 1810 tarihli Fransız Ceza Kanununun 65nci maddesine karşılık gelecek şekilde 1858 tarihli Ceza Kanununun 47. Maddesinde af yetkisi ve esasları; "*İdam cezasının kürek cezasına, kürek cezasının kalebentliğe, müebbet kalebentliğin müebbet sürgüne, geçici kalebentlik ile hapsin geçici sürgüne dönüştürülmesinin kesin olarak padişahın özel iradesine bağlı olduğu, padişahın yüce iradesi olmadıkça ve kanunda açık bir şekilde belirtilmedikçe, herhangi bir sebeple bir cezanın affının ya da değiştirilmesi ve hafifletilmesinin mümkün olmadığı*" şeklinde düzenlenmiştir. Bkz. Düstur, C.1, m. 47, s. 545-546. Aktaran Doğan Soyaslan, "Af", **Anayasa Yargısı Dergisi**, C 18, Ankara, Nisan 2001, s. 414.

[16] Af düzenlemesinin yer aldığı 1876 tarihli Kanun-i Esasinin 7nci maddesinde; *"…..mücazaatı kanuniyenin tahfifi ve affı….hukuku mukaddese-i Padişahi cümlesindendir*." (*Kanuni cezalandırmaların hafifletilmesi ve affedilmesi …Padişah'ın kutsal yetkisine dahildir*) şeklinde yer almıştır. Konu hakkında Bkz. Mehmet Güneş, "1876 Kanun-i Esasi Döneminde Siyasi Suçluların Affı", **Türk Hukuk Tarihi Sempozyumu**, Ankara, 2021.

kanunların doğurduğu adaletsizlik ve haksızlıkların giderilmesi için gerektiğidir. Bir ülkede adalet teşkilatının veya yargılamaların yeterli ve doğru yapıldığı iddia edilse de ortaya çıkabilecek adli hataların mutlaka sonradan bu şekilde af kanunlarıyla giderilmesi gerekeceği ileri sürülmüştür.[17]

Bu çalışmada 1924 anayasası yürürlükte iken Cumhuriyetin ilanının 10'uncu yıldönümünde siyasi suçların affına ilişkin çıkarılan kanunun kapsamı ile gerekçelerinin ortaya konularak Mustafa Kemal Atatürk'ün bu tür suçların affına ilişkin görüş ve yaklaşımı açıklanacak ve siyasi suçluların affının toplumsal barışın sağlanmasına ve siyasal sistemin devamlılığına katkısı tartışılacaktır. Konunun anlaşılmasını sağlamak için ilk olarak 1933 yılına kadar getirilen aflar gösterilecek akabinde 1933 tarihli af kanunun içeriği karşılaştırmalı açıklanacak daha sonra çıkarılan affın toplumdaki etkisi o dönem ki gazetelerdeki yansımaları ile aktarılacak ayrıca af kanunundan yararlanan siyasi suçlulara ilişkin farklı bilgilere yer verilecektir. Son olarak bu kanunun çıkarılmasında dönemin siyasi atmosferi karşısında Atatürk'ün talep ve beklentisi ortaya konulacak ve görüşleri irdelenecektir.

CUMHURİYETİN İLK DÖNEMİNDE (1920-1933) SİYASİ SUÇLARI DÜZENLEYEN KANUNLAR VE ÇIKARILAN AF KANUNLARI

Atatürk dönemindeki siyasi suçların affı kapsamı sebebiyle ilk olarak cumhuriyetin kuruluşu öncesinde kabul edilen siyasi suçlardan bahsedilmesi gerekecektir. Meclisin açılışı sonrasında 29 Nisan 1920 tarihinde TBMM tarafından çıkarılan 2 numaralı kanun olan "Hıyanet-i Vataniye Kanunu" siyasi suçları ve cezaları içeren ilk kanundur. TBMM'ye karşı çıkan ayaklanmaların önlenerek otoritenin sağlanması, Kuva-yi Milliye'nin içinde yer alan ve çetecilik yapmak suretiyle halka eziyet edenlerin cezalandırılması, askere alımı denetim altında tutarak asker kaçaklarının cezalandırılması, İstanbul Hükümeti ile işbirliği yapanların cezalandırılması amaçlarına uygun olarak kanunun ilk maddesinde "…*Büyük Millet Meclisinin meşruiyetine isyanı mutazammın kavlen veya fiilen veya tahriren muhalefet veya ifsadatta bulunan kesan, hain-i vatan addolunur.*" (Büyük Millet Meclisi'nin meşruiyetine kalkışma mahiyetindeki sözle, fiil veya yazılı olarak muhalefet yapanlar ve fitne çıkaranlar vatan haini sayılır)

[17] Timur Demirbaş, "Af Tartışmaları", Anayasa Mahkemesi'nin 39. Kuruluş Yıldönümü Sempozyumunda Sunulan Bildiriler, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Ankara 2001, ss.531-545, s.532.

denilmekte üçüncü maddesinde ise "*Vaiz ve hitabet suretiyle alenen veya ezmine-i muhtelifede eşhas-ı muhtelifeyi sırran ve kavlen hıyanet-i vataniye cürmüne tahrik ve teşvik edenlerle işbu tahrik ve teşvik-i suver ve vesait-i muhtelife ile tahriren ve tersimen irtikab eyleyenler muvakkat küreğe konurlar. Tahrikat ve teşvikat sebebiyle madde-i fesat meydana çıkarsa muharrik ve müşevvikler idam olunurlar*." (Konuşmalarıyla halkı alenen vatan hainliği suçunu işlemeye tahrik ve teşvik edenler veya bu teşvik ve tahriki yazılarıyla ve çok değişik araçlarla yayanlar geçici kürek cezasına çarptırılırlar. Yapılan bu tahrik ve teşvik sonucunda bozgunculuk olayları çıkarsa teşvik ve tahrik edenler idam olunurlar) şeklinde düzenlenmiştir.

Bu dönemde siyasi suçların düzenlendiği başka bir kanun 1810 tarihli Fransız Ceza Kanununu örnek alarak Osmanlı devleti tarafından kabul edilen 1274 (1858) tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunu'dur. Bahsedilen kanun, değişik zamanlardaki değişiklikleri ile 1926 yılına kadar yürürlükte kalmıştır. Bu kanunun birinci bab ve birinci fasıldaki 48 ile 54'ncü maddeleri arasında düzenlenen "*Devlet-i 'Aliyye'niñ Emniyyet-i Ḫāriciyyesini İḫlāl Eden Cināyet ve Cünḥalar",* birinci bab ve ikinci fasıldaki 55 ile 66'ncı maddeler arasında yer verilen *"Devlet-i 'Aliyye'niñ Emniyyet-i Dāḫiliyyesini İḫlāl Eden Cināyet ve Cünḥalar"* siyasi nitelikte suçları düzenlemektedir. Bu kanunda yer alan suçlar dışında ayrıca Fransız askeri Ceza Kanunundan örnek alınarak Osmanlı devleti döneminde kabul edilen 1286 (1869) tarihli "Askeri Ceza Kanunname-i Hümayunu"nda yer alan bazı suçlar da siyasi suç niteliğindedir. Bu kanun kapsamında sadece asker kişilerin değil sivillerin de yargılandığı görülmektedir.1930 tarihli 1632 sayılı yeni "Askeri Ceza kanunu" ile birlikte bu kanun yürürlükten kaldırılana kadar ilk dönem siyasi suçlara kaynaklık teşkil etmiştir. Ayrıca 31 Temmuz 1922 tarihinde Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından 29 numaralı kanun olarak kabul edilen "İstiklal Mahkemeleri Kanunu" metninde belirtilen bazı suçlar da siyasi suçlardandır. Bu kanunda açıkça gösterilen suçlar haricinde kanunun 3ncü maddesinde; 1858 tarihli Ceza Kanunname-i Hümayunundaki siyasi suçlar, 1869 tarihli "*Askeri Ceza Kanunname-i Hümayunu*"nda yer alan siyasi suçlar ile birlikte 29 Nisan 1920 tarihli "Hıyanet-i Vataniye Kanununda" siyasi suçların İstiklal Mahkemeleri tarafından yargılama yetkisine dahil edilmiştir.

Siyasi suçların çeşitliliği ve sayısının her defasında artırılması sebebiyle belirli bir zaman sonra muhalif olan, herkesin "siyasi suçlu" kabul edilebilmesi ihtimali belirmiştir. Ayrıca Millî mücadelenin içeride ve dış ülkelerde taraftar kazanabilmesi için özellikle siyasi suçluların affına ilişkin

girişimler olmuştur. TBMM'nin açılışından itibaren, şartlar değiştikçe zaman zaman gerek özel gerekse genel af kanunları çıkarılmıştır. Millî mücadele döneminde asker ihtiyacını da karşılamak üzere birçok cezaevinden Meclis Dilekçe Komisyonu'na mahkûmların af isteğini belirten telgraflar gönderilmesi, dış ilişkilerde bazı ülkelerle yakın işbirliği maksadıyla Millî Mücadele dönemi boyunca TBMM'nin çok sayıda özel affı kabul etmesine gerekçe teşkil etmiştir.[18] Örneğin 9 Mayıs 1921'de hükümeti devirmeye çalışmak suçlaması ile Ankara İstiklal Mahkemesinde yargılanıp ceza alan komünist ideolojiye sahip "Halk İştirakiyun Fırkası" üyelerinden Dâhiliye Eski Vekili ve Tokat Milletvekili Nazım Resmor, Matbuat ve İstihbarat müdüriyeti eski memurlarından Ziynetullah Nuşirevan, Emek Gazetesinden Abdülkadir, Baytar Binbaşı Salih Hacıoğlu Sovyet hükümeti ile olan ilişkinin bozulmaması için TBMM tarafından, 29.09.1921 tarihli 155 sayılı kanunla affedilmişlerdir.[19] Benzer şekilde Meclisin 8, 10 ve 17 Aralık 1921 tarihlerinde müzakere edilen ve 19 Aralık 1921 tarihli ikinci oturumda kabul edilen 170 sayılı "*Hıyaneti Vataniye Mücrimlerinden Bir Kısmının Affi*" kanunuyla vatana ihanet kapsamındaki çeşitli siyasi suçlar affedilirken vatanın bir parçasını bölmeye ya da yabancı bir devletin sınırlarına katmaya çalışanlar ve casusluk edenler af kapsamı dışında tutulmuştur. Ayrıca dört maddelik bu kanunla meclisin açılışından itibaren geçen süre içinde haklarında vatana ihanet suçundan dolayı takibat ve tahkikat yapılmamış olanlar aleyhinde artık herhangi bir işlem yapılmayacağı da kabul edilmiştir.[20]

Cumhuriyetin ilanı sonrası siyasi suçlar dahil tüm suçların affına yönelik 26.12.1923 tarihli ve 391 sayılı yedi maddeden oluşan genel nitelikte "*Affı Umumi Kanun*"un birinci maddesi gereğince, Cumhuriyetin ilan tarihi olan 29 Ekim 1923 tarihine kadar işlenmiş bulunan bütün cürümlerin failleri hakkında hükmolunmuş cezaların yarısı af ve tenzil edilmiştir.[21] 16 Nisan 1924'te 487 numaralı "Affı Umumi Kanunu" kabul edildi. Lozan Barış Anlaşması'nda yer alan protokol gereğince çıkarılan af kanununun birinci maddesine göre: "*Ağustos 1914 tarihinden 20 Teşrinisani (Kasım) 1922 tarihine kadar geçen müddet zarfında askeri veya siyasi mahiyeti haiz*

[18] Cahide Sınmaz Sönmez, "Millî Mücadele Döneminde Çıkarılan Aflar", 38. ICANAS, **Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi**, Ankara, 2007, C 6, ss.2797-2810, s. 2799.

[19] TBMM Zabıt Ceridesi, D. 1, C 13, 29. 9. 1921, s. 52.

[20] TBMM Zabıt Ceridesi, C 15, İ: 130.

[21] TBMM Zabıt Ceridesi, D. 1, C 4, İ:74.

cürümler" af kapsamına alınmıştır.[22] Kanunun üçüncü maddesine göre; Lozan Antlaşması'na ek olarak yayınlanan Genel Af Protokolü'nde belirtilen 150 kişinin aftan yararlanamayacağı belirtilmiştir. "Yüzellilikler" listesine gireceklerin isimleri ise Meclisin aynı gün yapılan gizli oturumunda ele alınarak ilk etapta bine varan kişi belirlenmiş daha sonra liste altı yüz kişiye indirilmiş müzakere sonucu sayı üç yüz kişiye düşürülmüş en sonunda ise 150 kişi ismen belirlenmiştir.[23]

Siyasi suçlar konusunda 1858 tarihli eski kanunu kaldıran ve 1889 tarihli İtalyan Ceza Kanunu'ndan kodifikasyon yoluyla alınarak kabul edilen 1926 tarihli Türk Ceza Kanunu kabul edilmiştir. Bu kanunda suçlar, on kategori olarak tasnif edilmiş ve siyasi suçlar ikinci kitabın birinci babını oluşturan "Devletin Şahsiyetine Karşı Cürümler" başlıklı ilk bölümde yer almıştır. Kanunun 125'inci maddesinde itibaren düzenlenen bu suçlar 163'üncü maddeye kadar sıralanmıştır. Bu kanunun kabulü ile yeni bir döneme girilmiş ve 1929 tarihine kadar af kanunu çıkarılmamıştır. Son olarak Cumhuriyetin 10. yılına gelinirken çoğunlukla adi suçların affına yönelik TBMM tarafından 13 Mayıs 1929 tarih ve 1441 sayılı "*Kabahatlerin Affı ve Bazı Cürümlerin Takibat ve Cezalarının Tecili Hakkında Kanun*" çıkarılmış ancak on maddeden oluşan bu kanunun ikinci maddesinde siyasi suçlara yer verilen "*Türk ceza kanununun ikinci kitabının birinci babının birinci faslında yazılı vatan aleyhine ve ikinci faslında yazılı devlet kuvvetleri aleyhine"* suçlar af kapsamı dışında tutulmuştur.[24]

CUMHURİYETİN 10. YILDÖNÜMÜ HAZIRLIKLARI KAPSAMINDA AF TEKLİFİ

Atatürk döneminde cumhuriyetin 10. Yıldönümü yaklaştıkça Mecliste çeşitli hazırlıklar yapılması için hareketlilik başlamıştır. Cumhuriyetin yıldönümünün tüm ülkede ve dış temsilciliklerde büyük törenlerle kutlanması ve cumhuriyetin kazanımlarının halkla paylaşılması için kutlama ve af kanun teklifleri verilmiştir. Cumhuriyetin 10. yıldönümünü bir bayram havası içerisinde kutlamak düşüncesiyle 9 Haziran günü hazırlanan kanun tasarısı Meclis başkanlığına verilmiştir.[25] Gazetelerde ayrıca Meclise af kanun teklifi de verildiği şu şekilde yer almıştır; "*Başka bir takrirle de Cumhuriyetin yıldönümü münasebetiyle, vatan haricinde yapılmış suçlar*

[22] TBMM Zabıt Ceridesi, C 8\1 D.2 İ.39.

[23] İlhami Soysal, **150'likler**, Gür Yayınları, İstanbul 1985, s.86.

[24] **Resmî Gazete**, 16 Mayıs 1929 Perşembe, S 1194, s.1.

[25] TBMM Zabıt Ceridesi, Devre IV, C XVI, 1933, s.212.

müstesna olmak üzere, matbuat suçlarından dolayı mahkûm bulunanlarla haklarında takibat yapılmakta olanların da affı teklif edilmiştir."[26] Dolayısıyla gazetelerde sadece 10. yıl kutlamaları için değil aynı zamanda cumhuriyetin yıldönümü sebebiyle basın suçları ile sınırlı şekilde ayrı bir af kanun teklifinin de verildiği anlaşılmaktadır. Bu çalışmanın konusu olan ve Cumhuriyetin 10. yılı sebebiyle af teklifi ilk başta basın suçlarının affını içermektedir. Ayrıca cumhuriyetin yıldönümü kutlamalarını içeren diğer kanun teklifi gibi Mecliste hemen görüşülerek kabul edilmemiş temkinli bir süreç takip edilerek kanunlaştırılmıştır. Eski adalet bakanı ve İzmir Milletvekili Mahmut Esat Bozkurt'un imzası ile meclise sunulan ve 10 Haziran 1933 tarihindeki oturumda Adalet Komisyonuna havale edilen basın suçlarına yönelik af kanun teklif metninin başlangıç kısmında yer alan ifadelere göre daha önce çıkarılan af kanunları ile birçokları af edildiği halde basın suçlularının da af edilmesinin Cumhuriyetin 10. Yıldönümünde uygun olacağı ve Cumhuriyetin fikir insanları ve yazarlara karşı duyduğu ilginin bir göstergesi kabul edileceği ileri sürülmektedir[27];

"*TBMM Başkanlığına,*

Doğu ve batı vilayetlerimizde adi suçların mahkumları ile yine bu gibi fiillerden suçlu olarak haklarında takibat yapılanlar affa mazhar oldular. Bundan başka Yüce Divan tarafından mahkûm edilmiş olanlara bile milletin lütuf ve atıfeti eseri olarak emekli maaşları iade edildi. Türk Cumhuriyetinin 10. yıldönümü günü basın suçlarından mahkûm olanlarla yine bu gibi suçlardan suçlu olarak haklarında takibat yapılmakta bulunanların affı Cumhuriyetin fikir ve yazı sahiplerine karşı her zaman gösterdiği alakanın yüksek bir nişanesi olacaktır. Bu sebeplerden dolayı ekteki kanun teklifi takdim ve teklif edilmiştir. Lazım muamelesinin ifasına müsaadelerini rica ederim, efendim hazretleri, İzmir Mebusu Mahmut Esat"

Meclis adalet Komisyonu tarafından aylar süren müzakereler sonrasında ilk verildiği haliyle sadece basın suçları ile sınırlı kalmayacak biçimde kanun teklifinin içeriği genelleştirilerek başka siyasi suçlar da eklenerek bir kanun teklifi olmaktan çıkarılıp adalet bakanlığınca hazırlanan ve hükümetin de onayladığı bir kanun tasarısına dönüştürülmüştür. 29 Ekim tarihine çok az bir süre kala af teklifi meclise sunulmadan önce Mustafa Kemal Atatürk'ün de katıldığı bir toplantı yapılmıştır. Hazırlanan af tasarısı için "*24 Ekim'de*

[26] Cumhuriyet Gazetesi, 10 Haziran 1933, s.3.

[27] Cengiz Çetintaş, **Cumhuriyet'in Onuncu Yılı 1933: TBMM Tutanakları Yıllığı**, TBMM Tutanakları Yıllığı Kitap No:14, Ankara, 2022, ss.235-242, s. 236.

Gazi'nin de bulunduğu meclis tören salonunda İsmet Paşa, Meclis Başkanı Kazım Paşa, İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Adalet Bakanı Şükrü Saraçoğlu yer aldı ve dört buçuk saat süren toplantı sonucunda tasarının meclise getirilmesi kararlaştırılmıştır."[28] Ertesi gün 25 Ekim 1933 tarihinde Başbakan İsmet İnönü tarafından Bakanlar Kurulunun onayı ile af içerikli "kanun tasarısı" meclise sunulmuştur. Sunulan metnin sunuş kısmında bahse konu af kanunu tasarısının Cumhuriyetin 10. yılı vesilesiyle hazırlandığı şu şekilde belirtilmektedir[29]:

"*TBMM Başkanlığına,*

Cumhuriyetin 10. yıldönümü münasebetiyle Adalet Vekilliğince hazırlanan ve İcra Vekilleri Heyetince 22 Ekim 1933 tarihinde Yüksek Meclise arzı kararlaştırılan Af Kanunu tasarısı gerekçeli raporuyla birlikte yüksek huzurlarına sunulmuştur, efendim. 25 Ekim 1933, Başvekil İsmet"

Af kanun tasarısının meclisi sunulmasının ertesi günü olan 26 Ekim 1933'de Cumhuriyet Bayramı'na yetiştirilmesi için Meclisin 4.Dönem, 3.Yasama Yılı, 76. birleşiminde mevcut tasarı, genel kurulda hızlıca görüşülmüştür. Bunun için Afyonkarahisar Milletvekili Ali Bey bir önerge vererek "*Büyük bayram münasebetiyle Hükümetimiz bir af kanunu tasarısı hazırlamıştır. Bu tasarı ile bazı seviyede suçlu ve mahkumları af etmek istemektedir. Kanun tasarısı komisyondan geçmiştir. Basılmaktadır. Bugün ayın 26'sıdır. Cumartesi günü dışarıdan misafirlerimiz gelecektir. Bu itibarla bugün bu kanunu çıkarabilirsek o vatandaşlara da lazım olduğu şekilde büyük bayramın iyiliğini göstermek imkanını vermiş olacağız. Bunun için bu kanun tasarısının acilen müzakeresini rica ediyorum"* demiştir. Önerge kabul edilerek *hızlıca* başlayan görüşmelerde ilk olarak Denizli Milletvekili Emin Aslan Bey, af teklifinin çok yerinde olduğunu ancak ülkenin genel huzur ve emniyeti açısından sonrasında doğabilecek mahzurların hükümet tarafından dikkate alınıp alınmadığını sorması üzerine İç işleri bakanı Şükrü Kaya verdiği cevapta milletin tamamını ilgilendiren büyük bayramlarda devletlerin çeşitli suçları affetmesinin bir kural haline geldiğini bu kanunun genel bir af kanunu olmayıp kısmi bir af kanunu olduğunu, getirilen af kanunun memleketin asayiş ve huzuruna olumsuz bir etkisi olmayacağını beyan etmiştir.

[28] Cumhuriyet Gazetesi, 25 Ekim 1933, s.1.

[29] Çetintaş, **age.**, s.237.

Görüşmeler esnasında dokuzuncu madde görüşülürken söz alan Urfa Milletvekili Ali Saip Bey, yüz elliklerin affa dahil edilmemesini olumlu karşıladığını ancak taslakta yer alan İzmir suikastı sanıklarının affına karşı çıkarak "…*Fakat rica ederim bu suikastçılar affedilir mi? Ben umumi bir affı kabul ederim. Fakat bunları asla. Ne yüz ellilikler ne de bunlar asla affedilemez. Bunları affedince yüz ellilikleri de affetmek lazımdır. Yoksa yüz ellilikleri bırakıp bunları affetmek doğru değildir Bunları affetmek kimsenin hakkı değildir. Biz bunları affetsek tarih bizi affetmez. Bunları affetmek yalnız vatan ve toprağın hakkıdır* (*doğru affedilmez, bravo sesleri, sürekli ve şiddetli alkışlar*)"[30] itiraz etmiştir. Bunun üzerine tekrar söz alan İç işleri bakanı Şükrü Kaya, Mustafa Kemal Atatürk'e karşı düzenlenen suikast girişimi sanıklarının affını bizzat kendisinin talep ettiğini "…*Bununla beraber arkadaşlar Büyük Şef'in, Büyük Gazi'nin bu hususiaki merhametini de göz önüne almak lazımdır. Bizzat kendi şahsına yapılmış olan suikastın affedilmesi arzusunu öteden beri ifade etmektedirler. Bunu Hükümetten istemişlerdir. Binaenaleyh Büyük Şef'in kendine has olan bu büyük atıfetini kabul etmenizi rica ederim (alkışlar)"* sözleriyle açıklaması üzerine yapılan oylamada tasarı mevcut haliyle 2330 sayılı kanun olarak kabul edilmiştir.

1933 TARİHLİ 2330 SAYILI AF KANUNUNUN HUKUKİ MAHİYETİ VE GEREKÇESİ

26 Ekim 1933 tarihinde TBMM tarafından kabul edilen ve bu çalışmanın konusunu teşkil eden 2330 sayılı "Af Kanunu" başlıklı Resmî gazetenin 28 Teşrinievvel (Ekim) 1933 tarih ve 2540 sayılı nüshasında yayınlanan kanun, toplamda 19 maddeden oluşmaktadır. Kanun metninin hiçbir maddesinde, af kanununun Cumhuriyetin 10. Yılı münasebetiyle çıkarıldığına ilişkin herhangi bir ifade yer almamaktadır. Ancak hükümetin Meclise sunduğu kanun tasarısında bahsi geçen kanunun gerekçelerinde bu durum şu şekilde açıklanmıştır;

"*Türkiye Cumhuriyeti Devleti 10. yılını kutlularken Türk inkılabının bu çok kısa bir devre içinde daima ileri atılışlarla elde ettiği ve bütün medeni dünyanın hayranlıkla gördüğü siyasi ve sosyal muvaffakiyetlere gurur ve iftiharla bakmaktadır. Memleketi dağınık bir enkaz halinde bulan Cumhuriyet, inkılabın tutuşturduğu faaliyetle bu kadar kısa bir zaman içinde memlekette yeni bir sosyal nizam yaratmış, hukuki ve iktisadi münasebetlerde tam bir denge tesis etmiş ve bu suretle Türk milletini layık olduğu şerefli mertebelere ulaştırmıştır. Bu yükseliş hareketleriyle daima*

[30] TBMM Zabıt Ceridesi, 4.Dönem, C 17, 26 Ekim 1933, s.51-57.

ileriye koşan memleket, bugün birleşmiş bir kütle halinde, sakin ve gururlu, ümitle dolu olan istikbale doğru yürümektedir. Böyle mesut bir yıldönümünü kutlularken muhtelif sebep ve tesirlerle, ihtiras veya hatalarına kurban olmuş, kanuni cezalarla mahkûm bulunmuş kimseleri de düşünmek, onları bir kıymet olarak tekrar cemiyetin sinesine almak muvafık olur. Bu biçarelere karşı gösterilecek müsamaha, kendilerini temiz bir unsur olarak alacak olan cemiyet lehine bir hareket olduğu kadar memleketin haiz olduğu kuvvetin de bir delili olacaktır."

Yukarıda yer alan metinde de anlaşılacağı üzere Cumhuriyetin kısa sürede düşünülen hedeflere ulaştığı, onuncu yıldönümünün mutluluk verici ortamında daha önceleri çeşitli saiklerle "*ihtiras veya hatalarına*" kurban olarak suç işleyip ceza alan "*biçarelere*" hoşgörü gösterilerek tekrar topluma kazandırılmalarının amaçlandığı ifade edilmektedir. Kanunlaşma süreci yukarıda açıklandığı üzere ilk başta kanun teklifi şeklinde siyasi suçları da kapsayan "*basın suçları ve bu gibi suçları affi*" için hazırlanan metin daha sonra sadece bu suçlarla sınırlı olmamak üzere adi ve başka siyasi suçları da kapsar şekilde genişletilerek hükümetin arkasında olduğu bir "af kanunu" tasarısına dönüştüğü görülmektedir.

Kanunlaşan metni incelendiğinde hükümetin de talebi üzerine hem adi suçlara ve hem de siyasi nitelikli bazı suçlara ilişkin düzenlemeler yer almaktadır. Cumhuriyetin 10. yılı vesilesiyle hazırlanan 2330 sayılı af kanunu hukuki mahiyeti itibarıyla çalışma konusu olan sadece siyasi suçlar kapsamında sınırlı biçimde incelendiğinde mahiyeti itibarıyla bize göre şu özelliklere sahiptir;

1-Kanunun 15nci maddesine göre; 28 Temmuz 1933 tarihine kadar işlenmiş ceza gerektiren tüm suçları değil bazı suçları kapsamaktadır. Dolayısıyla adi veya siyasi nitelikteki suçlar ve hem de bu tür suçlardan mahkûm olanlar açısından genel bir af kanunu değil kısmi nitelikli, seçimlik şekilde belirlenmiş kimi suçların veya kimi cezaların ve hatta kimi davaların ismen kanun metninde belirtildiği toplumun sadece belirli bir kısmına yönelik bir af kanunu niteliğindedir.[31]

[31] Benzer bir görüş olarak "*Cumhuriyetin kuruluşunun 10. yıldönümü nedeniyle çıkarılan af yasası ise bir genel af yasası olmayıp mukayyet (koşullu) bir kısmi af yasası niteliğinde tasarlanmış, aftan Terakkiperver Fırkası mensupları, İzmir Suikastına katılanlar ve Distolcuların yararlanacağı kaydı getirilmiştir*." Bkz. Nurşen Mazıcı, "Af Yasalarında 150'likler", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 55(1), ss.79-135, s.85.

2- Gazetelerde yer aldığı üzere affa ilişkin en son suç işleme tarihi kabul edilen 28 Temmuz tarihi, af ile ilgili çeşitli şayiaların ortaya çıkmaya başladığı tarih olarak belirlenmiş bu tarihten sonraki suçlar toplum tarafından bilinme tarihi kabul edilerek kapsam dışında bırakılmıştır.

3-Kanunun 7 (a) maddesine göre; Cumhuriyet kurulmadan önce Osmanlı devletinde geçerli üçüncü ceza kanunu olan ve 1810 Fransız Ceza Kanunu'ndan yararlanılarak hazırlanmış 1858 (1274) tarihli mülga Ceza Kanunu dönemi ile Cumhuriyet'ten sonra 1926 yılında çıkarılan 765 Sayılı Türk Ceza Kanunundaki çeşitli suçların cezalarına indirim getirdiğinden dolayı affa uğrayan suçlar açısından etki döneminin 1858'den başlatılarak 1933 yılına kadar getirildiği görülmektedir.

4-Kanunun 11nci maddesine göre adi nitelikteki suçlardan sayılan yüz kızartıcı suçlar ile mükerrer suç işleyenler veya yağma, yol kesme gibi bazı suç türleri metinde belirtilerek af kapsamı dışında bırakılmıştır. Buna karşın Kanunun 13ncü maddesine göre siyasi suçlar açısından af kapsamı dışında bırakılanlar ise suç türü belirtilmeksizin sadece kişiler şeklinde gösterilerek "*Hilâfetin ilgasına ve Osmanlı hanedanının Türkiye Cumhuriyeti memleketi haricine çıkarılmasına dair olan 431 numaralı kanunda yazılı eşhas ile Lozan muahedenamesi ile merbut affı umumî protokolünde istihdaf edilen yüz elli şahıs affedilmemiştir*."

5-Kanun metninde adi suçlardan farklı olarak ismen dava adıyla belirtilen siyasi suçlardan ceza alanların doğrudan affedildiği belirtilmiştir. Buna göre 8nci maddede "*Hiyaneti Vataniye Kanunu ve zeyil ve tadillerine göre mahkûm edilen mefsuh Terakkiperver Fırkası mensupları ve distülcilerle İzmir suikastı mahkûmları affolunmuştur"* ifadesi ile affa uğrayan siyasi suçlar yerine mahkemede görülen davaların adı zikredilerek "Terakkiperver Fırkası mensupları", "distolcüler davası" ve "İzmir suikastı mahkum"larının tüm hüküm ve sonuçları ile affa uğradıkları kabul edilmiştir.

6-Kanunun 9'uncu maddesine göre, yürürlükte olan 765 sayılı Türk Ceza Kanunu'nda siyasi suç niteliğindeki "Cumhurbaşkanına hakaret" suçunu düzenleyen 158'nci[32] ve "TBMM, hükümet dahil kurumlara ve

[32] 765 Sayılı Türk Ceza Kanunu md. 158: "*Reisicumhura karşı muvacehesinde hakaret edenler veya Reisicumhur aleyhine tecavüzkârane neşriyatta bulunanlar üç seneden aşağı olmamak üzere ağır hapse konulur. Reisicumhur aleyhine gıyabında lisanen tecavüzatta bulunanlar bir seneden üç seneye kadar hapsolunurlar*."

Türklüğe karşı hakareti" cezalandıran 159'nci[33] maddeleri ile 1881 numaralı Matbuat Kanununda yazılı suçlarla[34] mahkûm ve maznun (sanık) olanlar affedilmiştir.

7-Kanunun 1 ve 7nci maddeleri arasında yer aldığı üzere adi veya siyasi suç ayrımı yapılmaksızın yargılama sonrası verilmiş cezalarda uygulanacak indirim miktarları ayrıca gösterilmiştir.

8-Kanunun 1nci maddesine göre, adi ve siyasi suç ayrımı yapılmaksızın yargılama devam ettiği halde henüz ceza tanzim edilmemiş olanlardan kanuni düzenlemede "*ferî ceza veya para cezası ile birlikte yahut yalnız olarak yukarı haddi beş seneyi geçmeyen hürriyeti bağlayıcı bir ceza ile ve yahut yalnız para cezası ile*" suçlananlar hakkındaki devam eden yargılamalar durdurularak kapatılmıştır.

9- Kanunun 1nci maddesine göre, adi ve siyasi suç ayrımı yapılmaksızın yargılama sona erdikten sonra "*üç seneyi geçmeyen hürriyeti bağlayıcı bir ceza veya para cezası ile mahkûm olanlar ferî cezalara da şamil olmak üzere affedilmiştir."*

10- Kanunun 12'inci maddesine göre, daha önce aldığı cezalar sebebiyle memuriyetten çıkarılanlar bu af kanunundan dolayı af edilmiş olsalar dahi tekrar memuriyete geri dönemeyeceklerdir.

11- Kanunun 14'üncü maddesine göre, af kanunu yürürlüğe girdikten sonra üç ay içinde adi veya siyasi suçlardan dolayı cezası bulunduğu halde firar durumunda olanların gelip teslim olmadıkları takdirde yayınlanan af kanunundan faydalanmayacakları kabul edilmiştir.

12- Türk hukuk literatüründe aflar, "genel af" ve "özel af" olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. "Genel af", hem cezayı hem de suçu ortadan kaldırırken "Özel af" ise suçu değil, sadece cezayı ortadan kaldırmaktadır. Yani genel af, sadece mahkûmiyetin bütün cezaî sonuçlarını değil, aynı zamanda fiilin

---

[33] 765 Sayılı Türk Ceza Kanunu md. 159: "*Büyük Millet Meclisini veya Hükümetin şahsı manevisini veya ordu ve donanmasını yahut Türklüğü tahkir ve tezyif edenler hakkında dahi bundan evvelki madde ahkâmı tatbik olunur. Türkiye Cumhuriyeti kanunlarına şovenler altı ayı geçmemek üzere hapsolunur ve otuz liradan yüz liraya kadar ağır cezayi naktiye mahkûm olur."*

[34] 1881 sayılı Matbuat kanununda belirtilen ve affa uğrayan siyasi nitelikteki bazı basın suçları arasında, md. 30: "*Büyük Millet Meclisinin ve İcra Vekilleri Heyetinin ve resmî heyetlerle Devlet memurlarının veya bir kısmının şeref ve haysiyeti ihlâl olunması*", md. 40 "*Padişahlık ve hilafetçilik yolunda ve komünistlik ve anarşistliğe tahrik eden neşriyatta bulunmak*", md. 44: "*3 Mart 1310 tarih ve 431 numaralı kanunun hükmüne tevfikan Türkiye Cumhuriyeti hududu haricine çıkarılmış olanlarla 16 Nisan 1340 tarih ve 481 numaralı af kanununun 3'üncü maddesinde yazılı eşhasın gönderdikleri yazıları gazete ve risalelerle neşretmek*"

suç olma niteliğini de yok ederken özel af, fiilin suçluluk niteliğini değil, fakat hükmedilmiş olan cezayı sadece ortadan kaldırmakta, azaltmakta veya başka bir cezaya çevirmektedir.[35] Bu açıdan 1933 tarihli 2330 sayılı af kanunun tüm metni incelendiğinde kısmi nitelikli özel af olarak nitelendirilebileceği değerlendirilmektedir.

13- Af kanunun hazırlanması ve kabul edilmesinde Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün bizzat hükümete verdiği talimat ve talebinin etkili olduğu görülmektedir.[36]

CUMHURİYETİN 10. YILINDA ÇIKARILAN AF KANUNUNUN KAMUOYUNDA VE BASINDAKİ YANSIMALARI

Af kanunu çıkarılmasına ilişkin yapılan hazırlıklar genelde gizlilik içerisinde yürütülmüş ancak bazı haberler etrafta duyulmaya başlamıştır. Kanun hazırlığı olarak sadece kanun tasarısı şeklinde Meclise sevk edilmeden bir gün önce kamuoyuna basın kanalı ile duyurulmuştur. 25 Ekim'de gazetelerin ön sayfasında yer alan haberlere göre, Mecliste Atatürk'ün başkanlığında yapılan toplantı sonrasında ertesi gün kanun tasarısının mecliste görüşüleceğine ilişkin: "*Bugün akşama doğru Gazi Hz.nin riyasetlerinde Millet Meclisi merasim salonunda bir içtima akdedilmiştir. Büyük Millet Meclisi Reisi Kâzım Paşa, Başvekil İsmet Paşa, Dahiliye ve Adliye vekilleri Şükrü Kaya ve Saraçoğlu Şükrü Beylerle fırka grubu reis vekillerinden Afyon mebusu Ali Bey'in iştirak ettiği bu içtimada umumî af lâyihasının ana hatları üzerinde bazı müzakereler cereyan etmiştir. Geç Vakte kadar devam eden bu içtimada lâyihanın ana hatları üzerinde esaslı kararlar verilmiştir. Hükümetin yarın sabah Büyük Millet Meclisine takdim edeceği umumî af lâyihasının ihtiva ettiği hükümlere göre İstiklâl mahkemeleri mahkûmlarının geriye kalan cezaları affa tâbi olacaktır. Adliye encümeni yarın saat on dörtte içtimaa davet edilmiştir. İçtimada umumî af kanunu lâyihası tetkik edilerek müstaceliyetle müzakeresi temennisi ile heyeti umumiyeye sevk olunacaktır. Lâyiha perşembe günü heyeti umumiyede (genel kurulda) görüşülecek kanuniyet kesbedecektir (resmiyet kazanacaktır)*."[37]

---

[35] Dönmezer, Erman, **age.**, s.284-308 ve İlhan Arsel, Türk **Anayasa Hukukunun Umumî Esasları** (Birinci Kitap: Cumhuriyetin Temel Kuruluşu), Ankara, Mars Matbaası, 1965, s.350-352.

[36] Nitekim Uran da Atatürk'ün kendine suikast edenleri ve Ulusal Kurtuluş Savaşı sırasında güçlük çıkaranları büyük bir hoşgörüyle affettiği kanısındadır. Bkz. Hilmi Uran**, Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, Yayına Hazırlayan: Cem Çobanlı-Pınar Güven, İş Bankası Yy, İstanbul, 2008, s.313.

[37] Milliyet Gazetesi, 25 Ekim 1933, s.1.

Gazetelerde af kanun taslağının kapsamı büyük merak uyandırdığından hangi suçları ve kimleri ilgilendirdiğine ve ne zaman geçerli olacağına ilişkin "Af kanunundan kimler istifade edecek?" başlıklı bir haberde genel af kanunu gibi hem adi suçlular ve hem de siyasi suçluların faydalanabileceği ancak bazı suçluların ayrık tutulduğuna ilişkin; "*Umumi af kanunu lâyihasının ihtiva ettiği esaslara göre umumî ve hususî kanunlarda yazılı kabahat efradından maznun veyahut gıyapta (yokluğunda) veya vicahta (yüz yüze yargılamada) mahkûm olanlar affedilecektir. İstiklâl mahkemelerince siyasi cürümlerden dolayı mahkûm edilmiş olanlar aftan istifade edeceklerdir. Lâyiha aftan istifade edemeyecek olan mahkûmlara ait mühim bir istisnalar kısmını ihtiva etmektedir. Bu kısma 150'lik listede bulunanlar, memuriyet vazifelerine müteallik işledikleri cürümlerden dolayı mahkûm olanlar ölüm cezasını istilzam eden cürümlerden mahkûm veya maznun olanlar ve yol kesenler dahildir."*[38]

Ayrıca tüm mahkumların tümden bir anda affedileceği gibi yanlış kanaatlerin önüne geçmek için "Yanlış haberlere göre hüküm vermemeli" başlıklı başka bir haberde İstanbul geneli için aftan yararlanacak mahkûm sayısına ilişkin olarak; *"Af kanununun esasları hakkında intişar eden şayialar dün İstanbul hapishanesi ve tevkifhanesinde büyük heyecan uyandırmıştır. Cezalarının üçte ikisini bitirenlerin mazharı af olacağı haberleri teessür uyandırmıştır. İstanbul hapishanesinde cezasının üçte ikisini bitiren pek az mahkûm vardır. Kabahat deresinde cezalı olan mahkûmların adedi 40-45'si, siyasi mahkûmların yekûnu da beşi geçmemektedir. Komünistler siyasi mahkûmlardan addedilmekte, cezai âdiye mahkûmu sayılmaktadırlar. İntişar eden af kanunu esaslarına göre İstanbul ve Üsküdar hapishanelerinden ancak 200 kadar mahkûm tahliye edilebilecektir. Halbuki İstanbul ve Üsküdar hapishaneleri ile tevkifhanede 1600 küsur mahkûm ve mevkuf vardır. Bunun için bu hususi şayialara inanmamak ve şimdiden boş yere hükümler vermemek lâzımdır.*"[39]

Tasarının kanunlaştığı günkü gazetelerin akşam baskılarında hangi suç ve mahkûmların aftan yararlanamayacağına ilişkin detaylı bilgiler yer almaya başlamıştır. Buna göre konuya en çok ilgi gösteren gazete olan Milliyet gazetesi dışında ayrıca Vakit gazetesi 26 Ekim'de kanunun içeriğine ilişkin "Aftan istisna edilenler" başlıklı haberinde; *"…memurlar, hâkimler hakkında verilmiş memurluktan af ve iskat gibi inzibatî, İdarî muamelelere*

[38] **Milliyet Gazetesi**, 25 Ekim 1933, s.2.

[39] **Milliyet Gazetesi**, 25 Ekim 1933, s.3.

de affın şümulü olmayacaktır. 150'likler, devlet müesseselerinde istihdam edilmemek kararı alanlar, kaçak olup ta kanunun meriyetinden itibaren üç ay içinde teslim olmayan maznunlar ve mahkûmlar aftan istifade edemeyeceklerdir. Af kanunu, bundan başka. 28 Temmuz 1933 tarihinden sonra işlenmiş suçlara da şamil değildir. Bu tarih; af ilân edileceği şayiasının çıktığı tarihtir. Hıyaneti vataniye kanunuyla mahkûm edilen mefsuh, Terakkiperver fırkası mensuplarıyla Distolcular, İzmir suikastı mahkûmları affolunacaklardır. Bundan başka Reisicumhura, ordu ve donanmaya, Türklüğe hakaret maddelerinden ve matbuat kanununun bütün maddeleriyle suç'u olanlar affedileceklerdir."[40] şeklinde bilgiler verilmiştir.

İstanbul hapishanelerinde af kanununda belirtilen davalardaki affa uğrayan siyasi mahkumlara ilişkin 27 Ekim tarihli diğer haberlere göre; "*İstanbul hapishanesinde 700 küsur mahkûm, tevkifhanede de gene bu kadar mevkuf vardır. Üsküdar hapishanesindeki 250 mahkûm ile 18 mevkuf bu yekûna iblâğ edilince İstanbul'daki mevkuf ve mahkûmların adedi bin yedi yüzü geçmektedir, af kanununun bu bin yedi yüz kişi arasındaki münakaşa mübahasesinin ne kadar heyecanlı olduğunu tahmin etmek pek kolaydır… Gene İstanbul hapishanesinde Terakkiperver fırka ve İzmir suikastı mahkûmlarından hiç kimse yoktur. Distolculardan ve sair İstiklâl mahkemesi mahkûmlarından beş kişi vardır. Bunlardan ikisi halen hapishanededir. Diğer üçünün cezası tecil edilmiştir. Bunların beşi de derhal tahliye edileceklerdir.*"[41] denilerek siyasi mahkumlardan affa uğrayanlar belirtilmiştir.

Af kanunu konusunda diğer gazetelere göre Cumhuriyet gazetesi daha temkinli bir tavır sergilemiştir. Kanun yasalaştıktan sonra 29 Ekim'deki bayram günü genişletilmiş nüshasında konu ilk defa etraflıca incelenmiş ve af uygulamasının İstanbul hapishanelerinde ne şekilde ve ne tür suçlulara uygulanacağına ilişkin ikinci sayfa haberinde çeşitli bilgiler verilmiştir. Buna göre affa uğrayan siyasi mahkumların tahliyesi kapsamında; "*…Hapishaneden ilk olarak gazeteci arkadaşlarımız Selim Ragıp ve M. Zekeriya Beylerle siyasî mahkûmlar çıkarılacaklardır. Komünistlerden mahkûmiyet müddeti üç seneyi geçmeyenlerle yaşı dolayısıyla cezaları tenzil edilen (indirilen) suçlular tahliye edileceklerdir. Şehrimizde komünistlikten iki mahkûm 38 kadar da maznun vardır…Beyoğlu'nda Bulgar mezarlığına çelenk koymak için yapılan nümayişe iştirak ederek tecemmüat (toplantı)*

[40] **Vakit Gazetesi**, 26 Ekim 1933, s.9.

[41] **Milliyet Gazetesi**, 27 Ekim 1927, s. 1-3.

kanununa muhalif harekette bulundukları iddiasıyla mahkemeye verilen talebe hakkındaki takibat ta umumî af kanununun şümulü dahilinde olduğundan bunlar hakkındaki tahkikat ta durdurulacaktır."[42] Benzer bir haberde ise "*Kanundan istifade edebilecekleri dün tespit edilen 500 kadar mahkûm ve mevkuf 15 gün içinde peyderpey tahliye edilecektir. Tarikati salâhiyecilerden, distolculardan ve istiklâl mahkemesi mahkûmlarından olanlar yarın tahliye edilecektir.*"[43]şeklinde detaylı bilgiler yer almıştır.

Çıkarılan af kanunu sebebiyle adliyelerde görülen birçok davanın kapatıldığı ve bu şekilde dava sayısı azaldığından dolayı Mahkemelerin rahatlatıldığına ilişkin olarak; "*Dün asliye ceza mahkemelerinde, umumî af kanunu dolayısıyla işler çok hafiflemiş, kanundan istifade eden maznunların vaziyetlerini tespit için sabıkaları olup olmadığı cihetinin hapishaneden sorulması kararıyla muhakemeleri başka güne bırakılmıştır.*"[44] Ayrıca benzer şekilde; "*Bu suretle Ağır ceza mahkemesinin davaları üçte bir nispetinde, diğer ceza mahkemelerinin davaları da dörtte üç nispetinde azalmış olacaktır.*"[45] şeklinde haberler yer almıştır. Başka bir haberde affa uğrayan siyasi mahkumların tahliyesine ilişkin oluşan çeşitli tereddütleri gidermek ve son kararı vermek üzere konunun Adalet Bakanlığına tekrar sorulduğuna ilişkin "*Hapishanede bulunan İstiklâl mahkemesi mahkûmlarından Tarikatı Salâhiyeci eski harbiye müsteşarı miralaylıktan mütekait Behzat Beyle, Hoca Rasim ve Avni Efendiler tahliye edilmeleri için Müddeiumumiliğe müracaat etmişlerdir. Müddeiumumilik, Tarikati Salâhiyecilerin tahliyesi hakkında kanunda sarahat olmadığını nazarı dikkate alarak bu ciheti muhtacı tavzih (açıklamaya muhtaç) görmüş ve keyfiyeti (durumu) Vekâletten istizan etmiştir.*"[46] ifadeleri ile konunun adalet bakanlığına sorulacağı belirtilmiştir.

CUMHURİYETİN 10. YILI AF KANUNUNDAN FAYDALANAN ÇEŞİTLİ SİYASİ SUÇLULAR VE DAVALARI

26 Ekim 1933 tarihli af kanunu ile çoğunluğu adi suçlardan mahkumlar olmak üzere çeşitli siyasi suçlardan ceza alan kişiler ve siyasi dava sanıkları da yasal düzenlemeden faydalanmıştır. Af kanununda özellikle bazı siyasi davaların isimleri zikredilerek bu davada yargılananların affedildikleri

[42] **Cumhuriyet Gazetesi**, 27 Ekim 1933, s.2.

[43] **Milliyet Gazetesi**, 28 Ekim 1933, s.1 ve 5.

[44] **Cumhuriyet Gazetesi**, 02 Kasım 1933, s.2.

[45] **Milliyet Gazetesi,** 27 Ekim 1933, s.1 ve 4.

[46] **Cumhuriyet Gazetesi,** 02 Kasım 1933, s.2.

belirtilmiştir. Kanunda zikredilen davalar ise genellikle ikinci dönem Ankara İstiklal mahkemesi tarafından bakılan davalardan oluşmaktadır. Ankara'da kurulan ikinci dönem İstiklâl Mahkemesi 4 Mart 1925 tarihli 578 sayılı Takrir-i Sükûn Kanunu kabul edildikten sonra 117 sayılı Meclis kararı ile kurulan mahkemedir. 4 Mart 1925 tarihinden 7 Mart 1927 tarihine kadar fiilen görev yapan ve 1933 tarihli af kanununda verdiği cezaları af kapsamına giren ikinci dönem Ankara İstiklal Mahkemesi, Şeyh Sait isyanının ardından TBMM'nin 7 Mart 1925'teki 71. birleşiminde seçilen başkan Karahisar-ı Sahip (Afyonkarahisar) Milletvekili Ali (Çetinkaya), savcı İzmir Milletvekili Necati Bey (Uğural) ve diğer üyeler Gaziantep Milletvekili Kılıç Ali ile Rize Milletvekili Ali (Zırh) Bey ve yedek üye ise Aydın Milletvekili Reşit Galip Bey'den oluşturulmuştur.[47] Sadece Ankara'da değil aynı zamanda Ankara dışında Sivas, Tokat, Erzurum, Rize, Giresun'da da gezici olarak görev yapan Ankara İstiklâl Mahkemesi, siyasi iktidara muhalefet eden her türlü siyasi görüşten olan asker, siyasetçi, gazeteci ve akademisyenler de dahil olmak üzere birçok kişiyi siyasi suçlu olarak yargılamıştır. İkinci dönem Ankara İstiklâl Mahkemesinde görülen siyasi davalar olarak özellikle öne çıkanlar arasında "İzmir Suikastı" davası, "Distolcular" davası, "Komünizm" davası[48], "Şapka" davası[49], "Tanin" davası[50] gibi davalar öne çıkmaktadır. Çalışmanın bu bölümünde siyasi

[47] TBMM Zabıt Ceridesi, D.II, C 15, s.225.

[48] Şeyh Sait isyanının ardından kapatılan yayın organları arasında yer alan gizli Türkiye Komünist Partisi'nin yayın organı kabul edilen Aydınlık dergisinin sahibi Sadrettin Celal, Sorumlu Müdürlüğünü Hüseyin Vasıf Bey'in üstlendiği "Siyasi Amele ve Köylü Gazetesi", haftalık Orak-Çekiç ve Bursa'da yayımlanan Yoldaş gazetelerinin sahipleri dışında ayrıca TKP Genel Sekreteri Şefik Hüsnü (Değmer), Hasan Âli (Ediz), Nazım Hikmet, Şevket Süreyya (Aydemir) ve Amele Tealî Cemiyeti Genel Sekreteri Abdi Recep ile tıp öğrencilerinden Hüseyin Hikmet (Kıvılcımlı)nın da aralarında bulunduğu çeşitli kişilerin yargılandığı davada, "*Anadolu' da bir Bolşevizm idaresi te'sisini mümkün kılacak buhranengiz (karışıklık çıkarma) vaziyetler ihdasına ma'tuf olduğuna kanaat-i vicdaniye hasıl olduğundan"* bazıları çeşitli hapis cezalarına çarpıtılmışlardır. Bkz. Ergün Aybars, **İstiklâl Mahkemeleri**, İleri Kitabevi, İzmir, 1995, s.390-391.

[49] Ocak 1926'da yapılan yargılamada sanıklardan "Frenk Mukallitliği ve Şapka Risalesi"ni yazan İskilipli Atıf, risaleyi basan matbaanın sahibi Mihran Efendi ve kitapçı Aziz Efendi, Mahfil dergisi sahibi Tahir'ül Mevlevi (Olgun), Sebilürreşad dergisi ve Vakit gazetesi yazarı Mehmet Akif Ersoy'un damadı Ömer Rıza (Doğrul) Bey, olduğu halde İskilipli Atıf Hoca ve Müftü Ali Rıza Efendi hakkında idam cezası verilirken diğerleri kendilerine yöneltilen suçlamalardan beraat etmiştir. Bkz. Ahmet Nedim, **Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları 1926**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2000, s.293.

[50] Terakkiperver Cumhuriyet Partisi bürosunun 12-13 Nisan gecesi polis tarafından aranması ile ilgili haberi "baskın" başlığıyla yayınlayan Tanin gazetesinde yazısı yayınlanan Gazeteci Hüseyin Cahit, Matbuat Kanunu'nun 17. maddesine göre Çorum'da infaz edilmek üzere süresiz sürgün, Tanin gazetesi sorumlu müdürü Muammer Bey ve yazarlardan Nuri Bey aynı kanunun 19. maddesinin üçüncü fıkrasına göre ikişer sene hapis, yazı işleri müdürü Baha Bey hakkında beraat kararı verilirken tutukluluk süresi yeterli görülen yazı işleri müdürü Kadri Bey serbest bırakılmıştır. Bkz. Hilmi Bengi, "İstiklâl

suçlar kapsamında 26 Ekim 1933 tarihli af kanununda affa tabi tutulduğu kanun metninde açıkça belirtilen Hıyanet-i Vataniye Kanununda dolayı yargılanan ve mahkûm edilen "Terakkiperver Fırkası mensupları" "İzmir Suikast davası" ve Distolcüler" davasında ismi geçen bazı sanıklar ve kamuoyunda bilinen bazı kişiler hakkında çeşitli bilgiler verilecek ve af kanunundan nasıl faydalandıkları açıklanacaktır.

İzmir Suikastı Davası ve Eski Başbakan Rauf Orbay

Cumhuriyetin 10. yıldönümü sebebiyle çıkarılan 2330 sayılı af kanununun 8nci maddesinde "*Hiyaneti Vataniye Kanunu ve zeyil ve tadillerine göre mahkûm edilen mefsuh Terakkiperver Fırkası mensupları ve distülcilerle İzmir suikastı mahkûmları affolunmuştur"* düzenlemesi bulunmaktadır. Kanunda ismen yer verilen "İzmir Suikastı davası" Atatürk döneminin en bilinen siyasi yargılamalarından biridir. Hatta yıllar sonrasında af kanunu hakkında meclisteki görüşmelerinde bazı milletvekilleri bu davanın sanıklarının affına karşı çıkmışlardır.

Kurucuları arasında Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Adnan Adıvar, Refet Paşa ve Cafer Tayyar Paşa, Ali Fuat Cebesoy'un bulunduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, mensuplarından bazılarının, 17 Kasım 1924'te kurulduktan birkaç ay sonra 1925 şubatında başlayan Şeyh Sait İsyanı sonrasında yapılan mahkemelerde ceza alması üzerine 5 Haziran 1925 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile Takriri Sükûn Kanunu'na dayanılarak kapatılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk'ün bu günlerdeki yurt içi gezileri kapsamında 14 Haziran günü Bursa'dan Balıkesir yoluyla İzmir'e geçeceği sırada İzmir Valisi Kazım (Dirik) Bey'den İzmir'de kendisine karşı bir suikast hazırlığı bilgisini vermesi başlayan olaylar daha sonra tutuklamalarla devam ederek bir davaya dönüşmüştür.[51] Konu hakkında ilk olarak 18 Haziran 1926 günü Hakimiyet-i Milliye gazetesinde yayınlanan bir hükümet tebliği ile Mustafa Kemal Atatürk'e karşı planlanan suikast bilgisi kamuoyuna şu şekilde duyurulmuştur; "*İzmir'de mel'un bir suikast keşfedilerek bütün mürettipleri (tertipleyenleri) delail-i cürmiyeleriyle (suç delilleriyle) tevkif olunmuşlardır. Reisicumhur hazretlerinin seyahatleri esnasında, İzmir'de tatbik olunmak üzere bir suikast tertip edildiği tezahür etmiştir. Mürettipler silâhları ve bombaları ve hazırlıkları ile Reisicumhur hazretlerinin İzmir'e muvasalatından bir gün evvel tevkif edilmişler ve*

Mahkemelerinde Yargılanan Gazeteciler", **İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2016, ss. 345-403, s.381.

[51] Mahmut Goloğlu, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, Goloğlu yay., Ankara, 1972, s. 189.

mevkuflar suikast teşebbüslerini itiraf etmişlerdir. Mesele İstiklâl Mahkemesi'ne tevdi edilmiş ve mahkeme heyeti dâvayı yerinde takip ve rüyet eylemek üzere İzmir'e hareket etmiştir."[52]

İzmir Suikastı ile ilgili İstiklal Mahkemesi'nin Anadolu Ajansı'na verdiği listeye göre, ilk aşamada kırk dokuz kişi tutuklanmış daha sonra davaya dahil edilip yargılananların sayısı daha da çoğalmıştır.[53] 26 Haziran 1926'da İzmir'de başlayan ve 26 Ağustos 1926'da mahkemenin temyiz hakkı olmadan kararları kesinleşen bu davada; İzmir ile Ankara'da yargılamalar sonucunda toplamda 130 dolayında sanık hakkında daha hazırlık aşamasında 34'ü sorgulamaya gerek kalmadan serbest bırakılmış, 40 sanık İzmir'de, 57'si Ankara'da devam eden duruşmalar sonrasında İzmir'de ikisi gıyaben toplamda 15 idam, Ankara'da dört idam ve dokuz da sürgün cezası kararı verilmiştir.

Bu davada hakkında gıyabında ceza verilenler kişilerden biri de eski Başbakan Rauf Bey (Orbay)'dir. 14 Nisan 1925'te İstiklal Mahkemesi kararıyla fırkanın İstanbul Şubesinin aranması ve sonra da kapatılması ile bağımsız milletvekili olarak meclisteki görevini sürdürürken kendisi 12 Mayıs 1926'da 45 gün izin alarak tedavi için Avrupa'ya gitmiştir.[54] Londra'da bulunduğu sırada Mustafa Kemal Paşa'ya suikast olayı ile ilgili görüldüğünden dolayı yargılama sonrası Ali Çetinkaya'nın başkanlık ettiği İstiklâl Mahkemesi, Rauf Bey'i İzmir suikastı girişimiyle bağlantılı bulup, onu gıyaben yargılayarak 26 Ağustos 1926 tarih ve 111/69 sayılı kararıyla on yıl kalebentliğe, medeni haklardan mahrum edilmesine ve mallarının haczine karar vermiştir.[55] Mahkemenin verdiği kararın tebligatını bulunduğu İngiltere'de Londra Büyük Elçiliği vasıtasıyla aldığı halde temyiz hakkı olmayan bu kararı kabul etmeyerek ülkeye geri dönmemiş ve hakkındaki kararın 3 Kasım 1926'da Mecliste okunmasıyla milletvekilliği sona ermiştir.[56] Yurt dışında kaldığı yaklaşık on yıllık zamanı İngiltere, Hindistan, Çin ve Mısır'da geçiren Rauf Bey, "Cumhuriyetin 10. Yıldönümü" münasebetiyle kabul edilip yayınlanan 26 Ekim 1933 tarih ve 2330 sayılı Af kanununun 8. maddesiyle hakkındaki mahkeme hükmünün ortadan

---

[52] Osman Selim Kocahanoğlu, **Atatürk'e Kurulan Pusu, İzmir Suikastının Perde Arkası**, Temel yay., İstanbul, 2004, s. 41.

[53] Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1970, s. 274-275.

[54] Mustafa Alkan, "Hüseyin Rauf Orbay'ın Hayatı (1880-1964)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Y 2004, C 20, S 59, ss.597-642, s.622.

[55] Yaşar Şahin Anıl, **İzmir Suikastı Davası**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2005, s.196-197.

[56] TBMM Zabıt Ceridesi, Devre: II, C XXVII, s. 16.

kalkmasından sonra 5 Temmuz 1935'te yurda dönmüştür. Dönüşü sonrası Atatürk ile görüşmeyi beklemiş ancak bu görüşme gerçekleşmemiştir.

Mustafa Kemal Atatürk, Rauf Bey ve İzmir suikastı davasına ilişkin olarak; "*…başta Rauf Bey ve İzmir Mebusu Şükrü Bey olmak üzere bazı sanıklar, hadisenin muhaliflerimizi, yani kendilerini bertaraf etmek için tarafımızdan tertip edildiği, silah kullanmak görevini üzerlerinde olanların – ki herhalde idam edilmeleri lazımdı- bizim adamlarımız olduğu gibi birtakım ima ve hatta açık iddialarda bulundular… Bu durum karşısında, tarafımızdan yapılacak bir müdahale, bu çeşit, ima ve iddiaları teyit eder mahiyette olacaktı: ister istemez bu niyetimden vazgeçtim, işi tabii akışına bıraktım… Yalnız komutanları vermedim*."[57] Atatürk'ün Soyak'a yaptığı bu açıklamalarından, en yakın arkadaşlarının suikasttan önceden haberlerinin bulunduğunu anladığı ve bu konuya çok üzüldüğü görülmektedir. Diğer yandan Atatürk'ün davada ismi geçen paşalardan bazılarının beraat etmesini de kendisinin istediğini Fahrettin Altay'a aktarmış[58] ve ayrıca Ali Fuat Paşa'ya da "*Paşaları senin hatırın için affettirdim*" diyerek diğer sanık paşaların davada beraat etmesinde etkisi olduğunu açıklamıştır.[59] 1933 tarihli af kanununun çıkarılmasını bizzat talep eden Mustafa Kemal Atatürk, ayrıca İzmir suikastı davasından yaklaşık yedi yıl sonra Rauf Orbay dahil ceza alan diğer sanıkların da affedilmesini sağlamıştır.

Atatürk'ün vefatı sonrasında TBMM'nin VI. döneminde açık bulunan bir milletvekilliği için CHP Genel Başkanlık Divanı, 22 Ekim 1939 tarihli bir beyanname ile Rauf Orbay'ı aday göstermiş ve beyannamede kendisini aklamak için İzmir suikast olayıyla bir ilgisi olmadığı da vurgulanmıştır. Bu tebliğ ile Ankara İstiklal Mahkemesi'nin, İzmir Suikastı girişimi davasında gıyabında hapis cezası alan Rauf Orbay hakkındaki hükmünün, adli bir hata olarak nitelenmiş ve yok hükmünde (*keemlen yekün*) kabul etmiştir.[60] 22 Ekim 1939 tarihinde yapılan ara seçimde Kastamonu milletvekili olarak yeniden TBMM'ye katılan Rauf Orbay, CHP'ye katılmayarak bağımsız olarak yasama görevine başlamıştır."[61] Kendisi anılarında zaman aşımı

---

[57] Hasan Rıza Soyak, **Atatürk'ten Hatıralar**, C I, Yapı Kredi Bankası 50. Yıl yay., İstanbul, 1973, s. 365-375.

[58] Fahrettin Altay, **10 Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası**, İnsel yay., İstanbul, 1970, s. 421.

[59] Ali Fuat Cebesoy, **Siyasi Hatıralar**, II. Kısım, Doğan Kardeş yay., İstanbul, 1960, s. 222-224.

[60] Ahmet Mehmetefendioğlu, Cemal Necip Gürel, "İzmir Suikastı Mahkûmları İçin 1956 Yılında Yapılan Bir İade-i İtibar Girişimi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C XII/25, 2012-Güz, ss. 227-244, s.230.

[61] Serpil Sürmeli, "İstiklal Savaşı Döneminde Millî İradenin Oluşum Süreci", **Cumhuriyet'in İlanının 90'ıncı Yılında Atatürk ve Cumhuriyet Sempozyumu,** Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2014, s.176.

gerekçesiyle ele alınmayan mahkûmiyetin haksızlığının tescil edilmesi için 23 Temmuz 1941 tarihli Askerî Temyiz Mahkemesi Başkanlığına yaptığı başvuru sonrasında İzmir suikastı davasını yeniden açarak ve beraat kararı aldığını belirtmiştir.[62]

Distolcular (Distülciler) Davası

1933 tarihli af kanununun 8'inci maddesinde yıllar önce mahkûm oldukları halde af edilenlerin olduğu başka bir siyasi dava ise "Distolcular" davasıdır. *"Distolcular olarak bilinenler Şeyh Sait ayaklanmaları döneminde ortaya çıkmıştır. Anadolu'da, Macar patentli "Distol" adlı, koyunlardaki kelebek hastalıkları için kullanılan ilâcı tanıtan gezgin satıcılar görülmüştür. İlk olarak, Osman Daver isimli bir satıcı, Konya, çevresinde, şüpheli görülerek yakalanmıştır. Araştırma sonucu, Distol'cular üzerinde çıkan mektuplar, bunların gizli bir komite hesabına çalıştıklarını ortaya çıkarmıştır. Bu komitenin Tarikat-ı Salâhiyye Cemiyeti olduğu ve Doğu'daki isyan hareketleriyle ilişkili bulunduğu kararına varılmıştır."*[63]

Gizli ve ihtilalci bir örgüt olan Tarikat-ı Salahiyye örgütü, Hürriyet ve İtilaf Fırkası mensubu, Askeri Nigahban Cemiyeti'nin ikinci başkanı, İla-yı Vatan Cemiyeti'nin fiili yöneticisi olan Kiraz Hamdi Paşa tarafından İstanbul'da 19 Eylül 1920'de kurulmuştur. Tarikat-ı Salahiye Cemiyeti'nin merkezi İstanbul İlâ-yı Vatan Cemiyeti lokali olup kurucusundan dolayı doğal olarak üyeleri arasında "Hürriyet ve İtilafçı" ve "İlâ-yı Vatan"cı kişiler de yer almıştır. Bunlar arasında Arap Asım Bey, Kiraz Hamdi Paşa'nın Eski Yaveri İsmet Bey, Yeniköy Sabık Belediye Müdürü Kemal Bey, Ahmet Rasim, Avni Hoca, Distolcu Osman Daver, Nuri Bey, Zambaoğlu Hristaki, Ertuğrul Şakir, Tevfik Hamdi Bey, Yüzbaşı Nihat Bey, Romanyalı Halil Bey, Hacı Ali Nakil Bey de bulunmaktadır.[64]

Tarikat-ı Salahiye'nin bazı üyeleri 1922 sonlarında Anadolu'da tutunamayacaklarını anlayınca yurt dışına kaçmışlardır. Ancak Cumhuriyet ilan edildikten sonra üyelerinden olan Osman Daver ve arkadaşları, aslında Cumhuriyet karşıtı, halife yanlısı bir propaganda yapmak, doğuda hükümete karşı ayaklandırma çıkarmak amacı ile rahat hareket edebilmek için

---

[62] Rauf Orbay, **Cehennem Değirmeni- Siyasi Hatıralarım**, C 2, Emre Yayınları, İstanbul, 1993, s. 251-252.

[63] Tarık Zafer Tunaya, "Türk Devrimine Karşı İdeolojik Bir Muhalefet Girişimi: "Tarikat-ı Salâhiyye Cemiyeti ve Eylemleri", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C 38 (3-4), 1984, s. 262.

[64] Hacer Göl, "Ankara 2. Dönem İstiklal Mahkemesi'nde Tarikat-ı Salahiye Davası Yargılamaları; Osman Daver Örneği", **Sosyal & Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler III**, Editör: Salih Batal, Gece Kitaplığı, Anakara, 2022, s.385.

Anadolu'da hayvanlar arasında yaygın olarak bilinen kelebek hastalığı da denilen bir hastalığın tedavisinde kullanılan "Distol" adı verilen bir ilacı köy köy, kasaba kasaba dolaşarak halka pazarladıkları için Distolcular olarak da adlandırılmışlardır.[65] Bunlardan biri olan eski süvari yüzbaşısı Ordu'lu Osman Daver'in, Anadolu'da gezerken bir yüzbaşı tarafından kendisinden şüphelenmesi üzerine Konya'da 1925 yılı Mayıs başlarında tutuklanmış ve üzeri arandığında komiteci olduğuna delalet ettiği sanılan belgeler bulunmuştur.[66] Daha sonra derinleştirilen tahkikat sonucu Osman Daver'in daha önce İstanbul Bayezit meydanında Kemaliyeli İbrahim'in kahvesinde hilafet yanlısı kişilerle görüştüğüne dair emniyet kaydı olduğu görülerek kendisi ve arkadaşları hükümete karşı propagandada bulunmak, dini siyasete alet ederek "Tarikat-ı Salahiye" namıyla gizli bir teşkilat kurmak suçlamalarıyla tutuklanmıştır.[67]

Başkanlığını Ali (Çetinkaya)nın yaptığı Ankara 2. İstiklal Mahkemesi yargılama ve sorgulamalardan sonra "Distolcular davasında" 85 sıra numaralı 41 esas nolu kararını 15 Ağustos 1925 tarihinde vermiştir. Kararda; adı geçen örgütle ilişkileri bulunmadığı düşünülen kişilerin beraatine, "Tarikat-ı Salahiye" Cemiyetin faaliyetleri ile alakalandırılan bazı kişilerin kürek cezasına çarptırılmasına; bazı kişilerin mallarına el konulması ve vatandaşlıktan çıkarılmalarına karar verilirken 11 kişi için ise Hıyanet-i Vataniye Kanunu'nun birinci maddesi delaletiyle (aracılığıyla) (bi'l-fiil hıyanet-i vataniyede bulunanlar salben (asılarak) idam olunur) diye muharrer (yazılı) olan ikinci maddesi mucibince (gereğince) salben idamlarına 15 Ağustos 1925 tarihinde karar verilmiştir.[68]

Bu davada beraat edenler arasında Tarîkat-ı Salâhiyye Cemiyeti'nin üyesi olduğu ve bu cemiyetin faaliyetlerine katıldığı ithamıyla yargılanan ve ileride Cumhuriyetin üçüncü diyanet işleri başkanı olacak olan Ahmet Hamdi Akseki de bulunuyordu. Sanıkların yargılamalarına ve savunmalarına ilişkin haberlerin gazetelerde yayınlanması üzerine davayı gazetelerden takip eden Mustafa Kemal Atatürk, sanıklardan bir diğeri olan İstanbul Barosu avukatlarından Osmanlı dönemi eski Dersim Milletvekili Lütfi Fikri hakkında[69] Mahkeme Başkanlığına yolladığı yazıda[70], Lütfi Fikri Bey'in

---

[65] Başbakanlık Devlet Arşivi, Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 30.18.1.1.13/22-17,1,2

[66] Göl, **age.**, s.386.

[67] Cumhuriyet Gazetesi, 16 Temmuz 1925, s.1.

[68] Heyet, **İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi 1925-1927**, C 7/1,TBMM yy, Ankara, 2020, s. 95-97.

[69] Soyak, **age.**, s.336.

[70] "*İstiklal Mahkemesi Riyaseti Aliyesine,*

izlenen politikaya ve kendisine karşı olmasının bir iddia ileri sürülmesine yeterli olmayacağı için başka bir suçla tutuklu değilse Mahkemenin müsamahasını talep etmesi üzerine verilen Mahkeme kararında: "*Cımhurbaşkanı'nın Mahkeme'ye gönderdiği yazı ile hukuk-i şahsiyetleriyle ilgili olan dâva için feragat ettiğini bildirmiş olduklarından Lütfi Fikri Bey'in beraatına"*[71] karar verilmiştir.

Af Kanunundan Faydalanan Edebiyatçı Sabahattin Ali

Cumhuriyetin 10'ncu yıldönümü sebebiyle çıkarılan 1933 tarihli af kanunundan yararlanan çeşitli simalar arasında tanınmış edebiyatçı Sabahattin Ali de bulunmaktadır. Almanya'dan döndükten sonra Bursa Orhaneli'nde ilkokul öğretmenliği, Aydın Ortaokulu'nda Almanca öğretmenliği görevinde bulunan Sabahattin Ali bu sırada 25 Temmuz 1931'de kabul edilip 8 Ağustos 1931 tarihli Resmî Gazete'de yayınlanarak yürürlüğe giren Matbuat Kanunu'nun 40. Maddesi gereğince komünizm propagandası yaptığı suçlamasıyla Mayıs-Eylül 1931'de Aydın Hapishanesi'nde kalmıştır. 9 Eylül 1931 tarihinde hakkındaki dava beraatla sonuçlanınca cezaevinden çıkan Sabahattin Ali, 30 Eylül 1931'de Konya Ortaokulu Almanca Öğretmenliğine atanmıştır. Bu görevini sürdürürken "Kuyucaklı Yusuf" adlı ilk romanını yayınlattığı ancak telif hakkının ödenmediğini ileri sürdüğü Yeni Anadolu gazetesi sahibi Cemal Kutay ve İlköğretim müfettişi Mehmet Emin Soysal, bir akşam toplantısında başta Mustafa Kemal Paşa ve İsmet Paşa olmak üzere yöneticileri ve düzeni ağır bir şekilde eleştirdiği hiciv niteliğindeki "Memleketten Haber" adlı şiiri, Yahya ve Namık Beylerin evlerinde okuduğu iddiasıyla Sabahattin Ali'yi ihbar etmesi üzerine 22 Aralık 1932 tarihinde tutuklanarak Konya Hapishanesine konulmuştur. Konya Asliye Ceza Mahkemesinde görülen dava sonucunda bir yıl hapse mahkûm edilen Sabahattin Ali temyize gitmiş

İstiklal mahkemesine mevdu olanlar meyanında Lütfi Fikri Beyin safahatı muhakemesini gazetelerde mütalaa eyledim. Mumaileyhin (Adı geçenin) efkârımız ve hattı hareketlerimizden esas itibariyle farklı olan bir takım mülâhazat ve tenkidata bu vesile ile muttali oldum. Kanuni yollarla milletin tezahür eden iradei katiyesi, teşkilatı devlet ve usulü idare hakkında Lütfi Fikri Beyin efkârı hususiyesine tevafuk etmeyen tecelliyatı nihaiyesini göstermiştir. Şahsımın bertaraf edilmesi tahminatına ve bu tahminatın neticesi olmak üzere derpiş ettiği tasavvurata karşı mahiyeti hukukiyesi müsait dahi olsa şahsen bir iddia dermeyen etmeye(belirtmeye) mütemayil (istekli) değilim. Binaenaleyh gerek efkârı siyasiyemize ve gerek Şahsımıza karşı olan vaziyetinden dolayı eğer Âli mahkemece başka zeminde kanuni esbabı (kanuni sebeplerle) ittihamiye (suçlama) mevcut değilse mahkeme-i âlilerinin müsamahasını (hogörüsünü) isticlâp (celbetmek) ederim. Reisicumhur, Gazi Mustafa Kemal" Bkz. **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri-4**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s.568.

[71] **Hakimiyet-i Milliye Gazetesi,** 16 Ağustos 1926, s.1.

fakat buradan da olumlu yanıt alamamış ve hatta cezası iki ay daha arttırılmıştır.[72]

Sabahattin Ali, kendisine haksızlık yapıldığını düşünerek Konya Hapishanesinden 14 Nisan 1933 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk'e gönderdiği bir mektupta, kendisine iftira atıldığını tekrarlayarak af talebinde bulunmuştur. Fakat bu talebi karşılık bulmamış, 29 Nisan 1933 tarihinde 1249 sayılı kanunla memuriyetten kaydı silinerek 12 Mayıs 1933'te Sinop Hapishanesi'ne gönderilmiştir.[73] Bu hapishanede toplam on ay yedi gün kalan Sabahattin Ali'nin serbest kalması ise ancak Cumhuriyet'in onuncu yılında çıkartılan af kanunu ile mümkün olmuştur.

Sabahattin Ali af edilmesine rağmen memuriyete geri dönememiş tüm uğraşılarına rağmen cezasında "*Atatürk'ü ima yolu ile tahkir*" ibaresi olduğu için mesleğine atanmak için kendisinden talep edilmesi üzerine Varlık dergisinde 15 Ocak 1934'te "Benim Aşkım" isimli bir şiir yazmıştır. Atatürk'e hitaben yazdığı ve içinde "*…Kısacası gönlümü verdim Ulu Gazi'ye. Göğsümde şimdi yalnız onun aşkı yatıyor*" şeklindeki övgü dolu ifadelerin bulunduğu bu şiirden uzun bir süre sonra da yine atama işlemleri gerçekleşmemiştir. Daha sonra Maarif Hikmet Baytur ve Hukuk İşleri Müşaviri Hamit İnce'nin Atatürk'ten izin almalarıyla önce Millî Eğitim Bakanlığı Neşriyat Müdürlüğü Büro Şefliğine, ardından Talim ve Terbiye Dairesi Mümeyyizliğine atanmıştır. 1935 yılında Millî Eğitim Bakanlığı Neşriyat Müdürlüğü kalem başı olan Sabahattin Ali, buna ek olarak Ankara İkinci Ortaokuluna Almanca öğretmeni olarak görevlendirilmiştir."[74]

Af Kanunu ile Affedilen ve Cezası İndirilen Şair Nazım Hikmet

1933 tarihli 2330 sayılı af kanunundan yararlanan başka bir siyasi suçlu ise şair Nazım Hikmet'tir. 12 Ağustos 1925'de ikinci dönem Ankara İstiklâl Mahkemesinde görülen "yasadışı Türkiye Komünist Partisi üyeliği" davasında 4 Mart 1925 tarihinde çıkarılan Takrir-i Sükûn Kanununa dayanılarak, 1 Mayıs 1925'te Aydınlık dergisinde yayımlanan bir bildirge dolayısıyla dergi yazarlarından biri olarak gıyabında 15 yıl kürek mahkumiyetine çarptırılmıştır. Bunun üzerine, Nazım Hikmet saklanmakta olduğu İzmir'den İstanbul'a geçerek gizlice yurtdışına çıkmış ve Sovyetler Birliğine kaçmıştır. 1926 yılında Cumhuriyet Bayramı nedeniyle çıkartılan af kapsamına girdiğini öğrenince resmî yoldan yurda dönebilmek için

[72] Zehra Aslan, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sabahattin-ali-1907-1948/, Erişim Tarihi: 21.07.2023.

[73] Ayşe Sıtkı ve Doğan Akın, **Sabahattin Ali, İki Gözüm Ayşe**, Ataol Yayıncılık, İstanbul, 1991, s.56.

[74] Aslan, **age.**, s.2.

başvurduysa da pasaport alamamıştır. Bu arada, 28 Eylül 1927 tarihinde İstanbul'da dağıtılan bildiriler yüzünden açılan bir davada, gizli komünist parti üyesi olmakla suçlanarak gıyabında İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi tarafından üç ay hapis cezasına çarptırılmıştır.[75]

Pasaportu olmadığı halde 1928 yılı Ekim ayında kaçak şekilde Türkiye'ye girmek üzere sınırı geçerken yakalanmış ve olay yerine en yakın ağır ceza mahkemesinin bulunduğu Rize'de tutuklu olarak dört ay devam eden bir yargılama sonucunda üç gün hapis cezası almıştır. Ayrıca. 14 Ekim 1928'de götürüldüğü Ankara'da yeniden tutuklanarak Aydınlık dergisinde yayımlanan şiirleri nedeniyle hakkında yeni bir dava açılmış ve 23 Aralık l928'de sona eren davada şiirlerinde suç unsuru bulunmadığından dolayı İstanbul Ağır Ceza Mahkemesinin gıyabında verdiği üç aylık ve Rize Mahkemesinin üç günlük cezaların birleştirilmiş ve hapishanedeki tutukluluk süresi bu cezaların toplamından fazla olduğu için serbest bırakılmıştır.[76]

1929 ile 1931 yılları arasında yayınlanan "*Resimli Ay*" dergisinde çalışmaya başlayan Nazım Hikmet, şiirlerinde sınıf edebiyatı yaptığı gerekçesiyle açılan davadan beraat etmiştir. Daha sonra Nazım Hikmet hakkında 1933 yılında ilk önce açılan "*halkı rejim aleyhine kışkırtmak*" suçlamasından dolayı İstanbul Ağır Ceza Mahkemesi tarafından altı ay hapis cezası verilmiş ayrıca ikinci olarak İstanbul Üçüncü Asliye Ceza Mahkemesi tarafından 27 Ağustos 1933'te Süreyya Paşanın babası Serasker Rıza Paşaya bir şiirinde hakaret ettiği ileri sürülerek bir yıl hapis, 200 lira ağır para cezası ve davacıya 500 lira tazminat ödemeye mahkûm edilmiştir. Bu iki ceza da 1933 yılında çıkarılan 2330 sayılı af kanunu kapsamında daha sonra kaldırılmıştır. Ayrıca Nazım Hikmet hakkında; 27 Ağustos 1933'te, Bursa Ağır Ceza Mahkemesi tarafından "*gizli örgüt kurmak, üç kentte, İstanbul, Bursa, Adana'da, duvarlara devrim bildirileri yapıştırarak, kitapçıklar dağıtarak komünizm propagandası yapmak"* suçlamaları ile yapılan yargılamada 31 Ocak 1934'te, ilk önce beş yıl ağır hapis, temyiz sonrası dört yıl hapis cezasına çevrilmiş ancak yine Cumhuriyetin onuncu yıldönümü sebebiyle çıkarılan 2330 sayılı Af Kanunu sebebiyle bu ceza ilk önce üç yıla indirilmiş ve tutukluluk süresi göz önünde bulundurularak 12 Ağustos 1934'te kendisi cezaevinden tahliye edilmiştir.[77]

---

[75] Taha Toros, **Nâzım Hikmet**, Cumhuriyet Kitaplığı, İstanbul, 2006, s.157.

[76] Memet Fuat, **A'dan Z'ye Nâzım Hikmet**, Yapı Kredi yy, İstanbul, 2002, s.72.

[77] Fuat, **age.**, s.85-94.

SONUÇ

Cumhuriyetin onuncu yıldönümünde toplumda oluşan sevinç ve gururun bir sonucu olarak Mustafa Kemal Atatürk'ün de talebi ile hem adi ve hem de siyasi nitelikteki bazı suçlardan dolayı mahkum olanların affı için 26 Ekim 1933 tarihinde çıkarılan 2330 sayılı af kanunu, adeta bir bayram hediyesi gibi hazırlanmış ve Meclis görüşmelerinde kanunun aynı gün görüşülüp çıkarılması halinde hükümlü vatandaşların bayramı gösterebilme imkânının doğacağından bahsedilmiş ve kanun tasarının öncelikle görüşülerek kanunlaşması sağlanmıştır.

İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın Meclisteki konuşmasında bahsi geçen kanunun genel bir af değil, düzelebilecekleri umulan kişilere getirilen dar kapsamlı bir af olduğunu ve asayiş, huzur gibi konulara etkisinin olmayacağını bildirmesi sonrasında özellikle Atatürk'ün kendisine suikast düzenleyenlerin de serbest bırakılmasını istediğini ve bu konunun Meclisin göz önünde bulundurmasını istemiştir. Af kanunundan yararlananların çoğu Cumhuriyet Bayramı'ndan önce tahliye olmuştur.

1933 tarihli af kanunu ülkede siyasi hoşgörü sağlaması açısından Mustafa Kemal Atatürk'ün öncü olduğu önemli bir girişim niteliğindedir. Özellikle çok partili siyasi hayata geçiş denemeleri sonrasında biriken toplumsal kutuplaşmayı azaltmaya çalışan, fikir ve siyasi tercihleri farklı olan ve siyasi iktidara muhalefeti silah kullanmaksızın parti kurarak veya yazı ve eserleriyle yapmak isteyen kişilerin doğrudan devlet ve millet düşmanı kabul eden zihniyetin kırılması için bir merhale kabul edilebilir. Nihayet ülkede oluşturulan daha mutedil ortamın olumlu sonucu olarak hiçbir zaman affedilmeyecek diye düşünülen 150'liklerin dahi Mustafa Kemal Atatürk hayattayken 1938'de affedilmesi sağlanmıştır.

Siyasi afların Türkiye'de taraftarları ve karşıtları bulunmakla beraber asıl olarak ilk önce tartışılması ve ele alınması gereken konu, siyasi suçların bir veya suçluların belirlenmesinde siyasi iktidarlar tarafından siyasi atmosferden çok çabuk etkilenerek izlenen bazen keyfiliğe varan derecedeki yaklaşım ve endişelerin varlığıdır. Mustafa Kemal Atatürk kendi döneminin bu konuda en serinkanlı ve hoş görülü liderlerden biri olarak siyasi mücadeleyi bir kin duyma ve öç alma fırsatı görmeksizin sürekli olarak kapsayıcı yönleri ile yürütmek istemiştir. 1933 tarihli Cumhuriyetin onuncu yıldönümünde çıkarılan 2330 sayılı af kanunu da buna bir örnek oluşturmaktadır.

KAYNAKÇA

Alacakaptan, Ulvi, **Suçun Unsurları**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1975.

Alkan, Mustafa, "Hüseyin Rauf Orbay'ın Hayatı (1880-1964)", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Yıl 2004, C 20, S 59, ss.597-642.

Altay, Fahrettin, **10 Yıl Savaş (1912-1922) ve Sonrası**, İnsel yay., İstanbul, 1970.

Anıl, Yaşar Şahin, **İzmir Suikastı Davası**, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2005.

Arsel, İlhan, **Türk Anayasa Hukukunun Umumî Esasları** (Birinci Kitap: Cumhuriyetin Temel Kuruluşu), Ankara, Mars Matbaası, 1965.

Aslan, Zehra, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sabahattin-ali-1907-1948/, Erişim Tarihi: 21.07.2023.

Aybars, Ergün, **İstiklâl Mahkemeleri**, İleri Kitabevi, İzmir, 1995.

Bayraktar, Köksal, **Siyasal Suç**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1982.

Bengi, Hilmi, "İstiklâl Mahkemelerinde Yargılanan Gazeteciler", **İstiklâl Mahkemeleri Sempozyumu**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2016, ss. 345-403.

Cebesoy, Ali Fuat, **Siyasi Hatıralar**, II. Kısım, Doğan Kardeş yay., İstanbul, 1960.

Cumhuriyet Gazetesi, 02 Kasım 1933.

Cumhuriyet Gazetesi, 10 Haziran 1933.

Cumhuriyet Gazetesi, 16 Temmuz 1925.

Cumhuriyet Gazetesi, 25 Ekim 1933.

Cumhuriyet Gazetesi, 27 Ekim 1933.

Çetintaş, Cengiz, **Cumhuriyet'in Onuncu Yılı 1933: TBMM Tutanakları Yıllığı**, TBMM Tutanakları Yıllığı Kitap No:14, Ankara, 2022, ss.235-242.

Demirbaş, Timur, "Af Tartışmaları", Anayasa Mahkemesi'nin 39. Kuruluş Yıldönümü Sempozyumunda Sunulan Bildiriler, **Anayasa Yargısı Dergisi**, Ankara 2001, ss.531-545.

Düstur, C 1, m. 47, s. 545-546.

Erman, Sahir ve Dönmezer, Sulhi, **Nazari ve Tatbiki Ceza Hukuku**, Beta Yayınevi, İstanbul, 1985.

Fuat, Memet, **A'dan Z'ye Nâzım Hikmet**, Yapı Kredi yy, İstanbul, 2002.

Goloğlu, Mahmut, **Devrimler ve Tepkileri (1924-1930)**, Goloğlu yay., Ankara, 1972.

Göl, Hacer, "Ankara 2. Dönem İstiklal Mahkemesi'nde Tarikat-ı Salahiye Davası Yargılamaları; Osman Daver Örneği", **Sosyal & Beşerî Bilimlerde Araştırma ve Değerlendirmeler III**, Editör: Salih Batal, Gece Kitaplığı, Anakara, 2022.

Gözübüyük, Abdullah Pulat, "Milletlerarası ve Milli Hukuk Bakımından Siyasal Suçlar", **Adalet Dergisi**, Yıl:45, S 4, Ankara, 1954.

Güneş, Mehmet, "1876 Kanun-i Esasi Döneminde Siyasi Suçluların Affı", **Türk Hukuk Tarihi Sempozyumu**, Ankara, 2021.

Hafızoğulları, Zeki, **Türk Ceza Hukuku Genel Hükümler**, US-A Yayıncılık, Ankara, 2008.

Hakimiyet-i Milliye Gazetesi, 16 Ağustos 1926.

Halaçoğlu, Ahmet, "II. Abdülhamit Döneminde Yapılan Genel Aflar ve Bunun Ermeni İsyanları Açısından Bir Değerlendirmesi", **XV. Türk Tarih Kongresi, Kongreye Sunulan Bildiriler (Birinci Dünya Savaşı)**, TTK Basımevi, Ankara, 2010.

Heyet, **Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri-4**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2006, s.568.

Heyet, **Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi**, Başbakanlık Devlet Arşivi, 30.18.1.1.13/22-17,1,2

Heyet, **İkinci Dönem Ankara İstiklal Mahkemesi 1925-1927**, C 7/1, TBMM yy, 2020.

Kabacalı, Alper, **Tanzimat'tan 12 Mart'a Siyasal Cinayetler**, Gürer Yayınları, İstanbul, 2007.

Kocahanoğlu, Osman Selim, **Atatürk'e Kurulan Pusu, İzmir Suikastının Perde Arkası**, Temel yay., İstanbul, 2004.

Lewis, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1970.

Mazıcı, Nurşen, "Af Yasalarında 150'likler", **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, C 55(1), ss.79-135.

Mehmetefendioğlu, Ahmet ve Gürel, Cemal Necip "İzmir Suikastı Mahkûmları İçin 1956 Yılında Yapılan Bir İade-i İtibar Girişimi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, XII/25, 2012-Güz, ss. 227-244.

Milliyet Gazetesi, 25 Ekim 1933.

Milliyet Gazetesi, 27 Ekim 1927.

Milliyet Gazetesi, 28 Ekim 1933.

Mumcu, Ahmet, **Siyaseten Katl**, Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1963.

Nedim, Ahmet, **Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları 1926**, İşaret Yayınları, İstanbul, 2000.

Orbay, Rauf, **Cehennem Değirmeni- Siyasi Hatıralarım**, C 2, Emre Yayınları, İstanbul, 1993.

Resmî Gazete, 16 Mayıs 1929 Perşembe, S 1194.

Sıtkı, Ayşe ve Akın, Doğan, **Sabahattin Ali, İki Gözüm Ayşe**, Ataol Yayıncılık, İstanbul, 1991.

Soyak, Hasan Rıza, **Atatürk'ten Hatıralar**, C I, Yapı Kredi Bankası 50. Yıl yay., İstanbul, 1973.

Soyaslan, Doğan, "Af", **Anayasa Yargısı Dergisi**, C 18, Ankara, Nisan 2001.

Soysal, İlhami, **150'likler**, Gür Yayınları, İstanbul 1985.

Sönmez, Cahide Sınmaz, "Cumhuriyet Dönemi Genel Af Tartışmaları ve Uygulamaları Üzerine", Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, No.3, 2006, ss.77-100.

Sönmez, Cahide Sınmaz, "Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 Tarihli Genel Af Kanunu" Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, **Atatürk Yolu Dergisi**, 2004, ss.89-101.

Sönmez, Cahide Sınmaz, "Millî Mücadele Döneminde Çıkarılan Aflar", **38. ICANAS, Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi**, Ankara, 2007, C 6, ss.2797-2810, s. 2799.

Sürmeli, Serpil, "İstiklal Savaşı Döneminde Millî İradenin Oluşum Süreci", **Cumhuriyet'in İlanının 90'ıncı Yılında Atatürk ve Cumhuriyet Sempozyumu**, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 2014.

Taner, Tahir, **Ceza Hukuku Umumi Kısım**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1949.

Tanış, Cihat, "Birinci Dünya Savaşı'nda Af", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C 12, S 65, Ağustos 2019.

TBMM Zabıt Ceridesi, 4.Dönem, C 17, 26 Ekim 1933.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 8\1 D.2 İ.39.

TBMM Zabıt Ceridesi, C 15, İ: 130.

TBMM Zabıt Ceridesi, D 1, C 13, 29. 9. 1921.

TBMM Zabıt Ceridesi, D II, C 15.

TBMM Zabıt Ceridesi, D 2, C 4, İ:74.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre IV, C XVI, 1933.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre II, C XXVII.

Toros, Taha, **Nâzım Hikmet,** Cumhuriyet Kitaplığı, İstanbul, 2006.

Tunaya, Tarık Zafer, "Türk Devrimine Karşı İdeolojik Bir Muhalefet Girişimi: "Tarikat-ı Salâhiyye Cemiyeti ve Eylemleri", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,** C 38 (3-4), 1984.

Uran, Hilmi, **Meşrutiyet, Tek Parti, Çok Parti Hatıralarım (1908-1950)**, İş Bankası Yy, İstanbul, Yayına Hazırlayan: Cem Çobanlı, Pınar Güven, 2008.

Vakit Gazetesi, 26 Ekim 1933.

Yıldız, Gültekin, **Mapusâne, Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)**, Kitabevi Yay., İstanbul, 2012.

CUMHURİYET ÖNCESİ VE SONRASI MALİ DURUMU KARŞILAŞTIRMALI OLARAK DEĞERLENDİREN AYRINTILI BİR RAPOR

Mehmet OKUR*

Özet

Osmanlı Devleti, gerek üst üste cereyan eden savaşların ve isyanların neden olduğu harcamalar, gerekse merkezi otoritenin zayıflamasından kaynaklanan vergi kayıpları ile mali bunalıma girmeye başlamış, Batı Avrupa'da başlayan Sanayi İnkılâbının yarattığı iktisadî gelişmeler ise bunalımı daha da derinleştirmiştir. Osmanlı yönetimlerinin, devletin toprak bütünlüğünün korunması ve reform girişimlerinin desteklenmesi için Avrupa devletlerinden aldığı her destek yeni bir ticarî imtiyaza yol açmış, ülkedeki ekonomi düzeninin daha çok dışarı açılmasına, dolayısıyla sonu gelmeyen borçlanma sürecine sokmuştur.

Aldığı borçları ödeyemeyen ve dünya finans sisteminde meydana gelen krizden dolayı yeni borç da bulamayan Osmanlı Devleti, 1881'de içerisinde alacaklı ülke temsilcilerinin yer aldığı Düyun-ı Umumiye İdaresi kabul etmek durumunda kalmıştır. Vergilerin bir kısmını toplamak yetkisine sahip olması nedeniyle ikinci bir maliye Nezareti durumuna gelen bu kuruma hukuken ancak Lozan Antlaşması'yla son verilecektir.

Olağanüstü bir gayretle Milli Mücadele Hareketini başarıya ulaştıran Ankara Hükümeti, geçen dönemlerden alınan dersle ivedilikle iktisadi ve mali bağımsızlığın temellerini atmaya çalışmıştır. İzmir İktisat Kongresi'nde ilk planlaması yapılan bu yeni dönem, karma ekonomi politikasıyla başlamış, devletçi ekonomi uygulamasıyla devam etmiştir.

İşte yeni Türk hükümetinin tüm bu süreçte nasıl bir politika izlediği, hangi alanlara öncelik verdiği, Osmanlı yönetiminin neden başarılı olamadığı gibi konular Maliye Vekâletince hazırlanan 1938 tarihli bir raporda çeşitli başlıklar altında değerlendirilmekte, Cumhuriyet yönetiminin kısa zamanda sağladığı başarıları hakkında önemli bilgiler verilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Maliye Vekâleti, Finansal Durum, Rapor.

---

* Prof. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, okur25@yahoo.com

A DETAILED REPORT EVALUATING COMPARATIVELY THE FINANCIAL STATUSBEFORE AND AFTER THE REPUBLIC

Abstract

The Ottoman Empire started to fall into a financial crisis with the expenditures caused by the successive wars and rebellions, as well as the tax losses resulted from the weakening of the central authority. Also, the economic developments, created by the Industrial Revolution that started in Western Europe deepened the crisis further. The Ottoman administrations received all kinds of support from European states to protect the territorial integrity and to support reform initiatives, and this led to a new commercial concession. After that, the economic system of the country became more open to the outside, so it got into a debt spiral.

The Ottoman Empire, which could not pay its debts and could not find new debts due to the crisis in the world financial system, had to accept the Ottoman Public Debt Administration in 1881,in which the representatives of the creditor countries were involved. This institution, which became a second Ministry of Finance due to its authority to levy some of the taxes, would only be terminated legally with the Treaty of Lausanne.

After the Ankara Governmentbrought the National Struggle Movement to success with an extraordinary effort, it tried urgently to lay the foundations of economic and financial independence under the light of the lessons taken from the past. This new period was first planned at the Izmir Economic Congress and a mixed economy policy was implemented first, then it continued with the statist economy model.

The Ministry of Finance prepared a report in 1938 and evaluated some matters under various topics such as what kind of policy the Turkish government followed in this process? which areas were given priority?and why the Ottoman administration was not successful? The report also gave important information about the achievements of the republican administration in a short time.

Keywords: Ataturk, The Ministry of Finance, Financial Status, Report.

"*Memleketin vaziyeti maliyesi, intizam, emniyet ve inzibat üzerine müessestir. Devletçi ve halkçı olan bir idare ve ekonomi hayatında hazinenin kudret ve intizamı başlıca mesnettir*."

K. ATATÜRK.

Osmanlı Devleti, gerek üst üste cereyan eden savaşların ve isyanların neden olduğu harcamalar, gerekse merkezi otoritenin zayıflamasından kaynaklanan vergi kayıpları ile mali bunalıma girmeye başlamış, çeşitli imtiyazlar karşılığında Avrupa devletlerinden alınan kaynaklar da üretime dönüştürülemediğinden sonu gelmeyen borçlanma sürecine girmiş[1] ve 1881'de içerisinde alacaklı ülke temsilcilerinin yer aldığı Düyun-ı Umumiye İdaresini kabul etmek durumunda kalmıştır. Vergilerin bir kısmını toplamak yetkisine sahip olması nedeniyle ikinci bir maliye nezareti durumuna gelen bu kurum Mütareke döneminde de Anadolu'nun tamamında olmasa dahi İstanbul ve işgal güçlerinin etkin olduğu yerlerde varlığını devam ettirmiştir.

İçinde bulunulan ağır iktisadi şartlara ve mali bunalımına rağmen Mustafa Kemal Paşa liderliğindeki Türk Milli Hareketi, Türk halkını tam bağımsızlık idealinde birleştirmeyi ve ülkeyi işgalden kurtarmayı başarmıştır. İktisadî ve malî sistemi sağlam yeni bir devlet kurmayı amaçlayan Mustafa Kemal Paşa, daha Lozan Barış Görüşmeleri devam ederken bu düşüncesini eyleme dökmüş ve toplumun hemen tüm kesimlerinin bir araya geldiği İzmir İktisat Kongresi'ni toplamıştır. Yeni Türkiye'nin ekonomi politikasının oluşturulduğu kongrede Osmanlı iktisadi hayatında söz sahibi olan ülkelere de önemli mesajlar verilmiştir.[2] Atatürk Dönemi olarak da adlandırabileceğimiz bu dönemde hem dışa bağımlılığı asgariye indirme amaçlı üretim politikaları yürütülmüş hem de mali disiplinden taviz verilmemeye özen gösterilmiştir.[3] Nitekim İktisat Vekâletince hazırlanan 31 Aralık 1932 tarihli bir rapora göre Cumhuriyet

[1] Osmanlı Devleti'nin izlediği denge ve mali destek politikaları önce 1838 Balta Limanı Ticaret Antlaşması'na, daha sonra yabancı sermayeye verilen demiryolu imtiyazlarına, 1854 dış borçlanma sürecine ve 1867 yabancılara toprak satın alma hakkı verilmesine yol açmıştı. Şevket Pamuk, **Osmanlı–Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 204-205.

[2] Tevfik Çavdar, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)**, İmge Yayınları, Ankara, 2003, s. 148-153.

[3] Planlı üretim ve kalkınma politikaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk.:Afet İnan, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933**, TTK yayınları, Ankara, 1972, Yüksel Ülken, **Atatürk ve İktisat, İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve "Eklektik Model",** İş Bankası Yayınları, Ankara, 1984.

hükümetlerinin yerli üretimi destekleme amaçlı çıkardığı kanunlar, düzenlemeler, uygulamalar ve gösterdiği hassasiyetler neticesinde 1923'de toplam 160 olan sanayi müesseslerin sayısı 1932'ye gelindiğinde 2.317'ye ulaşmış, dışa bağımlılık önemli ölçüde azaltılmıştır.[4]

İşte yeni Türk hükümetinin tüm bu süreçte nasıl bir politika izlediği, hangi alanlara öncelik verdiği, Osmanlı yönetiminin neden başarılı olamadığı gibi konular Maliye Vekâletince Cumhuriyetin 15. yılında hazırlanan 1938 tarihli bir raporda çeşitli başlıklar altında değerlendirilmekte, Cumhuriyet yönetiminin kısa zamanda sağladığı başarılar hakkında önemli bilgiler verilmektedir.[5]

Bütçelerimiz, Vergilerimiz, Borçlarımız, Paramız, Devletin Kurduğu Mali Müesseseler, Memurluğu Koruyan Mali Tedbirler, Yeni Mali Teşkilat ve Tapu-Kadastro'dan oluşan sekiz ana başlık ve bu her bir ana başlık altında yer alan ve ilgili konunun sarih bir şekilde anlaşılmasını sağlayan ara başlıklardan oluşan raporda, evvela Mustafa Kemal Atatürk'ün, devletin maliyesinin dayanacağı esaslara vurgu yapan, "*Memleketin vaziyeti maliyesi, intizam, emniyet ve inzibat üzerine müessestir. Devletçi ve halkçı olan bir idare ve ekonomi hayatında hazinenin kudret ve intizamı başlıca mesnettir*" sözüne değinilmekte[6], daha sonra Osmanlı dönemindeki bozuk mali düzen ve Cumhuriyet yönetiminin maliye politikasının esasları hakkında kısa bilgiler verilerek rapora giriş yapılmaktadır. Raporda Cumhuriyet maliyesi, adeta devletin askerî gücü gibi değerlendirilerek memleket ihtiyaçlarını tam istiklalden taviz vermeden temin eden bir varlık, bir güç olarak tanımlanmaktadır.[7]

Raporda, Osmanlıdan devralınan mali durum ile Cumhuriyetin ilk yıllarındaki yeniden yapılanma ise kısaca şöyle özetlenmektedir:

> "Cumhuriyet, günlük vaziyeti kurtarmaya çalışan, ileriyi hiç düşünmeden hareket eden eski devirlerden her şeyi olduğu gibi maliyeyi de bozuk, düzensiz bir halde devralmıştı. Açık bütçeli, çok borçlu, dar görüşlü, bin türlü kayıtlarla bağlı eski devir maliyesinin bir gün gelip düzeleceğine, memleket ihtiyaçlarını karşılayacak bir hale geleceğine ve nazara aldığı

[4] **Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi**, Fon: 30.10.0.0, Kutu: 166, Gömlek: 154, Sıra: 4-3.

[5] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/1-59.

[6] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/1.

[7] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/1.

> pek mahdut ihtiyaçları da yardımsız temin edebileceğine ne içte, ne dışta inanan yoktu.
>
> Cumhuriyet nesli, Cumhuriyet maliyesinin gün geçtikçe daha çok kuvvetlendiğini, her sahadaki ihtiyaçlara büyük bir hızla yetiştiğini, gerek memleket içinde gerek dışında ona güvenildiğini, inanıldığını görmektedir. Dün asla unutulmayan bu netice, Cumhuriyet rejiminin koyduğu prensiplerin planlı, devamlı emeklerle realize edilmesinden doğmuştur."[8]

Raporda daha sonra ilk ana başlığı oluşturan "*Bütçelerimiz*" konusuna geçilmekte ve yine ilk olarak Atatürk'ün "*Cumhuriyet bütçelerinin taayyün eden ve daima kuvvetlenmesi gereken müşterek hususiyetleri, yalnız denkli oluşu değil, aynı zamanda, koruyucu, kurucu ve varıcı işlere, her defasında daha fazla pay ayırmakta olmalarıdır*" sözüne yer verilmekte ve bütçeler tüm yönleri ile irdelenmektedir.[9]

I. BÜTÇELERİMİZ

1. Denk Bütçe

Cumhuriyet bütçelerinin hazırlanmasında, hakiki, samimi bütçe dengesinin hâkim olduğu bu prensibe göre hazırlanan bütçelerin doğru hesap, zaruri ihtiyaç, ileriyi göz önünde bulundurarak yapılan esaslı tetkiklerin büyük rolü olduğunun ifade edildiği raporda karşılığı memleket kaynaklarına dayanan "denk bütçe" esasına vurgu yapmakta, Cumhuriyet devri bütçelerinin aynı zamanda memleketin bütün ihtiyaçlarının bütçe çerçevesi içinde zaman ve sıra ile giderildiğinin en önemli belgelerinden biri olduğuna dikkat çekilmektedir.[10]

Raporda, son dönem Osmanlı bütçeleri hakkında ise şu değerlendirmelerde bulunulmaktadır:

> "Meşrutiyet devrinde ise bütün bütçeler, büyük açıklarla hazırlanabilmiş ve bütçe içinde tasarruf yapamayan o devrin maliyecileri, açık bütçelerin "fazilet-i terbiyetkarisi" olacağını ummuşlardı. Memleketin milli membalarının kuvvetlendirilmesine gayret edilmediği için bütçe açıklarının hariçten, ağır şartlarla bulunan paralarla kapatılmaya

[8] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/1.

[9] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/2.

[10] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/2.

> çalışılmış, borçlar borçları takip etmiş; maliye, ecnebi kapitalistlerin hâkimiyeti altına girmiş ve mali düzen de kalmamıştı."[11]

Çok çalışmak ve çok emek sarf etmek mecburiyetinde olunan bozuk bir maliye devralındığı belirtilen raporda Cumhuriyetin, kısa zamanda bütçelerini, rejimin gayesine süratle ulaşmasını sağlayacak bir yapıya dönüştürdüğü belirtilmekte ve hazırlanan ilk bütçeler ile ilgili rakamlar verilmektedir. Raporda Cumhuriyetin ilk bütçesi olarak da 1924 yılı bütçesi gösterilmektedir.[12] Bu bütçede, gelirler 129,2 milyon, giderler 140,4 milyon lira; Cumhuriyetin 1925 yılı bütçesinde ise, gelirler 191,3 milyon, giderler 215,4 milyon lira olarak tahmin edilmiş; her iki yıl bütçesi de açıkla hazırlanabilmiştir. Cumhuriyetin ilk yıllarına ait olan ve İstiklal Harbini müteakip hazırlanan bu bütçelerden birincisindeki açık ciddi tasarruflarla önlenmiş, ikincisine denk gelen aşar vergisinin kaldırılmasından doğan açık da sonraki yılların varidat fazlalarıyla kapatılmıştır. Her iki bütçe dönemi için de ne memleket içinden ve ne de dışından borçlanmaya teşebbüs edilmemiştir. 1926 yılından Cumhuriyetin 15. yılı olan 1938'e kadar tanzim edilen bütün bütçelere[13] ise "denk bütçe" prensibinin hâkim olduğu görülmektedir.[14]

2. Bütçelerdeki Artış

Raporda izah edildiği üzere Cumhuriyet yönetimi maliyeyi kısa sürede toparlamış hatta düzenli olarak gelişim sağlamıştır. Nitekim 1924'ten itibaren 1930'a kadar (1930 dâhil) bütçe rakamları, masraflara rağmen devamlı olarak artmış, 140,4 milyon gidere mukabil 222,6 milyon gelir elde edilmiştir. Amerika'da başlayarak bütün dünyaya yayılan büyük buhranın tesirlerinin 1930'dan itibaren memleketimizde de hissedildiğine ve bu yıldan sonra 1932'ye kadar (1932 dâhil) bütçelerde mühim tasarruflar yapıldığına

---

[11] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/2-3.

[12] TBMM'nin açılışından 1923 yılı sonuna kadar bütçeler zamanında hazırlanıp uygulanamamış, tüm harcamalar geçici bütçe ve avans kanunlarının verdiği yetkiler ile yapılmıştı. Özellikle Büyük Taarruz öncesi, 1922 yılında avans ve ek ödeme yasaları dikkat çekmektedir. Bu dönemde sekiz avans ve on iki de ek ödeme yasası çıkarılmış ve tahmin edileceği üzere bütçelerin yarıdan fazlası savunmaya ayrılmıştı. Cihan Duru-Kemal Turan Abdurrahman Öngeloğlu, **Atatürk Dönemi Maliye Politikası, 1. Kitap Mondros'tan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik Sorunlar,** Tisa Matbaacılık, Ankara, 1982, s. 300-311; Çavdar, **age.**, s. 141; Serkan Ağar, "Geçmişten Günümüze Maliye", **TBB Dergisi**, S 73, Yıl: 2007, s. 428.

[13] Sadece bütçeyle ilgili hususları içeren ilk bütçe 1 Haziran 1926'dan itibaren yürürlüğe giren 1926 yılı bütçesidir. Bu kanunla herhangi bir kadroya dayanmadıkça veya herhangi bir kanun ve bütçe ile belirlenmedikçe hiç kimseye maaş veya ücret ödenemeyeceği ifade edilmekteydi. Ağar, agm., s. 428.

[14] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/3.

dikkat çekilen raporda, 1933'ten sonra buhranın tesirleri azaldığı ve bütçe gelirlerinin tekrar arttığı ifade edilmiştir. İlgili belgede belirtildiğine göre; 1936 bütçesi, 1930 bütçesine (222'ye karşı 212 milyonla) yaklaşmış, 1937 bütçesi ise (222 milyona karşı 231 milyonla) 1930 bütçesini 9 milyon lira geçmiştir.[15]

Cumhuriyet öncesi ve sonrası mali politikalarını karşılaştıran raporda Cumhuriyetin 15. yıl (1938) bütçesinin 250 milyonla bağlandığı, bu bütçenin Cumhuriyet bütçelerinin en yüksek rakamı olduğu kaydedilmektedir. Rapora göre; 1938 bütçesinin 1924 bütçesine göre artma nispeti %78,75, 1930 bütçesine göre %12,19 ve 1937 bütçesine göre % 8,19'dur. Bu nispetler, eskiden umumi bütçeye dâhil olup 1938 bütçesine dâhil olmayan ve mülhak bütçelerle idare edilmekte olan servislerin de 1938 bütçe rakamlarına ilavesi suretiyle hesaplanmıştır.[16]

Raporda, bütçelerde görülen devamlı artışların, yeni ihtiyaçların yeni vergilerle karşılanmasından mütevellit olmadığını, bunların sırf mevcut gelirlerdeki verimliliğin artırılmasının birer sonucu olduğu ifade edilmekte ve izlenen maliye politikası hakkında şu bilgiler verilmekledir: "…*Son yıllarda devlet varidatından elde edilmekte olan hasılat, memleketin, ekonomi sahasında, yıllar geçtikçe artmakta olan ilerleyişini aynı hızla takip ederek çoğalmakta ve bütçeler hazırlanırken hükümet yeni ihtiyaçları önlemek için yeni bir varidat membası aramak, yeni bir vergi ihdas etmek şöyle dursun vatandaşların vergi yükünü hafifletmek için tedbirler almaya imkân bulmaktadır*."[17]

3. Bütçelerin Tatbiki

İlgili raporda bütçelerin tatbiki hakkında ise şu değerlendirmelerde bulunulmaktadır:

> "Bütçelerin denk olarak hazırlanmasını tatbikat teyit eylemedikçe mali düzen temin edilmiş sayılmaz. Cumhuriyet bütçeleri, denk olarak hazırlandığı gibi, açık vermeden de tatbik edilmiştir. Her ne kadar dünya buhranının tesiri altında kalınan yıllarda bazı bütçeler açık vermiş olsa da bu açıklar

[15] 1937 mali yılında ayrıca 36.086.000 lira fevkalade tahsisat da alınmıştır. Bu da nazara alındığı takdirde 1937 tahsisatının 1930 tahsisatına nazaran hakiki fazlası 45 milyona yükselmektedir. **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/4.

[16] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/4.

[17] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/5.

> müteakip bütçelerin varidat fazlalarıyla kapatılmış ve bilhassa son yıllara ait bütçelerimiz, hem tahmin edilen rakamları geçmiş hem de mali yılsonunda kayda değer fazlalıklar vermiştir.
>
> Bütçeler TBMM tarafından ciddi bir tetkikten geçirildikten sonra tasdik edildiği gibi, tatbik yılı içinde yapılacak tahsisat zamları ve fasıllar arasındaki münakalelerde de onun muvafakati alınmıştır.
>
> Hükümet bütçelerin tatbikinden doğan neticelerden, büyük millet meclisinin kanuni müddetinden çok evvel (17 aya mukabil 9-10 ay içinde) hazırladığı hesabı kat'ilerle haberdar etmekte ve yeni bütçe tetkik edilirken meclisin elinde bir evvelki yıl bütçenin tatbik neticeleri ve içinde bulunulan yıl bütçesinin on bir aylık rakamları bulunmaktadır.
>
> Hesabı kat'ilerinin kanuni müddetinden evvel hazırlanması bütün devlet hesaplarının merkezde toplanması ve muhasebe sistemimizin yıllar geçtikçe daha çabuk, daha iyi işlemesi ile temin edilmiştir. Tatbik edilen Cumhuriyet bütçelerinden hesabı kat'isi meclise verilmemiş tek bütçe yoktur."[18]

Raporda Osmanlı dönemi bütçe uygulamaları hakkında da önemli bilgiler verilmektedir. Buna göre, mutlakıyet devrinde bütçe olmadığından, bugünkü mana ile hazırlanmış kesin hesap bilgileri de görülmemektedir. Her ne kadar bu devrin 1887 ile 1903 yıllarında sal muhasebesi adı verilen bazı hesap cetvelleri çıkarılmış ve devletin gelir - giderlerinin tespitine çalışılmış ise de yalnız hesap devrelerinin büyük açıklarla kapandığını ifade eden bu cetvellerin ve ihtiva ettikleri bilgilerin sağlıklı olduğunu tam ve doğru saymak pek mümkün değildi.[19]

Raporda, Meşrutiyet dönemindeki mali yapının da aynı şekilde pekiyi olmadığı belirtilmektedir.[20] Zira ortada bir meclis olmakla beraber hükümet kendi kendine verdiği kararlarla bütçelere munzam yani ek bütçe ve

---

[18] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/5-6.

[19] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/6-7.

[20] Esasında II. Meşrutiyet döneminde bütçe uygulamasını disiplin altına almak amacıyla birtakım teknik ve kanuni düzenlemeler yapılmışsa da çeşitli siyasal, ekonomik ve toplumsal olaylar nedeniyle düzenli bir bütçe politikası uygulanamamıştır. Nihad S. Sayar, **Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları,** Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul, 1978, s. 285-286.

fevkalade tahsisat ilave etmiş, böylece bütçelerin meclisten çıkan şekli ile son şekil arasında çok büyük farklar ortaya çıkmıştır.[21]

4. Memleket İhtiyacı ve Bütçelerimiz

Raporda Cumhuriyet yönetiminin on beş yılda; sağlık, kültür, bayındırlık, ekonomi alanında büyük atılımlar gerçekleştirdiği, ordunun daha da güçlendirildiği, tüm bu başarıların dar bir bütçe çerçevesi içinde, müsmir olmayan masraflardan azami tasarruf yapılarak gerçekleştirildiği ifade edilirken[22], tüm bu yatırımların genel bütçe içeresindeki yeri hakkında da şu bilgiler verilmektedir:

> "…Bu müsmir ve mühim servislere, bütün masraf yekûnlarına göre, 1924'te %57,8, 1936'da %67,27 ve 1938'de de %68,89 nispetinde yer verilmiştir. (1936 ve 1938'deki fevkalade tahsisatlar da masraf yekûnlarına ilave edilmiştir). Bu işlere 1924'te 75.145.404 lira sarf edilmesine mukabil, 1936'da 175.091.694 lira sarf olunmuş ve 1938'de ise bu işlere sarf edilmek üzere alınan adi ve fevkalade tahsisat (212.115.046 lira) ile devlet garantisi ile temin edilecek krediler (36.448.294 lira) yekûnu 248.353.046 liraya baliğ olmuştur."[23]

Rapora göre Mutlakıyet devrinin son 1903 sal muhasebesine ve Meşrutiyet devrinin normal olan 1910 kat'i hesabına göre, yukarıda belirtilen alanlar için hem bu miktarlardan az sarfedilmiş (1903'te: 46,5 milyon lira; 1910'da 96,4 milyon lira)[24] ve hem de yapılan sarfiyat, umumi masraf yekûnuna nazaran 1903'te %44,6, 1910'da % 51[25] gibi bugünkü nispetlerin gerisinde kalmıştı.[26]

---

[21] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/7.

[22] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/8.

[23] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/9.

[24] 1903 ve 1910 rakamları, Duyun-ı Umumiyenin taksimindeki %62,25 nispeti üzerinden ve bir altın lira 9.25'ten kağıt paraya tahvil edilmek suretiyle bulunmuştur.

[25] Bu nispetlerin hesabında Cumhuriyet devrinde hususi idarelerce görülen kültür ve sıhhat vesaire hizmetler ile mülhak bütçe ile idare edilen bazı servisler de dâhildir. Bunlar da nazara alındığı takdirde bu nispetler, Cumhuriyet devrindeki nispetlere nazaran daha mühim bir noksanlık arz edecektir.

[26] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/9.

5. Bütçelerle Realize Edilen Gayeler

Uzun ve çetin bir harpten sonra kurtarılan memlekette, her sahada bakımsızlığın göze çarptığı belirtilen raporda, memlekette her şeyin yeniden kurulması, yeniden yapılması gerektiği ifade edilmekte, Cumhuriyet öncesi mali durumun sosyolojik ve psikolojik yansıması ile şu değerlendirmelerde bulunulmaktadır:

"…*Memurların aylıklarını bile vaktinde ve tam veremeyen, milli membaları ecnebilerin hâkimiyeti altında bulunan eski devirlerde memleket ekonomisini canlandıracak, memleketin kalkınmasına yarayacak esaslı hiçbir şey yapılmamıştı. O dönem hemen herkeste devletin, demiryolu yapamaz, banka, fabrika kuramaz ve işletemez düşüncesi hakimdi. İşte bu yüzden memlekette milli demiryolu yoktu, milli banka yoktu, milli sanayi yoktu*…"[27]

Rapora göre, sağlıktan kültüre, bayındırlıktan ekonomiye tüm alanlardaki kalkınmaya 15 yıl gibi az bir zamanda sarfedilen büyük enerjilerin ve gün geçtikçe kuvvetlenmekte devam eden milli kaynakların doğru kullanılmasıyla ve gelir artırıcı yatırımlara her defasında daha fazla pay ayrılmasıyla ulaşılmıştır. Nitekim Cumhuriyet bütçeleri ile 15 yıl içinde: demiryolları, devlet inhisarları, sanayileşme, deniz işleri, liman ve gemi kurtarma ve diğer teşebbüslere sermaye mahiyetinde yapılan tahsislerin (aynen ve nakden) ve kredilerin yekûnu 485.554.881 liraya varmaktadır. 150 milyonla başlayıp 250 milyon liraya çıkan bütçeler dikkate alındığında bu rakamın ne denli büyük olduğu açıkça ortaya çıkmaktadır.[28]

6. Düzgün Ödeme

Bilindiği üzere güçlü mali yapının en önemli göstergelerinden birisi de hiç şüphesiz planlı ve düzgün ödeme sürecidir. Raporda Cumhuriyet hükümetlerinin ödeme prensibi şöyle ifade edilmektedir: Aylıkları peşin, istihkakları intizamla tam ödemek; kırıcılıkla geçinen tufeylileri ortadan kaldırmak; dâhili ve harici taahhütleri muntazaman yerine getirmek ve bu prensipleri, denk bütçe, açık, doğru hesap prensibi ile birlikte uygulamaktı.[29]

Rapora göre tatbik edilen bu düzenli ödeme süreci eski devirlerde uzak ve erişilmez bir idealdi. Devlet memurları aylar geçer maaşları alamaz,

[27] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/10.

[28] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/10-11.

[29] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/11.

istihkak sahipleri alacaklarını bir türlü tahsil edemez, devlet alacaklılarına para yerine senet verir ve bu senetler kırıcı denilen tufeyli bir zümreye az bir para mukabilinde kırdırılırdı. Kırıcılık, bilhassa Mutlakıyet devrinde devlet vezneleri ile istihkak sahipleri arasında, devlet itibarını devamlı bir şekilde zaafa uğratan, muzır bir kazanç vasıtası olmuştu.[30]

Ödeme bozukluğunun memleket hayatı üzerinde yaptığı kötü tesirlerin anlaşılması için 1903 sal muhasebesinden çıkarılan şu rakamlara bakılması yeterliydi:

	Maaş ve masraflardan ödenmesi lâzım gelen	Maaş ve masraflardan ödenebilen	Ödeme nisbeti %
Hazinei hassa	577.442	591.018	102,3
Ticaret, orman	262.580	147.999	56,4
Maarif	112.559	94.395	83,8
Adliye	448.846	362.735	80,8
Milli Müdafaa	8.794.775	5.192.642	59
Jandarma	1.137.676	786.073	69
Emniyet	260.962	191.769	73,5
Sıhhiye	161.477	135.218	83,7
Düyunu muntazama	5.827.091	5.827.091	100
Düyunu gayri muntazama	1.432.892	491.182	34,3

Bu rakamlar, saraya tahakkuk eden masraflarından fazla para verildiğini, ecnebi bir idarenin elinde bulunan harici borçların tamamen ödendiğini milli müdafaa masraflarının yarısına yakın bir miktarının ertesi yıla bırakıldığını, zaten ihtiyacı teminden uzak diğer servis masraflarının da mühim bir kısmının ödenemediğini göstermektedir.[31]

Meşrutiyet devri, her ne kadar istihkakların senede bağlanması itiyadını ortadan kaldırmış ise de düzgün bir ödeme sistemi kurulamamıştır. Hâlbuki devlet adi bütçe açıklarını dahi genelde dış borçla kapatmaya çalışıyordu.[32]

Rapora göre, Cumhuriyet maliyesi, yukarıdaki olumsuzluklardan önemli ölçüde azade düzgün ödeme sistemini tamamen tahakkuk ettirmiş ve alacaklıların alacaklarını tahsile karşı gösterdikleri hassasiyet kadar o da, borçlarını ödemekte hassasiyet göstermiş, devlet veznesi ile istihkak sahipleri arasında kazanç arayan değil bir zümre, bir şahıs bile kalmamıştır.[33] Aynı şekilde bütün devlet muhasebesi ve devlet vezneleri bir kül haline getirilmiş ve muhasebe teşkilatı tamamen maliye vekâletine bağlanmıştır.

[30] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/11.

[31] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/12.

[32] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/12.

[33] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/12.

Böylece bütçe tatbikat neticelerinin toplanması, kontrol edilmesi kolaylaştırılmış ve devlet parasının ihtiyaçlarına göre kolaylıkla kullanılması temin olunmuştur.[34]

II. VERGİLERİMİZ

Raporun ikinci ana başlığını ise vergiler oluşturmaktadır. İlgili başlık girişinde yine Atatürk'ün konuyla ilgili genel yaklaşımını ifade eden, "*Herhangi bir mali karar alınırken, ilk göz önüne getireceğimiz şey, milli faaliyet ve milli istihsal, yeni verginin bizzat ana memba üzerine yapacağı tesirler olmalıdır*" sözüne yer verildiği dikkati çekmektedir. Bu kısımda Cumhuriyet hükümetlerinin vergileri tesiste ve vergi yükünü tayinde takip ettiği ilkeye yer verilmekte ve şöyle denilmektedir: "*Milli faaliyeti, milli istihsali zorlamamak, mükelleflerin ödeme kabiliyetlerini daima göz önünde bulundurmak, yapılan yenilikler ve ıslahlar ile vergilerimizi, memleket ihtiyaçlarını karşılayacak verimli bir memba haline getirmektir*."[35]

1. Vergi Tekniğindeki Yenilikler

A. Kadastral Vergilerde

Raporda, Cumhuriyet hükümetlerinin Osmanlı döneminden intikal eden vergiler ve halkın iktisadi durumunu rahatlatacak şekilde yapılan yeni düzenlemeler hakkında dikkat çekici bilgiler verilmektedir. Buna göre, kadastral vergiler sınıfında değerlendirilen emlak ve arazi üzerinden alınan vergilerin en büyük mahzuru, tahrir bozukluğundan, vergi matrahının münferit satışlara nazaran çoğaltılması suretiyle satılan ve satılmayan emlak ve arazi arasında vergi adaletini ihlal etmek bakımından birtakım farklar ihdas etmesinden ziyade, bir 'irat vergisi' olmayıp yalnızca 'mülkiyet üzerine mevzu vergi' oluşu idi.[36]

Cumhuriyet devrinde, gerek vergilerin tekniğinde gerekse hukuki yapısında önemli düzenlemeler yapılmıştır. İşe kadastral vergilerdeki ıslahata, bu vergilerin tesisinde gözetilen prensiplerin tamamen değiştirilmesi ile başlanmış ve "mülkiyet üzerine mevzu" olan bu vergiler, "hasılat ve irada" istinat ettirilmiştir.[37] Kadastral vergilerdeki düzenlemeler ise aşağıda maddeler halinde şöyle sıralanmıştır:

---

[34] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/13.

[35] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/14.

[36] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/14-15.

[37] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/15-16.

a. Arazi Vergisinde: Arazi vergisi bugün de tahrir kıymetleri üzerinden alınmaktadır. Ancak ziraata elverişli olmayan taşlık, bataklık, fundalık, çorak arazinin teklif dışında bırakılması; yeniden vücuda getirilecek meyvelikler, incir bahçeleri, fidanlıklar, zeytinlikler, ormanlıklar için uzun, (8-12 sene gibi) muvakkat muafiyetler tesisi; mahsulleri sel, dolu, kuraklık, muzır haşerat veya bulaşıcı hastalıklar gibi fevkalade arızalar yüzünden mahvolan arazinin, hasar derecesine göre, vergilerinin terkin edilmesi arazi vergisini bir "mülkiyet" vergisinden kurtararak onu bir "hasılat" vergisi haline getirmiştir. Verginin bu vasfını, iki tahrir devresi içinde sabit kalacak olan arazi kıymetlerinde, husule gelecek mevzii düşüşlerin nazara alınarak vergi matrahlarının indirileceğine dair konulan hükümler de takviye etmektedir.[38]

b. Bina Vergisinde: Bina vergisindeki ikilik, irada göre tahririn bütün memlekette bitirilmesi ile ortadan kaldırılmış ve yeni prensiplere göre de bir bina vergisi kanunu hazırlanmıştır. Bina vergisini müsakkafat vergisinden ayıran en mühim vasıf, yeni verginin özelliği safi irat üzerine mevzu oluşudur. Vergi, tahrir ile tespit edilen senelik gayri safi irattan, itfa ve idame masrafları mukabili olarak %20 tenzil edildikten sonra kalan safi irat üzerinden tahakkuk ettirilmektedir. Diğer taraftan yeni kanunda istihzaları ve bilhassa köylüyü koruyan muafiyetlere (alet ve edevat depoları, zahire ambarları, samanlıklar, arabalıklar, ağıllar, ahırlar, kümesler, kurutma mahalleri, fırınlar, işçi ve bekçi bina ve kulübeleri ile sahiplerini ikametine mahsus ve senelik iradı 25 liradan aşağı olan binaların ve 60 liraya kadar olanların da 25 liradan muaf olması) daha geniş yer ayrılmıştır.[39]

c. Tahrirler: Arazinin tahririne 1859'da başlanıp bir türlü bitirilememesi, zaman, kişi ve değerlerde meydana gelen farklar nedeniyle zorluklarla karşılaşılmıştı. Bu karışıklıkların daha da büyümemesi adına bütün memlekette birden başlamak ve birden bitirilmek üzere yeni bir tahrire başlanmış imparatorluk devrinde elli küsur yıl içinde bitirilemeyen tahrir, iki yıl içinde tamamlanmıştır.[40]

Bina tahririne gelince: bina tahriri de tamamen Cumhuriyet devrinin eseridir, denilebilir.[41]

---

[38] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/16.

[39] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/16-17.

[40] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/17-18.

[41] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/18.

B. İrat Vergilerinde

Raporda "irat" yani gelir vergisi sürecine de değinilmekte ve Cumhuriyet öncesi durum ile beraber değerlendirilmektedir. İlgili raporda arazi hâsılatından alınan aşar, ağnam ve temettü vergilerinin Osmanlı döneminden intikal ettiği belirtilmekte tarihsel süreç ve yeni düzenlemeler hakkında özetle şu bilgiler verilmektedir:[42]

a. Aşar: Arazinin gayri safi hasılatı üzerinden "aynen" alınan, zirai inkişafa meydan vermeyen, derebeylik devirlerinden kalma, iptidai bir vergi idi. Aşar çok ağırdı. Gayri safi hasılat üzerinden alındığı için vergi, bazen hasılatın tamamını ve sarfedilen sermayenin de bir kısmını alıyordu. Aşarın ağırlığından daha çok müstahsili ezen tarafı, mültezim denilen bir sınıf tarafından tahsil edilmesi idi. Çiftçinin mahsullerini kaldırabilmesi mültezime bağlı olduğu gibi öşür olarak vereceği malı da aşar ambarlarına kendi vasıtaları ile nakletmek mecburiyetindeydi. Mültezim de, devlete vereceğinden çok alabilmek için, devlet himayesinde köylüyü, gücü yettiği kadar eziyordu. Hülasa aşar, zirai istihzaların inkişafına mani olan büyük bir bela idi.[43]

Aşarın mahzurları, Meşrutiyet devrinde de anlaşılmıştı. Fakat aşar ile temin edilen varidatı bir hamlede feda etmeye bu devirde cesaret edilememiştir. Cumhuriyet rejimi, 138 milyon gibi mütevazı olan ilk varidat bütçesinde 39,9 milyon lira ile büyük yer işgal eden bu vergiyi, bir yıl içinde ve bir hamlede feda etmekte tereddüt etmemiştir.[44] Cumhuriyetin mali tarihinde mühim ve parlak bir safha teşkil eden bu hadiseyi büyük Mustafa Kemal Paşa, 1924 yılı TBMM açılış nutkunda: *"memleketin başında kurumu vustanın en insafsız belası olarak hala musallat duran aşarın kaldırılmasını meclise teklif edebilecek bir seviyeye Cumhuriyet idaresinin bir sene içinde vasıl olması cidden şayanı memnuniyettir"* diye ifade etmişlerdir.[45]

b. Hayvanlar vergisi: Bu vergi, aşar kadar eskidir ve muhtelif tarihlerde muhtelif şekiller alarak Cumhuriyet devrine kadar gelmiştir. Eski rejime

---

[42] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/18.

[43] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/18.

[44] İsmet (İnönü) Paşa'nın Aşar Vergisi'nin kaldırılması sonrası yaptığı, "*köy ihtiyar heyetleri 'vergisiz devlet olmaz' diyerek Aşar Vergisi" paylarını, verginin kaldırılmasından sonra bile birkaç sene daha saklamaya devam etmişlerdir*" açıklaması bu verginin halk ve devlet nezdindeki önemini ortaya koyması açısından dikkat çekmektedir. Şüphesiz köylünün bu tutumunda Aşar'ın şer'i bir vergi olmasının da büyük etkisi vardı. Güneri Akalın, **Atatürk Dönemi Maliye Politikaları**, Ümit Ofset Matbaacılık, Ankara, 2008, s. 42.

[45] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/18-19.

göre vergiye tabii hayvanlar, devlet memurları tarafından sayılır, bu sayımı yoklama muameleleri takip eder ve hayvan sahiplerine birçok külfetler tahmil edilir, haksızlıklar ve yolsuzluklara meydan verilirdi. Cumhuriyet devrinde bu vergi ıslah edilerek, mükelleflerin beyanına istinat ettirilmiş; damızlık hayvanlar vergiden istisna edilmiş; verginin hayvanlardan temin edilen hasılatla mütenasip bir miktarda tespite çalışılmıştır.[46]

Esasında mali rejimin hedefi, bu vergiyi, yavaş yavaş, tamamen ortadan kaldırmaktır. Nitekim bu gayeye vasıl olabilmek için 1929'dan beri, vergi, devamlı olarak hafifletilmiş ve 1938 yılı itibarıyla vergiye tabi olan hayvanlardan mühim bir kısmının vergileri, ziraatın gelişimi ve köylünün kalkınmasını temin için tamamen kaldırmıştır.[47]

c. Kazanç Vergisi: Ticari ve sınai teşebbüslerle hizmet erbabı kazançlarından "temettü" adıyla alınmaya başlayan ve tarihsel süreçte birçok değişiklik yapılan bu vergi aynı şekilde Cumhuriyet hükümetlerine intikal etmişse de 1926'da kaldırılmış ve yerine yeni mali rejime uygun bir kazanç vergisi tesis edilmiştir. Zira temettü vergisi, bir kısım şirketler hariç olmak üzere, karine üzerine müesses bir vergi idi ve bu vasfı ile kazançtan ziyade iş üzerine mevzu bir vergi mahiyetinde idi.[48]

Yeni sistemde kazanç vergisi kanunu, beyanname usulüne göre ve safi kazanç üzerinden vergi alınması prensibini getirmiştir. Her ne kadar bir kısım mükellefler, sırf defter tutmak ve memur kullanmak külfetinden kurtulmaları için, işgal ettikleri mahallerin gayri safi irat karinesi üzerinden vergiye tabi tutulmakta ise de; bu mükelleflere de beyanname sistemine göre vergiye tabi tutmalarını isteme hakkı verilmiştir.[49]

d. Veraset ve İntikal Vergisi: Eskiden gayrimenkul intikalleri "intikal harcı"na tabi idi; fakat hibelerle menkul intikallerinden bir harç alınmazdı. Yeni mali rejim, intikal üzerinden alınan bu harcı 1926'da kaldırarak yerine hibe ve intikaller üzerine mevzu, müterakki bir vergi getirmiştir. Veraset ve hibe tarikiyle ihtisap bulunan haklara devletin iştiraki çok tabii olduğundan bu vergi ile mükellefiyet bahsında büyük bir boşluk doldurulmuştur.[50]

---

[46] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/19.

[47] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/19-20.

[48] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/20.

[49] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/20.

[50] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/20-21.

C. Muamele ve İstihlak Vergilerinde

Mali politikalar raporunda Cumhuriyet hükümetlerinin "muamele ve istihlak vergileri"ne yönelik düzenlemeler hakkında ise şu bilgiler verilmektedir:

> "Vergilerimizde takip edilen prensiplerden biri de: istihsal membalarından vergi yükünün kaldırılması, istihlakatı tehdit etmeyecek bir miktarda, istihlak üzerine dağıtılmasıdır. Bu prensibi tahakkuk ettirmek için zirai istihsal membalarına mevzu vergilerden mühim olanları tamamen kaldırılmış, sınaî müesseselerin vergileri de (teşviki sanayi muafiyetleri) terkine tabi tutulmuştur. Memlekette, istihzaları teşvik ve himaye için alınan diğer tedbirler (günlük himaye ve muafiyetleri, ihraç edilen mamul maddelere ait muamele ve istihlak vergilerinin reddi) ile iktisadi ve sınaî bir kalkınma başlamış ve vatandaşların ödeme kabiliyetlerini sarsmayacak ve hayat pahalılığına sebebiyet vermeyecek bir seviyede tutulan muamele ve istihlak vergileri devlet varidatı içinde mühim bir yer almıştır..."[51]

2. Vergi Hukukundaki Yenilikler

Mali raporda vergi hukukundaki yenilikler de yine önceki dönemle kıyaslama yapılarak verilmektedir. Vergi hukukunun Cumhuriyette tesis edildiğinin vurgulanmasıyla başlayan değerlendirmede gerek mutlakıyet ve gerek meşrutiyet dönemlerinde vergilerde tahakkuk ve tahsil süresinin olmadığı belirtilmekte devlet alacakları konusunda aradan ne kadar zaman geçerse geçsin hem tahakkuk hem de tahsil edebilmekteydi. Ferdi alacaklar için kabul edilen geçen zaman sürecinin devlet alacakları için tanınmamış olması, eski vergilerin en büyük kusurlarından birini teşkil ederken, yeni mali rejimde, bütün vergiler için beş senelik bir tahsil süresi ve bundan daha az bir tahakkuk süresi kabul edilmiştir.[52]

Raporda, Cumhuriyet devrinde vergi itirazları için idari kaza teşkilatından ayrı, bir mali kaza teşkilatı kurulduğu, vergi ihtilaflarında ve takdir işlerinde teşekkül eden komisyonlarda da daima mükelleflerin bağlı

[51] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/21.

[52] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/22.

olduğu mesleki teşekküllere yer verildiği belirtilmekte, vergi hususundaki eski ve yeni rejimin zihniyet farkları açıkça anlatılmaktadır.[53]

Yine raporda yeni dönemde önceki rejimde önemli bir sorun teşkil eden 'vasıtasız vergiler'in müşterek hükümleri (itiraz, tahsil, sona erme zamanı) birleştirilerek tatbikatta görülen zorlukları ortadan kaldırılmış, tatbikatı kolaylaştırmak maksadıyla arazi, hayvanlar, bina, kazanç, veraset ve intikal vergileri (vasıtasız vergiler kanunu) adı altında toplanmış ve böylece gerek vergi tekniğinde gerekse vergi hukukundaki yeniliklerde tam bir bütünlük sağlandığı belirtilmiştir.[54]

3. Köylünün Vergi Yükü

Mali politikalar raporunun vergiler başlığında değinilen konulardan birisi de "Köylünün Vergi Yükü" bahsi olmuştur. İlgili bahiste köylü üzerindeki vergi yükünü hafifletmenin yeni mali rejimin ana prensiplerinden biri olduğu ifade edilmekte aşar vergisinin kaldırılmasının bu alandaki en önemli düzenleme olduğuna dikkat çekilmektedir. Amaç köylü üzerindeki vergi yükünü geniş mikyasta hafifletmektir. Yine köylü lehine vergi yükünü hafifletmek suretiyle alınan tedbirlerden başka topraksız köylüye Cumhuriyet devrinde, devlet elinde bulunan araziden 1.294.192 dekarının köylüye dağıtıldığı, 4.744.117 lira tutan bedelin de köylüleri ödeme sıkıntısı çekmeyecek şekilde düşük oranda uzun vadelere bağlandığı belirtilmektedir.[55]

4. Arazi ve Bina Vergilerinin Mahalli İdarelere Devri

Raporda, dikkat çeken düzenlemelerden biri de devletin mahalli idareler tarafından yapılan birtakım mahalli amme hizmetlerini dikkate alarak mahalli vasfı haiz bulunan arazi ve bina vergilerinin bu idarelere devredilmesidir.[56]

5. Varidatta Görülen Fazlalıklar

Vergi başlığının son kısmında ise gelirlerde görülen artışa yer verilmektedir. Buna göre dünya buhranının (1929) tesirleri azaldıktan sonra, özellikle 1933'den beri, devlet geliri, her yıl bir evvelki yıla nazaran daha fazla artmıştır. Hatta son birkaç yıldan beri yeni bir vergi ihdas edilmediği

[53] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/22.

[54] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/23.

[55] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/23-24.

[56] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/24-25.

gibi gelirlerin çoğalmasına müessir olacak bir vergi ihdas edilmediği gibi, gelirlerin artışına tesir edecek bir vergi artışına da gidilmemiştir. Tahsilât, yalnız bir evvelki yıla nazaran fazla vermekle kalmamış, bütçe tahminlerini de ehemmiyetli bir miktarda aşmıştır. Gelirlerdeki son beş yıllık artış miktarı 88.048.214 liraya ve oranı ise %50,39'a yükselmiştir.[57]

Raporda verilen bilgiye göre gelirlerin seyrinde görülen bu artış, birkaç yıldan beri hem bütçe rakamlarını artırmış hem de vergilerin birçoğunda özellikle hayvancılık, muamele ve hizmet erbabından alınan vergilerde ehemmiyetli bazı hafifletmeler/eksiltmeler yapılması gibi Türkiye tarihinde nadiren görülen son derece olumlu iki gelişmeye yol açmıştır. Raporda da belirtildiği gibi bu sonuç; memleket ekonomisinin gelişimini, halkın refaha ulaşmakta olduğunu ifade ettiği gibi, aynı zamanda halk için çalışan bir hükümetin, halkın menfaatine olarak aldığı tedbirlerdeki isabeti de teyit etmektedir.[58]

III. BORÇLARIMIZ

Cumhuriyet öncesini ve sonrasını değerlendiren raporun üçüncü başlığı "borçlara" ayrılmakta ve Atatürk'ün şu veciz sözü girizgâh olarak yer almaktadır: "*Her nevi mali taahhütlerimizi, günü gününe yerine getirmek suretiyle, devlet itibarını ve mali sermaye ve eshamı muhafaza ve takviye hususunda bütün tedbirleri almak ve bu mevzuda dikkatli bulunmak umdemizdir*."[59]

Rapora göre, Cumhuriyetin ilk yıllarında borçlanmada takip edilen temel prensip: memleket ihtiyaçlarını, gelir kaynaklarının verimini çoğaltarak, denk bütçe çerçevesi içinde karşılamak; ancak mühim ve müsmir hizmetler için normal şartlarla ve mümkün olduğu kadar milli kaynaklardan istifade ederek borçlanmak; taahhütlerimizi samimiyet ve hassasiyetle yerine getirerek devlet itibarını korumak olmuş ve bu prensip, milli hükümetin kurulduğundan beri mali politikanın esasını oluşturmuştur.[60]

Malum olduğu üzere eski devirlerin mali tarihinde kara bir leke teşkil eden mali kapitülasyonlara devlet maliyesinin ecnebi nüfuz ve hâkimiyeti

[57] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/25.

[58] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/25-26.

[59] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/27.

[60] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/27.

altına girişine, bilhassa borçlanmada bir sistem kurulmamış olması neden olmuştu.[61]

Raporda daha sonra Osmanlıdan intikal eden ağır borç yükünün tetkikine geçilmiş, ilk borç alımından tasfiyeye kadar tüm sürecin genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

1. Eski Devirlerde Borçlanma

Raporda, imparatorluk devrinde ilk borçlanmanın malum olduğu üzere 1854'te yapıldığı[62], Dünya Savaşı'na kadar, harp içindeki bir borçlanma hariç tamamının dış kaynaklardan alındığı bildirilmekte ve borçlanma süreci maddeler halinde şu şekilde izah edilmektedir:[63]

> "a. 1854-1881'e kadar: 1854'ten itibaren hemen her yıl yeni bir istikraz akdi teşebbüsünde bulunan ve her yıl borç yükünü, ileriyi düşünmeden artıran imparatorluk, bu ölçüsüz hareketin yüklettiği külfetlere dayanamayarak 1875'te borç servisini tatile mecbur kalmış; nihayet 1881'de de "duyun-u umumiye idaresi" adı altında memlekette ecnebi sermayedarlarını temsil eden bir kontrolün teessüsüne razı olmuştur. Bu devre zarfında: akdedilen ve ikisi akim kalan on dokuz istikrazdan, konsolidasyon için yapılan istikrazlarda hesaba katılmak suretiyle, 244.273.158 altın lira borçlanılmış ve buna mukabil 128.079.151 lira elde edilmiştir. 1881'de alacaklılarla yapılan anlaşma ile (muharrem kararnamesi) umumi borç yekûnunda %32,4 nispetinde bir tahfif yapılmıştır.
>
> b. 1881-1908'e kadar: Muharrem Kararnamesi'nin akdinden altı yıl sonra, 1886'da, tekrar istikrazlara başlanmış ve 1908'e kadar yeni on sekiz istikraz daha akdedilmiştir. Bu devrede akdedilen istikrazlarla borçlanılan miktar, 120.314.473 altın lira ve ele geçen miktar da 107.858.796

[61] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/27.

[62] Genel olarak Osmanlı Devletinde ilk borçlanmanın 1854'de yapıldığı kabul edilmekle beraber, bu konudaki ilk girişimin 1830'lu yıllarda başladığı, 1840'da Osmanlı tahvillerinin Londra'da bir bankaya satıldığı, 3 milyonluk Sterlinlik bu borçlanmadan sonra 1851'de 200.000 Sterlinlik yeni bir borçlanmaya gidildiği ve bu borçlanmanın da 1854'deki borçlanmaya mahsup edildiği bilinmektedir. Faruk Yılmaz, **Devlet Borçlanması ve Osmanlıdan Cumhuriyete Dış Borçlar**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996, s. 35.

[63] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/28-29.

altın lira olarak görülmektedir. Bu istikrazlardan bazıları ile yapılan konversiyon ve konsolidasyonlar da nazara alındığı takdirde, bu devrede borçlanılan miktar 61.480.200 ve ele geçen miktar da 45.135.145 altın liraya baliğ olmaktadır.

c. 1908-1914'e kadar: Mutlakıyet devrindeki borçlanma sistemi, meşrutiyet devrinde de hiç değiştirilmemiş; ve 1908'den 1914'e kadar sekiz istikraz akdedilmiştir. Bu devrede 45.767.412 altın lira borçlanılmış ve buna mukabil de 39.002.486 altın lira ele geçmiştir.

İmparatorluk devrinde akdedilen bu istikrazların, hemen hepsi, adi hizmetlere tahsis edilmiş ve bu devirlerde istikraz, adi bütçe açıklarını kapatmanın, borç faizlerini ödemenin mutat bir çaresi halline konulmuş; istikrazların birbirini takip eylemesi, borç yükünün mütemadiyen ağırlaşmasını ve nihayet devlet varidatının en verimli olanlarının ve mühim bir kısmının tahsil edilmesi ve borçlara mahsubu gibi devlete, milli hâkimiyete ait bir hakkın ecnebi bir teşekküle, duyun-u umumiye idaresine, terkini intaç etmiş ve kapitülasyonların mali safhasında yeni bir fasıl açarak 67 sene gibi uzun bir müddet devlet maliyesinin bu teşekkülün, hâkimiyeti altına girmesine amil olmuştu."

Dikkat çektiğimiz raporda Osmanlı borçlarının başlıca özellikleri ise şöyle sıralanmıştı:[64]

1. Adi ihtiyaçlar için borçlanma,

2. Faizlerin zamanın faiz piyasasına göre çok yüksek ve ihraç fiyatlarının aşağı olması (100 liraya mukabil 32 liraya kadar),

3. Takarrür eden borç miktarının üçte birini, hatta bazen üçte ikisini ihraç etmeme yetkisinin borç veren tarafın uhdesine bırakılması,

4. Borcun ödenmesine karşılık olmak üzere muayyen varidat tahsisi suretiyle garanti temini,

5. Her harici borçlanma mukavelesiyle ya mukavelename metinlerinde veya ayrıca bu mukavelenamelerin mütemmimi olarak tanzim

[64] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/29-30.

edilen mektuplarla borçlanılan memleketler hesabına ayrıca iktisadi ve mali menfaatler temini,

6. Türkiye'de "ecnebi sermayedarlarının bir ileri karakolu" olan Duyun-ı Umumiye İdaresine tahsis edilen gelirlerin taalluk ettiği kanunlar üzerinde şarta bağlanması

Meşrutiyet dönemi bütçe kayıtlarının "*harici istikrazların memleketin siyasî istiklâlini tehdit eylediği*" yönündeki itirafına rağmen bütçe açıklarını kapatmak için borç almaktan başka çare olmadığı beyanı belki de raporda borçlar kısmında verilen en çarpıcı bilgi olarak dikkat çekmektedir. Mutlakıyet devrinde memleketin siyasi ve mali sahada, borçlar yüzünden uğradığı kötü akıbet ve bu yola devam etmenin neden olacağı vahim neticeler, Meşrutiyet devrinde anlaşılmış olmakla beraber, Mutlakıyet devrindeki hataların işlenmesine aynı şekilde devam edilmesi çok elimdir.[65]

2. Eski Devirlerden Cumhuriyete İntikal Eden Borçlar

Raporun borçlarla ilgili ikinci alt başlığında Osmanlı'dan intikal eden borçlar ve tasfiyesi ilgili bilgiler iki safhaya ayrılarak şu şekilde özetlenmektedir:

A. Harici Borçlarda: 1854'te başlayan[66] ve Dünya Savaşı'na kadar başlayıncaya kadar fasılasız devam eden[67] dış borçlardan imparatorluk yıkıldığı zaman 161 küsur milyon altın liralık bir bakiye bırakmıştı. Lozan Muahedenamesi ile bu borcun, Osmanlı imparatorluğu hudutları içinde teşekkül eden devletlerle Türkiye arasında taksimi temin edilmiş[68] ve

---

[65] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/30-31.

[66] 1853'de başlayan Kırım Savaşı yeni harcamalar ve pek iyi olmayan gelir gider dengesinde daha da bozulması nedeniyle ilk borç alımına gidilmiş, Osmanlı devlet tahvilleri, Londra, Frankfurt, Paris ve Viyana gibi borsalarda satışa sunulmuştu. Pamuk, **age.**, s. 230.

[67] Esasında dış borçlanma sürecini iki kısma ayırmak yerinde olur: İlki 1854'de başlayıp 1875'e kadar devam eden ve borç faizlerinin oldukça yüksek olduğu dönem, ikincisi ise Muharrem Kararnamesi olarak da bilinen Düyun-ı Umumiye İdaresi'nin kurulmasından sonra başlayıp I. Dünya Savaşı'na kadar devam eden dönemdi. İlk dönemde Osmanlı Devleti'nin aldığı borçlar toplamı yaklaşık 200 milyon İngiliz Sterlini, ikinci dönem borçların ise 160 milyon İngiliz sterline ulaşmıştı. Pamuk, **age.**, s. 231-233.

[68] Osmanlı devlet borcu veya diğer bir ifadeyle Düyun-u Umumiye meselesi Lozan Antlaşması'nın III. Bölüm "Mali Hükümler" başlığı altında ele alınmıştı. Toplam 143 maddeden oluşan antlaşmanın Düyun-Umumiye ile ilgili hükümleri 46. Maddeden başlamakta ve "Ekonomik Hükümler" başlığını taşıyan 64. Maddeye kadar devam etmektedir. Antlaşmanın 46. Maddesinde ise şöyle denilmektedir: "…Osmanlı Devlet Borcu (Düyun-u Umumiye-i Osmaniye) Türkiye 1912-1913 Balkan savaşları sonucu olarak kendilerine Osmanlı İmparatorluğu'ndan topraklar katılmış devletler işbu antlaşmanın 12. ve 13. Maddelerinde belirtilen adalarla, bu maddenin son fıkrasında belirtilen toprak parçası kendilerine bırakılmış olan devletler ve son olarak işbu antlaşma uyarınca Osmanlı imparatorluğundan ayrılmış Asya torakları üzerinde yeni kurulmuşdevletlerarasında işbu kesimde belirtilen şartlar çerçevesinde

Türkiye'ye düşen hisse 107.528.461 altın liraya indirilmiştir. Lozan Muahedenamesi ile Türkiye'nin tam istiklali de bütün devletlere kabul ettirilmiş ve Duyunu Umumiye İdaresinin memleketin dâhili, mali işlerine müdahalesine son verilmiştir. Ayrıca daha sonra yapılan iki anlaşma ile borç taksitleri ve yekûnu üzerinde mühim bazı değişiklikler yapılmıştır.[69] Buna göre;

a. 1928 Anlaşması: Bu anlaşma ile Lozan muahedenamesi ile tespit edilen borçların ödeme tarzı kararlaştırılmış; borç yekununda bir değişiklik yapılmamakla beraber yıllık taksitler, mühim miktarda hafifletilmiştir. Anlaşmaya göre: ilk iki sene için 1.600.000; müteakip beş sene iççin 2.000.000; bunu takip eden altı sene için 2.380.000 ve bundan sonra gelen beş sene için 2.780.000 altın Türk lirası taksit verilecek ve borcun tamamıyla ödenmesine kadar da 3.400.000 altın Türk lirası tediye edilecekti.[70]

b. 1933 Anlaşması: Bu anlaşma ile hamillere karşı olan borçları temsil etmek üzere %7,5 faizli ve "1933 yeni Türk borcu tahvilleri" adıyla bir nevi tahvil çıkarılması ve imparatorluktan intikal eden borç miktarının da 962.636.000 Fransız frangı olarak tespiti takarrür ettirilmiş ve bu suretle ana borç mühim miktarda azalmış ve yıllık taksit de, her yıl için 700 bin altın Türk lirası olarak tespit edilmiştir. Bundan maada, taksitlerin aynen altın olarak değil, muadili Fransız frangı olarak ödenmesi ve Duyun-ı Umumiye Meclisinin bir defaya münhasır olmak üzere, diğer bir ecnebi parasını ödeme akçesi olarak intihap etmeye salahiyeti bulunduğu kabul edilmiştir.[71]

1933 Anlaşmasını takip eden yıllarda, birçok paralarda olduğu gibi Fransız frangında da mühim kıymet düşüklüğü olmuş ve Fransa da frangı devalüe etmek zaruretinde kalmıştı. Devalüasyondan doğan bu yeni vaziyet karşısında Duyun-ı Umumiye Meclisince ikinci ödeme akçesi olarak dolar seçilmiştir. Hükümet, 1933 mukavelenamesinin hükümlerine müsteniden devalüe Fransız frangı veya dolardan hangisi ihtiyat edilirse o nevi akçe ile taksitlerin ödenmesi icap edeceği tezini ileri sürmüş ve Duyun-ı Umumiye Meclisi de bunu kabul eylemiştir. Bu tezin kabulünün bir neticesi olarak,

---

bölüşülecektir…" **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler II. Takım, C II, Konferansta İmzalanan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923)**, (Çev. Seha L. Meray), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 13.

[69] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/31.

[70] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/31-32.

[71] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/32.

dolar kıymetine göre, borç yekûnundan %40 nispetinde bir indirime gidilmiştir.

Türk borcu tahvillerinin istinat etmekte olduğu paralardaki kıymet temevvüçlerinin, bu tahvillerin kıymetine de müessir olduğunu gören hükümet, Türk hamillerini muhtemel zararlardan korumak için, 1938 yılı içinde, yeni bir tedbir almış ve kendilerine ellerindeki tahvilleri, Türk parasına dayanan, kıymetleri sabit, emin ve sağlam bir gelir kaynağı olan iç borç tahvilleri ile değiştirme imkânını temin etmiştir.[72]

B. Dahili Borçlarda: İmparatorluğun dış borçlardan başka 1918'de çıkardığı "istikrazı dahili" konsolide borçlar da Cumhuriyete intikal etmiştir. "istikrazı dâhili" %5 faizli idi ve 18 milyon liralıktı. Faizlerin altın olarak ödeneceği taahhüt edilmişti. İlk faizlerinin altın olarak ödenmesinden sonra hükümet taahhüdünü yerine getirememiş ve tahviller de çıkarıldığı seneyi müteakip bir kırılmaya maruz kalmış ve kıymetinin onda dokuzunu kaybetmişti. 17.977.600 liralığı tedavüle çıkarılmış olan bu tahvilleri kıymetlendirmek, Türk vatandaşlarını zarardan korumak için lazım gelen bütün tedbirler alınmış ve "istikraz-ı dâhili" ye başa baş yakın bir kıymet temin edilmiştir.[73]

3. Cumhuriyet Devri Borçları

Raporun borçlarla ilgili üçüncü başlığında ise Cumhuriyet devri borçları üzerine bilgi verilmektedir. Rapora göre, Cumhuriyet devrinde eski devirlerde olduğu gibi, bütçe açıklarını kapatmak ve adi hizmetleri karşılamak için hiçbir borçlanma yapılmamıştır. Çok çetin şartlar içinde başarılan İstiklal Savaşı'nda bile harp masraflarını karşılamak üzere, borçlanma akdine pek gidilmemiş, ancak çok zaruri ihtiyaçlar veya büyük projeler[74]için borçlanmaya teşebbüs edilmiştir.[75] Akdedilen borçlar da yalnız devletin sağlam itibarına istinat etmekte ve ayrıca garanti gösterilmesi, siyasi fedakârlıklar gibi hiçbir kaydı ihtiva etmemiştir. Her türlü devlet ihtiyaçlarının temininde istifade edilen asıl kaynak, memleketin

[72] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/32-33.

[73] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/33-34.

[74] Özellikle ulaştırma alanında, demiryolu ve liman yapımı için o günün koşullarına göre oldukça büyük sayılabilecek projeler tasarlanmış, uygulama için Amerika Birleşik Devletleri, İtalya ve Belçika'dan kaynak aranmıştı.Yahya Tezel, **Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi,** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994, s. 211.

[75] Cumhuriyet hükümetlerinin borçlanmada izlediği ketum politikada hiç şüphesiz Lozan Görüşmelerinde İngiliz-Fransız bloğunun kapitülasyonlar üstünde bir yaklaşımla hareket etmelerinin yarattığı endişe önemli rol oynamıştı. Tezel, **age.**, s. 207.

kalkınmasıyla mütenasip olarak devamlı bir şekilde verimi çoğalan devlet gelirleri olmuştur.[76]

Rapora göre, Cumhuriyet devrinde, umumi bütçeden ödenmek üzere, biri harici ve ikisi dâhili olmak üzere, üç kez borçlanmaya gidilmiş, her üç borçlanma ile elde edilen nakitler de demiryolu inşasına tahsis edilmiştir.[77]

Raporda iki başlıkta toplanan Cumhuriyet dönemi umumi borçlarının, umumi bütçeden ödenecek kısmının hemen hiçbiri Cumhuriyet hükümetlerine ait olmadığı, mülhak ve hususi bütçelerden ödenmesi lazım gelen borçların ise demiryolları, rıhtım ve limanlar gibi yabancı ellerde bulunan ve memleketin milli ve iktisadi hayatında mühim bir mevkii olan tesislerin devletleştirilmesinden[78] kaynaklandığı belirtilmekte ve konuyla ilgili şu değerlendirmelerde bulunulmaktadır:

> "…Memleketin siyasi ve iktisadi hayatına sıkı bağlarla bağlı bulunan ve bu bakımdan tamamen birer amme servisi vaziyetinde olan demiryolları, rıhtım ve limanlar, eski devirlerde ecnebi sermayedarların ellerinde bulunuyordu. Devlet, bu müesseselere hem para, hem de birçok imtiyazlar veriyor; fakat buna mukabil bu müesseselerin memleketin yüksek menfaatlerine uygun bir tarzda işletilmesini temin edemiyordu. Cumhuriyet rejimi, yabancı ellerde bulunan bu tesisleri, memleket ihtiyaçlarına uygun bir şekilde işletmek üzere satın almıştır. Ancak bu satın alma devlet bütçesine hiçbir yük tahmil etmemekte ve bu müesseselerin hasılatı, hem milli menfaatlerimize uygun tedbirler almaya ve hem de borç servisini temine kâfi gelmektedir.
>
> Meşrutiyet devrinde, mesela 1910 hesabı katisine ecnebi ellerde bulunan demiryolları için sıfır kilometre teminatı olarak ödenen paranın yekûnu, Duyun-ı Umumiye

[76] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/34.

[77] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/34-37.

[78] Cumhuriyet ilan edildiğinde Türkiye'de yabancılar tarafından imtiyazla işletilen 3.756 km demiryolu mevcuttu. 24 Temmuz 1923'de imzalanan Lozan Antlaşması'nda, Osmanlı Devleti zamanında yabancı yatırımcılara sözleşmelerle verilen imtiyazlarla ilgili bir protokol imzalanmıştı. Protokolün 4. Maddesine göre imtiyaz sözleşmeleri yeni ekonomik şartlara uygun hale getirilecekti. İlgili şirket yetkililerini Ankara'ya davet eden hükümet uzun görüşmelerden sonra önce Anadolu, Mersin-Tarsus-Adana, daha sonra Mudanya-Bursa, Samsun-Çarşamba, İzmir-Kasaba, İzmir-Aydın ve Bağdat demiryollarının Türkiye içerisinde kalan ağları satın alarak devletleştirdi. 1929'da başlayan ödemeler 1950'ye gelindiğinde tamamlanmış ve toplam 115.192.011 liraya ulaşmıştır. İsmail Yıldırım, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950),** Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001, s. 123-146.

> İdaresine verilen varidata ait cibayet masrafları da dâhil olmak üzere, 718 bin küsur altın Türk lirası idi. Bu günkü rayiçle (9,25 üzerinden) 6,64 milyon lira tutmaktadır. Halbuki Cumhuriyet devrinde satın alınan demiryollarının ve limanların senelik faiz ve amortisman miktarı ancak 4 milyon liradan ibaret bulunmaktadır. İmparatorluk devrinde, devlet bütçesinden, boşu boşuna ödenen paralardan daha az bir para ile ve bilhassa bu müesseselerin kendi hasılatı ile bütün hatların devletleştirilmesi Cumhuriyetin üzerindeki iftiharla durulmasına değer büyük bir eserdir."[79]

4. Harp Borçları

Raporun borçlar kısmının son maddesini ise harp borçları oluşturmaktadır. Bu başlıkta Büyük harp içinde (I. Dünya Savaşı) toplanan "Tekâlif-i Harbiye Vergisi" ile Milli Mücadele sürecinde milli hükümet tarafından toplanan "Tekâlif-i Milliye Mazbataları"na değinilmekte, Cumhuriyet hükümetlerinin harp ihtiyaçları için alınan her iki borcu da tamamen ödediği ifade edilmektedir. Her iki borcun toplamı 17.5 milyon liraya ulaşmıştı.[80]

IV. PARAMIZ

Raporun dördüncü ana maddesini oluşturan "Paramız" başlığında Cumhuriyetin en önemli prensiplerinden birinin, Türk parasının kıymetini muhafaza etmek ayrıca milli tasarrufu, milli ekonomiyi, milli menfaatleri, hülasa memleketin kalkınmasını temin etmek olduğu ifade edilmekte, kuvvetli bir maliyeye ve gittikçe gelişen milli bir ekonomiye dayanan Türk parasının bugün dünya paralarının içinde en çok güvenilen paralar arasına girdiğine dikkat çekilmektedir.[81]

Raporda, Türk parasının Cumhuriyet öncesi ve sonrası serüveni iki başlıkta ele alınmakta ve kısaca şu şekilde özetlenmektedir:

1. Meşrutiyet Devrinde Çıkarılan Kâğıt Paralar

Meşrutiyet devrinde kâğıt para, büyük harbe girildikten sonra mali sıkıntıyı önlemek ve harp masraflarını karşılamak için çıkarılmıştır. Mutlakiyet devrinde de iki defa kâğıt para çıkarılmış karşılıksız olan bu

[79] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/38-39.

[80] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/39.

[81] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/40.

paraların ihracında ve imhasında yapılan birçok yolsuzluklar memlekette çok kötü intibalar uyandırmış ve bu intibalar aradan hayli zaman geçmesine rağmen hafızalardan bir türlü silinememişti. Bu vaziyet bilindiği için Meşrutiyet devrinde çıkarılan kâğıt paralara karşılık temin edilmek istenilmiştir.[82]

30 Mart 1915'te ilk tertip olarak 6,5 milyon liralık kâğıt para çıkarılmış ve karşılığı Almanya ve Avusturya tarafından Duyun- Umumiye İdaresi namına, Alman ve Avusturya bankalarına altın olarak yatırılmıştı. Harp ihtiyacı, bittabi bununla önlenememiş ve bu tertibi diğer tertipler takip etmiştir. Nitekim 1914-1918 arasında, yedi tertipte, çıkarılan kâğıt paralardan 158.748.563 liralık kâğıt para kalmıştı. Birinci tertipten sonra çıkarılan kâğıt paralara karşılık olarak, ancak Alman hazine tahvilleri temin edilebilmiştir.[83]

Kâğıt para ile altın arasında daha ilk zamanlarda hâsıl olan farklar, Osmanlı hükümetinin aldığı birçok zorlayıcı tedbirlere rağmen, yıllar geçtikçe çoğalmış hatta kâğıt para tedavülü bütün memlekete de teşmil edilememişti. Memleketin bazı kısımlarında yapılan askeri mubayaaları hükümet, altınla ödemek zorunda kalmış ve kâğıt para karşılığı olan 6,5 milyon altından bir milyon küsuru bu mubayaalarda sarf edilmiştir.

Esasen hiçbir zaman bilfiil bize teslim edilmemiş olan bu altınların mütarekede Viyana'da ve Berlin'de İtilaf Devletlerinin eline geçmesinden ve kurtarılmasına da imkân bulunamamasından dolayı kâğıt paranın bu kısmı da teminattan mahrum kalmıştı.[84]

2. Cumhuriyet Devrinde Kâğıt Paralar

Cumhuriyetin ilk yıllarında tedavülde bulunan kâğıt paralar, Meşrutiyet devrinden intikal eden karşılıksız paralardır. Ve bu paralar, 1925'te hükümete verilen kanuni bir mezuniyetle 1927 ve 1928 senelerinde ayni evsafı haiz, aynı miktarda, kâğıt paralarla değiştirilmiş; 1930'da kabul edilen bir kanunla da, Cumhuriyet merkez bankası kurularak, Türkiye'de banknot ihracı salahiyeti bu bankaya verilmiştir. Yine devletin çıkardığı kâğıt paraların mesuliyeti de bu bankaya devredilmiştir. Devlet, devrettiği kâğıt paraların miktarınca bankaya 158.748.563 lira borçlanmıştır. Cumhuriyet merkez bankası, devraldığı kağıt para miktarını artıramayacak ancak bütün

[82] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/40-41.

[83] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/41.

[84] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/41-42.

tedavül bankalarınca kabul edilmiş olan esaslar dahilince emisyon yapabilecektir.[85]

1929 sonlarında muhtelif sebeplerle ve araya spekülasyonun da girmesiyle paramızın kıymetinde bazı dalgalanmalar olmuş ve bu yıl içinde bilhassa spekülasyona mani olmak üzere icap eden bütün tedbirler alınmış, kanuni zaviyeden olmasa da fiili sahada paramızın kıymeti evvela bilvasıta sonra da bilavasıta altına nazaran tespit edilmiştir. Paramızın kıymeti, 1930'da İngiliz lirasına sonra, İngiliz lirasının düşmesi üzerine, Fransız frangına ve Fransız frangının da kıymetinde husule gelen dalgalanmalar üzerine serbest piyasalardaki altın satışlarına göre ayarlanmıştır.[86]

V. Devletin Kurduğu Mali Müesseseler

Raporun "Mali Müesseseler" başlığı altında ise Cumhuriyet hükümetlerinin kurduğu bankalar üzerinde durulmakta, kuruluşları, görevleri, sermayeleri ve hükümetin etkinliği hakkında şu bilgiler verilmektedir:

1. Cumhuriyet Merkez Bankası

1930 yılında kabul edilen bir kanunla kurulan bu banka; iskonto fiyatını tespit ve para piyasasını ve tedavülünü tanzim etmek; hazine muamelelerini yapmak; hükümetle birlikte Türk kâğıt parasının kıymetindeki istikrarı temime matuf bütün tedbirleri almak vazifesini görmektedir. Bankanın 15 milyon sermayesinin %70'i ödenmiştir. Banka hükümetin, beheri 100 lira itibarı kıymetteki hisse miktarı 35.976 adettir.

Banka, 3 Birinci Teşrin 1931'de (3 Ekim 1931) işe başlamış ve kanunla kendisine verilen vazifeleri muvaffakiyetle başarmakta bulunmuştur.[87]

2. Emlak Bankası

Adı geçen banka memleketin imarına yardım etmek üzere1926'da 20 milyon sermaye ile kurulmuş, ayrıca hazine tarafından bankaya 1937 hesap devresi sonuna kadar 7 küsur milyon liralık gayrimenkul devredilmiş ve bu meblağın 5.891.268 liralısı bankaca satılmıştır.

[85] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/42.

[86] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/42-43.

[87] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/44.

Memleketin imarına yardım vazifesini muvaffakiyetle yapmakta devam eden bu bankanın sermayesi pek yakında yeniden devredilecek emlak ile tamamlanacaktır.[88]

3. Sümerbank

1933'te kabul edilen bir kanunla kurulan bu bankanın vazifesi, hususi kanunlarla verilen salahiyetlere istinaden yapılacak fabrikalar dışında kalan devlet sermayesiyle kurulmuş ve kurulacak bütün fabrikaları işletmek; sanayi planlarını realize etmek için yeni fabrikalar tesiseylemektir. Kuruluşunda 20 milyon lira olan bankanın sermayesi artırılmış; 1937 hesap devresinin sonunda nominal sermaye miktarı, 80.500.000 liraya çıkarılmıştır. Bu sermayenin 35.836.108 lirası daha sonra tediye edilmiştir.[89]

4. Etibank

Memlekette madenciliğin inkişafını temin etmek ve maden cevherlerini işletmek üzere 1935'te kabul edilen bir kanunla kurulan bu bankanın sermayesi 20 milyon liradır. Bu sermayenin tamamı devletçe temin edilecektir. 1937 hesap devresi sonunda sermayenin tediye edilen miktarı ise 15.839.596 liraya ulaşmıştır.[90]

5. Denizbank

1938'de faaliyetlerine başlayan Denizbank, 1937 yılında kabul edilen bir kanunla: deniz, göl, nehir ve limanların kıyılarında deniz ticareti, sanayii ve inşaatı yapmak; denizcilik işlerine kredi açmak; deniz sıhhi ve içtimai yardım teşkilatı kurmak ve işletmek; velhasıl denizciliğe ait yapılması icap eden muameleleri yapmak üzere 50 milyon sermaye ile kurulmuştur. Bu para ise devlete ait bazı hisselerin bankaya devredilmesi ve hükümetçe verilecek tahsisat ve kıymetlerin de ilavesi suretiyle temin edilecektir.[91]

6. Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası

Elli yıllık bir tarihi olan ziraat bankası[92] da, Cumhuriyet devrinde, memleket ziraatını finanse edecek bir hale getirilmiştir. Mutlakıyet devrinde

---

[88] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/44-45.

[89] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/45.

[90] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/45.

[91] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/46-47.

[92] 1863'de çiftçiyi ve tarımı desteklemek için kurulan "Memleket Sandıkları", 1867'de "Ziraat Sandıkları"na 1888'de de Ziraat Bankası'na dönüşmüştü. Süheyla Yenidünya Gürgen, "Ziraat Bankası Kurulmasına Dair Osmanlı Devleti'ne Sunulan Teklifler (1861-1880), **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e**

ve Büyük Harp (I. Dünya Savaşı) sürecinde sermayesinin hemen tamamının devlet tarafından kullanılması nedeniyle banka, Cumhuriyet devrine, kasaları bomboş bir halde intikal etmişti.[93]

Cumhuriyet devrinde; bankanın sermayesini tesise yarayan arazi vergisi tahsilatından ayrılan %6 "menafi hissesi"nin verilmesine devam edilmiş ayrıca 1923'de kabul edilen iki kanunla, İstanbul Hükümeti'nin borçla temin ettiği paralara mahsuben 2.900.000 lira tediye olunmuştur. 1924'de kabul edilen bir kanunla da Meşrutiyet devrinden evvelki zamana ait borçlara mukabil bankaya sekiz yıl içinde 4.447.062 lira ödemesi taahhüt edilmiş ve her yıl bütçesine konulan paralarla bu borcun 3.690.911 lirası nakden ödenmiş, bankaya ayrıca devredilen hazine senetlerinden de 1937'ye kadar bankaca 205.670 lira tahsilat yapılmıştır. Bundan maada, bankaya 1936 mali yılından itibaren ayrıca fevkalade ihtiyat akçesi olarak bir milyon lira verilmeye başlanmıştır.[94]

1937'de kabul edilen yeni "Türkiye Cumhuriyeti Ziraat Bankası" kanunu, bankanın sermayesini 100 milyon liraya çıkarmış ve bu sermayenin artırılan kısmının (70 milyon lira) 1938 mali yılından itibaren her sene umumi bütçe yekûnunun %1/2'si nispetinde ödenecek paralarla ve ayrıca devletçe verilecek fevkalade tahsilatlarla tamamlanması öngörülmüştür. 1938 mali yılı bütçesine Ziraat Bankasına verilmek üzere konulan tahsisat 2.231.000 lira olurken, menafi hisselerinden 1923'ten beri bankaya verilen paranın toplamı 12.094.966, 1937 hesap devresi sonu itibariyle ödenen sermaye miktarı 32.072.800 liraya ulaşmıştır.[95]

7. Devletin İştiraki Olduğu Bankalar

Yukarıda belirtilen mali müesseselerden başka devlet, Türkiye'de milli bankacılığın gelişiminde büyük bir payı olan İş Bankası'na 580.230, Adapazarı Türk Ticaret Bankası'na 250.000, Akhisar Tütüncüler Bankası'nda da 140.000 liralık bir sermaye ile iştirakçi olmuştur.[96]

Ziraat Bankası, (Ed.: Aziz Tekdemir - Cengiz Fedakar - S. Çağrı Kocakaplan), Gazi Kitabevi, Ankara, 2022, 1….1-31.

[93] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/47.

[94] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/47-48.

[95] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/48.

[96] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/48.

VI. MEMURLUĞU KORUYAN MALİ TEDBİRLER

Cumhuriyet öncesi ve sonrasının değerlendirildiği raporun "memurluğu koruyan mali tedbirler" başlığında Cumhuriyet devrinde, devlet memurunun, Cumhuriyet prensiplerini tertip edecek, tahakkuk ettirecek bir seviyeye yükselmesinin önemine dikkat çekilmekte, bu hususta ki iyileştirmelere değinilmektedir.[97] Raporda belirtildiğine göre özetle şu alanlarda iyileştirmeler ve düzenlemeler yapılmıştır:

1. Memur Aylıkları

Eskiden devlet memurlarının aylıkları, "maaşı asli" ve "tahsisatı fevkalade"den oluşuyor, bir kısım memurların aylıklarına da pahalılık zammı, maktu tahsisat, huzur hakkı, makam tahsisatı, ihtisas zammı gibi muhtelif adlarla ayrıca birtakım ilaveler yapılıyordu. Memur aylıklarının bir esasa bağlanması yüzünden, aylık dereceleri, tespiti müşkül ve hatta kabil olamayacak derecede çoktu. Bundan başka, devlet teşkilatında sabit bir kadro da yoktu. Her yıl bütçelerine bir kadro cetveli bağlanır ve meclis lüzumsuz yere bu kadrolarla işgal edilirdi.[98] Bu nedenle Cumhuriyet devrinde aylıkların tespitinde, ödenmesinde, memur alınmasında ve terfilerde bazı düzenlemeler yapılmış, çeşitli tedbirler alınmıştır. Memurlarla ilgili düzenlemeleri şöyle özetlemek mümkündür:[99]

a. Devlet memurlarının aylıkları, 40 liradan başlamak ve 600 lirada nihayet bulmak üzere 19 derecede toplanmış ve aylık dışındaki ilaveler ortadan kaldırılmış ve aylıkların tespitinde bilhassa az aylıklı memurlara daha geniş zamlar yapılmıştır.[100]

b. Devlet memurlarının aylıkları peşin ödenmeye başlanılmıştır.

c. Devlet memurluğuna girişte, yüksel tahsil görenlere fazla aylık verilmesi temin olunmuştur. Orta mektep ve lise mezunları azami 60 lira ile

---

[97] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/49.

[98] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/49. 1929 tarihli "Devlet Memurları Maaşının Tevhid ve Tedaülüne Dair Kanun" layihasının TBMM'de görüşülmesi sırasında söz alan dönemin Maliye Vekili Şükrü Saraçoğlu, yaptığı konuşmada maaş ve ücret sistemindeki karışıklığı şöyle dile getirmişti: "…Türkiye'de maaş ve ücret zammı altında verilmekte olan paraların almış olduğu isimler o kadar mütenevvi, o kadar çoktur ki bunların bir araya gelmesinden mütevellit vaziyet içinden çıkılamayacakbir hal almıştı…" **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, C 12, İçtima: 66, s. 2-3.

[99] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/49-50.

[100] "Devlet Memurları Maaşının Tevhid ve Tedaülüne Dair Kanun" adıyla gerek 24.05.1929 tarihinde TBMM'de görüşülüp kabul edilen, gerekse 1229 sayılı resmi gazetede yayımlanan şeklinde memurlarla ilgili düzenlemenin 20 derece ile sınırlandırıldığı görülmektedir. **TBMM Zabıt Ceridesi**, 3/12, İ: 66, s. 3; **Resmi Gazete**, 29.06.1929, No: 1229.

hizmete alındıkları halde yüksek tahsili olanların 84 lira, ayrıca bir ecnebi lisanı bilenlerin 98 lira, ecnebi bir memlekette ihtisas tahsili yapanların da 108 lira ile hizmete girmeleri temin edilmiştir.

d. Terfiler ehliyetle beraber kıdeme de istinat ettirilmiş ve üç senede bir (yüksek tahsili olanlarda iki sene) terfi esası kabul olunmuştur.

e. Memurların hastalanması halinde kendilerinin hastane doktor ve ilaç masraflarını devlet ödemektedir.

f. 165 liraya kadar maaş alan memur çocukları için yatılı devlet mekteplerinde ödenecek pansiyon ücretlerinden %10 tenzilat yapılmaktadır.

2. Tekaüdiyeler

Memlekette uzun müddet hizmet ettikten sonra yorulan, hizmet görürken malul olan devlet memurlarının son yıllarını iyi ve rahat yaşayabilmeleri ve ölümlerinde dullarının, yetimlerinin geçinebilmelerini temin için de yeni düzenlemeler ve iyileştirmeler yapılmıştır. Buna göre;[101]

A. Eski tekaüt kanununa göre, maaş bağlanmış olan bütün tekaüt ve yetimlere, cumhuriyet devrinde, %10 ve askeri malullerin aylıklarına da %25 nispetinde bir zam yapılmıştır.

B. Cumhuriyet devrinde hazırlanan yeni tekaüt kanununa göre ise;

a. Eskiden 30 sene olan tekaütlüğü isteme hakkı yeni kanunla 25 seneye indirilmiştir.

b. Tekaüt aylıkları; bir taraftan maaş derecelerinin yüksek tespit edilmesi ve diğer taraftan temin edilen tekaüdiyenin de fazla bulunması dolayısıyla eski tekaüt kanununa göre bağlanan aylıkların birkaç misline çıkarılmıştır.

c. Eskiden mütekaidin ölmesi halinde yetimlerine tekaüt aylığının yarısından azı bağlanmakta idi. Yeni kanunla tekaüt aylığı, mütekait de dahil olduğu halde, yetimler arasında müsavi olarak taksim edilmekte ve mütekaidin hissesi çıkarılarak bakiye yetimlerine aylık olarak bağlanmaktadır.

d. 30 sene ve daha fazla hizmet edenlerin gerek kendilerine gerek ölümleri halinde yetimlerine bağlanacak tekaüt aylıkları daha yüksek

[101] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/51-52.

tutulmakla beraber ayrıca bir yıllık memuriyet aylığı tutarında ikramiye verilmesi esası da kabul edilmiştir.

e. Malul olanların, maluliyet zamları artırılmış ve bilhassa harpte malul olanlara ve ölenlerin yetimlerine daha yüksek nispette maaş verilmesi, tekaüt olan bütün askerlere ve yetimlerine bağlanacak maaşların hesabında üç senelik bir yıpranma hizmet zammı yapılması temin olunmuştur.

f. Şehit ailelerine ve harp malullerine inhisar satışlarından ayrılan %3'lerle ayrıca yardımlar da yapılmaktadır.

g. Tekaüt aylıkları, üç aylığı tamamen ve peşin olarak ödenmekte ve aylığın kesilmesini icap ettiren hallerde ödenen aylıklar geriye alınmamaktadır.

VII. YENİ MALİ TEŞKİLAT

Mali politikalar raporunun yeni maliye teşkilatı bölümünde ise gerek devlet masraflarına, gerekse vergilerine ait mali kanunların, cumhuriyet devrinde memleket ihtiyaçlarına ve yeni mali prensiplerine uygun olarak tamamen yeniden tanzim edildiği ifade edilmekte, iyi kanunların ancak iyi memur ve iyi kontrol ile tatbiki mümkün olduğundan bu hedefe ulaşmak için mali teşkilatta da, ihtiyaçlara göre, ıslahatlar yapıldığına dikkat çekilmekte ve şu bilgiler verilmektedir:[102]

a. Maliye hizmetine başlamak için en az lise tahsil şartı getirilmiş, ehemmiyeti ikinci derecede kalan hizmetler için lise mezunu bulunmaması halinde, orta mektep mezunu olanlar arasından imtihanla seçimine başlanmıştır. Ayrıca yüksek tahsili olmayan memurların tayin edileceği hizmetler sınırlandırılmış ve bundan maada, 165 lira aylıklı hizmetlerin üzerindeki makamlara da ancak yüksek tahsili bulunanların geçeceklerine dair kayıtlar konulmuştur.

Maliyet Vekâleti yüksek tahsilli memurların sayısını çabucak arttırabilmek için Siyasal Bilgiler okulunda bütün masrafları kendine ait olmak üzere her yıl yüz talebe yetiştirmeye karar vermiştir. Diğer taraftan yine her yıl, muntazaman, muhtelif Avrupa memleketlerine stajyer memur ve talebe gönderilerek, ihtisas tahsili yapan memur adedi de çoğaltılmaktadır.

[102] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/53.

Yine bu minvalde yüksek tahsili olmayan memurların, imtihanla Maliye Meslek mektebine alınarak iki yıllık bir tahsil ve staj ile seviyeleri yükseltilmektedir.

Memurların fikri seviyelerini yükseltmek için de neşriyata bilhassa ehemmiyet verilmektedir.

b. Maliye teşkilat kanunu ile hizmetler; muhasebe, varidat ve tahsilat olmak üzere üç ihtisas kısmına ayrılmıştır. Bu hizmetlerden birine giren memur, diğerine geçebilmek için muayyen şartlara tabi tutulmaktadır.

c. Yeni teşkilat kanun ile kontrole ehemmiyet verilmiş ve bütün vilayetlerde defterdarlara bağlı, mahalli bir kontrol teşkilâtı vücuda getirilmiştir. Kontrol memurları, vilayet merkezinde, kazalarda bütün muameleleri, servis servis, teker teker, kontrol etmekte ve şikâyetleri de dinlemektedir.

Maliye Vekili namına bütün malî muameleler üzerinde teftiş yapmağa mezun Maliye Teftiş Heyetinin kadrosu da yeni kanun ile artırılmış, salahiyetleri genişletilmiştir.[103]

Rapora göre yeni maliye teşkilatının memur yetiştirmede takip ettiği temel prensip; halkla çok teması olan maliye memurlarını, halk ile temaslarında, halk için çalışan bir halk hükümetinin tabiî vasfı olan azamî dikkat ve ihtimam göstermek ve devletle istihkak sahiplerinin ve mükelleflerin haklarını ayni ölçüde tutmaktadır.[104]

VIII. TAPU VE KADASTRO

Cumhuriyet öncesi ve sonrası mali politikaları değerlendiren raporun son ana başlığını oluşturan "Tapu ve Kadastro"kısmında ise ana prensip, "vatandaşların gayrimenkuller üzerindeki bütün haklarını emniyet altına alan ve gayrimenkullerden her türlü istifade imkânlarını kolaylaştıran bir sicil tesis etmektir."[105] şeklinde tanımlanmakta ve cumhuriyete intikal eden uygulamalarla yapılan yenilikler hakkında şu bilgiler verilmektedir:

1. Gayrimenkullere Ait Haklar

a. Mülkiyet: Gayri menkul tasarruflarına dair Cumhuriyet devrine intikal eden mevzuat, arazinin mühim bir kısmını teşkil eden mirî arazide

[103] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/53-54.

[104] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/55.

[105] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/56.

vatandaşlara geniş bir mülkiyet hakkı tanımıyor ancak bir tasarruf hakkı veriyordu. Bu durum gayrimenkullerin imarına ve bilhassa vaktinde tesciline mani oluyor, hatta birçok gayrimenkullerin kayıt dışı kalmasına sebep oluyordu. Bu nedenle Cumhuriyet devrinde 1926 yılı içinde meriyet mevkiine giren medeni kanunla mirî arazinin tavizsiz, kayıtsız olarak, yeni vakıflar kanunu ile de icareli ve mukataalı gayrimenkullerin mülkiyeti az bir taviz mukabilinde mutasarrıflarına geçirilmiştir.[106]

b. Mülkiyetin gayri ayni haklar ve mükellefiyetler:

Eski devirlerde pek mahdut olan mülkiyetin gayri ayni haklar ve mükellefiyetler de Cumhuriyet devrinde yeniden düzenlenmiş, tasarruf muamelelerine genişlik verilmiş ve gayrimenkullerden intifa imkânları çoğaltılmıştır.[107]

c. Rehin hakkı

Eski devirlerde pek mahdut olan bu hak medenî kanunla genişletilmiş ve borç senedi, irat senedi ve gayrimenkul karşılık gösterilerek obligasyon ihracına imkân veren hükümlerle, gayrimenkullere bağlanan sermayelere tedavül kabiliyeti temin olunmuştur.[108]

2. Gayrimenkullere Ait Hakların Temini

a. Sicil teminatı

Eski mevzuat tapu kayıtlarına lazım geldiği kadar ehemmiyet vermiyordu. Yeni mevzuat ile takip edilen gaye gayrimenkullere ait hakları, sahiplerine, varislere, üçüncü şahıslara karşı tapu sicili ile teminat altına almaktadır. Bugün tapu siciline geçirilmiş olan bir hakkın, mahkeme kararı olmadan, sicilden düşürülmesine imkân yoktur. Üçüncü şahısların haklarını korumak için tapu sicillerinde aleniyet esası kabul edilmiştir. Yine tapu sicili devletin teminatı altında bulunmakta ve sicillerin tutulmasından doğacak zararlardan hazine sorumlu olmaktadır.[109]

b. Yeni siciller

Eski tapu kayıtları, medenî kanunla gayrimenkuller üzerinde nazara alınan bütün hakları tam bir emniyetle tescil ve takip edecek bir vaziyette

[106] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/56-57.

[107] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/57.

[108] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/57.

[109] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/57-58.

değildi. Tescile verilen ehemmiyet iyi sicil tesisi ile tekemmül edebileceğinden tapu kayıtlarının, gayrimenkullere ait bütün hakların tesciline imkân verecek ihtilaflara mahal bırakmayacak şekilde, yeniden tesisine lüzum hâsıl olmuştur. Bunun için de, medenî kanunda olduğu gibi, İsviçre örnek olarak alınmış; mühim merkezler başa alınmak suretiyle bütün memlekette, İsviçre sicillerine müşabih olarak, yeni sicillerin tesisine başlanılmıştır.

Yeni sicillerin en önemli vasfı her gayrimenkule ayrı bir sahife tahsis etmek, her birinin vasıflarını, teferruatını, tesisatını, vergi ve sigorta kıymetlerini, fennî ölçülerini ve planlarını ihtiva eylemektir.

Sicillerin tesisini ancak iyi bir kadastro temin edebileceğinden bütün memlekette kadastro yapılmasına 1924'ten beri faaliyetle devam edilmektedir.[110]

3. Tapu ve Kadastroda Eleman

Tapu ve kadastro işleri, bir taraftan hukukî ve diğer taraftan fennî bilgiye istinat etmektedir. Bu nedenle iyi eleman temini için tapu ve kadastro işlerinde örnek olarak alınan İsviçre'ye ihtisas yapmak üzere memurlar gönderilmiş ve tapu ve kadastro mektebi de idarenin ihtiyacına yarayacak memurların yetişmesini temin edecek bir vaziyete getirilmiştir.

Ayrıca tapu kayıtlarının temini için bir kolaylık olmak üzere tapu harçları basit bir hale konulmuş ve harç nispeti de % 50nispetinde indirilmiştir.[111]

[110] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/58.

[111] **BCA**, 490.1.0.0/1631/673/1/59.

SONUÇ

Yukarıda Cumhuriyet öncesi ve sonrasını mali durumu karşılaştırmalı olarak ele alınan raporda hemen tüm alanlarda olduğu gibi maliye alanında da yeni Türk devletinin Osmanlı döneminden büyük bir yıkıntı ve kaos devralındığını ortaya koymaktadır. Yine raporda, bütçe kaleminden memur yetiştirilmesine kadar mali sistemin hemen tüm kademelerinin Osmanlı dönemindeki hali ve Cumhuriyet hükümetlerinin yaptığı düzenlemeleri başlıklar ve maddeler halinde izah edilmiş, yapılan düzenlemelerin amacı, devletin mali gücüne yaptığı katkı rakam ve oranlarla açıklanmıştır.

Osmanlı Borçları meselesine özel bir yer verilen raporda, dönemin hükümetlerinin plansız harcamaları eleştirilmiş, Cumhuriyet hükümetlerinin büyük zorluklara rağmen Düyun-ı Umumiye İdaresi'ne olan borçları, dönemin şartlarını da en iyi şekilde kullanarak ve belli bir takvime bağlayarak ödemeye başlandığı ifade edilmiş, liman ve demiryollarından başlayarak yabancı sermayenin millileştirilmesi ile mali bağımsızlıkta büyük aşama kaydedildiğine dikkat çekilmiştir.

Yüklü miktarda dış borç ödemeleri ve millileştirme harcamalarına rağmen planlı üretime dayalı politikalar sonucunda bütçe gelirlerinin giderek arttığı, hatta devletin vergilerde indirime gittiği raporun belki de en çarpıcı kaydı olarak öne çıkmaktadır. Nitekim bu başarıya raporda da dikkat çekilmiş Avrupa'nın Türkiye'nin kapitülasyon sarmalından kurtulduktan sonra nasıl bir ekonomik seyir izleyeceği, mali sistemini nasıl ayakta tutacağı yönündeki sorularına da iyi bir cevap teşkil ettiği belirtilmiştir.

Raporda Mustafa Kemal Atatürk'ün sözleri ve direktiflerine de sık sık yer verilmiş, adeta ilgili meselenin çözüm yolu olarak esas alınmıştır. Bu sözler onun yüksek düzeyde mali sistem bilgisine sahip olduğunu gösterdiği gibi elde edilen kazanımlar ve ulaşılan başarılardaki rolünü de ortaya koymuştur.

Son olarak raporda önemli görülen hususlara dair teyit veya açıklayıcı bilgiler vermek amacıyla tarafımızca bazı resmi dokümanlara, Osmanlı - Türkiye iktisat politikaları, malî uygulamalar, yatırımlar ve uluslararası antlaşma metinleri üzerine yapılan çalışmalara müracaat edilmiş, bu kaynaklarla ilgili doküman (rapor) arasında ufak tefek farklılıklar olmakla beraber bilgilerin örtüştüğü görülmüştür.

KAYNAKÇA

Arşivler ve Resmi Yayınlar

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi

Resmi Gazete

Telif ve Tetkik Eserler

Ağar, Serkan, "Geçmişten Günümüze Maliye", **TBB Dergisi**, 73/2007, s. 372-432.

Akalın, Güneri, **Atatürk Dönemi Maliye Politikaları**, Ümit Ofset Matbaacılık, Ankara, 2008.

Çavdar, Tevfik, **Türkiye Ekonomisinin Tarihi (1900-1960)**, İmge Yayınları, Ankara, 2003.

Duru, Cihan – Turan, Kemal – Öngeloğlu, Abdurrahman, **Atatürk Dönemi Maliye Politikası, 1. Kitap Mondros'tan Cumhuriyet'e Mali ve Ekonomik Sorunlar**, Tisa Matbaacılık, Ankara, 1982.

Gürgen, Süheyla Yenidünya, "Ziraat Bankası Kurulmasına Dair Osmanlı Devleti'ne Sunulan Teklifler (1861-1880), **Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Ziraat Bankası**, (Ed.: Aziz Tekdemir - Cengiz Fedakar - S. Çağrı Kocakaplan), Gazi Kitabevi, Ankara, 2022, s. 1-31.

İnan, Afet, **Devletçilik İlkesi ve Türkiye Cumhuriyetinin Birinci Sanayi Planı 1933**, TTK Yayınları, Ankara, 1972,

Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler II. Takım, C II, Konferansta İmzalanan Senetler (30 Ocak ve 24 Temmuz 1923), (Çev. Seha L. Meray), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Pamuk, Şevket, **Osmanlı – Türkiye İktisadi Tarihi (1500-1914)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.

Sayar, Nihad S., **Türkiye İmparatorluk Dönemi Mali Olayları,** Nihad Sayar Yayın ve Yardım Vakfı Yayınları, İstanbul, 1978.

Tezel, Yahya,**Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi,** Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1994.

Ülken, Yüksel, **Atatürk ve İktisat, İktisadi Kalkınmada Etkinlik Sorunu ve "Eklektik Model**, İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984.

Yıldırım, İsmail, **Cumhuriyet Döneminde Demiryolları (1923-1950)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2001.

Yılmaz, Faruk, **Devlet Borçlanması ve Osmanlıdan Cumhuriyete Dış Borçlar**, Birleşik Yayıncılık, İstanbul, 1996.

RESMİ BELGELER IŞIĞINDA TÜRKİYE'DE ULAŞTIRMA POLİTİKALARI ÜZERİNE BİR DEĞERLENDİRME (1946-1950)

Mehmet Serhat YILMAZ*

Özet

Türkiye Cumhuriyeti erken döneminde yaşanan siyasî tecrübelerin ışığında 1946 yılından itibaren Türk siyasi tarihinde çok partili döneme geçilmiştir. Bildiride, Türk siyasi tarihinde çok partili döneme geçişle birlikte ekonomi alanında devletçilik ve müdahaleci politikalardan serbest politikalara geçiş süreci ve ulaştırma alanında getirdiği sonuçların ortaya konulması amaçlanmıştır. Bildiri, hükümet programları ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda bulunan Ulaştırma Bakanlığı'nın hükümet programında yer alan posta, telgraf, telefon, denizyolları, limanlar, havayolları, demiryolları konularında millî ekonomide özel teşebbüs ve sermayenin yeri hakkında teftiş ve çalışma raporlarının ışığında ele alınmıştır.

Türkiye'de Cumhuriyet dönemi ekonomi politikaları incelendiğinde 1950-1960 yılları arası dönem dikkate değer. Bu dönem, müdahaleci bir iktisadi yapıdan özel teşebbüse öncelik veren bir ekonomi modeline geçiş çabalarının yoğunlaştığı dönemdir. Bu döneme geçiş süreci İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra başlamış, liberalleşme eğilimi siyasi hayatta ve toplum üzerinde hızla etki uyandırmaya başlamıştır. Toprak Reformu Kanun Tasarısının görüşmeleri sırasında meclise dörtlü takrir adıyla bilinen bir önerge sunan Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü ve Refik Koraltan'ın 7 Ocak 1946'da Demokrat Partiyi kurmaları bu sürecin hükümet programlarına girmesinin yolunu açmıştır.

Sonuç olarak; Türkiye 1945 yılından sonra tek partili yönetimden çoğulcu demokrasiye geçmiştir. Bu süreçte Demokrat Parti toplumun desteğini kazanmaya başlamış, buna karşı Cumhuriyet Halk Partisi yönetimi dış politikada artan Sovyet tehdidinin de etkisiyle Batı Bloğuna yakınlaşmış, ekonomide devletçi uygulamalar yerini yavaş yavaş özel sektörün ön plana çıktığı liberalizme bırakmıştır. Bu süreçte sanayileşmeden çok, tarımda

* Prof. Dr., Kastamonu Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, myilmaz@kastamonu.edu.tr ORCID:0000-0003-3141-257X

makineleşme ve karayolu yapımı benimsenen ekonomi politikası olmuştur. 1946 yılı Recep Peker Hükümeti programında yol meselesinin esaslı bir iş olarak ele alınacağı, bu işi başarmak için demiryolu yapımında olduğu gibi ciddi ve programlı bir çalışmanın yapılacağı ifade edilmiştir. Demiryolları inşasına bütün hızıyla devam edileceği vurgusunun yanı sıra, demir ve denizyollarının tam verimli olabilmesi için liman işlerine de önem verilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Belgelere göre, demiryollarının memleket ihtiyacına tamamen cevap verebilmesi ve uzun harp yıllarında yıpranmış bulunan malzeme ve vasıta noksanlarının ikmali ve mevcudun tamiri suretiyle tam ve verimli bir hale getirilmesini sağlanmalıydı. Denizyollarının inhisar kanununun armatörler lehine tadili ve kredi imkânları sunulması suretiyle özel teşebbüs ve sermayeye dayanan deniz filosunun kalkınması sağlanacaktı. Savaş dolayısıyla kısıtlı olan deniz ticaretinin yaygınlaştırılması için kısıtların kaldırılacağı ve serbest gemiciliğin teşvik edileceği belirtilmiştir. Sonuçta liberal ekonomiye geçiş sürecinde meydana gelişen değişim ulaştırma politikasını da etkilemiş, Demokrat Parti iktidarına bu yönde alt yapı sağlanmıştır. Başlangıçta bütün ulaştırma hizmetlerinin dönemin şartları içinde politik olarak birlikte değerlendirilmesine karşın ulaşım sistemlerinde daha sonraki yıllarda karayolu ağırlıklı bir ulaşım politikasının izlendiği anlaşılmaktadır.

Anahtar Sözcükler: Ulaştırma Politikası, Karayolları, Demiryolları, Denizyolları, 1946-1950.

AN ASSESSMENT ON TRANSPORT POLICIES IN TURKEY IN THE LIGHT OF OFFICIAL DOCUMENTS (1946-1950)

Abstract

In the light of the political experiences in the early period of the Republic of Turkey, a multi-party period has been started in Turkish political history since 1946. In this paper, it is aimed to reveal the results of the transition from statism and interventionist policies to liberal policies and its effects in the field of transportation with the transition to the multi-party period in Turkish political history. The paper is discussed in the light of the inspection and study reports about the place of private enterprise and capital in the national economy on the issues of post, telegraph, telephone, seaways, ports, airlines, railways in the government programs of the Ministry of Transport, which is located in the government programs and the Presidency of the State Archives.

When the economic policies of the Republican period in Turkey are examined, the period between 1950 and 1960 is remarkable. This is the period where efforts to transition from an interventionist economic structure to an economic model that gives priority to private enterprise intensified. The transition period started after the Second World War and the liberalization trend started to have a rapid impact on the political life and society. Adnan Menderes, Celal Bayar, Fuat Köprülü and Refik Koraltan, who presented a motion known as the "quadruple memorandum" to the parliament during the negotiations of the Land Reform Draft Law, established the Democrat Party on January 7th 1946, paving the way for this process to be included in government programs.

In conclusion; After 1945, Türkiye fully transitioned from one-party rule to pluralist democracy. In this process, the Democratic Party started to gain the support of the society, against this, the Republican People's Party administration got closer to the western bloc with the effect of the increasing Soviet threat in foreign policy and statist practices in the economy were gradually replaced by liberalism in which the private sector came to the fore. In this process, mechanization in agriculture and highway construction have been the adopted economic policy rather than industrialization. In the program of the Recep Peker Government in 1946, it was stated that the road issue would be considered as a fundamental work and that a serious and programmed study would be carried out, as in the construction of the railway, to achieve this work. In addition to the emphasis that the

construction of railways will continue at full speed, it is understood that the port works are also tried to be given importance in order for the railways and seaways to be fully efficient. According to the documents, it should be ensured that the railways can fully meet the needs of the country and that the deficiencies of materials and vehicles that were worn out during the long war years should be made full and efficient by replenishing and repairing the existing ones. The development of the naval fleet based on private enterprise and capital would be ensured by amending the monopoly law of maritime lines in favor of ship owners and providing credit opportunities. It was stated that the restrictions would be lifted and free shipping would be encouraged in order to expand the limited maritime trade due to the war. As a result, the change that took place during the transition to liberal economy also affected the transportation policy and the Democratic Party government was provided with an infrastructure in this direction. Despite the fact that all transportation services were evaluated together politically in the beginning, it is understood that a road-based transportation policy was followed in the transportation systems in the conditions of the period.

Keywords: Transportation Policy, Highways, Railways, Seaways, 1946-1950.

GİRİŞ

1929 yılı Dünya İktisadî Buhranı sonrasında Türkiye'de devletin ekonomiye müdahalesinin arttığı, dönemin şartları gereği devletçilik uygulamalarının 1930'lu yılların başlarında önem kazandığı bilinmektedir. Bu durum liberal ekonomiye geçiş dönemi olarak adlandırılan 1946 yılına kadar devam etmiştir. Türkiye'de İkinci Dünya Savaşı'nın başlamasıyla birlikte ekonomi politikaları açısından öncelikler de değişmiştir.

İkinci Dünya Savaşı sonunda milletlerarası mücadeleler soğuk savaş atmosferi içerisinde cereyan etmiştir. Savaştan sonra dünyada iki yeni kuvvet oluşmuş ve bu iki güç Birleşik Amerika ve Sovyet Rusya etrafında milletlerarası politikada ikili bir yapı ortaya çıkarmıştır.[1] İkinci Dünya Savaşı yıllarında ekonomi alanındaki gerilemeyle birlikte gözlenen enflasyon ve mal kıtlığı Türkiye'nin siyasi ve iktisadi olarak bir değişime ihtiyaç duyduğunu göstermiştir. Bu değişim, savaş yıllarında Türkiye'nin dış dünyaya kapalı olan ekonomisinin dışa açılmaya başladığı bir dönem olarak görülmektedir. İngiliz Büyükelçiliği 1946 yılı Türkiye yıllık raporuna göre, Türkiye'nin ihracatında azalma ve ithalatında ise %40'lık bir artış olmuştur. Raporda bu durum, İkinci Dünya Savaşı sonunda ortaya çıkan yokluğu giderme arzusu olarak değerlendirilmiştir.[2] Bu gelişmelerin ulaştırma alanında siyasi yansımaları ise 7 Ağustos 1946'da kurulan Recep Peker Hükümetinin programında dile getirilmiş, Ulaştırma Bakanlığı'nın belgelerine de yansımıştır. Bu dönemde Ulaştırma Bakanlığı'nın amaç ve görevinin "*Yurdun siyasî, sosyal ve ekonomik şartlarına dayanan koordine edilmiş bir millî ulaştırma sistemi kurmak ve yürütmek…*" olduğu vurgulanmış, karada ve denizde özel teşebbüsler nakliyatının gittikçe önem kazandığı, özel teşebbüs tarafından yapılan ulaştırma hizmetlerinin yürütülmesi, kullanılan vasıtaların kontrolü ve inkişafın seyrine göre tedbirlerin alınması istenmiştir. 1948 yılında İstanbul'da toplanan iktisat kongresinde de devletçilikle ilgili yeni görüşlerin ortaya konulduğu görülmektedir. Kongrede devletçilik konusunu ele alan komisyona göre; devlet iktisadî faaliyetlere önayak olmak ve onları yaymak yönündeki öncü görevini artık tamamlamıştı, bundan böyle faaliyetlerini eğitim, ulaştırma, millî savunma, posta işleri, araştırma gibi temel kamu hizmetlerine hasretmeli ve özel teşebbüse imkân tanınmalıydı.

---

[1] Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1980**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984, s.419-422.

[2] **F.O**., 371/67305 B, Turkey: Annual Review for 1946.

İkinci Dünya Savaşı dolayısıyla savunma harcamaları ve nüfusun doyurulması öncelik haline gelince savaşı atlatabilmek amacıyla hükümetler sert ve müdahaleci tedbirlere başvurmuşlardır. Savaştan sonra ekonomi politikaları açısından yeni bir dönem başlamıştır. 1946'dan sonra Demokrat Parti'nin iktidara geldiği 1950 yılı mayıs ayına kadar Cumhuriyet Halk Partisi'nin ekonomi politikalarında yumuşamalar olmuştur. 7 Eylül 1946'da Türkiye'de ilk devalüasyon yapılmış, 1947'de Türkiye İktisadî Kalkınma Planı uygulamaya konulmaya çalışılmış, 1948'den itibaren de Marshall yardımları başlamıştır. 1948'de İkinci Türkiye İktisat Kongresi özel kesimin destek ve çabalarıyla gerçekleştirilmiştir.[3] Devletçi ekonomiden liberal ekonomi yönetimine geçiş dönemi olarak adlandırılan bu dönemin ulaştırma alanında uygulanan politikalar üzerinde de etkilerinin olması kaçınılmazdı.

Cumhuriyet Halk Partisi'nin 1947 programında yeniden tanımlanan Devletçilik ilkesinde özel sektör yararına daha keskin bir ayrıma gidilmiş ve devletin ağır sanayide yine önemli bir role sahip olması, ancak özel teşebbüsün de teşvik edilmesi gerektiği belirtilmiştir. Buna göre, devlet, özel sektörün kârlı bulmadığı alanlarda yatırım yapacak, devlet kâr amacıyla girişimde bulunmayacaktı. Ayrıca deniz yolu ve eşya taşımacılığı da özel sektöre bırakılacak, devlet özel girişimcilerle eşit koşullar içinde çalışacak ve devlet-özel girişim ortaklıklarına imkan sağlanacaktı. Böylelikle, özel teşebbüsün isteklerinin pek çoğu benimsenmiş ve devletçilik özel girişime yardım edilecek bir şekilde tanımlanmıştır. Öte yandan, devlet ekonomi hayatından tamamen de çekilmemiştir. Programda, devlete gerekli hallerde ekonomiyi düzenleme ve denetleme yetkisi verilmiş, ekonomide planlamanın önemine değinilerek bir "Ekonomi Genel Meclisi" kurulması gerekli görülmüştür. Ayrıca çalışma hayatının sosyal adalet ve güvenlik içinde korunmasını sağlayacak önlemlerin alınması konusu da devletçiliğin amaçları arasında sayılmıştır. Bunlara ek olarak, 1946'da Cumhuriyet Halk Partisi tarafından hazırlanan ve kendi kendine yeterlik ve devlet denetimine ağırlık veren bir özelliğe sahip beş yıllık kalkınma planı da 1947'de terkedilmiştir. Serbest girişime, tarımın ve tarıma dayalı sanayinin gelişmesine, demiryolları yerine karayollarına ve enerji sektörünün

[3] Sefer Şener, "Türkiye Ekonomisinde İkinci Dönem Liberal İktisat Politikaları", **Yönetim Bilimleri Dergisi**, C III, S 1, 2005, s.141-142. Volkan Payaslı, "Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Devletçilik Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (1939-1950)", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 7, S 13, 2011, s.137.

gelişmesine ağırlık veren yeni bir plan kabul edilmiş ve bu yeni plan 1947'deki Cumhuriyet Halk Partisi kurultayında benimsenmiştir.[4]

İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye Cumhuriyeti malî olarak etkilenmiş, bu dönemde demiryolları yapımı yavaşlamıştı. 1947 yılında Marshall yardımı ulaştırma politikasını değiştirecek önemli bir gelişme olarak dikkati çekmektedir. Marshall Planı'nın uygulanması için Amerika tarafından yapılmakta olan yardım, 1948 yılı haziran ayından başlamak üzere dört sene devam edecekti. Türkiye'ye ilk sene için verilmiş olan doğrudan doğruya veya aralıklarla yaklaşık elli milyon dolarlık yardım, başlıca ziraat ve maden işlerine tahsis edilmişti. Daha sonraki yıllar için verilecek olan yardım tahsisatı ise ziraat ve sanayii kalkınmasıyla birlikte ulaştırma sisteminin takviyesi için ayrılacaktı.[5] Marshall yardımı ile birlikte Türkiye'nin ulaştırma politikasında önemli değişiklikler olmuştur. Tarımda uzmanlaşma tüketime dayalı sanayileşme ve karayollarına dayalı bir ulaştırma sistemine geçilmiştir. II. Dünya Savaşı'ndan karlı çıkan Amerikan Ford, General Motors gibi büyük otomotiv şirketleri ve petrol şirketleri karayolu ulaşımını tercih ve teşvik ediyorlardı. Amerikan Karayolları Genel Müdür Yardımcısı Hilts, Türkiye'ye gelerek bir rapor hazırlamış ve bu rapora dayanarak karayolları ayrı bir genel müdürlük olarak Bayındırlık Bakanlığı'na bağlamıştır. 1946'dan sonra da demiryollarında ciddi bir yavaşlama görülmektedir.[6] Türkiye soğuk savaş döneminde Amerika'ya iyice yakınlaşmış, devletçilik ilkesi bağlamında sanayileşme sürecinden ve demiryolu politikasından vazgeçerek karayollarına yönelmiştir. Bu döneme kadar demiryollarının tamamlayıcısı olarak görülen karayolları bu dönemden sonra ulaştırma sisteminin etkin bir aracı haline gelmiştir.[7] Demiryolunun ulaşım sektöründeki ağırlığının oldukça azaldığı bir süreçte 1947-1948 yılları arasında Amerikalı uzmanlardan oluşan heyetler Türkiye'ye gelmeye başladı. Çalışmalar sonucu Türkiye'nin coğrafi ve iktisadî koşulları dikkate alınarak, demiryolu yerine karayoluna ihtiyaç olduğu sonucuna ulaşıldı. Demokrat Parti'nin on yıllık iktidarı döneminde; Türkiye'de karayolu uzunluğu 47.080 km'den 61.542 km'ye, demiryolu uzunluğu ise 7.671 km'den 7.895 km'ye yükselmiştir. Ulaşım sektöründe karayolu inşasına

[4] Hakan Uzun, "Cumhuriyet Halk Partisi Kongrelerinde Devletçilik Tartışmaları (1931-1947)", **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, C V, S 2, 2016, s.296-297.

[5] İrfan Kuraner, "Marshall Planı ve Demiryollarımız", **Demiryolları Dergisi**, C 23, S 279-281, Ocak-Mart 1949, s.4.

[6] Ali Osman Akalan, **Bir Kurum Olarak Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları Tarihi**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara, 2010, s.222-224.

[7] Akalan, **agt.**, s.327.

ağırlık verilmesi demiryollarına olan rağbeti azaltmamış, 1950'den 1960'lara gelinceye kadar yük ve yolcu taşımacılığında artış kaydedilmiştir.[8]

Savaş yılları boyunca Türkiye'nin savaşa girme ihtimaline karşı karayolu çalışmalarında öncelikli amaç ülke savunması olmuştur. Bu ihtimale karşı ülke savunması açısından büyük önem taşıyan karayolu çalışmalarına ağırlık verilmesi görüşü benimsenmiş, arka arkaya pek çok yol plan ve programı hazırlanmıştır. Savaş koşullarına bağlı olarak yol programları kısa zamanda önemli değişikliklere uğramış ve uygulanamamıştır.[9] Türkiye'nin II. Dünya Savaşı sonunda uygulayacağı ekonomi politikasına yön vermek amacıyla daha 1944 yılında savaş sonrası kalkınma plan ve programlarının hazırlanması çalışmalarına başlanırken ulaşım politikasının da yeniden gözden geçirilmesi zorunluluğu ortaya çıkmıştır. Bundan sonra başarıyla sonuçlanacak programlı yol çalışmalarına başlayabilmek için ABD'nin karayollarında yaşadığı kalkınma örnek alınmıştır. Savaş sonrası dönemde planlı kalkınma sürecini başlatan 1946 İvedili Beş Yıllık Sanayi Planı çerçevesinde ABD yol kalkınması örnek alınarak, beşer yıllık üç devrede uygulanacak olan on beş yıllık bir Devlet Yol Ağı Programı yapılmıştır. Programın amacı; iller arasında bağlantısız kalmış yol parçalarının birbirlerine eklemek, mevcut fakat onarıma muhtaç olan yolların tamirini ve her mevsimde geçit vermeyen yolların bakımını yaparak geçide elverişli bir duruma getirmekti. Böylece iktisadi bakımdan ihtiyaç duyulan bölgelerarası yol ağının kurulması hedeflenmişti. Hükümet, mevcut 43.000 km'lik karayolu üzerinde ülke savunması, ekonomi, sağlık, kültür, turizm bakımlarından incelemeler yapmış ve devletin mali gücü çerçevesinde on beş yılda; beşer yıllık üç devrede yapılacak 20.000 km'lik bir Devlet Yolu Ağı belirlemiştir. Beş yıllık üç devrede on beş yolda uygulanacak programla 8.789 km yol yapımı, 51.000 km yol bakımı ve yol ağı dışındaki büyük köprülere toplam 600.000.000 harcanması öngörülmüştür.[10] Program çerçevesinde gerek devlet gerekse vilayetler tarafından bakıma alınacak yolların; yeni yapılmış düzgün yolların bozulmamasının sağlaması, bozulmuş eski yolların bakımla iyileştirilmesi ve yılın büyük bir kısmında geçit vermeyen toprak yolların yılın daha uzun kısmında kullanıma uygun hale getirilmesi planlanmıştır.[11] Bütün bu

[8] Mehmed Gökhan Polatoğlu, "Demokrat Parti Dönemi Demiryolu Politikası (1950-1960)", **Mavi Atlas**, C 9, S 1, 2021, s.226.

[9] Nuray Özdemir, **Cumhuriyet Dönemi Karayolu Politikası (1923-1960)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara, 2006, s.74.

[10] Özdemir, **agt.**, s.92-102.

[11] Özdemir, **agt.**, s.104.

gelişmelere karşın Türkiye'de, 1947 yılında ülke ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik bir karayolu politikasının varlığından söz edilemez. Ülkenin 1947 yılı itibarıyla karayolu durumu diğer ülkelerle kıyaslandığında oldukça geri durumdaydı. Hükümet, Demokrat Parti'nin karayolu ulaşımı konusundaki görüşleri ve halktan gelen istekler karşısında, karayolu çalışmalarını programa bağlamak zorunluluğu duymuştu. II. Dünya Savaşı sonrasında başlayan planlı kalkınma sürecinde dış kaynak arayışıyla hazırlanan 1947 Türkiye Kalkınma Planında da ulaşım meselesine öncelik verilmesi ve karayollarının iyileştirilmesi üzerinde durulmuştur. Uygulamaya geçilemeyen 1946 Yol Programı doğrultusunda karayolu çalışmaları yeniden ele alınarak yapılacak işlerle ilgili Kalkınma Planı'nda şunlar yer almıştır: "Halen mevcut şose ve köprülerin esaslı bir tamire tabi tutulması ve 10 bin kilometrelik yol ve 10.700 metrelik köprü inşaatının ele alınması ve böylece toplam 20 bin kilometrelik bir şose şebekesinin yaz kış geçit verir bir halde bulundurulması maksatlarıyla 5 yılda toplam 262,3 milyon lira sarf edilecektir". Plan doğrultusunda karayolu çalışmalarının sürdürülebilmesi için dış finansman aranmıştır. Bu nedenle 1947 yılında başlayan ABD askeri yardım programı karayollarında yaşanan dönüşümde itici güç olmuştur.[12]

Türkiye'ye yapılan Amerikan yardımları askeri amaçlı olduğundan genel olarak yardım işiyle ABD askeri makamları ilgilenmiştir. Ancak yukarıda anlatıldığı üzere Türkiye'nin talebi doğrultusunda, ABD ile yapılan 12 Temmuz 1947 tarihli yardım anlaşmasına ek olarak imzalanan bir anlaşmayla karayolu çalışmalarında bu konuda uzman bir sivil kuruluş olan ABD Yollar İdaresinin sorumlu olması kabul edilmiştir. Türkiye'nin ABD'den karayolları için de dış yardım bulmasında Soğuk Savaşın başlaması etkili olmuş, Amerika için askerî açıdan önem taşıyan stratejik yolların yapımı gündeme gelmiştir. Truman Doktrini ile başlayan ABD yardımlarından karayollarına aktarılan kaynaklarla önce İskenderun-Erzurum stratejik yolunun yapımına başlanmıştır. ABD, bu yolun yapımına büyük önem vermiş, olası bir Sovyet tehdidinin bu hat üzerinden önlenmesi düşünülmüştür. Başlangıçta tamamen askeri amaçlı karayolu yapmaya yönelik ABD yardımları daha sonra Türkiye'nin ihtiyaç duyduğu karayolu ağının kurulabilmesi yönünde ABD desteğinin sağlanması ile gelişmiştir. ABD Yollar İdaresi Müdür Yardımcısı Hilts başkanlığında bir ABD heyeti tarafından Türkiye karayolları üzerinde incelemeler yapılmış ve Türkiye'nin ihtiyaçlarına yönelik bir rapor hazırlanmıştır. Rapor doğrultusunda Türkiye'de demiryolu ağırlıklı ulaşım politikası terk edilerek karayolu

[12] Özdemir, **agt.**, s.110-114.

ağırlıklı ulaşım politikası benimsenmiştir. Dokuz yılda uygulanmak üzere 23.054 km'lik bir devlet yol ağı programı yapılmış ve 1949 yılından itibaren çalışmalara başlanmıştır. Karayolu çalışmalarında büyük eksikliği duyulan teşkilatlanmaya gidilerek; tüzel kişiliğe sahip, katma bütçeli bir yönetim olan Karayolları Genel Müdürlüğü 1 Mart 1950'de kurulmuştur.[13]

Bildiri konusu olan dönemde Denizyolları alanında hükümet programlarına bakıldığı zaman Recep Peker hükümetinin programı dikkati çekmektedir. Programda, çok yıpranmış olan devlet ve armatör tonajını tedrici olarak yenilenmesi, liman ve iskeleleri modern ulaştırma gereklerine göre teçhizi, deniz endüstrisinin süratle gemi yapabilecek duruma getirilmesi, serbest şilepçiliğin teşvik edilmesi ve kredi temini konulara yer verilmiştir. Hasan Saka'nın kurduğu 16. ve 17. hükümet kendi dönemine kadar olan politikaları devam ettireceğini belirtmiş ve limanların önemine değinmiştir. Şemsettin Günaltay'ın kurduğu 18. Hükümet programında da önceki programlara bir ekleme yapılmadığı, deniz ulaştırmasına ilişkin ifadelere yer verilmediği görülmektedir.[14]

1938-1960 yılları arasında başa gelen hükümetlerin programlarından da anlaşılacağı gibi planlı dönem öncesi devlet sanayileşme politikasına geçiş yapmıştır. Hükümetler yatırım harcamalarının yanında bütçe gelirlerinin arttırılması için yerli ve yabancı sermayeyi çekme yolları aramışlardır. 1934 yılından 1961 yılına kadar devlet sektörünün taşıma kapasitesi olarak bir üstünlüğü söz konusudur. 1954 yılından itibaren bu üstünlük özel sektör lehine dönmüş ve yavaş yavaş uluslararası taşımacılıkta ağırlık özel sektör gemilerine doğru kaymıştır. Planlı döneme geçilmeden önce 1955 yılındaki bir gelişme de Devlete Bağlı Deniz Nakliyatı'nın kuruluşu olmuştur. Türkiye'nin katıldığı uluslararası navlun konferanslarında, deniz taşımacılığında Türkiye'yi muntazam seferler yapmaya zorlayıcı kararlar alınması ve Denizyolları İşletmesi'nin şileplerle yeterince ilgilenmiyor olması üzerine 1954 yılında Denizcilik Bankası bünyesinde şilepçilik işletmesi kurulmuştur. Bu şirketin beklenenden daha iyi sonuç vermesi ve şirkete dönüştürülmesi halinde gerek iç gerekse uluslararası yük nakliyatında daha aktif rol oynayabileceği düşüncesiyle 1955 yılında D. B. Deniz Nakliyat T.A.Ş. kurulmuştur.[15]

---

[13] Özdemir, **agt.**, s.269-270.

[14] Didem Özer, **Türkiye'de Deniz Ulaştırma Politikaları Oluşturma Süreci ve Stratejik Analizler**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), İzmir, 2010, s.276-277.

[15] Özer, **agt.**, s.277.

Havacılık alanına gelince, Cumhuriyetin ilk on yılında havayolu ulaşımından pek söz edilmez. Havacılık faaliyetleri önceleri askeri amaçlarla başlamış ve gelişmiştir. Türkiye'de havayolu ulaşımı, 1933 yılından itibaren sivil hava taşımacılığının önem kazanmaya başlaması Mustafa Kemal Paşa'nın "İstikbal Göklerdedir" vecizesiyle hız kazanmıştır. Millî Savunma Bakanlığı'na bağlı, Türkiye ve Orta Doğu'nun ilk sivil havacılık teşkilatı olan Hava Yolları Devlet İşletme İdaresi 1933 yılında kurularak sivil havacılık faaliyetleri düzenli bir yapıya kavuşturulmaya çalışılmıştır.[16] 1940'lı yıllarda hızla gelişen ve uluslararası bir yapıya dönüşen havacılık faaliyetleri nedeniyle, dünya ülkeleri bir araya gelerek, uluslararası örgütlenme ve uygulama birliği ihtiyacından hareketle Şikago Konvansiyonu'nu oluşturmuşlar ve bu maksatla kurulan "Uluslararası Sivil Havacılık Teşkilatı (ICAO)" çalışmalarına başlamıştır. Bir yandan uluslararası kuralların uygulanmasının temini, diğer yandan ulusal taşıyıcılarımız ve diğer havacılık faaliyetlerinin kontrolü ile bunlara ilişkin uluslararası kurallara paralel ulusal mevzuatın geliştirilmesi ihtiyacı nedeniyle, 1954 yılında 6382 Sayılı Kanun ile Ulaştırma Bakanlığı bünyesinde "Sivil Havacılık İdaresi" kurulmuş ve daha sonra Sivil Havacılık Genel Müdürlüğü teşkilatı oluşturulmuştur.[17] Türkiye'de 1943 yılında altı uçakla 2.600 km'lik beş hat üzerinde uçulurken 1945 yılında uçak sayısı on dört, hat sayısı dokuz ve şebeke genişliği 10.000 km'ye kadar ulaşmıştır. Türk Hava Yolları, 1945 yılında ABD'den alınan 22-28 yolcu kapasiteli otuz adet DC-3 ve üç adet C-47 tipi uçağın filoya katılmasıyla Ortadoğu'nun en büyük havayolu seviyesine ulaşmıştır. Havayollarının bir hükümet işi olarak ele alınması düşüncesiyle 1946 yılında Recep Peker Hükümeti programında havayolları ile ilgili çalışmalar önem kazanmış, böylece ilk kez bir hükümet programında havayolu konusuna yer verilmiştir.[18] Bu dönemde yabancı devletlerle hava ulaştırma anlaşmalarını müzakere etmek ve yapmak için Dışişleri Bakanlığı'na yetki verilmiş,[19] İsviçre, Fransa, Hollanda, Norveç, ABD gibi devletlerle hava ulaşımı antlaşmalarını yapılmaya başlanmıştır.[20] Bu kapsamda 12 Şubat 1946 tarihinde ABD ile imza edilen hava

[16] Özdemir, **agt.**, s.39-40.

[17] **Havayolu Ulaştırması Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 1990, s.1-2.

[18] Özdemir, **agt.**, s.41.

[19] Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, **BCA**, Fon: 30-18-1-2, Kutu:111, Dosya:42, Gömlek:2 (13.06.1946).

[20] **BCA**, Fon: 30-18-1-2, Kutu:111, Dosya:57, Gömlek:6 (26.09.1946), **BCA**, Fon: 30-18-1-2, Kutu:112, Dosya:73, Gömlek:16 (11.11.1946), **BCA**, Fon: 30-18-1-2, Kutu:113, Dosya:26, Gömlek:19 (10.04.1947), **BCA**, Fon: 30-18-1-2, Kutu:118, Dosya:104, Gömlek:7 (08.03.1949).

ulaştırmalarına dair antlaşma hükümleri çerçevesinde Pan Amerikan havayollarının 31 Ocak 1947 tarihinde ilk New York-Ankara seferi başlamıştır.[21]

Savaş sonunda havayollarında hızlı bir gelişmenin yaşandığı anlaşılmaktadır. Yolcu miktarı 1949'da bir önceki yıla göre iki katına ve yük miktarı da %60'a çıkmış, ilerleyen yıllarda da gelişme devam etmiş ve dönemin sonu olan 1950'de yıllık yolcu sayısı 112.099'a, yük miktarı da 1992 tona yükselmiştir. Bu rakamlar dönemin ilk yılına nazaran sırasıyla %53 ve %900 oranında bir artış ifade etmektedir. Bu hızlı gelişmede halkın uçak yolculuğuna olan güveninin artması, diğer ulaşım türlerinin yetersiz olması gibi faktörler etkili olmuştur. Ancak yeni hava meydanlarının açılması ve uçak sayısının artırılması bu gelişmenin önemli iki sebebidir. Aynı dönemde hava uçuş emniyetini sağlayıcı tedbirlerde ve bununla ilgili teknik donanımda da ilerleme sağlamış, bu da kötü hava şartları içinde ve kış mevsiminde uçuşların sınırlandırılması ya da kaldırılması mecburiyetini azaltmıştır.[22]

1950 yılında Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden sonra ise diğer sektörler gibi ulaşım sektöründe de önemli değişimlere gideceği hükûmet programında ifade edilmişti. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra motorlu kara taşıtlarındaki artışla birlikte dünyanın birçok ülkesinde görülen karayollarına yönelme Türkiye'de de yaşanmış, Demokrat Parti de karayollarını ulaşım sektörünün lokomotifi olarak belirlemiştir. Bu tercihte, savaş sonrası ülkeye gelen Amerikalı uzmanların da etkisi vardır. Demiryolları ise bu dönemde ulaştırma alt sektörleri içinde en düşük gelişme gösteren sektör olmuştur.[23]

1.Hükümet Programlarında Ulaştırma Politikaları

Ulaştırma politikalarının hükümet programlarında nasıl yer aldığı ve uygulama süreçlerine ilişkin bilgiler ve bakanlık seviyesinde programa göre yapılan planlamalar önem arz etmektedir. Bildiri konusu olan dönemde kısa ömürlü beş hükümet kurulmuştur. İkinci Şükrü Saraçoğlu Hükümeti (09.03.1943-07.08.1946), Recep Peker Hükümeti (07.08.1946-10.09.1947),

---

[21] **BCA**, Fon:30-10-0-0, Kutu:268, Dosya:806, Gömlek:6 (15.02.1947).

[22] Efdal As, **Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Doktora Tezi), İzmir, 2006, s.369. Çalışma kitap olarak basılmıştır. Efdal As, **Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013.

[23] Efdal As, "Demokrat Parti Döneminde Ulaşım Politikaları", **Kuruluşundan Darbeye Demokrat Parti (1946-1960)**, (Editörler: Dilşen İnce Erdoğan, İsmail Hakkı Demircioğlu, Serpil Seda Şimşek), C II, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2021, s.1307.

Birinci Hasan Saka Hükümeti (10.09.1947-10.06.1948), İkinci Hasan Saka Hükümeti (10.06.1948-16.01.1949) ve Şemsettin Günaltay Hükümeti (16.01.1949-22.05.1950) programlarına bakıldığı zaman, ulaştırma alanına en geniş yer veren hükümetin Peker Hükümeti Programı olduğu görülmektedir.

Recep Peker; ulaştırma işlerini, millî savunma, emniyet ve ekonomi kudreti üzerinde en tesirli bir unsur saydığını Devlet Demiryolları, Denizyolları ve Havayolları nakliyatında ve P.T.T hizmetlerinde güven, düzen ve sürati ve tam verimi sağlamayı prensip olarak daima göz önünde tutacaklarını, bu maksada varmak için Devlet Demiryollarında, yıpranarak eksilen taşıtların tamamlanacağını ve ulaştırma hacmine uygun olarak sayılarının artırılacağını ifade etmiştir. Ayrıca bakım ve onarım işlerini emniyetle sağlayabilmek için fabrika ve atölyelerin genişletileceği ve çoğaltılacağı, vagondan lokomotife kadar ulaştırma vasıtalarını yurt içinde yapmak imkânını elde etmek için gayretlerin artırılacağını ve en önemli hatlardan başlayarak, bütün şebekenin artan ulaştırmaya uygun olarak ıslah edileceğini beyan etmiştir.[24] Bu ifadeler, savaşın bitmesine karşın özellikle SSCB tehdidi yüzünden ulaşım politikalarının belirlenmesinde askeri kaygıların da dikkate alındığını göstermektedir.[25]

Denizyollarında; çok yıpranmış olan devlet ve armatör tonajını tedrici olarak yenileyip artırılacağı, liman ve iskeleleri modern ulaştırma gereklerine göre en elverişli şekilde teçhiz edileceği, deniz endüstrisini süratle gemi yapabilecek duruma getirmek imkânlarının araştırılacağı, harp zaruretleri dolayısıyla şahıslara ait deniz taşıtlarının seyrüsefer serbestliği ve navlunları üzerine konulmuş olan kayıtların, ilk önce iç nakliyattan başlayarak kaldırılacağı ve durum fırsat verirse bunu dış seferlere de teşmil edileceğini, serbest şilepçiliğin teşvik edileceğini ve bunun temini için bir kredi denizcilik bankasının kurulmasını etüt etmek kararında olduğunu, kanuni hükümlerde, bu maksada yarayacak değişiklikler yapılması için tekliflerde bulunulacağını belirtmiştir.[26]

Peker; karayolları, demir ve denizyollarından tam verim alınabilmesi için liman işlerinin de ayni ehemmiyetle ele alındığını, başlanmış bulunan

---

[24] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem:8, C 1, İnikat:3, (14.08.1946), s.32**. Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950)**, C 1, (Hazırlayanlar: İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz), TBMM Yayınları, TBMM Basımevi, Ankara, 2013, s.420.

[25] As, **agt.**, s.293.

[26] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem:8, C 1, İnikat:3, (14.08.1946), s.32-33. **Hükümetler-Programları**, s.420.

Ereğli, Amasra, İnebolu, Trabzon limanlarıyla Antalya Küçük Taşıt Limanı ve diğer bazı önemli iskelelerin inşaatına devam edileceğini, bu işlerin 1947'den itibaren başlanarak 1951 yılı sonunda tamamlanmış olacağını, Samsun Limanı projesinin hazırlanması, Mudanya, Çanakkale iskeleleri, Alanya Küçük Taşıt Limanı da bu kapsamda olduğunu, Samsun, İzmir, Mersin, Antalya, İstanbul büyük limanlarıyla Ereğli Limanının genişletilmesi, Giresun, Kefken, Bartın, ara limanları ve Karadeniz, Marmara ve Akdeniz'deki önemli kıyı kasabalarının bindirme ve indirme, yükleme ve boşaltma bakımından muhtaç oldukları iskele ve mendireklerin de on yıl gibi bir zamanda bitirilmek imkânına doğru programa alındığını ifade etmiştir.[27] Programa göre Devlet Havayollarında uçakları çoğaltmak ve mükemmelleştirmek, hava alanlarını milletlerarası şartlara uygun bir seviyeye çıkarmak, hava hatlarına önemli istikametlerde her mevsimde işleyebilir bir kabiliyet vermek hedeflenmiştir. P.T.T. hizmetleri alanında; telgraf ve telefon hatlarının genişletip kuvvetlendirilmesi, kuranportör ve otomatik cihazlarla donatılması, şehirlerin telefon tesislerini halkın ihtiyacını karşılayabilecek duruma getirmeğe çalışılması, dış muhaberede sürat ve emniyeti sağlamak için en uzak memleketlerle muhabere gücünü taşıyacak kuvvetli birer telsiz telgraf ve telefon istasyonu kurulması programın ilk işlerinden birisiydi. Posta işlerinde sürati artırmak için gerekli vasıtaları temin etmek, kara ve deniz taşıtlarının tarifelerini genel ekonomik politikanın icaplarına uygun olarak; kâr ve zarar mülâhazalarının üstünde bir memleket anlayışıyla ayarlanması, ulaştırma işletmeleri arasında beraberliği, mesleğe bağlılık ve disiplin zihniyetinin yerleşmesinin üstün tutulması amaçlanmıştı.[28] Karayolları konusunda ise Peker; "*yurdumuzda yol meselesini esaslı bir iş olarak ele alacağız. Bu işi başarmak için demiryolu yapımında olduğu gibi ciddi ve programlı bir çalışma yapacağız. İlk on beş yıl içinde yirmi bin kilometrelik iyi, kuvvetli, fenni bir şose şebekesi kurulması mümkün olduğunu hesapladık. Yeni yollar yapılırken şimdi mevcut iyi, kötü güzergâhlardan da faydalanmak tabiidir. Yeni yolların bakımı için fenni esas tutuyoruz*." diyerek başlanmış bulunan Elazığ-Van, Erzurum yollarının temdidi, Maraş ve Gaziantep hatlarının yapılmasına, programına göre devam edileceğini belirtmiştir. Demiryolları konusunda ise; programda yeniden plânlanan demiryollarından iki bin kilometreyi aşkın bir kısım, on beş yılda başarılmak üzere iş programına alınacağı, Trabzon-

[27] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem:8, C 1, İnikat:3, (14.08.1946), s.36. **Hükümetler-Programları**, s.425-426.

[28] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem:8, C 1, İnikat:3, (14.08.1946), s.33. **Hükümetler-Programları**, s. 420-421.

Erzurum hattı bu programın ön işlerinden birisi olduğu, böylece Cumhuriyet devrinin yüz akı olan demiryolları inşasının bütün hızı ile devam edeceği ifade edilmiştir.[29]

Demokrat Parti programında ulaşım politikalarına yönelik söylemlere bakıldığında, "*Millî ekonominin gelişmesini geciktiren nedenlerin başında ulaştırma ekonomisinin yetersizliği ve pahalılığının olduğu*" tespiti yapıldıktan sonra köy ve bucak yolları dışındaki yolların inşasının merkezden yönetilmesi, demiryolları inşaatının sürmesi, ulaştırmada ucuzluk sağlanması gibi tavsiyelere yer verildiği anlaşılmaktadır. Artık tek parti olarak kalmayan CHP'nin, partinin resmi görüşünün bildirildiği açıklamalarda ve özellikle de hükümet programlarında, muhalif partinin söylemlerini dikkate alma zorunluluğunun ilk örneğinin Peker Hükümeti'nin programı ile verildiği söylenebilir. DP "daha az devletçilik" vaat ederken, CHP'nin de buna göre bir politika oluşturması doğaldı. CHP'nin devletçiliği yumuşatmaya gerek duymasının bir nedeni de iş birliği yapılmaya ve siyasal rejimleri benimsenmeye başlanan Batı ülkelerinde piyasa ekonomisinin hakim ekonomi sistemi olmasındandır.[30]

Birinci Hasan Saka Hükümeti (10.09.1947-10.06.1948) beyannamesinde; "*Millî ekonomide bir taraftan yolların, diğer taraftan limanların ehemmiyeti meydandadır. Bunun içindir ki, memleketin her tarafını birbirine bağlayan ana demir yol şebekesini tamamlamaya ve yolların müntehi olduğu limanları biran evvel yapmaya çalışacağız. Yol şebekemizin en yeni usullerle ve makineli vasıtalarla yapılmasını ve sistemli bir bakım altına alınmasını esas tutuyoruz. Ulaştırma işlerinde tarife meselesine ehemmiyet vereceğiz. Memleketin ekonomik hayatında büyük rolü olan tarife sisteminin istihsali teşvik etmek ve kolaylaştırmak için icabında farklı ve seyyal olması imkânlarını araştıracağız*".[31] denilmiştir. Kısa süreli II. Saka Hükümeti (10.06.1948-16.01.1949) programında ulaştırma konusunda bir ifade bulunmamaktadır.[32] Hemen ondan sonra kurulan Şemsettin Günaltay Hükümeti (16.01.1949-22.05.1950) programında ise ulaştırma konusunda bir ifade bulunamamış, "*Hususi sermayenin iktisâdi sahalarda girişeceği teşebbüsleri teşvik etmek ve*

[29] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem:8, C 1, İnikat:3, (14.08.1946), s.45-36. **Hükümetler-Programları**, s.425-426.

[30] As, **age.**, s.295.

[31] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem:8, C 6, Birleşim:85, (13.10.1947), s.674, **Hükümetler-Programları**, s.490.

[32] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem:8, C 12, Birleşim:73, (18.06.1948), s.223-279.

kolaylaştırmak hükümetin başlıca şiârı olacaktır."[33] şeklinde özel teşebbüsün destekleneceği belirtilmiştir.

2.Ulaştırma Bakanlığı Raporlarında Ulaştırma Politikaları

Bildiride, hükümet programlarıyla birlikte Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nda bulunan Ulaştırma Bakanlığı'na bağlı birim ve işletmelerin hükümet programında yer alan posta, telgraf, telefon, denizyolları, limanlar, havayolları ve demiryolları alanlarında teftiş ve yıllık çalışma raporları da ele alınmıştır. 1946 yılı teftiş kurulu raporu incelenmiş, iç denetim ve idari konuları içeren raporda kuruluşun politikalarıyla ilişkili olabilecek veri bulunmamıştır.[34] Elde edilen veriler alt başlıklar şeklinde yıllara göre aşağıda verilmiş, bakanlığın politikaları üzerinden bir değerlendirme yapılacağı için yapılan faaliyetler ve bütçeleri hakkında sayısal verilere yer verilmemiştir.

2.1.Ulaştırma Bakanlığı Yıllık Çalışma Raporu (1945)

Cumhurbaşkanı'nın TBMM'nin açılışında yapacağı konuşma için, Ulaştırma Bakanı'nın ulaştırma işleri ile ilgili hazırlamış olduğu, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından Türkiye'nin ulaşım alanındaki mevcut durumu tespit ve önerileri dile getirildiği 26.10.1945 tarihli Ulaştırma Bakanlığı tarafından Başbakanlığa gönderilen yıllık çalışma raporu ülkenin ulaşım durumu hakkında genel bilgi ve veriler vermektedir. Raporda; ulaştırma işlerinin ülkedeki etkinin gitgide arttığı, ulaştırma işletmelerinin genel savaş sırasında zorluklara rağmen görevlerini aksatmadan yaptığı, Ulaştırma Bakanlığı taşıt ve gereç yokluğu yüzünden zorluklara uğramakta, işletmeleri dama modern metotlarla geliştirmek, bunları millî isteklerle daima uyumlu, ahenkli ve birbirini besleyici bir halde işlemek üzere düzenlemek esasına dayalı bir işletme politikası güttüğü, dış ticaret taşımalarının da planlanması, dış seferlerini artırmak zorunda olan Türk ticaret filosunun ödevini kolaylaştıracağı ifade edilmiştir. Raporda, ulaştırma hizmetlerine binen taşıma yükünün kara, deniz ve havada, ana şehir hatları dahil olmak üzere yıldan yıla ağırlaşmakta oluğu, 1944 yılında mihver devletlerle evvela siyasi ve ekonomik bağların kesilmesi ve sonra da bu devletlere savaş ilan edilmesi yüzünden bilhassa deniz ulaştırmasının kısılmasına rağmen, yolcu taşıması artmış ve yük taşıması azalmadığı ifade edilerek istatistik bilgilere yer verilmiştir. Rapora göre; 1943 mali yılında taşınan yolcu sayısı 73 milyon

[33] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Dönem:8, C 15, Birleşim:36, (24.01.1949), s.164. **Hükümetler-Programları**, s.682.

[34] **BCA**, Fon:30-1-0-0, Kutu:216, Dosya:459, Gömlek:1 (25.11.1946).

iken 1944 yılında 75 milyona çıkmış, yük taşıması da 10 milyon tonun üzerine çıkmıştı. Haberleşme ulaştırmasında, bilhassa mektuplaşma, telgraflaşma ve telefonlaşmadaki artış devam etmekteydi. 1943 mali yılında 110 milyon mektup taşınmış, 10,5 milyondan fazla telgraf çekilmiş, 39 milyondan fazla telefonlaşma yapıldığı halde 1944 mali yılında 117,5 milyona yakın mektup taşınmış, 12 milyona yakın telgraf çekilmiş 46,5 milyondan fala telefon konuşması yapılmıştır.

Havayollarında çizilen program dahilinde geliştirilmeye devam ettiği ifade edilerek 1943 yılında 6 uçakla 2600 km'lik 5 hat üzerinde sefer yapılırken, uçak sayısı 12'ye, hat sayısı da 7'ye yükselerek hat genişliği 5000 km'ye çıkarılmış ve 1945 yılı içerisinde uçak sayısı 14'e, hat sayısı 9'a ve şebeke genişliği 10.000 km'ye ulaşmıştır. Raporda bu sayılarda ve artışlarda ülke savunmasının gerektirdiği taşımaların da bir dereceye kadar etkisinin olduğu, bir taraftan nüfusun artması, refah seviyesinin yükselmeye başlaması, ticaret, tarım ve sanayi alanında iş hacmini artmaya başlamasının ulaştırma hacmini artıracağı ifade edilerek ulaştırma alanındaki bu artışın artık yalnız işletme çareleriyle karşılanamayacağı ulaştırma mekanizmasının yeni taşıt, gereç ve tesislerle acil olarak geliştirmek, kesin zaruret halini aldığı ifade edilmiştir. İkinci Dünya Savaşı yıllarında tam yükle çalışmak zorunda kalan ulaşım işletmelerinin savaş şartları yüzünden en fazla yıpranan kurumlardan olduğu, savaş sırasında yıpranan taşıt ve harcanan gereçler yerine konamadığı için gelinen noktada taşıt bakımından savaş öncesine nazaran daha düşük seviyede olunduğu, bu düşüklüğün dış ticaret taşımacılığında artan bir görev yüklenmek zorunda kalan Türk ticaret filosu için bilhassa önemli olduğu vurgulanmıştır. Kara ve deniz taşıtlarını artırmakla beraber bunların teknik ihtiyaca göre zamanla yenileştirilmesi, onarım ve bakımı için gerekli endüstri tesislerinin kurulmasının zaruri olduğu, bu tesislerin de savaş sonrası kalkınma programına alınarak bir an önce kurulmaları konusunda önem verilmesi istenmiştir.

Raporda iç ve dış haberleşme alanında telefon ve telsizin gittikçe önem kazanmakta olduğu, bütün il ve önemli ilçe merkezlerinde şehir telefonu ile donatılması ve bunların hem birbirlerine hem de milletlerarası telefon ağına bağlanması yolunda hazırlanan programın uygulanmasına, savaşın bitmesiyle artan bir hızla devam olunacağı belirtilmiştir. Ülkenin dış dünyayla telsiz bağlantısının hali hazırda milletlerarası konuşmalarda terkedilmiş olan bir uzun dalga istasyonuyla yükü çok artmış olan tel bir kısa dalda istasyonuyla sağlandığı, uzun dalga istasyonunun muhatabı yabancı istasyonların hemen hemen kalmadığı gibi kısa dalga istasyonun yükü ve gücünün günün taleplerini yerine getiremediği ifade edilmiştir. Bu kapsamda

milletlerarası görüşmeler için yetecek düzeyde kısa dalgalı telsiz istasyonlarının bir an evvel kurulması, ayrıca denizaşırı konuşmalar yapabilecek bir telsiz telefon istasyonuna kesin ihtiyacın olduğu belirtilmiştir.

Hava ulaştırmasında ülke içi uçuş alanının çevresini genişlettiği, iç hava ulaşımında gerekli meydanların verilmesi, yapılması ve bunların şehirlere yol ve otobüsle bağlanması özel idare ve belediyelerin yapacağı yardım ve katkılarla iç hava ağının bir ana evvel bütün il merkezlerini birbirine bağlamasının çok yararlı olacağı görüşü paylaşılmıştır. Ülkenin coğrafi durumunun kurulmaya başlanan milletlerarası hava ulaşım ağına kısa zamanda katılmayı gerektirdiği, bu kapsamda Türkiye'ye milletlerarası havayollarının uğraması için gerekli tesisleri kısa zamanda kurmak zorunluluğu olduğu ifade edilmiştir. Sonuç olarak raporda; bütün bunlar için modern kamu ve özel hukuk esaslarına göre yasal mevzuata ihtiyaç olduğu vurgulanarak bu kanunların TBMM'ne arz edilmekte olduğu ifade edilerek Denizci Yetiştirme Kanunu tasarısı, Denizde Can ve Mal Koruma Kanunu tasarısı, Posta Kanunu tasarısının hazırlanıp TBMM'ne sunulduğu, ayrıca Demiryolu İşletme Kanunu ve Telgraf ve Telefon Kanunu tasarılarının da hazırlanmakta olduğu ifade edilmiştir.[35]

2.2.Ulaştırma Bakanlığı Raporu (1947)

Peker Hükümeti döneminde Ulaştırma Bakanlığı'nın, hükümet programında yer alan posta, telgraf ve telefon, denizyolları ve limanları, havayolları, demiryolları ve limanları işleri ile ilgili 10.02.1947 tarihi raporunda ulaştırma alanları ayrı ayrı başlıklar halinde ele alınıp bazı istatistik bilgiler de verilmek suretiyle yapılması planlanan işlere yer verilmiştir. Bakanlığın ulaştırma politikasını oluşturan bilgiler burada alt başlıklar halinde verilmiştir.[36]

2.2.1.Posta, Telgraf ve Telefon: Bu konuda yapılan faaliyetler tamamlanan hatlar hakkında bilgiler verilmiştir. Raporda PTT hizmetlerinin görülmesi be çağdaş memleketler seviyesinde erişebilmesi için ilk planda mubayaası, inşaat ve tevziatı için 50 milyon liranın harcandığı, PTT hizmetleri için hükümet programında yer almış olan taahhüt ve vazifelerin tannanıyla yerine getirildiği ifade edilmektedir. Buna göre ulaştırma hizmetlerinin yürütülmesinde kara ve deniz taşıtlarının tarifeleri hükümetin genel ekonomik politikasının icaplarına uygun olarak kâr ve zarar

[35] **BCA**, Fon:30-10-0-0, Kutu:83, Dosya:521, Gömlek:3 (26.10.1945).

[36] **BCA**, Fon:30-10-0-0, Kutu:14, Dosya:81, Gömlek:1 (10.02.1947).

mülahazalarının üstünde bir memleket anlayışıyla ayarlanacaktı.[37] Telgraf ve telefon hatları genişletip kuvvetlendirilecek, kuranportör ve otomatik cihazlarla donatılacak, şehirlerin telefon tesislerini halkın ihtiyacını karşılayabilecek duruma getirilmeye çalışılacaktı. Dış muharebede sürat ve emniyeti sağlamak için en uzak memleketlerle muharebe takatini taşıyacak kuvvetli birer telsiz telgraf istasyonu kurulması bakanlık programının ilk işlerinden birisi olup posta işlerinde sürati artırmak için gerekli vasıtalar temin edilecekti.[38]

2.2.2.Devlet Denizyolları ve Limanları: Bu hususta raporda ayrıntılı olarak yapılan ve yapılacak işlerin bir dökümü verilmiştir.[39] Raporda, yurt dışındaki firmalara sipariş edilen yük ve yolcu gemileri hakkında bilgiler, muhtelif rıhtımların modern mekanik araçlarla teçhizi, tersanelerin yurt ihtiyaçlarını karşılamaya cevap veremediği, istenilen ölçü ve hacimde gemi yapmak kudretinde bulunmadığı, günden güne artan deniz ulaşımı için deniz filosunun havuzlanma ihtiyacı için kafi sayıda havuz yapımı, armatörlerin az faiz ve uzun vadeli gemi satışı için kredi temini konusunun gündeme alınması konuları üzerinde durulmuştur.[40] Rapora göre, çok yıpranmış olan devlet armatör tonajı tedrici olarak yenilenip artırılacak, liman ve iskeleler ulaştırma gereklerine göre en elverişli şekilde cihazlandırılacak, deniz endüstrisini süratle gemi yapabilecek duruma getirmek imkanları araştırılacak, harp zaruretleri dolayısıyla şahıslara ait taşıtların seyrüsefer serbestliği ve navlunlar üzerine konulmuş olan kayıtlar, ilk önce iç nakliyattan başlamak üzere kaldırılacak ve durum fırsat verirse dış seferlere de teşmil edilecektir. Ayrıca serbest şilepçilik teşvik edilecek ve bunun temini için bir Kredi Maritim Bankası kurulması için etüt yapılacak, kanunî hükümlerde bu maksada yarayacak değişiklikler yapılması için tekliflerde bulunulacaktı.[41]

2.2.3.Devlet Havayolları: Raporda ayrıntılı olarak hava yolu konusunda mevcut durum, yapılan ve yapılacak işlerin dökümü verilmiştir.[42] Bakanlığın havayolu konusundaki hedefleri; uçakların çoğaltılması ve

[37] **BCA**, 30-10-0-0.14.81.1. s.3.

[38] **BCA**, 30-10-0-0.14.81.1. s.28.

[39] Örneğin; İtalyan Ansoldu firmasıyla 31.10.1946 tarihinde akdedilen sözleşme icabı 2300 grostonluk altı adet yolcu ve yük gemisiyle 2300 grostonluk iki adet yolcu gemisi sipariş edilmiştir. Bu gemiler on sekiz ile otuz iki ay içinde teslim edilecek olup bedelleri 31.500.000 Türk Lirasıdır. **BCA**, 30-10-0-0.14.81.1. s.3.

[40] **BCA**, 30-10-0-0.14.81.1. s.3-6.

[41] **BCA**, 30-10-0-0.14.81.1. s.27.

[42] **BCA**, 30-10-0-0.14.81.1. s.6-7.

mükemmelleştirilmesi, hava alanlarının milletlerarası şartlara uygun bir seviyeye çıkarılması, hava hatlarına önemli istikametlerde her mevsimde işleyebilir bir kabiliyet verilmesi olarak belirlenmiştir.[43]

2.2.4.Devlet Demiryolları: Demiryollarının memleket ihtiyacını tam cevap verebilmesi ve uzun harp yılarında yıpranmış bulunan malzeme ve çekici araçların noksanlarının ikmali ve mevcudun tamiri suretiyle tam ve verimli bir hale getirilmesini sağlamak hedeflenmiştir. Bunun için; yıpranarak eksilen taşıtların tamamlanması ve ulaştırma hacmine uygun olarak sayılarının artırılması, bakımı ve onarımı emniyetle ağlayabilmek için fabrika ve atölyelerin genişletilip çoğaltılması, vagondan lokomotife kadar ulaştırma vasıtalarını yurt içinde yapmak imkanını elde etmek için gayretlerin artırılması, en önemli hatlardan başlayarak bütün demiryolu ağının artan ulaştırma talebine uygun olarak ıslah edilmesi planlanmıştır.[44]

2.3.Ulaştırma Bakanlığı Raporu (1948)

Ulaştırma Bakanlığı tarafından millî ekonomide özel teşebbüs ve sermayenin yeri ve çalışma alanı başlığıyla Başbakanlığa gönderilen 27 Mart 1948 tarihli rapor ulaştırma hizmetleri değerlendirilmiştir.[45] CHP Parti Programı uyarınca Ekonomi Genel Meclisi kurulması kararlaştırılmıştı, Parti Genel İdare Kurulu Ekonomi Bürosu tarafından 6 Şubat 1948 tarihli Parti Divanı toplantısında okunan rapora göre bir Ekonomi Genel Meclisinin kurulması, Teşvik-i Sanayi ve Küçük Sanatlar Kanununun Meclis'e sevki ve özel sermayenin çalışma alanında huzurla yer bulabilmesini mümkün kılmak için yurtta hangi işlerin nerelerde, ne kadar ve hangi ölçülerde yapılmasının millî ihtiyaçlar bakımından gerekli ve uygun olduğunun bir program dahilinde ilan edilmesi istenmiştir. Bu amaçla Parti Genel Sekreterliği bakanlıklardan 14 Şubat 1948 tarihli bir yazıyla talep etmiş, Ulaştırma Bakanlığı faaliyet alanına giren konularda cevap vermiştir. Bakanlığın raporuna göre; millî ekonomide kamu menfaati ve hizmetlerinin ve millî savunmayı sağlamada büyük rolü olan PTT hizmetlerinin doğrudan devlet teşekkülleri tarafından yapıldığı, demir, deniz ve hava yalları ulaştırmaları ile PTT tarifelerinde mümkün olabilen ucuzluk ve ahengin teminine ve ulaştırmada güvenlik ve hızın sağlanması konusunda çalışıldığı, Demir ve Denizyollarının vasıta ve tesisler bakımından ortaya çıkan ihtiyaçlarının imkânlar ölçüsünde temin edilmekte olduğu, hava meydanlarının memleket

[43] **BCA**, 30-10-0-0.14.81.1. s.27-28.

[44] **BCA**, 30-10-0-0.14.81.1. s.27.

[45] **BCA**, Fon:30-10-0-0, Kutu:83, Dosya:522, Gömlek:2 (27.03.1948).

ve milletlerarası ihtiyaçlara göre tesis veya ıslahı işlerine başlandığı ifade edilmektedir. Raporda, PTT hizmetlerinde Ankara ve İstanbul'da Amerika ve Avrupa memleketleriyle ticari mahiyette telgraf ve telefon servisi yapacak güçte telsiz telgraf ve telefon istasyonları tesisi, memleketin her bölgesiyle şehirlerarası telefon konuşmalar yapılmasını sağlayacak kuranportör[46] tesisatıyla mücehhez telefon devreleri temdidi ve İstanbul, Ankara ve İzmir şehir içi telefon santrali ve şebekelerinin genişletilmesi ve ayrıca yetmiş beş şehir ve kasabada yeniden şehir içi telefon tesisatı yapılması ve posta servisinin ihtiyacına yetecek kadar posta vagonları satın alınması işlerine ilişkin programın tatbikine geçildiği ifade edilmiştir. Raporda, Denizyolları inhisar kanununu ve armatörler lehine tadil etmek ve Kredi Maritim (Denizcilik) Kanunu TBMM'ne sevk etmek suretiyle özel teşebbüs ve sermayeye dayanan deniz ticaret filosunun kalkınmasının sağlanmasının öngörüldüğü ifade edilmiştir.[47]

2.4.Ulaştırma Bakanlığı Rasyonel Çalışma Raporu (1948)

1948 yılı içinde Ulaştırma Bakanlığı, Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü ve Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü'nün hazırladığı kurumlarıyla ilgili rasyonel çalışma raporlarında dönemin şartları içerisinde tespit ve önerilerde bulunulduğu görülmektedir. Devlet Denizyolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü'nün sunduğu raporda; Başbakanlığın talimatları doğrultusunda işlerin rasyonelleştirilmesi ve alınacak tedbirlerin tespiti için merkezde bir komite kurulduğu ve faaliyete başladığı ifade edilerek idarenin son kuruluşu harp dönemi ve sonrası yıllara tesadüf eden olayların icabından dolayı türlü sıkıntılarla iş gören bir idare bünyesinin birden ve kısa zamanda esaslı bir şekilde rasyonelleştirmesi gerektiği kabul edilmektedir. İdare bünyesinde bir mevzuat değişikliği ve tadili ve buna bağlı bir reform yapılması gerektiği, bununla birlikte devamlı bir şekilde tekâmül yolunda çalışmak zaruretinde bulunan idare bünyesi üzerinde merkez komitesi tarafından yapılmakta ve yapılacak olan incelemelerin bu günkü kuruluşa daha rasyonel ve dinamik bir yön vereceği mütalaa olunmaktaydı.[48] Devlet Demiryolları ve Limanları İşletme Genel Müdürlüğü tarafından ise; "*Devlet Demiryollarının, devlet sermayesi teşekkül etmiş ve amme hizmeti gören bir teşekkül ve aynı zamanda iktisadî bir müessese olduğu nazara alınarak bu vaziyetlere göre*

[46] Enerjinin iletiminde güvenliği ve sürekliliği sağlamak için frekansları 50 kHz-500 kHz arasında olan kuranportör veya EİH taşıyıcı Power Line Carrier denilen iletişim sistemleri kullanılır.

[47] **BCA**, 30-1-0-0.83.522.2.

[48] **BCA**, Fon:30-10-0-0, Kutu:154, Dosya:85, Gömlek:30 (1948).

hüviyetinin hükümet tarafından tespiti ve teşkilat kanununun buna göre tanzimi" istenmektedir. İhtiyaçlarını çabuk ve kolaylıkla teminin için 2490 Sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanunu'nun bugünkü iktisadi şartlara uyacak şeklide değiştirilmesi, nakliye vergi usulünün tadili, bankalar vasıtasıyla yapılan mali ve tediye muamelelerinde Merkez Bankasına hasredilmesinin kaldırılması, personel ve kadro politikasında değişikliklere gidilmesi gibi konularda önerilerde bulunulmuştur.

Raporda Ulaştırma Bakanlığının görevleri şu şekilde tanımlanmıştır: "*Kuruluşundan bugüne kadar ana hatları itibarıyla aynı olmakla beraber işlerinin hacminin artması dolayısıyla aşağıda gösterildiği şekilde genişlemiş ve şümullenmiş bulunmaktadır. Bakanlığımızın görevleri bir tek cümle ile şu şekilde hulasa edilebilir: Yurdun siyasî, sosyal ve ekonomik şatlarına dayanan koordine edilmiş bir millî ulaştırma sistemi kurmak ve yürütmektir. Mevzu dinamik olmak itibariyle daimî inceleme konusudur.*" Bunun için Devlet Demiryolları, Deniz Yolları ve Limanları, PTT ve Devlet Havayolları işlerinin yürütülmesi ve kontrolü, karada ve denizde özel teşebbüs tarafından yapılan ulaştırma hizmetlerinin yürütülmesi ve kullanılan vasıtaların kontrolü, bunların inkişaf seyrine göre alınacak tedbirlerin tespiti, limanlarda özel şahıslar tarafından yapılan liman hizmetlerini gerek vasıtaların nitelikleri gerekse ücretleri bakımından denetlenmesi, ülkenin dünya milletleriyle ahenkli çalışmasını temin için ulaştırma faaliyetlerini yakından takip etmek ve yurt ihtiyaçlarına uygun olanların Türkiye'de de tatbikini sağlamak için gerekli tedbirlerin alınması istenmekteydi. Raporda PTT, mektup paket telgraf ve telefon %33 ila 110 raddelerinde arttığı deniz ve karadaki özel kuruluşlar nakliyatının da gittikçe önem kazandığı da ifade edilmiştir. Bakanlık Ulaştırma Meclisi 1946 yılı toplantısında karar altına aldığı direktifiyle "*Rasyonel işletme ile maliyetin indirilmesi hususuna bir kat daha önem verilmesi ve sonuçlarının göz önünde bulundurulmasını*" tebliğ ettiği, fakat ulaştırma işlerinin hızla gelişmesi karşısında bakanlık personelinin sayısının aynı kalmasına da dikkat çekilmiştir. Raporda kurulması tasarlanan Yüksek Ekonomi Meclisi'nden bu hususlarda istifade edilebileceğinin ifade edilmesi, bu meclisten büyük bir beklenti içerisinde olunduğunu göstermektedir.

2.5.Ulaştırma Faaliyetleri Hakkında Muhtıra (1950)

Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden hemen sonraki bir döneme tarihlenen 22 Mayıs 1950 tarihinden itibaren ulaştırma faaliyetlerinde mevcut durumun değerlendirildiği bir muhtırada ulaştırma hizmetleri mevcut "*durumun ıslahı*" ve "*kalkınmanın organize edilmesi*" başlıkları altında iki esas üzerinde yürütüldüğü belirtilmiştir. Durumun ıslahı; işletmelerde

intizam ve disiplinin sağlanması, kadroların kuvvetlendirilmesi, hizmet araç ve malzemesinin yenilenmesi, çoğaltılması ve hizmetlerin halk ihtiyaçlarına daha uygun hale getirilmesi konuları ele alınmış, bütün idare mekanizmalarının gençleştirilmekte ve uzmanlaştırılmakta olduğu belirtilmiştir. Ulaştırma malzemelerinin ve teçhizatının büyük bir kısmının çok yıpranmış, eskimiş ve çürümüş olduğu, uzun zamandan beri süren bakımsızlık yüzünden geniş ölçüde tamir ve yenilenme ihtiyacı içinde bulunduğu tespiti yapılarak "*Sert ve donduruluş bir tarife sistemi yerine iktisadî konjonktürün icaplarına uyan tarife politikası takip edilecektir*" denilmektedir. Raporda organizasyon konusunda ise şu tespit ve önerilerde bulunulmuştur: "*Ulaştırma işletmelerinin iktisadî icaplara uygun ve rasyonel esaslara göre çalışmalarını kolaylaştıracak ve dünya normlarına göre maliyetlerini tanzime imkan verecek bünye değişikliklerini sağlayacak teşkilat kanunu tasarıları hazırlanmış olup başta Denizyolları olmak üzere peyderpey Büyük Millet Meclisi'ne sevkine başlanmıştır. Ulaştırma hizmetleri teşkilatının ayrı ayrı ıslahat ve takviyesi üzerindeki çalışmalar devam ederken bir taraftan da Bakanlığın merkez teşkilatının reformu üzerinde de çalışılmaktadır*." Rapora göre, o günkü durum ile Bakanlık, Millî Ulaştırma politikasının tespit, takip ve tatbik edebilecek rasyonel bir teşkilâta sahip değildi. Çeşitli ulaştırma hizmetleri arasındaki koordinasyonun temini, işletmelerin kontrolü, milletlerarası ulaştırma faaliyetlerinin takibi ve millî ulaştırmanın millî ekonomi ve millî savunma ihtiyaç ve faaliyetlerine uydurulması için bakanlığın kuvvetli etüt, planlama ve kontrol elemanlarına sahip olması icap ediyordu. Teşkilatı bu şekilde yeniden kurabilmek için çok geniş ve esaslı etütler yapılmış olup hazırlanmakta olan yeni teşkilât bu esaslara dayanmaktaydı.[49]

[49] **BCA**, Fon:30-10-0-0, Kutu:83, Dosya:523, Gömlek:2 (Tarihsiz).

SONUÇ

Türk siyasi tarihinde 1946 yılından itibaren çok partili hayata geçilmiştir. Çok partili döneme geçişle birlikte ekonomi alanında devletçilik ve müdahaleci politikalardan serbest politikalara da geçiş süreci başlamıştır. İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesi, Sovyetler Birliği'nin tutumu, Türkiye'nin Batı Bloğu yanında yerini alması, değişen ekonomi şartları ve ihtiyaçlar bu süreçte etkili olmuştur. Türkiye'nin liberal bir ekonomi modeline geçiş süreci veya devletçi ekonominin gerileme yılları olan 1946-1950 yılları arasında, beş hükümet kurulmuştur. Hükümetlerin kısa ömürlü olması ulaştırma politikalarının planlama ve uygulanması bakımından aleyhe bir durum olarak görünmektedir. İkinci Şükrü Saraçoğlu Hükümeti, Recep Peker Hükümeti, Birinci Hasan Saka Hükümeti, İkinci Hasan Saka Hükümeti ve Şemsettin Günaltay Hükümeti programlarına bakıldığı zaman, ulaştırma alanına en geniş yer veren hükümetin Peker Hükümeti Programı olduğu görülmektedir. Peker ve Birinci Hasan Saka Hükümeti dışında programlarda ulaştırmaya yer verilmediği anlaşılmaktadır. Birinci Hasan Saka Hükümeti programında demiryolları, karayolları ve limanlar olmak üzere ülkeyi birbirine bağlayan ulaşım ağı bir bütün olarak değerlendirilmiş, yol ağının modern usullerle yapım, bakım ve onarımına vurgu yapılmıştır.

Recep Peker hükümet programında; ulaştırma işlerini, millî savunma, emniyet ve ekonomi gücü üstünde etkili bir unsur olarak gördüklerini Demiryolları, Denizyolları ve Havayolları ve P.T.T hizmetlerinde güven, düzen ve sürati ve tam verimi sağlamayı prensip olarak daima göz önünde tuttuklarını ifade ediyordu. Demiryollarında, yıpranarak eksilen taşıtların tamamlanacağını ve ulaştırma hacminin artırılacağı, Denizyollarında, yıpranmış olan devlet ve armatör tonajının tedrici olarak yenilenip artırılacağı, liman ve iskelelerin modern ulaştırma gereklerine göre teçhiz edileceği, Türkiye'nin hızla gemi yapabilecek duruma getirme imkânlarının araştırılacağı belirtilmiştir. Programa göre P.T.T. hizmetlerinde telgraf ve telefon hatlarının genişletip güçlendirilmesi, hat ağının artırılması planlanmıştı. Peker, yol meselesini esaslı bir iş olarak görüyordu. Havayolu konusuna ilk defa hükümet programında yer verilmiş ve Devlet Havayollarında uçakları çoğaltmak, hava alanlarını milletlerarası şartlara uygun bir hale getirmek ve seferlerin artırılması gibi konulara temas etmiştir. Bu dönemde havayolu ulaşımı alanında Dışişleri Bakanlığı anlaşma yapmaya yetkilendirilmiş, çeşitli ülkelerle havayolu taşımacılığı anlaşmaları yapılmış, uluslararası havacılık alanına Türkiye dahil olmuştur.

Ulaştırma Bakanlığı, işletme ve rasyonel çalışma raporlarında ise savaştan sonra ulaştırma işlerinin gitgide arttığı, ulaştırma işletmelerinin

genel savaş sırasında zorluklara rağmen görevlerini aksatmadan yaptığı, taşıma yükünün kara, deniz ve havada, ana şehir hatları dahil olmak üzere yıldan yıla ağırlaşmakta olduğu, iç ve dış haberleşme alanında telefon ve telsizin gittikçe önem kazandığı, bütün il ve önemli ilçe merkezlerinde telefonla donatılması ve bunların hem birbirlerine hem de milletlerarası telefon ağına bağlanması için hazırlanan programın uygulanacağı, kara ve deniz taşıtlarını artırmakla beraber bunların teknik ihtiyaca göre zamanla yenileştirilmesi, onarım ve bakımı için gerekli endüstri tesislerinin kurulmasının zorunlu olduğu tespitleri yapılmaktadır. Raporlara göre bütün bu modernizasyon için mevzuat konusunda değişikliklerin gerektiği de ifade edilmektedir. Bu kapsamda kamu ve özel hukuk esaslarına göre yasal mevzuata ihtiyaç olduğu Denizci Yetiştirme Kanunu tasarısı, Denizde Can ve Mal Koruma Kanunu tasarısı, Posta Kanunu tasarısının hazırlanıp TBMM'ne sunulduğu, ayrıca Demiryolu İşletme Kanunu ve Telgraf ve Telefon Kanunu tasarılarının da hazırlanmakta olduğu belirtilmiştir. Makine, araç ve teçhizat bakımından işletmelerin yenilenmesi için satın almalar büyük oranda yabancı firmalar yoluyla yapılacağı ve ihtiyaçların çabuk ve kolaylıkla teminin için 2490 Sayılı Artırma, Eksiltme ve İhale Kanunu'nun dönemin iktisadi şartlarına uyacak şeklide değiştirilmesi, nakliye vergi usulünün tadili, bankalar vasıtasıyla yapılan mali ve tediye muamelelerinde Merkez Bankasına hasredilmesinin kaldırılması, personel ve kadro politikasında değişikliklere gidilmesi gibi konularda önerilerde bulunulmuştur. Ayrıca serbest şilepçilik teşvik edileceği için bir Kredi Maritim Bankası kurulması için etüt yapılması, kanunî hükümlerde bu maksada yarayacak değişikliklerin yapılması için tekliflerde bulunulacaktı.

Raporlarda yurt dışındaki firmalara sipariş edilen yük ve yolcu gemileri hakkında bilgiler, muhtelif rıhtımların modern mekanik araçlarla teçhizi, tersanelerin yurt ihtiyaçlarını karşılamaya cevap veremediği, istenilen ölçü ve hacimde gemi yapmak kudretinde bulunmadığı, günden güne artan deniz ulaşımı için deniz filosunun havuzlanma ihtiyacı için yeterli sayıda havuz yapımı, armatörlerin az faiz ve uzun vadeli gemi satışı için kredi temini konusunun gündeme alınması konuları üzerinde durulmuştur Ayrıca serbest şilepçilik teşvik edilecek ve bunun temini için bir Kredi Maritim Bankası kurulması için etüt yapılacak, kanunî hükümlerde bu maksada yarayacak değişiklikler yapılması için tekliflerde bulunulacaktı. 1948 yılında Denizyolları inhisar kanununu ve armatörler lehine tadil etmek ve Kredi Maritim (Denizcilik) Kanunu TBMM'ne sevk etmek suretiyle özel teşebbüs ve sermayeye dayanan deniz ticaret filosunun kalkınmasının sağlanmasının öngörüldüğü ifade edilmiştir. 14 Mayıs 1950 tarihinde Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden hemen sonra hazırlanan bir rapora göre, Ulaştırma

Bakanlığı, millî ulaştırma politikasının tespit, takip ve tatbik edebilecek rasyonel bir teşkilâta sahip değildi. Çeşitli ulaştırma hizmetleri arasındaki koordinasyonun temini, işletmelerin kontrolü, milletlerarası ulaştırma faaliyetlerinin takibi ve bu ulaştırmanın millî ekonomi ve millî savunma ihtiyacıyla birlikte planlanması konusunda ciddi bir inceleme gerekiyordu.

Sonuç olarak; Türkiye 1945 yılından sonra tek partili yönetimden çoğulcu demokrasiye geçmiştir. Bu süreçte Demokrat Parti toplumun desteğini kazanmaya başlamış, buna karşı Cumhuriyet Halk Partisi yönetimi dış politikada artan Sovyet tehdidinin de etkisiyle Batı Bloğuna yakınlaşmış, ekonomide devletçi uygulamalar yerini yavaş yavaş özel sektörün ön plana çıktığı liberalizme bırakmıştır. Bu süreçte sanayileşmeden çok, tarımda makineleşme ve karayolu yapımı benimsenen ekonomi politikası olmuştur. Savaşın bitmesiyle artan ulaşım faaliyetleri demiryolu, denizyolu, kara ve hava ulaşımında ciddi bir planlama ve uygulanmasına ihtiyaç gösteriyor, ulaşım alanındaki işletmelerin iyileştirilmesi ve yenileştirilmesi hem maliyet hem de teknik personel ihtiyacını öne çıkarıyordu. Savaş sırasında yenileştirme, bakım ve onarım işlerinin geniş çaplı yapılamaması, savaş sonunda bu ihtiyacın hem ciddi olarak hissedilmesi hem de beklentilerin artması ulaştırma alanında reform ihtiyacı olarak değerlendirilmiştir. Özellikle havayolu taşımacılığı bu dönemde gelişme göstermiştir. Bu durum dünya ölçeğinde hava taşımacılığının savaş sonunda artmasıyla da ilişki içinde değerlendirilebilir. Bu şekilde bakıldığında hem yasal mevzuat hem de alt yapı ve bütçe imkanları dikkate alındığında 1950li yıllara gelinen süreçte hükümetlerin kısa ömürlü olmalarına karşın hem yatırım hem de program bakımından ulaştırma alanındaki ihtiyacı görebildikleri, çözümler üretmeye çalıştıkları söylenebilir. Pek çok alanda olduğu gibi ulaştırma alanında da devletçi ekonomiden, bürokrasinin geleneksel hale gelen bakış açısından kurtulması, değişen şartların da etkisiyle özel teşebbüs lehine uygulamalara yönlenip yapılandırılması ve kabiliyet geliştirmesinin bu kısa süreli geçiş döneminin bir diğer zorluğu olduğu düşünülebilir. Sonuç olarak, liberal ekonomiye geçiş sürecinde meydana gelişen değişimin ulaştırma politikasını da etkilediği, Cumhuriyet Halk Partisi hükümetleri tarafından Demokrat Parti iktidarına bu yönde ön açıcı, yol gösterici etüt ve raporlar, bunlara dayalı alt yapı sağlandığı söylenebilir. Başlangıçta bütün ulaştırma hizmetlerinin politik olarak birlikte değerlendirilmesine karşın dönemin şartları içinde ulaşım sistemlerinde daha sonra karayolu ağırlıklı bir ulaşım politikasının izlenmeye başlandığı da anlaşılmaktadır.

KAYNAKÇA

A-Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA),

BCA, Fon:30-10-0-0, Kutu:83, Dosya:521, Gömlek:3 (26.10.1945).

BCA, Fon: 30-18-1-2, Kutu:111, Dosya:42, Gömlek:2 (13.06.1946).

BCA, Fon: 30-18-1-2, Kutu:111, Dosya:57, Gömlek:6 (26.09.1946).

BCA, Fon: 30-18-1-2, Kutu:112, Dosya:73, Gömlek:16 (11.11.1946).

BCA, Fon:30-1-0-0, Kutu:216, Dosya:459, Gömlek:1 (25.11.1946).

BCA, Fon:30-10-0-0, Kutu:14, Dosya:81, Gömlek:1 (10.02.1947).

BCA, Fon:30-10-0-0, Kutu:268, Dosya:806, Gömlek:6 (15.02.1947).

BCA, Fon: 30-18-1-2, Kutu:113, Dosya:26, Gömlek:19 (10.04.1947).

BCA, Fon:30-10-0-0, Kutu:83, Dosya:522, Gömlek:2 (27.03.1948).

BCA, Fon:30-10-0-0, Kutu:154, Dosya:85, Gömlek:30 (00.00.1948).

BCA, Fon: 30-18-1-2, Kutu:118, Dosya:104, Gömlek:7 (08.03.1949).

BCA, Fon:30-10-0-0, Kutu:83, Dosya:523, Gömlek:2 (Tarihsiz).

İngiltere'nin Türkiye Büyükelçiliği Yıllık Raporu (F.O.)

F.O. 371/67305 B, Turkey: Annual Review for 1946.

TBMM Arşivi

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:8, C 1, İnikat:3, s.27-71, (14.08.1946).

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:8, C 6, Birleşim:85, s.672-735, (13.10.1947).

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:8, C 12, Birleşim:73, s.223-279, (18.06.1948).

TBMM Zabıt Ceridesi, Dönem:8, C 15, Birleşim:36, s.162-206, (24.01.1949).

B-Araştırma İnceleme Eserler

Armaoğlu, Fahir, **20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1914-1980**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara, 1984.

As, Efdal, **Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960)**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2013.

As, Efdal, "Demokrat Parti Döneminde Ulaşım Politikaları", **Kuruluşundan Darbeye Demokrat Parti (1946-1960)**, (Editörler: Dilşen İnce Erdoğan, İsmail Hakkı Demircioğlu, Serpil Seda Şimşek), C II, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2021, s.1265-1308.

Havayolu Ulaştırması Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Devlet Planlama Teşkilatı, Ankara, 1990.

Hükümetler-Programları ve Genel Kurul Görüşmeleri, (Hazırlayanlar: İrfan Neziroğlu, Tuncer Yılmaz), C 1 (24 Nisan 1920-22 Mayıs 1950), TBMM Basımevi, Ankara, 2013.

Kuraner, İrfan, "Marshall Planı ve Demiryollarımız", **Demiryolları Dergisi**, C 23, S 279-281, (Ocak-Mart 1949), s.4.

Payaslı, Volkan, "Çok Partili Hayata Geçiş Sürecinde Devletçilik Politikası Üzerine Bir Değerlendirme (1939-1950)", **Cumhuriyet Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C 7, S 13, 2011, s.123-140.

Polatoğlu, Mehmed Gökhan, "Demokrat Parti Dönemi Demiryolu Politikası (1950-1960)", **Mavi Atlas**, C 9, S 1, 2021, s.215-231.

Şener, Sefer, "Türkiye Ekonomisinde İkinci Dönem Liberal İktisat Politikaları", **Yönetim Bilimleri Dergisi**, C 3, S 1, 2005, s.141-148.

Uzun, Hakan, "Cumhuriyet Halk Partisi Kongrelerinde Devletçilik Tartışmaları (1931-1947)", **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, C V, S 2, 2016, s.273-305.

C-Tezler

Akalan, Ali Osman, **Bir Kurum Olarak Türkiye Cumhuriyeti Devlet Demiryolları Tarihi**, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Doktora Tezi), Ankara, 2010.

As, Efdal, **Cumhuriyet Dönemi Ulaşım Politikaları (1923-1960)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Doktora Tezi), İzmir, 2006.

Özdemir, Nuray, **Cumhuriyet Dönemi Karayolu Politikası (1923-1960)**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Doktora Tezi), Ankara, 2006.

Özer, Didem, **Türkiye'de Deniz Ulaştırma Politikaları Oluşturma Süreci ve Stratejik Analizler**, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Doktora Tezi), İzmir, 2010.

1923-1938 YILLARI ARASINDA TÜRKİYE CUMHURİYETİ VE AZERBAYCAN'DA YAPILAN TÜRK TARİHİ ÇALIŞMALARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Melike Cansu ÖZDEMİR*

Özet

Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren yurtdışındaki Türkler ile iletişimin arttırılmasına özen göstermiştir. Bu düşünceler ışığında Türk tarihi çalışmalarına önem verilmiş, yeni kurumlar kurulmuştur. Türk Dil Kurumu ve Türk Tarih Kurumu bu kurumların başında yer almaktadır. Bunların yanı sıra Türkoloji çalışmalarına da önem verilmiştir. Türk tarihi ile ilgili olarak tarih kongreleri düzenlenmiştir. Türk tarih kongrelerinde yer alan ve kongre dışında yapılan bilimsel çalışmalar Belleten isimli akademik dergide yayımlanmıştır. Türk dilinin ve Türk tarihinin öneminin araştırılması için özel araştırma komisyonları kurulması da yapılan çalışmalar arasında yer almıştır. Türk Tarih Tezi nedeniyle oluşturulan komisyonun çalışmaları Türk tarihinin aydınlatılması için ışık olmuştur. 1923-1938 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılan çalışmalar; Türk tarihinin öğrenilmesi, Türk birliğinin sağlanması açısından oldukça önem arz etmektedir.

Aynı yıllar arasında Azerbaycan'da da Türk tarihi adına bazı değişimler yaşanmıştır. Sovyetler Birliği'nin isteği doğrultusunda 1926 yılında Bakü'de bir Türkiyat Kongresi düzenlenmiştir. Bu kongre için dünyanın farklı yerlerinden Türkologlar Bakü'ye gelmiştir. Kongre sırasında dil birliği, kültür birliği gibi konularda hararetli tartışmalar yaşanmıştır. Azerbaycan'ın Latin alfabesine geçişi konusunda kesin karara varılmıştır. Kongre sonrasında ise, kongreye katılan Azerbaycanlı Türkologların cezalandırıldığı görülmüştür. Bahsi geçen yıllar arasında Azerbaycan'da Türk tarihi çalışmaları yavaşlatılmış, Türklük bilinci ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu bilinç yerine Sovyet insanı bilinci oluşturmak istenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türk Tarihi Araştırmaları, Türk Kültür Birliği, Türk Tarih Kongreleri, Azerbaycan Türk Tarihi Çalışmaları, Türkoloji Kurultayları

---

* Manisa Celal Bayar Üniversitesi, melike cansu@hotmail.com

COMPARATIVE ANALYSIS OF TURKISH HISTORY STUDIES CONDUCTED IN THE REPUBLIC OF TURKEY AND AZERBAIJAN BETWEEN 1923 AND 1938

Abstract

Since the establishment of the Republic of Turkey, Mustafa Kemal Atatürk has paid attention to increasing communication with outsides Turks. In the light of these ideas, Turkish history studies were given importance and new institutions were established. The Turkish Language Institute and the Turkish Historical Society are at the top of these institutions. In addition to these, Turkology studies were also given importance. History congresses were organized on Turkish history. Scientific studies in and out of the Turkish history congresses were published in the academic journal Belleten. The establishment of special research commissions to investigate the importance of Turkish language and Turkish history was also among the studies carried out. The work of the commission established for the Turkish History Thesis has been a light for the enlightenment of Turkish history. The studies carried out in the Republic of Turkey between 1923-1938 are very important in terms of learning Turkish history and ensuring Turkish unity.

Between the same years, some changes took place in Azerbaijan in the name of Turkish history. At the request of the Soviet Union, a Turkic Congress was organized in Baku in 1926. Turkologists from different parts of the world came to Baku for this congress. During the congress, there were heated debates on issues such as language unity and cultural unity. A final decision was reached on the transition of Azerbaijan to the Latin alphabet. After the congress, it was seen that Azerbaijani Turkologists who participated in the congress were punished. Between the years mentioned above, Turkish history studies were slowed down in Azerbaijan and the consciousness of Turkishness was tried to be eliminated. Instead of this consciousness, it was wanted to create a consciousness of Soviet people.

Keywords: Turkish History Studies, Turkish Cultural Union, Turkish History Congresses, Azerbaijan Turkish History Studies, Turcology Congresses.

1. TÜRKİYE CUMHURİYETİ TÜRK TARİHİ ÇALIŞMALARI

1.1. Türk Ocakları ve Türk Tarih Kurumu Kuruluşu

1.1.1. Türk Ocakları Kuruluşu ve Kapatılış Süreci

Atatürk'ün en değer verdiği konulardan biri Türk tarihi ile ilgili çalışmaların yapılmasıdır. 1923-1938 yılları arasında Türk tarihinin bilinmeyen yönlerinin aydınlatılması adına pek çok girişimlerde bulunulmuştur. Bu girişimlerin en önemlileri arasında Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kurulması yer almaktadır. 1932 yılında kurulan Cemiyet kurulduğu tarihten günümüze kadar olan süreç içinde Türk tarihini aydınlatma adına pek çok çalışma ortaya koymuştur. Ancak Türk Tarihi Tetkik Cemiyetinin kuruluş ve çalışmalarına değinmeden önce temellerini oluşturan Türk Ocakları'nı incelemek yerinde olacaktır.

İlk olarak Tanzimat Dönemi'nin aydınları Türk tarihinin Osmanlı Devleti'nden çok daha öncesinde de var olduğunu, köklü bir geçmişe sahip olduğunu araştırmalar yoluyla ortaya koymuştur. II. Meşrutiyet'in ilanından sonra Türk milliyetçiliğinin önü açılmış ve bu alandaki çalışmalara ağırlık verilmeye başlanmıştır. İlk olarak Türk Derneği (1908), daha sonra Türk Yurdu (1911) ve son olarak da Türk Ocağı (1912) ismi ile Türk tarihi ile ilgili çalışmalar yapılmıştır.[1] Türk Ocağı'nın resmen kuruluşundan sonra Ahmed Ferid ve Hamdullah Suphi (Tanrıöver) sırasıyla başkanlığa getirilmiştir. Türk Ocağı'nın tüzüğünde derneğin siyasete ve politikaya karışmayacağı, amacının Türk dilinin ve Türk milletinin tarihini araştırmak olduğu vurgulanmıştır.[2] Ancak açıkça görülmüştür ki Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu şartlar gereğince bu amaçlarını yerine getiremeyip siyasete dâhil olmuşlardır. 1918 yılında imza edilen Mondros Mütarekesi ve sonrasında İstanbul ve İzmir başta olmak üzere Anadolu'nun pek çok şehrinin İtilaf Devletleri tarafından işgal edilişi, Osmanlı Devleti ordusunun mütareke şartları gereğince dağıtılması, ordunun silah ve cephanelerine İtilaf Devletleri tarafından el konulması ve İstanbul Hükümeti'nin görev sorumluluklarını yerine getirememesi gibi vahim durumlar dernek üyelerinin siyasete dâhil olmasının başlıca nedenleri arasındadır. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu bu şartlar dernek üyelerini müteessir etmiş ve zaman içinde Anadolu'daki halk mücadelesine destek olmuşlardır.

[1] Kenan Akyüz, "Türk Ocakları", **Belleten**, C 50, S 196, Yıl: 1986, s. 201.

[2] Akyüz, agm., s. 202.

Anadolu'daki halk mücadelesinin başarıyla sonuçlanması ile birlikte 29 Ekim 1923'te yeni bir rejim olarak cumhuriyet ilan edilmiştir. Türk Ocağı'nın üyeleri cumhuriyetin ilan edilmesinden sonra da çalışmalarına aktif bir şekilde devam etmiştir. Atatürk'ün de Türk Ocağı'nın çalışmalarına destek verdiği bilinmektedir. *"Ocaklar milletin hayatını daima hassas ve yüksek bir halde bulundurarak, zihinlerdeki eski pasları atacak en kuvvetli istinatgah olacaktır."*[3] ifadesi verdiği desteğin kanıtı olarak gösterilebilmektedir.

Mustafa Kemal Paşa Türk Ocağı'ndaki âlimlerle zaman zaman fikir alışverişinde bulunmuştur. Çok hassas olduğu ve titizlikle çalışmalar yürüttüğü Kur'an'ın Türkçe çevirisi konusunda 1926 yılında Hafız Ahmet ile yine bir fikir telakkisinde bulunmuştur.[4] Bu durum Mustafa Kemal Paşa'nın Türk Ocakları'na ve ocak mensuplarına verdiği değerin en net örneklerindendir.

Zaman içerisinde Türk Ocakları, Cumhuriyet Halk Fırkasından tam destek almaya başlamıştır ayrıca Türk Ocakları'nın kamuya yararlı dernekler olduğu tasdik edilmiştir.[5] Mustafa Kemal Paşa yurt gezilerinde Türk Ocakları'nın öneminden bahsetmiş, gittiği şehirlerdeki Türk Ocakları'nı ziyaret etmiştir. *Atatürk; "Ocaklar CHF'nın programını vatandaşlara izah etmekle asıl vazifeleri için mefkûrelerine en büyük hizmeti ifa etmiş olurlar." demiştir. Zaten, 1927 yılında Türk Ocakları yasasında yapılan değişikliğe göre de "Türk ocakları ile CHF devlet siyasetinde beraber" çalışmaya başlamıştı.*[6]

Böylece Türk Ocakları'nın CHF'nin bir uzantısı olduğu imajı ile Ocakların kapatılacağı algısı kamuoyuna yansımıştır. Atatürk 1931 yılında Türk Ocakları'nın CHF'ye dâhil olacağını bu nedenle kapatılacağını duyurmuştur. Türk Ocakları'nın isminin "Gençlik Teşkilatı" olarak değiştirileceği vurgusu yapılmıştır.[7] Türk Ocakları'nın feshedilerek CHF'ye

[3] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C 2, Ankara, 1997, s. 229.

[4] Sinan Meydan, **Bir Ömrün Öteki Hikâyesi: Atatürk Modernizm Din ve Allah**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul, 2002, s. 396.

[5] **Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA),** Yer: 30-18-1-1/ 12-58-16, Tarih: 02.12.1924.

[6] Mustafa Arıkan- Ahmet Deniz, "Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlâkinin Tasfiyesi", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,** S 15, Yıl: 2004, s. 408.

[7] Arıkan, agm., s. 411.

devredileceği ve borçlarını karşılamak üzere ise mallarının tasfiye edileceği bildirilmiştir.[8]

Türk Ocakları'nın tasfiye edilmesinin ardından borçlarının ödenmesi ile ilgili kararlar alınmıştır. Türk Ocakları'ndan alacakları olan belediyelere alacaklarının uygun bir yolla tahsis edileceği bildirilmiş, hangi ocağın ne kadar borcu olduğu belgelenmiştir.[9]

Türk Ocakları'nın feshi ile beraber Türk tarihi ve kültürü araştırmalarının yapılması ile ilgili olarak Türk Tarihi Tetkik Heyetinin kurulmasına karar verilmiş, bu heyet 15 Nisan 1931'de ayrı bir kurum haline gelmiştir.[10]

1.1.2. Türk Tarih Kurumu Kuruluşu ve Belleten Dergisi

1930 yılında kuruluş çalışmalarına başlanan kurumun adı "Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti" olarak kabul edilmiştir. Cemiyetin heyeti 16 kişiden oluşmuştur. 4 Haziran 1930'da kurulan heyetin başkanlığına Hamdullah Suphi (Tanrıöver), Mehmet Tevfik (Bıyıkoğlu) reisliğe, Yusuf Akçura ve Samih Rıfat reis vekilliklerine, Dr. Reşit Galip ise Umumi Kâtipliğe getirilmiştir. Afet İnan, Sadri Maksudi (Aksal), Mükrimin Halil (Yınanç), Zakir Kadiri (Ugan), Hamit Zübeyr (Koşan), Halil Ethem Bey, Vasıf Bey (Çınar) heyetin diğer üyeleri arasında yer almışlardır.[11]

"Türk Tarih Heyeti, 15 Nisan 1931'de Cemiyetler Kanunu'na göre Dâhiliye Vekaleti'ne başvurarak, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti adıyla bir cemiyet kurduklarını bildirdiler. Böylece ilk heyet 19 Nisan 1931 tarihinde Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti adıyla müstakil bir kuruluş olarak çalışmalarına başlamıştır. Ertesi yıl Ankara Halkevi'nde bir kongre toplayarak ilk yılın faaliyetlerinin gözden geçiren cemiyet, böylece ilk büyük çalışmasını ortaya koymuş olmaktadır. 2 Temmuz 1932'de başlayan kongre 9 gün devam ederek 11 Temmuz'da sona erer. Böylece Türk kültür hayatında mühim yeri olan iki büyük kuruluştan birisi müstakil olarak çalışmalarına başlamış ve ilk ürünlerini almış olmaktadır. Cemiyet, dil inkılabından sonra adını Türk Tarih Kurumu olarak değiştirmiştir."[12]

---

[8] **BCA,** Yer: 490-1-0-0/ 2-7-25, Tarih: 28.12.1931.

[9] **BCA,** Yer: 490-1-0-0/ 3-12-27, Tarih: 21.04.1936.

[10] Afet İnan, "Türk Tarih Kurumu'nun Kuruluşuna Dair", **Belleten**, C 11, S 42, Yıl: 1947, s. 179.

[11] Saim Sakaoğlu, "Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Atatürk", **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten**, C 39, S 1991, Yıl: 1991, s. 19.

[12] Sakaoğlu, agm., s. 20.

Cemiyet, kuruluşundan sonra pek çok çalışmalara ev sahipliği etmiştir. Türk Tarih Kongreleri bu çalışmaların en güzel örneklerindendir ve Cemiyet bu sayede dünya kamuoyunda adını duyurmayı başarmıştır. Tüm bu gelişmeler ışığında; Varşova'da toplanacak olan Uluslararası VII. Tarihi İlimler Kongresi'ne, Polonya Sefirliği vasıtası ile Türkiye Cumhuriyeti resmi olarak davet edilmiştir. Ne yazık ki bütçe olmaması nedeniyle Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti resmen iştirak edememiştir.[13]

1935 yılında "Türk Tarihi Araştırma Kurumu" olarak değiştirilen Cemiyetin adı, aynı yıl Ekim ayında "Türk Tarih Kurumu" olarak güncellenmiştir. Bu süreçte liselerde okutulacak olan dört ciltlik tarih kitabını, İsmail Hakkı Uzunçarşılı'nın "*Anadolu Beylikleri*" adlı eserini, bazı kazı raporlarını, Pîrî Reis'in *Kitâb-ı Bahriyye* adlı eserini ve haritasını yayımlamıştır.[14]

Türk Tarih Kurumunun şüphesiz en önemli eserlerinden biri de "Belleten" adlı süreli yayın olmuştur. İlk olarak 1931 yılında "Türk Tarihi Encümeni Mecmuası" olarak yayımlanan dergi 1937 yılında Atatürk'ün isteği ile "Belleten" ismini almıştır. 1937 yılından itibaren düzenli olarak çıkan dergi Latin alfabesi ile yayınlanan ilk tarih dergisi olma özelliği taşımaktadır.[15] Derginin tüm sayılarına rahatlıkla ulaşılabilmektedir. Bu durum da Türk tarihi araştırma ve çalışmalarının ne denli şeffaf yürütüldüğünün kanıtı niteliğindedir. Belleten'de Türk tarihi ve İslam tarihi açısından çok sayıda makale yer almaktadır. Bu durum Türk tarihinin araştırılması ve incelenmesi sebebiyle büyük önem arz etmektedir.

Bildiren, öğreten, zihne koyan anlamlarına gelen derginin amacı, "Tetkikler ve vesikalar, kitabeler, ilim haberleri, önemli insanların biyografisi ve ayriyeten Osmanlı tarihi vesikaları, metinleri, kanunnameleri ve önemli fermanları, tenkitli ve mukayeseli olarak ele alınıp neşredilecektir." ifadeleri ile ortaya konmuştur.[16]

Atatürk, yaşamının son günlerine dek Türk Tarih Kurumunun çalışmalarına bizzat katılmıştır. Vefatına kadar olan sürede her yıl

---

[13] **BCA**, Yer: 30.10.0.0/ 229-541-8, Tarih: 31.01.1932.

[14] Yusuf Halaçoğlu, "Türk Tarih Kurumu", **TDV İslam Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/turk-tarih-kurumu (04.08.2023).

[15] Semavi Eyice, "Belleten", TDV İslam Ansiklopedisi, https://islamansiklopedisi.org.tr/belleten (04.08.2023)

[16] Habibe Aktürk, "Belleten Dergisinin Türk Tarihçiliğindeki Yeri ve Önemi", **Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, C 4, S 8, Yıl: 2021, s. 168.

TBMM'nin açılış konuşmalarında Türk Tarih Kurumundan bahsetmiştir. Ayrıca önem verilmesini arzu ettiğini belirterek, çalışmaların desteklenmesi gerektiğini vurgulamıştır.[17]

1.2. I. ve II. Türk Tarih Kongreleri

Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti'nin kurulmasının ardından, yukarıda da bahsedildiği üzere Türk tarihinin gerçekler dışına çıkmadan, belgeler ışığında araştırılması ve aydınlatılması adına pek çok çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalardan en önemlileri dünya çapında ses getiren Türk Tarih Kongrelerinin toplanması olmuştur. Birinci Türk Tarih Kongresi Ankara'da 2-11 Temmuz 1932 tarihleri arasında toplanmıştır. Sabah ve öğleden sonra olmak üzere yapılan oturumlarda Türk tarihi adına önemli konulara değinilmiştir.

Birinci Türk Tarih Kongresine toplamda 232 kişi katılmıştır. Katılımcıların yirmi beşi, Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti üyesidir. On katılımcı üniversite üyesi, bir tanesi güzel sanatlar akademi öğretmeni, yüz doksan altı katılımcı ise tarih öğretmenidir. Kongre; dört ana konuda toplanmıştır:

1-Tarih öncesi ve tarih dönemlerine ait kaynakların kullanımı meselesi.

2-Türk dilleri üzerine tartışma.

3-Orta Asya'dan geniş çaplı bir göçe yol açan coğrafi ve doğal değişikliklerin tartışılması.

4-Aynı yıl basılan ders kitapları üzerine tartışma.[18]

Konferansın birinci gününün ilk oturumu Hasan Cemil Bey tarafından açılmıştır. Günün ikinci oturumunda ise Müderriszade Fazıl Nazmi Bey tarafından liseler ve ortaokullar için hazırlanan tarih kitaplarındaki dikkat çeken konulara değinilmiştir. Hemen arkasından ise Samih Rifat Bey tarafından bu düşüncelere uygun cevaplar verilmiştir. Aynı gün öğleden sonraki ilk oturumda son konudan devam edildiği görülmektedir. Kongre devam ederken pek çok farklı alandaki görüşlere ve farklı coğrafyalardaki tarihi konulara yer verilmiştir. Örneğin; Yusuf Ziya Bey tarafından "Mısır Din ve İlahlarının Türklükle Alakası", Şevket Aziz Bey tarafından "Türklerin Antropolojisi", Şemsettin Bey tarafından "İslam Medeniyetinde

[17] Nasır Yüceer, "Türk Tarih Kurumu", **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-tarih-kurumu/?pdf=3287 (04.08.2023).

[18] Arzu Yüzer, **Atatürk Döneminde Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Çalışmalar (1931-1938),** Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2006, s.83.

Türklerin Mevkii", Yusuf Akçura tarafından "Tarih Yazmak ve Tarih Okumak Usullerine Dair" isimli çalışmalar sunulmuştur. Oturumlarda bahsi geçen çalışmalar dışında çalışmalar da yer almıştır.[19]

Türk dünyası ile ilgili olarak Afet Hanım, "Tarihten Evvel ve Tarih Fecrinde" isminde bir bildiri hazırlamıştır. Çalışmasında Orta Asya yaylasını konu almış ve burayı insanlığın yüksek kültür beşiği olarak gördüğünden bahsetmiştir. İnan'a göre Orta Asya, Türklerin ana yurdudur. Mehmet Fuat Bey de "Türk Tarihi Hakkında Bazı Umumi Meseleler" isimli çalışmasını sunmuştur. Çalışmada Türk adı, devlet isimlerinde 'Türk' adının geçmesi gibi konulara değinmiş, ayrıca Çin'in arşiv kaynaklarını açmamasına sitem etmiştir. Samih Rifat Bey "Türkçe ve Diğer Lisanlar Arasında İrtibatlar", "Avrupa'nın Tarihten Evvelki Lisaniyatında Türkçenin İzleri", Dr. Reşit Galip Bey "Türk Irk ve Medeniyet Tarihine Umumi Bir Bakış", "Kadim Medeniyet Sahaları", Zeki Velidi (Togan) Bey, "Orta Asya'da Kuraklık Meselesi", Hasan Cemil Bey "Ege Medeniyetinin Menşeine Umumi Bir Bakış", Ahmet Ağaoğlu, "İptidai Türk Aile Hukuku ile İptidai Hindo-Avrupai Aile Hukuku Arasında Mukayese" isimli çalışmalarını sunmuşlardır.[20]

İkinci Türk Tarih Kongresi 20-25 Eylül 1937 tarihleri arasında İstanbul Dolmabahçe Sarayı'nda toplanmıştır. İlkine oranla çok daha fazla ses getirdiği görülmüştür. Yurtdışından pek çok kişi kongreye katılmak adına Türkiye'ye iştirak etmiştir. Katılımın yoğun olması için bazı çalışmalar yapılmıştır. Örneğin; yurt dışından kongreye davet edilip vize için müracaat edenlere parasız vize verilmesi uygulaması meclis tarafından kabul edilip uygulanmıştır.[21]

Kongreye katılımın yoğun olması adına diğer ülkelere davetler gönderilmiştir. Sovyetler Birliği yetkilileri iştirak edip etmeyeceklerini başta bildirmemiş olsalar dahi daha sonra yapılan devletlerarası görüşmede bilim insanlarının yoğunluklarından dolayı Türkiye'ye gidemeyeceklerini bildirmişlerdir.[22]

Kongreye toplam 343 kişi katılım sağlamıştır. Katılımcıların 20'si Türk Tarih Kurumu üyesidir. 8 katılımcı Türk Dil Kurumu üyesi, 37 katılımcı

---

[19] https://www.ttk.gov.tr/kongreler/i-turk-tarih-kongresi-02-11-temmuz-1932-ankara/,(11.08.2023).

[20] Şayan Ulusan, "Atatürk Dönemi Tarih Kongrelerinde Türk Dünyası", **III. Uluslararası Türk Dünyası Sempozyumu**, (Redaktörler: Enver Kapağan, Lokman Zor) , C 2, Bakı, 2016, s.420-421.

[21] **BCA,** Yer: 30.18.1.2 /77.68.4, Tarih: 23.07.1937.

[22] **BCA,** Yer: 30.10.0.0/117.817.11, Tarih: 28.08.1937.

üniversite üyesi, 18 katılımcı ilmi kurum delegeleri, 211'i tarih öğretmeni, 40'ı yabancı katılımcı, 9'u ise İstanbul yabancı okul öğretmenidir.[23]

Kongredeki önemli başlıklardan biri Afet İnan'ın sunduğu "Türk Tarih Kurumunun Arkeolojik Faaliyetleri" adlı çalışmadır. Muzaffer Göker ise Türk Tarih Kurumunun ilmi ve idari faaliyetleri konusunda bir çalışma sunmuştur. İbrahim Necmi Dilmen "Türk Tarih Tezinde Güneş-Dil Teorisinin Yeri ve Değeri", Hasan Reşit Tankut "Dil ve Irk Münasebetleri Hakkında", Reşit Rahmeti Arat "Türklerde Tarih Zaptı" isimli çalışmalarını sunmuşlardır. Bu çalışmaların yanı sıra pek çok çalışma daha kongrede yer almıştır.[24]

İkinci Türk Tarih Kongresi dünyada büyük ses getirmiştir. Tüm dünyada konuşulan kongreye katılan Berlin Üniversitesi doçentlerinden H. Scheel tarafından yazılan "II. Türk Tarih Kongresi" isimli makale ile ilgili Berlin büyükelçiliğinden yazı gönderilmiştir.[25]

Yabancı ülkelerin kongreye katılımı Atatürk için büyük önem teşkil etmiştir. Amacı Türk Tarih Tezini ve Türklerin geçmişten günümüze olan yolculuğunu, belgelerle, akademik çalışmalarla, bilimsel tartışmalarla dünya kamuoyuna duyurmaktır. Batılı devletlerin, Türkler için ortaya attığı iddiaların asılsız olduğunu göstermek istemiştir.[26]

Kongre sonunda iki önemli tarihi yere geziler düzenlenmiştir. Anadolu'nun iki güzide yeri olan Troya ve Alacahöyük gezileri misafirler tarafından oldukça ilgi görmüştür. Türk Tarih Kurumunun iki senedir çalışma yaptığı Alacahöyük kazılarının sonuçlarını yerinde görmek isteyen katılımcılar Ankara'da bir gece misafir edilmiştir. Ertesi gün kazı alanına gidilmiş bölge ile ilgili kıymetli tartışmalar yapılmıştır.[27]

1.3. Harf İnkılabının, Türk Dil Kurumunun Kuruluşunun ve Türk Dili Kurultaylarının Türk Tarihine Yansımaları

1.3.1. Harf İnkılabı

Yeni Türk alfabesinin kabul edilmesinden önceki süreçte bu konuda kesin görüşleri bulunan önemli isimler bulunmaktadır. Konu hakkında ilk

[23] Osman Ergin, **Türk Maârif Tarihi**, C 5, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 2019.

[24] https://www.ttk.gov.tr/kongreler/ii-turk-tarih-kongresi-20-25-eylul-1937-istanbul/ (11.08.2023).

[25] **BCA**, Yer: 501/ 31963.125879.38, Tarih: 01.05.1938.

[26] Sezai Öztaş, "Atatürk Dönemi Tarih Anlayışı ve Tarih Öğretimi", **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** S 2,Yıl: 2, Haziran 2009, s. 100.

[27] Mustafa Göker, "İkinci Türk Tarih Kongresi", **Belleten**, C 2, S 5-6, Ocak 1938, s.3.

tartışma 1925 yılında çıkmaya başlamıştır. Latin harflerinin kabulü ile ilgili pek çok aydın arasında görüş farklılıkları yaşanmıştır. Halit Ziya, Zeki Veli Togan, Mehmet Fuat Köprülü gibi aydınlar Arap alfabesinde kalınmasını savunmuş; Latin harflerine geçmeyi savunanlar ise Abdullah Cevdet, Mustafa Hamit gibi aydınlar olmuştur. Yeni harflerin kabulünü isteyen aydınlar bununla ilgili olarak bazı gerekçeler sunmuşlardır. Halka okuma yazmayı daha kolay öğretecek bir yazı sistemi oluşturmak, Türkçenin zengin ve canlı bir dil olduğunu ortaya koymak, diğer milletlerle iletişimi kolaylaştırmak en önemli gerekçeler olarak gösterilmiştir. Alfabe tartışmaları ile ilgili yayımlanan pek çok yazıda Arap harflerinin Latin alfabesinden üstün olmadığı konusunda görüşler bildirilmiştir. Bunun en spesifik örneği ise Kılıçzade Hakkı'nın Hür Fikir dergisinde çıkan "Arap Harflerini Cebrail Getirmedi Ya!" başlıklı makalesi olmuştur.[28]

Atatürk, Dış Türkler ile dil konusunda ortak noktada buluşmak istemiş ve Türk dilini yabancı etkilerden uzaklaştırmak adına büyük mücadele vermiştir. Bu mücadelenin en önemlilerinden biri de 1928 yılında gerçekleştirilecek olan Harf inkılabı olmuştur. Aynı yıllarda Azerbaycan'da kullanılan Latin alfabesi ile iki devlet arasında alfabe birliği sağlanmak istenmiştir. Yeni Türk alfabesinin kabulü sürecinde zorlu bir sürece girilmiş, okuma-yazma oranı çok düşük olan bir ülkeden yüksek olan bir ülkeye doğru yol alınmıştır.

Latin alfabesinin olduğu gibi uygulanmasındansa üzerinde düzenleme yapılarak Türk diline uygun hale getirilip uygulanması kararlaştırılmıştır. Latin alfabesinin incelenmesi ve Türk diline uygun hale getirilmesi için bir heyet kurulması konusunda karar alınmıştır.[29]

29 Ağustos 1928 tarihinde Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde 200 kişilik bir kurul toplanmış bu toplantıda harf inkılabı ile ilgili önemli tartışmalara yer verilmiştir. Atatürk burada tahtaya çıkarak Türk milletinin diline uymayan Arap harflerinin yerine Latin esaslı yeni Türk harflerini kabul etmekten başka çare olmadığını yazmıştır. İsmet Paşa ise "Türk harfleri" adı verilen alfabe için kongreye karar tasarısı sunmuştur. Bu kararlara göre milleti cehaletten kurtarmak adına Arap harflerinin terk edilip Latin esaslı Türk harflerini kabul etmekten başka çare olmadığı, komisyonun teklif ettiği alfabenin Türk alfabesi olduğu, imla kurallarının düzenlenmesi

[28] Neriman Tongul, "Türk Harf İnkılabı", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 33-34, Mayıs-Kasım 2004, s.114-115.

[29] **BCA**, Yer: 30.18.1.1/29.32.20, Tarih: 23.05.1928.

gerektiği buyrulmuştur. Bu duruma "Harf inkılabının misakı millisi" denmiştir.[30]

Türk milletinin bilincine yerleştirilmeye çalışılan bu süreç oldukça meşakkatli olmuştur çünkü Atatürk'ün en yakınındakiler bile bu sürecin bu kadar kısa sürede çözülemeyeceğini belirtmişlerdir. Atatürk kararlı davranışlarının neticesi olarak bulunduğu her ortamda yeni alfabenin kabulünün şart olduğu ile ilgili olarak demeçler vermiş, görüşlerini sunmuştur. Sonuç olarak 1 Kasım 1928 tarihinde Latin alfabesi esaslı yeni Türk harflerine geçildiği resmen ilan olunmuştur.

Atatürk, yeni alfabeden Türk Harfleri şeklinde söz etmiş böylece Arap harflerinden yeni alfabeyi ayırmıştır. Arap alfabesinin tamamen kaldırılmasının 1 Ocak 1929 tarihini geçmemesi, resmi evrakların değiştirilmesi için ise son sürenin Haziran 1929 olduğu ilan edilmiştir.[31]

Yeni Türk alfabesinin kabul edilmesinin ardından tüm ülkede seferberlik başlamış, millet mektepleri adı verilen okuma- yazma okulları açılmıştır. Atatürk bizzat yeni harfleri kamuoyuna tanıtmıştır. Yeni alfabe ile basılan ilk gazete ise Mardin gazetesi olmuştur.

Yeni alfabenin kabulüyle birlikte Azerbaycan Türkleri ile ortak bir alfabe sağlanmıştır. İki devlet arasındaki ortak dil birlik ve beraberliği sağlama yolunda atılan en önemli adımlardan biri olarak tarihe geçmiş olsa da kısa süre içinde Azerbaycan'da yapılacak olan alfabe değişikliği ile o birlik engellenmeye çalışılacaktır.

1.3.2. Türk Dil Kurumunun Kuruluşu

Atatürk için milli benliğin oluşması yolundaki en büyük şartlardan biri de yabancı etkilerden uzak bir dildir. Bu nedenle ilk olarak Türk Tarihi Tetkik Cemiyeti çatısı altında çalışacak bir ekip kurulmasını istemiştir. Ancak sonraki süreçte bu konuda daha kapsamlı çalışmaların yapılması gerektiğini düşünerek tamamen bağımsız bir cemiyet kurulmasını kararlaştırmıştır. Türkçenin yabancı etkilerden uzak ve bağımsız bir dil olarak varlığını sürdürebilmesi için Türk Dili Tetkik Cemiyeti 12 Temmuz 1932 tarihinde kurulmuştur. Kurucu başkan Samih Rifat olmuştur. Üyeleri

---

[30] Muhammet Çakır, **Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri 1928-1935 (Konya Örneği),** Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2016, s. 16.

[31] İsmail Giritli, "Harf İnkılabı ve Atatürk", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 5, S 13,Yıl: 1988, s.35.

de edebiyat dünyasının önemli isimlerinden seçilmiştir. Ruşen Eşref Ünaydın, Celal Sahir Erozan, Yakup Kadri Karaosmanoğlu cemiyetin kurucu üyelerinden olmuştur.[32]

Atatürk için, bağımsız bir cemiyetin kurulmasının Türk tarihi açısından önemli olduğu görülmektedir. Yaptığı araştırmalar ile sadece kendi çalışmaları değil konunun uzmanlarının da görüşlerini almak istemiştir.

1932 yılının Ağustos ayında Ruşen Eşref Bey Yalova'ya Atatürk'ü ziyarete gitmiştir. Bu ziyaret sırasında Atatürk'ün geçmişten itibaren tüm yerli ve yabancı kelimelerde öz Türkçe olanlarını bulmaya çalıştığını ve dil bilimi ile ilgili araştırmalar yaptığını görmüştür. Atatürk, Türk Tarih Kongrelerinin ardından acilen dil çalışmalarının da yapılması gerektiğini düşünmüş ve bu konuda harekete geçilmesini istemiştir. Eylül 1932 başında bir dil kurultayının toplanacağı konusunda duyuru yapılmasına karar verilmiş, 3 Eylül 1932'de gazetelerde kurultay tüm ülkeye duyurulmuştur. Kurultaya katılmak isteyen tüm vatandaşların Dolmabahçe Sarayı'ndaki cemiyet kâtipliğine başvuru yapabileceği belirtilmiştir. Bir beyanname ile başvuruların alınacağı söylenirken kurultayın amaçlarından da bahsedilmiştir. Beyannameye göre amaç; Türk dilinin köklerine ve bilimsel çalışmalara göre incelenmesi, Türk dilinin Avrupalı dillerle ve diğer tüm dillerle olan ilişkilerinin gözetilmesidir.[33]

1.3.3. I. ve II. Türk Dil Kurultayları

Birinci Dil Kurultayı 26 Eylül- 4 Ekim 1932 tarihleri arasında toplanmış, toplantının gündem konusu ise "Türk Dilinin Dünya Dilleri Arasındaki Yeri" olarak belirlenmiştir. Kurultayda yapılan sunumlarda özellikle Türk dilinin öneminden, öz Türkçe kelimelerden, Türkçenin etkilediği ve etkilendiği dillerden ve diğer dillerle etkileşimlerinden bahsedilmiştir. Bu konular üzerinde uzun tartışmalar, fikir alışverişleri yapılmış ve kurultay genel bir değerlendirme ile son bulmuştur.[34]

İkinci Dil Kurultayı Cemiyet kuralları gereğince ilk kurultaydan iki yıl sonra 18 Ağustos 1934'te Dolmabahçe Sarayı'nda toplanmıştır. Atatürk, kurultayda bizzat bulunmuş ve sunumları dinlemiştir. Kurultay 23

---

[32] Fahri Kılıç, "Türk Dil Kurumu", **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-dil-kurumu/ (11.08.2023).

[33] Şükrü Haluk Akalın, "75 Yılda Türk Dil Kurumu", **Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi**, C 94, S 667, Yıl: 2007, s. 12-13.

[34] Hüseyin Ağca, "Dil Kurultayları", **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/dil-kurultaylari/?pdf=3692 , (12.08.2023).

Ağustos'ta sona ermiştir. Kurultayda bazı görüşler, araştırmacılar tarafından bizzat sunulmuştur ve bazı görüşler ise komisyonlara devredilmiştir. Cemiyet üyelerinin yanı sıra Halkevlerinin de temsilci gönderdiği görülmüştür. Kurultay toplanmadan evvel bazı kurallar maddeler halinde bildirilmiştir. Kurultayda 7 komisyon oluşturulmuştur. Bahsedilen konular ağırlıklı olarak Türk dilinin dünya dilleri arasındaki yeri, Türk dilinin tarihi akışı ve filolojisi, Türk dilinin manası ve hedefleri olmuştur. Özellikle Türk dilinin dünya dilleri arasındaki yeri konusuyla ilgili olarak Ahmet Cevdet Bey *"Türk Dilinin Yapılış Karakterleri ve Türkçenin Hint Avrupa Dilleri İle Mukayesesi"*, Doktor Saim Ali Bey *"Eski Din Mefhumu ve Politik Terbiye"*, Cafer Ahmet bey "*Rus Dilinde İlk Türk Dili Yadigârları"*, Naim Hazım bey "*Türk Dilinin Sami Dillerle Münasebeti"* isimli çalışmaları yer almıştır. Dil inkılabının manası ve hedefleri konusu ile ilgili olarak ise; Hasan Ali Bey *"Dil İnkılabımızın Temelleri"* isimli çalışmasıyla dikkat çekmiştir. Yine Kastamonu Mebusu Velet Çelebi Bey *"Açık Türk Dili",* Şeref Bey *"Öz Dilimizle Bir Dil Tezi"*, Kemal Cenap Bey *"Türkçe'nin İlmi Islahatları Meselesi"* gibi çalışmaları ile Türk dili ile ilgili olarak önemli konulara değinmiştir.[35]

Görüldüğü üzere Atatürk, Türk dünyası açısından dil ve tarihin öneminin bilincinde olan bir liderdir. Türk Dili Tetkik Cemiyetinin çalışmalarını bizzat desteklemiş, Türk tarihine de faydası olacağını düşündüğü adımlar atmıştır. Atatürk'ün gerçekleştirilmesini istediği Türk Dil Kurultayları ile birlikte Türkçenin öneminin vurgulanması, öz Türkçe kelimelerin kullanımının yaygınlaştırılması, dünyadaki diğer Türklerle ortak paydada buluşulması için çalışmalar yapılmıştır.

2. Azerbaycan'da Türk Tarihi Çalışmaları

2.1. 1926 Bakü Türkoloji Kurultayı

Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte Türk dünyası araştırmalarının ve çalışmalarının hız kazandığı görülmektedir. Özellikle Atatürk, Türkler arasında birlik ve beraberliğin sağlanmasını oldukça önemsemiştir. Bu düsturla bir Türkoloji Kurultayı düzenlenmesini istemiş ve bu konuda çalışmalara başlamıştır. En önemli adımlardan biri ise Türkiye'de bir Türkoloji Enstitüsü açmak olmuştur. Enstitü, Türkiye Türkleri ile Dış Türkler arasında alfabe ve kültür birliği oluşturmak amacıyla çalışmalara ivedilikle başlamıştır. Türkoloji Enstitüsü 1924 yılında açılmış ve enstitü

[35] Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni, "İkinci Türk Dil Kurultayı", **Türk Dili**, S 6, Ankara 1934, s. 1-6.

başkanı olarak Mehmet Fuat Köprülü seçilmiştir. Enstitünün açılmasıyla birlikte Türkoloji Kurultayı çalışmalarına başlanmıştır.

Aynı dönem içerisinde Macar Türkologların ve Türk halklarının Latin alfabesine geçmesini arzulayan Sovyet bilimcilerinin bir kurultay toplama arzusu bulunmaktadır. Sovyet bilimcileri için kurultayın toplanması ile birlikte Azerbaycan Türklerinin Latin alfabesini benimsemesi kolaylaşacaktır. Bu nedenle kurultayın Sovyetler etkisi altındaki Bakü'de toplanması konusunda oldukça ısrarcı davranılmıştır. Azerbaycan Türklerinin Latin alfabesine geçmesini isteyen bazı Türk soylu Türkologlar da kongrenin Bakü'de toplanması için ısrarcı olmuşlardır. Ancak Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Mehmed Emin Resulzade başta olmak üzere Mirza Bala ve Enver Paşa gibi isimler kurultayın Bakü'de yapılmaması gerektiğini belirtmişlerdir.[36]

Tüm fikir çatışmalarına rağmen Kurultay 26 Şubat tarihinde başlamıştır. Wilhelm Radloff ve Gaspıralı İsmail Bey'e ithaf edilerek açılan kurultayda 12 farklı bölümden toplam 38 bildiri sunulmuştur. Özellikle Tarih, Türk Dilleri, Alfabe, Edebiyat, Tarihi ve Kültürel Kazanım gibi bölümler seçilmiştir. Kurultayda 17 adet oturum düzenlenmiştir. Kurultay 6 Mart 1926 tarihinde ise sona ermiştir.[37]

Önceden de belirtildiği gibi Kurultayın toplanması Atatürk açısından oldukça önemli bir konudur ve bu nedenle Mehmet Fuat Köprülü'den özel hazırlık yapmasını istemiştir. Fuat Köprülü başkanlığında bir heyet Bakü'ye gitmiştir. Hüseyinzade Ali Turan, İsmail Hikmet Ertalyan heyetin diğer üyeleridir. Türk dünyasından ve Avrupa'dan toplamda 131 kişi kurultaya iştirak etmiştir.[38] Kurultayda özellikle dördüncü oturumdaki bildiriler, dil akrabalıkları ve Türkçenin akrabası olduğu düşünülen dillerle ilgili olmuştur.[39]

Kurultayda Türkiye temsilcileri büyük ses getirmiştir. Mehmet Fuat Köprülü *"Bektaşilik ve Fuzuli"*, Hüseyinzade Ali Turan *"Garbın İki*

---

[36] Ahmet Buran, "Sovyet Türkolojisi ve Birinci Türkoloji Kurultayı", **Turkish Studies**, C 4, s 3, Bahar 2009, s. 435.

[37] **1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanaklar (26 Şubat – 6 Mart 1926)**, Çeviren: Kâmil Veli Nerimanoğlu-Mustafa Öner, TDK Yayınları, Ankara 2008, s. 13-14.

[38] Ayça Ergun, "Azerbaycan'da Bir Ulusal Kimlik Meselesi Olarak Alfabe Değişiklikleri", **Bilig Dergisi,** S 54, Yaz 2010, s. 143.

[39] Vahit Türk, "1926 Bakü Türkoloji Kurultayı", **Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi**, S 17, Yıl: 3, Eylül - Ekim 2012, s. 32.

Destanı'nda Türk" bildirisini sunmuştur. Mehmet Fuat Köprülü'nün bildirisi radyo vasıtasıyla herkese duyurulmak istenmiştir. Konuşmasında birlik-beraberlik konusuna değinmiş ve ortak edebi Türk dilinin kurulabileceğini söylemiştir. Hüseyinzade Ali Turan'ın bildirisi, aynı sene Bakü'de 'Komünist' gazetesinde yayımlanmıştır.[40]

Kurultayda tartışılan konular arasında alfabe ve yazım sorunu, terimlerin kullanılması problemi, akraba ve komşu dillerin karşılıklı ilişkileri, edebi dil ve ortak edebi dil sorunu, kök dil teorisi ve Türk dilinin tarihi sorunları bulunmaktadır. Bu tartışılan sorunlara çözüm önerileri aranmıştır. Bu noktada Fuat Köprülü'nün görüş ve önerileri geniş yankı uyandırmıştır.[41]

Kurultayda toplanılan oturumlarda Türk tarihinin bir bütün olarak incelenmesinin zorluğundan bahsedilmiştir. Özellikle Orta Asya Türk devletlerinin çok sık kurulup dağılması, yarı göçebe bir hayat sürülmesi, yine sıklıkla farklı nedenlerden dolayı dış göçlerin gerçekleşmesi Türkler tarafından elde edilen kaynakların yetersiz olmasına neden olmuş, bu nedenle komşu halkların kaynaklarından faydalanılması zaruriyet teşkil etmiştir. Ancak Türk tarihini daha rahat anlayabilmek adına bir Türkolog için bütün komşu halkların dilini bilmesinin imkânsız olduğu Vasili Barthold tarafından ifade edilmiştir. Yine Barhold tarafından Çin kaynaklarının Türk tarihi açısından en önemli kaynaklar olduğu vurgulanmıştır.[42] Kurultayda Türk tarihinin araştırılabilmesi ve aydınlatılabilmesi için yapılan bu konuşmalar bilim dünyası açısından oldukça önemlidir ve bu sayede ortak bir derde değinilmiştir.

Kurultayın ana konusu genellikle dil üzerine olmuştur. Dil ve yazı meselesi uzunca bir süre müzakere edilmiştir. Tataristan ve Kazakistan'dan gelen katılımcılar Latin alfabesine geçilmesinin mümkün olmadığını savunmuşlardır. Latin alfabesine geçilmesini uygun görmeyen kişiler muhafazakârlık ile itham edilmiştir. Özellikle Ahmet Baytursun, Latin alfabesine geçilirse edebiyat dilinden çok uzaklaşılacağını savunmuştur,

---

[40] Ulviyye Aliyeva, **Azerbaycan ve Atatürk**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2015, s. 18-19.

[41] Seyran Qayıbov, "I. Bakü Türkoloji Kurultayı Bildirilerinin Satır Aralarında Halk Bilimi Meseleleri", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 19, 2013 Güz, s. 209-210.

[42] Jafar Jafarlı, **1926 Bakü Türkoloji Kurultayı**, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kocaeli 2021, s. 60.

Türk dilinden ve kültüründen uzaklaşılacağı konusunda tartışmalar çıkmıştır.[43]

Kurultayın sona ermesinin ardından Sovyet Rusya, Kurultayda sunulan her konuyu detaylı bir şekilde incelemiştir. 1926 yılından sonraki süreçte Kurultayda bildiri sunan Türkologları cezalandırma yoluna gitmişlerdir. Temel gerekçeleri Pantürkist söylemlerin kabul edilemeyeceği yönünde olmuştur. Bu nedenle de kurultaya katılmış Türkologlar idam ve sürgünlerle cezalandırılmıştır. *"Bakü Türkoloji Kurultayına katılan Türk soylu Sovyet vatandaşlarının büyük bir bölümü "repressiya" kurbanı olmuş ve 1937-1938 yıllarında kurşuna dizilerek öldürülmüşlerdir."*[44]

2.2. Azerbaycan'da Latin Alfabesine Geçiş Süreci ve Sonrası

19. yüzyıldan itibaren Türkoloji konusunda büyük gelişmeler yaşanmaya başlanmıştır. Bu süreçte özellikle Arap alfabesinin Türk diline uygun olmadığı yönünde birtakım görüşler gündeme gelmiştir. Zaman içerisinde Samoyloviç, Malov, Dimitriev, Yuhadin, Baskakov gibi Türkoloji alanında çalışmalar yapan Rus bilim insanları ile Azerbaycan aydınları arasında bu fikrin yaygınlaştığı görülmüştür.[45]

Azerbaycan'da Latin alfabesine geçiş süreci tartışmalar merkezinde ilerlemiştir. Bazı Azerbaycanlı aydınlar Arap alfabesinin Türkçeyi tam karşılamadığını bu nedenle Latin alfabesine geçişin şart olduğunu savunmuşlar, bazı aydınlar ise Arap ve Fars alfabesinden vazgeçilirse geçmişin unutulacağını savunmuşlardır.

Bu tartışmaların odak noktasında Mirza Kazım Bey, "Kafkasya" gazetesinde çalışan Feridun Bey, "Molla Nasreddin" dergisinde editör olarak çalışan Celil Memmedguluzade gibi isimler olmuştur. Bu isimler dâhil olmak üzere Azerbaycanlı aydınların çoğu Latin alfabesine geçmenin şart olduğunu savunmuşlardır.[46]

Özellikle 1905 senesinden itibaren Azerbaycan'da alfabe tartışmaları çok sık gündeme gelmiştir. Dönemin siyasi şartları göz önünde

---

[43] Muxtar Kazımoğlu-İmanov, "Birinci Türkoloji Qurultayın Görünməyən Tərəfləri", **Birinci Türkoloji Qurultay: Görünən və Görünməyən Tərəflər Elmi Sessiyanın Materialları**, Ed: Afaq Xürrəmqızı, Bakü 2016, s. 12.

[44] Buran, agm., s.42.

[45] Abdullah Gündoğdu, "Türk Dil Birliğinin Sonbaharı (1926- 1941 Latin Alfabesi Dönemi)", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C 54, S 2, s.8.

[46] Hatice Şirin User, **Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri**, Akçağ Yayınları, Ankara 2006, s. 223.

bulundurulduğunda yıkılmak üzere olan bir Çarlık Rejimi ve bunun getirdiği sosyal ve siyasal karmaşa, Bolşeviklerin hak talepleri, Birinci Dünya Savaşı'na giriş süreci ve Çarlık Rusya'nın yıkılarak yerine Bolşevik Rusya'nın kurulması gibi sorunlar yer almaktadır. Azerbaycan Türklerinin ise bu karmaşa ortamında bir bağımsızlık mücadelesi verdiği görülmektedir. 28 Mayıs 1918 tarihinde Türk halkları içinde ilk kez bir devletin cumhuriyet rejimini kabul ettiği görülmüştür. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin kuruluşundan 1 yıl sonra ise Maarif Vekâletinin bünyesinde bir alfabe heyeti kurulmuştur. Latin alfabesi esas alınarak "*Son Türk Elifbası*" adıyla bir alfabe hazırlanmıştır. Ancak yeni kurulmuş Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ömrü çok uzun olmamış, bu nedenle çalışmalar da hayata geçirilememiştir.[47]

Birinci Türkoloji Kurultayında alfabe meselesinin konuşulması Latin alfabesine geçiş sürecinin daha da hızlanmasına neden olmuştur. Kurultayın en önemli meselelerinden biri olan Latin alfabesinin kabul edilmesi konusunda Sovyet Rusya oldukça ısrarcı bir tutum izlemiştir.

Sovyet Rusya'nın bu konuda ısrarcı olmasındaki en temel düşünce; Türkleri öz tarihlerinden uzaklaştırmak, geçmişleri ile bağlantılarını kesmek, Türklerin birbirleri ile olan dil birliğini engellemektir. Bunu sağlamanın en kolay yolu dil ve alfabe yoluyla geçmişinden kopmuş bir toplum oluşturmaktır. Böylece geçmişinden habersiz bir toplum yaratacak ve bu toplum diğer Türk devlet ve toplulukları ile ortak paydada buluşamayacaktır.[48]

Alfabe ile alakalı çalışmalar ilk olarak 1920 yılında başlamış, bu çalışmalar Arap alfabesi üzerinde değişiklik yapılması ile ilgili olmuştur. Latin alfabesi üzerine ilk çalışmalar ise 1922 yılından itibaren başlamış, yeni bir alfabe hazırlanması amacıyla bir komisyon görevlendirilmiştir. Kurulan komisyonun çalışmalarını tamamlaması sonucunda 33 harften oluşan bir alfabe ortaya çıkmıştır. Bu alfabenin kullanılması ile ilgili karar ilk olarak 21 Haziran 1922 tarihinde alınmıştır. Bu kararla birlikte devlet kurumlarında hem eski alfabenin hem de yeni alfabenin birlikte kullanılarak hazırlanmış olduğu dilekçelerin kabul edileceği bildirilmiştir. Burada amaç yeni alfabenin benimsenmesini sağlamaktır. 20 Ekim 1923'te yeni alfabe, resmi alfabe olarak tanıtılmıştır.

---

[47] Fahri Kılıç, "Azerbaycan'ın Latin Alfabesine Geçişinin Türkiye'deki Alfabe Tartışmalarına Etkisi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C 35, S 100, Yıl: 2019, s. 485.

[48] Esmira Məmmədova, "Birinci Türkoloji Qurultay və Dil Məsələləri", **Elmi İş Jurnal**, No:10/49, Yıl: 2019, s.31.

Latin alfabesi kullanılmasının yaygınlaşması amacıyla yayımlanan ilk Türk gazetesi "Yeni Yol" olmuştur. Gazete ilk olarak 21 Eylül 1922'de yayımlanmıştır. Neredeyse tüm sayılarında Latin alfabesinin faydaları ve üstünlüğü hakkında yazılar yer almıştır. Azerbaycan aydınlarının görüşlerinin bulunduğu bu yazılarda Türk dilinin, diğer unsuların etkilerinden kurtulacağı konusu ön plana çıkmıştır. Özellikle Türk dilinin esir olmasının en büyük sebebinin Arap alfabesi olduğundan bahsedilmiştir.[49]

"Bütün Azerbaycan Sovyetleri Kurultayı yeni alfabe konusunda aldığı kararları duyurmuştur. Bu kararlar:

- 1924-1925 eğitim öğretim yılından itibaren bütün Türk okullarında 1. sınıflarda öğretimin yeni alfabe ile yapılması kararlaştırılmıştır. Böylelikle beş yıl sonra ilköğretimin bütün basamaklarında yeni alfabeye geçilmesi hedeflenmiştir.

- 1924-1925 öğretim yılından itibaren okuma yazma bilmeyen yetişkinlere yeni alfabe ile okuma yazma öğretilmiştir.

- Matbaaların yeni harflerle yayın neşretmeleri için gerekli olan malzemeleri temin etmeleri mecburi hale getirilmiştir.

- Bütün devlet personelinin yeni alfabeyi öğrenmeleri için hususi kurs açılması kararlaştırılmıştır."[50]

Kısa sürede uygulanmaya başlanan kararlar karşısında ilk girişim 1925-1926 öğretim yılından itibaren işçi fakültelerinin Türkçe bölümlerinde yeni alfabeye geçilmesi ile meydana gelmiştir. Tam 4 sene sonra bu fakülteler ilk mezunlarını vermiştir. 1926-1927 öğretim yılında yeni alfabe bütün öğretim kurumlarında ayrı bir ders olarak okutulmuştur.[51]

7 Ağustos 1929 tarihinde ise Latin alfabesine geçiş her yerde tam olarak resmileştirilmiştir. Gazeteler, dergiler ve kitaplar ilk sırada olarak Latin alfabesine çevrilmiştir.[52]

---

[49] Ergun**, age.**, s. 142-143.

[50] Alper Alp, **Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2004, s. 102-103.

[51] Alp, **age.**, s.103.

[52] Afaq Xürremqızı, "Türkoloji Qurultayda Qeyri-Türk Xalqlarının İştirakı ve Elifba Meselesi", **Birinci Türkoloji Qurultay: Görünən və Görünməyən Tərəflər Elmi Sessiyanın Materialları**, Ed: Afaq Xürrərmqızı, Bakü 2016, s.19.

2 Temmuz 1937'den itibaren Latin alfabesinin yerine Kiril alfabesinin kullanılmaya başlanması kararlaştırılmıştır. SSCB, Rus dilinin önemine vurgu yaparak Sovyet insanının Rusça sayesinde bir araya geleceğini telkin etmiştir. Özellikle 1938-1939 öğretim yılından itibaren ilkokul 2. ve 3. sınıfların müfredat programlarına Rusça dersini eklemiştir. Rusça eğitim veren okul sayısı ise SSCB Halk Komiserleri Sovyeti kararlarının yayımlanması ile arttırılmıştır. Böylece Rus dilini okuyan ile okuyamayan vatandaşlar arasında üstünlük farkı yaratılmak amaçlanmıştır. Zaman içerisinde devlet dairelerinde yerel dillerin kullanımı yasaklanmış, tüm yazışmaların Rusça yapılması konusunda kesin talimatlar verilmiştir. Bu durum Rusça bilmeyen Türklerin işlerini zorlaştırmıştır. SSCB tarafından sadece dil konusunda değil aynı zamanda din konusunda da baskılar uygulanmaya başlanmıştır. Özellikle 1923 yılından itibaren din konusunda aleyhte propagandalar yapılması kararlaştırılmıştır. 1924 yılından itibaren ise Bakü'de çalışmalar başlatan SSCB yetkilileri "Allahsızlar Cemiyeti" kurulması kararı almıştır. Bu cemiyet 1928 yılında "Mücadeleci Allahsızlar İttifakı" ismini kullanmaya başlamıştır.[53] "Dine hücum" politikası 1928 sonrası yoğunlaşmış, okullarda din eğitimi ve ibadet yasaklanmıştır.[54]

2.3. Sovyetler Birliği Etkisi Altında Azerbaycan Eğitim Politikalarının ve Basın Hayatının Türk Tarihine Yansımaları

Sovyetler Birliği etkisiyle 1930'lu yıllardan itibaren eğitimde ideolojik aşamaya geçilmiştir. Özellikle 1931-1932 eğitim-öğretim yılında yeni programlar oluşturulmuştur. Sovyetler Birliği Halk Komiserliği Sovyeti ile Komünist Parti Merkez Yürütme Kurulu iş birliği ile yeni kararlar alınmış, bu kararlar 1934'ten itibaren edebiyat, tarih gibi derslerde uygulanmaya başlanmıştır. Alınan kararlar doğrultusunda bu derslerde daha çok Sovyetler Birliği tarihi öğretilmiş, komünist ideoloji aşılanmaya çalışılmış, Rusça dersleri arttırılmış, Çarlık Rusya tarihi ise Sovyetler Birliği tarihi şeklinde işlenmiştir.[55] Komünizm ile birlikte Azerbaycan'da verilen eğitimin milli duygulardan uzak bir hal aldığı görülmüştür.

Sovyetler Birliği'nin, Azerbaycan'da ve diğer Türk topluluklarında izlediği eğitim politikasında, toplulukların geldikleri soydan ve diğer

---

[53] Ülker Yakar, "1920-1930 Yıllarında Azerbaycan'ın Milli ve Manevi Değerlerine Karşı Sovyet Rusya Tarafından Yürütülen Asimilasyon Siyaseti", **Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,** Yıl: 3, S 1, Bahar 2018, s. 315-316.

[54] Behram Hasanov, "Osmanlı-İran İlişkileri, Rus İşgali ve Sovyet Politikaları Çerçevesinde Azerbaycan'da Din", **Azerbaycan'da Din ve Kimlik**, (Ed. Sevinç Alkan Özcan ve Vügar İmanbeyli), Küre Yayınları, İstanbul, 2014, s.111.

[55] Alp, **age.**, s.108.

Türklerle olan ilişkilerinden bahsedilmemeye özen gösterilmiştir. Öğrenciler, aldıkları eğitimde kendi tarihlerini ve tarihi kişileri çok öğrenemezken Rus tarihini ve Rus tarihinin bütün kimliklerini öğrenmeye mecbur bırakılmıştır. "Vatan" kelimesi bütün SSCB'yi ifade etmiş ve SSCB dışındaki kendi topraklarını vatan olarak görmeleri engellenmiştir. Amaç Sovyet insanı yaratmaktır ve bu uğurda tüm toplulukların kendi istekleri doğrultusunda Sovyetler Birliği'nin bir parçası olduğu fikri aşılanmış ve öğretilmeye çalışılmıştır.[56]

Sovyetler Birliği döneminde Azerbaycan'da okuma yazma oranlarında ciddi bir artış yaşanmıştır. İlk olarak iptidai tahsil (ilkokul) daha sonrasında ise esas tahsil (ortaokul) zorunlu hale getirilmiştir.[57] Bunun yanı sıra Komünist rejimin benimsetilmesi ve Sovyet insanının yayılmasını sağlamak amacıyla kreşler ve anaokulları eğitimin önemli bir parçası olmuştur.[58]

Azerbaycan'da verilen bu eğitimler sadece öğrencilere değil yetişkinlere yönelik de verilmiştir. İlk olarak 1920'de Bakü merkezli olarak 3-6 aylık Sovyet Parti okulları açılmıştır. Yine aynı amaçlar doğrultusunda komünist dernekleri açılmış ve özel kütüphaneler kurulmuştur.[59]

Sovyetler Birliği etkisindeki Azerbaycan tarihinin en önemli parçalarından biri de *"Komsomol"* teşkilatı olmuştur. Komsomolların etkileri nedeniyle Türk dünyasındaki birlik ve beraberliğe bir kez daha engel olunmuştur. Komünist Parti, köylerde komünist yapının güçlenmesine, köylülerin Sovyet vatandaşı gibi eğitilmesine önem verdiği için komsomolların köylerdeki gücünü arttırması adına desteklerde bulunmuştur. Komsomol teşkilatının ateist bir yapısı olduğu için bu durum köylüler arasında hoşnut karşılanmamış olsa bile teşkilata üye olan köylülerin sayısı çok kısa sürede oldukça artmıştır. Bunun en önemli sebeplerinden biri olarak köylülerin komsomol teşkilatını iş bulma aracı olarak görme düşüncesi olduğu düşünülmektedir.[60]

---

[56] Nadir Devlet, "Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliğinin Türk Tarihine Bakışı", **Avrasya Etütleri**, C 4, Kış 1995-1996, s.7.

[57] Muammer Ergün, "Azerbaycan Eğitim Sistemi", **Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi**, S 4, Yıl: 3, Güz 1997, s. 499.

[58] Burcu Özdemir, "Sovyetler Birliği'nde Komünist İdeolojinin Eğitime Yansımaları: 1920'li ve 1930'lu Yıllar" **ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, C 1, S 3, Çanakkale 2018, s. 104.

[59] Alp, **age.**, s. 107.

[60] Burcu Özdemir, "Rusya'nın Kırsal Kesiminde Komünist Gençler Birliği'nin (Komsomol) Kuruluşu ve Sovyet İktidarının Güçlenmesindeki Rolü: 1918-39", **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, C 3, S 1, Bahar 2016, s. 22-23.

1930'lu yılların başlarından itibaren devlet ideolojisinin benimsetilme çabalarının yoğun olarak yaşandığı görülmektedir. Bu amaçla okullarda Komünist Gençler Birliği'nin teşkilatlanması sağlanmıştır. Örgütlenmede ilkokul çağındaki çocuklara oktyabrist (genç komünist), ortaokul öğrencilerine piyoner (genç komünist), lise öğrencilerine ise komsomol kimliği verilmiştir. Sovyet insanının devrimci doğduğu, emekçi yaşadığı bilinci oturtulmaya çalışılmıştır.[61]

Sovyetler Birliği politikalarında her Türk topluluğu için farklı bir yazı dili ortaya çıkarılmıştır. Böylece Türk topluluklarının etnik köken olarak bir oldukları algısı değiştirilmeye çalışılmıştır. Boylar arasında ortak tarih anlayışının oluşmasını engellemek istemiştir.[62] Sovyetler Birliği tıpkı Çarlık Rusya gibi ortak bir tarih anlayışının oluşmasını engelleyerek parçalayıp yönetme stratejisinin faydalarından yararlanmak istemiştir.

Sovyetler Birliği, bir millet anlayışının ortaya çıkmaması için tarih biliminin yanı sıra dil, edebiyat gibi sanat dalları yoluyla da kendi mücadelesini ortaya koymuştur. Türk halklarının tarih çalışmalarına bölgesel düzeyde, sadece Rusya tarihi ile ilgili tarih çalışmalarına ulusal düzeyde onay verilmiştir. Aynı bölgede kurulan Türk cumhuriyetlerinin ise birbirleriyle ilişki kurmaları yasaklanmıştır. Sovyet yöneticileri, parti kararları doğrultusunda "hakların milli şuurunu öldürmek, geçmişlerine nefretle bakmalarını sağlamak ve milli iradelerinin oluşmasını engellemek için tarihi tahnif etmekten çekinmemişlerdir."[63]

Açıkça görülüyor ki; Sovyetler Birliği, Türk halkları arasında kopukluk yaratmaya çalışmış, milli bir bilincin doğmasını engellemek istemiştir. Sovyetler Birliği'nin tüm bu çabalarının Türk halkları içindeki Türk milleti bilincinin yok edilmesi, Sovyet insanı yaratılmasının sağlanması, Komünist ideolojinin ve ateizmin benimsetilmesi amacıyla olduğu görülmektedir. Böylece hem Türk kültüründen hem de İslam dininden uzak bir toplum yetiştirilmeye çalışılmıştır. Bu durum Türk dünyası adına büyük bir darbe niteliğindedir.

Azerbaycan aydınları ve Müsavat Partisi (Azerbaycan'ın en eski partisi) üyeleri; gençlerin kimliklerinden koparılmasından, Azerbaycanlıların diğer Türk devletleri arasındaki bağlarının engellenmesinden ve dinlerinden

---

[61] Elsever Salmanov, **Azerbaycan'da Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Tarih Eğitimi**, İstanbul Üniversite Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2008, s. 31.

[62] Fuat Hacısalihoğlu, **Azerbaycan'da Tarihçilik**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ankara 2012, s. 93.

[63] Hacısalihoğlu, **age.**, s. 103-105.

uzaklaştırılmalarından dolayı gizli toplantılarında bazı kararlar almıştır. Özellikle 1926 yılında Latin alfabesine geçişin kabul edilmesinden rahatsızlık duyan parti üyeleri teşkilatlara aşağıdaki yetkileri vermiştir:

- Teşkilat bünyesinde sürekli olarak temizlik (üyelerin güvenliği bakımından) işleri yürütülecektir.
- Özellikle ittihatçıların halkla ortak çalışmaları engellenmelidir. İttihatçı gruplara denk gelindiğinde aralarına karışıp çalışmalarını engelleyici tutum ve davranışlar sergilenmesi gerekmektedir.
- Parti içindeki üyelerden bağışlar toplanarak sürgüne gönderilmiş kişilerin ailelerine maddi destek sağlanmalıdır.
- Gençler arasında yayılmaya çalışılan dinsizlik çalışmalarına engel olunmalı, bu amaçla gençlerin dini ve milli eğitim çalışmalarına öncelik tanınmalıdır.[64]

Yukarıda bahsedilenlerin yanı sıra parti yetkilileri farklı uygulamalara da başvurmuştur. Örneğin eğitimde Türk tarihi ve İslam dini yüceltilerek anlatılmaya çalışılmış, Azerbaycan tarih ders kitaplarına müdahale edilmiştir. Bu kitaplarda Türk tarihinin yüceliği, Türklerin diğer milletlerden üstünlüğü, kadına ve bilime önem verildiği, İslam medeniyetinin diğer din medeniyetlerine göre daha ilerici olduğu anlatılmıştır. Karşılaştırma ve üstünlük kurma düşüncesi ders kitaplarında yer almıştır.[65]

Azerbaycan'daki Türklerin ve Müslümanların kendi kimliklerinin farkında olmaları için en çok çabalayan isimlerden biri de Hasan Bey Zerdabi olmuştur. "Ekinçi" isimli gazetesi Rusya'da çıkarılan ilk Türkçe gazetedir. Yerli halkın ülkede neler olduğu hakkında bilgi sahibi olmasına özen göstermiştir. İsmail Gaspıralı da Zerdabi'nin yolundan giderek tüm Türklerin ortak bir şiveyi anlayabilmesinin önemini savunmuş, bu uğurda gazetecilik alanında yoğun çalışmalar yapmıştır.[66]

---

[64] Musa Qasımlı, **Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi 1920- 1945**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006, s. 207.

[65] Şammas Salur, "Azerbaycan Ulusal Kimliğinin İnşa Aracı Olarak Ders Kitapları, **Azerbaycan'da Din ve Kimlik**, Ed: Sevinç Alkan Özcan-Vügar İmanbeyli, Küre Yayınları, İstanbul 2014, s.223-224.

[66] Jafarlı, **age.**, s. 16.

SONUÇ

1923-1938 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde Türk tarihi çalışmalarının yoğun bir şekilde yapıldığı görülmektedir. Özellikle yeni kurulmuş bir devlet olarak Türkiye Cumhuriyeti, Dış Türkler ile arasında hiçbir mesafenin kalmaması adına yoğun çalışmalar yapmıştır. Azerbaycan'daki Türkler ile Türkiye'deki Türkler arasında ortak dil sağlanmaya, ortak tarih anlayışı ortaya koyulmaya çalışılmıştır. Atatürk, Azerbaycan'daki Türkler ile birlik ve beraberliği sağlamak adına yeni kurumlar kurmuş Türk tarihinin aydınlatılması amacıyla kongreler düzenlenmesini sağlamıştır.

İlk olarak Türk Ocakları, Türkoloji Enstitüsünün ve Türk Tarih Kurumunun kuruluşu ile Türk tarihi aydınlatılmaya çalışılmıştır. Türk Tarih Kurumunun düzenlediği I. ve II. Türk Tarih Kongreleri tüm dünyada ses getirmiş, çıkarttığı Belleten dergisi de Türk tarihi ile ilgili akademik ve bilimsel çalışmalar ortaya koymuştur.

1925 yılından itibaren ise yeni Türk alfabesinin kabul edilmesi ile ilgili görüşler ortaya atılmaya başlanmış, 1928 yılının Kasım ayından itibaren yeni Türk harfleri kabul edilerek Azerbaycan ile ortak bir alfabe kullanılması hedeflenmiştir. Bunun yanı sıra Türk halkının okuma yazma oranının yükselmesi, cehaletle mücadele eden bir toplum olarak ön plana çıkması adına bu alfabe çalışması gerçekleştirilmiştir. Böylece Türk dili yabancı etkilerden uzak kalacak ve öz Türkçe kelimelerin kullanılması yoğunlaştırılmış olacaktır. Öz Türkçe kelimelerin yaygınlaştırılması için 1932'de Türk Dili Tetkik Cemiyeti kurularak Türk Dili hakkında yoğun çalışmalar yapılmıştır. Atatürk'ün isteğiyle kurulan cemiyetin I. ve II. Türk Dil Kurultayları yine bahsedilen dönem aralığında gerçekleştirilmiştir.

Aynı yıllar aralığında ise Azerbaycan'da durum çok daha farklıdır. Azerbaycan'da 1926 yılında Türkoloji Kurultayının düzenlenmiş olması Türk tarihine yönelik çalışmaların rahatça yapıldığı izlenimini verse bile bu durum görünenin çok aksine Sovyetler Birliği etkisinin bir parçası olmuştur. Sovyetler Birliği'nde Türk olunması, Müslüman olunması gibi konular hoş karşılanmamış ve ayrı millet bilinci yaratmaktansa "Sovyet İnsanı" bilinci yaratılması için çalışmalar yapılmıştır. Bu durumun en büyük kanıtı olarak başka bir ülkede düzenlenecek olan Türkoloji kurultayının Sovyetler Birliği'nin rahatlıkla denetleyebilecekleri merkez olan Azerbaycan'da yapılması için ısrar etmesi gösterilebilmektedir. Nitekim Türkoloji kurultayına katılan Türkologlar yıllar sonra cezalandırılmıştır.

Sovyetler Birliği tarafından Türk halklarının kendi arasında iletişimini engellemek için her bir bölgede farklı lehçe uygulaması başlatılmıştır. İlk olarak Azerbaycan halkının geçmişteki kültürlerinden kopması adına Latin harflerine geçilmesi desteklenmiştir. Daha sonra da diğer Türk devletleri ile ortak bir alfabe kullanılmaması ve ortak bir dil konuşulmaması için Latin alfabesinden Kiril alfabesine geçiş zorunlu tutulmuştur.

Azerbaycan'da eğitim hayatının da Sovyetler Birliği tarafından etkilendiği görülmektedir. Özellikle küçük sınıflarda Rusça dersleri arttırılmış ve Sovyet Rusya tarihinin anlatılmasına önem gösterilmiştir. Sadece küçük çocuklara değil aynı zamanda yetişkin insanlara da komünist düşünce aşılanmaya çalışılmış bu doğrultuda özel kütüphaneler kurulmuş, Sovyet parti okulları açılmıştır.

Azerbaycan basın hayatında ise Türk aydınları Türklerin milli bilincinden uzaklaşmaması, Müslüman kimliklerinin farkında olmaları için gazeteler ve dergiler çıkarmıştır. Türk ve Müslüman çocukların ders kitaplarında Türk tarihinin yüceliği anlatılmış, Sovyetler Birliği'nin amaçlarının önüne geçilmek istenmiştir.

Sonuç olarak 1923-1938 yılları arasında Türkiye Cumhuriyeti'nde ve Azerbaycan'da Türk tarihi açısından farklı neticeler yaşanmıştır. Sovyetlerin baskısı altında olan bir Azerbaycan, Türk tarihi adına çok fazla gelişme gösterememiş, Müslüman kimliklerinden uzaklaştırılmak istenmiştir. Ancak tam bağımsızlığını kazanan Türkiye Cumhuriyeti aynı yıllar arasında Türk tarihi ve Türk dili adına önemli çalışmalarda bulunmuş, birlik ve beraberliği sağlamak için mücadele etmiştir.

KAYNAKÇA

1926 Bakü Türkoloji Kurultayı Tutanaklar (26 Şubat – 6 Mart 1926), Çeviren: Kâmil Veli Nerimanoğlu-Mustafa Öner, TDK Yayınları, Ankara 2008.

Ağca, Hüseyin, "Dil Kurultayları", Atatürk Ansiklopedisi, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/dil-kurultaylari/?pdf=3692 , (12.08.2023).

Akalın, Şükrü Haluk, "75 Yılda Türk Dil Kurumu", Türk Dili Dil ve Edebiyat Dergisi, C 94, S 667, Yıl: 2007, s.s. 5-62.

Aktürk, Habibe, "Belleten Dergisinin Türk Tarihçiliğindeki Yeri ve Önemi", **Ankara Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, C 4, S 8, Y:2021, ss. 163-180.

Akyüz, Kenan, " Türk Ocakları", **Belleten,** C 50, S 196, Yıl: 1986, ss. 201-228.

Aliyeva, Ulviyye, **Azerbaycan ve Atatürk**, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi),Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2015.

Alp, Alper, **Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi**, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlamamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2004.

Arıkan, Mustafa – Deniz, Ahmet, "Türk Ocaklarının Kapatılışı, Borçları ve Emlâkinin Tasfiyesi", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi,** Yıl: 2004, S 15, ss. 401-412.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C 2, Ankara, 1997.

Başkanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Buran, Ahmet, "Sovyet Türkolojisi ve Birinci Türkoloji Kurultayı", **Turkish Studies**, C 4, S 3, Bahar 2009, ss.430-444.

Çakır, Muhammet, **Harf İnkılabı ve Millet Mektepleri 1928-1935 (Konya Örneği)**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Konya 2016.

Devlet, Nadir, "Çarlık Rusyası ve Sovyetler Birliğinin Türk Tarihine Bakışı", **Avrasya Etütleri**, C 4, Kış 1995-1996, ss. 92-104.

Ergin, Osman, **Türk Maârif Tarihi**, C 5, Eser Matbaası, İstanbul, 1977, s. 2019.

Ergun, Ayça, "Azerbaycan'da Bir Ulusal Kimlik Meselesi Olarak Alfabe Değişiklikleri", **Bilig Dergisi,** S 54, Yaz 2010, ss. 139-160.

Ergün, Muammer, "Azerbaycan Eğitim Sistemi", **Kuram ve Uygulamada Eğitim Yönetimi**, Yıl 3, S 4, Güz 1997, s.s.499-514.

Eyice, Semavi, "Belleten", TDV İslam Ansiklopedisi,https://islamansiklopedisi.org.tr/belleten (04.08.2023)

Giritli, İsmail, "Harf İnkılabı ve Atatürk", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, C 5, S 13,Yıl: 1988, ss.31-36.

Göker, Mustafa, "İkinci Türk Tarih Kongresi", **Belleten**, C 2, S 5-6, Ocak 1938, ss. 1-4.

Gündoğdu, Abdullah, "Türk Dil Birliğinin Sonbaharı (1926-1941 Latin Alfabesi Dönemi)", **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, C 54, S 2, ss. 1-18.

Hacısalihoğlu, Fuat, **Azerbaycan'da Tarihçilik**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2012.

Halaçoğlu, Yusuf, "Türk Tarih Kurumu", **TDV İslam Ansiklopedisi**, https://islamansiklopedisi.org.tr/turk-tarih-kurumu (04.08.2023).

Hasanov, Behram, "Osmanlı- İran İlişkileri, Rus İşgali ve Sovyet Politikaları Çerçevesinde Azerbaycan'da Din", **Azerbaycan'da Din ve Kimlik**, (Ed. Sevinç Alkan Özcan ve Vügar İmanbeyli), Küre Yayınları, İstanbul 2014.

İnan, Afet, "Türk Tarih Kurumu'nun Kuruluşuna Dair", **Belleten**, C 11, S 42, Yıl: 1947, ss. 173-179.

Jafarlı, Jafar, **1926 Bakü Türkoloji Kurultayı**, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Kocaeli 2021.

Kazımoğlu, Muxtar - İmanov, "Birinci Türkoloji Qurultayın Görünməyən Tərəfləri", **Birinci Türkoloji Qurultay: Görünən və Görünməyən Tərəflər Elmi Sessiyanın Materialları**, Ed: Afaq Xürrərmqızı, Bakü 2016.

Kılıç, Fahri, "Azerbaycan'ın Latin Alfabesine Geçişinin Türkiye'deki Alfabe Tartışmalarına Etkisi", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi,** C 35, S 100, Yıl: 2019, ss. 479-504.

Kılıç, Fahri, "Türk Dil Kurumu", Atatürk Ansiklopedisi https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-dil-kurumu/ (11.08.2023).

Məmmədova, Esmira, "Birinci Türkoloji Qurultay və Dil Məsələləri", **Elmi İş Jurnal**, No:10/49, Yıl: 2019, ss. 31-34.

Meydan, Sinan, **Bir Ömrün Öteki Hikâyesi: Atatürk Modernizm Din ve Allah**, Toplumsal Dönüşüm Yayınları, İstanbul 2002.

Özdemir, Burcu, "Rusya'nın Kırsal Kesiminde Komünist Gençler Birliği'nin (Komsomol) Kuruluşu ve Sovyet İktidarının Güçlenmesindeki Rolü: 1918-39", **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, C 3, S 1, Bahar 2016, ss. 19-30.

Özdemir, Burcu, "Sovyetler Birliği'nde Komünist İdeolojinin Eğitime Yansımaları: 1920'li ve 1930'lu Yıllar" **ÇOMÜ Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi**, Çanakkale 2018, S 3, C 1, ss. 103-111.

Öztaş, Sezai, "Atatürk Dönemi Tarih Anlayışı ve Tarih Öğretimi", **Adıyaman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,** Yıl: 2, S 2, Haziran 2009, ss. 94-107.

Qasımlı, Musa, **Azerbaycan Türklerinin Milli Mücadele Tarihi 1920-1945**, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2006.

Qayıbov, Seyran "I. Bakü Türkoloji Kurultayı Bildirilerinin Satır Aralarında Halk Bilimi Meseleleri", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 19, 2013 Güz, ss. 207-220.

Sakaoğlu, Saim, "Türk Dili Tetkik Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Atatürk, Türk Dili Araştırmaları Yıllığı", **Belleten**, C 39, S 1991, Yıl: 1991, ss. 19-29.

Salmanov, Elsever, **Azerbaycan'da Sovyet Dönemi ve Bağımsızlık Sonrası Tarih Eğitimi**, İstanbul Üniversite Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2008.

Salur, Şammas, "Azerbaycan Ulusal Kimliğinin İnşa Aracı Olarak Ders Kitapları", **Azerbaycan'da Din ve Kimlik**, Ed: Sevinç Alkan Özcan-Vügar İmanbeyli, Küre Yayınları, İstanbul 2014, ss. 219-254.

Tongul, Neriman, "Türk Harf İnkılabı", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 33-34, Mayıs-Kasım 2004, ss. 103-130.

TTK,https://www.ttk.gov.tr/kongreler/i-turk-tarih-kongresi-02-11-temmuz-1932-ankara/,(11.08.2023).

TTK,https://www.ttk.gov.tr/kongreler/ii-turk-tarih-kongresi-20-25-eylul-1937-istanbul/ (11.08.2023).

Türk Dili Tetkik Cemiyeti Bülteni, "İkinci Türk Dil Kurultayı", **Türk Dili**, S 6, Ankara 1934.

Türk, Vahit, "1926 Bakü Türkoloji Kurultayı", **Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi**, Yıl: 3, S 17, Eylül - Ekim 2012, ss. 25-42.

Ulusan, Şayan, "Atatürk Dönemi Tarih Kongrelerinde Türk Dünyası", **III. Uluslararası Türk Dünyası Sempozyumu**, (Redaktörler: Enver Kapağan, Lokman Zor) , C 2, Bakı, 2016, ss. 419-426.

User, Hatice Şirin, **Başlangıçtan Günümüze Türk Yazı Sistemleri**, Akçağ Yayınları, Ankara 2006.

Xürremqızı, Afaq, "Türkoloji Qurultayda Qeyri-Türk Xalqlarının İştirakı ve Elifba Meselesi", **Birinci Türkoloji Qurultay: Görünən və Görünməyən Tərəflər Elmi Sessiyanın Materialları**, Ed: Afaq Xürrərmqızı, Bakü 2016, ss. 15-20.

Yakar, Ülker, "1920-1930 Yıllarında Azerbaycan'ın Milli ve Manevi Değerlerine Karşı Sovyet Rusya Tarafından Yürütülen Asimilasyon Siyaseti", **Vakanüvis Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi,** Yıl: 3, S 1, Bahar 2018, ss. 306-325.

Yüceer, Nasır, "Türk Tarih Kurumu", **Atatürk Ansiklopedisi**, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/turk-tarih-kurumu/?pdf=3287 (04.08.2023).

Yüzer, Arzu, **Atatürk Döneminde Türk Tarih Kurumu Tarafından Yapılan Çalışmalar (1931-1938),** (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul 2006.

ATATÜRK DÖNEMİ DIŞ POLİTİKASINI ETKİLEYEN SORUNLARDAN LOZAN BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ VE MONTREUX (MONTRÖ) BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİNE GİDİLEN SÜREÇ

Mervenur TUZAK*

Özet

Türk Boğazlarından geçiş rejimiyle ilgili tarihsel süreçte birçok siyasi ve hukuki süreç yaşanmıştır. Büyük devletlerin Boğazlara yönelik istekleri her zaman varlığını hissettirmiştir. Osmanlı Devleti'nin İstanbul'un fethi sonrasında Boğazlara yönelik hâkimiyeti 19. yüzyılın başlarına değin devam etmiştir. İkili ve çok taraflı antlaşmalarla Boğazlardaki Türk hâkimiyeti devam ettirilmeye çalışılmış ancak Mondros Antlaşması'nın imzalanmasıyla birlikte Boğazlar işgale uğramıştır. 1923 Lozan Sulh Muahedenamesi'ne ilaveten imza edilen Lozan Boğazlar Sözleşmesi'yle Boğazlara geçiş serbestliği ve Boğazlar Komisyonu getirilmiştir. 1930 sonrasında dünyada gelişen yayılmacı politikalar neticesinde Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin Türk Boğazlarının güvenliğini tehditten korumadığı endişesi ortaya çıkmıştır. Çünkü I. Dünya Savaşı ardından galip devletlerin yenilen taraftaki devletlere imzalattıkları anlaşmalar neticesinde güven problemi yaşanan birçok durum meydana gelmiştir. Bu durumdan etkilenen Türkiye de bu endişelerini 23 Mayıs 1933 tarihinde Londra'daki silahsızlanma konferansında dile getirmiştir. Türkiye'nin Milletler Cemiyeti'nde dile getirdiği güvenlik endişesi ve çabaları neticesinde 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanmış ve Türkiye'nin egemenlik haklarına zarar veren ve güvenlik endişesi yaratan kısıtlamalardan kurtulmuştur. Bu çalışmada Lozan Boğazlar Sözleşmesi'yle birlikte Atatürk Dönemi dış politikasında meydana gelen egemenlik haklarından mahrumiyetin ve güvenlik endişesinin yarattığı sürecin anlatılması amaçlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Lozan Boğazlar Sözleşmesi, Montrö Boğazlar Sözleşmesi, Güvenlik Endişesi, Silahsızlanma.

* Dr., mervenurtuzak@hotmail.com

EFFECTS OF THE LAUSANNE STRAITS CONVENTION, ONE OF THE PROBLEMS AFFECTING TURKISH FOREIGN POLICY DURING THE ATATURK PERIOD, AND THE PROCESS LEADING UP TO THE MONTREUX CONVENTION

Abstract

There have been many political and legal processes in the historical process regarding the regime of passage through the Turkish Straits. The aspirations of the great powers for the Straits have always made their presence felt. After the conquest of Istanbul, the Ottoman Empire continued to dominate the Straits until the early 19th century. Bilateral and multilateral treaties tried to maintain Turkish sovereignty in the Straits, but with the ratification of the Armistice of Mudros, the Straits were occupied. On July 24, 1923, with the Lausanne Straits Convention, which was concluded as an annex to the Lausanne Treaty signed on July 24, 1923, freedom of passage to the Straits and the Straits Commission were introduced. After 1930, as a result of the expansionist policies developing in the world, the concern arose that the Lausanne Straits Convention did not protect the security of the Turkish Straits from threats. Because after Great War I, as a result of the agreements signed by the victorious states to the states on the defeated side, there were many situations where there were problems of trust. Affected by this situation, Turkey expressed these concerns at the disarmament conference in London on May 23, 1933. As a result of Turkey's security concerns and efforts expressed in the League of Nations, the Montreux Convention was signed in 1936 and Turkey was freed from the restrictions that harmed its sovereignty rights and created security concerns. This study aims to explain the process created by the deprivation of sovereignty rights and security concerns that occurred in Atatürk's foreign policy with the Lausanne Straits Convention.

Keywords: Lausanne Straits Convention, Montreux Straits Convention, Security Concern, Disarmament.

GİRİŞ

Boğazlar sorunu çok uzun bir geçmişe sahip olmakla birlikte günümüzde de etkisi devam eden bir meseledir. Türk Boğazları görüşü uluslararası anlamda İstanbul ve Çanakkale Boğazlarıyla birlikte Marmara Denizi'ni tanımlamak amacıyla kullanılmıştır.[1] Özellikle 18. yüzyılla birlikte Türk Boğazlarının jeopolitik olarak önemi ortaya çıkmıştır. Dünya hâkimiyeti için boğazlara sahip olunması gerektiğini düşünen büyük devletler, bu bölgeyle ilgili politikalarını arttırmışlardır.

Türkiye Cumhuriyeti I. Dünya Savaşı'nın ardından Osmanlı'nın imzaladığı Sevr Antlaşması'nı kabul etmeyerek Milli Mücadele'yi gerçekleştirmiştir. Türkiye kazandığı mücadeleden sonra Lozan Konferansı'nda savaşın diğer mağlup devletlerinden ayrılarak sulh muahedenamesi şartları hususunda değişiklik yapabilmiştir. Ancak döneme bakıldığında yenilen Avusturya-Macaristan, Almanya ve Bulgaristan'ın gerçeklikten uzak ve güvenlik endişelerine sebebiyet veren antlaşmalara razı oldukları görülmüştür. Yenilen devletler arasında görülen Türkiye, Milli Mücadele'deki başarısı sayesinde Almanya, Avusturya, Macaristan ve Bulgaristan'ın ağır şartlarla imzalamak zorunda kaldıkları bir antlaşmaya mecbur kalmamıştır. Türk Boğazları'nda Türkiye'nin hâkimiyet kurması isteği Lozan Sulh Görüşmeleri'nde savunduğu ancak istenilen çözüme ulaşamayan konulardandır. Atatürk döneminde dış politikasında sulh hudutlarını aşmadan Lozan Antlaşması'nda çözülemeyen ve varlığını devam ettiren sorunların diplomatik araçlarla ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Türk Boğazlarının askerden arındırılmasıyla birlikte Türkiye güvenlik endişelerini bir türlü yenememiştir. 1930'lu yıllara gelindiğinde 1920 yılından beri faal durumda olan Milletler Cemiyeti'nin (MC) büyük devletlerin kontrolünde olmasının yanında İtalya, Almanya ve Sovyetlerin yayılmacı siyasetine, Japonya'nın Mançurya saldırısına ve İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesine engel olamadığı da bir gerçektir. Bütün bu güvenlik endişeleriyle birlikte meydana gelen bu olaylar neticesinde Türkiye, Boğazlarda yeni statü elde etmek için girişimlerde bulunmuştur. Bu çabalarının en önemli neticesi de Montrö(Montreux**)** Boğazlar Sözleşmesi olmuştur.

[1] Bülent Şener, "Türk Boğazları'nın Geçiş Rejiminin Tarihi Gelişimi ve Hukuki Statüsü", **Tarih Okulu Dergisi,** S 17, Mart 2017, s. 469.

I. Dünya Savaşına Kadar Türk Boğazları

Osmanlı Devleti'nin 1453 yılında İstanbul'un fethinden 1696 yılında Rusya'nın Azak kalesini ele geçirmesine kadar olan dönem arasında boğazlarda mutlak Türk hâkimiyeti sürmüştür. Osmanlı, "İmparatorluğun Kadim İlkesi" denilen mutlak kapalılıktan ilk ödünleri kapitülasyonlarla (1535 Fransa, 1579 İngiltere, 1612 Hollanda) birlikte ticaret gemilerine vermiştir.[2] 1711 yılında Osmanlı tarafından kazanılan Prut Zaferi ile Ruslar tekrardan Karadeniz'den uzaklaştırılmıştır. Bu durum 1768 yılında başlayan Osmanlı-Rus muharebesine kadar sürmüştür. Ancak Osmanlı Devleti'nin bu muharebede aldığı büyük yenilgi neticesinde Küçük Kaynarca Antlaşması (21 Temmuz 1774) imzalanmıştır.[3] Bu antlaşma ile Karadeniz'e kıyısı olan Çarlık Rusya Karadeniz'de sivil gemi bulundurabilme, ticaret yapabilme ve sivil gemilerini Boğazlardan geçirme hakkını elde etmiş, Karadeniz Türklerin dahili denizi olma niteliğini kaybetmiştir. Küçük Kaynarca Antlaşması ile Boğazların kapalılığı ilkesi devam etmesine rağmen Rusya'nın buradaki varlığı tehlike ve baskı kaynağı olmuştur. Napoleon Bonaparte'nin 1798 yılında Mısır'a çıkışı ardından Osmanlı'nın Rusya'dan destek istemesiyle bir Rus filosu İstanbul'a gönderilmiş ve bu filonun Boğazları geçip Akdeniz'e açılmasıyla Boğazlar Meselesi ortaya çıkmıştır.[4] Bu dönemde Osmanlı güvenliğini garanti altına almak için Ruslarla biri gizli olan iki anlaşma yapmıştır. Gizli anlaşmayla birlikte Karadeniz bütün muharebe gemilerine kapanacak ve Rusya müttefik sıfatıyla ilk defa Boğazlardan muharebe gemilerini geçirme iznini almış olacaktır. 8 yıl süreli olan bu anlaşma 1805 yılında yenilenmiş ancak 1806 yılında Osmanlı, Boğazları Rus muharebe gemilerine kapatmıştır.[5]

Osmanlı, Fransa ve Rusya'nın 1807'de gerçekleşen görüşmelerinde Rusya'nın Boğazları istediğini duyunca destek arayışına girmiş bu nedenle İngiltere ile yakınlık kurmak zorunda kalmıştır. Bu yakınlık neticesinde Kale-i Sultaniye Antlaşması (5 Ocak 1809) imza edilmiş ve bununla başlayan süreçte Boğazların iki taraflı antlaşmalarla belirlendiği döneme girilmiştir. Bu anlaşmanın 11. Maddesi, sulh zamanlarında herhangi bir

---

[2] Deniz Vank, **Boğazların Hukuki Rejimi ve Türk Boğazları**, US-A Yayıncılık, Ankara 1998, s. 40-41.

[3] Mustafa Hergüner, **Cumhuriyetimizin İlk Yıllarında Türk Boğazları ve Boğazlar Komisyonu Başkanı Vasıf (Temel) Paşa**, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2004, s. 14.

[4] Jale Nur Ece, "Tarihten Günümüze Türk Boğazları'nın Geçiş Rejimi ve 80. Yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi", **VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu,** İstanbul 2017, s. 75.

[5] Kemal Baltalı, **1936-1956 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi,** Yeni Desen Matbaası, Ankara 1959, s. 27.

yabancı devletin muharebe gemisine izin verilmemesini garanti etmiştir. Anlaşmanın bu maddesiyle boğazların kapalılığı ilkesi uluslararası anlamda tanınmıştır. Ayrıca Boğazlar Meselesi de uluslararası bir nitelik kazanmıştır.[6] Bu anlaşma neticesinde Türk Boğazları ile alakalı Osmanlı'nın mutlak egemenliği ve kimseye söylemeden düzenleme yapabilme yetkisi sona ermiştir.

Rusların Doğu'da Erzurum'a kadar ilerlemesi, Batı'da Edirne'yi işgali üzerine Osmanlı ve Rusya 14 Eylül 1829 tarihinde Edirne Antlaşması'nı imzaladılar. Bu anlaşma ile Ruslar, Karadeniz'de tam bir ticaret serbestîsi elde etmiş ayrıca Karadeniz ve Boğazlar Osmanlı'nın muharebe durumunda olmadığı bütün ticari gemilere açık kalacaktır. Edirne Antlaşması'yla Karadeniz yalnızca Türk-Rus denizi olma özelliğinden çıkmış ve milletlerarası konuma sahip olmuştur. Türk ve Rus taraflarının imzaladığı Hünkâr İskelesi Antlaşması (8 Temmuz 1833) sayesinde Rusya istediği vaziyette Payitaht, Çanakkale Boğazı'nı yabancı muharebe gemilerine kapalı hale getirecek ancak Rus gemileri boğazlardan serbest bir şekilde geçmeye devam edebilecektir.[7] Hünkâr İskelesi Antlaşması'nın altı tane aleni ve bir mahrem maddesi bulunmakta ve sekiz yıl sürelidir. İki devlet tehlikede olduğunda karşılıklı olarak yardım yapmayı taahhüt etmiştir. Ancak antlaşmanın gizli maddesi ile askeri yardımı yalnızca Rusya üstlenmiştir. Osmanlı ise Rusya'nın kabul etmediği muharebe gemilerini boğazlardan geçirmemeyi kabul etmiştir.[8]

Hünkâr İskelesi Antlaşması'yla Rusya'nın Türk Boğazlarında nüfuzlu bir hale gelmesi İngiltere başta olmak üzere büyük devletleri rahatsız etmiştir. Bu nedenle Türk Boğazlarının statüsüyle ilgili Almanya, Rusya, Fransa, İtalya, Avusturya ve Osmanlı Devleti Londra'da toplanmıştır. Londra Boğazlar Sözleşmesi yanında Rusya'yla gerçekleştirilen Londra Mukavelesi (13 Mart 1841) imzalanmıştır. Bahsi geçen bu antlaşmalar ile Karadeniz'in tarafsızlığına son verilmiş, Osmanlı ile Rusya'nın Karadeniz'de muharebe gemisi bulundurabilme ve tersanelerde muharebe gemisi inşa edebilmelerine karar verilmiştir. Ayrıca Boğazlar yine muharebe ve sulh dönemlerinde yabancı muharebe gemilerine kapalı kalacak, Osmanlı Sultan'ı ister ise müttefik olan devletlerin muharebe gemilerinin

[6] Şener, agm., s. 474.

[7] Ece, agm., s. 76.

[8] Beytullah Kazancı, Lozan ve Montrö Andlaşmalarında Türk Boğazları'nın Durumu, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi**, Ankara 2007, s. 44.

Boğazlardan geçmesine izin verecektir.[9] 1841 Boğazlar Sözleşmesi'yle Boğazlar konusunda olumsuz bir gelişme daha yaşanmıştır. Bu sözleşmeyle birlikte Kale-i Sultaniye Antlaşması'nda Osmanlı'nın mutlak egemenliğinden çıkan boğazlar, uluslararası bir statü kazanmıştır.[10] Türk Boğazlarının çok taraflı antlaşmalarla belirlendiği döneme de bahsi geçen 1841 Boğazlar Sözleşmesi'yle girilmiştir.

Londra Boğazlar Sözleşmesi neticesinde müttefikler Osmanlı'nın egemenlik haklarını ilan ederek onaylamalarına rağmen ilk maddede bulunan Türklere boğazları kapalı tutabilme hükmüyle onun egemenlik haklarında bir zıtlığa sebebiyet vermişlerdir. Osmanlı, bu antlaşma ile sulh zamanlarında boğazlarla ilgili resmen tek taraflı kullanma hakkını kaybetmiş oluyordu. Ancak muharebe zamanında kendi takdiriyle Boğazları arzu ettiği devletin muharebe gemilerine açabilme hakkını elde etmiştir. Osmanlı bahsedilen bu hakkını 1853-1856 Kırım Muharebesi'nde kullanmıştır.[11] Kırım Muharebesi ardından ise Fransa, Osmanlı, İngiltere, Piyemonte Devletleri, Prusya ve Avusturya arasında imza edilen Paris Antlaşması'yla (30 Mart 1856) Boğazların kapalı kalmasını kabul eden 1841 Boğazlar Sözleşmesi'nin bu ilkesi doğrulanmış ayrıca Boğazlar, muharebe zamanları haricinde bütün devletlerin sivil gemilerine açık, muharebe gemilerine ise kapalı olacaktır.[12] Paris Antlaşması ile Boğazlar konusunda 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi'nde bulunan madde tekrar edilmesine rağmen Paris Antlaşması eski statüye ek olarak Karadeniz'in tarafsızlaştırılması anlayışını getirmiştir.[13]

1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi'yle meydana getirilen Boğazlar dengesi, 1856 Paris Antlaşması'yla Çarlık Rusya aleyhinde değişmiştir. Bu aleyhteki vaziyetini tersine döndürmek isteyen Rusya, Prusya'yla yaptığı muharebede Fransa'nın mağlup olması ardından 31 Ekim 1870 tarihinde Avrupalı devletlere nota göndererek, Paris Antlaşması'nda bulunan Karadeniz'in tarafsızlaştırılmasıyla ilgili hükmü kaldırdığını ve Şark Meselesini de gündeme taşımayacağını açıklamıştır. Bismark'ın önerisiyle Ocak 1871'de İngiltere'de toplanan Rusya, Osmanlı, İtalya, Avusturya, Fransa, Britanya ve Almanya'yla gerçekleştirilen görüşmeler neticesinde 13

[9] Hergüner, **age.**, s. 18-20.

[10] Durmuş Yalçın (vd.), **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012.

[11] Muharrem Dördüncü, "1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine Kadar Boğazlar Meselesi", **Sosyal Bilimler Dergisi,** 3 (1), 2001, s. 88.

[12] Ece, agm., s. 77.

[13] Kazancı, **agt.**, s. 52.

Mart 1871 tarihinde imza edilen Londra Antlaşması'nın birinci maddesine göre "Karadeniz'in tarafsızlığı" nihayetlenmiş, Rusya ile Osmanlı'nın Karadeniz'de muharebe gemisi bulundurabilme ve tersane açabilmeleri karara bağlanmıştır.[14]

1877-78 Osmanlı-Rus Muharebesinde Osmanlı'nın kaybetmesi sonrasında Ayastefanos Antlaşması imzalanmış ve bu anlaşmayla 1841 Londra Anlaşması'nın hükümleri teyit edilmiştir. Ancak bu neticeden memnun olmayan İngiltere Berlin'de bir konferans toplamış ve 13 Temmuz 1978 tarihinde Berlin Antlaşması imzalanmıştır. Osmanlı, Avusturya-Macaristan, Rusya, Büyük Britanya, Fransa, İtalya ve Almanya'nın aralarında imza edilen Berlin Antlaşması'yla 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi kararlarıyla birlikte Boğazların sulh zamanlarında açık olması ve muharebe zamanlarında ise Osmanlı inisiyatifine bırakılması belirlenmiştir.[15] Boğazların kullanımıyla ilgili olarak 1841 Londra Boğazlar Sözleşmesi kararlarıyla belirlenen bu düzen, Dünya Savaşı'na değin varlığını devam ettirmiştir.

I. Dünya Savaşı ve Türk Boğazları

Türk Boğazları yukarıda bahsedilen Londra, Paris ve Londra Boğazlar Sözleşmeleri ardından Birinci Dünya Savaşı'nda müttefiklerin hedeflerinden biri olmuştur.

Osmanlı'nın Dünya Savaşı'nda kaybeden safta yer almasından sonra Mondros Mütarekesi'nin (30 Ekim 1918) imza edilmesiyle müttefikler İstanbul'u ve Türk Boğazlarını işgal etmişlerdir. Mondros Ateşkes Antlaşması'nda doğrudan boğazların yeni idare şekliyle ilgili olarak herhangi bir madde bulunmamasına rağmen anlaşmadaki birinci maddeye nazaran Boğazlar müttefik kuvvetlere açılmış ve bölgedeki askeri yerleşimlerin kontrolü onların olmuştur.[16] Bu mütarekeyle İtilaf Devletleri yıllardır emelleri olan Türk Boğazları'na ulaşmışlardır.

16 Mart 1920 tarihinde Osmanlı başkentini işgal eden İtilaf Devletleri Mondros Antlaşması ile kurdukları düzenin devam etmesini sağlamak hedefiyle 24 Nisan 1920 tarihinde San Remo'da düzenledikleri antlaşma

---

[14] Kazım Ökten, Montreux Boğazlar Sözleşmesi, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi,** Edirne 2008, s. 27-28.

[15] Ece, agm., s. 78.

[16] Furkan Kaya, "İkinci Dünya Savaşına Kadar Türk Boğazları Jeopolitiği", **Karadeniz Araştırmaları,** 2021, s. 597.

önerisini 10 Ağustos 1920 tarihli Sevr Antlaşması adında bir oldu-bitti ile Osmanlı Hükümeti'ne kabul ettirdiler. Sevr Antlaşması'yla Boğazlara tam serbesti gelmiş, her devletin ticaret ve muharebe gemileri kayıtsız şartsız, muharebe ve sulh durumunda giriş yapabileceği ilkesi yer almıştır.[17] Sevr Antlaşması'nın 37. maddesinde bahsedilen muharebe ve sulh dönemlerinde açıklık ilkesinin temini için yeni tedbirler alınması gerektiği ve bu nedenle Boğazlar Komisyonu adını alacak bir komisyon teşkil edileceği yazılmıştır. Komisyonun görevleri ve yetkileri[18] yine antlaşmanın ilgili maddelerinde yer almıştır.[19]

Düşman kuvvetlerinin işgali ardından Anadolu'da filizlenen Milli Mücadele hareketi Sevr Antlaşması'nın asla hayata geçmeyeceğinin bir göstergesi olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Sevr Antlaşmasıyla ilgili olarak Sevr'in daha önce gerçekleştiren bir projenin neticesi olmadığını, Müttefiklerin Yunan Başbakanı Venizelos'un katılımıyla hazırlandığını ve Osmanlı hükümetinin ise 10 Ağustos 1920 imzaladığını söylemiştir.[20] Sevr Antlaşması Boğazlar üzerindeki Türk hâkimiyetini hiç hükmünde sayan bir antlaşma olarak daha yürürlülüğe girmeden Türklerin azmiyle birlikte yok edilmiştir.[21]

Milli Mücadele hareketinin Anadolu'da hızlanmasıyla 28 Ocak 1920 tarihinde İstanbul'da Meclis-i Mebusan tarafından oy birliği ile Misak-ı Milli Beyannamesi kabul edilmiş, 17 Şubat 1920 tarihinde ilan etmiştir. Misak-ı Milli, altı maddeden oluşmakta ve kararların dördüncü maddesi Boğazlarla ilgilidir. Madde dörde göre Halife'nin ve Padişahın bulunduğu Payitaht ile Marmara Denizi'nin güvenliği bütün tehlikelerden korunmalıdır. Aslında tamamıyla bir güvene alınmalıdır. Söylenen şartlara uyulmasıyla Akdeniz ve Karadeniz Boğazları'nın uluslararası ticari ve ulaşımı aşikâr hale getirilmesiyle ilgili, imzalayan ve ilişkili devletlerin birlikte alacakları karar geçerli olacaktır. Bu maddeye göre Boğazlar, güvenliğinin sağlanması şartıyla, uluslararası kullanıma açılmalıydı.[22]

---

[17] Kazancı, **agt.**, s. 64.

[18] Ayrıntılı bilgi için bkz. Seha L. Meray, Osman Olcay, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020.

[19] Cemil Birsel, **Lozan, Cilt I**, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1933, s. 310.

[20] (Gazi) Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Kaynak Yayınları, Eylül 2015, s. 571.

[21] Cemal Tukin, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi**, Üniversite Matbaacılık, İstanbul 1947, s. 378.

[22] Hergüner, **age.**, s. 28-29.

11 Ekim 1922 tarihinde Yunanistan'la Mudanya Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmayla birlikte Milli Mücadele'nin askeri safhası tamamlanmıştır. Antlaşmanın Boğazlarla ilgili 2. maddesinde sulh süresince Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının sahillerinden başlayarak ana kara arasındaki 10 km derinlikteki alan sınır olarak belirlenmiştir.[23]

Lozan Boğazlar Sözleşmesi

Milli Mücadele ardından Lozan Konferansı'nda Türk Hükümeti adına katılan Türk heyetiyle sulh imzalanması kararlaştırılmıştır. Bu konferansta Boğazlar konusunda uzun münakaşalar yaşanmıştır. Burada üç tezin ileri sürüldüğü görülmüştür. İlk olarak Lord Curzon'un İngiliz tezine göre mutlak geçiş serbestliği, askerden arındırılma ve kontrolü kapsıyordu. Çiçerin tarafından ileri sürülen bir diğer tez ise mutlak kapalılık ve dolayısıyla Türklerin Boğazlar üzerindeki hâkimiyetini ileri sürmüştür. İsmet Paşa tarafından ileri sürülen Türk tezi ise mutlak serbestlik ve mutlak kapalılık ilkelerinin arasında bir ifadeydi. Türk tezinde Misak-ı Milli kararlarına sadık kalınıyordu.[24] Konferans süresince tartışılanlar neticesinde Türk Boğazları için Lozan Sulh Muahedenamesi ve bununla birlikte Lozan Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni Fransa, Japonya, İtalya, İngiltere, Bulgaristan, Yugoslavya, Yunanistan, Romanya, Portekiz, Belçika, SSCB[25] imzalayan taraflardır. Anlaşma neticesinde Türk Boğazlarından muharebe ve sulh dönemlerinde deniz ve hava yollarında geçiş serbestliği kabul edilmiştir. Muharebede olması koşuluyla Türkiye'nin düşmana ait gemi ve uçakların geçişini engelleyebileceği ancak tarafsız devletlerin gemilerinin Türkiye'nin düşmanına yardımcı olmamaları şartıyla geçişine izin verilmiştir.[26] Bu antlaşmaya ek olarak kabul edilen Lozan Boğazlar Sözleşmesi (24 Temmuz 1923) ile getirilen yeni düzende Türkiye, boğazlarda güvenlik ve savunma haklarından mahrum kalmıştır. Antlaşmanın boğazlar rejimiyle ilgili ana ilkelerini meydana getiren 23. maddeye nazaran Türk Boğazları'nda sulh ve muharebe durumlarında deniz ve hava geçişleriyle birlikte ulaşım serbest olacaktır.

---

[23] Kaya, agm., s. 599.

[24] Baltalı, **age.**, s. 40.

[25] SSCB'nin antlaşmayı imzalayacağı haberinin "Sovyet Rusya Türk Boğazları Anlaşmasını İmzalayacak" başlığıyla Amerikan basınında yer aldığı görülmektedir. "Soviet Russia to Sign Turkish Straits Treaty", **New Britain Herald,** 20 Temmuz 1923, s. 1.

[26] Meltem Sarıbeyoğlu Skala ve Hilal Cecanpınar, "85. Yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Türkiye ve Karadeniz'e Kıyıdaş Devletler Açısından Önemi", **Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Dergisi,** C 29, S 1, 2021, s. 61-62.

Lozan Boğazlar Sözleşmesi'yle birlikte Boğazlardan geçiş serbestliği ve askersizleştirilen bölgenin güvenliği Milletler Cemiyeti'nin teminatı altına alınmıştır.[27] Sözleşme'nin 10. ve 16. maddeleri Boğazlar Komisyonu'nun kurulması ve görevleriyle ilgilidir. Boğazlar Komisyonu yönetim, denetim ve teknik konularda hizmet vermek amacıyla uluslararası bir statüde meydana getirilmiştir. Komisyonda Bulgaristan, Fransa, Yugoslavya Romanya, Japonya, SSCB, Yunanistan, İngiltere ve Türkiye'yi temsil eden birer temsilci olacak aynı zamanda Türk temsilcisi başkan konumunda bulunacaktır.[28] Ayrıca Boğazlar Komisyonu Milletler Cemiyeti'ne verilmek amacıyla her sene raporlar da hazırlayacaktır.[29] Boğazlar Komisyonu'nun yetkilerine bakıldığında Sevr Antlaşması'nda belirlenen komisyonun yetkilerine göre sınırlı olmasına rağmen bu komisyonun varlığı Türkiye'nin tam bağımsızlığını sınırlamaktadır.[30] Boğazlar Komisyonu'yla alakalı Mustafa Kemal Atatürk söylevinde şunları söyler: "Komisyonun riyaseti bize verilmiştir. Komisyonun vazifesi gemilerin Boğazlar'dan geçişi keyfiyetinin Boğazlar Mukavelesi hükümlerine uygun olmasına itinadan ibarettir." Ayrıca komisyon her yıl MC'ye bir rapor iletecektir. Bu antlaşmayla İstanbul'daki uluslararası Sıhhiye Meclisi yürürlükten kaldırılarak sıhhiye konuları Türk Devletine bırakılmıştır.[31]

Boğazlar Sözleşmesi Türkiye'yi tam anlamıyla memnun etmekten uzaktı. Çünkü bu antlaşma ile Türkiye'nin güvenliği tehlikeye düşüyordu. Emniyet tedbirlerinden uzak kalan Türkiye de Boğazlar Komisyonu'nun varlığı da egemenlik haklarına zarar vermekteydi. Boğazlarda asker bulunduramayan Türkiye, Anadolu ve Trakya'da asker bulundurarak ani bir saldırıya karşı önlem alıyordu ancak bu da güçlükleri beraberinde getiriyordu. Boğazlardan geçiş serbestliği ve Türkiye'nin güvenliği garantisi MC'de bulunmasına rağmen MC'nin harekete geçmesi için oylama yapması gerekiyordu.[32]Türkiye'nin Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde Boğazlar üzerindeki egemenliği kısıtlayıcı maddeleri gönülsüzce de olsa kabul etmesinin nedeni, Konferansın en kısa sürede sulhla bitmesini istemesine ek

---

[27] Mehmet Gönlübol, Cem Sar, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995),** Siyasal Kitabevi, Ankara 1996, s. 120.

[28] Hüseyin Tosun, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi (Boğazlar Sorununda Son Aşama)", **Atatürk Yolu Dergisi**, C 4, S 13, 1994, s. 97.

[29] **Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi,** Yer. 254-712-43, 31. 10. 1931.

[30] Bozkurt, Abdurrahman, "Boğazlar Komisyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1924-1936)", **Public and Private International Law Bulletin,** 37(1), 2014, s. 7.

[31] Atatürk, **age.**, s. 582.

[32] Baltalı, **age.**, s. 47-48.

olarak MC'nin meydana getirdiği ortaklaşa güvenlik sisteminin işe yarayacağını ayrıca uluslararası arenada silahsızlanmanın hayata geçeceğine inanmasıydı.[33]

Montreux (Montrö) Boğazlar Sözleşmesi

Türkiye, Lozan Görüşmeleri'nden sulhla ayrılmak için Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin egemenliği kısıtlayıcı bazı maddelerine rağmen imzalamıştır. Bu sözleşme 13 yıl süresince yürürlükte kalmış ve büyük sıkıntılara neden olmamıştır. Ancak Lozan Sulh Muahedenamesi'yle belirlenen Boğazlar rejiminde herhangi bir saldırı durumunda kesin bir hüküm olmaması Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmekteydi. 1932'de ise MC silahsızlanma konferansının başarısız olması ve Hitlerin iktidarıyla Türkiye'nin güvenlik endişeleri artmıştır. Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin belirli bir süresi bulunmamasına rağmen Türkiye, 1933'ten sonra[34] Avrupa'da siyasi gerginliklerin başlamasıyla Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin mevcut koşullara uygun hale getirilmesi ve Türkiye'nin güvenliğinin sağlanması gerekçesiyle birçok girişimde bulunmuştur.

Türkiye'nin Boğazlar konusunda güvensizliği ve yeni bir anlaşma isteği Washington'da yayımlanan The Evening Star gazetesine yansımıştır. "Türkiye Boğazların Kontrolü İçin Yeni Bir Anlaşma Arıyor" başlıklı haberde Türk Boğazları üzerindeki askeri yetki sorununun önem kazandığı ve Türk Hariciye Nazırı Dr. Tevfik Rüştü Bey'in (Aras) Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin feshedilmesi talebi konusunda Karadeniz'e kıyısı olan tüm devletleri uzlaştırmaya çalıştığından bahsedilmiştir.[35] Ayrıca The New York Times gazetesi de "Türkiye Boğazları Savunma Hakkı İstiyor" başlıklı haberinde Türkiye'nin Çanakkale Boğazı'nı yeniden tahkim edebilmek için mevcut antlaşma maddesinin değiştirilmesini istediğini yazmıştır.[36] Bu dönemde Türkiye'nin güvenlik endişelerini dile getirmesinin yanında Le Petit Journal gazetesinde Saint Brice makalesinde Yunanistan'da meydana

[33] Sami Doğru, "Türk Boğazları'nın Hukukî Statüsü: Sevr ve Lozan'dan Montrö'ye Geçiş", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** 15 (2), 2013, s. 149.

[34] Bu dönemde, Japonya Mançurya'ya saldırmış, İtalya Habeşistan'ı işgal etmiş ve Almanya Ren bölgesini askerleştirme ve silahlandırmaya girişmiştir. Ayrıca Milletler Cemiyeti'nin hedefi olan güvenlik sisteminin işlevsiz kaldığı görülmüştür. Doğru, agm., s. 152.

[35] "Turkey Is Seeking New Treaty For Control Over The Straits", **The Evening Star,** 3 Eylül 1933, s. 3.

[36] J. W. Kernick, "Turkey Asks Right To Defend Straits", **The New York Times,** 17 Haziran 1934, s. 58.

gelen isyanın Türklerin boğazlar konusundaki iddiasını desteklediğini öne sürmüştür.[37]

Türkiye, 1923 tarihinde imzaladığı Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nin meydana getirdiği rejimi değiştirmek ve yeni rejim meydana getirmek için İngiltere'nin başkentinde gerçekleştirilen "Silahların Azaltılması ve Sınırlandırılması Konferansı"nda (24 Mart 1933), Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ndeki İstanbul ve Çanakkale Boğazları'nın kıyı şeridiyle Marmara Denizi'ndeki askersizleştirilmesi ve silahsızlandırılması maddelerinin yürürlükten kalkmasını istemiştir. Bu isteği ise konferansın konusu ile alakalı bulunmadığı iddiasıyla gündeme getirilmemiştir.[38] Tevfik Rüştü Aras Cenevre'deki beyanatında, Türk sahillerinin güvenliğinin sağlanması gerektiğinden, İngiliz projesinde sulh antlaşmalarındaki askeri maddelerin ilga edildiğini görmenin Türkiye'yi çok memnun ettiğini ayrıca bu projeye Boğazlar ve Trakya'daki askerden arındırılmış bölgelerinde ilave edilmesi gerektiğini söylemiştir.[39] Cumhuriyet gazetesinin Tevfik Rüştü Bey'in Cenevre silahları bırakma konferansında Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarındaki askerden arındırılmış bölgelerin kaldırılmasını istediğini ve bu isteğini "o kadar makul, o kadar mantıkî o kadar haklıdır ki konferansın bu teklifi kabul etmekten başka çaresi yoktur" şeklinde ifade ettiği görülmektedir.[40]

Türkiye'nin Boğazlar konusundaki isteklerine karşılık Avam kamarasında konuşan Eden, Çanakkale'de yeniden istihkâmlar inşa etmek konusunda Ankara'dan resmi bir açıklama olmamasına rağmen Türkiye'nin bu konuyu en uygun zamanda açıklama isteğinde olduğunu bildirmiştir.[41] Sonrasında MC Konseyi, Almanya'yla gerçekleştirdiği olağanüstü toplantısında (17 Nisan 1935), söz alan Hariciye Nazırı T. Rüştü Bey, Boğazların silahsızlandırılmasıyla alakalı olan maddelerin ülkesinin güvenliğini tehlikeye atması nedeniyle, kaldırılmasını istemiştir. Lozan Boğazlar Sözleşmesi'ni onaylamamış olan SSCB, Türkiye'nin dile getirdiği bu isteğine olumlu bakmasına rağmen İngiltere, Fransa ve İtalya temsilcileri, bu konunun görüşülen konuyla alakalı olmadığını söyleyerek Türkiye'nin isteğini reddetmiştir. Türkiye, iddiasından vazgeçmeyerek bu konudaki

[37] "Boğazlar Meselesi", **Cumhuriyet,** 14 Mart 1933, s. 8.

[38] Kudret Özersay, **Türk Boğazlarından Geçiş Rejimi**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 1999, s. 59.

[39] **Cumhuriyet,** 25 Mayıs 1933, s. 1.

[40] "Boğazlar Meselesi", **Cumhuriyet,** 26 Mayıs 1933, s. 1.

[41] **Cumhuriyet,** 8 Nisan 1936, s. 1.

isteğini Mayıs 1935'de Balkan Antantı Konseyi'nin Bükreş'teki kurulunda sonrasında Eylül'de MC Genel Kurulu'nda tekrar etmiş ancak herhangi bir neticeye ulaşamamıştır. Türkiye bu girişimleriyle tek taraflı oldubitti yerine barışçı yollarla sözleşmeyi değiştirmek istemiştir. MC'nin, Habeşistan saldırısı gerekçesi ile İtalya'ya yönelik tedbirlere karar verdiği Kasım 1935 toplantısında isteklerini tekrardan dile getiren Türkiye, nihayet müspet bir karşılık almıştır.[42]

Türkiye bu konudaki isteğini uluslararası hukukta bulunan "Rebuc sic Stantibus" yani "şartlar değişinde kaideler değişir" prensibine dayandırmaktadır. Bu nedenle 11 Nisan 1936 tarihinde Lozan Konferansı'nda bulunan tüm devletlere ayrıca MC'ye uluslararası bir konferansın meydana getirilmesi ve mevcut sözleşmenin maddelerinin düzenlenmesine ilişkin nota göndermiştir.[43] Türkiye'nin antlaşmaya taraf olan devletlere gönderdiği nota İtalya haricinde diğer devletler tarafından olumlu karşılık bulmuştur. İtalya'nın Habeşistan'a saldırdığı vakit MC'nin uyguladığı tedbirlere Türkiye'nin de destek vermesi İtalya'nın notaya olumsuz yanıt vermesinin sebebidir.[44] Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde imzası olan devletlerin Türk notasına olumlu yanıt vermeleriyle görüşmenin yapılacağı kesinleşmiştir. Yer ve tarih konusunda yapılan görüşmeler neticesinde 22 Haziran'da Montrö'de toplanılması kararı alındı.[45]

The New York Times gazetesinin "Boğazlar Konferansı" başlıklı yazısında Türkiye'nin egemenlik haklarını kısıtlayan anlaşma hükümlerinden kurtulmak için ilgili devletlerin onayına sunduğu önerisinin olumlu karşılandığından bahsetmiştir. Hatta bazı ülkelerin sözcülerinin Türkiye'nin uzlaşmacı tavrını övdükleri ve dolaylı yoldan bu yöntemi son zamanlarda Japonya, Almanya ve İtalya'nın anlaşmaları tek taraflı feshi yöntemiyle karşılaştırdıklarından söz edilmiştir.[46]

Konferansa katılacak Türk heyetine Hariciye Vekili Dr. Tevfik Rüştü Aras başkanlık yapmıştır.[47] The New York Times gazetesi Boğazlar

---

[42] Özersay, **age.**, s. 59.

[43] Figen Atabey, "Lozan Sonrasında Boğazlar Sorununun Çözümü: Montreux Boğazlar Sözleşmesi", **History Studies,** 5 (5), September 2013, s. 21.

[44] Ökten, **agt.**, s. 67-68.

[45] Burgaç, Murat, **Montrö Meydan Muharebesi –Bir Diplomasi Savaşı-,** Kaynak Yayınları, İstanbul 2021, s. 122.

[46] "The Straits Conference", **The New York Times,** 24 Haziran 1936, s. 22.

[47] **Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi,** Yer. 65-48-14, 10.06.1936.

Sözleşmesi'nin gözden geçirilmesine ilişkin konferansa katılacak Türk heyetine Aras'ın başkanlık yapacağını söylemesinin yanında Aras'ın danışmanlarıyla beraber kırk kişilik bir heyetin 20 Haziran'da Montrö'de olmasının beklendiği söylenmiştir.[48]

Montreux Konferansı, İtalya dışında Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde imzacı bulunan bütün devletlerin temsilcilerinin katılmasıyla İsviçre'nin Montreux şehrinde 22 Haziran 1936 tarihinde toplanmıştır.[49] Tevfik Rüştü Aras, Türk tezini anlatarak "Projemizi kabul ederseniz iki asırdır harb zavysinden görülen Boğazlar bir vifak geçidi olacaktır" demiştir.[50] Tarih 23 Haziran 1936'yı gösterdiğinde Türkiye, mevcut Boğazlar Sözleşmesi'nin iptal edilmesiyle birlikte yenilenebilmesi için yeni taslağını önermiş, önerisi üzerinde altıncı oturuma kadar (6 Temmuz 1936) görüşmeler gerçekleştirilmiştir. İngiltere ise Türk önerisinin görüşülmesi esnasında Karadeniz'e kıyısı bulunan-bulunmayan devletlerin aralarında meydana gelebilecek çıkar çatışmalarını yumuşatabilmek amacıyla 4 Temmuz 1936 tarihinde Türkiye'nin tasarı önerisinin revize edilmiş hali anlamına gelen yeni bir öneri sunmuştur. Bu önerisi, bazı değişikler ile kabul edilerek ve 20 Temmuz 1936 tarihinde de imza edilmiştir.[51] İmzalanacak bu antlaşmayla birlikte "Atatürk Türkiye'sinin Lozan'da kazandığı büyük zafer" tamamlanmıştır.[52] Büyük bir çaba neticesinde yürürlüğe giren sözleşmenin yirmi dokuz maddesi, dört ilavesi, bir tane de protokolü vardır.[53] İngiltere, Yugoslavya Japonya, Türkiye, Bulgaristan, Yunanistan, Fransa, Romanya ve SSCB anlaşmacı devletlerdendir. İtalya ise sonrasında sözleşmeyi onaylamıştır.[54] Hatta anlaşma üzerinde mutabık kılındığı zaman İtalya'nın imzasına açık bırakılması kararlaştırılmıştır.[55]

Boğazlar rejimiyle ilgili olarak imzalanan Montreux Antlaşması'nın 24. maddesi mucibince 1939 senesine mahsus olan yıllık raporların beş nüshasının imzacı devletlerin ve imzacı olmayan devletlerin Sefaretlerine

---

[48] "To Head Turkish Group", **The New York Times,** 12 Haziran 1936, s. 2.

[49] **Cumhuriyet,** 22 Haziran 1936, s. 1.

[50] **Cumhuriyet,** 23 Haziran 1936, s. 1.

[51] Özersay, **age.**, s. 63.

[52] **Ulus,** 20 Temmuz 1936, s. 1.

[53] Antlaşmanın maddeleri için bkz. Seha L. Meray, Osman Olcay**, Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler***,* Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020.

[54] Cemil Bilsel, **Dünya Barış Buhranında Boğazlar –Türk Boğazları–,** Dorliyon Yayınları, Ankara 2022, s. 47.

[55] **Ulus,** 17 Temmuz 1936, s. 1.

gönderilmiştir.[56] Türk Boğazlarından geçiş rejimi ve Boğazların güvenliğini düzenleyen bu sözleşme 1923 Lozan Antlaşması'yla beraber imzalanmış olan Boğazlar Sözleşmesi'nin yerine geçmiştir. Bu sözleşmenin eskisine nazaran Türkiye'nin güvenliğine ve egemenlik haklarına daha uygun olmuş bu nedenle bugüne kadar geçerliliğini korumuştur.[57] Bu sözleşme ile Türkiye'nin boğazlar üzerindeki egemenlik haklarını kısıtlaya Boğazlar Komisyonu da kaldırılmıştır. Önerilen yeni 21. maddeye göre "Boğazlar rejimine ilişkin olarak 24 Temmuz 1923'te Lozan'da imzalanmış sözleşmenin 12. maddesiyle kurulması öngörülmüş olan uluslararası komisyonun yetkileri Türk hükümetine aktarılacaktı". Bu maddenin onaylanması ardından Boğazlar Komisyonu kaldırılmıştır.[58]

Montrö Antlaşması'nın imzalanmasından sonra Hariciye Nazırı Tevfik Rüştü Bey, konuşma yaparak bu neticeyi almak için bir aya yakındır çalıştıklarını bu çalışmayla birlikte en sorunlu konuların halledilebileceğinin gösterildiğini ve Türk milleti namına teşekkürlerini iletmiştir. Tevfik Rüştü Aras'ın konuşması ardından İngiliz murahhası olan Lord Stanney, konferans başladığında Türkiye'ye, bu konferansı toplamak amacıyla aracı olmaya karar verdiklerinden dolayı görüşmelerin başarılı bir şekilde neticelenmesinden memnuniyet duyduğunu söylemiştir. Ayrıca Stanney, elde edilen konferans ahdi sayesinde uluslararası konuların da bu şekilde çözülebileceğinin göründüğüne dikkat çekmiştir.[59]

Montrö Konferansı'yla ilgili Ulus gazetesinde yayımlanan bir haberde antlaşma içerisinde "Türkiye taahhüd ederse, Türk noktai nazarına uyarsa, Türkler muvafakat ederse!" cümlelerinin varlığına dikkat çekilmiştir. Makalenin yazarı Neşet Halil Atay, konferansa iştirak eden devletlerin Türkiye ile ilgili fikirlerinin uluslararası çıkarlara uygunluğu düzleminde göründüğünü ve bu yüzden boğazlar meselesinin Montrö de halledilebildiğini söylemiştir.[60] Atay, bu antlaşmaya kadar Türkiye'nin ümitsiz günler geçirdiğini ve oylanacağı günden imzalanacağı ana kadar münakaşalara sebebiyet verdiğini dile getirmiştir.[61] Yunus Nadi antlaşmayla ilgili olarak "Boğazlar davamızın arzı şekli, telâkkisi tarzı ve nihayet neticesi

---

[56] **Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi,** Yer. 222-499-7, 08. 04. 1940.

[57] İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945),** Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983, s. 493.

[58] Burgaç, **age.**, s. 352-353.

[59] "Montreuxde Mukavelename İmza Edildi", **Akşam,** 21 Temmuz 1936, s. 4.

[60] Neşet Halil Atay, "Montrö Konferansı ve Türk Diplomatları", **Ulus,** 26 Temmuz 1936, s. 1.

[61] Neşet Halil Atay, "Konferans ve Konferansın Son İki Günü", **Ulus**, 27 Temmuz 1936, s. 1.

insanlığın maneviyatını yükseltecek kuvvetli numunelerdir. Bunların kaideleri teyiddeki rolleri hiç olmazsa bize temin ettiği faydalar kadar büyüktür. Boğazlar meselemizle yalnız kendimize değil, bütün insanlığa hizmet ettik"[62] demiştir.

20 Temmuz 1936 tarihinde imzalanması ardından 9 Kasım 1936'da hayata geçen Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin[63] iki mühim niteliği bulunmaktadır. Bu sözleşmeyle Lozan'ın Türkiye açısından yarattığı güvenlik endişesini doldurmasıdır. Diğer yandan Sözleşme, uluslararası ilişkilerde mevcut anlaşmaların görüşülerek ve barışçıl çözümlerle günün koşullarına uygulanabileceği görülmüştür.[64]

Montrö'nün Türkiye için önemine Türk basınının değindiği görülmektedir. Ulus gazetesinde "Montröden Çıkan Neticeler" başlığı altında Montrö sonucunda yalnızca zaruri bir hakkın alınmadığı aynı zamanda milletlerarası hukuk bakımından olduğu kadar milletlerarası hukuka kadar geniş bir çerçevesi olduğu söylenmiştir. Haberde, MC'nin maddi ve manevi anlamda yıpranmış olduğunun altı çizilirken Hariciye Vekili Aras'ın şu ifadelerini yer verilmiştir: "Yese düşen birçok yürekleri kuvvetlendirmekte be dünyaya yeni bir ümid ateşi vermektedir…"[65] Boğazlar mukavelesinin imzalanmasının hatırası için pullara "Boğazlar mukavelesinin imzası" ibaresi ve tarihi konuşulmuştur.[66] Ayrıca mecliste Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle ilgili olarak Meclis Başkanı Mustafa Abdülhak Renda, Montrö konferansında elde edilen önemli ve kıymetli neticeleri bildirmek için meclisi davet ettiğinden bahsetmiştir.[67] Milletvekili Refik İnce (Manisa), "Montröde yapılan mukavelenin bize temin etmiş olduğu istiklâl –istiklâl zaten kendisinde mevcut idi- bize temin etmiş olduğu muvaffakiyet, yalnız millî olarak kalmamış beynelmilel mücadelelere de nihayet veren bir istikamet almıştır" demiş ayrıca meclisteki diğer vekiller de Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle ilgili övgü dolu sözler söylemişlerdi.[68]

---

[62] Yunus Nadi, "Yeni Boğazlar Rejiminin Manevî Kıymet ve Ehemmiyeti", **Cumhuriyet,** 20 Temmuz 1936, s. 3.

[63] Ayrıntılı bilgi için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945),** Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983.

[64] Hacer Zorlu Uğur, "Türk Boğazlarının Önemi ve Montrö Sözleşmesi İle Sağlanan Denge Rejimi", **International Journal Of Afro-Eurasian Research**, (2), 2016, s. 40.

[65] **Ulus,** 22 Temmuz 1936, s. 1.

[66] **Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi**, Yer. 67-62-18, 21.07.1936.

[67] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre V, Cilt 12, İçtima 1, 30.07.1936, s. 302.

[68] **TBMM Zabıt Ceridesi**, Devre V, Cilt 12, İçtima 1, 30.07.1936, s. 312.

SONUÇ

Tarih boyunca güçlü konumda olmak için elde tutulması düşüncesinin hâkim olduğu Türk Boğazları, 1918-1936 yılları arasında uluslararası antlaşmalarla Türk egemenliğini kısıtlayan şartlar içerisinde kalmıştır. Muharebeden yorgun çıkmış ve yeni rejimin yanında inkılâplarla bir dönüşüm içerisine giren Türkiye, bu zor durumdan barışçıl yollarla bu zor durumdan çıkabilmek için çalışmalar yapmıştır. Akdeniz'de İtalya'nın emperyalist emeller besleyerek politikalarını şekillendirmesi Türkiye'nin güvenlik endişelerini arttırmıştır. Çünkü Boğazlar Komisyonu'nun varlığı ve işleyişi, boğazların denetimi ve güvenliği açısından tam bir garanti sağlamamıştır. Gelişen dünya siyaseti içerisinde Lozan Boğazlar Sözleşmesi'nde imzası olan devletlerinde boğazların kontrolünün sözleşme kapsamında bir devletin himayesine bırakma fikirleri ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin yaptığı girişimleri basın da yakından takip etmiş ve yabancı basının ilk zamanlarda tarafsız bir tutum sergilediği görülmüştür. Dünya siyasetinde meydana gelen gelişmeler ve Türkiye'nin talebinden vazgeçmemesi neticesinde boğazların kontrolünün Türkiye'ye bırakılması fikri yerleşmiştir. Boğazların siyasi atmosferle birlikte Türkiye'ye bırakılması fikrini dönemin basınındaki değişimde görmekte mümkündür. Netice itibariyle yapılan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'yle Türkiye Boğazlardaki askerden arındırma ve silahsızlandırma konularındaki hükümlerinden kurtularak Misak-ı Milli kararlarına uygun olarak egemenlik haklarını elde edebilmiştir. Sözleşmede muharebe ve sulh durumlarında Türkiye'nin hakları yer alırken maddelerin ayrıntılı olarak ele alındığı da görülmüştür. Bu nedenle belirlenen süre içerisinde tekrardan görüşmeye açık olmasına rağmen sözleşme bugün dahi geçerliliğini korumaya devam etmektedir.

KAYNAKÇA

Akşam, 21 Temmuz 1936.

Atabey, Figen, "Lozan Sonrasında Boğazlar Sorununun Çözümü: Montreux Boğazlar Sözleşmesi", **History Studies,** 5 (5), September 2013.

Atatürk, (Gazi) **Mustafa Kemal**, Nutuk, Kaynak Yayınları, Eylül 2015.

Atay, Neşet Halil, "Montrö Konferansı ve Türk Diplomatları", **Ulus,** 26 Temmuz 1936.

Atay, Neşet Halil, "Konferans ve Konferansın Son İki Günü", **Ulus,** 27 Temmuz 1936.

Baltalı, Kemal, **1936-1956 Yılları Arasında Boğazlar Meselesi**, Yeni Desen Matbaası, Ankara 1959.

Bilsel, Cemil, **Dünya Barış Buhranında Boğazlar –Türk Boğazları–,** Dorliyon Yayınları, Ankara 2022.

Birsel, Cemil, **Lozan, Cilt I**, Ahmet İhsan Matbaası, İstanbul 1933.

Bozkurt, Abdurrahman, "Boğazlar Komisyonu'nun Kuruluşu ve Faaliyetleri (1924-1936)", **Public and Private International Law Bulletin,** 37(1), 2014.

Burgaç, Murat, **Montrö Meydan Muharebesi –Bir Diplomasi Savaşı-,** Kaynak Yayınları, İstanbul 2021.

Cumhuriyet, 8 Nisan 1936.

Cumhuriyet, 25 Mayıs 1933.

Cumhuriyet, 26 Mayıs 1933.

Cumhuriyet, 22 Haziran 1936.

Cumhuriyet, 23 Haziran 1936.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Yer. 254-712-43, 31. 10. 1931.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Yer. 222-499-7, 08. 04. 1940.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Yer. 67-62-18, 21.07.1936.

Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi, Yer. 65-48-14, 10.06.1936.

Doğru, Sami, "Türk Boğazları'nın Hukukî Statüsü: Sevr ve Lozan'dan Montrö'ye Geçiş", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi,** 15 (2), 2013.

Dördüncü, Muharrem, "1774 Küçük Kaynarca Antlaşmasından 1841 Londra Sözleşmesine **Kadar Boğazlar Meselesi", Sosyal Bilimler Dergisi,** 3 (1), 2001.

Ece, Jale Nur, "Tarihten Günümüze Türk Boğazları'nın Geçiş Rejimi ve 80. Yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi", **VIII. Türk Deniz Ticareti Tarihi Sempozyumu,** İstanbul 2017.

Gönlübol Mehmet, Sar Cem, "1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası", **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995),** Siyasal Kitabevi, Ankara 1996.

Hergüner, Mustafa, **Cumhuriyetimizin İlk Yıllarında Türk Boğazları ve Boğazlar Komisyonu Başkanı Vasıf (Temel) Paşa**, Türk Deniz Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2004.

Kaya, Furkan, "İkinci Dünya Savaşına Kadar Türk Boğazları Jeopolitiği", Cilt I, **Karadeniz Araştırmaları,** 2021.

Kazancı, Beytullah, Lozan ve Montrö Andlaşmalarında Türk Boğazları'nın Durumu, **Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,** Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2007.

Kernick, J. W., "Turkey Asks Right To Defend Straits", **The New York Times,** 17 Haziran 1934.

Meray Seha L., **Olcay Osman, Montrö Boğazlar Konferansı Tutanaklar, Belgeler**, Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020.

Meray Seha L., Olcay Osman, **Osmanlı İmparatorluğu'nun Çöküş Belgeleri,** Türkiye İş Bankası Yayınları, İstanbul 2020.

Nadi, Yunus, "Yeni Boğazlar Rejiminin Manevî Kıymet ve Ehemmiyeti", **Cumhuriyet,** 20 Temmuz 1936.

Ökten, Kazım, Montreux Boğazlar Sözleşmesi, **Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi,** Edirne 2008.

Özersay, Kudret, **Türk Boğazlarından Geçiş Rejimi**, Mülkiyeliler Birliği Vakfı Yayınları, Ankara 1999.

Sarıbeyoğlu Skala, Meltem ve Cecanpınar, Hilal, "85. Yılında Montrö Boğazlar Sözleşmesi: Türkiye ve Karadeniz'e Kıyıdaş Devletler Açısından Önemi", **Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Dergisi,** C 29, S 1, 2021.

Sel, Selma, **Değişen Dünya Şartlarında Karadeniz ve Boğazlar Meselesi (1923-2008),** Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2009.

Soysal, İsmail, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları (1920-1945),** Türk Tarih Kurumu, Ankara 1983.

Şener, Bülent, "Türk Boğazları'nın Geçiş Rejiminin Tarihi Gelişimi ve Hukuki Statüsü", **Tarih Okulu Dergisi,** S 17, Mart 2017.

TBMM Zabıt Ceridesi, Devre V, Cilt 12, İçtima 1, 30.07.1936.

The New Britain Herald, 20 Temmuz 1923.

The Evening Star, 3 Eylül 1933.

The New York Times, 24 Haziran 1936.

The New York Times, 12 Haziran 1936.

Tosun, Hüseyin, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi (Boğazlar Sorununda Son Aşama)", **Atatürk Yolu Dergisi,** C 4, S 13, 1994.

Tukin, Cemal, **Osmanlı İmparatorluğu Devrinde Boğazlar Meselesi**, Üniversite Matbaacılık, İstanbul 1947.

Ulus, 17 Temmuz 1936.

Ulus, 20 Temmuz 1936.

Ulus, 22 Temmuz 1936.

Vank, Deniz, **Boğazların Hukuki Rejimi ve Türk Boğazları**, US-A Yayıncılık, Ankara 1998.

Yalçın, Durmuş (vd.), **Türkiye Cumhuriyeti Tarihi I**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012.

Zorlu Uğur, Hacer, "Türk Boğazlarının Önemi ve Montrö Sözleşmesi İle Sağlanan Denge Rejimi", **International Journal Of Afro-Eurasian Research,** (2), 2016.

ATATÜRK DÖNEMİNDE TÜRK DONANMASININ MODERNİZASYONU: İTALYA'DAN SATIN ALINAN SAVAŞ GEMİLERİ

Mevlüt ÇELEBİ*

Özet

Lozan Barış Antlaşması'ndan sonra Türkiye'de Atatürk liderliğinde topyekûn bir modernleşme hareketi başlatıldı. Çağdaş uygarlık düzeyine çıkmayı hedefleyen bu yenileşme sürecinde Türk ordusunun ve özellikle donanmasının modernleştirilmesine ve yeni savaş gemilerinin alınmasına özel bir önem verdi. Türk donanmasının yenileşmesi konusunda da öncü ve yönlendirici bir rol oynayan Atatürk, bunun ilk işaretlerini 1924'te vermeye başladı. Atatürk, 1 Kasım 1924'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açarken yaptığı konuşmada "Efendiler! Bahriyemizi esaslı ve ciddî bir surette ıslah etmek düşünülmelidir" diyerek hedefi ortaya koydu.

Türk donanmasının modernizasyonu için Türk milli savaş sanayinin kurulması çalışmalarına başlandı. Aynı zamanda üç tarafı denizlerle çevrili Türkiye'nin donanmasını güçlendirmek için modern ve yeni savaş gemileri alınması planlandı. Bunun için arayışa girişildi ve İtalya ile de görüşmeler yapıldı. Uzun süren müzakereler 16 Mayıs 1929'da tamamlandı. Türkiye, İtalyan şirketlerinden iki torpido muhribini Ansaldo'ya, iki denizaltıyı Monfalcone'ye ve üç motorbotu Venedik'teki S.V.A.N. Şirketlerine yaptırmaya karar verdi. Türk hükümetiyle Società Cantieri del Tirreno arasında 9 Mayıs 1930'da başka bir sözleşmeyle iki torpidonun yaptırılması için anlaşıldı.

1931'de tamamlanmaya başlayan söz konusu gemilerden muhriplere Kocatepe ve Adatepe; Sakarya ve Dumlupınar; torpidolara Zafer ve Tınaztepe ve motorbotlara da Doğan, Denizkuşu, Martı isimleri verildi. Savaş gemilerinin teslim Türk kamuoyunda büyük bir coşkuya yol açtı. 1937'de, İtalya'ya başka savaş gemileri siparişi edildi. Bazı teknik ve ödeme sorunları yaşanmasına rağmen söz konusu savaş gemileri uzun yıllar Türk donanmasına hizmet ettiler.

* Prof. Dr., Ege Üniversitesi,mevlutcelebi@yahoo.com

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Cumhuriyet Dönemi, Türk Modernleşmesi, Türk Donanması, Türk Savaş Gemileri.

MODERNIZATION OF THE TURKISH NAVY IN THE PERIOD OF ATATURK: BATTLESHIPS PURCHASED FROM ITALY

Abstract

After the Lausanne Peace Agreement, a modernization movement led by Atatürk was initiated in Turkey. n this renewal process, which aimed to reach the level of contemporary civilization, she gave special importance to the modernization of the Turkish army and especially the navy, and to the purchase of new warships. Atatürk, who played a leading and guiding role in the renewal of the Turkish navy, started to give the first signs of this in 1924. Atatürk, in his speech at the opening of the Turkish Grand National Assembly on November 1, 1924, said, "Gentlemen! It should be considered to improve our navy fundamentally and seriously."

Studies for the establishment of the Turkish national war industry for the modernization of the Turkish navy were started. At the same time, it was planned to purchase modern and new warships to strengthen the navy of Turkey, which is surrounded by seas on three sides. For this, a search was started and negotiations were held with Italy. Prolonged negotiations were completed on May 16, 1929. Turkey decided to outsource two torpedo destroyers to Ansaldo, two submarines to Monfalcone and three motorboats to S.V.A.N. Companies in Venice from Italian companies. On 9 May 1930, another contract was agreed between the Turkish government and Società Cantieri del Tirreno for the construction of two torpedoes.

Kocatepe and Adatepe; Sakarya and Dumlupinar; the torpedoes were named Zafer and Tınaztepe, and the motorboats were named Doğan, Denizkuşu and Seagull. The surrender of the warships caused great enthusiasm in the Turkish public. In 1937, other warships were ordered from Italy. Despite some technical and payment problems, these warships served the Turkish navy for many years.

Keywords: Atatürk, Republican Era, Turkish Modernization, Turkish Navy, Turkish Battleships.

GİRİŞ

I. Dünya Savaşı, ülkelerin askerî bakımdan güçlü olmalarının aynı zamanda ve ancak denizlere de hâkim olmakla mümkün olacağını gösterdi. Savaştan sonra başlayan silahlanmanın en önemli ayağı, denizlere hükmetmek için güçlü donanmalara sahip olmaktı. Varlığını ve istiklalini muhafaza etmek için silahlanmak zorunda hisseden Türkiye, deniz gücünü de artırmak için arayışlara girişti. Türkiye'yi, denizlerine egemen olmaya zorlayan bir unsur da, üç yanının denizlerle çevrili olmasıdır. Pek çok ülke büyük donanmalarla denizleri kontrol etmek ile uçakların getirdiği teknolojik imkânların yardımıyla hafif filolara dayanan yeni stratejiler geliştirmek arasında tercihte bulunuyorlardı. Maddi kaynakları sınırlı olan Türkiye'nin tercihi, ikinci şık oldu. 1924'te iki ayrı komisyonun aynı anda Avrupa'ya giderek, biri uçak alımı için İngiltere, Fransa, Almanya ve İtalya'yı, diğeri de deniz altı alımı için Fransa, Hollanda ve İsveç'i ziyaret etmesi rastlantı değildi.[1]

Türk deniz kuvvetlerinin modernize edilmesi ve güçlendirilmesi yönündeki çabalar ve bunun kamuoyuyla paylaşılması 1924'te netlik kazanmaya başladı. Mustafa Kemal Paşa'nın, 11 Eylül 1924'te başlayan Karadeniz seyahatinde 20 Eylül 1924 Cumartesi günü Hamidiye Kruvazörünün şeref defterine yazdıkları da bunu göstermektedir: *"…Hudutlarının mühim ve büyük aksamı deniz olan Türk devletinin donanması da mühim ve büyük olmak gerektir. O zaman Türk Cumhuriyeti daha müsterih ve emin olacaktır. Mükemmel ve kadir bir Türk donanmasına malik olmak gayedir…"*[2] Atatürk, bu seyahatten birkaç ay sonra 1 Kasım 1924'te Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ikinci dönem ikinci toplanma yılını açarken yaptığı konuşmada da deniz kuvvetlerinin güçlendirilmesine değinerek şu tavsiyede bulundu: "*Efendiler! Donanmamızı esaslı ve ciddî bir surette ıslah etmek düşünülmelidir…*"[3]

Kara, hava ve deniz gücünü artırmak isteyen Türkiye'nin en yumuşak karnı deniz kuvvetleriydi. Diğer sahalarda da dışarıdan gelecek teknoloji ve silah alımına bağımlılık söz konusuydu. Bunun farkında olan yeni Türk devleti çok yönlü bir siyasete soyundu. Bir yandan donamasının

[1] Serhat Güvenç-Dilek Barlas, "Bir Cumhuriyet Kurumu Yaratmak: Atatürk'ün Donanması 1923-1939", **Tarihsel Perspektiften Türkiye'de Güvenlik Siyaseti, Ordu ve Devlet**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 228-230.

[2] Ulvi Keser, "Hamidiye Zırhlısı: 1924 Karadeniz ve 1938 Kıbrıs Gezileri", **Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Dergisi**, C 10, S 1 (2008), s. 310.

[3] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I,** Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 1989, s. 351-352.

ihtiyaçlarını, zamanla kendi teknolojisiyle karşılamaya dönük uzun vadeli çabalar diğer taraftan da bunun hazırlıkları paralel gelişti. Milli savaş sanayinin kuruluşuna kadar ihtiyaç olan savaş gemilerinin Avrupa ülkelerinden temin edilmesi için de girişimler başlatıldı. Diğer ihtiyaçlarda olduğu gibi askeri malzemelerin karşılanmasında da ilk akla gelen ülke İtalya idi.

Aslında Türkiye'deki İtalyan askeri makamları Türkiye'de askeri alanda yapılan değişiklik ve gelişmeleri yakından takip ediyorlardı. İtalya Büyükelçiliği Deniz Ataşesi Yüzbaşı Luigi Neyrone'den Donanma Bakanlığı'na gönderilen pek çok raporda Türkiye'deki gelişmeler Roma'ya bildirildi. Yüzbaşı Neyrone'nin, sonraki dönemde, üstelik gerçekten kritik bir dönemde iki ülke ilişkilerini, rütbesi ve diplomatik pozisyonunun çok üstünde bir maharet ve sağduyuyla yürüttüğü anlaşılıyor. Ülkesinin menfaatlerini korumak adına yürüttüğü çok yönlü siyasette Türkiye'nin diğer ülkelerle denizcilik alanındaki ilişkilerini ve İtalyan şirketlerinin Türk pazarına girmesinde yardımcı olmayı birlikte yürütmeye çalışmıştır. Yüzbaşı Luigi Neyrone'nin Elçiliğe ve Donanma Bakanlığına 25 Nisan 1924'te gönderdiği yazıda Donanma Komutanı ve İstanbul Milletvekili Yüzbaşı Hamdi Bey'in, ayın yirmisinde Almanya ve İngiltere'den sonra İtalya'yı ziyaret etmek üzere hareket ettiğini bildirdi. Ataşe bu resmi gezinin amacının, Türk deniz işletmesine alınacak vapurlar hakkında inceleme ve antlaşmalar yapmak olduğunu yazdı. İngiliz ve Alman tersanelerinin yanı sıra Tecnico Triestino ve Cantieri Ansaldo isimli iki İtalyan şirketinin de Türk hükümetine teklifte bulunduğunu ve büyük ihtimalle onarım işini almayı başaracaklarını ilave etti.[4]

Neyrone, Türk donanması hakkında Roma'ya raporlarda Türkiye'nin denizciliğe ve donanmasını güçlendirmeye verdiği önemi vurgulamaya devam etti. Neyrone, Donanma Bakanlığına ve büyükelçiliğe 16 Ekim 1924'te gönderdiği yazıda İsmet Paşa hükümetinin, Türkiye'nin iç, dış ve askeri siyasetinde ve ekonomisinde dönüm noktası olacak bazı uygulamalar başlattığı tespitini dile getirdi. İş başındaki hükümetin, donanmanın modernize edilmesi için Donanma Komutanlığı kurmasını bu yeni siyasetin bir yansıması olarak izah etti.[5] Donanma Komutanı Mehmet Ali Bey'le (Dalay) iyi ilişkiler kuran Neyrone, Türkiye'nin yurt dışından satın alacağı

[4] **Archivio Storico Diplomatico Ministero degli Affari Esteri**-Affari Politici (**ASDMAE**-AP.), 1919-1930, Busta: (Bu.), 1706-7863.

[5] **ASDMAE**-AP, 1919-1930, Bu. 1702-7852.

savaş gemilerinin İtalya'dan alınmasını sağlamak için hayli mesai harcadı. Ancak bu süreçte Türkiye açısından geçmişten kaynaklanan ve çözümlenmesi gereken bir sorun bulunmaktaydı. 1897'de İstanbul'a bir temsilcisini gönderen İtalyan şirketi Ansaldo, 16 Ekim 1906'da Osmanlı Hükümeti ile üç denizaltı yapımı için bir sözleşme imzaladı. Ertesi yıl Ağustos sonlarında da bir kruvazör inşası konusunda Osmanlı Bahriye Nezareti ile sözleşme daha imzaladı. Nihayet 1908'de şirket, Tripoli ve Bingazi'de limanlar inşa etme imtiyazı aldı.[6] Ansaldo'ya sipariş verilen Drama kruvazörüne İtalyan hükümeti, Trablusgarp Savaşı patlak vermeden önce, ödemeler yapılmadığı gerekçesiyle el koydu. Bu kruvazör, İtalyan donanması tarafından Trablusgarp Savaşı'nda görevlendirildi. Ansaldo, Osmanlı Devleti'nin yaptığı ödemeleri iade etmedi.[7] Araya I. Dünya Savaşı'nın girmesiyle Drama kruvazörü teslim edilmediği gibi avans olarak verilen para da iade edilmedi. Ankara hükümetinin Milli Mücadele bitiminde, Ansaldo'dan, Drama kruvazörü için ödenmiş avans karşılığında silah ve cephane alma çabası da olumlu sonuç vermedi. 1924 başında, Drama kruvazörü ve bir deniz altı alma girişimi bu kez de, İtalya hükümetinin vetosuyla karşılaştı.

Büyükelçi Orsini Baroni'den Başbakan ve Dışişleri Bakanı Benito Mussolini'ye, 3 Mart 1926'da gönderilen yazıda da belirtildiği gibi Ansaldo şirketi Ankara'da Türk askeri yetkilileriyle işbirliği görüşmelerinde bulunuyordu.[8] Sorunun çözümlenerek iş birliğinin geliştirilmesine Türk hükümeti de sıcak baktı. 1926'da Türk hükümeti, bu sorunu çözmek üzere gündemine aldı. Bahriye Vekâleti'nin 11 Ağustos 1926 tarihli teklifi ve Maliye Vekâleti'nin aynı tarihli görüşü üzerine kabinenin 17 Ekim 1926 günü yaptığı toplantıda kabul ettiği kararname bu sorunu çözmeye dönüktür. Kararnameye göre: Osmanlı İmparatorluğu zamanında 330 bin İngiliz lirası bedel karşılığında Ansaldo deniz inşaat şirketine sipariş edilen ve I. Dünya Savaşı sebebiyle teslimi mümkün olmayan Drama kruvazöründen dolayı adı geçen şirketten avans olarak ödenen 162 bin İngiliz lirasını talep edildi. Bu talebin Cenova mahkemesi tarafından kabul edildiği ve bu miktarın, belirtilen şartlarda, Nafia Vekâleti ile demiryolları ile gümrük idaresinin

[6] Pantaleone Sergi, "Mediterraneo d'esuli, migranti, stampa e affari. Il progetto di un quotidiano italiano in Turchia", **Daedalus**, 5 (2014), s. 87-88.

[7] Dilek Barlas-Serhat Güvenç, "To Build a Navy with the Help of Adversary: Italian–Turkish Naval Arms Trade, 1929–32", **Middle Eastern Studies 38**, No: 4 (October 2002), s.151.

[8] **I Documenti Diplomatici Italiani**, Settima Serie: 1922-1935, Volume: IV (15 Maggio 1925-6 Febbraio 1927), Ministero Degli Affari Esteri, Roma, 1962, s.185, No: 260.

ihtiyaçları için kullanılmasının uygun bulunduğuna karar verildi.[9] Ansaldo'nun, Türk hükümetiyle anlaşmanın arifesinde, 70 bin sterlini ödemeyi kabul etmesi[10] bu şirketi avantajlı hale getirdi. Türkiye Büyükelçiliği Maslahatgüzarı Francesco Maria Taliani'nin 1 Eylül 1927'de Mussolini'ye yazdığı gibi, İtalyan tersanelerinde iki geminin inşası hususunda Türkiye Bahriye Vekâleti ile anlaşmak üzerelerdi.[11]

1928'de İtalya Elçisi Baroni ile Hariciye Vekili Tevfik Rüşdü Bey arasındaki görüşmede, Türk donanması için İtalya'da bazı savaş gemileri inşa etmenin konuşulmasından[12] sonra durum biraz daha netleşti. Donanma Müsteşarı Mehmet Ali Bey, 16 Aralık 1928'de görüştüğü İtalya Deniz ve Hava Ataşesi Maroni'ye Türk hükümetinin İtalyan şirketlerine yaptırmak istediği gemilerle ilgili olarak yaşanan siyasi sorunların geride kaldığını ve İtalyanlara karşı daha olumlu bakıldığını söyledi. Mehmet Ali Bey, İtalyan diplomata Milli Müdafaa Vekâleti'nin üç muhrip, üç denizaltı ve altı avcı gemisi yaptırmaya karar verdiğini bildirdi.[13]

I. SİPARİŞLER VE GEMİLERİN İNŞASI

İtalyan şirketleriyle Türk hükümeti arasında, dört denizaltının inşası konusunda Ekim 1928'de başlayan görüşmeler 16 Mayıs 1929'da tamamlandı. Türk hükümetiyle İtalyan şirketi arasında yapılan sözleşmenin metnine rastlamadık. Fakat sözleşme hakkında, imzalanmasından sonra basında bazı haberler yer aldı. Böylesine önemli bir haberin Türk basınında kısa haberler şeklinde verildiği dikkat çekmektedir. Milliyet gazetesi, 17 Mayısta Ankara'dan aldığı haberi şu şekilde duyurdu: "Hükümetin bahri siparişleri: İtalyan grubuna ihale. Siparişler yirmi ay zarfında teslim edilecek. Ankara, 17 (Milliyet)- Hükümetin bazı Bahriye siparişlerine dair açtığı münakasaya iştirak eden İngiliz, Fransız ve İtalyan gruplarından İtalyan grubunun teklifleri uygun görülerek mezkur gruba ihale edilmiştir. İtalyan grubu siparişleri 20 ay zarfında ikmal ve teslimi taahhüt etmektedir."[14]

---

[9] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi**, (**BCA**) 030-0-018-001-001-21-64-6.

[10] Barlas-Güvenç, "To Build a Navy with the Help of Adversary: Italian–Turkish Naval Arms Trade, 1929–32", s. 151.

[11] **I Documenti Diplomatici Italiani**, Settima Serie: 1922-1935, Volume: V (7 Febbraio-31 Dicembre 1927), Ministero Degli Affari Esteri, Roma, 1967, s. 371-372, No: 388.

[12] **ASDMAE**-AP, 1919-1930, Bu. 1726-7967.

[13] **ASDMAE**-AP, 1919-1930, Bu. 1727-7975.

[14] **Milliyet**, 18 Mayıs 1929.

Arkasından Cumhuriyet gazetesi de 24 Mayısta "Bahri Siparişleri İtalyanlar Aldılar" başlıklı haberiyle kamuoyuyla paylaştı: "Bazı torpido ve denizaltı inşaatından ibaret olan bu siparişler için uzun zamandan beri açılmış olan münakasaya Alman, İngiliz, Fransız, Danimarka, İtalyan grupları iştirak etmişlerdi. En son uygun tekliflerde bulunan İngiliz şirketiyle İtalyan gruplarının temsilcileri karşı karşıya kalmışlardı. Her iki grubun teklifi eşit dereceye inmişse de Wickers şirketinin idare heyetinin başkanlığında Zaharof'un bulunması güven telkin etmediğinden İtalyanlar kazanmışlardır. Yalnız müddet meselesinde ufak bir ihtilaf vardır. Bunu takiben mukavele imza edilecektir." [15] Adı geçen gazete siparişler hakkında yabancı basından aldığı haberleri 2 Haziran tarihli sayısında kullanarak daha detaylı bilgiler verdi. Cumhuriyet'in Fransız Tan gazetesinden aldığı bilgilere göre İtalyan tersanelerine verilen siparişler 1600 tonluk iki torpido muhribi, 500 tonluk iki deniz altı ve birkaç karakol gemisinden ibarettir. İhaleye beş İngiliz, bir Amerikan ve 15 Fransız şirketi katılmıştır. İngilizlerin teklifi, teslim süresi uzun olduğundan ve Amerikan şirketinin teklifi de fiyatının yüksekliğinden reddedilmiştir. Fransızlar da İtalyanlarla aynı teklifte bulunmalarına rağmen teslim süresi daha uzundu. Ödeme şartlarına göre ödemelerin bir kısmı ödeme esnasında, kalan kısmı da sekiz senede yapılacaktır. Siparişlerin bedeli 15 milyon Türk lirasıdır.[16]

Vakit gazetesi, 9 Haziran 1929 Ankara çıkışlı kısa haberinde şunları yazdı: "İki denizaltı, iki torpido muhribi inşasında İtalyanlarla anlaşılmış ve bir sözleşme imzalanmıştır."[17]

Tamamı olmamakla birlikte, dönemin İtalyan gazetelerini de incelediğimiz halde sözleşmenin imzalanması hakkında habere rastlamadık. Ancak bir İtalyan dergisinde "Türkiye'nin İtalyan tersanelerine siparişleri" başlıklı şu habere rastladık: "Milli Müdafaa Vekili, açılan bir ihaleyi kazanan İtalyan tersanelerine verilen savaş gemileri inşası için nihai sözleşmelerini imzaladı. Sözleşmeye iki destroyer, iki büyük gezici denizaltı ve üç motorlu tekne dahil. İtalyan tersaneleri İngiliz ve Fransız tersaneleriyle rekabet halindeydi. İki muhrip Ansaldo tersanesinde, iki deniz altı

[15] **Cumhuriyet**, 24 Mayıs 1929.

[16] **Cumhuriyet**, 2 Haziran 1929.

[17] **Vakit**, 10 Haziran 1929.

Monfalcone tersanesinde ve üç motorbot Venedik'teki S.V.A.N. tersanesinde inşa edilecek."[18]

Söz konusu siparişler Fransa ve İngiltere'nin alarma geçmesine yol açtı.[19] Sipariş haberi Amerikan gazetelerinde yer aldı. New York Times'ın 7 Temmuz 1929 tarihli sayısında olduğu gibi bazı yabancı gazeteler tarafından Türkiye'nin tavrı "İtalyanlaşma" (Italianization) olarak yorumlanıyordu. Gazetede yer alan makalede, İtalyan hava filosunun Türkiye'yi ziyaretinden sonra, İtalyanların, gemi yapımında İngiliz ve Fransız şirketlerine göre daha büyük avantajlar sunduğu belirtildi. Bu gibi etkinlikleri, Türkiye'nin "Italianization"ı ya da diğer bir ifadeyle ülkenin domine edilmesi olduğu iddia edilip bunun İtalya açısından da Doğu Akdeniz yönünde ilk hareketi olduğu ileri sürüldü.[20] Türkiye'nin donanmasını güçlendirme çabaları Yunanistan'da da yankı yarattı. Daha doğrusu Yunanlar bu süreci tepkiyle izlediler. Yunan gazeteleri Yunanistan Başbakanı Eleftherios Venizelos'un konu hakkındaki açıklamasına yer verdiler. Venizelos, Türkiye ile Yunanistan arasında bir rekabet ve anlaşmazlık olduğundan söz ettiği açıklamasında şunları söyledi: "Hükumetimiz bir kaç defa Türkiye'ye müracaatla donanmalarda silahlanmanın sınırlandırılmasını istedi; halbuki Türkiye bunu kabul etmediği gibi yeni savaş gemileri sipariş etti. Bunun üzerine Yunanistan da filosunu takviye etmek lüzumunu hissetti. Türkiye son zamanlarda İtalya ve Hollanda'ya iki torpido muhribi, iki denizaltı ve dört torpido ısmarladı. Yunanistan da aynı nispette siparişte bulundu. Çünkü Türkiye'nin silahlanması özellikle Yunanistan'a karşıdır. Türk sahillerindeki genişliğin Türk donanmasının takviyesini gerekli kıldığı iddiası doğru değildir. Türkiye ile Yunanistan arasındaki rekabet yakın bir gelecekte bir çatışma tehlikesi doğuracak mahiyettedir."[21]

---

[18] "Turchia Ordinazioni ai Cantieri italiani", **L'Italia Marinara**, Anno: XXX, No. 12 (16-30 Giugno 1929), s. 5. İtalyan dergisindeki bu haber bir Türk gazetesine şu şekilde yansımıştır: "İtalya'ya ısmarladığımız harp gemileri: Hükümetimiz tarafından İtalyan tezgâhlarına sipariş edilen savaş gemileri hakkında Italia Marinara dergisi şu malûmatı veriyor: "Milli Müdafaa Vekili İtalyan tezgâhlarına sipariş edilen savaş gemilerinin inşası için nihai kontratı tasdik etmiştir. Sipariş olunan gemiler iki torpido muhribi ile iki açık filo denizaltısı ve üç motorbottan ibarettir. Bu gemilerin inşası için İtalyan, Fransız ve İngiliz tezgâhları arasında rekabet mevcuttur. İki torpido muhribi Ansaldo tezgâhları, iki deniz altı Monfalcone tezgâhları tarafından ve üç motorbot Venedik'te inşa edilecektir.", **Vakit**, 27 Haziran 1929.

[19] Fabio L. Grassi, **Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler**, Çeviren: Sadriye Güneş, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 315.

[20] **BCA**, 30-10-0-0-236-597-12.

[21] **Vakit**, 11 Haziran 1929. Venizelos'un bu açıklamayı yaptığı günlerde Son Saat gazetesi de Yunanistan'ın donamasını modernize etmesini "Dikkat edelim. Fırsatı kaçırmadan hazırlanıyorlar" başlıklı haberiyle ele aldı ve şu çarpıcı yorumu yaptı: "Son günlerde gazetelerde telgraf haberi olarak

Venizelo'sun açıklaması sonrasında TBMM Başkanı Kazım (Özalp) Paşa verdiği cevapta şunları söyledi: "Yunan milletinin Başvekili M. Venizelos'un bu tarzda bir ifadede bulunmuş olacağını zannetmiyorum. Mamafih bizim bahri siparişlerimiz harp için değil, harbe mani olmak için olduğunu size katiyetle söyleyebilirim."[22] Yunan iddialarına bir cevap da Cumhuriyet gazetesinden geldi. Karşı atağa kalkan Cumhuriyet ve Son Saat gazeteleri de Yunan iddialarına cevap verdiler. Cumhuriyet, Yunanistan'ın Almanya'da inşa edilen Salamis kruvazörünü alırsa Türk donanmasına üstünlük kuracağını yazdı. İddiasını İngiliz gazetesi Daily Telegraph'ın bir muhabirinin yazısına dayandırdı ve şu alıntı yapıldı: "Birkaç hafta evvel sütunlarda tahmin ettiğimiz üzere Türk donanmasının İtalya'ya sipariş edilen torpidobot ve deniz altıyla takviye edilmekte olması Atina'da endişelere sebep olmaktadır. Adalar Denizi'ne hakim olmak Yunan deniz stratejisinin ana hatları olduğundan bugünkü dengenin muhafazası için Yunanistan yeni iki muhrip almaya, eski gemileri yenilemeye ve modernleştirmeye devam etmeye ve donanmaya ait hava kuvvetlerini geliştirmeye karar vermiştir."[23]

Son Saat, "Ufukta tehlike var! Biz ve Yunanlar. Topraklarımızda gözleri olduğunu alenen söylüyorlar" başlıklı haberi yayınladı. Yakın zamanda İzmir'i ziyaret eden bir Yunan gazetecinin yazdıklarını aktaran gazete sözü donanmanın güçlendirilmesine getirerek şöyle devam ediyor: "Yunanlıların bir taraftan da bahri hazırlıklarına hararet ve kuvvet vermiş oldukları esnada vuku bulan bu neşriyat şayanı dikkattir. Bunları bilmeli ve gözümüzü dört açmalıyız. Mamafih Yunanlar da gözlerini dört açsınlar ve vatanımıza dikilecek gözlerin -son defa tecrübe ettikleri gibi gene- çıkmaya mahkum olduğunu unutmasınlar."[24]

Bütün bu gelişmelerin bir sonucu olarak Türk Hükümeti, 11 Kasım 1929'da aşağıdaki gizli kararnameyle hem süreci özetledi, hem de İtalyanlara verilen siparişleri açıklığa kavuşturdu.

"İtalya hükümeti adına ve hesabına çeşitli İtalya tezgâhlarına sipariş edilip dört adedi inşa ve diğerlerinin resimleri hazırlanmakta olan sekiz

---

Yunanlıların donanmalarını takviye ile meşgul bulundukları ve yeniden birtakım gemiler sipariş ettikleri elbette her Türk vatandaşının nazarı dikkatine çarpmıştır. Yunanlılar kime karşı deniz kuvvetlerini takviye ediyorlar? Bu sualin cevabını vermek bize düşmez." Haberin devamında Yunanistan donanmasındaki savaş gemileri hakkında önemli tespitlerin yapıldığı bir habere yer verilmiştir. **Son Saat**,7 Haziran 1929.

[22] **Cumhuriyet**, 13 Haziran 1929.

[23] **Cumhuriyet**, 15 Haziran 1929.

[24] **Son Saat**,17 Haziran 1929.

destroyerin incelenmesi için gönderilen heyet, raporunda gemilerin değer ve savaş özellikleri bakımından tamamıyla bizim arzumuzu tatmin edecek mahiyette olduklarını bildirdi. Ancak torpidoların mutlaka Vayhetveymus olması gerektiği ve telsiz haberleşme sahasının 1000 deniz milinden aşağı olmamasının garanti ettirilmesi ve denizaltı dinleme cihazlarının ilavesi gerektiği bildirilmiştir. İşbu muhriplerden teknesi kurulmuş olanlarının Washington muahedesi gereğince satın alınması mümkün olmadığından Sestri Levante'de bulunan Tirreno fabrikasından makine, kazan ve toplarının İtalya hükümetinden hazır olarak temini mümkün olduğu takdirde11-12 ayda ve fakat bunlarda fabrikaya bırakıldığı halde azami on beş ayda tamamlanması ve kıymet ve harp evsafları arzularımızı tamamıyla tatmin etmek şartıyla mezkur gemilerin siparişleri, Milli Müdafaa Vekâletinden yazılan 7 Kasım 1929 tarihli tezkerede teklif edilmiştir. Keyfiyet İcra Vekilleri Heyeti'nin 11 Kasım 1929 tarihli toplantısında görüşülerek verilmiş olan siparişler faiz ve taksit mikyasına göre ve bir senede teslim şartıyla muayene olunan yeni iki torpidonun Vayhet Veymus torpilleriyle ve 1000 milden aşağı olmayan telsizlerle teçhiz olunmak üzere satın alınma müzakeresine gidilmesine karar verilmiştir."[25]

Türkiye, İtalyan şirketlerinden iki torpido muhribini Ansaldo'ya, iki denizaltıyı Monfalcone'ye ve üç motorbotu Venedik'teki S.V.A.N. Şirketlerine yaptırmaya karar verdi. İnşaatlarına 15 Ocak 1930'da başlanan[26] denizaltı, destroyer ve avcı motorların isimleri İcra Vekilleri Heyeti'nin 29 Ocak 1930 tarihli toplantısında tespit edildi. Konu hakkındaki 29 Ocak 1930 tarihli kararname şöyledir: "İtalya'ya sipariş edilmiş olan iki denizaltı gemisi ile iki destroyer, üç avcı motorun omurgalarının tuzağa konulmaları icra kılınmış olduğundan isimlerinin tayini Genelkurmay Başkanlığı'nın 25 Ocak 1930 ve Milli Müdafaa Vekâletinin 14 Ocak 930 tarihli tezkereleriyle teklif edilmiştir. Teklif İcra Vekilleri Heyeti'nin 29 Ocak 1930 tarihli toplantısında görüşülerek hücum denizaltı gemisine 'Sakarya', mayın denizaltı gemisine 'Dumlupınar', destroyerlere 'Kocatepe', 'Adatepe', avcı motorbotlara

[25] **BCA**, 30-18-1-2-6-55-2. Action Française gazetesi Türkiye ile İtalyan şirketleri arasında yapılan sözleşmede Türkiye'nin İtalya tezgâhlarında yaptırmakta olduğu 7 biner tonluk 3 kruvazörün İtalya tarafından ihtiyaç duyulması halinde kullanılabileceğine dair bir hüküm bulunduğunu iddia etmiştir. İddiaya göre ödemeler 6 taksitle yapılacak ve beşinci taksitten sonrası ödenmeyecek ve bu ödenmeyen taksit ile İtalya bu gemileri ihtiyaç duyduğunda geri alabilecektir. Yeni Asır gazetesi bu iddiayı "tekzibe değmeyecek kadar gülünçtür" şeklinde yorumlamıştır. Yeter Mengeş, **Türkiye-İtalya İlişkileri (1928-1940)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir, 2021, s. 199. Bu iddia bizim açımızdan da inandırıcı değildir.

[26] **Vakit**, 10 Şubat 1931; Afif Büyüktuğrul, **Cumhuriyet Donanması, (1923-1960)**, İstanbul, 1967, s. 59.

'Doğan', 'Martı', 'Denizkuşu' isimlerinin takılması tasvip ve kabul olunmuştur."[27]

II. KOCATEPE VE ADATEPE MUHRİPLERİ

Gemilere isim konulmasından sonra Donanma Müsteşarı Mehmet Ali (Dalay) Bey bazı denizcilik şirketlerinde incelemelerde bulunmak ve Türkiye için inşa edilmekte olan gemileri yerinde görmek üzere Mayıs 1930'da İtalya'ya gitmiştir. Donanma Müsteşarı, İtalya'daki gemicilikteki gelişmeleri yerinde görmek için La Spezzia'daki deniz şirketlerini gezmiştir. Mehmet Ali Bey, refakatinde bulunan Halil ve Balila ismindeki denizaltıda staj görmekte olan Bekir Beylerle beraber İtalya Donanma Komutanı Amiral Gino Ducci tarafından kabul edilmiştir.[28]

İnşasına 15 Ocak 1930'da başlanan Kocatepe torpidosunun denize indirilme töreni 8 Şubat 1931 günü yapıldı. Türkiye hükümeti tarafından ısmarlanan iki torpido muhribinden Kocatepe ismindeki birincisi 8 Şubat günü Türkiye elçisiyle birçok devlet ricalinin hazır bulundukları bir törenle denize indirilmiştir. 1350 tonilato hacminde, 98 metre uzunluğunda ve çift pervaneli olan bu torpido muhribi 120 milimetrelik dört topla donatılacaktı. Gemi, ikinci muhrip Adatepe'nin inşasının tamamlamasını beklemek için bir müddet Cenova'da kalacak ve ilkbahar ortalarında Türk sularına hareket edecekti.[29]

Cenova'da yayınlanan Il Piccola gazetesinde Kocatepe'nin denize indirilişiyle ilgili şu haber yayınlandı:

"Kocatepe, Türkiye tarafından Ansaldo fabrikasına ısmarlanan iki muhripten biridir. Geminin planlarını Ansaldo firması yapmıştır. Kocatepe, Adatepe ile birlikte 15 Ocak 1930'da tezgâha konulmuştu. Başarıyla denize indirilen Kocatepe ile Adatepe tecrübeleri bitinceye kadar Cenova'da kalacaklardır. Bu muhriplerin ebadı: Uzunlukları 80 metre, arz 9,40 metre, su kesiminden itibaren yükseklikleri 5,70 m Çektikleri su 2,90, büyüklükleri 1350 ton, sürati 38 mil, makara kuvveti 45,000 beygir, topları 4 tane 50 çap uzunluğunda 12 santimetrelik top. Bu dört topun, ikisi başta, ikisi kıçtadır. Uçaklara karşı 20 milimetrelik iki makineli tüfek, 53 santimetrelik üçüzlü ikişer torpido kovanı, bu suretle her gemide altı kovan var demektir.

---

[27] **BCA**, 030-0-018-001-002-8-5-12.

[28] **Cumhuriyet**, 13 Mayıs 1930.

[29] **Vakit**, 10 Şubat 1931; **Milliyet**, 10 Şubat 1931; **Cumhuriyet**, 10 Şubat 1931; **Son Posta,** 10 Şubat 1931.

Gemilerin elektrik tertibat ve teçhizatı da Ansaldo tarafından yapılmış olup 100 kilovat kuvvetindedir. Kocatepe'nin denize indirilmesi merasiminde Suad Bey ile kızlarından başka Cenova Konsolosu Muzaffer Kamil, Viskonsolos Kazım Arif, Ataşemiliter Kurmay Yarbay Tahsin, Deniz Ataşesi Binbaşı Ömer Kazım, inşaatı nezarete memur deniz komisyonunun başkanı Binbaşı Şemsettin, Manfalcone'deki inşaatı nezarete memur deniz komisyonunun başkanı Binbaşı Şevket, deniz subayları Osman, Halil, Baki Etem Ziya, Lütfi Cemal, Cevat Ata ve Reşit beyle ile Ansaldo direktörü hazır bulundu. Muhribin kıçında Türk bayrağı dalgalanıyordu. Suad Bey'in bulunduğu tribün Türk ve İtalyan bayraklarıyla süslenmişti. Gemi denize indirilmeden evvel âdet olduğu üzere Suad Bey'in kızı tarafından baş omurgasında bir şampanya şişesi kırıldı. Gemi yavaş yavaş kızağın üzerinden kayarak denize indi. Bu esnada hazır bulunanlar alkışlıyor, bir Türk âdeti olmak üzere havaya güvercinler salınıyordu. Suad Bey, Ansaldo şirketini tebrik etti."[30]

Roma Büyükelçisi Suad (Davaz) Bey, Kocatepe muhribinin denize indirilmesi dolayısıyla 18 Şubat 1931'de Mustafa Kemal Paşa'ya şu telgrafı göndermiştir: "Bugün Cenova'da Türkiye Cumhuriyeti'nin denizciliğini yükseltmek hususundaki dâhiyane irşadınızın eserlerinden olmak üzere İstiklâl Harbimizin en şanlı tarihi mevkisi olan yüksek Kocatepe namını taşıyan muhribin denize indiriliş töreni, tezahürat ve alkışlar içinde başarıyla yapılmıştır. Merasimde İtalyan askeri ve mülki ricaliyle büyük bir kalabalık hazır bulunduğunu ve bu vesileyle Türkiye Cumhuriyeti'nin ve onun kurucusunun adının hararetle yüceltilmiş edilmiş olduğunu burada bulunan bütün Türk deniz subayları ve elçilik erkânı adına arz eylerim efendim."[31]

Kocatepe muhribinin eşi olan Adatepe muhribi de 19 Mart 1931 günü Ansaldo tezgâhlarına konulmuştur. Merasimde Türkiye Elçisi Suad Bey, Donanma Müsteşarı Mehmet Ali Bey, Türk kolonisi, asker ve sivil halk ve hükümet erkânı hazır bulunmuştur Adatepe torpido muhribi takriben 98 metre uzunluğunda, 10 metre genişliğinde, 36 mil süratte ve 1150 tonilato hacmindedir.[32]

İki muhribin de inşası planlandığı gibi 1931 ilkbaharında tamamlanmıştır. Sonraki süreçte test sürüşlerinin yapılması ve teslim alınması gerekiyordu. Cumhuriyet gazetesi, test sürüşü yapılan Kocatepe'nin

[30] **Cumhuriyet**, 16 Şubat 1931.

[31] Bilâl N. Şimşir, **Bizim Diplomatlar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996, s. 220-221.

[32] **Milliyet**, 21 Mart 1931; **Cumhuriyet**, 21 Mart 1931; **Vakit**, 21 Mart 1931.

resmini basarken[33] Son Posta fotoğraflarına da yer verdiği muhriplerin son durumları hakkında şu bilgiyi vermiştir: "Cenova'da, Ansaldo deniz tezgâhlarına sipariş edilen Kocatepe ve Adatepe ismindeki torpido muhriplerimizin inşaatı tamamlanmıştır. Bu ayın ortasına doğru İtalya'dan hareket ederek memleketimize geleceklerdir. Köpükler saçarak sürat tecrübeleri yapılan gemi Adatepe'dir. Resmi alındığı zaman tam 42 mil süratle hareket ediyordu. Resim, gemilerin henüz kıç ve küçük topları ile projektörleri yerlerine konmamış bir halde alınmıştır. Kocatepe ve Adatepe'nin inşaatları tamamlanmıştır. Ayın ortasına doğru memleketimize gelecektir. Tecrübelerine devam edilmektedir."[34]

Mayıs 1931 sonunda muhriplerin inşa ve deneme sürüşleri tamamlandı. Kocatepe ve Adatepe muhriplerinin teslim almak üzere görevlendirilen subaylar, muhripler 25 Mayıs'ta İstanbul limanında olacak şekilde İtalya'ya gönderildiler.[35] Ancak gemilerin Türkiye'ye gelişleri gazetelerin yazdığı gibi olmadı. Kamuoyuna yansıdığı haliyle yeni gemiler heyecanla bekleniyordu. 22 Haziran 1931 günü yayınlanan bir gazete bu heyecanı şöyle yansıtır: "Adatepe ve Kocatepe muhriplerimizin İtalya'dan hareket ettiklerine dair bugün haber beklenmektedir. Gemilerimizi karşılamak için bir program tertip edilmiş olup bu program gereğince Peykişevket, yeni gemileri Yeşilköy önlerinde karşılayacak, bu müddet zarfında Şirket-i Hayriye ve savaş gemileri deniz yolunu açık bırakacaklardır. Yeni gemiler ve Peykişevket, Boğaz'ı takip ederek Beykoz'a kadar ilerleyecek, sonra Rumeli sahiline geçerek aşağı inecek ve demir yerinde duracaklardır. Yeni gemilere bayrak çekilirken Hamidiye ve Peykişevket 21 pare top atacak ve geceleyin donanma tenvirat yapacak ve fişekler atılacaktır."[36]

Kocatepe ve Adatepe, Türkiye'ye ancak 1931 sonbaharında gelebildiler. Cenova'dan hareket eden gemiler 9 Ekim 1931'de La Spezia limanına geldiler.[37] Birkaç gün burada kalan Kocatepe ve Adatepe muhripleri 14 Ekimde Türkiye'ye gitmek üzere Çanakkale'ye doğru hareket ettiler. Bu gemilerin, İsmet Paşa'yı taşıyan Ege vapurunu Türkiye sularında

---

[33] **Cumhuriyet**, 8 Mayıs 1931. Cumhuriyet, fotoğrafın altına şu bilgiye vermiştir: "Cenova'da Ansaldo tezgâhlarında yapılan iki muhribimizden Kocatepe'nin sürat tecrübeleri esnasında alınmış bir resmi. Kocatepe, sürat tecrübesinde azami kuvvetle seyrederken 43,10 mil katına muvaffak olmuştur. Tecrübeler esnasındaki ortalama sürati ise 41, 27 mile ulaşmıştır."

[34] **Son Posta**, 7 Mayıs 1931.

[35] **Cumhuriyet**, 18 Mayıs 1931.

[36] **Son Posta**, 22 Haziran 1931.

[37] **Son Posta**, 11 Teşrinievvel 1931

karşılamaları planlanmıştı.[38] Kocatepe ve Adatepe muhripleri 17 Ekim günü Çanakkale'ye geldiler.[39] Gemilerin geceyi Çanakkale'de geçirmeleri ve İstanbul'da büyük bir karşılama töreninin yapılması planlandı. Ertesi gün yapılacak törene Hamidiye ev sahipliği yapacak, davetliler adı geçen kruvazörde toplanacaklardı. İstanbul limanına gelecek Kocatepe ve Adatepe torpidolarının Hamidiye ile Peykişevket torpidosu, muhripleri Yeşilköy açıklarında karşılayacaklardı. Milli Müdafaa Vekili Zekai (Apaydın) Bey'le Donanma Müsteşarı Mehmet Ali Bey, muhriplere bayrak çekme töreninde hazır bulunmak üzere 5 Ekim günü Ankara'dan İstanbul'a hareket ettiler.[40] Bayrak çekme merasiminden sonra Donanma Kumandanlığı tarafından Hamidiye'de bir çay ziyafeti verilecektir.[41]

Yapılacak tören münasebetiyle Donanma Kumandanlığı şu tebliği yayınlamıştır: "Kocatepe ve Adatepe muhriplerimizin sancak çekme merasiminde hazır bulunmak üzere kumandanlığımızca evvelden davet edilmiş bulunan zevât-ı kiramın 18 Ekim 1931 Pazar günü saat 13.00'te Dolmabahçe önünde Hamidiye kruvazörünü teşrifleri rica olunur."[42]

İtalya'da inşa edilen Kocatepe ve Adatepe muhripleri 18 Ekim 1931 Pazartesi günü öğleden sonra İstanbul limanına gelmiştir. Muhripler saat 09.00'da Yeşilköy açıklarına gelmişler ve burada Peykişevket torpidosu tarafından karşılanmışlardır. Öğleye kadar orada bekleyen muhripler, öğleyin limana doğru hareket etmişlerdir. Saat yarımdan itibaren davetliler motorlarla Dolmabahçe önünde demirli bulunan Hamidiye zırhlısına götürülmüşler ve gemilerin gelmesi orada beklenmiştir. Misafirlerin alındığı Hamidiye'de şu sözler okunuyordu: "Türklük Büyüklüktür" Saat bir buçuğa doğru Şükrü Naili, Harp Akademisi Kumandanı Ali Fuat, Kerameddin Paşalarla Vali Muavini Fazlı, Polis Müdürü Ali Rıza ve diğer üst rütbeli subaylar Hamidiye'ye gelmişlerdir. Saat 14.00'te Milli Müdafaa Zekai, Donanma Müsteşarı Mehmet Ali beyler de gemiye gelmişlerdir. Biraz sonra iki yeni gemi Hamidiye'nin önünden geçerek Boğaz'a doğru gitmişlerdir. Gemiler, vapurlar ve sahilde biriken halk tarafından bayraklarla ve mendillerle selamlanmışlardır. Çubuklu'ya kadar gitmişler ve geri dönmüşlerdir. Kocatepe ve Adatepe saat 15.30'da Dolmabahçe Sarayı

[38] **Son Posta**, 16 Teşrinievvel 1931.

[39] **Son Posta**, 17 Teşrinievvel 1931; **Cumhuriyet**, 18 Teşrinievvel 1931.

[40] **Cumhuriyet**, 7 Teşrinievvel 1931

[41] **Milliyet**, 18 Teşrinievvel 1931; **Son Posta**, 18 Teşrinievvel 1931; **Yeni Gün**, 18 Teşrini evvel 1931.

[42] **Vakit**, 18 Teşrinievvel 1931.

önünde demirlemişlerdir. Davetliler motorla Kocatepe'ye getirilmişlerdir. Donanma bandosunun İstiklâl Marşı'nı çalmasından sonra her iki gemiye de Türk bayrağı çekilmiştir. Halk, bayrak çekme törenine alkışlarla katılmıştır. Hamidiye'den de 21 pare top atılmış ve bu esnada konuşan Filo Kumandan Vekili Şükrü Bey şunları söylemiştir: "Yeni iki gemimize bayrak çekmekle duyduğum memnuniyet bahtiyarlığı tarif edemem. Bu iki gemi ile Türkiye Cumhuriyeti donanması büyük bir kuvvet kazanmıştır. Cumhuriyetin gemileri büyük bir cevvaliyetle vazifelerini ifa edecektir. Türk milletini cumhuriyete kavuşturan Büyük Gazi bu suretle donanmaya da ne kadar ehemmiyet verdiğini ispat etmiş oluyor. Bize bugünleri gösteren Gazi'ye bin minnet ve şükran" Konuşmadan sonra Zekai Bey, komutan vekilini tebrik etmiş ve motorla tekrar Hamidiye'ye dönmüştür. Burada hazırlanan büfede davetlilere ikramda bulunulmuştur. Bayraklarla süslenmiş olan gemiler gece de aydınlatılmıştır.[43]

Basının Kocatepe ve Adatepe'nin Türk donanmasına katılışına verdikleri önem ve coşkulu bir bayrak çekme töreni yapılması, bu gemilerin Türk milletine kazandırdığı güveni göstermekteydi. Denizcilik konusuna özellikle önem verdiğini bildiğimiz Abidin Daver de bir yazısında bu önemi şöyle izah etmiştir:

"Dün, mesut günlerimizden biri idi. Çünkü, sülün gibi zarif, yıldırım gibi seri iki yeni muhribe, sevgili bayrağımızın çekildiğini gördük. Her şeyden evvel, vatanın müdafaasını düşünen cumhuriyet idaresinin yaptırdığı, yeni filotillanın iki güzel gemiyi daha al sancağın sayesinde gördü.

Manzara, insanı sevincinden, iftiharından, heyecanından ağlatacak kadar güzeldi. Sekiz on sene evvel tehditkâr toplarını İstanbul'un minarelerine çevirmiş olan düşman gemilerinin bir daha hiç gitmemek hülyasıyla demirledikleri yerlerde, genç donanmamızın güzel gemilerine dahi bir kumanda gibi kısa ve sert bir boru sesi ile bir anda sancağımız çekildi. Üzerlerinde yüzlerce Türk delikanlısının vatanı kurtarmak için kanlarını döktükleri iki mukaddes ve aziz Anadolu tepesinin isimlerini taşıyan muhriplerimiz, bir lahza da alay sancakları ve Türk bayraklarıyla donandılar. Gazi ağabeyleri Hamidiye toplar atarak bu merasimi selamlarken, güneş bulutların arasında sıyrıldı altın gözleriyle al bayrağın altında bir kat daha güzel görülen gemilere baktı ve altın tebessümleriyle

[43] **Vakit**, 19 Teşrinevvel 1931; **Cumhuriyet**, 19 Teşrinievvel 1931; **Hakimiyeti Milliye**, 19 Teşrinievel 1931; **Son Posta**, 19 Teşrinievvel 1931; **Yeni Gün**, 19 Teşrinievvel 1931; **Milliyet**, 19 Teşrinievvel 1931.

İstanbul'un ebedi sahibi şanlı hilali selamladı. İstiklâl Marşı çalınıyor, Hamidiye'nin salvoları Boğazı inletiyor, asker, zabit, kadın, erkek herkes selam duruyor, sahillerden yükselen alkışlar, top seslerine bir aksi sada gibi, cevap veriyordu...

Türk bahriyesinin 1910 senesinden beri 21 senedir ilk defa bu iki güzel muhribi hediye etmeye muvaffak olan cumhuriyet ricalidir. Donanma Cemiyeti'nin meşrutiyetin başında aldığı yadikâr sınıfı dört gemi -ki onlar da ikisi Umumî Harp'te batmış ve ikisi de çürüğe çıkartılmıştır- tam 21 sene evvel donanmamıza iltihak etmiş ve o vakitten beri ancak dün ilk defa iki yeni muhribe Türk bayrağı çekilmiştir. Kuvvetleri itibarıyla Avrupa'daki muasırlarının aynı ve süratleri itibarıyla İtalyan muhriplerine eşit ve diğer devletlerinkine üstün olan bu güzel muhripler, cumhuriyetin Türk filotillasına ilk hediyesidir."[44]

Coşkulu törenlerden sonra teslim formalitelerinin yerine getirilmesi gerekiyordu. Bunun için Kocatepe ve Adatepe muhriplerinin Haliç'ten çıkarak Marmara açıklarında atış ve sürat tecrübeleri gerçekleştirilecek, tecrübelerden sonra teslim işlemleri yapılacaktı.[45] Gemilere komutanlar da atandı. Kocatepe'nin ilk komutanı Binbaşı Hilmi Üler, Adatepe'nin Binbaşı Nedim Ülseven'di.[46]

Bu coşkuya rağmen, iki muhribin tesliminden sonra bazı ciddi sorunlar yaşandı. Bir Türk kaynağına göre Ansaldo tersanesinde inşa edilen Kocatepe ve Adatepe muhripleri için adı geçen tersanede görevlendirilen gemi mühendisi Yüzbaşı Ata Nutku, iki muhripte ciddi denge sorunları tespit etti. Teslimat, bu sorunların giderilmesi için ertelendi.[47] Milli Müdafaa Vekâleti'nden Başvekâlet'e 13 Mart 1932'de gönderilen yazıda Kocatepe ve Adatepe'de tespit edilen eksiklikler anlatıldı. İtalya'da Ansaldo inşaat tezgâhlarında inşa edilmiş olan Adatepe ve Kocatepe muhriplerinin 18 Ekim 1931'de İstanbul'a geldikleri, gemilerin teslimi için gerekli incelemelerin İtalya'da yapılamayıp noksan kalan bazı tecrübelerin İstanbul'da yapıldığı belirtildi. Buna rağmen bazı hususların eksik kaldığı belirtilerek bu eksikler şöyle ifade edildi: Ateş idare manzumesi, Kocatepe ile henüz yapılmamış olan 38 mil süratte torpido atış tecrübesi, yedek eşya, su altı muhabere cihazı

---

[44] Abidin Daver, "Mes'ut Bir Gün", **Cumhuriyet**, 19 Teşrinievvel 1931; Abidin Daver, "Yeni Filotilamız", **Yeni Gün**, 20 Teşrinievvel 1931.

[45] **Cumhuriyet**, 23 Teşrinievvel 1931.

[46] Büyüktuğrul, **age.**, s. 60.

[47] Güvenç-Barlas, "Bir Cumhuriyet Kurumu Yaratmak: Atatürk'ün Donanması 1923-1939", s. 242.

denizaltı gürültü dinleme ve yön bulma cihazı, her iki geminin kazanlarının alt dramlarında birkaç adet küçük ve kör delikler olması ve bazı cephaneler. Buna rağmen teslimin bir an önce yapılması ve kurda yaşanan dalgalanmanın Türkiye'nin lehine olacağından teslim alınmasına karar verildi.[48] Milli Müdafaa Vekâleti'nin teklifi İcra Vekilleri Heyeti'nin 13 Mart 1932 tarihli toplantısında uygun bulunarak kabul edildi.[49]

1929'da sözleşmesi imzalanan gemilerin inşa ve teslimi sürecinde Türk hükümetinin memnuniyetsizliğine yol açan gelişmeler yaşandı. Sorun esas itibarıyla sözleşme koşullarının yerine getirilmemesinden ileri geliyordu. Buna karşılık İtalyan şirketleri de ödemelerin gecikmesinden ötürü şikâyetçi oluyorlardı. 1929 ekonomik krizinin etkili olduğu bu ödemelerin birkaç defa yeniden düzenlendiğini biliyoruz. Türk hükümetiyle Ansaldo ve Monfalcone arasında yaşanan mali sorunlar, 29 Mayıs 1932 günü yapılan anlaşmayla yeniden düzenlendi. Buna göre gecikmiş ödemeler, 1934-1935 ortasına ertelendi.[50] 1932'de İsmet Paşa'nın İtalya'ya yaptığı seyahatte İtalya'dan 300 milyon liretlik bir kredi alınması gündeme geldi. Olumlu sonuçlanmayan bu çabalar eğer kredi alınabilmiş olunsaydı, borcun 100 milyon liretinin, İtalyan tersanelerinde Türkiye için inşa edilen savaş gemilerinin borcu ödenmesi için kullanılacaktı. Bu gerçekleşmedi ancak Türk hükümeti, şirkete, teslim edilen Sakarya ve Dumlupınar denizaltılarının faiz giderleri de dahil olmak üzere 542.739 liralık hazine tahvilleri verdi.[51] Elimizdeki 2 Mart 1933 tarihli belgeye göre Türk hükümeti, dört muhrip ve iki deniz altı için İtalyan şirketlerine sırasıyla 448 bin 67, 774 bin 84 ve 542 bin 739 sterlin ödeme yaptı.[52]

Kocatepe ve Adatepe'nin teslim alınmasından sonra eksikliklerin giderilmesi süreci devam etti. Süreç Türkiye'deki İtalyan diplomatlar tarafından da takip edildi. Büyükelçi Vincenzo Lojacono, Roma'ya bakanlığa 21 Ekim 1933'te gönderdiği raporda bu iki muhribin eksiklerinin giderilmesi için yapılan çalışmalar hakkında bilgi verildi. Rapora göre Ansaldo tersanelerinde inşa edilen Adatepe'nin inşaatı şu şekilde yapıldı: Kapasitörler tamamen bronzdan olacak, suya temasını önlemek için biri galvaniz olmak üzere farklı iki metal alaşımıyla makyajlanarak beslenecek.

[48] **BCA**, 18-64 24. Kararname No:12399 Ek No: 64/24.

[49] **BCA**, 030-0-018-001-002-26-16-16.

[50] **ASDMAE**-AP, 1931-1945, Bu. 6-2. Türkiye Elçiliğinden Müsteşar Koch'tan Dışişleri Bakanlığına, 21 Mayıs 1932.

[51] **ASDMAE**-AP, 1931-1945, Bu. 6-2.

[52] **ASDMAE**-AP, 1931-1945, Bu. 6-2.

> Adatepe, garanti kapsamında ön görüldüğü şekilde tamamlandı. Ancak, şu anda, bu tesisin yeniden onarma kapasitesi olmadığı için hareketsiz duruyor. Elçi, Türk yetkililerin, öfkeden çileden çıkmış durumda olduklarını ekledi. Büyükelçi, Adatepe'den sorumlu Mühendis Iseppi'nin Donanma Bakanlığı ile iletişim halinde olmasının yararından söz ederek eğer bakanlık daha önce duruma el koymuş olsaydı, bunların önlenebileceğini fikrini ifade etti. Lojacono, Adatepe'nin, Faşist Hükümetin deniz sanayinin göstermesi için bir fırsat olduğuna dikkat çekerek hükümetin itibarını koruması gerektiğini vurguladı.[53]

Bu iki gemideki eksiklerin giderilmesi işlemleri ertesi yıl da devam etti. 24 Ocak 1934 tarihli kararnâmeyle, eksiklerin giderilmesi için Türk görevlilerin İtalya'ya İcra Vekilleri Heyetince 24 Ocak 1934'te kabul olunmuştur."[54] Belgelerden takip edebildiğimiz kadarıyla eksiklikleri giderme çalışmaları görevlilerin İtalya'ya gönderilmesiyle tamamlanmadı. Adatepe, Dumlupınar ve Zafer gemileri için İtalya'dan getirilen top ve zırvanalar getirildi. Bakanlar Kurulu'nun 20 Mart 1934 tarihli kararnamesiyle, bu parçaları adı geçen gemilere monte etmek üzere firması tarafından gönderilen montajcı Trombetta Giovanni'nin yasak bölge içinde bulunan Gölcük'e girmesine izin verildi.[55]

III. SAKARYA VE DUMLUPINAR DENİZALTILARI

Hatırlanacağı gibi, Türk hükümetiyle İtalyan şirketleri arasında müzakereleri 16 Mayıs 1929'da tamamlanan görüşmelerde Monfalcone'ye de iki deniz altı inşa ettirilmeye karar verilmişti. İtalya'ya İcra Vekilleri Heyeti kararıyla burada inşa edilecek deniz altılara Sakarya ve Dumlupınar isimleri verilmişti. Gemilerin inşa edildiği Monfalcone'deki inşaat tezgâhları Türk basınının da ilgisini çekmiştir. Bunlardan bir yazıda özetle şu bilgiler okunmaktadır: "Trieste. Hususi muhabirimizden: Bugün Trieste'ye civar Adriyatik deniz inşaat tezgâhlarını gezdik. Bu tezgâhlar, Trieste'ye 38 kilometre asfalt ve çok muntazam bir şoseyle bağlanmıştır. Monfalcone denilen 22 bin kişilik küçük ve şirin bir kasabanın hemen yanında, deniz kenarındadır. Bu müessese, savaş, ticaret gemileri, denizaltılar, deniz ve kara uçakları, denizaltı motorları yapan muazzam bir şirkettir. Bizim Sakarya ve

[53] **ASDMAE**-AP, 1931-1945, Bu. 9-7.

[54] **BCA**, 030-0-018-001-002-42-3-17.

[55] **BCA**, 030-0-018-001-002-43-16-4.

Dumlupınar denizaltıları da bu şirketin tezgâhlarında yapılmıştır. Sakarya halen Polo limanında bulunmaktadır."[56]

Sakarya ve Dumlupınar denizaltılarının 1931 Ekim sonunda inşaatlarının tamamlandığı ve yakında İstanbul'a geleceği gazetelerde yazılmaya başlanmıştır.[57] Yine gazetelerin yazdığına göre Monfalcone'deki Pola limanında inşa edilen gemiler, eksikleri nedeniyle bir süre daha Monfalcone'de kaldılar.[58] Bu süre zarfında eksikleri giderilen ve deneme sürüşleri yapılan Dumlupınar ve Sakarya denizaltıları 1 Kasım 1931 günü Türkiye'ye hareket ettiler. Gemilerin hareketi münasebetiyle bir tören düzenlendi.[59] Basının da yolculuğunu takip ettiği[60] Sakarya ve Dumlupınar deniz altılarının 5 Kasım günü İstanbul limanında olacakları ve bayrak çekme töreni yapılacağı duyuruldu.[61] Bu münasebetle Donanma Kumandanlığı şu tebliği yayınladı: "Dumlupınar ve Sakarya denizaltı gemilerimizin sancak çekme merasimi için davetli bulunan zevat-ı kiramın saat 13.00'te Dolmabahçe önünde demirli bulunan Hamidiye kruvazörüne teşrifleri rica olunur."[62]

Dumlupınar ve Sakarya denizaltıları planlandığı gibi 6 Kasım 1931 günü İstanbul limanına gelmiş ve bayrak çekme töreni yapılmıştır. Tören, basın tarafından şöyle yansıtılmıştır:

"Dumlupınar ve Sakarya denizaltılarının Türk donanmasına katılma ve bayrak çekme merasimine katılacak davetliler saat yarımdan itibaren hususi motorla, Hamidiye kruvazörüne gelmeye başladılar. Burada davetlileri, Albay Şükrü ve süvari Ertuğrul beyler karşıladı. Saat 13.00'te bütün davetliler, askeri şura üyelerinden Korgeneral Cevat, Ali Sait, Kolordu Kumandanı Şükrü Naili paşalar, törene katılmak için dün Ankara'dan gelen Milli Müdafaa Vekili Zekai Bey, Vali Muavini Fazlı, Cumhuriyet Halk Fırkası İstanbul İdare Heyeti Reisi Cevdet Kerim, Deniz Müsteşarı Mehmet Ali, İzmit Valisi Eşref Beyler ve pek çok zevat Hamidiye'ye gelmişlerdi. Saat 13.30'ta geminin direğinde bulunan nöbetçi askerin sesi işitildi:

---

[56] Selim Ragıp, "Türk Donanması Kuvvetleniyor", **Son Posta**, 14 Teşrinievvel 1931.

[57] **Milliyet**, 25 Teşrini evvel 1931.

[58] **Yeni Gün**, 2 Teşrinisani 1931.

[59] **Hakimiyeti Milliye**, 2 Teşrinisani 1931; **Vakit**, 2 Teşrinisani 1931; **Son Posta**, 2 Teşrinisani 1931; **Yeni Gün**, 2 Teşrinisani 1931.

[60] Mesela Son Posta'da Dumlupınar denizaltısının bir fotoğrafıyla birlikte, Pola limanından hareket eden geminin birkaç güne kadar İstanbul limanında olacağı haber verildi. **Son Posta**, 4 Teşrinisani 1931.

[61] **Cumhuriyet**, 5 Teşrinisani 1931; **Son Posta**, 5 Teşrinisani 1931.

[62] **Cumhuriyet**, 5 Teşrinisani 1931; **Vakit**, 6 Teşrinisani 1931.

- Denizaltı gemileri limana giriyorlar.

Gözler Marmara'ya çevrildi. Yeni gemileri karşılamak için Yeşilköy'e giden Peykişevket torpidosu, onu takiben de önce Dumlupınar ve sonra Sakarya deniz altı gemileri Ahırkapı önlerinde göründüler. Gemiler, Anadolu sahilini takiben Çengelköy önlerine kadar gittikten sonra geri dönerek Hamidiye'nin sahil tarafına demirlediler. Bu sırada yeni gemilerimizi seyretmek üzere Dolmabahçe, Kabataş, Fındıklı sahillerine binlerce halk birikmiş bulunuyordu. Saat 15.00'e doğru iki gemiye de aynı anda bayrağımız çekildi. Bu merasim Hamidiye'den atılan toplarla selamlandı.

Törenden sonra geminin salonunda misafirlere şampanya ikram edildi. Donanma Kumandanı Şükrü Bey bu sırada şu konuşmayı yaptı: "Geçenlerde limanımıza gelen Adatepe ve Kocatepe muhriplerimizin sancak çekme merasiminde yeni deniz altı gemilerimizin de yakında geleceğini söylemiştim. Bugün gelen bu yeni gemilerle cumhuriyet donanmasına kuvvetli bir temel kurulmuştur. Tabiidir ki, bu yeni ve modern gemilerle kuvvetli bir temele istinat eden donanmamız günden güne daha mükemmel bir hale gelecektir. Bu münasebetle şanlı sancağımızın bugüne kadar şerefini kuvvetle muhafaza eden Ulu Gazi'mize arz-ı tazimat ve merasimi teşrif eden zevata teşekkür ederim."

Millî Müdafaa Vekili Zekai Bey de şunları söylemiştir: "Birinci ve İkinci İnönü'yü takiben donanmamıza iltihak eden Dumlupınar ve Sakarya Denizaltı gemilerimizin sancak çekme merasiminde bulunuyoruz. On beş gün kadar evvel de Adatepe ve Kocatepe destroyerlerinin donanmaya iltihaklarını kutlamıştık. Bunları önümüzdeki Aralık ayında Zafer ve Tınaztepe destroyerlerinin iltihakı takip edecektir. Başta büyük reisimiz Gazi Hazretleri olduğu halde Büyük Millet Meclisinin, İsmet Paşa Hazretleri'nin donanmamızı yeniden tesis ve son fenni ilerlemelere uygun bir hale getirmek için harcadığı çabalarını büyük himmet ve himayelerini burada şükran lisanıyla yâd etmek borcumdur. Donanmanın gelişmesi ve büyümesi için sarf olunan bu gayretler hakikaten memleketin azami fedakârlığını kullanmak suretiyle yapılmaktadır. Bütün Millî Müdafaa ve donanma mensuplarının donanmanın büyümesi için gösterilen dikkat ve itinaya lâyık olmak için son gayretlerini sarf edeceklerinden emin olmak isterim. Filhakika büyük bir gayret ve faaliyetle bu yeni harp aletlerini, büyük başarıyla kullanmaya hazır donanma subay ve komutanlar yetiştirmekledir ki, gene gösterilen büyük himayelere layık olduğumuzu ispat edeceğiz. Türk sancağını asırlarca Akdeniz'de şerefle gezdiren ecdadımızın kanı

damarlarımızda, onların menkıbeleri hatıramızdadır. Biz de onların öz çocuklarıyız."

Zekai Bey donanma mensuplarını tekrar tebrik etmek istediğini söyledikten sonra Gazi Hazretlerinin sıhhat ve saadetleri temennileriyle konuşmasını tamamlamıştır. Bu konuşmaya Donanma Kumandanı Şükrü Bey teşekkür etmiş, davetliler bandan sonra tekrar üst güverteye çıkmışlardır. Bu merasimi müteakip Cevat, Ali Sait, Şükrü Naili Paşalarla Deniz Müsteşarı Mehmet Ali ve kumandan Şükrü beylerle gazete temsilcileri bir motorla yeni gemilerimize giderek gezmişlerdir. Yeni gemileri dün gece elektrik ampulleriyle donatılmıştır.

Yeni denizaltı gemilerimizden Dumlupınar, Sakarya'dan daha büyüktür ve deniz üstünde 990, deniz altında 1220 tondur. Sakarya ise denizin üstünde 740, deniz altında 930 tondur."[63]

Dumlupınar'ın ilk komutanı Binbaşı Ziya Özel, Sakarya'nınki Binbaşı Zeki Işın idi.[64]

Sakarya ve Dumlupınar denizaltılarının teslimi işlemlerinde de bazı sorunlarla karşılaşıldı. İtalya Büyükelçiliği Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 26 Şubat 1932 tarihli yazıda hem Türk hükümetinden hem de İtalyan şirketlerinden şikâyet etti. Elçiliğin 6 aydan beri Türk hükümeti ve Türk donanması idarecileri nezdinde, İtalyan şirketlerinin menfaatlerini korumak için her türlü fırsatı değerlendirdiği yazıldı. Raporda Türk hükümetiyle İtalyan şirketleri arasında gemi yapım sürecinde yaşanan gecikmenin, sadece Türk komisyonundan değil aynı zamanda bürokrasinin ağır çalışmasından ileri geldiği ifade edildi. Denizaltıların provasının İstanbul'da yapıldığını ve sonucun tatmin edici olduğunu yazan elçi, Türk yetkililerin çıkardığı zorluklardan şikâyet etti. Sakarya denizaltısında bir elektrik arızası görüldüğüne değinilen yazıda, iki denizaltıda telgraf iletişim sorunundan söz edildi. Devamında, Türk hükümetinin konu üzerindeki hassasiyetinden bahsedilip Milli Müdafaa ve hariciye vekilleriyle yaptığı dostane görüşmelerde hep, iki ülke arasındaki mevcut dostluğa vurgu yaptığını bildirdi. Büyükelçi Baroni, milli müdafaa vekilinin, Monfalcone tersanesinin temsilcisi Dr. Gallarotti ile ve kendisinin İsmet Paşa ile yaptığı görüşmede, sorunun çözümleneceği konusunda güvence verdiğini yazdı. Elçinin yazdığına göre, son ziyaretinde İsmet Paşa'ya güvence vermesinden sonra

[63] **Milliyet**, 7 Teşrinisani 1931; **Vakit**, 7 Teşrinisani 1931; **Cumhuriyet**, 7 Teşrinisani 1931; **Son Posta**, 7 Teşrinisani 1931; **Yeni Gün**, 7 Teşrinisani 1931.

[64] Büyüktuğrul, **age.**, s. 60.

gemilerin teslimi, teknik sorunlar, prova ve bürokrasiden kaynaklanan sorunların çözümlenmesi konusunda hızlı ilerlemeler kaydedildi.[65] Bu temaslar etkili oldu mu, bilinmez fakat Milli Müdafa Vekâleti, 13 Mart 1932'de, Bakanlar Kurulu'na, "Sakarya ve Dumlupınar denizaltı gemilerine ait noksanların ve tecrübelerin yedi madde ile tespit olunan merbut esaslar dairesinde tamamlanmasını ve teslim alınmasını" tavsiye etti. Aynı gün toplanan İcra Vekilleri Heyeti, teklifi kabul etti.[66]

Belgede, tespit edilen eksikliklerin yedi maddenin "merbut olduğu" kaydedilmişse de, belgenin ekinde yedi maddenin yazıldığı bir nota rastlanmamıştır. Dolayısıyla hangi eksikler tespit edildiği halde kabul edildi, bilemiyoruz. Fakat bir İtalyan belgesinde, muhtemel noksanlar hakkında birkaç bilgiye rastladık. Marconi Ofisi'nin hazırladığı 27 Eylül 1932 tarihli bilgi notuna göre Türk hükümetine teslim edilen Sakarya ve Dumlupınar denizaltılarında telgraf hatlarında probleme yaşanmaktadır. Sorunun çözümüne dönük görüşmeler yapmak üzere, gemilerdeki telgraf sistemini kuran Marconi şirketinin temsilcisi Mühendis Pola, İstanbul'da bulunan gemilerde çalışmalar yapmaktadır. Yapılan denemeler sonunda mükemmel verim elde edilmiştir. Yazıya göre, Mühendis Pola, İstanbul'da Türk yetkililerden kaynaklanan "dev" sorunlarla karşı karşıya gelmektedir.[67]

Monfalcone tarafından inşa edilen Sakarya ve Dumlupınar denizaltıları 672.220 sterline mal olmuştur. Bunun 85 bin sterlini peşin, 90 bin sterlin ödemeli Türk hazine bonosuyla ödendi. 31 Mart 1938'de ödenen son taksit 51.220 sterlin idi.[68]

IV. MOTORBOTLAR

1929'da imzalanan sözleşmeyle Venedik'teki Società Veneziana Automobili Navali (S.V.A.N.) firması tarafından Türk donanması için üç adet hücumbot yapılması kararlaştırılmıştı. Bakanlar kurulu kararıyla da bunlara Doğan, Denizkuşu, Martı isimleri verilmişti. Gambot olarak isimlendirilen bu küçük savaş gemilerinin inşası süreci 1931'de tamamlandı. Mart 1931'de

[65] **ASDMAE**-AP, 1931-1945, Bu. 6-2.

[66] **BCA**, 030.18.01/26 16 17.

[67] **ASDMAE**-AP, 1931-1945, Bu. 6-2.

[68] Güvenç-Barlas, "Bir Cumhuriyet Kurumu Yaratmak: Atatürk'ün Donanması 1923-1939", s. 238. Sipariş edilen gemilerin bedellerinden söz edilen bir tezde de aynı rakamlar verilmekle birlikte kaynak olarak Cumhuriyet gazetesinin 7 Kasım 1931 tarihli sayısı gösterilmektedir. (Mengeş, **agt.**, s. 196.) Ancak kaynak olarak gösterilen Cumhuriyet gazetesinin 7 Kasım 1931 tarihli sayısında böyle bir bilgi bulunmamaktadır.

İtalya'daki askeri bir dergide bu hücumbotların inşası hakkında şu haber yayınlandı: "Türkiye. Yeni Savaş gemileri (Gambot): Venedik'te Türkiye hesabına inşa edilen bir gambot, donanmada hizmete girmiştir. Bu gambot, İtalya'da sipariş edilen üç yüksek hızlı gambotun ikincisidir. Gemiye, 200 millik iletim ağına sahip bir radyo telgraf kurulmuştur. Gemi, 76 milimetrik bir ve 20 milimetrik top ile donatılmıştır. Gemide, orta büyüklükte bir torpido ile 450 milimetrelik yüksek potansiyele sahip iki torpido ile desteklenmektedir. İtalya'da bu millet adına daha büyük başka savaş gemileri de inşa edilmektedir."[69]

İleride üzerinde duracağımız gibi, bu hücumbotların İngilizlerin de dikkatle izlediği ilk sürat denemesi, sözleşmede ön görülen 34 deniz miline ulaşamadı. Türk hükümeti, bunu gerekçe göstererek botları teslim almayı reddetti.[70] Türk hükümetinin bu hücumbotlardan memnun kalmaması İtalyan makamlarının da dikkatini çekti. Donanma Bakanı Giuseppe Sirianni, Milano'daki SIATAM'ın Genel Müdürü Dialma Viotti'ye 25 Temmuz 1931'de gönderdiği telgrafta Türk hükümetinin, S.V.A.N. Şirketinde inşa edilen 3 gambottan memnun kalmadığını üzüntüyle öğrendiğini yazdı. Bakan, İstanbul'da yapılacak provaların Türk hükümetinin, şirket ve sistemi hakkında kaybettiği güveni gösterdiğini gözlemlediğini ekledi.[71] Gerçekten de Türk hükümeti de süreci kendi anladığı şekle dönüştürmek için devreye girdi. İcra Vekilleri Heyeti'nin 5 Ağustos 1931'de yaptığı toplantıda S.V.A.N'a yaptırıla üç hücumbotun inşası için yapılan sözleşme ele alındı. Kararnameden anlaşıldığına göre, ilk sözleşmeye ek olarak yeni bir sözleşme daha tanzim edildi ve bu Şura-yı Devlet (Danıştay) tarafından da incelenerek uygun bulundu. Her ne kadar bu ek sözleşmenin "merbut" olduğundan söz edilmekteyse de[72] belgenin ekinde böyle bir sözleşmeye rastlanmadı. Türkiye hükümetinin konuyu ele aldığı günlerde İtalya Büyükelçiliği de gelişmeleri yakından takip etmekteydi. Elçilikten Dışişleri Bakanlığına 5 Ağustos 1931'de gelişmelerin aktarıldığı bir yazı gönderildi. Bu yazıda, yukarıda bahsettiğimiz gibi, ilk sözleşmeye ek bir sözleşme yapıldığına atıfta bulunarak, Ankara-Venedik-Milano arasında yaşanan dalgalanmaların, Türk Genelkurmayı üzerinde, İtalyan firmalarına karşı güvensizliği artırdığına dikkat çekildi. Bu olumsuz tabloya rağmen Türk hükümetinin, S.V.A.N., Ansaldo, Monfalcone gibi İtalyan şirketleriyle işbirliğini devam ettirmek

[69] **Esercito e Nazione**, Anno: IV, Fasc.3 (Marzo 1931), s. 274.

[70] Güvenç-Barlas, "Bir Cumhuriyet Kurumu Yaratmak: Atatürk'ün Donanması 1923-1939", s. 241.

[71] **ASDMAE**-AP, 1931-1945, Bu. 3-48.

[72] **BCA**, 030-0-018-001-002-22-57-4.

arzusunda olduğu ve donanma programını İtalyan tersanelerinde inşa edilecek gemilere göre yaptığı ifade edildi. Yazıya göre S.V.A.N. şirketiyle yaşanan sorun; sözleşmeye göre her botun iki motoru olacak ve bunlardan biri 500, diğeri 750 HP olacaktı. Oysa şirket, botlarda daha düşük motorlar kullandığı için prova çok başarısız oldu.[73] Yine bir İtalyan belgesine göre, S.V.A.N. ile Türk hükümeti arasındaki sorunun bir nedeni de sözleşmeye göre iki İtalyan subayının, provalara yardımcı olmak üzere gönderilmesi hükmü yer aldığı halde, bunun yerine getirilmemesidir. Donanma Bakanlığından Dışişleri'ne, 20 Ağustos 1931'de gönderilen bu yazıya göre, Türkiye Milli Müdafaa Vekili Zekai Bey'in bakanlığa bir mektup gönderdiği belirtilerek, şirketin sözleşmeye uymamasının İtalyan tersaneleri adına olumsuzluk yaratacağına dikkat çekildi. S.V.A.N'ın sözleşmeye uygun hareket etmesi istendi.[74]

Birtakım sorunlara rağmen hücumbotlar Eylül 1931'de İstanbul'a getirildi. Hücumbotların 10 Eylül 1931'de İstanbul limanına getirilişi Türk basını tarafından övünç vesilesi yapılarak duyuruldu. Bunlardan biri olan Vakit gazetesinde şu haberi okuyoruz: "Motorbotlarımız dün bir İtalyan vapuruyla limana getirildi. İtalya'da yapılan Doğan, Martı ve Denizkuşu isimli üç hücumbotumuz dün akşam saat 19.00'da İtalyan bandıralı Vabronale vapuruyla limanımıza getirilmiştir. Vapur bu sabah Haliç'e girecek, motorbotlarımız bir heyet tarafından muayene edildikten sonra teslim alınacaktır."[75] Dönemin önde gelen Milliyet,[76] Vakit[77], Hakimiyeti Milliye[78], Cumhuriyet[79] ve Son Posta[80] gibi gazetelerinde de benzer haberleri okuyoruz. Gazetelerde de vurgulandığı gibi, hücumbotların deneme sürüşleri yapıldıktan sonra teslim alınması gerekiyordu. Bunun için hücumbotların denize indirilmesi işine Haliç'te 12 Eylül günü başlandı. İlk olarak Denizkuşu ve Martı indirilerek şamandıraya bağlandı. Diğer hücumbotun ertesi gün denize indirilmesine karar verildi.[81] Üç hücumbotun denize indirilmesi hakkında Vakit gazetesinde şu haber yer almıştır: "Şehrimize

[73] **ASDMAE**-AP, 1931-1945, Bu. 3-48.

[74] **ASDMAE**-AP, 1931-1945, Bu. 3-48.

[75] **Vakit**, 11 Eylül 1931.

[76] **Milliyet**, 11 Eylül 1931.

[77] **Vakit**, 12 Eylül 1931.

[78] **Hakimiyeti Milliye**, 11 Eylül 1931.

[79] **Cumhuriyet**, 11 Eylül 1931.

[80] **Son Posta**, 12 Eylül 1931.

[81] **Milliyet**, 13 Eylül 1931.

getirildiğini yazdığımız hücumbotlarımızdan biri dün Haliçte denize indirilmiştir. Diğer ikisi bugün indirilecektir. Botlar birkaç güne kadar Haliç'ten dışarıya çıkarılarak Marmara'da tecrübeleri yapılacak, tecrübeler müspet netice verdiği takdirde uzman bir heyet tarafından teslim alınacaktır. Botları yapan İtalyan fabrikasının müdürü Biyoti de teslim muamelesinde bulunmak üzere şehrimize gelmiştir."[82]

Botlar İstanbul'a getirilmiş olmasına rağmen bütün sorunlar halledilmiş değildi. Eylül ayında şirketle Türk hükümeti arasındaki finans sorunları devam ediyordu.[83] Öte yandan, yapılan tecrübelerden sonra Kasım 1931'de, Türk Genelkurmayı, topları, motorbotlardaki pozisyonları uygun olmadığı için reddetme kararı aldı.[84] Bu eksikliklerine rağmen Türk hükümetinin inisiyatif kullanarak hücumbotları teslim almaya karar verdi. Konu hakkındaki 13 Mart 1932 tarihli kararname şöyledir:

"İtalya'da S.V.A.N. Müessesesinde inşa edilerek İstanbul'a getirilmiş bulunan üç avcı botunun, mukavelesi gereğince İstanbul'da yapılan tecrübeleri tespit edilen zaman zarfında tamamlanmış ve fakat Orlikan makinalı tüfeklerine ait olup vaktiyle yapılan tecrübelerinde iyi netice vermemiştir. Bu sebepten değiştirilmelerine lüzum görülmüş olan cephanelerin, botların teslim tarihinden itibaren beş ay zarfında teslimleri, firma tarafından taahhüt edilmekte bulunmuş olduğundan ve destroyerlerle denizaltı gemilerinde bulunan aynı cinsteki toplara ait cephane de tadil edilmiş bir halde olarak yakın zamanda gelmiş bulunacağı cihetle bu vaziyetin botların kıymet ve kifayet-i harbiyeleri üzerinde hiçbir tesiri olmayacağı anlaşılmıştır. Bu noksanlar yüzünden botların teslim edilmemesi mürettebatın yetiştirilmesini geciktirmekte olduğundan bu hususun istisna suretiyle mezkur botların tesellüm edilmelerine izin verilmesi Büyük Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisliğinin munzam olan muvafakatına atfen Milli Müdafaa Vekâleti'nin 13/3/1932 tarih ve 354/813 numaralı tezkeresiyle yapılan teklifi üzerine İcra Vekilleri Heyeti'nin 13/3/1932 tarihli içtimaında tasvip ve kabul olunmuştur."[85]

---

[82] **Vakit**, 13 Eylül 1931.

[83] **ASDMAE**-AP, 1931-1945, Bu. 3-48.

[84] **ASDMAE**-AP, 1931-1945, Bu. 3-48. Aloisi'den Dışişleri Bakanlığına, 21 Kasım 1931.

[85] **BCA**, 30-18-1-2-26-16-19. Ankara Büyükelçiliği Denizcilik ve Hava Ataşesi Yüzbaşı Roberto Soldati'nin hazırladığı ve elçilikten Donanma Bakanlığı'na ve Kabineye gönderilen bilgi notu, 26 Ağustos 1933. S.V.A.N'ın yaşamakta olduğu sorunla ilgili şu bilgiler var: Yeni bir hız denemesi yapılması gerekir. Denemeden önce, gövdelerin karaya konulması, temizlenmesi ve boyanması gerekir. Çalışmalara başlanması için, şirketi Milli Müdafaa Vekâleti'nin onaylaması gerekir. Vekâletin elinde 15

V. TINAZTEPE VE ZAFER TORPİDOLARI

Bir Türk kaynağında, Mehmet Ali Bey'in Mayıs 1930'da yaptığı İtalya ziyaretinde Türkiye'nin, İtalya'ya iki muhrip daha sipariş ettiği bildirilmiştir.[86] Başka bir Türk kaynağında ise, bu ziyaretten söz edilmeden, incelediğimiz savaş gemilerinden başka daha sonra İtalya Deniz Kuvvetleri adına yapılmakta olan iki muhribin daha satın alındığı yazılıdır.[87] İncelediğimiz İtalyan arşiv belgelerinde ve bazı Türk gazetelerinde bu hususu aydınlatacak bilgilere rastlanmaktadır. Deniz Müsteşarı Mehmet Ali Bey'in Mayıs 1930'da İtalya'da bulunduğunu ve bazı temaslarda bulunduğunu biliyoruz. Cumhuriyet gazetesine göre bu seyahatin bir amacı da Mehmet Ali Bey'in muhtelif İtalyan deniz şirketleriyle sözleşmeler imzalamaktır.[88] Bu bilgiyi destekleyen bir İtalyan arşiv belgesine göre, Türk hükümetiyle Società Cantieri del Tirreno arasında 9 Mayıs 1930'da, daha sonra isimleri Tınaztepe ve Zafer olacak iki torpidonun yapılması için bir sözleşme imzalanmıştır.[89] Fransız L'Action Française gazetesindeki bir habere göre de; İtalya tezgâhlarında 7000 tonluk 3 kruvazör inşası için Türkiye ile İtalya arasında sözleşme imzalanmıştır. İtalya her ne zaman ihtiyaç görürse bu gemilerden istifade hakkını şart koşmuştur. Bu hak, gemilerin bedelini altı takside bağlamak gibi ticari bir anlaşmayla teyit edilmiştir.[90]

Bu gemilerin inşasına Mayıs 1930'da başlandığına dair bilgilere sahibiz. Cenova'da yayınlanan Eco della Finanza gazetesinin haberine göre, 24 Mayıs 1930 Cumartesi öğleden sonra Riva Trigoso'daki tersanelerde bir tören düzenlendi. Bir Türk heyetinin ve tersane yöneticilerinin hazır bulunduğu törenle, Türk donması için daha önce sipariş edilmiş bir torpidonun inşasına başlandı. 10 ayda tamamlanacak ve İtalyan Freccia tipinde yapılması planlanan gemi şu özelliklere sahip olacaktır: Uzunluk: 93.80; genişlik: 9,2, yükseklik 5.88. saatteki hızı, 36 mil. 120 milimetrelik 4 topu ve üç mitralyözü ve iki torpili olacak.[91]

---

bin İngiliz sterlini garanti vardır. Hız denemesinin sonucu, bu 15 bin sterlin temel alınarak tartışmalar yapılacak. **ASDMAE**-AP, 1931-1945, Bu. 9-7.

[86] Güvenç-Barlas, "Bir Cumhuriyet Kurumu Yaratmak: Atatürk'ün Donanması 1923-1939", s. 238.

[87] Büyüktuğrul, **age.**, s.59.

[88] **Cumhuriyet**, 13 Mayıs 1930.

[89] **ASDMAE**-AP, 1931-1945, Bu. 6-2.

[90] **Yeni Gün,** 12 Mart 1931.

[91] **Türkiye Cumhuriyeti Roma Büyükelçiliği Arşivi**, Kutu. K.163, Dosya.3. Cenova Konsolosluğundan Elçiliğe, 11 Haziran 1930.

Bu iki geminin deniz indirilme törenleri 1931 yazında yapılmıştır. 27 Temmuz 1931 günü yapılan tören hakkında Türk gazeteleri şu haberi vermiştir: "Cenova 27: Tınaztepe torpido muhribi bugün denize indirilmiştir. Merasimde mahallî hükümet erkânı, kalabalık bir halk hazır bulunmuştur. Geminin kurdelesini Türk Bahriye Müsteşarının kızı kesmiştir."[92] 20 Eylülde Tınaztepe muhribinin Cenova'da yapılan sürat tecrübelerinde saatte 40,5 mil sürati olduğu anlaşılmıştır.[93]

Riva Trigosa tezgâhlarında inşa edilen Zafer torpidosu da 20 Eylül 1931'de denize indirildi. Bu münasebetle yapılan törene Türk ve İtalyan yetkililerin yanı sıra kalabalık bir halk topluluğu da katıldı.[94] Bir gazete şu haberi verdi: "Zafer muhribimiz. Gazeteler, Türkiye hesabına inşa edilmekte olan Zafer muhribinin denize indirilme merasiminden uzun uzun bahsetmektedirler. Türkiye donanma müsteşarının kerimesi Feriha Hanım, 94 metre uzunluk, 9,70 metre genişlik ve 1520 ton hacim kapasitesinde bulunan ve saatte 38 mil sürat yapan bu yeni muhribin denize salınma merasiminde isim analığı yapmıştır."[95]

İki geminin de inşaatı Aralık 1931 ortalarında tamamlanmıştır. Bir gazetede şu bilgilere yer verilmiştir: "İtalya deniz tezgâhlarında yapılan Tınaztepe ve Zafer torpido muhriplerimizin inşaatı tamamlanmıştır. Bu iki

---

[92] **Hakimiyeti Milliye**, 29 Temmuz 1931; **Son Posta**, 29 Temmuz 1931. Tınaztepe ve Zafer muhriplerinin denize indirilme törenine katılan ve muhriplerin vaftiz analığını yapan Feriha Hanım törenler hakkında şunları söylemiştir: "Hususi işlerim için Avrupa'ya gitmiştim. Dönüşte İtalya'dan geçmeye karar verdim. Tınaztepe muhribimizin inşaatı bitmiş, denize indirilmek üzere bulunuyordu. Bu gemiyi yapmakta olan Del Tirreno tezgahları tarafından merasimde bulunmak üzere davet edildim. Evvela bunun ne demek olduğunu anlamayarak şaşırdım. Koskoca gemiyi ben kızaktan nasıl indirebilirdim? Halbuki korktuğum gibi değilmiş, çok basit bir şeymiş. Bakın size anlatayım. Tınaztepe'nin bulunduğu kızağın önünde gemi yüksekliğinde bir tribün yapılmış ve her taraf Türk ve İtalyan bayraklarıyla süslenmişti. Del Tirreno müessesinin ısrarı üzerine Tınaztepe'yi kızaktan ben indirecektim. Davetliler için evvelce hazırlanan tribüne ufak bir masa konulmuştu. Bu masayla Tınaztepe'nin burnu birbirine Türk ve İtalyan bayraklarının renginde kurdelelerle a bağlanmış ve bu kurdelenin orta yerine bir de şampanya şişesi bağlanmıştı. Ben teamüle riayet ederek kurdeleyi var kuvvetimle çekip bıraktım ve şampanya şişesi hızla geminin burnuna çarpıp parçalandı. Artık Tınaztepe uğurlu bir gemi idi. Çünkü bazen bu şişe kırılmazmış. O zaman bu, bir uğursuzluk addedilirmiş. Şampanya şişesi kırıldıktan sonra, diğer bir masanın üstündeki elektrik düğmesine basmakla koskoca geminin süratle kayıp suya doğru süzülmesi bir oldu. Geminin direğinde Türk bayrağı sert sert dalgalanıyordu. Bu anda hissettiğim heyecanı tarif edemem. Herkes alkışlıyordu. Sonra 20 Eylülde Zafer isimli muhribimizin indirilme merasiminde bulunmamı rica ettiler ve aynı şekilde onun da merasiminde bulundum." **Yeni Gün**, 27 Eylül 1931; **Cumhuriyet**, 28 Eylül 1931.

[93] **Vakit**, 22 Eylül 1931; **Son Posta**, 22 Eylül 1931; **Milliyet**, 22 Eylül 1931; **Cumhuriyet**, 22 Eylül 1931.

[94] **Hakimiyeti Milliye**, 21 Eylül 1931; **Son Posta**, 22 Eylül 1931; **Vakit**, 22 Eylül 1931; **Milliyet**, 22 Eylül 1931.

[95] **Son Posta**, 23 Eylül 1931.

muhribimiz on güne kadar limanımıza gelecek ve burada aynı günde sancak çekme merasimi yapılacaktır."[96] Cumhuriyet ve Milliyet gazeteleri de Tınaztepe'nin 10 Ocak 1932'de, Zafer'in ise Ocak 1932 sonunda Türkiye'ye geleceklerini yazmıştır.[97]

1932'nin ilk günlerinde de benzer haberler okunmaktadır. Zafer muhribinin Ocak'ın ilk haftasının sonunda İstanbul'a geleceği, limanda filo tarafından karşılanarak bayrak çekme merasimi yapılacağı bilgisi verildi. Aynı habere göre Tınaztepe muhribinin de Ocak sonunda İstanbul limanına gelmesi bekleniyordu.[98] Test sürüşleri yapılmış olmasına rağmen Tınaztepe ve Zafer muhriplerinin Türkiye'ye gelişleri bir hayli gecikmeli olarak yapıldı. İtalya'da yapılan savaş gemilerinin teslimi ve ödemeleri sürecinde Türk hükümetiyle İtalyan şirketleri arasında bazı sorunlar yaşanmıştır. Ancak İtalyan belgelerindeki bilgilere göre, bu iki geminin inşası sürecinde yaşanan ciddi sorunlarla karşılaşılmıştır. Türk hükümetiyle Società Cantieri del Tirreno arasındaki anlaşmazlığı çözmek amacıyla adı geçen şirketin temsilcisi Mühendis Carlo Piaggio ile Türkiye'nin Roma Büyükelçisi Suad Bey arasında, Donanma Bakanı Giuseppe Sirianni'nin hakemliğinde 7 Ocak 1932 tarihinde bir hakem sözleşmesi imzalanmıştır.[99] Donanma Bakanlığı için hazırlanan 21 Şubat 1932 tarihli notta kaydedildiğine göre, Türk hükümeti için inşa edilmekte olan iki gemi inşası sözleşmesi, Donanma Bakanlığı himayesinde, Türk hükümetine fiyat, teknik ve diğer her türlü garanti verilerek imzalanmıştır. Türk hükümeti de, İtalyan donanmasına her türlü kolaylığı sağlayacağını vaat etmiştir.[100]

1932 Mayısında artık sorunlar geride bırakılmış olarak gemilerin teslim alınması için bürokratik işlemler yerine getirilmeye başlandı.[101] 6 Haziran'da İstanbul limanında olmaları beklenen[102] Tınaztepe ve Zafer gemilerinin bayrak çekme törenleri için hazırlıklara başlanmıştır. Gemilerin sancak çekme merasiminde bulunmak üzere Harp Filosu Komutanı Deniz

[96] **Son Posta**, 14 Kânunuevvel 1931.

[97] **Cumhuriyet**, 14 Kânunuevvel 1931; **Milliyet**, 14 Kânunuevvel 1931.

[98] **Milliyet**, 4 Kanunusani 1932.

[99] **ASDMAE**-AP, 1931-1945, Bu. 6-2.

[100] **ASDMAE**-AP, 1931-1945, Bu. 6-2.

[101] 23 Mayıs 1932 tarihli kararnameyle, İtalya'da teslim alınacak Tınaztepe ve Zafer destroyerlerinin teslim işlemlerinin ardından gemileri inşa eden firmaya verilecek çekle Banca Commerciale Italiana'nın Cenova şubesine verilecek mektup ve hazine bonolarının götürmek ve gemilerle beraber dönmek üzere gönderilecek Deniz İmalat Şubesi Müdürü Binbaşı İsmail Bey ile Deniz Muhasebecisi Recai Bey'e harcırah ve pasaport verilmesi uygun bulunmuştur. **BCA**, 030-18-01-02-29-41-14.

[102] **Hakimiyeti Milliye**, 6 Haziran 1932.

Tuğamiral Şükrü Bey, Hamidiye kruvazörü ile İstanbul'a geldi. Gemiler hakkında gazetelerde verilen bilgilere göre Zafer ve Tınaztepe, İtalyan donanmasının planlarına uygun olarak yapılmıştır. Zafer ve Tınaztepe 1600 ton büyüklüğünde olup, Kocatepe ile Adatepe'den biraz daha büyüktürler. Bunlarda da diğerleri gibi, dört tane 12'lik top, 2 tane uçak topuyla bir makinalı top ile donatılmıştır.[103]

Hazırlıklar hakkında Donanma Kumandanlığı şu tebliği yayınladı: "Pazartesi günü saat 14.00'te Tınaztepe ve Zafertepe muhriplerimiz Dolmabahçe önünde demirleyecek ve milli sancağımız merasim-i mahsusa ile çekilecektir. Bunu müteakip muhterem ahalimizin sırayla gemileri gezmelerine müsaade olunmuştur. Harp Filosu Kumandanı Şükrü."[104]

Tınaztepe ve Zafer muhripleri 6 Haziran 1932 Pazartesi günü öğleden sonra İstanbul limanına geldiler. Gemilere sancak çekme törenini dönemin gazetelerinden aktarıyoruz:

"İtalya'nın Cenova limanı deniz tezgâhlarında inşa edilen Zafer ve Tınaztepe torpido muhripleri dün akşama doğru limanımıza gelmiş ve merasimle donanmamıza iltihak etmişlerdir: Yeni harp gemilerimizin saat 14.00'te limanımıza gelmiş bulunacakları tahmin edildiği için merasim programı bir gün evvelden bu vaziyete göre hazırlanmıştı. Fakat İtalya sahillerinde rastlanan bir fırtına, gemileri yoldan alıkoyduğu için Zafer ve Tınaztepe ancak dün sabah dörtte Çanakkale Boğazından geçmişlerdir. Merasimde bulunmak üzere bir gün evvel Hamidiye kruvazörüyle şehrimize gelen harp filosu kumandanı deniz Tuğamiral Şükrü Bey saat 10.00'da yeni torpidolarımızı karşılamak üzere aynı zırhlı ile limandan hareket etmişti. Yeni harp gemilerimizi görmek isteyen birçok kimse saat 13.00'ten itibaren Dolmabahçe sahillerine gelmişlerdi. Rıhtımda, sancak çekme merasiminde bulunacak askeri erkâna tahsis edilen donanma kumandanlığına ait bir motor bekliyordu. Yeni torpidoları mutlaka görmek isteyen halkın sabırsızlığı içinde geçen bir kaç saatten sonra, saat 18.20'de Mecidiye ve onu takiben önde Tınaztepe ve arkada Zafer muhripleri Sarayburnu istikametinde gözükmüşler ve aynı sırayı takip etmek suretiyle ağır ağır ilerleyerek saat 18.45'te Dolmabahçe önlerinde demirlemişlerdir. Gemiler demir attıktan sonra, bahriye erkânından bazı kişiler ve İstanbul gazetecileri, donanma kumandanlığının motoruyla Mecidiye kruvazörüne geçmişlerdir. Mecidiye kruvazöründen bayrakla 'hazır ol' işareti verildikten sonra, sancak çekme

[103] **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1932; **Son Posta**, 6 Haziran 1932.

[104] **Cumhuriyet**, 6 Haziran 1932.

merasimine tam 19.10'da gene Mecidiye'den verilen bir işaret üzerine başlanılmıştır. Her iki torpidoda selâm vaziyetinde duran askerlerin önünde iki gemiye de aynı zamanda sancağımız çekilmiş, bu sırada Zafer ve Tınaztepe'de bulunan bando İstiklâl Marşını çalmıştır. Merasim esnasında Hamidiye kruvazöründen 21 top atılarak Zafer ve Tınaztepe muhriplerinin donanmaya katılmaları selamlanmıştır. Zafer muhribinin süvariliğine Binbaşı Cevat (Ülmen), Tınaztepe muhribinin süvariliğine de Binbaşı Bilâl (Talu) Beyler tayin edilmişlerdir. Yeni muhriplerimiz Ansaldo tezgâhlarında yapılarak daha evvel limanımıza gelmiş olan Kocatepe ve Adatepe muhriplerinden bir az daha büyüktür. Birbirinin eşi olan yeni muhripler 1600 ton büyüklüğündedir."[105]

Zafertepe ve Tınaztepe muhriplerinin İstanbul'a gelişleri hakkında İtalyan basınında da kısa haberlere rastlandı. Bunlardan biri olan Il Giornale d'Italia, "İtalya'da inşa edilen Zafer ve Tınaztepe deniz altıları İstanbul'a geldiler"[106] şeklinde haber yaptı.

Zafer ve Tınaztepe destroyerlerinin 12 ayda teslim edilmesi gerekiyordu. Fakat 1929 ekonomik krizi nedeniyle bunları inşa eden Società Cantieri del Tirreno firması ancak Haziran 1932'de teslim edebildi.[107] Teslimden sonra da sorunlar devam etti. Ekonomik sorunlar kadar sözleşme şartlarının yerine getirilmemesi de gecikme de etkili oldu ve sözleşme koşulları birkaç defa revize edildi. 1 Şubat 1931'de yeniden düzenlenen sözleşme 20 Mayıs 1931 tarihli kararnameye göre Società Cantieri del Tirreno müessesesinde yapılmakta olan destroyerlerin denge merkezleri yüksekliğinin tadili hakkında Donanma Müsteşarı Mehmet Ali Bey ile adı geçen İtalyan şirketi adına Carlo Plaggio arasında yeni bir sözleşme imzalanmıştır. Gerekli bürokratik işlemlerden geçen bu yeni sözleşme İcra Vekilleri Heyeti'nin 20 Mayıs 1931 tarihli toplantısında onaylanarak kabul edilmiştir.[108] Türk arşiv belgelerinden anlaşıldığına göre, İtalyan şirketleri tarafından yapılan savaş gemilerinin sözleşme şartlarına uygun şekilde inşa edilmesine büyük önem verilmiştir. Sözleşme şartlarının yerine getirilmemesi durumunda, İtalyan yetkililerinin de dile getirdikleri gibi, gemiler teslim alınmamıştır. Ancak bu hassasiyete rağmen, Türk belgeleri şunu da gösteriyor ki, iktisadi açıdan Türkiye'nin avantajına olacak

[105] **Vakit**, 7 Haziran 1932; **Cumhuriyet**, 7 Haziran 1932; **Milliyet**, 7 Haziran 1932; **Son Posta**, 7 Haziran 1932.

[106] **Il Giornale d'Italia**, 9 Giugno 1932.

[107] Güvenç-Barlas, "Bir Cumhuriyet Kurumu Yaratmak: Atatürk'ün Donanması 1923-1939", s.242.

[108] **BCA**, 030-18-01-02-20-33-13.

durumlarda, mesela döviz kurunda meydana gelen düşüşten faydalanmak için bazı şartlar yerine getirilmemiş olsa da, gemilerin teslim alınması tercih edilmiştir. Nitekim 19 Mayıs 1932 tarihli kararnameyle, Tınaztepe ve Zafer destroyerlerinin İtalya'da teslim ve kabulü işlerinin icrası ve 1931 ve 1932 yıllarına ait taksitlerinin ertelenmesi ve sterlinin düşüşünden dolayı kaynaklanan sorunların barışçıl yollarla çözümlenmesi konusunda şirket yetkilisiyle imzalanan yeni sözleşme kabul edilerek onaylanmıştır.[109]

[109] **BCA**, 030-0-018-001-002-29-41-5.

SONUÇ

Lozan Barış Antlaşması'nın imzalanmasından sonraki süreçte Türkiye'nin eski İtilaf Devletleri ile ilişkilerinde şöyle bir gelişme gözlenmektedir: Milli Mücadele döneminin düşman ülkeleri İngiltere ve Fransa ile ilişkiler zamanla dostluk düzleminde gelişirken, aynı dönemde Türk İstiklal Savaşı'na karşı dostane bir tavır takınan İtalya ile siyasi ilişkiler Lozan'dan sonra ters bir seyir takip etmiştir. Öyle ki, yeni Türk devleti dış ilişkilerini İtalya'dan her an gelebilecek bir saldırıya endekslemek zorunda kalmıştır.

Bu genel yaklaşımın şöyle bir istisnasının olduğunu mutlaka eklemeliyiz: 20. yüzyılda devletler arası ilişkiler sadece diplomatların yürüttüğü ilişkiler olmaktan çıkmıştır. Ülkeler arası ilişkilerin tespit ve yürütülmesinde sanattan spora, ticaretten teknolojiye kadar çok geniş alanda aktörler devreye girmiştir. Uluslararası ilişkilerin çok boyutlu hale gelmesi kaçınılmaz olarak farklı unsurların göz önünde tutulmasını zorunlu kılmıştır. Kuşkusuz ikili ilişkilerde ticari ilişkiler özel ve ağırlıklı bir yer işgal eder. Kimi zaman ülkeler arası siyasi ilişkilerde yaşanan kriz ve gerilimler, ticari ilişkiler devreye girdiğinde normalleşme eğilimine girebilir. Bunu Türkiye-İtalya ilişkilerinde bütün açıklığıyla görmek mümkündür. Siyasi ilişkilerde özellikle 1927'ye kadar her an savaşa tutuşacak iki ülke görüntüsü çizen Türkiye ve İtalya, ticari ilişkiler söz konusu olunca sanki aralarında hiçbir sorun yokmuş gibi hareket etmişlerdir. Bunu ticari ilişkiler bağlamında askeri ilişkilerde de görmekteyiz. Siyasi ilişkilerin tam anlamıyla krizde olduğu 1924'te Türkiye, genç subaylarını eğitmek için de, ordusunun modernizasyonu için incelemelerde bulunmak üzere bir heyet göndermek için de ve sadece deniz değil aynı zamanda kara ve hava kuvvetlerinin modernizasyonu ve yeni teknolojiyi edinmek için de İtalya'yı iyi bir ortak olarak görmüştür. Gerçekten de siyasi ilişkilerin gölgesinde kalmasına izin verilmeden ticari ilişkiler kendi mecralarında gelişmiştir.

Türk donanmasının modern savaş gemilerine kavuşmasında ve güçlenmesinde İtalya'dan satın alınan savaş gemilerinin büyük katkısı olmuştur. Bu çaplı alış verişlerde birtakım ödeme ve teçhizat sorunlarının yaşanması kaçınılmazdır. Bir partide irili ufaklı dokuz savaş gemisi yapımının söz konusu olduğu alış verişte bazı sorunlarla karşılaşılması kaçınılmazdır. Önemli olan karşılıklı anlayış ve sorumluluk duygusuyla hareket edip sorunların çözümü için gayret etmektir. Bunun iki tarafça da gösterilmesi sebebiyledir ki, siparişi veren taraf olarak Türkiye, sonraki dönemde de İtalyanlarla iş birliği yapmaktan uzak durmamıştır. Aslında

İtalyanlar da Türkiye'de iş yapmaktan son derece memnundular. İtalyanların Türkiye'de iş yapmaları ticari olduğu kadar siyasi anlam da taşıdığından İtalya hükümeti şirketlerine her türlü desteği verdi. Bu şekilde İtalya, Akdeniz'de ve bir Akdeniz ülkesinde boy göstermek suretiyle İngiltere ve Fransa'nın nüfuzunu sınırlamış oluyordu.

Türkiye'nin çeşitli sınıfta savaş gemileri inşa ettirmek için İtalyan şirketlerini tercih etmesinde ilişkilerin normalleşmesi rol oynamıştır. Ancak öte yandan Türkiye, savaş gemilerinin İtalya'da inşa edilmesini tercih ederken aynı zamanda İtalya'nın siyasi ihtiraslarını sınırlamak istemiş ve başarmıştır. Siyasi ve ticari alanlarda zıt beklentilerle hareket edilen dönemlerde ticaret ve ticari aktörler dengeleyici rol oynamışlardır. Türkiye böyle bir tercihte bulunmak suretiyle İngiltere, Fransa ve diğer Avrupa devletlerine karşı İtalya'yı ticari partner olarak ön plana çıkartmıştır. Bunun ötesinde 1929-1932 döneminde İtalya'da inşa edilerek Kocatepe, Adatepe, Sakarya, Dumlupınar, Tınaztepe ve Zafer isimleri verilen çeşitli sınıf savaş gemileriyle Doğan, Denizkuşu ve Martı isimli hücumbotlarla Türk donanması önemli bir güç elde etmiştir. Aynı zamanda rekabet halindeki ülkelere karşı denizlerde dengeyi de sağlamıştır. Türk donanmasında uzun yıllar hizmet veren bu gemilerle üç tarafı denizlerle çevrili Türkiye, denilerden bir saldırının önlenmesi için caydırıcı güç elde etmiştir.

1930'larda Türkiye, kendi savaş gemilerini inşa etmek ve bakım ve onarımlarını yapmak için tersaneler inşa etmeye karar verdi. İncelediğimiz gemileri inşa etmiş olmanın da güveniyle İtalyan deniz şirketleri Gölcük tersanesinin inşasında olduğu gibi çeşitli girişimlerde bulundular. Bu girişim kendileri adına olumlu sonuç vermemiş olsa da İtalyanlar, Türk donanmasının modernizasyonu için çabalarına devam ettiler. Mesela 1933'te Ansaldo şirketinin Türkiye için imal ettiği 120 milimetrelik topları[110] ve aynı şirketin sonraki yıl Türk savaş gemileri için Türkiye'ye sattığı toplam 370 fünyeyi[111] örnek olarak verebiliriz.1937 ve 1938 yıllarında da bazı sipariş girişim ve niyetleri olmuşsa da dünyanın yeni bir savaşın eşiğinde olduğu dönemdeki bu girişimler somut sonuç vermemiştir.

[110] **ASDMAE**-AP, 1931-1945, Bu.12-3.

[111] **ASDMAE**-AP, 1931-1945, Bu.19-4.

KAYNAKÇA

I. Arşivler

Archivio Storico Diplomatico Ministero degli Affari Esteri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi

II. Gazeteler

Cumhuriyet, Cumhuriyet, 24 Mayıs 1929. 2, 15 Haziran 192913 Mayıs 1930. 10, 16 Şubat 1931. 21 Mart 1931. 8, 18 Mayıs 1931. 12, 22, 28 Eylül 1931. 7, 18, 19, 23 Teşrinievvel 1931. 5,7 Teşrinisani 1931. 14 Kânunuevvel 1931. 6, 7 Haziran 1932.

Hakimiyeti Milliye, 29 Temmuz 1931. 11, 21 Eylül 1931. 19 Teşrinievel 1931. 2 Teşrinisani 1931. 6 Haziran 1932.

Il Giornale d'Italia, 9 Giugno 1932.

Milliyet, 18 Mayıs 1929. 10, 21 Şubat 1931. 21 Mart 1931. 11, 13, 22 Eylül 1931. 18, 19, 25 Teşrinievvel 1931. 7 Teşrinisani 1931. 14 Kânunıevvel 1931. 4 Kanunusani 1932. 7 Haziran 1932.

Son Posta, 10 Şubat 1931. 7 Mayıs 1931. 7, 22 Haziran 1931. 29 Temmuz 1931. 12, 22, 23 Eylül 1931. 11, 16, 17, 18, 19 Teşrinievvel 1931. 2, 4, 5, 7 Teşrinisani 1931. 14 Kânunuevvel 1931. 14 Kânunuevvel 1931. 6, 7 Haziran 1932.

Son Saat,7, 17 Haziran 1929.

Vakit, 17, 0, 11, 27 Haziran 1929. 21 Mart 1931. 11, 12, 13, 22 Eylül 1931. 18, 19 Teşrinievvel 1931. 2, 6, 7 Teşrinisani 1931.

Yeni Gün, 12 Mart 1931. 27 Eylül 1931. 18, 19 Teşrini evvel 1931. 2 Teşrinisani 1931.

III. Kitap, Tez ve Makaleler

Abidin Daver, "Mes'ut Bir Gün", **Cumhuriyet**, 19 Teşrinievvel 1931.

Abidin Daver, "Yeni Filotilamız", **Yeni Gün**, 20 Teşrinievvel 1931.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I, Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara 1989.

Barlas, Dilek-Güvenç, Serhat, "To Build a Navy with the Help of Adversary: Italian-Turkish Naval Arms Trade, 1929–32", **Middle Eastern Studies 38**, No: 4 (October 2002).

Büyüktuğrul, Afif, **Cumhuriyet Donanması, (1923-1960)**, İstanbul, 1967.

Grassi, Fabio L., **Türk-İtalyan İlişkilerinde Az Bilinenler**, Çeviren: Sadriye Güneş, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2014.

Güvenç, Serhat-Barlas Dilek, "Bir Cumhuriyet Kurumu Yaratmak: Atatürk'ün Donanması 1923-1939", **Tarihsel Perspektiften Türkiye'de Güvenlik Siyaseti, Ordu ve Devlet**, Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

I Documenti Diplomatici Italiani, Settima Serie: 1922-1935, Volume: IV (15 Maggio 1925-6 Febbraio 1927), Ministero Degli Affari Esteri, Roma, 1962.

I Documenti Diplomatici Italiani, Settima Serie: 1922-1935, Volume: V (7 Febbraio- 31 Dicembre 1927), Ministero Degli Affari Esteri, Roma, 1967.

Keser, Ulvi, "Hamidiye Zırhlısı: 1924 Karadeniz ve 1938 Kıbrıs Gezileri", **Sakarya Üniversitesi Fen-Edebiyat Dergisi**, C 10, S 1 (2008).

Mengeş, Yeter, **Türkiye-İtalya İlişkileri (1928-1940)**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi, İzmir 2021.

Selim Ragıp, "Türk Donanması Kuvvetleniyor", **Son Posta**, 14 Teşrinievvel 1931.

Sergi, Pantaleone, "Mediterraneo d'esuli, migranti, stampa e affari. Il progetto di un quotidiano italiano in Turchia", **Daedalus**, 5 (2014).

Şimşir, Bilâl N., **Bizim Diplomatlar**, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1996.

"Turchia Ordinazioni ai Cantieri Italiani", **L'Italia Marinara**, Anno: XXX, No. 12 (16-30 Giugno 1929)

TÜRK VE SOVYET BASININDA TEVFİK RÜŞTÜ ARAS VE ŞÜKRÜ KAYA'NIN 1937 SSCB ZİYARETİ

Mevlüt Samet YILDIZ[*]

Özet

Birinci Dünya Savaşı'nın sonrasında yaşanan rejim değişiklikleriyle birlikte Türkler ve Ruslar arasında ilişkiler olumlu başlamış ve sürekli pozitif yönde ilerleyerek İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar iyi dostluk ve komşuluk minvalinde şekillenmiştir. Bu süreçte karşılıklı birçok diplomatik ziyaret gerçekleşmiş ve iki ülke arasındaki ilişkilerin güçlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Özellikle 1930'lu yıllar hem iki ülke arasındaki ilişkilerin sağlamlığı hem de bu süreçte gerçekleştirilmiş olan diplomatik ziyaretlerin mahiyeti açısından Türk – Sovyet ilişkilerinde üzerinde durulması gereken bir husus olmuştur. Bu bağlamda çalışmamızın konusu Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile İçişleri Bakanı ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın birlikte 1937 yılında Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliğine gerçekleştirmiş oldukları ziyarettir. Söz konusu ziyaret iki ülke arasındaki ilişkilerin dostluk çerçevesinde seyrettiği dönemin son diplomatik ziyareti olması sebebiyle ön plana çıkmaktadır. Ayrıca inceleme konumuz olan ziyaret, Sadabat Paktı'nın imzalanmasının hemen akabinde gerçekleşmesi hasebiyle de iki ülke arasındaki ilişkilerin öneminin ve boyutunun anlaşılabilmesi açısından ehemmiyet taşımaktadır. Hem Dışişleri hem de İçişleri Bakanlarının gerçekleştirmiş olduğu bu ziyaret her iki ülke basınında da geniş yer bulmuş böylece söz konusu ziyaret özelinde basın üzerinden iki ülke arasındaki ilişkilerin gelmiş olduğu boyutun incelenmesi amaçlanmıştır. Bu doğrultuda Türk basınından seçilen Akşam, Cumhuriyet, Kurun, Tan ve Ulus gazeteleri ile Sovyetler Birliği'nden İzvestiya gazetesi çalışmanın temelini oluşturmuştur. Telif ve tetkik eserlerden de çalışma içerisinde faydalanılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Dış Politika, SSCB, Şükrü Kaya, Tevfik Rüştü Aras, Türkiye

[*] Ankara Üniversitesi, smtyildiz@yandex.com

TEVFIK RUSTU ARAS AND SUKRU KAYA'S 1937 VISIT TO THE USSR IN THE TURKISH AND SOVIET PRESS

Abstract

With the regime changes after the First World War, the relations between the Turks and the Russians started positively and progressed continuously in a positive direction, shaped in the manner of good friendship and neighborliness until the Second World War. In this process, many mutual diplomatic visits were made and played an important role in strengthening the relations between the two countries. Especially in the 1930s, the relations between the two countries have been an issue that should be emphasized in terms of both the robustness of the relations between the two countries and the nature of the diplomatic visits made in this process. In this context, the subject of our study is the visit of Turkish Foreign Minister Tevfik Rüştü Aras and the Minister of Interior and General Secretary of the Republican People's Party Şükrü Kaya to the Union of Soviet Socialist Republics in 1937. The said visit comes to the fore as it is the last diplomatic visit of the period when the relations between the two countries were in a friendly manner. In addition, the visit, which is our subject of study, is important in terms of understanding the importance and size of the relations between the two countries since it took place immediately after the signing of the Treaty of Saadabad. This visit, which was carried out by both the Minister of Foreign Affairs and the Minister of Interior, received wide coverage in the press of both countries, so it was aimed to examine the extent of the relations between the two countries through the press, in particular. In this direction, in our study, the newspapers Akşam, Cumhuriyet, Kurun, Tan and Ulus from the Turkish press and the Izvestiya newspaper from the Soviet Union formed the basis of the study. Original works were also used in the study.

Keywords: Foreign Policy, USSR, Şükrü Kaya, Tevfik Rüştü Aras, Türkiye

GİRİŞ

Türkiye ile Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (Sovyetler Birliği) arasındaki ilişkiler henüz Milli Mücadele dönemi itibariyle başlamış ve 1930'lu yıllar boyunca iyi komşuluk ve dostluk çerçevesinde yürütülmüştür. Türkiye açısından 1920'li yıllarda Sovyetler Birliği tek dayanak noktası iken 1930'lu yıllar itibariyle özellikle dış politikada bu durum ortadan kalkmış, Türkiye Batılı devletler ile de siyasi ve ekonomik ilişkiler geliştirmeye başlamıştır.

Türk-Sovyet ilişkilerinde 1933-1936 yılları iş birliğinin en sıkı olduğu dönem olarak ön plana çıkmaktadır. Bu dönemde Avrupa'da yeni bir gruplaşma görülmeye başlanmış, revizyonist Almanya ve İtalya ile anti revizyonist İngiltere ve Fransa arasında bir pakt imzalanması gündeme gelmiştir. Bu durum Türkiye'nin de aralarında bulunduğu revizyonist ülkelerin toprak talep ettiği ülkelerde hoş karşılanmamıştır. 1930'lu yıllar itibarıyla Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki en önemli mesele ise boğazlar meselesi olmuştur. 1936 yılında Montreux Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması ile iki ülke arasındaki ilişkiler farklı bir boyuta evrilmiş ve eskisi gibi olamamıştır[1].

Ülkelerin uluslararası ilişkilerini şekillendiren en önemli kavramlardan birisi şüphesiz ki güçtür. Bu sebeple devletler kendileri veya tehdit algılayan ülkelerin bir araya gelmesiyle güçlenme gayreti içerisindedirler. Atatürk dönemi içerisinde oluşan dünya konjonktürü çerçevesinde Türkiye'nin kendi güvenliğini sağlayabilmek için çeşitli ittifaklar içerisinde yer aldığı görülmektedir[2]. Bu bağlamda Türkiye, İran, Irak ve Afganistan arasında İtalya'nın Habeşistan'ı işgali sonrasında ortaya çıkan güvenlik endişesi ile bölgesel bir güvenlik önlemi olarak 8 Temmuz 1937 tarihinde Sadabat Paktı imzalanmıştır[3].

Çalışmamızın konusunu oluşturan 1937 ziyareti Sadabat Paktı'nın imzalanmasının hemen akabinde gerçekleşmiştir. Böylece söz konusu ziyaret, iki ülke arasındaki ilişkilerin durumu ve boyutunun kavranabilmesi açısından önemli hale gelmiştir. Çalışmanın amacı; gerçekleştirilmiş olan

[1] Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013, s.124-126.

[2] Doğacan Başaran, "Atatürk Dönemi Dış Politikasında Savunmacı Realizm Anlayışı ve Üçüncü Dünyacılık", **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 2 S 1, 2020, s. 85.

[3] Temuçin Faik Ertan, "Sadabat Paktı (8 Temmuz 1937)", **Atatürk Ansiklopedisi**, Atatürk Araştırma Merkezi, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sadabat-pakti/ Erişim Tarihi: 08.08.2023.

ziyaret kapsamında gerek Türkiye'nin dış politikasında atmış olduğu bu önemli adımın Sovyetler Birliği'ndeki yankısı gerek ise iki ülke arasındaki ilişkilerin gelmiş olduğu boyutun irdelenmesi olacaktır. Böylelikle, Atatürk'ün vefatı öncesinde iki dost ülke arasında gerçekleştirilen son diplomatik ziyaret ile Türk-Sovyet ilişkileri literatürüne katkı sağlanması amaçlanmıştır. Hem Dışişleri hem de İçişleri Bakanı düzeyinde gerçekleştirilen resmi ziyaret her iki ülkenin basınında da geniş yer bulmuş, görüşmelere ait detaylar her iki ülkenin kamuoyu ile günlük paylaşılmıştır. Bu doğrultuda Türkiye ve Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin ziyaretin gerçekleştiği döneme ait önemli ulusal gazeteleri çalışmanın temelini oluşturmaktadır. Bu ziyaret, Türkiye'nin uluslararası ilişkilerde yeni iş birlikleri içerisinde olmasına rağmen, Sovyetler Birliği ile ilişkilerini sürdürme gayretinin bir nişanesi olarak ön plana çıkmıştır.

Söz konusu ziyaretin her iki ülke basına ne şekilde yansıdığı yukarıda da bahsedildiği üzere çalışmamızın ana konusunu teşkil etmektedir. Sovyetler Birliği'nden *İzvestiya* gazetesi ile Türkiye'den *Akşam*, *Cumhuriyet*, *Kurun*, *Tan* ve *Ulus* gazeteleri aracılığıyla ziyaretin gerçekleştiği süreçte iki ülke ilişkilerinin boyutu söz konusu gazeteler aracılığıyla incelenmeye çalışılacaktır. Ayrıca İngiliz *The Times* ve Amerikan *The New York Times* gazetelerine de ziyaretin ne şekilde yansıdığı incelenmeye çalışılmışsa da *The New York Times* gazetesinde ziyaret ile ilgili hiçbir habere rastlanmamıştır.

Ziyaret Öncesi Türk-Sovyet İlişkileri

Çarlık Rusya ile Osmanlı Devleti arasındaki siyasi ilişkiler 15. yy ortalarında Rus Çarı III. İvan'ın II. Beyazid'e gönderdiği mektupla başlamış ve Birinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar karşı cephelerde yer alınan savaşlarla ilerlemiştir. Yaklaşık 4 asır boyunca birbirleriyle savaşmış iki ülke arasındaki savaş hali, 1917 yılında Rusya'da gerçekleşen Ekim İhtilali sonrasında Bolşeviklerin savaştan çekilmeleri ve 3 Mart 1918 tarihinde imzalanan Brest-Litovsk antlaşması ile son bulmuştur[4].

Birinci Dünya Savaşı gerek Osmanlı Devleti gerek de Çarlık Rusya için büyük umutlarla başlamış olsa da savaşın sonucunda her iki ülke de umduğunu bulamamıştır. Çarlık Rusya'da 1917 yılında gerçekleşen Ekim İhtilali sonucunda yeni bir yönetim anlayışı ile Bolşevikler iktidara gelmiş,

[4] Musa Qasımlı, **Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği İlişkileri 1960-1980**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007, s.3; Çağatay Benhür, "Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 15,2004, s.325-326.

buna bağlı olarak da iç karışıklıklar yaşanmıştır. Osmanlı Devleti ise savaştan mağlubiyetle ayrılmış ve toprakları savaşın galip devletleri tarafından işgale uğramış bunun sonucunda Türkler kendi milli mücadelelerini başlatmıştır. Neticesinde ise yeni Türkiye Cumhuriyeti kurularak rejim değişikliği yaşanmıştır[5].

Sovyet Rusya ile Ankara Hükümeti arasında resmi ilk temasın Millet Meclisi'nin açılmasının hemen akabinde 26 Nisan 1920 tarihinde Sovyet lider Lenin'e Mustafa Kemal Paşa tarafından gönderilen mektup olduğu kabul edilmektedir[6]. Söz konusu mektup ile Mustafa Kemal Paşa, Lenin'e emperyalizme karşı mücadele için askeri iş birliği teklif etmiş, ilişkilerin askeri iş birliği ile sınırlı kalmamasını ekonomik yardım ve diplomatik ilişkilerin de tesis edilmesi gerektiğini belirtmiştir[7].

Akabinde ise Ankara Hükümeti'nin Dışişleri Bakanı görevinde bulunan Bekir Sami Bey'in başkanlık ettiği Türk diplomatik heyeti, bazı resmi görüşmelerde bulunmak ve Sovyet Rusya ile bir dostluk antlaşması imzalamak amacıyla 19 Temmuz 1920 tarihinde Moskova'ya gitmiştir. Moskova'da Bekir Sami Bey, Çiçerin ile Lenin tarafından kabul edilmiş ve iki ülke arasında gerçekleştirilebilecek iş birliği hakkında görüşmüşlerdir. İki hükümet arasında 24 Ağustos 1920 tarihinde iş birliği hususunda mutabakat sağlanmış olmasına rağmen Ermeni meselesi dolayısıyla antlaşma imzalanamamış, ancak meselenin çözümü için görüşmeler sürdürülmüştür. Nihayetinde Sovyet Rusya ile Ankara Hükümeti arasında 16 Mart 1921 tarihinde Moskova'da "Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" imzalanabilmiştir[8]. Sovyet Rusya tarafından Türk Kurtuluş Savaşı ortak düşman olarak kabul edilen emperyalizme karşı mücadele olarak adlandırılmıştır. Bu doğrultuda Milli Mücadele dönemi boyunca Sovyet Rusya tarafından Ankara hükümetine ayni ve nakdi yardımlarda bulunulmuştur. İmzalanan "Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması" uyarınca Sovyet Rusya Ankara Hükümetine 10 Milyon altın ruble yardımda bulunacağını taahhüt etmiş, Türk diplomatik heyeti içerisinde yer alan Yusuf

---

[5] Çağatay Benhür, "Türk Askeri Heyetinin Sovyetler Birliği Gezisi (1934), **History Studies International Journal of History**, C 5, S 5, 2014, s. 85.

[6] Aleksandr Kolesnikov, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Kuruluşunun 90. Yılı: Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010, s.27.

[7] Mehmet Perinçek, **Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s.50-51.

[8] Kolesnikov, **age.**, s. 27-28; Mehmet Gönlübol ve Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014, s.19-27.

Kemal Bey'e 29 Nisan 1921 tarihinde taahhüt edilen miktar içerisinden 4 Milyon altın ruble verilmiş ve kendisi Ankara'ya dönmüştür[9].

Kurtuluş Savaşı'nın mutlak Türk zaferi ile sonuçlanması sonrasında barış antlaşması imzalanabilmesi amacıyla Lozan Konferansı düzenlenmiştir. Sovyet Rusya ile Türkiye arasındaki savaş halinin 1918 yılında imzalanmış olan Brest-Litovsk Antlaşması ile son bulmuş olmasına rağmen, boğazlar meselesi hakkında görüşmelerde Sovyet yetkililer de yer almışlardır. Lozan Konferansı süresince boğazlar konusunda bir mutabakat sağlanamamış, konferansın sonuçlanmasının ardından meselenin tekrar görüşülmesine karar verilmiştir. 14 Ağustos 1923 tarihinde İtalya'nın Roma şehrinde Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır[10].

Lozan Antlaşması imzalanmış akabinde 29 Ekim 1923 tarihinde Cumhuriyet ilan edilmiştir. Ancak yeni Türk devleti açısından tarihsel süreklilik bağlamında devam eden bazı meseleler hala çözüme kavuşturulamamıştır. Türk-Sovyet ilişkileri de bu meselelerin çözümü için uluslararası iş birliği çerçevesinde gelişmiş, iki ülke birbirine yakınlaşmış ve ilişkiler dostane bir hüviyete bürünmüştür. 17 Aralık 1925 tarihli Paris'te imzalanan "Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması" ile iki ülke olası bir savaş durumunda birbirlerine saldırmayıp, tarafsız kalacakları taahhüdünde bulunmuşlardır. 11 Mart 1927 tarihinde ise iki ülke arasında "Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması" imzalanmıştır. Böylece ticari düzenlemeler yapılmış ve ticari temsilcilikler diplomatik bir hüviyet elde etmişlerdir[11].

Ekim Devrimi'nin Onuncu yılı münasebetiyle 7 Kasım 1927 tarihinde Ankara'da bulunan Sovyet Büyükelçiliği binasında bir resepsiyon düzenlenmiş Mustafa Kemal Paşa da sağlık sorunları olmasına rağmen resepsiyona katılmıştır. Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Surits ile burada bir görüşme gerçekleştiren Mustafa Kemal, Ekim Devrimi'nin ortaya çıkarmış olduğu fikirleri benimsediğini, ancak Türkiye açısından bu

---

[9] Ebru Gençalp, "Sovyet Başbakanı Kosıgin'in Türkiye Ziyareti'nin Basında Değerlendirilmesi", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 30, 2019, s. 57.

[10] Erel Tellal, "Sovyetlerle İlişkiler", **Türk Dış Politikası 1919-1980**, C 1, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 176.

[11] Hüner Tuncer, **Türk Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi 1920-1980**, C 2., Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017, s. 99; Kamuran Gürün, "17 Aralık 1925 Türk-Rus Antlaşması", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 181-184; Benhür, "Stalin Dönemi", s.326-327.

fikirlerin tatbikinde daha itidalli ve yöntem olarak farklı yolları denediğini kendisine belirtmiştir[12].

İki ülke arasındaki ilişkilerde diplomatik ziyaretler önemli bir rol oynamaktadır. Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiserliği Doğu İşlerinden Sorumlu Komiser Yardımcısı görevinde bulunan Lev Mihayloviç Karahan tarafından 14-20 Aralık 1929 tarihleri arasında Ankara'ya resmi bir ziyaret düzenlenmiştir. Ziyaret esnasında Karahan; Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal Paşa, Başbakan İsmet Paşa, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey ile Meclis Başkanı Kazım Bey tarafından kabul edilmiş ve kendileriyle görüşmüştür. 17 Aralık 1925 tarihli Paris'te iki ülke arasında imzalanmış olan "Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması" da söz konusu ziyaret esnasında 17 Aralık 1929 tarihinde Tevfik Rüştü Bey ile Karahan tarafından imzalanmış bir protokol ile uzatılmıştır[13]. Karahan tarafından gerçekleştirilmiş olan ziyarete karşılık olarak Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey tarafından 1930 yılında Sovyetler Birliği'ne bir ziyaret gerçekleştirilmiştir. Ziyaret esnasında 1 Temmuz 1930 tarihinde Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiserliği görevine getirilmiş olan Maksim Maksimoviç Litvinov'u da ziyaret eden Tevfik Rüştü Bey, kendisini Türkiye'ye davet etmiştir[14]. Söz konusu temas her iki ülke ilişkilerinin geleceği açısından oldukça önemlidir. Zira Tevfik Rüştü Bey ile Litvinov hem birbirleriyle dostane bir yakınlık içerisinde bulunmuşlar hem de iki ülke ilişkilerine büyük önem addetmişlerdir.

Tevfik Rüştü Bey 1930 yılında gerçekleştirmiş olduğu Sovyetler Birliği ziyareti esnasında görüşmüş olduğu Litvinov'u Türkiye'ye davet etmiştir. Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Litvinov'un da 1931 yılının ekim ayında Türkiye'ye ziyaret gerçekleştireceği bilgisi 1931 yılının ağustos ayında Sovyetler Birliği'nin Ankara Büyükelçisi Surits tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya Yalova'da iletilmiştir[15]. Sovyet Halk Komiseri Litvinov, 26 Ekim 1931 tarihinde İstanbul'a, 27 Ekim tarihinde ise resmi ziyaretlerde bulunmak amacıyla Ankara'ya ulaşmıştır. Ankara'ya gelmesinin akabinde önce Türk mevkidaşı Tevfik Rüştü Aras ile ardından da Başbakan İsmet

[12] Perinçek, **age.**, s. 175.

[13] Çağatay Benhür, "Lev Mihayloviç Karahan", **Atatürk Ansiklopedisi**, Atatürk Araştırma Merkezi, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/lev-mihaylovic-karahan-1889-1937/ Erişim Tarihi: 01.08.2023.

[14] Gençalp, agm., s.59.; Gökser Gökçay, **Türk Basınında Türkiye Cumhuriyeti'ni Ziyaret Eden Sovyet Misyonları (1923-1938)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2007, s.35.

[15] Perinçek, **age.**, s.193-194.

İnönü ve Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal ile görüşmüştür[16]. Söz konusu ziyaret Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye Bakan seviyesinde gerçekleştirilen ilk ziyaret olması, Cumhuriyet Bayramı kutlamalarına denk gelmesi ve daha önce 1929 yılında uzatılmış olan 1925 tarihli "Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın" tekrar uzatılması sebebiyle önem arz etmektedir.

Türkiye Cumhuriyeti Başbakanı İsmet Paşa tarafından da Sovyetler Birliğine 25 Nisan – 10 Mayıs 1932 tarihleri arasında bir ziyaret gerçekleştirilmiş, Odessa, Moskova, Harkov ve Leningrad Türk heyeti tarafından gezi programı çerçevesinde ziyaret edilmiştir. Söz konusu ziyaret esnasında Sovyetler Birliği tarafından Türkiye'ye 8 Milyon dolar kredi verilmesi kararlaştırılmıştır. Söz konusu kredi faizsiz ve 20 yıl vadeli olmak ve geri ödemesinin tarımsal ürünler ile yapılması şartına bağlanmıştır. Kayseri (1934) ve Nazilli (1935) dokuma fabrikaları Sovyetler Birliği tarafından sağlanmış bu kredi ile inşa edilmiştir. Ayrıca İsmet Paşa ile gerçekleştirilmiş ziyaret ile iki ülke arasında kültürel ve siyasi ilişkilerin daha da güçlenmesi yönünde görüşmelerde olmuştur[17].

İsmet İnönü'nün 1932 yılında Sovyetler Birliği'ne gerçekleştirmiş olduğu ziyarete cevaben Sovyet hükümeti, SSCB Halk Komiserleri Sovyeti Başkanı Molotov başkanlığında bir heyetin Türkiye'ye ziyaretini planlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti'nin onuncu yıldönümüne denk gelen Cumhuriyet Bayramı kutlamalarını da kapsayan bir programla gerçekleştirilecek ziyarete Molotov'un sağlık problemleri dolayısıyla katılamayacak olması sonucunda heyete Kara ve Deniz Kuvvetleri Halk Komiseri Voroşilov'un başkanlık etmesi kararlaştırılmıştır[18]. Türkiye'yi ziyaret edecek heyet içerisinde Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı Karahan, Eğitim Komiseri Bubnov, Eğitim Komiser Yardımcısı Krijanovski, SSCB Süvari Kuvvetleri Komutanı Budyonni başa olmak üzere çok sayıda Sovyet yetkili ve gazeteci bulunmaktadır[19]. 26 Ekim-9 Kasım 1933 tarihlerini kapsayan ziyaret esnasında Sovyet heyeti Ankara'nın yanı sıra Balıkesir, Bursa, Çanakkale, Eskişehir, İstanbul, İzmir, Kütahya ve Mudanya'da da

---

[16] Mevlüt Samet Yıldız ve Çağatay Benhür, "Türk-Sovyet İlişkileri Bağlamında Litvinov'un 1931 Türkiye Ziyareti", **Dokuzuncu Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiriler Kitabı**, C 2, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019, s.1388-1389; Dimitır Vandov, **Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s.124.

[17] Tellal, agm., s.319-320; Ersin Müezzinoğlu, "İsmet Paşa'nın 1932 Sovyet Rusya Ziyareti Üzerine", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2018, s. 253-258.

[18] Perinçek, **age.**, s. 214.

[19] Vandov, **age.**, s.151.

bulunmuşlardır. Heyetin İzmir'de bulunduğu esnada Voroşilov'un adı bir caddeye verilmiştir[20]. Ayrıca Sovyet sinemacılar Sergey Yutkeviç ve Lev Arnştam tarafından "Ankara: Türkiye'nin Kalbi" belgeseli filme alınmış, heyetin Türkiye'deki temasları, onuncu yıl kutlamaları ile Atatürk'ün onuncu yıl nutkunu okuması sesli bir şekilde belgesel içerisinde yer almıştır[21].

Türkiye, Romanya, Yunanistan ve Yugoslavya arasında 9 Şubat 1934 tarihinde Balkan Paktı imzalanmış, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerde bazı sorunların yaşanmasına sebep olmuştur. Zira dönem itibariyle Sovyetler Birliği ile Romanya arasında bazı sınır anlaşmazlıkları yaşanmaktaydı. Türkiye'nin de Romanya ile bir pakt imzalamış olması bu hususta "dost ve kardeş" ülkeyi yalnız bıraktığı düşüncesinin doğmasına sebep olmuştur. Türkiye tarafından Sovyetler Birliği'ne bir saldırı olması durumunda buna dahil olmayacağı yönünde garanti verilmişse de Sovyetler Birliği'nin güveni 1925 tarihli "Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması'nın" 7 Kasım 1935 tarihinde tekrar uzatılması ile sağlanabilmiştir[22].

Türkiye'nin uluslararası arenada kazanmış olduğu prestij, Lozan ve sonrasında imzalanmış olan Boğazlar sözleşmesi ile çözüme kavuşturulamayan Boğazlar meselesini tekrar gündeme getirmesinin önünü açmıştır. Montreux'de, boğazların statüsünün belirlenmesi ve meselenin tam olarak çözüme kavuşabilmesi için Türkiye'nin çabalarıyla bir konferans düzenlenmiştir. Konferans öncesinde Türk ve Sovyet istekleri paralellik göstermesine rağmen, konferans sürecinde Sovyetlerin yeni istekleri gündeme getirmesi neticesinde iki ülke ilişkilerinde soğukluklar yaşanmıştır. Sonucunda 20 Temmuz 1936 tarihinde konferans sonlanmış ve Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır[23].

---

[20] Voroşilov Caddesi'nin ismi, Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında ilişkilerin İkinci Dünya Savaşı sonrasında bozulmasının akabinde Plevne Caddesi olarak değiştirilmiştir. Bk. Bedriye Asımgil, "İzmir'de Kentsel Kimlik Bileşenlerinden Cadde ve Sokakların Toponimisi ve Milliyetçi, Etnik İzlerin Sosyal Yapı Oluşumuna Katkıları", **Trakya Üniversitesi Journal of Engineering Sciences**, C 19, S 1, 2018, s. 31.

[21] Çağatay Benhür ve Mevlüt Samet Yıldız, **Voroşilov Kliment Yefremoviç (1881-1969)**, Atatürk Ansiklopedisi, Atatürk Araştırma Merkezi, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/vorosilov/ Erişim Tarihi: 01.08.2023.

[22] Faruk Sönmezoğlu, **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası 1914-1945**, Der Yayınları, İstanbul, 2014, s. 339; Mitat Çelikpala, "Sovyetler Birliği ile İlişkiler", **Türk Dış Politikası 1919-2012**, Ed. Haydar Çakmak, Barış Platin Kitap, Ankara, 2012, s. 208.

[23] Benhür, "Stalin Dönemi", s. 328-329.

Ziyaretin İki Ülke Basınına Yansıması

İçişleri Bakanı ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Şükrü Kaya ile Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın 1937 yılının temmuz ayında Sovyetler Birliği'ne gerçekleştireceği ziyaret hakkında Türk basınındaki ilk haberler 2 Temmuz 1937 tarihinde *Cumhuriyet* ve *Tan* gazetelerinde yapılan haber ile Türk kamuoyuna ilk kez duyurulmuştur.

Cumhuriyet gazetesi "Dahiliye Vekili Yarın Rusya'ya Hareket Ediyor" başlığıyla İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın 3 Temmuz 1937'de Romanya adlı vapur ile parti yönetiminden Rahmi Apak, milletvekili Şükrü Ozan ve İçişleri Bakanlığı memurlarından Nizameddin ile Romanya ve Prag üzerinden Moskova'ya gidecekleri bilgisini aktarmıştır. Heyetin Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile Moskova'da birleşeceği de habere eklenmiştir. Haberin devamına gazete, ziyaret ile ilgili görüşlerini de eklemiş bir nevi ziyaretin amacını da özetlemiştir. "Bu ziyaret tamamı ile dostane bir mahiyettedir. Türk Cumhuriyeti memleketimizin sıkıntılı zamanlarında bize dostluk ve yardım elini uzatmış olan Sovyet Rusya hükûmetine kalpten gelen bir rabıta ile bağlıdır. Vekillerimizin bu seyahatinin; ecnebi memleketlerde mübalağa edilmiş olan Rusya'daki hadiselerin akabinde tesadüf etmesi bizim de Sovyet komşumuza karşı aynı dostluk duyguları ile mütehassis olduğumuzu ifade etmektedir[24]." *Tan* gazetesi ise "Dahiliye Vekili Gazetecilerle Bir Hasbıhal Yaptı" başlığı altında İçişleri Bakanı ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın bir gün sonra Moskova seyahatine çıkacağı ve burada 12 Temmuz'da Dışişleri Bakanı Dr. Tevfik Rüştü Aras ile birleşeceği bilgisini aktarmıştır[25].

Akşam gazetesi ise 3 Temmuz 1937'de "Dahiliye Vekili Bugün Moskova'ya Gidiyor" başlıklı haber ile hem İçişleri Bakanı ve Parti Genel Sekreteri Şükrü Kaya ile beraberindeki heyetin 3 Temmuz saat 10.00'da yola çıktıklarını ve Tevfik Rüştü Aras'ın ise Şark paktını imzaladıktan sonra Moskova'ya geçeceğini hem de ziyaret hakkındaki yorumlarını okuyucuyla paylaşmıştır. *Akşam* gazetesi iki ülke arasındaki ve Avrupa'daki meseleler hakkında fikir teatisinde bulunmanın kaçınılmaz olduğu, bunun da gerçekleştirilecek ziyaret ile sağlanabileceği görüşünü öne sürmüştür. Zira iki ülke arasındaki dostluk bağları bunu zorunlu kılmıştır. Ancak gazeteye göre bu ziyareti daha önceki temaslardan ayıran en önemli husus sadece İçişleri Bakanı olarak değil aynı zamanda Cumhuriyet Halk Partisi Genel

[24] **Cumhuriyet**, 2 Temmuz 1937, s.1-5.

[25] **Tan**, 2 Temmuz 1937, s.1.

Sekreteri olması hasebiyle Şükrü Kaya'nın ziyarette yer almış olmasıdır. Cumhuriyet Halk Partisi'nin gerek devlet gerek de hükümetteki etkisi göz önüne alındığında Şükrü Kaya'nın bu ziyarette bulunması, gazete tarafından iki ülke arasındaki ilişkilerin güçlenmesinde önemli bir rol oynamasının düşünüldüğü şeklinde yorumlanmıştır[26]. Şükrü Kaya ve beraberindeki heyetin 3 Temmuz 1937'de yola çıkacakları hususundaki bilgi *Cumhuriyet* ve *Kurun* gazetelerinde de yer almış her iki gazete de kendi okuyucusuyla bu haberi paylaşmıştır[27].

Tan gazetesinden Ahmet Emin Yalman da ziyaret ile ilgili görüşlerini "Moskova Ziyareti" başlığı altında köşesinde okuyucuyla paylaşmıştır. Yalman yazısına Şükrü Kaya'nın kişisel ve siyasi özelliklerinden bahsederek başlamış ve "Türkiye Dr. Aras'ın Moskova'ya hazırlanan seyahatine neden Dahiliye Vekili ve Parti Genel Sekreteri sıfatı ile rejim içinde mühim bir mevki olan bir siyasi şahsiyeti iştirak ettirmek ihtiyacı hissetmiştir?" sorusunu okuyucusuna yöneltmiş ve yazının devamında da sorusunun cevaplarını kaleme almıştır. Yalman'a göre yöneltmiş olduğu sorunun en temel ve önemli cevabı iki ülke arasındaki ilişkilerin geçmişten günümüze kadar geçen süreçte sahip olduğu önemin yansıması olmuştur. Yazar, Türkiye'nin daha önce imzalamış olduğu Balkan Paktı ve kısa süre sonra imzalanacak olan Sadabat Paktı ile bölgesel barışın sağlanması hususunda önemli hamleler yaptığını belirtmiştir. Söz konusu ziyaret ile Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya'nın en önemli görevinin Sovyetler Birliği ile geçmişten bugüne kadar süregelmekte olan dostluk bağlarını daha da kuvvetlendirmek ve ortak hedef olan barışın sağlanması ve sürdürülmesi hususunda temaslarda bulunması gerekliliği Yalman tarafından öne sürülmüştür[28].

Asım Us da *Kurun* gazetesindeki köşe yazısında söz konusu ziyaretin gerçekleşmesi ile ilgili ortaya atılabilecek sorulara karşılık olarak Aras ve Kaya'nın Moskova'da bulunacak olmalarının Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin en samimi göstergesinden başka bir şey olmadığını vurgulamıştır. Ayrıca Us, Avrupalı bazı gazetelerin iki ülke arasındaki ilişkilerin bozulduğu yönündeki görüşlerine karşı çıkarak Türk-Sovyet dostluğunun "kara gün dostluğu" olduğunu şartların ne olduğundan bağımsız bir şekilde iki ülke arasındaki ilişkilerin bu minvalde süregeldiğini belirtmiştir. Asım Us söz konusu ziyaretin önemini ve gerçekleşme sebebini

[26] **Akşam**, 3 Temmuz 1937, s.1.

[27] **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1937, s.3; **Kurun**, 3 Temmuz 1937, s.1.

[28] Ahmet Emin Yalman, "Moskova Ziyareti", **Tan**, 3 Temmuz 1937, s.1-3.

"Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında hiçbir menfaat ihtilafı yoktur. Fazla olarak Avrupa sulhunun organize edilmesi noktasında tam bir fikir anlaşması vardır. Nihayet Türk-Rus teşriki mesaisi bugünkü Avrupa sulhu için de başlı başına bir kıymettir" sözleriyle ifade etmiş ve yazısını sonlandırmıştır[29].

Yunus Nadi yazısına kalın puntolu bir şekilde, "Sovyetlerle dostluğumuz ilk zamanlarda olduğu gibi bugün de aynı kuvvetle ve belki mütezayid bir kudretle devam ediyor. İşte yeni Türkiye ile yeni Rusya'nın dünkü, bugünkü ve yarınki münasebetlerinin ifadesi budur" şeklinde başlamıştır. Devamında ise geçmişte olduğu gibi Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin berrak ve kuvvetli olduğu, söz konusu ziyaretin gerçekleşmesi ile de bunun sürdürülmeye devam edileceği belirtilmiştir. Yunus Nadi kaleme almış olduğu "Türkiye – Sovyetler Dostluğu" başlıklı makale ile genel olarak iki ülke arasında dostluk ilişkisinin geçmişte olduğu gibi güçlü bir şekilde ilerlediği ve iki ülke arasında sorun olmadığı görüşünü kamuoyu ile paylaşmıştır[30].

İzvestiya gazetesinde Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya'nın ziyaretleri ile ilgili olarak ilk haber Cumhuriyet gazetesinde Yunus Nadi tarafından kaleme alınmış olan makalenin bir bölümünün tercüme edilmesi şeklinde yer almıştır. Haberin ilk bölümünde her iki bakanın da Moskova'ya bir ziyaret gerçekleştirecekleri bilgisi de paylaşılmıştır. Makalenin Rusçaya çevrilen bölümünde söz konusu ziyaretin dostane bir amaçla gerçekleştiği ve Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki dostluk ilişkisinin gücüne dikkat çekilmiştir[31].

Şükrü Kaya'nın Moskova'ya gitmek üzere İstanbul'dan ayrıldığı haberi çalışmamız kapsamında incelenen Türk gazetelerinin tamamında yer almıştır. *Akşam* gazetesi "Dahiliye Vekili B. Şükrü Kaya Moskova'ya Hareket Etti", *Cumhuriyet* gazetesi "Dost Memleketi Ziyaret Dahiliye Vekilimiz Dün Rusya'ya Hareket Etti", *Kurun* "İçişleri Bakanımız Moskova'ya Gitmek Üzere Dün Şehrimizden Ayrıldı", *Tan* "Dahiliye Vekilimiz Moskova Yolunda" ve *Ulus* gazetesi "B. Şükrü Kaya Moskova'ya Hareket Etti" başlıklarıyla haberi kamuoyu ile paylaşmışlardır. Genel olarak haberlerin tamamında Şükrü Kaya ve ona eşlik eden heyetin saat 13.00 itibariyle Romanya vapuru ile İstanbul'dan ayrıldığı, Başbakan İsmet İnönü,

---

[29] Asım Us, "Moskova'ya Yapılan Çifte Ziyaret Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında", **Kurun**, 3 Temmuz 1937, s.3

[30] Yunus Nadi, "Türkiye-Sovyetler Dostluğu", **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1937, s.1-5.

[31] **İzvestiya**, 4 Temmuz 1937, s.1.

Adalet Bakanı Şükrü Saraçoğlu ile Dışişleri Bakan Vekili Numan Menemencioğlu heyeti uğurlayanlar arasında yer almıştır. Şükrü Kaya ve beraberindekilerin güzergahı önce Köstence, akabinde sırası ile Bükreş, Prag, Varşova üzerinden Moskova olarak belirlenmiştir[32].

Şükrü Kaya ve beraberindeki heyetin yola çıktığı bilgisi Türk basınında yer aldığı şekliyle *İzvestiya* gazetesinin "Türk Basınında Bakanların Moskova'ya Ziyareti" başlıklı haberinin ilk bölümünde Sovyet kamuoyuna aktarılmıştır. Haberin devamında ise yukarıda bahsi geçen Ahmet Emin Yalman, Asım Us ve Yunus Nadi tarafından kaleme alınmış makalelerin kısa tercümelerine yer verilmiştir. Söz konusu makaleler ile Türk-Sovyet ilişkilerine verilen değer ile Şükrü Kaya'nın ziyarette bulunmasının önemine dikkat çekildiği yorumu da gazete aracılığıyla aktarılmıştır[33].

Türk basınında Şükrü Kaya ve beraberindeki heyetin yolculuğu hakkında ziyareti takip eden Anadolu Ajansı muhabirinin aktarmış olduğu haberler yayınlanmaya devam etmiştir. İlgili habere göre Şükrü Kaya ve beraberindeki heyet 4 Temmuz sabah erken saatlerde Köstence'ye gelmiş, burada Köstence Başkonsolosu ve konsolosluk erkanı tarafından karşılanmıştır. Buradan da Köstence-Bükreş seferini düzenlemekte olan trende Romen hükümeti tarafından Türk delegasyonuna tahsis edilmiş özel vagon ile saat 10.14'te Bükreş'te olmuşlardır. Bükreş'te kısa bir temas ve şehir gezisinin ardından Kaya ve beraberindeki heyet Peşte'ye doğru yola çıkmışlardır. Heyet, yolculuğun Macar sınırına kadar olan bölümünü yine Romen hükümeti tarafından tahsis edilmiş özel vagon ile gerçekleştirmiştir[34].

Şükrü Kaya'nın İstanbul'dan ayrılması ve kendisini İsmet İnönü'nün uğurlaması ile ilgili olarak fotoğraf ve haberler Türk basınında geniş yer kaplamıştır. Buna ilaveten Afganistan, Irak, İran ve Türkiye arasında imzalanacak saldırmazlık paktı dolayısıyla 4 ülkenin dışişleri bakanlarının Tahran'da bulunacağını, paktın imzalanması amacıyla Tahran'da bulunan Tevfik Rüştü Aras'ın ise paktın imzalanmasının akabinde Moskova'ya doğru yola çıkacağı bilgisinin gazetelerde kendisine yer bulduğu yönündeki haber İzvestiya gazetesinde paylaşılmıştır. *İzvestiya* gazetesindeki "Türk-Sovyet

[32] **Akşam**, 4 Temmuz 1937, s. 1-4; **Cumhuriyet**, 4 Temmuz 1937, s. 1-5; **Kurun**, 4 Temmuz 1937, s.1-2; **Tan**, 4 Temmuz 1937, s.1; **Ulus**, 4 Temmuz 1937, s.1.

[33] **İzvestiya**, 5 Temmuz 1937, s.1.

[34] **Akşam**, 5 Temmuz 1937, s.2; **Ulus**, 5 Temmuz 1937, s. 1; **Tan**, 5 Temmuz 1937, s.1.

İlişkileri" başlıklı haberin devamında Türkiye'den *Son Posta* ve *Tan* gazetelerindeki Sovyetler Birliği ile ilgili haberlere yer verilmiştir[35].

Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve İçişleri Bakanı ile Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın Moskova'ya gerçekleştireceği ziyaretler hakkında Sovyet basınında yazılar yayınlandığı bilgisi Türk basını tarafından aktarılmıştır. *Cumhuriyet* gazetesinin haberine göre Türk basınında yayınlanmış makalelerin Sovyet basını tarafından tercüme edilerek kendi kamuoyuna aktarıldığı özellikle Yunus Nadi tarafından yazılmış makalenin ilgi çektiği belirtilmiştir[36].

Kurun gazetesi de kendi hususi muhabirleri aracılığıyla Türk bakanların Moskova ziyaretleri öncesinde Sovyet basınında Türkiye ile ilgili dostane makaleler yayınladıklarını, söz konusu makalelerin iki ülke arasındaki dostluğun gerçekleştirilecek ziyaret ile daha da kuvvetleneceğini bu sebeple de ziyaretin çok büyük bir öneme haiz olduğunu aktarmıştır[37].

Anadolu Ajansı'nın aktardığına göre Moskova'ya doğru yolculuğunu sürdüren Şükrü Kaya ve beraberindeki heyet Peşte'de 2 gün geçirdikten sonra Viyana'ya doğru yola çıkmışlar ve yolculuklarını sürdürmüşlerdir[38].

Moskova'ya resmi ziyaret gerçekleştirecek ve Sadabat Paktı'nın imzalanması amacıyla Tahran'da bulunan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın paktın imzalanmasının hemen akabinde 10 Temmuz 1937 tarihinde sabah 08.00'da tren ile Tahran'dan ayrıldığı bilgisi Anadolu Ajansı tarafından servis edilmiştir. Türk bakanı Tahran'da İran Dışişleri Bakanı Samiyi ile Irak ve Afgan Dışişleri bakanları ve Türkiye'nin Tahran büyükelçilik çalışanları uğurlamışlardır[39]. Tevfik Rüştü Aras Tahran'dan ayrılmasının akabinde önce Bakü'ye ulaşmış ardından ise tren ile derhal Moskova'ya doğru yola çıkmıştır[40].

Tevfik Rüştü Aras'ın Moskova'ya gerçekleştireceği ziyaret hakkında İngiliz *The Times* gazetesi de İstanbul'da bulunan özel muhabiri tarafından 12 Temmuz 1937 tarihinde gönderilmiş bir haberi yayınlamıştır. Söz konusu

---

[35] **İzvestiya**, 6 Temmuz 1937, s.2.

[36] **Akşam**, 6 Temmuz 1937 s.2; **Cumhuriyet**, 6 Temmuz 1937, s.1.

[37] **Kurun**, 8 Temmuz 1937, s.4.

[38] **Akşam**, 9 Temmuz 1937, s. 2; **Cumhuriyet,** 9 Temmuz 1937, s.3; **Tan**, 9 Temmuz 1937, s.1.; **Ulus**, 9 Temmuz 1937, s.1.

[39] **Cumhuriyet**, 11 Temmuz 1937, s. 1-8; **Kurun**, 11 Temmuz 1937, s. 4.

[40] **Akşam**, 12 Temmuz 1937, s. 2.

haberde Tevfik Rüştü Aras'ın Tahran'da "Asya Paktı'nı" imzaladıktan sonra Moskova'ya geçtiği, imzalanmış olan pakt ile Türkiye'nin öncelikle bölgesel olmak üzere uluslararası arenada oynamış olduğu role değinilmiştir. Moskova ziyareti hakkında ise gazete, aksi yönde haberler olmasına rağmen Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin artık eskisi gibi olmadığını ancak söz konusu ziyaret ile hala iki ülkenin yakın temasta olduğunun dünya kamuoyuna gösterilmesi gayesini taşıdığını aktarmıştır. Ziyaret ile ilgili olarak Times; iki ülke arasındaki ilişkiyi bir aşka benzetmiş ve bu birlikteliğin artık daha az romantik daha çok pratik olduğu yorumunu ilgili haberin sonuna eklemiştir[41].

Şükrü Kaya da 12 Temmuz 1937 tarihinde 09.50'de Moskova'ya ulaşmıştır. Viyana'dan Moskova'ya doğru yola çıkmış olan Türkiye Cumhuriyeti İçişleri Bakanı ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Şükrü Kaya önce 11 Temmuz 1937 saat 20.08'de Negorelov İstasyonu'na ulaşmış burada kendisini Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiserliği'nin Beyaz Rusya Cumhuriyeti nezdindeki temsilcisi Umblia karşılamıştır. Negorelov İstasyonu karşılama esnasında Türk ve Sovyet bayraklarıyla donatılmış ve burada Umblia, Şükrü Kaya'yı Litvinov namına selamlamıştır. Aynı gün Şükrü Kaya ve beraberindeki Türk heyeti Moskova'ya doğru yola çıkmışlardır. Moskova'ya vardıklarında ise kendilerini tren garında Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Litvinov, İçişleri Halk Komiserliği Devlet Güvelik Genel Komiseri Ejov, Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı Stomonyakov ile İç ve Dışişleri Halk Komiserliği çalışanları ve Türkiye Büyükelçiliği çalışanları karşılamışlardır. Şükrü Kaya ve beraberindeki heyet tren garındaki karşılamanın ardından doğruca Kızıl Meydan'da gerçekleştirilecek olan spor gösterisine geçmişlerdir[42].

Çalışmamız içerisinde incelediğimiz Türk basınının temsilcileri *Akşam*, *Cumhuriyet*, *Kurun*, *Tan* ve *Ulus* gazeteleri Anadolu Ajansı tarafından kendilerine servis edilmiş olan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile İçişleri Bakanı Şükrü Kaya'nın ziyareti dolayısıyla Sovyetler Birliği'nin önemli gazetelerinden birisi konumundaki *İzvestiya'*da yayınlanmış olan makalenin tercüme edilmiş halini doğrudan kendi sayfalarında okuyucu ile paylaşmışlardır. Söz konusu makalede her iki bakanın fotoğrafları ile kısa biyografilerine yer verildiğinden bahsedilmiş ve makalenin ilk bölümünde

[41] **The Times**, 13 Temmuz 1937, s.13.

[42] **İzvestiya**, 12 Temmuz 1937, s.1; **Akşam,** 13 Temmuz 1937, s.1; **Cumhuriyet,** 13 Temmuz 1937, s.1-7; **Kurun,** 13 Temmuz 1937, s. 1-6; **Tan,** 13 Temmuz 1937, s. 1; **Ulus**, 13 Temmuz 1937, s. 1-5; **İzvestiya**, 14 Temmuz 1937, s.1.

Türk-Sovyet dostluğunun devamlılığı ve istikrarının önemine değinilmiştir. Devamında ise uluslararası ortamda barışın teşkili ve devamlılığı için Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin dostluğu ile oynamış oldukları rol ve önem kamuoyuna aktarılmıştır[43].

Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras, Sadabat Paktı'nı imzaladıktan sonra Tahran'dan Moskova'ya doğru yola çıkmıştı ve nihayet Moskova'ya ulaşmıştır. Kendisini Kursk Gar'ında Sovyetler Birliği'nin Dışişleri Halk Komiseri Litvinov ile Türkiye'nin İçişleri Bakanı Şükrü Kaya ve Sovyet hükümet temsilcileri karşılamıştır. Bunun yanı sıra Moskova'da bulunan bazı büyükelçiler de karşılamada yer almışlardır. Aynı gün ise Litvinov tarafından konuk bakanlar Aras ve Kaya onuruna bir öğle yemeği verilmiştir. Tevfik Rüştü Aras'ın Moskova'ya ulaşmasının öncesinde ise Şükrü Kaya ve beraberindeki heyet Moskova'da önce Gorki Kültür Parkı'nı ziyaret etmiş ve park yöneticilerinden bilgi almışlardır. Akabinde ise Ejov tarafından heyet kabul edilmiş kendileri onuruna ziyafet verilmiştir. Ayrıca *Journal de Moscou* tarafından kaleme alınan bir makale de Anadolu Ajansı tarafından gazetelere servis edilmiştir. Söz konusu makalede Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki dostluğun sadece iki ülke arasındaki barışın devamlılığı açısından değil aynı zamanda genel barışın sağlanması ve sürdürülmesi açısından haiz olduğu önemin altı çizilmiştir[44].

Falih Rıfkı Atay tarafından kaleme alınmış olan "Sovyetler ve Türkiye" başlıklı makalede iki ülke arasında diplomatik ziyaretlerin bir adet olduğu ve iki ülkenin bu şekilde kendi ülkelerinde gerçekleştirmiş oldukları inkılapları birbirlerine tanıtmalarına yardımcı olduğu belirtilmiştir. Atay makalesinde iki ülke arasındaki dostluğu "anane" olarak tanımlamıştır. Makalesinin devamında önce *İzvestiya* gazetesinde yayınlanmış olan bir makaleye, ardından da iki ülke dostluğu hakkında İsmet İnönü'nün mecliste yapmış olduğu konuşmaya atıf yapmıştır. Atay'a göre makalesinde değinmiş olduğu atıflara binaen iki ülke arasındaki dostluk bağının Türkiye'nin ve Sovyetler Birliği'nin birlikte güçlenmesiyle daha da sağlamlaştığı çıkarımını yapmak yanlış olmayacaktır[45].

---

[43] **İzvestiya**, 12 Temmuz 1937, s.1; **Akşam,** 14 Temmuz 1937, s. 2; **Cumhuriyet**, 14 Temmuz 1937, s.3; **Kurun**, 14 Temmuz 1937, s.1; **Tan,** 14 Temmuz 1937, s.1-8; **Ulus**, 14 Temmuz 1937, s.1-8.

[44] **İzvestiya**¸14 Temmuz 1937, s.1; **Akşam**, 15 Temmuz 1937, s.1-4; **Cumhuriyet**, 15 Temmuz 1937, s.3; **Kurun**, 15 Temmuz 1937, s.4; **Tan**, 15 Temmuz 1937, s.1-10; **Ulus**, 15 Temmuz 1937, s. 1-4.

[45] Falih Rıfkı Atay, "Sovyetler ve Türkiye", **Ulus**, 15 Temmuz 1937, s. 1-4.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Litvinov tarafından Moskova'da konuk olarak bulunan Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya onuruna bir kahvaltı verilmiştir. Kahvaltıda bahsi geçen bakanlar haricinde ziyaret için Moskova'da bulunan Türk milletvekilleri Rahmi Apak ile Doktor Şükrü Şenozan, Türkiye Cumhuriyeti Büyükelçisi Zekai Apaydın, SSCB Savunma Halk Komiserliği Yardımcısı Mareşal Yegerov, Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı Potemkin ve Stomonyakov, Eğitim Halk Komiseri Bubnov ve SSCB'nin Türkiye Büyükelçisi Karskiy hazır bulunmuşlardır. Kahvaltı esnasında her iki dışişleri bakanı tarafından da bir konuşma gerçekleştirilmiştir. Ev sahibi bakan gerçekleştirilmiş olan ziyaretin, İsmet İnönü tarafından söylenmiş olan "Türk-Sovyet dostluğu iki memleket politikasında daimî bir amil olarak kalacaktır" sözünün bir tezahürü niteliğindedir diyerek konuşmasına başlamıştır. Sözlerine "eski rejimde olduğunun aksine her iki ülkede de kurulmuş olan yeni rejimler ile dostluğun sağlandığı, sağlanmış olan dostluk ile de uluslararası barışın sağlanmasının ve sürdürülmesinin yegâne tezahürüdür" şeklinde devam etmiştir. Konuk Dışişleri Bakanı Aras ise sözlerine kendilerine gösterilen nezaket için teşekkür ederek başlamıştır. Aras da konuşmasının devamında Litvinov gibi iki ülke arasındaki dostluğun geçmişine vurgu yapmış, uluslararası barış ve güvenliğin sağlanmasında iki ülke arasındaki ilişkilerin oynadığı rolün altını çizmiştir[46].

Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya'nın gerçekleştirmiş olduğu ziyaret esnasında Türkiye ile Sovyetler Birliği arasında sınır olayları ve ihtilaflarının tetkik ve hal şekline dair bir sözleşme imzalanmıştır. Türkiye adına sözleşmeyi Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Zekai Apaydın, Sovyetler Birliği adına da Dışişleri Halk Komiser Yardımcısı Stomonyakov imzalamıştır[47].

İmzalanmış olan "Türkiye Cumhuriyeti ile SSCB Arasında Hudud Hadiseleri ve İhtilâflarının Tedkik ve Halli Usulüne Dair Mukavele" ile iki komşu ülke arasında sınırda çıkabilecek hadiselerin ve anlaşmazlıkların en iyi ve en seri şekilde sınır hadiselerinin belirlenmesi ve çözümlenebilmesi amaçlanmıştır. Böylece aynı amaçla 6 Ağustos 1928 tarihinde Ankara'da imzalanmış olan antlaşma yürürlükten kalkmıştır. Söz konusu antlaşma ile

[46] **İzvestiya**, 15 Temmuz 1937, s.2.

[47] **Akşam**, 16 Temmuz 1937, s.1; **Cumhuriyet**, 16 Temmuz 1937, s.2; **Kurun**, 16 Temmuz 1937, s.1; **Tan**, 16 Temmuz 1937, s.10; **Ulus**, 16 Temmuz 1937, s.1.

iki ülke arasında yaşanabilecek olaylardan hangilerinin sınır olayı olarak kabul edileceği belirtilmiştir. Antlaşmaya taraf olan Türkiye ile SSCB sınır komiserleri tayin etmekle yükümlü kılınmış, komiserlerin değişmesi durumunda yeni komiserin adı soyadı, memuriyet derece ve unvanını da karşı tarafa bildirmek zorunda olmuştur. Her iki taraf sınır komiserleri arasında en az iki ayda bir toplantı gerçekleştirilmesi de antlaşma maddeleri arasında yer almıştır. Yerel idare yetkilileri de söz konusu antlaşma ile sınır komiser muavini olarak görevlendirilmişler, sorumluluk alanları da antlaşma metninde detaylı bir şekilde belirtilmiştir. Antlaşma 15 Temmuz 1937 tarihinde Moskova'da iki nüsha olarak Fransızca düzenlenmiş ve imzalanmıştır. Antlaşmanın 28. Maddesinde belirtildiği üzere antlaşma 5 yıl süre boyunca geçerli olacaktır. Ancak taraflardan birisi süre tamamlanmasından en geç 6 ay öncesinde antlaşma için fesih veya tadil talebinde bulunmazsa antlaşma aynı şartlarla tekrar 5 yıllığına yürürlükte kalacaktır[48].

Sovyetler Birliği Merkezi İcra Komitesi Başkanı Kalinin tarafından Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya kabul edilmişlerdir. Kabulde Aras ve Kaya'ya Büyükelçi Zekai Apaydın ile Litvinov da hazır bulunmuşlardır. Kalinin'in ardından Türk heyeti Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği Halk Komiserleri Konseyi Başkanı Molotov tarafından kabul edilmiş ve Türk bakanlar şerefine bir ziyafet düzenlenmiştir. Ziyafette Voroşilov, Mikoyan, Potemkin, Stomonyakov ve Budiyeni gibi Sovyet hükümet temsilcileri de yer almıştır. Ayrıca Molotov ve Aras tarafından ziyafette birer konuşma da yapılmıştır. Molotov'un ziyafeti sonrasında Kremlin sarayında bir resepsiyon tertip edilmiştir. Resepsiyonda hükümet temsilcileri, Sovyet kurumlarının yöneticileri, Sovyet halk temsilcileri ile bilim, sanat ve basından temsilciler yer almışlardır. Resmi kabuller arasında Türk heyeti tarafından Lenin'in mozolesi de ziyaret edilmiş ve çelenk bırakılmıştır[49].

Türkiye'nin Moskova Büyükelçisi Zekai Apaydın tarafından 15 Temmuz 1937'de Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya'nın gerçekleştirmiş olduğu ziyaret dolayısıyla bir ziyafet düzenlenmiştir. Ziyafete Türk heyeti ve büyükelçilik çalışanları dışında Sovyet hükümetinin üyeleri Molotov, Mikoyan, Ejov, Litvinov ve Budiyeni katılmışlardır. Ziyafetin ardından yapılan kabul resminde kordiplomatik, Sovyet kurumlarının yöneticileri,

[48] **Türk Diplomatik Arşivi** 571/ 35603-140276-5, 15 Temmuz 1937.

[49] **İzvestiya**,15 Temmuz 1937, s.1; **Ulus**, 16 Temmuz 1937, s.1-5.

Sovyet halk temsilcileri ile bilim, sanat ve basın temsilcileri hazır bulunmuşlardır. Aynı gün gündüz saatlerinde ise Aras ve Kaya ile beraberindeki heyet Moskova Metrosu'nda incelemelerde bulunmuşlardır[50].

Ziyaret dolayısıyla *Cumhuriyet* gazetesinde Peyami Safa "Hadiseler Arasında" adlı köşesinde "Türk-Sovyet Dostluğu" başlıklı bir yazı kaleme almıştır. Peyami Safa, insanlar için diplomasinin bir yalan sanatı olarak düşünüldüğü ve verilen sözlerin günün şartları gereği olduğuna inanıldığını belirtmiştir. Ancak yazara göre Türk halkı için bu durum farklı gelişmiştir. Zira Atatürk Türkiye'sinin dış politikasında özellikle Türk – Sovyet ilişkileri başta olmak üzere verilen hiçbir teminat yalanlanmamıştır. Yine özellikle Sovyetler Birliği ile olan dostluk ilişkilerinde söylenen, verilen sözler her zaman yerine getirilmiştir. Yazar İsmet İnönü'nün meclis konuşmasında "bu dostluk iki memleket politikasında daimi bir amil olarak kalacaktır" şeklindeki beyanını yazısına taşımıştır. İlaveten Peyami Safa, ziyaret sırasında Sovyetler Birliği Dışişleri Halk Komiseri Litvinov'un söylemiş olduğu "Türk – Sovyet münasebeti, bazen tamamı ile birbirine zıt menfaatlere dayandığı halde sırf politika zaruretleri ile dostluk adını alan sahte, geçici ve nisbi bağlılıklardan değildir. Göz boyayıcı politikaların kışrından milli vicdanların özüne işlemiş, derin ve sarsılmaz dostluktur" sözlerini kendi görüşünü desteklemek amacıyla yazısına eklemiştir[51].

Ahmet Emin Yalman da "Sovyetlerle Karşılıklı Emniyet" başlıklı makalesinde Peyami Safa ile benzer şekilde Türk-Sovyet ilişkilerinin sahip olduğu samimiyete dikkat çekmiştir. Yalman makalesine İtalyan devlet adamı Kavor'un "vatanımız namına yapmayı mübah gördüğümüz birtakım hareketleri şahsımız için yapmaya kalkışsak bizi sahtekar ve dolandırıcı diye hapse tıkarlardı" sözüyle başlamıştır. Devamında ise Türk diplomasisinin dürüstlük, temizlik ve çok berrak bir sulh sevgisi üzerine inşa edildiği, gizli kapılar ardında bir saklı hedefi olmadığı yönündeki görüşünü eklemiştir. Yazara göre Türk-Sovyet ilişkisi dış politikamızın her zaman ilk sırasında yer alan doğal bir "anane" hüviyetinde olmuştur. Türk heyetinin hiçbir özel sebep olmaksızın dostane bir şekilde Moskova'ya gerçekleştirmiş olduğu ziyaret iki ülke arasındaki dostluğun en önemli göstergelerinden olmuştur. Yalman yazısının ilerleyen bölümlerinde Türk-Sovyet ilişkilerinin barış ve istikrarın en önemli göstergelerinden olduğunu ve iki ülke arasındaki

[50] **İzvestiya**, 16 Temmuz 1937, s.1; **Akşam**, 17 Temmuz 1937, s .2; **Tan**, 17 Temmuz 1937, s.3; **Ulus**, 17 Temmuz 1937, s.1-4.

[51] Peyami Safa, "Türk Sovyet Dostluğu", **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1937, s.3.

dostluğun ana hedefinin barış ortamının sağlanması ve sürdürülmesi olduğunu kaleme almıştır. Dışişleri ile İçişleri Bakanı'nın Moskova'ya gerçekleştirmiş oldukları ziyaretin de ana hedefin sağlanmasında önemli bir rol oynayacağı yazar tarafından düşünülmüştür[52].

Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya ile beraberindeki Türk heyeti Moskova'daki resmi temaslarını sonlandırıp Türkiye'ye dönmeden önce yakın bir tarihte açılmış olan Volga – Moskova kanalını ziyaret etmişlerdir. Türk heyeti Moskova'dan otomobil ile Dmitrov'a ulaşarak burada kanal üzerinde vapur ile gezmişler ve İvankov Barajı ile elektrik santralinde incelemede bulunmuşlardır. Ayrıca kanalın inşaat şefi tarafından da Aras ve Kaya'ya kanalın inşası, faydaları ve işleme sistemi hakkında bilgi verilmiştir[53].

Sovyetler Birliği'nde diplomatik ziyaret amacı ile bulunan Türk heyeti, başta Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya olmak üzere, Moskova'daki temaslarını tamamlamalarının ardından 16 Temmuz 1937'de Türkiye'ye dönmek amacıyla Moskova'dan Odesa'ya doğru tren ile yola çıkmışlardır. Türk heyetini uğurlamak amacıyla istasyonda başta Litvinov olmak üzere Sovyet hükümetinin temsilcileri ile bazı diplomatik temsilciler hazır bulunmuşlardır. Türk heyetine Odesa'ya kadar yolculuklarında Dışişleri Halk Komiserliği Birinci Doğu Dairesi Şef Yardımcısı Miller refakat etmiştir[54].

Türk hükümetinin temsilcisi olarak resmi temaslarda bulunmak üzere Moskova'da bulunan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile İçişleri Bakanı ve Cumhuriyet Halk Partisi Genel Sekreteri Şükrü Kaya'nın, başta Molotov ve Litvinov olmak üzere Sovyet hükümet temsilcileri ile gerçekleştirmiş olduğu görüşmeler sırasında uluslararası siyaset hususunda fikir teatisinde bulunulmuş ve ziyaretin sonlanmasıyla resmi bir tebliğ yayınlanmıştır.

> "1- Takriben 16 sene evvel Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ve Türkiye Cumhuriyeti arasında tesis edilip iki memleket arasında akdedilmiş iki taraflı ve müteaddid taraflı muahedeler ve anlaşmalarla takviye olunmuş bulunan ve bu kadar uzun bir devre esnasında

[52] Ahmet Emin Yalman, "Sovyetlerle Karşılıklı Emniyet", **Tan**, 17 Temmuz 1937, s. 1-10.

[53] **İzvestiya**, 17 Temmuz 1937, s.1; **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1937, s.3; **Kurun**, 18 Temmuz 1937, s.6; **Ulus**, 18 Temmuz 1937, s.1.

[54] **İzvestiya**, 17 Temmuz 1937, s.1; **Akşam**, 18 Temmuz 1937, s. 1-8; **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1937, s.1-3; **Kurun**, 18 Temmuz 1937, s.6; **Tan**, 18 Temmuz 1937, s.1; **Ulus**, 18 Temmuz 1937, s. 1-4.

enternasyonal hayatın bütün safhalarının imtihanını geçirmiş olan samimi dostluk münasebetleri muhakkak suretle iki memleket menfaatleri için tam kıymetlerini ispat etmiştir.

2- Bu ayni menfaatler, halihazırdaki münasebetlerin bütün şümulleri ile istikbalde de iki devletin harici siyasetlerinin değişmez ve sağlam bir unsuru olarak idamesini talep etmektedir.

3- Türk-Sovyet dostluğu umumi sulh için büyük ehemmiyeti haiz bir unsur olarak kendisini göstermiştir.

4- Enternasyonal münasebetlerde halen mevcut olan ve enternasyonal hayatta kendisini gösteren tecavüzkar temayüller tarafından yaratılmış bulunan bulanık vaziyet, büyün sulhcu devletlere, sulhun taksim kabul etmezliği ve kollektif emniyet esasları üzerinde sulhun ve umumi emniyetin idamesi için hususi endişeler tahmil etmekten hali kalamaz.

5- Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği ile Türkiye arasındaki dostluk ve karşılıklı emniyet münasebetleri bunların sulh fikirlerine ve Milletler Cemiyetinin yukarıda kaydedilen prensiplerine samimi bağlılıkları ve sulh kuvvetlerinin en iyi bir surette teşkilatlandırılmasına müzaheret eylemek ve tecavüz kuvvetlerine bir müzaheret veya bir teşvik olabilecek her şeyden tevakki etmek azimleri, sulh potansiyelinin büyün unsurlarının takviyesi için iki memleket arasında hassaten müsmir bir işbirliği esası yaratmaktadır.[55]"

Asım Us'a göre Moskova'ya gerçekleştirilmiş olan ziyaret ile Türk ve Sovyet devlet adamları arasındaki temaslarda çok samimi dostluk ortamı oluşturulmuştur. Yazar, Sovyet basınında yer alan haberlerden yola çıkarak söz konusu ziyaretin amacı ve öneminin dost Sovyetler Birliği tarafından iyi bir şekilde anlaşıldığını, hiçbir gerekçe olmaksızın gerçekleştirilmiş ziyaret ile de Sovyet hükümet temsilcilerinin memnuniyet duyduğu yönündeki görüşünü belirtmiştir. Us'a göre Avrupa'da ve Asya'da vuku bulan hadiseler neticesinde gerçekleştirilen ziyaret ile uluslararası arenaya dostluğun önemi

[55] **İzvestiya**, 17 Temmuz 1937, s.1; **Akşam**, 18 Temmuz 1937, s.8; **Cumhuriyet**, 18 Temmuz 1937, s.3; **Kurun**, 18 Temmuz 1937, s.1-6; **Tan**, 29 Temmuz 1937, s.1-11; **Ulus**, 18 Temmuz 1937, s. 1-4.

gösterilmiş, iki ülke devlet adamları arasında ortaya çıkan meseleler ve barışın sürdürülmesi hususunda fikir teatisinde bulunulmuştur[56].

Moskova'dan yola çıkan Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ve İçişleri Bakanı Şükrü Kaya, Karadeniz kıyısında bulunan Odesa şehrine gelmişler ve buradan Gruzya adlı vapur ile İstanbul'a doğru 18 Temmuz 1937 tarihinde saat 10.30'da yola çıkmışlardır. Her iki bakanın da İstanbul'a ulaşmaları sonrasında 4 gün kadar burada kalmaları akabinde Ankara'ya gitmeleri planlanmıştır[57].

Sovyet topraklarından ayrılmadan önce Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras tarafından Sovyet mevkidaşı Litvinov'a bir telgraf gönderilmiştir. Telgrafa, ziyarette kendisine eşlik eden Şükrü Kaya ile Türk heyetinin temsilcileri ve kendi adına göstermiş oldukları sıcak misafirperverlik için teşekkürlerini ileterek başlamıştır. Telgrafın devamında ise Aras, göstermiş oldukları yakın ilgi dolayısıyla da SSCB Halk Komiserleri Konsey Başkanı Molotov nezdinde tüm halk komiserlerine de şükranlarını iletmesini Litvinov'dan rica etmiş, Bayan Litvinov'a da saygılarını sunmuştur[58].

Sovyetler Birliği'nde resmi temaslarda bulunan Türk heyeti 19 Temmuz 1937 tarihinde saat 12.00'da Sovyet bandıralı Gruzya vapuru ile İstanbul'a gelmiştir. Heyeti her iki bakanlığın önemli temsilcileri ile İstanbul'da bulunan milletvekilleri ile İstanbul protokolü Galata rıhtımında karşılamışlardır. Her iki bakan kendilerine eşlik eden heyet ve kendilerini karşılayan protokol üyeleri ile öğle yemeğini yemek için Park Otel'e gitmişlerdir. Akabinde İçişleri Bakanı Şükrü Kaya Kadıköy'deki evine, Tevfik Rüştü Aras da konaklayacağı Pera Palas Oteline geçmiştir. Her iki bakan da saat 18.00'da Florya'ya giderek deniz köşkünde Atatürk tarafından kabul edilmişlerdir[59].

Kurun gazetesi *Journal de Moscou* adlı gazetede Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya'nın Moskova'ya gerçekleştirmiş oldukları ziyaret ile ilgili kaleme alınmış olan makaleyi kendi sayfalarından okuyucuyla paylaşmıştır. İlgili makalede Türk devletinin yöneticilerinin sulh meselesini sürekli

---

[56] Asım Us, "Siyasi Hafta", **Kurun**, 18 Temmuz 1937, s.2.

[57] **Türk Diplomatik Arşivi**, 571/36185-142705-39, 18 Temmuz 1937; **Akşam**, 19 Temmuz 1937, s.2; **Cumhuriyet**, 19 Temmuz 1937, s.3.

[58] **İzvestiya**, 20 Temmuz 1937, s.2.

[59] **Akşam**, 20 Temmuz 1937, s.1-11; **Cumhuriyet**, 20 Temmuz 1937, s.1; **Kurun**, 20 Temmuz 1937, s. 1-5; **Tan**, 20 Temmuz 1937, s.1; **Ulus**, 20 Temmuz 1937, s. 1-7.

gündeme getirerek gerek Türk-Sovyet ilişkilerini kuvvetlendirdiklerini gerek de kolektif güvenlik ve küresel barışın sağlanması hususunda bütün devletlerin teşriki mesaide buluşmalarına önayak olmuştur. Söz konusu makalenin devamında Mustafa Kemal Atatürk ve İsmet İnönü'nün barış hakkındaki nutuklarına atıfta bulunularak Türkiye'nin idaresini elinde bulunduranların faşist yönelimlerden taraf olmadığı yönünde yorumda bulunulmuştur[60].

Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya'nın Sovyetler Birliği ziyaretini tamamlayıp Türkiye'ye dönmesinin akabinde Falih Rıfkı Atay tarafından "Moskova Dönüşü" başlıklı bir makale kaleme alınmıştır. Atay yazısına gerçekleştirilmiş olan ziyaret esnasında gerek 15 Temmuz 1937'de her iki bakanın gerçekleştirmiş oldukları konuşmalarda gerek de 17 Temmuz 1937'de yayınlanmış olan resmi tebliğde iki ülke arasındaki dostluğun memleketlerin menfaatleri ve dünya barışı bakımından öneminden bahsederek başlamıştır. Yazının devamında ise her iki bakanın konuşmalarına atıf yapılarak iki ülke arasındaki dostluğun hem Türkiye ve Sovyetler Birliği'nin kendi aralarındaki barışın tesisinde hem de dünya barışının sağlanmasında oynadığı role vurgu yapılmıştır. Daha önce olmuş olduğu üzere Falih Rıfkı Atay bir kez daha iki ülke ve iki millet arasındaki iyi ilişkilerin "ananeye" dönüştüğünü belirtmiştir[61]. Falih Rıfkı Atay'ın söz konusu makalesi *İzvestiya* gazetesinin 23 Temmuz 1937 tarihli nüshasında da Rusçaya çevrilerek Sovyet kamuoyuna aktarılmıştır[62].

[60] **Kurun**, 21 Temmuz 1937, s.2.

[61] Falih Rıfkı Atay, "Moskova Dönüşü", **Ulus**, 21 Temmuz 1937, s.1.

[62] **İzvestiya**, 23 Temmuz 1937, s.2.

SONUÇ

Yaklaşık dört asır boyunca sürekli karşılıklı cephelerde savaşmış olan Türkler ve Ruslar için Birinci Dünya Savaşı büyük umutlarla başlamış ancak beklenildiği gibi sonuçlanmamıştır. Nihayetinde ise her iki ülkede de rejim değişiklikleri yaşanmıştır. Bu süreçte Türkiye'nin vermiş olduğu bağımsızlık mücadelesi sürecinde iki ülke arasında yakınlaşmalar başlamış ve İkinci Dünya Savaşı öncesine kadar ilişkiler her alanda sürekli gelişerek devam etmiştir.

Türkiye ile Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin özellikle 1930'lu yılların başı itibariyle zirve dönemini yaşadığını söylemek yanlış olmayacaktır. Bu süreçte ilişkilerin sağlamlaşmasında şüphesiz ki gerçekleştirilmiş karşılıklı diplomatik ziyaretlerin önemi büyüktür. Başka bir husus ise bu süreçteki ziyaretleri gerçekleştiren heyetlerin makamları dolayısıyla da söz konusu diplomatik temaslar ayrı bir önem taşımaktadırlar.

Türkiye açısından 1930'lu yıllar özellikle dış politika hususunda da önemli gelişmelerin yaşandığı bir süreç olmuştur. Zira Lozan'da çözüme kavuşmamış birçok konu yine bu dönemde çözümlenebilmiştir. Bunun yanı sıra Türkiye uluslararası meselelerin çözümü ile bölgesel ve genel barışın sağlanmasında önemli roller üstlenmiştir. Bu amaçla çeşitli oluşum ve paktlara da dahil olmuştur.

Çalışmamızın konusunu oluşturan Tevfik Rüştü Aras ve Şükrü Kaya'nın 1937 yılında Sovyetler Birliği'ne gerçekleştirmiş oldukları ziyaret Türkiye'nin bölgesel güvenliğin sağlanması amacıyla oluşumunda yer aldığı ve imzaladığı Sadabat Paktı'nın imzalanmasının hemen akabinde gerçekleşmiştir.

Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki ilişkilerin 1930'lu yılların ikinci yarısı itibari ile eski seviyesinde olmadığının düşünüldüğü bir süreçte gerçekleşen bu ziyaret her iki ülke basınına da konu olmuş gelişmeler gazeteler aracılığı ile kendi kamuoylarına yansıtılmıştır.

Türk basınında ziyaret öncesinde iki ülke arasındaki ilişkilerde bir bozulma olmadığı, geçmişten beri ilişkilerin dostluk minvalinde süregeldiği ve ortak hedef olan barışın sürdürülmesi hususunda ilişkilerin daha da sağlamlaştırılması gerektiği, söz konusu ziyaretin de bu amaca hizmet edeceği yönünde makaleler yer almış ve kamuoyu yaratılmaya çalışılmıştır.

Türk yazarlar tarafından kaleme alınan makalelerde müşterek ve genel barış ile güvenliğin sağlanmasında Türk-Sovyet ilişkilerinin oynamış olduğu

rolün altı çizilmiş, Türk-Sovyet ilişkilerinin sürdürülmesinin zorunlulukları tarihi meseleler ile desteklenerek okuyucuya aktarılmıştır.

Ziyaret süresince *İzvestiya* gazetesi Türk basınında kaleme alınmış olan makaleleri kendi sayfaları aracılığıyla Sovyet kamuoyuna aktarmıştır. Türk basının da özellikle ziyaretin gerçekleştiği dönemde Moskova'da yaşanan gelişmeleri TASS haber ajansı aracılığıyla kendi sayfalarına aktardığı bu sebeple de her iki ülke basınında da yapılan haberlerin aynı olduğu gözlemlenmiştir.

Söz konusu ziyaretin gerçekleştiği dönemde Türk basınında kaleme alınmış olan makalelerde öne çıkan bir diğer husus ise Falih Rıfkı Atay ile Ahmet Emin Yalman'ın iki ülke arasındaki ilişkileri "anane" olarak adlandırması olmuştur. Her iki yazara göre iki ülke arasındaki ilişkiler tarihi zemine dayandırılarak gelenekleştirilmiş ve sürdürülmesi zaruri olmuştur.

Gerçekleşmiş olan ziyaret ile öne çıkan en önemli husus iki ülke arasındaki ilişkilerin sürdürülmesi ve sağlamlaştırılması yoluyla sürekli olarak barışın ve güvenliğin sağlanması olmuş, bu hususta da iki ülke ilişkilerinin rolünden bahsedilmiştir. Buradan yola çıkarak Sovyet lider Lenin'in barış içinde yan yana yaşama düsturu ile Mustafa Kemal Atatürk'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" söylem ve politikasına bağlı olarak iki ülke arasındaki ilişkilerin sürdürüldüğü anlaşılmıştır.

KAYNAKÇA

A. Arşiv

T.C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Türk Diplomatik Arşivi (TDA)

B. Gazeteler

Akşam

Cumhuriyet

İzvestiya

Tan

The Times

Ulus

C. Telif ve Tetkik Eserler

Asımgil, Bedriye, "İzmir'de Kentsel Kimlik Bileşenlerinden Cadde ve Sokakların Toponimisi ve Milliyetçi, Etnik İzlerin Sosyal Yapı Oluşumuna Katkıları", **Trakya Üniversitesi Journal of Engineering Sciences**, C 19, S 1, 2018.

Atay, Falih Rıfkı, "Moskova Dönüşü", **Ulus**, 21 Temmuz 1937, s.1.

Atay, Falih Rıfkı, "Sovyetler ve Türkiye", **Ulus**, 15 Temmuz 1937, s. 1-4.

Başaran, Doğacan, "Atatürk Dönemi Dış Politikasında Savunmacı Realizm Anlayışı ve Üçüncü Dünyacılık", **Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C 2, S 1, 2020.

Benhür, Çağatay ve Yıldız, Mevlüt Samet, "Voroşilov Kliment Yefremoviç (1881-1969)", **Atatürk Ansiklopedisi**, Atatürk Araştırma Merkezi, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/vorosilov/ Erişim Tarihi: 01.08.2023.

Benhür, Çağatay, "Lev Mihayloviç Karahan", **Atatürk Ansiklopedisi**, Atatürk Araştırma Merkezi, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/lev-mihaylovic-karahan-1889-1937/ Erişim Tarihi: 01.08.2023.

Benhür, Çağatay, "Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 15, 2004.

Benhür, Çağatay, "Türk Askeri Heyetinin Sovyetler Birliği Gezisi (1934), **History Studies International Journal of History**, C 5, S 5, 2014.

Çelikpala, Mitat, "Sovyetler Birliği ile İlişkiler", **Türk Dış Politikası 1919-2012**, Ed. Haydar Çakmak, Barış Platin Kitap, Ankara, 2012

Ertan, Temuçin Faik, "Sadabat Paktı (8 Temmuz 1937)", **Atatürk Ansiklopedisi**, Atatürk Araştırma Merkezi, https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/sadabat-pakti/ Erişim Tarihi: 08.08.2023.

Gençalp, Ebru, "Sovyet Başbakanı Kosıgin'in Türkiye Ziyareti'nin Basında Değerlendirilmesi", **Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 30, 2019.

Gökçay, Gökser, **Türk Basınında Türkiye Cumhuriyeti'ni Ziyaret Eden Sovyet Misyonları (1923-1938)**, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir, 2007.

Gönlübol, Mehmet ve Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2013.

Gönlübol, Mehmet ve Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2014.

Gürün, Kamuran, "17 Aralık 1925 Türk-Rus Antlaşması", **Türk-Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.

Kolesnikov, Aleksandr, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Kuruluşunun 90. Yılı: Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2010.

Müezzinoğlu, Ersin, "İsmet Paşa'nın 1932 Sovyet Rusya Ziyareti Üzerine", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2018.

Nadi, Yunus, Türkiye-Sovyetler Dostluğu", **Cumhuriyet**, 3 Temmuz 1937, s.1-5.

Perinçek, Mehmet, **Atatürk'ün Sovyetler'le Görüşmeleri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.

Qasımlı, Musa, **Türkiye-Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği İlişkileri 1960-1980**, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2007.

Safa, Peyami, "Türk Sovyet Dostluğu", **Cumhuriyet**, 17 Temmuz 1937, s.3.

Sönmezoğlu, Faruk, **İki Savaş Sırası ve Arasında Türk Dış Politikası 1914-1945**, Der Yayınları, İstanbul, 2014.

Tellal, Erel, "Sovyetlerle İlişkiler", **Türk Dış Politikası 1919-1980**, C 1, Ed. Baskın Oran, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

Tuncer, Hüner, Türk **Dış Politikası Cumhuriyet Dönemi 1920-1980**, C 2, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2017.

Us, Asım, "Moskova'ya Yapılan Çifte Ziyaret Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında", **Kurun**, 3 Temmuz 1937, s.3.

Us, Asım, "Siyasi Hafta", **Kurun**, 18 Temmuz 1937, s.2.

Vandov, Dimitır, **Atatürk Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.

Yalman, Ahmet Emin, "Moskova Ziyareti", **Tan**, 3 Temmuz 1937, s.1-3.

Yalman, Ahmet Emin, "Sovyetlerle Karşılıklı Emniyet", **Tan**, 17 Temmuz 1937, s. 1-10.

Yıldız, Mevlüt Samet ve Benhür, Çağatay, "Türk-Sovyet İlişkileri Bağlamında Litvinov'un 1931 Türkiye Ziyareti", **Dokuzuncu Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiriler Kitabı**, C 2, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 2019.

YAPIM SÜREÇLERİNİN ANAYASALARA YANSIMASI ÜZERİNE BİR KARŞILAŞTIRMA (1876 TARİHLİ KÂNÛN-I ESÂSÎ VE 1921 TARİHLİ TEŞKİLÂT-I ESASİYE KANUNU)

Miray ÖZBEK*

Özet

Türk anayasa tarihinin ilk anayasası 1876 tarihli Kânûn-ı Esâsî ile Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk anayasası 1921 tarihli Teşkilâtı-ı Esasiye Kanunu, art arda gelen süreçlerin ürünü olup birbirinden çok farklı tarihî ve hukukî bir zemine sahiptir. Osmanlı padişahının egemenliğinin bir yansıması olarak tebaasına bahşettiği bir lütuf şeklinde nitelendirilen Kânûn-ı Esâsî'nin, demokratik niteliğe sahip olmayan yapım sürecinin ürünü olduğu ifade edilmektedir. 1921 Anayasası ise, Türk anayasa tarihinde yapım sürecinin demokratikliği ile ön plana çıkar.

Bir tarafta padişahın iradesinin ürünü bir ferman anayasanın diğer tarafta halkın iradesini temsil eden meclisin ürünü bir anayasanın mevcudiyeti, yapım süreçlerinin anayasalara yansıması bakımından karşılaştırma yapma olanağı sağlar. Bu karşılaştırmada tarihî ve hukukî zeminin rolünün ortaya koyulması, anakronizme düşmeden değerlendirme/karşılaştırma yapma imkânı sağlamaktadır.

Bir hukuk tarihi çalışması olan bu makalede 1876 tarihli Kânûn-ı Esâsî ile 1921 tarihli Teşkilâtı-ı Esasiye Kanunu, hukukî-tarihî zeminleri ve yapım süreçleri bakımından karşılaştırılarak bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Bu iki anayasa, yapım süreçlerinin farklılığı ile dikkat çekmekte olup Türk anayasa tarihinde anayasalar ile yapım süreçlerinin bağlantısını ortaya koymada elverişli bir kesit sunarak günümüze ışık tutmaktadır.

Anahtar Kelimeler: 1876 tarihli Kânûn-ı Esâsî, 1921 tarihli Teşkilât-ı Esasiye Kanunu, Anayasa Yapım Süreci, Demokrasi, Milli Egemenlik.

* Arş. Gör., Erciyes Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Tarihi Ana Bilim Dalı, Kayseri, ORCID: 0000-0002-5639-4024, mirayozbek@erciyes.edu.tr.

A COMPARISON ON THE REFLECTION OF THE CONSTRUCTION PROCESSES ON THE CONSTITUTIONS (KÂNÛN-I ESÂSÎ DATED 1876 AND TEŞKİLÂT-I ESASİYE LAW DATED 1921)

Abstract

The first constitution in Turkish constitutional history, Kanun-ı Esâsî, and the first constitution of the Turkish Grand National Assembly, Teşkilâtı-ı Esasiye Law dated 1921, have very different historical and legal grounds. Kanun-ı Esâsî, which is described as a blessing granted by the Ottoman sultan to her subjects as a reflection of her sovereignty, is the product of a non-democratic construction process. 1921 Constitution stands out in Turkish constitutional history with the democratic nature of its construction process.

The existence of a decree constitution, which is the product of the sultan's will, and a constitution, which is the product of the parliament, provides the opportunity to make comparisons in terms of the reflection of the construction processes on the constitutions. Revealing the historical and legal basis in this comparison provides the opportunity to make evaluations without falling into anachronism.

In this article, which is a study of legal history, an attempt has been made to make an evaluation by comparing Kanun-ı Esâsî and Teşkilâtı-ı Esasiye Law dated 1921 in terms of their legal-historical grounds and construction processes. These two constitutions shed light on today by providing a convenient section in Turkish constitutional history to reveal the connection between constitutions and their making processes.

Keywords: Kânûn-ı Esâsî dated 1876, Teşkilât-ı Esasiye Law dated 1921, Constitution Making Process, Democracy, National Sovereignty.

I. GENEL OLARAK

Siyasî iktidarın sınırlandırılması, temel hak ve özgürlüklerin garanti altına alınması esasları kapsamında anayasalar değerlendirildiğinde bir ülkenin demokrasi serüvenini izlemek mümkündür. Türk hukuk tarihinde anayasal rejime geçiş, karmaşık bir sürecin neticesidir. Tarihî zeminde anayasal rejime geçebilmenin koşulları oluştuğunda bir anayasadan bahsedebilmek mümkün olmuştur. Nitekim siyasî olaylar, tepkiler ve talepler çerçevesinde hem topluma hem de devlete yönelen bir nabız yoklama ile incelenmesi gereken tüm bu süreçte anayasalar ve yapım süreçleri, birbirinden ayrı düşünülememektedir. Ancak geçiş dönemleri[1] söz konusu olduğunda farklı bir bakış açısıyla değerlendirme yaparak yapım süreçlerinin demokratik/ antidemokratikliğinden bağımsız, demokrasiye katkılarını ortaya koymak gerekmektedir.

Anayasa yapımı, genel bir tanım ile temel toplumsal tercihlerin ortaya koyulması sürecidir[2]. Demokratik anayasa yapım süreçlerinde toplumsal tercihlerin yine toplum tarafından belirlenmesi esastır. Tercihlerin topluma mı yoksa baskın güce mi ait olduğu ve tercih belirlemesinin kim/kimler tarafından yapıldığı sürecin niteliğini ortaya koymaktadır. Şöyle ki anayasalar bakımından yapım süreçlerinin demokratikliği, halkın bu süreçlere ne ölçüde dâhil olduğu ile belirlenir. Halkın katılımı ve etkisi ne kadar fazlaysa süreç o denli demokratik bir nitelik kazanmaktadır. Halkın dışlandığı süreçlerde ise anayasa yapım süreçlerini demokratik nitelendirmek mümkün değildir. Ayrıca halkın sürece katılımını sağlayan meclislerin vasfı da bu belirlemede etkili olmaktadır. Halkın iradesini tam anlamıyla yansıtabilecek temsil çeşitliliğine sahip meclislerin anayasaları genel olarak demokratik nitelendirilir. Söz konusu faktörleri dikkate alarak anayasalar ve yapım süreçleri hakkında genel bir kanıya varmak mümkünken geçiş dönemleri söz konusu olduğunda çoğu zaman ezberler bozulmaktadır.

İç veya dış güçler tarafından dayatılan anayasal belgelerde, egemenliği tek başına elinde bulunduran padişah/monark görünürde kendi iradesiyle bir anayasayı ya da anayasal belgeyi yürürlüğe koyar. Nitekim İngiltere'nin ilk

---

[1] Burada geçiş dönemi ifadesi ile Türk demokrasi tarihinin kavşak noktalarından olan Kânûn-ı Esâsî ve 1921 Anayasası süreçleri kastedilmektedir. Nitekim tüm noksanlıklarına rağmen Kânûn-ı Esâsî mutlak monarşiden sınırlı monarşiye, 1921 Anayasası ise cumhuriyete geçişi içermektedir. Ancak öğretide sadece 1921 Anayasası bir geçiş anayasası kabul edilmektedir. Çünkü Osmanlı Devleti'nde yazılı bir anayasanın bulunmadığı dönemde egemen olan padişahın konumu, Kânûn-ı Esâsî dönemindeki konumundan farklı değildi. Bu sebeple geçiş dönemi ve geçiş anayasası kavramlarını birbirinden ayırmak gerekir.

[2] Levent Gönenç, **Anayasa Yapımı**, TEPAV Anayasa Çalışma Metinleri, 2011, s. 1.

anayasal belgesi 1215 tarihli Magna Carta Libertatum (Büyük Özgürlükler Fermanı) baronların baskısı ile Kral John tarafından, Osmanlı'nın ilk anayasal belgesi 1808 tarihli Sened-i İttifak ise iç baskılar ile görünürde padişah II. Mahmut tarafından yürürlüğe koyulmuştur. Bu durumlarda halkın anayasa yapım süreçlerine dâhil edilmesi mümkün olamamaktadır. Osmanlı Devleti'nde ilk anayasal gelişmelerin bu şekilde padişah ile pazarlık yapılması yoluyla ve padişahın tek taraflı iradesinin ürünü olarak ortaya çıktığı söylenebilir.

Türk anayasa tarihinin ilk yazılı anayasası olarak ifade edebileceğimiz 1876 tarihli Kânûn-ı Esâsî[3], Osmanlı padişahının tebaasına bahşettiği bir lütuf olarak ferman anayasa niteliğindedir. Kânûn-ı Esâsî, *Okandan*'a göre şekil yönünden bir anayasa niteliğine sahip değilken *Kubalı*'ya göre bütün eksikliklerine rağmen modern bir anayasanın genel özelliklerini taşımaktadır[4]. *Tanör* de ferman şeklinde olsa da anayasa niteliği taşıdığı görüşündedir[5].

Kânûn-ı Esâsî'nin yapım sürecinde; meşrutiyet yanlılarının baskısı, geniş tabanlı bir halk hareketinin mevcut olmayışı, taslağın padişah tarafından atanan bir komisyon tarafından hazırlanması ve padişah tarafından değiştirilerek onaylanması hususları dikkate alınarak halkın süreçten dışlandığını söylemek mümkündür. Ancak Kânûn-ı Esâsî, monarkın egemenliğinden milletin egemenliğine geçişte zorunlu bir sürecin ürünüdür. Bu sebeple yapım sürecinin demokratikliğinden/ antidemokratikliğinden öte temel düşüncesi bakımından ele alınmalıdır. Yazılı bir metin ile daha önce yetkileri ve sorumlulukları tam anlamıyla belirlenmemiş bir padişahın ilk anayasasının temel düşüncesi, halka bir lütuf bahşetmekten ibaret değildir. Kânûn-ı Esâsî, içeriği ve yapımında padişahın egemenliğini pekiştiren görünümüne rağmen 1921 tarihli Teşkilâtı-ı Esasiye Kanunu[6]'nun yapım sürecinde dengeleyici vasfı ile Türk demokrasisine katkı sağlamıştır. Nitekim anayasalarda yer alan kuralların, uygulamalarından bağımsız sadece varlıkları ile hukukî bir değer taşımalarından kıyasla anayasaların varlıkları, yapım süreçlerinden ve içeriklerinden bağımsız da değerlidir.

---

[3] Düstur, Birinci Tertip, C 4, s. 1-40.

[4] Recai Galip Okandan, **Amme Hukukumuzun Ana Hatları (Türkiye'nin Siyasi Gelişmesi)**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1977, s. 146; Hüseyin Nail Kubalı, **Türk Esas Teşkilât Hukuku Dersleri**, Tan Matbaacılık, İstanbul, 1960, s. 76.

[5] Bülent Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Yapı Kredi Yayınları, 24. Baskı, İstanbul, 2014, s. 149.

[6] 85 sayılı 20/1/1337 (1921) tarihli Teşkilâtı Esasiye Kanunu.

Türk anayasa tarihine bakıldığında Osmanlı Devleti'nde ilk anayasal metinlerin ortaya koyulduğu dönemlerden ilk yazılı anayasa Kânûn-ı Esâsî ve daha sonra onu izleyen 1921, 1924, 1961, 1982 anayasalarının yapım süreçlerinde, 1921 Anayasası'nı bir kırılma noktası olarak değerlendirmek mümkündür. Bu kırılma, yürütmenin padişahtan halkın egemenliğine dayanan meclise geçmesiyle gerçekleşmiştir. Tek egemen erkin padişah olduğu dönemlerde, temel düşüncesi sebebiyle anayasal niteliğe sahip olduğunu söyleyebileceğimiz belgeler ve anayasa, içeriğinden bağımsız sadece yapım usûlleri bakımından padişahın tek taraflı iradesinin bir ürünü lütuf veya ihsan olarak değerlendirilmektedir. 1876 tarihli Kânûn-ı Esâsî, egemen padişahın tek taraflı iradesinin bir ürünüyken Birinci Büyük Millet Meclisi'nin açılması ve yürütme, yasama, yargı yetkilerinin mecliste toplanmasıyla bambaşka bir iradenin ürünü bir anayasa doğmuştur. Yapım süreçlerinin çoğu zaman anayasalara bir etiket gibi yapışarak gerçek anlamlarını ne denli etkilediğini ortaya koyabilmek için anayasalar, tarihî zeminlerinde gerçek anlamları ile irdelenmelidir.

1 Kasım 1922'de saltanatın kaldırılmasına değin yürürlükte kalan Kânûn-ı Esâsî'nin, demokratik niteliğe sahip olmayan bir yapım sürecinin ürünü olduğu ifade edilir. Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin ilk anayasası olan 1921 Anayasası ise, Türk anayasa tarihinde yapım sürecinin demokratikliği ile ön plana çıkmaktadır[7]. Birbirinden çok farklı süreçlerin ürünü olan bu iki anayasanın yapım süreçleri, Türk hukuk tarihinde anayasaların hukukî ve tarihî arka planını ortaya koymaya imkân sağlamaktadır.

II. 1876 TARİHLİ KÂNÛN-I ESÂSÎ'NİN YAPIM SÜRECİ

A. Genel Olarak

Türk anayasa tarihinin ilk yazılı anayasası olan Kânûn-ı Esâsî, 23 Aralık 1876 tarihinde padişah II. Abdülhamit'in bir fermanı ile kabul edilmiştir. Kânûn-ı Esâsî'den önce kabul edilen ve anayasal niteliğe sahip birtakım belgeler, doğrudan umulan işlevini yerine getiremese de demokratikleşme sürecine umulmayan katkılar sağlamıştır. Geniş anlamda anayasal metin olarak düşünüldüğünde Türk anayasa tarihi, 1808 tarihli Sened-i İttifak, 1839 tarihli Tanzimat Fermanı, 1856 tarihli Islahat Fermanı daha sonra 1876 tarihli Kânûn-ı Esâsî ve onu takip eden anayasalar

[7] Bu yöndeki görüşler için bkz. Ergun Özbudun, **1921 Anayasası**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2021, s. 2; Tanör, s. 328-329.

zemininde incelenmektedir[8]. Ayrıca öğretide çok üzerinde durulmayan Hüccet-i Şer'iyye; Osmanlı'da hukukî nitelik kazanmış bir siyasî gelenek olarak padişahın isyancıları cezalandırmayacağına, isyancıların da devlet işlerine karışmayacaklarına dair karşılıklı taahhütlerini içeren bir vesikadır[9]. Siyasî iktidarın sınırlandırılması düşüncesi uyandırması bakımından anayasal belge niteliğine sahiptir. Nitekim bu anayasal belgelerin, yazılı bir anayasaya giden süreçte siyasî iktidarın yetkilerinin sınırlandırılması, temel hak ve özgürlüklerin garanti altına alınması düşünceleri bakımından tarihî ve hukukî bir zemin sağladığını söyleyebilmek mümkündür. Bu sebeple Osmanlı'nın ilk anayasasını, çeşitli güç odakları arasındaki ilişkiyi gözeterek ilk anayasal hareketlerden başlayan bir zaman kesiti içerisinde incelemek gerekmektedir.

B. Kânûn-ı Esâsî'yi Hazırlayan Tarihî Zemin

Osmanlı Devleti uzun bir süre hem savaşın hem de barışın belirleyicisi konumundayken Karlofça Anlaşması'ndan sonraki süreçte içte ve dışta etkinliğini kaybetmeye başlamıştır. Devlet teşkilâtının çözüldüğü bu dönemde çeşitli kesimlerden gelen tepki ve taleplere ancak reformlar yoluyla bir cevap verilebileceği düşünülmekteydi. Bu sebeple özellikle askerî alanda yenilik teşebbüsleri başlamış, III. Selim döneminden itibaren ise Batı'nın örnek alındığı daha kapsamlı yenilikler gerçekleştirilmiştir. Devlet teşkilâtının çözülmesini önlemek amacına yönelik bu yeniliklerde başlangıçta Batı'nın demokratik ilkeleri tam anlamıyla kavranamamış bu sebeple anayasa düzenine inmeyen değişiklikler gerçekleştirilmiştir[10].

Klâsik dönem Osmanlı Devleti temelinde mutlak monarşi görünümüne sahip olsa da padişah ile yeniçeri-ulema-âyan ilişkisi siyasî iktidarın doğal olarak sınırlanması neticesini doğurmuştur[11]. Şöyle ki Osmanlı Devleti'nde reaya-yönetici ayrımında ulema hem imtiyazlara hem de can ve mal güvenliğine sahip güçlü konumu ile siyasî iktidarın lehine veya aleyhine bir

---

[8] Tanör, s. 33-216.

[9] Hüccet-i Şer'iyye hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Kemal Beydilli, "**Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şeriyye**", Türk Kültür İncelemeleri Dergisi, S 4, İstanbul, 2001, s. 33-48; Ayhan Ceylan, "**Osmanlı Devleti'nde Anayasal Bir Belge: Hüccet-i Şeriye**", I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri, ed. Fethi Gedikli, XII Levha Yayınları, s. 589-598.

[10] Yavuz Abadan-Bahri Savcı, **Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış**, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1959, s. 15-16; Tanör, s. 37-38.

[11] "*…Osmanlı İmparatorluğunun dizginlenmemiş bir despotizm olduğu şeklindeki amiyane görüş elbette yanlıştır…*" (Bernard Lewis, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, Yapı Kredi Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2023, s. 39-40). Osmanlı'da padişahlar kendiliğinden sınırlı olup Avrupa'daki gibi bir mutlakiyetten bahsetmek mümkün değildir. (İsmail Hami Danişmend, **Garp Membalarına Göre Eski Türk Demokrasisi**, Ötüken Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2021, s. 25).

kamuoyu oluşturabilme gücüne sahipti. Âyan olarak ifade edilen taşranın ileri gelenleri ise klâsik dönemde haberleşme ve ulaşım imkânlarının yetersizliği sebebiyle zorunlu bir şekilde taşrada siyasî iktidarın aracısı konumundaydı. Klâsik dönemde siyasî iktidarın doğal sınırlayıcıları olan yeniçeri-ulema-âyan üçlüsü, gerileme döneminde yozlaşarak dengeleyici vasfını kaybetmiş, âdeta birer güç odağı hâline gelmiştir. Bu sebeple yeniliklerin ilk odağı olan bu üçlü, her fırsatta değişimin karşısında durarak siyasî iktidar üzerindeki baskısını arttırma eğilimindedir.

Osmanlı padişahları iktidarlarını sürdürebilmek için bir yandan yeniçeri-ulema-âyan üçlüsünün desteğine muhtaçken bir yandan da reform adı altında bu üçlünün güçlerini kırma yönünde çaba harcamışlardır. Nitekim III. Selim, reformlara yönelik tepkiler neticesinde Kabakçı Mustafa ayaklanmasıyla tahttan indirilmiş, tahta çıkacak padişah ise yine bir âyanın desteğine muhtaç olmuştur. Alemdar Mustafa Paşa'nın desteği ile tahta çıkabilen padişah II. Mahmut döneminde taşrada devlet güçsüz, âyanlar ise oldukça etkili bir konumdaydı. Devlet düzeninin çözüldüğü bu süreçte yeniçeri ocağının kaldırılması, ulemanın kamusallaştırılması gibi reformlar siyasî iktidarı tekrar güçlendirmeye, yozlaşan dengeleyici güçleri ortadan kaldırmaya yöneliktir.

Bu dönemde mutlak güçlerini kaybeden padişahlar, âyan ve ulemanın desteğini sağlayabilmek için iktidarlarının sınırlanmasına yani ilk anayasal hareketlere zemin sağlamışlardır. Genel bir bakış ile söz konusu tavizlerin düzeni tekrar sağlama amacına yönelik olduğu, temel hak ve özgürlüklerin garanti altına alınması kapsamında bir anayasal düşünceye henüz erişilmediğini söylemek mümkündür.

Osmanlı Devleti'nde siyasî iktidarın sınırlandırılması düşüncesinin, padişah ve ara güçler arasındaki dengenin çözülmesiyle ortaya çıktığını söylemek mümkündür. Osmanlı toprak sistemindeki bozulma neticesinde âyanların tımar sahiplerinin yerini alarak mahalli bir güç haline gelmesi, yeniçerilerin yozlaşması, ulemanın her fırsatta şer'î hukuku ön plana çıkarması devlet teşkilâtının çözülmesine neden olmuştur. Tüm bu çözülmeler devlet-tebaa ilişkisine de yansıyarak tebaa üzerindeki baskıyı arttırmıştı. İşte Osmanlı'nın ilk anayasal belgesi olarak kabul edilen Sened-i İttifak bu tarihî zeminde gerçekleştirilmiştir. Sened-i İttifak ile âyanların devlete, devletin de âyanlara verdiği tavizler bozulan güç dengelerini yeniden sağlamaya yönelik olmakla birlikte aslında her iki tarafı da tam anlamıyla memnun etmemiştir. Sened-i İttifak'ın âyanlara tanıdığı haklar, modern devlet anlayışına aykırı geleneksel bir anlam taşımasına rağmen bu

düzenin, padişaha itaat düşüncesini zedeleyerek özgürlük düşüncesi uyandırdığı düşünülmektedir[12].

Sened-i İttifak çoğu zaman Magna Carta ile ilişkilendirilse de Magna Carta'nın tarihî ve hukukî zemininden oldukça farklı bir gelişiminin olduğu açıktır. Magna Carta, baronların krala bir dayatması iken Sened-i İttifak'ta hem âyanların hem de padişahın isteksizliği, bir dayatmadan çok uzlaşı olduğunu düşündürmektedir[13]. Bu uzlaşı, Batı'nın demokrasi düşüncesinden daha ziyade güç odakları (âyan-padişah) arasında dengeyi sağlayarak kriz ortamına son vermeye yöneliktir. Batı'nın daha önce geçirmiş olduğu sanayi inkılabından uzak kalan Osmanlı Devleti, demokrasi düşüncesinden de uzak kalmıştır[14]. Sonucu bakımından siyasî iktidarın sınırlandırılması düşüncesi kapsamında değerlendirildiğinde Sened-i İttifak'ın demokrasinin gelişiminde önemli bir adım olduğunu belirtmek gerekir.

II. Mahmut dönemi, güç odaklarını (yeniçeri-âyan-ulema) etkisizleştirerek merkezi güçlendirmek amacını taşıyan reformlar sebebi ile despotiktir. Ancak yozlaşmış geleneksel güç odaklarının, siyasî iktidarın sınırlandırılmasına yönelik tepki ve taleplerinin tümünü demokratik kabul etmenin mümkün olmaması gibi merkezî iktidarın kuvvetlendirilmesi yönündeki adımların tümünü de antidemokratik kabul etmemek gerekir. Nitekim II. Mahmut'un merkezî iktidarını güçlendiren reformların birçoğu, sistemli bir devlet teşkilâtı oluşturulmasına hizmet ederek demokrasiye katkı sağlamıştır.

İçte yenilik dışta ise güven yaratma ihtiyacı, Tanzimat döneminde padişah Abdülmecit'in bir fermanı olan Gülhane Hatt-ı Hümâyunu ile giderilmeye çalışılmıştır. Anayasal bir belge olarak anılan 1839 tarihli Gülhane Hatt-ı Hümâyunu, padişahın kendi yetkilerini sınırladığı bir niteliğe sahiptir[15]. Siyasî iktidarı doğrudan sınırlandırabilecek meclisin mevcut olmadığı bir ülkenin demokrasi serüveninde kendi kendini sınırlama, padişahın daha önce sadece şer'î hükümler ile sınırlı olduğu düşünüldüğünde

---

[12] Bu yöndeki görüş için bkz. Halil İnalcık, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümâyûnu", **Belleten**, C XXVIII, S 112, s. 608.

[13] "*...1215'te İngiliz feodallerinin Londra'yı alıp Kral Yurtsuz Jean'ı köşeye sıkıştırıp kendi şartlarını dayatmaları olayı ile 1808'de Müslüman-Türk feodallerinin basit kağıt parçalarıyla yapılmış bir davete kısmen uyarak askerlerini ise ne olur ne olmaz düşüncesiyle peşlerine takarak payitahta gelmeleri sonra da bunlardan bazılarının adeta kerhen bir ittifaknameye imza koymaları olayı arasında anlamlı farklar vardır...*" (Tanör, s.53).

[14] Şerif Mardin, Çev. Mümtaz'er Türköne/Tuncay Önder, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, 12. Baskı, 2003, s. 28

[15] Abadan-Savcı, s. 22-24; Tanör, s. 91.

önemli bir adımdır. Daha sonra dış baskılar sonucu ilan edilen 1856 tarihli Islahat Fermanı ise yine tanıdığı temel haklar ile siyasî iktidarın sınırlandırılması konusunda anayasal bir belge kabul edilmekle birlikte bu vasfı, özellikle gayrimüslim tebaaya yönelik olması sebebiyle sorgulanmaktadır[16].

Devlet yapılanmasındaki çözülmelerin Tanzimat'ın yenilikleriyle aşılamaması ve problemlerin katlanarak büyümesi, kendi muhalefetini doğurmuştur. Süreçte yapılan yenilikler ile yüzün Batı'ya dönülmesi, Batı'nın düşüncelerinin tanınmasına ve anayasal hareketlere zemin sağlayabilecek, Osmanlı'nın yozlaşmış ulemasından bağımsız yeni bir aydın sınıfının doğmasına yol açtı[17]. Genç Osmanlılar olarak anılan bu aydın sınıf, problemlerin çözümünü meşruti-anayasal bir rejimde bulmaktaydı[18].

Kânûn-ı Esâsî, bir yanda Genç Osmanlılar adıyla anılan Midhat Paşa, Süleyman Paşa, Ziya Paşa, Namık Kemal gibi meşrutiyet yanlıları ile bir yanda padişahın egemenliğini savunan Rüstem Paşa, Cevdet Paşa ve ulemanın fikir ayrılıklarının olduğu bir ortamda kabul edilmiştir[19]. 1876 yılı içerisinde önce padişah Abdülaziz'in hal'li, V. Murat'ın tahta çıkarılması ve daha sonra V. Murat'ın tahttan indirilerek yerine II. Abdülhamit'in geçmesi, bu dönemin siyasî karmaşıklığını ortaya koymaktadır.

Özetlemek gerekirse Osmanlı Devleti'nde Karlofça Anlaşmasından sonraki süreçte padişah ile dengeleyici güçler (ulema-yeniçeri-âyan) arasındaki dengenin bozulması, siyasî iktidarın otoritesini belirgin şekilde sarsmıştır. Bu süreçte padişahların reform adı altında sıklıkla otoritelerini güçlendirme yönünde adımlar attıkları görülür. Nitekim üst üste gelen yenilgilere bir son verebilmek için bir yandan Batı'nın örnek alınmaya çalışıldığı bu zaman diliminde ilk anayasal hareketlerin ortaya çıkması beklenirken siyasî iktidarın güçlendirilmesi yönünde adımlar atılması bu sebepledir. Daha sonraki süreçte haberleşme ve ulaşım imkânlarının

---

[16] "*…1839 Fermanı Müslüman halka bir anayasa vermediği halde 1856 Fermanı genel olarak Hristiyan milletlerin anayasal gelişmesinin başlangıcı olmuş, onların ulusal bağımsızlık isteklerinin bir manifestosu olmuştu…*" (Niyazi Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 218).

[17] Tanör, s. 37-38.

[18] Yeni Osmanlılar, I. Meşrutiyet'in ilanında, Jön Türkler ise II. Meşrutiyet ve sonrasında etkili olan muhalif aydın kesimdir. 1876 ve 1908 yılında Abdülhamit'in baskıcı yönetiminin sona ermesi, temelinde Yeni Osmanlılar'ın görüşleri ile tetiklenen ordu hareketlerinin bir sonucudur. Ayrıntılı bilgi için bkz. Şerif Mardin, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, Çev. Mümtaz'er Türköne/Fahri Unan/İrfan Erdoğan, İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2002.

[19] Mahmut Esat Bozkurt, **Atatürk İhtilali I-II**, Kaynak Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2019, s. 253-259.

gelişmesiyle padişahın otoritesinin iyice artması nihayet anayasal hareketlerin ortaya çıkmasına zemin sağlamıştır.

C. Hazırlanma Süreci ve Kabul Edilmesi

Meşrutiyet yanlıları, padişah Abdülaziz'in baskıcı yönetimine karşı bir anayasa yürürlüğe koyulmasını iktidarın sınırlandırılabilmesi için bir araç görmekteydiler. Bu sebeple meşruti-anayasal yönetim yanlısı olduğu düşünülen II. Abdülhamit tahta çıkarılmıştır[20]. Nitekim bu dönemde padişahlar siyasî iktidarlarını sürdürebilmek için hâlâ baskın güç odaklarının desteğini aramaktaydı.

Midhat Paşa'ya bir anayasa vaat eden II. Abdülhamit, Midhat Paşa'nın başkanı olduğu *Cemiyet-i Mahsusa* olarak adlandırılan resmî bir anayasa komisyonu kurmuştur[21]. Söz konusu komisyonun üyelerinin padişah tarafından atanması, halkın anayasa yapım sürecinden dışlandığını göstermektedir. Şöyle ki yenilik yanlısı olmasına rağmen Mustafa Reşit Paşa, II. Mahmut döneminde Meclis-i Vâlâ-yı Ahkâm-ı Adliye'nin kuruluş sürecinde, üyelerinin padişah tarafından atanması ve azledilip değiştirilebilmesi görüşünü savunmuştur. Buna gerekçe olarak ise meşruti monarşi ile yönetilen İngiltere ve Fransa'nın usûllerinin bize uymayacağı Avusturya, Prusya gibi güçlü yönetimlerin usûllerinin uygulanmasının lâzım geleceği ifade edilmiştir[22]. Kânûn-ı Esâsî'nin yapıldığı süreçte de benzer eğilim devam etmiş olup uzun süre saltanat ile yönetilmiş bir ülkede gelenek haline gelmiş davranışlardan kopmak kolay olmamıştır. Nitekim İslâmiyet'ten önce eski Türk devletleri gerek göçebe hayat tarzından kalan alışkanlıklar gerekse savaş esası üzerinden hareket etmeleri sebebiyle mutlakiyetçi bir yönetim izlemişlerdir[23]. İslâmiyet'in kabulü ile dinin esaslarının aynı zamanda bir hayat tarzı kabul edilmesi, Türklerde devlet başkanına mutlak itaat anlayışını pekiştirmiştir.

---

[20] Medrese öğrencilerinin ayaklanmasıyla başlayan süreçte Şeyhülislam'dan fetva alınıp 30 Mayıs 1876 tarihinde Abdülaziz tahttan indirilerek V. Murat tahta çıkarılmıştı. Daha sonra padişahın sağlık problemleri sebebiyle Heyet-i Vükela'nın 30 Ağustos 1876'da yaptığı toplantıda V. Murat'ın hal'line ve Abdülhamit'in çülûsuna karar verilmiştir. (Karal, s. 215; Gül Akyılmaz, **Siyasî Tarih**, Seçkin Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 201, s. 276-277).

[21] Tanör, s. 133.

[22] "*…Anlar hükümet-i meşruta tahtında idare olunur devletler olduklarından adat-ı mer'-iyyleri bize uymayıp Nemçe ve Prusya gibi hükümet-i mutlakası olan devletlerde meclis azası bulunanların intihab ve idhal ve ihracı ancak hükümdaranın yed-i ihtiyarr ve istiklallerinde olması cihetiyle saltanat-ı seniyyede dahi böylece olmak lazım geleceği…*" (Reşat Kaynar, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985, s. 104-105).

[23] Abadan-Savcı, s. 4-5.

Anayasa taslağı hazırlamak üzere kurulan resmî bir organ olan Cemiyet-i Mahsusa; 2 asker, 16 sivil bürokrat ve 10 kişi de ulemadan olmak üzere toplam 28 üyeye sahipti[24]. Komisyonu oluşturan üyelerinin tümünün üst düzey devlet hizmetlerinde olduklarını söylemek mümkündür. Komisyonda 16 sivil bürokratın 3'ünün Hristiyan olması dikkat çekici olup yabancı devletler tarafından gayrimüslim tebaanın sıklıkla müdahale aracı olarak kullanıldığı düşünüldüğünde gayrimüslim üyelere yer verilmesinin önemi anlaşılmaktadır. Nitekim gayrimüslim tebaa benzer şekilde Osmanlı Devleti'nin ilk parlamentosu olan Meclis-i Mebusan'da da yüksek oranda temsil olanağına sahip olmuş böylece yabancı devletlerin müdahalesi engellenmeye çalışılmıştır. Çoğulcu demokrasi anlayışı ile örtüşen bu tavır, farklı grupları içerisinde barındıran halkın anayasa yapım sürecine katılımını sağlayarak anayasaya dair bir aidiyetlik kazandırmıştır.

Komisyon yeni bir anayasa hazırlarken daha önce hazırlanan anayasa taslaklarından ve yabancı devlet anayasalarından faydalanmıştır[25]. Hazırlanan anayasa taslaklarında; yürütme organının egemen olduğu ve vekillerin meclise karşı sorumlu olduğu bir sistem öngören Midhat Paşa'nın *Kanun-ı Cedid*'i, Sait Paşa'nın Fransa anayasaları (1848, 1858) çevirisi ve Süleyman Paşa'nın *Kanuni Esâsi Müsveddesi* zikredilir[26]. Böylece süreçte farklı birçok anayasa taslağı hazırlanmış olmakla birlikte resmî anayasa komisyonu tarafından hazırlanan taslak Kânûn-ı Esâsî adıyla yürürlüğe girmiştir. Komisyon tarafından hazırlanan taslak metin, 6 Aralık 1876 tarihli Heyet-i Vükela toplantısında onaylanmış, padişah tarafından 23 Aralık 1876 tarihinde kabul ve ilan edilmiştir.

Komisyon görüşmeleri sırasında üyeler arasında görüş ayrılıkları dikkat çekmektedir. Komisyonda meşrutiyet yanlısı Midhat Paşa, Namık Kemal, Ziya Paşa ve Süleyman Paşa ile padişah yanlısı Mütercim Rüştü Paşa, Cevdet Paşa gibi çeşitli görüşlere sahip kişilerin bulunması, maddelerin görüşülmesinde tartışma ortamı sağlamıştır. Farklı görüşlere sahip kimseler bulunsa da orta sınıf olarak ifade edebileceğimiz halk kesimi süreçten

---

[24] Karal, s. 218; Tanör, s. 133.

[25] Bu kapsamda öğretide Kânûn-ı Esâsî'de farklı devletlerin anayasalarından etkilenildiği ifade edilmektedir. *Gözübüyük* ve *Okandan*'a göre Fransa ve Belçika anayasalarından, *Tanör*'e göre bunlara ek olarak Polonya ve Rusya anayasalarından yararlanılmıştır. *Üçok*'a göre ise Kânûn-ı Esâsî sadece Prusya anayasası ile benzerlik içermektedir. (Coşkun Üçok, "**1876 Anayasasının Kaynakları**", Kanuni Esasi'nin 100. Yılı Sempozyumu, Ankara 9-11 Nisan 1976, Siyasî İlimler Derneği, s. 4; Okandan, s. 52; Tanör, s. 133).

[26] Karal, s. 218-219; Tanör, s. 133; Selda Kaya Kılıç, "**1876 Anayasasının Bilinmeyen İki Tasarısı***"*, Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi, 1993, s. 557-633.

oldukça uzaktır. II. Abdülhamit kendisine sunulan tasarıyı olduğu gibi kabul etmemiş, padişah yanlısı grubun fikirlerine uygun olarak kendi egemenliğini güçlendirecek değişiklikler yapmıştır. Son aşamada padişahın bu taraflı müdahalesinin, anayasa yapım sürecinin tüm niteliğini etkilediğini söylemek mümkündür.

Kânûn-ı Esâsî'nin anayasal niteliği değerlendirilirken şeklî olarak ferman niteliğinin yanı sıra içerik olarak siyasî iktidarın sınırlandırılması fonksiyonunun ortaya koyulması gerekmektedir.

Kânûn-ı Esâsî'de saltanat ve hilafet hakkı vurgulanarak devletin teokratik nitelikli monarşik yapısının devam ettiği vurgulanmaktadır[27]. Kânûn-ı Esâsî'nin çizdiği devlet yapılanmasında padişah aslî yürütme organı olup *Meclis-i Vükela*[28] ve *Meclis-i Umumi*[29] üzerinde etkili bir konumdadır. Hükümlerinde temel hak ve hürriyetlerin tespitinden ziyade padişahın kutsal hakları (*hukuk-ı mukaddese-i padişahî*) sayılmış olup Meclis-i Vükela ve Meclis-i Umumi etkisizleştirilmiştir[30]. Ancak çizilen bu yapılanmada tüm olumsuzluklara rağmen Heyet-i Mebusan üyelerinin seçimle göreve gelmesi, padişahı egemenliğin tek sahibi olmaktan çıkarmaktadır. Padişahın kutsal haklarının genişliği göz önünde bulundurulduğunda ise egemenlik yetkisinde orantılı güçlerden bahsedilemeyeceği açıktır[31]. Bu sebeple sorumluluk oranında yetki kuralının henüz benimsenmediği söylenebilir[32].

---

[27] "*Saltanatı seniyei osmaniye hilâfeti kübrayı islâmiyeyi haiz olarak sülalei âli Osmandan usulü kadimesi veçhile ekber evlada aittir.*" (Kânûn-ı Esâsî, madde 3). "*Zatı hazireti padişahi hasbel hilâfe dini islâmın hamisi ve bilcümle tebeai osmaniyenin hükümdar ve padişahıdır.*" (Kânûn-ı Esâsî, madde 4). *"Zatı hazireti Padişahinin nefsi hümayunu mukaddes ve gayri mesuldür."* (Kânûn-ı Esâsî, madde 5). "*Sülalei âli osmanın hukuku hürriye ve emval ve emlâki zatiye ve madâmelhayat tahsisatı maliyeleri tekafülü umumi tahdındadır.*" (Kânûn-ı Esâsî, madde 6).

[28] *Meclis-i Vükela*; üyelerinin padişah tarafından seçilip azledilebildiği, sadrazamın başkanlığında toplanan, önemli devlet işlerinin görüşüldüğü bir kuruldur. (Karal, s. 223).

[29] Kânûn-ı Esâsî'de yasama meclisi *Meclis-i Umumi* adını taşımakta olup *Heyet-i Ayan* ve *Heyet-i Mebusan* olmak üzere iki meclisli bir yapıya sahiptir. Ömür boyu görevde kalan Heyet-i Ayan üyeleri, Heyet-i Mebusanın üye sayısının üçte birini aşmamak üzere 40 yaşını geçmiş seçkin kişiler arasından padişah tarafından atanırdı. Heyet-i Mebusan üyeleri ise 4 yıl için elli bin erkek nüfusa bir temsilci olacak şekilde seçim ile göreve gelmekteydi. (Karal, s. 224; Tanör, s. 136-137).

[30] "*Vükelanın azil ve nasbı ve rütbe menasıp tevcihi ve nişan itası ve eyalâtı mümtazenin şeraiti imtiyaziyelerine tevfikan icrayı tevcihatı ve meskûkat darbı ve hutbelerde namının zikri ve düveli ecnebiye ile muahedat akdi ve harb ve sulh ilânı ve kuvvei berriye ve bahriyenin kumandası ve harekatı askeriye ve ahkâmı şeriye ve kanuniyenin icrası ve devairi idarenin muamelatına müteallik nizamnamelerin tanzimi ve mücazaatı kanuniyenin tahfifi veya affi ve meclisi umuminin akt ve tatili ve ledeliktiza heyeti mebusanın azası yeniden intihap olunmak şartile feshi hukuku mukaddesei Padişahi cümlesindendir*." (Kânûn-ı Esâsî, madde 7).

[31] Kânûn-ı Esâsî'nin hükümleri çerçevesinde padişah; vekilleri, sadrazamı, şeyhülislamı atama ve görevden alma, şeriat hükümleri ve yasaları yürütme, Meclis-i Umumi'nin toplanmasına, tatiline ve gerektiğinde yeniden seçime gidilmesi koşuluyla feshine karar verme yetkilerine sahiptir. Yasama fonksiyonu bakımından ise Heyet-i Vükela'nın muvakkat kanun yapabilme yetkisi, yeni kanun ve

Anayasanın içeriğine ilişkin özellikle 113'üncü maddeye haklı eleştiriler yöneltilmekte olup Namık Kemal ve Ziya Paşa, söz konusu maddenin eklenmesiyle anayasanın işlevinin kalmadığını ifade etmişlerdir[33]. Maddeye göre soruşturma neticesinde hükümetin güvenliğini ihlal ettiği anlaşılan kimseler padişah tarafından sürgüne gönderilebilecektir[34]. Nitekim sonrasında bu maddeye dayanılarak Midhat Paşa'nın sürgüne gönderilmesi endişeleri haklı çıkarmıştır. Söz konusu maddenin arka planında Sadrazam Midhat Paşa'nın padişahtan anayasa görüşmeleri sırasındaki eylemlerin faillerinin yargılanmadan sürgün cezasına çarptırılmasını istemesi vardır[35]. Bu durum bahane edilerek anayasaya eklenen 113'üncü madde, yaratılan fiilî bir durumu anayasa ilkesi hâline getirmiştir.

Midhat Paşa, Kânûn-ı Esâsî'nin padişahın egemenliğini vurgulayan ve hukukun temel ilkelerine aykırı maddelerine rağmen anayasal-meşruti yönetime geçilmesinin en önemli husus olduğu, padişahın isteklerinin kabul edilmesi gerektiği düşüncesindeydi[36]. Nitekim Kânûn-ı Esâsî ile getirilmeye çalışılan meşrutiyet yine Kânûn-ı Esâsî'de yer alan hükümler ile kendi sonunu hazırlamıştır.

Kânûn-ı Esâsî gerek anayasa yapım usûlü gerekse hükümleri gereğince padişahın geleneksel mutlak gücünü koruma, devam ettirme eğiliminde olmuştur. Bu sebeple Kânûn-ı Esâsî'nin gerçek anlamıyla bir anayasa olup olmadığına ilişkin öğretide farklı görüşler bulunmaktadır. Ancak bu durumda bile bir anayasanın ve meclisin varlığı, etkinliklerinden bağımsız olarak demokrasi serüveninde kıymetli bir adım olarak değerlendirilmektedir. Bu kapsamda Kânûn-ı Esâsî gerek yapım usûlü

---

değişiklik önerilerinin önce padişaha sonra Şura-yı Devlet'e iletilerek meclisin önüne gelmesi, Heyet-i Ayan'nın Meclis-i Mebusan'dan gelen tasarıları geniş ölçüde denetleme yetkisine sahip olması ve meclislerden geçen metinlerin bir layiha olup kanunlaşabilmesi için gene padişahın onayının aranması hususları göz önünde bulundurulduğunda padişahın ne denli etkin bir konuma sahip olduğu anlaşılmaktadır. (Abadan-Savcı, s. 38-42; Tanör, s. 138-141).

[32] Sorumluluk oranında yetki, cumhuriyet rejimlerinde görülen bir kuraldır. İrem Karakoç, "1876 Tarihli Kanun-ı Esasi'de Yürütme Organı", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C 8, S 2, 2006, s.117.

[33] Akyılmaz, s. 301.

[34] "*Mülkün bir cihetinde ihtilâl zuhur edeceğini müeyyid asar ve emarat görüldüğü halde hükûmeti seniyenin o mahalle mahsus olmak üzere muvakkaten (idarei örfiye) ilânına hakkı vardır. (İdarei örfiye) kavanin ve nızamatı mülkiyenin muvakkaten tailinden ibaret olup (idarei örfiye) tahtında bulunan mahallin sureti idaresi nızamı mahsus ile tâyin olunacaktır. Hükûmetin emniyetini ihlâl ettikleri idarei zabıtanın tahkikatı mevsukası üzerine sabit olanların memâliki mahrusai şaheneden ihraç ve teb'id etmek münhasran zatı hazireti padişahinin yedi iktidarındadır*." (Kânûn-ı Esâsî, madde 113).

[35] Tarık Zafer Tunaya, "1876 Kanun-ı Esasîsi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C 1, İletişim Yayınları, s. 28.

[36] Karal, s. 221-222.

gerekse hükümleri kapsamında tam anlamıyla bir meşrutiyete geçiş olmasa da padişahın mutlak egemenliğinden çıkış olarak yorumlanabilir[37].

Anayasal rejim tam anlamıyla kurulamadığında siyasî iktidarın sınırlandırıldığı dengeli rejimlerden çok kişisel iktidarlar ile devletin güçsüzleştirildiği yönetimlere sebep olabilmektedir. Osmanlı padişahları da bu tehlike karşısında sıklıkla otoriter rejime geri dönüş eğiliminde olmuşlardır. Kânûn-ı Esâsî'den sonraki süreçte gerek anayasanın verdiği imkânlarla gerekse sistemin kendisinin yarattığı muhalefet aracılığıyla otoriter bir rejim izlenmiştir. Padişah Abdülhamit 1878 yılında Meclis-i Umumi'yi tatil etmiş, böylece 1908 yılına kadar Kânûn-ı Esâsî fiilen askıya alınmıştı. İzlenen bu yönetimde tekrar otoriter rejime dönüş, ikinci bir meşrutiyete zemin hazırlamıştır.

Abdülhamit, II. Mahmut gibi siyasî iktidarını güçlendirerek toprak bütünlüğünü sağlamaya çalışırken koşulların kendi muhalefetini doğurması ile Jön Türkler, meşrutiyet ile aynı amaca ulaşmaya çalışmışlardır. Abdülhamit, bu sefer geniş toplumsal tabanlı nitelendirilebilecek muhalefet karşısında daha fazla direnç gösteremeyerek 1908 yılında Kânûn-ı Esâsî'nin yeniden yürürlüğü koyulduğu anlamına gelen Meclis-i Vükela mazbatasını onaylayıp meşrutiyeti ilan etmiştir[38]. İttihat ve Terakki'nin siyasî açıdan gittikçe güçlendiği II. Meşrutiyet döneminde halk, saraydan uzaklaşarak meclis ile yakınlaşma eğilimindeydi. Bu durum monarşik geleneklerden kopularak gerçek anlamda bir anayasal rejime geçiş için gerekli tarihî zeminin oluştuğunu göstermektedir.

31 Mart ayaklanmasından sonraki süreçte *Meclis-i Umum-i Millet* adı altında toplanan meclis, Abdülhamit'in tahtan indirilerek yerine Mehmet Reşat'ın geçirilmesine karar vermiştir. Daha önceki padişah değişikliklerinde birtakım siyasî güç odakları etkili olurken Türk hukuk tarihinde ilk defa milletin temsilcilerinden oluşan bir meclis, millet adına padişahı değiştirmiştir. Osmanlı anayasal hareketlerinde siyasî iktidarın sınırlandırılması girişimine ilk defa bu tarihte halkın doğrudan katılımının olduğu söylenebilir. Milletin egemenliği ilk defa doğrudan kazandığı görünümünü, bu tarihten sonra bir daha asla kaybetmemiştir. Bu tarihten itibaren artık anayasal belgelerin padişahın tek taraflı iradesinin bir ürünü olarak ferman niteliğinde olamayacağı açıktır.

---

[37] Tanör, s. 149.

[38] Akyılmaz, s. 455.

Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonraki süreçte 8 Ağustos 1909 tarihli yasa ile yapılan değişikliklerde Kânûn-ı Esâsî, monarşik geleneklerden kopamayan taraflarından sıyrılarak gerçek anlamanda meşruti yönetim sağlanmaya çalışılmıştır[39]. Bu sebeple Kânûn-ı Esâsî bakımından bir genelleme yaparken 1876-1878, 1878-1908, 1908-1909, 1909-1924 yılları bakımından bir ayrım yapmak gerekir[40]. Değişikliklere rağmen monarşi-meşrutiyet arasında gidip gelen Kânûn-ı Esâsî'de, yenilik yanlısı ve saltanat-hilafet yanlısı kesimlerin isteklerini uzlaştırmak, kriz ortamına bir son vermek için bilerek tereddütlü bir üslup seçildiği ifade edilmektedir[41].

Özetlemek gerekirse tüm bu süreç sonunda ortaya çıkan anayasanın, süreçte birtakım anayasal belgeler ile sağlanmaya çalışılan iktidarın sınırlandırılması düşüncesinin hâkim olduğu zeminden geriye adımların atıldığı ve padişahın egemenliğinin pekiştirildiği bir niteliğe sahip olması dikkat çekicidir. Anayasaların içinden çıktıkları toplumun değerlerini yansıtan belge olma niteliği taşımaları sebebiyle Kânûn-ı Esâsî'nin, yapılmış olduğu dönemin değerlerini yansıttığını kabul etmek gerekmektedir. Pek çok çelişkiyi içerisinde barındıran ve halktan çok padişahın iradesinin bir ürünü olan Kânûn-ı Esâsî, amaçlanan milli egemenlik ve sınırlı iktidar anlayışından uzak kalarak padişahın hâkimiyetini anayasal zeminde güçlendiren bir yapı ortaya koymuştur. Ancak farklı bir bakış açısıyla tarihî sürece odaklanmak, anayasanın ferman niteliğini sorgulanabilir hâle getirebilir. Şöyle ki padişah değişikliğinde belirleyici faktörün meşruti bir yönetime geçişin sağlanabilmesi olması ve bu sebeple âdeta bir pazarlığın yapılması, padişahların süreçteki etkinliğini her şeye rağmen düşündürmektedir.

Ç. Demokratik Anayasacılık Bakımından Bir Değerlendirme

Kânûn-ı Esâsî, padişahın tek taraflı iradesinden doğmuş bir ferman anayasa olarak değerlendirilmektedir. Kânûn-ı Esâsî'yi hazırlayan Cemiyet-i Mahsusa üyelerinin doğrudan padişah tarafından atanmış olması, Kânûn-ı Esâsî'nin yapım sürecinin demokratik anayasa yapım süreçleri kapsamında değerlendirilmesini güçleştirmektedir. Nitekim hazırlanan taslak Heyet-i Vükela ve en nihayetinde padişah tarafından onaylanmıştır. Cemiyet-i Mahsusa üyelerinin seçiminde halk iradesinin işlevinin olmaması ve son hâlinin padişah tarafından değiştirilerek kabul edilmesi, anayasanın

[39] Kânûn-ı Esâsî değişikliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Tanör, s. 192-197.

[40] Karakoç, s. 117.

[41] Edouard Philippe Engelhardt, Çev. Ali Reşad, **Tanzimat ve Türkiye**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999, s.366.

padişahın tek taraflı iradesinin bir ürünü olduğunu ortaya koymaktadır. Ancak Cemiyet-i Mahsusa üyeleri padişah tarafından atanmış olsalar bile aralarında görüş ayrılıkları mevcuttu. Bu durum tartışma imkânı sağlanması bakımından önemlidir.

Bu dönemde egemenlik yetkisi doğrudan padişaha ait olup anayasa yapma yetkisi olan kurucu iktidar yetkisi de padişah tarafından kullanılmaktadır. Padişah iradesinin bir ürünü Kânûn-ı Esâsî yine egemenliğin padişaha ait olduğu bir sistem kurmaktadır. Aslî yürütme organı olan padişah, yasama organını denetleme yetkisine sahipti. Osmanlı Devleti'nde yazılı bir anayasanın bulunmadığı dönemde egemen olan padişahın konumu, yazılı bir anayasanın bulunduğu bu dönemdeki konumundan farklı değildir. Bu noktada anayasanın, egemen iktidarın sınırlandırılması amacını güttüğünü söylemek mümkün değildir. Tam tersi olarak anayasada, padişahın egemenliğinin garanti altına alınması söz konusudur. Ancak dönemin özellikleri dikkate alındığında anayasa yapım sürecinin demokratikliğinden öte sürecinin tamamının demokrasiye katkısı bakımından bir değerlendirme yapılması daha doğru olacaktır. Bu geleneksel monarşik yapıda padişahın egemenliğinin kaynağı artık bir anayasanın mevcudiyeti ile kesin olarak değişmişti.

Kânûn-ı Esâsî, monarkın egemenliğine dayalı rejimlerden cumhuriyete geçişte zorunlu bir aşamadır. Bu sebeple süreç, yapım sürecinin demokratikliğinden öte temel düşüncesi bakımından ele alınmalıdır. Süreçte bir anayasanın yürürlüğe koyulması temel amaç olup anayasayı yürürlüğe koyacak bir padişah aranması, söz konusu anayasanın padişahın bir lütfu olmadığını, bir zorlamanın ürünü olduğunu göstermektedir. Anayasa yapımı ile görevli özel bir komisyon kurulmuştur. Söz konusu komisyon padişah tarafından oluşturulmuş olsa da tartışma ortamı yaratma çabası değerlidir.

İçeriği bakımından Kânûn-ı Esâsî; yasama, yürütme yetkilerini padişahta toplamakta, hükümeti meclise karşı sorumsuz kılmaktadır. Ancak parlamenter rejimin tam olarak tanınmadığı bir ortamda hazırlanan anayasanın noksanlıkları, demokrasiye katkısını gölgelememelidir.

Ferman niteliğindeki anayasalar, egemen gücün tek taraflı irade beyanı ile meydana gelen anayasalardır. Bu anayasaların yapım süreçleri, egemen bir kişinin beyanına dayanması sebebiyle demokratik olarak nitelendirilemeyecek olsa da sonuç itibarıyla iktidarı sınırlandırma amacı taşıyan ve hukuk devleti yaratmaya çalışan metinlerdir. Tarihî süreçte misak biçiminde yapılan anayasalar ise sözleşme anayasaları olarak değerlendirilmektedir. Misak anayasalarda; ferman şeklindeki anayasalarda

olduğu gibi padişah, kral, monark gibi bir egemen gücün iradesi etkili olurken ayrıca iktidara iradesini kabul ettiren bir temsili bir organ da bulunmaktadır. Kânûn-ı Esâsî'nin 1908'de tekrardan yürürlüğe girmesinden sonra 1909 tarihli anayasa değişiklikleri, misak anayasanın bir örneği olarak değerlendirilmektedir[42].

Demokratik olmayan bir yöntemle hazırlanan anayasalar, genel olarak içeriğine bakılmaksızın demokratik anayasa olarak kabul görmemektedirler. Osmanlı Devleti'nde henüz bir anayasanın mevcut olmadığı dönemde Kânûn-ı Esâsî ile kanunlardan daha üstün bir metin ortaya koymak amaçlanmış olup bunun demokratik bir usûlle yapılması üzerinde durulmamıştır ya da durulamamıştır. Bu sebeple Kânûn-ı Esâsî'nin yapım sürecini, tarihî koşullardan hareketle dönemin öncelikleri ve gereksinimleri kapsamında değerlendirmek gerekmektedir. Nitekim 1877'de Osmanlı Meclis-i Umumisi'nin açılış söylevinde II. Abdülhamit, ülke yasalarının halkın oylarına dayanması zorunlu görüldüğünden Kânûn-ı Esâsî'nin kabul edildiğini vurgulamıştır. Bu ifade, padişahın anayasaya bakış açısını ortaya koymaktadır.

Kânûn-ı Esâsî'nin yapım sürecinde geniş toplumsal tabanlı bir anayasal hareketin mevcut olmayışı da sürecin demokratikliğini gölgeleyen bir kanaat uyandırmaktadır. Anayasanın yürürlüğe koyulmasında geniş tabanlı bir halk hareketi değil Genç Osmanlılar ve bir kısım halk etkili olmuştur. Ancak anayasal hareketlerin ortaya çıkmasını sağlayabilecek koşullar toplumda mevcutken hareketlerin geniş toplumsal tabanlı olup olmadığı sorgulanabilir. Kânûn-ı Esâsî'nin yapıldığı süreçte *emretmek* ve *itaat etmek,* eski Türk devletlerinden itibaren yerleşmiş bir kültür olarak siyasî iktidarın egemenliğinin bir dayanağını teşkil etmekteydi. İslâmiyet'in kabulü ile daha da pekişmiş bu kültürde birey, özgürlük gibi kavramlara yabancı halk içerisinde bu kavramların izdüşümünü aramak zordur. Toplumun bu kavramlara yabancı olmayan ancak belirli bir kesimi için anayasal hareketlerin bir anlamı vardır.

III. 1921 TARİHLİ TEŞKİLÂTI ESASİYE KANUNU'NUN YAPIM SÜRECİ

A. Genel Olarak

1921 Anayasası; hazırlık, kabul edilme süreci ve içeriği bakımından Türk anayasa tarihinde diğer anayasalardan farklı bir konuma sahiptir.

[42] Tanör, s. 216-217.

Şüphesiz ki dönemin olağanüstü bir dönem olarak kendine has özelliklere sahip olması, yapılan anayasasının da farklı niteliklere sahip olmasını gerektirmektedir.

Bu dönem bakımından önemli hususlardan biri 1921 Anayasası'nın Kânûn-ı Esâsî'yi yürürlükten kaldırmamış olmasıdır[43]. Çatışan hükümler zımnen ilga edilmiş olsa da çatışmayan hükümlerin geçerliliğini koruduğunu söylemek mümkündür.

B. 1921 Anayasası'nı Hazırlayan Tarihî Zemin

Osmanlı Devlet'inde I. Dünya Savaşı'nın ağır neticelerinin ardından gelen direniş ve örgütlenme, imparatorluktan yeni bir devlete geçiş sürecini başlatmıştır. Çok uluslu imparatorlukların yıkılarak ulus devletlerin kurulduğu bu dönemde devletler farklı koşullar altında yeni anayasalarını yaparak yürürlüğe koymuşlardır. Bu sebeple değişim sürecinin bir ürünü olan 1921 Anayasası'nı, tarihî zemininden bağımsız düşünmek mümkün değildir.

Osmanlı Devleti'nde ilk anayasal hareketler ve nihayetinde Kânûn-ı Esâsî'nin yürürlüğe girmesi sürecinde güç dengeleri değişerek padişah mutlak egemenliğini kaybetmiş, sağlanmaya çalışılan meşruti-anayasal bir yönetim ile halk egemenliği ön plana çıkmıştır. Demokrasi serüveninde meşruti-anayasal yönetimden bir sonraki adım için gerekli tarihî koşullar, 1921 Anayasası'na da zemin oluşturmuştur. Nitekim bu dönemde yerel kongre iktidarlarının yükselişi; halkın, geleceğini tayin etme konusunda kontrolü eline aldığına yani siyasîleştiğine işaret etmektedir[44]. 1921 Anayasası içeriği bakımından değerlendirildiğinde, sağlanan bu kontrolün kaybedilmemesine yönelik bir çaba dikkat çekmektedir. Nitekim meclis görüşmelerindeki tartışmalar da bu duruma ışık tutmaktadır.

Bu dönemde Osmanlı Devleti'nde başta sivil nitelikte başlayan direniş ve örgütlenme, Mustafa Kemal'in 19 Mayıs 1919'da Samsun'a geçmesi daha sonra Amasya Genelgesi, Erzurum ve Sivas Kongreleri ile devam eden faaliyetler neticesinde siyasî bir niteliğe sahip olmuştur[45]. Sivil direnişin tek bir merkezden yönetilmesine yönelik tüm bu faaliyetler neticesinde kabul edilen ilkeler, 1921 Anayasası'nın tarihî zeminini oluşturmaktadır.

---

[43] Ahmet Mumcu, "1924 Anayasası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 2, S 5, 1986, s. 383-384; Tanör, s.267-268.

[44] Tanör, s. 226-228.

[45] Orhan Aldıkaçtı, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1982, s. 77-80.

Amasya Genelgesi'nde ilk kez ulusal egemenlikten bahsedilmiş olup Osmanlı padişahına rağmen yeni bir milli heyetin baskılardan uzak bir yerde toplanması gerektiği vurgulanmıştır[46]. Genelgede hükümetin görevini yapmadığı vurgulanarak yavaş yavaş yeni bir hükümete kapı açılmaktadır. Erzurum Kongresi'nde geçici hükümetin kurulması[47], Mebuslar Meclisi'nin derhal toplanması kararları[48] alınarak yeni devletin hükümetinin temelleri atılmıştır. Sivas Kongresi'nde Heyet-i Temsiliye'nin kurulması kararının alınmasıyla yürütme organı oluşturularak İstanbul hükümeti etkisiz hâle getirilmiştir. Daha sonra gelişen süreç Mebuslar Meclisi'nin toplanması gerekliliği bakımından bir fırsat sağlamıştır. İstanbul'un işgal edilmesinden sonra Heyet-i Temsiliye adına Mustafa Kemal, Ankara'da *salahiyet-i fevkaladeye mâlik* (olağanüstü yetkilere sahip) bir meclisi toplantıya çağırmıştır. Mustafa Kemal, burada *meclis-i müessisan* (kurucu meclis) tâbirini kullanmaktan kaçınmıştır[49]. Kısa sürede yapılan seçimler neticesinde Müdafaa-i Hukuk direniş örgütlenmesinin ülke toprakları genelinden seçtiği 232 kişi ve İstanbul'daki son Osmanlı Meclis-i Mebusan'dan gelen 92 kişi ile yeni meclis Ankara'da 23 Nisan 1920 tarihinde toplanmıştır[50]. Böylece yürütme organı Heyet-i Temsiliye yerini Birinci Büyük Millet Meclisi'ne bırakmıştır.

Mustafa Kemal 24 Nisan 1920 tarihli birleşimde, olağanüstü durumlarda bütün milletlerin ya yasama organını tatil edip yürütme organına geniş yetkiler verdiğini ya da bütün milletin genel oyuna başvurarak kararlar aldığını bu noktada kendilerinin meclisi, milletin bütün işlerine doğrudan doğruya vazı-ul yed tanımak istediklerini ifade etmiştir[51]. Buna benzer bir

---

[46] "*Milletin bağımsızlığını yine milletin azim ve kararı kurtaracaktır. Milletin hal ve vaziyetini göz önünde tutmak ve haklarının sesini cihana işittirmek için her türlü tesir ve denetimden uzak bir millî heyetin varlığı elzemdir*." (Amasya Genelgesi).

[47] "*İstanbul Hükûmeti vatanı koruma ve istiklâli elde etme gücünü gösteremediği takdirde, bu gayeyi gerçekleştirmek için geçici bir hükûmet kurulacaktır. Bu hükûmet üyeleri millî kongrece seçilecektir. Kongre toplanmamışsa bu seçimi Heyet-i Temsiliye yapacaktır*." (Erzurum Kongresi Beyannamesi, madde 4).

[48] "*Millî Meclis'in derhal toplanmasını ve hükûmetin yaptığı işlerin Meclis tarafından kontrol edilmesini sağlamak için çalışılacaktır*." (Erzurum Kongresi Beyannamesi, madde 8).

[49] "*…Ben ilk yazdığım müsveddede Meclisi Müessisan tabirinin kullanmıştım. Maksadım da toplanacak meclisin rejim değiştirmek salahiyetiyle ilk anda mücehhez bulunmasını temin etmek idi. Fakat bu tabirin kullanılmasındaki maksadı lüzumu gibi izah edemediğim için veyahut izah etmek istemediğim için halkın ünsiyet etmediği bir tabirdir diye, Erzurum ve Sivastan ikaz edildim. Bunun üzerine salâhiyeti fevkalâdeye malik bir meclis tabirinin kullanmakla iktifa ettim...*" (Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021, s. 287-288). Bu konuda Atatürk'ün düşünceleriyle ilgili ayrıntılı bilgi için bkz. Faik Reşit Unat, "Atatürk'ün Toplamak İstediği Meclisi Müessisan", C 21, S 83, 1957, s. 483-487.

[50] Tanör, s. 231-232.

[51] Özbudun, s. 5.

ifadeyi 1877 yılında İlk Osmanlı parlamentosu Meclis-i Umumi'nin açılış söylevinde padişah Abdülhamit Kânûn-ı Esâsî'nin kabul edilme sebebi olarak dile getirmiştir. Geleneksel monarşik yönetimin gölgesinde kalan Kânûn-ı Esâsî'de amaçlanmak istenen/istenmeyen meşruti-anayasal yönetim, 1921 Anayasası'nda halkın tek egemen güç olarak belirmesiyle yerini demokrasiye bırakmıştır. Tüm bu alınan kararların 1921 Anayasası'nda yansımasını bulmak mümkündür.

Osmanlı anayasal hareketlerinde özellikle II. Meşrutiyet dönemi, monarşiye büyük bir darbe aldırmıştır. Nitekim saltanatın kaldırılması ve cumhuriyetin ilanına karşı büyük bir direnç oluşmaması da bu sebepledir. *Meclis-i Umum-i Millet* adı altında toplanan meclisin, Abdülhamit'in tahtan indirilerek yerine Mehmet Reşat'ın geçirilmesine karar vermesi artık hâkim gücün halk olduğunu göstermektedir. Fiiliyatta ön plana çıkan halk egemenliği, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile resmî açıdan da hâkim olmuştur. Fiilî koşulların çabucak hukukî nitelik kazanabildiği bu geçiş döneminde 1921 Anayasası, âdeta fiiliyattaki durumun rasyonelleştirilmesidir[52].

1921 Anayasası'na giden süreçte millî egemenlik, meclisin üstünlüğü gibi kavramların yükselişi ile padişahın durumu askıya alınarak meclisin seçeceği ve ona karşı sorumlu bir hükümet oluşturulmuştur. Meclis hükümeti olarak adlandırılan bu sistemde, bir devlet başkanı makamı bulunmayıp devlet başkanına ait yetkileri meclis başkanı kullanmıştır. 1921 Anayasası'nın öngördüğü düzende, saltanat yanlılarının millî mücadeleyi gölgeleme tehlikesine karşı bir devlet başkanlığı makamı oluşturulmayarak meclis hükümeti sistemi ile millet egemen kılınmıştır[53].

Ülkenin bağımsızlık mücadelesi verdiği yıllarda meclisin ana gündeminde bir anayasanın olması ve bu anayasanın halkı egemen kılması, devlet ve toplum kanadında siyasî iktidarı sınırlandırma düşüncesinin her şeye rağmen benimsenmiş olduğunu göstermektedir.

C. Hazırlanma Süreci ve Kabul Edilmesi

İstanbul'un işgali sonrası son Osmanlı Meclis-i Mebusan feshedilmiş ve 23 Nisan 1920 tarihinde Ankara'da olağanüstü yetkilere sahip bir meclis toplanmıştır. Birinci Dönem Büyük Millet Meclisi olarak anılan bu meclis,

---

[52] Emin Memiş, "1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Üzerine Doğan İlginç Bir Şekil Sorunu Tartışması ve İki Anayasalı Rejim Olgusu", **İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi**, C 9, S 1-3, 1988, s. 225.

[53] Özbudun, s. 67; Gülden Çamurcuoğlu, **1921 Anayasası ve Egemenliğin Gelişimi**, Astana Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2016, s. 231-232.

11 Ağustos 1923 tarihinde İkinci Dönem Büyük Millet Meclisi'nin göreve başlamasına kadar faaliyetlerini sürdürmüştür[54].

Birinci Meclis, 23 Nisan 1920'de açıldıktan sonra bazı anayasal metinleri yürürlüğe koymuş olmakla birlikte ancak 20 Ocak 1921'de bir anayasa yapabilmiştir[55]. 1921 Anayasası, meclisin kalıcı mı geçici mi olduğuna henüz karar verilemediği bir dönemde bu belirsizliğin ortadan kalkmasıyla yürürlüğe koyulabilmiştir[56]. Nitekim anayasanın yapılmasından önce Hukuk-ı Esasiye Encümeni'nin hazırladığı *Büyük Millet Meclisinin Şekil ve Mahiyetine Dair Mevad-ı Kanuniye* başlıklı reddedilen kanun tasarısının komisyon tutanağında, meclisin kalıcı değil geçici bir statüde olduğu ifadeleri yer almaktadır[57]. Tüm bu belirsizlikler içinde 18 Eylül 1920'de İcra Vekilleri Heyeti, *Teşkilât-ı Esasîye Kanunu Lahiyası* hazırlayarak Meclis Genel Kurulu'na sunmuştur. Bu metin, bir lahiya yani tasarı olmakla birlikte içeriği bakımından hükümet programı izlenimi uyandırmış, hukukî niteliği genel kurulda tartışmalara sebep olmuştur[58]. Kânûn-ı Esâsî'den farklı olarak sadece ana kuruluşa yönelik hükümler içermesi, geçiş dönemini aşabilmek amacıyla ihtiyaca yönelik bir anayasa olması ile açıklanabilir. Nitekim Kânûn-ı Esâsî'nin çelişmeyen hükümleri yürürlüktedir.

23 Nisan 1920'de Birinci Büyük Millet Meclisi'nin açılması ile devletin yasama yetkisini kullanacak organı oluşturulmuştur. Ancak devletin yürütme yetkisini kullanacak bir organı bulunmamaktaydı. Bu sebeple Birinci Meclis açıldıktan sonra öncelikle icra vekillerini belirlemiş, 3 Mayıs 1920'de kendi üyeleri arasından salt çoğunluk ile İcra Vekilleri Heyeti'ni seçmiştir. Böylece yeni devletin yasama ve yürütme organları belirli hâle gelmiştir. Meşrutiyet döneminde yasama yürütmeden doğarken bu dönemde halk iradesini temsil eden meclis sadece yasama yetkisini değil yürütme yetkisini

---

[54] Özbudun, s. 1.

[55] Birinci dönem Büyük Millet Meclisi'nde 1921 Anayasası'ndan önce 5 Eylül 1920 tarihli *Nisab-ı Müzakere Kanunu,* 4 Kasım 1920 tarih ve 47 sayılı *İcra Vekillerinin Suret-i İntihabına Dair Kanunda Değişiklik* başlıklı metinler kabul edilmiştir (Özbudun, s. 9-19).

[56] **Nutuk,** s. 383; Mumcu, s. 385.

[57] Komisyon tutanağında meclisin tanımlanmasına ilişkin şu ifadeler yer almaktadır: *"…Meclisimizin sonsuza kadar bugünkü şekliyle devam etmesini kabul etmek aşırı ve olağandışı durumlara doğal bir şekil vermek olur. Oysa doğal olmayan şekillerin kalıcı olamayacağı bir kuraldır. Buna göre çiğnenen hilafet ve saltanat hakkı ile ulusun ve vatanın bağımsızlığı yeniden kazanılıncaya ve kabul ettirilinceye kadar bu durumun devamı ancak asıl hedef olan bu kutsal amaçların gerçekleşmesiyle meclisin doğal şeklini alması uygun görülmüştür. Onun için ikinci maddenin birinci fıkrası "amacın gerçekleşmesine kadar" koşuluna bağlanmıştır.*" (**Nutuk**, s. 383).

[58] Özbudun, s. 21-22; Tanör, s. 248.

de tek başına elinde bulundurmuştur. Bu durum artık monarşik geleneklerden tamamen kopulduğu ve demokrasi düşüncesinin benimsendiğini göstermektedir.

İcra Vekilleri Heyeti tarafından hazırlanan lahiya, *Encümen-i Mahsus* isimli özel bir komisyona havale edilmiştir. Komisyonun 18 Kasım 1920 tarihli ilk birleşiminden 1921 Anayasası'nın kabulüne kadar yaklaşık iki ay boyunca maddeler görüşülmüştür. Nihayet yeni devletin anayasası, 20 Ocak 1921 günü Teşkilâtı Esasiye Kanunu adıyla kabul edilmiştir[59].

Birinci Meclis, toplumda orta sınıf olarak ifade edilen kesimin meclisteki baskınlığı ile temsil gücü bakımından önem kazanmaktadır. Nitekim daha sonraki dönemlerde asker-bürokrat ağırlıklı bir yapıya sahip olan mecliste bu dönemde orta sınıftan çiftçi, din adamları, ticaret ile uğraşanlar, gazeteciler dikkate değer bir oranda temsil edilmişlerdir[60]. Birinci Meclis'in bu özel niteliğinden ötürü 1921 Anayasası, milletin iradesini lâyıkıyla temsil eden bir meclis tarafından yapılan tek anayasa olarak görülmektedir[61].

Yapım süreçlerinin, anayasaların âdeta etiketi olması itibarıyla temsildeki bu çeşitlilik anayasaya demokratik bir nitelik kazandırmıştır. Bu sebeple 1921 Anayasası'nı değerlendirirken meclis görüşmelerinden bağımsız düşünmek mümkün değildir. Anayasa taslağı, temsil çeşitliliği içerisinde genel kurulda görüşülürken kabul edilmeyen maddeler de olmuştur. Nitekim meslekî temsil, genel kurulda en çok tartışılan maddelerden biridir. Encümen-i Mahsus tarafından hazırlanan tasarıda meclis üyelerinin halk tarafından, meslek erbapları temsil edilmek üzere seçilmesi önerilmişti. Öneri, bu zamana kadar sessiz olan/oldurulan çiftçi/üretici kesimin, halkçılık ilkesinin bir yansıması olarak bürokrasi karşısında daha güçlü bir konuma sahip olabilmesini amaçlamaktadır[62]. Ancak bu madde, yerel güçlere ve siyasî bakımdan yetersiz meslek erbaplarına mecliste etkinlik sağlayacağı itirazıyla reddedilmiştir[63]. Bu çaba,

---

[59] Tanör, s. 247-248; Gözler, s. 48-49.

[60] Özbudun, s. 2-3; İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923**), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 78.

[61] Tanör ise Meclis'in siyasî *seçkinler*den oluştuğuna işçi ve köylü kesiminin temsil edilmediğine dikkat çekmektedir. (Tanör, s. 232-233).

[62] Encümen raportörü Soysallı İsmail Suphi Bey şu sözleriyle dikkat çekmektedir. "…*Temsili mesleki usulü dairesinde bu memlekette şimdiye kadar söz söylemeye malik olmayan hukukan malik fakat fiilen malik olmayan halk meclise gelecek ve hukukunu sözü ile, fikri ile, reyi ile müdafaa ve muhafaza edecektir…*" (TBMM ZC, İ. 99, C 3, 18.11.1336 (1920), s. 433; Özbudun, s. 30).

[63] Tanör, s. 251; Özbudun, s. 26-35.

mutlak monarşiden gelinen süreçte millet egemenliğinin ne boyutta benimsendiğini ortaya koyması bakımından kıymetlidir. Nitekim meclis görüşmelerinde Mahmut Esat Bey'in, meşrutiyet yanlısı geçinenlerin sessiz halk kesimini aldatarak hürriyetten bahsetmelerine atıfta bulunarak parlamento usûlünün bir milleti doğrudan doğruya iş başına getirecek bir yol olmadığı düşüncesi dikkate değerdir[64]. Tunalı Hilmi Bey ise genel görüşlerden farklı olarak şûradan şûraya seçim usûlünü önermişti[65]. Millet egemenliğinin lâyıkıyla temsili arzusunda parlamentoların dâhi yetersiz görülerek yeni düşüncelerin ortaya koyulması, halkın kazandığı yetkilerini/konumunu kaybetmeme kararlılığının boyutunu göstermektedir.

Genel kurulda tartışılarak reddedilen diğer bir madde, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin görevi ve oluşumu ile ilgilidir. Meclisin toplanmasından sonra dördüncü ayın bitiminde her vilayetten bir üye olması gözetilerek kendi içinden gizli oyla üçte bir üye seçeceği öngörülmüştü. Üye sayısının önce yüksek tutulup sonra düşürülmesi kongre izlenimi uyandırdığı için eleştirilmiştir[66]. Seçimlerin tek dereceli olması gerektiği hususu tartışılırken ise iki dereceli sistemde güçlü olanın arzusuna uygun seçimler yapılarak milletin egemenliğine gölge düşürüldüğü vurgulanmıştır[67].

Genel bir bakış ile güç odakları oluşturmaya elverişli maddelerin geleneksel monarşik usûllere geri dönüş endişesi ile reddedildiği söylenebilir. Nitekim uzun süre çeşitli güç odaklarıyla mücadele etmiş bir devlette haklı bir endişedir. Türk anayasa tarihi ilk anayasal hareketlerden itibaren siyasî iktidarın adeta bir sarkaç gibi mutlak-sınırlı güç arasında gidip geldiğini ortaya koymaktadır.

---

[64] "*…Muhterem efendiler; parlamento usulü, bir milleti doğrudan doğruya iş başına getirecek yollardan değildir. Fakat yalnız parlamento usulünü kabul etmekle ve herhangi bir intihap usulünü kabul etmekle, millete hürriyetini bahşetmiş olmuyoruz. Millet efendiliğine mâlik olmuyor. Belki parlamento usulü bu yoldan biridir. Fakat hepsi değildir. İşte efendiler; Fransız ihtilâli kebirinin kabul ettiği bu parlamento usulü, daha ondan evvel eski İngiliz ihtilâlinin kabul ettiği bu parlamento usulü, halkı memnun edememiştir ve zaman zaman dünyayı sarsan büyük büyük ihtilâllere meydan vermiştir. Çünkü parlamentoların kabulüne ve Kanunu Esasinin alkışlarla tasdikine rağmen bir tabaka vardır ki, memleketi omuzlarında; taşıyan bir tabaka vardır ki o, daima esaret altında inlemiştir, efendiliğine nail olmamıştır ve o sefalet içinde inlerken (Burjuva) tabakası onun önüne çıkmış, elindeki Kanunu Esasi ile o zavallı tabakanın önünde istihza etmişti. Bizim memleketimizde de böyle olmuştur..."* (TBMM ZC, İ. 99, C 3, 18.11.1336 (1920), s. 435- 436; Rıdvan Akın, "Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu Lâyihasını Müzakeresi", **Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan**, İstanbul Barosu Yayını, İstanbul, 1992, s. 348; Özbudun, s. 32-33).

[65] Özbudun, s. 38; Belkıs Konan, "1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C 71, S 1, 2022, s. 462.

[66] Akın, s. 344; Tanör, s. 251.

[67] "*…Bu müntehibi saniler kendi reyleriyle katiyen hareket etmiyorlardı. Hükümet kimi tavsiye eder ve kimi namzet gösterirse adeta ona ittiba ve onu intihaba icbar ediliyorlardı…*" (TBMM ZC, İ. 105, C 1, 29.11.1336 (1920), s. 120; Özbudun, s. 39).

Tasarıda yasama ve yürütme yetkisinin mecliste toplanmasına ilişkin madde herhangi bir tartışma olmaksızın kabul edilmişti. Nitekim Osmanlı'nın son dönemlerinde milli egemenlik düşüncesi, Kânûn-ı Esâsî'nin gölgesi altında olsa da yer edinmişti. Meclisteki saltanat ve hilafet yanlısı kesim ise kuvvetler birliğinin, geçiş dönemi atlatıldıktan sonra geleneksel monarşik usûllere dönülmesini kolaylaştıracağı düşüncesinden olsa gerek uzlaşı sağlamıştır[68].

1921 Anayasası'nın yapım süreci bakımından önem arz eden bir husus anayasasının kabulünde özel bir yetersayı aranmamış olmasıdır. Bu bakımdan 1921 Anayasası Türk anayasa tarihindeki ilk ve tek yumuşak anayasadır[69]. Anayasanın kendisi de değiştirilmesi bakımından özel bir şart aramamıştır. Nitekim Büyük Millet Meclisi'nde kabul yetersayısı olarak Kânûn-ı Esâsî'nin hükümlerinin uygulanamamış olması kurucu meclis görünümü vermektedir[70].

Modern anayasalar, anayasaların katılığı kapsamında birtakım usûllere tâbi olarak yapılmakta ve değiştirilmektedirler. 1921 Anayasası'nın hazırlanması ve kabul edilmesi sürecinde ise herhangi bir özel çoğunluk uygulanmamış olup kanunların hazırlanması ve kabul edilmesi usûllerine tâbi olarak yürürlüğe girmiştir. 1921 Anayasası'nın kabulünde, Kânûn-ı Esâsî'nin anayasa değişikliği için her iki meclisin ayrı ayrı üye tamsayılarının üçte iki çoğunluğunu ve padişahın onayını arayan 116'ncı maddesi uygulanmamıştır. Şöyle ki bu süreçte meclisin üye sayısı fiiliyatta daha düşüktü. Bu sebeple anayasanın kabulü için özel yetersayının uygulanması durumunda yeni anayasanın kabulü imkânsız hâle gelecektir. Bu gerekçeler sebebiyle 1921 Anayasası'nın tüm maddeleri, son oylamada gösterme oyu (*işarî oy*) ile kabul edilmiştir[71]. Meclisin, anayasa yapımında uygulanacak usûller bakımından herhangi bir kuralla kendini bağlı görmemesi kurucu meclislere ait bir tavırdır.

Monarşik geleneklerden tam olarak kurtulamadan getirilmeye çalışılan anayasal-meşruti yönetim, 1921 Anayasası'nın "*Hakimiyet bila kaydü şart milletindir*" hükmüyle farklı bir boyut kazanmıştır. Bu kanun maddesi ile

---

[68] Mustafa Kemal Atatürk'ün siyasî bir iktidar olarak güçlenmesine engel olmak için meclisin üstünlüğünü savunmuşlardır. (Ömür Sezgin, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu,** Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984, s. 70; Özbudun, s. 26; Konan, s. 448-449).

[69] Özbudun, s. 47.

[70] Tanör, s. 246; Memiş, s. 221-223.

[71] Tanör, s. 250.

saltanat ve hilafet yok sayılarak siyasî iktidar milli egemenliğe kesin olarak dayandırılmıştır.

Güç dengelerinin sürekli değiştiği anayasallaşma sürecinde üç yıl yürürlükte kalan 1921 Anayasası, Meclis hükümeti sistemi ile hâkimiyeti tamamen millete ait kılarak demokrasi serüveninde kırılma noktası olmuştur. Monarşik geleneklerden kopulamayan bu sebeple de tam olarak meşruti-anayasal yönetimin sağlanamadığı bir toplumda geçiş döneminin yarattığı boşlukta gerçek demokrasinin temelleri atılmıştır. 1921 Anayasası ile gerekli zemin sağlanan ancak adı koyulmayan değişiklikleri, zaferin Kurtuluş Savaşı ile taçlandırılması üzerine saltanatın kaldırılması, cumhuriyetin ilanı ve halifeliğin kaldırılması izlemiştir.

Ç. Demokratik Anayasacılık Bakımından Bir Değerlendirme

Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin açılışından yaklaşık 9 ay sonra kabul edilen 1921 Anayasası, kendisini bir kanun-ı esasi olarak değil teşkilat-ı esasiye olarak adlandırmıştır. Nitekim 18 Eylül 1920 tarihinde İcra Vekilleri Heyeti tarafından Genel kurula sunulan anayasa taslağı, içeriği bakımından da bir hükümet programını andırmaktaydı. Padişahın baskılandığı, halk egemenliğinin ön plana çıktığı bu dönemde fiiliyattaki durumu, resmîyetteki durumun yani Kânûn-ı Esâsî'nin karşılaması mümkün değildi. 1909 değişikliklerine rağmen monarşik geleneklerden tam anlamıyla kopamayan Kânûn-ı Esâsî sebebiyle özellikle yürütme alanında ciddi bir anayasa problemi ile karşılaşılmıştır. Bu sorun karşısında yapılan anayasanın, yürütme organına yönelik bir hükümet programı şeklinde olması beklenirdi.

Genel kurul tarafından Encümen-i Mahsus adlı özel bir komisyona havale edilen taslak, komisyonda iki ay sürecek tartışmalara konu olmuştur. Anayasa tasarısının, meclisin kendi üyeleri arasından salt çoğunluk ile seçtiği İcra vekilleri tarafından hazırlanması ve hazırlanan tasarının yine meclis üyeleri arasından seçilerek oluşturulan Encümen-i Mahsus isimli özel bir komisyonda görüşülmesi, halkın anayasa yapım süreçlerine dolaylı olarak katıldığını göstermektedir. Nitekim Osmanlı'nın demokrasi serüveninde monarşi-meşrutiyet arasında gidip gelinen bir süreç yaşanmış olmakla birlikte halkın egemen bir güç olarak belirmesiyle dengeye ulaşılmış, bir daha geri adım atılmamıştır.

1921 Anayasası, halkın iradesini yansıtan bir meclis tarafından görüşülmesi ve kabul edilmesi sebebiyle demokratik bir yapım sürecinin ürünüdür. Nitekim 1921 Anayasası'nın yapılması, görüşülmesi, kabul edilmesi süreçlerinde doğrudan rolü bulunan meclis, toplumun birçok

kesiminin temsil edildiği bir yapılanmaya sahiptir. Maddelerin görüşülmesi sırasında ciddi fikir ayrılıklarının söz konusu olması bu durumun göstergesidir.

Halk iradesini temsil eden meclisin sadece yasama yetkisini değil yürütme yetkisini de tek başına elinde bulundurması ile yasamanın yürütmeden doğduğu ve monarşik geleneklerin aşılamadığı meşrutiyet çabaları geride kalmıştır. 1921 Anayasası, milli egemenliğin esas olduğu demokratik bir anayasa olarak değerlendirilmekle birlikte meclis görüşmelerindeki tartışmalar bazı monarşik geleneklere rağmen bu anayasanın yapıldığını ortaya koymaktadır. Nitekim 24 Nisan 1920 tarihindeki birleşimde Atatürk'ün *"…toplumun oybirliğine her kuvvetten çok yetki veren İslamiyet ilkelerini göz önüne alarak Yüce Meclisinizi, milletin bütün işlerine doğrudan doğruya vazıülyed tanınması…"*[72] şeklindeki ifadesi milletin egemenliğinin dinî-geleneksel yönetim anlayışlarına dayandırıldığını göstermektedir. Ancak bu tavrın, yeni olana meşruluk kazandırıp yaygınlaştırmaya yönelik olduğu da bir gerçektir. Nitekim 1921 Anayasası'nın yapım sürecinde Kânun-ı Esâsî'nin yürürlükte olması ve dinî-geleneksel yönetim usûllerinin (saltanat-hilafet) geçiş döneminden sonra geri gelmesi umudu, meclisteki temsil çeşitliliğine rağmen maddelerde uzlaşmayı sağlamıştır.

1921 Anayasası'nın meclis görüşmelerinde milli egemenliğe ilişkin madde tartışmasız kabul edilmiştir. Osmanlı'nın sınırlı-sınırsız iktidar arasında gidip gelen anayasal hareketlerinde milli egemenliğe geçiş bir dönüm noktasıdır. Ancak burada dikkat çeken husus, söz konusu dönüm noktasına Kânun-ı Esâsî'nin hem ışığında hem gölgesinde ulaşılmasıdır. 1921 Anayasası'nın meclis görüşmelerindeki tartışmalar, Kânun-ı Esâsî'nin monarşik geleneksel yapısının, milli egemenliğe dayalı bir anayasaya geçişte uzlaşı ortamı sağladığını göstermektedir. 1921 Anayasası'nın demokratikliğini vurgularken sıklıkla milletin iradesini lâyıkıyla temsil eden meclise gönderme yapılır. Bu meclisin yenilik yanlıları ve saltanat-hilafet yanlıları olarak zıt iki görüşü bünyesinde barındırmasına rağmen süreçte Kânun-ı Esâsî''nin varlığı, meclise tam yetki verilmesinde uzlaşma sağlamıştır.

Milli egemenliğin kuvvetler birliği ile anayasal kabulü, Cumhuriyet'e giden yolda bir adım olarak yenilik yanlıları tarafından kabul edilirken diğer kesim monarşik geleneklerin (saltanat-hilafet) korunması ve

[72] Özbudun, s. 5.

devamlılığı için bu kabule katılmıştır. Amaçlar farklı olsa da bu durum süreçte uzlaşmayı sağlamıştır. İki zıt görüşün belirli bir süre için olsa bile dengeye ulaşmasının, 1921 Anayasası'nı mümkün kıldığı düşünüldüğünde Kânun-ı Esâsî varlığı bir denge unsuru kabul edilebilir. 1921 Anayasası'nın yapım sürecinde demokrasiyi oluşturan, meclisteki temsil çeşitliliğiyken uzlaşmayı sağlayarak anayasa ile demokrasiyi gerçekleştiren Kânun-ı Esâsî'nin varlığı olmuştur.

Ülkelerin demokrasi serüveni kendilerine özgü olup tarihten gelen kökleri ve deneyimleri göz önüne alınarak değerlendirilmelidir. Öyledir ki anayasaların tarihî süreçlerin kavşakları olduğu bu sebeple ilk anayasa ile son anayasa arasında görünen ve görünmeyen bağların olduğu ifade edilir[73]. Bazı ülkelerde demokrasi bir evrimin sonucu olup yerliyken bazı ülkelerde ithal edilmiş ve yenidir[74]. Türk demokrasisinin ise Türklerin özgür seçimlerinin bir sonucu olduğunu söylemek mümkündür[75]. Nitekim Atatürk, Birinci Büyük Millet Meclisi'nin açılmasından sonraki nutkunda reissiz bir hükümet vücuda getirmek zarureti içerisinde olduklarını[76] ifade etse de geçiş dönemi sona erdiğinde egemenliğin millete ait olmaya devam etmesi, demokrasinin Türklerin bir seçimi olduğunu ortaya koymaktadır. Böylece Türk demokrasi tarihinin kırılma noktası olan 1921 Anayasası, Türklerin millet egemenliğini hâkim kılma konusundaki özgür seçimlerinin bir sonucu olarak Kânun-ı Esâsî'nin varlığının ışığı ve gölgesinde yürürlüğe girmiştir.

[73] Tunaya, s. 27.

[74] Lewis, s. 29.

[75] Lewis, s. 30.

[76] Bozkurt, s. 348-349.

SONUÇ

Her ülkenin anayasallaşma süreci kendine özgüdür. Bu sebeple değerlendirme yaparken kıyas kabul etmez. Ancak bir devletin farklı zamanlardaki anayasa tecrübelerini karşılaştırmak; kişi egemenliğinden halkın egemenliğine geçişte anayasaların ve yapım süreçlerinin ne denli farklılaştığını, aslında demokratik/antidemokratik olarak etiketlediğimiz anayasaların kendi tarihî zeminlerinde ne denli çığır açtığını ortaya koymaktadır.

Türkiye'nin demokrasi serüveninde anayasalar; siyasî olayların, çeşitli kesimlerden gelen talep ve tepkilerin bir sonucu olarak bunlardan birer iz taşımaktadır. Bu sebeple Osmanlı Devleti'nin anayasal gelişmelerini incelerken toplumsal yapıda farklı milletlerin talep ve tepkilerini, dış baskıları, yeniçeri-âyan-ulemanın konumunu ve padişahların tavırlarını bir bütün olarak değerlendirmek gerekmektedir.

Klâsik dönemde Osmanlı Devleti'nin yönetim şekli, padişahın mutlak egemenliğine dayanan bir monarşidir. Ancak klâsik imparatorluklardaki mutlak monarşinin, doğal sebeplere dayalı sınırlı olduğunu belirtmek gerekir. Nitekim geniş bir coğrafyada sınırlı iletişim, ulaşım, bürokrasi olanaklarıyla sınırsız bir egemen güçten bahsetmek mümkün değildir. Bu niteliklere sahip bir imparatorluk olan Osmanlı Devleti'nde uzun bir süre padişahın egemenliğinin sınırlandırılması amacıyla anayasal bir düzene ihtiyaç duyulmamıştır. Nitekim Batı'nın demokrasi tecrübesi göz önünde bulundurulduğunda belirli siyasî ve iktisadî şartların demokratikleşme sürecine hazırladığı ön kabulüne ulaşılır. Osmanlı Devleti ise bu şartlara kendi sürecinde oldukça geç erişmiştir. Ayrıca eski Türk devletlerinden gelen ve İslâmiyet ile daha da pekişen mutlak itaat anlayışı, monarşiyi gelenekler ile beslemekteydi.

Osmanlı Devleti'nde gerçek anlamda padişahın yetkilerinin sınırlandırılması 19'uncu yüzyıl itibarıyla gündeme gelmiştir. Bu kapsamda ilk olarak birtakım anayasal belgeler yürürlüğe koyuldu. Bu anayasal belgelerin ortak niteliği, aşamalı olarak padişahın iktidarının sınırlandırılabileceği düşüncesini yerleştirmesidir. Osmanlı devlet geleneğine baktığımızda uzun yıllar fermanlarla, kanunnâmelerle yönetilen bir toplumda tam anlamıyla geniş tabanlı bir devrim meydana gelmemiştir. Dolayısıyla Osmanlı Devleti'ndeki ilk anayasal hareketler, siyasî iktidarı sınırlandırmak amacıyla bir devrim sonucunda yapılan anayasalardan oldukça farklı görünmektedir.

Genellikle padişah ile yapılan bir pazarlığın neticesi olan bu belgeler ile ilk yazılı anayasa Kânûn-ı Esâsî'ye kapı aralanmıştır. Öncelikle Hüccet-i Şer'iyye, Sened-i İttifak gibi fermanlarla padişah egemenliğinden birtakım tavizler verildi. Daha sonra Tanzimat ve Islahat Fermanları ile ilk defa temel hak ve hürriyetler ilkesel şekilde ortaya koyularak padişahın mutlak egemenliğine set çekilmiştir. Türk anayasa tarihinin ilk anayasası Kânûn-ı Esâsî, egemenliğin padişaha ait olduğu bir dönemde padişahın tek taraflı iradesinin bir ürünü olarak ferman ile kabul edilmiştir. Egemenliğin sadece halka ait olduğu düşüncesinin yerleşmesi ve Birinci Büyük Millet Meclisi'nin açılmasıyla demokratik anayasa yapım sürecinin ürünü olarak ifade edebileceğimiz 1921 Anayasası mümkün olmuştur.

Birbiri ardına gelen ancak çok farklı niteliklere sahip bu iki anayasanın ve yapım süreçlerinin demokratikliğini tarihî ve hukukî bir arka planda değerlendirmek gerekmektedir. Şöyle ki Kânûn-ı Esâsî, meşrutiyet yanlılarının zorlamasıyla geniş tabanlı bir halk hareketine dayanmaksızın taslağın tamamı padişah tarafından atanan bir komisyon tarafından hazırlanan ve nihayetinde padişah tarafından değiştirilip onaylanan bir anayasadır. Kânûn-ı Esâsî, padişahın iktidarını pekiştiren hükümler içermesinden bağımsız varlığı ile demokrasi yolunda bir adımdır. Dönemin özellikleri dikkate alındığında anayasa yapım sürecinin demokratikliğinden öte sürecinin tamamının demokrasiye katkısı bakımından bir değerlendirme yapılması gerekmektedir. Nitekim monarşik yapıda padişahın egemenliğinin kaynağı artık bir anayasanın mevcudiyeti ile tamamen değişmiştir.

Yürütme yetkisinin padişahtan, halkın iradesine dayanan bir meclise geçmesiyle anayasa yapımında farklı bir hukukî zemin sağlanmıştır. Sağlanan bu zemin ile 1921 Anayasası, halkın iradesini lâyıkıyla yansıtan bir mecliste tartışılarak kabul edilmiş bu sebeple de Türk anayasa tarihinin en demokratik yapım sürecine sahip anayasası olmuştur.

Tarihî süreçte birbiri ardına gelen ancak birbirinden çok farklı niteliklere sahip olan bu iki süreç, demokrasi bakımından yapılacak her genellemenin hukukî ve tarihî arka plandan bağımsız olarak değerlendirilemeyeceğini ortaya koymaktadır.

KAYNAKÇA

Abadan, Yavuz-Savcı, Bahri, **Türkiye'de Anayasa Gelişmelerine Bir Bakış**, Ajans Türk Matbaası, Ankara, 1959.

Akın, Rıdvan,"**Birinci Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin 1921 Teşkilât-ı Esasiye Kanunu Lâyihasını Müzakeresi**", Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan, İstanbul Barosu Yayını, İstanbul, 1992, s. 343-359.

Akyılmaz, Gül, **Siyasî Tarih**, Seçkin Yayınları, 2. Baskı, Ankara, 2019.

Aldıkaçtı, Orhan, **Anayasa Hukukumuzun Gelişmesi ve 1961 Anayasası**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul, 1982.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2021.

Berkes, Niyazi, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012.

Beydilli, Kemal, "Kabakcı İsyanı Akabinde Hazırlanan Hüccet-i Şeriyye", **Türk Kültür İncelemeleri Dergisi**, S 4, İstanbul, 2001, s. 33-48.

Bozkurt, Mahmut Esat, **Atatürk İhtilali I-II**, Kaynak Yayınları, 8. Baskı, İstanbul, 2019.

Ceylan, Ayhan, "Osmanlı Devleti'nde Anayasal Bir Belge: Hüccet-i Şeriye", **I. Türk Hukuk Tarihi Kongresi Bildirileri**, ed. Fethi Gedikli, XII Levha Yayınları, s. 589-598.

Çamurcuoğlu, Gülden, **1921 Anayasası ve Egemenliğin Gelişimi**, Astana Yayınları, 1. Baskı, Ankara, 2016.

Danişmend, İsmail Hami, **Garp Membalarına Göre Eski Türk Demokrasisi**, Ötüken Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2021.

Engelhardt, Edouard Philippe, Çev. Ali Reşad, **Tanzimat ve Türkiye**, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 1999.

Gönenç, Levent, **Anayasa Yapımı**, TEPAV Anayasa Çalışma Metinleri, 2011.

Güneş, İhsan, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

İnalcık, Halil, "Sened-i İttifak ve Gülhane Hatt-i Hümâyûnu", **Belleten**, C XXVIII, S 112, s. 603-622.

Karakoç, İrem, "1876 Tarihli Kanun-ı Esasi'de Yürütme Organı", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C 8, S 2, 2006, s. 115-149.

Karal, Enver Ziya**, Osmanlı Tarihi**, C VIII, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınlar I, 6. Baskı, Ankara, 2007.

Kaya Kılıç, Selda, "1876 Anayasasının Bilinmeyen İki Tasarısı*"*, **Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma Merkezi Dergisi**, 1993, s. 557-633.

Kaynar, Reşat, **Mustafa Reşit Paşa ve Tanzimat**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1985.

Konan, Belkıs, "1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Layihası", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, C 71, S 1, 2022, s. 437-476.

Kubalı, Hüseyin Nail, **Türk Esas Teşkilât Hukuku Dersleri**, Tan Matbaacılık, İstanbul, 1960.

Lewis, Bernard, **Demokrasinin Türkiye Serüveni**, Yapı Kredi Yayınları, 9. Baskı, İstanbul, 2023.

Mardin, Şerif, Çev. Mümtaz'er Türköne/Fahri Unan/İrfan Erdoğan, **Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu**, İletişim Yayınları, 3. Baskı, 2002.

Mardin, Şerif, Çev. Mümtaz'er Türköne/Tuncay Önder**, Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, 12. Baskı, 2003.

Memiş, Emin, "1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Üzerine Doğan İlginç Bir Şekil Sorunu Tartışması ve İki Anayasalı Rejim Olgusu", **İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi**, C 9, S 1-3, 1988, s. 217-241.

Mumcu, Ahmet, "1924 Anayasası", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C 2, S 5, 1986, s. 383-400.

Okandan, Recai Galip, **Amme Hukukumuzun Ana Hatları (Türkiye'nin Siyasi Gelişmesi)**, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1977.

Özbudun, Ergun, **1921 Anayasası***,* Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, 3. Baskı, Ankara, 2021.

Sezgin, Ömür, **Türk Kurtuluş Savaşı ve Siyasal Rejim Sorunu,** Birey ve Toplum Yayınları, Ankara, 1984.

Tanör, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri (1789-1980)**, Yapı Kredi Yayınları, 24. Baskı, İstanbul, 2014.

Tunaya, Tarık Zafer, "1876 Kanun-ı Esasîsi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği", **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C 1, İletişim Yayınları, s. 27-39.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi (TBMM ZC), İçtima (İ.) 99, Celse (C.) 3, 18.11.1336 (1920).

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi, İ. 105, C 1, 29.11.1336 (1920).

Unat, Faik Reşit, "**Atatürk'ün Toplamak İstediği Meclis-i Müessisan**", C 21, S 83, 1957, s. 483-487.

Üçok, Coşkun, "1876 Anayasasının Kaynakları", **Kanuni Esasi'nin 100. Yılı Sempozyumu**, Ankara 9-11 Nisan 1976, Siyasî İlimler Derneği, s. 1-25.

“DOĞU’NUN KAHRAMANI” MUSTAFA KEMAL PAŞA'NIN FARSÇA GAZETELERDEKİ TASVİRİ

Mohammad Hossein SADEGHİ[*]

Özet

İran ile Türkiyenin komşuluğu ve iki devlet arasında her türlü siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkiler göz önüne alındığında, doğaldır ki bu ülkelerin herhangi birinde meydana gelen bir durum veya olay diğeri için de özel bir öneme sahiptir. Öyle ki, dönemin İran gazeteleri incelendiğinde Türkiye'deki mevcut durum hakkında önemli bilgilere ve bunların İran’daki yansımalarına ulaşılabilmektedir. Aynı şekilde Türkiye’deki gazeteler okunduğunda da İran ile döneme ait ilgili bilgiler elde edilebilmektedir. Bu durum, özellikle de ülkelerde özel koşulların mevcut olduğu tarihin kritik dönemlerinde daha fazla öne çıkmaktadır.

Bu makale, İranlı aydınların Mustafa Kemal Paşa hakkındaki görüşlerini anlamak için *Şafak*-ı *Sorh, Bidar*, *İran* ve asıl odaklanılacak olan *İkdam* gibi döneme ait gazetelerde onunla ilgili bilgileri inceleyerek İranlı aydınların, Mustafa Kemal Paşa'ya bakışı, Mustafa Kemal’in olaylar karşısındaki tutumu ve izlediği politikaları ilk elden kaynaklar vesilesiyle aktarmaya çalışmaktadır. Buradan hareketle, Mustafa Kemal Paşa’nın Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı’ndaki rolü, bu bağlamda yaptığı konuşmalar, verdiği beyanatlar doğu devletlerinin dış politikadaki yeri ve hilafetin kaldırılması gibi konuların bu gazetede ele alınan en önemli konuların başında geldiği söylenebilir. Bu gazetelerde çıkan haberler ve yazılarda Mustafa Kemal Paşa’nın faaliyetleri ve mücadelesi hakkında İran kamuoyu bilgililendirilmiş ve Mustafa Kemal Paşa’dan bir kahraman ve kurtarıcı olarak bahsedilerek onun şahsiyeti ve mücadelesi İranlılara özellikle de İran devlet adamlarına bir örnek olarak sunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, İstiklâl Harbi, Türkiye Cumhuriyeti, Şafak-i Sorh, Bidar, İran, İkdam.

[*] Arş. Gör., University of Tehran, sadeghihossein1372@gmail.com

“HERO OF THE EAST” THE APPEARANCE OF MUSTAFA KEMAL PASHA IN PERSIAN NEWSPAPERS

Abstract

Considering the neighborhood of Iran and Turkey and all kinds of political, cultural, and economic relations between the two states, a situation or event that may occur in any of these states has particular importance for the other. In fact, when Iranian newspapers are read, meaningful information about the current situation in Turkey can be obtained. In the same way, when the newspapers in Turkey are read, relevant details on Iran can be obtained. This is particularly evident in critical periods of history when special conditions exist in countries.

In order to understand the views of Iranian intellectuals about Mustafa Kemal Pasha, this article examines the information about him in newspapers of the period such as Şafak-i Sorkh, Bidar, Iran, and İkdam, which will be the main focus, the Iranian intellectuals' view of Mustafa Kemal Pasha, Mustafa Kemal's attitude towards the events and tries to convey the policies it follows through first-hand sources. From this point of view, it can be said that Mustafa Kemal Pasha's role in the First World War and the Turkish War of Independence, his speeches in this direction, the role of the Eastern states in foreign policy, and the abolition of the caliphate are among the most important topics covered in this newspaper. Under the leadership of these newspapers, news about Mustafa Kemal Pasha and his actions were given, and he was praised as an exemplary leader and hero, and it was recommended that he be taken as an example by Iranians, especially statesmen.

Keywords: Mustafa Kemal Pasha, Turkish war of independence, Republic of Turkey, Şafak-i Sorkh, Bidar, Iran, Ikdam.

GİRİŞ

Son yüzyılın en önemli ve etkili tarihi şahsiyetlerinden biri olan Mustafa Kemal Atatürk’ün hayatıyla ilgili olarak bugüne kadar oldukça kapsamlı araştırmalar yapılmıştır. Önemli bir şahsiyet olarak İran’da da tanınmasına rağmen Atatürk’le ilgili Farsça yapılan çalışmalar oldukça sınırlıdır. Üstelik Türkiye ve Osmanlı tarihiyle ilgili değerli bilgilere sahip olan Farsça kaynaklar, en önemli kaynaklar arasında yer alırken bu alandaki çalışmalara yeteri kadar yer verilmemiştir. Günlükler, arşiv belgeleri ve gazeteler bu önemli kaynaklardandır ki bu kaynaklar konumuz bağlamında büyük bir ehemmeiyeti haizdir.

İran ile Türkiye'nin sınır komşuluğu ve iki devlet arasında her türlü siyasi, kültürel ve ekonomik ilişkiler göz önüne alındığında, bu devletlerden herhangi birinde meydana gelebilecek bir durum veya olay diğeri için özel bir öneme sahipti. Öyle ki, İran gazeteleri okunduğunda Türkiye'deki durum hakkında önemli bilgilere ulaşılabilmektedir. Aynı şekilde Türkiye’deki gazeteler okunduğunda da İranla ilgili bilgiler elde edilebilmektedir. Bu durum, özellikle de ülkelerde özel koşulların mevcut olduğu tarihin kritik dönemlerinde göze çarpmaktadır. Örneğin, Birinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'nin durumu ve akabinde Türk kurtuluş savaşı çağdaş İran gazetelerine yansıyan konular arasındadır. Bu gazetelerden biri de çeşitli sayılarda Mustafa Kemal Paşa’ya ve onun Birinci Dünya Savaşı’ndaki çalışmalarına, Türkiye'nin kurtuluş savaşları ve hatta sonrasında gelişen olaylara yer vermiş olan İran’ın muasır gazeteleridir. Bu gazeteler arasında Mustafa Kemal Paşa'yı ve onun Birinci Dünya Savaşı, Kurtuluş Savaşı ve Cumhuriyet dönemindeki çalışmalarını çeşitli sayılarında ele almış olan *İran, Bidar, Şafak-ı Sorh* gibi gazeteler yer almaktadır.

Bu gazetelerin yayımlandığı dönem, özellikle de İran ve Türkiye'de pek çok yönden benzerlik gösteren yoğun siyasi gelişmelerin yaşandığı bir döneme denk gelmektedir. Bunun dışında her iki ülkede yaşanan hükümet değişikliği süreci de aşağı yukarı benzerlikler taşımaktaydı. Dolayısıyla İran'da Kaçar hanedanı son günlerini yaşarken, Rıza Han Pehlevi siyasi iktidarı ele geçirmek için gerekli gördüğü her türlü ciddi adımları atmaktan kaçınmıyordu. Aynı şekilde Türkiye'de ise Osmanlı İmparatorluğu'nun son günlerine denk gelen bir dönemde Mustafa Kemal Paşa, her geçen gün gücünü artttırmaktaydı. Öte yandan her iki ülke de topraklarında işgalci güçlerin (İtilaf Devletleri’nin) varlığı ile karşı karşıyaydı bu yüzden de yabancı işgaline son verecek ve ülke yönetimini düzene sokabilecek güçlü bir liderin ortaya çıkması her kesimden halkın ortak isteğiydi.

Bu makalede, konuyla ilgili olan Farsça kaynakların genel bir tasnifi yapıldıktan sonra 1921-1926 yılları arasında yayınlanan gazeteler ve başta *İkdam* gazetesi olmak üzere diğer Farsça gazetelerde Mustafa Kemal Paşa ile ilgili bilgiler ışığında İran aydınlarının Mustafa Kemal Paşa'ya yönelik bakış açısı, tutum ve politikaları incelenmeye çalışılmıştır.

1.Farsça Kaynaklarda Mustafa Kemal Atatürk

Mustafa Kemal Atatürk hakkında bilgi elde edilecek Farsça kaynaklar genel olarak arşiv belgeleri, günlükler ve gazeteler olmak üzere üç kategoriye ayrılmaktadır:

1.1.Arşiv Belgeleri

Mevzu bahis arşiv belgelerinin çoğu erken cumhuriyet ve geç Osmanlı dönemini kapsamaktadır ve konumuz bağlamında taşıdıkları önem açısından özel bir yere sahiptir. Bu belgeler Atatürk'ün faaliyetleri ve politikalarına ve bunlara dair İran'a rapor şeklinde sunulmasına yoğunlaşmıştır. Bu belgeler, yeni eğitim-öğretim, Türkçülük politikası, takvim, alfabe, kılık kıyafet değişikliği, laikliğin kabulü ve zorunlu askerlik gibi farklı konularda kapsamlı bilgiler sunmaktadır. Bu belgelerle ilgili dikkat çeken en önemli husus belgelerin İranlı gözlemcilerin Atatürk'ü ve onun çalışmalarını nasıl değerlendirdiklerini yansıtmalarıdır. Böylelikle bu belgeleri inceleyerek çoğunlukla diplomat olan İranlı gözlemcilerin Atatürk'e ve onun çalışmalarını nasıl değerlendirdikleri takip edilebilir. Örneğin, İslam Ansiklopedisi[1] ve Kur'an-ı Kerim'in[2] Türkçe'ye çevrilmesi, Türkçe'nin ıslah edilerek Farsça ve Arapça kelimelerin Türkçe'den çıkarılması[3], Atatürk'ün TBMM'ye katılmak isteyen kadınların askerlik hizmetinin gerekliliğine yaptığı vurgu[4] gibi Cumhuriyet dönemine ait bazı çalışmaların bu belgelere yansımış olmasına dikkat çekilebilir.

1.2.Anılar

İkinci kategoride anılar yer almaktadır. Her ne kadar belge ve gazetelere göre bu kaynaklar konu hakkında daha az bilgi verse de taşıdıkları önem göz ardı edilemez. Bu anılar arasında, Hayat-ı Yahya'nın bir bölümünde Rıza Şah Pehlevi'nin Türkiye gezisi ve Atatürk'ün kültürel çalışmalarından

[1] **İran Dışişleri Bakanlığı Arşiv Merkezi (İDBAM)**: SH1318-K26-P100-2; SH1319-K26-P112-1.

[2] **İDBAM**: SH1317-K63-P21-3.

[3] **İDBAM**: SH1313-K12-P8-271.

[4] **İDBAM**: SH1309-K9-P12.296-1.

etkilendiği hususundan açıkça bahsettiği anı kitabı örnek verilebilir.[5] Rıza Şah Pehlevi'nin Türkiye gezisini, ayrıntılı olarak anlattığı *Hatırat ve Haterat* kitabının yazarı birçok yerde Atatürk’ten (genellikle "Gazi" olarak andığı) ve onun İran Şahı'na ve diğer ülkelerin temsilcilerine karşı takındığı tavır ve tutumdan bahsetmesi örnek gösterilebilir.[6]

1.3.Gazeteler

Üçüncü kategoride gazeteler bulunmaktadır. Bu kaynaklar, iktidar veya ona yakın çevrelerin görüşlerini yansıtan belgelerin aksine, iktidar dışındaki entelektüel ve aydınların bakış açısına da yer verir. Belgelerden farklı olarak, bu tür kaynaklarda verilen bilgiler genellikle daha ayrıntılıdır. Bu kaynaklarda bazen Mustafa Kemal Paşa veya gerçekleştirdiği çalışmalarla ilgili sadece kısa haberlere yer verilmiş, bazı durumlarda da hakkında ayrıntılı makaleler yazılmıştır. Ayrıca bu yazılar bazen Türk ve Mısır gazeteleri gibi yabancı gazetelerde onun hakkında yazılan makalelerin çevirileri olmakla beraber bazen de İranlı yazarların yazdığı makalelerdir. Mustafa Kemal Paşa/Atatürk ile ilgili haberlere *İran, Bidar, Şafak-ı Sorh* gibi gazetelerin yer verdiği söylenebilir.

1.3.1. Şafak-ı Sorh Gazetesi

Şafak-ı Sorh, Mustafa Kemal Paşa hakkında kısa ve nispeten dağınık bilgiler içeren bir gazetedir. Bu gazete daha çok Birinci Dünya Savaşı haberleriyle ilgili olan “Dünya Haberleri” başlıklı bir bölümünde, Mustafa Kemal Paşa ve onun çalışmalarına değinmiştir. Örnek olarak Mustafa Kemal Paşa ile ilgili yazıların yayınlanması ve İngiliz kuvvetlerinin Çanakkale Boğazı'ndaki varlığı gazetenin değinmiş olduğu yazılardandır. Bu makale okunduğunda Fransız Yüksek Komiserliği'nin Mustafa Kemal Paşa ile yaptığı görüşmelerin sonuç vermediği ve ittifak devletlerinin Türk kuvvetlerinin İstanbul'a doğru ilerleyeceğini düşündükleri anlaşılabilir. İngiltere’nin boğazları işgal etmesi durumunda Mustafa Kemal Paşa ile karşı karşıya gelmesi, Kemal Paşa'nın İngilizlerle anlaşarak İtilaf Devletleri'ni İstanbul ve Çanakkale Boğazılarından çıkarması ihtimali, Fransızların Kemal Paşa'nın Avrupa'ya gitme olasılığı düşüncesinde olması ve bunun sonucunda olası hareketlerini önlemek için boğazın Avrupa kıyısına asker grupları yerleştirmek bu makalede değinilen diğer hususlardandır. [7] "Serdar Gazi'nin beyaniyesi" başlıklı bir diğer yazı da Mustafa Kemal Paşa'ya ithaf

[5] Yahya Devletabadi, **Hayat-ı Yahya**, Attar, Tahran, 1358, C 4, s. 430.

[6] Mehdi Kulu Hidayet, **Hatırat ve Haterat**, Züvvar, Tahran, 1385, ss. 404, 409, 412.

[7] "Ahbar-ı Dünya", **Şafak-ı Sorh**, 2 Safer 1341/ 24 September 1922, Nu 70, s.3.

edilmiştir. Bu maddeden hareketle Mustafa Kemal Paşa, Osmanlı milletine hitaben bir beyanname yayınlayarak: *"Bu büyük fetih milletin kendi emeğinin eseridir ve düşmanın yüz bin zayiatı varken bizim dörtte üçünün yaralılardan oluştuğu on bini geçmeyen bir zayiatımız vardır"* demiştir.[8] Ancak Mustafa Kemal Paşanın "fetih" ile neyi kastettiği tam olarak belli değildir. Ama aynı gazetenin, Çanakkale Boğazı'nın Fransızlar tarafından tahliye edildiğini bildiren diğer yazısına bakılırsa kastedilenin bu husus olduğu varsayılabilir.

1.3.2.İran Gazetesi

İran gazetesi, "Ankara'da Cumhuriyet'in İlan Günü, Mustafa Kemal Paşa'nın Nutuk'u" başlıklı, *Vakt* (Türkiye baskısı) gazetesinde yayımlanan Cumhuriyetin ilan edildiği günün konuşma metnini tercüme ettiği yazısında o gün gündeme gelen en önemli meselelerden bahsetmiştir.

- Egemenlik kayıtsız şartsız milletindir.

- Memleket halkın iradesi esasına dayanılarak ve bizzat halk tarafından yönetilecektir.

- Türkiye Devleti'nin yönetim şekli Cumhuriyettir.

- Türkiye Devleti'nin dini İslamdır.

- Türkiye Devleti'nin resmi dili Türkçedir.

- Türkiye Devleti, Büyük Millet Meclisi tarafından ve hükümet işleri bakanlar kurulu tarafından yönetilir.

- Türkiye devleti Cumhurbaşkanı, Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından kendi üyeleri arasından bir seçim dönemi için seçilir.

- Başbakan Türkiye devleti cumhurbaşkanı tarafından seçilir, kabine üyeleri de başbakan tarafından meclis üyeleri arasından seçilerek meclisin onayına sunulur.

Makalenin devamında Mustafa Kemal Paşa'nın konuşmasına yer verilmiştir. Bu konuşmasında, anayasanın bazı maddelerini açıklamak için özel bir komisyon tarafından meclise bir yasa tasarısı önerildiğini ve meclis tarafından onaylandığı belirtilmiştir. Bahsedilen yasa tasarısının 1920'de

[8] "Ahbar-ı Dünya", **Şafak-ı Sorh**, 4 Safer 1341/ 26 September 1922, Nu 71, s.3.

kabul edilen Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olduğu anlaşılmaktadır. [9] Meclis Başkanlığı görevinin yanı sıra kendisine Cumhurbaşkanlığı görevi de verildiğini belirttikten sonra Atatürk temsilcilere hitap ettiği açıklamalarına devam ederken temsilcilerden, "Bu sizin en doğal hakkınızdı" sesleri yükseldi. Aynı şekilde milletvekili Hami Bey de "Gazi arkadaşımız" olarak hitap etti.

Mustafa Kemal Paşa, kendisine böyle bir görev verildiği için teşekkür edip konuşmasına devam ederek, bu milletin kendi işlerini yürütmekten aciz olduğunu düşünenlerin yanıldığını ve Türk milletinin bunu onlara gösterdiğini söyledi. "*Bundan sonra milletimiz yeni, "Türkiye Devleti" ünvanı sayesinde sahip olduğundan daha fazlasına layık olduğunu gösterecektir. Geçen dört yılda yaptığımız çalışmaların sürdürülebilmesi için bu desteklerin devam etmesi gerektiğini"* ifade ederek konuşmasını sonlandırdı. Konuşmaların sona ermesiyle Hoca Kamil Efendi kürsüye geçerek cumhuriyet, millet, vatan ve herkesin saadeti için dua etti ve temsilciler amin dediler. Bu yazı, Ankara'nın sevinç ve kutlamalarla dolduğunu ve ilk başbakanın İsmet Paşa olacağı belirtilerek sonlandırılmıştır.[10]

"Mustafa Kemal Paşa'nın Nutku" başlıklı bir diğer yazı ise Arapça gazetelerden tercüme edilmiş bir yazıdır. Mustafa Kemal Paşa, bu notlarında ülkenin yönetimi için yaptığı çalışmaları ve programları anlatmıştır. İki numaralı not, Mustafa Kemal Paşa'nın jandarma, posta, telgraf, cezaevleri ve halk sağlığı ile ilgili yaptığı çalışma ve programlarla ilgilidir.[11] Üç numaradaki notta, halk sağlığı alanındaki çalışmalarını, özellikle verem ve çiçek hastalığı ile mücadele ve savaşta ölen şehit çocuklarının himayesi konularını ele almıştır.[12]

Dört numaralı notta ise özellikle Yunanistan ile olan savaşta şehit olan ve savaşta yaralananların çocuklarına destek olunduğu konusuna devam etmiş ardından adlî işlerden ve bu alanda yapılan düzenlemelerden bahsetmiştir. Ziraat Bankası ve bu bankaya sermaye teşviki için yapılan çalışmalar dışında tarıma yönelik okulların kurulması da burada tartışılan diğer husus biri olmuştur.[13] Beş numaralı notta, tarım aletlerinin satın

[9] Kemal H. Karpat, **Tarih-i Muhtasar-ı Türkiye**, Tercüme: Hassan Sadikiyan ve Mustafa Muharremi, İlm-i ve Ferhengi, Tahran, 1399, s. 151.

[10] "Ruz-i İlan-i Cumhuriyet", **İran**, 19 Cemazeyilevvel 1342/ 28 December 1923, Nu 1513, ss. 2-3.

[11] "Nutk-i Mustafa Kemal Paşa 2", **İran**, 10 Ramazan 1341/ 26 April 1923, Nu 1357, s. 3.

[12] "Nutk-i Mustafa Kemal Paşa 3", **İran**, 11 Ramazan 1341/ 27 April 1923, Nu 1358, s. 3.

[13] "Nutk-i Mustafa Kemal Paşa 4", **İran**, 12 Ramazan 1341/ 28 April 1923, Nu 1359, s. 3.

alınması ve onarımı için sermaye sağlamak üzere yabancı sermayedarlar ile yapılan sözleşmenin yanı sıra ticaret okullarının kurulması, ormanların idaresi ve işletilmesi ve demiryolu hatlarının yaygınlaştırılması gibi diğer konulara değinmiştir.[14] Görüldüğü gibi bu gazete Mustafa Kemal Paşa ve gerçekleştirdiği çalışmalarla ilgili haberlere yer vererek İranlıları Türkiye'deki mevcut durum hakkında bilgilendirirken idari işlerden sorumlu İranlı yetkililer için bir örnek olarak sunmuştur.

Bazı yazılar aracılığıyla Mustafa Kemal'in dış politikada edindiği genel ilkelere dair az çok fikir yürütülebilir. Örneğin bu gazetenin 1357. sayısında yayınlanan yazısında Atatürk'ün doğu politikası net bir şekilde gözler önüne serilmektedir. Osmanlı sefareti tarafından gazeteye gönderilen bu yazıda şöyle denilmektedir: "*Sayın Gazi Kemal Paşa doğu politikasını anlattı; İran, Afganistan ve Sovyet Rusya ile siyasi ilişkiler kurmanın öneminden dolayı bu ülkelerle ikili ilişkiler kurmak istiyor ve yakında Tahran'a bir elçilik heyeti gönderilecektir. Türkiye ile kardeş ülkeler İran ve Afgan arasındaki dostane ilişkilerin pekişmesi ve güçlenmesinin en büyük temennisi olduğunu dile getirdi*."[15]

Son makalenin konuyla dolaylı olarak bir bağlantısı olduğu görülmektedir. "İslambol" başlığıyla iki makale şeklinde yazılan bu yazıda Osmanlı'nın zayıf düşmesi ve ülkenin Yunanistan tarafından işgal edilmesinden sonra, Osmanlı hükümetinin onlara karşı koymak için fazla gücü kalmadığından, yabancıları kovmayı ve İstanbul'u geri almayı başaranların "Kemalciler" olduğundan bahisle İngiltere'nin artık Türklerle yeni bir savaşa giremeyeceğini anladığını yazmıştır.[16]

1.3.3. Bidar Gazetesi

İçeriği bu araştırmanın konusu ile dolaylı olarak bağlantılı olan gazetelerden biri de *Bidar* gazetesidir. Örneğin "Türkiye konusu; Türkiye ve Halifelik" başlıklı bir makalede Mısır El-liva gazetesi temsilcisinin Rauf Beyle[17] yaptığı görüşmede Rauf Bey'in Yunanlıları sebep oldukları yıkım dolayısıyla ortaya çıkan ziyanı telafi etmeğe mecbur edeceğiz beyanında bulunduğu yazılmıştır. Devamında El-liva temsilcisi Rauf Bey'e hilafet ve saltanat meselesiyle ilgili fikrini sormuş ve şu cevabı almış: her ne kadar

[14] "Nutk-i Mustafa Kemal Paşa 5", **İran**, 14 Ramazan 1341/ 30 April 1923, Nu 1360, s. 3.

[15] "Ez Taraf-ı Sefaret-i Osmani", **İran**, 10 Ramazan 1341/ 26 April 1923, Nu 1357, s. 2.

[16] "Kaziyye-i İslambul 1", **İran**, 3 Safer 1341/ 25 September 1922, Nu 1223, s.1; "Kaziyye-i İslambul 2", **İran**, 6 Safer 1341/ 28 September 1922, Nu 1225, s.1.

[17] Hüseyin Rauf Orbay.

bazıları halife ve padişahın yeniden bir olmasını istese de "akan su nehire geri gelmez"[18] cevabını almıştır. Bu yazı "Kemalci hareket karşıtlarının Hicaz hükümeti tarafından kabul edilecekleri, Hicaz hükümetinin bu tutumu karşısında İngilizlerden on milyon lira alacağı ve Kemalci hareket karşıtlarının Yunanlılarla ittifak yaptığı söylentisi" ile sona erdi.[19]

1.3.4.İkdam Gazetesi

İkdam, bu çalışmada ele alınacak son gazetedir."Kemalcilerin ayak diremeleri" başlıklı ilk yazı cumhuriyet öncesi dönemle ilgili olup, Kemalciler ile Ukrayna hükümeti arasında bir antlaşma imzalandığını ve bu anlaşmadan sonra Osmanlı hükümetinin İngiltere'ye karşı daha katı davranacağını özellikle de yabancı devletlerin boğazlara müdahale etmemesi ve Trakyanın Yunanistan tarafından boşaltılması, Arap ve İngiliz kuvvetlerinin Musul'dan çekilmesi vurgulanmıştır.[20]

Görüldüğü üzere bu gazetede, "Kemalistler" başlığıyla Mustafa Kemal Paşa taraftarları ima edilmiş ki kastedilenin Büyük Millet Meclisi olduğu anlaşılmaktadır. Mustafa Kemal Paşa'nın diğer ülkelere yönelik politikası ile ilgili haberler bu gazetenin diğer sayılarında da görülebilir. Örneğin bir başka yazıda Mustafa Kemal Paşa'nın Ankara Millet Meclisi'ndeki kısa bir konuşmasıyla ilgili yeni antlaşmaların gerekliliği ve yararlılığı, Sovyet hükümeti ve diğer doğu milletlerinin hükümetleri ile Kemalci hükümet arasındaki ilişkilerin sürdürülmesi lüzumuna değindiği bir habere yer verilmişir.[21]

Bu gazetede iki ülke arasında nasıl bir ilişki olduğunu gösteren "İran ve Türkiye" başlıklı bir yazı da yayınlanmıştır. Bu makaleye göre:

"Lozan konferansında Osmanlı hükümetinin yerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasıyla, Osmanlı hükümetinin diğer ülkelerle yaptığı antlaşmalar iptal edilmiş ve yerlerine yeni antlaşmalar imzalanmış ve hiç şüphesiz bu yeni hükümetin İran'la farklı yöndeki ilişkisini ve iki hükümetin ortak çıkarları gereğince Türkiye Cumhuriyeti'nin İran'la ilişkilerini yeni esaslara dayalı olarak yenilemesi ve önceki antlaşmaları gözden geçirmesini gerektirmiştir., Neticede her iki hükümetin liderleri bunu yapmaya çalışmış ancak mevcut farklılıklar bunu engellemiştir. Sonuç olarak önce "vidadiye

[18] "Hiçbir şey eskisi gibi olmayacak" anlamında Farsçada kullanılan bir atasözüdür.

[19] "Kaziyye-i Türkiyye, Türkiyye ve Hilafet", **Bidar**, 27 Recep 1341/ 15 March 1923, Nu 109, s. 3.

[20] "İşkal Teraşi-i Kemaliyun", **İkdam**, 4 Recep 1340/ 4 March 1922, Nu 18, s. 1.

[21] "Ahbar-ı Mühimme", **İkdam**, 7 Ramazan 1340/ 5 May 1922, Nu 33, s. 1.

antlaşması" yapılmasına karar verilmiş ve tarafların bu konuda iyi niyetli olmaları nedeniyle sözleşme yazılmıştır". Yazının devamında bu antlaşmanın iki ülkeyi birbirine yaklaştıracağından hiç şüphe olmadığı belirtilerek bundan sonra iki ülke arasında ticari, elçilik, gümrük vb. sözleşmelerin imzalanabileceği umulmuştur. Bu makalede belirtildiğine göre, sözleşme 22 Nisan 1926'ya denk gelen 1 Ordibehişt 1305'te imzalanmıştır.[22]

İran gazetelerinin Mustafa Kemal Paşa hakkında yazdıklaırını incelerken dikkat çeken noktalardan biri de İranlı gazetecilerin Mustafa Kemal Paşa'yı kahraman ve örnek olarak gösterme eğilimidir. Başta *İkdam* gazetesindeki makaleler olmak üzere birçok yazıda bu hususun etkisini açıkça gösteren bir durum söz konusudur. Zürcher'in de dediği gibi "Mustafa Kemal'in ordudaki yüksek konumu ve siyasi titizliliği bir araya gelerek, onu direnişin liderliği için en iyi aday haline getirdi."[23] Bu yüzden, Mustafa Kemal Paşa'nın Türkiye'nin milli direniş hareketi ve kurtuluş savaşlarında oynadığı yadsınamaz rol, İran gazetelerinin onun kişiliğindeki kahramanlık yönüne daha çok önem vermesine sebebiyet vermiştir. Bu gazetenin notlar dizisi olarak yayınlanan "Gandi-Kemal-Zağlul" başlıklı yazılarından birinde, ortak noktaları ulusal bağımsızlık mücadelesi olan bu üç kişi karşılaştırılmıştır. Yazar asıl konuya girmeden önce Avrupa uluslarının gelişmesinin sebebini kahramanların varlığına dayandırmış ve örnek olarak Napolyon, Bismarck ve Lenin gibi birkaç kişiden bahsettikten sonra Gandi, Kemal Paşa ve Zağlul adlı bu üç kişiyi ele alıp doğu milletlerine işaret ederek bu üç kişinin amacının aynı ancak yöntem stratejilerinin farklı olduğunu iddia etmiştir. Hindistan'da Gandi İngiltere'ye karşı savaşmaya başladı ve politikası İngiltere'yi nezaketle ülkeden çıkarmaktı ve sonuçta tüm ekonomik ve sosyal ilişkileri keserek onları ülkeden çıkardı. Osmanlıda Mustafa Kemal Paşa, ülkenin bağımsızlığı peşindeydi, ancak savaşı tek etkili yöntem olarak görüyordü çünkü o özgürlüğün namlunun ucunda olduğuna inanıyordu. Saad Zağlul Paşa da Mısır'ın bağımsızlık kazanması için uğraşıyordu ve stratejisi Gandi ile Kemal Paşa'nın bir terkibinden oluşuyordu. Yumuşaklığın gerektirdiği durumlarda şiddetten kaçınır, savaşın gerektirdiği durumlarda ondan çekinmezdi.[24]

---

[22] "İran ve Türkiyye", **İkdam**, 23 Şevval 1344/ 6 May 1926, Nu 197, s. 1.

[23] Eric J. Zürcher, **Turkey a Modern History**, Third Editions, I.B. Tauris, 2004, p. 142.

[24] "Gandi, Kemal, Zoğlul", **İkdam**, 16 Recep 1339/ 26 March 1921, Nu 21, s. 3.

Gazetenin Türkiye hakkında yayınladığı yazılar Türkiye'de de okunuyordu. Bu gazetenin 84. sayısında "Yunan Faciaları" başlıklı yazısında, Yunan-Osmanlı savaşına ve Yunanlıların işlediği suçlara ilişkin bir makale bulunmaktadır. Bu yazının devamında Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın yazdığı bir mektup İngilizce yazılmış aynı isimli ("Yunan Faciaları") kitapla birlikte gazeteye gönderilerek yayınlanmıştır. Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanı'nın gönderdiği bu mektuba göre İkdam gazetesinin yazdıklarını özellikle de "İslam'ın Büyük Fethi" yazısını okuduktan sonra bu kitabı ve mektubu gazetenin yetkililerine teşekkür etmek için göndermiştir. Bu mektupta İranlılara teşekkür ediyor ve Yunanlıların yenilmesinde Mustafa Kemal Paşa'nın rolünü vurgulayarak, bu savaşı İslam düşmanlarına karşı bir İslam savaşı olarak niteleyerek ve İranlıların da en kısa zamanda hayallerine kavuşmasını dilemiştir.[25]

Gazeteye yansıyan diğer konulardan biri de Mustafa Kemal Paşa'nın askeri politikasıdır. Buna göre:

“*Mudanya anlaşması ve İsmet Paşa'nın isyan ve askeri hareketleri durduracağına dair güvence vermesine rağmen dört bin kişi yeni sınırı (İzmit) geçerek birkaç kilometre ötedeki Saparin'e doğru ilerledi. İngilizler bu durumdan rahatsız olup bu durumun devam etmemesi konusunda uyardılar. Ayrıca İsmet Paşa ve Mustafa Kemal Paşa'ya bir telgrafta bunun sözleşmenin ihlali olduğunu belirttiler. Her ne kadar merkezi hükümetin bunu tek başına yapmış olma ihtimali olsa da, Osmanlı siyasetine aşina olanlar, Osmanlı'nın bunu Yakın Doğu Konferansı'nda üstünlük sağlamak ve İstanbul'un boşaltılmasını talep edebilmek için yaptığını bilirler*.”[26]

Mustafa Kemal'in Osmanlı Halifesi ile olan ilişkisi de bu gazetede ele alınan diğer konulardan biridir; Örneğin, "Mevcut Halifenin Tarihi" başlıklı bir yazıda, son Osmanlı Halifesi Abdülmecid tanıtıldıktan sonra, Kemalist Hareket ile olan ilişkisinden de bahsedilmiş ve şunlar belirtilmiştir:

“*Selefinden farklı olarak bu halife, Kemalistleri güçlendirmeye ve cesaretlendirmeye çalışmış ve bu yolda hiçbir yardımdan kaçınmamıştır. Mustafa Kemal Paşa'nın İslam'ın tek kurtarıcısı ve koruyucusu olduğuna inanıyor ve onu oldukça övüp takdir ediyor. Hatta ünlü Fransız yazar Mösyö Claudefire ile yaptığı bir röportajda: "Mustafa Kemal Paşa, vatansever kahramanımızdır, her ne kadar barış yanlısı olsam da Türkiye'nin onurunu*

[25] "Fecayi-i Yunan", **İkdam**, 22 Safer 1341/ 14 October 1922, Nu 84, s. 1.

[26] "Telegrafat-i Royter", **İkdam**, 26 Safer 1341/ 18 October 1922, Nu 86, s. 3.

korumak için verdiği mücadeleyi takdir etmekten kendimi alamıyorum, Mustafa Kemal Paşa'nın yeniden yarattığı ve ondan başka kimsenin koruyamadığı şeref ve azamet paha biçilemez".[27]

Aynı zamanda Stanford J. Shaw'un da söylediği gibi "Mustafa Kemal aslında Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkıntıları üzerine Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulmasına herkesten çok katkıda bulunmuştur."[28] Belki de bu yüzden İran gazeteleri Mustafa Kemal'in kahramanlığına özel bir önem vermiş ve onun kahramanlıklarından söz ederek İranlılara (hükümet yetkilileri ve sıradan insanlar) uygun bir örnek olarak sunmuşlardır. Bu husus her şeyden çok bu gazetede inceleyeceğimiz diğer iki yazıda da dikkat çekmektedir. Bu makalelerden biri Mustafa Kemal ile Konya'da röportaj yapan ve ondan "İslam Kahramanı" olarak bahseden İngiliz General *Tukşmend*'in [29] El Makam gazetesinden tercüme edilen yazısı diğeri ise *İkdam* gazetesinde imzasız bir yazıda, Mustafa Kemal Paşa'nın övülmesi ve gelişme ve idari işlerde İranlıların onu örnek olarak almaya teşvik etme çabası göze çarpmaktadır. Bu iki yazı, İran gazetelerinin Mustafa Kemal Atatürk'e ve onun bir kahraman olarak öne çıkışına dair bakışını göstermesi açısından oldukça ilginçtir ve bahsedilen bu yazıların metni makalede ek olarak sunulmuştur.

[27] "Tarih-i Halife-i Konuni", **İkdam**, 27 Cemazeyilahir 1341/ 14 February 1923, Nu 1, s. 6.

[28] Stanford J. Shaw & Ezel Kural Shaw, **Hisory of the Ottoman Empire and Modern Turkey**, Cambridge University Press, 1977, Vol II, p. 340.

[29] Büyük ihtimalle yazarın kast ettiği kişi Charles Vere Ferrers Townshend'dir.

SONUÇ

Bu makalenin bulgularından hareketle İran gazetelerine yansıyan Mustafa Kemal Paşa ile ilgili haberler göz önüne alındığında İran ile Osmanlı/Türkiye arasındaki yakın siyasi, kültürel ve sosyal ilişkiler, büyük ölçüde İslam Birliği politikasından etkilenmiş olarak değerlendirilebilir. Mustafa Kemal Paşa için "Gazi" ve "İslam Kahramanı" gibi ifadelerin kullanılması bunu teyit etmektedir. Makalede bahis mevzu olan bu dönemde İran ve Türkiye'de henüz milliyetçilik ve laiklik gibi kavramların yer aldığı politikaların uygulanmamış olması bu konuda dikkat edilmesi gereken en önemli noktalar arasında bulunmaktadır. Dolayısıyla sonuç olarak Mustafa Kemal Paşa’nın özellikle de yabancı işgalcilere karşı vermiş olduğu bu mücadele, genel olarak "İslam Ümmetinin Temsilcisi"nin, "Sömürgeci Batı"ya karşı mücadelesi olarak görüldü ve halk nezdinde hatta islam dünyasında büyük bir coşku ve destek buldu. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa'nın Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'deki rolü, TBMM'nin kendisine verdiği destek, son Osmanlı halifesiyle ilişkisi, izlediği dış politika özellikle de İran’a karşı izlediği dostane ilişkiler politikası gibi konular Mustafa Kemal Paşa ile ilgili haber ve yazılarda en önemli konular arasındadır. Bütün bunlara ek olarak, başta *İkdam* olmak üzere İran gazeteleri Mustafa Kemal Paşa'yı sömürgeci Batı'ya karşı Doğu'nun kahramanı olarak tanıtmaya ve bu görünüşle, İranlıları - özellikle devlet adamlarını - onu örnek almaları konusunda teşvik etmeye çalışmışlardır.

Ek 1: Mustafa Kemal Atatürk

Mustafa Kemal, orta boylu, kumrala çalan altın rengi saçlı, parlak gözlü, kısa bıyıklıdır. Onu gördüğüm an Türk milletinin haklarını korumak için gereken irade ve çalışmanın bizzat Mustafa Kemal'in sahib olduğu deruni kuvvet olduğuna kesin kanaat getirdim. Araştırdığım ve anladığım kadarıyla bütün ileri gelenler, askerler, erkek, kadın, genç ve yaşlı, diğer herkes ona tapıyor ve anlatılamayacak kadar kutsal sayıyorlar.

Anadolu halkı ona itaati dini görevlerden daha farz sayar ve onun istek veya arzusu Türk milleti nezdinde kesin hükümdür. Emri ne ise ona itaat edilir ve uygulanır. O güçlü bir iradeye ve kararlılığa, zekaya, öngörüye ve bilgiye sahiptir. Sessizlik ve ağırbaşlılık onun huyunda vardır. Gerektiğinde, konuşmasını tam bir belagat ve otorite ile yapar. Bir akşam yemeğinde oturuyorduk. Napolyon Savaşları hakkında konuşmaya başladık. Mustafa Kemal hemen Napolyon'un İtalya'daki savaş tarihini anlatarak çalışmalarına ve yaptığı fetihlere ilişkin ilgisini ve hayranlığını ifade etti.

Mustafa Kemal emek ve çabanın ete kemiğe bürünmüş halidir. Çalışmaktan asla yorulmaz, Avrupa'daki siyasi durum ve gelişmelerden tam anlamıyla haberdardır. O vatansever, özverili, iyi niyetli ve iyi huylu bir insandır. *Türkiye Türklerindir* onun sloganı ve asıl hedefidir. Cesur bir komutan ve ünlü bir savaşçı lider olmasına rağmen, çoğu zaman barışı savaşa tercih eder.[30]

[30] "Mustafa Kemal Paşa", **İkdam**, 18 Rabiulavvel 1341/ 8 November 1922, Nu 77, s. 3.

Ek 2: Doğu’nun Kahramanı Mustafa Kemal Paşa

Toplumu bir insan bedenine liderleri ise başa benzetebiliriz. Lidersiz bir millet ve ulus daima mihnet içerisimde ve olaylar selinin ortasında olup, güçlü kahraman ve savaşçılar olmadan ulus ve halkların zilletten başlarını kaldırması ve refah yolunda yürüyerek aydınlığa erişmesi imkansızdır. Eski ve modern tarih, büyük liderlerin ulusların yaşamının ve hareketinin ana kaynağı olduğunu kanıtladı ve kanıtlıyor. İran'da Daryuş, Yunanistan'da İskender, Roma'da Julius, Arabistan'da Ömer, Amerika'da Washington, Fransa'da Napolyon, Rusya'da Büyük Peter, Almanya'da Bismarck, Japonya'da Mikadovi ve son zamanlarda Lenin, Troçki, Mahatma Gandi, Saad Paşa Zağlul ve Mustafa Kemal Paşa, tüm bunlar ulusların onur kaynağıydı ve hala da öyle görülmektedir. Politikacılar ve sosyologlar, liderlerin ortaya çıkmasını baskıdan ve hayat şartlarındaki yıkıcı değişimlerden kaynaklandığına inanıyorlar.

Her ne kadar çok çalışmak ve zor zamanlar büyük liderler yaratıyor desek de görüyoruz ki kahramanlık sadece bu dönemlere özgü değil zira milletlerin öncülerinden ve (okunamadı) çoğu zorluk ve baskı görmeden ayaklandı. Ömer'in dünyayı fethetmesine ne zaman ihtiyaç duyuldu? Napolyon'un dünyayı sallaması ne kadar zordu? Ünlü komutanların hazinelerinde biriktirdiği kahramanlık, yiğitlik ve Tanrı sevgisine layıklık, Tanrı'ın ruhunun cesaretidir ve bu ruh, İslam sancağının taşıyıcısı Mustafa Kemal Paşa'nın bedeninde saklıydı. Mustafa Kemal kimdir? Bundan kırk bir yıl önce Selanik şehrinde fakir bir çocuk dünyaya geldi. Yeni doğan bebeğe Mustafa adı verildi. Zaman geçti ve o çocuk büyüme ve olgunluk çağına ulaştı ve ordu saflarına katildi. Bir zamanlar eski nizamın üniformasıyla sıradan bir askerdi. Geniş kolluydu ve Kürtlerinki gibi gibi bele takılan kuşağı vardı. Kılıcını uzun bir kuşağa sarıp bağlamıştı. Kılıcını gümüş ve altınla süslemeyi çok istiyordu ama sıradan hatta fakir hayatı bunu yapmasına engel oluyordu. Şimdi bakın o yiğit askerin heykeli altından yapılmış ve en yüksek noktada hatta ayyuka çıkmıştır. Mustafa Kemal yüksek mekteplerde yetişmemiş, Kemal bu olgunluğa makale okuyarak ve ders çalışarak ulaşmadı. O hayat okulunda büyük adam ünvanını almak için yetişti. O, insanları liderlerine bağlayan ve büyüleyen egemenlik ve üstünlük gücüne sahiptir. Türkler arasında o kadar sevilir ki ona bağlılık ve saygıyı görev sayarlar.

Cesaret ve faal olmaya uygun olarak o farklı hür bir irade zeka ve akla sahiptir. Doğru düşünme, sağduyu, yerine göre davranma becerisi, fırsatları en iyi şekilde değerlendirebilme, askeri deha ve fikrini sağlam bir temele

oturtabilme tüm bunlar Mustafa Kemal Paşa'yı büyük Osmanlı devlet adamlarinin lideri yapmıştır, o bunun için yaratılmıştır. Mavi gözleri aynı zamanda insanları büyüleyip korkuturken öte yandan Hoşsohbet, güleryüzlü, alçakgönüllü, hoş ahlaklıdır. Askeri Nizamın uygun aşamalarından geçtikten sonra albay olarak çanakkaleye gitmişti. Çanakkale savaşında diğer meslektaşları gibi savaşa katıldı. Savaşın şiddeti ve müttefik devletlerin işgali ve Türk ordusunun yenilgisi sonrası İstanbul halkının heyecanı ve yetkililerin tedirginliğinden sonra Kısacası, müttefik kuvvetler saltanat merkezini şiddetli ateşle tehdit ettiğinde Osmanlı askeri birliklerinin komutanı Alman General Liman von Sanders, cephede yüksek bir askeri meclis oluşturup istişarelerde bulundu. Bunun üzerine telefon ederek Mustafa Kemalle konuştu:

Liman von Sanders: Ordunun durumu tehlikelye girdi. Savunma karargahı çözüldü ölüm ve tehlike tehditi altındayız. Savunma hazırlığı yapılabilir mi? Aklınızda bir çözüm var mı?

Mustafa Kemal Paşa: Evet.

Komutan: (şaşırarak ve çaresizce) Nasıl?

Mustafa Kemal: (soğukkanlılıkla) O tehlikeli noktanın komutasını bana bırakın ve hemen rütbemi yükseltin.

Komutan: (öfke ve şaşkınlıkla) Çok fazla şey istemiyor musun?

Mustafa Kemal: Hayır, lazım olan budur.

Alman komutan sinirlenir ve bu soru cevaptan vazgeçer. Ertesi gece görev daha zordur ve düşman Türk ordusunu dört bir yandan kuşatmıştır. Osmanlı yıkılmak, Asya ile Avrupa'nın anahtarı İtilaf Devletleri'nin eline geçmek üzereydi. Alman komutan tekrar telefona gitti ve hemen Mustafa Kemal'e şerefli ordu komutanı rütbesini verdi ve savunmanın hızlandırılmasına vurgu yaptı. Mustafa Kemal Paşa, cevaben, ben şimdi sahaya çıkıyorum, sadece üniformamı giymek ve komutanlık rozetlerini takmak için iki dakikalık mühlet istiyorum dedi. Ondan sonraki gün, müttefik kuvvetler yenildiler. İngiliz ve Fransız gemileri bayraklarını indirmiş, Arapların ney attığı yere gidiyorlar.[31]

Olayın kahramanı ve Çanakkale Boğaz harplerinin lideri Mustafa idi. Başarı ve Zafer'dan sonra bütün Osmanlılar o gencin zikredilmesinden, onun yüksek makamından ve yiğitliği, liyakati ve becerikliliğinden söz ettiler.

[31] Kimsenin ulaşamayacağı yerlere gitmek anlamında kinaye.

Türk milletinin diri milli duyguları Mustafa Kemal Paşa'yı bu mertebeye yükseltmiş, yiğitliği ve halkın ilgisi Mustafa Kemal Paşa'yı bu makama getirmişti. Mustafa Kemal Paşa tek bir kişi değildir, bütün Anadolu halkı Mustafa'nın kendisidir.

Ah! Mahvolmuş bir ülke olan İran, neden aynı şekilde bir hardal tanesi büyüklüğünde fedakarlık ve biraz da minnet duymuyorsunuz? Orada (Türkiye’de) herkes fedakarlıkla, özveri, hizmet, başarı, kurtuluş ve içtenlik ve titizlikle ilerlerken burası için ne söyleyebiliriz? Hırsızlık ve talanla, hile ve vicdansızlıkla halkı kandırarak ve yabancılardan medet umuluyor. Burada fedakarlıkla ısrarcı ve mücadeleci olmamızı bekliyorlar ama baskının yaşandığı kötü zamanlarda bize sadece gülüyorlar. Ne tür bir duygu karşılığında nasıl bir teşvik ve takdirle gurur duymalıyız? Mustafa'nın cesaretine yemin olsun ki, ey siz, ey kaybolmuş halk! Size göre hırsızlık yapmayan, hıyanet hırkası giymeyen bu kötü fiilleri işlemeyen kişi aslında zayıftır. Ey ruhsuz topluluk, Mustafa Paşa gibileri aranızda ayaklanmadan başınızı kaldırabilmeniz mümkün değil. Ey insanlar, ey millet! Cesaret, ey İranlılar cesaret ve hareket, ey geride kalan kervan, doğu milletleri, Türkler, Araplar ve Afganlar sizden önce ve sizden sonra nasıl ilerlediyse siz de ilerleyin kendinizden utanmalısınız ayağa kalkın ve harekete geçin.

Asıl konu şudur ki Mustafa Kemal Paşa Enver Paşa'nın düşmanıydı ve hâlâ da öyledir. Dönemin Harbiye Nazırı olan Enver, Mustafa Kemal Paşa'dan kurtulmaya karar vererek onu 7. Ordu komutanı yaptı. Rütbesi yükseltilerek paşa unvanına layık görüldü. Mustafa Beyken Mustafa Kemal Paşa oldu ve Kafkas ordusunun önemli komutanlığına getirilerek başkentten uzaklaştırıldı . Söz konusu ordu, Yıldırım Ordusu olarak biliniyordu ve önemli savaşlarda ve ağır muharebelerde güzel imtihanlar verdiği için de adını haketmekteydi. Arap ve İngiliz kuvvetlerinin ilerlemesi ve Filistin'in işgalinden sonra Yıldırım ordusu komutanıyla birlikte Kafkasya'dan Suriye'ye gönderildi. O dönemde biz Irak'ta İngilizlere karşı ayaklanmış mücadele ediyorken Yıldırım Ordusu'nun saldırı haberi bize ulaştı. O haber gücümüzü ve dayanıklılığımızı artırdı da ne faydası oldu? Türk kuvvetleri çok hızlı Halep yakınlarında yenildiler ve Suriye'yi düşmana teslim ettiler. Bozgunun ardından Mustafa Kemal ordusunu Anadolu'ya çekti. Alman ordusundan sert bir Alman (Felkenhaben) olan Mısır ve Irak genel komutanı ile arasındaki görüş ayrılığından dolayı orada kaldı. Mustafa Kemal kişilik olarak tabiatı gereği yabancı komutanlarla uyuşamadığı için Alman komutanın emrine itaat etmeyi reddediyordu. Ve bütün bunların sonucunda Mustafa Kemal istifasını Harbiye Nezareti’ne sundu. Enver Paşa da bu fırsatı

değerlendirdi ve nihayetinde başbakan Talat Paşa o değerli gencin istifasını kabul etti.

İzmir'in Yunanistan tarafından işgal edilmesinden sonra Mustafa Kemal Paşa büyük bir heyecanla işe koyuldu ve tutkulu nutuklar atarak Anadolu aşiretlerini savaşa ve cihada teşvik etti. İzmir çevresinde bulunan bir İngiliz yetkili, Müttefiklerin komiserine Kemalci teşkilatın haberlerini ve organizasyonunun bir raporunu gönderdi. İngiltere, İstanbul hükümete onun eylemlerini engellemesi için baskı yaptı. Dönemin Başbakanı damad Ferit Paşa Kemal Paşa'yı çağırdı. Kemal Paşa'nın bazı arkadaşları bu durumdan şüphelendiler ve Ferit Paşa'nın kendisine karşı suikast niyetinde olduğunu bildirdiler. Kemal Paşa, bunun üzerine daha emniyetli olan Anadolu'nun ortalarına hareket ederek buradaki teşkilatını genişletti. Girdiği her köy ve şehirde insanları cihada ve İslam'ı korumaya davet etti. Millet ve halk büyük bir istekle onu destekliyorlardı. Paşa halkın savaşma ve mücadele etme iradesini müşahade edip, elindeki güç ile zaferi elde edebileciğine ikna olduktan sonra Yunanistan ve müttefiklerine savaş ilan etti. İstanbul hükümeti İngilizlerin baskıları nedeniyle çaresiz olarak ona karşı savaşmaları için bir ordu gönderdi ve Ferid Paşa'nın on iki yaşındaki oğlu da Kemalcilere karşı silahlananlara katıldı. İşgalciler ilk başta onları umursamadı Kemalciler zaferler kazanmaya başladıktan sonra da hükümet olarak onlara bir temsilci göndermek zorunda kaldılar. İstanbul hükümetinin temsilcisi eski Hüseyin Rauf Paşa idi. O Anadolu'ya girer girmez, hükümet ve müttefiklerin yararına müzakerelere girmek yerine, Kemalci harekete katıldı. İstanbul hükümetini terkeden sadece Hüseyin Rauf Paşa değildi onun ardından birçok çnde gelen isim de Anadolu'ya geçere direnişçilere katıldılar.

Bütün bunlar üzerine Mustafa Kemal Paşa Ankara'da yeni bir meclis açıp yeni bir hükümet kurdu. Hükümet kurulup bakanlar belirlendikten sonra bütün kuvvetin yeni kurulan mecliste olduğunu bildirdi. Böylece kendisinin ve diğerlerinin tayin ve azli işlerini meclise teslim etti. Meclis onu ve politikalarını aşağıdaki dört maddeyle sınırladı:

Madde 1- Osmanlı padişahı, itilaf devletlerinin baskı ve denetimi altında olduğundan, kendisi veya merkezi hükümet tarafından akdedilen ve imzalanan her türlü andlaşma geçersiz ve hükümsüzdür.

Madde 2- Türk milleti, haklarını savunma ve talep etme kararı almış olup, bağımsızlığını koruyan adaletli, onurlu bir barışa hazırdır.

Madde 3- Asya ve Avrupa'nın Osmanlılara ait olan bölgelerinin Yunan ve Fransız kuvvetleri tarafından tahliyesi.

Madde 4- Dış müdahalenin kaldırılması ve bunların maliye ve idare üzerindeki kontrolüne son verilmesi.

Mustafa Kemal Paşa, kendisini büyük devletler karşısında yalnız görünce, milletin tasvibi ile Sovyet hükûmeti ile bir antlaşma yaptı. Belki de Rusya ve son zamanlarda Almanya ile ittifakı, itilaf devletlerinin tutumlarının düzeltilmesinin nedenlerinden biri haline geldi.

Aceleyle yazılan yukarıdaki makale, İranlılar için bir ders olacak, belki de bu uzun uykudan uyanıp Türk ve Afgan milletlerini örnek alacağız. Belki de cesaret ruhunu kabul edip irademizi güçlendireceğiz. İleride Anadolu'daki mevcut durum ve zafer ile Kemalist ordu hakkında detaylı yazılar yazacağız.[32]

[32] "Kahraman-ı Şark, Mustafa Kemal Paşa", **İkdam**, 25 Muharrem 1341/ 18 September 1922, Nu 75, s. 1.

Ek 3: İkdam Gazetesi'nin Fotoğrafı

İKDAM

قهرمان شرق

مصطفی کمال پاشا

1726

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

İran Dışişleri Bakanlığı Arşiv Merkezi (İDBAM)

İDBAM: SH1318-K26-P100-2

İDBAM: SH1319-K26-P112-1

İDBAM: SH1317-K63-P21-3

İDBAM: SH1313-K12-P8-271

İDBAM: SH1309-K9-P12.296-1

Kitaplar

Devletabadi, Yahya, **Hayat-ı Yahya**, Attar, Tahran, 1358.

Hidayet, Mehdi Kulu, **Hatırat ve Heterat**, Züvvar, Tahran, 1385.

Karpat, Kemal H., **Tarih-i Muhtasar-ı Türkiye**, Tercüme: Hassan Sadıkiyan ve Mustafa Muharremi, İlm-i ve Ferhengi, Tahran, 1399.

Shaw, Stanford J. & Shaw, Ezel Kural, **Hisory of the Ottoman Empire and Modern Turkey**, Cambridge University Press, 1977.

Zürcher, Eric J., **Turkey a Modern History**, Third Editions, I.B. Tauris, 2004.

Süreli Yayınlar

Bidar, 109/3

İkdam, 1/6; 18/1; 21/3; 33/1; 75/1; 77/3; 84/1; 86/3; 197/1

İran, 1223/1; 1225/1; 1357/2; 1357/3; 1358/3; 1359/3; 1360/3; 1513/2-3

Şafak-ı Sorh, 70/3; 71/3

NÖBET DEFTERİNDEN ATATÜRK`ÜN GÜNLÜK YAŞAMININ İNCELENMESİ (1931-1938)

Murat KÖYLÜ[*]

Özet

"Nöbet Defteri" Cumhurbaşkanlığı nöbetçi yaverleri tarafından yirmi dört saatlik devreleri kapsayan bir ceridedir. Nöbetçi yaver, Cumhurbaşkanı`nı korumakla görevli Başyavere karşı sorumludur ve Cumhurbaşkanı`nın yaşadığı olayları ve saat ve dakika belirterek deftere kaydını tutmaktan sorumludur. Deftere, Atatürk`ün uyandığı saat not edilerek kayda başlanır. Uyandıktan sonra ne yaptığı ve nasıl bir faaliyette bulunduğu, kimlerin ziyarete geldiği, nereye ne zaman gittiği ve ne zaman dönüş yaptığı ne zaman uyuduğu gibi hususlar saat ve dakika olarak nöbetçi yaver tarafından deftere yazılır. Defter incelendiğinde Atatürk`ün kesin olarak belirlenmiş, bir uyanma ve ne de uyuma saatinin olmadığı görülmektedir. Cumhuriyetin inşa süreci, yapılan inkılapların toplumun her kesimine ulaştırılması ve halkın yaşadığı sorunların çözümleri gibi meselelerin sabaha kadar uykusuz geceler boyunca süren çalışma saatlerinde çözüm arayışları nöbet defterindeki Atatürk`ün günlük yaşamına nasıl yansıdığı açık bir şekilde görülmektedir. Ayrıca nöbet defteri incelendiğinde Atatürk`ün akşam yemeğinde kabul ettiği kimselerin o dönem yaşanan önemli olaylarla ilgili sorumlu makamlar olduğu ve sorunun çözümü için karşılıklı istişarelerde bulunduğu görülmektedir. Hatta her gece kurulan büyük yemek salonunda bir karatahtanın ve haritaların mevcut olması, gecelerin nasıl geçtiği konusunda bir fikir vermektedir. Nöbet defterinde dikkat çeken diğer bir nokta daha "Reisicumhur Hazretleri Çalıştılar" denilmektedir. Çalıştığı konu hakkında herhangi bir not bulunmamaktadır. Bu durumdan Atatürk`ün o gün yemekte konuşulacak konu ile ilgili soracağı sorular veya yemekten sonra aldığı kararlar ile ilgili makamlara vereceği talimatlar konusunda çalışma odasında hazırlık yaptığı anlaşılmaktadır. Bu çalışma ile "Nöbet Defteri" referans alınarak 1931-1938 döneminde yaşanan belirli tarihlerde Atatürk`ün günlük yaşamı hakkındaki önemli olaylar incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Nöbet Defteri, Günlük Yaşam.

---

[*] Doç. Dr., Çağ Üniversitesi, muratkoylu@cag.edu.tr.

EXAMINATION OF ATATÜRK'S DAILY LIFE FROM THE GUARD DUTY BOOK (1931-1938)

Abstract

"Guard Duty Notebook" is a circuit covering twenty-four-hour periods by the Presidential aides on duty. The aide-de-camp on duty is responsible to the Chief Aide-de-camp, who is responsible for protecting the President and is responsible for keeping the records of the President's events in the book by stating the hours and minutes. The recording begins by noting the time Atatürk woke up the notebook. After waking up, matters such as what he did and what kind of activity he did, who came to visit, where he went and when he returned, and when he slept are recorded in the notebook by the aide-de-camp on hour and minute. When the notebook is examined, it is seen that Atatürk did not have a definite time to wake up and sleep. It is clearly seen how the problems such as the construction process of the republic, the delivery of the reforms to all parts of the society, and the solutions to the problems experienced by the people were reflected in the daily life of Atatürk in the watch book, the search for solutions during the working hours that lasted for sleepless nights until the morning. In addition, when the watch book is examined, it is seen that the people Atatürk accepted at the dinner were the responsible authorities for the important events that took place at that time, and they consulted for the solution to the problem. Even the presence of a blackboard and maps in the great dining room set up every night gives an idea of how the nights went. Another point that draws attention in the watch book is called "His Excellency the President Worked". There are no notes on the subject he studied. It is understood from this situation that Atatürk made preparations in the study room for the questions he would ask about the subject to be discussed at the dinner that day or the instructions he would give to the relevant authorities with the decisions he took after the meal. In this study, important events about Atatürk's daily life will be examined on certain dates in the period 1931-1938, with reference to the "Guard Duty Notebook".

Keywords: Atatürk, Guard Duty Book, Daily Life.

GİRİŞ

Cumhurbaşkanlığı Başyaverlik Makamı, Mustafa kemal Atatürk`ün 29 Ekim 1923`te Cumhurbaşkanı seçilmesiyle ihdas edilmiştir. Ancak 31 Ekim 1931 tarihine kadar olan devreye ait nöbet defterine ulaşılmamıştır. Ancak bu tarihten sonra Özel Şahingiray[1] tarafından toplanan "Nöbet Defteri" 1931-1938 yılları arasında Cumhurbaşkanlığı nöbetçi yaverlerinin Atatürk`ün 24 saatlik günlük faaliyetlerini, birbirlerine devretmede kullandıkları önemli bir belge olarak Türk Tarih Kurumu tarafından 1955 yılında yayınlanmıştır.

Atatürk`ün Cumhurbaşkanlığı süresi içinde on beş yıl boyunca bilinen on yaveri kendisiyle görev yapmıştır. Bunlar: Salih Bozok[2], Cevat Abbas Gürer[3], Muzaffer Kılıç[4], Şükrü Tezer[5], Rusuhi Savaşçı[6], Sami Yanardağ[7], Mahmut Celalettin Üner[8], Cevdet Tolgay[9], Ahmet Naşit Mengü[10] ve Şükrü Özer[11]`dir.

Şahingiray tarafından derlenen kitap içinde, Atatürk'ün 01-11-1931 ile 10-11-1938 tarihleri arasında günlük yaşamını ve faaliyetleri saat saat not edildiği görülmektedir. Bunlara Atatürk`ün "Ne zaman uyandığı?", "Ne ile meşgul olduğu", "Nereye gittiği", "Kimlerle temas kurduğu" ve "Ne zaman

---

[1] Filolog, Sümerolog, Yazar, Cumhuriyet Senatosu İstanbul Üyesi (1961-1964) (D. 1916, İstanbul – Ö. 9 Ekim 1990).

[2] Atatürk ve Nuri Conker ile birlikte Selanik`ten okul arkadaşı olan Salih Bozok, Atatürk ölünceye kadar yanından ayrılmamış, dostluğu devam etmişti. Atatürk`ün ölüm haberi üzerine kalbine sıktığı tek kurşunla intihar etmesine rağmen, kurtulmuş, 1941`de vefat etmiştir.

[3] Mustafa Kemal Paşa`nın Gelibolu`da 16. Kolordu Komutanı olmasıyla yüzbaşı olarak yaveri oldu. Milli Mücadele boyunca Mustafa kemal Paşa`nın yanından ayrılmadı. 1920`de Bolu Mebusu olarak Meclis`e giren ve sonrada çeşitli kurumlarda görev yapan Cevat Abbas Güler 1943`de vefat etti.

[4] Mustafa kemal Paşa`nın 7. Ordu ve Yıldırım Orduları Grup Komutanı iken yaverliğini yapmış, Giresun Milletvekilidir. 1959`da vefat etmiştir.

[5] 1916-1918 yıllarında Mustafa Kemal Paşa`nın yaverliğini yapmıştır. 1969`da İzmir`de vefat etmiştir.

[6] 1 Kasım 1923`de Cumhurbaşkanlığı Başyaver olarak atana ilk isimdir. Bu göreve 1933 yılına kadar bu göreve dört kez atanmıştır.

[7] 1927 Yılında Başyaverliğe atandı ve bu görevi 2 yıl süre ile yapmıştır.

[8] 1929`da yaverliğe, 1932 yılında ise başyaverliğe atanmış ve Atatürk ölünceye kadar bu nöbet görevini sürdürmüştür.

[9] 1932 Yılında Yüzbaşı rütbesinde yaverliğe atanmış ve Atatürk ölünceye kadar bu görevi sürdürmüştür.

[10] 1935 yılında yüzbaşı rütbesiyle yaverliğe atanmış ve bu görevi 1939 yılına kadar sürmüştür.

[11] 1931 yılında yaverliğe atanmıştır. Yedi yıl Atatürk`ün iki yıl da İsmet İnönü`nün yaverliğini yapmıştır.

uyuduğu?" zaman verilerek ilgili nöbetçi yaver tarafından deftere kaydedilmiştir.

Defter incelendiğinde Atatürk'ün belirli ve rutin bir günlük yaşantısı olmadığı, ülke gündemi ve gelişen olaylara göre uyuma ve uyanma saatlerinin olduğu ve ayını nedenlerden dolayı görüşmeler ve seyahatler yaptığı görülmektedir.

Son zamanlarda Atatürk`ün en çok eleştirilen konularında birisi de "Atatürk`ün Sofra Toplantıları" olmuştur. Bazı çevreler, içki ve eğlence sofrası olarak değerlendirdikleri bu toplantılar, nöbet defterinde kaydedilen sofraya katılan kişiler incelendiğinde gerçekte bir dost muhabbet meclisinden ziyade, ülke gündeminin konuşulduğu, tartışıldığı, çözüm arandığı ve gündemle ilişkin kişilerin, uzmanların davet edilerek dinlendiği ve kısmen de olsa kararlar alındığı bir danışma meclisi görevi gördüğü görülecektir.

Nöbetçi Yaverlerin "Nöbet Defterine" aldığı bir not da "Reisicumhur Çalıştılar" cümlesi dikkati çekmektedir. Atatürk`ün uzun saatler boyunca belirli bir konu üzerinde tek başına çalıştığı anlaşılmaktadır. Dönemin olayları, çıkarılan yasalar ve gelişmeler dikkate alındığında Atatürk`ün hangi konularda mesai yaptığı konusu hakkında bir fikir verebilir. Ayrıca akşam uzun sofra toplantılarına da bu çalışmalarının neticesinde fikrine ihtiyaç duyduğu uzmanları ve devlet görevlilerini de davet ettiği görülmektedir.

Bu çalışma ile 1931-1938 yılları arasında ülke gündeminde yaşanan önemli olaylardan örnekler üzerinden ile ilgili tarihi ve kronolojik sıra ile Nöbet Defteri`nde kaydedilen zaman çizelgesi, sofra toplantılarına katılanlar ve Atatürk`ün günlük çalışma saatlerindeki faaliyetleri ile karşılaştırılarak Atatürk`ün dönem içindeki günlük yaşamı hakkında bir analiz yapılacaktır.

1. 1931-1932 Yılları Bazı Önemli Olayları ve Nöbet Defteri`ne Yansımaları

Nöbet Defteri başlangıç tarihi 1 Kasım 1931`de Atatürk gün içinde 4. TBMM`nin ilk toplantısına katılmış ve bir konuşma yapmıştır. Konuşmasında ağırlıklı olarak dünyada yaşanan ekonomik buhrandan ve gelecekte olabilecek buhranlarda ve alınacak tedbirlerden bahsetmiştir. Ayrıca konuşmasının önemli bir kısmını Yunanistan ve Rusya özelinde dış siyasete ayırmış ve özellikle Balkanlar`daki barışın önemini anlatmıştır.[12]

[12] **Türkiye Büyük Millet Meclisi Zahit Ceridesi (TBMM ZC),** 1 Kasım 1932, C 4, s.3-4.

TBMM`den sonra Köşk'e dönen Atatürk, Mecliste yaptığı konuşmanın doğrultusunda konuyla ilgili şahısları akşam toplantıya davet ederek, sabaha kadar süren uzun bir görüşme yapmıştır.

İlk kayıt, Yaver Mahmut Celalettin Üner`in nöbetinde deftere geçmiştir. İlk kayıtta şunlar bulunmaktadır;

> 1.11.1931- 1. Reisicumhur Hazretleri, saat 8.30`da kalkmışlar, saat 13.30`da Meclise teşrif buyurmuşlar. Meclise küşat buyurmuşlar, saat 17.00 de avdet etmişeler, gece misafir kabul buyurmuşlar ve saat 08.00 de yatmışlardır.
>
> 2. Nöbet Naşit (Mengü) Bey`e devredildiği arz olunur Efendim.
>
> Kabul edilenler: 1. Tevfik Rüştü Beyefendi (Dışişleri Bakanı), 2. Şükrü Kaya Beyf (Eski Dışişleri ve İçişleri Bakanı). 3. Kemalettin Sami Paşa (Olimpiyat Komitesi Başkanı), 4. Cevat Beyefendi (Maaile), 5. Hasan Beyefendi, 6. Hasan Cemal Beyef. 7. Yunus Nadi Beyf. (Gazeteci) 8. Saffet Beyf.(CHP Genel Sekreteri), 9. Falih Rıfkı Beyf.(Yazar-Mebus) 10. Vasıf Beyf. 11. Ruşen Eşref Beyf. (Büyükelçi), 12. Nuri Beyf. İmza: M. Celal.[13]

Atatürk, tarihe çok büyük önem vermekte, özellikle Batılı devletler tarafından Türk Tarihi`ni çarpıtılarak "barbar", "istilacı kavim" gibi farklı bir şekilde anlatılmasına karşı Türk Tarih Kurumu (TTK)`nın kurulması direktifini vermiş ve kurum, 15 Nisan 1931`de kuruluşunu tamamlamıştı.[14] Kuruluşu tamamlanan TTK'nin kurucu ve koruyucu başkanlığına Atatürk ve ilk başkanlığına da Tevfik Bıyıklıoğlu getirilmişti. Tevfik Bıyıklıoğlu`nun bir yıl süren başkanlığının ardından yerine Prof. Dr. Yusuf Akçura 1935 yılında vefat edene kadar TTK Başkanı olarak görev yapmıştır.[15] Bu nedenle TTK'nin 2-11 Temmuz 1932 yapılacak olan "1. Türk Tarih Kongresi" Atatürk için çok büyük önem arz ediyordu. Nöbet Defteri`nde Tarih Kongresi öncesi ve süresince Atatürk`ün TTK Başkanı ve tarihçilerle, özellikle kurumun Yusuf Akçura`dan sonra başkanlığını yapacak olan Hasan Cemil (Çambel) ile 1 Temmuz 1932`de hiç uymadan yaptığı hazırlık ve çalışmalar not edildiği gözükmektedir.

---

[13] Özel Şahingiray, **Atatürk`ün Nöbet Defteri**, TTK Yayınları, Ankara, 1955, s.3.

[14] https://www.ttk.gov.tr/tarihce/ (E.T.: 23.04.2023)

[15] https://www.ttk.gov.tr/tarihce/(E.T.: 23.04.2023)

1.07.1932-1. Reisicumhur Hazretleri hiç yatmadan saat 13.30`a kadar Hasan Cemal Beyefendi ile çalıştılar, saat 19.00`da yattılar.

2. Nöbeti Neşit Bey`e devreylediğimi arzeylerim efendim. İmza Şükrü[16]

2.7.1932- 1. Gazi Hazretleri 7.30`da uyandılar. 9.00`da Halkevi`ne Tarih Kongresi`ne gittiler. 13.00`de avdet buyurarak 15.30`da tekrar kongreye teşvik buyurdular. 21.`de avdet ettiler, ….. de yattılar.

Kabul edilenler: Esat Beyef., Yusuf Akçura, Nuri Beyef., Şemsettin Beyef., Hamit Beyef., Fuat (Köprülü) Beyef., Ehmet Refik Beyf., İhsan Beyef., Semih Rifat Beyef., Hasan Cemil Beyef., Tahsin Beyef., Ruşen Eşref Beyef., Yusuf Ziya Beyef., Tevfik Rüştü Beyef., Şükrü Kaya Beyef. İmza: Naşit[17]

2. 1933 Yılı Bazı Önemli Olayları ve Nöbet Defteri`ne Yansımaları

Atatürk`ün Nöbet Defteri`ne yansıyan önemli faaliyetlerden bir de "Yurt Gezileri" olmuştur. Hangi tarihte, saat kaçta yola çıktığı, hangi ulaşım araçlarını kullandığı ve gittiği yerlerde nerede kaldığı deftere ona eşlik eden yaveler tarafından gün be gün kaydedilmiştir. Bu gezilerinden bir de 1933 yılı başında Gaziantep`ten başlayan (Adana, Antalya Muğla illeri üzerinde) ve deniz yolunu da kullanarak İzmir`e kadar olan Güney Anadolu gezisidir. Bu gezinin amacı, o dönemde özellikle Avrupa`da yükselen faşist liderlerin yayılmacılık politikalarına bir gönderme olarak görülebilir. Şöyle ki; 1933 yılı başında (30 Ocak 1933), dünya tarihinde yaşanacak ve milyonlarca insanın öleceği II: Dünya Savaşı`nın mimarlarından olan Adolf Hitler`in Almanya Şansölyesi olması ve böylece Versay sisteminin çökmeye başlaması, Japonya`nın Mançurya`yı işgal ederek Uzak Doğu`da bir savaş başlatması ve İtalya`nın 1921`de çekildiği Anadolu topraklarında tekrar hak iddia ettiği dünya barışını tehlikeye doğru sürükleyen dengesiz bir siyasi ortam olarak tarihe geçmiştir. İtalya`nın özellikle kendini "Faşist Lider" olarak tanımlayan Mussolini iktidarının yayılmacı politikaları Türkiye`yi rahatsız etmesi üzerine, yapılan diplomatik temaslar sonucu 4 Nisan 1928`de İtalya ile Türkiye arasında "Milano Mutabakatı" imzalanmıştır.[18] Ancak

[16] Şahingiray, **age.**, s.72.

[17] Şahingiray, **age.**, s.72.

[18] Aralarında geçen konuşma Mussolini ve Türk Dışişleri Bakanı", Corriera della Sera, 4 Nisan 1928; "Mussolini Milano'da", La Stampa, 4 Nisan 1928.

Mussolini ve Türk Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Bey arasında varılan bu mutabakatın ömrü 1932 yılına kadar sürmüştür.

1932 yılı son çeyreğinden itibaren İtalya`nın doğu yayılmacılık amaçları ortaya çıkmaya başlamıştır.[19] Türkiye bu dönemde Balkanlar`da ittifak arayışları sürdürürken, İtalya ise Fransa, İngiltere ve Almanya ile imzalayacağı olan "Dörtlü Güç İttifakı (Kutsal İttifak olarak da bilinir)" ile konumunu güçlendirmek ve doğuya doğru yayılmacılık politikalarını uygulamaya koymanın planlarını yapmaktaydı.[20]

İtalya`nın yayılmacılık politikaları baskısı ve Avrupa siyasetinde gelişen bu durum karşısında Atatürk`ün önce Kurtuluş Savaşı`nın önemli komutanlarıyla bir toplantı yapması ve sonrasında İtalya tarafında hak ve toprak talebinde bulunulan Güney Batı illerine uzun bir yolculuk yapması, İtalya`ya bir cevap niteliğinde olduğu anlaşılmaktadır.

> 14.1.1933. 1. Gazi Hazretleri saat 13.00`de uyandılar. 17.30`da Marmara`ya[21] gittiler. 20.00`de avdet buyurdular. ….. yattılar.
>
> 2. Nöbeti Cevdet Bey`e devreylediğimi arzeylerim efendim.
>
> Kabul Edilenler: Kazım Paşa Hz., İsmet Paşa Hz., Fevzi Paşa Hz., Fahrettin Paşa Hz., İzzettin Paşa Hz., Y. Şevki Paşa Hz., Ali Sait Paşa Hz., Naci Paşa Hz., Zekai Beyef., Tevfik Rüştü Beyef., Şükrü Kaya Beyef., Celal Beyef., Reşit Galip Beyef., Recep Beyef., Refik Beyef.[22] İmza: Naşit

15.01. 1933 sabahına kadar süren bu toplantının hemen sonrası Atatürk`ün aynı gün saat 20.00`de yolculuk için trenle Anadolu`ya hareke ettiği not edilmiştir.[23]

Büyük ve onurlu bir Kurtuluş Savaşı verilerek milli hâkimiyetin kazanıldığı ve bu hâkimiyetin millet adına sorumluluğu yüklenen TBMM`de bazı milletvekilleri, Cumhuriyetin Onuncu Yılını, on yıllık gelişmeyi ve kazanımları ona layık bir şekilde kutlanması ve değerlerinin gelecek

---

[19] Yücel Güçlü, "Fascist Italy's Mare Nostrum Policy and Turkey", **Belleten**, C LXIII, S 238, Aralık 1999, s.813-845.

[20] Giorgio Pini, **Benito Mussolini**,15. Baskı, L.Capelli ed., Bologna 1940, s.174-175.

[21] Atatürk Orman Çiftliği'nde bulunan Marmara Köşkü (2016 tarihinde yıkıldı)

[22] Şahingiray, **age.**, s.132.

[23] Şahingiray, **age.**, s.132.

nesillere anlatılması maksadıyla bir kanun teklifini, hazırlanarak sunmuşlardır.[24] On iki maddeyi içeren ve 11 Haziran 1933 tarihli birleşiminde acil olarak görüşülen bu kanun teklifi; kutlamalarda, hükümetin alacakları sorumlulukları, alınan tedbir ve düzenleri belirleyerek[25] "Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü"nün üç gün süreyle kutlanılması konusunda karar almıştır.[26] Atatürk`ün *"Ne Mutlu Türk`üm Diyene!"* sözleriyle bitirdiği muhteşem söylevi ve hala kulaklarda olan marşıyla "10. Yılın" önemini ve Genç Cumhuriyet'in her şeye rağmen dimdik ayakta durduğunu ve ilelebet te duracağını" göstermektedir.

Nöbet Defteri`nde Atatürk'ün 29 Ekim 1933 günü faaliyeti şöyle aktarılmaktadır:

> 29.10.1933. 1. Gazi Hazretleri 7.30`da uyandılar. 09.15`de Meclise 10. yıl dönümünü tesit için indiler, 10.10`da resmi geçit mahalline teşrif buyurdular. Askeri teftişi müteakip geçit başladı. 15.00`de bitti. Çankaya`ya döndüler. Akşam 19.00`da Rus Heyeti`ne ziyafet verdiler. 24.00`de beraber Ankara Palas`a baloya gittiler. 03.00`de Orduevi, 04.00`de Halkevi balosuna uğradılar. 05.00`de Çankaya`ya avdet buyurdular ve yattılar.
>
> 2. Nöbeti Cevdet Bey`e devreylediğmi arzeylerim efendim.
>
> Kabul Edilenler: Rus Heyeti (Varaşlof, Karahan, Bübnof, Palyaşof, Kirciyanofiski). İmza: Naşit[27]

3. 1934 Yılı Bazı Önemli Olayları ve Nöbet Defteri`ne Yansımaları

Atatürk için memleketin ve vatandaşların yaşadığı sorunların çözümü her şeyden önce gelirdi. Zaman ve hava şartları dahil hiçbir durum Atatürk`ün o sorunu çözmesini engelleyemezdi. Bu durumlardan bir de 31 Ocak`ı 1 Şubat`a bağlayan gece yaşanmıştı. Kırşehir`de görev yapan öğretmenlerden birkaç aydır maaşlarını alamadıkları konusunda aldığı bir mektubu okuduktan sonra ilgililer nedeni sormuş, gecikmenin hava

---

[24] **TBMM ZC**, 1 Kasım 1932, C 16, s.212; Cahide Sınmaz Sönmez, "Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 Tarihli Genel Af Yasası", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 33-34, Mayıs-Kasım 2004, s. 89-101, s.90.

[25] **TBMM ZC**, 1 Kasım 1932, C 16, s.1-2.

[26] **TBMM ZC**, 1 Kasım 1932, C 14, s.185-186.

[27] Şahingiray, **age.**, s.214.

muhalefeti nedeniyle ödenemediğini öğrenir öğrenmez derhal harekete geçilmesini emretmişti. Öğretmenlerin maaşlarını kendisi götürecektir. Nöbet Defteri`nde yolculuğun başlaması ve yolculuk esnasında yaşananlar Yaver Cevdet Bey tarafından şöyle not edilmiştir:

> 31.1.1934. 1. Gazi Hazretleri 14.00`de kalktılar, 16.00`da Marmara`yı teşrif buyurdular ve 19.00`da avdet ederek 01.45`de refakatlerinde Kazım Paşa Hazretleri (İzmir), Kılıç Ali, Ruşen Eşref, Falih Rıfkı, Hacı Mehmet, Edip Servet, Kavalalı İsmail Hakkı Beyefendiler bulunduğu halde hareket ettiler, 05.00`de 1,30 saat istirahatten sonra 06.30`da Kırşehir istikametine hareket ettiler.
>
> 2. Nöbetimi Şükrü Bey`e devreylediğimi arzeylerim efendi. Kabul Edilenler: Şükrü Kaya Beyef., Hikmet Beyef. (Milli Eğitim Bakanı Yusuf Hikmet Bayur), Recep Beyef., Neşet Ömer Beyef., Falih Fıfkı Beyef., Hacı Mehmet Beyef., Kazım Paşa Hz., Edip Servet Beyef. İmza Cevdet.[28]

Hava ve yol şartlarının seyahati zorlaştırdığını uzun, yorucu ve zorlu yolculuğun, 7 Şubat 1934`de kadar sürecek olan Kırşehir, Kayseri ve Konya`yı da kapsayan bir yurt gezisine dönüşmesi de gün ve gün yaverler tarafından not edilmiştir. Özellikle 1 Şubat günü yaşana zorluklar Yaver Şükrü Bey tarafından Nöbet Defterine şöyle not edilmiştir:

> 1.2.1934. 1. Gazi hazretler Bala`dan Kırşehir`e müteveccihen hareket ettiler, saat 10.00`da Köprüyü geçtiler, Aliağa Çiftliği'nden sonra kara saplandık, bütün kafilenin oradan geçmesi iki saat sürdü. Karakaya ve Kaman`dan sonra biraz tevakkuftan sonra yola devam ettiler. Kırşehir Valisi Karakaya`da Reisicumhur Hazretlerine istikbal etti. Kaman`dan sonra da bir batma ve saplanma oldu. Kafileden beş otomobil Kaman`da kaldı. Reisicumhur Hazretleri Ankara`dan hareketlerinden 15,30 saat sonra saat 17.00`de Kırşehir`e teşrif buyurdular. Halk Fırkası`nda bir süre istirahatten sonra Vali Konağı`na teşrif buyurdular, geceyi Vali Konağı`nda geçirdiler; saat 04.00`de yattılar.

[28] Şahingiray, **age.**, s.245.

2. Nöbeti Naşit Bey`e devreylediğimi arzeylerim efendim. İmza; Şükrü.[29]

Atatürk yurt gezisinden döndüğünün hemen ertesinde olması için büyük çaba sarf ettiği Balkan Antantı`nı imzalamıştır. Özellikle bir yıl önce Nazi Parti`sinin iktidara gelmesi, İtalya Diktatörü Mussolini`nin yayılmacı politikası ve Avrupa devletleri arasında yaşana silahlanma yarışı bu anlaşmanın önemini artırıyordu. 9 Şubat 1934`de Atina`da Türkiye, Yunanistan, Yugoslavya ve Romanya`nın imzaladığı anlaşma[30] Nöbet Defteri`ne Yave Cevdet Bey tarafından şöyle not edilmiştir:

9.1.1934. 1. Gazi hazretleri 09.15`de uyandılar, 10.30`da İsmet Paşa Hazretleri`nin köşkünü teşrif ve oradan Hariciye Vekaletine giderek 12.30`da avdet buyurdular ve yattılar. 16.45`de uyandılar, 05.20`de yattılar.

2. Nöbeti Şükrü Bey`e devreylediğimi arzeylerim efendim.

Kabul edilenler: İsmet Paşa Hz., Hikmet Beyef., Zekai Beyef., Rana Beyef., Fuat beyef., Şükrü Kaya Beyef., Saatçıoğlu. Ş. Beyef., Muhlis Beyef., Recep Beyef., Saffet Beyef., İmza: Cevdet.

1934 yılının sonlarına doğru TBMM tarafından alınan iki önemli karar, Atatürk`ün inşa etmeye çalıştığı ve devrimlerle aşama aşama gerçekleştirdiği Modern Türkiye Cumhuriyeti`nin geleceğine büyük katkıda bulunacaktır.

Bunlardan birincisi, 21 Haziran 1934`de TBMM tarafından kabul edilen "Soyadı Kanunu" ile Türk Milleti`nin "Atası" olarak kabul edilen Gazi Mustafa kemal Paşa`ya "Atatürk" soyadının verilmesi kanunudur. Kanun teklifin TBMM`ye sunulan kanun teklifi şöyledir:

BAŞVEKİL İSMET: İnanıyoruz ki (Atatürk) adı ile Büyük Türk Ulusu en büyük oğluna, en saygılı hitabını yapmış olacaktır.

MADDE 1. Kemal öz adlı Cumhur Reisimize "Atatürk" soy adı verilmiştir.

[29] Şahingiray, **age.**, s.246.

[30] Esra S. Değerli, "Türkiye'nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Paktı," **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 9(2), s.117.

REİS: Kabul edenler…Etmeyenler… Kabul edilmiştir (Alkışlar)[31]

Aynı gün Başvekil İsmet Paşa ve arkadaşları, alınan kararı Atatürk`e akşam iletmişlerdir. Nöbet Defteri`ne o günü Yaver Şükrü Bey şöyle not almıştır:

24.11.1934. 1. Atatürk saat 16.30`da uyandılar. İstirahat buyurdular. 06.30`da yattılar.

2. Nöbeti, Naşit Bey`e devreylediğimi arzeylerim efendim.

Kabul edilenler: İsmet Paşa Hz., Kazım Paşa Hz., Şükrü Kaya Beyef., Salih Beyef., Refik Beyef., Cevat Abbas Beyef. İmza Şükrü.[32]

Modern Türkiye`nin geleceği için atılan diğer önemli olay ise 5 Aralık 1934`de TBMM`de kabul edilen "kadınlara seçme ve seçilme" hakkını veren kanundur. Atatürk`ün çok değer verdiği kadınlarımıza verilen bu hakkın Avrupa'daki birçok medeni devletten önce kazanılması, Türk İnkılabı açısından önemli bir kazanım olarak tarihe geçecektir.

5 Aralık 1934`günü Teşkilat-ı Esasi`nin bazı maddelerinde değişiklik yapılmasını öngören teklif Başbakan İsmet Paşa tarafından TBMM`ye sunulmuştur. Yaptığı konuşmada özetle şunları söylemiştir:

BAŞBAKAN GENERAL İ. İNÖNÜ (Malatya): Yüce saylavlar, kadınların saylav seçmek ve saylav seçilme hakkına sahip olmaları için yüce katınız teklif sunuyoruz. Büyük ulusun yüksek kurultayı, bugün Yüksek Kurtarıcının önderliğinde vereceği kararla büyük inkılabın değerli kıldığı büyük işlerden birisini daha yapmış olacaktır. Baylar sevinelim, öğünelim çünkü; Türk'üz! Çünkü; Atatürk'ümüz vardır! Ulus var olsun, Atatürk sağ olsun (alkışlar).[33]

Nöbet Defteri`nde Yaver Tolgay Bey o günü şöyle not almıştır.:

05.12.1934. 1. Atatürk saat 14.00`de uyandılar. Marmara`ya gittiler. 18.30`da döndüler. 05.00`de yatılar.

2. Geziği By Ş. Özer avnadığımı sunarım.

---

[31] **TBMM ZC**, 24.11.1934, C 25, s.35.

[32] Şahingiray, **age.**, s.245.

[33] **TBMM ZC**, 05.12.1934, C 25, s.82-83.

> Kabul edilenler: Bay Şükrü Kaya, Bay Muhlis, Bay Yunus Nadi, Bay Asım Uz, Bay N. Sadık, Bay Falih Rıfkı, Bay Ahmet Cevat, Bay Saffet, Bay Ş. Saraçoğlu, Bay Muzaffer, Bay Abidin, Bay Fuat Bay Recep, Bay Nuri. İmza: C. Tolgay.[34]

4. 1935 Yılı Bazı Önemli Olayları ve Nöbet Defteri`ne Yansımaları

Bu yıl beşinci dönem Milletvekilliği Genel Seçimleri yapılması ve tarihinde ilk kez TBMM`ye kadınların milletvekili seçme hakkını kullandığı gibi milletvekili olarak Meclise girmesi bakımından öne çıkmıştır. Seçimler 8 Şubat 1935 günü yapıldı. Atatürk bu dönem de İstanbul`da bulunuyor, çalışmalarını Dolmabahçe Sarayı'ndan yürütüyordu. Bu tarihlerdeki Nöbet Defteri kayıtları incelendiğinde Atatürk, daha önceleri olduğu gibi milletvekili seçimleri ile yoğun bir şekilde meşgul olmuyor, bu işleri Başbakan İsmet İnönü ve CHP Genel Sekreteri Recep Peker`e bıraktığı anlaşılmaktadır. Seçimlerde sadece altı gün önce Başbakan İsmet İnönü, Recep Peker ve Parti Heyetiyle toplantı yapıp, seçim çalışmaları yaptığı, kalan zamanlarını İstanbul`u gezerek geçirdiği görülmektedir.

> 2.2.1935. 1. Atatürk saat 09.29`de uyandılar., saylav seçimi için General İsmet İnönü ve Recep Peker ile çalıştılar. 17.00`de kendi reislikleri altında Vekiller Heyeti, Fırka idare heyeti Saray`da toplandı; 21.30.`da dağıldı. Aynı saatte Şişli ve Beyoğlu semtlerinde bir gezinti yaparak Park Oteli`ne gittiler. 22.30`da Saray`a döndüler ve 23.00`de yattılar.
>
> 2. Nöbeti Bay Cevdet Tolgay`a bıraktığımı sunarım Bayım. İmza: N. Mengü.[35]

Beşinci Dönem milletvekili seçimleri sonrası oluşan yeni TBMM, ilk yasama dönemi 1 Kasım 1935`de geleneksel olarak Atatürk`ün konuşmasıyla başladı. Atatürk konuşmasında, öncelikle geçmiş dönemde gerçekleşen iktisat politikalarındaki başarılı sonuçlarından duyduğu memnuniyeti ancak daha yapılacak çok işler olduğu, özellikle limanlar ve sulama konularına önem verilmesini, madenlere önem verilmesini, maden mühendislerinin sayılarının aratılmasını, tayyare filoların geliştirilmesi dâhil diğer direktiflerini söyledikten sonra konuşmasını milletvekillerinin alkışları

[34] Şahingiray, **age.**, s.334.

[35] Şahingiray, **age.**, s.352.

arasında şöyle tamamladı: "*Kamutay yurdun korunması, onun bayındırlığı için en yüksek ulusal ilham ve kaynağıdır (şiddetli ve sürekli alkışlar).*[36]

Atatürk'ün 1 Kasım 1935 tarihinde günlük faaliyeti Yaveri Cevdet Tolgay tarafından Nöbet Defterine şöyle kaydedilmiştir:

> 1.11.1935. 1. Atatürk saat 13.00`da uyandılar, 14.30`da Büyük Millet Meclisini açmak üzere köşkten hareket buyurdular. 15.00`de Meclisi açtılar, 16.30`da Köşk`e avdet buyurdular. 02.00`de yattılar.
>
> 2. Nöbeti Bay Şükrü Özer`e bıraktığımı saygıyla bildiririm.
>
> Kabul edilenler: Bay Fuat Bulca, Bay Şükrü Kaya, Bay Nuri Conker, Bay Ali Kılıç, Bay Hasan Cavit, Bay Müfit Özdeş, Bay Edip Servet, Bay Ş. Günaltay, Bay İ. Necmi, Bay F. Rıfkı Atay, Bay Hasan Saka, Bay Neşet Ömer. İmza: C. Tolgay.

5. 1936-1937 Yılları Bazı Önemli Olayları ve Nöbet Defteri`ne Yansımaları

Atatürk`ün sağlığı boyunca en çok önem verdiği konulardan biri de "vatanın bütünlüğü" dür. Amasya Genelgesi ile tüm dünyaya ilan ettiği ve Misak- Milli ile kabul ettirdiği ve Lozan barış Anlaşması ile ulaşmaya çalıştığı bu hedefin iki konuda eksik kalmış olması ömrünün sonuna kadar, belki de sağlığını bile hiçe sayarak mücadele etmiştir.

Lozan görüşmelerinde kabul edilen Boğazlar bölgesinin genelindeki askersizleştirme, dar bir bölgeye ve kısıtlı bir alana çekilmiş olmasına rağmen yine de Türkiye'nin tam bağımsızlığı ve toprakları üzerindeki hâkimiyetine getirilen bir kısıtlama olarak görülüyordu. Askersiz bölgelerdeki her türlü kanunsuz ve hukuksuz durumu kötüye kullanılmasını önlemek amacıyla Milletler Cemiyeti kontrolünde özel bir garanti mekanizması kurulması kararlaştırılmıştır.[37]

Bu durum tam bağımsızlık ilkesini zedeliyordu. Ayrıca Avrupa ve Uzakdoğu`da yaşanan gelişmeler dünyadaki barış dengesinin bozulması, yaklaşan bir savaşın habercisi gibiydi. Türkiye, dengesiz bu ortamda ülkenin güvenliğin sağlamak maksadıyla Boğazlara hâkim olması gerekiyordu.

---

[36] **TBMM ZC**, 01.11.1935, C 6, s.2-3.

[37] Tosun, **age.**, s. 97.

Konferans boyunca Türk tezlerine karşı, karşıt tezlerin oluşması, uzun tartışmalarla neden olduğundan, Boğazlar sözleşmesinin imzalanması konusunda, bir kadar süren görüşmeler sonunda anlaşmaya varılmıştır. 22 Haziran`da başlayan konferans 20 Temmuz 1936`da son buldu. Sözleşmeye Türkiye karşısında imza koyan taraf ülkeler: İngiltere, Fransa, Sovyetler Birliği, Japonya, Romanya, Bulgaristan, Yunanistan ve Yugoslavya`dır. (İtalya ise Boğazlar Sözleşmesine 2 Mayıs 1938'de katılmıştır).[38]

20 Temmuz 1936`da Atatürk İstanbul`da Florya Köşkü`ndedir. Sözleşmenin imzalanmasını müteakip konuyla alakalı tüm ilgilileri Park Oteli`ne davet ederek, sabah saat 06.00`ya kadar süren bir toplantıyla değerlendirdiği anlaşılıyor.

20.7.1936 1. Atatürk saat 15.00`de uyandılar, gece 02.`de Park Otel`e teşrif ettiler, 06.15`de Florya`ya avdetle yattılar.

2. Nöbeti Bay Şükrü Özer`e bıraktığımı arz ederim.

Kabul edilenler: General Ali Fuat (Konya), Gen. Şükrü Naili, Gen Seyfi, Gen. Halis, Bn. S. Ruşen Eşref, Bay Ruşen Eşref, Bay Mehmet Somer, Bay Müfit Özdeş, Bay Hamdi (Berlin), Bay Ali Muzaffer, Bay Demir Ali, Bay Hasan Saka, Bay C. Abbas Gürer, Bay Ali Kılıç, Bay Hasan Cavit, Bay İ.M. Mayokan, Bay Ferit (Varşova). İmza: C.Tolgay.[39]

İkinci konu Hatay Meselesiydi. Atatürk, 1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nden soma Hitler'in Avrupa'da yarattığı gerginlikten de yararlanarak, İskenderun meselesinin çözümünün zamanı geldiğine inanmıştı.

Atatürk, Türkiye adına Fransa Hükümeti`ne bir mektup göndererek, Fransa`nın Suriye ve Lübnan konusunda aldığı karara paralel olarak benzer kararın çoğunluğu Türk olan İskenderun sancağı içinde vermesini teklif etmiş, ancak bu teklifi reddeylemiştir.[40]

Hatay Meselesi çözümü için Fransa ile Türkiye arasında diplomasi konusunda adımlar atılırken, atılan bu adımlardan arzu edilen sonuçların alınmaması ve gecikmesi, Atatürk, TBMM'nin 1 Kasım 1936 tarihli açış konuşmasında yansımış ve bu konuşma tam bir ültimatom niteliğinde olduğu değerlendirilmiştir: "*Bu sırada milletimizi gece ve gündüz uğraştıran başlıca*

[38] Mehmet Gönlübol-Cem Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara 1987, s. 124.

[39] Şahingiray, **age.**, s.334.

[40] Esin Dayı, "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması", **A.Ü. Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 19, Erzurum 2002, s.335-336.

büyük mesele, gerçek sahibi öz Türk olan Antakya ve İskenderun ile yöresinin mukadderatıdır. Fransa ile aramızdaki tek ve büyük mesele budur".[41]

Yapılan tüm girişimlerden istenilen sonuca ulaşılamaması Atatürk`ü çok rahatsız ediyordu. Artık harekete geçme zamanının geldiğine inanıyordu. Bu nedenle başta Başbakan İnönü olmak üzere Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü'yü Eskişehir`de yapacakları toplantıya davet etmişti. Eskişehir`deki toplantıdan sonra toplantıya katılanlarla birlikte Konya`ya hareket etmişti. Trende yaptığı toplantıda şunları söylemiştir: "*Ben, memleketi hiçbir zaman savaşa sürüklemem, fakat Hatay sorunu benim vazgeçilmez bir davam olmuştur*.[42]"

O günü Nöbet Defterine Yaver Naşit Mengü şöyle kaydetmiştir:

> 6.1.1937. 1. Atatürk saat 13.30`da uyandılar, 15.00`de Eskişehir`e musayalat, Eskişehir`de Başvekil, Müşir, Hariciye ve Dahiliye vekilleriyle görüştükten sonra 17.00`de Eskişehir`den Konya`ya müteveccihen hareket ettiler. 03.00`de yattılar.
>
> 2. Nöbet Bay Cevdet Tolgay`a bıraktığımı arzeylerim bayım.
>
> 3. Trende aynı zevat vardır. İmza: N. Mengü.[43]

Ancak "*Benim şahsi meselemdir*" dediği Hatay meselesi çözüme ulaşmadıkça Atatürk`ün rahatsızlığı da artıyordu. 29 Ekim 1937`de Cumhuriyet Bayramı törenlerine katılan yabancı büyükelçiler ile yaptığı konuşmada Fransız Sefiri Ponsa`ya şu ifadeleri kullanmıştır:

> "Ben toprak büyütme dileklisi değilim; barış bozma alışkanlığım yoktur. Büyük Meclis'in kürsüsünde milletime söz verdim. Hatay'ı alacağım! Milletim benim dediğime inanır. Sözümü yerine getiremezsem onun huzuruna çıkarmam, yerimde kalamam…" demiştir.[44]

O gün yapılan bu görüşme Yaver Neşet Mengü tarafından Nöbet Defteri`ne şöyle kaydedilmiştir:

---

[41] **TBMM ZC**, 01.11.1936, C 13, s.6-7.

[42] Dayı, **age.**, s.336.

[43] Şahingiray, **age.**, s.571.

[44] Dayı, **age.**, s.337-338.

29.1.1937 1. Atatürk saat 08.00`de uyandılar. 13.00`de Meclise inerek Bayram münasebetiyle hükümet erkanını, milletvekillerinin süferanın tebrikatını kabul buyurdular.

2. Atatürk ayrıca Romen Başvekili Tataresko ve mahiyetinin Yugoslav, Yunan, Romen ve Genelkurmaylarıyla, mahiyetlerini kabul buyurdular.

3. Atatürk saat 23.00`de Cumhuriyet Halk Partisi'nin balosuna teşvik buyurdular. Baloda ecnebi misafirlerle hasbıhalden sonra kendilerine ihzar edilen salona çekilerek saat 06.30`a kadar Tataresko, İngiliz Sefiri, Fransız Sefiri Ponsa İran Hariciye Nazırı Saii diğer süfera ile beraber oturarak köşke avdet buyurdular. 07.00`de yattılar.

4. Nöbeti Bay Cevdet Tolgay`a bıraktığımı arzeylerim. İmza: N. Mengü.[45]

5. 1938 Yılı Nöbet Defteri`ne Yansımaları

Şubat ayının başından itibaren hastalığını yorgunluk ve halsizlik şeklinde iyiden iyiye hissetmeye başlamıştı. Aslında 1937 yılının sonlarına doğru hastalık kendini göstermişti ancak bu durum yorgunluk olarak değerlendirilmişti.[46] Oldukça düzensiz ve yorucu günler geçiriyordu. Bazen sabaha kadar sofra toplantıları, sonrasında kısa uyku araları, şehirlerarası uzun ve yorucu yolculuklar ve hiç bitmeyen memleket meseleleri, zaman zaman bitkin düşmesine neden oluyordu.

Atatürk vücudunda geçmeyen kaşıntıların başlamasıyla, tavsiye üzerine kaplıca tedavisi almak için 20 Ocak 1938`de Yalova Kaplıcalarına gitmek üzere Ankara`dan ayrılarak, 21 Ocak`ta Yalova'ya geldi. Ancak şubat ayındaki hastalık durumu farklıydı. Kendisini muayene eden Doktor Nihad Resad Belgeler hastalığına teşhisi koymuştu. Atatürk`ü bitkin düşüren hastalığı, amansız bir karaciğer hastalığı olan "siroz".du.[47]

Nöbet defterindeki yaverlerin tuttuğu kayıtlara göre, hastalığının teşhisi ve doktorlarının tavsiyesi üzerine 11 Şubat`tan itibaren uzun ve kalabalık sofra toplantılarının kesildiği görülmektedir. Nöbet Defteri`nde bu durum "*Atatürk…. Saatte uyandılar, Saray`da meşgul oldular/ istirahat buyurdular/*

[45] Şahingiray, **age.**, s.667-668.

[46] Mithat Aydın, "Atatürk`ün Son Hastalığı", **Belgi Dergisi**, S 12 (Yaz 2016/II), s. 179.

[47] Aydın, **age.**, s.179.

çalışmalar yaptılar, ... Saatte yattılar" olarak kaydedilerek devredilmektedir. Devlet meselelerinin haricinde bu dönemde çok sık olarak dil konusunda sohbet ettiği İsmail Müştak Mayakon ile görüştüğü not edilmiştir. [48]

Ancak Hatay konusunun bir türlü tam istediği sonuca ulaşılamaması ve hastalığının duyulmasıyla özellikle dış ilişkilerde bir zafiyet yaratacağı endişesi nedeniyle, doktorlarının tüm ısrarına rağmen dinlenmek ve tedavi olmak yerine 19 Mayıs törenlerinin hemen ardından Mersin`e yola çıkacaktı. Bu yolculuğun başlangıcını Yaveri Cevdet Tolgay Nöbet Defteri`ne şöyle kaydetmiştir:

> 19.5.1938 1. Atatürk saat 10.00`da uyandılar. 14.00`de Başbakanı kabul buyurdular. 15.00`de stadyuma teşrifle Spor Bayramı`nda hazır bulundular. 17.00`de trenle Mersin`e hareket buyurdular. 22.00`de yattılar.
>
> 2. Nöbetimi Bay Şükrü Özer`e devreylediğimi arz eylerim.
>
> Kabul edilenler: Bay Salih Bozok, Bay C. Abbas Gürer, Bay Ali Kılıç, Bay, N.Ö. İrdelp, Bay, Ş. Ahmet Ediz, Bay, Z.N. Yaltrum. İmza: C. Tolgay.[49]

Altı gün süren yorucu tren yolculuğu sonunda 25 Mayıs saat 13.30`da Ankara`ya geldi. Ankara`da bir gün boyunca Başbakan Celal Bayar ve Genelkurmay Başkanı Fevzi Çakmak ile yaptığı görüşmenin ardından İstanbul`a hareket ederek istirahate çekilmiştir. [50]

O günden sonra sadece Başbakan ve Genelkurmay Başkanı gibi makamlardaki arkadaşlarıyla kısa görüşmelerinin dışında uzun sofra sohbetleri ve uykusuz yorgun gecelerdeki hayatından vaz geçildiği, Nöbet Defteri`ndeki kayıtlardan anlaşılmaktadır.

Atatürk`ün yaşamının son on gününde 1 Kasım 1938`de ve 4 Kasım`da sadece "*saat 08.00`de uyandığı ve dairelerinde istirahat buyurdular ve 23.00`de yattılar*" kaydı düşülmüş, diğer günler "boş" olarak deftere not edilmiştir.[51]

---

[48] Şahingiray, **age.**, s.702.

[49] Şahingiray, **age.**, s.724.

[50] Şahingiray, **age.**, s.726.

[51] Şahingiray, **age.**, s.750.

SONUÇ

Nöbet Defteri, yaklaşık yedi yıl boyunca Atatürk ün yaşamını gün ve gün kaydedildiği oldukça değerli bir belgedir. Özellikle Atatürk`ün günlük yaşam rutini hakkında fikir vermesi bakımında, yaşanan olayları bir fotoğrafı saran çerçevesi gibi araştırmacılara yol göstermekte ve yapılan çalışmalardaki doğruluk değerini artırmaktadır.

Nöbet Defteri`ndeki kayıtlar incelendiğinde şu sonuçlara ulaşılmaktadır:

1. Kesin bir uyku düzeni olmadığı, bazen sabaha kadar toplantılar yaptığı, gün boyunca da uyuduğu, bazen de 24 saatten fazla ve gün içinde de hiç uymadığı görülmektedir.

2. Kabul edilenler bölümü incelendiğinde, çoğunlukla TBMM`de görüşülecek bir kanunla ilgili, ya da uluslararası bir anlaşma konusuyla ilgili veya devletin önemli bir sorunuyla ilgili kimseler olduğu dikkat çekmektedir. 1935`den sonra da Dil ve Tarih konularında uzman kimselerin daha çok kabul edilmesi dikkat çekmektedir.

3. Atatürk Haziran 1934 ortasına kadar genellikle Ankara`da Çankaya Köşkü ve Çiftlikte bulunan Marmara Köşkünde ikamet etmesine rağmen, bu tarihten sonra İstanbul`a Dolmabahçe Sarayı, Florya Köşkü ve zaman zamanda Yalova`ya gittiği görülmektedir.

4. Uzun yurt gezilerini çoğunlukla trenle yapmasına rağmen, denize kıyısı illerde ise vapuru tercih etmiştir.

5. Hastalığını başlangıçta önemsemediği, vücudundaki kaşıntıların kaplıca tedavisiyle geçeceğini düşünse de ancak 1938 Mart ayından sonra hastalığın ciddiyeti anlaşılmış ve yorucu toplantılara ve görüşmeler ara verilmiştir.

6. Ancak Hatay Meselesi bu durumun istisnası olarak hastalığına olumsuz bir etkisi olmuştur 19 Mayıs 1938`de Mersin`e yaptığı altı günlük yolculuk hastalığını olumsuz etkisini artırmıştır.

7. Mayıs 1938 ayının sonundan itibaren sadece Başbakan ve önemli devlet yetkileriyle birebir görüşmelerinin haricinde geçmiş yaşantısına oranla oldukça yalnız bir dönem geçirdiği kaydedilmiştir.

Nöbet Defteri, Osmanlı Devlet geleneğinin bir devamı olarak devlet başkanlarının tarihsel değerleri olması nedeniyle hayatlarının “ceride” halinde kaydedilmesinin en tipik örneklerinden biridir. Bu özelliği ile tarihi doğru yazmak ve algılamak konusunda büyük bir hizmet sunması bakımında önemli bir belgedir.

KAYNAKÇA

Aydın, Mithat, "Atatürk`ün Son Hastalığı", **Belgi Dergisi**, S 12 (Yaz 2016/II).

Dayı, Esin, "Hatay Devleti ve Hatay'ın Anavatan'a Katılması", **A.Ü. Türkiye Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S 19, Erzurum 2002.

Değerli, Esra S., "Türkiye'nin Balkan Ülkelerine Yakınlaşma Çalışmaları: Balkan Paktı," **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 9(2).

Güçlü, Yücel, "Fascist Italy's Mare Nostrum Policy and Turkey", **Belleten**, C LXIII, S 238, Aralık 1999.

Gönlübol Mehmet- Sar, Cem, **Olaylarla Türk Dış Politikası**, A.Ü.S.B.F. Yay., Ankara 1987.

Şahingiray, Özel. **Atatürk`ün Nöbet Defteri**, TTK Yayınları, Ankara, 1955.

Pini, Giorgio, **Benito Mussolini**,15. Baskı, L.Capelli ed., Bologna 1940.

Sönmez, Cahide Sınmaz, "Cumhuriyetin Onuncu Yıldönümü Kutlamaları ve 26 Ekim 1933 Tarihli Genel Af Yasası", **Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi**, S 33-34, Mayıs-Kasım 2004, s. 89-101.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Zahit Ceridesi (TBMM ZC), 1 Kasım 1932, C 4.

TBMM ZC, 1 Kasım 1932, C 14.

TBMM ZC, 1 Kasım 1932, C 16.

TBMM ZC, 24.11.1934, C 25.

TBMM ZC, 05.12.1934, C 25.

TBMM ZC, 01.11.1935, C 6.

TBMM ZC, 01.11.1936, C 13.

ALMAN BELGELERİNDE ÇAĞDAŞ İKİ MODERNİST ÖZELİNDE VATAN DAVASI MUSTAFA KEMAL VE CEMAL PAŞA

Mustafa ÇOLAK*

Özet

Modernitenin XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılın ilk yarısındaki en belirgin simgelerinden biri "ulus devlet" ve bununla bağlantılı olan "vatan" kavramıdır. Yeniçağdaki kozmopolit ve geniş coğrafyalı imparatorlukların yerini, artık kendi kaderini belirleyen ve nüfus olarak yoğunlukta olunan bölgelerde, "vatan" adı verilen, milli karakterli devletler almaya başlamıştır. Türkiye Cumhuriyeti zamanın ruhuna uygun olarak bu süreç içerinde kurulmuştur. Bu bağlamda devletin kurucu önderi Mustafa Kemal Paşa ve zaman zaman görüştüğü, mektuplaştığı, haberleştiği İttihatçı liderlerden Cemal Paşa, çağının iki modernist Türk generali ve siyasetçileri olarak dikkat çekmişlerdir.

Her ikisi de Osmanlı Devleti'nin en modern okullarında eğitim almış, Osmanlı ordusunun parlak birer kurmay subayı olarak, devletin Batı'ya açılan önemli bir penceresi olan Selanik'te görev yapmış ve özellikle Fransız kültür dünyası üzerinden Avrupa'daki gelişmeleri takip etmiş liderlerdir. Dolayısıyla onlar, çökmekte olan Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun, ancak modernleşme ile, yani ulus devletin inşası ile mümkün olabileceğine inanmışlardır. Bu inanç her ikisinin de dünyadaki siyasi gelişmeleri takip ettiklerini ve entelektüel bir birikime sahip olduklarını göstermekteydi.

Birinci Dünya Savaşı fiilen başladıktan hemen sonra, 2 Ağustos 1914'de gizli imzalanan Osmanlı-Alman İttifak Antlaşması'yla birlikte, Almanya'nın Osmanlı Devleti'nde bulunan diplomatik ve askeri temsilciliklerinin, Alman Dışişleri Bakanlığı'na veya Genel Karargahı'na gönderdikleri resmi veya gayri resmi raporlarının sayılarında önemli bir artış olduğu gözlemlenmektedir. Bu bağlamda yazılan raporlarda Osmanlı devlet adamları ve önde gelen subaylarının niteliklerini ve düşünce dünyalarını ele alan belgelerde mevcuttur. Hem Birinci Dünya Savaşı'nda hem de Millî Mücadele döneminde isimleri sürekli öne çıkan, iki dost lider olan Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa arasındaki görüşmeler, mektuplaşmalar ve

* Prof. Dr., Samsun Üniversitesi, mustafa.colak@samsun.edu.tr

haberleşmelerde Alman yetkililerin raporlarında ve Alman gazetelerinde yer almıştır. Bu rapor ve haberlerde her ikisinin de Vatanperver, Milliyetçi, Devrimci ve Türkçü gibi ortak özellikler taşıdığına vurgu yapılmaktadır.

Bu bildirinin amacı, yukarıda bahsettiğimiz ve Berlin'deki Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nden (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts) temin ettiğimiz ve *PA-AA*, R13199, Türkei Nr.134'de kayıtlı bulunan, Alman Büyükelçilik ve Konsolosluk raporlarını, ayrıca Deutsche Algemeine Zeitung ve Deutsche Zeitung gibi dönemin önde gelen Alman gazetelerinde konuyla ilgili çıkan haberleri, analitik bir yöntemle irdelemektir. Bu nedenlerle, bu bildirinin özgün ve alana katkı sağlar nitelikte olduğunu düşünmekteyiz.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa, Ulus Devlet, Osmanlı-Alman İlişkileri, Millî Mücadele Dönemi.

TWO CONTEMPORARY MODERNISTS IN GERMAN DOCUMENTS: THE CAUSE OF HOMELAND IN THE CASE OF MUSTAFA KEMAL AND CEMAL PASHA

Abstract

One of the most prominent symbols of modernity in the XIXth century and the first half of the XXth century is the "nation state" and the related concept of "homeland". The place of cosmopolitan and wide-geography empires in the modern age has been taken over by nation-states with a national character, which now they were determining their own destiny in the areas they densly populated areas that known as "homeland". The Republic of Turkey was established in this process in accordance with the spirit of the time. In this context, Mustafa Kemal Pasha, the founding leader of the state, and Cemal Pasha, one of the Unionist leaders whom he met, corresponded and communicated with from time to time, drew attention as the two modernist Turkish generals and politicians of their age.

Both were leaders who were educated in the most modern schools of the Ottoman Empire, served as brilliant staff officers of the Ottoman army in Thessaloniki, which was an important window of the state to the West, and followed the developments in Europe, especially through the French cultural world. herefore, they believed that the salvation of the crumbling Ottoman Empire could only be achieved through modernization, namely, by building a nation-state. This belief showed that both of them followed the political developments in the world and had an intellectual background.

After the outbreak of World War I, with the secretly signed Ottoman-German Alliance Treaty on August 2, 1914, there was a significant increase in the number of official and unofficial reports sent to Germany's diplomatic and military representatives in the Ottoman Empire by Germany's Foreign Ministry or General Staff. In the reports written in this context, there are documents dealing with the qualifications and world of thought of Ottoman statesmen and leading officers. The meetings, correspondence, and communications between two friendly leaders, Mustafa Kemal Pasha and Cemal Pasha, who were prominent during both the First World War and the National Struggle, were documented in reports by German authorities and covered in German newspapers. The reports and news coverage emphasized that both leaders shared common characteristics, such as being patriots, nationalists, revolutionaries, and proponents of Turkism.

The purpose of this paper is to analyze, through an analytical method, the reports of the German Embassy and Consulates as well as news articles related to the subject published in leading German newspapers of the period, such as Deutsche Algemeine Zeitung and Deutsche Zeitung, which we obtained from the Political Archive of the German Foreign Ministry in Berlin (Politisches Archiv des Auswärtigen Amts), recorded in PA-AA, R13199, Turkey No.134 as mentioned above. For these reasons, we believe that this paper is original and makes a valuable contribution to the field.

Keywords: Mustafa Kemal Pasha, Cemal Pasha, Nation State, Ottoman-German Relations, National Struggle Period.

GİRİŞ

Cemal Paşa, 3 Haziran 1920 tarihinde Moskova'dan Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı bir mektubunda: "*Mustafa Kemal! Emin ol ki memleket kurtulacak ve bu kurtuluş münhasıran kahramanlığı ve esarete karşı nefreti her türlü şüpheden azade olan Türk unsuruna senin telkin ettiğin vecd ve iman sayesinde kabil olacağı için Mustafa Kemal namı şark ve Türk mahlasları arasında en büyük bir mevkii işgal edecek!"*[1] şeklinde samimi ifadeler kullanmıştır. Bu ve benzeri cümleleri Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa arasındaki diğer yazışmalarda da görmek mümkündür. Zira işgale uğramış vatanı kurtarmak, modern ve devrimci olan bu her iki Osmanlı generali için en önemli varlık nedeni haline gelmiştir. Onun için de her ikisi de zamanın ruhuna uygun olarak kurtuluşu "*…kahramanlığı ve esarete karşı nefreti her türlü şüpheden azade olan Türk unsuruna…"* dayandırmak istemiştir. Bu da Fransız İhtilali ile beraber dünyayı adeta kasıp-kavuran "ulus devlet" anlayışının Türk milletinde vücut bulması anlamına gelmiştir.

Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa arasındaki ilişki ve bu iki liderin modernist, milliyetçi ve devrimci özellikleri hakkında yapılmış bilimsel ve bir o kadar da bilimsel olmayan çalışmalar mevcuttur. Lakin Türkiye'deki çalışmaların önemli bir kısmı sadece Türk kaynaklarına dayanmaktadır. Bu çalışmanın özgünlüğü de bu noktada ortaya çıkmaktadır. Zira bu çalışmada, araştırmanın sorunsalını oluşturan soruların cevabı aranırken ana kaynak olarak, Berlin'deki Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi'ndeki konsolosluk raporları ile Almanca çıkan gazeteler değerlendirilmiştir. Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi'nde Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa hakkında çok sayıda belge ve bilgi bulunmak mümkündür. Bunların tamamının değerlendirilmesi, bildiri olarak hazırlanan bu çalışmanın çerçevesini aşacağından iki noktada sınırlandırmaya gidilmiş ve bu iki noktada da sadece örnek belgeler ile konu irdelenmeye çalışılmıştır.

İlk olarak konuyu kronolojik olarak sınırlandırdık. Bu bağlamda Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa isimlerinin Almanya'da duyulmaya başlandığı Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıç tarihi olan 1914 ile Cemal Paşa suikastının olduğu 1922 arası dönemi ele aldık. İkinci olarak ana kaynaklarda sınırlamaya gittik. Bu biraz da zorunluluklardan dolayı bir sınırlandırma olmuştur. Zira Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa ilişkisi konusunda İngiliz, Fransız, Rus ve diğer ülkelerin arşivlerinde de belgeler

[1] Hülya Baykal, "Millî Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa İle Cemal Paşa Arasında Yazışmalar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C V, S 14 (Mart 1989), s. 383.

bulmak mümkündür. Ancak şunu unutmamak gerekir; Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı Devleti ile Rusya, Fransa ve İngiltere arasındaki diplomatik ilişkiler resmi olarak kesilmişti. Dolayısıyla bu devletlerin İstanbul'daki Büyükelçileri ve Osmanlı topraklarındaki konsoloslukları faaliyette değildi. Ama Osmanlı müttefiki Almanya'nın bütün diplomatik misyonları görev başındaydılar ve her gün her konuda çok sayıda raporu Alman Dışişleri Bakanlığı'na veya bağlı oldukları birimlerine yazmışlardır. Bu nedenle bahsi geçen dönem için Alman arşivlerinde Osmanlı Devleti ile ilgili, diğer ülkeler ile karşılaştırdığımızda çok daha fazla diplomatik belgenin bulunduğunu söylemek mümkündür. Dolayısıyla biz hem Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşu için önemli olan bu belgeleri derinlemesine değerlendirmek hem de bir bildiri niteliği taşıyan bu çalışmanın sınırlarını aşmamak için sadece Alman kaynakları ile yetindik.

Milliyetçi ve Devrimci Bir Çağda İki Osmanlı Generali

Bir Alman gazetesi olan *Deutsche Allgemeine Zeitung*, Tiflis'teki Cemal Paşa suikastı üzerine yayınlamış olduğu bir yazısında, Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa ve diğer ittihatçıların benzer yönlerini şöyle özetlemekteydi: "…*Cemal Paşa'nın, Çanakkale savaşlarındaki başarılarından dolayı şöhreti artmış olan Mustafa Kemal ile de benzer yönleri bulunmaktadır. Bütün İttihatçılar gibi bu ikisinin de en büyük motivasyonu vatan sevgisini her şeyden üstün tutmalarındadır. Mustafa Kemal ve Cemal Paşa, modern ve özgür yeni bir Türkiye kurmak için çalışıyorlardı…*"[2].

Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa, farklı şehirlerde ve farklı yıllarda olsa da benzer okullarda okumuşlar ve benzer eğitim almışlardı. Mustafa Kemal, 1896-1898 yılları arasında Manastır Askeri İdadisi'nde eğitim görmüştü. Cemal Paşa ise İstanbul'daki Kuleli Askeri İdadisi'nden 1890 yılında mezun olmuştu. İdadiden sonra her ikisi de Mekteb-i Harbiye-i Şahane'nin harp sınıfına kayıt yaptırmıştı. Buradan Mustafa Kemal 1902'de Cemal Paşa ise 1893'de Teğmen rütbesiyle mezun olmuşlardı. Her ikisi de başarılı öğrenciler oldukları için kurmay sınıfına ayrılmışlar ve kurmay eğitimi için de Erkan-ı Harbiye'ye devam etmişler ve yine başarılı bir şekilde mezun olmuşlardı.

Mekteb-i Harbiye-i Şahane, 1834 yılında Davutpaşa Kışlası'nda kurulmuş, daha sonraları İstanbul-Pangaltı'ya taşınmış Osmanlı Devleti'nin

[2] **Deutsche Allgemeine Zeitung**, "Djemal Pascha", 28 Juli 1922 (Nr. 324).

modern bir okuluydu. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce Türk ordusuna yılda 700 subay yetiştiren bu okulda en fazla Tarih ve Matematik dersleri okutuluyordu[3]. Dolayısıyla hem Mustafa Kemal Paşa hem de Cemal Paşa Osmanlı Devleti'nin Batı tarzı modern eğitim veren ve o dönem Batıdaki, milliyetçilik, devrimcilik, ulus devlet gibi çağdaş düşünce akımlarını takip eden en iyi okullarında eğitim görmüşlerdi.

Osmanlı Devleti 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nde hezimete uğrayınca, daha önceleri de yapıldığı gibi Padişah II. Abdülhamid, modern tarzda subay yetiştirmek için Almanya ile iş birliği yapmış, bu çerçevede Osmanlı askeri okullarını modernize etmek amacıyla Prusya kökenli Baron von der Goltz (Goltç Paşa)[4] başkanlığında bir Alman askeri heyeti İstanbul'a getirtmişti. İşte hem Mustafa Kemal Paşa hem de Cemal Paşa von der Goltz'un modernize ettiği bu Mekteb-i Harbiye-i Şahane'den mezun olmuşlardı. Dolayısıyla özünde rasyonel olma, planlı davranma ve disiplinli çalışma felsefesi yatan Prusya tarzı bir askeri eğitim almışlardı. Bu özellikler zaten 20. Yüzyılın ilk yarısındaki modern toplumların yaşamlarındaki temel niteliklerini oluşturmuştur.

Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa, Askeri İdadi ve Mekteb-i Harbiye-i Şahane'deki öğrencilik yıllarında "zamanın ruhuna" uygun olarak Milliyetçi, Devrimci ve Ulus Devlet gibi düşünceler ile tanışmışlardır. Askeri okuldaki bu ateşli gençlerin savundukları ve Fransız İhtilali ile simgeleşmiş olan "hürriyet, müsavat, uhuvvet, adalet" gibi düşünceler, "birlik ve beraberliği" bozduğu gerekçesiyle Osmanlı topraklarında tehlikeli olarak görülüyordu. Fakat o dönemim "İstibdat yönetimi" bütün çabalarına rağmen bu askeri okul öğrencileri üzerinde caydırıcı olamıyordu. Tam tersine yasaklar, gençler arasında özgürlükçü düşünceleri daha cazip hale getiriyordu. İşte Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa, daha o okul yıllarında II. Abdülhamid yönetimi karşıtı bildiriler dağıttıkları ve yasaklı yayınları okuma cesareti gösterdikleri için kovuşturmaya ve soruşturmaya tabi tutulmuşlardı.

---

[3] **Bundesarchiv (BA)**, R 8034 // III // 111. (Djchmal Pascha, der Oberkommandierende in Palästina von Sven Hedin).

[4] *Colmar Frhr. von der Goltz*, ilk defa 7 Ağustos 1883'te Osmanlı Devleti'ne gelmiştir. Osmanlı Devleti'nde Askeri Okullar Müfettişliği, Genelkurmay ikinci başkanlığı görevlerinin yanı sıra birçok önemli askerî olaylarda da yer almıştır. Birinci Dünya Savaşı başladığında tekrar Osmanlı Devleti'ne gelen Goltz Paşa, 19 Nisan 1916'da VI. Ordu komutanı iken Bağdat'ta vefat etmiştir. Osmanlı subayları arasında Alman sempatisinin oluşmasında büyük rol oynayan von der Goltz, Osmanlı ordusunun Alman silahları ile donatılmasında etkili olmuştur. Veli Yılmaz, **I. Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar,** Ege Seramik Özel Baskısı, İstanbul 1993, s. 39-46.

Osmanlıda bu muhalif düşünceleri savunanlara, o tarihlerde "Gençtürkler"[5] deniliyordu. Gençtürklerin faaliyetleri kendi ülkelerinde yasaklandığı için Paris'i kendilerine merkez edinerek, propaganda faaliyetlerini 1893 yıllarından itibaren daha çok Fransa ve İsviçre'de yürütüyorlardı. Harp okulu öğrencileri Mustafa Kemal ve Cemal, bu propaganda faaliyetlerine gönüllü olarak katılıyorlardı. Fakat kısa süre içerisinde, arzuladıkları hedeflere yabancı ülkelerin topraklarında yapılan çalışmalar ile değil kendi ülkesinde yapılacak olan çalışmalarla ulaşabilecekleri kanaatine varmışlardı. Bu nedenle Fransa'ya gitmek yerine Osmanlı'da kalmaya karar verdiler ve kısa bir süre sonra da Osmanlı ordusunda görev almaya başladılar.

Cemal Paşa'ya göre, o tarihlerde hürriyet söz konusu olduğunda, İstanbul "ruhunu kaybetmiş", yaşayan ölü bir şehirdi[6]. Bunun için de hem Mustafa Kemal hem de Cemal Paşa İstanbul'da kalmak istemiyorlardı. İstanbul'da özgürlük, eşitlik, kardeşlik ve adalet için mücadele edebilmek, baskılardan dolayı neredeyse imkansızdı. O dönem Osmanlı Devleti'nde, "özgürlük, eşitlik, kardeşlik ve adalet" düşüncelerinin, gizli de olsa yeşerebildiği belki de tek şehir olan ve Osmanlı Devleti'nin Batıya açılan önemli bir kapısı özelliğini taşıya Selanik'e[7] gitmek istiyorlardı. Zira merkezi Selanik'te bulunun III. Ordu'nun genç subaylarının önemli bir kısmı da Mustafa Kemal ve Cemal Paşalar gibi düşünüyor ve bu yönde örgütlenebiliyorlardı.

Her ikisi de farklı zamanlarda da olsa Selanik'te III. Ordu'da görev almayı ve III. Ordu içerisinde ihtilale hazırlanan en yetenekli subaylar olarak dikkat çekmeyi başardılar. Zaten kısa zaman sonra Enver, Talat, Hafız Hakkı, İsmail Canbolat, Manyasızade Refik Beyler gibi, onlar da Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin üyesi oldular. Enerjik yapıları ve cesaretlerinden dolayı İttihat ve Terakki içinde hemen kendilerini gösterdiler

---

[5] Batı menşeli kaynaklarda II. Abdülhamit yönetimine karşı özellikle 1880'lerden itibaren örgütlenen Osmanlı iç muhalif hareketi "jön Türk" veya "Genç Türkler" ismiyle özdeşleştirildi. Bu ismin menşei 1789, 1830 ve 1848'lerdeki Fransız İhtilali'nin öğretilerine kadar uzanmaktaydı. Almanların 1848'de "Jung-Deutschland" (Genç Almanya) veya İtalyanların "Giovanne Italia" (Genç İtalya) gibi sözlerinden esinlenerek, bu hareketin yöneticileri de kendilerine "Jön Türkler" (Genç Türkler) adını verdiler. Bkz., Zimmerer, Heinrich, **Die Neue Türkei in ihrer Entwicklung von 1908 bis 1915**, Leipzig 1915, s. 7'den nakleden Gencer, Mustafa, **Jöntürk Modernizmi ve "Alman Ruhu"**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.45.

[6] Cemal Paşa bu cümleyi von Sven Hedin adlı gazeteci ile yaptığı görüşmede kullanmaktadır. Bkz. **BA**, R 8034 // III // 111. (Djchmal Pascha, der Oberkommandierende in Palästina von Sven Hedin).

[7] O dönemde İstanbul – Selanik ilişkileri konusunda geniş bilgi için bkz. Ayşe Eryaman, **Osmanlı Devleti'nin Selanik Politikaları (1908-1912)**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Tokat 2016.

ve bu gizli örgüt içinde önemli roller oynadılar[8]. Ancak Mustafa Kemal Paşa daha sonraları, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin uygulamalarından ve Enver Paşa ile aralarındaki güç mücadelesinden rahatsız olduğu için Cemiyet ile yollarını ayıracaktır.

Balkanlardaki Osmanlı şehirleri olan Üsküp, Selanik ve Manastır şehir merkezleri İttihat ve Terakki Komitesi'nin kontrolü altındaydı. Sıra Balkanların kasaba ve köylerini de Komite'nin etkisine sokmaya gelmişti. Talat Bey[9], Dr. Nazım[10], Dr. Bahaeddin Şakir[11] ve Cemal Beyler gibi İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yetenekli örgüt ustalarının çalışmaları sonucu, Cemiyet Balkanların kasaba ve köylerinde de sıkı bir örgütlenmeyi sağlayabilmişti. Şimdi sıra Padişah II. Abdülhamid'e anayasayı tekrar ilan ettirmeye gelmişti. Zira anayasa olmadan "hürriyet, eşitlik, kardeşlik ve adalet" olamazdı. Resneli Niyazi ve Enver Bey'in komuta ettikleri askeri birlikleriyle beraber dağa çıkıp isyan etmeleri ve başta Manastır olmak üzere Balkan şehirlerinden İstanbul'a, Saraya çekilen çok sayıdaki isyan telgrafları sonucu. II. Abdülhamid 23 Temmuz'u 24 Temmuz 1908'e bağlayan gecesi Osmanlı Anayasası'nı tekrar yürürlüğe soktuğunu ilan etmek zorunda kalmıştı. Böylece meşruti yönetim Osmanlı Devleti'nde ikinci defa yürürlüğe girmiş oluyordu. Mustafa Kemal ve Cemal Beyler İttihatçı arkadaşları ile birlikte II. Meşrutiyetin ilanını "devrim" olarak nitelemişlerdir.

Anayasa daha henüz, yeni yürürlüğe konmuştu. Fakat Anayasayı ortadan kaldırmak amacıyla 13 Nisan 1909 yılında, Türk Tarihine "31 Mart Olayı" olarak geçen bir isyan İstanbul'da çıkmıştı[12]. İsyanı, Anayasayı korumak amacıyla Selanik'ten İstanbul'a getirtilmiş olan Avcı Taburları başlatmıştı. Bu isyanı bastırmak ve ikinci "devrimi" gerçekleştirmek amacıyla yine Selanik'teki İttihat ve Terakki Cemiyeti tarafından Hareket Ordusu oluşturulmuştu. Hareket Ordusu'nun İstanbul'a yaklaştığını haber

---

[8] **Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi, PA-AA)**, R13803, Türkei Nr.159 no 2, Bd. 18, Pera, den, 9. November 1917.

[9] *Mehmet Talat Paşa,* İttihatçıların Dahiliye Nazırı, 1917'den itibaren Sadrazamı olan meşhur Talat Paşa. Geniş bilgi için bkz. Mustafa Çolak, **Komitenin Ruhu Talat Paşa**, Yeditepe Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2018.

[10] Ahmet Eyicil, **İttihat ve Terakki Liderlerinden Dr. Nazım Bey**, Ankara Gün Yayınları, Birinci Baskı, Ankara 2004.

[11] Hikmet Çiçek, **Dr. Bahattin Şakir, İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004.

[12] 31 Mart Olayı'nın detayları ve bunun Alman kaynaklarında değerlendirilmesi hakkında geniş bilgi için bkz. Necmettin Alkan, **Selanik İstanbul'a Karşı. 31 Mart Vakası ve Abdülhamit'in Tahttan İndirilmesi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

aldığında Cemal Bey Gebze'de bulunuyordu. Vakit kaybetmeden İstanbul'a geçti. İstanbul yolunda iken, isyancıların kendisini yakalamak için emir aldıklarını ve başına ödül konduğunu gazetelerden ve habercilerden öğrendi. İsyancıları yanıltmak için yirmi saate yakın bir süre İstanbul'un Anadolu yakasındaki Kadıköy bölgesinde bekledi. Orada Selanik ve Edirne'deki dava arkadaşlarının Hareket Ordusu ile birlikte İstanbul'a gelmek üzere harekete geçtiklerinin haberini aldı. Demiryolunu kullanarak ittihatçı arkadaşlarını karşılamaya gitti. Mahmut Şevket Paşa komutasındaki Hareket Ordusu'na Ayastefanos'da 22 Nisan'da katılmayı başardı ve bu orduda bir birliğin komutanlığını üstlenerek, ordu ile birlikte İstanbul'a geri geldi[13]. İsyan bastırıldıktan sonra II. Abdülhamid tahttan indirilerek, V. Mehmed sultan oldu.

Kolağası Mustafa Kemal Bey ise Selanik'ten itibaren Hareket Ordusu'nun Kurmay Başkanıydı. Ancak hareket Ordusu İstanbul'a yaklaştığında durum değişmiş, o tarihlerde Osmanlı Devleti'nin Berlin Askeri Ataşesi olan Binbaşı Enver Bey, Berlin'den İstanbul'a geldikten sonra Mustafa Kemal'den görevi devralarak, Hareket Ordusu'nun Kurmay Başkanlığına getirilmiştir. Bu durum ileride Mustafa Kemal Paşa ve Enver Paşa arasındaki soğukluğun nedenlerinden biri olacaktır.

İsyan bastırıldıktan sonra sıra asilerin yargılanmalarına gelmişti. Cemal Bey, 31 Mart Olayının, kendisinin de yürekten bağlı olduğu İttihat ve Terakki Cemiyeti'ni ortadan kaldırmak için tertiplendiğini düşünüyordu. Dolayısıyla olaya karışanların şiddetli bir şekilde cezalandırılmalarını savunuyordu. Asileri yargılamak üzere İstanbul'da sıkıyönetim ilan edildi ve Ferik Hurşid Paşa başkanlığında da Sıkıyönetim Mahkemesi kuruldu. Harp Kaymakamı Cemal Bey'de bu mahkemenin bir üyesi oldu. Bu nedenle de isyanın bastırılmasından sonra İstanbul'da kalmıştı. Mustafa Kemal Bey ise Selanik'te III. Ordu'daki görevine döndü.

Osmanlı Devleti'nin son yıllarında yaşamış olduğu Balkan Savaşları hem Mustafa Kemal Bey hem de Cemal Bey için tam bir hayal kırıklığı olmuştur. Birinci Balkan Savaşı'nda Osmanlı ordusu perişan olmuş ve Osmanlı Devleti kelimenin tam anlamıyla "felaketi" yaşamıştır. Osman Devleti'nin yönetim anlayışında yüzyıllardır önceliği olan, başta Mustafa Kemal olmak üzere birçok Osmanlı vatanperverin doğum yeri olan ve en fazla yatırım alan Rumeli topraklarından yüzbinlerce Müslüman vatandaş,

[13] **BA**, R 8034 // III // 111. (Djchmal Pascha, der Oberkommandierende in Palästina von Sven Hedin).

Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştır. Balkanlarda Müslümanlara karşı tam bir katliam yaşanmıştı.

İttihatçıların merkezi olan Selanik, Osmanlının ikinci başkenti olan Edirne, Osmanlı Devleti'nin son dönemlerinde çok sayıda Harbiyeli, Tıbbiyeli ve Mülkiyelinin memleketleri olan Manastır, Üsküp, İşkodra ve Resne gibi önemli Rumeli şehirleri Osmanlıdan koparılmıştı. Bu felaketi aktif olarak yaşamış olan Cemal Bey kahırla durumu şöyle değerlendirmiştir: "*Kış mevsiminin başlaması, esasen yolsuz olan memleketimizde harekâtı icra eden ordumuz, zaten pek noksan olan geri hizmetlerinin büsbütün akim kalması nedeniyle her türlü muavenet-i tıbbiyeden mahrum olarak mahvolmuştur*"[14].

Mustafa Kemal Bey için ise durum daha kişisel ve duygusaldı. Selanik'te yaşayan annesi Zübeyde Hanım, zulme uğrayan diğer bütün Müslümanlar gibi Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmıştı. Bu tarihlerde Mustafa Kemal Trablusgarp'ta İtalyanlara karşı vatan savunmasında bulunuyordu. İstanbul'a döndüğünde göçmenlerin arasında birkaç gün annesini aramak zorunda kalmıştı. Üstelik sadece Balkanlardaki Osmanlı toprakları değil doğum yeri ve memleketi olan Selanik de elden çıkmıştı. Bu vahim durum Mustafa Kemal ve bütün vatanperver Osmanlılarda derin bir travma yaratmış ve vatan sevgilerini ve milliyetçilik duygularını perçinlemiştir.

İttihatçılar vatanı ancak modernleştirerek, "muasır medeniyet seviyesi üstüne" çıkararak çöküşten kurtarabileceklerine inanıyorlardı. Modernleşmenin en önemli unsurlarından birisi de kadınların toplum içerindeki durumlarıydı. Bu bağlamda Cemal Paşa'nın İstanbul Muhafızlığı görevi esnasında üzerinde önemle durduğu hususlardan biri de İstanbul sokaklarında kadınların rahat bir şekilde dolaşmalarını sağlayacak tedbirler almaya çalışmış olmasıdır. O tarihlerde şık giyinen ve sosyal hayatta daha fazla rol almaya çalışan İstanbul kadınları, erkekler ve yaşlı kadınlar tarafından sözlü, bazen de fiili tacizlere maruz kalıyorlardı.

Hükümetin buna bir çözüm bulamamasını Cemal Bey anlayamıyordu. Zira kadınlara sözlü ve fiili tacizde bulunanlara verilecek olan cezalar konusunda, o tarihteki ceza kanunu yetersiz kalıyordu ve hükümette bir türlü bu yönde bir iyileştirmeye gitmiyordu. Konuyu kendi yetkileri dahilin çözmek isteyen Cemal Bey, Örfi İdare Kararnamesinin kendisine verdiği

[14] Nevzat, Artuç, **Cemal Paşa. Askeri ve Siyasi Hayatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008. s. 103.

yetkileri kullandı ve kadınlara sözlü veya fiili tacizlerde bulunanların bundan böyle sürgüne gönderileceğini ilan etti. Dört beş sürgünden sonra İstanbul kadınları güvenle sokağa çıkmaya başlamışlardı. Cemal Bey'e göre: "*...kadının da cemiyet-i beşeriyede bir uzv-i nafı' olduğu hakikatinin artık memleketimizde de anlaşılarak memleketin umumi hizmetlerine kadınlarımızın da iştirakinin temini…*" gerekliydi. Ayrıca Cemal Bey'e göre memleketin çağdaşlaşması ve ilerleyebilmesi için kadınlara verilen haklar önemliydi. Bu bağlamda Onun: "*Memleket en seri ve faydalı medeni terakkilerin nisvan vasıtasıyla ithal edileceği, kadınları esaret altında bulunan milletlerin felakete duçar olacakları…*" konusunda şüphesi yoktu[15].

Hem Mustafa Kemal Paşa hem de Cemal Paşa, Osmanlı Devleti'nin en modern okullarında eğitim almış, Osmanlı ordusunun parlak birer kurmay subayı olarak, devletin Batı'ya açılan önemli bir penceresi olan Selanik'te görev yapmış ve özellikle Fransız kültür dünyası üzerinden Avrupa'daki gelişmeleri takip etmiş liderlerdir. Bu nedenle, Fransız İhtilali'nin Milliyetçiliği siyasallaştıran ve devrim yolu ile ulus devlet modelinin hızla yayıldığı 20. Yüzyıl ilk yarısındaki güçlü ve modern etkisi altında kalmışlardı. Ayıca yine Fransız İhtilali'nin sloganları olan "Hürriyet, eşitlik, kardeşlik" prensiplerine "adalet" ilkesini de ekleyerek bu yolda mücadele etmişlerdir. Dolayısıyla onlar, çökmekte olan Osmanlı Devleti'nin kurtuluşunun, ancak modernleşme ile, yani ulus devletin inşası ile mümkün olabileceğine inanmışlardır. Bu inanç her ikisinin de dünyadaki siyasi gelişmeleri takip ettiklerini ve entelektüel bir birikime de sahip olduklarını göstermekteydi.

İktidar Mücadeleleri Ekseninde Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa İlişkileri

Almanya'nın İstanbul'daki Büyükelçi Vekili Waldburg, 24 Ağustos 1917'de Alman Dışişleri Bakanlığı'na yazdığı bir raporda: "…*Duyduğuma göre Cemal, Halep de bulunan VII. Ordu Komutanı Mustafa Kemal'i, Enver Paşa'ya karşı tavır almak için ikna etmeye çalışmış; fakat Mustafa Kemal kesin bir şekilde bunu ret etmiş*…"[16] diye yazmaktaydı. Büyükelçi Vekili bu görüşmenin arkasında İtilaf Devletlerinin olabileceği imasında da bulunmaktaydı. Zira İtilaf Devletleri'nin Talat-Enver iktidarını düşürerek Osmanlı Devleti'ni özel bir barış ile Birinci Dünya Savaşı dışına çekmek

[15] Ahmed Djemal Pascha, **Erinnerungen Eines Türkischen Staatsmannes,** s. 15-16; Cemal Paşa, **Hatırat**, s. 18.

[16] **PA-AA**, R13199, Türkei Nr.134, Bd. 38, Konstantinopel, den, 24. August.1917.

istedikleri, Çanakkale zaferinden sonra daha net bir şekilde ortaya çıkmaya başlamıştı.

Çanakkale ve Kut'ül Amare zaferleri, öngörülerden daha uzun süren bu savaşta artık tükenme noktasına gelmiş olan Osmanlı Devleti'ne, onurlu bir şekilde, özel bir barış ile savaştan çekilme fırsatı sunmuştu. Osmanlı iç muhalefeti bu fırsatı değerlendirmek istiyordu. Hatta İttihat ve Terakki Cemiyeti içerisindeki Enver-Talat muhalifleri de harekete geçmişlerdi. Bu bağlamda Alman Büyükelçilik raporlarına göre, Ağustos 1916 da bir darbe girişimine kalkışan Yakup Cemil[17] de İtilaf Devletleri'nin yönlendirmesi ile ortaya çıkmıştı. Zira Yakup Cemil, İngiltere ile ayrı bir barış antlaşması imzalayarak Osmanlı Devleti'ni savaş dışına çıkarmayı amaçlıyordu. Aynı zamanda Yakup Cemil darbeden sonra kuracağı yeni hükümette Mustafa Kemal Paşa'yı Harbiye Nazırı olarak görmek istiyordu[18].

Waldburg'a göre, İtilaf Devletleri, epey zamandan beri İsviçre merkezli olarak Osmanlı hükümetini devirmek için güçlü bir şekilde çalışmaktaydılar. Talat Paşa'nın ona söylediğine göre, Enver ve Talat'ı iktidardan düşürmek için oldukça yüklü bir miktarda para ayırmışlardı. Fakat İtilaf Devletleri bu konuda hiçbir başarı elde edememişlerdi. İttihat ve Terakki Cemiyeti ve hükümet, iaşe problemini çözdükten sonra uyum içinde çalışmaya devam etmişti. Enver Paşa ile Cemal Paşa arasındaki ilişki de düzelmeye başlamıştı. Zira Cemal, Enver'e karşı çalışmak ve kamuoyu oluşturmak için İstanbul'a gelmiş ancak; Cemal, İstanbul'da Enver ile görüştükten sonra ikili aralarındaki problemleri çözmüş ve tekrar ilişkilerini düzene sokmuşlardı. Bu bağlamda Enver Paşa, Falkenhayn ordusundan, Cemal Paşa'nın ordusuna bir miktar askeri birlik (Division) aktaracağı sözünü vermişti. Aynı şekilde Cavid Bey'in de Enver ve Talat ile ilişkileri düzelmişti. Bütün bunlara rağmen Waldburg "…*Cemal hep ikili oynayacak gibi görünmektedir. Ama bunu açığa vurmayacaktır*…"[19] diye raporuna not düşmekteydi.

Birinci Dünya Savaşı döneminde müttefik olduğumuz Almanların Mustafa Kemal ile Cemal Paşalara hiçbir zaman güvenmediklerini ve onların her an Enver-Talat iktidarına karşı darbe yapabilecek bir potansiyele sahip olduklarını düşündüklerini bu ve diğer Alman raporlarına dayanarak söylemek mümkündür. Zira hem Mustafa Kemal Paşa hem de Cemal Paşa

[17] Yakup Cemil'in hayatı, sorgulanması ve kurşuna dizilmesi hakkında geniş bilgi için bkz. Hasan Ali Polat, **Yakup Cemil**, Ötüken yayınları, İstanbul 2022.

[18] Bu konuda geniş bilgi için bkz. Mustafa Çolak, **Komitenin Ruhu Talat Paşa**, s. 86 vd.

[19] **PA-AA**, R13199, Türkei Nr.134, Bd. 38, Konstantinopel, den, 24. August.1917.

Birinci Dünya Savaşı'ndaki Osmanlı-Alman ittifakına karşı çıkmışlardı. Ayrıca her ikisinin kültür dünyası Fransızlara daha yakındı. Öte yandan Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa'nın, Harbiye Nazırı Enver Paşa'nın savaş boyu aldığı kararlardan rahatsız olduklarını biliyoruz[20]. Ayrıca Enver Paşa'nın Osmanlı ordusu ve Alman makamları nezdindeki karizmatik yapısının bu rahatsızlığı körüklediğini öne sürmek anlamsız değildir. Özellikle Cemal Paşa'nın Fransız kültürüne yakın olması Osmanlı Devleti'nin diğer müttefiki olan Avusturya-Macaristan gazetelerinde de zaman zaman tartışma konusu olmuştur.

Birinci Kanal Harekatı'ndan kısa bir süre sonra, Mart 1915'de Avusturyalı bir gazeteci olan Kristian Kraus Kudüs'e gitmiş ve Cemal Paşa ile görüşmüştür. Döndükten sonra bir Viyana gazetesi olan Neue Freie Presse'de izlenimlerini "Kudüs Savaşta" başlığı ile yayınlamıştır. Bu yazısında Kraus "*...Fransız kültürüne yakın olan ve akıcı bir şekilde Fransızca konuşan Cemal Paşa'dan, Fransızların kendi çıkarları için ümitli olduklarını ancak hayal kırıklığına uğradıklarını...*"[21] belirtmiştir. Kraus'a göre Cemal Paşa, bütün işlerini "Türkiye Türklerindir" sloganı çerçevesinde yürütüyor ve Türkiye'nin çıkarları dışındaki hiçbir girişimde yer almıyordu.

Yine Cemal Paşa'nın Fransızlara yakınlığından endişelendiği anlaşılan Almanya'nın Şam Konsolosu Loytved Hardegg, 1 Ekim 1915 tarihinde Alman Dışişleri Bakanlığı'na ve İstanbul'daki Alman Büyükelçisine yazdığı kapsamlı bir raporunda, Osmanlı IV. Ordu Komutanı Cemal Paşa'nın[22] telgraf ile yaptığı davet üzerine 23 Eylül'de Kudüs' e gittiğini ve Camal Paşa'nın misafiri olarak ayın 27'sine kadar ordu karargâhında kaldığını belirtmiştir. Hardegg'in yazdığına göre, gidiş ve geri dönüş için Cemal Paşa kendi kullandığı arabayı tahsis etmişti. Öte yandan Cemal Paşa ile samimi bir ortamda geçen görüşmeleri sayesinde, Cemal Paşa'nın Almanlar hakkındaki bazı yanlış kanaatlerini ve eksik bilgilerini bertaraf etme fırsatı bulmuştu. Hardegg ayrıca Cemal Paşa'nın uzun yıllar Fransız subay ve bürokratlarla çalıştığını ve akıcı derecede Fransızca konuşup yazdığını ve bu nedenle Fransızlara sempatisinin anlaşılabilir olduğunu da belirtmekteydi.

[20] İstanbul'daki Alman Büyükelçisi Meternich, 23 Mayıs 1916 tarihli telgrafında ittihatçı yöneticileri kast ederek; "*Bunlardan biri, kendini güçlü hissettiği anda diğerini devirecektir.*" diye yazmaktaydı. Bkz. *PA-AA*, R13800, Bd. 15, Pera, 23 Mayıs 1916.

[21] Bkz., Kristian Kraus, **Neue Freie Presse**, "Feuilleton. Jerusalem im Kriege", 19. Mai 1915, s. 3-4.

[22] Cemal Paşa'nın IV. Ordu komutanlığı esnasındaki faaliyetleri için bkz. Von Kress, **Kuma Gömülen İmparatorluk**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.

Ona göre Cemal Paşa, "…*Devrimci, halkı peşinden sürükleyebilen bir kişilik ve tiran bir karaktere sahipti...*"[23].

Cemal Paşa, iki yaveri ile birlikte, 21 Temmuz 1922 tarihinde, Tiflis'te bir cinayete kurban gittiğinde, Cemal-Mustafa Kemal ilişkisi Alman gazetelerinde tekrar tartışılmaya başlanmıştı. Cemal Paşa cinayeti üzerine 26 Temmuz 1922'de bir yazı yayınlayan *Deutsche Algemeine Zeitung* şunları yazıyordu: "*...Cemal Paşa yurdu terk ettikten sonra Milliyetçi-Türkçü bir ayaklanmanın lideri olan Mustafa Kemal'in yanında yer aldı. İkisi de Sevr Antlaşması'nı revize ettirmek için çalışıyordu. Ankara hükümetinin Moskova ve Afganistan ile kurduğu ittifakta Cemal Paşa'nın büyük payı vardır. Afgan ordusunu yeniden organize etmek için görevlendirilmiş olan Türk askeri heyetinin başkanlığını Cemal Paşa yürütüyordu. Açık bir şekilde Ankara'ya giderken, Tiflis'te Ermeni nefretinin kurbanı oldu. Daha önce de Berlin'de Talat, Ermeniler tarafından öldürülmüştü*"[24].

Yine *Deutsche Algemeine Zeitung,* 30 Temmuz 1922 tarihli bir yazısında "*...Burada Cemal Paşa'nın öldürülmesi emrini Çeka'nın*[25] *verdiği konuşulmaktadır. Cemal Paşa'nın niyeti Tiflis'ten Ankara'ya geçmekti. Mustafa Kemal ile görüşecekti. Sovyetlere karşı mücadele eden Enver Paşa'nın desteklenmesini Mustafa Kemal'den isteyecekti"*[26] diye yazmaktaydı.

Alman gazetelerinde, Cemal Paşa-Mustafa Kemal Paşa ilişkisi anlamlı bir çerçeveye de yerleştirilmeye çalışılıyordu. Şöyle ki; Almanya'da çıkan haberlere göre, Cemal Paşa, Afganistan'a gidip burada orduyu ıslah etmek ve halkı örgütleyerek, nefret ettiği İngilizlere büyük bir darbe indirmek amacıyla yola koyulmuştu. Afganistan'ı İngiliz sömürgesinden kurtarmak gibi büyük bir hedefi gerçekleştirmek istiyordu. Böylece Cemal Paşa hem emperyalizme karşı mücadele ettiğini hem de Afganistan'daki işgalci İngilizleri yıpratarak Mustafa Kemal'in Anadolu'daki milli mücadelesinin

---

[23] **PA-AA**, R13799, Türkei Nr.159 No 2, Bd. 14, Damaskus, den 1.Oktober 1915; Krş. Ramazan Çalık, "Alman Kaynaklarına Göre Cemal Paşa", **Osmanlı Araştırmaları,** XIX (İstanbul 1999), s. 232-235.

[24] **Deutsche Allgemeine Zeitung**, "Djemal Pascha", 26 Juli 1922 (Nr. 320).

[25] Çeka: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin ilk istihbarat ve güvenlik teşkilatı. 1917 Ekim Devrimi'nden sonra 20 Aralık 1917 tarihinde Vladimir Lenin ve daha sonra Feliks Dzerjinski tarafından yayınlanan bir kararname ile kuruldu. 1922'den sonra Çeka birçok kez yeniden yapılanmaya uğradı. Sovyet rejiminin karşı-devrimci faaliyetlerin saldırılarına karşı ayakta kalması için hayati önem arz eden bir siyasi-askerî kuvvet haline geldi. Geniş bilgi için bkz. Aykut Çağlak, "Sovyet Rusya'da Bolşevik Devrimi Sonrasında Ordu -İstihbarat Teşkilatı Bağlantısının Oluşumu ve Kızıl Ordu'nun Sovyet İstihbarat Sistematiğinin Gelişim Sürecine Katkısı", **Harp Tarihi Dergisi**, S 3 (2021), s. 43-81.

[26] **Deutsche Allgemeine Zeitung**, "Zur Ermordung Djemal Paschas", 30 Juli 1922.

zafere ulaşmasına katkıda bulunacağını düşünüyordu. Neticede her ikisi de emperyalizme karşı savaşıyordu.

Bolşevik Rusya ile iş birliği yaparak 27 Ekim 1920'de bir grup subayla Afganistan'a giden Cemal Paşa, Afgan kralı Emanullah Han'ın emrine girmişti. Bu arada Mustafa Kemal Paşa ile sürekli mektuplaşarak[27], Afgan ordusunun ıslah çalışmalarında kullanılmak üzere Türk subaylar göndermesini istemiştir. Mustafa Kemal Paşa, Anadolu'da yürütülen Millî Mücadele'de subaylara ihtiyaç duyulduğu gerekçesiyle Cemal Paşa'nın taleplerini hemen yerine getirememiştir. Mustafa Kemal ancak 1922 yazında, Millî Mücadele'nin savaş dönemi bittikten sonra Afganistan'a subaylar, sivil uzmanlar, öğretmen ve danışmanlar gönderebilmiştir. Cemal Paşa, Afganistan'a ulaştıktan sonra suikastına kadar geçen sürede, bütün çabalarını Bolşevik Rusya ve Ankara hükümetinden alacağı silah ve subay yardımlarıyla Afgan ordusunu ıslaha ve İngilizlere karşı mücadeleye harcamıştır. Aynı dönemde Mustafa Kemal Paşa'da Anadolu'da İngiliz ve müttefiklerine karşı savaşıyordu.

Cemal Paşa'nın Afganistan'daki konumu, 1921 yılının yaz ayları başında bozulmaya başladı. Hem biraz Afganistan'dan uzaklaşmak hem ailesini görmek hem de Afganistan'ın imarı ve demiryolları projelerine mali yardım da bulmak amacıyla Almanya ve Fransa'yı kapsayan bir Avrupa gezisine çıkmıştır. Almanya ve Fransa'daki görüşmeleri esnasında Afganistan'dan gelecek öğrencilerin bu ülkelerde eğitilmesi konusu da gündeme gelmiştir. Avrupa gezisinden sonra Afganistan konusunu Bolşevik Rusya yetkilileriyle görüşmek üzere Tiflis'e geçen Cemal Paşa, burada 21 Temmuz 1922 günü yaverleriyle birlikte öldürülmüştür.

Cemal Paşa'nın bu çalışmalarının Ruslar tarafından destek bulacağı muhakkaktı. Zira Cemal Paşa'nın başarılı olması, İngilizlerin Orta Asya'nın Güney Batı'sındaki gücünün tehlikeye girmesi anlamına geliyordu. Ancak Enver'in Orta Asya'ya geçmesi ve kendi inisiyatifi ile Türkistan'da Ruslara karşı bir ayaklanma başlatması bölgede durumu değiştirdi. Enver Paşa'nın o günün şartlarında bu anlamsız girişimi İngilizler açısından ateşe körükle gitmek anlamı taşıyordu ve Cemal'in planları önünde de engel teşkil ediyordu[28].

---

[27] Cemal Paşa ile Mustafa Kemal Paşa mektuplaşmaları hakkında geniş bilgi için bkz. Hülya Baykal, "Millî Mücadelede Yıllarında Mustafa Kemal Paşa İle Cemal Paşa Arasındaki Yazışmalar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C V, S 14 (Mart 1989), s. 379-439.

[28] **Deutsche Allgemeine Zeitung**, "Wie Djemal Pascha ermordet wurde", 3. September 1926 (Nr. 408).

Rusların yeni diplomatları, özellikle de Afganistan'daki elçileri Raskolnikov, Cemal'in Enver ile anlaştığını ve o paralelde hareket ettiğini düşünüyordu. Bu konuda Ankara hükümetine şikâyette bulunuyordu. Zira Cemal'in kuryeler aracılığı ile Ankara'yla sıkı mektuplaşmaları vardı. Cemal 1922 yılında Tiflis'e geldi. Oradan Mustafa Kemal ile haberleşmeye başladı. Amacı Enver ile Mustafa Kemal'i barıştırmaktı. Rusların bu girişimden haberleri oldu. Ruslar için Enver ile Mustafa Kemal'in barışması, bu üçünün Sovyetlere karşı ortak operasyonlar geliştireceği anlamına geliyordu; Enver Türkistan'da, Mustafa Kemal Kafkasya'da, Cemal ise Afganistan'da Ruslara karşı harekete geçeceklerdi. Moskova bundan çok rahatsız oldu ve Çeka'ya Cemal Paşa'yı Tiflis'te adım adım takip etmesi emri verildi. Bu konuyla ilgili olarak Moskova'dan Tiflis'e özel ajanlar gönderildi. Transkafkasya'daki resmi Sovyet yönetimi o zamanlar çok farklı meslek grubundan insanlardan oluşuyordu[29].

Cemal Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa'yı barıştırma girişiminden dolayı öldürüldüğü iddialarını The Times da haber yapmıştır. Suikasttan hemen sonra 28 Temmuz günü, The Times gazetesinde: "*Cemal Paşa'nın katillerinin Ermeni olduğu muhakkak değildir. Cemal Paşa'nın Rusya'nın nüfuzunu kırmak için Enver Paşa ile Mustafa Kemal Paşa'yı barıştırmak üzere bulunduğundan şüphe edilerek Bolşevik Çeka'sı emriyle öldürülmüş olması ihtimal dâhilindedir*"[30] denilmekteydi.

Nitekim Atatürk'ün 1936 yılında bir yemekte Sovyet Sefirine: "*Biz Cemal Paşa'yı nasıl ve ne için vurdurduğunu(zu) çok iyi biliyoruz. Bu haince suikastı tertipleyenler şunu unutmasınlar ki, o bizim en değerli arkadaşlarımızdandı* (…)"[31] demesini belki de bu bağlamda değerlendirmek gerekmektedir. Buna göre, Cemal Paşa'nın Çeka tarafından öldürülmesinin nedeni, Cemal Paşa'nın, Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa'yı barıştırmak için Tiflis'te organize ettiği haberleşme trafiği idi. Muhtemelen Mustafa Kemal Paşa ile Enver Paşa'yı buluşturmanın yollarını aramıştı. Fakat Cemal Paşa'nın bu çalışmalarından Rus istihbaratı haberdar olduğu için Cemal Paşa'yı öldürtmüştü.

Öyle anlaşılıyor ki, Mustafa Kemal Paşa'nın Misak-ı Milli sınırları içerisinde "ulus devlet" kurma mücadelesine Cemal Paşa'nın katkı sağlaması

---

[29] **Deutsche Allgemeine Zeitung**, "Wie Djemal Pascha ermordet wurde", 3. September 1926 (Nr. 408).

[30] Hikmet Özdemir, **Üç Jöntürk'ün Ölümü**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007., s. 198.

[31] M. Taylan Sorgun, Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, (İstanbul, 7 Gün Y., 1971), s. 368. dipnottan Özdemir, **Üç Jöntürk'ün Ölümü**, s. 199.

ve benzer bir ideali Afganistan'a taşımak istemesi İngiliz menfaatleri açısından kabul edilemez olarak görülmüştü. Üstelik hem Mustafa Kemal Paşa'nın mücadelesi hem de Cemal Paşa'nın Afgan ordusunu modernleştirme çabaları kısa sürede olumlu sonuçlar vermeye başlamıştı. Ayrıca Enver Paşa'nın Buhara'yı kendine merkez edinerek Sovyetlere karşı Orta Asya Türklerini bağımsız kılma mücadelesine girişmesi İngiliz, Rus ve Ankara Hükümeti üçgeninde uluslararası bir krize yol açmıştı.

Böyle bir krizin ortasında, Cemal Paşa'nın, Enver Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında diyalog kanalları açma girişimi Sovyetler tarafından tehdit unsuru olarak algılanmış ve Sovyetler, Cemal Paşa suikastının arkasındaki güç olmuştur. Mustafa Kemal Paşa, Cemal Paşa suikastının, Bolşevik Rusya'nın bilgisi ve desteği ile gerçekleştirildiğini biliyordu[32]. Fakat bunu bir süre yüksek sesle dillendirmek istememiştir. Zira Ankara hükümetinin Millî Mücadele sürecinde Rusların siyasi ve askeri yardımlarına ihtiyacı vardı. Bolşevikler de Ankara hükümetine rejim ihraç etme ümidindeydiler. Dolayısıyla iyi ilişkileri bozacağı gerekçesiyle her iki taraf da Cemal Paşa suikastı konusundaki dikkatleri başka yönlere çekmek istemişlerdir. Bu nedenle Bolşevikler Cemal Paşa'nın, Ermeni militanlar veya Enver Paşa tarafından öldürülmüş olabileceği iddiasını yayarak deyim yerindeyse "bir taşla iki kuş vurmayı" düşünmüşlerdir. Böylelikle hem o sıralar kendilerine karşı Orta Asya'da mücadele eden Enver Paşa'yı, ittihatçı yoldaşını öldüren bir "katil" olarak ilan ederek Enver Paşa'nın itibarını zedeleyecekler hem de kamuoyunun dikkatini başka bir yöne çekmiş olacaklardı.

Bugün hala çözülmemiş olan Cemal Paşa suikastının[33] önemli nedenlerinden birinin de Cemal Paşa'nın Enver Paşa ile Mustafa Kemal Paşa arasında iletişim kanallarını açma girişiminin olduğunu ifade etmek yanlış olmaz diye düşünmekteyiz. Bu bağlamda Cemal Paşa'nın son nefesine kadar Mustafa Kemal Paşa ile iletişim halinde olduğunu ve O'nun vatan mücadelesinde önemli katkılar sağladığını söylemek mümkündür.

---

[32] Bkz. M. Taylan Sorgun, Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, (İstanbul, 7 Gün Y., 1971), s. 368. dipnottan Özdemir, **Üç Jöntürk'ün Ölümü**, s. 199.

[33] Cemal Paşa suikastı ve suikast ile ilgili iddialar hakkında bkz. Mustafa Çolak, "Cemal Paşa Suikastı ile İlgili İddialar ve İki Yeni Belge", **Tarihçi** 1, No 1 (Ocak 1921), s. 112-135.

SONUÇ

Alman arşiv belgelerinde ve gazetelerinde hem Mustafa Kemal Paşa hem de Cemal Paşa ile ilgili çok sayıda belge ve bilgi bulmak mümkündür. Biz bu çalışma çerçevesinde bu belgelerden örnekler alarak konuyu analiz etmeye çalıştık. Neticede bu çalışma bir bildiri olarak kurgulanmıştır. Geniş kapsamlı ve derinlemesine yapılacak olan başka araştırmaların, daha fazla belge değerlendirerek konuyu detaylı bir şekilde aydınlatacağı muhakkaktır. Şüphesiz Birinci Dünya Savaşı esnasında Osmanlı Devleti'ne karşı savaşmış ve düşmanca duygular beslemiş olan İngiltere, Fransa ve Rusya gibi büyük ülkelerin arşivlerindeki belgeler, bu her iki önemli devlet adamının biyografilerinin ortaya çıkmasında farklı bir perspektif sunacak ve alana katkı sağlayacaktır.

Bu çalışma çerçevesinde ele aldığımız Almanca gazete haberlerinde ve diplomatik belgelerde, Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa'nın Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş sürecindeki ilişkileri karşılaştırmalı ve analitik bir şekilde tasvir edilmeye çalışılmıştır. Dolayısıyla inanmış iki ittihatçının düşünce ve davranış şekilleri, motivasyonları ve yönetme tarzlarının ipuçları bu örnek belgelerin izinde aranmıştır. Bu bağlamda hem Alman diplomatik belgelerinde hem de Almanca çıkan gazetelerde Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşaların, modernist, milliyetçi ve devrimci kimlikleriyle yer aldıkları görülmüştür. Özellikle Türk ulus devletinin inşa sürecinde, yöntemlerinin farklı olmasına rağmen iletişim içinde olduklarını ve birbirlerini rakip görmedikleri bu belgelerde görülmüştür. Aynı durum diğer ittihatçı liderler için söz konusu değildir. Örneğin Enver Paşa– Mustafa Kemal Paşa ilişkisi, Cemal Paşa– Mustafa Kemal ilişkisinden farklı özellikler taşımaktadır.

Alman konsolosluk raporlarına göre hem Mustafa Kemal Paşa hem de Cemal Paşa Ortadoğu tipi yöneticilerde bulunması gereken meziyetlerin tamamına sahiptiler; devrimci, halkı peşinden sürükleyebilen ve gerektiğinde otoriter bir karaktere sahiptiler. Ortadoğu halklarını ödül ve ceza yöntemi ile kendi düşünceleri doğrultusunda yönetmesini iyi biliyorlardı. Kendilerine güvenleri çok fazlaydı, tükenmek bilmeyen vatan sevgileri, onların daha fazla sorumluluk almasını ve devlet işlerinde kendilerinin üstün bir güç ile donatıldıklarına inanmalarını beraberinde getirmişti.

Bütün bu ortak özelliklerine karşın, Mustafa Kemal Paşa ile Cemal Paşa arasında farklılıklarda bulunuyordu. En önemli farklılık Mustafa Kemal'in teferruatlı düşünen ve çok etraflıca irdeleyen, planlı çalışan, sağduyulu bir kafa yapısına sahip olması, buna karşın Cemal Paşa'nın o andaki ilhamına göre hızlı kararlar veren bir zihin dünyasına sahip olmasıydı. Çünkü Cemal

Paşa, siyasi bir deha olduğuna ve şansın hep kendinden yana bulunduğuna batıl inanç ölçüsünde inanırdı. Aslında bu yönü ile Enver Paşa'ya benzemekteydi.

Almanca gazetelerin, Alman diplomatik belgelerine göre daha genellemeci bir yaklaşımla, Mustafa Kemal- Cemal Paşa ilişkisine baktığını söylemek mümkündür. Buna göre, Mustafa Kemal Paşa ve Cemal Paşa yıkılmak üzere olan devletlerinin, can çekiştiği bir dönemde yaşamışlardı. Bu bağlamda onlar, önce devleti kurtarmak için çabaladılar, bu mümkün olmayınca da Türk milletini bağımsız kılacak yeni ve modern bir devlet için beraber çalıştılar. Her ikisinin de motivasyon kavramları "özgürlük, eşitlik, kardeşlik ve adalet" idi. Zaten bu kavramlar XIX. yüzyıl sonları ile XX. Yüzyıl başlarındaki Osmanlı aydınları için mucizevî kavramlardı. Zira Osmanlı memleketinde yüzyıllardır dağ gibi büyümüş olan ve her alana sirayet eden bütün problemleri ancak bir mucize ortadan kaldırabilirdi.

KAYNAKÇA

1. Arşivler

1.1. Politisches Archiv des Auswärtigen Amts (Alman Dışişleri Bakanlığı Arşivi)

PA-AA, R13799, Türkei Nr.159 No 2, Bd. 14, Damaskus, den 1.Oktober 1915

PA-AA, R13800, Bd. 15, Pera, 23 Mayıs 1916.

PA-AA, R13199, Türkei Nr.134, Bd. 38, Konstantinopel, den, 24. August.1917

PA-AA, R13803, Türkei Nr.159 no 2, Bd. 18, Pera, den, 9. November 1917.

1.2. Bundesarchiv (Alman Federal Arşivi)

BA, R 8034 // III // 111. (Djchmal Pascha, der Oberkommandierende in Palästina von Sven Hedin).

2. Gazeteler

Neue Freie Presse*,* Kristian Kraus, "Feuilleton. Jerusalem im Kriege", 19. Mai 1915.

Deutsche Allgemeine Zeitung, "Djemal Pascha ",26 Juli 1922 (Nr. 320).

Deutsche Allgemeine Zeitung, "Djemal Pascha", 28 Juli 1922 (Nr. 324).

Deutsche Allgemeine Zeitung, "Zur Ermordung Djemal Paschas", 30 Juli 1922.

Deutsche Allgemeine Zeitung, ""Wie Djemal Pascha ermordet wurde", 3. September 1926 (Nr. 408).

3. Seçilmiş Telif Eserler

Ahmed Djemal Pascha, **Erinnerungen Eines Türkischen Staatsmannes**, Drei Masken Verlag, München 1922.

Alkan, Necmettin, **Selanik İstanbul'a Karşı. 31 Mart Vakası ve Abdülhamit'in Tahttan İndirilmesi**, Timaş Yayınları, İstanbul 2014.

Artuç, Nevzat, **Cemal Paşa. Askeri ve Siyasi Hayatı**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2008.

Atatürk, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1997.

Baykal, Hülya, "Millî Mücadele Yıllarında Mustafa Kemal Paşa İle Cemal Paşa Arasında Yazışmalar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, C V, S 14 (Mart 1989).

Cemal Paşa, **Hatırat**, (Yayına Hazırlayan: Metin Martı), Arma Yayınları, İstanbul 1996.

Çağlak, Aykut, "Sovyet Rusya'da Bolşevik Devrimi Sonrasında Ordu - İstihbarat Teşkilatı Bağlantısının Oluşumu ve Kızıl Ordu'nun Sovyet İstihbarat Sistematiğinin Gelişim Sürecine Katkısı", **Harp Tarihi Dergisi**, S 3 (2021), s. 43-81.

Çalık, Ramazan, "Alman Kaynaklarına Göre Cemal Paşa", **Osmanlı Araştırmaları**, XIX (İstanbul 1999), s. 232-235.

Çiçek, Hikmet, **Dr. Bahattin Şakir, İttihat ve Terakki'den Teşkilatı Mahsusa'ya Bir Türk Jakobeni**, Kaynak Yayınları, İstanbul 2004.

Çolak, Mustafa, **Komitenin Ruhu Talat Paşa**, Yeditepe Yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 2018.

Çolak, Mustafa, **Komitenin Kahramanı Enver Paşa**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2019.

Çolak Mustafa, "Cemal Paşa Suikastı ile İlgili İddialar ve İki Yeni Belge", **Tarihçi** 1, No 1 (Ocak 2021), s. 112-135.

Eryaman, Ayşe, **Osmanlı Devleti'nin Selanik Politikaları (1908-1912)**, Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Tokat 2016.

Eyicil, Ahmet, **İttihat ve Terakki Liderlerinden Dr. Nazım Bey**, Ankara Gün Yayınları, Birinci Baskı, Ankara 2004.

Gencer, Mustafa, **Jöntürk Modernizmi ve "Alman Ruhu"**, İletişim Yayınları, İstanbul 2003.

Hosfeld, Rolf, **Operation Nemesis**, Kiepenheuer &Witsch, Köln 2005.

Jentzsch, Christian-WİTT, Jan M , **Der Seekrieg 1914-1918: Die Kaiserliche Marine im Ersten Weltkrieg**, Thesis Frankfurt 2016.

Özdemir, Hikmet, **Üç Jöntürk'ün Ölümü**, Remzi Kitabevi, İstanbul 2007.

Polat, Hasan Ali, **Yakup Cemil**, Ötüken yayınları, İstanbul 2022.

Sanders, Liman Von, **Türkiye'de Beş Yıl**, (Çev. Eşref Bengi Özbilen), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014.

Sorgun, M. Taylan, **Halil Paşa**, Destek Yayınları, İstanbul 2010.

Stürmer, Harry, **Zwei Kriegjahre in Konstantinopol 1915-1916: Skizzen Deutsch-Jungtürkischer Moral und Politik: Geschichte und Frieden**, Donatt-Verlag, Bremen 2015.

Von Kress, **Kuma gömülen İmparatorluk**, Yeditepe Yayınları, İstanbul 2007.

Yılmaz, Veli, **I. Dünya Harbi'nde Türk-Alman İttifakı ve Askeri Yardımlar**, Ege Seramik Özel Baskısı, İstanbul 1993.

TÜRKİYE'NİN DİPLOMASİ ZAFERİ: MONTRÖ BOĞAZLAR SÖZLEŞMESİ (20 TEMMUZ 1936) (MACAR KAYNAKLARINA GÖRE)

Müjdat KARAGÜLMEZ*

Özet

1453 yılında İstanbul'un fethi ile İstanbul ve Çanakkale Boğazları Türk hâkimiyetine girdi. Bu tarihten itibaren, Marmara Denizi aracılığıyla Karadeniz'i Akdeniz'e bağlayan bu deniz yoluna "Türk Boğazları" adı verildi. Boğazlar, yüzyıllar boyunca Türk hâkimiyeti döneminde stratejik önemini korudu. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılması sonrasında imzalanan Mondros Mütarekesi ile İtilaf Devletleri İstanbul ile birlikte Boğazları fiilen işgal etti. 10 Ağustos 1920 tarihinde imzalanan Sevr Barış Antlaşması'yla da Boğazlardan tüm devletlerin geçişinin serbest olması karara bağlandı. Nitekim Mustafa Kemal Paşa önderliğinde başlayan bağımsızlık mücadelesinin başarıya ulaşması, Lozan'da yapılacak barış görüşmelerine giden yolu açmış oldu. Ancak 24 Temmuz 1923'te imzalanan Lozan Barış Antlaşması maddeleri gereğince, Boğazlarda tam anlamıyla Türk hâkimiyeti sağlanamadı ve Boğazların uluslararası bir komisyon tarafından kontrol edilmesi kararı alındı.

1930'lu yıllara gelindiğinde Avrupa'da var olan barış ve huzur ortamı yerini güvensiz bir dış politikaya bıraktı. Türkiye'nin bu dönemdeki dış politika hedefi, barışın devamlılığını sağlamak üzerine kuruldu. Zira Almanya ve İtalya gibi revizyonist devletlerin savaş yanlısı tutumu, Türkiye'nin Boğazlar üzerinde tam hâkimiyet sağlamak amacıyla girişimlerde bulunmasına neden oldu. İngiltere'nin de desteğini alan Türkiye, uluslararası buhranlı süreci iyi değerlendirerek 20 Temmuz 1936'da imzalanan Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile Boğazlarda yeniden egemen güç oldu ve Boğazlarda tam hâkimiyet sağladı. Montrö'nün imzalanması, Almanya ve İtalya gibi dönemin diğer revizyonist bir devleti olan Macaristan tarafından yakından takip edildi. Macaristan her ne kadar Karadeniz'e kıyısı olan bir devlet konumunda olmasa da Montrö'nün imzalanmasına giden yolu, kendi revizyon taleplerine örnek teşkil

* Dr.Öğr. Üyesi, MSÜ Hava Astsubay Meslek Yüksek Okulu, mujdat.karagulmez@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-9169-7004

edebileceği gerekçesiyle önemli görmüştür. Türkiye'de görev yapan Macar elçilerinin raporlarında Montrö'nün imzalanması sürecinden sıklıkla bahsetmesi bunu destekler niteliktedir. Macar basını da konuya dair çok sayıda haber yaparak meselesinin çözüm süresi hakkında Macar kamuoyunu bilgilendirmiştir.

Anahtar Kelimeler: Boğazlar, Dış Politika, Montrö, Macaristan, Lozan.

TURKEY'S DIPLOMATIC VICTORY: MONTREUX CONVENTION (20 JULY 1936) (ACCORDING TO HUNGARIAN SOURCES)

Abstract

In 1453, with the conquest of Istanbul, the Istanbul and Dardanelles Straits came under Turkish sovereignty. From this date onwards, this sea route connecting the Black Sea to the Mediterranean Sea through the Sea of Marmara was called the "Turkish Straits". The Straits maintained their strategic importance during centuries of Turkish rule. With the Armistice of Mondros signed after the Ottoman Empire's defeat in the First World War, the Allied Powers de facto occupied the Straits together with Istanbul. With the 10 August 1920 Sevres Peace Treaty, it was decided that all states would be free to pass through the Straits. As a matter of fact, the success of the struggle for independence, which started under the leadership of Mustafa Kemal Pasha, paved the way for the peace negotiations to be held in Lausanne. However, according to the articles of the Lausanne Peace Treaty signed on 24 July 1923, Turkish sovereignty in the Straits could not be fully ensured and it was decided that the Straits would be controlled by an international commission.

By the 1930s, the atmosphere of peace and tranquility in Europe was replaced by an insecure foreign policy. Turkey's foreign policy objective in this period was based on ensuring the continuity of peace. The pro-war stance of revisionist states such as Germany and Italy led Turkey to take initiatives to ensure full control over the Straits. Turkey, with the support of the United Kingdom, made good use of the international crisis and became the sovereign power in the Straits with the Montreux Convention on the Straits signed on 20 July 1936 and achieved full sovereignty in the Straits. The signing of Montreux was closely followed by Hungary, another revisionist state of the period like Germany and Italy. Although Hungary was not a Black Sea coastal state, it considered the path leading to the signing of Montreux important as it could serve as an example for its own revisionist demands. This is supported by the fact that the Hungarian ambassadors serving in Turkey frequently mentioned the process of signing Montreux in their reports. The Hungarian press also made numerous news on the issue and informed the Hungarian public opinion about the resolution of the issue.

Keywords: Straits, Foreign Policy, Montreux, Hungary, Lausanne.

GİRİŞ

İstanbul'un fethi ile Türk hâkimiyetine giren Boğazlar, Akdeniz'le Karadeniz'i birbirine bağlayan önemli bir stratejik konuma sahiptir. Boğazların sahip olduğu bu önemli konum, özellikle 18. yüzyıldan itibaren yayılmacı ve sömürge politikası temelinde Rus Çarlığının ve İngiltere'nin dikkatini çekmiştir. Boğazlara hâkim olma fikri, Rus Çarlığının tarihi politikası olarak ön plana çıkmıştır. Osmanlı Devleti'nin Birinci Dünya Savaşı'ndan yenik ayrılması sonrasında imzalanan Mondros Mütarekesi ve Sevr Antlaşması'nda Boğazların statüsü belirlenmiş ve Boğazlardan tüm devletlerin geçişine izin veren bir madde kabul edilmiştir. Nitekim Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa liderliğinde verilen bağımsızlık mücadelesi başarıya ulaşınca Mondros ve Sevr Antlaşmalarının yerine Mudanya Ateşkes Antlaşması ve Lozan Barış Antlaşması imzalanmıştır. Boğazların statüsü, Lozan'daki müzakerelere katılan Türk heyetinin en önemli başlıklarından birisi olmuştur. Ancak Lozan Konferansı'nda imzalanan sözleşmeye göre Boğazlarda tam bir Türk hâkimiyeti sağlanamamış ve Boğazlar bölgesinin yönetiminin, Milletler Cemiyeti'ne bağlı uluslararası bir komisyon tarafından yönetilmesi karara bağlanmıştır. Bunun yanı sıra Boğazlardan serbest geçişin güvenliğinin sağlanması kaydıyla, Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının her iki yakası ve Marmara Denizi'ndeki adaların askerden arındırılması ve bu bölgelerde askerî tahkimat yapılması ve asker bulundurulması yasaklanmıştır. Ayrıca Boğazlar bölgesine yapılabilecek olası bir saldırı durumuna karşı da bölgenin güvenliği, sözleşmeyi imzalayan devletlerle Milletler Cemiyeti'nin garantisi altına alınmıştır.[1]

Türkiye, Lozan'da kabul edilen Boğazlar Sözleşmesi'nde yer alan Boğazlar ve çevresinin silahsızlandırılması ve Boğazlardan geçişin uluslararası bir komisyonun denetimine bırakılması maddelerini kendi egemenlik haklarına aykırı bulsa da bu iki hususun kaldırılmasını zamana bırakmak durumunda kalmıştır. Türkiye Boğazlar meselesini, uzun süre beklemede bıraktıktan sonra 1933 yılının mart ayında gerçekleşen Silahsızlanma Konferansı'nda söz konusu yapmıştır. Türkiye'nin bu söylemi, Fransızlar tarafından Almanya'yı Versay Antlaşması'nın askerî hükümlerini yok saymaya teşvik edebileceği çekincesiyle karşı çıkılmıştır. Zira Türkiye böylece meseleyi yavaşça gündeme getirmeye başlamış ve

[1] Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul 2012, s. 422.

Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik bir argüman üzerinde çalışmaya başlamıştır.[2]

1930'lu yılların başlarından itibaren Nazi Almanya'sı ve faşist İtalya ile Batılı devletler arasındaki ilişkiler giderek kötüleşmeye başlamıştır. 1933 yılında Hitler'in Almanya'da iktidarı ele alması sonrasında takip ettiği sert dış politika Avrupa'da büyük bir endişeye sebep olmuştur. Bu dönemde Türkiye ise Batılı devletler ile ilişkilerini yoluna koymuş ve dünya barışını destekleyen önemli bir aktör olarak ortaya çıkmıştır. Türkiye'nin gerek Silahsızlanma Konferansları gerekse Milletler Cemiyeti oturumlarındaki barışçıl politikası takdir edilmiştir.[3]

Türkiye'nin Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik adımları özellikle 1934 yılının sonlarına doğru sıklaşmıştır. Ancak meselenin Türkiye tarafından ciddi anlamda gündeme getirilmesi 3 Ekim 1935 tarihinde İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmeye başlaması ve yine İtalya'nın Akdeniz'deki yayılmacı dış siyaseti neticesinde ortaya çıkmıştır. Öte yandan Lozan'da imzalanan Boğazlar Sözleşmesi'nin 18. maddesine göre Boğazların güvenliği olası bir saldırı ihtimaline karşı İngiltere, Fransa, İtalya ve Japonya tarafından garanti altına alınmıştı. Ancak garantör devletlerden biri olan Japonya'nın 27 Mart 1933'te Milletler Cemiyeti'nden ayrıldığını bildirmesi ve İtalya'nın Akdeniz'deki yayılmacı politikası Türkiye'nin Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesine yönelik resmi müracaatta bulunmasına neden olmuştur. Neticede Türk hükümeti ilgili devletleri Boğazlar Sözleşmesi'ni gözden geçirmek üzere bir nota verilmesi suretiyle konferansa davet etmiştir. Türkiye'nin notasına ilgili devletler arasında olumsuz yaklaşan tek ülke Romanya olsa da 28 Nisan 1936 tarihli Türk hükümetine verilen cevapta, müzakerelere en dostane fikirlerle katılmayı kabul ettiklerini bildirmişlerdir.[4]

Bu çalışmada, Atatürk dönemi Türk dış politikasının en önemli başarılarından biri olan Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin Macar kaynaklarında nasıl ele alındığı aktarılacaktır. Türkiye'deki Macar diplomatik temsilcileri tarafından gönderilen çok sayıda raporun yanı sıra Macar basınında çıkan haberlerle birlikte meseleye dair yeni fikirler elde edilmesi amaçlanmaktadır.

---

[2] Kamuran Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye**, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1997, s. 465-466.

[3] Aptülahat Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991, s. 284-285.

[4] Gürün, **age.**, s. 467-471.

1. Montrö Müzakerelerine Giden Süreç ve Macarlar

1930'lu yılların ortalarından itibaren Almanya ve İtalya'nın dış politikada takip ettiği tehditkâr tavır, Avrupa'da büyük bir endişeye neden olurken yaşanan gelişmeler Türkiye'nin güvenlik kaygılarının artmasına neden olmuştur. Türkiye bu nedenle, olası bir savaş durumuna karşı Lozan Antlaşması'nda tam olarak hâkimiyet kuramadığı Boğazların statüsünün değiştirilmesi için adımlar atmaya başlamıştır. Bu yöndeki politikasını uygun ortamın oluşmasını bekleyerek ve büyük güçlerin desteğini arkasına alarak müzakereler yoluyla uygulamaya çalışmıştır. Türkiye, Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik adımlarını bizzat Atatürk'ün direktifleriyle atmıştır.[5] Boğazların statüsünün değiştirilmesine yönelik Türk talebi, Lozan Barış Antlaşması'nın Boğazlarla ilgili maddesinin yeniden gündeme getirilmesi anlamına gelecekti. Durum böyle olunca Macarların tüm dikkati Boğazlar meselesine çevrilmiştir. Birinci Dünya Savaşı'nın mağlup tarafında yer alan ve Trianon (4 Haziran 1920) gibi ağır neticeleri olan bir antlaşmayı imzalayan Macarlar, Boğazların statüsünün değiştirilmesine yönelik Türk talebini kendi revizyon talepleriyle benzer bir temelde yorumlamış ve dolayısıyla Montrö'de gerçekleşen müzakereleri yakından takip etmiştir.

Türkiye'de görev yapan Macar elçisi Boğazların statüsünün değiştirilmesine doğru giden süreç ile ilgili çok sayıda ayrıntılı rapor kaleme almış ve bu raporları Macaristan Dışişleri Bakanlığına göndermiştir. 13 Nisan1936'da gönderilen raporun birinde Türkiye'nin Boğazlar politikası şu şekilde aktarılmıştır: [6]

"*Türkiye, Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik olarak öncelikle 1933 yılından itibaren Silahsızlanma Konferanslarında meseleye dair somut adımlar attı ve meseleyi birçok ülkenin katıldığı uluslararası toplantılarda gündeme getirmeye başladı. Türkiye bu adımlarına 16 Mart 1935'te Almanların silahlanmayı yasallaştıran kanunu kabul etmesinden ve büyük güçler arasında yaşanan gerilimin ardından sonra hız verdi. O dönemden beri de meseleyi resmen gündeme almak için uygun zamanı bekledi. Sonrasında yaşanan İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, Ren bölgesinin Alman birlikleri tarafından işgal edilmesi ve Avusturya'nın mecburi askerlik kanununu çıkarması gibi gelişmeler Türkiye'nin Boğazların statüsünün değiştirilmesini amacıyla resmi bir adım atmasına katkı sağladı. Türkiye*

[5] Mehmet Gönlübol – Cem Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013, s. 141.

[6] **MNL (Magyar Nemzeti Levéltár/Macar Ulusal Arşivi)**, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 43/pol sayılı ve 13 Nisan 1936 tarihli rapor, s. 1-3.

Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik olarak Milletler Cemiyeti'nin Eylül 1935 yılı toplantısındaki konuşması çok geçmeden Türkiye'nin fiili olarak attığı adımların ciddi bir manada karşılık bulmasında etkili oldu. Bu dönemde Türk basını da bir mesele hakkında geniş bir kampanya başlattı ve Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik olarak yazılar kaleme almaya başladı." Raporda, Türkiye'nin Avrupa'daki gelişmeler neticesinde ortaya çıkan güvenlik kaygıları temelinde meseleyi gündeme getirdiği ve doğru zamanlamayı beklediği üzerine bir tespit yapılmıştır. Türkiye, 1933 yılından itibaren Silahsızlanma Konferanslarında ve Milletler Cemiyeti oturumlarında meseleyi gündeme taşımaya başlamış ve Macar elçisinin raporunda yer aldığı üzere Avrupa'daki savaş ortamının varlığı neticesinde meseleyi güçlü bir şekilde basın propagandası ile de dillendirmeye başlamıştır.

Raporun devamında Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik olarak Türk argümanı ise şu şekilde maddelemiştir;

1. Lozan Antlaşması'nın ilgili kararına rağmen söz konusu olan silahsızlanma meselesinin gerçekleşmemesi,

2. Lozan Antlaşması'nın neticesinde meydana getirilen şartlar artık işlemez halde oluşu. Boğazların garantörlerinden olan Türkiye ve Sovyetler Birliği, Milletler Cemiyeti'ne üye iken beş garantör devletten biri olan Japonya Milletler Cemiyeti'nden ayrılması,

3. Bulgaristan'ın silahlanma hamlesinin Türkiye'nin güvenliğini tehdit etmesi,

4. Aynı durum Almanya'nın eski müttefikleri Avusturya ve Macaristan için de geçerlidir. Bu devletlerin komşuları, güvenliklerini sağlamak ve dengeyi devam ettirmek amacıyla, uygun garantileri veya karşılıklar isteyebilirler.

5. Silahlanmaya devam eden ülkelerin Trakya'nın askerden arındırılmış bölgelerin rejiminin değiştirilmesine yönelik girişimlerinin bir sonuç getirememesi. Çünkü bu bölgenin sınırları 3 ülkeyi kapsıyor.

Macar elçisine göre, İtalya'nın Habeşistan'ı işgal etmesinin ardından Türk hükümeti yukarıdaki maddeler çerçevesinde Boğazlar meselesi politikasını ciddi bir şekilde dile getirmeye başlamıştı. Bu politikasını ise ülke güvenliğinin tehlikeye girmesi temelinde yürütüyordu. Türkiye'ye göre ülke güvenliği açısında Boğazların durumu fiili bir savaş olmadan da egemenlik hakkının bir parçası olarak görülüyordu. Türk hükümeti

Boğazlarla ilgili olarak gerek resmi taleplerle gerekse önerilerini sunarken İngiltere'ye yakınlaşma politikasını takip ederken Boğazlar meselesinde İngilizlerin desteğini almaya çalışıyor ve bunda da kısmen başarılı oluyordu. Türkiye, özellikle İngiltere'nin yanı sıra Boğazlar meselesinde çok sayıda ihtimali de düşünüyor ve eğer yeni bir fırsat olması durumunda bu ihtimale göre de politikasını değerlendirmek istemiştir. Macar elçisinin bu yorumlarına ek olarak Türkiye, Boğazların güçlendirilmesi politikasını güçlü bir politika ile seslendiriyor ve kendi egemenliğine karşı olabilecek bir gelişme karşılaşırsa herhangi bir zamanda bir anda Boğazları kapatabileceğini gizlememekteydi.[7]

Öte yandan farklı ülkelerin başkentlerinde görev alan Macar elçilerinin de Boğazlar meselesini konu alan raporları mevcuttur. Örneğin Sofya'daki Macar elçisi Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik atılan adımların konuşulduğu süreçte Bulgaristan Dışişleri Bakanı ile meseleye dair bir görüşme gerçekleştirmiştir. Macar elçisi Bulgar Dışişleri Bakanı ile görüşmesinde onun, Boğazlar meselesi hakkında Bulgaristan'ın birtakım çekincelerinin var olduğunu belirtmiş, ancak Dışişleri Bakanı'nın bu müzakerelerin olumlu tarafının revizyon meselesinin gündeme getirilmiş olması olarak gösterdiğini aktarmıştır. Bulgar Dışişleri Bakanı, Aras ile meseleye dair görüştüğünde ise ona, bu meselelerin kendilerinde moral ve avantaj yarattığı hususunda etkilemeye çalıştığını dile getirmiştir. Bulgar Dışişleri Bakanı Macar elçisine, Türkiye'nin Boğazlar meselesini son dönemde sıklıkla söz konusu yaptığını ve İngilizlerin bir Akdeniz Paktı fikrinin var olduğunu, Avrupa'daki İtalyan ve Alman yayılmacı siyasetinin İngiltere ile Türkiye'yi yakınlaştırdığını ve Akdeniz'de olası bir İngiliz-İtalyan savaşında Türkiye'nin İngiltere'ye destekleyeceği hususunda yaptığı açıklamaların İngiltere tarafından olumlu karşılandığını bildiriliyordu.[8] Bu rapordan anlaşılacağı üzere Bulgaristan, Montrö'ye gidilen süreçte Türkiye'nin attığı adımları kendi çıkarları açısından dikkatlice izleyecek ve meseleyi, hem Karadeniz'e ve Ege Denizi'ne kıyısı olan bir devlet olarak hem de revizyonist politikasına örnek olması bakımından değerlendirecektir. Sofya'dan gönderilen bir raporda da Bulgaristan'ın Ege Denizi'ne çıkışı başlığının özellikle ele alındığı bildiriliyordu. Bulgarlara göre Türkiye'nin lehine kararın alınması güç gözüküyordu ve Aras'ın açıklamalarına göre ise Bulgarların Boğazlarla ilgili müzakerelerden az rahatsızlık duyacağı, asıl

[7] **MNL**, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan Macaristan Dışişleri Bakanlığına gönderilen 11 Şubat 1936 tarihli ve 3535-pol sayılı yıllık rapor, s. 48-52.

[8] **MNL**, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Sofya'dan gönderilen 18 Nisan tarihli ve 38/pol sayılı rapor, s. 1-5.

meselenin ve zorluğun İngiltere ile yaşanabileceğini belirttiği aktarılıyordu. Raporda Sofya'daki Türk elçisinin açıklamalarına atıf yapılarak İngilizlerin kendi savaş gemilerinin Boğazlardan geçişi hususunda avantajlı bir konum elde etmek istedikleri ve yine İngilizlerin, Bulgarların da Türkiye'nin talepleri gibi müzakereler boyunca kendi garanti haklarını öne sürerek bazı taleplerde bulunmasından çekindikleri belirtiliyordu. Macar elçisinin görüşüne göre, Bulgarlar meseleye Milletler Cemiyeti'nin doğrudan dahil olmasını istiyordu ve özellikle Boğazlar meselesinin Milletler Cemiyeti'nden bağımsız olarak alınacak kararlar doğrultusunda sonuca bağlanmasından çekiniyorlardı.[9]

Yine Bükreş'teki Macar Elçiliğinden Macaristan Dışişleri Bakanlığına gönderilen bir raporda Bükreş'teki Yunan elçisinin, Türkiye'nin Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik adımlarının Balkan Antantı ve Türkiye-Romanya ilişkilerinde bir gerilim yarattığını ve Antant içerisinde bir fiyasko olarak değerlendirildiğini beyan ettiği aktarılıyordu.[10] Raporda bahsedildiği üzere Türkiye'nin Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik adımları Romanya tarafından hiç de hoş karşılanmadı ve Rumen Dışişleri Bakanı Titilescu olası bir konferansın gerçekleşmesini engelleme girişimlerinde bile bulunmuştu. Hatta bu sebeple 4 Mayıs 1936'da yapılması planlanan Balkan Antantı toplantısını da ertelemek istedi ve tehditkâr bir tavırla toplantıya katılmayacağını beyan etti. Macar elçisi Türkiye'nin bu adımlarını Romanya tarafından bir tehdit olarak algılandığını ve mevcut antlaşmaların tekrar gözden geçirilerek değiştirilmesinin söz konusu olmasının, Macaristan gibi devletlerin revizyon fikirlerini güçlü bir söylemle gündeme getirilebilmesi ihtimalinin Romanya tarafında endişe yarattığını söyledi.[11]

Henüz resmi olarak Boğazların statüsünün değiştirilmesine yönelik bir konferansın varlığından söz edilmiyorken Macar elçilerinin dikkati 1936 yılı itibariyle Türkiye-İngiltere ilişkilerine yönelmiştir. Bu doğrultuda Macaristan'ın Ankara elçisi Zoltán Mariássy Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile bir görüşme gerçekleştirmiştir. Görüşmenin ana teması, Türkiye'nin İngiltere'yle olan ilişkileri ve Boğazlar meselesi olmuştur. Mariássy, Aras ile görüşmesi sonrasında Macaristan Dışişleri Bakanlığına bir rapor yazarak

[9] **MNL**, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Sofya'dan gönderilen 54/pol sayılı ve 30 Mayıs 1936 tarihli rapor, s. 1-3.

[10] **MNL**, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Bükreş'ten gönderilen 59/pol sayılı ve 21 Nisan 1936 tarihli rapor, s. 1-2.

[11] **MNL**, K 63, 32. başlık, 290. bağ, "gizli" ibaresiyle Ankara'dan gönderilen 52/pol sayılı ve 29 Nisan 1936 tarihli rapor, s. 1-3.

Aras'ın, Türkiye ile İngiltere arasındaki ilişkilerin önemli bir işbirliği temelinde devam ettiğini ve büyük bir ilerleme katettiğini söylediğini ve Sovyet Rusya ile olan iyi ilişkilerin yanı sıra Türkiye'nin İngiltere ile karşı karşıya kalabileceği bir durumda asla yer almak istemediğini aktardığını ifade etmiştir. Macar elçisi, Aras'ın sözlerini Türkiye'nin tamamen İngiltere safına geçtiği ve bu yönde hareket edeceğini gösterdiği şeklinde algıladığını ifade etmiştir. Ayrıca İtalya'nın Habeşistan'ı işgali meselesinin iki ülkeyi yakınlaştırdığını açık şekilde dile getiren Macar elçisi, İngiltere'nin de muhtemelen Boğazlar meselesinde Türkiye'ye destek sağlayacağı yorumunda bulunmuştur ve iki ülkenin iş birliği içerisinde giderek güçlenen bir yakınlık sergilediğini belirtmiştir. Türklerin, olası bir müzakere sürecinde Boğazlar meselesinde İngiliz desteğini kesin olarak alınacaklarından şüphe duymadığını da aktarmıştır.[12]

11 Şubat 1936 tarihinde yazılan yıllık raporda da 1935 yılında giderek gelişme gösteren Türk-İngiliz ilişkilerinden ayrıntılı olarak bahsediliyordu ve iki ülke arasındaki yakınlaşmanın devamında ülke basınlarında ikili ilişkilerin seyrine dair sempati dolu cümleler sarf edildiği, Başbakan İsmet İnönü'nün ve Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras'ın İngiliz gazetelerine verdiği demeçlerin de bu sempati kayda geçirdiği aktarılıyordu.[13]

Öte yandan Türk-İngiliz yakınlaşması 1936 yılı itibariyle askerî anlamda da kendini göstermiştir. Türk hükümetinin onayı sonrasında İngiliz hükümeti Türkiye'ye bazı subaylarını göndererek hava üsleri ve iniş pistleri kurmak amacıyla faaliyet yürütmeye başlamıştır. Hatta İzmir'de 1936 yılının şubat ayından itibaren İngiliz subayları bazı temaslar yürütmek üzere Türkiye'de faaliyete başlamıştır. Macar Elçiliğinden gönderilen diğer bir raporda bu mesele ele alınmış ve Akdeniz'de olası bir İtalyan saldırısına karşı Türkiye'nin İngiliz desteğini arkasına almak istediği ve bu nedenle de son dönemde iki devlet arasındaki yakınlaşmanın daha da gün yüzüne çıktığı vurgulanmıştır. Raporda yer alan yoruma göre Türkiye, İtalyan tehlikesinin yanı sıra ayrıca özel güvenlik sebeplerinden dolayı İngiltere ile olan ilişkilerinde istekliydi ve Boğazlar meselesindeki işbirliği bunun açık bir göstergesiydi.[14]

---

[12] **MNL**, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 1427/pol sayılı ve 28 Nisan 1936 tarihli rapor, s. 1-2.

[13] **MNL**, K 63, 32. başlık, 290. bağ, 11 Şubat 1936 tarihinde Ankara'dan Macaristan Dışişleri Bakanlığına gönderilen 3535-pol sayılı yıllık rapor, s. 64-65.

[14] **MNL**, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 1424/pol sayılı ve 27 Nisan 1936 tarihli rapor (kopya), s. 1-3.

Bu sırada Macar elçisi Ankara'dan Macaristan Dışişleri Bakanlığına önemli bir rapor göndermiştir. Macar elçisi, 1936 yılının Mayıs ayında Aras'ın Atina'dan Belgrat'a yapmış olduğu ziyaret sırasında basın mensuplarına vermiş olduğu demeçte, Macar revizyon meselesinin Milletler Cemiyeti oturumunda söz konusu olması durumunda Türkiye'nin Küçük Antant devletlerinin politikasına sempati ile yaklaşacağını söylediği ve bu konuşmanın Türkiye'nin, Macaristan revizyon meselesinde Küçük Antant'ın yanında duracağını gösterdiğini iletmiştir.[15] Söz konusu dönemde revizyon emellerini yüksek bir sesle ifade eden Macaristan, İtalya ve Almanya'dan aldığı desteğin yanı sıra Türkiye'nin de desteğini almak istemiştir. Ancak Türkiye, dünya barışını destekleyen dış politikası ile statükonun devamlılığı üzerine bir tutum sergilemiştir. Dolayısıyla Türkiye, Macaristan'ın revizyon politikasını destekleyen ülkelerden biri olmamıştır.

Türkiye, Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik adımlarını resmileştirmek isterken Ankara'dan Macar Dışişleri Bakanlığına 27 Mayıs 1936 tarihinde "gizli" ibaresiyle bir rapor gönderilmiştir. Rapor, Macar elçisinin gözünden Türkiye'nin Boğazlar meselesinde izlediği politikayı aktarması yönüyle önem taşımaktadır: [16]

"*Türk hükümetinin Boğazların güçlendirilmesi ve kapatılması meselesi hakkındaki politikası daha önce bu meseleyi ilgilendiren antlaşmalar düşünüldüğünde hayali görünüyor. Türkiye, Almanya'nın silahlanma hakkında çıkardığı kanunun etkisiyle meseleyi ciddi bir politika dahilinde gündemde tutmaya çalışıyor. Bu gelişmeden sonra Türkiye, ilgili devletlere resmi bir adım atmak amacıyla uygun ortamın var olmasını bekliyor. Eğer bu gerçekleşmez ise meseleyi bir "fait accompli" yani oldu bitti ile çözmeyi düşünüyor. Bu politikasını gerçekleştirmek için de İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, Alman ordusunun Ren Nehri'nin askerden arındırılmış bölgesini işgal etmesi gibi gelişmeleri örnek göstererek meseleyi resmi kanallar aracılığıyla çözmeyi deneyecek. Türkiye'nin meselenin çözümüne dair önem verdiği diğer bir adım da basın propagandasını ciddi bir şekilde kullanması. Bunun yanında İngiltere ve Fransa'nın desteğini almak istiyor ve uluslararası toplantılarda Boğazlar rejimine dair diplomasi kanalını en etkin biçimde kullanıyor.*

[15] **MNL**, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 1781/pol sayılı ve 23 Mayıs 1936 tarihli rapor (kopya), s. 1-2.

[16] **MNL**, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan 1425-pol sayılı ve "gizli" ibaresiyle 27 Mayıs 1936 tarihinde gönderilen rapor (kopya), s. 1-4.

Türk hükümetinin taktiği şüphe götürmez şekilde akıllıca uygulanıyor. Türk hükümeti, Habeşistan'ın işgali, Alman ve Avusturya'nın çıkarmış olduğu agresif kanunların karşısında dünya barışını korumak adına üstüne düşen görevleri titizlikle yerine getiriyor ve diğer taraftan yanlış anlaşılmalara mahal vermeden Boğazlar üzerindeki politikasını ve haklarını her fırsatta dile getiriyor. Bu durum Türk devlet adamlarının mesele hakkında ne denli doğru taktikler izlediğini de gösteriyor. Türk hükümeti bu meseleye dair politikasını resmi anlamda dile getirirken uluslararası konjonktürdeki değişimler ile Lozan'ın vermiş olduğu garantilerin artık uygulanamaz yapısını gözler önüne seriyor. Bu nedenle de Lozan'daki Boğazlar maddesinin değiştirilmesi için önemli bir diplomasi uğraşı veriyor ve muhatap devletler ile anlaşarak Boğazlar rejimi meselesini uygun bir şekilde çözmek niyetinde. Bu düşünce Türkiye'nin kozu olarak görülüyor. Ayrıca "savaş tehlikesi" ve "zorlayıcı koşullar" başlıklarını sıklıkla dile getiren Türk hükümeti, meselenin çözümüne dair olumsuz bir gelişme yaşanması durumunda bu başlıkları öne sürmeyi planlıyor. Lozan Antlaşması ise doğrudan bir saldırı olduğu takdirde Türkiye'nin Boğazlarda adım atmasına olanak sağlarken Büyük güçlere göre halihazırda Almanya örneği gibi büyük bir tehlike var."

Bu gelişmeler yaşanırken Macar elçisi, Dışişleri Bakanı Tevfik Rüştü Aras ile gerçekleştirdiği görüşmede Aras'dan Boğazlar meselesi hakkında birtakım önemli sözler ifade ettiğini söylemiştir. Aras, Macar elçisine iki şeyin kesinlikle olması gerektiğini; bunlardan ilkinin Sovyet Rusya'nın bu meselede kesinlikle Türkiye'yi desteklemesi gerektiğini, ikinci olarak da İngiltere'nin en azından herhangi bir zorluk çıkarmaması gerektiğini ifade etmiştir. Aras, Fransa'nın bu meselede rölünün daha az olduğunu ve nihai olarak meseleye dair olumsuz bir yaklaşımda bulunmayacağını düşündüğünü belirtmiştir. Devam ederek Japonya ve İtalya'nın gelişmeler doğrultusunda çok da pozitif bir yaklaşım sergilemeyebileceğini ancak Bulgaristan'ın ise olumlu anlamda yaklaşım içerisinde olabileceğini eklemiştir. Macar elçisi, Aras'ın, Türkiye'nin ne Balkan Paktı ülkeleriyle ne de başka bir ülkeyle meseleye dair bir müzakerede bulunmadığını aktarırken "kendi açımdan buna yüzde yüz inanmıyorum" şeklinde bir yorumda bulunmuştur. Macar elçisi Aras'ın büyük güçlerin tavrını büyük bir heyecanla beklediğini de söylediğini aktarmıştır.[17]

[17] **MNL**, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen1425-pol sayılı a.g.r., s.1-4.

Türkiye, Boğazlar rejimininin değiştirilmesine yönelik adımları uluslararası toplantılarda sıklıkla dile getirmeye devam ederken 11 Nisan 1936'da Lozan Konferansı'na katılan devletlere bir nota verdi. Bu notada, Avrupa'daki gelişmelerin neticesinde Lozan'da yer alan Boğazlar maddesinin Boğazların güvenliği ile ilgili vermiş olduğu kolektif garantiyi artık sağlamadığını ve işlevselliğini kaybettiğini ifade ederek kendi egemenlik haklarını ve ülke güvenliğini tehlikeye soktuğunu beyan etti. Avrupa'da barışın tehlike altında olduğu ve silah zoruyla antlaşmaların yok sayıldığı bu kaotik dönemde Türkiye'nin talebi samimi ve barışçıl bulundu. İtalya'nın dışında Fransa ve diğer muhatap devletler Türkiye'nin talebine karşılık verdi ön hazırlığın ardından Lozan Antlaşması'nın Boğazlar maddesinin değiştirilmesine yönelik görüşmeler 22 Haziran 1936 tarihinde İsviçre'nin Montrö şehrinde başladı.[18]

Konferansta Türkiye'yi temsil edecek olan Dışişleri Bakanı Aras gerekli ön hazırlıkların ardından Montrö şehrine doğru yola çıktı. Yol güzergahı üzerinde 16 Haziran'da Belgrat'a uğradı ve burada Romen diplomatlar ile güncel meseleler üzerine birtakım görüş alışverişinde bulundu. Aras'ın Belgrad'taki temasları hakkında Macar elçisi gizli notunu düştüğü bir rapor yazarak Macaristan Dışişleri Bakanı'na iletti. Macar elçisi raporda İtalyan elçisinden edindiği önemli bilgilere göre Aras'ın Belgrat'taki temaslarının ana nedeninin Montrö Konferansı'yla ilgili olduğunu ve ikili arasındaki temasların şu başlıklar altında olduğunu aktarmaktaydı;

1- Türk hükümeti İtalya'nın da konferansa katılmasına büyük önem veriyor.

2- Montrö Konferansı'nda sadece Boğazlar rejiminin değiştirilmesiyle ilgili olmayacak, aynı zamanda müzakereler Akdeniz Paktı meselesini de kapsayacak.

3- Türk hükümeti, Çanakkale Boğazı'ndaki trafik sorununu Rus ve İngiliz hükümetlerinin politikalarının ruhuna uygun olarak, adeta bu güçlerin yetkileri gibi ele almak niyetinde olacak.

Macar elçisinin bu görüşmeyle ilgili ayrıca, "*Çanakkale Boğazı'ndaki trafik sorununu İngiliz hükümetinin politikasının ruhuna uygun olarak ele alınması söylemi tam olarak ne ifade ediyor? Bu tam olarak net bir anlam ifade etmiyor. Şu anlaşılıyor ki Türkiye Boğazlar meselesinde İngiliz temelli bir bakış açısına yaslanacak. Buna karşın Boğazlardan geçiş yapmasına izin*

[18] İsmail Soysal, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C 30, s. 373-374.

verilen gemilerin tonajlarının 25.000 bin tonu aşmamasıyla ilgili ise İngilizler henüz bir cevap vermiş değil" yorumunu yapıyordu.[19]

Montrö'de başlayan müzakereler Macar basını tarafından da yakından takip edilmiştir. Macar basınında konferansın başladığı ilk günden sözleşmenin imzalanmasına kadar çok sayıda haber kaleme alınmıştır.

Pesti Hírlap gazetesi, konferansın başlamasından kısa bir süre önce "İki tarih, iki şehir; Lozan'dan Montrö'ye" başlıklı bir yazı kaleme alarak birkaç gün içinde Montrö'de başlayacak konferansın aslında 1922 Kasım'ında Lozan'da başlayan Ortadoğu konferansının bir devamı, daha doğrusu revizyonu şeklinde yorumluyordu. Népszava gazetesi ise 22 Haziran'da başlayan müzakereler hakkında bir haber paylaşarak 22 Haziran Pazartesi günü saat 16.00'da Montrö'deki Palace Otel'de başlayan konferansın, Birinci Dünya Savaşı'ndan bu yana ilk kez bir antlaşmanın barışçıl bir şekilde revize edilmesi olarak değerlendiriyordu ve bu nedenle uluslararası kamuoyunun toplantıya büyük bir önem atfettiğini belirtiyordu.

Haberde, Türk Dışişleri Bakanı Aras'ın, İsviçre makamlarına, Montrö Konferansı'na verdikleri destekten dolayı teşekkür ettiği ve devamındaki konuşmasında Türk argümanının sunulmasının tarihçesini özetlediği ve Çanakkale Boğazı'nın yeni askerî düzenine ilişkin sözleşme taslağının ana ilkelerini kısaca anlattığı aktarılmıştı. Aras'ın özellikle Türk argümanının barışçıl bir nitelik taşıdığını ve barışı güçlendirmeyi amaçladığını vurguladığına dikkat çekilmekteydi. Aras'ın ardından toplantıya katılan delegelerin konuşmalarına yer veren gazete, İngiliz Yüksek Komiseri Lord Stanhope'nin de Türkiye'nin sözleşmeleri tek taraflı olarak feshetme yoluna başvurmadığını büyük bir takdirle hatırlattığı belirtilmişti. Bulgar delegesi Nikolajev'in ise yalnızca Türk talebinin meşruiyetini ileri sürmekle kalmayıp, aynı zamanda savunulamaz tüm barış antlaşmalarının gözden geçirilmesi gerektiğine işaret eden tek konuşmacı olduğu vurgulanmaktaydı.[20] Söz konusu döneme bakıldığında, Macaristan ve Bulgaristan'ın revizyon blokta yer aldığı düşünüldüğünde Bulgaristan'ın revizyon söylemlerinin bir anlamda Macaristan'ın da söylemi olduğu düşünülebilir. Konferansın ilk anından itibaren Macar basınında yer alan haberlerde de "revizyon" teriminin sıklıkla dile getirildiği görülür. Macarlara

[19] **MNL**, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Belgrad'tan gönderilen 135-pol sayılı ve 22 Haziran 1936 tarihli rapor, s. 1-2.

[20] **Népszava**, "Nemzetközi értekezlet Montreuxben a Dardanellák megerősítésének kérdéséről Földszólalások a tarthatatlanná vált békeszerződések revíziójának szükségességéről", 23 Haziran 1936, s. 1.

göre Montrö'deki konferans kendi revizyon emelleri için de örnek olarak değerlendirilecektir.

Yine Pesti Hírlap gazetesi, 22 Haziran'da başlayan konferansın aynı zamanda barış antlaşmalarının değiştirilemez olmadığını kanıtlamaktadır yorumunu yaparken büyük güçlerin Türkiye'nin barışçıl revizyon talebini kabul edeceği ifadesine yer vermiştir. Aras'ın açılış konuşmasına yer veren gazete, onun, anlaşma taslağında ticaret ve seyrüsefer için en eksiksiz özgürlüğü sunmayı amaçladığını söyleyerek bu taslağın, ülkelerin çıkarlarına uygun olduğunu ve bunun Mustafa Kemal Paşa Türkiye'sinin barış ve iş birliği politikası izlediğini tatmin edici bir şekilde gösterdiğine inandığını belirttiğini aktarmıştır.[21] Ujság gazetesi ise Türkiye'nin argümanının şu maddelerden meydana geldiğini okuyucularına aktarmıştır;[22]

Birinci kısma göre, Türk hükümeti, bu gemilerin detaylarının Türk makamlarıyla paylaşılması şartıyla, tüm ticari gemilerin boğazlardan serbestçe geçişine izin veriyor. Ancak Türkiye'nin katıldığı bir savaşta gemilerin düşmana destek vermemesi şartıyla serbest geçişe izin verilir. Ancak bu izin sadece gündüz saatleri için geçerlidir.

İkinci kısma göre, savaş gemileri -denizaltılar hariç- barış zamanında gündüzleri serbestçe seyredebilir, ancak geçişten bir ay önce diplomatik süre içinde Türk hükümetine haber verilmesi şartı aranır. Karadeniz'e kıyısı olmayan devletlerin savaş gemileri Boğazlardan ancak belirlenen tonaja uygun olduğu takdirde geçebilirler (bir savaş gemisi 14.000 tonu geçemez).

Üçüncü kısma göre sivil ve askerî uçaklar boğazlardan geçemez. Bu yabancı uçaklar, Türk havacılık mevzuatına göre sadece Akdeniz'den Karadeniz'e uçabilir veya geri dönebilir.

Dördüncü kısma göre, bu sözleşme hükümlerinin, Türkiye'nin Boğazlarla ilgili egemenlik haklarını ihlal edecek şekilde genişletilemeyeceğini ve yorumlanamayacağını düzenlemektedir.

Beşinci kısma göre, antlaşma imza tarihinden itibaren beş yıl süreyle yürürlükte kalacaktır.

Bunun yanı sıra, Boğazlarla ilgili Türk argümanının ülkelerin hızla silahlandığı bir ortamda, barış anlaşmalarında öngörülen tek taraflı silahsızlanmayı uygulamaya devam etmenin imkânsız olduğu, ayrıca

[21] **Pesti Hírlap**, "A Dardanella-értekezlet Montreux-ben megkezdődött", 23 Haziran 1936, s. 1.

[22] **Ujság**, "Megkezdődöt a Dardanella értekezlet", 23 Haziran 1936, s. 1.

muhatap devletlerin Boğazlarla ilgili güvenlik ve garantilerinin artık yeterli olmaması ve son olarak, her devletin kendi güvenliğini sağlama hakkının var olduğu temelinde hazırlandığı belirtiliyordu.[23]

Pesti Hírlap gazetesinde "Montrö'de revizyon müzakereleri" başlıklı uzun bir köşe yazısı yayınlayarak şunlara vurgu yapmıştır: [24]

"*Çanakkale Boğazı kadar çalkantılı ve ilginç bir tarihi geçmişe sahip olup tüm dünyaya açılabilen hemen hemen hiçbir nokta yoktur. Asya'yı Avrupa'dan ayıran kırk mil uzunluğunda ve bir ila on iki mil genişliğindeki bu boğaz, binlerce yıldır büyük siyasi hırslara, kıskançlıklara ve savaşlara sahne olmuştur. Eski Yunanlıların Hellespontos olarak adlandırdıkları bu boğaz, İstanbul'un Akdeniz'e yönelik güvenliğinin anahtarıdır. Bu nedenle Batı ile Doğu arasındaki savaşlarda Doğu Roma'nın ideolojik olarak her zaman Çanakkale Boğazı kavramına bağlı olması şaşırtıcı değildir. En son Birinci Dünya Savaşı'nda, Türklerin büyük bir çabayla başkentlerinin anahtarı olan Boğazları savunduklarında çok fazla kan aktı. Özellikle Boğazlar çevresinde yaşanan can kayıpları birçok İngiliz ailesini üzüntüye boğdu. Türkiye'nin uzun zaman önce Çanakkale Boğazı'nın her iki yakasında devasa tahkimatlar inşa etmesi anlaşılabilir, çünkü bunlar olmasaydı, birçok caminin bulunduğu Osmanlı başkenti kendini bir dakika bile güvende hissedemezdi.*

Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinden sonra imzalanan Sevr Barış Antlaşması, tıpkı bizlere dikte edilen Trianon gibi Türkiye'yi yok saydı. Türkiye, 24 Temmuz 1923'te imzalandığı Lozan Antlaşması'nda da Çanakkale Boğazı'nın hâkimiyetini tam olarak elde edemediği bir antlaşmayı imzalamaya zorlandı. Büyük güçler, aynı Versailles'teki gibi, Boğazlar ve çevresini askerî güçten arındırılmış bir bölge olarak ilan etti! Antlaşma, Boğazlar yakasında her türlü askerî faaliyete kısıtlama getirdi. Ancak imzacı devletlere, Çanakkale Boğazı'nın mevcut silahsız durumuna barışçıl müzakereler yoluyla ve ortak bir iradeyle son verilmesi ve Türkiye'nin eski gururu Çanakkale Boğazı'nı askerî olarak bir kez daha güçlendirilmesi hususunda yapılan çağrıyı kabul etti. Avrupalılar bu talebi ilk duyduklarında istemsizce, Hitler'in Ren bölgesinde uyguladığı politikanın bir benzerini Çanakkale Boğazındaki durumu ortadan kaldırmak için Türkiye'nin iştahını kabarttığını düşündüler. Ancak Hitler'in adımıyla Türkiye'nin adımı arasında fark vardır. Çünkü Hitler'in hamlesi bir saldırı

[23] **Budapesti Hírlap**, "Megkezdődött a Dardanella-értekezlet", 23 Haziran 1936, s. 1-2.

[24] **Pesti Hírlap**, "Revíziós tárgyalás Montreux-ben", 23 Haziran 1936, s. 1.

adımı, daha sonraki bir savaş için hazırlık eylemi olarak görülüyordu. Türkiye ise Akdeniz'den gelebilecek olası bir saldırıya karşı kendini savunmaktan başka bir amaç taşımıyordu. Lozan'daki Boğazlar maddesine göre Boğazlar, muhatap devletler tarafından her türlü saldırıya karşı korunacaktı. İtalya-Habeşistan olayları, Türkiye'nin artık buna güvenmemesine neden oldu. Bunun neticesinde Lozan Antlaşması'nı imzalayan ilgili devletler Montrö'deki konferansta toplandı. İlgili güçler birbiri ardına Türkiye'nin isteklerini destekliyor ve konuşmacılar barışçı ve uzlaşmacı yaklaşımından dolayı Mustafa Kemal Paşa'yı övüyorlardı.

Biz Macarlar olarak Çanakkale Boğazı'yla doğrudan çok az ilgimiz olsa da herhangi bir ülkeye dayatılan adaletsizliği değiştirmeyi amaçlayan her adımı dolaylı olarak memnuniyetle karşılamalıyız ve haklarımızı barışçıl bir şekilde kazanmak alanında bir an önce çalışmalara başlayabiliriz. Ama dürüstçe kabul edelim ki Türkiye, özellikle Lozan Antlaşması'nın değiştirilmesini, Milletler Cemiyeti'nin söz konusu maddesine atıfta bulunarak talep etmiş olsaydı bu mantıklı bir adım olurdu ve bir üye devlet olarak Türkiye'nin de paylaşması gereken Milletler Cemiyeti anayasasının tüm ruhuna uygun olurdu. Ancak Dışişleri Bakanı Aras, Balkan Antantı ülkeleri uğruna Cenevre'ye giden bu yolu belki de büyük bir revizyonist adım olarak algılanabileceği için seçmediğini düşündüğümüzde gerçeklerden pek de uzak değiliz. Bu nedenle Titulescu ve diğer Balkan müttefikleri ülkeler revizyon taleplere karşı korku içindeler. Sonuçta Türkiye'nin Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik adımı bir revizyon talebiydi. Pekâlâ, boş verin, Montrö'deki konferans ağır şartlar içeren barış antlaşmalarının birbiri ardına sürdürülemez olduğunun ve esasen Türk adımı, şiddetli baskı altında oluşturulan sözleşmelerin revizyonundan kaçınılamayacağının bir başka kanıtıdır. Aynı zamanda, ülkemizin düşmanlarının körüklediği, herhangi bir revizyonun savaş anlamına geldiği yanılgısına karşı da bir kanıttır. Montrö olayları ise tam tersine, savaştan kaçınmanın tek yolunun barışçıl bir revizyon olduğunu göstermiştir."[25]

Bu sırada konferansta taraflar sırayla argümanlarını sunmaya devam ederken Sovyet Rusya'nın konferanstaki genel tutumu, savaş gemilerinin Karadeniz'e sahili olmayan devletlere tamamen kapatılması üzerineydi. Sovyetlerin diğer bir talebi de Karadeniz'e sahili olan devletlerin savaş gemilerinin Boğazlardan herhangi bir kısıtlama olmadan geçişinde herhangi bir sınırlamaya tabi tutulmamasıydı. Zira konferans öncesindeki Türk-

[25] **Pesti Hírlap**, "A montreux-i értekezlet új államtömb alakulásához vezethet", 24 Haziran 1936, s. 5.

Sovyet temaslarında savaş gemilerinin tonajının 25.000 tonu aşmaması üzerine fikir birliğine varılmıştı ve hatta bu 25.000 rakamı Sovyetlerin teklifiydi. Ancak konferansta Sovyetler bu fikre ve Boğazlardan geçiş öncesinde ön izin maddesine karşı çıkıyordu. İngiltere, Japonya ve İtalya ise Sovyet Rusya'nın bu talebine karşı tavır alıyordu. Konferansın ilerleyen günlerinde de özellikle İngiltere ve Sovyet Rusya daha pek çok kere karşı karşıya kalacaktı.[26]

İngiliz-Rus çıkarlarının çatıştığı yönündeki diğer bir haberde, Litvinov'un savaş gemilerinin boğazlardan yalnızca nezaket ziyaretleri amacıyla geçişine izin veren altıncı bölümün, bu bölümün yalnızca Karadeniz kıyısında olmayan ülkelerin savaş gemilerini kapsadığı gerçeğiyle tamamlanmasını öneren bir önerge sunduğu, Boğazlardan sadece denizaltıların değil, uçakların da geçişlerinin yasaklanmasını önerdiği aktarılıyordu. İngiliz gazetelerinin ise buna karşın Akdeniz'deki İngiliz varlığını tehdit edebilecek bir Rus filosunun Akdeniz'e girmesine izin verilmemesi gerektiğini belirtiği ifade ediliyordu.[27]

Öte yandan Pesti Hírlap gazetesi hem İngiltere hem de Japonya'nın, Karadeniz'de konuşlanmış Sovyet filosunun geniş çapta takviye edilmesini ve Çanakkale Boğazı'nın bu filo için serbestçe kullanılmasını sağlamayı amaçlayan Rus-Türk planlarına artan bir muhalefetle karşı karşıyadır yorumunu yapıyordu. Gazetenin haberine göre, Rusların yardımıyla geliştirilen Türk planının, Sovyetlere yalnızca Karadeniz'de yoğunlaşmış savaş filolarını güçlendirmeyi değil, aynı zamanda savaş gemilerini Çanakkale Boğazı'ndan Atlantik'e ve ayrıca İngiltere ile Japonya arasındaki Hint Okyanusu'nun varlığını tehdit edebileceği belirtilmekteydi. Bu durumun, "*Türk hükümeti tarafından sunulan yeni Çanakkale Sözleşmesi taslağına karşı İngiliz ve Japonların giderek artan direnişini açıklıyor*" ifadesi de yer alıyordu.[28]

Macar gazeteleri, Romanya'nın Montrö'deki politikasına ayrı bir önem vermiştir. Macarların revizyon taleplerinin Transilvanya özelinde en sık söz konusu olduğu ülke Romanya olunca, Montrö'ye katılan Romen Dışişleri

[26] Kamuran Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s.148-150; **Pesti Hírlap**, "Szovjet-Oroszország teljes szabadságot követel hadihajóinak a Dardanellákon való átkelésére", 25 Haziran 1936, s. 1.

[27] **Népszava**, "Ellentét Anglia és Szovjet-Oroszország között a Dardanella-konferencián", 25 Haziran 1936, s. 4.

[28] **Pesti Hírlap**, "Félbeszakították a Dardanella-értekezletet", 26 Haziran 1936, s. 1.

Bakanı Titulescu'nun konferansta izlediği politika daha dikkatli bir yaklaşımla izlenmiştir.[29]

Montrö'deki müzakereler temmuz ayına gelindiğinde çeşitli sorunlar nedeniyle bir çözüme ulaşmaktan uzak görünmekteydi. Macar basınına göre, müzakereler etrafında ortaya çıkan zorluklar, yalnızca Çanakkale sorunundaki İngiliz-Sovyet çatışmasından değil, aynı zamanda Boğazlar meselesinde İtalya'nın müzakere masasında temsil edilmemesinden kaynaklanıyordu. Haberde yer alan yoruma göre ise İngiliz hükümetinin, müzakerelerde sadece Türk-İngiliz-Sovyet delegeleri arasında bir anlaşmaya varılabileceğine inanması durumunda toplantının süresiz olarak ertelenmesinin uygun ve akıllıca olacağını belirtiyordu. Habere göre, en büyük anlaşmazlık Sovyet hükümetinin temsilcilerinin hiçbir koşulda kabul etmeye istekli olmadığı İngilizlerin Türkiye'nin tarafsızlığı önerisi etrafında dönmekteydi. Türkiye'nin ise yabancı savaş gemilerinin geçiş hakkı konusunda İngiltere, Sovyet Rusya ve Japonya arasında çıkan ihtilaflarla çok az ilgilendiğini vurgulanıyor ve Türkiye'nin tek şartının, Boğazlardaki yabancı filoların büyüklüğü ve geçiş sürelerinin Türkiye'nin deniz ve kara güvenliğini tehdit etmeyecek şekilde tesis edilmesi olarak ön plana çıktığı aktarılıyordu.[30]

Montrö Konferansına katılan devletler arasındaki anlaşmazlıklar, Boğazlar meselesinin çözümü konusunda Türk tarafında büyük bir rahatsızlık meydana getirmiştir. Türk diplomatlar ve Türk basını konferansın gidişatı hakkında olumlu yaklaşımlar sergilese de henüz problemlerin çözülmediği görülmekteydi. Türkiye görev yapan Macar elçisi, Türk diplomasi çevrelerinden edindiği bilgileri paylaşarak Atatürk'ün gelişmeleri heyecanla takip ettiğini ve O'nun yakın çevresine, konferansın seyrinin henüz sonuca ulaşamaması nedeniyle Hitler'in haklı olduğunu ve Hitler'in izlediği yolun Türkiye'nin (oldu-bitti) meseleyi çözmek için tek yolu olduğunu söylediğini aktarmıştır. Yine Macar elçisi edindiği bilgilere göre, Atatürk'ün bu çıkışının ardından Türk diplomatların Boğazlar rejimi konusunda daha sert bir tutum sergileyerek Boğazlardan serbest geçiş ve

[29] Montrö Konferansı'nda Romanya'nın izlediği politika hakkında bkz. **Az Est**, "Titulescu öklével verte az asztalt és sietve elutazott a montreuxi konferenciáról", 11 Temmuz 1936, s. 14; **8 Óraiujság**, "Titulescu botrányos viselkedése a montreuxt értekezleten", 11 Temmuz 1936, s. 4; **8 Óraiujság**, "Titulescu legyőzte kormányát: expozét mond és vissza megy Montreuxbe. Románia hitet tesz a szovjetbarátság mellett", 16 Temmuz 1936, s. 5.; **8 Óraiujság**, "Titulescu a szovjet kegyét hajhássza, mert fél a revíziótól", 19 Temmuz 1936, s. 3.

[30] **Budapesti Hírlap**, "Kudarccal Fenyeget a Dardanella-értekezlet", 9 Temmuz 1936, s. 1.

diğer pek çok alt başlık da dahil Türkiye'nin isteklerinin kabul edilmesi için yeni bir yol bulma gayreti içerisinde olabileceğini belirtmiştir.[31]

Öte yandan Müzakerelerde İngiliz ve Sovyet delegeleri arasında büyük gerilim devam ederken Népszava gazetesi "Boğazlar için savaş" başlıklı bir haber yayınlayarak Süveyş'in savunulmasının ve Akdeniz'deki İngiliz hegemonyasının korunmasının, İngiltere'nin Boğazlar meselesindeki politikasına yön vermekte olduğunu yazıyordu. "Boğazlar meselesi artık Türkiye'nin meselesi değildir" şeklinde bir ifadeye yer veren gazete ayrıca Montrö'deki müzakerelere katılan delegelerin hepsinin Türkiye yanlısı olduğunu da iddia ediyordu.[32]

2. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin İmzalanması (20 Temmuz 1936)

Müzakereler boyunca çeşitli konularda söz konusu olan ihtilaflar temmuz ayı sonuna gelirken çözüme kavuşmaya başlamıştır. Pesti Hírlap gazetesi, antlaşmanın imzalanmasına kısa zaman kala "Lozan Antlaşması'nın revizyonu" başlıklı bir haber yayınlayarak Boğazlar meseleninde Sovyet Rusya da dahil müzakerelere katılan tüm Türkiye'nin meşru isteğine rıza gösterdiğini belirtiyordu.[33] Neticede, söz konusu ihtilafların çözüme kavuşması sonrasında Montrö Boğazlar Sözleşmesi 20 Temmuz 1936'da akit devletler tarafından imzalanmıştır.[34] Antlaşmanın imzalanması tüm dünyada olduğu gibi Macarlarda da büyük yankı uyandırmıştır. Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni barış antlaşmalarının revizyonu olarak değerlendiren Macar basını, antlaşmanın imzalanmasını "*bir barış anlaşmasının müzakere yoluyla ve barışçıl yollarla, Montrö gibi güzel ve samimi küçük şehirde değiştirildiğini görüyoruz. Böylece, küçük devletlerin liderlerinin şimdiye kadar imkânsız olarak değerlendirdiği bir şey oldu*" sözleriyle duyurmuştur. Ayrıca Times gazetesinin, Montrö Konferansı'nın dünyaya örnek olduğunu yazdığını ve Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin, imzalanan sözleşmelerin değiştirilmesinin yalnızca güç kullanarak, yalnızca ittifaklar arayarak değil, aynı zamanda barışçıl

[31] **MNL**, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 84/pol sayılı ve 14 Temmuz 1936 tarihli rapor, s. 1-2.

[32] **Népszava**, "Harc a Dardanellákért", 12 Temmuz 1936, s. 1.

[33] **Pesti Hírlap**, "Megszüntetik a Dardanellák semlegességét. A lausannei török békeszerződés revíziója", 17 Temmuz 1936, s. 9.

[34] Boğazlar Sözleşmesi'nin maddeleri için bkz. İsmail Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C I (1920-1945), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000, s. 509-526.

müzakereler yoluyla da nasıl elde edilebileceğinin bir örneği olduğunu vurguladığını aktarmıştır.[35]

Türkiye'den gönderilen Macar elçilik raporunda da antlaşmanın imzalanması "Türkiye'nin büyük başarısı" olarak nitelendirilmiş ve bu antlaşmanın imzalanmasında İngilizlerin Türk argümanına olan hoşgörüsünün büyük katkı sağladığı ifade edilmiştir. Rapora göre, Montrö Boğazlar Sözleşmesi ile sadece Türkiye'nin prestiji artmakla kalmadı, aynı zamanda Türkiye Lozan'da tam olarak sağlayamadığı Boğazlardaki egemenlik haklarını muhatap devletlerle iş birliği içerisinde yüzde yüz geri almayı başarmıştır. Raporun devamında şu yoruma da yer veriliyordu: [36]

"*Son dönemde Aras'ın Boğazlar meselesi üzerinde sert açıklamalar yapması ve Türk basınında yer alan bazı haberlerde İngiltere'nin bu meseledeki desteğinin sıklıkla sorgulanması, İngiltere'nin Türkiye lehinde duruş dergilemesinde etkili oldu ve bu da hiç şüphesiz Türk devlet adamlarının akıllı taktikleri neticesinde gerçekleşti. Boğazlar meselesinde Türk egemenliğinin sağlanması neticesinde bir Türk-İngiliz-Sovyet-Fransız bloğunun meydana gelmesinin olasıdır*."

Diğer bir raporda ise Montrö ile Lozan Antlaşması'nın Boğazlar maddesinin geçersiz kılındığı ve Türkiye'nin Boğazlar üzerindeki hâkimiyetini tamamen sağlamış olduğu ifade edilirken konferansta Türk bakış açısının kazandığı aktarılıyordu.[37] Bu başarının, Türkiye'nin Avrupa'daki prestijine önemli derecede katkı yaptığını söyleyen Máriássy, bu antlaşmanın imzalanmasında İngiltere'nin Türkiye'ye büyük destek verdiğini ifade etmiştir. Ona göre Türkiye, Lozan'dan sonra çözmek için büyük uğraş verdiği meseleyi çözüme kavuşturmuş ve Montrö Sözleşmesi, Türk siyaseti açısından büyük bir diplomasi zaferi olmuştur. Ayrıca bu antlaşmadaki İngiliz etkisi ileride olası bir İngiliz-Fransız-Türk-Sovyet bloğunun ortaya çıkmasının ilk sinyalleri olarak yorumlanmıştır. Máriássy, Montrö Sözleşmesi ile *"Türk-İngiliz dostluğu güçlendi"* tespitinde bulunmuş, İngiltere Kralının Eylül'deki Türkiye ziyaretini de Montrö'de kurulan iyi ilişkilere bağlamıştır.[38] Başbakan Gömbös de, Türkiye'nin Boğazlarda elde ettiği başarıdan sonra Behiç Erkin'i evine davet ederek,

[35] **Pesti Hírlap**, "És mégis mozog a föld", 21 Temmuz 1936, s. 1.

[36] **MNL**, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 91/pol sayılı ve 26 Temmuz 1936 tarihli rapor, s. 1-4.

[37] **MNL**, K 63, 32. başlık, 290. bağ, İstanbul'dan gönderilen 90/pol sayılı ve 23 Temmuz 1936 tarihli rapor, s. 1-6.

[38] **MNL**, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 3 Eylül 1936 tarihli ve 109-pol sayılı rapor.

meselenin Türkiye lehinde sonuçlanmasından dolayı İsmet İnönü ve Atatürk'ü tebrik ettiğini söylemiştir.[39]

Diğer taraftan antlaşmanın imzalanması Macarlarda sevinçle karşılanırken Türkiye'nin Montrö Sözleşmesi ile Boğazlara hâkim olmasını revizyonist bir çerçevede değerlendirmiştir. Onlara göre, Türkler kabul etmeseler de yapmış olduğu antlaşmalar ve izlemiş oldukları siyaset ile revizyonisttir ve Türkiye kendi hedeflerine ulaşmak amacıyla özellikle revizyona karşı çıkan dostlarının desteğine ihtiyaç duyduğu için böyle bir politika uygulamayı seçmiştir. Macar elçisi Máriássy, bu tutumu yazmış olduğu raporunda şöyle açıklamıştır:[40] *"Türkiye'nin revizyon aksiyonlarının başarısında coğrafi konumunun da etkisi vardır. Ayrıca, bu aksiyonları için çok ciddi ön çalışmalar yapıyor, dostlarının desteğini önceden almaya çalışıyor, dünyayı da uzun, büyük çapta yapılan medya propagandasıyla bu hareketlerin adil ve yasal olduğu hususunda ikna etmeye çalışıyor."*

Macar elçisine göre, bu antlaşmanın en hassas noktası Boğazların kontrolü için Türkiye'nin yeniden hak kazanmış olması ve Türkiye'nin olası bir savaş tehdidi gerekçesiyle istediği zaman Boğazları kapatabilmesidir. Bu, Doğu Akdeniz'de Türkiye'ye anahtar bir pozisyon sağlayarak gücünü ve diğer devletler arasındaki değerini arttırmıştır. Türk hükümetinin, bu önemli avantajı hiçbir şey kaybetmeden ve başta, kendi isteklerine karşı çıkan İngiltere ile ilişkilerini bozmadan yapabilmesi daha da büyük bir başarıdır. Macar elçisine göre, Türk hükümeti revizyona karşı çıkan ülkelerin iyi niyetini de kaybetmemiş, çünkü revizyon politikasını revizyon esasında değil, güvenlik sloganıyla yapmış ve bu süre içerisinde birçok defa kendi antirevizyon düşüncelerini ifade etmiştir.[41]

Macar elçisi Montrö'nün TBMM tarafından onaylanması için yapılan oturumda Dışişleri Bakanı Aras'ın oldukça kısa bir konuşma yaptığını, Başbakan İsmet İnönü'nün ise iki bölümden oluşan uzun ve ayrıntılı bir konuşma yaptığını yazmıştır. İnönü'nün konuşmasında Türkiye'den yükselen onur ve gururla bahsettiği ve Atatürk'ün Türkiye'sinin kısa süre içerisinde Türk milletine güç, onur ve prestij sunduğunu ve yine Türk milletine hak ettiği yere getirdiğini iletmiştir. İnönü'nün konuşmasında yine Montrö ile Boğazların güçlendirilmesini sağladığını ve bundan sonra da

[39] Behiç Erkin, **Hatırat 1876-1958**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010, s. 389.

[40] **MNL**, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 29 Ocak 1937 tarihli ve 10-pol sayılı yıllık rapor, s. 1-2.

[41] **MNL**, 29 Ocak 1937 tarihli ve 10-pol sayılı a.g.r., s. 1-3.

diğer tüm meselelerde de barış yolunu takip edeceğini bildirdiğini aktarmıştır.[42]

Antlaşmanın Türkiye'deki yankılarının anlatıldığı raporda ise şunlar aktarılmıştır: [43]

"*Montrö Boğazlar Sözleşmesi'nin imzalanması tüm yurtta büyük bir coşku ile kutlandı. Türk radyoları bu büyük diplomasi başarısını yüksek sesle tüm yurda duyururken sokaklar gece vaktinde ışıklandırıldı ve yine sokaklar baştan başa bayraklarla donatıldı. Özellikle Ankara, İstanbul ve Çanakkale'de tüm dükkanlar, kafeler ve eğlence mekanları sabaha kadar açık kaldı. Türk donanması özellikle 21 Temmuz tarihinden itibaren kutlamalara eşlik etti ve İstanbul Üniversitesi'nde kutlamalar gerçekleştirildi. Daha sonra da Edirne Kapı Mezarlığı'na gidilerek Türk kahramanların mezarlarına çiçekler bırakıldı ve kahramanları anma töreni gerçekleştirildi. Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Türk devlet adamları birçok ülkeden tebrik telgrafları aldı. Montrö'den dönen Türk delegasyonu büyük bir coşkuyla karşılandı*."

1937 yılında gönderilen yıllık raporda Montrö Sözleşmesi'nin imzalanma süreci şu şekilde özetlenmiştir:[44]

"*Türk hükümeti, Lozan'daki Boğazlar maddesinin kaldırılmasını 1935'teki ön çalışmalardan ve daha önce bunu hiç istemeyen İngiltere'nin iyi niyetini kazandıktan sonra, Afrika'daki İtalyan saldırısı ve Almanya ile Avusturya Antlaşmalarının yarattığı "legal" süreçler ortamında 9 Nisan 1936'da kesin bir şekilde öneride bulundu. 1923'te Boğazlar antlaşması tartışmalarında bulunmuş güçlere gönderilmiş manifestodaki açıklananlara göre, bu antlaşmada zaten sadece savaş tehdidi için yapılan garantiler etkililiklerini kaybetmiş, bu yüzden tek taraflı kurallar kurmaya mecbur kalma ihtimalleri vardır. Aynı zamanda tartışmaların başlamasıyla yeni bir düzen oluşturulması için niyetler gösterildi. Türkiye'nin bu adımını, Romanya ve İtalya'nın dışında diğer devletlerin birçoğu gayet olumlu karşıladılar. Ancak, düzeltmenin gerçekleştirilmesiyle ilgili Sovyet Rusya ve İngiltere arasında ciddi bir tartışma oldu. Sovyet Rusya, Boğazlardan donanmaların geçmesiyle ilgili tamamen liberal kurallar isterken, İngiltere*

[42] **MNL**, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 97-pol sayılı ve 31 Temmuz 1936 tarihli rapor, s.1-3.

[43] **MNL**, K 63, 32. başlık, 290. bağ, İstanbul'dan gönderilen 99/pol sayılı ve 31 Temmuz 1936 tarihli rapor, s.1-4.

[44] **MNL**, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 29 Ocak 1937 tarihli ve 10-pol sayılı yıllık rapor.

Karadeniz ülkeleri için giriş-çıkış dışında Boğazların bu anlamda kapatılmasını istedi. Türkiye, Montrö'deki oturumda bu çelişkilerin giderilmesi ve her iki dostunun iyi niyetlerini korumak için taviz verebilir bir şekilde, fakat Rus duruşuna çok daha yakın olan bir öneri sundu. Boğazları geçmeyi genel olarak serbest bırakıp geçen gemilerin toplam birim hacmini (ton olarak) çok alçak bir rakam olarak belirtti, aynı zamanda Karadeniz'de bulunan yabancı gemilerin toplam hacmini de kısıtladı. Karadeniz ülkelerinin donanmaları için maksimum hacmin üzerinde de geçebilmesi sağladı. Plan ne İngiltere ne de Sovyet Rusya için uygun değildi ve çelişkiler İngilizlerin Sovyet Rusya için daha kötü olan ve Türkiye için de yeterli olmayan bir öneri ile daha da büyüdü (ton hacminin Karadeniz ülkelerin donanmasıyla eşit seviyeye getirilmesi, değer eşitliği hesaplaması, Türklerin tarafsızlığı halinde savaşta olanları için limitsiz geçme hakkı vb). Taktik sebeplerden dolayı Türk Dışişleri Bakanı İngiliz planını tartışma esası olarak kabul etti, ancak tartışmalar süresinde Fransa ve Romanya'nın da desteklediği Rus duruşu benimsendi. Konferans başarısız olmaya yakındı. Ruslar ve Türkler birkaç defa ayrılacaklarını ifade ettiler. Sonunda durumu İngiliz hükümeti çözdü. Toplantıda tam anlamıyla anlaşılamamasına rağmen Türk oldu bittisiyle (fait accompli) ve büyük ihtimalle uluslararası durumu da göz önüne alarak bir esneklik sağlandı ve büyük ölçüde Rus tezi kabul edildi. Buna göre, Karadeniz ülkeleri maksimumdan fazla tonlar için de geçiş izni alabilirler ve Türk tarafsızlığı durumunda iki istisna ile geçmek yasaktır. İlk istisna, Milletler Cemiyeti paktından kaynaklanan görevlerin yerine getirilmesi ve Türkiye'yi de dâhil eden bir ortaklık paktıdır. Türkiye tarafsız değilse geçiş hakkında kendisi karar verir. Bu, Türkiye savaş tehdidi görürse de geçerlidir, bu halde Milletler Cemiyeti'ne onay vermek için sonradan başvurması gerekmektedir."

SONUÇ

Türkiye, Lozan Barış Antlaşması'nda varılan mutabakata göre Boğazlarda tam bir hâkimiyet sağlayamamıştı. Lozan'daki sözleşmeye göre Boğazları çevreleyen bölgelerin askerden arındırılması ve Boğazların Milletler Cemiyeti tarafından oluşturulan uluslararası bir komisyon tarafından yönetilmesi Türkiye'nin egemenlik haklarına aykırıdır. Bu durumun değiştirilmesine yönelik adımlar ise özellikle 1930'lu yılların başından itibaren Avrupa'yı etkisi altına almaya başlayan savaş ortamı neticesinde atılmıştır.

İki savaş arası döneme bakıldığında Türkiye'nin dış politikası mevcut barış ortamının devamı ve gerek Orta Doğu'daki sınır komşuları gerekse Avrupalı devletler ile iyi ilişkiler tesis etmek üzerine şekillenmiştir. Ancak 1935 yılında İtalya'nın Habeşistan'ı işgali, hemen ardından Almanya Ren bölgesine asker çıkarması ve Avusturya'nın mecburi askerlik yasasını çıkarması Türkiye'nin güvenlik kaygılarının artmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler içerisinde Türkiye'yi en çok endişelendiren mesele İtalya'nın Akdeniz'deki yayılmacı ve tehditkâr politikası olmuştur. Yaklaşan savaşın ayak sesleri olarak algılanan bu gelişmeler Türkiye'nin stratejik bir öneme sahip olan Boğazlar üzerindeki tam hâkimiyet talebini gündeme getirmesine neden olmuştur. Türkiye bu talebi, Lozan Konferansı'na katılan devletlere nota yoluyla iletmiş ve Türkiye'nin talebi kabul görmüştür. Neticede 22 Haziran 1936 tarihinde Montrö'de, Lozan'da anlaşmaya varılan Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesine yönelik bir toplantı düzenlenmiştir.

Montrö'deki müzakereleri en yakından takip eden devletlerden birisi Macaristan olmuştur. Macarlar, Montrö'deki müzakereleri Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra imzalanan barış antlaşmalarının revizyonu olarak nitelendirmişlerdir. Macarlara göre, Türkiye'nin Avrupa'daki gelişmeler neticesinde ortaya çıkan güvenlik kaygıları, Boğazlar meselesinin gündeme getirilmesine olanak sağlamış ve Türkiye'nin doğru zamanlamayla meseleyi çözmek için girişimde bulunduğu ifade edilmiştir. Macarların Montrö'deki müzakerelere büyük önem atfetmesinin sebebi, Montrö'deki müzakerelerin Macar revizyon talepleri için de bir örnek teşkil edebileceğini düşünmeleriydi. Bu nedenle Montrö'deki konferans, Macarları umutlandıran bir süreç olarak ilgiyle izlenmiştir. Macaristan iki dünya savaşı arasında revizyonist bloğun içinde yer almış ve yine revizyonist fikirleri en sert şekilde seslendiren devletlerden birisi olmuştur. Durum böyle olunca, Türkiye'nin Lozan'daki Boğazlar Sözleşmesi'nin değiştirilmesine yönelik takip ettiği politikası revizyonist bir adım olarak algılamıştır. Ancak şu

unutulmamalıdır ki Türkiye Lozan'da hedeflerinin birçoğunu elde etmiş ve savaş sonrasında herhangi bir revizyon talebi olmamıştır. Türkiye'nin dış politikasının barışçıl bir temelde uygulanması bunu kanıtlar niteliktedir.

Macar kaynakları, Türkiye'nin Boğazlar meselesini çözüme kavuştururken basın propagandasını güçlü şekilde kullandığını, bunun yanı sıra İngiltere ve Fransa gibi büyük güçlerin desteğini sağlamada başarılı olduğunu ve uluslararası toplantılarda Boğazlar rejiminin değiştirilmesine yönelik adımlarını etkin bir şekilde kullandığını vurgulamışlardır. Öte yandan Türkiye'nin Macar revizyon meselesine sıcak bakmaması eleştirilmiştir. Ancak yine de konferansın barış antlaşmalarının değiştirilemez olmadığını kanıtlamasının öneminin büyük olduğu yorumlarına yer verilmiştir. Macaristan'ın Ankara elçisi Máriássy de Montrö Boğazlar Sözleşmesi'ni Türk siyaseti açısından büyük bir diplomasi zaferi olarak nitelendirmiştir. Macar elçisi öte yandan bu antlaşmanın en önemli noktasının, Boğazların kontrolü için Türkiye'nin yeniden hak kazanmış olması ve Türkiye'nin olası bir savaş tehdidi gerekçesiyle istediği zaman Boğazları kapatabilmesi olarak göstermiştir. Kısa bir süre sonra patlak veren İkinci Dünya Savaşı, Türkiye'nin güvenliği açısından bu diplomasi başarısının önemini bir kez daha kanıtlamıştır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

MNL (Magyar Nemzeti Levéltár)

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 11 Şubat 1936 tarihinde 3535-pol sayılı yıllık rapor.

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 43/pol sayılı ve 13 Nisan 1936 tarihli rapor.

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Sofya'dan gönderilen 38/pol sayılı ve 18 Nisan tarihli rapor.

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Bükreş'ten gönderilen 59/pol sayılı ve 21 Nisan 1936 tarihli rapor.

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Belgrad'tan gönderilen 135-pol sayılı ve 22 Haziran 1936 tarihli rapor.

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 1424/pol sayılı ve 27 Nisan 1936 tarihli rapor (kopya).

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan 1425-pol sayılı ve 27 Mayıs 1936 tarihinde gönderilen rapor (kopya).

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 1427/pol sayılı ve 28 Nisan 1936 tarihli rapor.

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 52/pol sayılı ve 29 Nisan 1936 tarihli rapor.

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 1781/pol sayılı ve 23 Mayıs 1936 tarihli rapor (kopya).

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Sofya'dan gönderilen 54/pol sayılı ve 30 Mayıs 1936 tarihli rapor.

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 84/pol sayılı ve 14 Temmuz 1936 tarihli rapor.

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, İstanbul'dan gönderilen 90/pol sayılı ve 23 Temmuz 1936 tarihli rapor.

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 91/pol sayılı ve 26 Temmuz 1936 tarihli rapor.

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 97-pol sayılı ve 31 Temmuz 1936 tarihli rapor.

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, İstanbul'dan gönderilen 99/pol sayılı ve 31 Temmuz 1936 tarihli rapor.

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 3 Eylül 1936 tarihli ve 109-pol sayılı rapor.

MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, Ankara'dan gönderilen 10-pol sayılı ve 29 Ocak 1937 tarihli yıllık rapor.

2. Gazeteler

Népszava, "Nemzetközi értekezlet Montreuxben a Dardanellák megerősítésének kérdéséről Földszólalások a tarthatatlanná vált békeszerződések revíziójának szükségességéről", 23 Haziran 1936, s. 1.

Pesti Hírlap, "A Dardanella-értekezlet Montreux-ben megkezdődött", 23 Haziran 1936, s. 1.

Ujság, "Megkezdődöt a Dardanella értekezlet", 23 Haziran 1936, s. 1.

Pesti Hírlap, "Revíziós tárgyalás Montreux-ben", 23 Haziran 1936, s. 1.

Budapesti Hírlap, "Megkezdődött a Dardanella-értekezlet", 23 Haziran 1936, s. 1-2.

Pesti Hírlap, "A montreux-i értekezlet új államtömb alakulásához vezethet", 24 Haziran 1936, s. 5.

Pesti Hírlap, "Szovjet-Oroszország teljes szabadságot követel hadihajóinak a Dardanellákon való átkelésére", 25 Haziran 1936, s. 1.

Népszava, "Ellentét Anglia és Szovjet-Oroszország között a Dardanella-konferencián", 25 Haziran 1936, s. 4.

Pesti Hírlap, "Félbeszakították a Dardanella-értekezletet", 26 Haziran 1936, s. 1.

Budapesti Hírlap, "Kudarccal Fenyeget a Dardanella-értekezlet", 9 Temmuz 1936, s. 1.

Az Est, "Titulescu öklével verte az asztalt és sietve elutazott a montreuxi konferenciáról", 11 Temmuz 1936, s. 14.

8 Óraiujság, "Titulescu botrányos viselkedése a montreuxt értekezleten", 11 Temmuz 1936, s. 4.

Népszava, "Harc a Dardanellákért", 12 Temmuz 1936, s. 1.

8 Óraiujság, "Titulescu legyőzte kormányát: expozét mond és vissza megy Montreuxbe. Románia hitet tesz a szovjetbarátság mellett", 16 Temmuz 1936, s. 5.

Pesti Hírlap, "Megszüntetik a Dardanellák semlegességét. A lausannei török békeszerződés revíziója", 17 Temmuz 1936, s. 9.

8 Óraiujság, "Titulescu a szovjet kegyét hajhássza, mert fél a revíziótól", 19 Temmuz 1936, s. 3.

Pesti Hírlap, "És mégis mozog a föld", 21 Temmuz 1936, s. 1.

3. Telif Eserler

Aptülahat, Akşin, **Atatürk'ün Dış Politika İlkeleri ve Diplomasisi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1991.

Behiç, Erkin, **Hatırat 1876-1958**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.

Fahir, Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasi Tarihi**, Alkım Yayınevi, İstanbul 2012.

İsmail, Soysal, "Montrö Boğazlar Sözleşmesi", **TDV İslam Ansiklopedisi**, C 30, s. 373-374.

İsmail, Soysal, **Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları**, C I (1920-1945), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2000.

Kamuran, Gürün, **Savaşan Dünya ve Türkiye**, İnkılap Yayınevi, İstanbul 1997.

Kamuran, Gürün, **Türk-Sovyet İlişkileri (1920-1953)**, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2010.

Mehmet, Gönlübol – Cem, Sar, **Atatürk ve Türkiye'nin Dış Politikası (1919-1938)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2013.

EKLER

EK-1. Boğazlar rejiminin değiştirilmesi başlıklı rapor.

(MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, 43/pol sayılı ve 13 Nisan 1936 tarihli rapor)

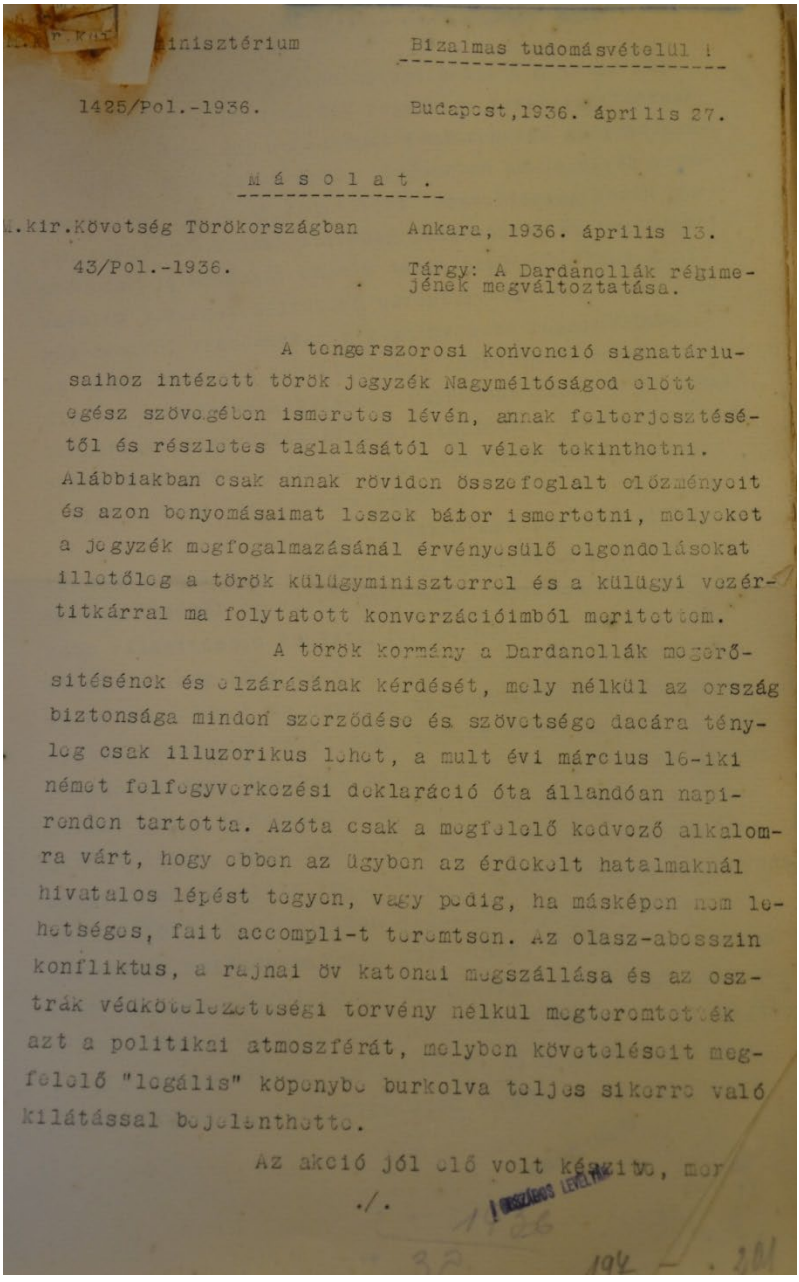

minisztérium — Bizalmas tudomásvételül !

1425/Pol.-1936. — Budapest, 1936. április 27.

M á s o l a t .

M.kir.Követség Törökországban — Ankara, 1936. április 13.

43/Pol.-1936. — Tárgy: A Dardanellák réjimejének megváltoztatása.

A tengerszorosi konvenció signatáriusaihoz intézett török jegyzék Nagyméltóságod előtt egész szövegében ismeretes lévén, annak felterjesztésétől és részletes taglalásától el vélek tekinthetni. Alábbiakban csak annak röviden összefoglalt előzményeit és azon benyomásaimat leszek bátor ismertetni, melyeket a jegyzék megfogalmazásánál érvényesülő elgondolásokat illetőleg a török külügyminiszterrel és a külügyi vezértitkárral ma folytatott konverzációimból meritettem.

A török kormány a Dardanellák megerősítésének és elzárásának kérdését, mely nélkül az ország biztonsága minden szerződése és szövetsége dacára tényleg csak illuzorikus lehet, a mult évi március 16-iki német felfegyverkezési deklaráció óta állandóan napirenden tartotta. Azóta csak a megfelelő kedvező alkalomra várt, hogy ebben az ügyben az érdekelt hatalmaknál hivatalos lépést tegyen, vagy pedig, ha másképen nem lehetséges, fait accompli-t teremtsen. Az olasz-abesszin konfliktus, a rajnai öv katonai megszállása és az osztrák védkötelezettségi törvény nélkül megteremtették azt a politikai atmoszférát, melyben követeléseit megfelelő "legális" köpenybe burkolva teljes sikerre való kilátással bejelenthette.

Az akció jól elő volt készítve, mer

./.

EK-2. Türkiye'nin Büyük Başarısı Montrö Antlaşması başlıklı rapor

(MNL, K 63, 32. başlık, 290. bağ, 91/pol sayılı ve 26 Temmuz 1936 tarihli rapor)

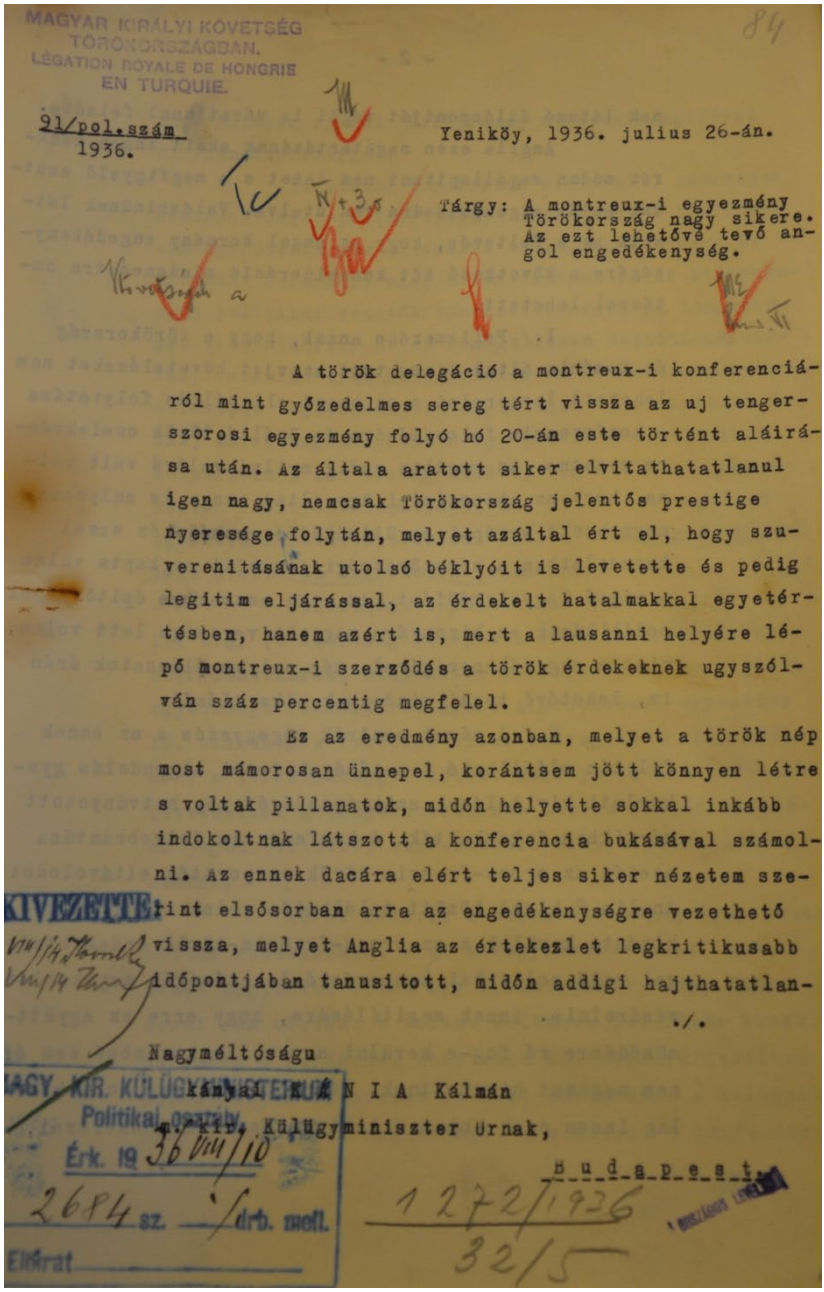

MAGYAR KIRÁLYI KÖVETSÉG
TÖRÖKORSZÁGBAN.
LÉGATION ROYALE DE HONGRIE
EN TURQUIE.

91/pol.szám
1936.

Yeniköy, 1936. julius 26-án.

Tárgy: A montreux-i egyezmény Törökország nagy sikere. Az ezt lehetővé tevő angol engedékenység.

A török delegáció a montreux-i konferenciáról mint győzedelmes sereg tért vissza az uj tengerszorosi egyezmény folyó hó 20-án este történt aláirása után. Az általa aratott siker elvitathatatlanul igen nagy, nemcsak Törökország jelentős prestige nyeresége folytán, melyet azáltal ért el, hogy szuverenitásának utolsó béklyóit is levetette és pedig legitim eljárással, az érdekelt hatalmakkal egyetértésben, hanem azért is, mert a lausanni helyére lépő montreux-i szerződés a török érdekeknek ugyszólván száz percentig megfelel.

Ez az eredmény azonban, melyet a török nép most mámorosan ünnepel, korántsem jött könnyen létre s voltak pillanatok, midőn helyette sokkal inkább indokoltnak látszott a konferencia bukásával számolni. Az ennek dacára elért teljes siker nézetem szerint elsősorban arra az engedékenységre vezethető vissza, melyet Anglia az értekezlet legkritikusabb időpontjában tanusitott, midőn addigi hajthatatlan-

./.

Nagyméltóságu
kanyaró [illegible] N I A Kálmán
m. kir. Külügyminiszter Urnak,
B u d a p e s t.

KIVEZETTE

MAGY. KIR. KÜLÜGYMINISZTÉRIUM
Politikai osztály
Érk. 1936 VIII/10
2684 sz. 1 drb. mell.
Előirat

1272/1936
32/5

EK-3. "Boğazlar Konferansı Montrö'de Başladı" başlıklı haber.

(Pesti Hírlap, "A Dardanella-értekezlet Montreux-ben megkezdődött", 23 Haziran 1936)

BUDAPESTI KIR. ÜGYVÉSZSÉG 1936 JUN. 23. ÁTVETTE

BUDAPEST, 1936. LVIII. ÉVFOLYAM, 142. (18.980) SZÁM. KEDD, JUNIUS 23.

PESTI HIRLAP

Revíziós tárgyalás Montreux-ben.

Irta: Nagy Emil.

Alig van olyan pontja az egész földtekének, amelyik olyan viharos és érdekes történeti multra tekinthetne vissza, mint a Dardanellák. Ez a negyven mérföld hosszu s égtőlnégy mérföldig terjedő szélességü tengerszoros, amely Azsiát elválasztja Európától, tömérdek politikai ambició, hatalmi féltékenység és világtörténeti motodulat szintere volt többezer éven át. Ez a tengerszoros, amelyet a régi görögök Hellespontosznak hivtak, Konstantinápoly biztonságának a kulcsa a Földközi tenger felé s igy nem lehet azon csodálkozni, hogy a Nyugat és a Kelet egymással szemben való harcaiban Bizánc eszmeileg is mindig össze volt kötve a Dardanellák fogalmával s minden nagy nemzet féltékenyen őrködött, nehogy valamiuló más birodalom vesse meg ott a lábát.

A Dardanellákon kelt át Xerxes Krisztus születése előtt 480 évvel, amikor hatalmas torkával el akarta nyelni keleti Európát, de Nagy Sándor is ott hajókázott keresztül ónási seregével, amikor határtalan birtoklási vágytól kergetve viszont Azsiát akarta bevonni nagy hatalma bűvkörébe. Ilyen ellentétes események szintere volt mindig az a rohanó vizü korridor, amely mellett a legutóbbi világháború során is tömérdek vér folyt el, amikor a törökök nagyszerüen védték fővárosuk kulcsát s különösen sok angol családot borított gyászba az, ami akkor a körül a tengerszoros körül lefolyt.

Erthető, hogy Törökország már régen hatalmas erődítményeket emelt a Dardanellák két partján, hisz emlékü egy pereig se érezhette magát biztonságban sokszor ellenséges fővárosától.

Mikor a világháború elvesztése után a sèvresi béke éppen egy földresujtotta Törökországot, ahogy bennünket leiportak a trianoni diktátumnal, a nagy nemzeti talpraállás előtt, 1923 julius havában Törökország kénytelen volt belemenni a lausannei megegyezésbe, amellyel a Dardanellákat katonai erőtől mentesitett területté nyilvánitották a megegyezést aláirt hatalmak, mint ahogy a versaillesi szerződés a rajnai vidéket fosztotta meg minden katonai jelleg letételétől.

Szomoru szivvel hontották le a törökök a nagyszerü várerődítéseket, amelyekkel Konstantinápolyt őrizték s igy tarlott ez az állapot egészen most április 11-ig, amikor a török kormány jegyzéket intézett a lausannei megegyezést vele együtt aláirt országokhoz, lejelentvén, hogy nem állja tovább azt a megegyezést, hanem felszólitja az aláiró hatalmasait, hogy békés tárgyalás révén, közös akaratból szüntessék meg a Dardanellák mai felfegyverzett állapotát s egyezzenek bele abba, hogy Törökország ujból katonailag megerősithesse az ó régi szemefényét, az a Dardanelláját, a Márvány-tengernek a Földközi-tenger felé nyuló hosszu formáju előszobáját.

Amikor az ember Törökországnak erről a követeléséről először hallott, önkéntelenül arra gondolt, hogy Hitler rajnai lépése adta meg arra az étvágyat Törökországnak, hogy ő is megszüntesse a Dardanellákat a rajnai zóna helyzetéhez hasonló s a nemzeti szuverenitás szempontjából megalázó állapotát. De ei is tekintve attól, hogy Kemál fejedelem nem nyult erőszakhoz, még más irányban is nagy a különbség a kétféle mentesitési vágy békés természetét illetőleg. Ugyanis mig Hitler lépését támadó lépésnek tekintették, mint egy későbbi háborus katonai mozdulat előkészületi cselekményét, addig Törökországnak elhiszik, hogy követelésével nincs más szándéka, mint csakis a *védelmi* cselleges támadással szemben, mely a Földközi-tenger felől érhetné. Diplomáciai köriratában egy fogalmazta meg igényét, hogy annakidején Lausanneban azzal az indokolással vették rá a hatalmak a Dardanellák katonai erőtől megfosztására, hogy Konstantinápoly védelme végett nincs semmi szüksége a tengerszoros két partján komoran emlékező várakra, hisz az *együttes biztonsági* gondjait gemi ereje mindig meg fogja védeni Törökországot támadás ellen. Nohát ebből az együttes biztonsági eszmétől alaposan kiábrándultunk, jelentette Törökország a lausannei társakhoz intézett diplomáciai jegyzékében. Az olasz-abesszin események elégré megmutatták, hogy mit ér az együttes biztonsági masinavéria. Ebben Törökország többé nem bizik. Ilyen előzmények után ült össze hétfőn délután a lausannei szerződést aláirók konferenciája s mint a megérkezett tudósitásokban olvashatjuk, minden ugy megy, mint a karikacsapás s egyik érdekelt hatalom a másik után támogatja Törökország kivánságát, sőt mindantalan meg is dicsérték azért a felszólalók Kemál pasát, hogy nem utánozta az erőszakos lépés ismert példáját. Egyelőre még Itália távoltartja magát, amig a szankciók sebja nem ekezik rá, de aztán is még nagy kérdőjel marad, hogy mennyire rokonszenvez Mussolini a Dardanellák felfegyverzésével...

Nekünk ugyan közvetlenül kevés közünk a Dardanellákhoz, de közvetve örömmel kell üdvözölnünk minden olyan lépést, ami erőszakos szerződés sulyával hármunó országra nehezedő igaztalanság megváltoztatását célozza, mert reméljük, hogy ezen a megkezdett uton mi is elindulhatunk mihamarabb igazaink békés kivivásának a mezején. De valljuk meg őszintén, hogy még sokkal örvendetesebb *lépés* tőlünk el bennünket, ha Törökország kifejezetten a népszövetségi alapszerződés 19. §-ára hivatkozva kérte volna a lausannei megállapodás megváltoztatását. Csakis ez lett volna a logikus lépés és ez feleit volna meg a népszövetségi alkotmány egész szellemének, amiben osztoznia kell Törökországnak is, mint genfi tagállamnak. De talán nem járunk messze az igazságtól, amikor azt hisszük, hogy a Balkán-szövetség kebelében összegyült országok egynémelyikének kedvéért nem választotta Rüsdi bég ezt a genfi utat, mert annak talán már nagyszerüen revizió szine lett volna, ilyentől pedig Titulescu és egyéb balkáni szövetségese társak nagy félnek, mint az ördög a tömjénfüstől. Genf pedig ezuttal is hü maradt önmagához, mikor ujját se mozditotta meg, hogy a dolog természetének megfelelően saját békepalotájába hivja a törököket, hogy a genfi erre hivatott intézményen át érvényesithessék igényüket, ami végeredményben mégis csak revizios igény. E helyett a genfi vezetőség misztikus hallgatásba burkolózik s ugy tesz, mintha a montreuxi konferencia nem is tartoznék őrá.

A Dardanella-értekezlet Montreux-ben megkezdődött.

A hatalmak teljesiteni fogják Törökország békés revíziós kérését.

Montreux, jun. 22. A tengerszorosok ügyében összehivott ugynevezett Dardanella-értekezlet hétfőn délután négy órakor a Palace-szállóban nyilvános ülésen megkezdte tanácskozásait. Az ülést *Motta* svájci elnök nyitotta meg, aki megnyitóbeszédében kijelentette, hogy a török kormány az összmeség szép példáját mutatta egy ilyen komoly diplomáciai kérdés elintézésénél, mert az *előírt formák betartásával terjesztette elő javaslatát egy szerződés módositására.* A népek életében az az szabály az irányadó, hogy a szerződések rendelkezéseit le kell tartani, de

a mostani értekezlet azt is bizonyitja, hogy a szerződések nem megváltoztathatlanok.

Motta megnyitóbeszéde után *Rüstü Arasz* török külügyminiszter emelkedett szólásra. A török külügyminiszter mindenekelőtt köszönetet mondott a svájci hatóságoknak a vendégszeretetért, majd igy folytatta beszédét:

— A Törökország feleségjogainak helyreállitására irányuló, egyezményterveze tünkkel az volt a célunk, hogy nemzetközi együttműködést létesitsünk a tengerszorosok ügyében. Megállapitottuk ugyanis, hogy *az 1923-ban aláirt egyezmény már elevenitette lejáratlanságát és ennek következtében alkalmas-hatállanná vált.* A tengerszorosok ügyének nyugodt szinvonalon való tárgyalásának az a célja is, hogy a világeseményeket érdekelvel a lehető legelőszebb mértékben szemmel vessünk. Egyezményterveze tünkben a *kereskedelmi hajózásnak a legteljesebb szabadságot szándékoztunk biztositani.*

Az 1923-ban létrejött szerződés alapján olyan messze mentünk, hogy országunk vélemét kisse el is hanyagoltuk, mert még olyan háboru esetén is amelyben Törökország sajnálatos részvesz, a szerződés rendelkezései szerint tengerszorosainkon szabad áthajózást biztositottunk volna a semleges államok kereskedelmi gőzöseinek.

Rüstü Arasz azután még ezeket mondta: Az együttes biztonság volt az az alap, amelyen a tengerszorosok kérdése nyugodott. Legutóbb azonban kiderült, hogy ez az alap nem felelhet meg tovább hivatásának és

a tengerszorosok katonamentesitését nem lehet tovább fenntartani, mert az ilyen helyzet beléfükönek az egyes államoknak abba a jogába, hogy a maguk területét megvédhessék.

Törökországnak a tengerszorosok legkünnyebben sebezhető pontjai és éppen ezért joga van arra, hogy ezeket megvédje. Törökország tervezetében annak idején oda ment, hogy paranesoló szükség esetén hajánló lett volna a Márvány-tengeren és a Fekete-tengeren keresztül haladó hadihajóknak is szabad utat biztositani. Meggyőződésem szerint tehát *Kemal* paşa Törökországa ezzel kielégitően bebizonyitotta azt, hogy a béke és a megértés politikáját követi.

Rüstü Arasz után az értekezleten *Titulescu* szólalt fel. Azt lehetne mondani — fejtegette Titulescu —, hogy a török eljárás veszélyes példaadás *lehet* jelenthet, azonban egyáltalában nem területi kérdésről van itt szó.

Esetleivel a szerződések revizióját nem Törökország kezdte meg, hanem a Szövetség tevékenysége.

Lord Stanhope angol küldött hangoztatta, hogy a legutóbbi idők eseményei mutatják, hogy *az együttes biztonság lassan működik.* de hogy a nemzetek legalább egyelőre saját eszközeikre vannak utalva. A brit kormány éppen ezért kénytelen óhajtja az értekezlet sikerét. Franciaország nevében *Paul-Boncour* csatlakozott a török eljárás iránti általános ellenvetéshez. *Litvinov* kijelentette, hogy a török eljárás Törökország békés szándékainál fogva

ATATÜRK DÖNEMİ BASIN HAYATINDA MAHMUT SOYDAN'IN YERİ

Nejdet BİLGİ[*]

Özet

Atatürk Dönemi'nin en önemli yayın organlarından birisi Hâkimiyet-i Milliye'dir. Millî Mücadele sonrasında da reformların en etkili savunucusu oldu. Bu gazetenin 1923 yılından başlayarak en önemli isimlerinden birisi Mahmut Soydan'dır. Soydan, gazetenin başyazarlarından ve yöneticilerinden birisiydi. 1926 yılında Milliyet gazetesini kurdu, yönetti ve başyazarlığını yaptı. 1929 yılında Politika gazetesini yayınladıysa da ömrü kısa oldu. 1935 yılında Milliyet'i Tan'a dönüştürdü. Gazetelerinde rejimin sözcülüğünü yaptı. Aynı zamanda milletvekilliği ve İş Bankası yönetim kurulu başkanlığını sürdürdü. Soydan, Millî Mücadele yıllarında Atatürk'ün emir subaylığını yapmıştı. Reformlar döneminde de Atatürk'ün yakın çevresinde yer aldı. Bu görevlerinden daha çok gazeteciliği ile tanındı.

Atatürk Dönemi basın hayatında bazı demokratik dönemler oldu. Büyük ölçüde tek partili rejimin kısıtlamalarına maruz kaldı. Yeni rejimin sözcüsü olan Hâkimiyet-i Milliye Anadolu'da etkindi. Muhalefet eden İstanbul gazeteleri ise yargı yoluyla hizaya getirilmişti. Soydan, Milliyet'i yeni rejimin İstanbul'daki en güçlü sesi haline getirdi. İstanbul'da çıkardığı Politika gazetesi de aynı çizgideydi. Giderek okuyucu kaybeden Milliyet 1935 yılında Tan adını aldı. Soydan Milliyet ve Tan'daki sıkıntıları İş Bankası'nın desteği ile aşmaya çalıştı. Kamu kaynaklarından yararlanan bu gazeteler, rejimin savunucusu ve inkılapların yayıcısıydılar. Soydan ölmeden önce Atatürk'e yazdığı mektubunda bankanın imkanlarını kullandığı suçlamalarını reddetti. Aynı zamanda dönemin basın hayatında üstlendiği rolü anlattı.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Mahmut Soydan, Hâkimiyet-i Milliye, Milliyet, Tan

[*] Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, nejdet.bilgi@gmail.com

MAHMUT SOYDAN'S PLACE IN THE PRESS LIFE OF ATATÜRK ERA

Abstract

One of the most important publications of the Atatürk Period was Hâkimiyet-i Milliye. After the National Struggle, he became the most effective advocate of reforms. Mahmut Soydan is one of the most important names of this newspaper starting from 1923. Soydan was one of the newspaper's editors and directors. In 1926, he founded, directed and served as the editor-in-chief of the newspaper Milliyet. Although he published the Journal of Politics in 1929, his life was short. He transformed Milliyet into Tan in 1935. He was the spokesperson of the regime in his newspapers. At the same time, he continued to be a member of parliament and chairman of the board of directors of İşbank. Soydan had served as Atatürk's adjutant during the years of the National Struggle. He was in Atatürk's close circle during the reforms period. He was known for his journalism more than these duties.

There were some democratic periods in the press life of Atatürk Era. It was largely subject to the constraints of the one-party regime. Hâkimiyet-i Milliye, the spokesperson of the new regime, was active in Anatolia. Opposing Istanbul newspapers, on the other hand, were brought into line through the judiciary. Soydan made Milliyet the strongest voice of the new regime in Istanbul. Politika newspaper, which he published in Istanbul, was in the same line. Milliyet, which gradually lost its readership, took the name Tan in 1935. Soydan tried to overcome the problems in Milliyet and Tan with the support of İşbank. These newspapers, which benefited from public resources, were the defenders of the regime and the spreaders of the reforms. Soydan denied the accusations that he used the bank's facilities in his letter to Atatürk before he died. At the same time, he talked about the role he assumed in the press life of the period.

Keywords: Atatürk, Mahmut Soydan, Hâkimiyet-i Milliye, Milliyet, Tan

Atatürk Dönemi Basını

Cumhuriyet dönemi basın tarihini kendi içinde alt dönemlere ayırarak ele almak genelde tercih edilen bir yöntemdir. Bu alt dönemlerin ilki genelde Millî Mücadele dönemidir. Ardından gelen dönemi ise Atatürk dönemi ve Cumhuriyet'in ilk yılları olarak adlandırmak mümkündür. Atatürk dönemi de kendi içinde daha alt dönemlere ayrılabilir. Mesela, İstiklal Savaşı'nın zaferle sonuçlanması ve Cumhuriyet'in ilanı ile siyasi hayatta oluşan nispeten demokratik ortam, basın hayatında da kendini göstermiştir.[1] 1925 yılı başlarında patlak veren Şeyh Sait İsyanı ve ardından yürürlüğe konan Takrir-i Sükûn Kanunu, siyasi hayatta olduğu gibi basın hayatında da kontrollü bir ortam yarattı. Bu kanunla ülke çapında çok sayıda gazete ve derginin yayın hayatına son verildi, birçok gazeteci yargılandı.[2] 1926 yılındaki İzmir suikast girişimi bu ortamı pekiştirdi. Atatürk döneminin sonraki yıllarını da benzer alt dönemlere ayırmak mümkündür. Fakat Serbest Cumhuriyet Fırkası dönemi istisna tutulursa 1930'lu yıllar için "tek parti" olgusuna paralel bir basın ortamının varlığı söz konusudur. Büyük ölçüde yönetimin politikalarıyla uyumlu bir basından söz edilebilir.[3] Bu durumu dönemin gazete yazarlarından Peyami Safa 1935 yılında şöyle özetliyor: *"... bizde matbuat zaten devletin organıdır. Hangi gazete Balkan antlaşmasına yahut inhisarlar politikasına, vergi sistemine, dışarda ve içerde devletin hangi icraatına muhalefet ediyor?"*[4] Dolayısıyla burada ele alınan Mahmut Soydan'ın gazetecilik hayatı bu ortamın vazgeçilmez bir unsurudur.

Mahmut Soydan

Mahmut Soydan 1883 yılında Siirt'te doğdu.[5] Nahide Hanım'la evli olan Soydan'ın Hikmet ve Ahmet Kemal adlarında iki oğlu ve Fazilet (Baraz) adlı bir kızı bulunmaktaydı.[6] 1905 yılında Harp Okulu'ndan mezun

---

[1] "*Kurtuluş harekâtı günlerinde Ankara Hükümetini tutan İstanbul gazetelerinin büyük bir bölümü, Türkiye Büyük Millet Meclisinde, olup-bitti biçimine alınan kararlar karşısında direnmeğe başladı; hükümete tavır koyuyorlar, yaptıkları yayınlarla ciddi bir muhalefet oluşturuyorlardı.*" İsmet Bozdağ, **Dünyada ve Türkiye'de Basın İstibdadı,** Emre Yayınları, İstanbul, 1992, s. 155.

[2] Hasan Türker, **Türk Devrimi ve Basın (1922-1925),** Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2000, s. 227-242.

[3] Bozdağ, **age.,** s. 159.

[4] Peyami Safa, "Yine Gazete", **Tan,** 30 Nisan 1935, s. 2.

[5] Biyografisi için bkz. Nejdet Bilgi, "Çok Yönlü Bir Kişilik Olarak Mahmut Soydan", Mahmut Soydan, **Gazi ve İnkılâp**, Ötüken, Hazırlayan Nejdet Bilgi, İstanbul, 2023, s. 17-60; Mahmut Soydan, **Millî Mücadele Tarihine Dâir Notlar: Ankaralı'nın Defteri,** Hazırlayan: Nejdet Bilgi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007, s. xiii-xxix; Kâzım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi TBMM – II. Dönem 1923-1927,** C. III, TBMM Vakfı, Ankara, 1995, s. 690-691.

[6] Rıdvan Kızılkaya, **Türk Siyasi Hayatında Mahmut Soydan (Hayatı, Faaliyetleri ve Düşünce Dünyası)**, Hiper Yayın, İstanbul, 2020, s. 17-18; Resul Babaoğlu, Said Olgun, **Siirt Mebusu Mahmut Bey (Soydan) Erken Cumhuriyet Döneminin Devletçilik Tartışmalarında Nev-i Şahsına Münhasır**

oldu. 1908 yılına kadar Kosova ve Manastır vilayetlerinde eşkıya takibinde bulundu. 1908 yılı başında Manastır Fırkası Kurmaylığına atandı. Nisan 1909'da tahttan indirilerek Selanik'e götürülen Sultan II. Abdülhamit'in muhafız subaylığına getirildi. Balkan Savaşı çıkana kadar bu görevde kaldı.[7] 1913'te II. Abdülhamit'in Beylerbeyi Sarayı'na getirilmesi üzerine, aynı görevle İstanbul'a döndü. Ek olarak, Padişah'ın oğlu Âbit Efendi'nin eğitim ve öğretimini de üstlendi ve Şehzadeler Okulu'nda görev aldı.[8] Millî Mücadele sürecinde, Nisan 1920'de Anadolu'ya geçti ve binbaşı rütbesiyle Mustafa Kemal Paşa'nın refakat/emir subaylığına atandı.[9] *Tercüme-i Hal Varakası*na göre, Türkçe dışında Almanca, Arapça ve Fransızca bilmekteydi.[10] Soydan, 1923-1936 yıllarında Siirt milletvekili olarak görev yaptı.[11] 1924 yılında İş Bankası'nın kuruluşundan ölümüne kadar Yönetim Kurulu Başkanlığı'nı üstlendi.[12] Atatürk'ün 11 Nisan 1925 tarihli yazısıyla, Müdafaa-i Milliye Vekaleti'nden, "*İstiklal Mücadelatı esnasında Başkumandanlık karargahında ve cephede fevkalade gayret ve mesaisi meşhudum olan Piyade Binbaşısı (elyevm Siirt Mebusu) Mahmut Bey'[in] (...) kırmızı şeritli istiklal madalyasıyla taltifi*" istenmiştir.[13] 22 Nisan 1925 tarihinde TBMM kararıyla kırmızı şeritli istiklal madalyasıyla taltif edilmiştir.[14] Soydan, 1927 yılında yasal süresini tamamladığı gerekçesiyle, askerlikten istifa ederek emeklilik için başvurmuş ve 4 Temmuz 1927 tarihinde talebi onaylanmıştır.[15]

Mahmut Soydan'ın, 1900-1901 yıllarında henüz idadi öğrencisi iken tercümeler yapmaya başladığı, M. Sükûtî imzasıyla, *İrtika* ve *Musavver Fen ve Edeb* gibi dergilerde yazdığı belirtilmektedir.[16] Bununla birlikte, bu dergiler hakkında yapılan incelemelere göre, dergilerde M. Sükûtî imzalı

Bir Portre, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2020, s. 15.

[7] https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/HT_614_1_2.pdf; **Cepheden Meclis'e**, Millî Savunma Bakanlığı, Ankara, 1999, s. 184; Salih Bozok – Cemil S. Bozok, **Hep Atatürk'ün Yanında**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1985, s. 31-33.

[8] https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/HT_614_1_2.pdf; **Cepheden Meclis'e**, s. 184; Öztürk, TBMM – II. Dönem 1923-1927, C III, s. 690; Bozok, **age.**, s. 31-33.

[9] Öztürk, **TBMM – II. Dönem 1923-1927**, C. III, s. 690-691.

[10] https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d03/HT_614_1_3.pdf.

[11] Soydan, **age.**, s. xıv-xv.

[12] Soydan, **age.**, s. xv-xvı.

[13] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, Sıra No: 01013867-5, Kayıt No: 541662.

[14] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre II, C 18 (22.4.1341), s. 473.

[15] **BCA**, 30-10-0-0/MUAMELAT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, 4-24-33/5 (11.08.1927). Emeklilikle ilgili yazışmalarda Soydan'ın adı Mahmud Nedim, sınıf ve rütbesi piyade binbaşı olarak geçmektedir.

[16] M. Zekeriya [Sertel], **Resimli Ay Almanakı**, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1928, s. 171.

yazı bulunmamaktadır.[17] Soydan'ın yazılarında imza kullanmamış olma ihtimali de vardır. Soydan, 21 Mart 1908'de Manastır'da yayın hayatına başlayan *Neyyir-i Hakikat* gazetesinin başyazarlığını yapmıştır.[18] Ancak, bu yazılarında da imza kullanmamış olduğu anlaşılmaktadır. Gazetede, Soydan'ın "Muhabbet-i Vataniye" başlıklı yazı dizisi de yayımlanmıştır. Yazı dizisinde adı, "Mütercimi: Mahmud Nedim" şeklinde yer almaktadır.[19] Soydan'ın bu tarihten 1923 yılı ortalarına kadar yazdığına ilişkin veri bulunmamaktadır. 1923 yılında *Hâkimiyet-i Milliye* ile başlayan gazeteciliği, ölümüne kadar sürdürdü. Makalelerinde sadeliği koruyan yazarlar arasında yer aldı. Fikirleri açık, kapsamlı ve izahlı bulunduğu gibi, yazılarında vukuf ve uzmanlıkla dikkat çekti.[20]

Mahmut Soydan'ın Gazeteleri

***Hâkimiyet-i Milliye*:** Mustafa Kemal Paşa, 1923 yılında Soydan'dan, *Times* gazetesinde çıkan, Yeni Türkiye ve Millî İdare aleyhindeki bir yazıya cevap yazmasını istemiş, Mahmut Soydan da bu cevabı bir makale şeklinde hazırlamış ve Mustafa Kemal Paşa'ya sunmuştur. Mustafa Kemal Paşa makaleyi beğenmiş[21] ve Soydan'ın yazısı, "Bir Makale ve Bir İsnad Münasebetiyle…" başlığıyla *Hâkimiyet-i Milliye*'de yayımlanmıştır.[22] *Hâkimiyet-i Milliye*'nin Yazı İşleri Müdürlüğü'nü yapan Recep (Peker) Bey'in Dâhiliye Vekili olması[23] üzerine, gazetenin müdürlüğüne ve başyazarlığına getirilmiştir.[24] Soydan'ın gazetedeki ilk imzalı başyazısı 22 Ağustos 1924 tarihlidir.[25] Soydan'ın aynı zamanda gazetenin müdürlüğüne getirilmiş olduğu bilgisi, gazete üzerindeki yayın bilgileriyle uyuşmamaktadır. Gazetenin 10 Ocak 1920 - 10 Ekim 1923 tarihli sayılarında, imtiyaz sahibi ve sorumlu müdürü Recep Zühtü (Soyak) olarak

---

[17] Çetin Aslan, **İrtika Mecmuası (İnceleme ve Edebiyatla İlgili Metinler)**, AÜ SBE, YLT, Erzurum, 2000, s. 194-366; Abdurrahman Kolcu, **Musavver Fen ve Edeb Mecmuası (İnceleme, Tahlili Fihrist ve Seçme Metinler)**, AÜ SBE, YLT, Erzurum, 2004, s. 110-159.

[18] "Siirt Mebusu Mahmud Öldü", **Akşam**, 4 Kânunuevvel 1936, s. 13.

[19] **Neyyir-i Hakikat**, 8 Mart 1325 / 21 Mart 1909, s. 2.

[20] M. Zekeriya, **age.**, s. 171.

[21] M. Zekeriya, **age.**, s. 171.

[22] Siird Mebusu Mahmud, "Bir Makale ve Bir İsnad Münasebetiyle", **Hâkimiyet-i Milliye**, 2 Temmuz 1923, s. 1.

[23] Recep Peker'in Dâhiliye Vekili atandığı tarih 21 Mayıs 1924'tür. Bk. Kâzım Öztürk, **Türk Parlamento Tarihi TBMM – II. Dönem 1923-1927**, II. Cilt, TBMM Vakfı, Ankara, 1994, s. 211.

[24] Refik Ahmet Sevengil, "1936'da Kaybettiklerimiz", **1937 Matbuat Almanağı**, İstanbul Basın Kurumu, İstanbul, 1937, s. 67; M. Zekeriya [Sertel], **age.**, s. 171.

[25] Siird Mebusu Mahmud, "Muallimler Kongresi Münasebetiyle…", **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Ağustos 1924, s. 1.

verilmektedir. 11 Ekim – 20 Kasım 1923 tarihlerinde imtiyaz sahibi Mehmet Recep (Peker), sorumlu müdür Said'dir. 21 Kasım 1923 – 12 Nisan 1927 tarihlerindeyse yalnızca sorumlu müdür Said olarak gösterilmekte, imtiyaz sahibi belirtilmemektedir. 13 Nisan 1927 – 7 Nisan 1928 tarihlerinde sorumlu müdür olarak Hakkı Naşid (Uluğ), bu tarihten yeni harflerle basıldığı 1929 kadar da Hikmet Şevki gösterilmektedir. Bu durumda, Mahmut Soydan'ın başyazar olarak yazılarını yayımlarken, gazetenin idaresini gayrı resmî olarak üstlendiği anlaşılmaktadır. Nitekim, Soydan ölmeden kısa bir süre önce Atatürk'e göndermek üzere kaleme aldığı mektubunda, gazeteciliğe on dört yıl önce, yani 1923 yılında *Hâkimiyet-i Milliye*'yi idareyle başladığını belirtmektedir.[26] Mektupta gazetenin idaresini gayrı resmî olarak yürüttüğünü şöyle anlatmaktadır: *"Ben gazeteciliğe, on dört sene evvel, yüksek emrinizle girdim. (Hâkimiyet-i Milliye)yi idareye çalıştım. Zaten kendime iman edindiğim arzu ve prensipleriniz dairesinde yürüdüm. Yeni matbaa binası, yeni makineler, yeni klişehane, yeni hurufat makineleri her itibarla yeni tesisat lâzım idi. Yine hükûmetin, baş vekilin muvafakatini almak suretiyle bütün bunları -zamana [6] göre- en ucuz fiyatla yaptırdım. Bunlara mukabil hiçbir taraftan para almadım. Tesisatın ikmalinde istical gösteriliyordu. Başvekilin ve Banka Müdür-i Umumisi'nin malumatı tahtında İş Bankası tediyat yapıyordu. Banka'nın ikraz ettiği meblağa mukabil yüzde on faiz veriliyordu. Bu suretle yüz bini mütecaviz borcu oldu. Hesabat, Banka tarafından görülüyordu. Bu tarihten 8-10 sene sonra -bir soysuzun ihbarı üzerine- bir pürüz aramak maksadıyla Divan-ı Muhasebat'tan, Fırka'dan ve Banka'dan olmak üzere bir heyet tarafından gıyabımda matbaanın hesabına bakıldı. Hiçbir şey bulunamadı. Muamelâtın intizamı ehemmiyetle takdir edildi."* Mektubun devamında, gazeteyi hükûmet hesabına idare ettiğini, gazetenin "idari ve hesabi" işleriyle Sinop Milletvekili Recep Zühtü Soyak'ın ilgilendiğini belirtmektedir.[27]

***Milliyet*:** Uzun yıllar *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinin başyazarlığını yürüten[28] Soydan, 1926 yılında İstanbul'da *Milliyet* gazetesini kurmuştur. Gazetenin sahibi ve başyazarıydı.[29] İlk sayısı 11 Şubat 1926'da çıkan gazete,

---

[26] Mahmut Soydan'ın 10/11/936 tarihli Atatürk'e mektubu, **Ek 1-2**. Mektubun bir kopyası Mahmut Soydan'ın kızı Fazilet Baraz'ın torunu, sosyolog Zeynep Baraz Kalaycı'da bulunmaktadır. Mektup sekiz sayfadan oluşan daktilo bir metindir. Dijital kopyasını göndererek kullanabilmeme imkân sağlayan Sayın Zeynep Baraz Kalaycı'ya teşekkür ederim.

[27] Mahmut Soydan'ın 10/11/936 tarihli Atatürk'e mektubu, **Ek 1-2**, s. 5-6.

[28] "Büyük Bir Kayıp", **Ulus**, 4 Birincikânun 1936, s. 1.

[29] Öztürk, **TBMM – II. Dönem 1923-1927**, III, s. 690-691. Yalman, Soydan'ın *Milliyet* gazetesini kurarken Sabah matbaasında bulunan ve kendilerine ait olan rotatif makinesini ve diğer tesisleri altmış bin liraya satın aldığını belirtmektedir. Ayrıca gazetenin binasını ve diğer tesislerini, matbaanın sahibi

aynı yıl "Mustafa Kemal Paşa'nın Hatıraları"nı *Hâkimiyet-i Milliye*'yle aynı tarihlerde yayımlayarak[30] dikkati çekmiştir. Soydan *Milliyet*'i 1927 yılında Fransızca olarak da yayımladı. İlk sayısı 14 Nisan 1927 tarihinde yayımlanan Fransızca *Milliyet*'in[31] yayınının ne kadar sürdüğü tespit edilememiştir.

Soydan Atatürk'e gönderdiği mektupta *Milliyet* gazetesini nasıl çıkardığını şöyle anlatmaktadır: *"İstanbul gazeteciliğine kendi arzumla talip oldum. Vatan matbaası, 50.000 liraya satılıyordu. O vakit muhalefet vardı. General İsmet İnönü ve sair arkadaşları, bu matbaayı almak için bendenizi teşvik ettiler. 50.000 liraya satın aldım. Milliyet gazetesini tesis ettim ve Hâkimiyet-i Milliye gibi bu gazeteyi bir sene müddetle hükümet hesabına idare ettim. Hatta her iki gazetenin idari ve hesabi kısımlarına Sinop Mebusu Bay Recep Zühtü'nün bakmasını efendimizden istirham ettim. Bu da gazetenin benim malım olmadığını, devlete ait bulunduğunu gösterir."*[32]

Soydan mektubun devamında, 1927'den sonra resmi desteğin kesildiğini söyleyerek, gazetenin yayımını sürdürmesi için başka yollar aramak zorunda kaldığını ve özellikle harf inkılabından etkilendiğini şöyle anlatıyor: *"Takriben bir sene sonra bir gün İsmet İnönü bana dedi ki: (Bu aralık Şark İstiklâl Mahkemesi için çok sarfiyat yapıldı. Param bitti. Sana bu sene de tediye edemeyeceğim. Milliyet gazetesini başka türlü idare etmenin çaresine bak.) Ben, her şey gibi bunu da bir emir telakki ettim. Düşündüm. Bu 50.000 lirayı bulmak için Banka on bin, Ahmet Şükrü beş bin, ben ise otuz beş bin lira koymak suretiyle hususi bir şirket teşkil [7] edildi. Banka'nın iştiraki mektum tutuldu. Daha sonra gazete yürüdü. Borçlarını ödedikten sonra bir sene müddetle, harf inkılabına kadar kazanıyordu. Hatırımda kaldığına göre benim hesabıma her üç ayda 2.000 lira düşüyordu. Sair şerikler de aynı nispette alıyorlardı. Burada Heyet-i Vekile kararıyla matbaa binasını da 30.000 liraya satın aldım. Nihayet harf inkılabı geldi.*

Harf inkılâbı, en ziyade Milliyet'e tesir yaptı. Çünkü Milliyet, kazanç mülâhazasıyla yürümüyor, inkılabı tamime çalışıyordu. Henüz kanun çıkmadan birkaç ay evvel ekseriyeti yeni harflerle çıkmağa başladı. Yeni harfler matbaada ehemmiyetli tebeddülâta saik oldu. Harf makineleri de

---

Mihran Efendi'den aldığını da ilave etmektedir. Ahmed Emin Yalman, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, 2. Cilt, Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç, Pera, İstanbul, 1997, s. 1024, 1061.

[30] "Büyük Gazi'nin Hatırat Sahifeleri", **Milliyet**, 13 Mart – 12 Nisan 1926.

[31] **Milliyet**, 14 Nisan 1927, s. 1.

[32] Mahmut Soydan'ın 10/11/936 tarihli Atatürk'e mektubu, **Ek 1-2**, s. 6.

değişti. Resim tertibatı değişti. Satış düştü. Gazete bir taraftan satış düşmesine diğer taraftan da tesisata karşı koydu. Bankaya 50.000 lira borçlandı.''[33] Soydan mektubun devamında borçlanma ve gazetenin borçlarının artma sürecini anlatmaktadır.

***Politika*:** Soydan'ın çıkardığı ve sahibi olduğu bir diğer gazete *Politika*'dır.[34] Gazetenin yayın bilgileri arasında sahibinin kimliğine ilişkin bilgi yoktur. Basın tarihi ile ilgili yayınlarda gazetenin Ali Naci Karacan tarafından çıkarıldığı belirtilmektedir.[35] Gazetenin sahibinin Mahmut Soydan olduğunu, İstanbul Polis Müdürü Şerif Bey'in *Politika* gazetesi tarafından "*madde-i mahsusa tayini suretiyle tahkir*" edildiği iddiasıyla gazetenin imtiyaz sahibi Siirt Mebusu Mahmut Bey hakkında kanuni takibat yürütülmesini istediği dilekçesinden öğreniyoruz.[36] Ayrıca Soydan'ın 10 Kasım 1936 tarihini taşıyan ve Atatürk'e hitaben yazdığı mektup müsveddesi de bu bilgiyi teyit etmektedir. Soydan mektubunda *Tan* gazetesinin Ali Naci Karacan tarafından kötü yönetildiğini anlatırken, kendisini daha önce tecrübe ettiğini vurgulamakta ve "*Benim Politika gazetesini bile batıran odur*" ifadesini kullanmaktadır.[37] Gazete hakkında bilgi veren kaynakların hiçbirinde, sahibinin kim olduğuna ilişkin açık bilgi bulunmadığı gibi, Soydan'a ait olduğundan da söz edilmemektedir. Soydan'ın kendi ifadesinden şüphe duymamızı gerektirecek bir karine de bulunmamaktadır. *Politika* gazetesi hakkında en fazla bilginin, yine Soydan'ın sahibi olduğu *Milliyet*'te bulunması ve İstanbul Polis Müdürü'nün şikâyeti bu bilgiyi teyit etmektedir.

İlk sayısı 11 Aralık 1929 tarihli olan gazetenin bilinen tek koleksiyonundaki son sayısı 17 Haziran 1930 tarihini taşımaktadır. İnuğur'a göre, yaklaşık altı ay yayın hayatında kalan gazetenin,[38] yayınına bir süre daha devam ettiğine ilişkin bilgi kırıntıları bulunmaktadır.[39] Sonuncusunu 11

---

[33] Mahmut Soydan'ın 10/11/936 tarihli Atatürk'e mektubu, **Ek 1-2**, s. 6-7.

[34] Gazetenin çıkacağına dair ilk bilgi, **Milliyet**, 8 Kânunusani 1930, s. 1'de yer almaktadır: "*Politika,* Yeni bir refikimiz matbuat hayatına giriyor."

[35] Nuri İnuğur, **Türk Basın Tarihi (1919-1989)**, Gazeteciler Çemiyeti, İstanbul, 1992, s. 87; Tahsin Yıldırım, "Türk Gazetecilik Tarihi Üzerine Bir Deneme-I", **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları**, 1 (Ocak-Haziran 2009), s. 324; Uygur Kocabaşoğlu – Aysun Akan, **Mütareke ve Millî Mücadele Basını Direniş ile Teslimiyetin Sözcüleri ve 'Mahşer'in 100 Atlısı**, Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2019, s. 332.

[36] "Neyi ve niçin dava ediyor?", **Politika**, 16 Kanunusani 1930, s. 1; **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, C 19, ekteki 185 numaralı metin, s. 6.

[37] Mahmut Soydan'ın 10/11/936 tarihli Atatürk'e mektubu, **Ek 1-2**, s. 2.

[38] İnuğur, **age.**, s. 87. İBB Atatürk Kitaplığı'nda bulunan koleksiyonda, gazetenin 1-185 numaralı sayıları bulunmaktadır.

[39] **Milliyet**, 16 Kânunuevvel 1930, s. 1'de, Falih Rıfkı imzalı yazının "Gazete Karıştırırken" başlıklı

Ocak 1931 tarihli *Milliyet*'te tespit ettiğimiz bu bilgilere göre, *Politika* gazetesi 1931 yılı başlarında da yayınlanmaktadır. Bu da gazetenin altı ay değil en az bir yıl yayınını sürdürdüğünü göstermektedir. Nitekim gazetenin 1931 Mayıs ayına kadar 512 sayı çıktığı kaynak verilmeksizin belirtilmektedir.[40]

Ali Naci Karacan'ın idaresinde çıkan gazetenin eldeki sayılarında Mahmut Soydan'ın yazılarına rastlanmamıştır. Gazete kendini "*Hergün akşamları çıkar siyasi halk gazetesidir*" şeklinde tanımlamaktadır. İlk yayınlandığı gün iki baskı yapan gazete, yayın amacını, *Politika* imzalı "Gayemiz" başlıklı ilk başyazının sonunda özetlemektedir: "*Politika'nın asıl isteği bu yolda halka samimi rehber olma, kısaca, halkın ihtiyaçlarının, menfaatlerinin gazetesi olmaya çalışmaktır. İnandıklarımıza inandırmak için yorulmadan uğraşmak ve her şeyde samimi olmak! İşte mesleğimiz, emelimiz budur.*"[41] Gazetede, idarehanesinin İstanbul, Ankara Caddesi'nde olduğu, mesul müdürlüğünü 1-78. sayılarda Burhaneddin, 79-135. sayılarda Sabri Selim ve 136-185'inci sayılarda ise Hikmet Münif'in yürüttüğü belirtilmektedir. Gazete üzerinde bunların dışında yayın bilgisi bulunmamaktadır.

Tan: Soydan'ın sahibi olduğu bilinen son gazete *Tan*'dır. *Tan* gazetesi yeniden kurulmuş bir gazete değildir. *Milliyet* gazetesinin 23 Nisan 1935 tarihinde *Tan* adını almasıyla ortaya çıkmış bir gazetedir.[42] Soydan'ın İş Bankası'nın desteği ile çıkardığı *Milliyet* gazetesinde işlerin iyi gitmemesi üzerine, gazetenin yönetiminde ve adında değişiklik yapıldı. Gazetenin adının *Tan* olarak değiştirileceği ilk kez 14 Aralık 1934 tarihinde duyuruldu.[43] Bu sırada Neşriyat ve Yazı İşleri Müdürü Etem İzzet Benice'dir ve bu görevi 14 Ocak 1936'ya kadar sürdürmüştür. Fakat gayrı resmî olarak gazetenin yönetimine Ali Naci Karacan'ın getirildiği anlaşılıyor. Çünkü gazetedeki yayın bilgileri arasında adı geçmemektedir. Karacan önce gazetenin adını *Tan* olarak değiştirdi. Gazete yeni adıyla okuyucu sayısını

---

kısmında şöyle deniliyor: "Yakında 31 Mart Vak'ası! Yüreğim oynadı. Meğer bu, haber değilmiş; *Politika* gazetesi böyle bir tefrika neşredecekmiş." **Milliyet**, 11 Kânunusani 1931, s. 4'teki, Felek imzalı, "Sükût altındır" başlıklı yazının ilk cümlesi şöyle: "İsmail Müştak Beyefendi'nin *Politika*'da çıkan bir başyazısının serlevhası olan 'Sükût altındır' sözü nazarı dikkatimi celbetti."

[40] Elifnur Özcan, **Ali Naci Karacan'ın Yayımladığı Politika ve İnkılap Gazetelerinin Serbest Fırka Tartışmalarındaki Rolü (1929-1931)**, Çankaya Ü. SBE, YLT, [Ankara], 2021, s. 23.

[41] **Politika**, 11 Kânunuevvel 1929, s. 1.

[42] İnuğur, **age.**, s.121, Feridun Fazıl Tülbentçi, **Cumhuriyetten Sonra Çıkan Gazeteler ve Mecmualar 29 İlkteşrin 1923-31 İlkkânun 1940**, Devlet Matbaası, 1941, s. 67, 72.

[43] **Milliyet**, 14 Kânunevvel 1934, s. 1: "Tan Milliyet'in yeni adı olacaktır".

artırdıysa da[44] başarılı olamadı.[45] Gazetenin 23 Nisan 1935 tarihli ilk sayısında sahibi ve başyazarının Mahmut Soydan olduğu belirtiliyor. Fakat ilk sayının başyazısında Ali Naci Karacan imzası yer alıyor. *Tan*'ın 19 Nisan 1936 tarihine kadar sahibi ve başyazarı Mahmut Soydan'dır. Soydan bu tarihten 29 Mayıs 1936 tarihine kadar sadece sahibidir. Gazetenin sahibi 29 Mayıs-18 Haziran 1936 tarihlerinde Şükrü Melih, 19 Haziran – 15 Temmuz 1936 tarihlerinde ise Şükrü Arıç'tır. Gazetenin el değiştirme sürecinin 16 Temmuz 1936'da sonuçlandığı anlaşılıyor. Nitekim 16 Temmuz'dan başlayarak sahibi artık, Gazetecilik ve Neşriyat Türk Limited Şirketi adına Ahmet Emin Yalman'dır.[46]

İnuğur, 23 Nisan'da gazetenin *Tan* adını alarak sahip değiştirdiğini ve Ali Naci Karacan tarafından yönetilmeye başlandığını belirtiyorsa da[47] gazete üzerindeki bilgiler yönetimin değişmekle beraber gazetenin sahibinin yine Mahmut Soydan olduğunu göstermektedir. Mahmut Soydan'ın ilk zamanlarda *Tan*'da da yazdığına ilişkin bilgi vardır.[48]

Mahmut Soydan'ın çıkardığı gazetelerde yeni rejimin savunuculuğunu yapan bir yayın politikası izlediği görülmektedir. Kaleme aldığı yazılarda da aynı çizgiyi sürdürdüğü, rejime sadık bir profil sergilediği söylenebilir. Ayrıca gazetelerinde ve yazılarında, yakınlığı ve bağlılığının bir göstergesi olarak Atatürk'e sıkça yer verdiği görülüyor. Asker kökenli olmakla beraber gençlik yıllarından itibaren yazmaya yatkınlığı dolayısıyla, gazetecilik dünyasında yer edinmekte zorlanmadığı anlaşılıyor. Asker olarak görev yaptığı dönemde, "*ordunun en parlak münevverlerinden biri sayılıyordu. Gayet terbiyeli, yüzünden gülümseme eksik olmayan tatlı bakışlı bir adam*" olarak tanındığı, "*koltuğu altından eksik etmediği kitapları*" ve zarif jestlerinin[49] kimliğini pekiştirdiği söylenebilir. Bunlara rağmen Atatürk'e yakınlığının ve bulunduğu görevlerin işini kolaylaştırdığı da açıktır. Kaleminin gücü ile resmi desteğin birleşiminden ortaya çıkan gazetecilik serüveninin, sağlık sorunlarıyla boğuştuğu ve hayata veda ettiği 1936 yılına kadar devam ettiği görülüyor.

---

[44] Kocabaşoğlu-Akan, **age.**, s. 332-333.

[45] Sabiha Sertel, **Roman Gibi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1987, s. 172-173.

[46] **Tan**, 16 Temmuz 1936, s. 1.

[47] İnuğur, **age.**, s. 121.

[48] Ali Gevgili, "Türkiye Basını", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul [1983], s. 218. Soydan'ın *Tan*'da kabaca yaptığımız incelemede görebildiğimiz son başyazısı 21 Haziran 1935 tarihlidir.

[49] Babaoğlu-Olgun, **age.**, s. 17.

Soydan'ın Gazetecilik Davaları

Mahmut Soydan gazetecilik faaliyetleri dolayısıyla hakkında tespit edebildiğimiz kadarıyla altı kez şikâyet ortaya çıkmıştır. Bunlardan ilki Nisan 1927 tarihli yazışmalarda yer almaktadır. Adliye Vekaleti 16 Nisan 1927 tarihinde Başvekalet'e bir yazı gönderilerek, "*kesr-i haysiyeti mucib neşriyatta bulunmalarından dolayı maznun-aleyhim Milliyet gazetesi sahibi Siirt Mebusu Mahmut ve Son Saat gazetesi sahibi Giresun Mebusu Hakkı Tarık Bey'le rüfekası haklarında tahkikat-ı kanuniye icrası lazımgeldiği bildirilmiş ve Mahmut ve Hakkı Tarık Beylerin halen meclis-i aliye dahil bulunması hasebiyle masuniyet-i teşriiyelerinin ref'i esbabının istikmali rica edilmiş*"tir. Başvekalet de bu durumu gereği yapılmak üzere, 17 Nisan 1927 tarihinde Büyük Millet Meclisi Riyaseti'ne göndermiştir.[50] Ancak konunun ayrıntısına ilişkin başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Hakkındaki ikinci şikâyet, *Milliyet* gazetesinde 7 Temmuz 1929'dan başlayarak günlerce çeşitli safhaları haber olarak yer alan Barut şirketi hakkındaki rüşvet haberleri ile ilgilidir. Aynı konuyu haber yapan diğer İstanbul gazeteleri ile birlikte dava konusu olmuştur. Konu Barut şirketinin hükümete 300 bin liraya yakın tesisat masrafının hesabını verememesi üzerine, bu paranın Ankara'da bazı kişilere rüşvet olarak dağıtıldığı iddialarını içermektedir.[51] Aralarında *Milliyet*'in de bulunduğu bütün İstanbul gazeteleri hakkında "*neşri gayri caiz tahkikatın neşredilmiş olmasından*" dolayı "*hilafı hakikat neşir ve gizli havadisi ifşa*" maddesinden dava açılmıştır.[52] *Milliyet*'in sahibi Mahmut Soydan da Ağustos'ta açılan davanın muhatabı olmuştur. Dolayısıyla Mahmut Soydan hakkında "*İstanbul'da yapılmakta olan rüşvet maddesine ait tahkikat münasebetile müheyyiç neşriyatta*" bulunmaktan dolayı takibat yapılabilmesi için dokunulmazlığının kaldırılması gerektiğinden, Adliye Vekaleti 18 Eylül 1929 tarihinde Anayasa'nın 17. Maddesi gereğince işlem yapılması için Başvekalet'e yazmış, Başvekalet de 22 Eylül 1929 tarihinde TBMM Başkanlığı'na yazmıştır.[53] Konu 26 Mayıs 1930 tarihinde Meclis Genel Kurulu'nda görüşülmüş, isnat olunan fiiller Anayasa'nın 21 ve 27'nci

[50] **BCA**, 30-10-0-0-9-51-40/02-03 (17 Nisan 927).

[51] **Milliyet**, 7-10 Temmuz 1929, s. 1.

[52] **Milliyet**, 25 Ağustos 1929, s. 1.

[53] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, C 19 (26.5.1930), ekteki 185 numaralı metin, s. 6.

maddelerindeki yasak fiillerden olmadıkları için, soruşturmanın ve yargılamanın dönem sonuna bırakılmasına karar verilmiştir.[54]

Mahmut Soydan hakkındaki üçüncü dava *Milliyet*'te Yavuz gemisi hakkında yayımlanan bir haberden dolayı açılmıştır. 22 Ağustos 1929 tarihli habere göre, yaraları tamamen kapanmış olan Yavuz 28 Ağustos'ta denize indirilecektir. Bunun için Avrupa'dan uzman getirilmiştir. Yavuz denize indirildikten sonra bazı elektrik tertibatı eklenecektir. Bir süre sonra açık denizde manevralar yapacaktır.[55] Bu haber, "*esrarı askeriyeyi faş eder mahiyette görüldüğünden mezkûr gazete müdiri mes'ulû hakkında,*" İstanbul Müddei-i Umumiliği tarafından dava açılmıştır. *Milliyet*'in sahibi olan Mahmut Bey milletvekili olduğu için dokunulmazlığı bulunduğundan, dokunulmazlığının kaldırılması için 13 Ekim 1929 tarihinde TBMM başkanlığına başvurulmuştur.[56] Konu 26 Mayıs 1930 tarihinde Meclis Genel Kurulu'nda görüşülmüş, isnat olunan fiiller Anayasa'nın 21 ve 27'nci maddelerindeki yasak fiillerden olmadıkları için soruşturmanın ve yargılamanın dönem sonuna bırakılmasına karar verilmiştir.[57]

Dördüncüsü, sahibi olduğu *Politika* gazetesinde İstanbul Polis Müdürü Şerif Bey'in adının geçtiği bir habere dayanmaktadır. 2 Ocak 1930 tarihli gazetede çıkana habere göre, bazı Edirneliler Şerif Bey'in 180.000 lira değerinde zarar-ziyan mazbatası sunarak Uncuyan apartmanında bir kat aldığı, bu kadar büyük servete bile sahip olmadığı yolunda, Valiliğe ve çeşitli makamlara yazılar göndermişler. Gazete Şerif Bey'in bazı garazkârların ihbarlarına maruz kaldığını, inceleme sonrasında sağlıklı karar verileceğini vurguluyor. Şerif Bey hakkında şu olumlu ifadelere de yer veriyor: "*Polis müdürü Şerif Bey'i yakından tanıyanlar mumaileyhin istihkakı olmadan mazbata tedarik ve ibraz etmesine ihtimal vermedikleri gibi kıymetli zabıta amirimizin istikamet ve dürüstlüğünü yine yakından bilen bizler de buna ihtimal vermemekteyiz*."[58] Gazete ertesi gün, Şerif Bey'in Pangaltı'da bir apartman katı aldığına dair iddiaların incelendiğini, Şerif Bey'e bu apartman katının 20 yıl vade ile verildiğini, işgal sırasında zarar gören herkese verildiğini, imzasız mektuplarla çeşitli makamlara

[54] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, C 19 (26.5.1930), s. 211-235 ve ekindeki 185 numaralı metin; **T. C. Resmî Gazete**, 27 Mayıs 1930, s. 8983.

[55] "Yavuz denize indiriliyor…", **Milliyet**, 22 Ağustos 1929, s. 1.

[56] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, C 19 (26.5.1930), ekteki 185 numaralı metin, s. 3.

[57] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, C 19 (26.5.1930), s. 211-235 ve ekindeki 185 numaralı metin; **T. C. Resmî Gazete**, 27 Mayıs 1930, s. 8983.

[58] "Tezvirat Bazı Edirneliler Polis müdürü hakkında ihbarda bulundu", **Politika**, 2 Kanunusani 1930, s. 1-2.

şikâyetlerde bulunulduğunu yazmıştır. Ayrıca Şerif Bey'in de açıklamalarına yer vermiş, konunun mülkiye müfettişlerince incelendiğini de belirtmiştir.[59] Yaklaşık iki hafta sonra yayımlanan haberlere göre, Şerif Bey *Politika* gazetesi hakkında dava açmıştır.[60] Polis Müdürü Şerif Bey, Politika gazetesinde "*madde-i mahsusa tayini suretiyle tahkir*" edildiği iddiasıyla gazetenin imtiyaz sahibi Siirt Mebusu Mahmut Bey hakkında kanuni takibat yürütülmesini isteyen bir dilekçe vermiştir. Milletvekili olduğundan dokunulmazlığı bulunan Mahmut Bey hakkında soruşturma yapılabilmesi için İstanbul Cumhuriyet Müddei-i Umûmiliği Adliye Vekâleti'ne, oradan Başvekâlet'e, oradan da TBMM Başkanlığı'na yazılarak gereğinin yapılması istenmiştir.[61] Nitekim konu 26 Mayıs 1930 tarihinde Meclis Genel Kurulu'nda görüşülmüş, isnat olunan fiiller Anayasa'nın 21 ve 27'nci maddelerindeki yasak fiillerden olmadıkları için soruşturmanın ve yargılamanın dönem sonuna bırakılmasına karar verilmiştir.[62]

Beşinci dava, *Politika* gazetesinin 27 Haziran 1930 tarihli sayısında, "*Bir Rum tüccarına Siyah El Cemiyeti'nden bir tehdit mektubu*" başlığı altında yayımlanan yazı ile ilgilidir. Haysiyet ve namusuna tecavüz edildiği iddiasıyla Razi Efendi tarafından gazetenin sorumlu müdürü Hikmet Münif ve imtiyaz sahibi Mahmut Beyler hakkında dava açılmıştır. Mahmut Bey hakkında soruşturma yapılabilmesi için dokunulmazlığının kaldırılması gerekmektedir. Bu amaçla yapılan başvuru, 22 Nisan 1933 tarihli Muhtelit Encümen'de görüşülerek, konunun Anayasa'nın 12 ve 27'nci maddelerindeki yasak fiillerden olmadıkları gerekçesiyle soruşturmanın ve yargılamanın dönem sonuna bırakılmasına karar verilmiştir.[63]

Tespit edebildiğimiz altıncı dava, 1931 yılında *Milliyet* gazetesinde Yunus Nadi-Arif Oruç arasındaki hakaret davasının tutanak özetinin yayımlanması ile ilgilidir. Bu yüzden gazetenin yayın müdürü Etem İzzet'e hafif para cezası verilmiştir.[64] Gazetenin sahibi Mahmut Bey hakkında işlem yapılabilmesi için dokunulmazlığının kaldırılması gerekmektedir. İstanbul Müddei-i Umumiliği'nin yazısı 14 Mart 1932 tarihinde TBMM'de

[59] "Apartıman meselesi", **Politika**, 3 Kanunusani 1930, s. 2.

[60] "Neyi ve niçin dava ediyor?", **Politika**, 16 Kanunusani, s. 1.

[61] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, C 19 (26.5.1930), ekteki 185 numaralı metin, s. 6.

[62] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 3, C 19 (26.5.1930), s. 211-235 ve ekindeki 185 numaralı metin; **T. C. Resmî Gazete**, 27 Mayıs 1930, s. 8983.

[63] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 4, C 14 (22.IV.1933), s. 141 ve ekteki 139 sıra numaralı metin, s. 1-2.

[64] "Para Cezası", **Milliyet**, 13 Teşrinievvel 1931, s. 3.

görüşülerek, konunun Anayasa'nın 12 ve 27'nci maddelerindeki yasak fiillerden olmadıkları için soruşturmanın ve yargılamanın dönem sonuna bırakılmasına Karma Encümen tarafından karar verilmiştir.[65]

Soydan'ın Gazetecilik Misyonu

Soydan'ın gazetecilik serüveni 1923'te Mustafa Kemal Paşa'nın isteği üzerine *Hâkimiyet-i Milliye*'de yayımlanmak üzere yazdığı bir makale ile başlamıştı. Hayatının son günlerinde Atatürk'e yazdığı mektubun başında ve muhtelif yerlerinde gazeteciliği ve gazetecilik göreviyle ilgili şu ifadeleri kullanıyor: *"Bana (bankacı ol) dediniz. Çalıştım. Müessesenizin haysiyetini menfaatini her şeyden üstün tuttum. (Gazeteci ol) dediniz. Rejimin yüksekliğini en iyi müdafaa ettim. (...) Ben gazeteciliğe, on dört sene evvel, yüksek emrinizle girdim. (Hâkimiyet-i Milliye)yi idareye çalıştım. Zaten kendime iman edindiğim arzu ve prensipleriniz dairesinde yürüdüm. (...) İstanbul gazeteciliğine kendi arzumla talip oldum. (...) Milliyet gazetesini tesis ettim ve Hâkimiyet-i Milliye gibi bu gazeteyi bir sene müddetle hükümet hesabına idare ettim. Hatta her iki gazetenin idari ve hesabi kısımlarına Sinop Mebusu Bay Recep Zühtü'nün bakmasını efendimizden istirham ettim. Bu da gazetenin benim malım olmadığını, devlete ait bulunduğunu gösterir. (...) Milliyet, kazanç mülâhazasıyla yürümüyor, inkılabı tamime çalışıyordu. (...) İşte Büyük Atatürk: Hayatıma, sıhhatime mal olan gazeteciliğimin hülâsası bundan ibarettir."*[66] Bu sözler, Soydan'ın profesyonel gazetecilikten çok, diğer görevleri gibi rejimin yerleşmesi ve güçlenmesi misyonu ile hareket ettiğini işaret ediyor.

Soydan'ın idaresindeki gazetelerde Atatürk tarafından not ettirilen yazılar ve konuların imzasız olarak yer aldığı bilinmektedir. Özellikle *Hâkimiyet-i Milliye*'deki bazı imzasız yazılar Atatürk'e aittir. Ayrıca konuşma metinleri veya açıklamalarına zaten yer verilmekteydi. Mesela 11 Eylül 1924 tarihinde "*Riyaset-i Cumhur Başkatibi Tevfik*" imzasıyla Bursa'dan "*Ankara'da Siirt Mebusu Mahmut Beyefendi'ye*" gönderilen telgraf şöyledir: "*Bursa Kurtuluş Bayramı münasebetiyle Reisicumhur hazretlerinin irad buyurdukları nutuk posta ile takdim edilmiştir. Aynen neşrini rica ederim*."[67] Nitekim bu nutuk, *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde,

[65] **T.B.M.M. Zabıt Ceridesi**, Devre: 4, C 6 (19.III.1932), s. 48- 68 ve ekindeki 82 sıra numaralı metin; **T. C. Resmî Gazete**, 24 Mart 1932, s. 1313.

[66] Mahmut Soydan'ın 10/11/936 tarihli Atatürk'e mektubu, **Ek 1-2**, s. 1-8.

[67] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, Sıra No: 01012643-2, Kayıt No: 639832.

"*Reis-i Cumhur Hazretlerinin Bursa'daki Nutukları*" başlığıyla yayımlanmıştır.[68]

Soydan'ın çıkardığı *Milliyet* de resmi politikaları savunan ve yönetim tarafından yönlendirilen bir gazetedir. Mesela 1932 yılında "*Türkiye Cumhuriyeti Riyaseti Kalemi Mahsus Müdürlüğü*" antetli ve H[asan]. R[Rıza]. imzalı bir yazıda, Soydan'dan bir yazının tercüme edilerek yayımlanması istenmektedir. 24.X.1932 tarihli ve "*Mahmut Beyefendi Siirt Mebusu Milliyet Matbaası İstanbul*" başlıklı yazı şöyledir: "*Vaşington'da çıkan 'Waşington Post' gazetesinin 25 Eylül 1932 tarihli nüshasında intişar eden bir makalenin maktuasını [kupürünü] leffen [ekte] takdim ediyorum. Bu gazetenin hükümet mehafili ile yakından münasebettar olduğu ve muharriri Mr Alexander Sidney Lanier'nin tanınmış erbabı kalemden olduğu büyük elçimiz Muhtar Bf. Tarafından bildirilmiştir. Makalenin güzel bir tercümesinin gazeteye konulması münasip görülmektedir. İşi bittikten sonra maktuanın [kupürün] iadesine emir buyurulmasını rica ile ihtiramatı mahsusamı teyit ederim ef. H. R.*"[69] Nitekim bu yazı tercüme edilerek üç gün sonra *Milliyet* gazetesinde, "*Türk milleti her tarafta layık olduğu yüksek mevkii alıyor*" başlığı ile basılmıştır.[70]

İtham ve Savunma

Aynı zamanda İş Bankası'nda üst yönetici olan Mahmut Soydan'ın *Hâkimiyet-i Milliye* gazetesinde başyazar olması, bankanın tanınmasına katkı yapmıştı. Fakat 1926'da kurduğu *Milliyet* gazetesi ile bu katkının yönü değişmiştir. Soydan bu kez *Milliyet*'i daha çok okunan bir gazete haline getirmek için bankanın mali gücünden ve personelinden yararlanma yoluna gitmiştir. Falih Rıfkı Atay, *Milliyet*'in karşılaştığı mali sıkıntıları, Soydan'ın bankayla ilişkileri sayesinde aşmaya çalıştığını yıllar sonra dile getirmiştir. Atay, Mustafa Kemal Paşa'nın emir subaylığını yapmış olan Mahmut Soydan'ın, Atatürk'ün çevresinde yer aldığı için İş Bankası İdare Meclisi Başkanlığı'na getirildiğini vurgulamaktadır. Fakat bu görevini *Milliyet* gazetesi için kötüye kullandığını, bu yüzden Atatürk'ün çevresinden uzaklaştırdığını yazmaktadır.[71]

3 Aralık 1936'da hayata veda eden Soydan, ölmeden 23 gün önce Atatürk'e yazdığı mektupta konuyla ilgili şu ifadeleri kullanıyor: *"Bundan*

[68] **Hâkimiyet-i Milliye**, 14 Eylül 1924, s. 2.

[69] **Cumhurbaşkanlığı Arşivi**, Sıra No: 01016851-43, Kayıt No: 655358.

[70] **Milliyet**, 27 Teşrinievvel 1932, s. 1,5.

[71] Falih Rıfkı Atay, **Atatürk'ün Hatıraları 1914-1919**, Türkiye İş Bankası, Ankara, 1965, s. vi.

iki sene evvel bir hastalığa duçar oldum. Kalp, karaciğer, bağırsak hastalıklarından başka dilim tutuldu, yüzüm çarpıldı, kalemim işlemedi. Zaman zaman tekattu' [sıtma nöbeti] olmağa başladı. Doktorlar buna sebep olarak çok ve gayrı muntazam çalıştığımı gösterdiler. ***Bu sırada bana gazete işlerinin bozuk gittiğini sofrada ihtar ettiniz. Bankanın zararına olarak bir takım kombinezonlarla gazeteyi ayakta tuttuğumu söyleyerek itap ettiniz.*** *(...) Efendimizin teveccüh ve himayesi tezelzüle uğradıktan sonra bu sükûn, istirahata imkân var mıdır?* ***Bu vaziyet yüzünden hem Banka riyasetinden hem gazeteden mahrum edilişim, maneviyatıma ağır bir darbe oldu. Sıhhatime tesir etti. Çünkü bu, itimat ve teveccühünüzün sarsıldığını gösterdi. (…) Hiddet ve infialinize uğrayarak oradan atılmak, bana cehennem azabı yaşatıyor. Emniyet ve teveccühünüzden mahrum olmak, çok ağır bir cezadır.*** *Sizi temin ederim ki ben bu cezaya müstahak değilim. Allah'a şükrediyorum ki bu hakikatleri ölmeden efendimize arz etmek müyesser oldu. Bundan böyle ölsem bile gam yemem. Şimdi efendimizden istirhamım, mahrum olduğum bu mevki ve vaziyetlerin iadesi değildir. Yalnız teveccüh ve itimadınızdır."*[72]

Atay'ın ve Soydan'ın yazdıkları birbiriyle uyumlu olmakla beraber, Soydan'ın bu kötüye kullanım suçlamasını kabul etmediği görülüyor. Atatürk'ün 1931 yılından başlayarak tutulan *Nöbet Defteri*, Soydan'ın Atatürk'ü ziyaret etmeye devam ettiğini göstermektedir. Sözgelimi, Soydan, 26 Haziran 1933- 22 Nisan 1935 tarihleri arasında 9 kez, gazetenin Ali Naci Karacan'ın yönetimine verildiği 23 Nisan 1935 tarihinden sonra 6 Mayıs, 31 Temmuz ve 6 Ağustos 1935 tarihlerinde, üç kez Atatürk tarafından kabul edilmiştir.[73] Soydan bu sıralarda aynı zamanda yurt içi ve yurt dışında hastalığının tedavisiyle meşgul olmaktadır. Mektubunda hem banka hem de gazetedeki görevlerinden uzaklaştırıldığını söylemesine rağmen, resmi olarak bu görevlerini sürdürdüğü ve milletvekilliğine aday gösterilerek seçildiği görülmektedir. Bütün bunların da Atatürk'ün çevresinden tamamen uzaklaştırıldığı anlamına gelmediği söylenebilir.

Soydan'ın 1926 yılında İstanbul'da yayımlamaya başladığı *Milliyet* gazetesinin, İş Bankası'yla yakın ilişkileri olduğu bilinmektedir. Nitekim konuyu Kocabaşoğlu ve arkadaşları şöyle özetlemektedir: "*1925 yılında Burhan Cahit [Morkaya] Bey, Milliyet adı altında İstanbul'da günlük siyasi bir gazete çıkarmak üzere İş Bankası'na başvurmuş, İdare*

[72] Mahmut Soydan'ın 10/11/936 tarihli Atatürk'e mektubu, **Ek 1-2**, s. 1, 5, 8.

[73] Özel Şahingiray (Toplayan), **Atatürk'ün Nöbet Defteri 1931-1938**, TİTE, Ankara, 1955, s. 160-286, 380, 409, 411.

Meclisi, "Karagöz'ün tarz-ı idare ve tahririne halel gelmemek şartıyla mezkur gazeteyi kendi hesabına olarak çıkarabileceği" yolunda bir karar almış ve yaklaşık altı ay sonra, *Milliyet* gazetesi, 11 Şubat 1926 tarihinden başlayarak Burhan Cahit Bey'in sorumlu müdürlüğü ve Siirt Mebusu Mahmut Bey'in başyazarlığı altında yayın hayatına atılmıştır. İş Bankası 1928 yılında *Milliyet*'in hisselerinin %20'sini satın almış ve gazeteyi desteklemeye başlamıştır. Bu destek, yeni harflerin kabulünden sonra zor günler yaşayan gazeteye mali yardım yapılmasının yanı sıra, İş Bankası şubeleri kanalıyla abone bulmak gibi değişik şekillerde olmuştur. Mesela 1929 yılı Kasım ve Aralık aylarında Erzurum şubesi 34, Akhisar şubesi 20 yeni abone kaydetmiştir.[74]

Soydan 10 Kasım 1936 tarihinde Atatürk'e hitaben yazdığı mektupta *Milliyet*'in *Tan* gazetesine dönüşmesi ve satışı sürecinde,[75] gazetenin sahibi gözüktüğü hâlde rahatsızlığından ötürü yönetiminde etkisiz olduğunu vurgulamaktadır. Gazetenin mali sıkıntısı İş Bankası kanalıyla aşılmaya çalışılmış, Atatürk de banka-gazete ilişkisinden Soydan'ı sorumlu tutmuştur. Nöbet Defteri'ne göre Atatürk, Soydan'la son olarak 6 Ağustos 1935 tarihinde görüşmüş ve muhtemelen gazetedeki olumsuzluklara tepkisini bu sırada göstermiştir. Soydan'ın ithamlara karşı yaptığı savunmanın metni ekte tam olarak verilmektedir. Soydan gazetedeki kötüye gidişi durdurmaya çalıştığını, o sırada sağlık sorunlarının öne çıktığını ve uyarılarına rağmen İş Bankası'nın kurtarıcı olarak Ali Naci Karacan'ı tercih ettiğini ve sorumluluğunun bulunmadığını belirtiyor. Sağlık sorunları dolayısıyla kendini savunamadığını belirterek bu mektubu yazdığını vurguluyor.[76]

---

[74] Uygur Kocabaşoğlu, vd, **Türkiye İş Bankası Tarihi**, Tarih Vakfı, İstanbul, 2001, s. 150.

[75] Sürecin ayrıntıları için bkz. Kocabaşoğlu vd., **age.**, s. 233-234. Yalman anılarında gazeteyi, bina ve tesislerini iki yüz bin liraya aldığını belirtmektedir. Yalman, **age.**, s. 1061-1062.

[76] Bu mektup ailede bulunduğundan, doğrudan kuşku uyandıracak bir durum söz konusu değildir. Ancak mektubun Atatürk'e ulaştığı şüphelidir. Soydan'ın mektubu yazdığı tarih 10 Kasım. Öldüğünde hastanede 14 gündür yattığına göre, hastaneye 20 Kasım'da yatırılmış olmalıdır. Aradaki on gün içinde bu mektubun Atatürk'e ulaştırılamamış olma ihtimali kuvvetlidir. Nitekim Cumhurbaşkanlığı Arşivi'ne yaptığımız başvuru üzerine gönderilen az sayıdaki belge arasında bu mektup çıkmamıştır. Arşivde doğrudan araştırma yapılamadığından kesin ifade kullanamıyoruz. Ama mektubun belirtilen şartlar dolayısıyla ulaştırılabilmemiş olma ihtimalini daha güçlü görüyoruz.

SONUÇ

Atatürk dönemi ile Mahmut Soydan'ın basın hayatı hemen hemen birbiriyle örtüşen dönemlerdir. Soydan'ın 1936 yılında ölümünden yaklaşık iki yıl sonra da Atatürk hayata veda etti. Ama bu dönemin büyük kısmında Soydan vardı ve etkindi. Soydan'ın İstiklal Savaşı yıllarında Atatürk'ün emir subaylığını yapmaktan kaynaklanan bir güven oluşturduğu söylenebilir. Bunun doğal sonucu olarak kendisine önemli görevler verilmiştir. 1923-1936 yıllarında aralıksız milletvekilliği, 1924-1936 yıllarında İş Bankası Yönetim Kurulu Başkanlığı başta olmak üzere, birçok görevleri üstlenmiş ve ülkesine hizmet etmiş bir kişiliktir. Fakat bu görevlerinden daha fazla basın faaliyetleri ile dikkatleri çekmiştir. Soydan'ın basın hayatı gençlik yıllarından sonra yeniden Atatürk ile başlamıştır denilebilir. Hayatının sonlarına doğru sağlık durumunun da etkisiyle gazeteciliğinin başarısızlığa uğradığı söylenebilir. Fakat 1933 yılına kadar hem *Hâkimiyet-i Milliye* ve hem de *Milliyet* gazetelerinin kendilerinden beklenen işlevi yerine getiremedikleri söylenemez. Her ne kadar kamu destekli çıkmış olsalar da uzun süre okuyucu desteği ile ayakta durabilmişlerdir.

Burada Soydan'ın Atatürk dönemi basınındaki yeri vurgulanmaya çalışılmıştır. Soydan'ın başyazarı ve yöneticisi olduğu gazetelerden biri Ankara'da diğeri İstanbul'da yayın hayatında yer almışlardır. *Hâkimiyet-i Milliye*'nin Millî Mücadele yıllarına dayanan Anadolu'daki ağırlığının uzun yıllar sürdüğü söylenebilir. Fakat Millî Mücadele'ye destek verdiği halde, reformlar döneminde aynı ölçüde destek olmayan, güçlü ve köklü bir İstanbul basını vardı. Soydan bu ortamda *Milliyet* gazetesini kurdu ve geliştirdi. Yeni rejim güçlü İstanbul gazetelerini kapatarak, yargılayarak hizaya getirirken, *Milliyet* kendine yer edinme şansı yakalamıştır. Fakat alfabe değişikliğinin getirdiği maliyetin hassas mali dengeyi olumsuza çevirdiği anlaşılıyor. Bu tarihten sonra gazetenin hem okuyucu hem de mali desteği alabilmesi için İş Bankası'nın imkanlarının kullanıldığı anlaşılıyor.

Soydan ölmeden kısa bir süre önce Atatürk'e yazdığı mektupla, gazetecilik hayatının özetini yapıyor. Aynı zamanda yöneticisi olduğu bankanın imkânlarını kullandığını, fakat kötüye kullanmadığını izah etmeye çalışıyor. Özellikle *Milliyet* ve *Tan* gazetelerindeki sıkıntıların 1934 yılında başlayan rahatsızlığı dolayısıyla arttığını, kendisinden sonra gazeteyi idare etmeye çalışanların yüzünden de büyük boyutlara ulaştığını söylüyor.

Soydan'ın dar anlamda basının sıkıntılarını dile getirmenin yanında, sahibi olduğu, yönettiği ve yazdığı gazetelerin misyonlarını da ifade etmekten geri kalmadığı görülüyor. Asıl meselenin rejimin güçlenmesi ve inkılapların yayılması olduğuna vurgu yapıyor. Bu misyonuyla Soydan'ın gazeteciliği, ister istemez tek parti politikalarının bir bileşeni haline gelmiş oluyor.

KAYNAKÇA

Arşivler

Cumhurbaşkanlığı Arşivi

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Sıra No: 01012643-2, Kayıt No: 639832.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Sıra No: 01013867-5, Kayıt No: 541662.

Cumhurbaşkanlığı Arşivi, Sıra No: 01016851-43, Kayıt No: 655358.

Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

BCA, 30-10-0-0/MUAMELAT GENEL MÜDÜRLÜĞÜ, 4-24-33/5 (11.08.1927).

BCA, 30-10-0-0-9-51-40/02-03 (17 Nisan 927).

Zeynep Baraz Kalaycı Özel Arşivi

Mahmut Soydan'ın 10/11/936 tarihli Atatürk'e mektubu, **Ek 1-2**.

TBMM Arşivi

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d02/HT_614_1_2.pdf

https://www.tbmm.gov.tr/eyayin/GAZETELER/WEB/MAZBATALAR/TBMM/d03/HT_614_1_3.pdf;

Basılı Kaynaklar

Tutanaklar

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C 19 (26.5.1930), s. 211-235 ve ekindeki 185 numaralı metin.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre II, C 18 (22.4.1341), s. 473.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 3, C 19 (26.5.1930), ekteki 185 numaralı metin, s. 6.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 4, C 14 (22.IV.1933), s. 141 ve ekteki 139 sıra numaralı metin, s. 1-2.

T.B.M.M. Zabıt Ceridesi, Devre: 4, C 6 (19.III.1932), s. 48- 68 ve ekindeki 82 sıra numaralı metin.

Gazete Haber ve Yazıları

"Apartıman meselesi", **Politika**, 3 Kanunusani 1930, s. 2.

"Büyük Bir Kayıp", **Ulus**, 4 Birincikânun 1936, s. 1.

"Büyük Gazi'nin Hatırat Sahifeleri", **Milliyet**, 13 Mart – 12 Nisan 1926.

Falih Rıfkı, "Gazete Karıştırırken", **Milliyet**, 16 Kânunuevvel 1930, s. 1.

Felek, "Sükût altındır", **Milliyet**, 11 Kânunusani 1931, s. 4.

Hâkimiyet-i Milliye, 14 Eylül 1924, s. 2.

Milliyet, 14 Kânunevvel 1934, s. 1.

Milliyet, 14 Nisan 1927*,* s. 1.

Milliyet, 25 Ağustos 1929, s. 1.

Milliyet, 27 Teşrinievvel 1932, s. 1,5.

Milliyet, 7-10 Temmuz 1929, s. 1.

Milliyet, 8 Kânunusani 1930, s. 1.

"Neyi ve niçin dava ediyor?", **Politika**, 16 Kanunusani 1930, s. 1.

Neyyir-i Hakikat, 8 Mart 1325 / 21 Mart 1909, s. 2.

"Para Cezası", **Milliyet**, 13 Teşrinievvel 1931, s. 3.

Politika, 11 Kânunuevvel 1929, s. 1.

Safa, Peyami, "Yine Gazete", **Tan**, 30 Nisan 1935, s. 2.

Siird Mebusu Mahmud, "Bir Makale ve Bir İsnad Münasebetiyle", **Hâkimiyet-i Milliye***,* 2 Temmuz 1923, s. 1.

Siird Mebusu Mahmud, "Muallimler Kongresi Münasebetiyle…", **Hâkimiyet-i Milliye**, 22 Ağustos 1924, s. 1.

"Siirt Mebusu Mahmud Öldü", **Akşam**, 4 Kânunuevvel 1936, s. 13.

Tan, 16 Temmuz 1936, s. 1.

T. C. Resmî Gazete, 24 Mart 1932, s. 1313.

T. C. Resmî Gazete, 27 Mayıs 1930, s. 8983.

"Tezvirat Bazı Edirneliler Polis müdürü hakkında ihbarda bulundu", **Politika**, 2 Kanunusani 1930, s. 1-2.

"Yavuz denize indiriliyor…", **Milliyet**, 22 Ağustos 1929, s. 1.

Tez, Kitap ve Makale

Aslan, Çetin, **İrtika Mecmuası (İnceleme ve Edebiyatla İlgili Metinler)***,*

AÜ SBE, YLT, Erzurum, 2000.

Atay, Falih Rıfkı, **Atatürk'ün Hatıraları 1914-1919**, Türkiye İş Bankası, Ankara, 1965.

Babaoğlu, Resul, Said Olgun, **Siirt Mebusu Mahmut Bey (Soydan) Erken Cumhuriyet Döneminin Devletçilik Tartışmalarında Nev-i Şahsına Münhasır Bir Portre**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2020.

Bilgi, Nejdet, "Çok Yönlü Bir Kişilik Olarak Mahmut Soydan", Mahmut Soydan, **Gazi ve İnkılâp**, Ötüken, Hazırlayan: Nejdet Bilgi, İstanbul, 2023, s. 17-60.

Bozdağ, İsmet, **Dünyada ve Türkiye'de Basın İstibdadı**, Emre Yayınları, İstanbul, 1992.

Bozok, Salih – Cemil S. Bozok, **Hep Atatürk'ün Yanında**, Çağdaş Yayınları, İstanbul, 1985.

Cepheden Meclis'e, Millî Savunma Bakanlığı, Ankara, 1999.

Gevgili, Ali, "Türkiye Basını", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. 1, İletişim Yayınları, İstanbul, [1983], s. 202-228.

İnuğur, Nuri, **Türk Basın Tarihi (1919-1989)**, Gazeteciler Çemiyeti, İstanbul, 1992.

Kızılkaya, Rıdvan, **Türk Siyasi Hayatında Mahmut Soydan (Hayatı, Faaliyetleri ve Düşünce Dünyası)**, Hiper Yayın, İstanbul, 2020.

Kocabaşoğlu, Uygur – Aysun Akan, **Mütareke ve Milli Mücadele Basını Direniş ile Teslimiyetin Sözcüleri ve 'Mahşer'in 100 Atlısı**, Bilgi Üniversitesi, İstanbul, 2019.

Kocabaşoğlu, Uygur, Güven Sak, Sinan Sönmez, Funda Erkal, Özgür Gökmen, Nesim Şeker, Murat Uluğtekin, **Türkiye İş Bankası Tarihi**, Tarih Vakfı, İstanbul, 2001.

Kolcu, Abdurrahman, **Musavver Fen ve Edeb Mecmuası (İnceleme, Tahlili Fihrist ve Seçme Metinler)**, AÜ SBE, YLT, Erzurum, 2004.

M. Zekeriya [Sertel], **Resimli Ay Almanakı**, Resimli Ay Matbaası, İstanbul, 1928.

Özcan, Elifnur, **Ali Naci Karacan'ın Yayımladığı Politika ve İnkılap Gazetelerinin Serbest Fırka Tartışmalarındaki Rolü (1929-1931)**, Çankaya Ü. SBE, YLT, [Ankara], 2021.

Öztürk, Kâzım, **Türk Parlamento Tarihi TBMM – II. Dönem 1923-1927**, C III, TBMM Vakfı, Ankara, 1995.

Öztürk, Kâzım, **Türk Parlamento Tarihi TBMM – II. Dönem 1923-1927**, II. Cilt, TBMM Vakfı, Ankara, 1994.

Sertel, Sabiha, **Roman Gibi**, Belge Yayınları, İstanbul, 1987.

Sevengil, Refik Ahmet, "1936'da Kaybettiklerimiz", **1937 Matbuat Almanağı**, İstanbul Basın Kurumu, İstanbul, 1937, s. 67.

Soydan, Mahmut, **Millî Mücadele Tarihine Dâir Notlar: Ankaralı'nın Defteri**, Hazırlayan: Nejdet Bilgi, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2007.

Şahingiray, Özel (Toplayan), **Atatürk'ün Nöbet Defteri 1931-1938**, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara, 1955.

Tülbentçi, Feridun Fazıl, **Cumhuriyetten Sonra Çıkan Gazeteler ve Mecmualar 29 İlkteşrin 1923-31 İlkkânun 1940**, Devlet Matbaası, 1941.

Türker, Hasan, **Türk Devrimi ve Basın (1922-1925)**, Dokuz Eylül Yayınları, İzmir, 2000.

Yalman, Ahmed Emin, **Yakın Tarihte Gördüklerim ve Geçirdiklerim**, 2. Cilt, Yay. Haz. Erol Şadi Erdinç, Pera, İstanbul, 1997.

Yıldırım, Tahsin, "Türk Gazetecilik Tarihi Üzerine Bir Deneme-I", **Yeni Türk Edebiyatı Araştırmaları**, S 1 (Ocak-Haziran) İstanbul, 2009, s. 285-324.

Ek 1: Mektup Metni:

Ankara: 10/11/[1]936

Büyük Önder Aziz Şefim

Ben küçük rütbeli bir zabit idim. Beni elimden tutarak en büyük mevkilere, en yüksek maaşlara siz çıkardınız. Size olan borcum, kuru teşekkürlerle ödenmez. Bana (bankacı ol) dediniz. Çalıştım. Müessesenizin haysiyetini menfaatini her şeyden üstün tuttum. (Gazeteci ol) dediniz. Rejimin yüksekliğini en iyi müdafaa ettim. Bu vazifelerin ifasında yalnız prensipleriniz, kurduğunuz idarenin dürüstlüğü hâkim oldu. İşlerimi tevazuhla, taassupla, dürüstlükle yaptım. Hiçbir zaman benlik hissine, şahsi düşünceye kapılmadım. On iki senedir, yalnız bu his ile hareket ettim.

Şükran borcumu eda için başka türlü yapabilir miydim?

Bundan iki sene evvel bir hastalığa duçar oldum. Kalp, karaciğer, bağırsak hastalıklarından başka dilim tutuldu, yüzüm çarpıldı, kalemim işlemedi. Zaman zaman tekattu' olmağa başladı. Doktorlar buna sebep olarak çok ve gayrı muntazam çalıştığımı gösterdiler. Bu sırada bana gazete işlerinin bozuk gittiğini sofrada ihtar ettiniz. Bankanın zararına olarak bir takım kombinezonlarla gazeteyi ayakta tuttuğumu söyleyerek itap ettiniz. Halbuki bir seneden beri gazete işiyle meşgul değildim. Cevap vermek kudretinden mahrumdum. Sofrada alenen söyleyemezdim. İyi düşünüyor, iyi hissediyor fakat bütün bunları ne tahriren ne de şifahen ifade edemiyordum. Bunların izahını iyi olacağım zamana talik ettim. Çünkü doktorlar tedricen iyi olacağım iddiasındadırlar. İki sene geçti, el'an huzurunuza çıkıp vaziyeti izah edecek bir halde değilim. Diğer taraftan vicdan azabı beni sıkıyor: Beni mahkûm eden büyük bir hakikati en büyük huzur[da] [2] anlatamamak endişesi kalbimi yakıyor. Şimdi maruzatımı yazı ile anlatmak imkânını bir dereceye kadar elde ettim. İki senelik kazancım bundan ibaret oldu. Kusurlarımın affını her zaman şefik ve vefakâr olan yüksek kalbinizden dilerim.

(Milliyet, Tan) Gazetesi Meselesi:

Ben Milliyet gazetesini başka ellere bıraktığım zaman (Kânunısâni [Ocak] 1934) gazetenin vaziyeti pek mükemmeldi. Gazetenin 35.000 lirası bankada mevcuttu. Hesab-ı carisinde 7.000 lirası vardı. Hiçbir tarafa borcu

yoktu. Bu paranın mevcudiyeti yine banka defterlerinde musarrahtır. Hastalığım üzerine 4,5 ay geçtiği halde bile -yani Ahmed Şükrü Bey yalnız idare ettiği zamanda bile- gazete vaziyetini muhafaza etti. Açık vermiyordu. Bir nevi muvazene teessüs etmişti. Biz de Cumhuriyet gibi, Vakit gibi yeni bir makine getirmeğe karar verdik. Gazeteyi kârlı bir safhaya nakledecektik. Gazete kârlı bir vaziyete girmezse borç almak fikrinde değildim. Gazeteyi derhal kapayacaktım. Halbuki Habeş harbi oldu, Avrupa karıştı, fevkalâde hadiseler oldu, Yunanistan isyanı çıktı, hasılı her memlekette az çok fevkaladelikler oldu gazetenin kâr etmemesi kabil değildi. İşte bu sırada Naci Karacan'ın ismi ortaya atıldı. Gazetenin tirajını 20.000'e, 30.000'e çıkaracağını iddia ediyordu. Gazeteyi 30.000'e çıkarmak ayda 15.000 lira kâr etmek demekti. Naci'nin bu cazip ifadesi karşısında Banka'nın İstanbul şubesi müdürü mukavemet edemedi. Muhtelif vasıtalarla bana müracaat etti. Ben: (Bu adamın sözüne emniyet edilmez. Matbuat aleminde kendisini ilk defa olarak tecrübe etmiyoruz. Benim Politika gazetesini bile batıran odur. Sakın emniyet etmeyin) dedim. Sözüm, hastalığıma verildi. Onlarda da hüsnüniyet vardı. Muvaffak olmak ve bana göstermek istiyorlardı. Fazla ısrar etmek, en büyük hissedara karşı koymak idi. Esasen mukave[3]metim de azdı. Çalışamıyordum, meşgul olamıyordum. Hiç olmazsa başkalarının çalışmasına, 30.000'e çıkarmasına mani olmamalı idim. Bundan başka Ahmed Şükrü'yü işin içine alacakları için yolsuzluğa, israfa mani olur hayaliyle büsbütün çekildim. O günden itibaren gazetenin semtine bile uğramadım. Gazeteye dair hiçbir şey sormadım. Maaşımı almadım ve bu sırada doktorların tavsiyesi ile Avrupa'ya gittim. Bu müddet zarfında, Naci, kendisine rakip gördüğü Ahmed Şükrü'nün yazılar[ını] gazeteye koydurmamış, onu gazeteden attırmış. Bu suretle Milliyet'i üç ay, Tan gazetesini de on ay istedikleri gibi idare etmişlerdi. Naci, bu ay 30.000'e çıkaracağım gelecek ay 40.000'e çıkacak diye ortalığı oyalayıp durmuş. Fakat gazetenin tirajı 10.000'i geçmemiş. Bugün gazetenin vaziyetini Banka'dan, alâkadar bir zâta sordum cevaben: -Gazetenin vaziyeti fena… 60.000 lira kadar borcu olduğunu zan ediyorum. Ben -evvelce mevcut 40.000 lira ne oldu; sonra bu kredi nereden -eski paralar sarfedildi. 60.000 lira yeni borç. Bu ifadeden şaşırdım. Daha ötesini sormadım. Hemen Ankara'ya geldim. Müdür-i Umumi'nin nazar-ı dikkatini celbettim. Müdür-i Umumi['nin] yaptığı tetkikat neticesinde gazetenin 110.000 lira borcu olduğu tebeyyün etmiştir. Eğer ben Müdür-i Umumi Bay Muammer'in nazar-ı dikkatini celbetmemiş, onu tahrik etmemiş olsaydım, kim bilir, bu borç neye baliğ olacaktı?

Demek Tan gazetesi ben ayrıldıktan sonra 35.000 – 7.000 – 110.000= 152.000 Lira sarf ve israf etmiştir.

Bu borç nasıl oldu?

Tan gazetesi, günde 20.000 nüsha basmak üzere planını yapmış, seyahatler tertip etmiş. Balkan memleketlerine mümessiller göndermiş, İstanbul ve Ankara'da büyük yazılarla elektrik ilanlar [4] yaptırmış (bu ilanlar, zannıma kalırsa, beheri 7-8 bin liradan aşağı değil) fuzuli masraflar ihtiyar etmiş, dolgun maaşlı memurlar kullanmış, Banka'ya dayanarak büyük masraflar yapmış. On ay içinde neticeyi almak şöyle dursun bilakis neticeden biraz daha uzaklaşmış. Bundan başka yüklendiği 110.000 lira borcun faizi de inzimam etmiş. Bütün bu sarfiyattan gazete meclis-i idaresini haberdar etmemiş. Bu vaziyette, Banka gazetedeki müşkülâtı anlamış, işin içinden sıyrılmak yolunu aramıştır. Bay Fuat Bulca geldi. Vaziyeti benimle görüştü. İşin bu renge girmesinden hem müteessir, hem müteessif oldu. Vaziyeti mütalaa ettik. Zarar büyüktü. Gazetenin baş tarafında, benim ismim yazılı idi. Herkes, benim malım biliyordu. Tan gazetesi kendini idare edemedi demekle tabii şahsım mevzubahis olacaktı. Bu anda feragatin lüzumuna kani oldum. Bankayı müşkül bir vaziyetten kurtarmak lazımdı, size karşı açık alınla çıkmak lâzımdı. Hemen karar verdim: Bütün hisselerimden feragat edeceğimi Fuat Bey'e söyledim. Bu hisselerimin bedeli 30.000 lira binaya, 35.000 lira da Vatan matbaasına olmak üzere 65.000 liradan ibaretti. Umum hisselerin yüzde farkı idi. Bay Fuat, bundan memnun oldu, çünkü bu hisseleri banka lehine ferağ etmekle Banka'nın vaziyeti kurtuluyordu. Nihayet ben de bu bankanın başında idim. Şahsi menfaat ile Bankanızın şeref ve menfaati ortada idi. On iki senelik emeğime, on iki sene zarfında sayenizde kazandığım bu paraya ehemmiyet vermeyecektim. Bir şartla ki işin içinden temiz çıkmalı idi. Halbuki, ne cereyan etti bilmiyorum, maatteessüf 110.000 lirayı bulan açık, -hiçbir mes'uliyetim, sarfedildiğine dair hiçbir malumatım olmadığı halde- bendenize tahmil edildi. Devrettiğim 40.000 lirayı mütecaviz para da mevzubahis olmadı. [5] Bu vaziyet karşısında hiddete, cezaya maruz kalmaklığım tabii idi. Gazetedeki hisselerimi devir ve ferağı bile -pek haklı olarak- infiale sebep oldu. Gerçi banka benim hisselerime muhtaç mı idi? Feragat, aciz ve fakir insanlara karşı yapılır bir jest idi. Bundan başka bu hisselerde çocuklarımın da hakkı vardı. Zat-ı devletinize hakiki vaziyeti, gazetenin son iki senelik mesaisiyle asla alâkadar olmadığımı arz etmek müşküldü. Çünkü hem konuşamıyorum hem yazı yazamıyordum. Konuşamayan, yazamayan, fakat her şeyi bilen düşünen ve hisseden bir

adamın vaziyeti ne kadar elimdir. Doktorlar bana sükûn ve istirahat tavsiye ediyorlar. Efendimizin teveccüh ve himayesi tezelzüle uğradıktan sonra bu sükûn, istirahata imkân var mıdır? Bu vaziyet yüzünden hem Banka riyasetinden hem gazeteden mahrum edilişim, maneviyatıma ağır bir darbe oldu. Sıhhatime tesir etti. Çünkü bu, itimat ve teveccühünüzün sarsıldığını gösterdi. Haberim olmadan 150.000 lira sarf ve israf edilmiştir. Ben şimdi bunun yükünü, maddi ve manevi mesuliyetini taşıyorum. Bu sene sıkı bir perhiz ve tedavi için Viyana'ya gittim. Sanatoryumdan çıkmadım. Fakat bir türlü istirahat etmek mümkün olamadı. Eskisi gibi döndüm. Şimdi 15 gündür Ankara'dayım. Her gün sık sık gelen bir nevi *gele opresion du cueur* [donmuş kalp krizi] bütün enerjimi kırıyor. Kırık bir kalp ile iyi olmak mümkün müdür.

Hâkimiyet-i Milliye:

Ben gazeteciliğe, on dört sene evvel, yüksek emrinizle girdim. (Hâkimiyet-i Milliye)yi idareye çalıştım. Zaten kendime iman edindiğim arzu ve prensipleriniz dairesinde yürüdüm. Yeni matbaa binası, yeni makineler, yeni klişehane, yeni hurufat makineleri her itibarla yeni tesisat lâzım idi. Yine hükûmetin, baş vekilin muvafakatini almak suretiyle bütün bunları -zamana [6] göre- en ucuz fiyatla yaptırdım. Bunlara mukabil hiçbir taraftan para almadım. Tesisatın ikmalinde istical gösteriliyordu. Başvekilin ve Banka Müdür-i Umumisi'nin malumatı tahtında İş Bankası tediyat yapıyordu. Banka'nın ikraz ettiği meblağa mukabil yüzde on faiz veriliyordu. Bu suretle yüz bini mütecaviz borcu oldu. Hesabat, Banka tarafından görülüyordu. Bu tarihten 8-10 sene sonra -bir soysuzun ihbarı üzerine- bir pürüz aramak maksadıyla Divan-ı Muhasebat'tan, Fırka'dan ve Banka'dan olmak üzere bir heyet tarafından gıyabımda matbaanın hesabına bakıldı. Hiçbir şey bulunamadı. Muamelâtın intizamı ehemmiyetle takdir edildi.

Milliyet Gazetesi

İstanbul gazeteciliğine kendi arzumla talip oldum. Vatan matbaası, 50.000 liraya satılıyordu. O vakit muhalefet vardı. General İsmet İnönü ve sair arkadaşları, bu matbaayı almak için bendenizi teşvik ettiler. 50.000 liraya satın aldım. Milliyet gazetesini tesis ettim ve Hâkimiyet-i Milliye gibi bu gazeteyi bir sene müddetle hükümet hesabına idare ettim. Hatta her iki gazetenin idari ve hesabi kısımlarına Sinop Mebusu Bay Recep Zühtü'nün bakmasını efendimizden istirham ettim. Bu da gazetenin benim malım

olmadığını, devlete ait bulunduğunu gösterir. Takriben bir sene sonra bir gün İsmet İnönü bana dedi ki:

(Bu aralık Şark İstiklâl Mahkemesi için çok sarfiyat yapıldı. Param bitti. Sana bu sene de tediye edemeyeceğim. Milliyet gazetesini başka türlü idare etmenin çaresine bak.)

Ben, her şey gibi bunu da bir emir telakki ettim. Düşündüm. Bu 50.000 lirayı bulmak için Banka on bin, Ahmet Şükrü beş bin, ben ise otuz beş bin lira koymak suretiyle hususi bir şirket teşkil [7] edildi. Banka'nın iştiraki mektum tutuldu. Daha sonra gazete yürüdü. Borçlarını ödedikten sonra bir sene müddetle, harf inkılabına kadar kazanıyordu. Hatırımda kaldığına göre benim hesabıma her üç ayda 2.000 lira düşüyordu. Sair şerikler de aynı nispette alıyorlardı. Burada Heyet-i Vekile kararıyla matbaa binasını da 30.000 liraya satın aldım. Nihayet harf inkılabı geldi.

Harf inkılâbı, en ziyade Milliyet'e tesir yaptı. Çünkü Milliyet, kazanç mülâhazasıyla yürümüyor, inkılabı tamime çalışıyordu. Henüz kanun çıkmadan birkaç ay evvel ekseriyeti yeni harflerle çıkmağa başladı. Yeni harfler matbaada ehemmiyetli tebeddülâta saik oldu. Harf makineleri de değişti. Resim tertibatı değişti. Satış düştü. Gazete bir taraftan satış düşmesine diğer taraftan da tesisata karşı koydu. Bankaya 50.000 lira borçlandı. Bütün matbaa ve tesisatı karşılık olarak kondu. Yüzde 12 olarak faiz veriliyordu. Banka usulleri, şiddet ve ciddiyetle tatbik edilir. Ben bu usullerin en mutaassıp bir ferdi idim. Hiçbir gün kendi işim için faizin yüksekliğinden, bunu tenzil etmek lüzumundan kimseye bahsetmedim. Alâkadar memurların takdirine bırakmıştım. Tabii borç da 100.000 lirayı bulmuştu. Nihayet Milliyet muvazeneyi buldu. Fakat faizi ödemek için geliri kâfi değildi. Halbuki ne olursa olsun Banka'nın borcunu ödemek lâzımdı. Bay Celal Bayar'la konuştuk. Efendimizden istizanı kararlaştırdık. Muvafakat buyuruldu. Bir anonim şirket teşkil edildi. Şirketin sermayesi 175.000 liradır. Banka'nın bundaki iştiraki 50.000 lira raddesinde idi. Bunun 26.000 lirası vaktiyle Banka tarafından Karagöz için getirilen ve bugünkü kıymeti hiç olan makine bedeli idi. Bu halde Banka, bu büyük kombinezonda yalnız 24.000 lira ile iştirak etmişti. Milliyet'in Banka'ya olan borcu, defaten 180.000 lira olarak tediye edildi. 25.000 lira [8] ihtiyat akçesi olarak saklandı. 15.000 lirasıyla da matbaadaki bazı noksanlar ikmal edildi. Her şey yolunda idi. Gazete eski makine ile, bozuk harflerle, yalnız sekiz sahife olarak intişar ettiği halde bile iyi idi. Bir sene böyle geçti. Ümidimiz kuvvetli idi. Üç dört ay sonra yeni makine gelecek, her şey yoluna girecekti. İşte bu sırada hastalandım. Meşgul olmamağa başladım.

Hastalığımdan dört ay sonra bile arz ettiğim vaziyet-i maliyeyi muhafaza ediyordum. 35.000 lira Banka'da mevcut idi.

İşte gazeteyi bu halde terk ettik. Onu müteakip […]dürücü sükût ve israf başladı. Onu yukarıda arz ettim.

İşte Büyük Atatürk: Hayatıma, sıhhatime mal olan gazeteciliğimin hülâsası bundan ibarettir. Bir insanın muhtelif sebeplerle bankadan, gazeteden çekilmesi tabii bir şeydir. Nitekim hastalığımı müteakip defaatle riyasetten affımı -Banka erkânından- rica ettim. Muvafakat etmediler. Hatta (o zaman vekâlet eden Fuat Bey, idare edemiyorum, senin ismin kâfidir) dediler.

Hiddet ve infialinize uğrayarak oradan atılmak, bana cehennem azabı yaşatıyor. Emniyet ve teveccühünüzden mahrum olmak, çok ağır bir cezadır. Sizi temin ederim ki ben bu cezaya müstahak değilim. Allah'a şükrediyorum ki bu hakikatleri ölmeden efendimize arz etmek müyesser oldu. Bundan böyle ölsem bile gam yemem. Şimdi efendimizden istirhamım, mahrum olduğum bu mevki ve vaziyetlerin iadesi değildir. Yalnız teveccüh ve itimadınızdır. Çünkü bu itimadın iadesi, bana sıhhatimi de iade edecektir. Ben sıhhatte oldukça yine rejime ve memlekete -kendi kaderimce- nâfi bir unsur olurum. Mübarek ellerinizden öperek affınızı dilerim.

Ek 2: Mektubun dijital kopyası:

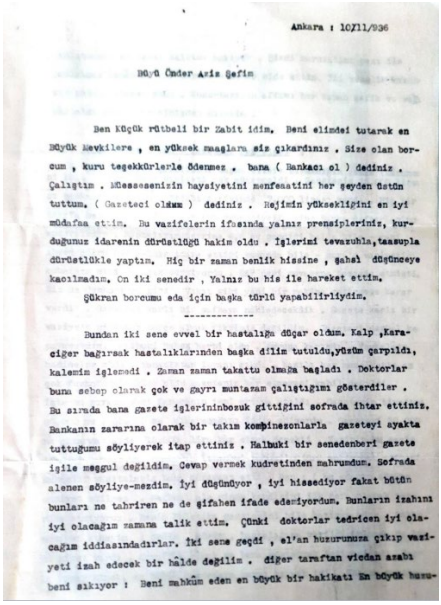

Ankara : 10/11/936

Büyük Ümder Aziz Şefim

Ben Küçük rütbeli bir Zabit idim. Beni elimdeki tutarak en Büyük Mevkilere , en yüksek maaşlara siz çıkardınız . Size olan borcum , kuru teşekkürlerle ödenmez . bana (Bankacı ol) dediniz . Çalıştım . Müessesenizin hayatiyetini menfaatini her şeyden üstün tuttum. (Gazeteci olmm) dediniz . Hejimin yüksekliğini en iyi müdafaa ettim. Bu vazifelerin ifasında yalnız prensiplerinizi, kurduğunuz idarenin dürüstlüğü hakim oldu . İşlerimi tevazuhla,tasuupla dürüstlükle yaptım. Hiç bir zaman benlik hissine , şahsi düşünceye kaçılmadım. On iki senedir , Yalnız bu his ile hareket ettim.

Şükran borcumu eda için başka türlü yapabilirliydim.

Bundan iki sene evvel bir hastalığa düçar oldum. Kalp ,Karaciğer bağırsak hastalıklarından başka dilim tutuldu,yüzüm çarpıldı, kalemim işlemedi . Zaman zaman takattu olmaya başladı . Doktorlar buna sebep olarak çok ve gayrı muntazam çalıştığımı gösterdiler . Bu sırada bana gazete işlerininbozuk gittiğini sofrada ihtar ettiniz. Bankanın zararına olarak bir takım kombinezonlarla gazteyi ayakta tuttuğumu söyliyerek itap ettiniz . Halbuki bir senedenberi gazete işile meşgul değildim. Cevap vermek kudretinden mahrumdum. Sofrada alenen söyliye-mezdim. İyi düşünüyor , iyi hissediyor fakat bütün bunları ne tahriren ne de şifahen ifade edemiyordum. Bunların izahını iyi olacağım zamana talik ettim. Çünki doktorlar tedricen iyi olacağım iddiasındadırlar. İki sene geçdi , el'an huzurunuza çıkıp vaziyeti izah edecek bir hâlde değilim . diğer taraftan vicdan azabı beni sıkıyor : Beni mahkûm eden en büyük bir hakikatı En büyük hazu-

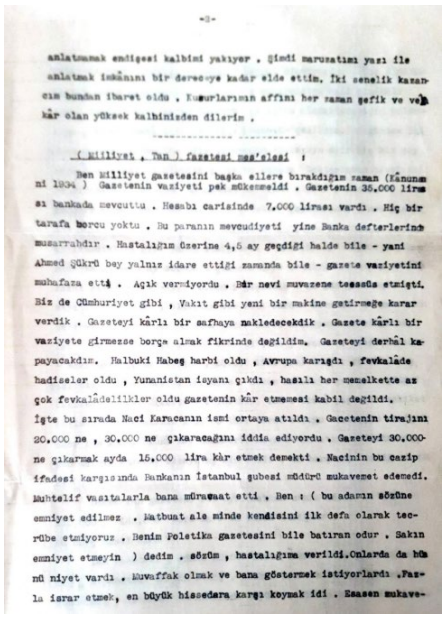

-2-

anlatmamak endişesi kalbimi yakıyor . Şimdi maruzatımı yazı ile anlatmak imkânını bir dereceye kadar elde ettim. İki senelik kazancım bundan ibaret oldu . Kusurlarımın affını her zaman şefik ve vefkâr olan yüksek kalbinizden dilerim .

(Milliyet , Tan) gazetesi mes'elesi :

Ben Milliyet gazetesini başka ellere bırakdığım zaman (Kânunuevvel 1934) Gazetenin vaziyeti pek mükemmeldi . Gazetenin 35.000 lirası bankada mevcuttu . Hesabı cariesinde 7.000 lirası vardı . Hiç bir tarafa borcu yoktu . Bu paranın mevcudiyeti yine Banka defterlerinde musarrahdır . Hastalığım üzerine 4,5 ay geçdiği halde bile - yani Ahmed Şükrü bey yalnız idare ettiği zamanda bile - gazete vaziyetini muhafaza ettiğ . Açık vermiyordu . Bir nevi muvazene temin etmişti. Biz de Cümhuriyet gibi , Vakıt gibi yeni bir makine getirmeğe karar verdik . Gazeteyi kârlı bir safhaya nakledecekdik . Gazete kârlı bir vaziyete girmezse borçe almak fikrinde değildim. Gazeteyi derhâl kapayacakdım. Halbuki Habeş harbi oldu , Avrupa karıştı , fevkalâde hadiseler oldu , Yunanistan isyanı çıkdı , hasılı her memlekette az çok fevkalâdelikler oldu gazetenin kâr etmemesi kabil değildi. İşte bu sırada Naci Karacanın ismi ortaya atıldı . Gazetenin tirajını 20.000 ne , 30.000 ne çıkaracağını iddia ediyordu . Gazeteyi 30.000 ne çıkarmak ayda 15.000 lira kâr etmek demekti . Nacinin bu cazip ifadesi karşısında Bankanın İstanbul şubesi müdürü mukavemet edemedi. Muhtelif vasıtalarla bana müracaat etti . Ben : (bu adamın sözüne emniyet edilmez . Matbuat alemde kendisini ilk defa olarak tecrübe etmiyoruz . Benim Politika gazetesini bile batırmadır . Sakın emniyet etmeyin) dedim . sözüm , hastalığıma verildi.Onlarda da hüsnü niyet vardı . Muvaffak olmak ve bana göstermek istiyorlardı .Fazla ısrar etmek, en büyük hissedara karşı koymak idi . Esasen mukave-

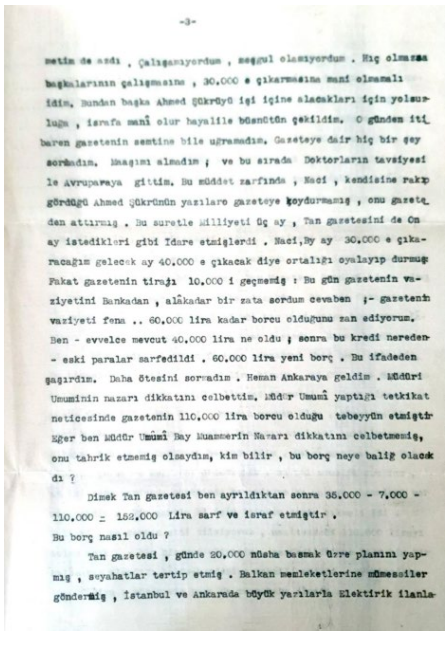

-3-

metim de azdı . Çalışamıyordum , meşgul olamıyordum . Hiç olmazsa başkalarının çalışmasına , 30.000 e çıkarmasına mani olmamalı idim. Bundan başka Ahmed Şükrüyü işi içine alacakları için yolsuzluğa , israfa mani olur hayalile büsbütün çekildim. O günden itibaren gazetenin semtine bile uğramadım. Gazteye dair hiç bir şey sormadım. Maaşımı almadım ; ve bu sırada Doktorların tavsiyesi le Avruparaya gittim. Bu müddet zarfında , Naci , kendisine fakp gördüğü Ahmed Şükrünün yazılara gazteye koydurmamış , onu gazeteden attırmış . Bu suretle Milliyeti üç ay , Tan gazetesini de On ay istedikleri gibi İdare etmişlerdi . Naci,Bu ay 30.000 e çıkaracağım gelecek ay 40.000 e çıkacak diye ortalığı oyalayıp durmuş Fakat gazetenin tirajı 10.000 i geçmemiş : Bu gün gazetenin vaziyetini Bankadan , alâkadar bir zata sordum cevaben ;- gazetenin vaziyeti fena .. 60.000 lira kadar borcu olduğunu zan ediyorum. Ben - evvelce mevcut 40.000 lira ne oldu ; sonra bu kredi nereden - eski paralar sarfedildi . 60.000 lira yeni borç . Bu ifadeden çaşırdım. Daha ötesini sormadım . Hemen Ankaraya geldim . Müdürü Umuminin nazarı dikkatını celbettim. Müdür Umumî yaptığı tetkikat neticesinde gazetenin 110.000 lira borcu olduğu tebeyyün etmiştir Eğer ben Müdür Umumî Bay Muamerin Nazarı dikkatını celbetmemiş, onu tahrik etmemiş olsaydım, kim bilir , bu borç neye baliğ olacakdı ?

Demek Tan gazetesi ben ayrıldıktan sonra 35.000 - 7.000 - 110.000 = 152.000 Lira sarf ve israf etmiştir .

Bu borç nasıl oldu ?

Tan gazetesi , günde 20.000 tüsha basmak üzre planını yapmış , seyahatlar tertip etmiş . Balkan memleketlerine mümessiller göndermiş , İstanbul ve Ankarada büyük yazılarla Elektirik ilanla-

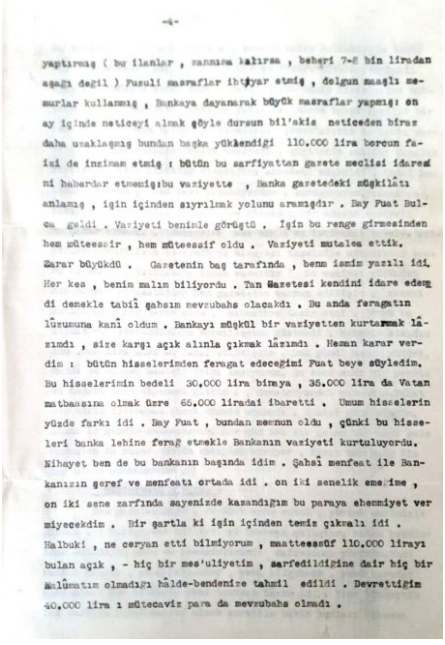

-4-

yaptırmış (bu ilanlar , zannıma kalırsa , beheri 7-8 bin liradan aşağı değil) Fuzuli masraflar ihtiyar etmiş , dolgun maaşlı memurlar kullanmış , Bankaya dayanarak büyük masraflar yapmış: on ay içinde neticeyi almak göyle dursun bil'akis neticeden biraz daha uzaklaşmış bundan başka yükendiği 110.000 lira borcun faizi de inzimam etmiş : bütün bu sarfiyattan gazete meclisi idaresini haberdar etmemişbu vaziyette , Banka gazetedeki müşkilâtı anlamış , işin içinden sıyrılmak yolunu aramışdır . Bay Fuat Bulca geldi . Vaziyeti benimle görüştü . İşin bu renge girmesinden hem müteessir , hem müteessif oldu . Vaziyeti mutalea ettik. Zarar büyükdü . Gazetenin baş tarafında , benim ismim yazılı idi. Her kes , benim malım biliyordu . Tan Gazetesi kendini idare edemedi demekle tabiî şahsım mevzubahs olacakdı . Bu anda feragatın lüzumuna kanî oldum . Bankayı müşkül bir vaziyetten kurtarmak lâzımdı , size karşı açık alınla çıkmak lâzımdı . Hemen karar verdim : bütün hisselerimden feragat edeceğimi Fuat beye söyledim. Bu hisselerinin bedeli 30.000 lira bimya , 35.000 lira da Vatan matbaasına olmak üzre 65.000 liradai ibaretti . Umum hisselerin yüzde farkı idi . Bay Fuat , bundan memnun oldu , çünki bu hisseleri banka lehine feragatmekle Bankanın vaziyeti kurtuluyordu. Nihayet ben de bu bankanın başında idim . Şahsî menfeat ile Bankanızın şeref ve menfeati ortada idi . on iki senelik emeğime , on iki sene zarfında sayesinde kazandığım bu paraya ehemmiyet vermiyecekdim . Bir şartla ki işin içinden temiz çıkmalı idi . Halbuki , ne ceryan etti bilmiyorum , maatteessüf 110.000 lirayı bulan açık , - hiç bir mes'uliyetim , sarfedildiğine dair hiç bir malûmatım olmadığı hâlde-bendenize tahmil edildi . Devrettiğim 40.000 lira ı mütecaviz para da mevzubahs olmadı .

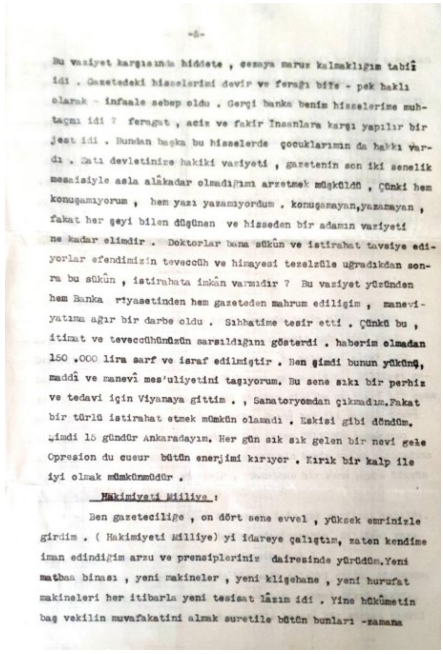

-6-

Bu vaziyet karşısında hiddete , cesaya maruz kalmaklığım tabiî idi . Gazetedeki hisselerimi devir ve feragât bile - pek haklı olarak - infiale sebep oldu . Gerçi banka benim hisselerime muhtaçtı ? feragat , acız ve fakir İnsanlara karşı yapılır bir jest idi . Bundan başka bu hisselerde çocuklarımın da hakkı vardı . Batı devletinize hakiki vaziyeti , gazetenin son iki senelik mesaisiyle asla alâkadar olmadığımı arzetmek müşkülâtı , Çünkü hem konuşamıyorum , hem yazı yazamıyordum . konuşamayan,yazamayan , fakat her şeyi bilen düşünen ve hisseden bir adamın vaziyeti ne kadar elimdir . Doktorlar bana sükûn ve istirahat tavsiye ediyorlar efendimizin tevecchü ve himayesi tezelzüle uğradıkdan sonra bu sükûn , istirahata imkân varmıdır ? Bu vaziyet yüzünden hem Banka riyasetinden hem gazeteden mahrum ediliğim , manevi-yatıma ağır bir darbe oldu . Sıhhatime tesir etti . Çünkü bu , itimat ve tevecchününün sarsıldığını gösterdi . haberim olmadan 150 .000 lira sarf ve israf edilmiştir . Ben şimdi bunun yükünü, maddî ve manevî mes'uliyetini taşıyorum. Bu sene sıkı bir perhiz ve tedavi için Viyanaya gittim . , Sanatoryomdan çıkmadım.Fakat bir türlü istirahat etmek mümkün olamadı . Eskisi gibi döndüm. Şimdi 16 gündür Ankaradayım. Her gün sık sık gelen bir nevi gele Opresion du cueur bütün enerjimi kırıyor . Kırık bir kalp ile iyi olmak mümkünmüdür .

Hâkimiyeti Milliye :

Ben gazeteciliğe , on dört sene evvel , yüksek emrinizle girdim . (Hakimiyeti Milliye) yi idareye çalıştım, zaten kendime iman edindiğim arzu ve prensiplerinize dairesinde yürüdüm.Yeni matbaa binası , yeni makineler , yeni klişehane , yeni hurufat makineleri her itibarla yeni tesisat lâzım idi . Yine hükûmetin baş vekilin muvafakatini almak suretile bütün bunları -zamana

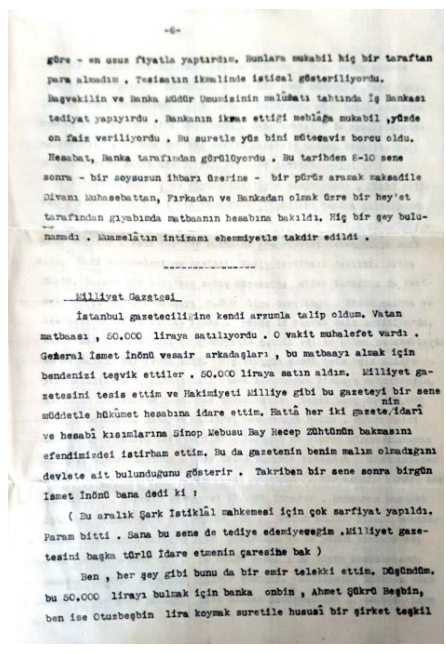

-6-

göre - en uzun fiyatla yaptırdım. Bunlara mukabil hiç bir taraftan para almadım . Tesisatın ikmalinde istical gösteriliyordu. Başvekilin ve Banka Müdür Umumisinin malûmatı tahtında İş Bankası tediyat yapıyordu . Bankanın ikmal ettiği meblâğa mukabil ,yüzde on faiz veriliyordu . Bu suretle yüz bini mütecaviz borcu oldu. Hesabat, Banka tarafından görülüyordu . Bu tarihden 8-10 sene sonra - bir soysuzun ihbarı üzerine - bir pürüz aramak maksadile Divanı Muhasebattan, Parkadan ve Bankadan olmak üzre bir hey'et tarafından gıyabında matbaanın hesabına bakıldı. Hiç bir şey bulunamadı . Mumelâtın intizamı ehemmiyetle takdir edildi .

Milliyet Gazetesi

İstanbul gazeteciliğine kendi arzumla talip oldum. Vatan matbaası , 80.000 liraya satılıyordu . O vakit muhalefet vardı . Generaal İsmet İnönü vesair arkadaşları , bu matbaayı almak için bendenizi teşvik ettiler . 80.000 liraya satın aldım. Milliyet gazetesini tesis ettim ve Hakimiyeti Milliye gibi bu gazeteyi bir sene müddetle hükûmet hesabına idare ettim. Hattâ her iki gazete/idarî nin ve hesabî kısımlarına Sinop Mebusu Bay Recep Zühtünün bakmasını efendimizdei istirham ettim. Bu da gazetenin benim malım olmadığını devlete ait bulunduğunu gösterir . Takriben bir sene sonra birgün İsmet İnönü bana dedi ki :

(Bu aralık Şark İstiklâl mahkemesi için çok sarfiyat yapıldı. Param bitti . Sana bu sene de tediye edemiyeceğim .Milliyet gazetesini başka türlü İdare etmenin çaresine bak)

Ben , her şey gibi bunu da bir emir telekki ettim. Düşündüm. bu 80.000 lirayı bulmak için banka onbin , Ahmet Şükrü Beşbin, ben ise Otuzbeşbin lira koymak suretile hususî bir şirket teşkil

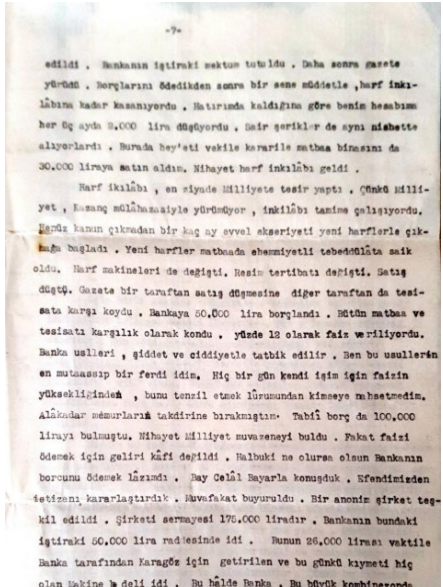

-7-

edildi . Bankanın iştiraki sekiz tutuldu . Daha sonra gazete yürüdü . Borçlarını ödedikden sonra bir sene müddetle ,harf inkılâbına kadar kasamıyordu . Hatırımda kaldığına göre benim hesabım her üç ayda 8.000 lira düşüyordu . Sair şerikler de aynı nisbette alıyorlardı . Burada hey'eti vekile kararile matbaa binasını da 30.000 liraya satın aldım. Nihayet harf inkılâbı geldi .

Harf inkılâbı , en ziyade Milliyete tesir yaptı . Çünkü Milliyet , Kasanç mülâhazasiyle yürüdüyor , inkılâbı tamime çalışıyordu. Henüz kanun çıkmadan bir kaç ay evvel ekseriyeti yeni harflerle çıkmağa başladı . Yeni harfler matbaada ehemmiyetli tebeddülâta sebeb oldu. Harf makineleri de değişti. Resim tertibatı değişti. Satış düştü. Gazete bir taraftan satış düşmesine diğer taraftan da tesisata karşı koydu . Bankaya 80.000 lira borçlandı . Bütün matbaa ve tesisatı karşılık olarak kondu . yüzde 12 olarak faiz veriliyordu. Banka usulleri , şiddet ve ciddiyetle tatbik edilir . Ben bu usullerin en mutaassıp bir ferdi idim. Hiç bir gün kendi işim için faizin yükseltilmesini , bunu tenzil etmek lûrumundan kimseye mahsetmedim. Alâkadar memurlarına takdirine bırakmıştım. Tabiî borç da 100.000 lirayı bulmuştu. Nihayet Milliyet muvazeneyi buldu . Fakat faizi ödemek için geliri kâfi değildi . Halbuki ne olursa olsun Bankanın borcunu ödemek lâzımdı . Bay Celâl Bayarla konuşduk . Efendimizden istifzeni kararlaştırdık . Muvafakat buyuruldu . Bir anonim şirket teşkil edildi . Şirketi sermayesi 175.000 liradır . Bankanın bundaki iştiraki 80.000 lira raddesinde idi . Bunun 26.000 lirası vaktile Banka tarafından Karagöz için getirilen ve bu günkü kıymeti hiç olan Makine ve delil idi . Bu hâlde Banka , Bu büyük kombinezonda yalnız 24.000 Lira ile iştirâk etmişti. Milliyetin Bankaya olan borcu , def'aten 180.000 lira olarak tediyeedildi . 35.000 lira

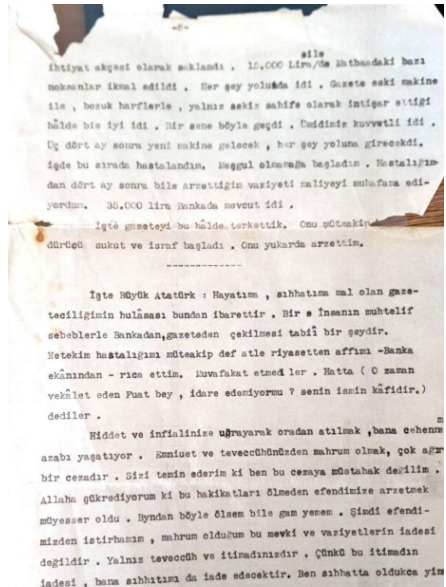

-8-

aile
ihtiyat akçesi olarak saklandı . 15.000 Lira/de Matbaadaki bazı noksanlar ikmal edildi . Her şey yolunda idi . Gazete eski makine ile , bozuk harflerle , yalnız sekiz sahife olarak intişar ettiği hâlde bile iyi idi . Bir sene böyle geçdi . Emdiniz kuvvetli idi . Üç dört ay sonra yeni makine gelecek , her şey yoluna girecekdi. işde bu sırada hastalandım. Meşgul olamamağ başladım . Hastalığımdan dört ay sonra bile arzettiğim vaziyeti muhafaza ediyordum. 35.000 lira Bankada mevcut idi .

İşte gazeteyi bu hâlde terkettik. Onu müteakip dürüldü sukut ve israf başladı . Onu yukarda arzettim.

İşte Büyük Atatürk : Hayatım , sıhhatim mal olan gazeteciliğimin hulâsası bundan ibarettir . Bir s İnsanın muhtelif sebeblerle Bankadan,gazeteden çekilmesi tabiî bir şeydir. Netekim hastalığımı müteakip def atle riyasetten affımı -Banka ekânından - rica ettim. Muvafakat etmediler . Hatta (O zaman vekâlet eden Fuat bey , idare edemiyormu ? senin ismin hâfidir.) dediler .

Hiddet ve infialinize uğrayarak oradan atılmak ,bana cehennem azabı yaşatıyor . Emniuet ve tevecchününden mahrum olmak, çok ağır bir cezadır . Sizi temin ederim ki ben bu cezaya müstahak değilim . Allaha şükrediyorum ki bu hakikatları ölmeden efendimize arzetmek müyesser oldu . Bundan böyle ölsem bile gam yemem . Şimdi efendimizden istirhamım , mahrum olduğum bu mevki ve vaziyetlerin iadesi değildir . Yalnız tevecchü ve itimadınızdır . Çünkü bu itimadın iadesi , bana sıhhatimi da iade edecektir. Ben sıhhatta oldukca yine rejime ve memlekete - kendi kaderimce nafi bir unsur olurum.Muhabrek ellerinizden öperek affınızı dilerim.

Zeynep Baraz Kalaycı Özel Arşivi, Mahmut Soydan'ın 10/11/936 tarihli Atatürk'e mektubu.

SULAK ARAZİLERİN KURUTULMASININ DOĞAL AFETLERLE İLİŞKİSİ VE BU AFETLERİN TOPLUM HAFIZASINDAKİ YERİ

Nejla GÜNAY[*] **- Rabia SARIKAYA**[**]

Özet

İnsanoğlu, yüzyıllar boyunca Nil, Fırat, Dicle gibi nehirlerin deltalarında bulunan verimli, sulak arazilerin etrafını kendine yerleşim yeri olarak seçmiştir. Böylece tarımsal üretim ve hayvancılık alanlarında zorluk yaşamamıştır. Nüfusun artması, daha fazla üretime ihtiyaç duyulması, tarımsal alanların azalması gibi sebepler insanların doğaya hükmetme eğilimine girmesine yol açmıştır. Bataklık ve göllerin kurutulması, nehir ve dere yataklarının değiştirilmesi, ormanların yok edilmesi bu kapsamda değerlendirilebilir.

Türkiye'de de nüfus artışı, ülkeye yapılan kitlesel göçler, tarım arazilerinin yetersiz kalması, sulak alanların sivrisinekler yoluyla bulaşan sıtma hastalığına sebep olması ve hükümetlerin bu hastalığı kökten ortadan kaldırma isteği gibi sebeplerle sulak arazilerin kurutulmasına yönelik çalışmalar yapıldığı görülmektedir. Sulak arazilerin çoğu fay hatları çevresinde çukurda kalıp suyla dolmuş alanlardır. Türkiye'de fayların hareketleri sonucunda oluşan ve coğrafi terim olarak "graben" şeklinde adlandırılan bu şekildeki alanlara Kahramanmaraş-Antakya Grabeni, Gediz Grabeni örnek gösterilebilir.

Türkiye'de bataklıklar ve bazı göllerin kurutulmasıyla ilgili çalışmalara 1930'lu yıllardan itibaren rastlanmaktadır. Bu yıllarda Erzincan ve Çarşamba'da bataklık kurutulması için bazı makinaların alındığı tespit edilmektedir. Gediz ve Kahramanmaraş-Antakya grabenlerindeki bataklıklarla bazı göllerin kurutulma çalışmalarının 1950'li yıllarda hız kazandığı anlaşılmaktadır. Göl ve bataklıkların kurutulmasından sonra elde edilen tarım arazileri çiftçiye 10, 20 ve 40 dönüm şeklinde dağıtılmıştır. Bu arazilerde pamuk, şeker pancarı gibi endüstriyel değeri yüksek ve aynı zamanda su tüketimi fazla olan bitkiler yetiştirilmiştir. Bu durum su kaynakları kesilmiş alanların hızla çölleşmesine, toprağın çatlayıp yanmasına ve bu alanlardaki endemik bitki türleriyle hayvan varlığının yok olmasına sebep olmuştur. Bu da bu bölgelerdeki ekonomik faaliyetlerin

[*] Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Sosyal Bilgiler ve Türkçe Öğretmenliği Bölümü Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, ngunay@gazi.edu.tr

[**] Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Temel Eğitim Bölümü Sınıf Eğitimi Anabilim Dalı, erabia@gazi.edu.tr

çeşitliliğinin azalmasını ve beslenme alışkanlıklarının değişmesini beraberinde getirmiştir. Çiftçiler toprak verimsiz hale gelince bu alanları tarım dışı amaçlarla kullanmaya başlamış ve hatta bu arazilerin iskâna açılmasını sağlayıp üzerine çeşitli yapılar inşa etmiştir. Öte yandan yolu değiştirilen sular bazı yerleşim yerlerinde sel ve taşkınlar yaşanmasına yol açmıştır. Sulak arazilerin genellikle faylara yakın yerlerde bulunması da buralarda deprem yaşanması durumunda can ve mal kaybının boyutlarının çok yüksek olmasına sebep olmuştur. Bu gibi doğal afetler yaşandığında yerleşim yerlerinin yerinin değiştirilmesi en çok başvurulan çare olmuştur.

Bu çalışma tarih ve biyoloji alanlarında yapılmış disiplinler arası bir araştırmadır. Bilindiği üzere doğal kaynakların sürdürülebilirliğinin sağlanmasında "Ekolojik Planlama" son derece önemlidir. Doğal kaynakların fiziksel – biyolojik – ekolojik yapı özelliklerinin irdelenmesi ve ekolojik hassasiyetlerinin saptanarak risk analizlerinin yerleşim yerlerinin planlama sürecinin öncesinde yapılması hayati önem taşımaktadır. Bu çalışmada, sulak alanların kurutulması, amacı dışında arazi kullanımı gibi doğal ekosistemlere yapılan antropojenik müdahaleler ile yerleşim yerlerinin değiştirilmesinin insanoğluna ve çevreye olan etkileri sebep ve sonuç ilişkisi bağlamında ele alınacaktır. Bu sayede bilinçsizce doğal ekosistemlere yapılan müdahalelerin sonuçlarının devlete ve millete ne gibi külfetler getirdiği ve getireceği üzerinde durulacak, ekolojik dengenin bozulmasının ekonomik, kültürel ve biyolojik sonuçları değerlendirilecektir.

Çalışmada ayrıca yer değiştirmelerin en çok yaşandığı Antakya, Adana, Kütahya, Muş gibi bölgelerin afet geçmişlerinin ortaya konması amaçlanmaktadır. Bu çalışma sel, heyelan, deprem gibi konularla ilgili kurumlar için tarihsel veri sağlayacaktır. Doğal afetler sebebiyle göç etmek zorunda kalan veya belirlenen bölgelere iskân edilen insanların yaşadıkları zorluklarla muhtaç duruma düşenlere yapılan yardımlar da ele alınacaktır. Eski dönemlerle ilgili genel bilgiler verilecek olsa da bu çalışma Cumhuriyet dönemiyle sınırlı tutulacaktır.

Çalışmada, Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi'nden elde edilen belgeler, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde çıkarılan kanunlar, Resmî Gazete'de yayımlanan hükümet kararları ve çeşitli basın yayım kurumlarının haberleri, biyoloji-ekoloji alanında yazılmış bilimsel kaynaklar ve resmi kuruluşlara ait raporlar kullanılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ekolojik Planlama, sulak alan yönetimi, doğal afetler, yerleşim yeri, iskân, toplumsal hafıza

THE RELATIONSHIP OF DRAINING WETLANDS WITH NATURAL DISASTERS AND THE PLACE OF THESE DISASTERS IN SOCIAL MEMORY

Abstract

For centuries, mankind has chosen the surroundings of fertile wetlands located in the deltas of rivers such as Nile, Euphrates, and Tigris to settle. Hence, they didn't face any difficulties agriculture and husbandry. Reasons such as an increase in population, needing more production, and the decline in agricultural areas have led people to tend to dominate nature. Drying of swamps and lakes and the changing of river and creek beds, deforestation can be evaluated in this scope.

In Turkey, it is seen that studies are carried out to dry wetlands due to population growth, migrations to the country, insufficient agricultural lands, and mosquitoes causing malaria disease in wetlands. Governments have been trying to remove this disease from bends by drying up lakes. Most of the wetlands are pits around fault lines which are filled with water. Kahramanmaraş- Antakya graben and Gediz graben can be given as examples for such areas which are formed as a result of fault movements in Turkey and they are called graben as a geographical term.

Studies which are made on drying up swamps and lakes in Turkey have been encountered since the 1930's. In these years, it is determined that some machines were purchased for drying of swamps in Erzincan and Çarşamba. It is understood that the drying works of swamps and some lakes in the Gediz and Kahramanmaraş-Antakya grabens gained speed in the 1950's. The agricultural lands obtained after the drying of the lake and swamps were distributed to the farmers as 10, 20 and 40 acres. On these lands farmers produced plants which have high industrial value and high water consumption like cotton and sugar beet. This has led to the rapid desertification of the water resources, cracking and burning of the soil and the extinction of endemic plant species and animal existence in these areas. This has brought about a decline in the variety of economic activities in these regions and a change in eating habits. After the land became unproductive the farmers started to use these lands for non- agricultural purposes even provided that these lands were opened for settlement and built various structures on them. On the other hand, the diverted waters caused floods and overflows in other places. The fact that wetlands are generally located close to faults has caused the loss of life and property to be very high

in case of earthquakes in these areas. When such natural disasters occur, relocating the settlements has been the most resorted solution.

This study is an interdisciplinary research in the fields of history and biology. As it is known, “Ecological Planning” is extremely important in ensuring the sustainability of natural resources. It is vital to examine the physical, biological and ecological sensitivities and to make risk analyses before the planning processes of settlements. In this study the effects of anthropogenic interventions on ecosystems such as the drying of wetlands, land use outside of its purpose, and the effects of changing settlements on human beings and the environment will be discussed in the context of cause and effect relationship. In this way, the burden of the consequences of unconscious interventions on ecosystems to bring the state and the nation and the economic, cultural and biological consequences of the deterioration of the ecological balance will be evaluated.

In the study, it is also aimed to reveal the disaster histories of regions such as Antakya, Adana, Kütahya and Muş where displacements are most common. This study will provide historical data for institutions related to floods, landslides and earthquakes. Aids given to people who have been forced to migrate due to natural disasters or who have been resettled in designated regions will also be dealt with. Although, general information about the old periods will be given this study will be limited to the Republic period of Turkey.

In the study documents obtained from the Republican Archive, laws enacted in the Grand National Assembly of Turkiye, decisions published in the Official Newspaper and news of various press publications scientific sources written in the fields of biology and ecology and reports of official institutions will be used.

Keywords: Ecological planning, wetland management, natural disasters, habitat, settlement, social memory

GİRİŞ

Su kuşları yaşama ortamı olarak uluslararası öneme sahip sulak alanlar hakkındaki Ramsar Sözleşmesi'ne göre sulak alan "*Doğal ya da yapay, sürekli ya da mevsimsel, acı, tatlı veya tuzlu, durgun ya da akan su kütleleri, denizlerin gel-git hareketinin çekilme devresinde derinliği altı metreyi geçmeyen bataklık, sazlık, turbalık, sulak çayır ve suyla kaplı alanların tümü*." şeklinde tanımlanmıştır.[1] Sulak alanlar basit olarak; deniz sulak alanları, kıyı sulak alanları, kara sulak alanları ve yapay sulak alanlar olarak sınıflandırılabilir. Bu alanlar; taşkın kontrolü, taban suyu ile bulundukları bölgenin su rejiminin dengelenmesi, yağış ve sıcaklık gibi iklim elemanlarıyla atık sulardaki organik ve inorganik maddelerin arıtılmasında olumlu rol oynamaktadırlar.[2] Türkiye'de 105 sulak alan bulunmaktadır. Ramsar Sözleşmesi'nin imzalanması ile ülkemizdeki uluslararası öneme sahip sulak alanların 14'ü Ramsar alanı (Sultansazlığı, Manyas Gölü, Seyfe Gölü, Göksu Deltası, Burdur Gölü, Kızılırmak Deltası, Uluabat Gölü, Gediz Deltası, Akyatan Lagünü, Yumurtalık Lagünleri, Meke Maarı, Kızören Obruğu, Kuyucuk Gölü, Nemrut Kalderası) olarak tescillenmiştir. Bunlardan 59'u ulusal ve 32'si mahalli öneme sahip sulak alan olarak tescil edilmiştir.[3]

Sulak alanların oluşumunda çeşitli faktörler rol oynamaktadır. Bunlar tektonik hareketler, volkanizma, karstlaşma, akarsu biriktirmesi, dalgaların biriktirmesi, heyelanlar olarak altı madde altında toplanabilir. Ülkemizdeki sulak alanlar daha çok deprem, volkanizma hareketleri ve heyelan gibi yeryüzü hareketlerinin oluşturduğu çanak tiplerine göre sınıflandırılmaktadır.[4] Tektonik kökenli sulak alanlar, yer hareketleri sırasında, yer kabuğunda meydana gelen kırılmalar ve kıvrılmalar sonucu oluşan çanakların su ile dolması sonucunda ortaya çıkmışlardır. Ülkemizdeki sulak arazilerin çoğu fay hatları çevresinde çukurda kalıp suyla dolmuş alanlardır. Türkiye'de fayların hareketleri sonucunda oluşan ve coğrafi terim olarak "graben" şeklinde adlandırılan bu alanlara Kahramanmaraş-Antakya Grabeni, Gediz Grabeni örnek gösterilebilir. Türkiye'de sulak alanlar

---

[1] Ramsar Sözleşmesi 2 Şubat 1971'de yapılmıştır. Türkiye 17.05.1994 tarihinde Resmi Gazete'de yayımlanan kararla sözleşmeyi kabul etmiştir. https://www.unesco.org.tr/Pages/577/212/ (Erişim: 13.06.2023).

[2] Ahu Alev Abacı Bayan, **Doğu Akdeniz Bölgesinde Yer Alan Sulak Alanlarda Oluşan Toprakların Özellikleri, Verimlilk Düzeyleri ve Sorunları**, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2016, s. 2.

[3] https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Menu/31/Sulak-Alanlar (Erişim: 04.08 2023).

[4] Sulak Alanlar Kitabı, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, Hassas Alanlar Dairesi Başkanlığı, Sulak Alanlar Şube Müdürlüğü, Ankara 2013, s.17.

genellikle ovaların etrafındadır. Ovalar da genellikle tektoniktir ve fay hatlarıyla paralellik göstermektedir. Kuzey Anadolu Fay Hattı[5] üzerinde İzmit, Sapanca, Adapazarı, Düzce, Bolu, Çerkeş, Kurşunlu, Tosya, Merzifon, Suluova, Taşova, Erbaa, Niksar, Suşehri, Erzurum, Erzincan ve Pasinler ovaları bulunmaktadır. Doğu Anadolu Fay Hattı[6] üzerinde yer alan ovalar ise Amik, Maraş, Adıyaman, Malatya, Elazığ, Muş, Varto, Hınıs, Karlıova ve Göynük'tür. [7] Her iki fay hattı da farklı büyüklüklerde deprem üretmektedir.

Kuzey Anadolu Fay Hattı üzerinde tarih boyunca yıkıcı depremler meydana gelmiştir. Mesela 1855 yılında Bursa'yı biri Şubat'ın son günlerinde diğeri de Nisan'da olmak üzere iki deprem vurmuş, ardından da yangınlar başlamıştır. İki felaketi arka arkaya yaşayan kentin büyük bölümünde çok sayıda ev, cami, han, hamam ve kamu binası yok olmuş ve kentin yeniden inşası yıllar sürmüştür. 1894 yılında İstanbul'da ve 1898 yılında Balıkesir'de meydana gelen yıkıcı depremlerin yaralarını sarmak kolay olmamıştır.[8]

Kayıtlardan anlaşıldığına göre Türkiye'de depremselliği en yüksek bölgelerden biri Doğu Anadolu Fay hattı üzerinde bulunan Bingöl, Elazığ, Malatya ile fay hattının ve aynı zamanda Anadolu'nun güney bölgelerindeki Maraş, Antep, Antakya ve Kuzey Suriye'deki Halep'tir. Bu bölgede 431 yılı Nisan ve Temmuz aylarında meydana gelen iki ayrı deprem tektonik hareketlere de yol açmıştır.[9] Bölgede 29 Kasım 1114 Maraş[10]; 13 Ağustos

[5] Kuzey Anadolu Fay Hattı, 1100 km uzunluğunda, Van Gölü'nden Saros Körfezine kadar tüm kuzey Anadolu'yu keser. Tek bir faydan oluşmaz, pek çok parçadan oluşan fay zonudur. Fay hattında, parçalanmış ezilmiş kayaçlar, soğuk ve sıcak su kaynakları, gölcükler, traverten oluşumları ve genç volkan konilerine rastlanır. Ayrıntılı bilgi için bkz. https://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/deprem_potansiyeli (Erişim: 20.06.2023).

[6] Doğu Anadolu Fay Hattı, Ölü Deniz Çatlağı'nın kuzey ucunda Maraş Üçlü Bitişmesi'nden başlayarak kuzeydoğu istikametinde işler ve Karlıova Üçlü Bitişmesi'nde sona erer ve burada Kuzey Anadolu Fay Hattı ile buluşur. Bkz. https://www.mta.gov.tr/v3.0/hizmetler/daf (Erişim: 20.06.2023).

[7] Mukaddes Kuluğ, "Türkiye'de Arazi Kullanımının Mekansal ve Zamansal Değişimi", Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2023, s. 12.

[8] Yaron Ayalon, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler**, çev. Zeynep Rona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 202-207.

[9] Nicholas, Ambraseys, **Earthquakes in the Mediterranean and Middle East: a multidisciplinary study of seismicity up to 1900**, Cambridge (Athens): Cambridge University Press: Akadimia Athinon, Academy of Athens, Athens 2009, p. 163.

[10] Ambraseys, Earthquakes in the Mediterranean, p. 282-283.

1822 Antakya[11]14 Ağustos 1822 saat üçü on geçe Halep ve çevresi[12]; 3 Nisan 1872 Amik Ovası[13] ve 2 Mart 1893 Malatya[14] depremleri meydana gelmiştir.

Anadolu'nun farklı bölgelerinde meydana gelen yıkıcılığı çok kuvvetli olan depremler sırasında yer kabuğunun hareket etmesi sonucunda hendek benzeri çukurlar meydana gelmiştir. Bu çukurlara doğal su kaynakları ve yağmur sularının dolması sonucunda tektonik göller oluşmuştur. Yeryüzünde büyük depremler meydana geldikçe yeni göller ve bataklık alanların ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.[15] Doğu Anadolu fay hattı üzerindeki Erzincan'da 27 Aralık 1939 tarihinde meydana gelen 7.9 şiddetindeki deprem geniş bir alanda hissedilmiş ve bu deprem Erzincan ile Kemah'ı yerle bir etmiştir.[16]

Doğu Anadolu fay hattı üzerindeki Varto'da 31 Mayıs 1946 tarihinde deprem meydana geldi. Bu depremden Varto'nun 71 köyü etkilenip zarar gördü. 839 kişi hayatını kaybetti, 349 kişi yaralandı. 3000 bina ağır hasar aldı. Bunun üzerine Bakanlar Kurulunca 22 Mart 1948 tarihinde 1140 mükellefin 1941-1946 yıllarına ait yol vergilerinden 18543 lira 51 kuruş; 1558 mükellefin aynı yıllara ait arazi vergisinden 4578 lira 83 kuruş; 146 mükellefin aynı yıllara ait bina vergisinden 519 lira 9 kuruş; buhran vergisinden 158 lira 29 kuruş ve müdafaa vergisinden 158 lira 29 kuruş olmak üzere toplamı 23958 lira 1 kuruştan ibaret vergilerinin silinmesi kararlaştırıldı.[17]

Varto'nun Sönmez ve Taşlıyaka köylerinde 7 Mart 1966 tarihinde deprem meydana gelmesi üzerine hükümetin bazı yerleşimlerin yerini değiştirdiği görüldü. Bu depremden zarar gören Taşlıyaka köyünden ailelerin Varto ilçe merkezindeki Batı Varto mevkiine; Sönmez köyü afetzedelerinin

---

[11] Ambraseys, Earthquakes in the Mediterranean, p. 283-286. Bu deprem Halep Vilayeti'nden ordu için istenen zahirenin gönderilememesine yol açmıştı. Bkz. Cumhurbaşkanlığı Arşivi Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (BOA). Hatt-ı Hümayûn (HAT). 384/20617 (H. 11.04.1237).

[12] BOA. Cevdet Dâhiliye (C. DH). 295/14706 (H. 29.07.1238); BOA. HAT. 386/20674 (H. 28.11.1237); BOA. HAT. 534/26272 (H. 20.01.1238). Bu depremde 20 binden fazla kişinin hayatını kaybettiği gelen haberler arasındaydı. Bkz. BOA. HAT. 753/35560 (H. 29.12.1237).

[13] Ambraseys, Earthquakes in the Mediterranean, p. 732-733.

[14] BOA. Yıldız Arşivi Hususî Evrakı (Y.A.HUS). 285/55 (H. 20.05.1311); BOA. Y. A. HUS. 286/11 (H. 01.06.1311); BOA. Y. A. HUS. 286/94 (H. 12.06.1311). Malatya'ya devlet tarafından yapılan yardımlar için bkz. BOA. Babıâli Evrak Odası (BEO). 166/12379 (H. 17.08.1310).

[15] https://www.goller.gen.tr/tektonik-goller.html (Erişim: 20.06.02023).

[16] **Cumhuriyet**, 28 Birincikanun 1938, s. 1.

[17] Cumhurbaşkanlığı Cumhuriyet Arşivi (**BCA**). Kararlar Daire Başkanlığı (1928-) (30.18.1.2). (Yer Bilgisi): 116-22-2.

de Atatürk mahallesine yerleştirilmeleri kararlaştırıldı.[18] Varto'da 19 Ağustos 1966 tarihinde meydana gelen deprem sonucunda beş köyün yerinin değiştirilmesi kararlaştırıldı.[19] Batı Anadolu Bölgesi de deprem üreten diri faylarla doludur. Kütahya'nın Gediz ilçesinde 28 Mart 1970'te deprem meydana geldi. Hükümet 5 Ağustos 1970'te bu depremde Yüğlük köyünde zarar gören 83 ailenin Altıntaş ilçesi Dumlupınar bucağına yerleştirilmesini kararlaştırdı.[20]

Sulak alanların bulunduğu bölgelerin kendine özgü ekonomik, kültürel ve sosyal yapıları vardır. Bu bölgelerde balıkçılıktan sepet örücülüğüne, hayvancılıktan tarıma geniş iş imkânları bulunmaktadır. Bu da sulak alanlarda nüfus yoğunluğunun artmasına sebep olmaktadır. XIX. yüzyılın üçüncü çeyreğinden itibaren Çukurova bataklıklarının kurutulup elde edilen arazilerde pamuk yetiştirilmesiyle ilgili projeler sık sık gündeme gelmişse de ekonomik imkânsızlıklar başta olmak üzere çeşitli sebeplerle bu projelerin çoğu hayata geçirilememiştir.[21]

Bu çalışmada; sulak alanların önemi, Cumhuriyet Döneminde sulak alanlarla ilgili politikalar, bu alanların kurutulmasının sonuçları ve doğal afetlerle ilişkisi disiplinler arası bir yaklaşımla incelenecektir. Ayrıca sulak alanların korunması ve yönetimi konusunda önerilerde bulunulacaktır.

CUMHURİYET DÖNEMİNDE SULAK ALANLARLA İLGİLİ POLİTİKALAR

Cumhuriyet'in ilân edilmesinden sonra salgın hastalıklardan biri olan sıtma ile mücadele edildi. Bunun için hastalığın kaynağı olduğu düşünülen bataklık ve sulak alanların kurutulması yoluna gidilmekte ya da bazı köylerin ahalisi başka bölgelere nakledilmekteydi. Ancak ahaliyi nakledecek yer bulmak oldukça güçtü ve bu masraflı bir işlemdi. 1925 yılında Konya'nın Beyşehir kazasına bağlı etrafı sazlık ve bataklıkla çevrili Çiftlik, Kıstifan, Akburun ve Hozri köyleri halkı sıtma ile mücadele bütçesi kullanılarak başka yerlere nakledilmişti.[22] Birçok vilayet yöneticisi sıtmaya sebep olduğu ve tarım arazisi olabilecek yerleri işgal ettiği gerekçesiyle bataklıkların kurutulmasını talep etmekteydi. Bunun üzerine hükümet, 1925

[18] 3 Şubat 1970 tarihli karar için bkz. **BCA**. 30.18.1.2: 246-10-1.

[19] 15.09.1966 tarihli Bakanlar Kurulu kararı için bkz. **BCA**. 30.18.1.2: 199-64-20.

[20] **BCA**. 30.18.1.2: 255-59-6.

[21] Şenay Atam, **Osmanlı Devleti'nde Nafia Nezareti**, Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Niğde 2015, s.426-427.

[22] **BCA**. (Muamelat Genel Müdürlüğü: 30.10.0.0): 68-450-9 (20.08.1925).

yılında bataklıkların durumunu incelemek üzere bir komisyon kurdu.[23] 1925 yılında Ergene vadisindeki bataklıkların kurutulması için çalışmalar başlatıldı.[24] Aynı yıl Adana'nın Kurtuluş Bayramı törenlerine katılmak üzere bölgeye gittiklerinde ahalinin sıtma ve su baskınları sebebiyle mağdur olduğunu gören Karahisarışarki mebusu Ali Sururi Efendi ve altı arkadaşı Tarsus'un güneyindeki bataklığın kurutulması ve Seyhan Nehri'nin Tarsus yönüne set yaptırılması konusunda önerge verdi.[25] İzmir'in Selçuk ilçesi yakınlarındaki Cellat Gölü'nün taşkınlara yol açıp sıtmanın kaynağı olması sebebiyle 1931 yılında kurutulması gündeme geldi.[26] İslahiye'deki bataklıkların kurutulması işini yerelden ameleler bulmak suretiyle masrafsızca halleden Cebelibereket Valisi Ziya Bey'e 20 Temmuz 1931'de Sıhhat ve İctimaî Muavenet Vekili S. Refik tarafından takdirname verildi.[27]

1935 yılında Erzurum'un içme suyu hakkında Nafia Vekâleti tarafından hazırlanan bir raporda buradaki bataklıklarla ilgili şu bilgi verilmektedir:[28] "*Erzurum ovasında iki bataklık mevcuttur. Bunlardan Köse Mehmet önündeki bataklık kenardaki kaynaklardan ve sathı maillerden gelen sulardan teşekkül etmektedir. Karasu bataklığı ise Karasuyun mecrasının bozulmasından ve ahalinin çayır sulamak amacıyla mecrayı tahrip etmesinden kaynaklanmaktadır. Bunların ıslahı için Köse Mehmet bataklığında bir kuşaklama kanalı ile menba sularının tamamını Karasu deresine vermek icap eder. Karasu bataklığının ıslahı için Karasu deresi yatağının temizlenmesi gerekir*."

Türkiye'de sulak alanların yok edilmesi; sıtma hastalığını azaltmak amacıyla ülke mıntıkalara bölünerek bataklık, sazlık ve durgun su alanları gibi yerlerin kurutulmasıyla başlatılmıştı. 1925-1932 yılları arasında Sıtma Mücadele Kanunu çerçevesinde çeşitli sıtma bölgelerinde 32.903 adet bataklık kurutuldu.[29] Zaman içerisinde sulak alanlar tarım arazisi açma amacıyla kurutulmaya başlandı. Çorak araziler üzerinde kurulan köylerde halk yer değiştirme talebinde bulunmakta bu da arazi ihtiyacını

[23] **BCA**. 30.10.0.0: 158-109-1 (24.01.1925).

[24] **BCA**. 30.10.0.0: 158-109-2 (21.02.1925).

[25] **BCA**. 30.10.0.0: 7-41-5 (01.02.1925).

[26] **Halkın Sesi,** Beşinci Sene, No: 2458, 29 Nisan 1935.

[27] **BCA**. 30.10.0.0: 158-109-10 (20.09.1932).

[28] **BCA**. 30.10.0.0: 157-106-14.

[29] Ebru Aşkın Esgibay, **Türkiye'de Sıtma Hastalığı İle Mücadele Faaliyetleri (1925-1950)**, Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sinop 2019, s. 55.

artırmaktaydı.[30]Bunun sonucunda Amik, Gâvur, Emen, Ladik, Avlan, Suğla, Kestel, Efteni ve Simav gölleri kurutuldu. Bunun yanı sıra Sarısu, Karagöl, Aynaz ve Karasaz bataklıkları gibi birçok bataklık kurutuldu. XX. yüzyıl boyunca Türkiye sınırlarında kurutulan sulak alan 1.300.000 hektardır.[31]

1937 yılında sanayi kolları için ucuz ve bol hammadde temin edip köylünün yetiştirdiği mahsulü kuraklıktan kurtarmak ve mevsimsiz yağan yağmurlar sebebiyle taşan nehir ve dere mecralarını ıslah ederek yetiştirilen ürünlerin zarar görmesini engellemek amacıyla nehir, ırmak, göl, dere, çay ve kollarında sulama yapılması, bataklıkların kurutulması ve imarı konularını ele alan bir kanun taslağı hazırlandı. Kanun taslağında yer alan bölgeler şu şekildedir: Orta ve Batı Anadolu'nun sularından tamamen faydalanmak üzere şimdiye kadar çalışılan havzalardan başka ve bilhassa Marmara havzasında Susığırlık ve tabileri; Ege Denizi havzasında Bakırçay, Gediz, Kumçayı ve Büyük Menderes nehirleri; Adana havalisinde Seyhan, Ceyhan, Berdan; Silifke'de Göksu; Malatya havalisinde Horata, Tohma ve Derme; Karadeniz havzasında Yeşilırmak ile tabilerinden Çekerek, Tersakan, Kelkit ırmakları; Orta Anadolu'da Porsuk, Sakarya ve tabileri; Konya'da Sille ve Niğde'de Gebere Deresi ile bunların münasebeti bulunan göl, nehir, dere, çay ve kollarında sulama yapılması, bataklıkların kurutulması ve hasarların engellenmesi gibi yapılacak bilumum su işlerine beş senede 31 milyon lira ayrıldı.[32]

Sıtma ile mücadele ve tarım arazisi açma amacıyla bataklık kurutma çalışmalarının 1940'lı yıllarda da sürdürüldüğü ve anavatana yeni katılan Hatay vilayetindeki Amik Ovası bataklıklarının kurutulmasının da gündeme alındığı anlaşılmaktadır. Ancak devam eden II. Dünya Savaşı'nın Türkiye'de yarattığı ekonomik sonuçlar fiyat istikrarsızlığına sebep olmuştu. İhaleye katılan olmaması üzerine Bakanlar Kurulu 8 Temmuz 1942'de yaptığı toplantıda "*Amik Ovası bataklıklarının kurutulmasıyla*" ilgili işin ihalesinde yazan fiyatta %15 oranında azalma ya da artış görülmesi durumunda yeni rayiç bedelleri göz önüne alınarak fiyatların yeniden belirlenmesine dair bir karar aldı.[33] İkinci Dünya Savaşı sırasında Türkiye'de iş amaçlı ya da askerî

[30] Bu konuyla ilgili Kozan'a bağlı Kabaktepe köyü halkının Koyun Evi denen bölgeye nakledilip iskân edilmesi hakkındaki 25.06.1937 tarihli Bakanlar Kurulu Kararı için bkz. **BCA**. 30.18.1.2: 76-60-3.

[31] Vedat Çalışkan, "Amik Ovası ve Amik Gölü: Bir Sulak Alanı Kurutma Deneyiminin Günümüze Ulaşan Etkileri", **Türk Coğrafya Dergisi**, S 41, Yıl: 2003, s. 100. Semir Köklü, **Sulak Alanların Tarımsal Amaçlı Kullanılmasının Yarattığı Çevre Sorunlarının Amik Gölü Örneğinde İrdelenmesi**, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2010, s. 3.

[32] Kanun taslağı için bkz. **BCA**. 30.10.0.0: 156-96-12. (06.02.1937).

[33] **BCA**. 30.18.1.2: 99-58-7.

sebeplerle yoğun göç hareketleri olması sıtma hastalığının birçok bölgeye taşınmasına yol açtı. Bunun üzerine hükümet ülkeyi iki mıntıkaya ayırarak kapsamlı bir sıtmayla mücadele programı uyguladı. Sıtmanın en çok görüldüğü yerler; Trabzon, Ordu, Samsun, İzmit, Çanakkale, İzmir, Aydın, Menteşe, Denizli, Antalya, Silifke, Mersin, Osmaniye, Hatay, Maraş ve Mardin illeriydi. Sıtmayla mücadele amacıyla 1939-1945 yılları arasında 204.729 dekar bataklık kurutuldu.[34]

1940'lı yıllarda yeni kurulan sanayi tesislerinin etrafındaki bataklıkların da kurutulması konusunun tartışıldığı tespit edilmektedir. Bu fabrikaların kurulduğu bölgelerde memur ve işçiye ihtiyaç duyulması nüfus artışına yol açmıştır. Askeri fabrikaların kurulduğu Kırıkkale'de kısa sürede nüfus 17-18 bin kişi artmış, fabrikalarda çalışan işçi sayısının 12 bini aştığı belirlenmişti. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü Kırıkkale'deki fabrikaları ziyaret ettiği sırada işçilerden bazılarının sıtmaya tutulduğunu öğrenmiş ve bunun üzerine fabrika çevresindeki bataklıkların kurutulmasını emretmişti. Yapılan incelemeler sonucunda Anasu deresinin ıslahı kararlaştırıldı.[35] Kızılırmak mecrasının ıslah edilmesi de bu kapsamda düşünülen tedbirler arasındaydı.[36]

11 Haziran 1945'te "Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu"nun çıkarılmasından sonra sulak alanlar tarım arazisi elde etme amacıyla da kurutulmuştur. [37] Öte yandan aşırı yağışlar sonucunda yaşanan sel ve su baskını felaketleri de sulak alanların kurutulması konusunun gündem oluşturmasına zemin hazırlamaktaydı. Mesela Çukurova'da Misis bucağının yanındaki Havraniye Köyünde Ceyhan Nehri'nin sol sahilindeki bataklık ile nehir aşırı yağışlar sonucunda 3.5 metre yükselmiş ve bataklık sınırını genişletip 10 bin dekar ekili araziye büyük zarar vermesine yol açmıştı. Bunun üzerine Havraniye Köyü İhtiyar Heyeti 30 Nisan 1948'de bataklığın kurutulması taleplerini doğrudan Bayındırlık Bakanlığına bir telgraf çekmek suretiyle iletti.[38]

---

[34] İsmail Çakırçoban, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010, s.24, 58.

[35] **BCA**. 30.10.0.0: 177-223-11 (10.12.1941).

[36] **BCA**. 30.10.0.0: 177-223-13 (28.02.1942).

[37] https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6032.pdf (Erişim: 13.06.2023).

[38] **BCA**. 30.10.0.0: 158-112-16 (07.05.1948).

AMİK, GÂVUR EMEN, MİZMİLLİ GÖLLERİ VE BATAKLIKLARIYLA ORTA ANADOLU'DA BAZI SULAK ALANLARIN KURUTULMASI

Maraş Milletvekili Emin Soysal 15 Nisan 1947'de Türkiye Büyük Millet Meclisi Başkanlığına sözlü soru önergesi vererek Maraş'ta kurutulması planlanan yerlerin durumunu sordu:[39]

"*Maraş merkez ilçesiyle Pazarcık ilçesinin birçok köyünün üzerinde kurulduğu Maraş Ovası'nı kaplayan Aman, Gâvur, Kumaşır ve Gölbaşı bataklıklarının kurutulması yönünde geçen yıllarda gereken etütler ve tetkikler yapılmıştı. Bu bataklıkların bulundukları alanla tesir sahaları 400.000 dekardan fazladır.*

Gerek milli servet gerek sağlık yönünden kurutulmaları zaruri ve elzem olan kısmen etütleri de yapılmış bulunan bu işe ne vakit başlanacaktır?"

Maraş'taki Gâvur Gölü ile çevredeki diğer göllerin, bataklıkların kurutulup akarsuların ıslah edilmesi konusu 1950-1951 yıllarında Bulgaristan ile yaşanan göçmen krizi sonrasında hızlandırılmıştır. Bu dönemde Bulgaristan'dan Türkiye'ye 154.393 kişi göç etti. Göçmenlerin çoğu 44 ilde halkın yanına yerleştirilmiştir. Devlet dağlık bölge olması ve Sovyet sınırına yakınlığı sebebiyle Doğu Anadolu'yu iskân bölgesi dışında tutmuştur. Göçmenler Karadeniz'de Ordu'dan başlayarak Erzincan, Tunceli, Elazığ, Malatya ve Maraş'ı içine alan güneyde Hatay'ın doğusundaki Türkiye-Suriye sınırına kadar uzanan bölgenin batısına yerleştirilmiştir. Bakanlar Kurulu'nun 16 Nisan 1951'de aldığı karar uyarınca bütün göçmen ailelerine bir ev ve tarla verilmesi kararlaştırılmıştı. Yeterli miktarda arazi temin edilmesi amacıyla bataklıkların kurutulması yoluna gidilmiştir.[40]

Amik Gölü'nün kurutulmasına 1950'lerin ilk yıllarında başlanmış ve bu 1960'a kadar devam etmiştir. Öncelikle gölü besleyen akarsular ve bataklıklar kurutulmuştur. Ovadaki bataklıklar kurutulurken göl suyunu tutacak setler inşa edilmediği için taşkınların artarak devam ettiği görülmüştür. Amik Gölü'nün fazla sularını Asi Nehri'ne taşımakta yetersiz

[39] **BCA**. 30.10.0.0: 8-50-25.

[40] **Engizek**, "Maraş Bataklıkları Hakkında", 1/5/1947, s. 5; **Kahraman Yurt**, "Türkiye'deki bataklıkların kurutulması", 7 Temmuz 1953, S 895, s. 1. Ayrıca bkz. Nejla Günay, **Aşiretler, Muhacirler, Mübadiller ve Mültecilerin İskânı**, Yeditepe 2021, s. 279.

kalan Küçük Asi Çayı 1956-1957 tarihleri arasında yapılan çalışmalarla genişletilip derinleştirilmiştir.[41]

Bataklıkların kurutulmasıyla elde edilen arazilerde sulu pamuk tarımı yapılmaya başlanmıştır. Ancak bu işlem sulama sezonunda drenaj kanallarıyla göle ulaşan su miktarının her geçen yıl azalmasına sebep olmuş, bu da gölün tamamen kurutulması fikrini beraberinde getirmiştir. 1973 yılında başlayan Amik Gölü'nü kurutma çalışması 1975 yılında tamamlanmıştır.[42] Gölün kurutulmasından sonra bölgenin iklimiyle sıcaklık dengesi değişmiş ve havzada su sıkıntısı yaşanmaya başlamıştır. Bu yüzden çiftçiler yer altı sularını kullanmış bu da su seviyesinin yaklaşık 500 m derinliğe gerilemesine yol açmıştır. 2008 yılında su sıkıntısı çekilmesi üzerine hükümet ikinci ürün ekimini yasaklamıştır. Bunun üzerine bölgede kaçak su kuyuları açıldığı görülmüştür.[43]

Tarım alanı elde etmek amacıyla 1951 yılında kurutma çalışmaları başlatılan Gâvur Gölü 1966 yılında tamamen kurutulmuştur. Kurutma işlemlerinden Orta Anadolu Bölgesi de nasibini almıştır. Kırşehir'in kuzeydoğusunda yer alan yaklaşık 7800 hektar alana sahip olan Seyfe Gölü besleyen alanlarıyla birlikte kurutulmuştur. Öte yandan 1969-1993 yılları arasında kapladığı alan yaklaşık %50 küçülen Akşehir Gölü günümüzde tamamen kurumak üzeredir. Hotamış ve Sultan sazlıkları da aynı durumdadır.[44]

Sulak araziler çevresinde sık sık su taşkınları olması kurutma işlemleri için yeni bir gerekçe olmuştur. 1952 yılı ilkbaharında Amik Gölü'nün taşması yüzünden Hatay merkeze bağlı 12, Reyhanlı kazasına bağlı 11 köydeki çiftçiler mahsullerini kaybettiler. Bunun üzerine çiftçilerin tohumluk ihtiyacının karşılanması için 150 ton ak darı tohumunun Ziraat Bankasınca kendilerine faizsiz ve veresiye olarak temin edilmesi 25 Mayıs 1952 tarihli Bakanlar Kurulu toplantısında kararlaştırıldı.[45] Öte yandan su baskınlarında sürekli zarar gördüğü belirlenen Hatay'ın Hassa ilçesinin

[41] Çalışkan, **Amik Ovası ve Amik Gölü,** s. 111; Köklü, **Sulak Alanların Tarımsal Amaçlı**, s. 14.

[42] Köklü, **Sulak Alanların Tarımsal Amaçlı**, s. 14-15.

[43] Çalışkan, **Amik Ovası ve Amik Gölü**, s. 103.

[44] Funda Varnacı, **Kurutulan Amik Gölü'nün Yöresel Ekosistem Üzerindeki Etkileri**, Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Balıkesir 2008, s. 8.

[45] **BCA**. 30.18.1.2: 129-43-8.

Aktepe bucağına bağlı Güvenç köyünün yerinin köy sınırı dışında Akbayır mevkiine taşınmak suretiyle değiştirilmesi kararlaştırıldı.[46]

1950'li yıllarda kurutulan bataklıklardan elde edilen araziler topraksız köylülere dağıtıldı. Silifke bataklığı da kurutulan yerler arasındaydı. Kurutma sonrasında 82 hektar arazi elde edilmişti. Bu arazinin 20 hektarının Mal Müdürü Mahir Ethem Babaoğlu'na verilmesi şikâyet sebebi oldu ve bu arazinin topraksız köylüye verilmesi talep edildi. Ancak Tarım Bakanlığı bu talebi uygun bulmayıp dağıtılacak 60 hektar arazi daha bulunduğunu bu arazilerin topraksız köylülere verileceğini belirtti.[47] Sulak alanların kurutulması kararları alınırken şüphesiz geçerli gerekçeler vardı. Ancak bunun sonuçlarının ne olacağının değerlendirilmediği, bu yönde bir araştırma yapılmadığı anlaşılmaktadır. Sulak alanların kurutulmasıyla ilgili olumsuz sonuçlar 15-20 yıl içinde kendini göstermeye başlamıştır.

SULAK ALANLARIN KURUTULMASININ SONUÇLARI VE TOPLUM HAFIZASINDAKİ YERİ

Türkiye'deki önemli sulak alanlarının mevcut durumları irdelendiğinde birçoğunda su seviyelerinin azaldığı görülmektedir. Ayrıca özellikle 1950 ve 1975 yılları arasında yapılan kurutma çalışmaları neticesinde Amik Gölü, Hotaymış ve Gâvur Gölü Bataklığı, Avlan, Suğla Gölleri gibi sulak alanlar ne yazık ki ortadan kaldırılmıştır. Sulak alanların kurutulmasının pek çok olumsuz sonucu vardır. Kurutma faaliyetleri bölgenin hidrografya, toprak özellikleri, mikroklima, flora-fauna ile ekonomik faaliyetlerinde değişim meydana getirmektedir.

Amik Gölü kurutulmadan önce Ölü Deniz Dönüşümünün en kuzeyindeki Amik Ovası'nın merkezinde bulunuyordu. Sel dönemlerinde genişleyen göl 300-350 kilometrekarelik bir alana sahipti ve etrafında geniş bataklıklar vardı. Kurutma faaliyetleri sorasında toplam 20000 hektar tarım alanı elde edilmiştir. Ancak ovanın su rejimi bozulmuştur. Kurutma öncesinde 1–2 m derinlikte olan arazideki taban suyu seviyesi, kurutma sonrasında rezervin azalması ve her yıl rezervden daha fazla suyun kuyularla çekilerek tüketilmesi sonucunda 250–300 m derinliklere düşmüştür. Bu durum taban suyundan beslenen birçok bitki çeşidinin kurumasına neden olmuştur. Taban suyunun çekilmesi sonucunda organik topraklar kurumuş ve toprak yüzeyinde derin çatlaklar oluşmuştur. Özellikle de yaz aylarında

[46] **BCA**. 30.18.1.2: 129-61-5.

[47] **BCA**. 30.10.0.0: 81-532-21F (04.12.1950).

meydana gelen taban suyunun çekilmesi, göl alanında bulunan ve uzun bir jeomorfolojik süreç sonucunda oluşan turbaların yok olmasına neden olmuştur. [48] Amik Gölü'nün kurutulması sonucu göl tabanında kil içeriği yüksek, yoğun canlı kabukları bulunan göl dibi sedimenti ortaya çıkmıştır. Bu sediment toprak karakterinde olmadığı için de tarıma elverişli değildir.[49] Bölge toprakları bitki gelişimi için pek uygun olmayan orta alkali sınıfındadır. Buna topraktaki yüksek kireç oranı, tarımsal faaliyetler sonucu ortaya çıkan atıkların ayrışabilmesi için gerekli koşulların oluşamaması gibi sorunlar da eklenince toprak verimi azalmaktadır. Amik kurutma işlemi sonrasında gölü besleyen Sarısu bataklığının bulunduğu alandaki turbalar yanarak 1-1.5 m kül tabakası oluşmasına ve toprağın yanmasına sebep olmuştur.[50] Bu olumsuzlukların benzeri Gâvur Gölü'nün kurutulması neticesinde de görülmüştür. Gâvur Gölü kurutma işlemi başladıktan sonra su seviyesinin düşüp sıcaklığın artmasıyla birlikte susuz kalan topraklarda çatlaklar oluşmakta ve bu çatlakların arasına oksijen dolmasıyla toprak yanmaktadır. 1967 yılında Gâvur Gölü kurutma sahasında bulunan 846 hektarlık alan yanmıştır.

Amik Gölü'nün kurutulması öncesinde, yağışların az olduğu dönemlerde göl suyu çekilince ortaya çıkan çayır alanlarda ve tarım alanlarında hasat sonrası kalan tarım atıklarının olduğu bölgelerde otlak hayvancılığı yapılırdı. Gölün kurutulması sonrasında otlak alanlar tahrip olduğundan daha masraflı olan besi hayvancılığı yapılmaya başlanmıştır. Kurutma öncesinde bataklık arazideki saz ve kamışlar ev yapımında, hasır, sepet vb. eşya yapımında ve yakacak olarak kullanılırdı. Aynı zamanda saz ve kamışlar yurt dışına ihraç edilirdi. Kurutma sonrasında göl çevresinde yer alan adi kamış (*Phragmites comminis*), yalancı kargı (*Erianthus strictus*), okluotu (*Imperata cylindrica*) gibi kamış türleri, saz türleri, çeşitli yosunlar, bazı çalı türleri ortadan kalkmıştır.[51] Kurutma sonrası bölgeye devedikeni (*Alhagi*) gibi tuza töleransı geniş olan halofitler yerleşmiştir. Kurutulma öncesinde Amik Gölü ve çevresindeki Asi, Karasu, Afrin gibi akarsularda yılan balığı (*Anguilla anguilla*), sazan (*Cyprinus carpio*), yayın balığı (*Silurus glanis*) avcılığı en önemli ekonomik faaliyetlerden biriydi. Hatta

[48] Köklü, **Sulak Alanların Tarımsal**, s. 16.

[49] Aysel Güzelmansur ve Muzaffer Yücel, "Amik Ovası ve çevresinin sürdürülebilir alan kullanım planlaması", **Ç.Ü. Fen Bilimleri Dergisi,** 29/2013: 70-79.

[50] Abacı Bayan, **Doğu Akdeniz Bölgesinde**, s. 34, 22.

[51] Hüseyin Korkmaz, "Antakya-Kahramanmaraş graben alanında kurutulan sulak alanların (Amik Gölü, Emen Gölü ve Gâvur Gölü bataklığı) modellerinin oluşturulması", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 5/2008, s.19-37.

avlanan balıklar Ortadoğu ülkelerine ihraç edilmekteydi. Kurutulma sonrasında göl ve çevresindeki sularda Tatlısu kefali *(Leuciscus cephalus),* İnci balığı *(Alburnus alburnus),* Taş ısıran *(Alburnus coeruleus),* Sivrisinek balığı *(Gambusia affinis),* Afangus balığı *(Aphanius fasciatus),* Çöpçü balığı *(Orthrias insignis),* Tirsi *(Alosa fallax nilotica),* Gördek Balığı *(Rutilius tricolor),* Bıyıklı balık *(Barbus capito),* Sis balığı *(Aspius vorax),* Yapışkan balık *(Garra variabilis),* Beni balığı *(Cyprinion macrostomus)* gibi balık türleri bu bölgelerde yok olmuştur.[52]

Türkiye bulunduğu coğrafi konum nedeniyle Afrika-Avrupa ve Afrika-Asya doğrultusunda göçmen kuşların göç yolları üzerinde bulunmaktadır. Bazı türler Türkiye üzerinden uçarak üreme alanlarına ulaşırken, bazı türler de kışı Türkiye'de geçirmektedir.[53] Amik Gölü de Asya ve Avrupa'dan Afrika'ya göç eden kuşların göç yolu üzerinde bulunmaktadır. Güneye inen kuş sürüleri Amik Gölü üzerinde dinlendiklerinden bu alanın kurutulmasıyla önemli bir kuş konaklama alanı ortadan kalkmıştır. Konaklayacak alan bulamayan su kuşları göç sırasında dinlenmeden yollarına devam ettikleri için toplu kuş ölümleri meydana gelmektedir. Kuşların sayısının azalması, bu kuşların besin olarak kullandığı böcek, kurbağa ve farelerin sayısının artmasına neden olmaktadır. Bu tarım zararlıları da sulak alanların çevresindeki tarım arazilerine zarar vermektedir. Amik Gölünün kurutulmasıyla da ülkemizde sadece Amik Gölü'nde yaşayan, Afrika'nın ve Asya'nın ender kuşlarından olan Yılan boyun *(Anhinga rufa)* tamamen yok olmuştur. [54]

Sulak alanlar yağış rejimini düzenlemektedir. Bu alanlar aşırı yağışlarda suyu adeta bir sünger gibi emerek su taşkınlarını ve sebep olacağı yıkıcı etkileri önlemektedir. Ancak bu alanlar kurutulup amacı dışında kullanıldığında su taşkınları önlenememektedir. Amik Gölünün kurutulmasıyla bölgenin mikro klima özellikleri de değişmiştir. Kurutma öncesi ve sonrası dönemlerde aylık ortalama sıcaklıklar karşılaştırıldığında büyük farklılıklar olduğu ve yağış düzeninin değiştiği belirtilmektedir. Amik Gölü nem oranını yükselterek sıcaklık ve yağış olmak üzere bölgenin iklimi üzerinde olumlu etkiye sahipti. Kurutma öncesi göl üzerindeki nem,

---

[52] Yalçın Şükran, "Asi Nehri ve Bağlı Suların Balık Faunası", **IX. Ulusal Su Ürünleri Sempozyumu**, Isparta 1997.

[53] Ayşegül Er, **Uyuz Gölü'nde Çevresel DNA ile Biyoçeşitlilik Tesbiti: Göçmen Kuşlar Modeli**, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019, s.2.

[54] Vedat Çalışkan, **Amik Ovası'nın Beşeri ve İktisadi Coğrafyası**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002, s. 84.

denizden gelen nemli hava ile birleşerek doyma noktasına ulaşmakta ve uzun süreli yağışlara yol açmaktaydı. Kurutma sonrasında ise denizden gelen nem, eski göl alanında uzun süre doyma noktasına ulaşmadan havada asılı kalmıştır. Bu da kısa süreli ve ani sağanak yağışların, taşkın ve sellerin oluşmasına neden olmuştur. Hâlbuki Amik Gölü'nün kurutulmasının sebeplerinden biri de taşkınların önlenmesidir. Eski göl alanı doğal olarak ovanın en düşük kotunda yer aldığından taşkınlar önlenememiştir. Ani sağanak yağışlardan kaynaklı su denize gittiği için de ovanın taban suyuna katkısı olmamaktadır.[55]Amik Ovası'nda çiftçiler kuraklıkla boğuşmaktadır.

Kurutulan Amik Gölü'ne çok yakın bir yerde Serinyol-Antakya-Samandağ aktif fay hattı üzerinde inşa edilen havaalanının zemini balçık durumundadır. Aşırı yağışların olduğu dönemlerde Amik Ovası'nın sular altında kalmasıyla birlikte ovanın ortasında bulunan Hatay Havalimanı da defalarca sular altında kalmıştır. [56] Ayrıca 20 Şubat 2023 tarihinde Türkiye saati ile 20:04'te merkez üssü Hatay Yayladağı olan Mw6.4 büyüklüğündeki deprem sonrasında Hatay'da havalimanı pistinde enine doğru yarıklar oluşmuştur.[57]

Amik Gölü'nün kurutulması sonrası bölgedeki hidrografik durumun değişmesine bağlı olarak nüfusun yerleşimi de değişmiştir. Kurutulma öncesi bataklık çevresinde bulunan mahalleler, kurutulma sonrası büyüyerek köy durumuna gelmiş bölgede yerleşim alanı genişlemiştir. Günümüzde Hatay ilinin en büyük ilçesi olan Antakya hem Asi Nehri'nin doğusunda, hem batısında hem de kuzeydeki Amik Ovası tabanında, 80-200 m yükseltileri arasında bulunmaktadır. Antakya'nın büyük bir bölümü graben tabanındaki dolgu alanları üzerinde yer alır. Zemini kumlu killi siltli olarak ifade edilen alüvyonların oluşturduğu Kuvaterner materyallerini içermektedir.[58] Zeminler; tektonik, litolojik, jeomorfolojik ve hidrojeolojik özelliklerine göre olası bir depremde gösterecekleri dayanıklılığa göre en zayıf, zayıf, az sağlam, orta derecede sağlam ve sağlam zeminler şeklinde sınıflandırıldığında, Antakya ve çevresindeki yerleşmelerin daha çok en

[55] Varnacı**, Kurutulan Amik Gölü'nün**, s. 82.

[56] Hüseyin Korkmaz ve Mehmet Gürbüz, "Amik Gölü'nün Kültürel Ekolojisi", **Marmara Coğrafya Dergisi**, 0 (17)/2008, s.1-26; Çalışkan, **Amik Ovası ve***,* s. 116-117.

[57] https://www.aa.com.tr/tr/asrin-felaketi/depremden-zarar-goren-hatay-havalimani-hizmet-vermeye-basladi/2817037 (Erişim: 07.08.2023).

[58] Süleyman Gücek, Kamil Bekir ve İsmail Zorluer.; "6 Şubat 2023 Depremleri Sonrası Zemin Büyütmesi ve Sıvılaşma Gerçeği: Antakya, Gölbaşı, Türkoğlu Örnekleri", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi**, 23 (3), 2003, s. 740-752.

zayıf ve zayıf zeminler üzerinde yer aldığı tespit edilmiştir. Horst denilen anakaya özelliğindeki zeminler üzerinde yerleşme azdır. [59]

Antakya-Kahramanmaraş graben alanı, sol yanal atımın egemen olduğu Ölü Deniz ve Doğu Anadolu Faylarının denetiminde gelişen özel koşullarda oluştuğundan Antakya ve yakın çevresi özellikle aktif Ölü Deniz Fayı'nın etki alanında bulunur. Ölü Deniz Fayı, Yayladağ'ın doğusundan gelerek Amik Ovası içinde sonlanmaktadır. Bu yüzden bölge geçmişte de birçok yıkıcı depreme maruz kalmıştır. 6 Şubat 2023 tarihinde Türkiye saati ile 04:17'de ve 13:24'te merkez üssü Kahramanmaraş'ın Pazarcık ve Elbistan ilçeleri olan Mw7.7 (odak derinlik=8,6km) ve Mw7.6 (odak derinlik=7km) büyüklüklerinde iki deprem meydana gelmiştir. 20 Şubat 2023 tarihinde de Türkiye saati ile 20:04'te merkez üssü Hatay Yayladağı olan Mw6.4 büyüklüğünde bir deprem meydana gelmiştir. 06 Şubat ve 20 Şubat 2023 depremleri sonrasında 11 ilde 50 binden fazla insan hayatını kaybetmiş, yarım milyondan fazla bina yıkılmış ya da ağır hasar almış ve önemli maddi kayıplar oluşmuştur. Söz konusu depremde özellikle sulak alanların kurutulması sonucu yerleşime açılan bölgeler daha fazla zarar görmüştür.[60]

Kurutulan göller aynı zamanda ülkenin su rezervinin azalması anlamını taşımaktadır. Ülkemizde kişi başına düşen kullanılabilir yıllık su miktarı 2000 yılında 1 652 m^3, 2009 yılında 1 544 m^3, 2020 yılında ise 1 346 m^3 olmuştur. Türkiye, kişi başına kullanılabilir su potansiyeline bakıldığında, su baskısı yaşayan ülkeler arasında yer almaktadır.[61] Türkiye nüfusunun 2030 yılında 100 milyona ulaşacağı ve kişi başına düşen su miktarının 1.120 m^3'e gerileyeceği öngörülmektedir. Diğer bir deyişle, artan nüfusu ve büyüyen kentleriyle Türkiye, 'su fakiri' olma yolundadır.[62] Görüldüğü üzere sulak alanların kurutulması insanlığa ve doğaya etkileri bakımından çok büyük problemleri de beraberinde getirmektedir.

Sulak alanların kurutulması sonucu ortaya çıkan sorunlardan biri de tarım arazisiyken zamanla çoraklaşan alanların imara açılmasıdır. Bu alanların çoğu da aktif fay hatları üzerindedir. Tarih boyunca bu alanlarda meydana gelen depremler can ve mal kaybına yol açmıştır. Ancak bu husus

---

[59] Hüseyin Korkmaz, "Antakya'da Zemin Özellikleri ve Deprem Etkisi Arasındaki İlişki", Coğrafi Bilimler Dergisi, 4 (2)/2006, s. 49-66.

[60] **Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Değerlendirme Raporu; Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı**, Ankara 2023, s.6.

[61] https://www.dsi.gov.tr/Sayfa/Detay/754. (Erişim: 04.08.2023).

[62] https://www.wwf.org.tr/calismalarimiz/tatli_su/ (Erişim: 04.08.2023).

geçmişten günümüze toplum hafızasında yer edememiş olacak ki aynı hata tekrar edilmektedir. Örneğin Antakya Ovası, Asi Nehri ve nehre bağlı onlarca dere, bataklık ve sulak alanın bulunduğu bir bölgededir. Tarih boyunca birçok deprem yaşanan bölge verimli arazisi sebebiyle insanoğlu tarafından terk edilmemiş ve yaşam alanı olarak kullanılmaya devam etmiştir. Türkiye'de birçok faktörün etkisi altında oluşan işgücü fazlası sürekli ya da geçici işçi olarak iş imkânlarının bulunduğu yerlere akmaya başladı. Pamuk toplama dönemi olan Eylül-Ekim-Kasım aylarında Adanalılar dışında Adıyaman, Diyarbakır, Hatay, Gaziantep, Mardin, Siirt ve Şanlıurfa gibi Güneydoğu Anadolu illerinden gelen mevsimlik işçiler çalışırdı.[63] Bu zamanla süreklilik kazanarak kırsaldan şehirlere doğru iç göçe dönüştü. Tarımda verim azalınca bu sefer kırsaldan şehirlere göç arttı. Bu da mesken ihtiyacının artmasına ve yerleşim bölgelerindeki imar planlarının sürekli güncellenmesine zemin hazırladı. 1975 yılında Bakanlar Kurulu bazı arazilerin tarım dışı amaçlarla kullanılmasına izin vermiştir.[64]

Tarım arazisi olup da topraktaki yanma ve başka sebeplerle çoraklaşan alanların zaman içerisinde imar ve iskâna açıldığı anlaşılmaktadır. Amik Gölü ve çevredeki sulak alanların kurutulması sonucunda elde edilen arazi 4753 sayılı Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Çerçevesinde 20, 40 ve 60 dekar hâlinde bedelsiz şekilde çiftçiye dağıtılıp tapusu verilmişti. Kiralama işlemleri çerçevesinde elde edilen arazilerin 78.000 dekar alanı, 2510 sayılı İskân Kanunu çerçevesinde iskân edilecek ailelere verilmek üzere Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğüne 1978-1993 yılları arasında tahsis edilmiştir. Tahsisli bu arazinin 6.600 dekarı tarım dışı amaçla, 3500 dekarı havaalanı için özel idareye ve 710 dekar da mera alanı olarak ayrıldıktan sonra geriye yaklaşık 67.000 dekar tarım arazisi kalmıştır. Bu araziler, iskân tamamlanıncaya kadar boş kalmaması için Hatay Valiliği İl Özel Defterdarlığınca yine topraksız çiftçilere kiralanmıştır. Kullanılabilir 67.000 dekar tarım arazisinden 48.565 dekarı 2683 aileye dağıtılmıştır. Geriye kalan yaklaşık 19.000 dekar araziden konut inşaatı devam eden 189 aile ile henüz konutları yatırım programına alınmayan 600 aile olmak üzere toplam 789 aileye 12.474 dekar arazi dağıtıldıktan sonra geriye 6.500 dekar arazi kalmıştır. Kurutulmaya başlanan göl alanıyla ilgili en büyük problem 2510 Sayılı Kanuna göre toprakların çiftçilerin elinden alınıp iskâna açılmasıdır.

---

[63] **Adana Pamuk Toplama İşçi-Elci-İşveren Anketi 1986,** Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1988, s. 3.

[64] Bununla ilgili kararlar için bkz. **BCA**. 30.18.1.2: 328-19-14; **BCA**. 30.18.1.2: 328-18-13; **BCA**. 30.18.1.2: 336-50-10.

Bu durum 1984 yılından itibaren resmileşmiş ve söz konusu arazi iskân arazisi olarak belirlenmiştir. 2003 yılı itibariyle toprağı kiralayarak işleyen 3000 ailenin toprağının elinden alındığı tespit edilmiştir.[65] Amik Ovası'na iskân edilen grupların büyük bir bölümünü Türkiye'nin çeşitli yerlerinde baraj yapımından etkilenenler (Samsun, Giresun, Sinop, Çorum, Adıyaman, Aydın) ve 1982 yılında Afganistan'dan gelen 5000 kişilik Afgan mülteci grubu oluşturmaktadır.[66]

Sulak alanların kurutulup imara açılmasıyla ilgili bir başka örnek de Maraş'tır. Hititler döneminden itibaren önemli bir yerleşim yeri olan Maraş tarihinde çok yıkıcı depremler yaşamıştır. Bunun sonucunda Maraş Ovası'nda kurulmuş şehrin yeri halk tarafından değiştirilmiş ve yerleşim alanı Ahır Dağı eteklerine kaydırılmıştır. Bu yeni yerleşim yerinin denizden yüksekliği 500 ila 700 rakım arasında değişmektedir. Şehir birbirinden derin yarıklar ve akarsularla ayrılmış, dört tepe üzerinde kurulmuştur. Yaşanan depremler sırasında binlerce insanın hayatını kaybettiği eski şehir ise "Kara Maraş" olarak adlandırılmak[67] suretiyle depremin izleri toplumun hafızasında korunmuştur. Maraş halkı "Kara Maraş" adını unutmamakla beraber, şehrin tepelerini birbirinden ayıran ve şehrin içinden geçen Akdere, Kanlıdere, Şekerdere ve Deliçay gibi akarsularla Gâvur Gölü gibi sulak alanların kurutulması sonucunda elde edilen arazilerin toprak yapısının alüvyon olduğunu hafızasına kaydetmemiştir. Daha önceleri üç metre derinlikten su çıktığı bilinen Bahçelievler, Trabzon Caddesi, Hayrullah Mahallesi ve Azerbaycan Bulvarı üzerine onlarca yüksek bina inşa edilmiştir. Bu da 6 Şubat 2023 depremleri sonucunda meydana gelen yıkımlarla binlerce insanın ölmesine ve yaralanıp sakat kalmasına sebep olmuştur.[68] Hâlbuki Bakanlar Kurulu 15.12.1951 tarihinde, satın alacağı arsalar üzerinde ortaklarına birer ev yaptırmak amacıyla merkezi Maraş olmak üzere 20 yıl süreyle ve en az 2000 Türk lirası sermayeyle "Maraş Bahçelievler Yapı Kooperatifi"nin kurulmasına izin vermişti.[69] Bakanlar Kurulu 28.04.1956 tarihinde aldığı kararla ortaklarına birer ev yaptırmak amacıyla merkezi Maraş olmak üzere 20 yıl süreyle ve en az 3000 Türk lirası sermayeyle "Öztürk Bahçelievler Yapı Kooperatifi"nin kurulmasına izin

[65] Köklü, **Sulak Alanların Tarımsal Amaçlı**, s. 44.

[66] Varnacı, **Kurutulan Amik Gölü'nün**, s. 91.

[67] Besim Atalay, **Maraş Tarihi ve Coğrafyası**, haz. İlyas Gökhan ve Mehmet Karataş, UKDE, Kahramanmaraş 2008, s. 192.

[68] Yıldıray Oğur, **Karar Gazetesi,** "Seher Hoca'nın Oğlu Nasıl Katil Müteahhit Oldu?", 02.03.2023.

[69] **BCA**. 30.18.1.2: 127-92-7.

vermişti.[70] Tek katlı olan bu evlerin yerini 1999 yılından itibaren çok katlı binaların aldığı, o binaların da 2023 depremlerinde tamamen yıkıldığı, hatta bazılarının alüvyonlu yapısı sebebiyle toprağa gömüldüğü tespit edilmiştir.[71]

Bütün bu tespitler sulak alanlarla imar ve iskâna açılan alanların titizlikle değerlendirilmesi gerektiğini ve sulak alanların korunmasının ve yönetiminin önemini ortaya çıkarmaktadır.

SULAK ALANLARIN KORUNMASI VE YÖNETİMİ

Sulak alanların korunması ve yaşlanan sulak alanların bilimsel yöntemlerle restorasyonu son derece hayatidir. Dünyada sulak alanlarla ilgili dönem dönem farklı uygulamalar yapılmıştır. 1960'lara kadar sulak alanlar hastalık kaynağı, değersiz ve hatta zararlı görülmüştür. Sanayi devrimiyle birlikte doğanın insan tarafından denetim altına alınması ve sömürülmesi arttığı için sulak alanların tahribi de artmıştır. O yıllarda sulak alanların kurutulmasının bir nedeni de ülkelerin toprak kazanma isteğidir. Hollanda topraklarının bir kısmını bu yolla kazanmıştır. Sonuç olarak 1960'ların ortalarına kadar sulak alan yönetiminde kullanılan en iyi yöntem bu alanların kurutulması olmuştur. [72] Sulak alanların ekosistem için önemi 1960'ların ortalarında anlaşılmaya başlamıştır. 1971 yılında İran'ın Ramsar kentinde "Özellikle Su kuşları Yaşama Ortamı Olarak Uluslararası Öneme Sahip Sulak Alanların Korunması (RAMSAR) Sözleşmesi imzaya açılmıştır. 1980'lerde ise Dünya ''sürdürülebilirlik'' kavramı ile tanışmış Uluslararası Doğanın Korunması Birliği tarafından dünya koruma stratejisi yayınlanmıştır.[73] Bu yıllardan sonra sulak alan yönetimi kavramı daha fazla önem kazanmaya başlamıştır. Sulak alan yönetimi bu alanların akılcı kullanımını sağlamak üzere koruma, kullanma, araştırma, izleme ve denetim gibi etkinliklerin ve tedbirlerin tümünü bütüncül bir yaklaşımla planlamak ve uygulamak demektir. [74] Sulak alanların korunması ve yönetimi için etkili bir yaklaşım, çevre politikaları ve bilimsel araştırmaların entegre edildiği çok boyutlu bir süreç gerektirir. Bu amaçla sulak alan yönetiminde atılması gereken adımlar aşağıda sıralanmıştır:

---

[70] **BCA**. 30.18.1.2: 143-38-13.

[71] 6 Şubat 2023 Kahramanmaraş-Pazarcık(Mw: 7.7) ve Elbistan (Mw. 7.6) Depremi Ön Değerlendirme Raporu, Gazi Üniversitesi Deprem Mühendisliği Uygulama ve Araştırma Merkezi, 23 Şubat 2023, s. 28, 41-43.

[72] Varnacı, Kurutulan Amik Gölü'nün, s. 9.

[73] World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development, International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, 1980.

[74] https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/04/20140404-11.htm. (Erişim: 13.06.2023).

a. **Yasal Düzenlemeler:** Sulak alanların korunması için uluslararası düzeyde yapılan anlaşmalar çerçevesinde etkili yasal düzenlemelerin oluşturulması gerekmektedir. [75] Bunun için her sulak alana özgü "Sulak Alan Yönetim Planları" hazırlanmalıdır.[76] Bu sayede sulak alanlara yönelik antropojenik veya doğal sebeplerden kaynaklanan tehditlere karşı yönetim stratejileri geliştirerek "Ekolojik Planlama" yapılabilir.[77] Ülkemizde sulak alanların korunması ve yönetimi ile ilgili tüm çalışmalar Ramsar Sözleşmesi ve Sulak Alanların Korunması Yönetmeliği hükümleri çerçevesinde Tarım ve Orman Bakanlığı Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü ve Su Yönetimi Genel Müdürlüğü tarafından yürütülmektedir.

b. **Bilimsel Araştırmalar:** Sulak alanların ekolojisi, biyoçeşitliliği, hidrolojisi ve ekosistem hizmetleri hakkında sürekli olarak bilimsel araştırmalar yapılmalıdır. Bu araştırmalar, sulak alanların anlaşılmasına ve etkili yönetim stratejilerinin belirlenmesine yardımcı olur. Sorunların çözümü için bilimsel yaklaşımlar kullanılmalıdır.

c. **Habitat Restorasyonu:** İnsan etkinlikleri nedeniyle zarar görmüş sulak alanların restore edilmesi, ekosistemlerin sağlığının ve işlevselliğinin yeniden kazanılmasını sağlar. Yapay olarak yapılan barajların, nehirlerin eski yataklarına döndürülmesi ve bataklıkların restore edilmesi gibi uygulamaları kapsar. Sulak alan ekosistemlerindeki bozulmaların nedenlerini belirlemeye çalışmak ve bu bozulmalara karşı bir restorasyon stratejisi uygulamak için sulak alanlardaki toplam biyotik ve abiyotik kurulumun çok iyi anlaşılması gerekir.[78]

d. **Biyoçeşitliliğin İzlenmesi:** Sulak alanlarda bulunan canlı türlerinin izlenmesi ve biyoçeşitlilik çalışmalarının yapılması, ekosistemlerin sağlığı ve gelecekteki tehditlere karşı duyarlılık açısından önemlidir.

e. **Sürdürülebilir Kullanım:** Sulak alanların ekonomik ve sosyal faydalarının dikkate alınması, bu alanların sürdürülebilir kullanımı için

---

[75] Yeniyurt, C., Hemmami, M., Çağırankaya, S., Koopmanschap E., "Türkiye'nin Ramsar Alanlarında Sulak Alan Yönetim Planları Değerlendirme Raporu", **Doğa Derneği**, Ankara 2011.

[76] **Sulak alan yönetim planlaması rehberi**, Kuş Araştırmaları Derneği, Çevre ve Orman Bakanlığı, Ankara 2007, s.3.

[77] https://webdosya.csb.gov.tr/db/tabiat/icerikler/k-z-l-rmak_yp_tr-20180921095516.pdf (Erişim: 04.08.2023).

[78] William J. Mitsch, Xinyuan Wu, Robert W. Nairn, Paul E. Weihe, Naiming Wang, Robert Deal, Charles E. Boucher, "Creating and Restoring Wetlands", **BioScience**, 48: 1998, pp. 1019-1030.

önemlidir. Tarım, balıkçılık, turizm gibi faaliyetler için sulak alanlardan yararlanabilir. Ancak bu faaliyetlerin ekosistemlere zarar vermeden gerçekleştirilmesi önemlidir.

f. Yerel Katılım: Sulak alanların yönetimi sürecine, yerel halkın ve ilgili paydaşların katılımı teşvik edilmelidir. Bu alanları kullanan yöre halkı, yerel yönetimler, özel sektör vb. herkes sulak alanların sürdürülebilir kullanımı konusunda bilinçlendirilerek koruma faaliyetlerine katılmalıdır. Sorunların çözümü için yerel yaşam biçimlerine ve geleneksel kaynak kullanım stratejisine saygılı yaklaşımlar benimsenmelidir.

g. Eğitim ve Farkındalık: Sulak alanların önemi ve korunması konusunda toplumların bilinçlendirilmesi gerekmektedir. Eğitim kampanyaları ve farkındalık projeleri, sulak alanların korunması için toplumların desteğini artırabilir.

SONUÇ

Suyun bol olduğu yerler yüzyıllardır insanlara geçim olanakları sunmuş, bu da onların fayların çevresinde yer alan verimli ovalarda yerleşim kurmaları sonucunu beraberinde getirmiştir. Sulak alanlar zaman içerisinde sivrisineklerin doğal üreme ve yaşama alanı olduğu için sıtma hastalığının kaynağı olarak görülmüştür. Tüm dünyada hükümetler kökten çözümcü bir bakış açısıyla bu alanların kurutulması için çabalamıştır. Türkiye'de de aynı uygulama on yıllar boyunca devam etmiştir. Kurutma işlemleri tarım alanı açıp köylüye toprak dağıtma amacına evrilse de su olmadığı için verimin düştüğü ve bu arazilerin kısa sürede çoraklaştığı tespit edilmiştir. Öte yandan kurutma yapılan bölgelerde su baskınlarının arttığı ve yerleşim yerlerinin değiştirilmesi gerektiği tespit edilmektedir. Kurutma sonucu elde edilen arazilerin bir kısmının 1980'li yıllardan sonra tarım dışı amaçlarla kullanılmaya başladığı ve bazılarının imar ve iskâna açıldığı görülmektedir. Depremler sonucunda bu tip zeminlerde inşa edilen binaların yıkıldığı ve can kayıplarına sebep olduğu görülmüştür.

Sulak alanların korunması ve yönetimi hususu ekolojik dengenin sağlanması, biyoçeşitliliğin korunması ve su kaynaklarının sürdürülebilirliği için kritik bir konudur. Bilimsel temelli stratejiler ve etkili yönetim önlemleri alınarak, sulak alanlar gelecek nesillere taşınacak ve çevresel hizmetlerini sunmaya devam edecektir. Politika yapıcıların, bilim insanlarının ve toplumun birlikte çalışarak sulak alanların korunmasına yönelik çabalarını artırması, doğal çevreyi ve insan yaşamını tehdit eden sorunları ele almak için önemli bir adımdır. Sulak alanların ülkemizin milli varlığı olduğu unutulmamalı ve bu bilinçle hareket edilmelidir.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Arşivi Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı (**BOA**)

BOA. Hatt-ı Hümayûn (HAT). 384/20617 (H. 11.04.1237).

BOA. HAT. 386/20674 (H. 28.11.1237).

BOA. HAT. 534/26272 (H. 20.01.1238).

BOA. HAT. 753/35560 (H. 29.12.1237).

BOA. Cevdet Dâhiliye (C. DH). 295/14706 (H. 29.07.1238).

BOA. Babıâli Evrak Odası (BEO). 166/12379 (H. 17.08.1310).

BOA. Yıldız Arşivi Hususî Evrakı (Y.A.HUS). 285/55 (H. 20.05.1311).

BOA. Y. A. HUS. 286/11 (H. 01.06.1311).

BOA. Y. A. HUS. 286/94 (H. 12.06.1311).

Cumhurbaşkanlığı Arşivi Cumhuriyet Arşivi Daire Başkanlığı (**BCA**)

BCA. (Kararlar Daire Başkanlığı (1928- 30.18.1.2). (Yer Bilgisi): 116-22-2.

BCA. 30.18.1.2: 246-10-1.

BCA. 30.18.1.2: 199-64-20.

BCA. 30.18.1.2: 255-59-6.

BCA. 30.18.1.2: 99-58-7.

BCA. 30.18.1.2: 129-43-8.

BCA. 30.18.1.2: 129-61-5.

BCA. 30.18.1.2: 328-19-14.

BCA. 30.18.1.2: 328-18-13.

BCA. 30.18.1.2: 336-50-10.

BCA. 30.18.1.2: 127-92-7.

BCA. 30.18.1.2: 143-38-13.

BCA. (Muamelat Genel Müdürlüğü: 30.10.0.0): 68-450-9 (20.08.1925).

BCA. 30.10.0.0: 158-109-1 (24.01.1925).

BCA. 30.10.0.0: 158-109-2 (21.02.1925).

BCA. 30.10.0.0: 7-41-5 (01.02.1925).

BCA. 30.10.0.0: 158-109-10 (20.09.1932).

BCA. 30.10.0.0: 157-106-14.

BCA. 30.10.0.0: 156-96-12. (06.02.1937).

BCA. 30.10.0.0: 177-223-11 (10.12.1941).

BCA. 30.10.0.0: 177-223-13 (28.02.1942).

BCA. 30.10.0.0: 158-112-16 (07.05.1948).

BCA. 30.10.0.0: 8-50-25.

BCA. 30.10.0.0: 81-532-21F (04.12.1950).

Süreli Yayınlar

Cumhuriyet, 28 Birincikanun 1938, s. 1.

Karar Gazetesi, Yıldıray Oğur, "Seher Hoca'nın Oğlu Nasıl Katil Müteahhit Oldu?", 02.03.2023.

Halkın Sesi, Beşinci Sene, No: 2458, 29 Nisan 1935.

Engizek, "Maraş Bataklıkları Hakkında", 1/5/1947, s. 5.

Kahraman Yurt, "Türkiye'deki bataklıkların kurutulması", 7 Temmuz 1953, S 895, s. 1.

Araştırma, Tetkik Eserler, Yayımlanmış ve Raporlar

6 Şubat 2023 Kahramanmaraş-Pazarcık (Mw: 7.7) ve Elbistan (Mw. 7.6) Depremi Ön Değerlendirme Raporu, Gazi Üniversitesi Deprem Mühendisliği Uygulama ve Araştırma Merkezi, 23 Şubat 2023.

Abacı Bayan, Ahu Alev, **Doğu Akdeniz Bölgesinde Yer Alan Sulak Alanlarda Oluşan Toprakların Özellikleri, Verimlilik Düzeyleri ve Sorunları,** Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Kahramanmaraş 2016.

Adana Pamuk Toplama İşçi-Elci-İşveren Anketi 1986, Başbakanlık Devlet İstatistik Enstitüsü, Ankara 1988.

Ambraseys, Nicholas, **Ambraseys, Earthquakes in the Mediterranean and Middle East: a multidisciplinary study of seismicity**

up to 1900, Cambridge (Athens): Cambridge University Press: Akadimia Athinon, Academy of Athens, Athens 2009.

Aşkın Esgibay, Ebru, **Türkiye'de Sıtma Hastalığı İle Mücadele Faaliyetleri (1925-1950)**, Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Sinop 2019.

Atalay, Besim, **Maraş Tarihi ve Coğrafyası**, haz. İlyas Gökhan ve Mehmet Karataş, UKDE, Kahramanmaraş 2008.

Atam, Şenay, **Osmanlı Devleti'nde Nafia Nezareti,** Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayımlanmamış Doktora Tezi, Niğde 2015.

Ayalon, Yaron, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Doğal Afetler**, çev. Zeynep Rona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

Çakırçoban, İsmail, **İkinci Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Bulaşıcı Hastalıklarla Mücadele**, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2010.

Çalışkan, Vedat, "Amik Ovası ve Amik Gölü: Bir Sulak Alanı Kurutma Deneyiminin Günümüze Ulaşan Etkileri", **Türk Coğrafya Dergisi**, S 41, Yıl: 2003, s. 116-117.

Çalışkan, Vedat, **Amik Ovası'nın Beşeri ve İktisadi Coğrafyası**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2002.

Er, Ayşegül, **Uyuz Gölü'nde Çevresel DNA ile Biyoçeşitlilik Tesbiti: Göçmen Kuşlar Modeli**, Ankara Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2019.

Gücek, Süleyman, Afacan, Kamil Bekir ve Zorluer, İsmail; "6 Şubat 2023 Depremleri Sonrası Zemin Büyütmesi ve Sıvılaşma Gerçeği: Antakya, Gölbaşı, Türkoğlu Örnekleri", **Afyon Kocatepe Üniversitesi Fen ve Mühendislik Bilimleri Dergisi**, 23 (3), 2023, ss. 740-752.

Günay, Nejla, **Aşiretler, Muhacirler, Mübadiller ve Mültecilerin İskânı**, Yeditepe 2021.

Güzelmansur, Aysel ve Yücel, Muzaffer; "Amik Ovası ve çevresinin sürdürülebilir alan kullanım planlaması", **Ç.Ü. Fen Bilimleri Dergisi**, 29/2013: 70-79.

Kahramanmaraş ve Hatay Depremleri Değerlendirme Raporu, Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, Ankara 2023.

Korkmaz, Hüseyin ve Gürbüz, Mehmet, "Amik Gölü'nün Kültürel Ekolojisi", **Marmara Coğrafya Dergisi**, 0 (17)/2008, ss.1-26.

Korkmaz, Hüseyin, "Antakya-Kahramanmaraş graben alanında kurutulan sulak alanların (Amik Gölü, Emen Gölü ve Gâvur Gölü bataklığı) modellerinin oluşturulması", **Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, 5/2008, ss.19-37.

Korkmaz, Hüseyin, "Antakya'da Zemin Özellikleri ve Deprem Etkisi Arasındaki İlişki", **Coğrafi Bilimler Dergisi**, 4 (2)/2006, ss. 49-66.

Köklü, Semir, **Sulak Alanların Tarımsal Amaçlı Kullanılmasının Yarattığı Çevre Sorunlarının Amik Gölü Örneğinde İrdelenmesi**, Ege Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2010.

Kuluğ, Mukaddes, **Türkiye'de Arazi Kullanımının Mekansal ve Zamansal Değişimi**, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisans Üstü Eğitim Enstitüsü Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale 2023.

William J. Mitsch, Xinyuan Wu, Robert W. Nairn, Paul E. Weihe, Naiming Wang, Robert Deal, Charles E. Boucher, "Creating and Restoring Wetlands". **BioScience,** 48/1998, pp. 1019-1030.

Sulak alan yönetim planlaması rehberi, Kuş Araştırmaları Derneği, Çevre ve Orman Bakanlığı, Ankara 2007.

Sulak Alanlar Kitabı, Orman ve Su İşleri Bakanlığı, Doğa Koruma ve Milli Parklar Genel Müdürlüğü, Hassas Alanlar Dairesi Başkanlığı, Sulak Alanlar Şube Müdürlüğü, Ankara 2013.

Varnacı, Funda, "Kurutulan Amik Gölü'nün Yöresel Ekosistem Üzerindeki Etkileri", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Coğrafya Anabilim Dalı, Balıkesir 2008.

World Conservation Strategy: Living Resource Conservation for Sustainable Development, International Union for Conservation of Nature and Natural Resources, 1980.

Yalçın, Şükran, "Asi Nehri ve Bağlı Suların Balık Faunası", **IX. Ulusal Su Ürünleri Sempozyumu**, Isparta 1997.

Yeniyurt, C., Hemmami, M., Çağırankaya, S., Koopmanschap E., "Türkiye'nin Ramsar Alanlarında Sulak Alan Yönetim Planları Değerlendirme Raporu", **Doğa Derneği,** Ankara 2011.

İnternet Kaynakları

https://www.unesco.org.tr/Pages/577/212/ (Erişim: 13.06.2023).

https://www.tarimorman.gov.tr/DKMP/Menu/31/Sulak-Alanlar (Erişim: 04.08 2023).

https://www.mta.gov.tr/v3.0/bilgi-merkezi/deprem_potansiyeli (Erişim: 20.06.2023).

https://www.mta.gov.tr/v3.0/hizmetler/daf (Erişim: 20.06.2023).

https://www.goller.gen.tr/tektonik-goller.html (Erişim: 20.06.02023).

https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/6032.pdf (Erişim: 13.06.2023).

https://www.aa.com.tr/tr/asrin-felaketi/depremden-zarar-goren-hatay-havalimani-hizmet-vermeye-basladi/2817037 (Erişim: 07.08.2023).

https://webdosya.csb.gov.tr/db/tabiat/icerikler/k-z-l-rmak_yp_tr-20180921095516.pdf (Erişim: 04.08.2023).

https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2014/04/20140404-11.htm. (Erişim: 04.08.2023).

https://www.wwf.org.tr/calismalarimiz/tatli_su/ (Erişim: 04.08.2023).

https://www.dsi.gov.tr/Sayfa/Detay/754. (Erişim: 04.08.2023).

CUMHURİYETİN İLK YILLARINDA TÜRKİYE'DE NÜFUSU ARTIRMAYA YÖNELİK UYGULAMALAR

Nuray ÖZDEMİR TİRYAKİ[*]

Özet

Cumhuriyetin ilanından sonra devletin öncelikli işlerinden biri savaş yıllarında azalan nüfusun hızlı bir şekilde artmasını sağlayacak nüfus politikası izlemek olmuştur. Nüfusu artırmaya yönelik ilk uygulama her erkek vatandaştan eşit oranda para ya da yol yapımında bedenen çalışma şeklinde alınan yol vergisinde 1925 yılında altı çocuğu olanlara muafiyet tanınmasıdır. Vergiden tek kurtuluş yolu haline gelen uygulamanın başarılı sonuç vermesi üzerine 1929 yılında çocuk sayısı beşe indirilmiştir. Beşinci çocukların nüfus kaydı işlemleri günü gününe yaptırılırken aile arasında da yol çocuğu olarak geçmiştir. Nüfusu arttırmak için sağlık alanında da önlemler alınmıştır. 1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun kabulü ile ulusal sağlık sorunları çözülerek çocuk ölümlerinin önüne geçilmeye çalışılmıştır. Nüfus artışını özendirmek için altı veya üzeri çocuğu olan kadınlara isteğe bağlı olarak nakdi mükafat ya da madalya verilmesi benimsenmiştir. Nüfus artırma girişimlerinden biri de 1929, 1932, 1940 ve 1944 yıllarında bekarlık vergisi için TBMM'ye sunulan teklifler olmuştur. Çok çocuklu fakir ailelere yardım amacıyla alınacak bu vergi ile bekarları evlenmeye teşvik etmek amaçlanmıştır. Meclis'te kabul görmese de dolaylı da olsa 1944yılında Gelir Vergisi Kanunu'nda yapılan düzenlemeyle bekarlık zammı adıyla yasalaşmıştır. Türkiye'de 1960'lı yıllara kadar nüfus politikası, nüfusu artırma ekseninde şekillenmiştir. Bu süreçte kol gücünden makineye geçişin sağlanması, kentleşme ve sanayileşmeyle Türkiye'nin izlediği nüfus politikasında da değişim yaşanmıştır. Aile planlamasına gidilerek nüfus artışı kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

Bu çalışmada, Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfus politikaları çerçevesinde nüfusu artırmaya yönelik uygulamalar ele alınmıştır. Nüfusu artırmaya yönelik uygulamaların demografik yapıya ve sosyo-ekonomik hayata etkileri değerlendirilmiştir. Çalışmada kaynak olarak, arşiv belgelerine, süreli yayınlara ve tetkik eserlere başvurulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Nüfus, Yol Vergisi, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, Aile Madalyası.

[*] Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, ozdemir_n@ibu.edu.tr.

PRACTICES TO INCREASE POPULATION IN TURKEY IN THE FIRST YEARS OF THE REPUBLIC

Abstract

After the proclamation of the Republic, one of the priorities of the state was to pursue a population policy that would ensure a rapid increase in the population that had decreased during the war years. The first practice to increase the population was to exempt those with six children from the road tax, which was levied on every male citizen in equal proportions in cash or by physical labor in road construction, in 1925. As this practice, which had become the only way out of the tax, yielded successful results, the number of children was reduced to five in 1929. The fifth child was registered in the population register on a daily basis and was referred to as the "road child" among the family. Measures were also taken in the field of health to increase the population. With the adoption of the 1930 Law on Public Health and Hygiene, national health problems were solved and child mortality was prevented. In order to encourage population growth, women with six or more children were optionally given cash rewards or medals. One of the attempts to increase population was the proposals submitted to the Grand National Assembly of Turkey in 1929, 1932, 1940 and 1944 for a bachelor tax. This tax was intended to help poor families with many children and to encourage singles to marry. Although it was not accepted by the Parliament, it was enacted, albeit indirectly, in 1944 with an amendment to the Income Tax Law under the name of bachelor's surcharge. Until the 1960s, population policy in Turkey was shaped on the axis of increasing the population. In this process, the transition from manual labor to mechanization, urbanization and industrialization led to a change in Turkey's population policy. Population growth was tried to be controlled through family planning.

This study examines the practices aimed at increasing the population within the framework of population policies in the early years of the Republic. The effects of the practices aimed at increasing the population on demographic structure and socio-economic life are archival documents, periodicals and research works were used as sources.

Keywords: Population, Road Tax, General Hygiene Law, Family Medal.

GİRİŞ

Tarih boyunca askerî, iktisadi ve siyasi açıdan güç kaynağı olarak görülen nüfus yoğunluğu devletlerin önemle üzerinde durduğu bir konu olmuştur. Her dönemde nüfus artışını sağlama aracı olarak evliliklere önem verilmiştir. Gerek Eski Yunanistan'da gerekse Roma'da arka arkaya yaşanan savaşların neden olduğu insan kayıpları karşısında genç erkek nüfusa duyulan ihtiyaçla evlenme zorunluluğu getirilmiştir. Ayrıca çok çocuklu ailelere çeşitli ayrıcalıklar tanınmıştır. İstikrarlı nüfus politikalarını savunan Platon ve Aristo gibi filozoflar dahi devletin askerî açıdan güçlü sayılabilmesi için nüfus yoğunluğunun elzem olduğunu savunmuşlardır. Nüfus yoğunluğunun devletler için siyasal bir güç ve üstünlük unsuru olduğu görüşü tarih boyunca kabul görmüştür. Avrupa'da başta İngiltere olmak üzere pek çok ülke nüfusu artırmaya yönelik politikalar izleyerek güçlü devlet imajı yaratmak istemiştir. 19. yüzyılın başında İngiltere'nin nüfusu 9.2 milyondan yüzyılın sonunda 36.1 milyona yükselmiştir. Almanya'nın ise 24 milyondan 64 milyona çıkmıştır.[1]

Güçlü devletler için nüfusun miktarını ve özelliklerini de tam olarak bilmek 19. yüzyıl ortalarından itibaren stratejik önem taşımış ve demografi bilimi gelişme göstermiştir. Osmanlı Devleti'nde kuruluş devrinden itibaren tahrir adı verilen sayımlar yapılmışsa da bunlar daha çok vergi hanesi, asker ve arazi sayımları olmuştur. Tanzimat dönemiyle birlikte her alanda olduğu gibi nüfus konusunda da yeni adımlar atılmış modern anlamda ilk nüfus sayımı yapılmıştır.[2] II. Mahmut döneminde yapılan 1830'da başlayıp 1831'de tamamlanan nüfus sayımıyla sadece erkekler sayılmış devletin toplam nüfusu tespit edilememiştir. Bu sayımla elde edilen sonuçların değerlendirilmesi için Ceride Nezareti kurulmuştur. Osmanlı İmparatorluğu genelinde nüfus teşkilatı oluşturularak doğum-ölüm gibi nüfus hareketlerinin sistemli bir biçimde kayıtlarının tutulması amaçlanmıştır. Nüfus artışıyla devletin daha da güçleneceği özellikle askeri, sanayi, ticari vb. alanlarda güçlü bir devlet yaratılmak hedeflenmiştir. Nüfus artırmaya yönelik politikalar üretilmiş evlilikler desteklenmiştir. [3] Çocuk düşürme yasağı

[1] Kayıhan Özoğuz, "Nüfus Hacmi ve Artışı Üzerine Çağlar Boyu Süregelen Tartışmalara Toplu Bir Bakış", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C 32, S 1-4, 1972, s.45-46; Yaşar Semiz, "1923-1950 Döneminde Türkiye'de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi)", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 27, Bahar 2010, s. 427-428.

[2] İbrahim Serbestoğlu, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus Algısının Değişimi ve Nüfusu Artırma Çabasında Müfettişlerin Rolü", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 17, S 31, Haziran 2014, s.256-259.

[3] Enver Ziya Karal, **Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İlk Nüfus Sayımı 1831**, DİE Yayınları, Ankara 2010, s.7-10; Serbestoğlu, agm., s.31.

getirilmiş ve çoklu doğumlar (ikiz, üçüz) "tev'em maaşıyla" ödüllendirilmiştir.[4]

Devletin nüfus artışına destek vermesine karşın evliliklerde talep edilen başlık parası, çeyiz veya harcamalar evlilikleri olumsuz etkilemiştir. Ayrıca kolera, veba, tifüs gibi salgın hastalıklar ve savaşlar nüfus artışının önündeki en büyük engel olmuştur. Kırım Savaşı sonrasında Kafkaslardan Osmanlı topraklarına yaşanan göçlerle Osmanlı nüfusunda bir miktar artış yaşanmıştır.[5] 1831 nüfus sayımında Anadolu'nun nüfusu ortalama 7.5 milyonken 1844'te 10.5 milyona yükselmiştir. [6]

Osmanlı Devleti'nin nüfusu Sultan Abdülaziz'in tahta çıktığı 1861 yılında yaklaşık 30 milyondur. Sultan Abdülaziz döneminde eyaletlere müfettiş gönderilerek evlilikleri artırmaya yönelik çalışma yapmaları istenmiştir. Anadolu ve Rumeli'ye görevlendirilen Ahmed Vefik Efendi, Ahmed Cevdet Paşa gibi müfettişlerden nüfusun artırılması için evliliklerin kolaylaştırılmasına yönelik faaliyette bulunmaları talep edilmiştir. Bazı bölgelerde yüksek miktarlarda çeyiz ve başlık parası istendiğinden evlilikler ertelenmiş bu durum ticaret, tarım ve sanayinin gelişmesinde ihtiyaç duyulan erkek nüfusun azalmasına yol açmıştır. Merkezden görevlendirilen müfettişler 1863-1864 yıllarında yaptıkları teftişlerde evlilik masraflarını sınırlandırarak binlerce kişinin evlenmesini sağlamışlardır.[7] Bir taraftan ülke nüfusunu artırmaya yönelik bazı uygulamalar yapılırken diğer taraftan da Tanzimat döneminde nüfus işlerini düzenlemeye yönelik idari düzenlemeler yapılmıştır. Doğum, ölüm, evlenme, boşanma, göç gibi nüfus hareketlerini takip etmek üzere ülke geneline yayılan bir nüfus teşkilatı oluşturulmaya çalışılmıştır. 1914 yılında Sicil-i Nüfus Kanunu ile ülke nüfusunu kayıt altına almak ve genel bir nüfus sayımı yapmak üzere bir girişimde bulunulmuştur. Ancak I. Dünya Savaşı'nın çıkması üzerine çalışmalar yarım kalmıştır.[8]

Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında üst üste yaşanan savaşlar nüfusun her geçen gün azalmasına yol açmıştır. Cumhuriyetin ilanından sonra yeni Türk Devleti'nin öncelikli işlerinden biri savaş yıllarında azalan ülke

---

[4] Güven Dinç-Fatma Şimşek-Haldun Eroğlu, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tev'em Maaşı", **UÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S 6, 2009/1, s.79-80.

[5] Serbestoğlu, agm., s.262-263.

[6] Semiz, agm., s.428.

[7] Serbestoğlu, agm., s.262-263.

[8] Fevzi, Çakmak, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, VIII/18-19 (2009/Bahar-Güz), s.90.

nüfusunun hızlı bir şekilde artmasını sağlayacak önemleri içeren bir nüfus politikası izlemek olmuştur. Bu çalışmada Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'de nüfusu artırmaya yönelik uygulamalar incelenmiştir.

1.Osmanlıdan Cumhuriyete Devralınan Nüfusun Durumu

Yeni Türk Devleti Anadolu ve Doğu Trakya'yı kapsayan bir coğrafyada kurulmuş olup I. Dünya Savaşı öncesinde bu topraklardaki nüfus yaklaşık 10 milyon civarındadır. Önce I. Dünya Savaşı yıllarında pek çok cephede aynı anda savaşılmış ve özellikle Çanakkale Cephesi'nde genç nüfus kaybedilmiştir. Doğu bölgelerinde yaşanan Ermeni isyanları sonucunda Van, Bitlis, Muş, Erzurum, Erzincan gibi şehirlerde insan kaybı çok olup bu bölgelerden yaşanan göçler nedeniyle demografik yapı bozulmuştur. I. Dünya Savaşı'nın ardından bir de Millî Mücadele başlamış Güney ve Batı Cephelerinde yaşanan savaşlar üzerine çok insan kaybı verilmiştir. Yunan, İngiliz, Fransız işgaline uğrayan bölgelerden işgallerin olmadığı yerlere göçler yaşanmıştır. Antep, Maraş, Mersin, Adana, Uşak, Manisa, İzmir, Tekirdağ gibi şehirlerin nüfusları 1923 yılına gelindiğinde 1914 yılı verilerine oranla oldukça düşük kalmıştır. İşgale uğramayan Kırşehir, Çankırı, Kastamonu, Bolu gibi şehirlerin nüfusları ise bir miktar artış göstermiştir.[9]

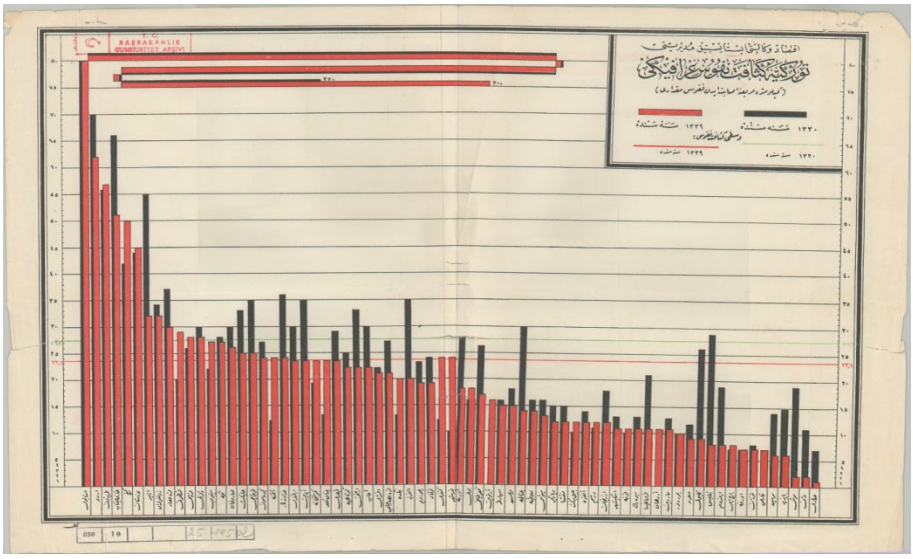

[9] **Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA),**30-10-0-0/25-145-2/21/10.12.1923.

Ek 1: Türkiye'nin 1914-1923 yıllarına ait nüfus yoğunluğunu gösterir grafik. (**BCA**, 30-10-0-0/25-145-2/21/10.12.1923.

Savaşların gölgesinde sayım yapılamadığından Cumhuriyet'in Osmanlı'dan ne kadar nüfus devraldığına dair kesin bir bilgiye sahip değiliz. Ancak Millî Mücadele sonrası ülke nüfusunu belirlemede 1923 seçimleri için yapılan seçmen listeleri tahmini bir fikir verebilmektedir. Bu listelerde seçme hakkına sahip erkek nüfus kayıtlı olup toplam 5.473.891 kişidir. Bu rakamdan hareketle en iyi tahminle ülke nüfusu 11-12 milyon civarındadır. Nüfusun büyük çoğunluğu kırsal kesimde yaşamaktadır. Savaşlar, salgın hastalıklar ve göçler nedeniyle genç nüfusun oranı toplam nüfusun içinde azdır.[10] Nüfusun azlığı toprak genişliğine oranla askeri, iktisadi siyasi ve sosyal yönlerden negatif bir etki yaratmaktadır. Bu nedenle ekonomik ve sosyal planlamalarda istenilen hedefe erişebilmek için nüfusu arttırmaya yönelik tedbirlerin alınması zorunluluğuyla karşılaşılmıştır.[11]

Millî Mücadele'nin hemen sonrasında daha Cumhuriyet ilan edilmeden nüfus konusu TBMM'nin öncelikli işleri arasına alınmıştır. Mustafa Kemal Paşa liderliğinde modern bir devlet kurma yolunda eğitimden sağlığa, ekonomiden ulaşıma, tarımdan ticarete pek çok alanda faaliyetlerin yürütülebilmesi için öncelikle ülkenin temel kaynağı olan nüfusun miktarı ve özelliklerinin bilinmesi şart olarak görülmüştür. Mustafa Kemal Paşa 1923 yılı başlarında gerek gazetecilerle yaptığı beyanatlarda gerekse TBMM'de yaptığı konuşmalarda nüfus meselesinin önemine değinmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1923 tarihinde TBMM'nin dördüncü toplanma yılını açarken nüfus konusunda yapılacaklara dair şu açıklamada bulunmuştur:

> *"Efendiler, nüfus meselesi bir memleketin en mühim mesail-i hayatiyesindendir. İdari, askeri, mali ve iktisadi mesailde memleket nüfusunun miktar-ı sahihini (tüm miktarını) bilmek ne kadar elzem ise her sene yapılacak ihsaiyat (sayım) ile nüfusun tezayüt (artma) veya tenaküs (azalma) miktarı anlaşılmadan esbab-ı tezayüdün (artış sebepleri) idamesi ve esbab-ı tenakusun (düşüş sebepleri) izalesi için tedabir ittihaz etmek kabil olamayacağı derkârdır. Binaenaleyh*

[10] Tevfik Çavdar, "Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Sorunu", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s.1552. ss.1552-1562

[11] Kemal Arı, "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VIII / 23 (Mart 1992), s.410.

yeniden tahrir-i nüfus icrasına pek acil ve mübrem(zaruri) bir lüzum muhakkaktır."

Mustafa Kemal Paşa, bundan sonra nüfus meselesinin öncelikli işler arasına alınacağını belirterek en kısa zamanda genel bir nüfus sayımı yapılması için çalışmalara başlanacağını da açıklamıştır.[12] Mustafa Kemal Paşa, 1 Mart 1924 tarihinde TBMM'nin ikinci dönem birinci toplanma yılını açış konuşmasında da nüfus artırmaya yönelik kararlığı dile getiren şunları söylemiştir: [13]

"Nüfusumuzun muhafaza ve tezyidi (artması) gayesini ehemmiyetle nazarı dikkate vazederim. Sıhhat-i umumiye için esaslı olarak derpiş edilen tedabir aleddevam ikmal ve tevsi olunmalıdır. Feyyaz ve velut olan Türk milleti mütemadi ve fenni takayyüdat-ı sıhhiyeye mazhar olunca Türk vatanını dolduracak ve şenlendirecek kuvvette olduğuna kimsenin şüphesi yoktur."

Yeni Türk devletinin 1923 sonrasında nüfusu artırmaya yönelik giriştiği çaba dünyadan da kopuk değildir. Özellikle Avrupa ülkeleri I. Dünya Savaşı'nın nüfusun azalmasına yol açan etkilerinden kurtulmak ve nüfus artışını sağlamak için hızlı nüfus artışı politikaları izlemeye başlamışlardır.[14] Türkiye'de de 1925 yılından itibaren çeşitli uygulamalarla nüfus artışı teşvik edilerek nüfus artış oranı hızlandırılmak istenmiştir. Nüfusun durumunu ve özelliklerini tespit etmek üzere nüfus sayımı yapılması için çalışmalara başlanmıştır. Öncelikle demografi alanında bilimsel çalışmalar yaparak istatistiki veri toplamak üzere 1926'da Ankara'da İstatistik Umum Müdürlüğü[15] kurulmuştur. Bu konuda batılı ülkelerde uygulanan araştırma ve istatistik bilgisini Türkiye'ye aktarmada yabancı uzmanların görüşlerine başvurulmuştur. İstatistik alanında dünyaca kabul gören Belçikalı bilim adamı Camille Jaquart İstatistik Umum Müdürlüğü'nün yönetimine getirilmiştir.[16] İstatistik Umum Müdürlüğü ülkenin ihtiyaç duyduğu nüfus, eğitim, sağlık, tarım gibi pek çok alanda sayısal verileri toplayan bir kurum olarak çalışmıştır.

---

[12] **Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III**, C 1, ATAM Yayınları, Ankara 1997, s.305.

[13] **Age.**, s.346.

[14] Fevzi Çakmak, **Atatürk Döneminde Türkiye'nin Nüfus Politikası**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007, s.35.

[15] İstatistik Umum Müdürlüğü, 1945'te İstatistik Genel Müdürlüğü adını almış 1962 yılında Araştırma Enstitüsü olarak görev yapacak Devlet İstatistik Enstitüsü'ne (DİE) dönüştürülmüştür. 2005 yılında ise Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) adıyla yeniden yapılandırılmıştır.

[16] Çakmak, agm., s.2009.

Cumhuriyet döneminin ilk nüfusu sayımı Türkiye genelinde 28 Ekim 1928 günü yapılmıştır. Sayım günü sokağa çıkma yasağı ilan edilmiş dönemin basını da halka sayımın önemini anlatan yayınlar yapmıştır. Cumhuriyet döneminde yapılan ilk sayım olan 1927 nüfus sayımına göre Türkiye'nin toplam nüfusu 13.648.270 kişi olarak tespit edilmiştir. Nüfusun %16,3'ü kentlerde, %83,7'si kırsal kesimde yaşamaktadır. Okuma yazma oranı erkeklerde %17,42, kadınlarda %4,63 olup ortama %10,58 civarındadır.[17] İkinci nüfus sayımı ise 1935 yılında yapılmıştır. Türkiye nüfusu 16.156.018 olarak belirlenirken kilometrekareye düşen kişi sayısı 21 olarak belirlenmiştir. Bundan sonra her beş yılda bir düzenli olarak genel nüfus sayımların yapılmasına büyük önem verilmiştir[18] Nüfusu artırmaya yönelik uygulanan politikalarla Türkiye'de nüfusta günden güne artış yaşanmıştır. Nitekim Cumhuriyetin Onuncu yılı için bestelenen Onuncu Yıl Marşı'nda "*on yılda on beş milyon genç yarattık her yaştan*" dizelerine de yer verilerek Türkiye'de yaşanan nüfus artışı ile duyulan gurur dile getirilmiştir.

2.Nüfusu Artırmaya Yönelik İlk Uygulama: Yol Vergisinden Muafiyet

Nüfusu artırmaya yönelik ilk uygulama yol vergisinde yapılan düzenleme olmuştur. Tanzimat döneminde uygulanmaya başlayan ve bazı değişikliklerle Cumhuriyet döneminde de alınan yol vergisi para ya da yol inşasında bedenen çalışma biçiminde gelir seviyesine bakılmaksızın 18-65 yaş arası her erkekten eşit miktarda alınmıştır. Savaşların yol açtığı ekonomik güçlüklerle boğuşan Anadolu halkı yol vergisini ödemekte zorlanmıştır. Halk "baş vergisi" olarak görülen bu verginin Cumhuriyet döneminde de devamından sürekli şikâyet etmiştir. Ancak 1925'te aşar vergisini kaldıran yöneticiler bütçenin açık vermesi ve demiryolu yapımına öncelik tanınmasından dolayı vergiyi kaldırmaya yanaşmamışlardır. Halk vergisini ödemek için ya yol yapımında bedenen çalışmış ya da elinde avcundakini satıp para olarak ödemek zorunda kalmıştır. Vergisini ödemeyen mükelleflere haciz, hapis gibi cezaların verilmesi sosyal yaşamda derin izler bırakmış sürekli şikâyet konusu olmuştur.[19]

---

[17] **28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Türkiye Nüfusu**, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara 1928.

[18] Çavdar, agm., s.1983.

[19] Nuray Özdemir, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Yol Vergisi", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C 32, 2013, s.215-217.

Osmanlı'dan Cumhuriyet'e halkın en çok şikâyet ettiği vergi olan yol vergisinde 19 Ocak 1925 tarihli Yol Mükellefiyeti Kanunu ile mükellefler lehine bir muafiyet getirilmiştir. Altı ve üzeri çocuğa sahip olanlar vergiden muaf tutulmuşlardır.[20] Kısa sürede altı çocuk uygulaması ekonomik güçlüklerle boğuşan kırsal kesim için vergiden tek kurtuluş haline gelmiştir. Hatta yol yapımında çalışan baba altıncı çocuğunun doğduğunu belgelendirdiğinde derhal vergi yükümlülüğünden kurtulup işi terk edebilmiştir. Yol vergisinden kurtardığı için son doğan çocuğun aileye bereket getirdiğine inanılmıştır.

Uygulamanın başarılı sonuç vermesi üzerine 10 Haziran 1929 tarihli Şose ve Köprüler Kanunu ile muafiyet mükellefler lehine iyice genişletilerek çocuk sayısı beşe indirilmiştir.[21] Bu düzenleme bekar erkeklerin hızlı bir şekilde evlenmesini teşvik edici olmuştur. Yol vergisinden tek kurtuluş yolu olarak görüldüğünden Anadolu'da beş ve üzeri çocuk sahibi ailelerin sayısında artış yaşanmıştır. Hatta bazı aileler çocuk sayısı azalmasın diye ölen çocuklarını nüfus dairelerine bildirmekten dahi kaçınmışlardır. Muafiyet haklarını devam ettirmek için ya çocuklarının vefatını gizlemişler ya da doğacak yeni çocuklarını hemen ölen çocuğun yerine geçirilmiştir. Beşinci çocukların doğumu dört gözle beklenirken nüfusa kaydı da günü gününe yaptırılmıştır. Çoğunlukla aile içinde "yol çocuğu" olarak anılmıştır.[22]

Ailelerin vergiden kurtuluş için tek şansı olan beş çocuk sahibi olmak istemeleri dönemi anlatan roman ve öykülere de konu olmuştur. Örneğin Emir Kalkan "Ha Bu Diyar" adlı öykü kitabında kırsal kesimde yaşayan ve dört çocuğu olan Ali Paşa'nın beşinci çocuk isteğiyle karısı Güllü ile yaşadığı çatışmayı anlatmaktadır. Yol vergisi için uzak şehirlerde sıcağın altında çalışmaktan kurtulmak isteyen Ali Paşa, vergiden muafiyet için beş çocuğu olmamasının suçunu eşinde arar. Her yıl temmuz ayında vergi tahsildarları gelmeden önce aile büyük bir gerilim ve korku yaşamaktadır. Köy meydanına toplanan jandarmalarla tahsildarların ellerinde sarı vergi kağıtları ile muhtarın rehberliğinde yol parası toplamaları tasvir edildikten sonra parası olanların verip kurtulduğu ya da beş çocuğu olanların zaten vergiden muaf olduğu anlatılmaktadır. Köylülerin parası olmadığı için vergiden kurtulmanın en kestirme yolunun beş çocuğa sahip olmak olduğu

[20] Yol Mükellefiyeti Kanunu", **Resmi Ceride**, 23 Şubat 1925, s.7-9.

[21] "Şose ve Köprüler Kanunu", **Resmî Gazete**, 12 Haziran 1929, s.7523-7528.

[22] Özdemir, agm., s.222.

yoksa "jandarmanın önünde, güneşin altında Maraş mı olur, Antep mi, Sivas mı olur, Şarkışla mı Allah bilir nerede çalışmak zorunluğu Ali Paşa'nın" içini daralmaktadır. Yaklaşık bir ay vergi ödemek için kazma kürek dağ başlarında toprak kazarak, kaya parçalayarak amelelik yaparak yine vergiyi ödeyecektir. Ve Ali Paşa bedenen çalışarak ödediği yol parasının öcünü çocuk sayısını beşe çıkartamadığını düşündüğü eşi Güllü'den alır. Nihayetinde ailenin beşinci çocuğu doğar ve babanın yol vergisinden muaf olmasıyla öykü mutlu sonla biter.[23]

Türkiye'de 1945 sonrasında çok partili hayata geçişle birlikte yol vergisine ilişkin tepkiler Demokrat Parti'nin desteğiyle daha da artmıştır. Demokrat Parti seçim propagandasında halkın ödeme güçlüğü yaşayıp sürekli şikâyet ettiği yol vergisini kaldırma vaadinde bulunarak oy istemiştir. Demokrat Parti'nin 1950'de seçimlerini kazanmasında yol vergisini kaldırma sözü önemli etkenlerden biri olmuştur. Demokrat Parti Hükümeti iktidara geldikten sonra hemen vergiyi kaldıramasa da nihayetinde 1952 yılında yol vergisine son verilmiştir.[24]

3. Türk Ceza Kanunu ve Nüfusu Artışını Desteklemeye Yönelik Yasaklar

Cumhuriyetin ilanıyla Türkiye'de laik devlet sistemini kurmak için bazı çalışmalar yapılırken dini nitelik taşıyan Osmanlı Ceza Kanunu yerine yeni bir kanun yapılması zorunluğu duyulmuştur. Avrupalı ülkelerinin ceza kanunları tetkik edilerek Türkiye'ye uygulanacak bir ceza kanunu için çalışmalar yapılmıştır. Türkiye koşullarına en uygun kanun olarak 1889 tarihli İtalyan Ceza Kanunu tespit edilmiştir.[25] İtalyan Ceza Kanunu'na dayanarak yeni bir ceza kanunu hazırlanmış ve TBMM'de 1 Mart 1926'da kabul edilmiştir.[26]

Türk Ceza Kanunu'nun amacı kişinin temel hak ve özgürlüklerini, kamu düzen ve güvenliğini, hukuk devletini kurmak, toplum barışını korumak, suç işlenmesini önlemektir. Türk Ceza Kanunu nüfusu arttırmaya yönelik politikada da önemli bir adım olmuştur. Kanunda "Kasten Çocuk Düşürme ve Düşürtmek Cürümleri" başlıklı bir bölümde 468-472

---

[23] Hüseyin Cihad Karaali, **Emir Kalkan Öykülerinde Hayatın Dışında Kalanlar**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2017, s.105-107.

[24] Özdemir, agm., s.245.

[25] Şerafettin Turan, **Türk Devrim Tarihi-Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938) 3.Kitap (1.Bölüm),** Bilgi Yayınevi, Ankara 2005, s.143.

[26] "Türk Ceza Kanunu", **Düstur**, 3.Tertip, Kanun No: 765, s. 519.

maddelerle cezai yaptırımlar belirtilmiştir. Örneğin 468. Madde'de "alet ve ilaç kullanarak veya başkası tarafından kullanılmasına razı olunarak çocuk düşüren kadının altı aydan üç seneye kadar hapis cezasına çarptırılacağı" ifade edilmiştir. Çocuk düşürtmeye dair 469. Madde ise şu şekildedir: "Bir kadınının rızasıyla vasıta temin ederek çocuğunu düşürten kimse bir seneden üç seneye kadar hapse mahkûm olur. Eğer bu düşürtme neticesi veya düşürmek için kullanılan vasıtadan kadın telef olursa ceza dört seneden yedi seneye kadar ve eğer kadının ölümü razı olduğu vasıtadan daha tehlikeli bir vasıta kullanmaktan hasıl olmuşsa ceza beş seneden on seneye kadar ağır hapistir."[27] Çocuk düşürme ve düşürmeye getirilen ağır cezaların caydırıcı olacağı düşünülmüştür.

Çocuk düşürme ve düşürtmeye yönelik yayınlara da yasak getirilmiştir. Örneğin Sevimli Ay tarafından yayınlanan "Gebe Kalmamak için Ne Yapmalı" adlı kitap nüfusu artırma yönünde izlenen politikalara aykırı olmasından dolayı 13 Mart 1927 tarihli Bakanlar Kurulu kararı ile devlet tarafından toplatılmıştır.[28]

Türk Ceza Kanunu'nun "Kasten Çocuk Düşürmek ve Düşürtmek Cürümleri" başlığı, 1936 yılında kabul edilen yeni bir kanunla, "Irkın Tümlüğü ve Sağlığı Aleyhine Cürümler" şeklinde değiştirilmiştir.[29] Her ne kadar yapılan sadece isim değişikliği olsa da kanunun yeniden gündeme gelmesi yönetici kadroların her geçen yıl nüfusu artırma politikasına daha çok önem verdiğinin göstergesi olmuştur.[30]

4.Umumi Hıfzıssıhha Kanunu ve Aile Madalyası

Cumhuriyetin ilk yıllarında yöneticilerin nüfusu arttırmak için başvurduğu yollardan biri de sağlık alanında alınan önlemler olmuştur. Bu konuda yapılan en önemli yasal düzenleme sağlık hizmetlerinin anayasası niteliğinde olan 1593 numaralı 24 Nisan 1930 tarihli Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun kabulüdür.[31] Böylece sağlık hizmetlerine ait politikaların esasları belirlenmiştir. Ayrıca kanun halk sağlığını devlet güvencesine alması bakımından dikkate değerdir. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu çoğunlukla sağlık hizmetlerinin geliştirilmesine dair yenilik getirdiği kadar çocuk ve gençliğin korunması ile sosyal güvenlik alanlarında da önemli düzenlemeler

[27] Çakmak, **a.g.t.**, s.38-39.

[28] **BCA**, 30-18-1-1/23-16-1/86-83/13.03.1927.

[29] "Irkın Tümlüğü ve Sağlığı Aleyhine Cürümler", **Düstur**, XVII, 3.Tertip, Kanun No: 3038, s.1347.

[30] Çakmak, **a.g.t.**, s.35-39.

[31] **Umumi Hıfzıssıhha Kanunu**, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1930, s.28.

getirmiştir. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne bağlı olarak 1931 yılında Ankara'da hizmete açılan Merkez Hıfzıssıhha Müessesesi, Türkiye'deki yaygın hastalıklar ve bunların sebeplerini araştırıp mücadele edecek yöntemler hakkında incelemelerde bulunmak, aşılar ve serumlar üretmek amacıyla kurulan bir bilim merkezi olarak çalışmıştır.[32]

Cumhuriyet döneminde sağlık alanında en fazla üzerinde durulan konulardan biri salgın hastalıklarla mücadele olmuştur. Verem, trahom, sıtma, frengi vb. bulaşıcı hastalıklar ilk sırada yer almış ve oldukça fazla kayıplara yol açmıştır. Bu hastalıklarla savaşmak için teşkilatlar oluşturulmuş ve sağlık hizmetlerini ülke geneline yaygınlaştırmak amaçlanmıştır. Salgın hastalıklarla mücadelede her türlü önlemin alınarak nüfusun azalmasının önüne geçmek için uzun vadeli politikalar izlenmiştir.

1930 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun "Çocukluk ve Gençlik Koruması" başlıklı kısmında nüfus artışını özendirme ve çocuk sayısını artırmaya yönelik şu maddeye yer verilmiştir: [33]

> "*Madde 156- Bu kanunun neşrinden sonra berhayat çocuğu altı veya altıdan fazlaya baliğ olan kadınlara Devletçe mükâfatı nakdiye verilmesi için her sene Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti bütçesinde bir faslı mahsus açılır. Arzu edenlere nakdi mükâfat yerine ihdas edilecek bir madalya verilir. Bu kanunun neşri tarihinde berhayat altı veya daha ziyade çocuğu olan kadınlara dahi bu madalya verilir."*

1930 Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'yla nüfusu artışını sağlamak için altı veya üzeri çocuğu olan kadınlara devlet tarafından isteğe bağlı olarak nakdi mükafat ya da madalya verilmesi benimsenmiştir. Kanuna göre ikramiye ve madalya alması gereken altı ve daha fazla çocuklu ailelerin isim defterleri Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti tarafından vilayetlerden istenmiştir. İlk etapta Ankara'da 200'e yakın çok çocuklu aile tespit edilmiştir. Türkiye genelinde çok çocuklu ailelerin sayısının on beş binden fazla olduğu hesaplanmıştır.[34]

Altı veya daha fazla çocuklu annelerden talebe göre fakir olmayanlara madalya, fakir annelere de nakdi mükâfat verilmesi kararlaştırılmıştır. Nakdi mükâfatların belediyeler tarafından ödenmesi düşünülmüş, fakat her

---

[32] Yaşar Baytal, **Atatürk Döneminde Sosyal Yarım Faaliyetleri (1923-1938)**, ATAM Yayınları, Ankara 2012, s.43-48.

[33] **Umumi Hıfzıssıhha Kanunu**, s.28; "Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", **Resmî Gazete**, 6 Mayıs 1930, s.8903.

[34] "Çok Çocuklu Aileler İçin", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Ocak 1931, s.4.

belediyenin mali durumu buna müsait olmadığından bu ödeneğin hükümet bütçesinden tahsis edilmesi benimsenmiştir. Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti bu ödeneği tahsil ettikten sonra başvuru dilekçeleri her vilayetin idare heyetleri tarafından incelenecektir. İkramiye ve madalya verilecekler sınıflandırılacaktır.[35] Bu düzenleme paralelinde 1931 yılı bütçesine ödenek konulmuştur. Ancak bazı çok çocuklu aileler kanunun kendilerine verdiği bu haktan haberdar olmadığı için özellikle doğudaki şehirlerde mükafat için ailelerin başvuruları çok sınırlı kalmıştır. Devlet kurumları tarafından bu işin takibi yoluna gidilmiştir.[36] Ocak ayı sonuna kadar on dokuz vilayetten Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâleti'ne gönderilen bilgiye göre mükâfat veya madalya verilecek ailelerin toplamı 13.000 den fazladır. Buna göre yurt genelinde aile sayısının kırk beş bini bulacağı tahmin edilmiştir.[37] Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekâletince hazırlatılan madalyalar halktan büyük ilgi görmüştür. Madalyalar törenle dağıtılmış ve Anadolu'da kadınlar arasında madalya sahibi olmak bir ayrıcalık sembolü olmuştur. Aile madalyası ailenin en kıymetli ziyneti olarak özenle saklanarak kuşaktan kuşağa aktarılmıştır

Aile madalyası özel olarak tasarlanarak Darphane'de basımı yaptırılmıştır. Madalyanın bir tarafında kolları altında altı çocuğunu koruyan bir anne ve diğer tarafında içi boş bırakılmış defne dallarından bir çelenk vardır.

Ek 2: Aile Madalyası

[35] "Çok Çocuklu Aileler", **Akşam**, 29 Aralık 1930, s.3.

[36] "Çok Çocuklu Aileler", **Hâkimiyet-i Milliye**, 12 Ocak 1931, s.2.

[37] "Altıdan Fazla Çocuğu Olanlara Sıhhat Vekâleti Madalya Verecek", **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Ocak 1931, s.1.

Çok çocuklu ailelere nakdi mükafat ya da madalya şeklinde yapılan uygulama halktan büyük ilgi görünce yapılan bir düzenleme ile çocuk sayısı altıdan beşe düşürülmüştür. Böylece daha çok aile bu uygulamadan yararlanabilmiştir. 1931-1948 yılları arasında beş ve üzeri çocuğu olan ailelere devlet tarafından ödenen nakdi mükafat miktarı şu şekildedir:[38]

Yıl	Aile Sayısı	Ödenen Miktar (Lira)
1931	37	1.850
1932	87	4.350
1933	137	6.850
1934	140	7.000
1935	268	13.400
1936	275	13.750
1937	989	49.450
1938	2.446	73.380
1939	2.368	71.040
1940	2.500	75.000
1941	2.500	75.000
1942	2.500	75.000
1943	2.500	75.000
1944	20.766	632.000
1945	12.047	361.415
1946	16.666	500.000
1947	8.333	250.000
1948	8.333	250.000
Toplam	**132.897**	**4.025.485**

Kadınlara aile madalyası verilerek toplumda çocuk sayısının artırılması ve aile bilincinin geliştirilmesi hedeflenmiştir. Kanunun uygulandığı 1930-

[38] Semiz, agm., 468.

1948 yılları arasında 132.847 aileye toplamda 4.025.485 lira nakdi yardım yapılırken 3.623 aile ise madalya almayı tercih etmiştir.[39]

1.Bekarlık Vergisi Tartışmaları

Nüfus artırma girişimlerinden biri de 18 Mart 1929 tarihinde Yozgat milletvekili Süleyman Sırrı Bey tarafından TBMM'ye verilen "*bekârlık vergisi*" alınmasına dair kanun önerisi olmuştur. Süleyman Sırrı Bey, 20-35 yaşları arasında olup bir devlet dairesinden maaş alan tüm bekâr kadınların, verdikleri verginin bir katı olarak bekârlık vergisi ödemelerini ve böylece sağlanacak gelirin de çok çocuklu ailelere ödenmesini teklif etmiştir. Öneri, TBMM genel kurulunda daha görüşmeye açılmadan özellikle basında geniş yankı uyandırmıştır. Akşam, Cumhuriyet, Vakit gibi gazeteler halkı aydınlatmak için anketler yaparak dönemin tanınmış bekar isimlerine bu konudaki görüşleri sorulmuştur.[40]

Örneğin Vakit Gazetesi, vergiye dair halkın görüşü saptamak üzere Öğretmen Nakiye Hanım, Dr. Kadri Reşit Paşa, Ubeydullah Efendi, Reşat Nuri (Güntekin) Bey, Milletvekili Tevfik Bey, Nizamettin Nazif Bey gibi isimlere görüşlerini sormuştur. Bunlar arasından okuyuculardan en çok beğeni toplayanın seçilmesine dair bir müsabaka da düzenlemiştir. Böylece magazinsel bir hava da katarak vergiye dair halkın görüşlerini almıştır. Okuyucuların en çok Dr. Kadri Reşit Paşa'nın Bekarlık Vergisi'ne eleştirel bakan beyanatını beğenmiştir. Yarışmaya katılan okuyucular arasından kura ile belirlenen talihlilere çeşitli hediyeler verilmiştir.[41]

Çok çocuklu fakir ailelere yardım amacıyla alınacak bu vergi ile bekaları evlenmeye teşvik ve çok çocuklu ailelere destek sağlamak amaçlanmıştır. Meclis'te kabul görmese de bekarlık vergisi teklif 1932, 1940 ve 1944 yıllarında da yeniden gündeme gelmiştir.[42] Bekarlık vergisi 1944 yılında dolaylı şekilde de olsa Gelir Vergisi Kanunu'nda yapılan düzenleme ile yasalaşmıştır. Kanunun 90. Maddesi ile bekarlık vergisi "bekarlık zammı" adıyla kabul edilmiştir. Kanuna göre tahsis edilecek gelir vergisine bekar vergi yükümlüleri için %5 zam yapılması benimsenmiştir. Devletin tespit ettiği koşullara göre dar gelirli olarak tespit edilecek bekarlar, 18 yaşından (eğitimine devam ediyorsa 25 yaşından) küçük erkekler, 25 yaşını

[39] agm., s.468.

[40] Semiz, agm., s.441.

[41] "Bekarlık Vergisi Müsabakamızın Neticeleri", **Vakit,** 17 Mayıs 1929, s.1.

[42] **BCA**, 30-10-0-0/4-19-3/4/26.03.1932.

doldurmamış kızlar, maluller, dul ve yetim aylığı alanlar, çocuklu dullar ve evlenmesi yasal olarak yasak olanlar bu vergiden muaf tutulmuştur.[43]

1923-1960 Dönemi Türkiye Nüfusu ve Nüfus Artış Oranları

Türkiye'de 1923-1960 yılları arasında izlenen nüfus politikası nüfusu artırma ekseninde şekillenmiştir. Nüfusu kayıt altına almak ve nüfus hareketlerini izleyebilmek için 1927 yılından itibaren düzenli olarak nüfus sayımları yapılmıştır. Dönemin yöneticileri nüfusu artırma ekseninde uygulanan politikaların başarısını sayım sonuçlarında görmeyi ümit ederek her nüfus sayımına ayrı önem vermiştir. Sayımı sonuçları yöneticiler ve halk tarafından heyecan ve merakla beklenen ulusal bir dava olmuştur. Hatta bazı gazeteler sayım sonuçları ile ilgili okuyucularının tahminini alarak yarışmalar dahi düzenlemişlerdir.[44] Nüfus artış oranı yükseldikçe millet olarak sevinilmiş azaldıkça üzüntü duyulmuştur.[45] 1927-1960 yılları arasında 7 kez nüfus sayımı yapılmıştır. Bu sayımlara göre ülke nüfusu ve nüfus artış oranları şu şekildedir:[46]

Sayım Yılı	Nüfus Miktarı	Yıllık Nüfus Artış Oranı (binde)
1927	13.648.270	-
1935	16.158.018	21
1940	17.820.950	19
1945	18.790.174	11
1950	20.947.188	22
1955	24.064.763	28
1960	27.754.820	29

Cumhuriyetin ilk yıllarında ülke nüfusunda yaşanan artış doğum ve ölüm oranlarının ötesindedir. Bu dönemde Balkan ve Kafkaslardan yaşanan göçler, 1939 yılında Hatay'ın 400.000 civarındaki nüfusu ile Türkiye'ye katılması ve daha önce çeşitli nedenlerden dolayı nüfusa kayıt edilmemiş olan yaklaşık 400.000 saklı nüfusun kayıt altına alınmasının büyük katkısı olmuştur. Bu yıllarda nüfusu artırmaya yönelik uygulanan politikalar da düşünüldüğünde 1927-1940 yılları arasında doğum-ölüm oranlarına dayalı nüfus artışının beklenen düzeyde olmadığı görülmektedir. Bunda ölüm

[43] "Bekarlık Zammı", **Düstur,** 3. Tertip, C 30, s. 1137; Semiz, agm., s.462-465.

[44] Çakmak, agm., s.105.

[45] Semiz, agm., s.464.

[46] Çavdar, agm., s.1554.

oranlarının yüksekliği, bulaşıcı hastalıklarla yoğun mücadele ve sağlık koşullarının istenilen düzeye çıkartılamamasının da etkisi vardır. Ayrıca I.Dünya Savaşı ve Milli Mücadele yıllarında doğum oranının düşük olması 1940'larda doğurgan olacak kuşağın azalmasına yol açmıştır. II.Dünya Savaşı'nın da etkisiyle 1945 yılında nüfus artış oranı düşmüş ancak savaşın psikolojik etkilerinin kalkmasıyla savaş sonrasında nüfus artış oranı artmıştır.[47]

Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfusu artırmaya yönelik uygulanan politikaların sonuçları ancak 1945 sonrasında etkisini göstermiştir. 1955 nüfus sayımı sonucuna göre 24.109.641 nüfusu ile Türkiye 33 Avrupa ülkesi arasında nüfus yoğunluğu bakımından sekizinci sırada yer almıştır. Buna göre nüfusun %28.5'i şehirlerde %71.5'i kırsalda yaşamaktadır. 1927'de nüfusun %24.2'si, 1935'te nüfusun %23.5'i, 1940'da nüfusun %24.4'ü,1945'te nüfusun %24.9'u ve 1950'de nüfusun %25'i şehirlerde oturmaktadır. 1955 yılı sonuçlarına göre şehirlerde yaşayan nüfusta yaşanan artışta 1950'de iktidara gelen Demokrat Parti döneminde yaşanan şehirleşme hareketi ve köyden kente göç etkili olmuştur. Yine bu dönemde 1950 sonrasında Bulgaristan'dan Türkiye'ye göç yaşanmıştır. 1950-1951 yılları arasında Bulgaristan'dan 148.791 göçmen gelmiştir. 1955 nüfus sayım sonuçlarına göre nüfus artış oranının yükselmesinde iktisadi imkânların artmasına ek olarak sağlık, sosyal ve kültürel şartlardaki gelişme doğanların yaşama şansını artması etkili olmuştur. Antibiyotik kullanımının yaygınlaşması, Sıtma, verem gibi hastalıkların geçmişe oranla azalması, beslenme şekli, mesken şartları, giyim ve bakım imkanları çok genişlemiştir.[48] Demokrat Parti döneminde kentleşme, sanayileşme ve köyden kente göçle birlikte ülke nüfusunda büyük bir artış başlamıştır. İktisadi ve sosyal gelişme hızını istenilen düzeye çıkarabilmek, işsizlikle mücadele ve hızlı kentleşmenin yol açtığı sorunların aşılabilmesi için nüfus artış hızının düşürülmesi bir zorunluluk olarak görülmüştür. 1960 sonrasında Türkiye'nin izlediği nüfus politikasında da değişime yol açmıştır. 1960 yılında kurulan Devlet Planlama Teşkilatı bünyesinde nüfus artış hızı kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. 1965 yılında Nüfus Planlaması Hakkında Kanunun kabulü ile aile planlamasına gidilerek nüfus artış hızı kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.[49]

---

[47] Semiz, agm., 465.

[48] **BCA**, 30-1-0-0/ 95-597-7/F1/23.10.1955.

[49] Mesut Doğan, "Türkiye'de Uygulanan Nüfus Politikalarına Genel Bakış", **Marmara Coğrafya Dergisi**, S 23, Ocak 2011, s.299-300.

SONUÇ

Mustafa Kemal Atatürk'ün liderliğinde Anadolu'da yeni ve modern bir devlet kurulurken en önemli kaynak "insan" olarak görülmüştür. Ulus-Devlet kimliğinin inşasında genç dinamik nüfusa sahip olmanın önemi görülmüş gerek ülke savunması gerekse ekonomik açıdan nüfus yoğunluğunun getireceği avantajların da etkisiyle yönetici kadro tarafından nüfus meselesi öncelikli işlerden biri olarak ele alınmıştır. Savaşlar, salgın hastalıklar ve göçlerle azalan ülke nüfusunu artırmak için çeşitli uygulamalara gidilmiştir. Türkiye'de bu yıllarda nüfusun büyük bir bölümü köylerde yaşadığından nüfusu artırmaya yönelik uygulamalar daha çok kırsal kesime yönelik olmuştur.

Devlet nüfus politikasını yönlendirmede en etkin araç olarak vergi olgusunu kullanmıştır. Osmanlıdan Cumhuriyete halkın en çok çok şikâyet ettiği vergi olan yol vergisinden beş ve üzeri çocuğu olanların muaf tutulması ile nüfus artışını özendirecek etkili bir adım atılmıştır. Vergiden tek kurtuluş çaresi çok çocuk sahibi olmak olduğundan Anadolu'da beş çocuklu ailelerin sayısında hızla artış yaşanmıştır. Kadınlar için de çok çocuk sahibi olmak ayrıcalık haline getirilerek beş ve üzeri çocuğu olan kadınlara ya nakdi ödenek ya da aile madalyası verilmiştir. Madalya sahibi olmak kadınlar arasında statü göstergesi haline de gelmiş ve madalyalar ailenin en kıymetli ziyneti olarak kuşaktan kuşağa aktarılmıştır.

Cumhuriyetin ilk yıllarında nüfusu artırmaya yönelik uygulamaların nüfus artışına olan etkisi verilerle net bir şekilde izlenemese de teşvik edici olduğu aşikardır. 1950'li yıllara kadar sağlık hizmetlerinin ülke geneline yaygınlaştırılamaması ve yüksek ölüm oranları nedeniyle Cumhuriyetin ilk yıllarında istenilen düzeyde bir nüfus artışına ulaşılamadığı söylenebilir. Ancak 1955 sonrasında sağlık hizmetlerinde yaşanan gelişmeler, rkentleşme ve sanayileşmeyle nüfus giderek artmaya başlamıştır. Bu durum Türkiye'nin izlediği nüfus politikasında değişime yol açmıştır. 1960'lardan sonra aile planlamasına gidilerek nüfus artış hızı kontrol altına alınmaya çalışılmıştır.

KAYNAKÇA

1- Arşiv Belgeleri

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı **Cumhuriyet Arşivi** (BCA)

BCA -18-1-1/23-16-1/86-83/13.03.1927.

BCA, 30-10-0-0/4-19-3/4/26.03.1932.

BCA, 30-1-0-0/ 95-597-7/F1/23.10.1955.

2-Kitap ve Makaleler

"Altıdan Fazla Çocuğu Olanlara Sıhhat Vekâleti Madalya Verecek", **Hâkimiyet-i Milliye**, 21 Ocak 1931, s.1.

Arı, Kemal, "Cumhuriyet Dönemi Nüfus Politikasını Belirleyen Temel Unsurlar", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, VIII / 23 (Mart 1992), s.409-420.

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri I-III, ATAM Yayınları, Ankara 1997.

Baytal, Yaşar, **Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923-1938)**, ATAM Yayınları, Ankara 2012.

"Bekarlık Vergisi Müsabakamızın Neticeleri", **Vakit,** 17 Mayıs 1929, s.1.

"Bekarlık Zammı", **Düstur,** 3. Tertip, C 30, s.1137.

Çakmak, Fevzi, "Cumhuriyetin İlk Yıllarında Nüfusu Kayıt Altına Almaya Yönelik Girişimler", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi,** VIII/18-19 (2009/Bahar-Güz), s.89-115.

Çakmak, Fevzi, **Atatürk Döneminde Türkiye'nin Nüfus Politikası**, Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, İzmir 2007.

Çavdar, Tevfik "Türkiye'de Nüfus ve Nüfus Sorunu", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C 6, İletişim Yayınları, İstanbul 1983, s.1552-1562.

"Çok Çocuklu Aileler", **Akşam***,* 29 Aralık 1930, s.3.

"Çok Çocuklu Aileler", **Hâkimiyet-i Milliye**, 12 Ocak 1931, s.2.

"Çok Çocuklu Aileler İçin", **Hâkimiyet-i Milliye**, 1 Ocak 1931, s.4.

Dinç, Güven- Şimşek, Fatma- Eroğlu, Haldun, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tev'em Maaşı", **UÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, S:6, 2009/1, s.77-100.

Doğan, Mesut, "Türkiye'de Uygulanan Nüfus Politikalarına Genel Bakış", **Marmara Coğrafya Dergisi**, S 23, Ocak 2011, s.293-307.

"Irkın Tümlüğü ve Sağlığı Aleyhine Cürümler", **Düstur**, XVII, 3.Tertip, Kanun No: 3038.

Karaali, Hüseyin Cihad, **Emir Kalkan Öykülerinde Hayatın Dışında Kalanlar**, Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Konya 2017.

Karal, Enver Ziya **Osmanlı İmparatorluğu'ndaki İlk Nüfus Sayımı 1831**, DİE Yayınları, Ankara 2010.

Semiz, Yaşar, "1923-1950 Döneminde Türkiye'de Nüfusu Arttırma Gayretleri ve Mecburi Evlendirme Kanunu (Bekârlık Vergisi)", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S 27, Bahar 2010, s. 423-469.

Serbestoğlu, İbrahim, "19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Nüfus Algısının Değişimi ve Nüfusu Artırma Çabasında Müfettişlerin Rolü", **Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, C 17, S 31, Haziran 2014, s.255-273.

Özdemir, Nuray, "Cumhuriyet Döneminde Türkiye'de Yol Vergisi", **Tarih Araştırmaları Dergisi**, C 32, 2013, s.213-247.

Özoğuz, Kayıhan, "Nüfus Hacmi ve Artışı Üzerine Çağlar Boyu Süregelen Tartışmalara Toplu Bir Bakış", **İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası**, C 32, S 1-4, 1972, s.43-65.

"Şose ve Köprüler Kanunu", **Resmî Gazete**, 12 Haziran 1929.

Turan, Şerafettin, **Türk Devrim Tarihi-Yeni Türkiye'nin Oluşumu (1923-1938) 3.Kitap (1.Bölüm),** Bilgi Yayınevi, Ankara 2005.

Türk Ceza Kanunu", **Düstur**, 3.Tertip, Kanun No: 765.

Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, Başvekâlet Müdevvenat Matbaası, Ankara 1930.

"Umumi Hıfzıssıhha Kanunu", **Resmî Gazete***,* 6 Mayıs 1930.

"Yol Mükellefiyeti Kanunu", **Resmi Ceride**, 23 Şubat 1341.

28 Teşrinievvel 1927 Umumi Nüfus Tahriri Türkiye Nüfusu, Türk Ocakları Merkez Heyeti Matbaası, Ankara 1928.